

Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu

**«Həbs yerlərində saxlanılan
şəxslərin hüquq və azadlıqlarının
təmin edilməsi haqqında»**

**22 may 2012-ci il tarixli, 352-IVQ nömrəli
Azərbaycan Respublikası Qanununun
elmi-praktiki kommentariyası**

Bakı - 2025

Elmi redaktor: Vəfəddin Ələm oğlu İbayev,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

**Rəyçi: Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar
Xidməti**

Müəllif kollektivi

1. **Məhəmməd Fəxrəddin oğlu Quluzadə**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru – “Ön söz”, 1-13-cü maddələr
2. **Vəfəddin Ələm oğlu İbayev**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru – 17, 18, 21, 27, 29, 30, 32, 35, 42, 43, 44, 45 və 46-cı maddələr
3. **Vüsalə Xəqani qızı Muradxanlı**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru – 14-cü və 15-ci maddələr
4. **Aygül Akif qızı Cahangirova** – 16-cı maddə
5. **Aygün Arif qızı Arifli** – 19, 20 və 47-ci maddələr
6. **Səidə Bəhram qızı Həsənzadə**, hüquq elmləri doktoru – 22-ci maddə
7. **Günay Xanoğlu qızı Abasova** – 23-cü və 24-cü maddələr
8. **Namiq Qubad oğlu İbrahimli** – 25-ci və 26-cı maddələr
9. **İlham Malik oğlu Əliyev**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru – 28, 31 və 36-cı maddələr
10. **Ülvi Mehdi oğlu Abbasov** – 33-cü maddə
11. **Zöhrə Azər qızı Kəngərli** – 34-cü maddə
12. **Tuqay Zakir oğlu Əliyev**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru – 37, 38 və 39-cu maddələr
13. **Gülnaz Rəfail qızı Ələsgərova**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru – 40-cı və 41-ci maddələr
14. **Qələndər Köçəri oğlu İsbəndiyarov** – 48, 49 və 50-ci maddələr

Kitab “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 22 may 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun ilk şərhı olmaqla, bütün maddələri əhatə edir. Qanunun normaları BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları, Avropa Penitensiar Qaydaları və digər beynəlxalq hüquqi sənədlərdə ifadəsini tapan müddəalar, habelə BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, İşgəncə Əleyhinə Komitəsi, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin təcrübəsində müəyyən edilmiş qaydalar nəzərə alınmaqla şərh edilmiş və onların beynəlxalq standartlara müvafiq tətbiqi üçün tövsiyələri nəzərdə tutur.

Qanunun şərhı zamanı azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin etik çərçivədə idarə olunması, həbsdə olanlarla qaydalara uyğun humanist və ədalətli davranılması, onların təhlükəsizliklərinin təmini, həbsdə olanlara qarşı işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara yol verilməməsi kimi prinsiplər rəhbər tutulmuşdur.

Kitab penitensiar xidmət əməkdaşları, vəkillər, hüquqşünaslar, ali məktəblərin hüquq fakültələrinin tələbələri ilə yanaşı, həbsdə olan və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün də faydalıdır.

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun elmi-praktiki kommentariyası.
Bakı – 2025, 625 səh.

Mündəricat

İstifadə edilmiş abreviaturalar.....	13
Ön söz	14
Preambula.....	18
Maddə 1. Əsas anlayışlar.....	32
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	32
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	33
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	43
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər.....	46
Maddə 2. Həbs yerlərində saxlanılmanın əsas məqsədi.....	47
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	47
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	48
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	52
Maddə 3. Şəxsin tutulması və ya həbs olunması üçün əsaslar.....	55
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	55
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	56
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	62
Maddə 4. Həbs yerləri.....	66
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	66
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	68
Maddə 5. Müvəqqəti saxlama yerləri.....	73
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	73
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	75
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	78
Maddə 6. Hauptvaxtlar.....	80
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	80
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	81

Maddə 7. İstintaq təcridxanaları.....	88
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin	
qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	88
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	90
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər.....	95
 Maddə 8. Həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi	97
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin	
qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	97
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	100
 Maddə 9. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi.....	104
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki	
oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	104
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	106
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində	
əksini tapanlar.....	108
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq	
praktiki problemlər.....	109
 Maddə 10. Həbs yerlərinin işçiləri.....	110
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki	
oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	110
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	113
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində	
əksini tapanlar.....	119
 Maddə 11. Həbs yerlərində rejim.....	123
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin	
qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	123
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı	123
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində	
əksini tapanlar.....	128
 Maddə 12. Daxili intizam qaydaları.....	132
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin	
qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	133
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	135

Maddə 13. Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti.....	151
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	151
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	153
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	158
 Maddə 14. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinin əsasları.....	161
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	161
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	163
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	170
 Maddə 15. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas hüquqları.....	174
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	176
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	177
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	192
 Maddə 16. Şəxsi təhlükəsizlik hüququ.....	195
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	195
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	197
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	202
 Maddə 17. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışmaları.....	211
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	211
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	213
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	219
 Maddə 18. Təkliflərin, ərizələrin və şikayətlərin göndərilməsi.....	231
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	231
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	237
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	240

Maddə 19. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiəsi və ya digər şəxslərlə əlaqələri.....	250
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	251
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	253
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	258
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	260
 Maddə 20. Yemək təminatı, ərzaq məhsullarının və ən zəruri malların əldə edilməsi.....	261
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	261
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	262
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	265
 Maddə 21. Maddi-məişət təminatı.....	267
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	267
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	268
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	278
 Maddə 22. Tibbi-sanitariya təminatı.....	289
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	290
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	292
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	295
 Maddə 23. Ədəbiyyat və yazı ləvazimatının əldə edilməsi və saxlanması.....	298
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	298
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	299
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	304
 Maddə 24. Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə edilməsi.....	306
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	306

Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	307
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	313

Maddə 25. Bağlama, sovqat, banderol, pul baratlarının alınması və ya göndərilməsi.....	316
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	316
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	318
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	322

Maddə 26. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakı.....	324
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	324
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	325
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	327

Maddə 27. İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın tətbiq edilməməsi.....	329
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	329
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	330
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	335

Maddə 28. Etik davranışa uyğun rəftar.....	347
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	347
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	348
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	355

Maddə 29. Qadınların həbs yerlərində saxlanılmasının xüsusiyyətləri.....	359
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	359
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	361
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	366

Maddə 30. Yetkinlik yaşına çatmayanların həbs yerlərində saxlanılmasının xüsusiyyətləri.....	370
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	370
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	372
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	379
Maddə 31. Əmək fəaliyyəti.....	388
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	388
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	389
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	391
Maddə 32. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələri.....	393
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	393
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	395
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	405
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	407
Maddə 33. Həbs yerlərinin müdiriyyətinin vəzifələri.....	408
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	410
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	412
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	439
Maddə 34. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində saxlanılması qaydası.....	441
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	441
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	443
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	447
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	449

Maddə 35. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralarda ayrılıqda saxlanması.....	451
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	451
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	453
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	462
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	465
Maddə 36. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi və onların üzərində nəzarət.....	467
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	468
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	470
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	481
Maddə 37. İstintaq təcridxanalarına bitişik olan ərazilər.....	483
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	483
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	484
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	485
Maddə 38. İstintaq təcridxanasında tətbiq edilən həvəsləndirmə tədbirləri.....	486
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	486
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	487
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	488
Maddə 39. İstintaq təcridxanasında tətbiq edilən tənbeh tədbirləri.....	489
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	490
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	492
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	496
Maddə 40. Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə.....	497
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	498

Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	500
Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər üçün standartlar.....	501
Zəruri tibbi yardım.....	502
Tətbiq olunan məhdudiyyətlər.....	503
Maddə 41. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin maddi məsuliyyəti.....	505
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, tətbiq dairəsi.....	505
Əsas anlayış və terminlərin izahı.....	509
Maddə 42. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs yeməkdən imtina etdikdə görülən tədbirlər.....	510
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	510
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	512
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	519
Maddə 43. Həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi şərtləri və həddləri.....	523
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	524
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	526
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	536
Maddə 44. Həbs yerlərində fiziki qüvvənin tətbiqi.....	542
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	542
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	544
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	546
Maddə 45. Həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi.....	549
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	550
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	553
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	563
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər.....	568

Maddə 46. Odlu silahın tətbiqi.....	569
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	569
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	573
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	578
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	582
 Maddə 47. Həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiq edilməsi.....	583
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	583
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	585
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	586
 Maddə 48. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsinin əsasları və qaydası.....	588
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	588
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	589
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	597
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	597
 Maddə 49. Dövlət nəzarəti və ictimai nəzarət.....	600
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	600
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	601
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	610
 Maddə 50. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət.....	611
Hüquq normalarının predmeti və məqsədi, xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi, tətbiq dairəsi.....	611
Əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı.....	612
Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar.....	622
Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq biləcək praktiki problemlər.....	624

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ABREVIATURLAR

AİHK – Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası
APQ – Avropa Penitensiar Qaydaları
BCİ – Beynəlxalq Cəza İslahatları
BMT İHAK – BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı
BMT NCİ – BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsi
CM – Cinayət Məcəlləsi
CİM – Cəzaların İcrası Məcəlləsi
CPM – Cinayət-Prosessual Məcəllə
CPT – Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi)
DSX – Dövlət Sərhəd Xidməti
DİN – Daxili İşlər Nazirliyi
DTX – Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti
DİO – daxili işlər orqanları
EDS – elektrikli doldurulan silahlar
ƏN – Ədliyyə Nazirliyi
FTCA – ABŞ-nin Delikt İddialar üzrə Federal Qanunu
İƏK – BMT-nin İşgəncə Əleyhinə Komitəsi
İHK – BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi
İAƏK – BMT-nin İrqi Ayrı-seçkilik Əleyhinə Komitəsi
İQAK – İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi (İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi)
İHAM – İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi
İXM – İnzibati Xətalər Məcəlləsi
İİV – insanın immun çatışmazlığı virusu
BMT MSQ – BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları
MSY – müvəqqəti saxlama yerləri
MST – müvəqqəti saxlama təcridxanaları
MM – Mülki Məcəllə
MPM – Mülki-Prosessual Məcəllə
MN – Müdafiə Nazirliyi
MPQ – Ombudsmanın Milli Preventiv Qrupu
NK – Nazirlər Kabineti
ÜTA – Ümumdünya Tibb Assambleyası

Ön söz

Biz, Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu olaraq, ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının dünya standartlarına uyğun qaydada təmin olunmasına töhfə verməyi öz vəzifəmiz kimi qəbul edirik. İnsan hüquqlarının təminində önəmli məsələlərdən biri cəmiyyətin həssas təbəqələrinin - uşaqların, əlillərin, ahılların, xəstələrin, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquqlarının onların statuslarına müvafiq qaydada təmin edilməsidir. Həmin qruplardan olan şəxslər fiziki xüsusiyyətlərindən və ya hüquqi statuslarından asılı olan müəyyən səbəblərdən hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində çətinliklərlə rastlaşdıqlarına görə onların hüquq və azadlıqlarının təmini xüsusi diqqət tələb edir.

Həmin yanaşmanı əsas tutaraq İnstitutumuz “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 22 may 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun şərhini hazırlamışdır.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin əhəmiyyətli hissəsini məhkəmə tərəfindən işlərinə hələ baxılmamış, barələrində ibtidai araşdırma aparılmaqla həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər təşkil edir. Şərh olunan Qanun adından da məlum olduğu kimi, əsasən ibtidai araşdırmanın aparılması ilə əlaqədar həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş (barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş) şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

Hər şeydən əvvəl nəzərə almaq lazımdır ki, ibtidai araşdırmanın aparılması ilə əlaqədar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin barəsində onların Cinayət Məcəlləsinin hər hansı maddəsi ilə hansısa cinayət əməlini törətmələrini təsdiq edən məhkəmə hökmü mövcud olmur. Bu cür şəxslər cinayət əməli törətmələrində əsaslı şübhəyə əsasən, istintaq və məhkəmə orqanlarından qaçıb gizlənmələrinin, yeni cinayət törətmələrinin, istintaqın gedişinə mane olmalarının və ictimai qaydanın pozulmasının qarşısının alınması məqsədilə tutulma və ya həbsə məruz qalırlar. Onların cinayət əməli törətmələrində təqsirli olmalarını təsdiq edən məhkəmə hökmü olmadığına görə, bu şəxslər təqsirsizlik prezumpsiyasına əsasən təqsirsiz hesab olunurlar. Onların həbs yerlərinə yerləşdirilmələri cəza xarakteri daşımır. Bu isə onlarla rəftar zamanı nəzərə alınmalı olan əsas amillərdəndir.

Qeyd olunanlara baxmayaraq, həbs yerlərində barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslərlə rəftar məhkəmənin hökmü ilə məhkum olunmuş məhkumlara nisbətən daha ciddi və sərt xarakter daşıyır¹. Ona görə də barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər daha artıq müdafiə təminatlarına malik olmalıdırlar və bunlar aşağıdakılarda ifadəsini tapmalıdır:

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (2017) 5-part, Remand detention, Extract from the 26th General Report of the CPT, published in 2017 // <https://rm.coe.int/168070d0c8>

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər azadlıqdan məhrum edilmiş digər şəxslərlə müqayisədə məhdud hüquqlara malik olmamalıdırlar;

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılma rejimi onların sonradan məhkum edilmə ehtimalı ilə əsaslandırılmamalıdır;

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər ayrıca kameralarda saxlanılma seçiminə malik olmalıdırlar;

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə kənardan onlar üçün gətirilmiş yeməkdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar. Lakin bu, onların həbs yerlərində hazırlanan yeməklə təmin edilməməsi anlamına gəlmir. Kənardan onlar üçün gətirilmiş yeməkdən istifadə etmək barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslərin əlavə hüququ kimi nəzərdən keçirilməlidir;

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər şəxsi paltarlarından istifadə etmək hüququna malik olmalıdırlar, eyni zamanda onlar həbs yerləri tərəfindən paltarla təmin olunmağa da ümid bəsləyə bilərlər;

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanalarında könüllü olaraq haqqı ödənilən əməklə məşğul olmaq hüququna malik olmalıdırlar;

– barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslər özəl tibb mütəxəssislərinin xidmətindən öz hesablarına istifadə etmək hüququna malik olmalıdırlar. Bununla belə, onlar penitensiar sistemdə azadlıqdan məhrum edilmiş digər şəxslər üçün müəyyən edilmiş tibbi xidmətlərdən də istifadə etmək hüquqlarına malik olmalıdırlar;

– həbs yerinin rəisi barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslərin hüquqi yardım almasının təmin edilməsində onlara yardımçı olmalıdır.

Barələrində ibtidai araşdırma aparılan həbs edilmiş şəxslərin təqsirsizlik prezumpsiyasına əsasən təqsirsiz hesab olunmaları və onların həbs yerlərinə yerləşdirilməsinin cəza xarakteri daşıymaması özündə həm də aşağıdakıları ehtiva edir:

1) Bütün həbs edilmiş şəxslər onlarla ləyaqətli davranış və insan şəxsiyyətinə xas olan əlamətlərə uyğun hörmət hüququna malikdirlər.

2) Heç bir həbs edilmiş şəxs işgəncəyə, digər qəddar, qeyri-insani, insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaya məruz qoyulmamalı və bu cür davranışdan müdafiə təminatlarına malik olmalıdır.

3) Həbs edilmiş şəxslər bilavasitə azadlıqdan məhrum edilmənin nəticəsi olanlardan başqa, digər hüquqlara malikdirlər.

4) Şərh olunan Qanun bütün həbs edilmiş şəxslərə manasibətdə qərəzsiz şəkildə və irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dini, siyasi və digər inamlarına, milli və sosial mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə, doğum və digər hallara görə heç bir ayrı-seçkiliyə əsaslanmadan tətbiq olunmalıdır.

5) Həbsdə olanların gender tələbatlarının təmini üçün nəzərdə tutulan şərtlər ayrı-seçkilik kimi nəzərdən keçirilməməlidir.

6) Fiziki və psixi pozuntuları, həmçinin digər xüsusi tələbatları olan həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərindəki xidmətlərə bərabər əsaslarla tam və real çatımlılığını təmin olunmalı və bu məqsədlə aparılan dəyişiklik və uyğunlaşdırmalar ayrı-seçkilik kimi qəbul olunmamalıdır.

7) Həbsdə olan bütün şəxslərlə onların başa düşükləri dildə və formada ünsiyyətin təmin edilməsi üçün hər bir zəruri tədbir görülməlidir.

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa kommentariyanın hazırlanmasında əsas məqsəd həmin Qanunun normalarının BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları, Avropa Penitensiar Qaydaları və digər beynəlxalq hüquqi sənədlərdə ifadəsini tapan müddəalara, habelə BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, İşgəncə Öleyhinə Komitəsi, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin müəyyən etdiyi standartlara müvafiq qaydada tətbiqini təmin etməyə yardımçı olmaqla, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasıdır.

1955-ci il tarixli Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları bütün dünyada penitensiar sistemin fəaliyyəti üçün minimal universal standartları müəyyən etməklə, penitensiar sistem əməkdaşlarının xidməti fəaliyyətinin rəhbər qaydaları kimi qəbul edilməlidir. BMT Baş Assambleyasının təşəbbüsü ilə 2011-ci ildən başlayaraq Qaydaların müasir tələblərə uyğunlaşdırılması üçün onların hökumətlərarası nəzərdən keçirilmə prosesinə başlanılmış və bu proses 2015-ci ildə Qaydaların 35 faizinin yenilənməsi ilə başa çatmışdır¹. Qaydalara ümumi qeydlərdə göstəriləndi kimi, “ümumilikdə və bütövlükdə onlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq hesab etdiyi minimal şəraiti əks etdirirlər”². Bundan əlavə, 2017-ci ildə Baş Assambleya bütün dövlətlərə “Qaydaların (Nelson Mandela) penitensiar sistemin fəaliyyətinə dair qanunvericiliyin, siyasət və təcrübənin təkmilləşdirilməsi üçün rəhbər sənəd

¹ Bax: United Nations Office of Drugs and Crime (UNODC), “The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): an updated blueprint for prison management in the 21st century” (Vienna, 2015)

² Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2015 [on the report of the Third Committee (A/70/490)] 70/175. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) // <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/443/41/pdf/n1544341.pdf>

kimi istifadə olunmasını” tövsiyə etdi¹.

Qaydalar bütövlükdə hüquqi cəhətdən məcburi olmasa da, onun bəzi müddəaları beynəlxalq adət hüququ statusu qazanmışdır². Həqiqətən də birbaşa işgəncələrin qadağan olunmasına yönəlmiş normalar *jus cogens* xarakterinə malikdir³.

Avropa Penitensiar Qaydaları 2006-cı ildə qəbul edilmiş və 2020-ci ildə yenilənmişdir. Yeniliklər məhkumlar haqqında məlumatların qeydiyyatı və onların şəxsi işlərinin aparılmasını, məhkum qadınlarla və xarici vətəndaşlarla rəftar qaydalarını, gücləndirilmiş təhlükəsizliklə bağlı xüsusi tədbirlərin tətbiqini, həmçinin sakitləşdirici vasitələr, həbsxanaların kifayət qədər əməkdaşla təmini, təftiş sistemi və müstəqil monitorinqlərlə bağlı məsələləri əhatə edir.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin, İşgəncə Əleyhinə Komitəsinin, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin və İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin təcrübələri penitensiar sistemin müasirləşdirilməsində və həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təminində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qanunun kommentariyasının hazırlanmasında həmin qurumların təcrübəsindən kifayət qədər geniş istifadə olunması Qanunun normalarının tətbiqi əhəmiyyətini artırır.

MƏHƏMMƏD QULUZADƏ,
“Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu”
publik hüquqi şəxsin
İdarə Heyətinin sədri

¹ Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2017 [on the report of the Third Committee (A/72/440)] 72/193. Promoting the practical application of the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)// <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/462/92/pdf/n1746292.pdf>

² Clark, The United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Program; Nigel S. Rodley and Matt Pollard, The Treatment of Prisoners under International Law (Oxford. Oxford University Press. 2009) pp. 383-384

³ International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 // <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1998/en/20418>

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

I. Qanunun Preambulasının xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun Preambulasında qeyd olunur ki, “həmin Qanun qanuni əsaslarla cəmiyyətdən müvəqqəti təcridi təmin edən xüsusi müəssisələrin, xüsusi yerlərin fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını, həmçinin orada saxlanılan şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir¹.”

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununda, “İbtidai həbs haqqında” 30 iyun 1993-cü il tarixli Ukrayna Respublikasının Qanununda və “Həbsə alma haqqında” 09 mart 2010-cu il tarixli Gürcüstan Respublikasının Qanununda Preambula nəzərdə tutulmamış, lakin həmin Qanunların 1-ci maddələrində şərh olunan Qanunun Preambulasında ifadəsini tapanlarla oxşar müddəalar öz əksini tapmışdır. Belə ki, Rusiya Federasiyası Qanununun “Hazırkı Federal Qanunun vəzifələri” adlı 1-ci maddəsində göstərilir ki, həmin Federal Qanun həbsdə saxlamanın qaydasını tənzimləyir və Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müvafiq olaraq cinayəti törətməkdə şübhəli bilindiklərinə görə tutulmuş, həmçinin cinayəti törətməkdə şübhəli və təqsirli bilindiklərinə görə barələrində Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin təminini, həbsdə saxlanılma şəraitini müəyyən edir².

“Həbsə alma haqqında” Gürcüstan Respublikası Qanununun “Həbsdə saxlama və azadlıqdan məhrumetmənin icrası haqqında” 1-ci maddəsi Gürcüstan qanunvericiliyinin məqsəd və prinsiplərinə həsr olunmuşdur. Orada qeyd olunur ki, Gürcüstan ərazisində həbsdə saxlanılma və azadlıqdan məhrum edilmənin icrası qanunçuluq,

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ «О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений», ст.44 <https://base.garant.ru/1305540/>

humanizm, demokratiklik, qanun qarşısında bərabərlik və cəzanın fərdiləşdirilməsi əsasında həyata keçirilir¹.

Ukrayna Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq ibtidai həbs Ukrayna Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulduğu hallarda şübhəli, təqsirli, məhkum olunmuş, lakin barəsindəki hökm hələ qanuni qüvvəyə minməmiş şəxslərə münasibətdə tətbiq olunan qətimkan tədbiridir. İbtidai həbsin qaydası həmin Qanun və Ukrayna Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilir.

Cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinə müvafiq olaraq həbsə alınmış şəxslərin saxlanılması Ukrayna Konstitusiyasına, "İnsan hüquqları haqqında" Ümumi Bəyannamənin tələblərinə, digər beynəlxalq hüquq normaları və həbs olunmuş şəxslərlə rəftar standartlarına ciddi riayət olunma prinsipləri əsasında həyata keçirilir və qəsdən fiziki və ya mənəvi əzablar yetirən, yaxud insan ləyaqətini alçaldan hərəkətlərlə bir araya sığdırıla bilməz².

II. Qanunun Preambulasının tətbiq dairəsi

Şərh olunan Qanunun Preambulasında ifadəsini tapan müddəa ümumi qaydada həmin Qanunun bütün maddə və normalarına şamil olunmaqla, onların tətbiqi zamanı nəzərə alınır. Preambulanın özündə isə şərh olunan Qanunun CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə şamil olunması öz əksini tapmışdır.

Preambulada Qanunun ərazi hüddudları həbs yerləri ilə məhdudlaşdırılmışdır. Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, həbs yerləri müvəqqəti saxlama yerləri, silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları, istintaq təcridxanaları, səfərə çıxmış gəmilərdə xüsusi ayrılmış yerlər hesab olunur. Preambula həmçinin onu nəzərdə tutur ki, həmin Qanun həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı münasibətlərə şamil edilir.

Preambulada Qanunun tətbiqi ilə bağlı nəzərdə tutulan şərt həmin Qanunun CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə, həmçinin onların həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətlərə tətbiq olunması ilə bağlıdır.

Hesab edirik ki, Qanunun Preambulasında nəzərdə tutulmuş həmin müddəa müəyyən qüsurlara malikdir. Belə ki, Qanunun adından göründüyü kimi, həmin Qanun həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Belə olan halda, Qanunda həbs yerlərində saxlanılan bütün şəxslərin hüquq və azadlıqları ilə bağlı münasibətlər tənzimlənməli və ya Qanunda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquqi vəziyyətinin hansı qanuna əsasən tənzimlənməsi öz əksini tapmalıdır. Şərh olunan Qanun həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin

¹ Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

² Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

hüquq və azadlıqları ilə bağlı münasibətləri tənzimlədiyi halda, həmin yerlərdə saxlanılan bəzi şəxslərin hüquq və azadlıqları ilə bağlı münasibətlərin hansı qaydada tənzimlənməsində qeyri-müəyyənlik özünü təzahür etdirir.

Belə ki, CİM, CPM, həmçinin şərh edilən Qanunun bəzi normaları həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə yanaşı, məhkumların da saxlanılmasını nəzərdə tutur. Məsələn, CİM-in 67-ci (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin cəzanın icrası yerinə göndərilməsi), 69-cu (məhkumların təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanması), 69-1-ci (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin istintaq təcridxanalarına keçirilməsi) maddələrinə əsasən məhkumların həbs yerlərində saxlanılması mümkündür. Şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsi müəyyən müddət azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçək-mə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsini nəzərdə tutur. Belə halda, məhkum həbs yerlərində saxlanılsa da, şərh olunan Qanunda hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətlərin hansı qaydada tənzimlənməsi öz əksini tapmır. Fikrimizcə, məhkum həbs yerində saxlanılırsa, ya onun həbs yerində saxlanıldığı müddətdə şərh olunan Qanunun müddəaları məhkuma münasibətdə tətbiq olunmalı, ya da şərh olunan Qanunda məhkumun hüquq və azadlıqlarına münasibətdə hansı Qanunun normalarının tətbiq olunması öz əksini tapmalı idi. Beləliklə, şərh olunan Qanunda həbs yerlərində saxlanılan məhkumların hüquqi vəziyyəti qeyri-müəyyənliyə malikdir.

Şərh olunan Qanunun tətbiq dairəsi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik yaradan ikinci məsələ ekstradisiya olunması ilə əlaqədar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə şərh olunan Qanunun tətbiqi ilə bağlıdır.

CPM müəyyən edir ki:

“495.1. Xarici dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanından hər hansı şəxsin verilməsi barədə xahişi və onun həbsə alınması haqqında qərarın surətini aldıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanı zərurət olduqda və bu Məcəllənin müddəalarına riayət etməklə şəxsin verilməsi haqqında qərar qəbul ediləndə onun tutulması və həbsə alınması üçün tədbirlər görə bilər. Həmin şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanının vəsatəti və Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru tərəfindən müvafiq səlahiyyət verilmiş prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmə tərəfindən tətbiq edilə bilər.

...495.7. Verilməsi üçün tutulmuş və həbs edilmiş şəxs, barəsində prosesual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilən şəxsin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqlarına malikdir”.

Beləliklə, CPM-ə əsasən ekstradisiya məqsədilə şəxs tutula və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilə bilər.

Şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi müəyyən edir ki, həmin Qanunun məqsədləri üçün həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri se-

çilmiş təqsirləndirilən şəxsdir. Bu kontekstdə şərh olunan Qanunun normalarının ekstradisiya məqsədilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərə şamil edilməsini düşünmək olar. Lakin daha yaxşı olardı ki, şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsinin sonuna “şəxs” sözündən sonra “və ekstradisiya məqsədilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxs” sözləri əlavə edilsin.

Qeyd etdiyimiz kimi, CPM-ə əsasən şəxs ekstradisiya məqsədilə tutula bilər, lakin şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi “tutulmuş şəxs” anlayışının mənasını izah edərkən, normada ekstradisiya məqsədilə tutulmuş şəxsləri nəzərdə tutmamışdır. Beləliklə, şərh edilən Qanunun normalarının ekstradisiya məqsədilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsə tətbiq olunduğu halda, həmin məqsədlə tutulmuş şəxslərə tətbiq olunması Qanunda öz əksini tapmamışdır. Ona görə Qanunun 1.0.1-ci maddəsinə “ekstradisiya məqsədilə tutulmuş şəxs” ifadəsi əlavə olunmalıdır.

İHAM “Qarayev Azərbaycana qarşı”¹ və “Nağıyev Azərbaycana qarşı”² işlərdə belə qənaətə gəlmişdir ki, “Ekstradisiya məqsədilə tutulan şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən Azərbaycan qanunvericiliyinin müddəalarında aydınlıq yoxdur, onların tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün deyil və onlar Konvensiya əsasında tələb olunan «qanunun keyfiyyəti» standartına cavab vermir”. Ona görə də mövcud ziddiyyət və uyğunsuzluqların aradan qaldırılması məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır.

Preambulada qeyri-müəyyənlik yaradan üçüncü məsələ orada ifadəsini tapan “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər” ifadəsi ilə bağlıdır.

Şərh edilən Qanunun Preambulası ilə müəyyən edilir ki, “Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir”. Ona görə də CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər qeyd olunan münasibətlərin subyekti kimi çıxış edir və onlar Qanunun müddəalarının tətbiq olunduğu şəxslərdir. Lakin Qanunun tətbiq olunduğu şəxslərin dairəsi yalnız CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə məhdudlaşdırıla bilməz. Belə ki, təcrübədə CPM-ə əsasən şəxslərin tutulması və ya həbs edilməsi zamanı CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydalar pozulmuş ola bilər. Məsələn, şəxs tutularkən ona başa düşdüyü dildə tutulmasının səbəbləri izah olunmamışdırsa və ya onun müdafiəçisinin yardımından istifadə etmək hüququ pozulmuşdursa, yaxud məhkəmə həbs qətimkan tədbiri barədə qərar qəbul edərkən məhkəmə iclasında barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin iştirakı təmin olunmamışdırsa, CPM ilə müəyyən edilmiş qayda pozulmuş olur. Onda belə nəticəyə gəlmək olur ki, şəxs CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmadığına və ya həbs olunmadığına görə şərh olunan Qanun həmin şəxslərə münasibətdə tətbiq olunmamalıdır. Bu isə Qanunun mahiyyətinə xələl gətirən haldır. “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər” ifadəsində “qaydada” sözü “hallarda” sözü ilə əvəz olunmalıdır.

¹ “Qarayev Azərbaycana qarşı”, ərizə nömrəsi: 5826/05, 13 dekabr 2005-ci il

² “Nağıyev Azərbaycana qarşı”, ərizə nömrəsi: 4063/04, 29 iyun 2004-cü il

Məlumdur ki, hüquq münasibətləri iki və daha artıq şəxs arasında yaranır. Qanunun tətbiq edilməli olduğu münasibətlər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həm öz aralarında, həm də onlarla digər şəxslər arasında meydana çıxıb bilər. Ona görə qanunun tənzimlədiyi münasibətlərin subyekti bir tərəfdən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, digər tərəfdən isə onların hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı münasibətlərdə iştirak edən subyektlər – həbs yerlərinin rəisi, əməkdaşları, tibbi heyət, müşayiət dəstəsinin rəisi, konvoy, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər və s. təşkil edə bilər.

Preambulada ifadəsini tapmış müddəyə müvafiq olaraq Qanun CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Odur ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərə, məsələn, inzibati qaydada tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərə, həmçinin azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərə Qanunun müddəaları şamil olunmur. Məlumdur ki, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı münasibətlər CİM ilə tənzimlənir. Ona görə də azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərə münasibətdə şərh olunan Qanunun müddələrinin tətbiq olunmaması məntiqli və hüquqa uyğundur.

İXM-in 30-cu maddəsi müəyyən edir ki, inzibati həbs yalnız müstəsna hallarda, inzibati xətlərin ayrı-ayrı növlərinə görə üç gündən üç ay müddətinədək hakim tərəfindən tətbiq edilir.

Beləliklə, müəyyən edilir ki, şəxs inzibati xəta törətməsi ilə əlaqədar üç ay müddətində inzibati qaydada həbs edilməklə azadlıq hüququndan məhrum edilə bilər. Belə olan halda inzibati xəta ilə əlaqədar inzibati qaydada həbs edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının heç bir qanunla tənzimlənməməsi hüquqi dövletdə məqbul hesab edilə bilməz. İnzibati qaydada həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasını nəzərə alaraq hesab edirik ki, şərh edilən Qanunda həmin şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı xüsusi bir bölmə verilməsi məqsədemüvafiq olardı. Belə ki, qısa – 2 gün müddətinə tutulmuş və həbs yerində saxlanılan şəxsin hüquq və azadlıqları ilə bağlı münasibətlər şərh olunan Qanunla tənzimləndiyi halda, eyni həbs yerlərində saxlanılan və üç ay müddətinə həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının həmin və ya hər hansı bir qanunla tənzimlənməməsini məntiqi cəhətdən əqlabatan hesab etmək olmaz.

Ona görə inzibati qaydada tutulan və həbs edilən şəxslərlə bağlı şərh olunan Qanuna müvafiq bölmə əlavə edilməsini məqsədemüvafiq hesab edirik.

Preambulada Qanunun tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin “həbs yerlərində” hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləməsi qeyd olunsada, həmin müddəa bir qədər geniş şərh tələb edir. Əvvəla, Qanunun 4-cü maddəsi həbs yeri kimi müvəqqəti saxlama yerləri, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları, istintaq təcridxanaları və səfərə çıxmış gəmidə xüsusi ayrılmış yerləri müəyyən edir. Lakin məlumdur ki, CPM-ə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər istintaq hərəkətlərinin aparılması ilə əlaqədar digər məkanlara, işinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar məhkəməyə, müalicə ilə əlaqədar müalicə müəssisələrinə aparıla bilər. Bu zaman

onların olduqları yerlər həbs yerləri olmasa da, onların həbsdə saxlanılma ilə bağlı hüquq və azadlıqlarının həmin məkanlarda və ya həmin məkanlara aparılmaları ilə əlaqədar nəqliyyat vasitələrində olduğu vaxt da təmin edilməsi zəruridir. Ona görə hesab edirik ki, CPM-ə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həmin statusda olarkən onların harada olmalarından asılı olmayaraq şərh edilən Qanunun müddəaları həmin şəxslərə münasibətdə tətbiq olunmalı, bu zaman “həbs yerləri” ifadəsi məkan baxımından daha geniş şərh olunmalıdır.

Qanunun Preambulasında istifadə olunan “hüquq və azadlıqları” ifadəsi də insan hüquq və azadlıqlarının demokratik cəmiyyətdə dəyərinin nəzərə alınması baxımından geniş şərh tələb edir.

Bütün insanlar əsas insan hüquq və azadlıqlarına malikdirlər və qanuni əsas olmadan həmin hüquqlardan məhrum edilə bilməzlər. Qanuni əsasla tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müəyyən müddətə azadlıq hüququndan məhrum edirlər. Əgər onlar bunun üçün hüquqi əsas olmadan tutulub və ya həbs edilib həbs yerlərində saxlanılırlarsa, bütün hüquqlara, o cümlədən azadlıq hüququna da malikdirlər. Hesab edirik ki, Qanunun normaları həbs yerlərində saxlanılan bütün şəxslərə münasibətdə tətbiq olunmalıdır.

Tutulma və ya həbs olunma faktının özü müəyyən hüquqların məhdudlaşdırılması ilə nəticələnə bilər. Məsələn, şəxsi azadlıq hüququ, sərbəst hərəkət azadlığı, yığıncaq və sərbəst toplaşmaq azadlığı, birləşmək hüququ kimi hüquqlar tam və ya qismən azadlıq hüququndan məhrum edilmə nəticəsində tutulmuş və həbs olunmuş şəxs üçün mövcudluğunu itirir.

Cəmiyyətdə cinayətkarlıq üzərində nəzarət bəzən güc tədbirlərinin tətbiqini tələb edə bilər. Azadlıqdan məhrumetmə özü ilə həm də insan hüquqları problemi ilə bağlı məsələləri meydana gətirir. Belə hallarda elə davranılmalıdır ki, şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi imkan dərəcəsində onun digər hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya pozulmasına səbəb olmasın.

İHAM-ın qərarlarında həbsdə saxlanılan şəxslərin seçki hüquqlarının pozulması ilə bağlı fikirləri bu cəhətdən əhəmiyyətlidir.

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinə əsasən, Razılığa Gələn Yüksək Tərəflər qanunverici hakimiyyət orqanını seçərkən xalqın iradəsini sərbəst ifadə edə biləcəyi şəraitdə əqlabatan dövriliklə gizli azad seçkilər keçirməyi öhdələrinə götürürlər. Bu maddə ilə Razılığa Gələn Dövlətlərdə hüququn aliliyi səmərəli demokratiya əsaslarının qorunmasına istiqamətlənmişdir.

Həbsdə olan şəxslərin əgər milli hüquq ilə məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmamışsa, seçkilərdə, referendumda və ictimai həyatın digər aspektlərində iştirak etmək hüquqları vardır. Səsvərmə hüququnun həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması onların tutulmasına səbəb olan cinayətlər ilə əlaqədar müəyyən şəxslərə münasibətdə tətbiq oluna bilər, lakin bu, ciddi səbəblərlə, məsələn hüququn aliliyinə qarşı yönəlmə və ya ictimai vəziyyətdən sui-istifadə kimi əsaslarla əlaqələndirilməlidir. Hər bir halda məhdudiyyətlər asanlıqla tətbiq olunmamalı, törədilmiş cinayətə müvafiq olmalıdır.

III. Preambulada istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və mahiyyətinin şərhı

Qeyd olunduğu kimi, Qanun CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təminini nəzərdə tutur.

Hazırda qüvvədə olan CPM “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” 14 iyul 2000-ci il tarixli Qanuna əsasən, 2000-ci il sentyabr ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir.

CPM-in 2.1.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq həmin Məcəllə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin mənbəyini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təyinatı cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmadığını, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmadığını, habelə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin, hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ona yönəlmişdir ki:

- qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun;

- cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın;

- heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi qanunçuluğun, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətin bərqərar olmasına imkan yaradır (CPM, maddə 1). CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulma ilə bağlı münasibətləri CPM-in XVI fəslində (maddə 147-153) nəzərdə tutulmuş normalar tənzimləyir.

Müəyyən edilir ki:

Cinayət prosesində tutulma yalnız aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilər:

- cinayəti törətməkdə şübhəli olan şəxsə;
- ittiham elan edilməli olan şəxsə və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsə;

- hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin, yaxud cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkuma.

Tutulma aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

- şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda;

– ittiham elan edilməli olan şəxs və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxs haqqında cinayət təqibi orqanının müvafiq qərarı olduqda;

– hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həllinədək məhkumun tutulması barədə məhkəmənin qərarı olduqda.

Beləliklə, Qanunun tətbiq olunduğu CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş şəxslərə aşağıdakı kateqoriyadan olan şəxslər daxildir:

- a) cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs;
- b) ittiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs;
- c) barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs;
- ç) hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- d) təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- e) şərti məhkum etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- ə) cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- f) çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- g) cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum.

CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs edilmiş şəxslərlə bağlı münasibətləri CPM-in XVII fəslə (maddə 154-162) və LII fəslində (maddə 442-454) nəzərdə tutulan müddəalar tənzimləyir. Müəyyən edilir ki:

Təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda o, həbs oluna və ya zərurət olmadıqda həbsdə saxlanıla bilməz.

Həbs qətimkan tədbiri qismində CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrinin tələblərini nəzərə almaqla seçilə bilər.

Məhkəmə qərarına əsasən həbs olunmuş şəxs müvəqqəti saxlama yerində 24 saatdan artıq saxlanıla bilməz və bu müddət bitənədək o, istintaq təcridxanasına keçirilməlidir (şəxsin nəqliyyat vasitələri ilə istintaq təcridxanasına aparılması müddəti göstərilən müddətə daxil deyildir).

Müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə ittiham olunan şəxslərin ayrılıqda saxlanılması, təqsirləndirilən şəxsin digər həbs olunmuş şəxslərlə ünsiyyətinin qarşısının alınması, habelə həbs olunmuş şəxslərin saxlanılması qaydalarına zidd olmayan digər məsələlər barədə istintaq təcridxanasının müdiriyyətinə göstərişlər verə bilər.

Beləliklə, CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs edilmiş şəxslər barəsində məhkəmənin qərarı ilə həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərdir. Həmin şəxslərə həmçinin ekstradisiya məqsədilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslər də aid edilir.

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Həbs yerlərində hüquq və azadlıqların təmin edilməsi – insanlar həbs yerlərinə barələrində çıxarılmış hökm və digər qanuni qərarlar əsasında cəzaya məruz qoyulması üçün deyil, cəzalarını çəkmək üçün yerləşdirilir. Yəni həbs yerlərində olmanın özü azadlıqdan məhrum edilənlərin cəzasını təşkil edir, cəzanın mahiyyəti elə azadlıqdan məhrumetmədir. Odur ki, həmin şəxslərin həbs yerlərində əlavə məhrumliyyətlərə məruz qoyulması yolverilməzdir. Eyni zamanda, həbs yerinin şəraiti əlavə cəzaya xidmət etməməlidir. Həbs yerində həyat şəraiti heç vaxt azadlıqda olduğu kimi ola bilməz, bununla belə həmin şərait imkan dərəcəsində cəmiyyətdə azadlıqda olan şəraitə yaxınlaşdırılmalıdır. Bundan əlavə, özünə qarşı irəli sürülmüş cinayət ittihamı üzrə məhkəmə qərarını gözləyən şəxslər məhkəmə hökmü çıxarılan qədər təqsirsiz hesab olunduqlarına görə onların xarici aləmə çatımlılığı (məsələn, hüquqi məsləhətləşmə, informasiya) təmin olunmalıdır.

Təcrübədə bəzən azadlıqdan məhrumetmənin qanuna əsaslanmadığı halların mövcud olması nəzərə alınaraq tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər azadlıqdan məhrum edilmələrinin qanuniliyini mübahisələndirmək imkanına malik, həbs yerləri isə daxili və xarici təftiş üçün açıq olmalıdır.

Dövlətin səlahiyyətli orqanları hər hansı şəxsi tutmaq və həbs etməklə azadlıqdan məhrum etdikdə dövlətin həmin şəxsləri saxlamaq kimi pozitiv öhdəlikləri meydana çıxır. Bu zaman dövlətin birinci dərəcəli öhdəlikləri azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin təhlükəsizliklərinin təmin olunmasıdır.

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqları milli qanunvericiliklə yanaşı, dövlətlərin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə, BMT və digər beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrində (soft law) öz ifadəsini tapır. Qeyd olunanlardan əlavə, beynəlxalq mexanizmlərin – BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, BMT-nin İsgəncə Öleyhinə Komitəsi, BMT-nin İrqi Ayırı-seçkilik Öleyhinə Komitəsi, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, İsgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi və sair beynəlxalq qurumların qərar və hesabatları tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin hüquqlarının təminində önəmli rol oynayır. Ona görə Qanunun Preambulasında istifadə olunan “hüquq və azadlıqlar” ifadəsi sadəcə şərh olunan Qanunda əks olunan hüquq və azadlıqlar kontekstində deyil, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin ümumiyyətlə malik olduqları hüquq və azadlıqlar kontekstində başa düşülməlidir.

IV. Preambulada nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin girişində penitensiar standartlarda həbsdə olanlarla qanuni və ədalətli rəftarın təmini üzrə öhdəliklər öz əksini tapmışdır. Hər bir azadlıqdan məhrum edilmə mütləq surətdə insan hüquqlarına riayət haqqında məsələlərlə bağlıdır. 1-ci Qayda həbsdə olanlara münasibətdə hörmətin təmin olunması kontekstində həbsdə olanların ilk növbədə insan olmalarının tanınmasını tələb edir. Azadlıqdan məhrum edilmə bu tədbirə məruz qalan şəxslərin avtomatik olaraq siyasi, mülki, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlarından məhrum edilməsini ehtiva etmir. Sözsüz ki, həbsdə olanların hüquqları azadlıqlarını itirmələri ilə məhdudlaşmışdır, lakin bu cür itki və məhdudiyyət imkan dərəcəsində az olmalıdır. Məhkumlarla rəftarın beynəlxalq qaydaları məhz azadlıqdan məhrumetmənin neqativ nəticələrinin məhdudlaşdırılmasına yönəlmişdir. Hər bir əlavə məhdudiyyət mütləq şəkildə qanunvericilikdə əksini tapmalı və penitensiar müəssisədə qayda və təhlükəsizliyin təmininə yönəldilməlidir.

APQ-nin 13-cü maddəsi də həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə qarşı əsassız ayrım-seçkiliyi yolverilməz hesab edir. Həmin müddədə əslində AİHK-nın 12-ci Protokolu da nəzərdə tutulanlar ifadə olunmuşdur:

1. Qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan istifadə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərinə görə ayrım-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.

2. Heç kim 1-ci bənddə sadalanan hər hansı əsasa görə hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ayrım-seçkiliyə məruz qalmamalıdır.

Lakin bu o demək deyildir ki, əgər bunun nəticəsində əhəmiyyətli bərabərsizlik meydana çıxırsa, bərabərliyə yalnız formal olaraq riayət olunması kifayətdir. Həssas qrupların müdafiəsi, həbsdə olan ayrı-ayrı şəxslərin xüsusi ehtiyaclarını nəzərə alaraq rəftar etmək ayrım-seçkilik deyil və tamamilə yolveriləndir¹.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin ilkin qeydlər bölməsində göstərilir ki, sənəd penitensiar müəssisələrin nümunəvi sisteminin ətraflı təsviri məqsədini daşımır, yalnız müasir düşüncədə ümumi şəkildə etiraf olunmuş nailiyyətlər əsasında məhkumlarla davranış və həbsxanaların idarəçiliyinin hazırkı dövrdə prinsipial və praktiki nöqtəyi-nəzərdən düzgün hesab edilən qaydalarıdır. Həmin qaydaları hər yerdə və eyni vaxtda

¹ Комментарий к тексту Европейских пенитенциарных правил (Rec (2006)2). Правило 13

tətbiq etmək olar. Qaydalar praktiki çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəlməklə BMT-nin məqbul hesab etdiyi minimum şəraiti əks etdirir. Onlar özündə əksini tapan prinsiplərlə uzlaşan və qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş sınaqların keçirilməsi və təcrübəyə daxil edilməsinə mane olmaq məqsədi daşıyır. Bu ruhda mərkəzi həbsxana müdiriyyəti həmişə ümumi məqsədlərə nail olmağa yönəldilmiş məhdudiyyətlərə yol verə bilər.

BMT MSQ-nin birinci hissəsi (Qayda 1-85) həbs yerlərinin ümumi idarə olunmasına həsr olunmaqla həbsdə olan şəxslərin artıq məhkəmə qərarı ilə məhkum olunub-olunmamasından asılı olmayaraq bütün kateqoriyadan həbsdə olan şəxslərə şamil olunur.

İkinci hissədə xüsusi kateqoriyadan həbsdə olan şəxslərə tətbiq olunan qaydalar öz əksini tapmışdır. Bununla belə, A bölməsində (Qayda 86 – məhkum olunmuş həbsdə saxlanılan şəxslər) nəzərdə tutulan qaydalar məhkum olunmuş həbsdə olan şəxslərə aid olsalar da, həmin qaydaları B (Qayda 109-110 – psixi xəstəlikləri və/və ya ağır sağlamlıq vəziyyəti olan həbsdə saxlanılan şəxslər), C (Qayda 111-120 – barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və ya məhkəməni gözləyən şəxslər) və D bölməsində (Qayda 121 – mülki işlər üzrə həbs edilmiş şəxslər) nəzərdə tutulan kateqoriyadan həbsdə olan şəxslərə də tətbiq oluna bilər, bir şərtlə ki, onlar həmin kateqoriyadan olan şəxslər üçün hazırlanmış qaydalara zidd olmasın və onların vəziyyətini yaxşılaşdırmış olsun.

BMT MSQ-nin 1-ci Qaydası müəyyən edir ki, bütün həbsdə olan şəxslər ləyaqətinə və onların insan şəxsiyyəti kimi dəyərinə xas olan hörmətli münasibətdən istifadə etməlidirlər. Heç bir həbsdə olan şəxs işgəncələrə, digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaya məruz qalmamalı, bütün həbsdə olanlar bu cür rəftar və cəzadan müdafiə olunmalı, heç bir vəziyyət pis rəftara bəraət qazandırmamalıdır. Həbsdə olan şəxslərin, işçi heyətin, xidmət göstərən və həbsdə olanlara baş çəkən şəxslərin mühafizəsi və təhlükəsizliyi daim təmin olunmalıdır.

BMT MSQ-nin 2-ci Qaydasına əsasən, həmin qaydalar qərəzsiz şəkildə tətbiq olunmalıdır. İrqi, dərinin rəngi, cins, dil, dini, siyasi və ya digər inama, milli və ya sosial mənşəyə, əmlak vəziyyətinə, doğum və ya digər hallara görə ayrı-seçkilik yolverilməzdir. Həbsdə olanların dini inancı və mənəvi keyfiyyətlərinə hörmət bəslənilməlidir.

Ayrı-seçkiliyə məruz qoyulmama prinsipinin praktiki tətbiqi məqsədilə həbs yeri administrasiyası həbsdə olanların, o cümlədən həssas təbəqəyə mənsub şəxslərin fərdi tələbatlarını nəzərə almalıdır. Xüsusi tələbatları olan həbsdəki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi və dəstəklənməsi üçün tədbirlər görülməli və bu cür tədbirlər ayrı-seçkilik tədbiri kimi dəyərləndirilməməlidir.

Ayrı-seçkiliyə qoyulan qadağa heç bir halda dini və ya mənəvi inamlarda mövcud fərqlərin inkarı kimi başa düşülməməlidir. Həmin kontekstdə ayrı-ayrı qruplara münasibətdə ayrı-seçkilik və hər bir həbsdə saxlanılan şəxsə fərdi yanaşmanı fərqləndirmək lazımdır. Birinci yanaşma ədalətsiz, adətən qabaqcadan müəyyən olunmuş mövqeyə,

müləhizələrə görə ziyan və zərər vurulmasını nəzərdə tutduğu halda, ikincisi isə həbs yerində olan şəxslərə onların ehtiyac və inamlarına, xüsusi vəziyyət və ya statusa görə differensial yanaşmanın zəruriliyinə əsaslanır. Məsələn, əcnəbi, qadın, etnik və ya dini azlıqların nümayəndəsinə onların daha həssas vəziyyətdə olmalarına görə fərqli yanaşmanın tətbiqi ayrı-seçkilik təşkil etməməlidir. Ayrı-seçkilikdən fərqli olaraq adamlar arasında fundamental fərqlərin etiraf olunması ədalətsiz və ya qabaqcadan müəyyən olunmuş müləhizələrə görə heç bir zərər və ziyanın vurulmasına səbəb olmur.

Beləliklə, həbsdə saxlanılanlarla rəftarın fərqliliyi heç vaxt qabaqcadan müəyyənlanmış müləhizələrin, qeyri-obyektivliyin, fanatizmin nəticəsi olmamalıdır. Həbsdə saxlanılan şəxslərlə fərqli münasibət o vaxt bəraətgazandırıcı olur ki, o əsaslandırılmış, ədalətli qərarın nəticəsi olur, ona bilik və təcrübə ilə bəraət qazandırılır. Həbsdə saxlanılanlarla fərqli rəftar həm də həbsdə saxlanılan şəxslərin şəxsi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşması məqsədinə yönəlmiş olmalı, yüksək dərəcədə dözümlülük və anlaşımanın nəticəsi kimi meydana çıxmalıdır¹.

Həbsdə saxlanılma (azadlıqdan məhrumetmə) ilə bağlı və ya analoji hökmlərin məqsədi cəmiyyəti cinayətkarlardan müdafiə etmək və residiv hallarını azaltmaqdır. Bu məqsədlərə yalnız o zaman nail olmaq mümkündür ki, imkan dərəcəsində şəxslərin həbsdə saxlanıldığı müddət onların azad olunandan sonra qanuna tabe və müstəqil həyat tərzini keçirə bilmələri üçün cəmiyyətə reintegrasiya olunmalarına həsr olunsun.

Bu baxımdan həbs yerləri administrasiyası və səlahiyyətli orqanlar təhsil, peşə, əməyə alışqanlıqla bağlı lazımı şərait yaratmalıdırlar.

Bütün bu cür proqram, tədbir və xidmətlər həbsdə olanların yenidən tərbiyə olunması üçün fərdi tələbatlar nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

BMT MSQ-nin “C” bölməsi “Həbs altında olan (barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş) və ya məhkəməni gözləyən şəxslər” adlanmaqla həmin kateqoriyadan olan həbsdə saxlanılan şəxslərlə bağlı məsələlərin tənzimlənməsinə yönəlmişdir. 111-ci Qaydada qeyd olunur ki, cinayət ittihamı üzrə həbs edilmiş və ya həbs yerində saxlanılan şəxslər ya polis məntəqələrində, ya da həbs yerlərində (istintaq təcridxanalarında) saxlanılır, lakin onlar hələlik məhkəməyə çağırılmamış və ya məhkum olunmamış şəxslər olurlar. Qaydalarda həmin kateqoriyadan olan şəxslər “istintaq altında olan” həbs olunmuş şəxslər adlandırılırlar. İstintaq altında olan həbs edilmiş şəxslər təqsirsiz hesab edilir və onlarla müvafiq qaydada rəftar olunmalıdır.

Şəxsiyyət azadlığının müdafiəsinə dair və ya istintaq altında olan həbsdə saxlanılan şəxslərlə rəftar prosedurlarını nəzərdə tutan qanunların normalarına riayət olunmasına zərər gətirmədən bu cür həbsdə olan şəxslərə xüsusi rejim tətbiq olunmalıdır.

¹ Как заставить стандарты работать. Практическое руководство по эффективному применению международных тюремных правил. Москва-1998, с. 25

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Hirst Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə 6 oktyabr 2005-ci il tarixli qərardan görünür ki, ərizəçi şikayət edirdi ki, ömürlük azadlıqdan məhrumetməyə məhkum edilmiş həbsdə olan şəxs kimi o, seçkilərdə iştirak etməkdən tam kənarlaşdırılmışdır. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsi pozulmuşdur. Belə ki, Böyük Britaniyada qüvvədə olan “Xalq təmsilçiliyi haqqında” 1983-cü il Qanununun 3-cü bölməsinə müvafiq olaraq məhkum olunmuş şəxslər həbsdə olduqları müddətdə hər hansı parlament və yerli hakimiyyət orqanlarına seçkilərdən məhrum edildilər. Məhkəmə həmin müddəaları məhdudlaşdırıcı və əsaslandırılmayan müddəalar kimi qiymətləndirərək Birləşmiş Krallığa həmin qanuna Avropa standartlarına uyğun müvafiq dəyişikliklər etməyi tövsiyə etdi¹.

İHAM-ın “Frodl Avstriyaya qarşı” iş üzrə 8 aprel 2010-cu il tarixli qərarından bəlli olur ki, ərizəçi Federal Məclisə seçkilər haqqında qanuna əsasən səsvermə hüququndan məhrum edilmişdi. Həmin qanun qəsdən törədilmiş cinayətlərə görə bir ildən artıq azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsləri səsvermə hüququndan məhrum edirdi. Məhkəmə hesab etdi ki, bu norma Birləşmiş Krallıqda tətbiq olunanda daha konkret olsa da, yol verilən motivlərə münasibətdə eyni dərəcədə Avropa göstərişlərini pozur. Burada da hüquq pozuntusu ilə seçki hüququnun həyata keçirilməsi arasında dəqiq əlaqələr mövcud deyildi. Beləliklə, Məhkəmə Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinin pozuntusunu müəyyən etdi².

İHAM-ın “Söylər Türkiyəyə qarşı” iş üzrə 17 sentyabr 2013-cü il tarixli qərarından görünür ki, ödənilməmiş hesablara görə məhkum edilmiş ərizəçi şikayət edirdi ki, 2007-ci ildə həbsdə olduğu vaxt, 2011-ci ildə isə şərti azad olunandan sonra da Türkiyədə keçirilən seçkilərdə iştirak etməyi ona qadağan etmişdilər. Məhkəmə qərara aldı ki, səsvermə hüququna çatımlılığa qoyulan qadağa Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinin pozuntusunu təşkil edib. Qadağa ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır, hüquq pozuntusunun, cəza müddətinin və ya fərdi davranışın xarakterini nəzərə almır. Məhdudiyyətlər həmçinin presedenti olmayan ciddilikdə idi, çünki həmin məhdudiyyət ərizəçi şərti olaraq azadlığa buraxıldıktan sonra da davam etmişdir³.

İHAM qərarlarında həbsdə olan şəxslərə münasibətdə ayrı-seçkiliyin tətbiqi məsələlərinə münasibətini əks etdirmişdir.

İHAM-ın “Hüseyn Yıldırım Türkiyəyə qarşı” iş üzrə 3 mart 2007-ci il tarixli qərarından məlum olur ki, ərizəçi məhdud imkanlı şəxs olmaqla saxlanılma şəraiti və məhkəmə iclasları zamanı köçürülmələrdən şikayət edirdi. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusu baş verib, çünki həbsxanada keçirilən vaxt ərizəçidə lazım olmayan fiziki və psixi çətinliklər yaratmışdır. O cümlədən, köçürül-

¹ “Hirst v. the United Kingdom”, 2005 (Application No. 74025/01, Judgment of 6 October 2005)

² “Frodl v. Austria”, (Application No. 20201/04, Judgment of 8 April 2010)

³ “Söylər v. Turkey”, 2013 (Application No. 29411/07, Judgment of 17 September 2013)

mələr zamanı hakimiyyət orqanları ərizəçiyə tibb heyətin və ixtisaslaşdırılmış heyətin yardımını təmin etməmiş, bu da ərizəçini ixtisaslaşdırılmamış şəxslərlə qarşılaşmaq təhlükəsinə məruz qoymuşdur. Bundan əlavə, ərizəçinin ciddi əlilliyi ilə əlaqədar tibb əməkdaşlarının onu vaxtından əvvəl azadlığa buraxmaq barədə tövsiyəsinə baxmayaraq, onun həbsdə saxlanması davam etmişdir¹.

“Arutyunyan Rusiyaya qarşı” iş üzrə 10 yanvar 2012-ci il tarixli qərarla əlil arabasında hərəkət edən və çoxsaylı digər, o cümlədən böyrəyin uğursuz transplantasiyası, diabet, xəstəlikləri olan ərizəçi həbsxanada saxlanılma şəraitindən şikayət edirdi. Həbsxana əlil arabasında hərəkət edən şəxslər üçün yararlı deyildi, ərizəçi kameradan hemodializ qəbul etdiyi sanitar hissəyə keçmək üçün hər gün dörd mərtəbəni pilləkənlərlə yuxarı çıxmağa və aşağı düşməyə məcbur olurdu. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulmuşdur. Çünki hakimiyyət ərizəçinin əlilliyini nəzərə almaqla onunla lazımı qaydada rəftarı təmin etməmişdi. Uzun müddət ərzində çətin və yorucu müalicədən sonra ərizəçinin gündəlik olaraq dörd mərtəbəni piyada qalxıb-enməyə məcbur edilməsi ərizəçiyə lazım olmayan ağrı yetirmiş və onun sağlamlığını risk altında qoymuş, bu isə ləyaqəti alçaldan hərəkətə bərabər hesab olunur².

İHAM-ın “Contrada İtaliyaya qarşı” işi üzrə 11 fevral 2014-cü il tarixli qərarından aydın olur ki, 83 yaşda olan ərizəçi hakimiyyətin onun dəfələrlə hökmün icrasının təxirə salınması və ya ev dustaqlığına keçirilməsi barədə xahişindən onun yaşı və sağlamlıq vəziyyətindən asılı olmayaraq imtina etməsindən şikayət edirdi. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulub. Çünki hakimiyyət orqanlarına təqdim olunmuş ərizəçinin sağlamlıq vəziyyəti haqqında tibbi rəy açıq surətdə ona dəlalat edirdi ki, o, tətbiq olunan həbsxana rejiminə uyğun gəlmir. Bundan əlavə, ərizəçinin ev dustaqlığının tətbiq olunması barədə vəsatəti ilə onun yeni rejimə keçirilməsi barədə qərarın qəbul olunması arasında 9 ay vaxt keçmiş, bu da hakimiyyətin ərizəçini qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qoymasına əlavə sübut idi³.

¹ “Huseyn Yıldırım v. Turkey”, 2007 (Application No. 33344/07, Judgment of 10 April 2007)

² “Arutyunyan v. Russia”, 2012 (Application No. 43245/08, Judgment of 15 March 2012)

³ “Contrada v. Italy”, 2014 (Application No. 78442/11, Judgment of 14 April 2014)

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.0. Bu Qanunda istifadə olunan anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1.0.1. tutulmuş şəxs – cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs, ittiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs, barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə tutulmuş məhkum;

1.0.2. həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs;

1.0.3. məhkum olunmuş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən çıxarılan ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minmiş şəxs;

1.0.4. qadağan olunmuş əşyalar – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən həbs yerlərində hazırlanması, saxlanılması, gəzdirilməsi, daşınması və istifadəsi qadağan olunmuş əşyalar, habelə həbs yerində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə digər şəxslər tərəfindən yoxlamadan gizlətməklə və ya hər hansı digər üsulla verilməsi və ya ötürülməsi qadağan olunmuş əşyalar.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini şərh olunan Qanunda daha çox istifadə olunan anlayışların mənasının açıqlanması, şərh olunan Qanunun məqsədləri üçün “tutulmuş şəxs”, “həbs olunmuş şəxs”, “məhkum olunmuş şəxs” anlayışlarının aid olduğu şəxslərin və “qadağan olunmuş əşyalar”ın dairəsinin müəyyən edilməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi şərh olunan Qanunda daha çox istifadə olunan anlayışların mənasının açıqlanması, şərh olunan Qanunun məqsədləri üçün “tutulmuş şəxs”, “həbs olunmuş şəxs”, “məhkum olunmuş şəxs” anlayışlarının aid olduğu şəxslərin və “qadağan olunmuş əşyalar”ın dairəsinin müəyyən edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun “Həmin qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar” adlanan 2-ci maddəsi aşağıdakı anlayışların mənasının açıqlanmasını nəzərdə tutur:

Xüsusi qəbul məntəqəsi; xüsusi müəssisə; xüsusi yer; inzibati həbsə məruz qalmış şəxs; müəyyən yaşayış yeri olmayan şəxs; birnəfərlik kamera; hauptvaxt; sərbəst

hərəkətin qabaqlayıcı məhdudlaşdırılması; bölüşdürücü qəbul məntəqəsi; kamera; həbsdə saxlama; intizam təcridxanası; istintaq təcridxanası; müvəqqəti təcrid yeri; müvəqqəti tutulmuş şəxslər üçün yer; müvəqqəti saxlama təcridxanası¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Əsas anlayışlar” adlanan 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, “Həmin Federal qanunun məqsədləri üçün aşağıdakı əsas anlayışlardan istifadə olunur:

Şübhəli şəxs və təqsirləndirilən şəxs – Rusiya Federasiyasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinə müvafiq olaraq cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxs”².

“İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 3352-XII №-li, 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununda³, “Həbsə alma haqqında” Gürcüstan Respublikasının 09 mart 2010-cu il tarixli Qanununda⁴ əsas anlayışların mənasını açıqlayan maddələr nəzərdə tutulmamışdır.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh edilən Qanuna müvafiq olaraq, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmini prosesində tutulmuş şəxsin, həbs olunmuş şəxsin və məhkumun dairəsinə kimlərin aid edilməsinin, həmçinin həbs yerlərində qadağan olunmuş əşyaların nələrdən ibarət olmasının müəyyən edilməsi üçün maddədə nəzərdə tutulan normalar tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

1-ci maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs – şübhəli şəxs hesab olunmaqla cinayət prosesində müdafiə tərəfinə aid edilən şəxs (bax: CPM, maddə 90.1.2);

İttiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs – cinayət işi üzrə toplanmış sübutlar şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal etməyə əsas ver-

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ «О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений», ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

³ Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

⁴ Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

dikdə və bu şəxs başqa ərazidə yaşadığında, yaxud onun olduğu yer məlum olmadıqda, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən barəsində tutulma haqqında qərar çıxarılmış şəxs (bax: CPM, maddə 150.1);

Barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs – barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə müstəntiq və ya prokuror tərəfindən barəsində tutulma haqqında qərar çıxarılmış şəxs (bax: CPM, maddə 151.1);

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə tutulmuş məhkum – hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə CPM-in 519.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmənin qərarına əsasən tutulmuş, barəsində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olan şəxs (məhkum) (bax: CPM, maddə 152.1);

Həbs qətimkan tədbiri – Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə əsaslı şübhələr olduğuna görə müstəntiqin vəsatəti, prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin müəyyən müddətə həbs yerlərində saxlanması barədə seçilmiş qətimkan tədbiri;

Qətimkan tədbiri – CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla onun haqqında seçilən prosessual məcburiyyət tədbiri;

İttiham hökmü – təqsirləndirilən şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsi və onun barəsində cəza tədbirinin tətbiq edilməsi (cinayət qanunu ilə bilavasitə nəzərdə tutulduğu hallarda onun barəsində cəzanın tətbiq edilməməsi və ya cəzadan azad edilməsi) barədə məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun məhkəmə qərarı (bax: CPM, maddə 351.1);

Məhkəmə tərəfindən çıxarılan ittiham hökmünün qanuni qüvvəyə minməsi – qanunla müəyyən edilmiş müddətdə barəsində şikayət və ya protest verilməmiş, yaxud verilmiş şikayət və ya protest təmin olunmamış, icrası məcburi olan təqsirləndirilən şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsi və onun barəsində cəza tədbirinin tətbiq edilməsi (cinayət qanunu ilə bilavasitə nəzərdə tutulduğu hallarda onun barəsində cəzanın tətbiq edilməməsi və ya cəzadan azad edilməsi) barədə məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun məhkəmə qərarı.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Qanunun 1-ci maddəsində əsas anlayış kimi “tutulmuş şəxs”, “həbs edilmiş şəxs”, “məhkum olunmuş şəxs” və “qadağan olunmuş əşyalar” ifadələri nəzərdən keçirilməklə, onların həmin Qanunun kontekstində mənalı açıqlanmışdır.

1.0.1-ci maddənin şərh

Qanunun 1.0.1-ci maddəsində tutulmuş şəxsin mənası açıqlanmaqla, həmin şəxslərə aşağıdakılar aid edilmişdir:

- 1) cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs;
- 2) ittiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs;
- 3) barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs;
- 4) hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi məqsədilə tutulmuş məhkum;
- 5) təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi məqsədilə tutulmuş məhkum;
- 6) şərti məhkumetmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- 7) cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum;
- 8) cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum.

Qeyd edək ki, ekstradisiya məqsədilə tutulmuş şəxslər şərh olunan maddədə tutulmuş şəxslər dairəsinə aid edilməmişdir.

CPM-in 148-ci maddəsinə müvafiq olaraq, cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması onun cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandığı və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduğu hallarda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilərlər:

a. şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;

b. zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə;

c. şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda.

Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda, o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

a) hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;

b) daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadıqda;

c) şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə¹.

¹Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 148.1-148.3-cü maddələri

Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir.

Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması bir qayda olaraq, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

CM-in 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü CPM-də nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər¹.

Cinayət işi üzrə toplanmış sübutlar şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə ehtimal etməyə əsas verdikdə və bu şəxs başqa ərazidə yaşadığında, yaxud onun qaldığı yer məlum olmadıqda, müstəntiq və ya prokuror həmin şəxsin tutulması barədə qərar çıxara bilər. Cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənən və ya çağırışa gəlməkdən qəsdən boyun qaçıran şəxsə ittiham elan etmək üçün onun tutulması haqqında qərar çıxarıldıqda, müstəntiq və ya prokuror eyni vaxtda həmçinin həmin şəxsin axtarışını elan edirlər².

İttiham elan etmək üçün şübhəli şəxsin tutulması barədə qərarı həmin şəxsi aşkar etmiş təhqiqat orqanının hər hansı əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror icra etməli və bundan dərhal sonra qərarı çıxarmış müstəntiq və ya prokurora xəbər verməlidirlər³. CPM-in istinad olunan maddəsində xəbərdarlığın hansı qaydada verilməsi nəzərdə tutulmasa da, prosessual müddətlərə riayət edilməsi baxımından bu cür xəbərvermənin həm yazılı, həm də telefon və ya elektron daşıyıcılar vasitəsilə həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır.

İttiham elan etmək üçün şübhəli şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsi həll olunarkən o, tutulduğu andan 48 saat keçənədək məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

Konstitusiya Məhkəməsi “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsinin inzibati qaydada tutulmanın müddəti ilə bağlı müddəasının şərh edilməsinə dair” 27 aprel 2001-ci il tarixli qərarında tutulmanın 48 saatlıq

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 148.7-ci maddəsi

² Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 150.1-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 150.2-ci maddəsi

müddəti ilə bağlı qeyd etdi ki, “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində göstərilmiş tutulmanın 48 saatdan artıq olmayan müddəti Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 148-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətməkdə şübhəli şəxsə qarşı tam şamil edilir, inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı isə bu müddətin daxilində olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 399-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlərin hədləri əsas götürülməlidir”¹.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtləri pozulduqda, müstəntiq və ya prokuror onun tutulması barədə qərar çıxara bilər.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində ev dustaqlığı və ya girov qətimkan tədbiri hakim tərəfindən seçilmişsə, qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə prokuror həmin şəxsin tutulması barədə qərar çıxarmaqla yanaşı, onun həbsə alınmasına dair məhkəməyə təqdimat göndərir.

Qətimkan tədbirinin şərtlərini pozaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənən və ya çağırışa gəlməkdən qəsdən boyun qaçıran şəxsin tutulması barədə qərar çıxarıldıqda, müstəntiq və ya prokuror eyni vaxtda həmin şəxsin axtarışını elan edirlər.

Qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə təqsirləndirilən şəxsin tutulması barədə qərarı həmin şəxsi aşkar etmiş təhqiqat orqanının əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror icra etməli və bundan dərhal sonra qərarı çıxarmış müstəntiqə və ya prokurora xəbər verməlidir.

Qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə təqsirləndirilən şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxs barəsində daha ciddi qətimkan tədbiri seçilməli, yaxud bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxılması üçün o, məhkəməyə gətirilməlidir. Məhkəmə qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə təxirə salınmadan baxmalı və qərar qəbul etməlidir².

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkumun tutulması məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir. Məhkumun tutulması barədə məhkəmə qərarının çıxarılması üçün aşağıdakı hallarda cəzanı icra edən müəssisənin və ya orqanın vəsatəti əsasında müvafiq ərazi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən müvafiq təqdimat verilir:

a) məhkum olunmuş şəxs qaçıb gizləndikdə və ya müvafiq müəssisəyə, yaxud orqana gəlməkdən boyun qaçıрмаq cəhdləri olduqda;

b) məhkum olunmuş şəxs məhkəmə tərəfindən üzərinə qoyulmuş vəzifələri mütəmadi və ya qərəzli olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçırdıqda.

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi gön-

¹Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsinin inzibati qaydada tutulmanın müddəti ilə bağlı müddəasının şərh edilməsinə dair” 27 aprel 2001-ci il tarixli qərarı

²Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 151-ci maddəsi

dərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulma barədə qərar çıxararkən, məhkəmə tutulma vaxtını şəxsin tutulduğu andan 7 (yeddi) gün müddətində müəyyən edir.

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə şəxsin tutulması məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddətdən artıq davam edə bilməz. Bu müddətdə tutulmuş şəxs məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğv edilməsi və hökmə təyin olunmuş cəzanın icra edilməsi və ya məhkumun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır¹.

1.0.2-ci maddənin şərh

Həbs müstəntiqin vəsatəti əsasında və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı, habelə cinayət işinə baxan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin qərarına əsasən yalnız həbslə bağlı olmayan digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkün olmadığı hallarda seçilə bilər.

Əsaslı şübhə şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün ilkin olaraq cinayətin baş vermiş olmasını tələb edir. Cinayət hadisəsinin mövcud olmaması hər hansı şəxsin cinayət məsuliyyətinə alınmasını, ona ittiham elan edilməsini və barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini istisna edir. İstintaq orqanı apardığı araşdırmalar nəticəsində cinayət hadisəsinin mövcud olması qənaətinə gəlmişdirsə, şəxs barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün zəruri olan növbəti addımlar həmin şəxsin baş vermiş cinayətin törədilməsində iştirakına dair şübhəni təsdiq edən sübutların toplanması və onların məhkəməyə təqdim olunmasından ibarətdir.

Məhkəməyə qədər həbsdə saxlama, onun icrasının şərtləri və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasının təmin edilməsinə dair” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec(2006) 13 sayılı Təvsiyəsində qeyd olunur ki, “məhkəməyə qədər həbsdə saxlama” hüquq pozuntusunda şübhəli bilinən şəxsin məhkəmə orqanının qərarı ilə ittiham hökmü çıxarılan qədər hər hansı müddətə həbsdə saxlanmasıdır. Bu anlayışa həmçinin hüquqi məsələlər və ekstradisiya üzrə beynəlxalq əməkdaşlığa dair normalara uyğun olaraq və həmin normaların xüsusi tələblərinə riayət edilməsi şərti ilə hər hansı həbsdə saxlama da daxildir. Dindirmə məqsədləri üçün polis və ya digər hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndələri (və ya belə hərəkətlər üçün səlahiyyəti olan hər hansı digər şəxs) tərəfindən ilkin olaraq müvəqqəti saxlanılma bu anlayışa daxil deyil.

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 152-ci maddəsi

Şəxsin təqsirsiz sayıldıqdan sonra hökmün çıxarılmasını, yaxud təqsirliliyinin və ya hökmün təsdiqlənməsini gözlədiyi və məhkum edilməmiş şəxs sayıldığı müddət də “məhkəməyəqədər həbsdə saxlama” anlayışına daxildir.

“Məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılan şəxslər” həbsə alınan, amma hələ azadlıqdan məhrumetmə cəzası çəkməyən və ya hər hansı digər əsaslara görə həbsdə saxlanılan şəxslərdir”¹.

CPM-in 7.0.40-cı maddəsi həbsə aşağıdakı kimi anlayış verir: “həbs – qətimkan tədbiri qismində bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbs yerlərində saxlanılmasıdır”;

Qətimkan tədbirləri müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən o hallarda tətbiq oluna bilər ki, cinayət təqibi üzrə toplanmış materiallar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas versin:

a) cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;

b) cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;

c) cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq;

ç) cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçıрмаq;

d) məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək.

Qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

a) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığını, xarakterini və törədilmə şəraitini;

b) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, yaşını və səhhətini, məşğuliyyət növünü, ailə, maddi və sosial vəziyyətini, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olmasını;

c) əvvəllər cinayətin törədilməsini və qətimkan tədbirinin seçilməsini;

ç) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxsə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edib-etməməsini, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilib-ödənilməməsini və digər əhəmiyyətli halları.²

Həbs qətimkan tədbiri yalnız aşağıdakı şəxsə tətbiq oluna bilər:

¹ Recommendation Rec (2006)13 of the Committee of Ministers to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies). // <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+>

² Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 155.1-155.2-ci maddələri

a) 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilsə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

b) cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq məqsədilə, 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilsə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

c) əvvəllər seçilmiş digər qətimkan tədbirinin şərtlərini pozmuş şəxsə və ya hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə, barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilməmiş şəxsə¹.

Konstitusiya Məhkəməsinin Palatası 3 mart 2023-cü il tarixli “Apellyasiya Məhkəməsinin müraciətinə dair” qərarında qeyd etdi ki, “Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə, qanunverici azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hüquqi qaydasını və əsaslarını müəyyən etməklə, dövlətin ədalət mühakiməsi yolu ilə cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərinin mühafizə edilməsi və hər bir şəxsin azadlıq hüququnun təmin edilməsi arasında yaranan biləcək kolliziyaları həll etmiş olur.

CPM-in 14.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsdə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Qətimkan tədbirlərinin anlayışı, tətbiqi əsasları, qaydası və müddətləri bu Məcəllənin 154-175-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

Qətimkan tədbiri cinayət işi üzrə icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaq və hökmün icrasını təmin etmək məqsədi ilə və bu Məcəllənin 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda onların barəsində seçilən prosessual məcburiyyət tədbiridir (Məcəllənin 154.1-ci maddəsi)”².

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qətimkan tədbiri ilə bağlı mövqeyini açıqladığı digər qərarında qeyd etdi ki, “qətimkan tədbiri qismində tətbiq edilən həbs öz sərtliyinə, səbəb olduğu məhrumiyyətlərin həcminə və ciddiliyinə görə təqsirləndirilən şəxsin Konstitusiyanın 28-ci və 32-ci maddələrində təsbit edilmiş azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Buna görə də, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar həbs qətimkan tədbirini seçərkən, CPM-də nəzərdə tutulmuş hüquqi prosedura riayət etməklə yanaşı, təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən təcrid olunmasının zəruriliyini də əsaslandırmalıdırlar³.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Avropa Penitensiar Qaydalarını nəzərdə tutan Təvsiyəsində⁴ həbs yerində saxlanılmanın son tədbir kimi istifadə olunması, yəni ultima ratio prinsipinin heç vaxt yaddan çıxarılmaması öz əksini tapmışdır. Onun məqsədi həbsdə saxlanılan şəxslərin sayının mümkün olan minimum səviyyəyə kimi

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 155.3-cü maddəsi

² Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının 3 mart 2023-cü il tarixli “Apellyasiya Məhkəməsinin müraciətinə dair” qərarı

³ Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2011-ci il 10 oktyabr tarixli Qərarı

⁴ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

azaldılmasıdır. Bu cür tədbirin zəruriliyi penitensiar müəssisələrin normadan artıq dolması və həbsdə olanların sayının artması haqqında R (99) 22 sayılı Tövsiyədə də¹ etiraf edilmişdir. Həmin Tövsiyədə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yalnız daha ağır cinayətlərə münasibətdə tətbiqinin mühümlüyü öz əksini tapmışdır. Ultima ratio – son tədbir prinsipi həm məhkum olunmuş, həm də məhkum olunmamış şəxslərin həbsdə saxlanılmasının məhdudlaşdırılması üçün tətbiq olunmalıdır².

“Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamında Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə vəsatətlərə baxılarkən ilk növbədə digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsi mümkünlüyünün araşdırılması, məhkəmələrə həbs qətimkan tədbiri seçilərkən şəxsin ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələrin və həmin qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarının mövcudluğunu araşdırması, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimatlara baxarkən digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin qeyri-mümkün olduğuna dair dəlilləri yoxlaması tövsiyə edilmişdir³.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Tövsiyəsində məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılmaya “alternativ” kimi aşağıdakılar göstərilmişdir: “tələb edildiyi zaman məhkəmə orqanına gəlmək, ədalət mühakiməsinin gedişinə mane olmamaq və müəyyən hərəkətləri etməmək, o cümlədən hər hansı peşə ilə və ya konkret məşğuliyyət növü ilə məşğul olmamaq öhdəliyi; məhkəmə, polis və ya digər dövlət orqanına gündəlik və ya mütəmadi hesabat vermək öhdəliyi; məhkəmə orqanı tərəfindən müəyyən edilən orqanın nəzarətini qəbul etmək öhdəliyi; elektron nəzarəti qəbul etmək öhdəliyi; vaxtla bağlı şərt müəyyən edilməklə və ya edilmədən müəyyən ünvanda yaşamaq öhdəliyi; müəyyən edilmiş yerləri və ya əraziləri icazə olmadan tərk etməmək və ya oraya icazəsiz daxil olmamaq öhdəliyi; icazə olmadan müəyyən şəxslərlə görüşməmək öhdəliyi; pasportu və digər şəxsiyyət sənədlərini təhvil vermək öhdəliyi; məhkəmə prosesi davam etdiyi müddətdə şəxsin tələb olunan qaydada davranmasını təmin etmək üçün maliyyə və ya digər formada təminatlar vermək öhdəliyi”⁴.

¹ Recommendation No. R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation // <https://rm.coe.int/168070c8ad>

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules / <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

³ “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı

⁴ Recommendation Rec(2006)13 of the Committee of Ministers to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies). // <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+>

1.0.3-cü maddənin şərhı

Məhkum olunmuş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən çıxarılan ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minmiş şəxsdir. Məhkəmə tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər, bir qayda olaraq, cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkirlər. Lakin məhkum olunmuş şəxslərin müəyyən müddətdə istintaq təcridxanalarında qalması qanunvericiliklə istisna olunmur. Məsələn, şərh olunan Qanunun 7-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbs edilmiş şəxs müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunduqda o, istintaq təcridxanası müdiriyyətinin hökmün surətini və onun icrası barədə məhkəmənin göstərişini aldığı gündən ən gec 10 gün keçənədək istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər.

Məhkum olunmuş şəxslər CİM-in 69.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər¹.

Bundan əlavə, şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsi müəyyən edir ki, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar CİM-in 69.1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilər.

Şərh olunan Qanun məhkumun müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılması hallarını da nəzərdə tutur. Məsələn, şərh olunan Qanunun 5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli üçün tutulmuş şəxs ən gec 7 gün ərzində, digər hallarda isə tutulma anından ən gec 48 saat keçənədək (bu müddətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya tutulma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul olunmazsa) müvəqqəti saxlama yerində saxlanıla bilər.

Qeyd olunanlara baxmayaraq, həbs yerlərində saxlanılan məhkum olunmuş şəxslər üçün rejim qaydaları şərh olunan Qanunla müəyyən edilməmişdir.

1.0.4-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 1, 3 və 5 nömrəli əlavələrinə müvafiq olaraq istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxs tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyalarla, həmin şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi qadağan olunmuş əşyalar aşağıdakı eyni əşyaları təşkil edir:

¹ Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69.1-ci maddəsi

1. Odlu və soyuq silahların bütün növləri, döyüş sursatları, partlayıcı maddələr və onların hissələri, xüsusi vasitələr (rezin dəyənəklər, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, gəzyaşardıcı qaz və s.), zəhərli (insan həyatı üçün təhlükəli olan) maddələr.

2. Konstruksiyasına görə soyuq silaha oxşar kəsici və dəşici alətlər.

3. Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları.

4. Güclü təsir edən dərman vasitələri.

5. Spirtli içkilərin bütün növləri, spirt qarışığı olan maddələr.

6. Radiodalğaların (elektromaqnit dalğalarının) ötürücü-boğucu qurğuları, radioelektron cihazlar və elementlər, dinləmə qurğuları və gizli kameraların detektorları (aşkaredici qurğular).

7. Radioqəbuledici və ötürücülərin bütün növləri, optik cihazlar, peyçer, mobil telefon, faks, kompüter, internet şəbəkəsinə daxil olmaq üçün vasitəçi qurğular.

8. Müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, milli, dini və irqi ədavəti qızışdıran, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər, audio-video daşıyıcılar.

Beləliklə, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 1, 3 və 5 nömrəli əlavələrinə müvafiq olaraq istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərə həm yuxarıda qeyd olunan əşyaların hazırlanması, saxlanması, gəzdirilməsi, daşınması və istifadəsi, həm də həmin əşyaların digər şəxslər tərəfindən yoxlamadan gizlətməklə və ya hər hansı digər üsulla verilməsi və ya ötürülməsi qadağandır.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Həbs qətimkan tədbiri insanın azadlıq hüququnu məhdudlaşdırdığına görə beynəlxalq hüquq və milli qanunvericilik onun tətbiqi ilə bağlı xüsusi şərt və əsaslar müəyyən etmişdir. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 9-cu maddəsinə əsasən, hər bir insan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Heç kim özbaşınalıqla həbs edilə və ya həbs yerlərində saxlanıla bilməz. Heç kim qanunla müəyyən edilən əsaslardan başqa və qanuni prosedura uyğun olmadan heç bir halda azadlıqdan məhrum edilməməlidir.

Məhkəmə araşdırmasını gözləyən şəxslərin həbsdə saxlanılmasına ümumi qayda kimi deyil, istisna hal kimi baxılmalıdır.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 50-53-cü Qaydaları həbsdə olan şəxslərin və kameraların axtarışları ilə bağlı məsələləri nəzərdə tutsa da, həmin qaydalarda hansı əşyaların qadağan olunduğu ilə bağlı müddəalar deyil, daha çox axtarışın aparılması qaydası öz əksini tapmışdır.

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin 16A2 və 54-cü qaydası da eynilə qadağan olunmuş əşyalarla bağlı deyil, həbsdə olan şəxsin və kameraların axtarılması qaydalarını nəzərdə tutur. 54.8-ci Qaydada qeyd olunur ki, əgər bu, istintaq metodları ilə qadağan edilməmişdirsə və ya həbs yerləri işçiləri üçün potensial təhlükə yaratmırsa, həbsdə olan öz şəxsi əşyalarının axtarışı zamanı iştirak etməlidir.

APQ-nin 94-101-ci qaydaları məhkəməni gözləyən, milli qanunvericiliyə uyğun şəkildə ifadə olunarsa, barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərə həsr olunmuş qaydaları nəzərdə tutur.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı” işdə İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (b) yarımbəndinə istinadla qeyd etdi ki, həmin bənddə “məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması” azadlıq hüququndan məhrum edilməyə yol verilən hal kimi nəzərdə tutulur. Şahid qismində ifadə vermək öhdəliyi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (b) yarımbəndinin məqsədləri üçün kifayət qədər spesifik və konkret hesab edilə bilər. Bununla belə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi hər hansı azadlıqdan məhrum etmənin “qanuni” olmasını tələb edir ki, bu da onun “qanunla müəyyən edilmiş prosedura uyğun” həyata keçirilməli olması şərtini ehtiva edir.

İHAM hesab etdi ki, şəxsin məcburi gətirmə barədə qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” sayıla bilməz. Müvafiq olaraq, ərizəçilərin 28-29 aprel 2014-cü il tarixlərində azadlıqdan məhrum edilmələri ilə əlaqədar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur¹.

Şəxsin azadlığının hansı vaxtdan məhdudlaşdırıldığı, sözügedən müddətdə onun faktiki olaraq “azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyi”, əgər həmin müddətdə azadlıqdan məhrum edilibsə, həmin azadlıqdan məhrum etmənin “qanunçuluq” tələblərinə uyğunluğu məsələləri İHAM-ın bir sıra qərarlarında dəyərləndirilmişdir. “Salayev Azərbaycana qarşı” işdə də Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçi 27 oktyabr 2005-ci il saat 10 radələrində faktiki olaraq azadlıqdan məhrum edilib; onun barəsində həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı məhkəmə iclası isə 29 oktyabr 2005-ci il təxminən saat 17.30-da keçirilib. Uyğun olaraq, hakimin yanına gətirilənə qədər ərizəçi təxminən əlli beş saat ərzində, yəni daxili qanunvericiliklə icazə verilən maksimum müddətdən təxminən yeddi saat artıq həbsdə saxlanılıb².

Şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə olduqda daxili qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına məhkəmə qərarı olmadan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi tutaraq həbsə almaq, ona qarşı cinayət işinə başlamaq və onun həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi barədə qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik olan hakimin yanına

¹ “Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan”, 68817/14, 16 July 2020

² “Salayev v. Azerbaijan”, 40900/05, 9 November 2010

gətirmək səlahiyyəti verir. CPM-in 148.4-cü maddəsində deyilir ki, həbsə alınmış şəxs tutulmasından qırx səkkiz saat sonra hakimın yanına gətirilməli, o isə ya həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçməli, ya da onu azad etməlidir. Bundan başqa, CPM-in 153.3-cü maddəsi birmənalı olaraq tələb edir ki, tutulmasından sonra qırx səkkiz saat ərzində barəsində həbs qətimkan tədbiri haqqında məhkəmə qərarı çıxarılmadığı halda tutulmuş şəxs azad edilməlidir. Beləliklə, tutulmuş şəxs ilkin qırx səkkiz saatlıq müddətdən sonra yalnız onun barəsində həbs qətimkan tədbiri təyin edən məhkəmə qərarı əsasında həbsdə saxlanıla bilər¹.

Qeyd edək ki, 18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli Qanun ilə CPM-ə yeni məzmununda 148.7-ci maddə əlavə edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, “CPM-in 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmının böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər”².

İHAM tərəfindən bir sıra digər işlərdə də eyni cür pozuntu ilə bağlı faktlar müəyyən edilmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan təcrübəsində şəxsin həbsə alınana kimi tutularaq 48 saatdan artıq müddətdə saxlanıldıqdan sonra məhkəmə qarşısına çıxarılması təcrübəsi davam etməkdədir.

İHAM-ın mövqeyinə görə, cinayətin törədildiyinə dair “əsaslı şübhə” obyektiv müşahidəçinin sözügedən şəxsin hüquq pozuntusu törətmiş ola biləcəyi qənaətinə gəlməsi üçün yetərli fakt və ya məlumatın mövcudluğunu nəzərdə tutur.

İHAM əsaslı şübhənin mövcudluğunun müəyyən edilməsini məhkəməyə təqdim olunmuş sübutları araşdırmaq, onları qiymətləndirmək və bir-biri ilə əlaqələndirmək nəticəsində hasil olan qənaətlə əlaqələndirir. Ona görə əsaslı şübhənin mövcud olması da, mövcud olmaması da məhkəmənin araşdırdığı sübutlar və onların qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən edilməlidir³.

İHAM qeyd etdi ki, səlahiyyətli orqanların şikayətin əsaslı olub-olmadığını yoxlamaq üçün işlə bağlı başlıca faktları vicdanla araşdırmaması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinə ziddir⁴. Nəyin “əsaslı” hesab oluna biləcəyi isə işin hallarından asılıdır⁵.

¹ “Farhad Aliyev v. Azerbaijan”, 37138/06, 9 November 2010

² [18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli](#) Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Respublika” qəzeti, 1 may 2014-cü il, № 89; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 04, maddə 344)

³ “Farhad Aliyev v. Azerbaijan”, 37138/06, 9 November 2010

⁴ “Stepuleac v. the Republic of Moldova”, 59850/09, 15 March 2016; “Elçi and others v. Turkey”, 23145/93 and 25091/94, 13 November 2003

⁵ “Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom”, 12244/86; 12245/86; 12383/86, 27 March 1991

Həbs və ya tutulmanın qanuniliyinin yoxlanılması tutulmuş şəxsin hüquq pozuntusuna yol verdiyinə dair əsaslı şübhənin olub-olmadığını, başqa sözlə, həbsin 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi ilə müəyyən edilən istisnalar sırasına daxil olub-olmadığını dəyərləndirə bilməlidir¹.

Əvvəlki məhkumluqlar təqsirləndirilən şəxsin yeni hüquq pozuntusu törədə biləcəyi barədə əsaslı şübhəyə əsas yarada bilər².

Həbsin davamlı olaraq qanuna uyğunluğunun vaxtaşırı yoxlanılması sistemi 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğunluğu təmin edə bilər³.

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxa biləcək praktiki problemlər

Beləliklə, şərh edilən Qanunun normalarının ekstradisiya məqsədilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsə tətbiq olunduğu halda, həmin məqsədlə tutulmuş şəxslərə tətbiq olunması Qanunda öz əksini tapmamışdır. “Məhkəməyəqədər həbsdə saxlama”, onun icrasının şərtləri və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasının təmin edilməsinə dair Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2006) 13 sayılı Təvsiyəsində qeyd olunur ki, “məhkəməyəqədər həbsdə saxlama” anlayışına həmçinin hüquqi məsələlər və ekstradisiya üzrə beynəlxalq əməkdaşlığa dair normalara uyğun olaraq və həmin normaların xüsusi tələblərinə riayət edilməsi şərti ilə hər hansı həbsdə saxlama da daxildir”⁴.

¹ “Oral and Atabay v. Turkey”, [39686/02](#), 23 June 2009
abay v. Turkey”, [39686/02](#), 23 June 2009

² “Selçuk v. Turkey”, [21768/02](#), 10 January 2006; Matznetter v. Austria, 2178/64, 10 November 1969

³ “Nikolova v. Bulgaria”, [31195/96](#), 25 March 1999

⁴ Recommendation Rec(2006)13 of the Committee of Ministers to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies). // <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+>

Maddə 2. Həbs yerlərində saxlanılmanın əsas məqsədi

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsəd cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normasının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsəd olan cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməklə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsədin cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməyin müəyyən olunmasından ibarətdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun “Şəxslərin xüsusi müəssisə, xüsusi yerlər, hauptvaxt, müvəqqəti tutulmuşlar üçün yerlərdə saxlanılmasının məqsədi” adlanan 3-cü maddəsində qeyd olunur ki, “şəxslərin xüsusi müəssisə, xüsusi yerlər, hauptvaxt, müvəqqəti tutulmuşlar üçün yerlərdə saxlanılması Qazaxıstan Respublikasının qanunlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası məqsədilə həyata keçirilir¹.”

Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Cinayət törətməkdə şübhəli və təqsirli bilinən şəxslərin həbsdə saxlanılmasının məqsədləri” adlanan 3-cü maddəsinə əsasən, cinayət törətməkdə şübhəli və təqsirli bilinən şəxslərin həbsdə saxlanılması Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulan məqsədlər üçün həyata keçirilir².

“İbtidai həbs haqqında” 3352-XII №-li, 30 iyun 1993-cü il tarixli Ukrayna Respublikasının Qanununda ibtidai həbsin məqsədi həbs edilmiş şəxsin ibtidai istintaq orqanlarından və məhkəmədən yayınmasının, cinayət mühakimə icraatına

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ «О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений» ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

mane olmasının, cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olmasının qarşısını almaq, həmçinin hökmün icrasını, şəxsin verilməsini (ekstradisiya) və ya onun tranzit daşınmasını təmin etməkdir¹.

“Həbsə alma haqqında” 09 mart 2010-cu il tarixli Gürcüstan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində həbs yerində saxlanılmanın məqsədi deyil, həbsə alma və azadlıqdan məhrum etmənin icrası haqqında Gürcüstan qanunvericiliyinin məqsəd və prinsipləri öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə həbsə alma və azadlıqdan məhrum etmənin icrası haqqında Gürcüstan qanunvericiliyinin məqsədi həbsə alma və azadlıqdan məhrum etmənin icrası, yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması və məhkumların resosializasiyası kimi müəyyən edilir².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normanın tətbiq dairəsi

Norma həbs yerlərində saxlanılmanın əsas məqsədinə həsr olunduğuna görə onun tətbiq dairəsi şərh edilən Qanunun tətbiq olunduğu hər bir hala şamil olunmalıdır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanıldığı hər bir zaman üçün norma tətbiq olunacaqdır. Normanın tətbiq şərti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsədə – cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə xidmət etməsindədir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

2-ci maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərh;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərh;

Həbs yerləri – bax: şərh edilən Qanunun 4-cü maddəsi və şərh;

Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri – Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

– şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq;

– həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq;

¹ Закон Украины О предварительном заключении
https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

² Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу// <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

- cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq;
- cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək;
- cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək;
- hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq etmək¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

“Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsədin cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarət olması” ifadəsi ilk növbədə “cinayət mühakimə icraatı” və “cinayət mühakimə icraatının vəzifələri”nin nədən ibarət olmasının müəyyən edilməsini tələb edir.

Cinayət mühakimə icraatı – cinayət prosesi iştirakçısı olan orqanların cinayət hadisəsini müəyyənləşdirməsi, cinayət işinə başlaması, onun ibtidai araşdırılmasının həyata keçirilməsi, cinayət haqqında işlərin və materialların baxılması və həlli, məhkəmə hökmü, qərar və qərardadın icrasını əhatə edən məhkəməyəqədərki və məhkəmə fəaliyyətinin qanunla tənzimlənən qaydasıdır. Cinayət mühakimə icraatı kifayət qədər geniş sahəni əhatə etdiyinə görə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsədin cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarət olması ilə razılaşmaq olmaz. Belə ki, həmin vəzifələrin əksəriyyətinin tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərin həbs edilməsi və ya həbs yerlərində saxlanılması zamanı hüquq və azadlıqların təmini ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

CPM-in 8-ci maddəsində cinayət mühakimə icraatının vəzifələrindən biri kimi nəzərdə tutulan şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumağın tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması ilə müəyyən bağlılığı vardır. Bu bağlılıq hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən müəyyən funksiyaların həyata keçirilməsi ilə yerinə yetirilə bilər. Belə ki, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin tutulması cinayəti törədən şəxsin müəyyən edilməsi, onun cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməklə cəzalandırılması məqsədi daşıyır. Bu cür hallarda cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılması bir tərəfdən ədalətin bərpasına xidmət edirsə, digər tərəfdən müəyyən xəbərdaredici funksiyaya malikdir. Ona görə ki, cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılması digər şəxslər tərəfindən cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasına və beləliklə, şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq məqsədinə xidmət edə bilər. Bundan əlavə, təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi onun istintaq və məhkəmə orqanlarından qaçıb gizlənməsinin, istintaqın gedişinə maneçilik törətməsinin və yeni cinayətlər törətməsinin qarşısının alınmasına, son nəticədə isə şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumağa xidmət edir.

¹Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 8-ci maddəsi

Cinayət mühakimə icraatının həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq vəzifəsi şəxsin törətdiyi və ya bunun ehtimal olunduğu cinayətə görə hər hansı pis rəftara, o cümlədən işgəncə, digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan davranış və cəzaya məruz qoyulması hallarından qorunmasını nəzərdə tutur. Təcrübə isə onu göstərir ki, işgəncə və pis rəftar halları məhz şəxsin səlahiyyətli orqanlar tərəfindən tutulduğu və həbs olunduğu ilk vaxtlarda baş verir¹. Bu xüsusat ona dəlalat edir ki, tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması onların pis rəftardan qorunmasına xidmət edə bilməz. Qanunvericiliyin, həmçinin şərh olunan Qanunun, xüsusən Qanunun 27-ci maddəsinin tələbi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə qarşı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın tətbiq edilməməsindən ibarətdir. Beləliklə, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasının cinayət mühakimə icraatının həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq vəzifəsi ilə heç bir bağlılığı mövcud deyildir.

Həqiqi və ehtimal olunan cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarından qorumaq insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasının dövlətin ali məqsədi elan edilməsi ilə sıx bağlıdır. Çünki müasir həyatı azadlıq, bərabərlik, ədalət prinsiplərinə əsaslanan və universal xarakter daşıyan insan hüquqları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. İnsan hüquqları təkcə dövləti, hüququ, qanunu, qanunçuluğu, hüquq qaydasını deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin qiymətləndirilməsi meyarı kimi qəbul edilir. Lakin şəxsin həbs yerlərində saxlanılması onun həqiqi və ehtimal olunan cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarından qoruması vəzifəsinə xidmət edə bilməz.

Cinayət mühakimə icraatının cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq vəzifəsinin də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

Cinayətin tezliklə açılması cinayət təqibini həyata keçirən orqanların əsas vəzifələrindən biridir. Cinayətin açılması bir tərəfdən onu törətmiş şəxslərin cəzalandırılması üçün zəmin yaradırsa, digər tərəfdən də həmin şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını alır, eləcə də xəbərdaredici vasitə kimi başqalarının cinayət törətməkdən çəkinmələri üçün əhəmiyyət kəsb edir. “Cinayətlərin açılması cinayət təqibi üzrə qanuni əsaslarla toplanmış sübutların dəqiq təhlilində, cinayət təqibi üzrə bütün halların hərtərəfli araşdırılmasında və cinayət törətmiş şəxslərin aşkar edilməsində və ifşasında özünü büruzə verir”².

Cinayətin tezliklə açılması vəzifəsi ilə cinayət təqibi zamanı bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması kompleks şəkildə çıxış etməli və bir-birini tamamlamalıdır. Ona görə də cinayət təqibi ilə bütün halların hərtərəfli, tam, obyektiv araşdırılmasını qarşı-qarşıya qoymaq olmaz.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(92)3-part1, Police custody. Extract from the 2nd General Report of the CPT, published in 1992 // <https://rm.coe.int/16806cea2f>

² Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 8-ci maddəsi

İşdə iştirak edən şəxslərin hüquq və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün əhəmiyyətli olan bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiqi aparılmadan iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi, işin həll edilməsi mümkün deyildir. İşin hallarının hərtərəfli və tam araşdırılması və qiymətləndirilməsi törədilmiş cinayətin bütün minimum versiyalarının yoxlanılması və qiymətləndirilməsi, həmin versiyanı həm təsdiq, həm də rədd edən bütün halların ciddi araşdırılması deməkdir.

İşin hallarının obyektiv tədqiqi ibtidai araşdırmaya və məhkəmə baxışına qərəzsiz münasibətdə ifadəsini tapır. Bu isə təqsirləndirilən şəxsi həm ifşa edən, həm də ona bəraət qazandıran halların, onların məsuliyyətini həm ağırlaşdıran, həm də yüngülləşdirən halların müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Qeyd olunanlar ona dəlalət edir ki, cinayət mühakimə icraatının cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq vəzifəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasını tələb etmir və onların arasında bağlılıq yoxdur.

Cinayət mühakimə icraatının cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək vəzifəsinin də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması ilə bağlılığı mövcud deyildir. Belə ki, cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün onların həbs edilməsi zəruri deyildir. Cinayət–prosessual qanunvericiliyi bu cür halları şəxsin həbs edilməsinin əsası kimi müəyyənləşdirmir.

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasının cinayət mühakimə icraatının cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən etməklə, onları cəzalandırmaqla da heç bir bağlılığı yoxdur. Belə ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsiri onlar həbsə alınmadan və həbs yerlərində saxlanılmadan da müəyyən edilə, təqsirli şəxslər cəzalandırıla bilərlər. Qanunverici təqsirləndirilən şəxsləri azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlılığı olmayan digər cəzaları da müəyyən etmişdir. Təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək vəzifəsi isə təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılmasını deyil, əksinə, onların törətmədiyi əmələ görə cinayət məsuliyyətinə alınmamasını ehtiva edir. Ona görə də belə bir vəzifənin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsəd olması məntiqi cəhətdən əsassızdır.

Cinayət mühakimə icraatının hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə hüquqi şəxslər barəsində cinayət–hüquqi tədbirlər tətbiq etmək vəzifəsi də hüquqi şəxslərə münasibətdə müddəaları nəzərdə tutduğuna, yəni qeyd olunanların fiziki şəxsə deyil, hüquqi şəxsə aid olmasına görə həmin vəzifənin də fiziki şəxsin həbsdə saxlanılmasının cinayət mühakimə icraatının vəzifəsinə xidmət etməsini inkar edir.

Beləliklə, cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin təhlili ona dəlalət edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsədin cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarət olması müddəası ilə razılaşımaq olmaz. Bizim mövqeyimizə görə, tutulmuş

və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsəd məhkəmələrin və digər səlahiyyətli orqanların qərarlarının icrası üçün tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin:

- a) cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq;
- b) cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmasının qarşısını almaq;
- c) cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmasının qarşısını almaq;
- ç) cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırmamasının qarşısını almaq;
- d) məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneələr yaratmasının qarşısını almaq təşkil edir.

“Məhkəməyəqədər həbsdə saxlama, onun icrasının şərtləri və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasının təmin edilməsinə dair” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2006) 13 sayılı Təvsiyəsinin məhkəməyəqədər həbsdə saxlamanın tətbiqi əsaslarına həsr olunmuş II bölməsində qeyd olunur ki, “6. Bir qayda olaraq, məhkəməyəqədər həbsdə saxlama yalnız azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılan cinayət əməli törətməkdə şübhəli bilinən şəxslər barəsində tətbiq edilməlidir.

7. Yalnız aşağıda göstərilən dörd şərtin hamısı mövcud olduğu təqdirdə şəxs məhkəməyəqədər həbsdə saxlanıla bilər:

- a. onun cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə mövcud olduqda; və
- b. azad ediləcəyi təqdirdə: (i) ədalət mühakiməsindən yayınacağını, yaxud (ii) ağır cinayət törədəcəyini, yaxud (iii) ədalət mühakiməsinin gedişatına mane olacağını, yaxud da (iv) ictimai qaydaya qarşı ciddi təhlükə yaradacağını güman etmək üçün əsaslı səbəblər olduqda;
- c. alternativ tədbirlərin tətbiqi b bəndində göstərilmiş əsaslara görə mümkün olmadıqda; və
- d. bu tədbirin görülməsi cinayət işi üzrə aparılan məhkəmə prosesinin tələbinə uyğun irəli gəldikdə”¹.

¹ Recommendation Rec(2006)13 of the Committee of Ministers to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies). // <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcübəsində əksini tapanlar

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 4-cü qaydası müəyyən edir ki, həbsdə saxlanılma ilə bağlı və ya analoji hökmlərin məqsədi cəmiyyəti cinayətkarlardan müdafiə etmək və residiv halları ixtisara salmaqdır. Bu məqsədlərə yalnız o zaman nail olmaq mümkündür ki, imkan dərəcəsində bu müddət bu cür şəxslərin azad edildikdən sonra da qanuna tabe olmaları və müstəqil həyat tərzini keçirə bilmələri üçün cəmiyyətə reintegrasiya olunmalarına həsr edilsin.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM-ın Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu aşkar etdiyi Azərbaycana qarşı qərarlarında 5-ci maddənin əsas məqsədinə nail olunması üçün hər kəsin azadlıqdan özbaşına məhrum edilməkdən qorunmasının vacibliyi qeyd olunmuşdur. Məhkəmə 5-ci maddədə nəzərdə tutulan məqsədin milli qanunvericiliyin müvafiq müddəalarından üstünlüyünü xatırladaraq qeyd etmişdir ki: “Azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar milli qanunvericiliyə riayət olunması kifayət deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər bir azadlıqdan məhrumetmə halı 5-ci maddənin məqsədlərinə, xüsusilə də, şəxsi qanunsuzluqdan qorumaq məqsədinə uyğun olsun”¹.

Azadlıqdan məhrumetmənin özbaşınalığının ən kobud, hər cür təminatları istisna edən və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə kəskin surətdə ziddiyyət təşkil edən formalarından biri etiraf olunmayan azadlıqdan məhrumetmədir. Bu cür azadlıqdan məhrumetmə zamanı həmin tədbirə məruz qalmış şəxs milli və beynəlxalq hüquqda azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə təqdim olunan hər cür təminatdan məhrum olur, onun özü, ailə üzvləri, yaxınları qeyri-müəyyən vəziyyətdə qoyulur, özbaşınalılar üçün meydan açılır. İHAM “Nagiyev Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçinin 10 gün müddətində, “Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə isə 3 gün müddətində etiraf edilmədən azadlıqdan məhrum edilmə vəziyyətində saxlanıldığını, bu xüsusatın sənədləşdirilmədiyini, onların ailə üzvlərinin müraciətlərinə cavab verilmədiyini və ya həqiqətə uyğun olmayan cavab verildiyini aşkara çıxarmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçinin etiraf olunmadan azadlıqdan məhrum edilməsi ona qarşı zorakılığın tətbiqi üçün zəmin yaratmış, ərizəçi pis rəftara məruz qalmaqla onun azadlıq hüququ ilə yanaşı, şəxsi təhlükəsizlik hüququ da pozulmuşdur².

Azərbaycan məhkəmələrinin təcübəsində tez-tez rast gəlinən özbaşına azadlıqdan məhrumetmə hallarından biri də həbsdə olan şəxsin ona istinad edilən şəraitin mövcudluğunu şübhə altına almaq qabiliyyətinə malik olan konkret faktlarının məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmaması ilə bağlıdır.

“Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı” və “Məmmədli Azərbaycana qarşı” işlər üzrə qərarlarda İHAM qeyd etdi ki, “Konvensiyanın məqsədləri və azadlıqdan məhrumet-

¹ “Khalikova v. Azerbaijan”, 42883/11, 22 October 2015

² “Nagiyev v. Azerbaijan”, [16499/09](#) 18 September 2013; “Mammadov and others v Azerbaijan”, 35432/07, 21 February 2019

mənin “qanuniliyi” üçün məhkəmə həbsdə olan şəxsə istinad edilən şəraitin mövcudluğunu şübhə altına almaq qabiliyyətinə malik olan konkret faktları nəzərə almalıdır”¹.

Tutulmuş şəxsi cinayət törətməkdə şübhəli hesab etmək üçün əsaslı səbəblərin olması həbsdə saxlanmanın qanuniliyinin məcburi şərtidir, lakin müəyyən vaxt keçdikdən sonra bu, kifayət etmir və o zaman Məhkəmə əsasların azadlıqdan məhrum edilmənin davam etməsinə haqq qazandırmasını, belə əsaslar “münasib” və “yetərli” olduqda, həmçinin dövlət orqanlarının icraatı həyata keçirərkən “xüsusi səylə” çalışdıqlarını müəyyən etməlidir².

¹ “Rasul Jafarov v. Azerbaijan”, 69981/14 17 March 2016; “Mammadli v. Azerbaijan”, 47145/14 19 April 2018

² “Farhad Aliyev v. Azerbaijan”, [37138/06](#), 9 November 2010; “Muradaliyev v. Azerbaijan”, 16966/06, 9 December 2010; “Novruz İsmayilov v. Azerbaijan”, 16794/05, 20 February 2014; “Zahidov v. Azerbaijan”, 11948/08, 20 February 2014; “Allahverdiyev v. Azerbaijan”, 49192/08, 06 March 2014

Maddə 3. Şəxsin tutulması və ya həbs olunması üçün əsaslar

3.1. Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir.

3.2. Cinayət prosesində ittiham elan edilməli olan şəxsin və ya barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsin tutulması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət təqibi orqanının müvafiq qərarı əsasında həyata keçirilir.

3.3. Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkumun tutulması və ya təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir.

3.4. Bu Qanunun 3.1-3.3-cü maddələrində göstərilən əsaslar olmadıqda şəxsin həbs yerlərində saxlanması qadağandır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların həbs yerlərinə qəbulu və orada saxlanması əsasları ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların həbs yerlərinə qəbulu və orada saxlanılmasının əsaslarının müəyyən edilməsi, qanuni əsas olmadan heç kəsin həbs yerlərinə qəbul edilməməsi və orada saxlanılmamasını təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar norma-larla müqayisəli analizi

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanunun 5-ci maddəsi xüsusi müəssisəyə, 5-1-ci maddəsi xüsusi yerlərə, 5-2-ci maddəsi hərbi qulluqçuların hauptvaxtlara yerləşdirilməsinin əsasları kimi məhkəmə qərarlarını, səlahiyyətli istintaq və təhqiqat orqanlarının qərarlarının, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən tərtib olunmuş tutma protokollarını müəyyən edir¹.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” 15 iyul 1995-ci il Qanununun “Həbsdə saxlanılmanın əsasları adlanan 5-ci maddəsi tutulmuş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasının əsası kimi CPM-ə müvafiq qaydada tərtib olunmuş tutma protokolları, həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə isə məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş qərarları müəyyən edir¹.

Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli, 3352-XII №-li “İbtidai həbs haqqında” Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən, şəxsin ibtidai həbsi üçün əsas məhkəmənin həbs qətimkan tədbiri seçməsi və ya ekstradisiya ilə əlaqədar həbsi barədə qərarı qanunda nəzərdə tutulduğu hallarda xarici dövlətin səlahiyyətli orqanının qərarıdır².

Gürcüstan Respublikasının 09 mart 2010-cu il tarixli “Həbsə alma haqqında” Qanununun 33-cü maddəsinə əsasən, həbs edilmiş şəxsin penitensiar müəssisəyə yerləşdirilməsi üçün məhkəmənin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarını müəyyən edir. Bu zaman həbs edilmiş şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsi və ya digər identifikasiya sənədinin olması da zəruri hesab edilir³.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, məhkumlar həbs yerlərinə qəbul edilərkən, orada saxlanılarkən və həbs yerlərindən azad olunarkən tətbiq olunacaqdır. Maddədə nəzərdə tutulan normalar hər bir tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsə, məhkuma tətbiq olunacaqdır.

Eyni zamanda, həbs yerinin hər hansı vəzifəli şəxsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi həbs yerinə qəbul edərkən bu maddəyə riayət etməlidir. Həmin maddə vəzifəli şəxsdən səlahiyyətli orqanın qəbul etdiyi qərar (tutma protokolu, həbs qərarı və s.) əsasında hər hansı şəxsi həbs yerinə qəbul etməsini və bu qərarı əsas götürməsini tələb edir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

3-cü maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs – cinayəti törətməkdə şübhəli şəxs hesab olunmaqla cinayət prosesində müdafiə tərəfinə aid edilən şəxs⁴;

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ «О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений» ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Украины О предварительном заключении https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

³ Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

⁴ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 90.1.2-ci maddəsi

Müvəqqəti saxlama yeri – bax: şərh edilən Qanunun 5-ci maddəsi və şərh;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr¹;

Tutulma haqqında protokol – cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş və tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanması üçün əsas olan protokol²;

Cinayət prosesində ittiham elan edilməli olan şəxs – cinayət işi üzrə toplanmış sübutlar şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal etməyə əsas verdikdə müstəntiq tərəfindən CM-in hər hansı bir və ya bir neçə maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət əməlinin törədilməsi ilə bağlı ittiham elan edilməli olan şəxs;

Qətimkan tədbiri – cinayət işi üzrə icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaq və hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə və CPM-in 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda onların barəsində seçilən prosesual məcburiyyət tədbiri³.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Cinayət prosesual qanunvericiliyi cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulmasının onun barəsində şübhəli şəxsin tutulması haqqında protokolun tərtib edilməsi ilə rəsmiləşdirilməsini müəyyən edir. Məhz həmin protokol tərtib edildikdən sonra şəxs cinayət törətməkdə şübhəli şəxs statusunu alır və şərh olunan Qanunun müddələrinin ona münasibətdə tətbiqi üçün hüquqi əsas yaranır. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı şəxs yalnız CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol tərtib edildikdən sonra cinayət törətməkdə şübhəli şəxs hesab oluna, müvəqqəti saxlama yerinə qəbul edilə və orada saxlanıla bilər.

Şərh edilən 3.1-ci maddə cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılmasının CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirildiyini müəyyən etsə də, həmin şəxsin həbs yerinə, yəni müvəqqəti saxlama yerinə qəbulu üçün əsası qeyd etməmişdir. Keçmiş illərin təcrübəsi göstərir ki, bəzi hallarda şəxs cinayət törətməkdə şübhəli olma əsası ilə hər hansı bir sənəd tərtib edilmədən müvəqqəti saxlama yerlərinə qəbul edilib saxlanılmaqla həmin şəxslərin azadlıq hüququ pozulmuşdur. Bu xüsusat milli məhkəmələrin qərarları ilə yanaşı, İHAM-ın qərarlarında da öz əksini tapmışdır⁴. Buna görə də hesab edirik ki, 3.1-ci maddədə “tutulmuş şəxsin

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 7.0.5-ci maddəsi

² Yəni orada, 148.5-ci maddə

³ Yəni orada, 154.1-ci maddə

⁴ “Mammadov and others v. Azerbaijan”, 52158/13, 4 June 2020; “Pirqurban v. Azerbaijan”, 39254/10, 20 December 2016; “Satullayev v. Azerbaijan”, 22004/11, 19 March 2020

müvəqqəti saxlama” ifadəsindən sonra “yerində” sözü “yerinə qəbulu və orada” sözləri ilə əvəz edilməlidir. Çünki tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində tək-cə saxlanılması üçün deyil, eyni zamanda onun həmin yerə qəbul edilməsi üçün də eyni hüquqi əsas – tutma haqqında protokol mövcud olmalıdır.

“Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda” ifadəsi ilə bağlı CPM-in 148-ci maddəsi nəzərdən keçirilməlidir. CPM-in 148-ci maddəsi müəyyən edir ki, cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması onun cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandığı və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduğu hallarda həyata keçirilir.

Şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilər:

a) şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;

b) zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə;

c) şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda¹.

Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda, o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

a) hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;

b) daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadığıda²;

c) şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə.

CPM-in 148.5-ci maddəsi müəyyən edir ki, cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir.

Onu da qeyd etmək ki, CPM-in 7.0.5-ci maddəsinə əsasən, məhkəmələrin də cinayət prosesini həyata keçirən orqan hesab edilməsinə baxmayaraq, CPM cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün şəxsin tutulmasının məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsini nəzərdə tutmur, lakin məhkəmələr CPM-in 148.7-ci maddəsinə əsasən tutulmanın müddətini 48 saat müddətində artırma bilərlər.

Barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir.

¹ Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 148.2.3-cü maddə

² Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 148.3.2-ci maddə

Tutulma haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilməlidir:

- a) protokolun tərtib edildiyi yer, tarix və vaxt;
- b) protokolu tərtib edən və tutulmanı aparan şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
- c) tutulan şəxsin soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, ay, gün və yer, vətəndaşlığı, təhsili, iş yeri, məşğuliyyət növü və ya vəzifəsi, yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd barədə məlumat;
- ç) tutulmanın aparıldığı yer, tarix və vaxt;
- d) tutulmanın səbəbi, şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti;
- e) tutulan şəxsə onun hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi haqqında qeyd¹.

Tutulma haqqında protokol onu tərtib edən vəzifəli şəxs, tutulan şəxs və tutulma haqqında protokolun imzalanması üçün tutulan şəxsə təqdim edilməsində iştirak etmiş müdafiəçi qismində dəvət edilmiş vəkil tərəfindən imzalanır.

Şərh edilən 3.2-ci maddənin məqsədi cinayət prosesində ittiham elan edilməli olan şəxsin və ya barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsin tutulmasının CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət təqibi orqanının müvafiq qərarı əsasında həyata keçirilməsini və bu şəxslərin həmin qərar əsasında həbs yerlərinə qəbul edilib, orada saxlanıldıqlarını bəyan etməkdir. Lakin şərh olunan maddədə yalnız həmin kateqoriyadan olan şəxslərin hansı orqanın qərarı ilə hansı qaydada və hallarda tutulmasının həyata keçirilməsi qeyd olunsa da, onların müvəqqəti saxlama yerlərinə hansı əsasla qəbul edilməsi və orada saxlanılması bağlı məlumat isə göstərilməmişdir. Bu vəziyyət 3.1 və 3.2-ci maddələr arasında uyğunsuzluğun mövcudluğuna və 3.2-ci maddənin məqsədləri baxımından natamam olmasına dəlalət edir.

Şərh olunan 3.3-cü maddənin məqsədi hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkumun tutulması və ya təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilməli olduğunu və həmin şəxslərin həbs yerlərinə həmin qərar əsasında qəbul edilib, orada saxlanıldıqlarını bəyan etməkdir. Lakin şərh olunan maddədə yalnız həmin kateqoriyadan olan şəxslərin hansı orqanın qərarı ilə hansı qayda və hallarda tutulmasının həyata keçirilməsi qeyd olunsa da, onların həbs yerlərinə nəyin əsasında qəbul edilməsi və orada saxlanılması göstərilməmişdir. Bu isə 3.1 və 3.3-cü maddələr arasında uyğunsuzluğun olmasına və 3.3-cü maddənin özünün məqsədləri baxımından natamam olmasına dəlalət edir.

Qanunun 3.1-ci maddəsində göstərilən əsas kimi təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokoldan, 3.2-ci maddədə müstəntiq və ya prokurorun şəxsin tutulması barədə qərarından, 3.3-cü maddəsində isə məhkəmənin qərarından söhbət gedir.

¹ Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 147.5.6-cı maddə

Şərh olunan 3.4-cü maddə Qanunun 3.1-3.3-cü maddələrində göstərilən əsaslar olmadıqda şəxsin həbs yerlərində saxlanılmasının qadağan olmasını müəyyən etsə də, həmin şəxslərin həbs yerlərinə qəbulu üçün əsasları müəyyən etməmişdir. Ona görə də hesab edirik ki, 3.4-cü maddədə “Bu Qanunun 3.1-3.3-cü maddələrində göstərilən əsaslar olmadıqda şəxsin həbs” sözlərindən sonra “yerlərində” sözü “yerlərinə qəbulu və” sözləri ilə əvəz edilməlidir.

Çünki tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerində tək-cə saxlanılması üçün deyil, eyni zamanda onun həmin yerə qəbul edilməsi üçün də eyni hüquqi əsaslar mövcud olmalıdır.

İncommunicado şəraitində həbsdə saxlanılma öz-özlüyündə “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 7-ci maddəsinin pozuntusunu təşkil edir¹. İncommunicado şəraitində həbsdə saxlanılma halları 7-ci maddənin pozuntusunun və bu cür pozuntunun aşkar edilməyəcəyi və cəzalandırılmaması ehtimallarının artmasına səbəb olur. Buna görə də İnsan Hüquqları Komitəsi “incommunicado şəraitində həbsdə saxlanılmaya qarşı... normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsinin zəruriliyini” qeyd etmişdir².

Bəzi məhkəmələrin hakimləri təqdimat və onlara əlavə edilmiş sənədləri, işin faktiki hallarını məhkəmə iclaslarında lazımi qaydada araşdırmadıqlarına görə təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarlarda onların azadlıqlarının faktiki olaraq məhdudlaşdırıldığı müddəti həbsdə saxlanılma müddətlərinin əvvəlinə daxil etməməklə beynəlxalq hüquq normalarının və cinayət prosessual qanunvericiliyin tələblərinin pozulması hallarına yol vermişlər.

Məsələn, Siyazən Rayon Məhkəməsinin hakimi... sədrliyi ilə baxılmış CM-in 177.2.2, 177.2.2, 177.2.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilən...oğlu barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimatdan və ona əlavə edilmiş sənədlərdən görünür ki, o, sonuncu cinayəti törətdikdən sonra polis əməkdaşları tərəfindən faktiki olaraq 05 mart 2018-ci il tarixindən 06 mart 2018-ci il tarixinə keçən gecə saat 00:30-da tutulmasına baxmayaraq, onun barəsində şübhəli şəxs qismində tutma protokolu yalnız 08 mart 2018-ci il tarixində saat 12:30-da tərtib edilmişdir.

Təqdimata baxan hakim tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin azadlığının faktiki 2 gün qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılmasına heç bir münasibət bildirilməmiş, onun həbsdə saxlanılma müddətinin əvvəli qanunsuz və əsassız olaraq 08 mart 2018-ci il tarixindən hesablanmaqla CPM-in 158.2-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur³.

CPM-in 150.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət işi üzrə toplanmış sübutlar şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal etməyə əsas verdikdə və

¹ “Mukong v Cameroon”, Comm. No. 458/1991. Hum. Rts. Comm. (21 July 1994), paraqraf 9.4. Bax: həmçinin, Сара Жозеф, Кати Митчел и Линда Гиорки, Карин Беннинджер-Бюдель.

² Средство правовой защиты жертв пыток: Руководство по механизмам индивидуальных жалоб в договорных органах ООН. Серия Руководств ВОПП Том. 4. 2006

İnsan Hüquqları Komitəsinin 20 sayılı Ümumi Xarakterli Qeydi, paraqraf 11

³ Vəfəddin İbayev. Azərbaycan ədalət mühakiməsi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin 20 illik baxış bucağında (azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ), Bakı-2023, s.154-157

bu şəxs başqa ərazidə yaşadığda, yaxud onun olduğu yer məlum olmadıqda müstəntiq və ya prokuror həmin şəxsin tutulması barədə qərar çıxara bilər.

CPM-in 151.1-ci maddəsi isə müəyyən edir ki, təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtləri pozulduqda müstəntiq və ya prokuror onun tutulması barədə qərar çıxara bilər.

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icra yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkumun tutulması və ya təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi qaydası və halları CPM-in 152-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

«İstintaq təcridxanasının daxili intizam Qaydaları»nın 5-ci maddəsi həbs edilmiş şəxslərin qəbul edilməsi, onların qeydiyyatının, şəxsi axtarışının aparılması, əşyalarının yoxlanılması, tibbi müayinədən keçirilməsi və kameralarda yerləşdirilməsi qaydalarını müəyyən edir. 5.1-ci qaydaya əsasən, istintaq təcridxanalarına daxil olan həbs edilmiş şəxslər müəssisənin böyük inspektoru (rəisin növbətçi köməkçisi), qarovul rəisi, qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı, böyük inspektor (psixoloq) və tibbi-sanitariya hissəsinin tibb işçisi tərəfindən qəbul edilir. Böyük inspektor (rəisin növbətçi köməkçisi) istintaq təcridxanasına gətirilmiş şəxsin qəbul edilməsinə əsas verən sənədləri yoxlayır və həmin şəxsi sorğu edərək cavabları şəxsi işdə olan məlumatlarla müqayisə edir¹.

«Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları» tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama yerinə qəbulu və yerləşdirilməsi qaydalarını daha ətraflı müəyyən edir. 2-ci qaydaya müvafiq olaraq:

“2.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə növbətçi tərəfindən bütün gün ərzində qəbul edilir. Növbətçi onların şəxsiyyətini təsdiq edən və MSY-də saxlanılmaları üçün əsas olan sənədləri yoxlayır, MSY-də saxlanılan şəxslərin uçotu kitabında onların qeydiyyatını aparır (2 nömrəli əlavə). Qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı tərəfindən kompüter məlumat bazasına MSY-yə yeni daxil olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər barəsində tam məlumat daxil edilir və onların fotosəkilləri çəkilir. “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır.

2.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin MSY-yə qəbul olunması və saxlanılması üçün əsaslar aşağıdakılardır:

2.2.1. CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda şübhəli şəxsin tutulması haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş protokol;

2.2.2. CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət təqibi orqanının ittiham elan edilməli olan şəxsin və ya barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsin tutulması haqqında qərarı;

2.2.3. CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq

¹ «İstintaq təcridxanasının daxili intizam Qaydaları»nın 5-ci maddəsi

vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkumun tutulması haqqında məhkəmənin qərarı;

2.2.4. Bu Qaydaların 1.5-ci bəndində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından MSY-yə keçirilməsi barədə məhkəmənin qərarı.

2.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin MSY-də saxlanılması müddətləri CPM-ə uyğun olaraq hesablanır.

2.4. Yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar yazılı müraciət əsasında MSY-yə uşaqla birlikdə qəbul olunurlar. Qadının uşağı ilə birlikdə qəbul olunmasına əsas döğum haqqında şəhadətnamə, yaxud qadının həmin uşağın valideyni olduğunu təsdiq edən digər sənədlər, bu sənədlər olmadığı təqdirdə isə həmin işin icraatını aparan təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin müvafiq qərarıdır”¹.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Yenilənmiş APQ-nin 14-cü qaydasına əsasən, heç kəs milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq həbs edilməsi haqqında həqiqi əmr olmadan həbs yerinə qəbul edilə və orada saxlanıla bilməz.

Penitensiar müəssisələrə adekvat qəbul proseduru və həbs olunmuş şəxslərin həmin müəssisələrdə saxlanılması azadlıq hüququnun müdafiəsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Həmin Qayda həbs yerlərinə münasibətdə “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında ifadəsini tapmış azadlıq və təhlükəsizlik hüququnun şərhini özündə əks etdirir və, penitensiar müəssisələrə yalnız barələrində müvafiq qanuni qərarlar qəbul edilmiş şəxslərin daxil edilməsinin təmininə yönəlmişdir. 14-cü qaydanın pozulmasına görə həbs yerlərinə qəbul edilmiş şəxslərin məhkəməyə müraciət etmək və azad olunmalarını tələb etmək hüquqları olmalıdır².

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

BMT MSQ-nin 7-ci qaydasında qeyd olunur ki, heç kəs həbs olunma barədə həqiqi əmr (burada səlahiyyətli orqanların müvafiq protokol, qərar və hökmləri nəzərdə tutulur – M. Quluzadə) olmadan həbs yerinə qəbul edilə bilməz.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən istintaqın yekunlaşdırılaraq işin ittiham aktı ilə birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonra həmin iş üzrə həbsdə olan şəxslərin həbsdə sax-

¹ «Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları»nın 2-ci maddəsi

² Commentary on Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

lanılma müddətinin bitməsinə baxmayaraq, heç bir hüquqi əsas, yəni məhkəmə qərarı olmadan onların həbsdə saxlanılmasının davam etməsi ilə bağlı vəziyyəti Azərbaycanın milli qanunvericiliyinin Konvensiya əsasında tələb olunan “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab verməməsi ilə əlaqələndirdi.

İHAM həmin xüsusatla bağlı qeyd etdi ki, “Məhkəmənin və ya hakimin, yaxud “məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş” hər hansı digər şəxsin qərarı olmadan şəxsin həbsdə saxlanması 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanuni” sayıla bilməz. Məhkəmə qeyd edir ki, bu işdə ölkədaxili cinayət-prosessual normalarına əsasən, yalnız məhkəmələr həbs qətimkan tədbirini təyin edə və ya müddətini uzada bilər. Həbsdə saxlanma müddətinin nə dərəcədə qısa olmasından asılı olmayaraq, qanun bu ümumi qaydadan hər hansı istisnaya yol vermir və ya belə istisnaları nəzərdə tutmur. Lakin daxili qanunvericilikdə tutulmuş şəxsin işin materialları birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonrakı vəziyyətini, daha konkret desək, birinci instansiya məhkəməsinin hazırlıq iclasına qədərki, lakin ibtidai araşdırma mərhələsində həbs müddətini uzatmış sonuncu məhkəmə qərarının müddəti başa çatdıqdan sonrakı vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar qətiyyən yoxdur. Bu işdən göründüyü kimi, qanundakı bu boşluq təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə sanksiyası olmadan həbsdə saxlanması ilə nəticələnir”¹.

İHAM “Assanidze Gürcüstana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, qanunun aliliyini rəhbər tutan dövlətdə şəxsin azad edilmə haqqında qərarının mövcud olmasına baxmayaraq, hər hansı şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin davam etdirilməsi qəbul edilməzdir². Lakin İHAM etiraf etdi ki, həbs olunmuş şəxsin azad edilməsi haqqında qərarın yerinə yetirilməsində bir qədər yubanma başa düşülən və çox vaxt qaçılmazdır. Bununla belə, səlahiyyətli dövlət orqanları bu yubanmanı minimuma endirməyə çalışmalıdırlar³.

“Kuin Fransaya qarşı” qərarında Məhkəmə ərizəçinin “dərhal” azad edilməsi haqqında qərarın icrasında on bir saatlıq yubanmanı Konvensiyanın 5 maddəsinin 1-ci bəndinə zidd hesab etdi⁴.

“Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 12 iyul 2018-ci il tarixli qərarı ilə ərizəçilərin azadlığa buraxılmasının qərara alınmasına baxmayaraq, onların Türkiyə Respublikasına ekstradisiya edilənə kimi həbsdə saxlanılmasını 5-ci maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirdi⁵.

Həbsin 5-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən qanuniliyini qiymətləndirən zaman İHAM-ın nəzərə aldığı amillərdən biri də həbs qərarında “həbs üçün əsas” ifadəsinin öz əksini tapması ilə bağlıdır. İHAM-ın yanaşmasına görə, milli məhkəmənin həbsə icazə verən qərarlarında hər hansı əsasın göstərilməməsi 5-ci maddənin

¹ “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı”

² “Assanidze Gürcüstana qarşı”

³ “Giulia Manzoni İtaliyaya qarşı”

⁴ “Quinn v. France”, 18580/91, 22 March 1995

⁵ “Shenturk and others v. Azerbaijan”, 41326/17, 10 March 2022

1-ci bəndində müəyyən edilən əsassızlıqdan müdafiə prinsipinə zidd ola bilər¹. Eyni qaydada, həddən artıq yığcam olan, həbsə icazə verən hər hansı hüquqi müddəaya istinad etməyən qərar əsassızlığın yolverilməzliyinə qarşı yetərli müdafiə təmin edə bilməyəcək².

İHAM “Allahverdiyev Azərbaycana qarşı” və “İsayeva Azərbaycana qarşı” işlərdə təqsirləndirilən şəxsin xüsusi hüquqi əsas və ya onun vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan həbsdə saxlanılmasını bütövlükdə Konvensiyanın əsasını təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluqdan müdafiə prinsiplərinə, həmçinin qanunun aliliyi prinsipinə zidd hesab etdi³.

“Pirgurban Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, o, Azərbaycan qarşı çoxsaylı işlərdə oxşar şikayətləri artıq araşdırıb və bu nəticəyə gəlib ki, ərizəçinin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmadığından Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub və həmin müddəanın mənası daxilində qanunsuz olub. Məhkəmə hazırkı işdə fərqli nəticəyə gəlmək üçün heç bir əsas görmür və belə qənaətə gəlir ki, ərizəçinin 22 iyul – 16 avqust 2010-cu il tarixlərində məhkəmə qərarına əsaslanmayan həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənası baxımından qanunsuzdur⁴.

Lakin milli məhkəmələr ərizəçiyə münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üçün bəzi əsasların olduğu qənaətinə gəliblərsə, İHAM ərizəçinin həbsini həbs haqqında qərarla əsasların göstərilməməsinə baxmayaraq, milli qanunvericiliyə uyğun hesab edə bilər⁵. Bundan əlavə, əgər dövlətdaxili məhkəmələr həbs haqqında qərarı əsasların yetərsizliyi səbəbindən ləğv ediblərsə, lakin ərizəçinin həbsi üçün bəzi əsasların olduğunu müəyyənləşdiriblərsə, həbs edilmiş şəxsin azadlığa buraxılmamasına dair qərar və həbsin qanuniliyinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə işin daha aşağı instansiyaya qaytarılması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulması hesab edilmir (Minjat İsveçrəyə qarşı).

Tələb olunan odur ki, həbs qərarı konkret əsaslara söykənməli və konkret vaxt müddəti müəyyən etməlidir⁶.

İHAM “Qarayev Azərbaycana qarşı” işdə müəyyən etdi ki, Qarayev barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı qərarla onun hansı müddətdə həbsdə saxlanılmasına dair qeyd olmamışdır. Bu cür hal əslində əsassız həbs üçün meydan açır və şəxsin qeyri-müəyyən müddətdə həbsdə saxlanılması üçün imkan yaradır. Ona görə də həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarla həbsdə saxlanılma müddətinin göstərilməməsi cinayət-prosessual normalarının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir. Bu isə o deməkdir ki, bu cür hallarda azadlıqdan məhrumetmə milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun həyata keçirilməmiş olur⁷.

¹ “Stašaitis v. Lithuania”, [47679/99](#), 21 March 2002

² “Khudoyorov v. Russia”, [6847/02](#), 20 February 2005

³ “Allahverdiyev v. Azerbaijan”, 49192/08, 6 March 2014; “İsayeva v. Azerbaijan”, 36229, 25 June 2015

⁴ “Pirgurban v. Azerbaijan”, 39254/10, 20 December 2016

⁵ “Minjat v. Switzerland”, [38223/97](#), 28 October 2003

⁶ “Meloni v. Switzerland”, 63154/00, 10 April 2008

⁷ “Qarayev v. Azerbaijan”, 53688/08, 10 June 2010

İHAM həbs qərarı barədə təqsirləndirilən şəxsə rəsmi qaydada məlumat verilməməsi¹, həbs orderində və ya qərarında məhkəmə orqanı tərəfindən sonradan kargüzərlik xarakterli düzəlişin edilməsi² kimi prosesual xətaları həbsin qeyri-qanuni olmasının əsası kimi qəbul etməmişdir.

İHAM-ın mövqeyinə görə məhkəmə qərarına əsaslanan həbs mahiyyət etibarilə “qanuni”dir. “Bozano Fransaya qarşı” iş üzrə qərarında Məhkəmə qeyd etdi ki, sonradan daha yüksək instansiya məhkəməsi tərəfindən qeyri-qanuni hesab edilən qərara əsaslanan həbs milli qanunvericiliyə əsasən qanuni ola bilər³.

Bundan əlavə, dövlətdaxili məhkəmələr həbs prosesində xətalara olduqunu qəbul etdiklərinə baxmayaraq, həbsin qanuniliyi haqqında qərar qəbul etsələr də, həbs “qanunla müəyyən edilmiş qaydaya” uyğun hesab edilə bilər⁴. Beləliklə, həbs qərarındakı xətalara belə, hər zaman həbs müddətinin 5-ci maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində qeyri-qanuni hesab edilməsinə rəvac vermir⁵.

“Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, müəyyən dövrdə obyektiv olaraq mövcud olan və şəxsin həbsinə və ya həbsdə saxlanılmasına haqq qazandıran əsaslı şübhə üçün əsas təşkil edən məlumatın məhkəmə prosesinin sonrakı mərhələsində qeyri-kafi və ya etibarsız hesab edilməsi faktı şübhənin “əsaslılığını” retrospektiv olaraq ləğv edə bilməz.

Lakin şəxsin həbsi və həbsinin davam etdirilməsi məcburiyyət nəticəsində irəli sürülən yalan iddiaya əsaslanırsa, belə bir şəraitdə sözügedən faktların həqiqətən baş verməsi ilə bağlı “ağlabatan şübhələri” əsaslandırmaq üçün obyektiv elementlərin mövcud olduğunu söyləmək olmaz⁶.

¹ “Marturana v. Italy”, 63154/00, 04 March 2008

² “Douiyeb v. the Netherlands”, [31464/96](#), 4 August 1999

³ “Bozano v. France”, [9990/82](#), 18 December 1986

⁴ “Erkalo v. the Netherlands”, 89/1997/873/1085, 2 September 1998

⁵ “Jesius v. Lithuania”, 34578/97, 31 July 2000; “Benham v the United Kingdom”, [9380/92](#), 10 June 1996

⁶ “Khadija Ismayilova v. Azerbaijan”, 30778/15, 27 February 2020

Maddə 4. Həbs yerləri

4.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər aşağıdakı həbs yerlərində saxlanırlar:

4.1.1. müvəqqəti saxlama yerləri;

4.1.2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları (bundan sonra – hauptvaxtlar);

4.1.3. istintaq təcridxanaları.

4.2. Səfərə çıxmış gəmidə cinayət törətməkdə şübhəli olduğuna görə dəniz gəmisinin kapitanı və ya onu əvəz edən şəxs tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə uyğun olaraq tutulmuş şəxs bunun üçün xüsusi ayrılmış yerlərdə saxlanılır.

4.3. Həbs yerlərinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinə uyğun olaraq saxlanılmalı olduqları həbs yerləri ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinə uyğun olaraq saxlanılmalı olduqları həbs yerlərinin müəyyən edilməsi və həmin yerlərdə təhlükəsiz şəraitdə saxlanılmalarının təminidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 7-ci maddəsi həbs yerlərini cinayəti törətməkdə şübhəli və təqsirli bilinən şəxslərin saxlanılma yeri kimi müəyyən edir. Həmin yerlərə cinayət icra sisteminin və Qazaxıstan Respublikası milli təhlükəsizlik orqanlarının istintaq təcridxanaları, Qazaxıstan Respublikası daxili işlər və milli təhlükəsizlik orqanlarının müvəqqəti saxlama təcridxanaları aid edilir. Bu maddədə həmçinin nəzərdə tutulur ki, həmin Qanunda nəzərdə tutulduğu hallarda tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma yeri cinayət-icra sistemi müəssisələri və hauptvaxtlar da ola bilər.

Qazaxıstan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müvafiq olaraq cinayət hüquq pozuntusu törətməkdə şübhəyə görə tutulma səfərə çıxmış gəmi ka-

pitanı, Qazaxıstan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin Sərhəd Xidmətinin ərazi bölməsi rəisi tərəfindən həyata keçirilirsə, şübhəli şəxs həmin vəzifəli şəxsin göstərişi ilə müəyyən edilən və xüsusi olaraq şübhəli şəxslərin saxlanması üçün uyğunlaşdırılmış yerlərdə saxlanılır¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Həbsdə saxlanılma yeri” adlanan 7-ci maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdə saxlama yeri kimi cinayət-icra sisteminin istintaq təcridxanalarını, daxili işlər orqanlarının tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama təcridxanalarını və federal təhlükəsizlik xidmətinin sərhəd orqanlarının tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama təcridxanalarını müəyyən edir.

Həmin maddədə həmçinin nəzərdə tutulur ki, – adı çəkilən Qanunda nəzərdə tutulduğu hallarda tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma yeri cinayət-icra sisteminin müəssisələri və hauptvaxtlar da ola bilər.

Rusiya Federasiyasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müvafiq olaraq cinayət-hüquq pozuntusunu törətməkdə şübhəyə görə tutulma uzaq səfərə çıxmış gəmi kapitanı və ya qışlama ilə nəqliyyat əlaqəsinin kəsildiyi dövrdə qışlamanın rəisi tərəfindən həyata keçirilirsə, şübhəli şəxs həmin vəzifəli şəxsin göstərişi ilə müəyyən edilən və xüsusi olaraq şübhəli şəxslərin saxlanması üçün uyğunlaşdırılmış yerlərdə saxlanılır².

“İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununun 4-cü maddəsinə əsasən, barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin və ya barələrində müvəqqəti və ekstradisiya qaydasında həbs tətbiq olunmuş şəxslərin saxlanılma yeri Ukrayna Dövlət Cinayət İcra Xidmətinin istintaq təcridxanaları, Ukrayna Silahlı Qüvvələrinin Hüquq Qaydası Hərbi Xidmətinin hauptvaxtları olaraq müəyyən edilir. Maddədə həmçinin qeyd olunur ki, istintaq hərəkətlərinin aparılması zərurəti ilə əlaqədar olaraq həmin şəxslər müvəqqəti saxlama təcridxanalarında saxlanıla bilərlər³.

“Həbsə alma haqqında” Gürcüstan Respublikasının 09 mart 2010-cu il tarixli Qanununun 9-cu maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılma müəssisəsi kamera tipli, qapalı, xüsusi mühafizə olunan müəssisə olmaqla, məqsədi qətimkan tədbiqinin təmini üçün təqsirləndirilən şəxsin təcrid edilməsidir⁴.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

³ Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

⁴ Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan norma tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması məsələsi meydana çıxdığı hər bir halda tətbiq olunmalıdır. Tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin hüquqi vəziyyətindən asılı olaraq onların hansı həbs yerində saxlanılması müəyyən edilməlidir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin saxlanılmalı olduğu həbs yerinin müəyyən edilməsi üçün əsas məhkəmənin qərarı, səlahiyyətli istintaq və təhqiqat orqanının qərarı və ya tutulma haqqında protokolu hesab olunur.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

4-cü maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1 maddəsi və şərh;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərh;

Müvəqqəti saxlama yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 5-ci maddəsi və şərh;

Hauptvaxtlar – bax: şərh olunan Qanunun 6-cı maddəsi və şərh;

İstintaq təcridxanaları – bax: şərh olunan Qanunun 7-ci maddəsi və şərh.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddə faktiki olaraq tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin saxlanması üçün dörd yer müəyyən edir:

1. Müvəqqəti saxlama yerləri;

2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları (bundan sonra – hauptvaxtlar);

3. İstintaq təcridxanaları;

4. Səfərə çıxmış gəmidə cinayət törətməkdə şübhəli olduğuna görə dəniz gəmisinin kapitanı və ya onu əvəz edən şəxs tərəfindən CPM-ə uyğun olaraq tutulmuş şəxslər üçün xüsusi ayrılmış yerlər.

Nazirlər Kabinetinin “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” 26 fevral 2014-cü il tarixli qərarı ilə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 6 iyul tarixli 667 nömrəli

Fərmanın 1.6-cı bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (1 nömrəli əlavə) və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (2 nömrəli əlavə) təsdiq edilmişdir.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanuna uyğun saxlanılma rejimini, onların hüquqlarının təmin olunması və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, habelə saxlanılma şəraitinin təmin olunması qaydalarını müəyyən edir.

Həmin Qaydalar MSY-nin əməkdaşları, MSY-yə baş çəkən şəxslər və orada saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər üçün məcburidir.

Qaydalara əsasən, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icra yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumətmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli üçün tutulmuş şəxs ən gec 7 gün, digər hallarda isə tutulma anından ən gec 48 saat keçənədək (bu müddətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya tutulma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul olunmadıqda) müvəqqəti saxlama yerində saxlanılır.

Məhkəmənin qərarına əsasən, həbs edilmiş şəxs MSY-də 24 saatdan artıq saxlanıla bilməz və o, bu müddət bitənədək istintaq təcridxanasına keçirilməlidir (şəxsin nəqliyyat vasitələri ilə istintaq təcridxanasına aparılması müddəti göstərilən müddətə daxil deyildir).

İstintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib-aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya proqressual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından MSY-yə keçirilir. Həbs edilmiş şəxsin vəsatəti əsasında həmin müddət məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzadıla bilər.

Qaydalarda göstərilən hallardan başqa, digər şəxslərin MSY-də saxlanılmaları qadağandır.

MSY-də idarədaxili nəzarət qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tabeliyində olan MSY-yə münasibətdə Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti və Dövlət Sərhəd Xidməti tərəfindən, idarədənə nəzarət isə məhkəmə və prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Hər bir MSY-də yoxlamaları həyata keçirən şəxslər üçün qeyd və təkliflər kitabı olmalıdır (1 nömrəli əlavə).

“Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Qarnizon və qarovul xidmətləri nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” 23 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun

ilə “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin 4 sayılı əlavəsi – “Hauptvaxt haqqında” Qaydalar qəbul edilmişdir. Nizamnamənin “Hauptvaxt haqqında” əlavəsinə müvafiq olaraq hərbi qulluqçuları həbsdə saxlamaq üçün xüsusi yer – hauptvaxt hazırlanır. Qarnizon (ümumlager), yaxud hərbi hissədə hauptvaxt ola bilər. Həbsə alınmış matroslar və miçmanlar gəmi karserində, yaxud hauptvaxtda saxlanıla bilərlər. Hauptvaxtda intizam qaydasında və cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular saxlanılırlar (Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətlərdən çox olmamaqla). Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular üçün hauptvaxtlar müvəqqəti saxlama yerlərinin funksiyalarını həyata keçirir.

Qarnizon hauptvaxtında boş yer olmadıqda, intizam qaydası ilə həbs edilmiş müddətdən artıq xidmət çavuşları, gizirlər (miçmanlar) və zabitlər qarnizon hərbi komendantlığında (hərbi hissədə) ayrı otaqda (gəmidə isə ayrı kayutda) hərbi komendantın növbətçi köməkçisinin, yaxud qarovullar (hərbi hissə, gəmi) növbətçisinin nəzarəti altında saxlanıla bilərlər. Belə halda müddətdən artıq xidmət çavuşları həbs edilmiş gizirlərdən (miçmanlardan) və onlar da zabitlərdən ayrı saxlanılırlar.

Hərbi hissə hauptvaxtı qarnizon hauptvaxtında lazımı qədər yer olmadıqda və ancaq həbsə alınmış əsgərləri (matrosları) və çavuşları saxlamaq üçün qarnizon hauptvaxtına uyğun olaraq hazırlanır. Hərbi hissə hauptvaxtı qarnizon rəisinin (birləşmə komandirinin) əmri ilə istifadəyə verilir.

İntizam qaydasında həbs edilmiş əsgərlər (matroslar) və çavuşlar ümumi, yaxud təkadamlıq kameralarda və quru taxtlarda yatırlar. Çavuşlar hauptvaxtda əsgərlərdən (matroslardan) ayrı, bununla belə müddətli xidmət çavuşları da müddətdən artıq xidmət çavuşlarından ayrı saxlanılırlar. Həbs edilib hauptvaxta salınan gizirlər (miçmanlar) həbs edilmiş çavuş və əsgərlərdən (matroslardan), zabitlər gizirlərdən (miçmanlardan) və baş zabitlər kiçik zabitlərdən ayrı saxlanılırlar. Zabitlər və gizirlər (miçmanlar) hauptvaxtda qarovul rəisinin nəzarəti altında olurlar. İntizam qaydasında hauptvaxtda saxlanmaqla həbs edilmiş hərbi qulluqçular əsas əsgər payı norması ilə azuqə alırlar.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq həmin Qaydalar “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 11.2-ci maddəsinə əsasən, həmin Qanunun 12-ci maddəsinin və “Avropa Penitensiar Qaydaları”nın tələbləri, İQAK-nin tövsiyələri nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır və istintaq təcridxanalarında daxili rejimi təmin etmək məqsədilə qəbul edilmişdir. Bu Qaydalar, həmçinin, CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi mexanizmini müəyyən edir.

Qaydalarda istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunmasını, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsini və onların təcrid edilməsini təmin edən rejim müəyyən edilir.

İstintaq təcridxanalarında rejim istintaq təcridxanalarının rəisləri və işçiləri tərəfindən təmin edilir. Onlar xidməti vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya lazımcına yerinə yetirmədikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Həmin Qaydalar istintaq təcridxanalarının işçi heyəti, həbs edilmiş şəxslər və bu müəssisələrə baş çəkən şəxslər üçün məcburidir.

Həbs edilmiş şəxslərin Qanunla müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqları daxili intizam qaydaları ilə məhdudlaşdırıla bilməz.

Həbs edilmiş şəxslər Qanunla onların üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməyə və davranış qaydalarına riayət etməyə borcludurlar.

İstintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərin yerləşdirilmə həddi müvafiq olaraq Ədliyyə naziri (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində – Naxçıvan Muxtar Respublikasının ədliyyə naziri) və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəisi tərəfindən müəyyən edilir.

İstintaq təcridxanasının tabe olduğu dövlət orqanının rəhbərliyi istintaq təcridxanalarının xidməti fəaliyyətinin yoxlanılmasına göstəriş vermək hüququna malikdir.

İstintaq təcridxanalarının fəaliyyətinin kompleks yoxlanılması iki ildə bir dəfədən az olmayaraq həyata keçirilir. Yoxlamaya istintaq təcridxanasının tabe olduğu dövlət orqanının rəhbərliyinin əmri ilə təyin edilmiş əməkdaşlar cəlb edirlər.

Nazirlər Kabinetinin 8 may 2000-ci il tarixli, 83 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası dəniz nəqliyyatı gəmilərində Xidmət Nizamnaməsi” müəyyən edir ki:

“54. Kapitan Azərbaycan Respublikası dəniz nəqliyyatı işçilərinin intizamı haqqında Nizamnamənin də nəzərdə tutduğu hallarda gəmi heyətinə daxil olan şəxsləri mükafatlandırmaq və onlara inzibati cəza vermək ixtiyarına malikdir.

55. Kapitanın öz səlahiyyətləri həddində sərəncamları gəmidə olan bütün şəxslər tərəfindən mütəmadi halda yerinə yetirilməlidir. Kapitanın qanuni sərəncamlarının gəmidə olan hər hansı şəxs tərəfindən yerinə yetirilməməsi hallarında kapitan həmin şəxslərə qarşı lazımi tədbirlər görür. Lazım gəldiyi hallarda gəminin heyəti olan hər hansı şəxsi öz xidməti vəzifəsini icra etməkdən kənarlaşdırmağa və gəmidən xaric etməyə kapitanın ixtiyarı vardır. Əməlinə cinayətkarcasına cəzalanma əlamətləri olmayan, lakin gəmi üçün, yaxud onda olan adamların və əmlakın təhlükəsizliyi üçün qorxu yaradan şəxsi kapitanın ayrıca otağa salıb təcrid etməyə ixtiyarı vardır. Göstərilən şəxs həmin yerdə lazım gəldikdə gəmi sahibinin göstərişi rəhbər tutulmaqla, Azərbaycan Respublikasının ilk limanına çatanadək saxlanıla bilər. Kapitan xüsusi yerdə qeyri-qanuni saxlamasına görə qanunla müəyyən olunan məsuliyyət daşıyır.

56. Üzməkdə olan gəmidə CM-də nəzərdə tutulan cinayət əlamətləri olan əməl baş verdiyi halda, həmin əməli törətmiş şəxsin məsuliyyətdən yayına

bilməməsi üçün kapitanın lazımı tədbirlər görmək, Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunlarını, habelə onların inkişafı istiqamətində çap olunmuş xüsusi əsasnamə və təlimatları rəhbər tutaraq onunla istintaq aparmaq borcudur. Cinayət törətməsində şübhələndiyi şəxsi saxlamağa kapitanın ixtiyarı vardır. Saxlanan şəxs gəmi sahibinin göstərişi rəhbər tutulmaqla, gəminin daxil olduğu Azərbaycan Respublikasının ilk limanında müvafiq hökumət orqanına təhvil verilməlidir. Lazım gəldikdə, kapitan həmin şəxsi istintaq materialları ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında üzən hər hansı bir gəmiyə təhvil verə bilər. Əgər gəmi Azərbaycan Respublikasının limanında olarkən orada tərkibində CM-in nəzərdə tutduğu cinayət əməlləri baş vermişdirsə, kapitan göstərilən əməli törətmiş şəxsi müvafiq yerli hökumət orqanına təhvil verməlidir”¹.

Hesab edirik ki, üzməkdə olan gəmidə CM-də nəzərdə tutulan cinayət əlamətləri olan əməli törətməklə bağlı şübhəli şəxs kimi saxlanılan şəxsə münasibətdə gəmi kapitanı şərh olunan Qanunda nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqları, onun şəxsi ləyaqətinə hörməti təmin etməlidir.

¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 8 may 2000-ci il tarixli, 83 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dəniz Nəqliyyatı Gəmilərində Xidmət Nizamnaməsi <https://ddla.gov.az/pdfs/nizamname.pdf>

Maddə 5. Müvəqqəti saxlama yerləri

5.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi və bu Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və müddətlərdə müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılırlar.

5.2. Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli üçün tutulmuş şəxs ən gec 7 gün ərzində, digər hallarda isə tutulma anından ən gec 48 saat keçənədək (bu müddətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya tutulma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul olunmazsa) müvəqqəti saxlama yerində saxlanıla bilər.

5.3. Məhkəmə qərarına əsasən həbs edilmiş şəxs müvəqqəti saxlama yerində 24 saatdan artıq saxlanıla bilməz və bu müddət bitənədək o, istintaq təcridxanasına keçirilməlidir (şəxsin nəqliyyat vasitələri ilə istintaq təcridxanasına aparılması müddəti göstərilən müddətə daxil deyildir).

5.4. Müvəqqəti saxlama yerləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılır, yenidən təşkil edilir və ya ləğv edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılması halları və müddətləri, müvəqqəti saxlama yerlərinin yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və ya ləğv edilməsi ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin dairəsinin, onların müvəqqəti saxlama yerində saxlanma müddətlərinin, müvəqqəti saxlama yerlərinin yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və ya ləğv edilməsinə səlahiyyəti olan subyektlərin müəyyən edilməsinin, hüquqi əsas olmadan heç kəsin müvəqqəti saxlama yerlərinə qəbul edilməməsi və orada saxlanılmamasının, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş müddətdən artıq müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılmamasının təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 9-cu maddəsi daxili işlər və milli təhlükəsizlik

orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərinin dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsini və müvəqqəti saxlama yerlərinin yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsinin onların tabeçiliyindən asılı olaraq Qazaxıstan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Milli Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən həyata keçirildiyini müəyyən edir¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 9-cu maddəsi daxili işlər və federal təhlükəsizlik xidmətinin sərhəd orqanlarının müvəqqəti saxlama təcridxanalarına həsr olunmuşdur. Həmin maddəyə müvafiq olaraq daxili işlər və federal təhlükəsizlik xidmətinin sərhəd orqanlarının müvəqqəti saxlama təcridxanaları cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxslərin həbsdə saxlanılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

RF CPM-də nəzərdə tutulduğu hallarda müvəqqəti saxlama təcridxanalarında barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər saxlanıla bilər.

Daxili işlər orqanlarının müvəqqəti saxlama təcridxanaları polis bölmələridir və federal büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilirlər. Onların yaradılması, yenidən təşkili və ləğvi ilə bağlı qərarlar daxili işlər sahəsində dövlət siyasətinin və normativ-hüquqi tənzimləmənin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə funksiyarı həyata keçirən federal icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilir².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh edilən maddə tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərinə qəbul edilərkən onların hansı həbs yerlərində saxlanılması, müvəqqəti saxlama yerində saxlanılan şəxslərin həmin yerdə qanunla müəyyən edilmiş saxlama müddətinin bitməsi ilə əlaqədar istintaq təcridxanasına, cəzaçəkmə yerinə göndərilməsi və ya azad olunması, həmçinin istintaq təcridxanalarından müvəqqəti saxlama yerlərinə köçürülməsi hallarında tətbiq olunacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müvəqqəti saxlama yerləri yaradıldığı, yenidən təşkil və ya ləğv edildiyi hallarda da həmin maddənin tətbiqi zəruridir.

Şərh edilən maddə Qanuna müvafiq olaraq müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılmalı olan şəxslərə onlar həmin yerlərə qəbul edildikdə, orada saxlanıldıqda, həmin yerdən istintaq təcridxanasına və ya cəzaçəkmə yerlərinə köçürüldükdə, həmçinin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanma müddətləri bitdiyi halda oradan azad edildikdə, həmçinin Qanunun 8-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə tətbiq olunacaqdır.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

Müvafiq hallarda, məsələn, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərinə qəbulu və orada saxlanması, onların müvəqqəti saxlama yerlərindən buraxılması ilə əlaqədar maddənin normaları həbs yerinin əməkdaşlarına da tətbiq olunacaqdır. Belə ki, onlar yalnız həmin maddəyə əsaslanmaqla tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri müvəqqəti saxlama yerinə qəbul etməli və həmin şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanması üçün qanunla müəyyən edilmiş müddət başa çatdıqda onları müvafiq müəssisələrə köçürməli və ya müvəqqəti saxlama yerindən azad etməlidirlər.

Müvəqqəti saxlama yerləri yaradıldığı, yenidən təşkil və ya ləğv edildiyi hallarda da həmin maddə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına (Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Dövlət Sərhəd Xidməti) münasibətdə də tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

5-ci maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

İstintaq təcridxanası – bax: şərh edilən Qanunun 7-ci maddəsi və onun şərhı;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – şərh edilən maddənin kontekstində Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Dövlət Sərhəd Xidməti¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2013-cü il tarixli 45№-li Fərmanının 2-ci bəndinə əsasən, həmin Qanunun 5.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Dövlət Sərhəd Xidməti həyata keçirirlər.

“Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinin 26.02.2014-cü il tarixli 63 nömrəli Qərarının 2-ci bəndinə əsasən, “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (2 nömrəli əlavə) təsdiq edilmişdir². Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarının 1.3-cü bəndinə əsasən, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2013-cü il tarixli 45№-li Fərmanı

² “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”. <https://e-qanun.az/framework/33805>

göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli üçün tutulmuş şəxs ən gec 7 gün, digər hallarda isə tutulma anından ən gec 48 saat keçənədək (bu müddətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya tutulma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul olunmadıqda) müvəqqəti saxlama yerində saxlanılır¹. Məhkəmə qərarına əsasən, həbs edilmiş şəxs müvəqqəti saxlama yerində 24 saatdan artıq saxlanıla bilməz və o, bu müddət bitənədək istintaq təcridxanasına keçirilməlidir (şəxsin nəqliyyat vasitələri ilə istintaq təcridxanasına aparılması müddəti göstərilən müddətə daxil deyildir) (MSY-nin daxili intizam Qaydaları, 1.4-cü bənd). İstintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib-aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından MSY-yə keçirilir. Həbs edilmiş şəxsin vəsatəti əsasında həmin müddət məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzadıla bilər (MSY-nin daxili intizam Qaydaları, 1.5-ci bənd)².

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda göstərilən hallardan başqa, digər şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılmaları qadağandır. Müvəqqəti saxlama yerlərində idarədaxili nəzarət qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tabeliyində olan MSY-yə münasibətdə Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti və Dövlət Sərhəd Xidməti, idarədənəkar nəzarət isə məhkəmə və prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilir (MSY-nin daxili intizam Qaydaları, 1.7-ci bənd)³.

CPM-in 148.6-cı maddəsinə əsasən cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması, bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

CPM-in 148.7-ci maddəsi isə müəyyən edir ki, CM-in 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi hə-

¹ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”. <https://e-qanun.az/framework/33805>

² Yəni orada

³ Yəni orada

yata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na əsasən:

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə növbətçi tərəfindən bütün gün ərzində qəbul edirlər. Növbətçi onların şəxsiyyətini təsdiq edən və MSY-də saxlanılmalıları üçün əsas olan sənədləri yoxlayır, MSY-də saxlanılan şəxslərin uçotu kitabında onların qeydiyyatını aparır (2 nömrəli əlavə). Qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı tərəfindən kompüter məlumat bazasına MSY-yə yeni daxil olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər barəsində tam məlumat daxil edilir və onların fotosəkilləri çəkilir. “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır¹.

Daxili İşlər Nazirliyinin Kollegiyasının 14 yanvar 2013-cü il tarixli qərarı ilə “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ı təsdiq etmişdir. Təlimat müəyyən edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanması qanunun aliliyi, hər kəsin qanun qarşısında bərabər olması, humanizm və insan ləyaqətinə hörmət prinsipləri əsasında həyata keçirilməlidir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara, cəzaya məruz qala bilməzlər. Onlar müvəqqəti saxlama yerlərində insan ləyaqətini alçaldan şərətdə saxlanıla bilməzlər.

Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanması barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol həmin orqanın rəhbəri tərəfindən imzalanmalı və gerbli möhürlə təsdiqlənməlidir.

İnzibati qaydada həbs edilmiş şəxslərin (İXM-nin 41-ci fəslində nəzərdə tutulan inzibati xətalara törətmiş hərbi qulluqçular istisna olmaqla) saxlanması üçün xüsusi məntəqələr olmayan ərazilərdə yerləşən polis orqanlarında bu şəxslərin saxlanması üçün müvəqqəti saxlama yerlərində kameralar ayrılır.

Göstərilən şəxslər MSY-də İXM-yə və Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalara uyğun olaraq saxlanılırlar.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi onların etibarlı təcrid olunmasından, müşayiət edilməsindən, saxlama yerinin ərazisində hərəkəti zamanı və təyin olunmuş yerə çatdırılarkən mühafizəsinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsini və müşayiətini təmin etmək məqsədilə polis orqanlarında mühafizə-müşayiət hissələri yaradılır. Onların əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

– MSY-də saxlanılan şəxslərin mühafizəsi;

¹“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”
// <https://e-qanun.az/framework/33805>

– tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarına, tibb müəssisələrinə, məhkəməyə, dəyişdirmə məntəqələrinə, eləcə də istintaq hərəkətləri zamanı müşayiəti və mühafizəsi¹.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK-ın nümayəndə heyəti Azərbaycan Respublikasına səfəri zamanı inzibati qaydada həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərində uzun müddət həbsdə saxlanılmasını standartlara müvafiq hesab etməmiş və mövcud qanunvericilik və təcrübənin dəyişdirilməsini tövsiyə etmişdir. Belə ki, Komitənin nümayəndələrinin Azərbaycana edilən son səfərləri zamanı yoxlanılan müvəqqəti saxlama təcridxanalarında (MST) maddi şəraitin ümumilikdə 72 saatlıq həbsdə saxlama müddəti üçün uyğun olduğu müəyyən edilmişdir. Lakin həbsdə saxlanılan və inzibati qaydada tutulmuş şəxslərin əvvəllər olduğu kimi uzun müddət ərzində MST-də saxlanıldığı hallarına rast gəlinmişdir. Bu kontekstdə İQAK vurğulamışdır ki, MST-də olan saxlanma şəraiti hər hansı fəaliyyətin tamamilə olmaması ilə müşayiət olunduğuna görə, belə uzun müddət ərzində MST-də saxlanmanı yararlı hesab etmək olmaz. Bundan əlavə, 2022-ci ildə nümayəndə heyətinin xüsusi səfəri zamanı toplanmış məlumatlara əsasən, hələ də polis bölmələrində, ofislərdə və ya dəhlizlərdə bir neçə saat, hətta gecə ərzində insanların saxlanma halları müəyyən edilmişdir (stullarda yatmış və bəzən də batareyalara və ya hər hansı mebelə qandallanmış vəziyyətdə). İQAK Azərbaycan hakimiyyətini bu yol-verilməz təcrübəyə son qoymağa çağırıb².

Eyni qaydada, inzibati xətalı (üç saata qədər) və inzibati həbs cəzası nəzərdə tutan hüquq pozuntusu (48 saatadək) törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin, həmçinin inzibati həbs cəzasına (90 günə qədər) məhkum edilmiş şəxslərin tutulması ilə bağlı müddəalarda heç bir dəyişiklik edilməyib. Komitə sonuncu müddəə ilə bağlı narahatlığını təkrar bildirmişdir, çünki müvəqqəti saxlama təcridxanalarındakı (MST) şərait hər hansı fəaliyyətin tamamilə olmaması ilə əlaqədar, belə uzun müddət ərzində saxlanma üçün uyğun deyildi. İQAK inzibati həbs cəzasının sanksiyasının ləğv edilməsi barədə İnzibati Xətalər Məcəlləsinə dəyişiklik etməklə bağlı Azərbaycan hakimiyyətinə çağırış edir; o vaxta qədər inzibati həbsin maksimum müddəti əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmalıdır³.

Azərbaycana edilən son səfərləri zamanı yoxlanılan müvəqqəti saxlama

¹ Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat // <https://e-qanun.az/framework/25287>

² CPT/Inf (2024) 23, İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) 2022-ci il dekabrın 12-dən 19-dək Azərbaycana həyata keçirdiyi səfər haqqında Azərbaycan Hökumətinə verilən hesabat. Bu hesabat İQAK tərəfindən Azərbaycanla bağlı ictimai bəyanata Əlavə olaraq dərc edilir. Strasburq, 3 iyul 2024-cü il // <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

³ Yenə orada

təcridxanalarında maddi şəraitin ümumilikdə 72 saatlıq həbsdə saxlama müddəti üçün uyğun olduğu müəyyən edilsə də, əsas qüsurlar çoxnəfərli kameralardakı tualetlərin arakəsmələr vasitəsilə yalnız qismən ayrılmasından ibarətdir (hətta təzə təmir edilmiş MST-də də). Komitə bu konstruktiv qüsurların aradan qaldırılmasına dair çoxdankı tövsiyəsini təkrarlayır. Bu kontekstdə İQAK bir daha vurğulamaq istədi ki, MST-də saxlanma şəraiti ilk növbədə hər hansı fəaliyyətin demək olar ki, tamamilə olmaması səbəbindən belə uzun müddət ərzində saxlama üçün yararlı deyil. Həbsdə saxlanılan şəxslərin polis müəssisələrinə qaytarılması təcrübəsi ilə bağlı isə yuxarıda 11-ci bənddəki tövsiyəyə istinad edilir. İnzibati qaydada həbs olunmuş şəxslərlə bağlı isə Komitə Azərbaycan hakimiyətini onların bu kateqoriyaya aid azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün xüsusi olaraq nəzərdə tutulmuş müəssisələrdə yerləşdirilməsini təmin etmək üçün çoxdan tələb olunan addımları atmağa çağırır¹.

¹ CPT/Inf (2024) 23, İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) 2022-ci il dekabrın 12-dən 19-dək Azərbaycana həyata keçirdiyi səfər haqqında Azərbaycan Hökumətinə verilən hesabat. Bu hesabat İQAK tərəfindən Azərbaycanla bağlı ictimai bəyanata Əlavə olaraq dərc edilir. Strasburq, 3 iyul 2024-cü il // <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

Maddə 6. Hauptvaxtlar

6.1. Hauptvaxtlar hərbi qulluqçular üçün müvəqqəti saxlama yerlərinin funksiyalarını həyata keçirir.

6.2. Hauptvaxtlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılır, yenidən təşkil edilir və ya ləğv edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini hauptvaxtların müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılması, yenidən təşkili, ləğvi və hərbi qulluqçuların hauptvaxtlarda saxlanması ilə bağlı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi hauptvaxtlarda saxlanılan şəxslərin dairəsinin, onların hauptvaxtlarda saxlanılma müddətinin, hauptvaxtların funksiyasının, onların yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və ya ləğv edilməsinə səlahiyyəti olan subyektlərin müəyyən edilməsi, hüquqi əsas olmadan heç kəsin hauptvaxtlara qəbul edilməməsi və orada saxlanılmamasının, hərbi qulluqçuların qanunla müəyyən edilmiş müddətdən artıq hauptvaxtlarda saxlanılmamasının təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 8-1-ci maddəsi “Hauptvaxtlar” adlanmaqla, orada qeyd olunur ki, hauptvaxtlar Qazaxıstan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Qazaxıstan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin hərbi polis orqanlarında yaradılır və onların struktur bölməsi hesab olunur.

Hauptvaxtların yaradılması, yenidən təşkili və ləğvi haqqında qərar onların idarə tabeçiliyindən asılı olaraq Qazaxıstan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi və ya Qazaxıstan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən qəbul edilir.

Hauptvaxtların fəaliyyətinin qaydası və təşkili Silahlı Qüvvələrin və Qazaxıstan Respublikasının digər qoşun birləşmələrinin qarnizon və qarovul xidməti nizamnamələri ilə müəyyən edilir¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

11-ci maddəsinə müvafiq olaraq, tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, həmin Federal Qanun və Rusiya Federasiyasının digər normativ hüquqi aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada hauptvaxtlarda saxlanılırlar¹.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddə tutulmuş və ya həbs olunmuş hərbi qulluqçuların həbs yerlərinə qəbul edilərkən onların hansı həbs yerlərində saxlanılmasının, hauptvaxtda saxlanılan şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş saxlama müddətinin bitməsi ilə əlaqədar onların istintaq təcridxanasına göndərilməsi və ya azad olunmasının müəyyən edilməsi hallarında tətbiq olunacaqdır.

Hauptvaxtların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradıldığı, yenidən təşkil və ya ləğv edildiyi hallarda da həmin maddənin tətbiqi zəruridir.

Şərh olunan maddə qanuna müvafiq olaraq hauptvaxtda saxlanılmalı olan şəxslərə onlar həmin yerlərə qəbul edildikdə, orada saxlanıldıqda, həmin yerdən istintaq təcridxanasına köçürüldükdə, hauptvaxtlarda saxlanma müddətləri bitdiyi halda oradan azad edildikdə, həmçinin Qanunun 8-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə tətbiq olunacaqdır.

Müvafiq hallarda, məsələn, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hauptvaxtlara qəbulu və orada saxlanılması, onların hauptvaxtlardan buraxılması ilə əlaqədar maddənin normaları hauptvaxtın əməkdaşlarına da tətbiq olunacaqdır. Belə ki, onlar yalnız həmin maddəyə əsaslanmaqla tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçuları hauptvaxtlara qəbul etməli və həmin şəxslərin hauptvaxtlarda saxlanılması üçün qanunla müəyyən edilmiş müddət başa çatdıqda onları müvafiq müəssisələrə köçürməli və ya hauptvaxtlardan azad etməlidirlər.

Hauptvaxtlar yaradıldığı, yenidən təşkil və ya ləğv edildiyi hallarda da həmin maddə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına (Müdafiə Nazirliyi) münasibətdə tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

6-cı maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Hərbi qulluqçular – “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” Qanuna uyğun olaraq hərbi qulluqçu statusuna Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, Azər-

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

baycan Respublikasının sərhəd qoşunlarında və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə həqiqi hərbi xidmətdə olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və başqa dövlətlərin vətəndaşları, habelə toplanışlarda olan hərbi vəzifəlilər malikdirlər¹.

Müvəqqəti saxlama yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 5-ci maddəsi;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun icrasının təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2013-cü il tarixli Fərmanının 3-cü bəndinə əsasən, həmin Qanunun 6.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Müdafiə Nazirliyi həyata keçirir.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” Qanuna müvafiq olaraq hərbi qulluqçu statusuna Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, Sərhəd qoşunlarında və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə həqiqi hərbi xidmətdə olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və başqa dövlətlərin vətəndaşları, habelə toplanışlarda olan hərbi vəzifəlilər malikdirlər.

Dövlət əmək dəstələrində, humanitar istiqamətli və kommunal bölmələrdə alternativ xidmət (əmək mükəlləfiyyəti) keçən şəxslərə hərbi qulluqçu statusu şamil edilmir.

Hərbi qulluqçular əsirlikdə olduqları, habelə bitərəf ölkələrdə tərksilah edilib nəzarət altında saxlandıqları dövrdə əgər hərbi andı pozmamış və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan cinayətləri törətməmişlərsə, onların hərbi qulluqçu statusu saxlanılır².

“Hərbi əsirlərlə rəftara dair” 1949-cu il tarixli III Cenevrə Konvensiyası əsirliyin başlanmasından başa çatmasına kimi hərbi əsirlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyir. Hərbi əsirlərdən hər hansı bir məlumatın alınması üçün onlara qarşı hər hansı fiziki və mənəvi işgəncə və heç bir məcburiyyət tətbiq edilə bilməz. Hərbi əsirlərin əsirlikdə saxlanması və onlarla rəftar qaydaları III Cenevrə Konvensiyası ilə tənzimlənir³.

Vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinə çağırıldıqları, könüllü qaydada və ya bağlaşma üzrə Silahlı Qüvvələrdə xidmətə daxil olduqları, toplanışlara çağırıldıqları, hərbi təhsil müəssisələrinə daxil olduqları gündən hərbi qulluqçu statusu əldə edir və Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində xidmətdən buraxıldıqları, hərbi hissənin siyahılarından çıxarıldıqları, hərbi təhsil müəssisələrindən çıxarıldıqları və ya kənar edildikləri, toplanışı başa çatdırdıqları gündən bu statusu itirirlər⁴.

¹ “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/6998>

² Yəni orada

³ Bax: İbayev V. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı -2001, s.172-187

⁴ “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/6998>

Hərbi qulluqçuların hüquqlarının, vəzifələrinin və məsuliyyətlərinin məzmunu və həcmi onların hərbi xidmət başında olub-olmadıqlarından asılıdır.

Hərbi qulluqçular hərbi xidmət vəzifələrini faktik yerinə yetirdikləri bütün hallarda, o cümlədən döyüş əməliyyatlarında iştirak edərkən, təlimlərdə, döyüş növbəsində (döyüş xidmətində), gündəlik və qarnizon növbələrində, toplanışlarda, ezamiyyətlərdə olarkən, xidmət yerinə gedib-gələrkən və başqa hallarda hərbi xidmət başında sayılırlar. Zərurət olduqda, hərbi qulluqçu komandirin (rəisinin) əmri ilə və ya öz təşəbbüsü ilə istənilən vaxtda və istənilən yerdə öz vəzifələrinin icrasına başlamalıdır.

Hərbi qulluqçular Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq vətəndaşlar barəsində hakimiyyət səlahiyyəti alaraq hərbi xidmət vəzifələrini icra edərkən hakimiyyət nümayəndələri sayılırlar. Bu şəraitdə onlara tabe olmaq və qəsd etmək Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə məsuliyyətə səbəb olur¹.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 iyul 1992-ci il tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində intizam batalyonu haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. Həmin Əsasnamənin 50-ci maddəsi məhkumlara tətbiq edilən intizam tənbehlərinə “hauptvaxtda saxlanılmaqla on sutkaya qədər həbs”i də daxil edirdi. Əsasnamənin 52-ci maddəsinin “q” bəndinə əsasən vzwod komandirinin tabeliyində olan şəxsləri hauptvaxtda saxlanılmaqla üç sutkaya qədər həbs etmək hüququ var idi. Əsasnamənin 55-ci maddəsinə uyğun olaraq inzibati qaydada həbs edilmiş məhkumlar “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin tələblərinə uyğun olaraq həbs cəzasını intizam batalyonunun hauptvaxtında çəkirlər və bu zaman dustaqlar təkamümlük kameralarda saxlanılırlar. Məhkumlar hauptvaxtda olduqları dövrdə görüşdən, habelə bağlama, sovqat, banderol və məktub almaq hüququndan məhrum edirlər (maddə 56). İntizam batalyonunun yerləşdiyi ərazidə qarnizon hauptvaxtı yoxdursa, intizam batalyonunun daimi tərkibinin inzibati qaydada həbs edilən hərbi qulluqçuları intizam batalyonunun hauptvaxtında saxlanılır, lakin məhkumlardan ayrı yerləşdirilirdilər (maddə 58)².

“Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” 23 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun ilə “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi” təsdiq edilmişdir. Nizamnamənin 52-ci bəndinə əsasən, aşağıdakılar qarnizon hauptvaxtı rəisinin vəzifəsi hesab olunurdu:

– həbs edilənlərin müvafiq sənədlərinin olmasını və düzgün tərtib edilməsini yoxlayıb onları hauptvaxta qəbul etmək, həmçinin həbs edilənlərin siyahısını tutmaq, onların saxlanması qaydalarına dəqiq əməl olunmasına nəzarət etmək (4-cü əlavə);

– həbs edilənlərin həbs müddəti qurtardıqdan sonra hauptvaxtdan azad etmək

¹ “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/6998>

² Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 iyul 1992-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində intizam batalyonu haqqında” Əsasnamə <https://e-qanun.az/framework/7595>

barədə, həmçinin həbs edilənləri qarnizon hərbi komendantının göstərişi ilə işə, hama-ma və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın tələbi ilə prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi məqsədilə göndərmək barədə qarovul rəisinə yazılı sərəncamlar vermək; həbs edilənlərin iş vaxtını, yerini və növünü göstərməklə işinin uçotunu aparmaq;

– intizam qaydasında hauptvaxtda saxlanan zabitlər, gizirlər (miçmanlar) və çavuşlar, həmçinin əsgərlər (matroslar) işə cəlb olunmadıqları vaxt onlarla sıra təliminə və nizamnamələrin öyrənilməsinə aid məşğələlər təşkil etmək və keçirmək; hauptvaxtda saxlanan həbs edilənlərlə ictimai-siyasi və tərbiyə işi aparmaq;

– hauptvaxtın və qarovul otağının sanitariya və yağından mühafizə vəziyyətinə, onların vaxtında təmizlənməsinə, işıqlandırılmasına və qızdırılmasına diqqət yetirmək;

– xəstələnmiş həbs edilənlər haqqında qarnizon tibb xidməti rəisinə xəbər vermək; xəstəni müalicə müəssisəsinə göndərmək zərurəti haqqında həkimin rəyi olduqda, bu barədə qarnizon hərbi komendantına məlumat vermək;

– həbs edilənlərin kameralarının, hauptvaxtın avadanlığının və inventarının, qarovul otağının və postların saz saxlanmasına, həmçinin onların vaxtında təmir edilməsinə diqqət yetirmək;

– həbs edilənlərdən şikayətləri (ərizələri), təklifləri qəbul etmək və komanda üzrə ötürmək;

– hauptvaxt nəzdindəki qarovulların xidməti düzgün yerinə yetirmələrini hər gün yoxlamaq və bu barədə postlar cədvəlində müvafiq qeydlər etmək;

qarnizon hərbi komendantına hauptvaxtda hərbi intizamın vəziyyəti, gün ərzində qəbul olunan və hauptvaxtda saxlanan həbs edilənlərin sayı və boş yer olması haqqında hər gün, hadisələr haqqında isə dərhal məlumat vermək;

– nizamnamələrin, hərbi ədəbiyyatın uçotunu aparmaq, onları saxlamaq və həbs edilənlərə vermək;

– qarnizon rəisini, onun birbaşa rəislərini, qarnizon rəisi müavinlərini və qarnizon hərbi komendantını, həmçinin qoşunlarda təftiş (yoxlama) aparılmasına rəhbərlik etmək üçün gələnləri və onların göstərişi ilə təftiş (yoxlama) aparılmasına rəhbərlik etmək üçün gələnləri və onların göstərişi ilə təftiş (yoxlama) qrupu üzvlərindən olan zabitləri (generalları, admiralı) qarşılamaq, özünü onlara təqdim etmək və hauptvaxtda onları müşayiət etmək¹.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasını imzalayarkən hərbi qulluqçuların azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı Konvensiyanın 5-ci və 6-cı maddələrinə dair qeyd-şərt vermişdi. Həmin qeyd-şərt aşağıdakıları nəzərdə tuturdu:

Konvensiyanın 57-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Konvensiyanın 5-ci və 6-cı maddələrinə dair belə bir qeyd-şərt irəli sürür ki, həmin maddə

¹ Azərbaycan Respublikasının 23 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin 52-ci bəndi

dələrin müddəaları 23 sentyabr 1994-cü il tarixli, 885 sayılı Qanun ilə təsdiq edilmiş Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsinin 48, 49, 50, 56-60-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı məhkəmədənəkar intizam cəzalarının tətbiqinə mane olmur.

Qeyd-şərtə əlavə

23 sentyabr 1994-cü il tarixli, 885 sayılı Qanunu ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi» (“Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı”, 1995-ci il, № 5-6, maddə 93)

Əsgərlərə, matroslara və çavuşlara verilən intizam cəzaları

“48. Əsgərlərə və matroslara:

...d) hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs... verilə bilər.

49. Müddətli xidmət çavuşlarına:

...ğ) hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs... verilə bilər.

50. Müddətindən artıq xidmət çavuşlarına:

...q) hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs... verilə bilər.

56. Bölük (4-cü dərəcəli gəmi) komandirinin:

...q) əsgərləri, matrosları və çavuşları 3 sutkayadək həbs etmək hüququ vardır.

57. Tabor (3-cü dərəcəli gəmi) komandirinin:

...q) əsgərləri, matrosları və çavuşları 5 sutkayadək həbs etmək hüququ vardır.

58. Alay (briqada) komandirinin:

...q) əsgərləri, matrosları və çavuşları 7 sutkayadək həbs etmək hüququ vardır.

59. Diviziya, əlahiddə briqada (gəmilər briqadası) komandirlərinin alay (briqada) komandirlərinə verilmiş hüquqlardan əlavə:

a) əsgərləri, matrosları və çavuşları 10 sutkayadək həbs etmək hüququ vardır.

60. Korpus komandirləri, qoşun növü, silahlı qüvvələr növlərinin komandanları, eləcə də müdafiə nazirinin müavinləri onların tabeliklərində olan əsgərlər, matroslar və çavuşlar barədə bu Nizamnamənin müəyyən etdiyi intizam cəzaları tədbirlərindən tam həcmdə istifadə etmək hüququna malikdirlər”¹.

“Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin 4 sayılı əlavəsi “Hauptvaxt haqqında” müddəaları nəzərdə tutur. Nizamnamənin “Hauptvaxt haqqında” əlavəsinə müvafiq olaraq:

– Hauptvaxtda intizam qaydasında və cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular saxlanılırlar (Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətlərdən çox olmamaqla). Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs

¹ “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə 25 dekabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/1405>

edilmiş hərbi qulluqçular üçün hauptvaxtlar müvəqqəti saxlama yerlərinin funksiyalarını həyata keçirir.

– Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular hauptvaxta həmin orqanın qərarı ilə göndərilirlər.

– Hər hansı bir cinayət etməkdə şübhəli olan hərbi qulluqçular hauptvaxta istintaq orqanının, yaxud müstətiqin qərarı ilə göndərilirlər.

– İşə məhkəmədə olan, cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular hauptvaxta, prokurorluğa, məhkəməyə və s. ştat silahı ilə silahlanmış konvoy nəfərlərinin müşayiəti ilə göndərilirlər.

– Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən həbs edilmiş, məhkum olunmuş və şəxsiyyəti müəyyən edilənədək tutulub saxlanmış hərbi qulluqçuların silahlı müşayiətini, eləcə də konvoyun tərkibini və konvoy nəfərlərinin vəzifələrini qarnizon hərbi komendantı (hərbi hissə qərargahı rəisi) hər bir hal üçün ayrıca müəyyən edir.

– Həbs edilənlər qarnizon hauptvaxtına hauptvaxt rəisi, o olmadıqda qarovul rəisi tərəfindən, hərbi hissə hauptvaxtına isə hərbi hissə növbətçisi tərəfindən qəbul edilirlər.

– Hauptvaxt rəisi (hərbi hissə növbətçisi) həbs edilmiş əsgər (matros) və çavuşları qəbul edərkən, onlarda olmalı əşyaların olub-olmadığını yoxlayır, şəxsi axtarış aparır, bel qayışını, kamerada saxlamağa icazə verilməyən əşyalarını və qiymətli əşyalarını, eləcə də bütün xidməti sənədlərini saxlamaq üçün alır, həbs kağızında (cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarında) olan və başqa lazımı məlumatları hauptvaxtda saxlananlar kitabına və həbs edilənlərin ad siyahısına yazır.

– Həbs kağızında yazılmış əşyaların qarnizon hauptvaxtına göndərilmiş hərbi qulluqçuların üstündə olub-olmamasını hauptvaxt rəisi şəxsən həbs edilənin qəbulu haqqında qəbzın arxasında qeyd edir və imzalayır.

– Tapılmış xidmət sənədləri müvafiq komandirə göndərilmək üçün qarnizon hərbi komendantına (hərbi hissə qərargahı rəisinə) verilir.

– Qarnizon hauptvaxtı iki bölmədən: əsgərlərin (matrosların) və çavuşların saxlandığı ümumi bölmədən, eləcə də zabitlərin və gizirlərin (miçmanların) saxlandığı zabitlər bölməsindən ibarət olur.

– Hauptvaxtın ümumi bölməsində həmçinin cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) şəxslər üçün ümumi və təkadamlıq kameralar; məhkum edilmiş əsgərlər (matroslar) və çavuşlar üçün ümumi kameralar olmalıdır.

– Ümumi kameralarda taxtlar, stollar, skamyalar (kətillər), fəvvarəciyi olan içməli su baki və tüpürcəkqabları olmalıdır.

– Hauptvaxtın zabitlər bölməsində, həmçinin cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) şəxslər üçün ümumi və təkadamlıq kameralar, məhkum edilmiş zabitlər və habelə gizirlər (miçmanlar) üçün ayrı ümumi kameralar, kameralarda yarıyumşaq taxtlar, stollar, kətillər, şəxsi əşyalar və tualet ləvazimatı üçün dolabçalar, su qrafini, altlıqlı stəkanlar, paltarasılanlar və tüpürcəkqabı olmalıdır.

– Qarnizon hauptvaxtında cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tu-

tulmuş (həbs edilmiş) şəxslər barəsində prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün otaq olmalıdır.

– Bütün həbs edilənlərin kameraları və ümumi istifadə yerlərinin (əlüzyuma, ayaq-yolu otaqlarının) pəncərələri dəmir barmaqlıqlı, zərurət olduqda içəridən metal tor çəkilmiş olmalıdır. Kameraların qapılarında nəzarət pəncərəsi qoyulur. Hauptvaxt koridorlarında tualet və ayaqqabı təmizləmək ləvazimatı, eləcə də şinellər və baş geyimlərini saxlamaq üçün qıfıllanan şkaflar olmalıdır. Şkafların açarları qarovul rəisində olmalıdır.

– Hər bir hauptvaxtın həbs edilənlərin gəzintisi üçün hündürlüyü 2 metrədən az olmayan möhkəm hasarlı həyəti olmalıdır.

– Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) şəxsləri azad edərkən, hauptvaxt rəisi (hərbi hissə növbətçisi) onlara qarnizon hərbi komendantının (hərbi hissə qərargahı rəisinin) imzası ilə azad edilmənin vaxtı və əsası göstərilən arayış verir.

– Hauptvaxtlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılır, yenidən təşkil edilir və ya ləğv edilir.

Maddə 7. İstintaq təcridxanaları

7.1. Həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə istintaq təcridxanalarında saxlanılırlar.

7.2. Həbs edilmiş şəxs müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunduqda o, istintaq təcridxanası müdiriyyətinin hökmün surətini və onun icrası barədə məhkəmənin göstərişini aldığı gündən ən gec 10 gün keçənədək istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər.

7.3. İstintaq təcridxanaları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılır, yenidən təşkil edilir və ya ləğv edilir.

7.4. Məhkum olunmuş şəxslər Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanıla bilərlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini istintaq təcridxanasında saxlanılan şəxslərin dairəsinin, onların həmin yerlərdə saxlanılması müddətlərinin, məhkum olunmuş şəxslərin özlərinin razılığı ilə onların təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanılmalarının mümkünlüyünün, qanuni əsas olmadan heç kəsin istintaq təcridxanasına qəbul edilməməsi və orada saxlanılmamasının, istintaq təcridxanalarının təyinatının, həbs edilmiş şəxslərin orada saxlanılması müddətinin, istintaq təcridxanalarının hansı icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və ya ləğv edilməsinin müəyyən edilməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi istintaq təcridxanalarının təyinatını, orada saxlanılan şəxslərin dairəsinin, onların saxlanılma müddətini, istintaq təcridxanalarının hansı icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və ya ləğv edilməsinin, həmçinin məhkum olunmuş şəxslərin özlərinin razılığı ilə onların təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanılmalarının qaydalarını müəyyən etmək, qanuni əsas olmadan heç kəsin istintaq təcridxanasına qəbul edilməməsi və orada saxlanılmamasını təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublika-

sının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 8-ci maddəsi müəyyən edir ki, cinayət icra sistemi və Qazaxıstan Respublikası milli təhlükəsizlik orqanlarının istintaq təcridxanaları barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur. İstintaq təcridxanaları hüquqi şəxs statusuna malikdir. Onlar Qazaxıstan Respublikası hökumətinin qərarı ilə yaradılır, yenidən təşkil olunur və ləğv edirlər. İstintaq təcridxanalarının maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Həbsdə saxlanılmanın əsasları” adlanan 8-ci maddəsinə əsasən, istintaq təcridxanaları barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur. İstintaq təcridxanaları hüquqi şəxs statusuna malikdir. Cinayət – icra sisteminin istintaq təcridxanaları dövlət siyasətinin hazırlanması və reallaşdırılması, habelə cinayət cəzalarının icrası sahəsində normativ-hüquqi tənzimləmə funksiyalarını həyata keçirən federal icra hakimiyyəti orqanının rəhbəri tərəfindən yaradılır, yenidən təşkil olunur və ləğv edirlər.

İstintaq təcridxanalarının maliyyələşdirilməsi federal büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir².

“İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununun 4-cü maddəsinə əsasən, barələrində qətimkan tədbiri kimi həbs seçilmiş və ya müvəqqəti, yaxud ekstradisiya həbsi tətbiq edilmiş şəxslərin saxlanması üçün müəssisə Ukrayna Dövlət Cinayət-İcra Xidmətinin istintaq təcridxanaları, Ukrayna Silahlı Qüvələrinin Hərbi Hüquq Qaydası Xidmətinin hauptvaxtlarıdır. Ayrı-ayrı hallarda istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi tələbatı ilə əlaqədar həmin şəxslər müvəqqəti saxlama təcridxanalarında saxlanıla bilərlər. Həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama təcridxanalarında, Hərbi Hüquq Qaydası Xidmətinin hauptvaxtlarında saxlanılma qaydası və müddəti Ukrayna qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Əgər şəxs azadlıqdan məhrum etmə yerində və ya intizam batalyonlarında cəza çəkdiyi vaxt törətdiyi başqa cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilsə, onda həmin şəxslər istintaqı aparan şəxsin qərarına əsasən, cəzanı icra edən müəssisənin intizam təcridxanasında, yaxud karserində və ya Ukrayna Silahlı Qüvələrinin Hərbi Hüquq Qaydası Xidmətinin hauptvaxtlarında saxlanıla bilərlər.

Cinayət-icra qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhkum olunmuş şəxslər onların özlərinin yazılı razılığı ilə istintaq təcridxanasının təsərrüfat xidmətində işləmək üçün saxlanıla bilərlər³.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

³ Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

“Həbsdə alma haqqında” Gürcüstan Respublikasının 09 mart 2010-cu il tarixli Qanununun 9-cu maddəsi müəyyən edir ki, həbsdə saxlanılma müəssisəsi qapalı, xüsusi mühafizə olunan kamera tipli müəssisə olmaqla məqsədi qətimkan tədbirinin icrasını təmin etmək üçün təqsirləndirilən şəxslərin təcrid edilməsidir. Həbsdə saxlanılma müəssisəsində Gürcüstan qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş və ya qarışıq tipli müəssisənin mövcud olduğu hallardan başqa, təqsirləndirilən şəxslər saxlanılır. Qarışıq tipli müəssisədə təqsirləndirilən şəxslər məhkum olunmuş şəxslərdən təcrid olunmuş şəkildə saxlanılır. Təqsirləndirilən şəxslərin və məhkumların təcrid olunması ən azından onların bir-birindən ayrı yaşayış sahələrinin olmasını nəzərdə tutur. Həbsdə saxlanılma müəssisəsində təqsirləndirilən şəxslər vizual müşahidə və nəzarətin həyata keçirilməsinin mümkün olduğu xüsusi kameralarda saxlanılırlar¹.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanasında saxlanılmasına həsr olunduğuna görə, bu normalar həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanasına qəbulu, orada saxlanılması, istintaq təcridxanalarından azad edilməsi, cəzaçəkmə müəssisələrinə və ya müvəqqəti saxlama yerlərinə köçürülməsi, həmçinin məhkumun cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanasına köçürülməsi ilə bağlı yaranan münasibətlərin hər birinə tətbiq olunmalıdır.

Şərh olunan maddə həmçinin istintaq təcridxanasının yaradılması, yenidən qurulması və ləğvi ilə bağlı qərarın qəbulu zamanı da tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

7-ci maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş müddətlər – bax: CPM-in 158-ci və 159-cu maddələri;

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə – CM-də nəzərdə tutulmuş cinayət əməlini törətməsi məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdən sonra məhkəmənin hökmü ilə CM-in müvafiq normasının sanksiyası çərçivəsində təqsirləndirilən şəxsə təyin edilən cinayət cəzasıdır.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə məhkumun məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə və ya həbsxanaya yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən təcrid olunmasından ibarətdir. Azadlıqdan məhrum etmə cəzası-

¹ Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

na məhkum olunmuş, lakin hökm çıxarılanadək on səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslər ümumi və ya məhkəmə rejimli tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilirlər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan iyirmi ilədək müddətə müəyyən edilir. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən azadlıqdan məhrum etmə müddətinin qismən və ya tamamilə toplandığı hallarda azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi iyirmi ildən, hökmlərin məcmusu üzrə isə iyirmi beş ildən artıq ola bilməz¹.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə – CM-də nəzərdə tutulmuş cinayət əməlini törətməsi məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdən sonra məhkəmənin hökmü ilə xüsusilə ağır cinayətlərə görə CM-in müvafiq normasının sanksiyası əsasında təqsirləndirilən şəxsə təyin edilən cinayət cəzasıdır.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə yalnız sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərə görə müəyyən edilir².

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti – istintaq təcridxanasının rəisi və ya onu əvəz edən şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərh;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 10 dekabr 2013-cü il tarixli 45 sayılı Fərmanının 4-cü bəndinə əsasən, həmin Qanunun 7.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Ədliyyə Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti həyata keçirir³;

Məhkum olunmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.3-cü maddəsi və onun şərh;

CİM-in 69.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanılan məhkum – CİM-in 69.1-ci maddəsinə uyğun olaraq şəxsin ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş və cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslərin onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanılmasını ehtiva edir.

CİM-in 69.1-ci maddəsində “ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş” və “cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslər” ifadələri bir-biri ilə “və” bağlayıcısı ilə birləşdirildiyinə görə əslində hər iki şərtin birlikdə mövcud olmasını nəzərdə tutur. Bizim ehtimalımıza görə, “ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş” şəxslər cəzasını çəkmək üçün və “cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən” şəxslər ümumi rejimli cəzaçəkmə

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 55-ci maddəsi

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 57-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 10 dekabr 2013-cü il tarixli 45 sayılı Fərmanının 4-cü bəndi

müəssisələrinə göndərilməmişdən əvvəl təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasına öz razılıqlarını bildirdikdə, istintaq təcridxanası rəisinin qərarı ilə istintaq təcridxanasında saxlanıla bilərlər¹. Ona görə də 69.1-ci maddənin aşağıdakı məzmununda verilməsi daha düzgün olardı: “İlk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya və cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkməyə məhkum olunmuş şəxslər onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanıla bilərlər”. Həmin şəxslərin istintaq təcridxanalarında könüllü olaraq əməyə cəlb edilməsi şərh olunan Qanunun 31-ci maddəsinə müvafiq olaraq əmək haqqının ödənilməsinə şərtləndirir.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan 7.1-ci maddə ilkin olaraq, həbs edilmiş şəxslərin CPM ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə istintaq təcridxanalarında saxlanılmasını müəyyən edir. 7.2 və 7.4-cü maddələrdə isə həmin qaydadan iki istisna halı nəzərdə tutur. Birinci hal ondan ibarətdir ki, həbs edilmiş şəxs müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunduqda o, istintaq təcridxanası müdiriyyətinin hökmün surətini və onun icrası barədə məhkəmənin göstərişini aldığı gündən ən gec 10 gün keçənədək istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər. Belə halda şəxs artıq məhkum statusuna malik olsa da, müəyyən müddət istintaq təcridxanasında saxlanılır.

İkinci halda isə məhkumlar CİM-in 69.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, özlərinin razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında saxlanıla bilərlər.

Şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsi və CİM-in 69-1-ci maddəsində məhkumların istintaq təcridxanalarında saxlanılmasının digər halları müəyyən edilsə də, həmin hallar şərh edilən maddədə qeyd olunmamışdır. Belə ki, şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar CİM-in 69-1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilərlər.

CİM-in 69-1-ci maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar məhkəmənin qərarına əsasən iki aydan çox olmayan müddətə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilərlər. Zəruri hallarda bu müddət məhkəmənin qərarı ilə dörd ayadək uzadıla bilər.

¹ Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69.1-ci maddəsi

Həmin qaydada cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilmiş şəxslərin saxlanılma şərtləri həmin yerlərin saxlanma rejimi və onlara məhkəmənin hökmü ilə təyin edilmiş cəzaçəkmə müəssisəsinin növü və rejimi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Belə halda məhkumlara bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş uzun müddətli görüşlər onların razılığı ilə qısa müddətli görüş və ya telefon danışığı, yaxud videogörüşlə əvəz oluna bilər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunduqda, onların cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir. Bu şəxslərin istintaq təcridxanalarında saxlanma müddəti CPM-də nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlanma müddətləri daxilində müəyyən edilir.

Şərh olunan 7.1-ci maddə müəyyən edir ki, həbs edilmiş şəxslər CPM ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə istintaq təcridxanalarında saxlanılırlar.

CPM-in 158-ci maddəsinə əsasən:

158.1. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı qətimkan tədbiri qismində həbs seçilməsi barədə qərar qəbul edərkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törədilməsinə görə 2 (iki) ay həddində, az ağır cinayət törədilməsinə görə 3 (üç) ay həddində, ağır və xüsusilə ağır cinayət törədilməsinə görə isə 4 (dörd) ay həddində müəyyən edir.

158.2. Təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddəti şəxsin tutulma zamanı azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan, o tutulmadıqda isə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmə qərarının icra edildiyi andan hesablanır. Təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddətinə aşağıdakılar daxildir:

158.2.1. tutulduğu və həbsdə saxlanıldığı müddət;

158.2.2. ev dustaqlığında saxlanıldığı müddət;

158.2.3. məhkəmənin qərarı əsasında prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə tibb müəssisəsində stasionar ekspertizanın keçirilməsi və ya müvəqqəti xəstəliyi ilə əlaqədar saxlandığı müddət;

158.2.4. Azərbaycan Respublikasının hüddullarından kənarda tutulduğu andan Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət prosesini həyata keçirən orqana təhvil verilənədək olan müddət.

158.3. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddəti bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş həmin müddətlərin uzadılması halları istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən müddətlərdən artıq ola bilməz. Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır.

158.6. Cinayət işi üzrə icraatın aparılması zamanı (məhkəməyədək, habelə birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrində aparılmış icraat daxil olmaqla) şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti məhkəmə tərəfindən ona təyin olunmuş cəza müddətinə daxil edilir.

CPM-in 159.7-ci maddəsi müəyyən edir ki, cinayət işinin məhkəməyədək icraatı zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının son müddəti bir qayda olaraq aşağıdakılardan artıq ola bilməz:

159.7.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə – 3 (üç) ay;

159.7.2. az ağır cinayətlər üzrə – 7 (yeddi) ay;

159.7.3. ağır cinayətlər üzrə – 10 (on) ay;

159.7.4. xüsusilə ağır cinayətlər üzrə – 13 (on üç) ay.

Məlumdur ki, həbs qətimkan tədbiri məhkəmə qərarı əsasında və CPM-in müəyyən etdiyi müddətlər çərçivəsində seçilir. Məhkəmənin qərarı ilə seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddətinin CPM ilə müəyyən edilmiş müddətlərdən az olması ehtimalı böyükdür. Şərh olunan 7.1-ci maddədə məhkəmənin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarla müəyyən etdiyi müddətlə bağlı göstəriş mövcud deyildir. Ona görə hesab edirik ki, 7.1-ci maddədə “müddətlərdə” sözü, “müddətlər çərçivəsində məhkəmənin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarla müəyyən etdiyi müddətdə” sözləri ilə əvəz olunmalıdır.

İstintaq təcridxanaları penitensiar müəssisə olmaqla, təsərrüfat və məişət xidməti işlərinə görə bu müəssisədə saxlanılan məhkumlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrinin vəzifələrini yerinə yetirirlər.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq istintaq təcridxanaları xüsusi layihələr üzrə ayrılıqda və ya qarışıq rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinin nəzdində, müəssisədə məhkumların saxlandığı rejim binalarından (korporlarından) təcrid edilməklə tikilir, ərazisi rejim və təsərrüfat sahələrinə bölünür.

Rejim sahəsində böyük inspektorun (rəisin növbətçi köməkçisinin) iş otağı, həkim otağı, telefon danışığı otağı və digər xidməti otaqlar, psixoloji yardım kabinet, həbs edilmiş şəxslərin saxlanıldığı kameralardan ibarət olan rejim korpusları yerləşir.

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanalarının rejim korpuslarının kameralarında 4 m²-dən az olmayan yaşayış sahəsi ilə təmin olunurlar.

İstintaq təcridxanalarına daxil olan həbs edilmiş şəxslər müəssisənin böyük inspektoru (rəisin növbətçi köməkçisi), qarovul rəisi, qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı, böyük inspektor (psixoloq) və tibbi-sanitariya hissəsinin tibb işçisi tərəfindən qəbul edirlər. Böyük inspektor (rəisin növbətçi köməkçisi) istintaq təcridxanasına gətirilmiş şəxsin qəbul edilməsinə əsas verən sənədləri yoxlayır və həmin şəxsi sorğu edərək cavabları şəxsi işdə olan məlumatlarla müqayisə edir.

İstintaq təcridxanasına yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadının qəbul edilməsi üçün uşağın doğum haqqında şəhadətnaməsi və ya qadının həmin uşağın valideyni olduğunu təsdiq edən digər sənədlər, bu sənədlər olmadıqda isə müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin müvafiq qərarı olmalıdır.

Qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı tərəfindən kompüter məlumat bazasına müəssisəyə yeni daxil olan həbs edilmiş şəxslər barədə tam məlumat daxil edilir və onların fotoşəkilləri çəkilir. Həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır.

Qəbul zamanı həbs edilmiş şəxslərin üzərində tam axtarış, onlara məxsus əşyalara isə baxış keçirilir. Qəbuldan dərhal sonra həbs olunmuş şəxsə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlanılması onun üçün maraq doğuran digər şəxslərə telefonla həbsi barədə məlumat vermək imkanı yaradılır...

CİM-ə müvafiq olaraq, təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanılan məhkumlar, ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələri üçün həmin Məcəllədə nəzərdə tutulan şərtlərlə başqa şəxslərdən təcrid olunmaqla saxlanılırlar. Bu məhkumlar bağlı bina və ya otaqlarda işlədikləri hallarda gündə iki saat müddətinə gəzinti hüququna malikdirlər¹.

V. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxa biləcək praktiki problemlər

Hüquq normalarının tətbiqi zamanı aşağıdakı praktiki problemlərin meydana çıxa biləcəyini mümkün hesab edirik:

1) Məlumdur ki, həbs qətimkan tədbiri məhkəmə qərarı əsasında və CPM-in müəyyən etdiyi müddətlər çərçivəsində seçilir. Məhkəmənin qərarı ilə seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddətinin CPM ilə müəyyən edilmiş müddətlərdən az olması ehtimalı böyükdür. 7.1-ci maddədə məhkəmənin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarla müəyyən etdiyi müddətlə bağlı göstəriş mövcud deyildir. Bu maddənin tətbiqi zamanı problem yarada bilər. Çünki məhkəmə şəxs barəsində CPM ilə müəyyən edilmiş maksimum müddətdən daha az müddətə həbs qətimkan tədbiri seçdiyi hallarda şəxs CPM ilə müəyyən edilmiş müddətdən daha tez yəni məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilmiş vaxtda istintaq təcridxanasından azad olunmalıdır.

2) 7-ci maddənin quruluşu müəyyən qüsura və natamamlığa malikdir. Belə ki, həmin maddənin 7.1., 7.2. və 7.4-cü maddələri istintaq təcridxanasında saxlanılan şəxslərə həsr olunmaqla kimlərin və hansı müddətə istintaq təcridxanasında saxlanılmasını müəyyən edir. 7.3-cü maddə isə tamamilə başqa bir məsələyə – istintaq təcridxanasının hansı orqan tərəfindən yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və ya ləğv edilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

3) Şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsi müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi məsələlə-

¹ Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69-cu maddəsi

rini tənzimləyir. Həmin maddənin məzmunundan məlum olur ki, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar CİM-in 69–1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilirlər. Beləliklə, həmin maddə məhkumların da istintaq təcridxanasında saxlanılmasının mümkünliyünü müəyyən edir. Hesab edirik ki, şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsində nəzərdə tutulan qaydada məhkumların da istintaq təcridxanasında saxlanılmasının da şərh edilən 7-ci maddədə qeyd olunması məqsədəmüvafiq olardı və maddəni oxuduqda istintaq təcridxanalarında kimlərin saxlanılması ilə bağlı dəqiq məlumat almaq mümkün olardı.

4) CİM-in 69.1-ci maddəsində “ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş” və “cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslər” ifadələri biri-biri ilə “və” bağlayıcısı ilə birləşdirildiyinə görə əslində hər iki şərtin birlikdə mövcud olmasını nəzərdə tutur. Bizim ehtimalımıza görə “ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş” şəxslər cəzasını çəkmək üçün və “cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən” şəxslər ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrinə göndərilməmişdən əvvəl təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasına öz razılıqlarını bildirdikdə, istintaq təcridxanası rəisinin qərarı ilə istintaq təcridxanasında, saxlanıla bilirlər.

Maddə 8. Həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi

8.1. İstintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilə bilər. Həbs edilmiş şəxsin vəsatəti əsasında həmin müddət məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzadıla bilər.

8.2. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilir.

8.3. Həbs edilmiş şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi qadağandır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs edilmiş şəxsin məhkəməyədək icraat və məhkəmə icraatı zamanı istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi, həmin keçirilmənin müddəti və onun uzadılması, həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda onun tibbi müayinədən keçirilməsi, həbs edilmiş şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsinin qadağan olunması ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs edilmiş şəxsin məhkəməyədək icraat və məhkəmə icraatı zamanı istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi, həmin keçirilmənin müddəti və onun uzadılması, həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda onun tibbi müayinədən keçirilməsi, həbs edilmiş şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsinin qadağan olunması ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsi, həbs edilmiş şəxsin məhkəməyədək icraat və məhkəmə icraatı zamanı istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildiyi hallarda onun hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Özbəkistan Respublikasının “Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 14-cü maddəsi istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama təcridxanasına, cəzanın icrası müəssisəsindən istintaq təcridxanasına keçirilmə məsələlərini tənzimləyir. Həmin maddə şərh olunan maddə ilə eyni normanı nəzərdə tutur. Şərh olunan maddədən fərqli olan müddəə isə Özbəkistan Respublikasının qanununda həbs edilmiş şəxsin müstəntiqin qərarı əsasında müvəqqəti saxlama təcridxanasına keçirilməsində özünü təzahür etdirir. Bundan əlavə, şərh olunan Qanun həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasında müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi müddətini 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə müəyyən etdiyi və məhkəmə icraatı zamanı həbs edilmiş şəxsin vəsatəti əsasında həmin müddətin məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzatma imkanını nəzərdə tutduğu halda, Özbəkistan Respublikasının adı çəkilən qanunu istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilmiş şəxsin orada saxlanılma müddətini 10 gündən artıq olmayan müddətə müəyyən etməklə, həmin müddətin uzadılmasını nəzərdə tutmur¹.

Qazaxıstan Respublikasının “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 12-ci maddəsi də təxminən şərh edilən maddədə ifadəsini tapan müddəanı nəzərdə tutur. Fərqli cəhət isə ondan ibarətdir ki, həbs edimiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama təcridxanasına keçirilməsi prokuror tərəfindən təsdiq olunmuş istintaqı aparan müstəntiq və ya təhqiqatçının qərarı əsasında da həyata keçirilə bilər. İstintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama təcridxanasına keçirilmə müddəti uzatmanı nəzərdə tutmadan otuz gündən artıq olmayan müddətə müəyyən edilir².

Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Həbsdə saxlanılmanın əsasları” adlanan 11-ci maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçuların Rusiya Federasiyası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində, həmin Federal Qanunda və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulduğu hallarda və qaydada hauptvaxtlarda, həmin Federal Qanunun 10-cu maddəsi isə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cəzaçəkmə müəssisələrinin istintaq təcridxanası kimi fəaliyyət göstərən müəssisələrində saxlanılmasının mümkünlüyünü nəzərdə tutur.

Ukrayna Respublikasının “İbtidai həbs haqqında” 30 iyun 1993-cü il tarixli 3352-XII №-li Qanununun 4-cü maddəsi müəyyən edilən ayrı-ayrı hallarda istintaq hərəkət-

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовно-му делу (Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года), ст. 14 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

lərinin həyata keçirilməsi tələbatı ilə istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərin müvəqqəti saxlama təcridxanalarına keçirilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiqi zaman etibarilə ibtidai araşdırma ilə əlaqədar istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı və həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda, həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi, həbs edilmiş şəxsin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılması və geri qaytarılması ilə əlaqədar tətbiq olunacaqdır. Şərh olunan maddə həbs edilmiş şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsini qadağan etdiyinə görə, belə bir təşəbbüs meydana çıxdığı hallarda maddə qadağanedici norma kimi də tətbiq olunacaqdır.

Subyekt etibarilə maddədə ifadəsini tapan norma istintaq təcridxanasında saxlanılan və barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərə şamil olunur.

İstintaq təcridxanasında olan və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin prokurorun və məhkəmənin qərarına əsasən istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi nəzərdə tutulduğuna görə, onlar həmin qərarı qəbul edərkən maddədə nəzərdə tutulan normaların tələblərinə riayət etməlidirlər.

Şərh olunan maddə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilən şəxslərin orada saxlanılması üçün müddət və həmin müddətin uzadılması hallarını da müəyyən etmişdir. Müvəqqəti saxlama yerinin əməkdaşlarının həmin müddətlərə riayət etməsi zəruridir. Onlar tərəfindən müddətlərlə bağlı normaların, həmçinin müvəqqəti saxlama yerlərinə keçirilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarında şərh olunan norma tətbiq olunacaqdır. Eyni zamanda, istintaq təcridxanasında həbsdə saxlanılan şəxs əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə həmin pozuntuya münasibətdə maddədə əksini tapan norma pozuntu törətmiş şəxslərə münasibətdə tətbiq olunacaqdır. Bundan əlavə, müvəqqəti saxlama yerinin əməkdaşları səlahiyyətli orqan və ya şəxslərin (ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və məhkəmənin) deyil, digər şəxslərin qərar və sərəncamları əsasında istintaq təcridxanasında saxlanılan və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsləri müvəqqəti saxlama yerinə qəbul edərsə, onlara münasibətdə maddənin tətbiqi mümkün olacaqdır.

Şərh edilən 8.2-ci maddə müəyyən edir ki, həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməlidir. Müvafiq müayinəni keçirməyən və ya onun nəticələrini müəyyən edilmiş qaydada qeydə almayan tibb işçilərinə münasibətdə də qeyd olunan maddə tətbiq oluna bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

8-ci maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

İstintaq hərəkətləri – öz səlahiyyətləri daxilində Cinayət-Prosessual Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işi üzrə ibtidai istintaqı aparan müstəntiqin cinayət təqibi – cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxsin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyət zamanı CPM-ə uyğun həyata keçirdiyi hərəkətlər;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.2-ci maddəsi;

Məhkəmə icraatı – şəxsin CM-in müvafiq maddəsi ilə təqsirləndirilməsi barədə olan cinayət işi məhkəməyə daxil olandan sonra aparılan icraat;

Məhkəməyədək icraat – cinayət işi məhkəməyə daxil olanadək ibtidai araşdırmanın aparılmasını əhatə edən icraat;

İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror – öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işləri üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror;

Müvəqqəti saxlama yeri – bax: şərh edilən Qanunun 5-ci maddəsi;

Tibbi müayinə – şərh olunan maddənin kontekstində həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməsi onun sağlamlıq vəziyyətinin və bədəni üzərində xəsarətlərin olub-olmamasının müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır. Şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməsi onun müvəqqəti saxlama yerlərində olduğu müddət ərzində işgəncə və digər pis rəftara məruz qalıb-qalmamasının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şərh olunan Qanunun 22-ci maddəsinə müvafiq olaraq tibbi müayinə həbs yerlərində qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə qəbul edildiyi andan 24 saat ərzində həbs yerinin tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirilirlər. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır.

İşgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarla əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməlidir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıqda onun tibbi müayinəsi tibb işçiləri tərəfindən dərhal həyata keçirilir. Tibbi müayinənin nəticələri qeydə alınır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə, eləcə də müraciət olduqda, həmin şəxsin vəkilinə təqdim edilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin, yaxud onun müdafiəçisinin vəsatəti ilə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı əsasında tibbi müayinə həmin şəxsin özünün seçdiyi digər tibb müəssisələrinin mütəxəssisləri tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Bu halda tibbi müayinənin xərcləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin öz vəsaiti hesabına ödənilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri – əməliyyat-axtarış fəaliyyəti – müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında Qanun ilə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

8.1-ci maddə həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi üçün bir sıra şərtlərin mövcudluğunu tələb edir:

1) istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi;

2) həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti;

3) həbs edilmiş şəxsin istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi üçün hər gün gətirilib aparılmasının mümkün olmaması;

4) həbs edilmiş şəxsin məhkəməyədək icraat zamanı istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması məqsədilə müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi üçün ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun əsaslandırılmış qərarının çıxarılması;

5) həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatı zamanı istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi məqsədilə müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi üçün məhkəmənin əsaslandırılmış qərarının çıxarılması;

6) həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilmə müddətinin bir ayda 10 gündən artıq olmaması;

7) yalnız həbs edilmiş şəxsin özünün vəsatəti əsasında müvəqqəti saxlama yerinə keçirilmənin bir ayda 10 günlük müddətin məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzadılmasının mümkün olması.

8.2-ci maddədə həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməsinin müəyyən edilməsi onun şəxsi təhlükəsizliyinin təmini ilə bağlıdır. Belə ki, istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilən şəxsin bədənində istintaq təcridxanasından çıxarkən xəsarət olmadığı halda, onun geri qaytarılması zamanı bədənində xəsarətin olması həmin dövr ərzində pis rəftara məruz qalmasının göstəricisi kimi çıxış edə bilər. Belə hallarda pis rəftarla bağlı səmərəli araşdırmanın aparılması, işgəncə, digər

¹ “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/2938>

qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar halları aşkar edilərsə, həmin hərəkətləri törədən şəxslərin aşkar edilməsi və cəzalandırılması məsələsi meydana çıxır. Bu cür məsələlər İHAM-ın qərarlarında, İşgəncələrə İQAK-ın ümumi hesabatlarında və ayrı-ayrı ölkələrə səfərləri ilə bağlı hazırladığı sənədlərdə də öz təsdiqini tapır.

8.3-cü maddədə həbs edilmiş şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsinin qadağan edilməsi də yuxarıda qeyd olunduğu kimi, həbsdə olan şəxslərin şəxsi təhlükəsizliyinin təmininə xidmət edir.

CPM-in 159-1 maddəsinə əsasən:

İstintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması məqsədilə həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsini zəruri hesab edən müstəntiq ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora bu barədə əsaslandırılmış vəsatət verir. İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təqsirləndirilən şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi zərurəti ilə razılaşdıqda, müddəti göstərilməklə, təqsirləndirilən şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi barədə əsaslandırılmış qərar qəbul edir. İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təqsirləndirilən şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi üçün kifayət qədər əsas olmadığı qənaətinə gəldikdə, vəsatətin rədd edilməsi barədə qərar qəbul edir.

Həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti ilə bağlı onun istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi məhkəmə baxışı zamanı tərəflərin vəsatəti əsasında məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir.

Həbs edilmiş şəxsin məhkəməyədək icraat zamanı istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi barədə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun qərarından məhkəmə nəzarəti qaydasında şikayət verilə bilər¹.

İstintaq təcridxanalarında daxili intizam Qaydalarında da şərh olunan Qanunun 8.1-ci maddəsindəki müddəalar eyni ilə öz əksini tapmışdır.

Həmin Qaydaların 21.8-ci Qaydası müəyyən edir ki, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsə prosessual hərəkətin keçirilməsindən əvvəl və sonra müşahidə olunan bədən xəsarətləri və prosessual hərəkət zamanı yol verilən hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri qeydə alır və Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada tədbirlər görür.

Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 18 aprel tarixli 67 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın 2.6-cı Qaydasına müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə xroniki somatik xəstəliklərin kəskinləşmə dövründə və ya kəskin yoluxucu xəstəliklər müəyyən edilən, habelə daşınması mümkün olmayan xəstələrin müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsinə həkim rəyinə əsasən məhdudiyyət qoyulur.

¹ CPM-in 159-1-ci maddəsi

Həmin Qaydaların 2.10 və 2.13-cü Qaydaları isə müəyyən edir ki:

“2.10. Müvəqqəti saxlama yerindən istintaq təcridxanasına köçürülən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin təcridxanada göstərilməsi mümkün olmayan təcili tibbi yardıma ehtiyacı olduğu halda onun təcridxanaya qəbul olunmasından imtina edilməsi və aidiyyəti yardım göstərilə bilən müvafiq tibb müəssisəsinə göndərilməsi barədə təcridxananın tibb işçisi öz rəyini həbs yerinin rəhbərliyinə bildirir.

2.13. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilir”¹.

¹ “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın 2.6, 2.10 və 2.13-cü bəndləri

Maddə 9. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69–1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilirlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirildiyi hallarda hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli “Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Qanununun 14-cü maddəsi müəyyən edir ki, məhkum başqa cinayət işi üzrə şahid və ya zərərçəkmiş şəxsdirsə, cəzaların icrası müəssisəsindən istintaq təcridxanasına keçirilə və ya barəsində olan hökm qanuni qüvvəyə mindikdən sonra istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər. Bu cür hallarda məhkum istintaq təcridxanasında Qaraqalpaqıstan Respublikası prokurorunun, Daşkənd şəhər

prokurorunun, həmçinin onlarla bərabər səviyyədə olan prokurorların razılığı ilə üç ay müddətinə, Özbəkistan Respublikası Baş prokurorunun və ya onun müavininin razılığı ilə altı ay müddətinədək, məhkəmənin qəraradına əsasən isə məhkəmə baxışı müddətində istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər¹.

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanunu² və Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Qanunu³, Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli “İbtidai həbs haqqında” Qanunu⁴ müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi barədə norma nəzərdə tutmur.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərə münasibətdə tətbiq olunacaqdır. Qanunverici həmin normanın müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərə münasibətdə tətbiqini aşağıdakı hallarla əlaqələndirir:

- həmin şəxslərin digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması;
- həmin şəxslərin işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması;
- digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi;
- digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması.

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу (Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года ст. 14 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

³ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

⁴ Закон Украины О предварительном заключении// https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

9-cu maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə – məhkumun məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə və ya həbsxanaya yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən təcrid olunmasından ibarətdir. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş, lakin hökm çıxarılanadək on səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslər ümumi və ya möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilirlər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan iyirmi ilədək müddətə müəyyən edilir¹.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə – ömürlük azadlıqdan məhrum etmə yalnız sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərə görə müəyyən edilir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə qadınlara, cinayət törədərkən on səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslərə, habelə hökm çıxarılanadək altmış beş yaşına çatmış kişilərə təyin edilmir².

Məhkum olunmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.3-cü maddəsi və şərhı;

Şübhəli şəxs – ittiham elan olunması üçün barəsində tutulma haqqında qərar çıxarılmış şəxs; cinayət törətməkdə şübhəli bilindiyinə görə tutulmuş şəxs; haqqında həbs, girov və ya ev dustaqlığı istisna olmaqla, qətimkan tədbiri seçilməsi barədə qərar çıxarılmış şəxs³;

Təqsirləndirilən şəxs – müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə barədə qərar çıxardığı fiziki şəxs⁴;

CİM-in 69-1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qayda – CPM-in 69-1-ci maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar məhkəmənin qərarına əsasən iki aydan çox olmayan müddətə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilər. Zəruri hallarda bu müddət məhkəmənin qərarı ilə dörd ayadək uzadıla bilər. Məhkəməyədək icraat zamanı göstərilən məsələlərə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkumun cəza çəkdiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən CPM-in 520-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada baxılır.

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 55-ci maddəsi

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 57-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 90-cı maddəsi

⁴ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 91-ci maddəsi

Həmin Məcəllənin 69-1.1-ci maddəsinə əsasən, cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilmiş şəxslərin saxlanılma şərtləri həmin yerlərin saxlanma rejimi və onlara məhkəmənin hökmü ilə təyin edilmiş cəzaçəkmə müəssisəsinin növü və rejimi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Belə halda, məhkumlara bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş uzunmüddətli görüşlər onların razılığı ilə qısamüddətli görüş və ya telefon danışqları, yaxud videogörüşlə əvəz oluna bilər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunduqda, onların cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir.

CİM-in 69-1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş müddət – CİM-in 69-1-ci maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin istintaq təcridxanalarında saxlanma müddəti CPM-də nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlanma müddətləri daxilində müəyyən edilir.

Cəzaçəkmə müəssisəsi – məhkəmə hökmü əsasında məhkum edilmiş şəxslərin cəzalarını çəkmələri üçün yerləşdirildikləri penitensiar xidmət müəssisəsi. CİM-in 15.6-cı maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaların icrasını müvafiq cəzaçəkmə müəssisələri həyata keçirirlər.

İstintaq təcridxanası – bax: şərh olunan Qanunun 7-ci maddəsi və şərh.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Məhkəmə tərəfindən işinə baxılaraq barəsində müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhrum etmə barədə hökm çıxarılan şəxs barəsində əvvəlcədən həbs qətimkan tədbiri seçilməmişdirsə, məhkəmə bir qayda olaraq hökmdə həmin şəxslərin məhkəmə zalında həbs edilib istintaq təcridxanasında saxlanılması barədə qeydlər edir. Lakin bu göstəriş mütləq deyildir. Məhkəmə şəxsin məhkəmə zalında həbs edilməsi barədə hökmdə qeyd etmədikdə, həmin hökm qüvvəyə minəndən sonra barəsində hökm çıxarılan şəxs sərbəst şəkildə azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çəkmək üçün cəzaçəkmə müəssisəsinə getməlidir. Məhkəmə baxışı zamanı barəsində müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhrum etmə barədə hökm çıxarılan şəxs qabaqcadan barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxs kimi istintaq təcridxanasında saxlanılırsa, Qanunun 7.2-ci maddəsində müəyyən edildiyi kimi o, istintaq təcridxanası müdiriyyətinin hökmün surətini və onun icrası barədə məhkəmənin göstərişini aldığı gündən ən gec 10 gün keçənədək istintaq təcridxanasında saxlanıla bilər. Həmin on gün müddətində məhkum cəzaçəkmə müəssisəsinə köçürülməli və cəzaçəkmə müəssisəsində cəzasını çəkməlidir. Burada CİM-in 69-cu maddəsi ilə müəyyən edilən hal istisna təşkil edir.

Şərh olunan maddədə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçəkmə

müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi halları müəyyən edilir. Bu, aşağıdakı dörd halda baş verə bilər:

1) məhkumun digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması;

2) məhkumun işinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması;

3) digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi;

4) digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması.

Şərh olunan maddə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsinin CİM-in 69-1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə həyata keçirilməsini müəyyən edir.

CPM-in 520-ci maddəsi müəyyən edir ki, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası qaydasında məsələlərə dair müraciətlərə onlar məhkəməyə daxil olduqdan sonra 10 (on) gündən gec olmayaraq məhkəmə iclasında baxılır.

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası qaydasında məsələlər üzrə məhkəmə iclasında məhkum və onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icra edilməsi vəzifəsi üzərinə qoyulmuş müəssisə və ya orqanın nümayəndəsi, prokuror iştirak etmək hüququna malikdir.

CPM ilə müəyyən edilmiş hallarda hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası ilə əlaqədar məsələlərə baxılması üzrə məhkəmə iclasında müdafiəçinin iştirakı məcburidir.

Məhkumun xəstəliyə görə cəzadan azad edilməsi, yaxud onun xəstəxanaya yerləşdirilməsi məsələsinə dair və məsələ mülki iddiaya aid olduqda, məhkəmə iclasına həmçinin müvafiq olaraq rəy vermiş həkim komissiyasının nümayəndəsi, mülki iddiaçı və ya onun nümayəndəsi çağırıla bilər. Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası qaydasında məsələlər üzrə hakim məhkəmə iclasında ifadələri dinləmək, müraciətdə göstərilən halları təsdiq və ya təkzib edən şəxsləri çağıraraq dindirmək, müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənəd və maddi sübutlar tələb etmək hüququna malikdir.

“İstintaq təcridxanalarında daxili intizam Qaydaları”nda şərh olunan maddədə nəzərdə tutulanlar eynilə əksini tapmışdır.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2013)29-part, Documenting and reporting medical evidence of ill-treatment, Extract from the 23rd General Report of the CPT, published in 2013 // <https://rm.coe.int/16806ccc4d>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK-ın 23-cü Ümumi Hesabatında qeyd olunur ki¹, həbs yerlərinə daxil olan şəxslərlə imkan dərəcəsində qısa müddət ərzində müvafiq söhbət aparılmalı və onların bədənində tibb işçiləri tərəfindən fiziki baxış keçirilməlidir. İQAK hesab edir ki, söhbət və tibbi müayinə həbs yerlərinə daxil olduqdan 24 saat ərzində keçirilməlidir. Həbs yerlərinə yeni daxil olan şəxslərin bu cür sistemli tibbi müayinəsi bir sıra səbəbdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Daha konkret desək, əgər həmin müayinə lazımi qaydada keçirilsə, onda bu cür müayinə müvafiq şəxslərdə hər hansı xəsarətin həmin şəxslərin ərizəsi ilə birlikdə dərhal qeydiyyatla alınmasını təmin edir. Bu prosedura məhkumların istintaqın aparılması üçün müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi zamanı da riayət olunmalıdır (72-ci bənd). Tibbi müayinə zamanı xəsarət aşkar edildikdə onun qeydiyyatı həmin məqsədlə nəzərdə tutulmuş xüsusi blanka müvafiq qaydada aparılmalı, bədən sxemində xəsarətlər göstərilməli və bu sxem tibb kartında saxlanılmalıdır (75-ci bənd).

Tibbi müayinə zamanı konfidensiallıq tələblərinə riayət edilməli, eyni zamanda bu, tibbi müayinə şəhadətnaməsinin müvafiq orqana göndərilməsi üçün maneə yaratmamalıdır (76-77-ci bəndlər).

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxan biləcək praktiki problemlər

Avropa Penitensiar Qaydalarının kommentarisində qeyd olunur ki, 16-cı qaydaya əsasən, həbs edilmiş şəxs həbs yerinə qəbul edildikdən sonra təcili qaydada bir sıra addımlar atılmalıdır. Belə ki, məsələn, tibbi müayinə təxirə salınmadan, imkan dərəcəsində şəxsin həbs yerinə qəbul olunduğu gün və mütləq 24 saat ərzində keçirilməlidir. Bu cür müayinə həbs edilmiş şəxs hər dəfə penitensiar müəssisəyə daxil olduqda müntəzəm əsaslarla keçirilməlidir. Riskin dəyərləndirilməsi və təhlükəlilik dərəcəsi də təxirəsalınmaz əsaslarla həyata keçirilməlidir¹.

Bu cür tibbi müayinələrin keçirilməsi istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilən şəxsin bədənində istintaq təcridxanasından çıxarkən xəsarət olmadığı halda, onun geri qaytarılması zamanı bədənində xəsarətin olması həmin dövr ərzində pis rəftara məruz qalmasının müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə hallarda pis rəftarla bağlı səmərəli araşdırmanın aparılması, işgəncə, digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar halları aşkar edilərsə, həmin hərəkətləri törədən şəxslərin aşkar edilməsi və cəzalandırılması məsələsi meydana çıxır. Bu cür məsələlər İHAM-ın qərarlarında, İQAK-ın Ümumi hesabatlarında və ayrı-ayrı ölkələrə səfərləri ilə bağlı hazırladığı sənədlərdə də öz təsdiqini tapır.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 16. P.45 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

Maddə 10. Həbs yerlərinin işçiləri

10.1. Həbs yerlərinin işçiləri həbs yerlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı xidməti vəzifələrini yerinə yetirən şəxslərdir. Həbs yerlərinin işçiləri hazırlıqlı və peşəkar olmalıdırlar.

10.2. Həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslərdir.

10.3. Həbs yerlərinin rəisləri aşağıdakılardır:

10.3.1. istintaq təcridxanasının rəisi;

10.3.2. müvəqqəti saxlama yerinin rəisi;

10.3.3. hauptvaxtın rəisi.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı xidməti vəzifələrini yerinə yetirən şəxslər kimi oranın işçilərinin dairəsinin, onlara qarşı qanunun tələblərinin, həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslər kimi həbs yerlərinin rəislərinin müəyyən edilməsi, həbs yerinin işçiləri ilə müdiriyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələr, həmçinin həbs yerlərinin işçiləri ilə orada saxlanılan şəxslər arasında qarşılıqlı əlaqələr, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyi, onların hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı xidməti vəzifələrini yerinə yetirən şəxslər kimi oranın işçilərinin dairəsinin, onlara qarşı qanunun tələblərinin, həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslər kimi həbs yerlərinin rəislərinin, həbs yerinin işçiləri ilə müdiriyyəti arasında qarşılıqlı münasibətlər zamanı tabeçilik əlaqələrinin müəyyən edilməsi, həbs yerlərinin qanunauyğunluğunun mövcudluğu, orada saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların təhlükəsizliyi, onların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi şərti ilə idarə edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 17-ci maddəsi “Həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşları” adlanmaqla aşağıdakıları nəzərdə tutur: “Həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşlarına daxili işlər orqanlarının sırası, serjant və zabitlərindən, Özbəkistan Respublikası Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin və Özbəkistan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçularından olan şəxslər aiddir”.

Dəniz və çay gəmilərinin kapitanı, həmçinin onların səlahiyyətləndirdikləri şəxs-

lər həbsdə saxlama yerlərində rejimin təmini üzrə vəzifələri icra etdikləri dövrdə həmin Qanunla həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşları üçün nəzərdə tutulan vəzifələri daşıyır və hüquqlardan istifadə edirlər¹.

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 11-ci maddəsi “Həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşları” adlanmaqla aşağıdakıları müəyyən edir:

“1. Həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşlarına həbsdə saxlanılma rejiminin təmini üzrə vəzifələri yerinə yetirən daxili işlər, cinayət-icra sistemi orqanlarının sırası və rəis heyətindən olan şəxslər, Qazaxıstan Respublikası milli təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları olan şəxslər aiddir;

2. Dəniz gəmilərinin kapitanı, cinayət-icra sistemi müəssisələrinin rəisləri, Qazaxıstan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin Sərhəd Xidmətinin ərazi bölmələri, həmçinin onların səlahiyyətləndirdikləri şəxslər həbsdə saxlanılma yerlərində rejimin təmini üzrə vəzifələri icra etdikləri dövrdə həmin Qanunla həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşları üçün nəzərdə tutulan vəzifələri daşıyır və hüquqlardan istifadə edirlər;

3. Həmin Qanunda həbsdə saxlanılma yerinin administrasiyasının rəhbərlikləri dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür:

- 1) istintaq təcridxanasının rəisləri;
- 2) cinayət-icra sistemi müəssisələrinin rəisləri;
- 3) müvəqqəti saxlama təcridxanalarının rəisləri;
- 4) Qazaxıstan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin Sərhəd Xidmətinin tabeliyində olan müvəqqəti saxlama təcridxanalarına nəzarət edən ərazi bölmələrinin rəisləri;
- 5) hauptvaxtların tabeliyində olduqları hərbi polis orqanlarının rəisləri.

4. Həbsdə saxlanılma yerlərinin əməkdaşları əlilliyi olan şəxslərlə işləməsi üçün xüsusi hazırlıq, bilik və bacarıqlara malik olmalıdırlar”².

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Həbsdə saxlanılmanın əsasları” adlanan 12-ci maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşlarına həbsdə saxlanılma rejiminin təmini üzrə vəzifələri yerinə yetirən daxili işlər, cinayət-icra sistemi orqanlarının sırası və rəis heyətindən olan şəxslər, federal təhlükəsizlik xidməti və Rusiya Federasiyası Silahlı Qüvvələrinin əməkdaşları olan şəxslər aiddir.

Dəniz gəmilərinin kapitanı və qıslama rəisləri, həmçinin onların səlahiyyətləndirdikləri şəxslər həbsdə saxlama yerlərində rejimin təmini üzrə vəzifələri icra etdikləri

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу (Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года, ст. 17 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст. 42. // https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353_

dövrə həmin Federal Qanunla həbsdə saxlanılma yerinin əməkdaşları üçün nəzərdə tutulan vəzifələri daşıyır və hüquqlardan istifadə edirlər.

Həmin Federal Qanunda həbsdə saxlanılma yerinin rəisləri dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür:

- istintaq təcridxanalarının rəisləri;
- cəzanı icra edən müəssisələrin rəisləri;
- müvəqqəti saxlama təcridxanalarının rəisləri;
- müvəqqəti saxlama təcridxanalarının tabeliyində olduğu Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd orqanlarının rəisləri;
- hərbi hissə komandirləri, tabeliyində qarnizon həbsxanaları olan Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd orqanlarının rəisləri;
- hauptvaxtların rəisləri.

Həbsdə saxlanılma yerinin rəisinin olmadığı dövrə onun vəzifələrini icra edən şəxs Federal Qanunla həbsdə saxlanılma yerinin rəisi üçün nəzərdə tutulan vəzifə və hüquqlardan istifadə edir¹.

“İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununun 21-ci maddəsinə əsasən, ibtidai həbs yerinin heyətinə Ukrayna Dövlət Cinayət-İcra Xidmətinin sırası və rəis heyəti, Ukrayna Silahlı Qüvvələrində Hərbi İntizam Xidmətinin hərbi qulluqçuları, habelə bu müəssisələrdə əmək müqaviləsi əsasında işləyən şəxslər daxildirlər.

İbtidai həbs yerinin işçiləri həmin Qanun və digər qanunvericilik aktları ilə verilmiş səlahiyyətlər daxilində müstəqil qərar qəbul edir və özlərinin hüquqazidd hərəkət və hərəkətsizliklərinə, o cümlədən həmin Qanun və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrinin icra olunmaması və ya layiqincə icra olunmamasına, həbsdə saxlanılan şəxslərin hüquqlarının pozulmasına görə intizam və ya cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

İbtidai həbs yerinin administrasiyası aşağıdakıları yerinə yetirməyə borcludur:

- həbsdə saxlanılanların lazımi mühafizəsini və saxlanılma rejimini təmin etmək;
- həbsdə saxlanılan şəxslərin müəyyən edilmiş normalara müvafiq olaraq zəruri maddi-məişət şəraitini, onların qidasını və tibbi xidmətini təmin etmək;
- cinayət işinin icraatı ilə əlaqədar müstəntiq, prokuror və məhkəmə üçün zəruri iş şəraiti yaratmaq;
- şəxs həbs edilən vaxt ona həbs olunmasının əsasları və motivi barədə məlumat vermək, həbs edilməsinin əsasları və motivini məhkəmədə mübahisələndirmək hüququ barədə onu məlumatlandırmaq, Ukrayna Konstitusiyasının 28, 29, 55, 56, 62 və 63-cü maddələrinin mətnlərini çap olunmuş şəkildə ona təqdim etmək.

İbtidai həbs yerinin işçilərinə həbs olunmuş şəxslərlə qeyri-xidməti münasibətlərə daxil olmaq, onların xidmətindən istifadə etmək qadağan olunur².

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст. 2. <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliklərinin, hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı hər bir halda, həbs yeri işçilərinin hazırlıqlılığı, peşəkarlığı ilə bağlı məsələlər meydana çıxdığı hallarda, həbs yerlərinin rəislərinin təşkilati-sərəncamverici səlahiyyətlərini həyata keçirdikləri zaman tətbiq olunacaqdır. Şərh olunan normalar həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərə, məhkumlara, o cümlədən həbs yerinin işçiləri və rəisinə münasibətdə tətbiq oluna bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

10-cu maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4 və 7-ci maddələri və şərh;

Xidməti vəzifələrini yerinə yetirən şəxs – əmək müqaviləsi və ya işlədiyi müəssisənin Əsasnaməsində, daxili intizam qaydalarında işinə aid edilən vəzifələri icra edən şəxs. Şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerinin işçiləri şərh olunan Qanunda, daxili intizam qaydalarında və digər normativ hüquqi aktlarda onların vəzifələrinə aid edilənləri yerinə yetirməlidirlər;

Həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) – həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslər;

Həbs yerlərinin rəisləri – istintaq təcridxanasının rəisi; müvəqqəti saxlama yerinin rəisi; hauptvaxtın rəisi.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Demokratik cəmiyyətin mövcudluğu digər cəhətlərlə yanaşı, həm də dövlətdə cinayətkarlıqla mübarizənin lazımı səviyyədə təşkilini, cinayətlərin baş verməsinin qarşısının alınması üçün vaxtında və səmərəli tədbirlərin görülməsini, baş vermiş cinayətlərin açılmasını, hər bir baş vermiş cinayətə görə onu törədən şəxslərin cəzalandırılmasını, cinayəti törətmiş şəxslərin yenidən tərbiyə olunmasını və qanunata bə vətəndaşlar kimi cəmiyyətə adaptasiya olunaraq ümumi faydalı işə öz töhfələrini vermələrini tələb edir. Həmin vəzifələrin bir qisminin yerinə yetirilməsi həbs yerlərində çalışan əməkdaşların üzərinə düşür. İstənilən demokratik cəmiyyətdə həbsxanada işləmək dövlət qulluğu kimi dəyərləndirilir və ictimaiyyətə həbs yerlərindəki işin cəmiyyətdə sabitliyin təmini üçün vacib olmasını, orada çalışanların mühüm dövlət qulluğunu yerinə yetirmələrini daim xatırlatmaq lazımdır.

Həbs yerlərində iş müəyyən etik çərçivə daxilində həyata keçirilməlidir. Bir qrup insana başqa bir qrup üzərində əhəmiyyətli hakimiyyət verildiyi yerlərdə fəaliyyətin güclü etik konteksti olmazsa, hakimiyyətdən sui-istifadəyə imkanlar artar.

Həbs yerlərində fəaliyyətin etik konteksti – ayrıca bir əməkdaşın həbsdə olan şəxsə münasibətdə sadəcə davranışı məsələsi deyil. Həbs yerlərində fəaliyyətin etik əsasının ruhu yuxarıdan-aşağıya idarəçilik prosesinə hopmalı, bunu həbs yerinin işçiləri öz fəaliyyətlərinin tərkib hissəsi kimi qəbul etməli, həbsdə saxlanılanlar isə bunu reallıqda hiss etməlidirlər.

Avropa Penitensiar Qaydalarının şərhində qeyd olunur ki, 8-ci qaydaya müvafiq olaraq həmin qaydaların həyata keçirilməsində əsas rol və bütövlükdə həbsdə olanlarla humanist rəftarın təmini penitensiar müəssisələrin əməkdaşlarına məxsusdur¹.

Həbs yerlərinin rəhbərliyi tərəfindən ilkin olaraq etik tələblər nəzərə alınmasa, rəhbərliyin düzgün prosedurların icrasını vurğulaması, işdə səmərəlilik tələbi, qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün təzyiqlər əhəmiyyətli dərəcədə sərtliyə gətirib çıxara bilər. Həç vaxt unutmamaq olmaz ki, həbs yerlərinin idarə olunması ilk növbədə insanların – həbsdə olanlar və işçi heyətinin idarə olunmasını özündə təmsil edir.

İnsanlar həbs yerləri barədə düşünəndə ilk növbədə onun fiziki xüsusiyyətlərini – divarları, hasarları, bağlı qapıları və pəncərələrində dəmir barmaqlıqlar olan binaları göz önünə gətirirlər. Reallıq isə ondan ibarətdir ki, həbs yerləri ilk növbədə insanların yenidən tərbiyəsi və azad cəmiyyətdə fəaliyyət üçün hazırlanması ilə məşğul olduqlarına görə onların daha mühüm aspektini insan amili təşkil edir. Buradakı insanlar bir qayda olaraq iki qrupa – həbsdə olanlar və onları müşahidə edən heyətə bölünür. Yaxşı idarəçiliyin açarı isə bu iki qrup arasında münasibətlərin düzgün təşkilidir.

Həbs yerlərinə və oradakı mövcud sistemə görə cavabdehlik daşıyanlar təkcə texniki və inzibati mülahizələri nəzərə almamalıdırlar. Onlar həm də lider olmalı, rəhbərlik etdikləri heyətdə işə həvəs yaratmalı, onlara gündəlik olaraq yerinə yetirdikləri çətin işin vacibliyini aşılamağı bacarmalıdırlar.

Bir qayda olaraq həbs yerlərinin işçi heyəti özləri üçün həbsdə saxlanılanları seçmək iqtidarında olmur. Həbs yerlərinə məhkəmə və ya islah orqanlarının onlara göndərdiyi şəxslər qəbul edirlər.

Lakin həbs yerlərinin öz heyətlərini seçmək imkanları vardır. Ona görə əməkdaşların seçimi, hərtərəfli təlimi, fəaliyyətlərinə nəzarət və dəstək daim gündəmdə olmalıdır.

Həbs yerlərində işləmək ciddi tələblərə riayət etməyi şərtləndirir. Həmin tələblər azadlıqdan məhrum edilmiş kişilər və qadınlarla işləməyi tələb edir. Həbsdə olanlar psixi pozuntulara malik olmaları, alkoqolizm və narkomaniyadan əziyyət çəkmələri, qeyri-ictimai davranışa malik olmaları, yaxşı təhsil almamaları ilə fərqlənilir. Onlardan bəziləri cəmiyyət üçün təhlükəli, digərləri aqressiyaya malik, üçüncüləri isə daim həbs yerlərindən qaçmaq barədə düşünən şəxslər ola bilərlər. Onlardan heç biri həbsxanada olmaq istəmir. Onların hər biri özünün fərdi xüsusiyyətlərinə malikdir.

Həbs yeri işçilərinin vəzifəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 8. P.42 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

- həbsdə olanlarla qaydalara uyğun, humanist və ədalətlə davranmaq;
- bütün həbsdə olanların təhlükəsizliyinin qorunmasını təmin etmək;
- həbsdə olanların qaçmasının mümkünsüzlüyünü təmin etmək;
- həbs yerlərində yaxşı qayda və idarəçiliyi təmin etmək;
- onların həbsdə keçirdikləri vaxtdan azad olandan sonra cəmiyyətdə öz yerlərini tapmaları üçün faydalı istifadə imkanını təmin etmək.

Bu cür fəaliyyətin peşəkar səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün böyük ustalıq və şəxsi nümunə tələb olunur.

Bu, hər şeydən əvvəl o deməkdir ki, həbs yerinin işçi heyəti müvafiq şəxsi keyfiyyətləri və təhsili nəzərə alınmaqla seçilməlidir. Onlar birbaşa gələcək işləri ilə bağlı olan zəruri təlim keçməlidirlər. Humanizm, insan hüquqları və insan amili həbs yeri işçilərinin təliminin mühüm hissəsini təşkil etməlidir. Karyeraları müddətində əməkdaşlar həbsdə olan şəxslərlə işləmək vərdişlərini inkişaf etdirmək və genişləndirmək, həbsdə saxlama sahəsində son nəzəri nailiyyətlərlə tanış olmaq imkanına malik olmalıdırlar.

Həbs yerinin işçi heyəti adətən qapalı və təcrid olunmuş məkanda işləyir, bu da müəyyən zaman çərçivəsində məhdudiyyət və çevikliyin itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Ona görə də əməkdaşların təliminin metodu elə qaydada hazırlanmalıdır ki, həmin təcrid olunmanı aradan qaldıra bilsin.

Demokratik ölkələrdə qanun cəmiyyətin fundamental dəyərlərini dəstəkləyir və müdafiə edir. Onların mühümlərindən biri bütün insanlara doğuluşdan xas olan, onların şəxsiyyəti və sosial statusundan asılı olmayan şəxsi ləyaqət hissidir. Həmin insanı keyfiyyətə hörmətin ən böyük sınağı cinayət qanunvericiliyini pozaraq məhkum olunmuş şəxslərlə cəmiyyətin rəftarı üsulunda təzahür edir. Onlar elə adamlardır ki, özləri digər şəxslərin ləyaqət və hüquqlarına hörməti inkar edərək cinayət törətmişlər. Bununla belə, həbsxana heyəti bütün cəmiyyət adından həmin adamların hansı cinayəti törətmələrindən asılı olmayaraq, onlara hörmətlə yanaşmalıdır və bu, ləyaqətlərinə hörmətin saxlanması işində mühüm rol oynayır. Hansı hərəkətlərə yol verməsindən asılı olmayaraq bütün insanlara hörmət prinsipi məşhur keçmiş məhbus, CAR-ın keçmiş Prezidenti Nelson Mandela tərəfindən formalaşdırılmışdır:

Həbs yerlərinin işçi heyəti başa düşməlidir ki, onların yeganə vəzifəsi həbsdə olan şəxslərin gözetçisi olmaq deyil. Onların vəzifələrinə həbsdə olan şəxslərə münasibətdə məhkəmə orqanları tərəfindən təyin olunmuş cəzadan daha ağır cəza qoymaq heç vəchlə daxil deyildir. Əksinə, onlar gözetçilik rolunu həbsdə olan şəxsləri öyrətmək, islah etmək rolu ilə əlaqələndirməlidirlər. Bu, böyük şəxsi istedad və peşəkarlıq tələb edir.

Həbs yerlərindəki iş şəxsi keyfiyyət və texniki ustalıqın unikal kombinasiyasını tələb edir. Həbsxana heyəti bütün həbsdə olan şəxslərlə, o cümlədən onlardan çətin və təhlükəli xarakterə malik olanlarla da qərəzsiz, humanist və ədalətli rəftar etməyə imkan verən şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Ona görə heyətin işə götürülməsi zamanı zəruri şəxsi keyfiyyətlərə malik olanlar seçilməlidirlər. Yalnız bu cür heyətə malik olmaqla həbs yerlərində işi peşəkar səviyyədə qurmaq, həmin işi peşə kimi nəzərdən keçirmək olar.

Tədricən işçi heyətdə onların yerinə yetirdikləri işin böyük dəyərə malik olması barədə təsəvvür və inam aşılamaq penitensiar sistemin rəhbəri qarşısında duran çətin vəzifələrdəndir. Bu vəzifə ona zəruri dəyər vermədən, tələsik həll edilə bilməz. O öz-özünə, təsadüfən də həll edilə bilməz. Qarşıya qoyulmuş məqsədə yalnız o zaman nail olmaq olar ki, bunun üçün ardıcıl strategiya müəyyən edilsin. Bu strategiyanın əsasında yaxşı penitensiar sistemin ilkin şərtinin dövlət tərəfindən dəyərləndirilən yaxşı heyət olması durmalıdır.

Həmin dəyərlərin işçi heyət tərəfindən düzgün başa düşülməsi və işlərində tətbiqi üçün həbs yeri müdiriyyəti qarşıda duran məqsədlə bağlı aydın və dəqiq bəyanatlar etməlidir. Bu cür bəyanatlar beynəlxalq sənədlərə və standartlara əsaslanmalı və həbsxanada işləyənlərin hamısına aydın qaydada çatdırılmalıdır. Həbs yerinin işçi heyəti yüksək şəxsi və peşə standartlarına cavab verməlidir. Lakin birbaşa həbs yerlərində saxlanılanlarla bu və ya digər şəkildə təmasda olanların həmin keyfiyyətlərə sahib olması xüsusilə vacibdir. Həbs yerlərində saxlanılanlarla gündəlik əlaqədə olan əməkdaşlar xüsusi, hərtərəfli yoxlamalar nəticəsində seçilməlidirlər. Heyətin seçilməsi həbsxananın idarə olunması və fəaliyyətində olduqca mühüm rola malik olduğuna görə müdiriyyətin heyət seçimi ilə bağlı aydın siyasəti olmalıdır. Əgər penitensiar xidmət özünün dəyərlər və etik yanaşmasını artıq müəyyən edibsə, işə qəbul zamanı yeni əməkdaşlara bu barədə ətraflı məlumat verilməlidir. İşə qəbul olunan hər bir əməkdaş qabaqcadan onun həbsxanada saxlanılanlarla davranış standartları barədə məlumatlandırılmalıdır. Milli, irqi azlıqlar, qadınlar, əcnəbilərə münasibətdə qəbul olunmaz şəxsi keyfiyyətə malik olanlar penitensiar sistemdə işə qəbuldan imtina etməlidirlər. Müvafiq tələblərə həqiqətən cavab verən şəxslərin penitensiar sistemə qəbul edilməsi üçün dəqiq seçim proseduru mövcud olmalıdır. Həmin prosedur ilk növbədə namizədlərin vicdanlı, humanist olmasını, həmçinin çətin vəziyyətə cavab reaksiyasını yoxlamaq imkanı yaratmalıdır. Yalnız həmin tələblərə cavab verən namizədlər sonradan təhsil, fiziki vəziyyəti, əvvəlki işdəki məlumatlar və yeniliyi mənimsəmə qabiliyyəti baxımından yoxlanılmalıdır. Heyət seçimində ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir.

Lazımi seçimdən sonra heyət ilə müvafiq təlimlər keçirilməlidir. Yeni əməkdaşların əksəriyyətinin demək olar ki, həbs yerlərində iş ilə tanışlığı və ya həbs yerinin özünəməxsusluğu barədə biliyi olmur. İlkin tələb ondan ibarət olmalıdır ki, yeni seçilən işçi heyət həbs yerində idarəçiliyin həyata keçirilməli olduğu etik yanaşma şərtlərini ciddi olaraq mənimsəsin. İşçi heyətinə öyrədiləcək texniki vərdişlərin həbs yerində olan hər kəsin insan ləyaqətinə hörmətə əsaslandığı aydın olaraq izah edilməlidir. Buraya kim və hansı cinayətləri törətmələrindən asılı olmayaraq bütün həbsdə olanlar, bütün işçi heyət və bütün ziyarətçilər daxildir.

İşçi heyət texniki təlimlər keçməli, rejim təhlükəsizliyi üzrə tələbləri bilməlidir. Əməkdaşlar zəruri qeydlər aparmağı və hesabatlar tərtib etməyi bacarmalıdırlar. Lakin ilkin olaraq onlar həbsdə olanlarla birbaşa əlaqələrin qurulmasını mənimsəməlidirlər. Burada heyətin nəzarətində olan həbsdəki şəxsləri tanıması, onlardan ehtimal olunan davranışları hiss etməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qaydaların qorunmasına münasibətdə həbs yerlərinin yeni heyəti başa düşməli-

dir ki, iğtişəşin qarşısının alınması yaranmış iğtişəşlə mübarizədən həmişə yüksəkdə durur. Adətən, iğtişəşlərin baş verməsindən əvvəl müəyyən narahatlıqlar barədə xəbərdarlıqlar meydana çıxır. Lazımı qaydada təlimat almış əməkdaş bu cür həyəcan siqnallarını aldıqdan sonra baş verə biləcək hadisənin qarşısını almağı bacarmalıdır. Bu, öyrənilməli olan ustalıqdır. İşçi heyətinin lazımı qaydada öyrədilməsi o, işə qəbul olunan andan təqaüdə çıxana kimi davam etməlidir¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 7-ci bölməsinə əsasən, istintaq təcridxanalarının, o cümlədən mühafizə və müşayiəti həyata keçirən qurumların əməkdaşlarının və hərbi qulluqçuların həbs edilmiş şəxslərlə qarşılıqlı münasibətləri qanunvericiliyə ciddi riayət edilməklə həyata keçirilir.

Əməkdaşlar həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə özlərinin əxlaqi və vəzifə borclarının yerinə yetirilməsində yüksək nümunə göstərməli, həbs edilmiş şəxslərin rəğbətini qazanmalıdırlar. Əməkdaşlara həbs edilmiş şəxslərə hər hansı bir əşyani, malları və ərzaq məhsullarını vermək və ya ötürmək, həbs edilmiş şəxslərlə onların qohumları və yaxınları ilə xidmətdən kənar əlaqə yaratmaq, habelə onların xidmətlərindən istifadə etmək qadağandır. Həbs edilmiş şəxslər heç bir halda işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməzlər.

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasının əməkdaşları ilə münasibətdə nəzakətli olmağa, onların qanuni tələblərini yerinə yetirməyə borcludurlar.

Həbs edilmiş şəxslər əməkdaşlara “siz”, “vətəndaş” sözləri, rütbəsi və ya tutduğu vəzifənin adı ilə müraciət edirlər. İstintaq təcridxanasının əməkdaşları həbs edilmiş şəxslərə “siz”, “vətəndaş” və ya onların soyadı ilə müraciət edirlər.

23 sentyabr 1994-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin 51 və 52-ci bəndləri Qarnizon hauptvaxtı rəisi ilə bağlı aşağıdakı müddəaları nəzərdə tutur:

Qarnizon hauptvaxtı rəisi hauptvaxtda qayda-qanuna əməl olunmasına, həbs edilənlərin düzgün saxlanmasına, həmçinin hauptvaxt əmlakının və avadanlığının qorunub saxlanmasına cavabdehdir.

Hauptvaxtdakı qarovul rəisi ona tabedir.

Qarnizon hauptvaxtı rəisinin vəzifələri aşağıdakılardır:

– həbs edilənlərin müvafiq sənədlərinin olmasını və düzgün tərtib edilməsini yoxlayıb onları hauptvaxta qəbul etmək, həmçinin həbs edilənlərin siyahısını tutmaq, onların saxlanması qaydalarına dəqiq əməl olunmasına nəzarət etmək (4-cü əlavə);

– həbs haqqında sənədləri (cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarını) saxlamaq, həbs edilənlərin sənədlərinin və şəxsi əşyalarının saxlanmasını təmin etmək;

¹ Эндрю Койл. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека. Пособие для тюремного персонала. Международного центра тюремных исследований (МЦТИ). 2002 <https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/russian.pdf>

- hauptvaxt nəzdindəki qarovul rəisinə qarovul xidmət yerinə gələndə təlimat vermək;
- qarovulun yeni rəisinə hauptvaxtda saxlanan həbs edilənlərin, ayrıca əsgərlərin (matrosların) və çavuşların, ayrıca gizirlərin (miçmanların) və ayrıca zabidlərin ad siyahılarını təqdim etmək; həbs edilənlərin siyahısında vaxtında zəruri dəyişikliklər etmək;
- kameralar üzrə həbs edilənlərin səhər baxışlarının və axşam yoxlamalarının keçirilməsini vaxtaşırı yoxlamaq;
- həbs edilənlərin əl-üz yuması, təbii ehtiyaclarını yerinə yetirməsi və gəzintiyə çıxarılması, həmçinin bu zaman onların mühafizəsi qaydasını müəyyən etmək;
- həbs edilənlərin həbs müddəti qurtardıqdan sonra hauptvaxtdan azad etmək barədə, həmçinin həbs edilənləri qarnizon hərbi komendantının göstərişi ilə işə, hama və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın tələbi ilə prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi məqsədilə göndərmək barədə qarovul rəisinə yazılı sərəncamlar vermək;
- həbs edilənlərin iş vaxtını, yerini və növünü göstərməklə işinin uçotunu aparmaq;
- intizam qaydasında hauptvaxtda saxlanılan zabidlər, gizirlər (miçmanlar) və çavuşlar, həmçinin əsgərlər (matroslar) işə cəlb olunmadıqları vaxt onlarla sıra təliminə və nizamnamələrin öyrənilməsinə aid məşğələlər təşkil etmək və keçirmək; hauptvaxtda saxlanan həbs edilənlərlə ictimai-siyasi və tərbiyə işi aparmaq;
- hauptvaxtın və qarovul otağının sanitariya və yağından mühafizə vəziyyətinə, onların vaxtında təmizlənməsinə, işıqlandırılmasına və qızdırılmasına diqqət yetirmək;
- xəstələnmiş həbs edilənlər haqqında qarnizon tibb xidməti rəisinə xəbər vermək;
- xəstəni müalicə müəssisəsinə göndərmək zərurəti haqqında həkimin rəyi olduqda, bu barədə qarnizon hərbi komendantına məlumat vermək;
- həbs edilənlərin kameralarının, hauptvaxtın avadanlığının və inventarının, qarovul otağının və postların saz saxlanmasına, həmçinin onların vaxtında təmir edilməsinə diqqət yetirmək;
- həbs edilənlərdən şikayətləri (ərizələri), təklifləri qəbul etmək və komanda üzrə ötürmək;
- hauptvaxt nəzdindəki qarovulların xidməti düzgün yerinə yetirmələrini hər gün yoxlamaq və bu barədə postlar cədvəlində müvafiq qeydlər etmək;
- qarnizon hərbi komendantına hauptvaxtda hərbi intizamın vəziyyəti, gün ərzində qəbul olunan və hauptvaxtda saxlanılan həbs edilənlərin sayı və boş yer olması haqqında hər gün, hadisələr haqqında isə dərhal məlumat vermək;
- nizamnamələrin, hərbi ədəbiyyatın uçotunu aparmaq, onları saxlamaq və həbs edilənlərə vermək;
- qarnizon rəisini, onun birbaşa rəislərini, qarnizon rəisi müavinlərini və qarnizon hərbi komendantını, həmçinin qoşunlarda təftiş (yoxlama) aparılmasına rəhbərlik etmək üçün gələnləri və onların göstərişi ilə təftiş (yoxlama) aparılmasına rəhbərlik etmək üçün gələnləri və onların göstərişi ilə təftiş (yoxlama) qrupu üzvlərindən olan zabidləri (generalları, admiralları) qarşılamaq, özünü onlara təqdim etmək və hauptvaxtda onları müşayiət etmək.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Yenilənmiş APQ-nin 71-75-ci Qaydaları həbs yerlərinin rəhbərlik və heyətinə, 76-81-ci Qaydaları həbs yerlərinin heyətinin seçilməsinə, 82-88-ci Qaydaları həbs yerlərinin idarə olunmasına, 88-89-cu Qaydaları həbs yerlərindəki mütəxəssislərə həsr olunmuşdur.

APQ-yə müvafiq olaraq həbs yerləri dövlət hakimiyyət orqanlarının idarəçiliyində olmaqla, nə hərbi, nə hüquq-mühafizə orqanları, nə də istintaq orqanlarına aidiyyəti olmalı, mülki hakimiyyətin nəzarətində yerləşməlidir. Demokratik cəmiyyətlərdə həbs yerlərində saxlanılma cinayət mühakimə icraatının bir hissəsidir, məhkum olunmuş şəxslər yalnız səlahiyyətli orqanların qərarına əsasən orada saxlanılırlar. Şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi barədə qərar isə yalnız müstəqil məhkəmə tərəfindən qəbul edilməlidir. Avropa Şurası Nazirlər Kabinetinin “Polis etikasının Avropa Məcəlləsi”ndə (Tövsiyə № R(2001) 10) “polisin, ittiham tərəfinin, məhkəmənin və islah müəssisələrinin rollarının dəqiq bölgüsünün aparılmasının” təmin edilməsi tövsiyə edilmişdir.

Həbs yerlərinin idarəçiliyi etik kontekstə müvafiq, bütün həbsdə olanlarla humanist və insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətə hörmətlə rəftar etmək öhdəliyini tanımaqla həyata keçirilir. Kommentarıda qeyd olunur ki, güclü etik komponent olmadan bir qrup adamın digərləri üzərində əhəmiyyətli dərəcədə hakimiyyətə malik olduğu vəziyyət asanlıqla hakimiyyətdən sui-istifadənin meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Lakin etik komponent penitensiar müəssisənin hər bir əməkdaşının həbsdə olan şəxslərlə münasibəti ilə məhdudlaşmır. Həbs yerləri və həbs sisteminə rəhbərlik etmək vəzifəsi həvalə olunmuş şəxs, penitensiar sistemin idarəçiliyini təşkil edərkən vəziyyəti aydın görmə qabiliyyəti və yüksək standartları tətbiq etməyi dəstəkləmək cəhdinə malik olmalıdır. Ona görə də penitensiar müəssisədə iş şəxsi keyfiyyətlər ilə peşəkar bacarıqların unikal uzlaşmasını tələb edir.

Həbsxana işçiləri həbs yeri sisteminin məqsədinin dəqiq başa düşülməsini nümayiş etdirməlidir. İşçilərin vəzifəsi sadə gözətçilərdən tələb olunandan kənara çıxır və həbsdə olanların cəzasını çəkib azad olunandan sonra pozitiv qayğı və yardım proqramlarının köməyi ilə cəmiyyətə reinteqrasiyasına yardım etmək zərurətini nəzərə almalıdır. İşçi heyəti:

– yüksək peşəkarlıq və şəxsi standartlar müvafiq qaydada işləməlidir. Həbs yerlərinin rəhbərliyi işçi heyətinin onlara aid qaydalara riayət etmələrinə birinci dərəcəli diqqət yetirməlidir. Həbs yerlərinin işçi heyətinin onların himayəsində olan həbsdə saxlanılanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Həbs yerinin işçiləri özlərini həmişə elə aparmalı və öz vəzifələrini elə yerinə yetirməlidirlər ki, həbsdə olanlara yaxşı nümunə ilə təsir etsinlər və onların hörmətini qazansınlar;

– heyət hərtərəfli seçilməli, müvafiq ilkin hazırlıq üzrə davamlı təlimlər keçməli, yaxşı əməkhaqqı almalı və vətəndaş cəmiyyətinin hörmət etdiyi statusa malik olma-

lıdırlar. İşçilər seçilərkən onların vicdanlılıq, insanilik və peşəkarlıq keyfiyyətlərinə, mürəkkəb işi yerinə yetirə bilmək qabiliyyətinə üstünlük verilməlidir;

– işə başlamamışdan əvvəl əməkdaşlar özlərinin ümumi və xüsusi vəzifələri ilə bağlı təlim, o cümlədən nəzəri və praktiki sınaqlardan keçməlidirlər. Konkret qrup həbsdə saxlanılan: xarici vətəndaşlar, qadınlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ya psixi xəstə olan həbsdə saxlanılanlarla işləməli olacaq işçilər özlərinin xüsusi işi ilə əlaqədar xüsusi hazırlıq keçməlidirlər. Həbs yerinin işçiləri insan hüquqları sahəsində standartları, o cümlədən “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın, “İşgəncələrin, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzanın qarşısının alınması haqqında” Konvensiyanın, həmçinin Avropa Penitensiar Qaydalarına dair standartları mənimsəməlidirlər;

– hər bir həbs yerində həmin həbs yeri üçün zəruri olan müvafiq ixtisasa, inzibati qabiliyyətə, müvafiq peşə hazırlığı və təcrübəyə malik rəhbər olmalıdır;

– rəhbərliklə digər işçilər, xarici təşkilatlar və həbsdə olan şəxslər arasında daha yaxşı qarşılıqlı əlaqələri təmin edən tədbirlər görülməlidir. İmkan dərəcəsinə həbs yerlərinin ştatında psixiatr, psixoloq, sosial təminat işçiləri, peşə təhsili, fiziki tərbiyə və idman təlimçiləri olmalıdırlar¹.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 4-cü Qaydası müəyyən edir ki, həbsdə saxlanılma ilə bağlı və ya analogi hökmlərin məqsədi cəmiyyəti cinayətkarlardan müdafiə etmək və residiv hallarını ixtisara salmaqdır. Bu məqsədlərə yalnız o zaman nail olmaq mümkündür ki, imkan dərəcəsinə bu müddət bu cür şəxslərin azad olunandan sonra qanunatabe və müstəqil həyat tərzini keçirə bilmələri üçün cəmiyyətə reintegrasiya olunmasına həsr olunsun.

BMT MSQ-nin 46(1)-ci Qaydasında qeyd olunur ki, “həbs yerləri müəssisəsinin yaxşı işi vicdanlılıqdan, humanizmdən, əməkdaşların səlahiyyətliliyindən və şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır”. Onlar hər gün həbsdə saxlanılanlarla təmasda olur, onların ehtiyaclarının qayğısına qalır, müəssisənin müvəffəqiyyətli fəaliyyəti, təhlükəsizliyi üçün cavabdehlik daşıyır, problemləri aşkara çıxarır və həll edirlər. Həbs yerləri hansısa mənada kiçik bir cəmiyyətdir. Orada olanlar daimi qarşılıqlı əlaqədədirlər və bu əlaqə heç zaman səlahiyyətlərin qeyri-bərabərliyi üzündən pozulmamalıdır.

Həbs yerlərində həyat şəraiti nə qədər çətin olarsa, həbsdə olanlar bir o qədər yaşayış və özlərini müdafiə etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu baxımdan, həbsdə olanlar arasında münasibətlərin yaxşılaşması həbs yerlərinin əməkdaşlarının marağında olmalı və onlar çalışmalıdırlar ki, həbsdə olanlar bir-birinə qarşı dözümlülük nümayiş etdirdinsinlər. Həbs yerlərində elə mühit yaratmaq lazımdır ki, orada saxlanılanlar özlərinin azadlıqdan məhrum edilmələri ilə barışmış olsunlar.

Məişət şəraitinin normal səviyyəsi, həbs yeri siyasətinin gələcəyə istiqamətlənməsi təkcə həbsdə olanlar üçün deyil, işçilər üçün də əhəmiyyətlidir.

¹ Commentary on Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rules 71-89, p. 86-91

BMT MSQ-nin 47-ci Qaydası işçi heyətin seçimi və təməl hazırlığından bəhs edir. Qaydalarda həmçinin nəzərdə tutulur ki, işə qəbul olunandan sonra və ümumi fəaliyyətin həyata keçirilməsi gedişində əməkdaş işdən ayrılmadan müvafiq kurslar keçməklə, özünün hazırlıq səviyyəsini qorumaq və ixtisaslaşmasını təkmilləşdirməlidir.

Qeyd olunmalıdır ki, əməkdaşların hazırlığı nə dərəcədə yüksək olarsa, onlar bir o qədər problemi vaxtında aşkara çıxarmaq və risklərin qarşısını almaq iqtidarında olurlar. Bunun üçün onlar daimi hazır vəziyyətdə olmalı, yaxşı müşahidəçilik qabiliyyətinə yiyələnəli və həbsdə olanlarla daim əlaqə yaratmağı bacarmalıdırlar.

İşçi heyətinin həbsdə olanlarla münasibətindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, əməkdaşlar həbs yerlərinin mövcudluğu və fəaliyyət göstərməsi faktını qəbul etməli və dərk etməlidirlər ki, həbsdə saxlanılma həbs yerlərində saxlanılanlar üçün cəzadır və onlar həmin cəzanı daha da ağırlaşdırmaqdan çəkinməlidirlər.

Həbsdə olanlar və işçi heyət dərk etməlidirlər ki, əməkdaşlıq həm onların özlərinə, həm də bütövlükdə həbs yeri üçün yaxşı nəticələrə gətirib çıxara bilər. Müəyyən mənada həbsdə olanlar və həbs yerinin işçiləri birlikdə yaşamaq məcburiyyətindədirlər. Yaxşı münasibətlər şəxsiyyətin müsbət tərəflərinin üzə çıxmasına və mənfi cəhətlərin xüsusiyyətlərinin cilovlanmasına səbəb olur. Bu cür münasibətlər iş şəraitində qarşılıqlı münasibətlərin yaranmasına, müəssisənin özünün atmosferinə və bütövlükdə həbsdə saxlanılanların cəmiyyətə qayıtmasına müsbət təsir göstərir¹.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK-ın CPT/Inf(2001) 16 həbsxanada saxlama ilə bağlı İQAK standartlarında yeniliklərə dair 11-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarış (2001) – “Xidməti heyət və məhbuslar arasındakı münasibətlər” adlı sənədin 26-cı bəndində qeyd olunur ki, “mədəni həbsxana sisteminin əməkdaşını həmişə lazımi şəkildə komplektləşdirilmiş və təlim görmüş xidməti heyət təşkil edir. Onlar məhkumlarla nə cür rəftar etməyi, öz işlərinə isə adi işdən daha çox peşə kimi baxmağı bacarmalıdırlar. Məhkumlarla yaxşı münasibətlərin yaradılması bu peşənin əsas xüsusiyyətidir. Təəssüf ki, İQAK tərəfindən çox vaxt xidməti heyət və məhkumlar arasında formal və soyuq münasibətlərə və xidməti heyətin məhbuslara qarşı kobud tərzdə müraciət etməsinə, onları təhqir etməsinə rast gəlinir. İQAK çox vaxt simptomatik xarakter alan aşağıdakı yanaşmaların şahididir: məhkumları məcbur edirlər ki, onlar xidməti heyətin gəlib onlarla məşğul olmasına qədər və ya qonaqlar onların yanından keçənə qədər üzü divara tərəf dayansınlar; binanın daxilində hərəkət edərkən başlarını aşağı əyməyi və əllərini arxadan çarpazlamağı tələb edirlər; həbsxananın xidməti heyəti öz dəyənəklərini nümayişkarənə və hətta fitnəkar bir tərzdə gəzdirir. Bu cür praktika təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən heç bir əhəmiyyətə malik deyil, xidməti heyət və məhbuslar arasında müsbət münasibətlərin inkişafına yardım göstərmir. Həbsxananın xidməti heyətinin əsl peşəkarlığı tələb edir ki, onlar məhkumlarla ədəbli və insanpərvər tərzdə rəftar etməklə,

¹ Как заставить стандарты работать (Практическое руководство по эффективному применению международных тюремных правил). Москва -1998, с.173-185

eyni zamanda təhlükəsizlik və yaxşı nizam-intizama diqqət yetirsinlər. Həbsxana rəhbərliyi xidməti heyətin inam hissəsinə malik olmasını və məhkumların özlərini yaxşı aparmalarına ümid etmələrini təqdir edir. Həbsxananın xidməti heyəti və məhkumlar arasında konstruktiv və pozitiv münasibətlərin inkişaf etdirilməsi nəinki qəddar rəftar riskini azaldır, həmçinin nəzarət və təhlükəsizliyi gücləndirir. Bu, həbsxananın xidməti heyətinin işini daha da qiymətli edir. Xidməti heyətlə tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər, habelə məhkumlar arasında olan münasibətlərin pozitivliyinin təmin edilməsi, xidməti heyətin istənilən vaxt lazım olan qədər həbsdə saxlanma zonasında olmasından və saxlanılanların öz fəaliyyətləri üçün istifadə etdikləri ləvazimatların mövcudluğundan çox asılıdır. Ümumi xidməti heyət komplekti keyfiyyətinin aşağı olması və ya spesifik xidməti heyətin mövcudluğu məhkumlarla birbaşa əlaqə imkannını zəiflədir, müsbət münasibətlərə müəyyən maneçilik törədir. Daha ümumi şəkildə desək, həm xidməti heyət, həm də məhkumlar üçün qorxulu şərait yaradır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, xidməti heyət komplekti yetərsiz olduğu yerdə əsas təhlükəsizlik səviyyəsinin və müəssisədə daşınma rejiminin gözlənilməsi üçün xeyli əlavə vaxt tələb olunur. İşlərin belə vəziyyəti asanlıqla xidməti heyətin daxilində gərginlik yaradır, bu hal isə həbsxanada mövcud olan gərginliyi artırır¹.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

İnsan Hüquqları Komitəsi müəyyən kateqoriya və qrupdan olan şəxslərin fəaliyyət qaydaları və etik standartlarının “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinə uyğun olması tələbini diqqətə çatdırmış və qeyd etmişdir ki, onlar həmin məsələlərə münasibətdə təlimatlar və təlimlər almalıdırlar. Bu cür şəxslərə “hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, tibb işçiləri, polis əməkdaşları və əlillər, hər hansı formada nəzarət altında olanlar, həbsdə saxlanılanlar və ya həbs yerlərində saxlanılanlar üzərində nəzarəti həyata keçirən hər hansı digər şəxslər aiddirlər”².

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (2001) 16, 11th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000 // <https://rm.coe.int/0900001680927e21>

² Human Rights Committee, General Comment 20, Article 7 (Forty-fourth session, 1992), Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 30 (1994) // <http://hrlibrary.umn.edu/gencomm/hrcom20.htm>

Maddə 11. Həbs yerlərində rejim

11.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində onların bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmış qaydaları təmin edən rejim müəyyən edilir.

11.2. Həbs yerlərində rejimi təmin etmək məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həbs yerlərinin Daxili intizam qaydaları (bundan sonra – Daxili intizam qaydaları) qəbul edilir. Hauptvaxtlarda rejim bu Qanun, “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nə “Hauptvaxt haqqında” Əlavə və digər normativ hüquqi aktlar ilə tənzimlənir.

11.3. Həbs yerlərində rejim həbs yerlərinin rəisləri və işçiləri tərəfindən təmin edilir. Onlar xidməti vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya lazımınca yerinə yetirmədikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin qanun və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, onların həbs yerlərində saxlandığı müddətdə təhlükəsizliklərinin mühafizəsi və təcrid olunmaları, onlara daim nəzarət edilməsi, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmələri, müxtəlif kateqoriyalı həbsdə saxlanılan şəxslərin bir-birindən ayrı saxlanılması, işçi heyətinin şəxsi təhlükəsizliyi ilə əlaqədar meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin qanun və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, onların həbs yerlərində saxlandığı müddətdə təhlükəsizliklərinin mühafizəsi və təcrid olunmaları, onlara daim nəzarət edilməsi, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmələri, müxtəlif kateqoriyalı həbsdə saxlanılan şəxslərin bir-birindən ayrı saxlanılmasının, işçi heyətinin şəxsi təhlükəsizliyinin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi, həbs yerlərində rejimin, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyinin, hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Özbəkistan Respublikasının “Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 15-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbsdə

saxlanılma yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquq, azadlıq və qanuni mənafelərinin reallaşdırılmasını, vəzifələrinin icrasını, təcridini, ayrılıqda saxlanılmasını, həmçinin Özbəkistan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş digər vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən rejim müəyyən edilir.

Həbsdə saxlanılma yerində rejimin təmini özlərinin xidməti vəzifələrini yerinə yetirməməyə və ya lazımı qaydada yerinə yetirməməyə görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyan həbs yerlərinin administrasiyasına, həmçinin əməkdaşlarına həvalə olunur¹.

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun 14-cü maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılma yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının təminini, onların öz vəzifələrinin icrasını, təcridini, ayrılıqda saxlanılmasını, həmçinin Qazaxıstan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş digər vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən rejim müəyyən edilir.

Həbsdə saxlanılma yerində rejimin təmini özlərinin xidməti vəzifələrini yerinə yetirməməyə və ya lazımı qaydada yerinə yetirməməyə görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyan həbs yerlərinin administrasiyası, həmçinin əməkdaşlarına həvalə olunur².

Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun “Həbsdə saxlanılma yerlərində rejim” adlanan 15-ci maddəsi Özbəkistan Respublikasının “Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Qanununun 15-ci maddəsi, Qazaxıstan Respublikasının “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun 14-cü maddəsi ilə eyni məzmunudur³.

“İbtidai həbs haqqında” 30 iyun 1993-cü il tarixli Ukrayna Respublikası Qanununun 7-ci maddəsi müəyyən edir ki, ibtidai həbs yerlərində rejim, yəni ibtidai həbsi təmin etmək məqsədilə həbs edilmiş şəxslərin saxlanılması qaydası, şəraiti və onlar üzərində nəzarət həmin Qanun və digər normativ aktlarla müəyyən edilir.

İbtidai həbs yerində rejimin əsas tələbləri həbs edilmiş şəxslərin təcridi, onlar üzərində daimi nəzarət onların həmin Qanunun 8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş ayrılıqda saxlanılması qaydasından ibarətdir⁴.

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу. Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года ст. 15 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

³ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

⁴ Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulmuş normalar tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərində rejim qaydalarına əməl etməli olmalarını müəyyənləşdirdiyinə, həmin qaydalar onların hüquq, azadlıq, qanuni mənafelərinin, təhlükəsizliklərinin təmininə yönəldiyinə, onların həbs yerlərində saxlanılma qaydalarına həsr olunduğuna görə həbs yerlərində saxlanıldıqları bütün zaman müddətində onlara, eyni zamanda rejim qaydalarını təmin edən həbs yerlərinin işçilərinə münasibətdə tətbiq olunacaqdır.

Müəyyən hallarda şərh edilən normalar کنار şəxslərə, məsələn həbs yerlərində saxlanılanlarla görüşə gələn, onlara sovqat, bağlama göndərən, müəyyən əşyalar ötürən şəxslərə münasibətdə də tətbiq oluna bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

11-ci maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax:şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərhı;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və şərhı;

Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları – şərh olunan maddənin kontekstində Konstitusiya, CPM, CİM və s. nəzərdə tutulur.

Rejim – hər hansı vəziyyət və şəraitlə bağlı dövlətin müəyyən səlahiyyətli orqanı tərəfindən həmin vəziyyət və şəraitlərdə insan hüquq və azadlıqlarının, insanların həmin şəraitdə davranışlarının xüsusi qaydalarının müəyyən edilməsini ehtiva edir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – şərh olunan maddənin kontekstində Ədliyyə Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Müdafiə Nazirliyi və Daxili İşlər Nazirliyini ehtiva edir.

Daxili intizam qaydaları – Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (1 nömrəli Əlavə), “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (2 nömrəli Əlavə) və Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin “Hauptvaxt haqqında” 4 sayılı Əlavəsi;

Digər normativ hüquqi aktlar – şərh olunan maddənin kontekstində “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”, “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat” və s. ehtiva edir.

Həbs yerlərinin rəisləri – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və şərhı;

Həbs yerlərinin işçiləri – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və şərh;

Xidməti vəzifələrini yerinə yetirməmək – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerinin işçiləri tərəfindən şərh olunan qanun, həbs yerlərinin daxili intizam qaydaları və digər normativ hüquqi aktlarla onların vəzifələri kimi müəyyən edilənlərin yerinə yetirilməməsini bildirir.

Xidməti vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməmək – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerinin işçiləri tərəfindən şərh olunan Qanun, həbs yerlərinin daxili intizam qaydaları və digər normativ hüquqi aktlarda onların vəzifələri kimi müəyyən edilənlərin tələb olunan keyfiyyət, qayda və müddətdə yerinə yetirilməməsini bildirir.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Rejim hər hansı vəziyyət və şəraitlə bağlı dövlətin müəyyən səlahiyyətli orqanı tərəfindən həmin vəziyyət və şəraitlərdə insan hüquq və azadlıqlarının, insanların həmin şəraitdə davranışlarının xüsusi qaydalarının müəyyən edilməsini ehtiva edir. Məsələn, “Fövqəladə vəziyyət haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi üçün Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində müvəqqəti olaraq fövqəladə vəziyyət tətbiq edilə bilər. Fövqəladə vəziyyət dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, vətəndaşların ictimai birliklərinin, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların fəaliyyətinin elə bir xüsusi hüquqi rejimidir ki, bu vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin hüquqlarının bu Qanun ilə müəyyən edilən məhdudiyyətlərinə, habelə onlara əlavə vəzifələr tapşırılmasına yol verir.

Həbs yerlərində rejim – tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin, qanunla nəzərdə tutulduğu hallarda məhkumların həbs yerlərində saxlanılmasının qanunla və qanuna müvafiq normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş, orada saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və təcridini, onlar üzərində daimi nəzarəti, üzərlərinə qoyulmuş vəzifələrin icrasını, onların hüquq və qanuni mənafələrinin realizasiyasını, onların və həbs yerinin işçilərinin şəxsi təhlükəsizliklərinin, bütövlükdə həbs yerinin normal fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönəldilmiş qaydalardır.

Həbs yerində rejim aşağıdakı qaydaları təmin etməlidir:

1) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunmasını;

2) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsini;

3) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təcrid edilməsini.

Nazirlər Kabinetinin “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” 26 fevral 2014-cü il tarixli Qərarı ilə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 6 iyul tarixli 667 nömrəli Fərmanının 1.6-cı bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (1 nömrəli Əlavə) və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (2 nömrəli Əlavə) təsdiq edilmişdir.

Hauptvaxtlarda rejim bu Qanun, “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nə “Hauptvaxt haqqında” Əlavə və digər normativ hüquqi aktlar ilə tənzimlənir. “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” 23 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun ilə “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin 4 sayılı Əlavəsi – “Hauptvaxt haqqında” Qaydalar qəbul edilmişdir.

Həbs yerlərində rejimin təmininə görə həbs yerlərinin rəisləri və işçiləri cavabdehlik daşıyırlar. Həbs yerlərinin rəisləri və işçiləri xidməti vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya lazımınca yerinə yetirmədikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

CİM-in 8.2.1-ci maddəsi rejimi cəzanın icrasının və çəkilməsinin müəyyən edilmiş qaydası kimi müəyyən edir. Həmin Məcəllənin 74-cü maddəsinə əsasən isə cəzaçəkmə müəssisələrində rejim qanunla və normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaların icrası və çəkilməsi qaydasıdır. Rejim məhkumların mühafizəsini və təcrid olunmasını, onlara daim nəzarət edilməsini, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsini, onların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini, işçi heyətinin və məhkumların şəxsi təhlükəsizliyini, müxtəlif kateqoriyalı məhkumların bir-birindən ayrı saxlanılmasını, cəzaçəkmə müəssisəsinin məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş növündən asılı olaraq, müxtəlif saxlanılma şəraitini, cəzanın icrası şərtlərinin dəyişdirilməsini təmin edir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş qadın həbs yerinin rejimini müntəzəm olaraq qəsdən pozduqda, yaxud yanında olan uşağına qayğı göstərmədikdə həbs yerinin müdiriyyəti məhkəmə qarşısında onun uşağının qanunla müəyyən edilmiş qaydada qohumlarına verilməsi, bu, mümkün olmadıqda isə uşaq müəssisələrinə göndərilməsi barədə vəsatət qaldıra bilər (maddə 29.3).

Yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerində saxlanılma rejimindən irəli gələn öhdəliklərdən azad edilməsi həkimin tibbi rəyi əsasında həyata keçirilir (maddə 42.4).

Şərh edilən Qanunun 45.1.2 və 45.1.3-cü maddələrinə müvafiq olaraq kütləvi iş-tişəşlərin və ya həbs yerində saxlanılma rejiminin qrup halında pozulmasının, həmçinin həbs yerinin işçilərinin və ya həbs yerində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı işçilərinin qanuni tələblərinə təbə olmayan və ya onlara fiziki müqavimət göstərən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qanunsuz hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün həbs yerində xüsusi vasitələrin tətbiq olunması mümkün hesab edilir.

“Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın 7.3-cü bəndinə əsasən, tibb işçisinin rəyi əsasında həbs yerinin rəhbərliyi stasionar müalicəyə ehtiyacı olan və ya yoluxucu xəstəliyə tutulması ehtimal olunan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin stasionara keçirilməsini və orada rejim qaydalarına uyğun olaraq saxlanılmasını təmin edir.

“Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin “Hauptvaxt haqqında” Əlavəsinə müvafiq olaraq tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxtlarda hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmiş qaydaları təmin edən rejim müəyyən edilir. Hauptvaxtda rejim bu Əlavə və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə tənzimlənir.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasını, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsini və onların təcrid edilməsini təmin edən rejim müəyyən edilir. İstintaq təcridxanalarında rejim istintaq təcridxanalarının rəisləri və işçiləri tərəfindən təmin edilir.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” da “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanuna uyğun olaraq hazırlanmışdır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılma rejimi, onların hüquqlarının təmin olunması və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, habelə saxlanılma şəraitinin təmin olunması qaydalarını müəyyən edir.

“Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”da qeyd olunur ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma rejimi onların müəyyən olunmuş qaydada təchiz edilmiş kəmərlərdə daim nəzarət altında saxlanılmalarından və daxili intizam qaydalarına riayət edilməsindən, habelə yoxlama tədbirlərinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Həbs yerlərinə rejim qanunla və normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş, həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslər, məhkumlar üçün onların saxlanıldıqları müddətdə riayət etməli olduqları və təhlükəsizliklərinin, hüquq və azadlıqlarının təmin olunması qaydalarıdır. Rejim həbs yerində saxlanılanların mühafizəsini və təcrid olunmasını, onlara daim nəzarət edilməsini, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsini, onların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini, işçi heyətinin və həbs yerində saxlanılanların şəxsi təhlükəsizliklərini, müxtəlif kateqoriyalı həbsdə saxlanılan şəxslərin bir-birindən ayrı saxlanılmasını, həbs yerlərinin şərh olunan Qanunla müəyyən edilmiş növündən asılı olaraq, müxtəlif saxlanılma şəraitini, bir həbs yerindən digərinə və ya cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsini təmin edir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Yenilənmiş APQ-nin 25-ci maddəsində həbsxana rejimi ilə bağlı aşağıdakı tələblər irəli sürülmüşdür:

– Bütün həbsdə olanlar üçün nəzərdə tutulmuş rejim tarazlaşdırılmış fəaliyyət proqramını əhatə etməlidir.

– Bu rejim bütün həbsdə olanlara gün ərzində insani və sosial qarşılıqlı əlaqənin adekvat səviyyəsi üçün zəruri olan qədər öz vaxtlarını kameralarından kənarda keçirməyə imkan verməlidir.

– Həmin rejim həbsdə olanların rifahını təmin etməlidir.

– Fiziki, psixi və ya seksual zorakılığa məruz qalmış həbsdə olan şəxslərin tələbatlarına diqqət ayrılmalıdır.

APQ-nin 2006-cı il kommentariyasında həmçinin qeyd olunur ki, “həbsdə olan şəxs gün ərzində 24 saatın 23 saatını kamerada saxlanıla bilməz. İQAK-ın tələblərinə müvafiq olaraq, həbsdə olan şəxs gün ərzində səkkiz saat vaxtı özünün şəxsi kamerasının hüduqlarından kənarda müxtəlif fəaliyyət növü ilə məşğul olmaqla keçirməlidir (bax: İkinci Ümumi hesabat (CPT/İHF (92) bənd 47). İşə cəlb olunmamış həbsdə olan şəxslərin, məsələn, pensiya yaşına çatmış şəxslərin aktiv vaxt keçirmək üçün imkana malik olmasına da xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Onu da yadda saxlamaq zəruridir ki, 101-ci qaydaya müvafiq olaraq barələrində hökm çıxarılmamış həbsdə saxlanılan şəxslər hökm əsasında cəza çəkən məhkumlara şamil olunan rejimin onlara münasibətdə də tətbiq olunmasını tələb edə bilərlər¹.

Kommentariyanın VII hissəsinin “İşlərinə məhkəmədə baxılmamış həbsdə olan şəxslər üçün rejim” adlanan 95-ci Qaydaya aid şərhində göstərilir ki, “həmin qayda həbsdə saxlanılan təqsirləndirilən şəxsə aid əsas yanaşmaları təsvir edir. Qaydada həmin şəxslərin hüquqlarının cinayət hökmü ilə məhdudlaşdırılmadığına görə onlarla yaxşı rəftar edilməli olduğu nəzərdə tutulur². Kommentariyada həmçinin İHAM-ın “İvançuk Polşaya qarşı” iş üzrə qərarına istinad olunaraq göstərilir ki, “təqsirsizlik prezumpsiyası bu cür adamların hüquqlarını, həmçinin həbs yeri mühafizəçilərinin onlarla rəftarını tənzimləyən hüquqi rejimə münasibətdə tətbiq olunur”³.

Bütün təqsirləndirilən şəxslərə təqsirsizlik prezumpsiyası tətbiq olunmalıdır. Beləliklə, 95.2-ci qayda onlar üçün əlavə müdafiəni təmin edir. 95.3-cü maddədə qeyd olunur ki, həbsdə olanlar II Hissənin təqdim etdiyi bütün təminatlardan istifadə etməli, həmçinin iş, təhsil, fiziki məşğələ, asudə vaxt kimi bütün fəaliyyət növlərindən faydalanmalıdırlar⁴.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 5-ci Qaydasının 1-ci bəndinə əsasən, həbs yeri rejimi həbs yerindəki həyatla azadlıq arasındakı fərqi minimuma endirməyə cəhd etməlidir.

BMT MSQ-nin “C” bölməsi həbs altında olan (barələrində həbs qətimkan tədbiri

¹ Комментарий к тексту Европейский пенитенциарных правил Rec (2006)2. Правило 25

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 95.P.94 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9a>

³ “İvançuk Polşaya qarşı” (15 noyabr 2001 №25196/94)

⁴ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 95.P.94 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

seçilmiş) və ya məhkəməni gözləyən şəxslər adlanmaqla, həmin kateqoriyadan olan həbsdə saxlanılan şəxslərlə bağlı məsələlərin tənzimlənməsinə yönəlmişdir.

Qaydalara müvafiq olaraq cinayət ittihamı üzrə həbs edilmiş və ya həbs yerində saxlanılan şəxslər ya polis məntəqələrində, ya da həbs yerlərində (istintaq təcridxanalarında) saxlanılır, lakin onlar hələlik məhkəməyə çağırılmamış və ya məhkum olunmamış şəxslər olurlar. Qaydalarda həmin kateqoriyadan olan şəxslər “istintaq altında olan” həbs olunmuş şəxslər adlandırılırlar.

İstintaq altında olan həbs edilmiş şəxslər təqsirsiz hesab edilir və onlarla müvafiq qaydada rəftar olunmalıdır. Şəxsiyyət azadlığının müdafiəsinə dair və ya istintaq altında olan həbsdə saxlanılan şəxslərlə rəftar prosedurlarını nəzərdə tutan qanunların normalarına riayət olunmasına zərər gətirmədən bu cür həbsdə olan şəxslərə xüsusi rejim tətbiq olunmalıdır.

İstintaq altında olan həbsdə saxlanılan şəxslər məhkumlardan ayrılıqda saxlanılmalıdırlar. İstintaq altında olan gənc həbsdə saxlanılan böyüklərdən ayrı, prinsipcə ayrı müəssisədə saxlanılmalıdır. İstintaq altında olan həbsdə saxlanılan şəxslər gecələr iqlim şəraiti ilə izah olunan yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla ayrı-ayrı otaqlarda ayrılıqda saxlanılmalıdırlar.

İstintaq altında olan həbs edilmiş şəxslər təmizlik və layiqlilik tələblərinə cavab verdiyi hallarda öz şəxsi paltarlarını geyinmək hüququna malikdirlər. İstintaq altında olan həbs edilmiş şəxslər həbs yerinin geyimindən istifadə edirlərsə, həmin geyimlər məhkum olunmuş şəxslərin geyimlərindən fərqlənməlidir.

İstintaq altında olan həbs olunmuş şəxslərə həmişə işləmək imkanı yaradılmalı, lakin bu onlar üçün vəzifə kimi nəzərdə tutulmamalıdır. Əgər bu cür həbs olunmuş şəxslər işləmək barədə qərar versələr, onların əməyi mükafatlandırılmalıdır.

Bütün istintaq altında olan həbs edilmiş şəxslər öz vəsaitləri və ya üçüncü şəxslərin vəsaitləri hesabına kitab, qəzet, yazı ləvazimatları və onlara vaxt keçirməyə imkan verən digər predmetlər əldə etmək imkanına malik olmalıdırlar. Bir şərtlə ki, qeyd olunanlar ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi maraqlarını, müvafiq müəssisədə qəbul olunmuş qayda və şərtləri pozmasın.

Hər bir istintaq altında olan həbs edilmiş şəxs özünün tutulmasının səbəbləri və ona təqdim olunmuş ittihamın mahiyyəti barədə dərhal məlumat almaq hüququna malikdir. Əgər istintaq altında olan həbs edilmiş şəxsin öz seçiminə əsasən vəkili yoxdursa, əgər bunu ədalət mühakiməsinin maraqları tələb edərsə və o, bunun üçün kifayət qədər vəsaitə malik deyilsə, heç bir ödəniş etmədən istintaq orqanı və ya məhkəmə tərəfindən ona vəkil təyin olunması hüququ olmalıdır. Vəkilə çatımlılıq hüququndan imtinaya dərhal müstəqil orqan tərəfindən baxılmalıdır.

İstintaq altında olan həbs olunmuş şəxsin öz vəkilinə çatımlılığını təmin olunmalıdır. İstintaq altında olan həbs edilmiş şəxsin tələbi ilə ona özünün müdafiəsini hazırlamaq üçün zəruri yazı ləvazimatları təqdim olunmalıdır.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK “Cinayət qanunvericiliyinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar”la bağlı 24-cü (CPT / Inf (2015) 1) Ümumi Hesabatda qeyd etdi ki, “faydalı fəaliyyətin olmaması hər bir azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs üçün zərərli, bu fiziki fəaliyyətə və intellektual imkanlarını stimullaşdırmağa ehtiyac hiss edən yetkinlik yaşına çatmayanlara xüsusi zərər yetirir. Həbs yerlərində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanlara bütün gün ərzində tam təhsil, idman, peşə hazırlığı proqramı, asudə vaxt və kameradankənar digər faydalı fəaliyyət təqdim olunmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların gündəlik proqramlarının mühüm hissəsini fiziki məşğələlər təşkil etməlidir. Hər bir yetkinlik yaşına çatmayan üçün fərdi plan tərtib olunmalıdır. Həbs yerlərində olan yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün təhsil və peşə hazırlığı cəmiyyətdə olan səviyyədən geri qalmamalıdır¹.

¹ 24th General Report of the CPT: European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1 August 2013 - 31 December 2014) // <https://www.refworld.org/reference/annualreport/cocept/2015/en/103429>

Maddə 12. Daxili intizam qaydaları

12.1. Daxili intizam qaydalarında aşağıdakı qaydalar müəyyən edilir:

12.1.1. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qəbul edilməsi, onların qeydiyyatının və şəxsi axtarışının aparılması, əşyalarının yoxlanılması, tibbi müayinədən keçirilməsi və kameralarda yerləşdirilməsi;

12.1.2. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatının aparılması;

12.1.3. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bağlama, sovqat və banderol qəbul etməsi və ya verməsi, habelə bağlamalara, sovqatlara və banderollara həbs yerinin işçiləri tərəfindən baxış keçirilməsi;

12.1.4. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla bu barədə məlumat verməsi;

12.1.5. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ərzaq məhsulları və ən zəruri malları əldə etməsi;

12.1.6. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışması, həbs edilmiş şəxslərin şəxsi hesabları vasitəsilə pul baratları alması və ya göndərməsi;

12.1.7. həbs edilmiş şəxsin telefon danışıklarından istifadə etməsi;

12.1.8. həbs edilmiş şəxslərin könüllülük əsasında həbs yerlərinin ərazisində əməyə cəlb olunması;

12.1.9. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hər gün gəzintiyə çıxarılması;

12.1.10. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin idmanla məşğul olması, stolüstü oyunlar oynaması və televiziya verilişlərinə baxması;

12.1.11. tutulmuş şəxsin müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə görüşlərinin təmin edilməsi;

12.1.12. həbs edilmiş şəxsin müdafiəçisi, qanuni nümayəndəsi, yaxın qohumları və əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərlə görüşlərinin təmin edilməsi;

12.1.13. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin istintaq hərəkətlərinin aparılmasında və ya məhkəmə iclaslarında iştirakının təmin edilməsi;

12.1.14. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinin rəisləri tərəfindən qəbul edilməsi;

12.1.15. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən dini ayinlərin yerinə yetirilməsi;

12.1.16. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin maddi-məişət təminatı;

12.1.17. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən təkliflərin, şikayətlərin və ərizələrin göndərilməsi;

12.1.18. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin məcburi qidalandırılması;

12.1.19. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin tibbi-sanitariya təminatı;

12.1.20. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakı;

12.1.21. həbs edilmiş şəxslərin ailə hüquq münasibətlərində iştirakı və notariusun xidmətlərindən istifadəsi;

12.1.22. həbs yerlərində vəfat edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin meyitinin verilməsi;

12.1.23. həbs yerində rejimin təmin edilməsi ilə əlaqədar digər məsələlər.

12.2. Qadağan olunmuş əşyaların siyahısı, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilən əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının siyahısı, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilməyən əşyaların həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarına əsasən məhv edildiyi hallar da Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən olunur.

12.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bu Qanunla müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Daxili intizam qaydaları ilə məhdudlaşdırıla bilməz.

12.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən bu Qanunla və Daxili intizam qaydaları ilə tanış edilməli və bu Qanun və Daxili intizam qaydaları onlara izah olunmalıdır.

12.5. Qadağan olunmuş əşyaların tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanmasının, saxlanılmasının, gözdirlməsinin, daşınmasının və ya istifadəsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə, o cümlədən həmin əşyaların onlara verilməsinin və ya ötürülməsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə digər şəxslərə həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən yazılı iltizam alınmaqla məlumat verilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilən qaydaların, o cümlədən qadağan olunmuş əşyaların siyahısı, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilən əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının siyahısı, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilməyən əşyaların həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarına əsasən məhv edildiyi hallarla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin şərh olunan Qanunla müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin daxili intizam qaydaları ilə məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən şərh olunan Qanunla və daxili intizam qaydaları ilə tanış edilməli olması, qadağan olunmuş əşyaların tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanmasının, saxlanılmasının, gözdirlməsinin, daşınmasının və ya istifadəsinin

cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə, o cümlədən həmin əşyaların onlara verilməsinin və ya ötürülməsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə digər şəxslərə həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən yazılı iltizam alınmaqla məlumat verilməsi ilə əlaqədar meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilən qaydaların, o cümlədən qadağan olunmuş əşyaların siyahısı, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilən əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının siyahısı, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilməyən əşyaların həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarına əsasən məhv edildiyi hallarla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin şərh olunan Qanunla müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin daxili intizam qaydaları ilə məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən şərh olunan Qanunla və daxili intizam qaydaları ilə tanış edilməli olması, qadağan olunmuş əşyaların tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanmasının, saxlanılmasının, gözdirlməsinin, daşınmasının və ya istifadəsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə, o cümlədən həmin əşyaların onlara verilməsinin və ya ötürülməsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə digər şəxslərə həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən yazılı iltizam alınmaqla məlumat verilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi, daxili intizam qaydalarına müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, təhlükəsizliklərinin, sağlamlıqlarının təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” 27 iyun 2011-ci il tarixli Özbəkistan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsi¹, “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” 30 mart 1999-cu il tarixli Qazaxıstan Respublikası Qanununun 15-ci maddəsi², “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Rusiya Federasiyası Qanununun “Həbsdə saxlanılma yerlərində rejim” adlanan 16-cı maddəsi³ şərh olunan maddə ilə təxminən eyni məzmunu malikdir.

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу; Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года, ст. 16 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

³ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.2. <https://base.garant.ru/1305540/>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan normalar tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərində saxlanması ilə əlaqədar daxili intizam qaydalarına istinad olunduğu hallarda tətbiq olunacaqdır.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər daxili intizam qaydalarına riayət etməli, həbs yerlərinin işçiləri və müdiriyyəti bu Qaydalar ilə müəyyən edilən vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirməlidirlər. Norma daxili intizam qaydaları ilə tənzimlənən məsələlər meydana çıxdığı hallarda tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

12-ci maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.01-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

Şəxsi axtarış – həbs yerlərinə qəbul edilən və həbs yerində saxlanılan şəxsin paltarında, əşyalarında və ya bədənində ola bilən, həbs yerində saxlanması qadağan edilmiş əşyaların, yaxud həbs yerində baş vermiş hadisə ilə əlaqədar sübut və digər əhəmiyyət kəsb edə bilən əşya və sənədlərin şəxsin paltarlarının, əşyalarının və bədəninin üzərində axtarılmasını ehtiva edir.

Tibbi müayinə – şərh olunan maddənin kontekstində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinə qəbul edilərkən həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməsi, onun sağlamlıq vəziyyətinin və bədəni üzərində xəsarətlərin olub-olmamasının müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır. Şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməsi onun müvəqqəti saxlama yerlərində olduğu müddət ərzində işgəncə və digər pis rəftara məruz qalıb-qalmamasının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şərh olunan Qanunun 22-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbs yerlərində tibbi müayinə qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə qəbul edildiyi andan 24 saat ərzində həbs yerinin tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirirlər. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır.

İşgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar ilə əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərməlidir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıqda

onun tibbi müayinəsi tibb işçiləri tərəfindən dərhal həyata keçirilir. Tibbi müayinənin nəticələri qeydə alınır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə, eləcə də müraciət olduqda həmin şəxsin vəkilinə təqdim edilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin, yaxud onun müdafiəçisinin vəsatəti ilə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı əsasında tibbi müayinə həmin şəxsin özünün seçdiyi digər tibb müəssisələrinin mütəxəssisləri tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Bu halda tibbi müayinənin xərcləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin öz vəsaiti hesabına ödənilir.

Kamera – həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanılması üçün nəzərdə tutulan yaşayış məkanı (otağı);

Məcburi dövlət daktiloskopik qeydiyyatı – insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün daktiloskopik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanılması və istifadəsi üzrə fəaliyyət¹;

Məcburi dövlət genom qeydiyyatı – insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün genetik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanılması və istifadəsi üzrə fəaliyyət²;

Həbs yerlərinin rəisləri – bax: şərh olunan Qanunun 10.3-cü maddəsi və onun şərh;

Müraciət – müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə yazılı (o cümlədən elektron) formada göndərilən (təqdim edilən) və ya şifahi formada edilən fərdi və ya kollektiv təklif, şikayət və ərizə³;

Təklif – qanunların və digər normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, dövlət və bələdiyyə orqanlarının və digər müraciətə baxan subyektlərin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, elm, təhsil, mədəniyyət, hüquq, sosial-iqtisadi, yaradıcılıq və başqa sahələrlə bağlı məsələlərin həlli barədə edilən müraciət⁴;

Şikayət – pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və müdafiəsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət⁵;

Ərizə – hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət⁶;

Məcburi qidalandırılma – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərində yeməkdən imtina etmiş tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həkim rəyi əsasında məcburi qidalandırılması (bax: şərh olunan Qanunun 42-ci maddəsi və onun şərh);

Tibbi-sanitariya təminatı – bax: şərh olunan Qanunun 22-ci maddəsi və onun şərh;

Rejimin təmin edilməsi ilə əlaqədar digər məsələlər – şərh olunan Qanunun

¹ “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsi

² “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.3-cü maddəsi

³ “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.0.2-ci maddəsi

⁴ Yəni orada

⁵ “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.0.5-ci maddəsi

⁶ “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.0.4-cü maddəsi

12-ci maddəsində daxili intizam qaydalarında müəyyən edilən qayda kimi sadalanmayan, lakin rejimin təmin edilməsi ilə bağlı həbs yerlərində riayət edilməli olan qaydalar.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

12.1.1-ci maddənin şərh

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə növbətçi tərəfindən bütün gün ərzində qəbul edirlər. Növbətçi onların şəxsiyyətini təsdiq edən və MSY-də saxlanılmalrı üçün əsas olan sənədləri yoxlayır, MSY-də saxlanılan şəxslərin uçotu kitabında onların qeydiyyatını aparır (2 nömrəli əlavə). Qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı tərəfindən kompüter məlumat bazasına MSY-yə yeni daxil olmuş tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər barəsində tam məlumat daxil edilir və onların fotosəkilləri çəkilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin MSY-yə qəbul olunması və saxlanılması üçün əsaslar aşağıdakılardır:

– CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda şübhəli şəxsin tutulması haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş protokol;

– CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət təqibi orqanının ittiham elan edilməli olan şəxsin və ya barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsin tutulması haqqında qərarı;

– CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkumun tutulması haqqında məhkəmənin qərarı;

– həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından MSY-yə keçirilməsi barədə məhkəmənin qərarı.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə qəbul edildikdən dərhal sonra onların hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və MSY-yə daxil olana qədər məruz qaldıqları hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri qeydiyyata alınır və onlar 24 saat müddətində tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirirlər. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır (4 nömrəli əlavə).

İşgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar ilə əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na əsasən:

2.28. Axtarış, sorğu və sanitar təmizləmə həyata keçirildikdən sonra növbətçi MSY-yə gətirilmiş şəxsləri Qanun və daxili intizam qaydaları izah olunmaqla, MSY-də saxlanılma rejimi, təklif, ərizə və şikayətlərin verilməsi qaydaları ilə tanış edir, onların hüquq və vəzifələrini izah edir, kameralara yerləşdirir.

2.29. MSY-nin növbətçisi tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralarda yerləşdirilməsi planı tərtib edilir. Planda saxlanılan şəxslərin soyadı, adı və CM-in maddələri göstərilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların soyadlarının altından xətt çəkilir.

2.30. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər kameralara onların yaşı, cinsi, əvvəlki məhkumluğu, səhhəti nəzərə alınmaqla yerləşdirilir.

12.1.2-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

5.3. Qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı tərəfindən kompüter məlumat bazasına müəssisəyə yeni daxil olmuş həbs edilmiş şəxslər barədə tam məlumat daxil edilir və onların fotosəkilləri çəkilir. Həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır.

12.1.3-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

9.5. Həbs edilmiş şəxslərə qadağan olunmuş əşyaların ötürülməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə sovqata onu gətirmiş şəxs, bağlama və banderollara isə həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə istintaq təcridxanasının işçiləri tərəfindən baxış keçirilir.

9.6. Həbs edilmiş şəxslərin adına göndərilən bağlama və banderollarda, gətirilən sovqatlarda qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə, həmin əşyalar protokol tərtib edilməklə götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. Bağlama, sovqat və banderollarda həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə, onlar akt tərtib edilməklə götürülür və həbs edilmiş şəxs azad olunanadək həmin əşyalar saxlanılması üçün istintaq təcridxanasının anbarına təhvil verilir və ya bağlama və banderolu göndərmiş şəxsin hesabına geri qaytarılır. Həmin ərzaq məhsulları və ya əşyalar geriye göndərilməsi üçün poçt müəssisəsi tərəfindən qəbul edilmədikdə, habelə onların təbii səbəblərdən istintaq təcridxanasının anbarında saxlanması mümkün olmadıqda, istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə məhv edilir və həbs edilmiş şəxsə bu barədə məlumat verilir.

12.1.4-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

10.1. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdə dərhal həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə məlumat vermək üçün bu Qaydaların 13-cü hissəsində nəzərdə tutulmuş qaydada telefonla zəng etmək hüququna malikdir. İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildiyi barədə məlumat verməkdən imtina edərsə, bu barədə akt tərtib olunur və onun şəxsi işinə əlavə edilir.

10.2. Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasına gətirilmələri barədə vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıkları dövlətlərin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəliklərinə və ya konsulluqlarına, habelə həmin şəxslərə himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilatlara dərhal məlumat vermək imkanı ilə təmin olunurlar.

12.1.5-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

11.1. Həbs edilmiş şəxslər gündə üç dəfə Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş yemək və maddi-məişət normalarına uyğun, keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz, istintaq təcridxanasında hazırlanmış isti yeməklə təmin edilirlər. Yeməklər hazırlanarkən, həbs edilmiş şəxslərin yaşı, sağlamlıq vəziyyəti və dini ənənələri nəzərə alınır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilirlər.

11.2. Həbs edilmiş şəxslər nağdsız hesablaşma yolu ilə şəxsi hesablarında olan vəsaitlə ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə edə bilərlər. Bu məqsədlə istintaq təcridxanalarında fəaliyyət göstərən və iş rejimi təcridxanaların müdiriyyəti tərəfindən müəyyən edilən ticarət köşkü təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərə ticarət köşkü ilə satışına icazə verilən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar bu Qaydalarla müəyyən edilmiş siyahı üzrə müəyyənləşdirilir (6 nömrəli əlavə).

11.3. Həbs edilmiş şəxslərin ticarət köşkündən ərzaq məhsulları və ən zəruri malların əldə edilməsi məqsədilə kameralardan çıxarılması qadağandır. Həbs edilmiş şəxslər üçün ərzaq məhsulları və ən zəruri malların satışı təcridxananın məsul şəxsləri tərəfindən həyata keçirilir. Bununla əlaqədar, təcridxananın ticarət köşkündə satışda olan ərzaq məhsullarının və malların siyahısı, qiymətləri göstərilməklə bütün kameralara paylanılır. Həbs edilmiş şəxsə ticarət köşkündə xərcləməyə icazə verilən məbləğ məhdudlaşdırılmır, onun şəxsi hesabında olan vəsaitlə nağdsız qaydada aparılır.

11.4. Ticarət köşkünün işçisi əvvəlcə təcridxananın mühasibatlığında həbs edilmiş şəxsin hesabında vəsaitin olub-olmamasını yoxlayır, sonra isə alınan ərzaq məhsulları və ən zəruri malları həbs edilmiş şəxsə imza etdirməklə kameralarda təqdim edir.

11.5. Həbs edilmiş şəxs öz vəsaiti hesabına ticarət şəbəkəsindən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə etmək üçün istintaq təcridxanasının müdiriyyətinə ərizə ilə müraciət edir və ona verilən sifariş vərəqələrində əldə etmək istədiyi məhsul və malların adını, miqdarını (çəkisini) qeyd edir.

12.1.6-cı maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

12.1. İstintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslər bu Qaydaların 12.3-cü bəndində nəzərdə tutulan hallardan başqa, məhdudiyyətsiz sayda məktub, teleqram almaq və ya göndərmək hüququna malikdirlər. Bu Qaydaların 12.5-ci bəndində nəzərdə tutulmuş təklif, ərizə və şikayətlərdən başqa, digər məktub və teleqramların göndərilməsi onların öz vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Poçt ləvazimatlarını (zərf, marka, teleqram blankları) həbs edilmiş şəxs təcridxananın ticarət köşkündən müvafiq qaydada əldə edir.

12.2. Həbs edilmiş şəxslərin məktub və teleqramlarının poçt göndərişləri istintaq təcridxanasının müdiriyyəti vasitəsilə həyata keçirilir. Bu məqsədlə həbs edilmiş şəxslər göndərmək istədikləri məktubları istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin nümayəndəsinə müvəqqəti saxlanca təqdim edirlər.

12.1.7-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

13.1. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün bir dəfə, sonradan isə həftədə iki dəfə 15 dəqiqəyədək müddətə telefonla danışmaq hüququna malikdirlər. Şəhərlərarası və mobil telefon danışığlarının haqqı həbs edilmiş şəxsin, onun yaxın qohumlarının və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərin vəsaiti hesabına ödənilir.

13.2. Həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığlarının aparılması üçün istintaq təcridxanalarının rejim korpuslarında danışiq kabinetləri olan xüsusi otaqlar təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığlarının uçotu telefon danışığı otağına təhkim edilmiş əməkdaş tərəfindən onların şəxsin adına açılmış xüsusi vərəqələrdə qeyd alınır və həmin otaqda saxlanılır (7 nömrəli əlavə).

13.3. Müdafiəçisi ilə telefon danışığı istisna olmaqla, həbs edilmiş şəxsin telefon danışıklarından istifadə etmək hüququ hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya istintaq təcridxanasında rejimi təmin etmək zərurəti yarandıqda, istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə müəyyən müddətə məhdudlaşdırıla bilər. Belə qərar qəbul edildikdə, həbs edilmiş şəxs həmin hüquqlardan yalnız müvafiq qərarı qəbul etmiş orqanın yazılı razılığı olduqda istifadə edir. Həbs edilmiş şəxs bu bənddə nəzərdə tutulan hüquqların məhdudlaşdırılmasına dair qərardan “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə, istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət etmək hüququna malikdir.

13.4. Həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığı istintaq təcridxanasının işçi heyətinin nəzarəti altında həyata keçirilir.

12.1.8-ci maddənin şərhı

Həbs edilmiş şəxslər könüllülük əsasında istintaq təcridxanasının ərazisində haqqı ödənilən işlərə könüllü olaraq cəlb edirlər.

14.2. Həbs edilmiş şəxslərin əməyi yalnız istintaq təcridxanasının ərazisindəki kameralarda, istehsalat sahələrində və sexlərdə təşkil olunur. Bu zaman Qanun və bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş həbs edilmiş şəxslərin ayrı saxlanması və təcridetmə tələbləri, habelə mülki və əmək qanunvericiliyinin normalarının tələbləri, texniki təhlükəsizlik qaydaları, sanitariya-gigiyena normalarının tələbləri nəzərə alınmalıdır. İşlərə yalnız müəyyən olunmuş qaydada tibbi müayinədən keçmiş və istintaq təcridxanasındakı işlərə yararlı hesab olunmuş şəxslər buraxılırlar.

14.3. Həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında əmək fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

14.4. İşləmək arzusunda olan həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasının rəisinə ərizə ilə müraciət edir. İstintaq təcridxanasının rəisi ən gec 3 gün müddətində ərizəyə baxmalı və qərar qəbul etməlidir. Həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasında işlə təmin edilməsi mümkün olmadıqda, bu barədə ona izahat verilir. Həbs edilmiş şəxslərin əməkhaqları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tutulmalardan sonra onların şəxsi hesablarına keçirilir.

Həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında cəlb olunması qadağan olunan işlərin və vəzifələrin siyahısı bu Qaydalarla müəyyən edilir.

12.1.9-cu maddənin şərhı

Həbs edilmiş şəxslər hər gün iki saatdan az olmayaraq, gündəlik gəzintiyə çıxarımaq hüququna malikdirlər. Həbs edilmiş şəxslər sutkanın yalnız gündüz vaxtı gəzintiyə çıxarırlar. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 4 saatdan az olmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 3 saatdan az olmamalıdır. Cərimə təcridxanasında yerləşdirilən həbs edilmiş şəxslər hər gün ən azı 1 saat gəzinti hüququna malikdirlər.

12.1.10-cu maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın “Həbs edilmiş şəxslərin idmanla məşğul olması, stolüstü oyunlar oynaması və televiziya proqramlarına baxması” adlı 16.1 bəndinə müvafiq olaraq, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında idmanla məşğul olmaq və stolüstü oyunlar (şahmat, dama, domino, nərddaxta) oynamaq, habelə bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş qaydada televiziya proqramlarına baxmaq hüququna malikdirlər.

Həbs edilmiş şəxslər bədən tərbiyəsi və idmanla kameralarda, gəzinti yerlərində və ya idman zallarında, meydançalarda məşğul ola bilərlər. Rejim korpuslarının kameraları stolüstü oyunlarla təchiz edilir. Kameralarda mərkəzləşdirilmiş qoşucu qurğu ilə idarə olunan televizorlar quraşdırılır. Televiziya proqramlarına baxış gün bölgüsü ilə müəyyən edilmiş yatma vaxtınadək müəyyən edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların bu Qaydalarla müəyyən edilmiş gün bölgüsünə riayət etməklə kameradan kənarda əlavə televiziya proqramlarına baxması, orta təhsilini davam etdirməsi və idmanla məşğul olması üçün şərait yaradılır.

12.1.11-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxsə tutulduğu və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərarın ona elan olunduğu andan görüşlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmağa müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə təkliddə görüşməsinə və konfidensial ünsiyyət saxlamasına şərait yaradılır.

Hüquqi yardım almaq üçün həbs edilmiş şəxslərin özlərinin, yaxın qohumlarının və ya onların qanuni nümayəndələrinin ərizəsinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərə vəkillərlə görüş verilir. Vəkil və qanuni nümayəndələrlə görüşlər Qanunla müəyyən edilmiş görüşlərin sayına daxil edilmir. Görüşlər həbs edilmiş şəxslərə istintaq təcridxanasının iş vaxtı (saat 09:00-dan 18:00-dək) ərzində təqdim edilir.

12.1.12-ci maddənin şərhı

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na əsasən:

Tutulmuş şəxs MSY-yə gətirildikdən dərhal sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün telefonla zəng etməsinə şərait yaradılır və bu barədə müvafiq kitabda qeydlər aparılır (3 nömrəli əlavə). Tutulmuş şəxsin telefonla zəng etmək hüququ hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya MSY-də rejimi təmin etmək zərurəti yarandıqda, MSY rəisinin əsaslandırılmış qərarı ilə müəyyən müddətə məhdudlaşdırıla bilər. Belə qərar qəbul edildikdə, tutulmuş şəxs həmin hüquqlardan yalnız müvafiq qərarı qəbul etmiş orqanın yazılı razılığı olduqda istifadə edir. Bu bənddə nəzərdə tutulan hüquqların məhdudlaşdırılmasına dair qərardan məhkəməyə, MSY rəisinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət edilə bilər.

12.1.13-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti cinayət işləri üzrə istintaq və digər prosesual hərəkətləri aparan təhqiqatçıların və ya müstəntiqlərin, təhqiqata və ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorların, məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakimlərin, habelə vəkillərin və prosesual hərəkətlərin aparılmasında iştirak edən digər şəxslərin iş vaxtı müddətində istintaq təcridxanasına daxil olmalarını təmin etməlidir.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin digər cinayət işləri üzrə

şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi CİM-in 69.1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə həyata keçirilir.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə istintaq təcridxanasında istintaq hərəkətlərinin və yaxud digər prosessual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaradılır.

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsdə prosessual hərəkətin keçirilməsindən əvvəl və sonra müşahidə olunan bədən xəsarətləri və prosessual hərəkət zamanı yol verilən hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri qeydə alır və Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada tədbirlər görür.

12.1.14-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxslərin fərdi qəbulu istintaq təcridxanasının rəisi tərəfindən hər gün (bazar və bayram günləri istisna olmaqla), rəis müavinləri və xidmət sahələrinin, tibbi-sanitariya hissələrinin rəisləri tərəfindən isə cədvəl üzrə keçirilir. Qəbul cədvəli həbsdə olan şəxslərin nəzərinə çatdırılır, ehtiyac yarandıqda isə qəbul dərhal keçirilə bilər. Qəbul edilənlərin qeydiyyatı xüsusi jurnallarda aparılır və müəssisənin dəftərxanasında saxlanılır (12 nömrəli əlavə).

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman), Milli preventiv qrupun üzvləri, habelə nəzarəti həyata keçirən digər dövlət və ictimai təşkilatların nümayəndələri tərəfindən də məhdudiyyət qoyulmadan həbs edilmiş şəxslər qəbul edirlər.

Ədliyyə Nazirliyinin və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəhbərliyi və əməkdaşları tərəfindən həbs edilmiş şəxslərin fərdi qəbulu onlar həmin orqanların tabeliyində olan istintaq təcridxanalarına baş çəkdikləri zaman həyata keçirilir. Bu şəxslər tərəfindən həbs edilmiş şəxslərin qəbulunun qeydiyyatı xüsusi jurnalda aparılır (13 nömrəli əlavə).

12.1.15-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxslərin vicdan və din azadlığına təminat verilir. Onlar istintaq təcridxanalarında dini ayinləri yerinə yetirmək, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etmək hüququna malikdirlər. Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi üçün istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən müvafiq şərait yaradılır. Həbs edilmiş şəxslərin saxlandığıları kameralarda və yaxud bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi otaqlarda dini ayinlərin yerinə yetirilməsi digər həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarını pozmamalıdır.

Həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş dini birliklərdən istintaq təcridxanasının müdiriyyəti vasitəsilə dəvət olunan din xadimlərinin iştirakı ilə dini ayinləri icra edirlər.

12.1.16-cı maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında sanitariya-gigiyena və yağıın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun olaraq zəruri maddi-məişət şəraiti ilə təmin olunurlar. Onlar istintaq təcridxanasında insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməzlər.

Həbs edilmiş şəxslərin münasib paltarı olmadıqda, onlar mövsümə uyğun paltarla təmin olunurlar. Belə paltar insan ləyaqətinə uyğun olmalı, habelə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərə verilən paltardan fərqlənməlidir.

Həbs edilmiş şəxslərə fərdi çarpayı və yataq ləvazimatları (döşək, balış, adyal) verilir. Həbs edilmiş şəxslər üçün istintaq təcridxanasında yaşayış sahəsinin norması 4m²-dən az ola bilməz.

12.1.17-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, istintaq təcridxanasının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) və Milli preventiv qrupuna, BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə və ya İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinə (İQAK) ünvanladlıqları təkliflər, ərizələr və şikayətlər təxirə salınmadan (istirahət və iş günü hesab edilməyən bayram günləri, səsvərmə və ümumxalq hüzn günü istisna olmaqla) aidiyyəti üzrə göndərilir. Bu təkliflər, ərizələr və şikayətlər, habelə onlara verilən cavablar senzuradan keçirilmir.

Həbs edilmiş şəxslər təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edilə bilməzlər. Belə təqiblərə yol vermiş şəxslər “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

12.1.18-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq, həbs edilmiş şəxs yeməkdən imtina etdikdə, istintaq təcridxanasının rəisi və ya onu əvəz edən şəxs tibbi-sanitariya hissəsinin rəisi və ya həkiminin iştirakı ilə onun səbəbini aydınlaşdırmalı, bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana yazılı formada məlumat verməlidir.

Yeməkdən imtina etmənin səbəbləri əsaslı olduqda, istintaq təcridxanasının rəisi həbs edilmiş şəxs tərəfindən irəli sürülən qanuni tələblərin təmin edilməsi üçün təcili tədbirlər görür. İrəli sürülmüş tələblərin dərhal təmin edilməsi mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxsə müvafiq izahat verilir və həmin tələblərin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülür.

Yeməkdən imtina edən həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasının rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə digər həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılır və ona da həkim nəzarəti təyin edilir.

Yeməkdən imtina edən həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasında saxlanılma rejiminin öhdəliklərindən azad edilməsi həkimin tibbi rəyi əsasında həyata keçirilir.

Yeməkdən imtina edən həbs edilmiş şəxsə bu Qaydalarda nəzərdə tutulan vaxtda müəyyən edilmiş normalar üzrə bu barədə müvafiq qeydiyyat aparılmaqla səhər, günorta və şam yeməyi verilir və ona yeməyi qəbul etmək təklif olunur. Bu təklif rədd edildikdə, yeməkdən imtina yeməklərin gətirilməsi haqqında qeydiyyatın aparıldığı vərəqədə qeyd olunur (14 nömrəli əlavə).

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbsə alınmış şəxsin yeməkdən imtina etməsi anından 24 saat keçdikdə yemək qəbulundan imtina edən şəxsin axırıncı psixi və somatik vəziyyətini müəyyən etmək məqsədi ilə tibbi müayinənin keçirilməsinə göstəriş verir.

Yemək qəbulundan imtina edən həbs edilmiş şəxs hər gün həkim tərəfindən müayinə edilir, onun psixi və somatik vəziyyəti, o cümlədən fizioloji göstəriciləri qeydə alınır və bu barədə həbs olunmuş şəxsin tibbi kitabçalarında və xəstəlik tarixlərində qeydlər aparılır.

Yeməkdən imtina edən həbs edilmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə yarandıqda və o özü haqqında real qərar qəbul etmək qabiliyyətini itirdikdə, həkimin yazılı rəyinə əsasən və onun iştirakı ilə yeməkdən imtina edən həbs edilmiş şəxsin səhhətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər, o cümlədən həmin şəxsin ləyaqətini alçaaltmamaq şərtilə məcburi qidalandırılması həyata keçirilir. Həbs edilmiş şəxslərin məcburi qidalandırılması Ədliyyə Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qəbul edilmiş Təlimata uyğun aparılır.

Həbs edilmiş şəxsin yemək qəbulundan imtina etməsi onun digər istintaq təcridxanalarına göndərilməsinə, istintaq hərəkətlərində və məhkəmə iclaslarında iştirakına mane olmur. Yemək qəbulundan imtina edən həbs edilmiş şəxsin digər istintaq təcridxanalarına göndərilməsi tibb işçisinin müşayiəti ilə həyata keçirilir.

12.1.19-cu maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq, istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi üçün tibbi-sanitariya məntəqəsi yaradılır.

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasına qəbul edildiyi andan 24 saat müddətində tibbi müayinədən (rentgenoloji, laborator və s.) keçirirlər. Tibbi müayinə digər şəxslərin iştirakı olmadan (təhlükəsizlik tədbirləri ilə bağlı hallar istisna olmaqla) tibb işçiləri tərəfindən təklikdə aparılır. Həbs edilmiş şəxslər üçün müəyyən edilmiş tibbi kitabçada müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır.

İşgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar ilə əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və ya digər qəd-

dar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar təcridxana müdiriyyəti vasitəsilə müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir.

Həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardımın göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 18 aprel tarixli 67 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”na uyğun həyata keçirilir.

Həbs edilmiş şəxs xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıqda, onun tibbi müayinəsi tibb işçiləri tərəfindən dərhal həyata keçirilir. Tibbi müayinənin nəticələri qeydə alınaraq həbs edilmiş şəxsə, eləcə də müraciət olduqda, həmin şəxsin vəkilinə təqdim edilir.

Həbs edilmiş şəxsin hər bir həkim çağırışı təmin edilir, müvafiq tibbi müayinənin və yardımın həyata keçirilməsinə şərait yaradılır, zərurət yarandıqda isə onun saxlanma şəraitinin dəyişdirilmə məsələsinə həkim rəyinə uyğun olaraq istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən baxılır.

Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından azad edilməzdən əvvəl tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirilir.

İstintaq təcridxanalarında sanitariya-gigiyena və əks-epidemiya tədbirlər Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun həyata keçirilir. Sanitariya-gigiyena və əks-epidemiya məqsədlə aparılan yoxlamaların nəticələri müvafiq aktla rəsmiləşdirilərək istintaq təcridxanalarının müdiriyyətinə təqdim edilir.

12.1.20-ci maddənin şərh

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq, həbs edilmiş şəxslər cinayət prosesini həyata keçirən orqanın razılığı ilə bu Qaydaların tələblərinə riayət etməklə şəxsən və ya öz nümayəndələrinin vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərində iştirak edirlər.

12.1.21-ci maddənin şərh

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxslər ailə qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq nikah bağlayır, nikahı pozur, habelə digər ailə hüquq münasibətlərində iştirak edirlər.

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında notariusun xidmətlərindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

12.1.22-ci maddənin şərh

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxs vəfat etdikdə, istintaq təcridxanasının rəisi bu barədə dərhal həmin şəxsin yaxın qohumlarına (teleqram vasitəsilə) və aidiyyəti orqanlara məlumat

verir. Əcnəbi vətəndaşların ölümü barədə onların vətəndaşı olduqları dövlətin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik və ya konsulluq nümayəndəliklərinə, habelə onlara himayədarlığı öz üzərinə götürmüş beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilir.

Həbs edilmiş şəxsin meyiti məhkəmə-tibb ekspertizası keçirildikdən və CPM ilə müəyyən edilmiş digər prosessual hərəkətlər aparıldıqdan sonra onun qohumlarına verilir. Həbs edilmiş şəxsin öldüyü vaxtdan 7 gün müddətində meyitin verilməsi barədə müraciət daxil olmadıqda o, dövlət vəsaiti hesabına dəfn edilir. Həmin müddətdə meyitin daha uzun müddət saxlanması barədə müraciət daxil olduqda, meyit müraciət edən şəxsin vəsaiti hesabına 30 günədək müddətdə Səhiyyə Nazirliyinin müvafiq qurumunun meyitxanasında saxlanılır.

Meyit ölüm faktı üzrə cinayət işi ilə əlaqədar araşdırma aparan şəxsin və ya orqanın razılığı ilə onun dəfn edilməsini öz üzərinə götürmüş şəxsin yazılı müraciəti əsasında verilir. Meyiti qəbul edən şəxs şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd təqdim etməlidir.

Vəfat etmiş şəxsin qohumlarına ölüm haqqında şəhadətnamənin hansı orqandan alınması üçün müraciət etmələri izah edilməlidir.

12.1.23-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

İstintaq təcridxanalarında əməliyyat şəraiti, ilin fəslı və yerli şərait nəzərə alınmaqla, ciddi nizamlanmış gün bölgüsü müəyyən olunur. Gün bölgüsü bu Qaydalarla müəyyən edilmiş nümunəyə uyğun hazırlanaraq istintaq təcridxanalarının rəislərinin əmri ilə təsdiq edilir, həbs edilmiş şəxslərin və əməkdaşların nəzərinə çatdırılmaqla diqqəti cəlb edən yerdə asılır (15 nömrəli əlavə).

Müəssisənin tibbi-sanitariya hissəsində stasionar müalicəyə cəlb olunan həbs edilmiş şəxslər üçün xüsusi gün bölgüsü müəyyən olunur.

İstintaq təcridxanalarının rəisləri xidmət sahələrinin işini dəyişən cədvəl üzrə elə təşkil edirlər ki, həbs edilmiş şəxslərin yataqdan qalxma vaxtından yatma vaxtına-dək müəssisədə böyük inspektordan (rəisin növbətçi köməkçisindən) başqa, istintaq təcridxanasının digər əməkdaşları da olsun.

İstirahət, bayram, ümumxalq hüzn və digər əlamətdar günlərdə və gücləndirilmiş iş rejimində xidmət aparıldıqda, müdiriyyətin növbətçiliyi təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərin davranışına nəzarət və onlar tərəfindən gün bölgüsünə riayət edilməsi prosesinə bütün əməkdaşlar cəlb olunurlar.

Həbs edilmiş şəxslər tərəfindən gün bölgüsünə riayət olunmasını təmin etmək məqsədi ilə istintaq təcridxanalarının müdiriyyətinin qərarı ilə rejim korpuslarında siqnal və komandaların verilməsi üçün texniki vasitələrdən istifadə edilir.

12.2-ci maddənin şərhı

İstintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxs tərəfindən hazırlanması, saxlanması, gəzdirilməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı:

1. Odlu və soyuq silahların bütün növləri, döyüş sursatları, partlayıcı maddələr

və onların hissələri, xüsusi vasitələr (rezin dəyənəklər, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, gözyaşardıcı qaz və s.), zəhərli (insan həyatı üçün təhlükəli olan) maddələr;

2. Konstruksiyasına görə soyuq silaha oxşar kəsici və deşici alətlər;

3. Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları;

4. Güclü təsir edən dərman vasitələri;

5. Spirtli içkilərin bütün növləri, spirt qarışığı olan maddələr;

6. Radiodalğaların (elektromaqnit dalğalarının) ötürücü-boğucu qurğuları, radioelektron cihazlar və elementlər, dinləmə qurğuları və gizli kameraların detektorları (aşkaredici qurğular);

7. Radioqəbuledici və ötürücülərin bütün növləri, optik cihazlar, peyçer, mobil telefon, faks, kompüter, internet şəbəkəsinə daxil olmaq üçün vasitəçi qurğular;

8. Mühəribəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, milli, dini və irqi ədavəti qızışdıran, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər, audio-video daşıyıcılar.

12.3-cü maddənin şərhı

Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin V bəndinə əsasən, Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına zidd olmamalıdır.

Həbs yerində saxlanılanların hüquqları onların azadlıqlarını itirmələri ilə məhdudlaşdırılır. Lakin bu cür məhdudiyyət imkan dərəcəsinə azaldılmalıdır. Avropa Penitensiar Qaydalarında bütövlükdə azadlıqdan məhrum edilmənin neqativ nəticələrinin yumşaldılması üçün bəzi addımların atılması nəzərdə tutulmuşdur. Hər cür əlavə məhdudiyyət hökmən qanunda öz əksini tapmalı və penitensiar müəssisələrdə qayda və təhlükəsizliyin təmini məqsədilə tətbiq olunmalıdır. Digər hüquqlara münasibətdə məhdudiyyətlərin tətbiqi həmin qaydalara zidd olmamalıdır¹.

Avropa Penitensiar Qaydalarının 3-cü qaydasında nəzərdə tutulur ki, həbsdə olan şəxslərin hüquqlarının məhdudlaşdırılması bu cür məhdudiyyətlərin tətbiqini tənzimləyən mütənəsiblik prinsipinə əsaslanmalıdır².

12.4-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq:

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən Qanunla və bu Qaydalarla tanış edirlər. Həbs edilmiş şəxsə bu normativ hüquqi aktlar izah olunmalıdır. Həbs edilmiş şəxslər tərəfindən qadağan olunmuş əşyaların hazırlanmasının, saxlanılmasının, gəzdirilməsinin, daşınmasının və ya istifadəsinin

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 2. P.41 /

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

² Yəni orada, Rule 3. P.41

cinayət məsuliyyətinə səbəb olacağı barədə həbs edilmiş şəxslərə, o cümlədən həmin əşyaların onlara verilməsinin və ya ötürülməsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə digər şəxslərə istintaq təcridxanalarının müdiriyyəti tərəfindən iltizam alınmaqla məlumat verilir. İltizam həbs edilmiş şəxsin şəxsi işinə əlavə olunur (1 nömrəli əlavə).

Konstitusiyanın 71-ci maddəsi müəyyən edir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra bilməz. Hər kəsin hüquq və azadlıqları bu Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənasib olmalıdır.

12.5-ci maddənin şərh

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq, istintaq təcridxanasının ərazisinə giriş və ya bu ərazidən çıxış zamanı istintaq təcridxanasının əməkdaşları tərəfindən gələn və gedən şəxslərin əşyaları və geyimi, o cümlədən daxil olan və çıxan nəqliyyat vasitələri yoxlanılır, qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə, onlar götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. İstintaq təcridxanasına gələn şəxslərdə və ya nəqliyyat vasitələrində həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlanmasına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə, “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə bu əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdırsa, belə əşyalar onları gətirmiş şəxslərə qaytarılır.

Vətəndaşlardan sovqatların qəbulu üçün istintaq təcridxanalarının giriş hissəsində xüsusi otaqlar təşkil olunur, onlar bu Qaydalarda göstərilən avadanlıqlarla təchiz edilir (4 nömrəli əlavə). Həmin otaqların görünən yerlərində sovqatların qəbulu, görüşlərin təqdim etmə qaydaları, həbs edilmiş şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi, sovqatlarda gətirilməsi, bağlama və banderollarda göndərilməsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı barədə məlumat, habelə bu siyahıda göstərilən əşyaların yoxlama-dan gizlətməklə və ya hər hansı digər üsulla verilməsi (göndərilməsi və ya ötürülməsi) ilə bağlı məsuliyyət müəyyən edən CM-in müvafiq maddəsinin və digər normativ hüquqi aktların mətni, habelə həmin otaqların iş rejimi və vətəndaşların qəbul günləri barədə məlumat lövhələri asılır.

Qeyd edək ki, “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları” “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanuna və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 6 iyul tarixli 667 nömrəli Fərmanının 1.8-ci bəndinə uyğun olaraq hazırlanmışdır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması qaydalarını tənzimləyir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə göstərilən tibbi yardım qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilən tibbi müayinə, müalicə-profilaktika, sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə tədbirləri ehtiva edir. Qaydalarda tutulmuş və ya həbs edil-

miş şəxslərə aparılan tibbi müayinələr, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə göstərilən müalicə-profilaktika yardımı, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin sanitariya-gigiyena təminatı, həbs yerlərində epidemiya əleyhinə tədbirlər, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin tibb müəssisələrinə yerləşdirilməsi və saxlanması və sair məsələləri tənzimləyən qaydalar öz əksini tapmışdır.

“Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin “Hauptvaxt haqqında” 4 saylı əlavəsinə əsasən, hauptvaxtda intizam qaydasında və cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular saxlanılırlar (Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətlərdən çox olmamaqla). Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular üçün hauptvaxtlar müvəqqəti saxlama yerlərinin funksiyalarını həyata keçirir.

“Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat” müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi, müşayiəti, habelə xidmətin təşkili qaydalarını müəyyən edir. Təlimatda gündəlik naryadlar və onların yerləşdirilməsi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət naryadlarının idarə olunması, naryadların xidmətə hazırlığı, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri mühafizə edən naryadların vəzifələri, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma rejiminin təmin edilməsi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qaçma hallarının qarşısının alınması, fəvqəladə hadisələr və xüsusi şərait zamanı naryadların fəaliyyəti, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müşayiət edilməsi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət edilməsində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, silahın tətbiq olunmasının əsasları və qaydaları öz əksini tapmışdır.

Maddə 13. Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

13.1. Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış tədbirləri “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada tətbiq edilə bilər.

13.2. Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin müdiriyyəti həyata keçirir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirirlər.

13.3. Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş qaydada prokurorluq orqanları həyata keçirirlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarət, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən həbs yerində saxlanılanların işgəncə və digər qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruz qoyulmaması ilə bağlı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilməsinin, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarətin, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasının, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən həbs yerində saxlanılanların işgəncə və digər qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruz qoyulmamasının təmini qaydalarının müəyyən edilməsi, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən həbs yerində saxlanılanların işgəncə və digər qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruz qoyulmamasına nail olunması, həbsdə saxlanılma yerlərində cinayətlərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması, başa çatdırılmasına imkan verilməməsi və açılması, həmçinin cinayəti hazırlayan, onu törədən və ya törətmiş şəxslərin aşkar və müəyyən edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 52-ci maddəsinə (Həbsdə saxlanılma yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti) əsasən, həbsdə saxlanılma yerlərində cinayətlərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması, başa çatdırılmasına imkan verilməməsi və açılması, həmçinin cinayəti hazırlayan, onu törədən və ya törətmiş şəxslərin aşkar və müəyyən edilməsi məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilir¹.

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 33-cü (Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi və onlar üzərində nəzarət) maddəsinin 7-ci bəndinə müvafiq olaraq həbsdə saxlanılma yerlərində cinayətlərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması, başa çatdırılmasına imkan verilməməsi və açılması, həmçinin kəşfiyyat və (və ya) dağıdıcı aksiyaların qarşısının alınması, açılması və başa çatdırılmasına imkan verilməməsi məqsədilə Qazaxıstan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış, əks-kəşfiyyat tədbirləri və gizli istintaq hərəkətləri həyata keçirilir².

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 34-cü maddəsi müəyyən edir ki, həbsdə saxlanılma yerlərində cinayətlərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması, başa çatdırılmasına imkan verilməməsi və açılması məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilir³.

“İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununda ibtidai həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı norma nəzərdə tutulmamışdır⁴.

Gürcüstan Respublikasının “Həbsə alma haqqında Məcəllə” adlanan Qanununun 7-ci maddəsi müəyyən edir ki, Gürcüstan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi həbs yeri xidmətinin səlahiyyətinə aiddir. Həmin Qanunun 55-ci maddəsində qeyd olunur ki, penitensiar müəssisədə əməliyyat-axtarış tədbirləri penitensiar müəssisənin idarə olunmasının informasiya-analitik təminatı çərçivəsində və ya (və) cinayət işləri üzrə istintaqın əməliyyat-axtarış

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу. Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года, ст. 52 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст. 42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

³ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений"; ст. 2. <https://base.garant.ru/1305540/>

⁴ Закон Украины О предварительном заключении // https://kodeksy.com.ua/ka/o_predvaritelnom_zaklyuchenii.htm

təminatı üçün həyata keçirilir. Penitensiar müəssisələrin idarəçiliyinin informasiya-analitik təminatı Gürcüstan qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi qaydada penitensiar müəssisələrin təhlükəsizliyinə riayət olunması çərçivəsində aşağıdakı məqsədlərlə informasiya və məlumatların toplanması, işlənməsi və analizidir:

a) Penitensiar müəssisədə cinayət və digər hüquq pozuntularının aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması;

b) Kriminal əlaqə və təsirlərin identifikasiyası və qiymətləndirilməsi¹;

c) Xidmətin qulluqçularının, təqsirləndirilən şəxslərin, məhkumların təhlükəsizliyi üçün, həmçinin hüquqi rejimə riayət olunması və ya penitensiar müəssisənin təhlükəsizliyinə birbaşa təhlükə yarada bilən digər tipli daxili risk və təhlükələrin identifikasiyası və qiymətləndirilməsi.

“Tutulmuş, həbs edilmiş şəxslərin və məhkumların həbsdə saxlanılma qaydası və şərtləri haqqında” Tacikistan Respublikası Qanununun 35-ci maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılma yerlərində cinayətlərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması və açılması məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilir².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan norma həbs yerlərində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tətbiq olunacaqdır. Normanın ünvanlandığı subyektlər barələrində əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilən konkret tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər və ya ümumilikdə həbs yerlərində saxlanılan şəxslər ola bilər. Norma əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyekt kimi həbs yerlərinin müdiriyyətini müəyyən edir.

Normaya əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirməlidirlər.

Şərh olunan norma prokurorluq orqanları əməkdaşlarına münasibətdə də onların qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirmələri ilə əlaqədar tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

13-cü maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

¹ Закон Грузии. Кодекс о заключении под стражу. ст. 7 и 55 // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

² “Tutulmuş, həbs edilmiş şəxslərin və məhkumların həbsdə saxlanılma qaydası və şərtləri haqqında” Tacikistan Respublikası Qanununun 35-ci maddəsi

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi;

Əməliyyat-axtarış tədbirləri – əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək üçün onun subyektlərinin “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada tətbiq etdiyi tədbirlərdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edə bilirlər: vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, telefon danışqlarına qulaqasma, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, məhkumların məktublarının yoxlanılması, nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi, binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə, binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi, insanların güdülməsi, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, nəzarət qaydasında mal alınması, əşya və sənədlərin tədqiqi, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanılması, nəzarətli göndəriş, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi, hüquqi şəxsin yaradılması, əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi;

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyən və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edən 28 oktyabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş Qanun;

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti – müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;

Həbs yerlərinin müdiriyyəti – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və şərh;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları – əməliyyat-axtarış fəaliyyətini cinayətprosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirir¹;

Qanunların icrasına nəzarət – şərh olunan maddənin kontekstində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədilə bu orqanlar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət;

“Prokurorluq haqqında” Qanununun 18-ci maddəsinə əsasən prokuror əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədilə bu orqanlar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

¹ “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinin I bəndi

Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yerinə yetirməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru həyata keçirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarətinin predmetinə aid məsələlər “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilir.

Prokurorluq orqanları – Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olmaqla ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorluqların Baş prokurorun tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqan;

Fövqəladə prokurorluqların, xarici dövlətlərin, yaxud bu qanunla nəzərdə tutulmayan qaydada prokurorluqların yaradılması qadağandır¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan 13.1-ci maddə həbs yerlərində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü müəyyən etməklə yanaşı, həmin tədbirlərin “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada tətbiqinin zəruriliyini nəzərdə tutur. Ona görə də həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət olunmalıdır.

Şərh olunan 13.2-ci maddə həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərə münasibətdə iki formanı fərqləndirir:

1) həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri;

2) müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə həbs yerlərinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirdikləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. Beləliklə, həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində hər bir halda həbs yerinin müdiriyyəti iştirak edir, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirdikdə, onlar bunu yalnız həbs yerinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirməlidirlər.

Şərh olunan 13.3-cü maddə həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş qaydada prokurorluq orqanlarının həyata keçirdiyini bəyan edir. Bu müddəə “Prokurorluq haqqında” Qanunun müddəalarına müvafiq olaraq prokurorluq orqanlarının qanunların icrasına nəzarət funksiyası ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, həmin fəaliyyətin qanunun müddəalarına müvafiq qaydada həyata keçirilməsi üzərində məhkəmə nəzarətinin mövcudluğu həm CPM-də, həm də “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunda öz əksini tapmışdır. Ona görə də hesab edirik ki, 13.3-cü maddənin məzmununda müvafiq dəyişiklik edilməli və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzərində məhkəmə nəzarətinin mövcudluğu həmin maddədə qeyd olunmalıdır.

¹ “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsi

CPM əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar prokurorun, müstəntiqin, təhqiqatçının hüquqlarını rəsmiləşdirir. Belə ki, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata və ibtidai istintaqa nəzarət edərkən cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq hüquqlarını həyata keçirir (CPM, maddə 84.5.17).

CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müstəntiq, təhqiqatçı, müvafiq təhqiqat orqanına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq hüquqlarını həyata keçirir (CPM, maddə 85.4.5; 86.4.5).

Təhqiqatçı öz icraatında olan işlə əlaqədar qeyri-aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməyə haqlı deyil. Cinayət işi prokuror və ya müstəntiq tərəfindən icraata qəbul olunduqdan sonra təhqiqatçı ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərini, habelə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız prokurorun və ya müstəntiqin göstərişləri ilə işlədiyi təhqiqat orqanı vasitəsilə həyata keçirir (CPM, maddə 86.5 və 86.6).

İstintaq zamanı əməliyyat-axtarış tədbirləri üzərində məhkəmə nəzarəti özünü aşağıdakılarda göstərir:

Məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirildiyi və ya ibtidai araşdırmanın aparıldığı yer üzrə səlahiyyəti daxilində müvafiq birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydasında məhkəmə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair məsələlərlə bağlı vəsatət və təqdimatlara baxır. Həmin məsələlər üzrə hakimin çıxardığı qərarlara apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən prokurorun protesti üzrə yenidən baxıla bilər.

Məhkəmənin qərarı əsasında telefon danışqlarına qulaqasma, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən məlumatın çıxarılması, binaya, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğu və ya torpaq sahələrinə daxil olma və onlara baxış keçirilməsi, texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazların quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinin müşahidə edilməsi, insanların güdülməsi əməliyyat axtarış tədbirləri həyata keçirilir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin dördüncü hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda CPM-in 445.1-ci maddəsində göstərilən əməliyyat-axtarış tədbirləri məhkəmənin qərarı olmadan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilə bilər. Bu halda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsi müvafiq tədbir aparıldıqdan sonra 48 saat müddətində əməliyyat-axtarış tədbirinin aparılması barədə əsaslandırılmış qərarı məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora təqdim etməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı istintaq hərəkətinin məcbu-

ri aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinə məhkəmədə baxılması üçün əsasdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən materiallar vəsatətə əlavə edilməlidir. Həmin materiallar kifayət etmədikdə ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakim onların tamamlanmasını tələb etmək hüququna malikdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbəşinə, qapalı məhkəmə iclasında baxılır.

Məhkəmədə əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə dair müraciətlərə onlar məhkəməyə daxil olduqdan sonra 24 saat müddətində, digər müraciətlərə isə 48 saat müddətində baxılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələləri üzrə qapalı məhkəmə iclasında yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş şəxs və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən prokuror iştirak edirlər.

Hakim istintaq hərəkətinin məcburi aparılması və ya prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi məsələləri ilə bağlı məhkəmə iclasına ifadələr, vəsatəti təsdiq və ya təkzib edən şəxsləri çağıraraq dindirmək, müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənəd və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir.

“Prokurorluq haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq prokurorluğun fəaliyyət istiqamətlərindən birini də təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət təşkil edir.

Prokuror əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədilə bu orqanlar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarətinin predmetinə aid məsələlər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun ilə müəyyən edilir¹.

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanuna müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinə hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi daxildir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunçuluq, humanistlik, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsiplərinə əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

¹ “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini pozmaq qadağandır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin təbə olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış tədbirləri “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunla müəyyən edilmiş qaydada tətbiq edilir.

Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini müvafiq olaraq həbs yerlərinin və cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti həyata keçirir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin və ya cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirirlər.

Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunun 20-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada prokurorluq orqanları həyata keçirirlər.

Hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Baş prokuror və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər.

Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- işçi heyətinin, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin və başqa şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək;

- daxili intizam qaydalarının pozulması hallarını aşkar etmək, həbs yerlərində hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısını almaq və onları açmaq;

- həbs yerlərindən qaçmış, həmçinin istintaq təcridxanasında saxlanılmaqdan boyun qaçıran şəxsləri müəyyən edilmiş qaydada axtarmaq;

- həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin digər cinayətlərinin aşkar edilməsi və açılmasında hüquq-mühafizə orqanlarına köməklik göstərmək.

V. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxan biləcək praktiki problemlər

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla

bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2 və 3-cü abzaslarının müddələrinin şərh edilməsi haqqında 06 yanvar 2004-cü il tarixli qərarında məhkəmə nəzarətinin mahiyyətini açıqlayaraq qeyd etmişdir ki, “məhkəmə nəzarəti ideyasının mahiyyəti əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: 1) ibtidai istintaq mərhələsində insan hüquq və azadlıqlarının (o cümlədən azadlıq hüququnun) məhdudlaşdırılması zamanı qanunçuluğa nəzarətin cinayət prosesində tərəflərdən asılı olmayan hakimliyi orqanı kimi məhz məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi; 2) cinayət prosesində dövlət orqanlarının funksiyalarının dəqiq bölüşdürülməsi (cinayət təqibi orqanı cinayətlərin ibtidai araşdırmasını aparır və zərurət yarandıqda təqsirləndirilən şəxsin həbs edilməsi məsələsinə dair təşəbbüslə çıxış edir, məhkəmə isə müəyyən edilmiş prosedura müvafiq olaraq hər hansı şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamı baxır və ibtidai istintaqın gedişində insan hüquq və azadlıqlarının (o cümlədən azadlıq hüququnun) məhdudlaşdırılmasına dair qərar çıxarır); 3) Konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarının (o cümlədən azadlıq hüququnun) məhdudlaşdırılması təhlükəsinə məruz qalan hər kəsin məhkəmə müdafiəsi hüququndan tez və tam istifadə etmək hüququnun təmin edilməsi”¹.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi “Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 07 iyul 2011-ci il tarixli Qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 17 aprel 2012-ci il tarixli Qərarında isə qeyd etdi ki, “cinayət-prosessual qanunvericiliyində ədalət mühakiməsinin xüsusi forması kimi məhkəmə nəzarəti çıxış edir.

Məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının cinayət təqibi ilə bağlı fəaliyyəti üzərində məhkəmənin həyata keçirdiyi nəzarət funksiyasıdır. Bu funksiyanın məqsədləri əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətinin, onların həyata keçirdikləri ayrı-ayrı hərəkətlərin, qəbul etdikləri qərarların qanuniliyinin təmin olunmasından və cinayət təqibi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, qanuni maraqlarının əsassız və qanunsuz məhdudlaşdırılmasının istisna edilməsi və qorunmasından ibarətdir”².

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 12 fevral 2015-ci il tarixli Qərarında konkret olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində məhkəmə nəzarəti ilə əlaqədar hüquqi mövqeyini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

“Məhkəmə nəzarəti cinayət-prosessual qanunvericiliyi sahəsində əsasən məhkəməyədək icraat mərhələsində öz funksional yükünü daşıyır. Məhkəmə nəzarəti cinayət prosesi çərçivəsində təhqiqatçının, müstəntiqin və ya ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun fəaliyyəti nəticəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına qanunsuz müdaxilələrin qarşısını almağa, pozulmuş hüquqların bərpasına xidmət edən məhkəmə fəaliyyətinin müstəqil növüdür”.

¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2 və 3-cü abzaslarının müddələrinin şərh edilməsi haqqında 06 yanvar 2004-cü il tarixli Qərarı

² Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 07 iyul 2011-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 17 aprel 2012-ci il tarixli Qərarı

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində məhkəməyə-dək icraat mərhələsində məhkəmə nəzarəti nisbətən yeni institutdur. Prokuror nəzarə-tindən fərqli olaraq, məhkəmə nəzarəti məhkəməyədək icraat mərhələsində ibtidai araşdırma subyektlərinin fəaliyyətinin insan hüquq və azadlıqlarına qanunsuz mü-daxiləsinin qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Prokuror nəzarəti ümumilikdə təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunçuluğa riayət edilməsinə yönəl-diylə halda, məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının qanuniliyi, əsaslılığı, mütənasibliyi, məqsədmüvafiqliyi və təxirəsalınmazlığının yoxlanılması funksiyasını daşıyır.

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanuna əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti prokuror nəzarətindən fərqli olsa da, onların arasında oxşar cəhətlər də mövcuddur.

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunun 20-ci maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Baş prokuror və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirir-lər. Həmin maddənin IV və V hissələrinə görə, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Baş prokuror və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlu-matların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Beləliklə, məhkəmə nəzarəti ilə prokuror nəzarəti arasında nəzarətin predmeti baxımından fərqlilik müşahidə olunsada, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunun 20-ci mad-dəsinin IV və V hissələrinin tələblərini məhkəmə nəzarəti fəaliyyətinə də aid etmək olar.

İHAM öz qərarlarında göstərir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə olan məhkəmə nəzarəti sui-istifadənin qarşısının alınmasına və qüvvənin mütənasib istifadəsinə nə-zarət edir. İHAM “Uzun Almaniyaya qarşı” iş üzrə (№ 35623/05) 2 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarında bildirmişdir ki, şübhəli şəxslərin avtomobilində quraşdırılan və güdmə funksiyası daşıyan GPS (qlobal təsvir sistemi) hazırlanan cinayətin qarşısının alınması məqsədilə məhkəmə nəzarəti altında istifadə edildiyinə görə adekvat və ef-fektiv təminatlarla aparılıb. Bu işə istifadə olunan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin apa-rılmasında sui-istifadənin qarşısının alınması üçün faydalı vasitədir.

Məhkəmə nəzarətinin mövcudluğu, ilk növbədə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə qərəzsiz orqanın nəzarətinin mövcudluğunu ifadə edir. İHAM “Avropaya inteqrasiya və insan hüquqları naminə Assosiasiya” və “Ekimciyeva Bolqarıstana qarşı” iş üzrə (no 70078/12) 28 iyun 2007-ci il tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, məxfi müşahidə-nin tətbiqinə ümumi nəzarətin bilavasitə xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsini həyata keçirən daxili işlər orqanlarına həvalə edilməsi nəticə etibarilə əməliyyat-axtarış fəa-liyyətinə qərəzsiz orqanın nəzarətinin olmadığını bildirir, bu işə Konvensiyanın 8-ci maddəsinin tələblərinin pozulduğunu göstərir”¹.

¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 12 fevral 2015-ci il tarixli Qərarı

Maddə 14. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinin əsasları

14.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, bu Qanun və digər qanunlar ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlardan istifadə edir və vəzifələr daşıyırlar.

14.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində həbs yerlərində saxlanılan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlardan istifadə edir, vəzifələr daşıyırlar.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ərazisində həbs yerlərində saxlanılan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyətinin əsasları, yəni onların hüquq və azadlıqlarını, daşımali olduqları vəzifələri müəyyən edən normativ-hüquqi aktlar, həmin hüquq və azadlıqların, vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ərazisində həbs yerlərində saxlanılan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Konstitusiya, CPM, şərh edilən Qanun və digər qanunlarla müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin, onlardan istifadə etmələrinin, statuslarına uyğun olaraq üzərlərinə düşən vəzifələrini yerinə yetirmələrinin, həbs yerlərində təhlükəsizliyinin təminatıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununda¹, “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununda², “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslər

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу. Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999года // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

rin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununda¹, “İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununda², “Həbsə alma haqqında Məcəllə” adlanan Gürcüstan Respublikasının Qanununda³ tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinin əsasları ilə bağlı maddə nəzərdə tutulmamışdır.

Bununla belə, “Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi statusu” adlı Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 6-cı maddəsi müəyyən edir ki, “cinayət törətməkdə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər onların təqsiri federal qanunlarla nəzərdə tutulan qaydada sübut olunmayınca və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə müəyyən edilməyincə təqsirsiz hesab olunurlar.

Rusiya Federasiyasının ərazisində həbsdə saxlanılan xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası, həmin Federal qanun və digər federal qanunlar, habelə Rusiya Federasiyasının beynəlxalq müqavilələrində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, Rusiya Federasiyasının vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş vəzifələri daşıyır, hüquq və azadlıqlardan istifadə edirlər.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin cinsi, irqi, milli, dil, mənşə, əmlak və vəzifə mövqeyi, yaşayış yeri, dinə münasibəti, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, həmçinin digər hallara görə ayrı-seçkiliyə məruz qoyulması yolverilməzdir.⁴

Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununun 6-cı maddəsinə əsasən, ibtidai həbs yerində olan şəxslər həmin Qanun və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərlə yanaşı, qanunvericiliklə Ukrayna vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş vəzifələrə və hüquqlara da malikdirlər.

İlkin həbs yerində olan xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti həmin şəxslərin Ukrayna ərazisində olduqları vaxtda həmin Qanun və digər normativ-hüquqi aktlarda müəyyən edilən istisnalarla hüquq və vəzifələrini nəzərdə tutan Ukrayna qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

İlkin həbs yerində saxlanılan şəxslərə onların irqi, milli mənsubluğu, dinə münasibəti, əmlak vəziyyəti, siyasi baxışları və keçmiş xidmətlərinə görə hər hansı güzəşt və ya imtiyazların təqdim olunması yolverilməzdir.⁵

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" // <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Украины О предварительном заключении // https://urst.com.ua/ru/act/o_predvaritelnom_zaklyuchenii

³ Закон Грузии Кодекс о заключении под стражу // <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/91612?publication=42>

⁴ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст. 6. <https://base.garant.ru/1305540/>

⁵ Закон Украины О предварительном заключении // https://urst.com.ua/ru/act/o_predvaritelnom_zaklyuchenii

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və onlardan istifadə, daşındıqları vəzifələrin müəyyən edilməli olduğu hər bir halda həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə, məhkumlara, həmçinin əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə tətbiq olunacaqdır.

Həbs yerlərinin əməkdaşları həbsdə saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının hüquqi əsaslarında əksini tapan müddəaları beynəlxalq müqavilələrə uyğun şəkildə tətbiq etməli, onların hüquq və azadlıqlarını Qanunda nəzərdə tutulduğundan artıq dərəcədə məhdudlaşdırmamalıdırlar.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

14-cü maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

Digər qanunlar – həbs yerində saxlanılan şəxslərə münasibətdə hüquq və azadlıqlar, vəzifələr müəyyən edən qanunları ehtiva edir. Məsələn, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiyaya Qanunu, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun, “Psixoloji yardım haqqında” Qanun, “Polis haqqında” Qanun və s.

Əcnəbilər – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxs¹;

Vətəndaşlığı olmayan şəxslər – heç bir dövlət tərəfindən onun qanununa əsasən vətəndaş hesab edilməyən şəxs²;

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər – şərh olunan maddənin kontekstində onu bildirir ki, Konstitusiyaya, şərh olunan Qanun, Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələr ilə digər qaydalar müəyyən edilməyibse, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan və azadlıqlardan istifadə edirlər və bütün vəzifələri yerinə yetirirlər.

¹ Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 3.0.1-ci maddəsi

² Yəni orada, 3.0.2-ci maddə

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şəxsin tutulması və ya barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi yalnız azadlıq hüququnun həmin tədbirlərin seçildiyi müddətdə məhdudlaşdırılmasını ifadə edir. Cinayət mühakimə icraatı qaydasında tutulmuş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxs prinsip etibarilə azadlıq hüququndan başqa, digər hüquqlarından da məhrum olmur. Lakin təbii ki, azadlıqdan məhrum olunma insana xas olan bəzi hüquqların həyata keçirilməsi imkanlarını da məhdudlaşdırır.

İHAM qərarlarında azadlıq hüququnu şəxsin fiziki azadlığı kimi müəyyən edir. “Emin Hüseynov Azərbaycanla qarşı”¹, “Xalikova Azərbaycanla qarşı”² qərarlarında Məhkəmə qeyd etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi “azadlıq hüququnu” elan edərkən şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur; onun məqsədi heç kimin özbaşına şəkildə bu azadlıqdan məhrum edilməməsini təmin etməkdir.

Məhkəmə “Satullayev Azərbaycanla qarşı”³, “Məmmədov və Abbasov Azərbaycanla qarşı”⁴ işlər üzrə qərarlarında Konvensiyanın 5-ci maddəsində ifadəsini tapan azadlıqdan məhrum etmə ilə 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi ilə tənzimlənən, sadəcə olaraq, hərəkət azadlığını müqayisə edərək qeyd etdi ki, “azadlıq hüququnu” elan edərkən 5-ci maddənin 1-ci bəndi şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur. Müvafiq olaraq, o 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi ilə tənzimlənən, sadəcə olaraq, hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasına aid deyildir.

Məhkəmənin mövqeyinə görə, azadlıq hüququnun pozulması ilə bağlı dövlətin faktiki vəziyyətə verdiyi səciyyəvləndirmə və ya səciyyəvləndirmənin olmaması Məhkəmənin azadlıqdan məhrum etmənin mövcudluğu ilə bağlı gəldiyi nəticəyə qəti təsir göstərə bilməz⁵.

Konstitusiya bərabərlik hüququ, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi, yaşamaq hüququ, mülkiyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, mənzil toxunulmazlığı hüququ, nikah hüququ, əmək hüququ, tətil hüququ, istirahət hüququ, azadlıq hüququ, sosial təminat hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, mədəniyyət hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ, təhsil hüququ, mənzil hüququ, milli mənsəbiyyət hüququ, ana dilindən istifadə hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ, fikir və söz azadlığı, vicdan azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, məlumat azadlığı, yaradıcılıq azadlığı, vətəndaşlıq hüququ, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, müraciət etmək hüququ, birləşmək hüququ, azad sahibkarlıq hüququ, hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı, hüquqi yardım almaq hüququ, məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi, təqsirsizlik prezumpsiyası, bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol

¹ “Emin Huseynov v.Azerbaijan”, Application no. 59135/09, 7 May 2015

² “Khalikova v.Azerbaijan”, Application no. 42883/11, 22 October 2015

³ “Satullayev v.Azerbaijan, Application no. 22004/11, 19 March 2020

⁴ “Mammadov and Abbasov v.Azerbaijan”, Application no. 1172/12, 8 July 2021

⁵ “Satullayev v.Azerbaijan”, Application no. 22004/11, 19 March 2020;

“Mammadov and Abbasov v.Azerbaijan”, Application no. 1172/12, 8 July 2021

verilməməsi, məhkəməyə təkrar müraciət hüququ, qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi, tutulan, həbsə alınan və cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları, özbaşnalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququ, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları, siyasi sığınacaq hüququ kimi hüquqları təsbit edir. Tutulmuş və həbs edilmiş şəxs həmin hüquqların əksəriyyətindən tam, bir qismindən isə azadlıqdan məhrumetmənin yaratdığı məhdudiyyətlər çərçivəsində istifadə etməkdə davam edir.

CPM tutulmuş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin cinayət prosesinin aparılmasına xas olan və Konstitusiyada ifadəsini tapan və tapmayan bir sıra hüquqlardan istifadəsini nəzərdə tutur. Məsələn, CPM-in 90.7-ci maddəsinə əsasən, tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan edildiyi andan şübhəli şəxs bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

90.7.1. nədə şübhələnildiyini bilmək (şübhənin məzmunu – ona istinad edilmiş cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin faktiki tərəfi və hüquqi tövsifi);

90.7.2. tutulduğu halda tutulmanın əsaslarını bilmək və tutulduğu andan müdafiəçidən hüquqi yardım almaq, onu tutmuş şəxsdən, təhqiqatçıdan, müstəntiqdən və ya prokurordan hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq;

90.7.3. tutulma haqqında və ya qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərarın surətini almaq;

90.7.4. tutulma haqqında protokol tərtib olunduqdan dərhal sonra onunla tanış olmaq və ona protokolda əks olunmalı qeydlərini vermək;

90.7.5. tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan olunduğu andan müdafiəçiyə malik olmaq;

90.7.6. tutulduqdan dərhal sonra tutulduğu və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək; əgər tutulmuş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək;

90.7.7. müstəqil olaraq müdafiəçi seçmək, onun səlahiyyətinə xitam vermək, müdafiəçidən imtina etdiyi halda özü özünü müdafiə etmək;

90.7.8. söhbətlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiəçisi ilə təkliddə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq;

90.7.9. müdafiəçinin yardımından pulsuz istifadə etmək, öz vəsatəti əsasında müdafiəçinin iştirakı ilə ifadə vermək;

90.7.10. ifadə (izahat) vermək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə (izahat) verməmək və ya ümumiyyətlə ifadə (izahat) verməkdən imtina etmək;

90.7.11. ana dilində və ya bildiyi başqa dildə ifadə (izahat) vermək;

90.7.12. tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;

90.7.13. etirazlar etmək və vəsatətlər vermək;

90.7.14. istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə iştirak etmək, yaxud bu Məcəllədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, həmin hərəkətlərdə iştirakdan imtina etmək;

90.7.15. öz vəsatəti əsasında aparılan istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə müdafiəçinin yardımı ilə iştirak etmək;

90.7.16. cinayət işinə əlavə olunması üçün sübutlar və digər materiallar təqdim etmək;

90.7.17. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hərəkətlərinə öz etirazını bildirmək və bu etirazın istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin protokolunda qeyd edilməsini tələb etmək;

90.7.18. iştirak etdiyi istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin protokolları ilə tanış olmaq, protokoldakı yazıların düzgünlüyü və tamlığı barədə qeydlərini vermək; istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə iştirak edərkən qeyd olunması zəruri olan halların müvafiq protokola daxil edilməsini tələb etmək;

90.7.19. cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəbul edilmiş və onun hüquq və qanuni mənafeyinə toxunan qərarlar haqqında həmin orqan tərəfindən məlumatlandırmaq və öz xahişi ilə bu qərarların surətlərini almaq;

90.7.20. təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət etmək, habelə özünün və ya müdafiəçinin verdiyi şikayətdən imtina etmək;

90.7.21. zərər çəkmiş şəxslə barışmaq;

90.7.22. cinayət işi üzrə icraat zamanı sərf etdiyi xərclərin ödənilməsinə və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qanunsuz hərəkətləri nəticəsində ona vurulmuş ziyana görə kompensasiya almaq;

90.7.23. şübhə təsdiq olunmadıqda bəraət almaq;

90.7.24. bu Məcəllədə, habelə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyanın 148-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsini təşkil edir. Ona görə də bu cür müqavilələrdə ifadəsini tapan insan hüquq və azadlıqları həm də, tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərə şamil olunur. Konstitusiyanın 12-ci maddəsi isə müəyyən edir ki, “insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir”. Qeyd olunanlar isə həm də onu şərtləndirir ki, tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər Konstitusiya və beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan beynəlxalq mexanizmlərin onları tətbiq etdiyi qaydada istifadə etməlidirlər.

Bu isə o deməkdir ki, məsələn, İHAM-ın AİHK-ın müddəalarına verdiyi şərtlər hüquq tətbiqətnə zamanı nəzərə alınmalı, tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlardan İHAM-ın verdiyi şərtlər dairəsində istifadə etməlidirlər. Bu baxımdan, İHAM tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin işgəncə, digər qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruz qalmaması, həbsdə saxlanılma yerlərində saxlama şəraiti, həbs yerlərində olan şəxslərin xəstəliklərinə adekvat müalicəsinin təmin olunması, həbsdə saxlanılan şəxslərin yazışmaları ilə əlaqədar qərarlarında ifadə etdikləri hüquqi mövqelər tutulmuş və həbsdə olan şəxslərə münasibətdə tətbiq olunmalıdır.

Şərh edilən maddə həmçinin tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin Konstitusiya, CPM, şərh edilən Qanun və digər qanunlarla müəyyən edilmiş vəzifələri daşımalarını da nəzərdə tutur. Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələri şərh edilən Qanunun 32-ci maddəsi və “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları” ilə müəyyən edilir.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” ilə müəyyən edilir ki:

Həbs edilmiş şəxslər Qanunla onların üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməyə və davranış qaydalarına riayət etməyə borcludurlar.

Həbs edilmiş şəxslərin vəzifələri aşağıdakılardır:

- Qanunla və bu Qaydalarla müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmək;
- istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin qanuni tələblərinə əməl etmək;
- sanitariya-gigiyena və əks-epidemiya qaydalarına əməl etmək;
- yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək;
- istintaq təcridxanasının əmlakına qayğı ilə yanaşmaq;
- saxlandığı kameranı növbətçilik qaydasında təmizləmək (süpürmək və yumaq);
- istintaq təcridxanasının işçiləri ilə, habelə digər həbs edilmiş şəxslərlə nəzakətlə davranmaq;
- istintaq təcridxanasının işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmamaq;
- özünün və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol verməmək;
- gündəlik gəzinti zamanı davranış qaydalarına əməl etmək;
- istintaq təcridxanasında işləyən və müəssisəyə gəlmiş vəzifəli şəxslərlə rastlaşdıqda ayağa qalxıb salam vermək.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda aşağıdakılar öz əksini tapmışdır:

Müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin əsas vəzifələri

MSY-də saxlanılan şəxslərin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- MSY-nin rəhbərliyinin qanuni tələblərinə əməl etmək;
- sanitariya-gigiyena və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət etmək;
- MSY-nin əmlakına qayğı ilə yanaşmaq;
- saxlanıldığı kameranı növbə ilə təmizləmək (süpürmək və yumaq);

- MSY-nin işçiləri ilə, habelə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə nəzakətlə davranmaq;
- MSY-nin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmamaq;
- özünün və digər şəxslərin həyatı, sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol verməmək.

Konstitusiyasının 69-cu maddəsinə əsasən:

I. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

II. Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.

CPM tutulmuş və ya həbs edilmiş əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə müəyyən edir ki:

- ... əgər tutulmuş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək (90.7.6 və 91.5.6 maddələr);

- həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən dərhal sonra ona həbsə alındığı və harada saxlandığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanını yaratmaq (istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz) əgər həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna bu barədə dərhal məlumat vermək və bu cür məlumatın verildiyini qeydə almaq (maddə 161.1.2);

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasının hüddurlarından kənarda törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsi və

tranzit daşıma bu Məcəllənin 493-501-ci maddələri və “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Qanunun müddəalarına uyğun olaraq həyata keçirilir (maddə 489.3);

- Xarici dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanının rəsmi müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət təqibi bu Məcəllənin 502-504-cü maddələrinə uyğun olaraq həyata keçirilir (maddə 489.4).

Miqrasiya Məcəlləsinin 74-cü maddəsinə əsasən, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunda və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilirlər. Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan və ya müvəqqəti olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. Xarici dövlət onun ərazisində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə məhdudiyyət qoyduqda, Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə həmin dövlətin vətəndaşları üçün Azərbaycan Respublikasının ərazisində eyni məhdudiyyətlər müəyyən edilə bilər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onların sosial və əmlak vəziyyəti, irqi və milli mənsubiyyəti, cinsi, dili, dinə münasibəti, fəaliyyətinin növündən və xarakterindən və digər hallardan asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasında qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdirlər. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada tutulmuş, yaxud həbs edilmiş əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bu hərəkətlərə səbəb olan hallar və onların hüquqları haqqında dərhal məlumat verilməlidir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş imtiyaz və immunitetə malik olan əcnəbini və vətəndaşlığı olmayan şəxsi tutmuş, yaxud həbs etmiş orqan bu barədə CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada dərhal müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməlidir.

Məhkum edilmiş əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər cəza çəkməkdən azad edildikdə, bu barədə cəzanı icra edən orqanın verdiyi məlumat əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həmin şəxslərin Azərbaycan Respublikasında qalması və ya bu Məcəllənin 79.1.3-cü maddəsində göstərilən halda Azərbaycan Respublikasının hüddullarından kənara çıxarılması məsələsini həll edir¹. Həmin Məcəllənin 76-cı maddəsi əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin vəzifələrini aşağıdakı kimi müəyyən edir: əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının milli mənafeyinə zidd olmamalıdır. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Konstitusiyanın, Azərbaycan Respublikası qanunlarının və digər qanunvericilik aktlarının tələblərini pozmamalı, Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə hörmət etməlidirlər. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ölkəyə gəlişinin bəyan edilmiş məqsədlərinə riayət etməli və müəyyən olunmuş müddət bitdikdən sonra ölkə ərazisini tərk etməlidirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşlarının qanuni tələblərinə əsasən, şəxsiyyətlərini təsdiq edən, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni əsaslarla olmalarını və ya yaşamalarını təsdiq edən sənədləri təqdim etməlidirlər. Müəyyən vəzifələr

¹ Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 74-cü maddəsi

tutmaq, yaxud müəyyən fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı ilə şərtləndirildiyi hallarda əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər belə vəzifələr tuta və belə fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin dini təbliğat aparması qadağandır¹.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları (APQ) və Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin tövsiyələri

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin iştirakçı dövlətlərə CM/Rec(2012)12 Təvsiyəsində həbsdə saxlanılan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ayrı-seçkiliyə məruz qoyulmasının yolverilməzliyi öz əksini tapmışdır².

Yeniləşdirilmiş APQ-nin 13-cü Qaydası əsassız ayrı-seçkiliyi qadağan edərək müəyyən edir ki, Qayda qərəzsiz, hər hansı əlamətə, məsələn cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər əqidə, milli və sosial mənşə, milli azlığa mənsubiyyət, əmlak, doğum və digər vəziyyətdən asılı olmayaraq ayrı-seçkiliyə yol verilmədən tətbiq olunur. Həmin Qaydada “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 12-ci Protokolunun quruluşu öz əksini tapmışdır. Əgər ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi nəticəsində mühüm qeyri-bərabərlik meydana çıxırsa, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə yalnız formal olaraq riayət etmək düzgün olmazdı. Həssas qrupların müdafiəsi və onların xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almaqla rəftar olunması ayrı-seçkilik hesab olunmamalı və tamamilə yolverilən kimi qəbul edilməlidir.

26 (4)-cı Qaydada qeyd olunur ki, 13-cü Qaydaya müvafiq olaraq icra olunan işin növündə cins əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir.

34-cü Qayda həbs yerlərində azlıq təşkil edən qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə nəzərdə tutur. Bu qadağa həm də işin real vəziyyətinin hakimiyyətin diqqətinə çatdırılmasına və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər görülməsinə təkan verməyə yönəlmişdir. Bu cür pozitiv addımlar ona yönəlməlidir ki, məsələn, etiraf olunsun ki, qadınlar həbs yerində məhz özlərinin nisbi azlığına görə təcridolunmada əzab çəkə bilər, bu isə öz növbəsində oxşar təcrübə ilə mübarizəyə istiqamətlənmiş strategiyanın hazırlanmasını tələb edir.

40 (3)-cü Qaydaya müvafiq olaraq həbsdə olanlar özlərinin hüquqi vəziyyət əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qoyulmadan ölkədə mövcud olan tibbi xidmətə çatımlılığa malik olmalıdırlar.

¹ Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 76-cı maddəsi

² Recommendation CM/Rec(2012)12 of the Committee of Ministers to member States concerning foreign prisoners (Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2012 at the 1152nd meeting of the Ministers' Deputies // <https://pjpeu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%282012%29+12+concerning+foreign+prisoners.pdf/a13a6dc6-facd-4aaa-9cc6-3bf875ac8b0f>

Ayrı-seçkiliyə yol verilməsinin qadağan olunması Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin tövsiyələrində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, Nazirlər Komitəsinin iştirakçı dövlətlərə Psixi xəstəliyi olan şəxslərin insan hüquqları və insan ləyaqətinin müdafiəsi haqqında Tövsiyəsinin (Rec(2004) 10) 35-ci bəndində qeyd olunur ki, penitensiar sistem çərçivəsində psixi pozuntu həbsdə saxlanılan şəxslərə münasibətdə onların ayrı-seçkiliyə məruz qoyulmaları üçün səbəb kimi xidmət etməməlidir. O cümlədən, onlar üçün mülki tibbi müəssisələrdə olan səviyyədə tibbi xidmətin təmin olunması zəruridir¹.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin iştirakçı dövlətlərə “İctimai sanksiya və tədbirlər haqqında” 92(16) №-li Tövsiyəsinin İzahedici qeydlərində irq, dərinin rəngi, etnik mənşə, cins, milliyyət, dil, din, siyasi və digər əqidə, iqtisadi, sosial və digər status və ya fiziki və yaxud psixi vəziyyət əsasında ayrı-seçkiliyin aparılmasını səlahiyyətlərin ədalətsiz və ya vicdansız həyata keçirilməsi kimi dəyərləndirmişdir. Bu o deməkdir ki, hüquq pozuntusu törədənlərin hamısı eyni cür qəbul olunmalıdır. Hər bir insanın konkret tələbatı, problem və vəziyyəti özünün rəftarı və ya müdaxiləsini tələb edə bilər.²

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

BMT MSQ-nin 2-ci Qaydasında qeyd olunur ki, həmin qayda qərəzsiz qaydada tətbiq olunmalı, irq, dərinin rəngi, cins, dil, dini, siyasi və digər inama, milli və sosial mənşəyə, əmlak vəziyyətinə, doğum əlamətinə və digər hallara görə ayrı-seçkilik yol-verilməzdir. Həbsdə olanların dini əqidəsinə və mənəvi xüsusiyyətlərinə hörmət etmək lazımdır. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipinin praktiki tətbiqi məqsədilə həbs yerlərinin rəhbərliyi həbsdə olanların, o cümlədən onlardan daha həssas kateqoriyaya aid olanların fərdi tələbatlarını nəzərə almalıdır. Fərdi tələbatlara malik həbsdə olan şəxslərin müdafiəsi və hüquqlarının dəstəklənməsi üçün tədbirlər görülməsi zəruridir və bu cür tədbirlər ayrı-seçkilik hesab olunmamalıdır.

24-cü Qaydada qeyd olunur ki, həbsdə saxlanılanlara tibbi-sanitar xidmətin göstərilməsi dövlətin borcudur. Həbsdə olanlar cəmiyyətdə mövcud olan eyni tibbi-sanitar standartlarla təmin olunmalı və həmin tibbi-sanitar xidmətlərə çatımlılıq onların hüquqi statusu əlamətlərindən asılı olmayaraq pulsuz, ayrı-seçkiliyə məruz qoyulmadan təqdim olunmalıdır.

¹ Recommendation CM/Rec(2004)10 of the Committee of Ministers to member States concerning the protection of the human rights and dignity of persons with mental disorder and its Explanatory Memorandum, (Adopted by the Committee of Ministers on 22 September 2004 at the 896th meeting of the Ministers' Deputies // <https://rm.coe.int/rec-2004-10-em-e/168066c7e1#:~:text=This%20recommendation%20aims%20to%20enhance,involuntary%20placement%20or%20involuntary%20treatment>

² Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Rules on community sanctions and measures (Adopted by the Committee of Ministers on 22 March 2017 at the 1282nd meeting of the Ministers' Deputies)// <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/CoE-Recommendation-of-the-Committee-of-Ministers-to-member-States-on-the-European-Rules-on-community-sanctions>

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“X.v.Turkey” (9 oktyabr 2012-ci il) işi həbsdə saxlanılan homoseksual ilə əlaqədar idi. O, həmin kamerada olanlar tərəfindən ona qarşı qorxu və təhqirlərdən şikayət etdikdən sonra ümumilikdə 8 aydan artıq müddətə birnəfərlik kameraya yerləşdirilmişdi. İHAM hesab etdi ki, bu cür həbsdə saxlanılma şəraiti ona insan ləyaqətinin alçaldılması hissləri ilə birlikdə mənəvi və fiziki iztirablar yetirmiş və Konvensiyanın 3-cü maddəsi baxımından qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftarı təşkil etmişdir. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin birnəfərlik kameraya salınmasının səbəbi onun müdafiəsi deyil, daha çox seksual oriyentasiyası olmuşdur. Məhkəmə belə bir nəticəyə gəldi ki, Konvensiyanın 14-cü maddəsi (ayrı-seçkiliyin qadağan olunması) baxımından pozuntu baş vermişdir¹.

“Gülay Çetin v. Turkey” (5 mart 2013-cü il) işi həbsdə saxlanılmasından şikayət edən qadın ilə əlaqədar idi. O, inkişaf etməkdə olan xərçəng xəstəliyindən əzab çəkəməsinə baxmayaraq, ilkin olaraq məhkəməyədək həbsdə saxlanılmış, daha sonra adam öldürməyə görə məhkum kimi həbsxanada saxlanmaqda davam etmişdi. Ərizəçi şikayət edirdi ki, hakimiyyət onun məhkəmə baxışına kimi azadlıqda qalma, həbsdə saxlanılmasının dayandırılması və ya prezident tərəfindən əfv olunması barədə xahişindən imtina etmişdir. Bütün bunlar onun fiziki və psixi əzablarını gücləndirmişdir. O, xəstəlikləri nəticəsində həbsxanada ölmüş, atası, anası, bacı və qardaşı onun məhkəmədə başladığı işi davam etdirmişlər. Məhkəmə qeyd etdi ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinə müvafiq olaraq həbsdə olan şəxsin sağlamlığı bəzi hallarda, xüsusən həbsdə olan şəxsin sağlamlıq vəziyyəti perspektivdə onun uzun müddət həbs yerlərində saxlanılması ilə uyğunsuzluq təşkil etdiyi hallarda humanist tədbirlərin tətbiqini tələb edir. Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, ərizəçinin məhkəməyə qədər və məhkəmədən sonra həbsdə saxlanılması qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranışı təşkil etmişdir. Ona münasibətdə Konvensiyanın 3-cü maddəsi və onunla birlikdə 14-cü maddənin tələbləri pozulmuşdur. Onun ayrı-seçkiliyə məruz qalması öz ifadəsini onda tapmışdır ki, ilkin həbs zamanı onun ciddi xəstəliklərdən iztirab çəkən şəxslərə tətbiq olunan müdafiə tədbirlərinə hüququ olduğu halda, bu hüquq təmin olunmamışdır. Məhkəmə Konvensiyanın 46-cı maddəsinə əsasən, Türkiyə hakimiyyətinə tövsiyə etdi ki, sağalmaz xəstəliyə tutulmuş həbsdə olan şəxslərin müdafiəsi üçün tədbirlər görülməsini təmin etsin².

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin 7-ci Ümumi Məruzəsinin (İQAK) CPT/Inf(97) 10-cu hissəsinin “Əcnəbilər haqqında qanunvericiliyə əsasən tutulmuş xarici vətəndaşlar” bölməsində qeyd olunur ki, Komitənin nümayəndələri həmin yerlərə baş çəkərkən ölkəyə giriş məntəqələrində xüsusi saxlama otaqlarından tutmuş polis məntəqələrinin nəzdindəki kameralara, həbsxana və tutulmuş şəxslərin saxlanılması üçün mərkəzlərə

¹ “X. v.Turkey”, Application no. 24626/09, 9 October 2012

² “Gulay Cetin v.Turkey”, Application no. 44084/10, 5 March 2013

dək mühacirlərin müxtəlif həbs şəraitində saxlanılmasına təsadüf edirlər. Aeroportların tranzit və “beynəlxalq” zonalarında ölkəyə girişindən imtina edilmiş şəxslərin konkret saxlanılma yerlərinə gəldikdə, bu kimi şəxslərin dəqiq hüquqi vəziyyəti müəyyən fikir müxtəlifliyi doğurmuşdur. Komitə dəfələrlə bu kimi dəlillərlə rastlaşmışdır ki, belə şəxslər “azadlıqdan məhrum edilməmişlər, çünki onlar həmin zonanı istənilən anda öz seçimlərinə görə istənilən beynəlxalq reyslərdən biri ilə tərk edə bilirlər. Komitə həmişə belə bir mövqedə durur ki, tranzit və ya “beynəlxalq” zonada qalma şəraitdən asılı olaraq İnsan hüquqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 5(1) (f) maddəsinin mənasına görə azadlıqdan məhrum etmək deməkdir və deməli, bu cür zonalar Komitənin mandatı daxilindədir (25-ci bənd).

İHAM-ın 25 iyun 1996-cı il tarixli “Amur Fransaya qarşı” işi üzrə qərarı bu mövqenin təsdiqi kimi qəbul edilə bilər. Sığınacaq axtaran və 20 gün Paris-Orli aeroportunda tranzit zonada saxlanılan 4 şəxsə bağlı bu işdə Məhkəmə bildirmişdir ki, “sığınacaq axtaran şəxslərin sığınacaq almaq istədikləri ölkəni könüllü surətdə tərk edə bilmələri faktı azadlığın məhdudlaşdırılmasını istisna edə bilməz...”. Tranzit zonada şikayətçilərin saxlanılması təcrübədə keçirdikləri məhdudiyyətlər baxımından azadlıqdan məhrum edilməyə bərabər tutulur (29-cu bənd).

Tutulmuş mühacirlərin azadlıqdan məhrum edilmiş digər kateqoriyalı şəxslərlə bərabər, həbs olunduqları vaxtdan etibarən istədikləri şəxsə öz vəziyyətləri barədə məlumat vermək, vəkilə və ya həkimə müraciət etmək hüquqları vardır. Bundan əlavə, onlara təxirəsalınmadan və anlaşıqları dildə öz hüquqları və bəzələrində tətbiq oluna biləcək prosedurlar haqqında ətraflı məlumat verilməlidir (bənd 30)¹.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(97)10-part, Foreign nationals detained under aliens legislation, Extract from the 7th General Report of the CPT, published in 1997// <https://rm.coe.int/16806ce90e>

Maddə 15. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas hüquqları

15.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsində onlar üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlardan əlavə, aşağıdakı hüquqlara da malikdirlər:

15.1.1. həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla bu barədə məlumat vermək imkanı ilə təmin olunmaq;

15.1.2. şəxsi təhlükəsizliyi təmin edilməklə saxlanılmaq;

15.1.3. həbs yerinə qəbul edildikdən dərhal sonra və həbsdə saxlama zamanı öz hüquq və vəzifələri, Daxili intizam qaydaları, o cümlədən həbs yerində rejim, təkliflərin, ərizələrin və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə yazılı şəkildə onlara aydın olan dildə tanış olmaq, bu barədə yazılı məlumatı özündə saxlamaq;

15.1.4. işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq;

15.1.5. həbsdə saxlama zamanı onlara aidiyyəti olan bütün prosesual hərəkətlər barədə məlumatlandırılmaq;

15.1.6. müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə görüşmək;

15.1.7. həbs yerində saxlanıldığı müddət ərzində pulsuz yeməklə, maddi-məişət və tibbi-sanitariya xidmətləri ilə təmin olunmaq;

15.1.8. ədəbiyyatdan, o cümlədən xüsusi ədəbiyyatdan istifadə etmək, həbs yerinin kitabxanasından istifadə üçün ədəbiyyat, qəzet və jurnal götürmək və ya öz vəsaiti hesabına həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə ticarət şəbəkəsindən yazı ləvazimatı, ədəbiyyat, qəzet və ya jurnal əldə etmək;

15.1.9. dini ayinləri yerinə yetirmək, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etmək;

15.1.10. bağlama, sovqat və banderol almaq;

15.1.11. mülki hüquq münasibətlərində iştirak etmək, notariusun xidmətlərindən istifadə etmək;

15.1.12. etik davranışa uyğun rəftar olunmaq;

15.1.13. həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən qəbul edilmək;

15.1.14. hüquqa zidd məqsədlər üçün istifadə edilə bilən və ya dövlət sirri-ni və qanunla qorunan digər sirləri özündə əks etdirən sənədlər və yazılar istisna olmaqla, cinayət işi ilə tanış olmaq, öz hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan sənədləri, yaxud əqli fəaliyyətinin nəticəsi olan yazıları və ya onların surətlərini, o cümlədən təklif, ərizə və şikayətlərinə verilən cavabların surətlərini özündə saxlamaq;

15.1.15. həbsdə saxlanılmasının qanuniliyi, əsaslılığı və ya hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin pozulması məsələləri ilə bağlı təklif, ərizə və şikayətlərlə müraciət etmək;

15.1.16. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması halları istisna olmaqla, prosessual hərəkətlərin aparılmasına cəlb edilməsinin qadağan olunduğu müddətdə gecə vaxtı səkkiz saat yatmaq;

15.1.17. hər gün iki saatdan az olmayaraq gündəlik gəzintiyə çıxarılmaq;

15.1.18. idmanla məşğul olmaq və stolüstü oyunlar oynamaq;

15.1.19. siyahısı və sayı Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş şəxsi əşyalardan istifadə etmək;

15.1.20. öz paltar və ayaqqabısından istifadə etmək, münasib paltar olma-dıqda iqlimə uyğun paltarla təmin olunmaq;

15.1.21. öz vəsaiti hesabına həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə ticarət şə-bəkəsindən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə etmək;

15.1.22. “Psixoloji yardım haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada ödənişsiz psixoloji yardım almaq;

15.1.23. həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən barəsində çıxarılmış qərardan şikayət etmək.

15.2. Həbs edilmiş şəxslər bu Qanunun 15.1-ci maddəsində göstərilən hüquq-lardan əlavə, aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

15.2.1. bu Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada yaxın qohumları və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərlə görüşmək;

15.2.2. öz vəsaiti hesabına qəzet və jurnallara abunə yazılmaq;

15.2.3. şəxsi hesabları vasitəsilə pul baratları almaq və yaxın qohumlarına pul baratları göndərmək;

15.2.4. şəxsi hesablarında olan vəsaitlə istintaq təcridxanasının ticarət köş-kündən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə etmək;

15.2.5. bu Qanunun və Daxili intizam qaydalarının tələbləri nəzərə alınmaq-la nikah bağlamaq və nikahı pozmaq, habelə digər ailə-hüquq münasibətlərində iştirak etmək;

15.2.6. bu Qanunda və Daxili intizam qaydalarında nəzərdə tutulmuş qay-dada telefon danışıqlarından istifadə etmək;

15.2.7. Daxili intizam qaydalarında nəzərdə tutulmuş qaydada televiziya ve-rilişlərinə baxmaq.

15.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər öz dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəlikləri və ya konsulluqları ilə və ya onlara himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilatlarla təxirə salınmadan əlaqəyə girmək hüququna malikdirlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmaları ilə bağlı malik olduqları əsas hüquq və azadlıqlar, həmin hüquq və azadlıqlardan istifadə ilə bağlı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmaları ilə bağlı malik olduqları əsas hüquq və azadlıqların dairəsinin müəyyən edilməsi, onların həbs yerlərində olduqları vaxt həmin hüquq və azadlıqlardan istifadənin təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 18-ci maddəsi “Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin hüquqları” adlanmaqla həmin şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması zamanı malik olduqları hüquq və azadlıqları sadalayır.

Şərh olunan Qanundan fərqli olaraq Özbəkistan Respublikasının istinad olunan qanununda qeyd olunur ki, cəzaların icrası müəssisələrində cəza çəkən məhkumlara barələrində digər cinayət işinin istintaqı ilə əlaqədar həbs qətimkan tədbiri seçildikdə, onlar Özbəkistan Respublikasının Cinayət İcra Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada cəza çəkdikləri müəssisənin rejiminə uyğun bağlama, sovqat və banderol almaq, ərzaq və zəruri tələbat malları əldə etmək hüququna malikdirlər¹.

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun “Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları” adlanan 16-cı maddəsi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbs yerlərində saxlanıldıkları vaxtda malik olduqları hüquq və azadlıqları nəzərdə tutur².

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 17-ci maddəsi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarına həsr olunmuşdur³.

“İbtidai həbs haqqında” Ukrayna Respublikasının 30 iyun 1993-cü il tarixli Qanununun “Həbs edilən şəxslərin hüquqları” adlanan 9-cu maddəsində həbs edilmiş şəxslərin hüquqları sadalanır. Həmin Qanunda da Özbəkistan Respublikasının istinad

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу (принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года, ст. 18 // <https://lex.uz/docs/1876879>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст. 42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

³ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.2 <https://base.garant.ru/1305540/>

olunan Qanununda nəzərdə tutulduğu kimi qeyd olunur ki, cəzaların icrası müəssisələ-rində cəza çəkən məhkumlara barələrində digər cinayət işinin istintaqı ilə əlaqədar həbs qətimkan tədbiri seçildikdə, onlar Ukrayna Respublikasının Cinayət İcra Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada cəza çəkdikləri müəssisənin rejiminə uyğun bağlama, sovqat və banderol almaq, ərzaq və zəruri tələbat malları əldə etmək hüququna malikdirlər¹.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin həmin normalarda əksini tapan hüquqları həyata keçirdikləri hər bir halda tətbiq olunacaqdır. Normada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlar tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərə ünvanlandığına görə, bu cür şəxslər həbs yerlərində saxlanıldıqları bütün müddət üçün onlara münasibətdə qüvvədə olacaqdır.

Normada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlar həbs yerlərinin işçiləri tərəfindən təmin edilməli olduğuna görə onlar həmin hüquq və azadlıqların həyata keçirilmə-sinə şərait yaratmalı, heç bir halda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarını Qanunda nəzərdə tutulandan artıq dərəcədə məhdudlaşdırmamalıdırlar. Həbs yerlərinin işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin maddədə nəzərdə tu-tulan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya ləğv edilməsinə yönəlmiş hərəkətləri onların intizam və ya cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün əsas ola bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

15-ci maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Psixoloji yardım – psixoloji problemlərin həlli, stress vəziyyətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin və psixi sağlamlığın yaxşılaşdı-rılması, şəxsiyyətin inkişafı, sosial adaptasiya məqsədilə psixoloji prinsiplər və metod-lar əsasında həyata keçirilən tədbirlər²;

Əcnəbilər – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxs³;

Vətəndaşlığı olmayan şəxslər – heç bir dövlət tərəfindən onun qanununa əsasən vətəndaş hesab edilməyən şəxs⁴;

¹ Закон України О предварительном заключении // https://urst.com.ua/ru/act/o_predvaritelnom_zaklyuchenii

² “Psixoloji yardım haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 3.0.1-ci maddəsi

⁴ Yəni orada, 3.0.2-ci maddə

Diplomatik nümayəndəlik – yerləşdiyi dövlətdə akkreditə edən dövləti təmsil etmək, beynəlxalq hüquqla yol verilən hüdudlarda yerləşmə dövlətində akkreditə edən dövlətin və onun vətəndaşlarının mənafələrini müdafiə etmək, yerləşmə dövlətinin hökuməti ilə danışıqlar aparmaq, yerləşmə dövlətindəki şərait və hadisələri qanuni yolla müəyyən etmək və bunlar haqqında akkreditə edən dövlətin hökumətinə məlumat vermək, akkreditə edən dövlətlə yerləşmə dövləti arasında dostluq münasibətlərini təşviq etdirmək və iqtisadiyyatı, mədəniyyəti və elm sahəsində onlar arasında qarşılıqlı münasibətləri inkişaf etdirmə funksiyalarının “Diplomatik əlaqələr haqqında” 1961-ci il Vyana Konvensiyasının müddəalarına müvafiq olaraq inkişafına yardımçı olmaq və sair funksiyaların icrası üçün xarici ölkədə fəaliyyət göstərən dövlət qurumu;

Konsulluq – yerləşdiyi dövlətdə təmsil etdiyi dövləti və onun vətəndaşlarını (fiziki və hüquqi şəxsləri) beynəlxalq hüququn imkan verdiyi çərçivələrdə müdafiə etmək, təmsil etdiyi dövlət və yerləşdiyi dövlət arasında ticarət, iqtisadi, mədəni və elmi əlaqələrin inkişafına, həmçinin onlar arasında dostluq münasibətlərinin başqa yollarla “Konsulluq əlaqələri haqqında” Vyana Konvensiyasının müddəalarına müvafiq olaraq inkişafına yardımçı olmaq və sair funksiyaların icrası üçün xarici ölkədə fəaliyyət göstərən dövlət qurumu.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

15.1-ci maddənin şərh

Tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin CPM-də onlar üçün nəzərdə tutulmuş hüquqları mahiyyət etibarilə həmin şəxslər barəsində ibtidai araşdırmanın aparılması, bu zaman CPM ilə müəyyən edilmiş istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar həmin şəxslərin hüquq və azadlıqları ilə bağlı olur. CPM tutulmuş və həbsdə olan şəxslərin məhz cinayət prosesinə xas olan bir sıra hüquqları nəzərdə tutsa da, həmin hüquqlardan bəziləri birbaşa tutulma və həbsdə saxlanılma ilə əlaqədar olmadığına görə şərh olunan Qanunda öz əksini tapmamışdır. Eynilə, tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərinə qəbulu və orada saxlanılması ilə bilavasitə əlaqədar olan bəzi hüquqlarının CPM-də təsbit olunmaması təbii qəbul olunmalıdır. Bununla belə, bir sıra hallarda tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin cinayət prosesinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan hüquqları müəyyən cəhətlərinə görə həbs yerləri ilə də bağlı olur və ya tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həmin hüquqlardan istifadə ilə bağlı həbs yerlərində müəyyən şərait və imkana malik olması zərurəti meydana çıxır. Tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslər bəzi hüquqlarından saxlandıqları həbs yerləri ilə yanaşı, həmin yerlərdən kənarda da istifadə etməlidirlər.

Avropa Penitensiar Qaydalarının kommentariyasında (Qayda 11) qeyd olunur ki, “Həmin Qaydalar onlara verilən tərifə müvafiq olaraq tək və penitensiar müəssisələrdə saxlanılan şəxslərə münasibətdə deyil, penitensiar müəssisələrdən kənarda olan, lakin inzibati nöqteyi-nəzərdən orada saxlanılan şəxslərə aid olanlara münasibətdə də tətbiq olunmalıdır. Bu o deməkdir ki, icazəli şəkildə həbs yerlərindən kənarda olan və ya penitensiar müəssisənin fiziki sərhədlərindən kənardakı işlərdə iştirak edən şəxslərə

münasibətdə də rəsmi olaraq həbs yerlərinin administrasiyası məsuliyyət daşıyır, həmçinin onlarla həmin Qaydalara müvafiq qaydada davranılmalıdır¹.

Tutulmuş və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslər şübhəli şəxs və təqsirləndirilən şəxs kimi cinayət prosesinin iştirakçılarıdır. CPM-də şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə münasibətdə nəzərdə tutulan bir sıra hüquqlar şərh olunan Qanunda, o cümlədən şərh olunan maddədə də nəzərdə tutulur. Məsələn, işgəncələrə, digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruz qalmamaq hüququ CPM-də bir neçə normada öz əksini tapmaqla, cinayət prosesinin həyata keçirilməsi zamanı proses iştirakçılarına münasibətdə işgəncələrin, digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzanın tətbiqi qadağan olunur. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində həm cinayət prosesinin aparılması, həm də ümumiyyətlə hər hansı bir səbəbdən işgəncələrə, digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruz qoyulması yolverilməzdir.

Tutulmuş və həbsdə olan şəxslərin CPM və şərh olunan qanunlarda ifadəsini tapan hüquqları arasında kəskin sədd çəkilməsinə zərurət yoxdur. Bununla belə, hesab edirik ki, şərh olunan maddənin adı “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas hüquqları” deyil, “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinə qəbulu və orada saxlanılması ilə bağlı əsas hüquqları” kimi yazılsa, maddənin mahiyyətini daha aydın ifadə etmiş olar. Belə ki, yaşamaq hüququ, köləliyə məruz qalmamaq hüququ, azadlıq hüququ, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ, ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ və s. digər insan və vətəndaşlar kimi tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər üçün də əsas hüquqları təşkil edir. Maddənin adının “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas hüquqları” kimi yazılması onun tətbiqi zamanı müəyyən problemlərin meydana çıxmasına səbəb ola bilər.

15.1.1-ci maddənin şərh

Maddənin məzmunundan aydın olur ki, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin yaxın qohumları ilə telefonla əlaqə saxlayıb bu barədə məlumat verməsi heç bir qeyd-şərtlə məhdudlaşdırılmadığı halda, digər şəxslərlə dərhal telefonla əlaqə saxlaması tutulmuş və həbsdə olan şəxs üçün qanuni maraq doğurma amili ilə məhdudlaşdırılmışdır.

CPM-in 12.0.1-ci maddəsinə əsasən, yaxın qohumlar valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və anası olan) qardaş və bacılar hesab olunurlar.

“Tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslər üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslər” onların müdafiəçiləri, nümayəndələri hesab oluna bilər. Bundan əlavə, tutulmuş və həbs olunmuş şəxsin mülki müqavilələrlə bağlı olduğu şəxslər, biznes şərikləri, qanuni himayəsində olan şəxslər də onlar üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslər sırasına daxil edilə bilər.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. R.11. P.43 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

“İstintaq təcridxanalarında daxili intizam Qaydaları”nın 10-cu Qaydasına əsasən, həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdə dərhal həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə məlumat vermək məqsədilə bu Qaydaların 13-cü hissəsində nəzərdə tutulmuş qaydada telefonla zəng etmək hüququna malikdir. İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildiyi barədə məlumat verməkdən imtina edərsə, bu barədə akt tərtib olunur və onun şəxsi işinə əlavə edilir.

Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasına gətirilmələri barədə vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıqları dövlətlərin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəliklərinə və ya konsulluqlarına, habelə həmin şəxslərə himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilatlara dərhal məlumat vermək imkanı ilə təmin olunurlar.

Əlavə şərh üçün bax: 19-cu maddənin şərh.

15.1.2-ci maddənin şərh

Şəxsi təhlükəsizlik fiziki və psixi xəsarətin yetirilməsindən azad olma və ya fiziki və psixi toxunulmazlığı nəzərdə tutur. Şəxsi təhlükəsizlik hüququ fiziki şəxsləri onların həbsdə olub-olmamasından asılı olmayaraq qəsdən bədən xəsarəti yetirilməsindən və ya psixi sağlamlığına zərər vurulmasından müdafiə edir. İnsana əsassız olaraq bədən xəsarəti yetirildikdə şəxsi təhlükəsizlik hüququ pozulmuş olur.

İnsan hüquq və azadlıqları sistemində azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik hüququ öz-özlüyündə dəyərə malik olmasına görə xüsusi önəm kəsb edir. Bu özünü onda nümayiş etdirir ki, insanın azadlıqdan və şəxsi təhlükəsizlikdən məhrum edilməsi onun digər hüquqlarının həyata keçirilməsinə maneələr yaradır.

Dövlətin yurisdiksiyası altında olan insanların həyat və ya şəxsi təhlükəsizliyi üçün görünən təhlükələrdən onları qorumaq məqsədilə lazımi tədbirlər görmək öhdəliyi hazırda dövlətin pozitiv öhdəliyi kimi dəyərləndirilir.

“Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 9.43-cü bəndinə əsasən, “Müşayiətçi müşayiət edilənlərə qarşı tələbkər və nəzakətli olmalı, onları daim nəzarət altında saxlamalı, şəxsi təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməli, müşayiət olunan şəxslərin təhlükəli, yaxud yolverilməz hərəkətlərinin qarşısını almalı, həmçinin müşayiət edilənlərin müvəqqəti saxlama yerlərində bu Təlimatın 5.7-ci və 5.9-cu bəndləri ilə müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq olaraq mühafizəçinin vəzifələrini yerinə yetirməlidir”.

Əlavə şərh üçün bax: 16-cı maddənin şərh.

15.1.3-cü maddənin şərh

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8.1.3-cü Qaydasına əsasən, həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanasına qəbul edildikdən sonra və həbsdə

saxlama zamanı dərhal öz hüquq və vəzifələri, bu Qaydaları, o cümlədən istintaq təcridxanasında rejim, təkliflərin, ərizələrin və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə yazılı şəkildə tanış olmaq, bu barədə yazılı məlumatı özlərində saxlamaq hüququ vardır.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 4.1.3-cü Qaydası isə müəyyən edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin MSY-yə qəbul edildikdən dərhal sonra öz hüquq və vəzifələri, bu Qaydalar, o cümlədən MSY-də rejim, təkliflərin, ərizələrin və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə yazılı şəkildə tanış olmaq, bu barədə yazılı məlumatı özündə saxlamaq hüququ vardır.

15.1.4-cü maddənin şərh

İşgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququ demokratik cəmiyyətlərin ən fundamental dəyərlərindən biridir. Milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquq hər hansı bir vəziyyət və şəraitdən asılı olmayaraq işgəncəni və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarı, yaxud cəzanı qadağan edir. Hər hansı bir hərəkətin işgəncə kimi qiymətləndirilməsi üçün həmin hərəkət qəddarlığın minimum dərəcəsinə çatmalıdır.

Bu minimumun qiymətləndirilməsi nisbidir; o, rəftarın davamiyyəti, onun fiziki və psixi nəticələri və müəyyən hallarda qurbanın cinsi, yaşı və səhhətinin vəziyyəti kimi işin bütün hallarından asılıdır.

Qəsdən bir neçə saat ərzində fasiləsiz tətbiq edilmiş və bədənə real xəsarət vurulmasına və ya əhəmiyyətli dərəcədə fiziki və mənəvi iztirablara səbəb olmuş rəftar “qeyri-insani” hesab edilir. Rəftar zərərçəkmiş şəxsə qorxu, əzab və alçalma hissləri yaradaraq onu təhqir edirsə və ya ləyaqətini alçaldırsa, məhkəmə tərəfindən “alçaldıcı” hesab edilir.

Pis rəftar iddiaları ilə bağlı səmərəli vasitə anlayışı, həmçinin şikayətçinin istintaq prosesində səmərəli şəkildə iştirak etməsini də nəzərdə tutur¹. İstintaqın gedişinə görə cavabdehliyin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının qanunun aliliyinə sadıq olduqlarına ictimaiyyətin inamının təmin edilməsi və qanunsuz əməllər törətmiş şəxslərlə gizli sövdələşmələrə getdikləri və ya belə əməllərin törədilməsinə göz yumduqları görüntülərinin yaranmasının qarşısının alınması üçün istintaq üzərində ictimai nəzarət mexanizmi olmalıdır².

Əlavə şərh üçün bax: 27-ci maddənin şərh

15.1.5-ci maddənin şərh

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8.1.5-ci Qaydasına əsasən, həbsdə saxlanılan şəxsin istintaq təcridxanasında saxlanılma zamanı onlara aidiyyəti olan bütün prosessual hərəkətlər barədə məlumatlandırılmaq hüququ vardır. Həmin Qaydalara müvafiq olaraq “istintaq təcridxanasının müdiriyyəti cinayət işləri üzrə istintaq və digər prosessual hərəkətləri aparan təhqiqatçıların və ya müstəntiqlərin,

¹ Assenov və digərləri Bolqarıstana qarşı” (“Assenov and others v.Bulgaria”, 90/1997/874/1086, 28 October 1998)

² “Kolevi v.Bulgaria”. Application no. 1108/02, 5 November 2009

təhqiqata və ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorların, məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakimlərin, habelə vəkillərin və prosessual hərəkətlərin aparılmasında iştirak edən digər şəxslərin iş vaxtı müddətində istintaq təcridxanasına daxil olmalarını təmin etməlidir.

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin istintaq və digər prosesual hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etdiyi halda protokol tərtib edir, onun barəsində tənbeh tədbirinin tətbiq edilməsi məsələsini həll edir. Protokol və qəbul olunmuş qərar həbs edilmiş şəxsin işinə tikilir” (Qayda 20-21).

Əlavə şərh üçün bax: 33-cü maddənin şərh.

15.1.6-cı maddənin şərh

CPM-ə müvafiq olaraq şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların qanuni nümayəndələri cinayət prosesinin iştirakçılarıdır. Cinayət prosesində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisinin və qanuni nümayəndəsinin iştirak etməsi bu şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını məhdudlaşdırma bilməz.

Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları şəxsə tutulduğu andan öz vəkili və qanuni nümayəndəsi ilə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında təkliddə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq imkanı yaratmalıdırlar.

Həbsdə saxlanılma yerinin müdiriyyəti müdafiəçini və qanuni nümayəndəni həbsdə saxlanılan şəxslə maneəsiz görüşə buraxmaq, onların konfidensial, təkliddə, sayına və müddətinə məhdudiyyət qoyulmadan görüşməsinə imkan yaratmalıdır.

Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən fiziki şəxslərin hüquqlarını və qanunla qorunan mənafeələrini məhkəmədə onların valideynləri, övladlığa götürənlər, qəyyumları, himayəçiləri və başqa şəxslər müdafiə edirlər.

Əlavə şərh üçün bax: 19-cu maddə və onun şərh.

15.1.7-ci maddənin şərh

Həbs edilmiş şəxslər gündə üç dəfə Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş yemək və maddi-məişət normalarına uyğun, keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz, istintaq təcridxanasında hazırlanmış isti yeməklə təmin edirlər. Yeməklər hazırlanarkən həbs edilmiş şəxslərin yaşı, sağlamlıq vəziyyəti və dini ənənələri nəzərə alınır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edirlər.

Həbs edilmiş şəxslər nağdsız hesablaşma yolu ilə şəxsi hesablarında olan vəsaitlə ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə edə bilərlər. Bu məqsədlə istintaq təcridxanalarında fəaliyyət göstərən və iş rejimi təcridxanaların müdiriyyəti tərəfindən müəyyən edilən ticarət köşkü təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərə ticarət köşkü ilə satışına icazə verilən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar bu Qaydalarla müəyyən edilmiş siyahı üzrə müəyyənləşdirilir.

Əlavə şərh üçün bax: 20-22-ci maddələr və onların şərhı.

15.1.8-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8.18-ci bəndinə əsasən, həbs edilmiş şəxslər ədəbiyyatdan, o cümlədən xüsusi ədəbiyyatdan istifadə etmək, istintaq təcridxanasının kitabxanasından istifadə üçün ədəbiyyat, qəzet və jurnal götürmək və ya istintaq təcridxanası müdiriyyətinin nümayəndəsinin vasitəsilə ticarət köşküindən öz vəsaiti hesabına yazı ləvazimatı, ədəbiyyat, qəzet və jurnal əldə etmək və ya onlara abunə yazılmaq hüququna malikdirlər.

Tutulmuş şəxslərə müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər əldə etmək, saxlamaq və ya onları yaymaq qadağandır. Həbs edilmiş şəxslərə isə bütün bunlarla yanaşı, həm də belə nəşrlərə abunə yazılmaq qadağandır.

Müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər bir çox hallarda CM-in müxtəlif maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsinə zəmin yaradır.

Əlavə şərh üçün bax: 23-cü maddə və onun şərhı.

15.1.9-cu maddənin şərhı

Hər kəsin hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

Şəxsin dini etiqadını ifadə etməsinə, ibadətlərdə, dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməsinə və ya dini öyrənməsinə hər hansı maneə törədilə bilməz. Heç kəs öz dini etiqadını ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz. Dini etiqadın və dini həyat tərzinin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq ediləcəyi ilə hədələməklə, habelə irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik yaratmaq məqsədilə təbliğinə yol verilmir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

Əlavə şərh üçün bax: 24-cü maddə və onun şərhı.

15.1.10-cu maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs edilmiş şəxslərin bağlama, sovqat və banderol almaq hüquqları vardır. Həbs edilmiş şəxslər həftədə bir dəfə bağlama, sovqat və banderol almaq hüququna malikdirlər. Bir bağlama və ya banderolun yuxarı çəkisi mövcud poçt göndərişləri qaydaları ilə müəyyən edilir. Bir sovqatın çəkisi bir bağlama üçün müəyyən olunmuş çəkidən artıq olmamalıdır.

Əlavə şərh üçün bax: 25-ci maddə və onun şərhı.

15.1.11-ci maddənin şərhı

MM-in 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, əmlak və ya qeyri-əmlak dəyəri olan, qanunvericiliklə mülki dövriyyədən çıxarılmamış maddi və ya qeyri-maddi nemətlər

mülki hüquq münasibətlərinin obyektləri ola bilərlər. Həmin Məcəllənin 5-ci maddəsi isə müəyyən edir ki, istər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan, istərsə də məşğul olmayan hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs mülki hüquq münasibətlərinin subyekti ola bilər. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri öz hüquq və vəzifələrini vicdanla həyata keçirməyə borcludurlar.

“İstintaq təcridxanalarında daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs edilmiş şəxslərin mülki-hüquq münasibətlərində iştirak etmək və notariusun xidmətlərindən istifadə etmək hüququ vardır (Qayda 8.1.11).

Həbs edilmiş şəxslər cinayət prosesini həyata keçirən orqanın razılığı ilə bu Qaydaların tələblərinə riayət etməklə, şəxsən və ya öz nümayəndələrinin vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərində iştirak edirlər.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” müəyyən edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər cinayət prosesini həyata keçirən əməkdaşın razılığı ilə şəxsən və ya öz nümayəndələri vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərində iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs və ya onun nümayəndəsi hər hansı mülki hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi ilə bağlı yazılı müraciəti MSY-nin rəisinə təqdim edir, MSY-nin rəisi isə bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verir. Mülki hüquq münasibətləri MSY-də həyata keçirilir.

“Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 6.17-ci bəndinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirak etməsi daxili intizam qaydaları ilə müəyyən olunmuş formada həyata keçirilir.

Əlavə şərh üçün bax: 26-cı maddə və onun şərh.

15.1.12-ci maddənin şərh

Penitensiar sistem özündə cinayət mühakimə icraatının ayrı-ayrı vətəndaşların hüquq, imtiyaz və azadlıqlarına daha çox təsir göstərən tərkib hissəsini təşkil edir. Ona görə də islah müəssisələrində işləyən hər kəs işinin hər bir aspektində əsas insan hüquqlarına riayət etməli və aşağıdakılara inamı rəhbər tutmalıdır:

- ədalət və qanun qarşısında hamının bərabərliyi;
- ləyaqət və hər bir fərdin dəyərliliyi;
- vicdanlılıq və idarəçiliyin aşkarlığı.

Hər bir səmərəli və ədalətli sistem üçün cinayətkarların öz davranışlarına görə şəxsən cavab verdiklərinə və onların qanuna tabe vətəndaşlar kimi yaşamaq üçün potensiala malik olmalarına möhkəm inam fundamental əhəmiyyət kəsb edir.

Əksər hüquq pozanların öhdəsindən onların həbsxanaya salınmasını tələb etməyən ictimai strukturlar çərçivəsində islah proqramlarının köməyi ilə səmərəli şəkildə gəlmək olar. Həbsxanaya salınma məhdud hallarda istifadə olunmalıdır.

Əlavə şərh üçün bax: 28-ci maddə və onun şərh.

15.1.13-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs edilmiş şəxslərin fərdi qəbulu istintaq təcridxanasının rəisi tərəfindən hər gün (bazar və bayram günləri istisna olmaqla), rəis müavinləri və xidmət sahələrinin, tibbi-sanitariya hissələrinin rəisləri tərəfindən isə cədvəl üzrə keçirilir. Qəbul cədvəli həbsdə olan şəxslərin nəzərinə çatdırılır, ehtiyac yarandıqda isə qəbul dərhal keçirilə bilər. Qəbul edilənlərin qeydiyyatı xüsusi jurnallarda aparılır və müəssisənin dəftərxanasında saxlanılır (12 nömrəli əlavə).

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 4.1.13-cü qaydasına əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin MSY-nin rəisi tərəfindən qəbul edilmək hüquqları vardır.

Əlavə şərh üçün bax: 33.1-ci maddə və onun şərhı.

15.1.14-cü maddənin şərhı

Şəxsin həbs yerində saxlanması onun CPM ilə müəyyən edilmiş hüquqlarının həyata keçirilməsinə maneə yaratmamalıdır. Belə ki, həbs yerində saxlanılan şəxsin cinayət işinin materialları ilə tanış olması üçün zəruri olan qədər vaxt təmin edilməli və bu onun hər hansı digər hüququnun pozulmasına səbəb olmamalıdır. Bu müddəa İHAM və Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun qərarında da öz ifadəsini tapmışdır.

Həbsə alınmış şəxsə və ya onun müdafiəçisinə həbs qətimkan tədbirinin səmərəliliyinin və qanuniliyinin mübahisələndirilməsi üçün vacib olan istintaq materialları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmamışdırsa, bu halda tərəflərin bərabərlik prinsipi pozulmuş hesab olunur¹.

Məhkəmə qeyd edir ki, nə ərizəçinin özünə, nə də onun müdafiəçilərinə ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmışdır. Bununla onlar ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi ilə bağlı əsaslandırılmasının səmərəli mübahisələndirilməsi üçün yazılı və şifahi qaydada öz izahatlarını təqdim etmək imkanlarından məhrum edilmişlər².

Ölkə məhkəmələrinin istinad etdikləri digər əsaslar, məsələn, istintaqın bəzi iştirakçılarının iş qrafikinə gərginliyi səbəbindən istintaqın başa çatdırılmaması və ərizəçinin vəkiliyin iş materialları ilə tanış olmaması həbs müddətinin uzadılması üçün zəruri əsas hesab edilə bilməz³.

“CPM-in 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 1 mart 2012-ci il tarixli Qərarında qeyd olunur ki, “CPM-in 158.4-cü maddəsində və 218.4-cü maddəsinin birinci cümləsində cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin nəzərə alınmaması Konstitusiyanın 28-ci maddəsində və Konvensiyanın 5-ci maddəsində öz əksini tapan azadlıq hüququnun yalnız qanuni əsaslarla məhdudlaşdırıla bilməsi prinsipinin tələblə-

¹ İHAM-ın “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” (“Assenov and others v. Bulgaria”, 90/1997/874/1086, 28 October 1998) və “Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı” (“Rəfiq Aliyev v. Azerbaijan”, Application no. 45875/06, 6 December 2011) işləri

² İHAM-ın “Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı” (“Rəfiq Aliyev v. Azerbaijan”, Application no. 45875/06, 6 December 2011) işi

³ İHAM-ın “İsayeva Azərbaycana qarşı” (“İsayeva v. Azerbaijan”, Application no. 36229/11, 25 June 2015) işi

rinə uyğunsuzluq təşkil etdiyindən, tərəflərin cinayət işinin materialları ilə tanış olması həbs qətimkan tədbiri müddətinin axımının dayanması üçün qanuni əsas hesab edilə bilməz. Məhkəməyədək icraatda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti heç bir halda məhkəmənin qərarında göstərilmiş müddətdən artıq davam edə bilməz¹.

Öz hüquqlarının və qanuni mənafələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan sənədləri, yaxud əqli fəaliyyətinin nəticəsi olan yazıları və ya onların surətlərini, o cümlədən təklif, ərizə və şikayətlərinə verilən cavabların surətlərini özündə saxlamaqla bağlı məsələlərə İHAM “İnsanov Azərbaycana qarşı”, “Hüseyn və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Zahidov Azərbaycana qarşı” qərarlarda mövqeyini nümayiş etdirmişdir².

15.1.15-ci maddənin şərh

Şərh olunan Qanunun 49.1-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərinə idarədaxili nəzarət qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, idarə-dənkənar nəzarət isə məhkəmə və prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Həmin Qanunun 49.2-ci maddəsinə əsasən, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) və milli preventiv qrup üzvlərinin istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən həbs yerlərinə daxil olmaq, orada saxlanılan şəxslərlə, habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxslə təkbətək və ya zəruri saydığı halda mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək, onların həmin yerlərdə saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə tanış olmaq və surətlərini almaq, akt tərtib etmək, həyata keçirdikləri tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq, həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) isə həmçinin həbs yerlərinə müvafiq tövsiyələr vermək və həmin tövsiyələrə müəyyən edilmiş müddətdə cavablar almaq hüququ vardır.

Əlavə şərh üçün bax: 17-18-ci maddələr və onların şərh.

15.1.16-cı maddənin şərh

CPM-in 7.0.35-ci maddəsinə əsasən, gecə vaxtı yerli vaxtla axşam saat 22-dən səhər saat 7-dək olan vaxt müddətidir.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər CPM-də nəzərdə tutulmuş təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması halları istisna olmaqla, prosessual hərəkətlərin aparılmasına cəlb edilməsinin qadağan olunduğu müddətdə – gecə vaxtı 8 saat yatmaq hüququna malikdirlər (4.1.16).

¹ “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 1 mart 2012-ci il tarixli Qərarı

² İHAM-ın “İnsanov Azərbaycana qarşı” (“İnsanov v.Azerbaijan”, Application no. 16133/08, 14 March 2013), “Hüseyn və başqaları Azərbaycana qarşı” (“Huseynov and others v.Azerbaijan”, Applications nos. 34262/14, 35948/14, 38276/14, 56232/14, 62138/14 and 63655/14, 24 November 2016), “Zahidov Azərbaycana qarşı” (“Sakit Zahidov v.Azerbaijan”, Application no. 51164/07, 12 November 2015) qərarları

15.1.17-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs edilmiş şəxslər hər gün iki saatdan az olmayaraq, gündəlik gəzintiyə çıxarılmaq hüququna malikdirlər. Həbs edilmiş şəxslər sutkanın yalnız gündüz vaxtı gəzintiyə çıxarırlar. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 4 saatdan az olmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 3 saatdan az olmamalıdır. Cərimə təcridxanasında yerləşdirilən həbs edilmiş şəxslər hər gün ən azı 1 saat gəzinti hüququna malikdirlər. Həbs edilmiş şəxslərin gəzintiyə çıxarılmasını təmin etmək məqsədilə bu Qaydaların 3.5-ci bəndində nəzərdə tutulmuş qaydada gəzinti yerləri təşkil edilir, oturacaqlar (skamyalar) ilə təchiz olunur. Gəzinti yerlərinin üstünün bir hissəsi gündən və yağışdan qorunmaq üçün dam örtüyü ilə bağlanılır.

15.1.18-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 16-cı qaydasına əsasən, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında idmanla məşğul olmaq və stolüstü oyunlar (şahmat, dama, domino, nərđtaxta) oynamaq, habelə bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş qaydada televiziya verilişlərinə baxmaq hüququna malikdirlər. Həbs edilmiş şəxslər bədən tərbiyəsi və idmanla kameralarda, gəzinti yerlərində və ya idman zallarında, meydançalarda məşğul ola bilirlər. Rejim korpuslarının kameraları stolüstü oyunlarla təchiz edilir. Kameralarda mərkəzləşdirilmiş qoşucu qurğu ilə idarə olunan televizorlar quraşdırılır. Televiziya verilişlərinə baxış gün bölgüsü ilə müəyyən edilmiş yatma vaxtınadək müəyyən edilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların bu Qaydalarla müəyyən edilmiş gün bölgüsünə riayət etməklə kameradan kənarda əlavə televiziya verilişlərinə baxması, orta təhsilini davam etdirməsi və idmanla məşğul olması üçün şərait yaradılır.

15.1.19-cu maddənin şərhı

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər siyahısı və sayı bu Qaydalarla müəyyən edilmiş şəxsi əşyalardan istifadə etmək hüququna malikdirlər (4.1.19).

15.1.20-ci maddənin şərhı

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər öz paltar və ayaqqabısından istifadə etmək və münasib paltarı olmadıqda iqlimə uyğun paltarla təmin olunmaq hüququna malikdirlər (4.1.20).

“Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə özlərində saxlamağa, əldə etməyə, bağlama və banderollarda göndərilməsinə, sovqatlarda gətirilməsinə icazə verilmiş əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının Siyahısı”na müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər aşağıdakı paltarları özlərində saxlaya bilirlər:

1. Paltar, baş örtüyü, ayaqqabı, əl-üz dəsmalı (50 sm artıq olmayan) və yataq ləvazimatları;

2. İki dəstdən çox olmayan isti və adi alt paltarı;
3. Corab, əlcək (iki cütdən artıq olmamaqla), şərf, cib dəsmalı;
4. Otaq nəleyinləri (şap-şapları) və idman ayaqqabıları (hərəsindən bir cüt);
5. İdman geyimi (bir dəst).

15.1.21-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən:

Həbs edilmiş şəxslər gündə üç dəfə Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş yemək və maddi-məişət normalarına uyğun, keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz, istintaq təcridxanasında hazırlanmış isti yeməklə təmin edirlər. Yeməklər hazırlanarkən, həbs edilmiş şəxslərin yaşı, sağlamlıq vəziyyəti və dini ənənələri nəzərə alınır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edirlər.

Həbs edilmiş şəxslər nağdsız hesablaşma yolu ilə şəxsi hesablarında olan vəsaitlə ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə edə bilərlər. Bu məqsədlə istintaq təcridxanalarında fəaliyyət göstərən və iş rejimi təcridxanaların müdiriyyəti tərəfindən müəyyən edilən ticarət köşkü təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərə ticarət köşkü ilə satışına icazə verilən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar bu Qaydalarla müəyyən edilmiş siyahı üzrə müəyyənləşdirilir (6 nömrəli əlavə).

15.1.22-ci maddənin şərhı

“Psixoloji yardım haqqında” Qanuna əsasən, psixoloji yardım psixoloji problemlərin həlli, stress vəziyyətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin və psixi sağlamlığın yaxşılaşdırılması, şəxsiyyətin inkişafı, sosial adaptasiya məqsədi ilə psixoloji prinsiplər və metodlar əsasında həyata keçirilən tədbirlərdir (maddə 1.0.1).

Şəxsin müstəqil aradan qaldıra bilmədiyi və psixoloji problemlərin yaranmasına səbəb olan hallar böhran vəziyyəti hesab olunur (maddə 1.0.7).

Psixoloji yardım ödənişsiz və ya ödənişli əsaslarla göstərilir.

“Tibbi sığorta haqqında” Qanuna uyğun olaraq təcili və təxirəsalınmaz hallarda Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanuna uyğun olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, CİM-ə uyğun olaraq penitensiar müəssisələrdə cəza çəkən şəxslərin, “Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin ödənişsiz psixoloji yardım almaq hüququ vardır (maddə 6).

15.1.23-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs yerində saxlanılan şəxsin istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən barəsində çıxarılmış qərardan şikayət etmək hüququ vardır.

Həbs edilmiş şəxs bu bənddə nəzərdə tutulan hüququn məhdudlaşdırılmasına dair qərardan “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət etmək hüququna malikdir.

Şikayətin verildiyi hallarda, şikayət olunan tənbeh tədbirinin tətbiqinin dayandırılması ilə bağlı məsələyə maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılır və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilir.

15.2.1-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən:

Həbs edilmiş şəxs yaxın qohumları və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslər ilə ayda dörd dəfə 4 saatadək müddətə müvafiq şəraitdə və nəzarət altında görüşmək hüququna malikdir. Həbs edilmiş şəxs görüş zamanı daxili intizam qaydalarını pozduqda, görüş vaxtından əvvəl dayandırılır və bu halda həmin fakt protokollaşdırılır. Müxtəlif kameralarda saxlanılan həbs edilmiş şəxslərin bir-biri ilə görüşməsi qadağan edilir.

Bir görüşün hissə-hissə verilməsinə icazə verilmir. Həkimin rəyinə əsasən, ağır xəstəliyi ilə əlaqədar həyatı üçün təhlükə yaranan həbs edilmiş şəxsin yaxın qohumlarına ona baş çəkmək üçün istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən imkan yaradılmalıdır.

15.2.2-ci maddənin şərhı

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər öz vəsaiti hesabına qəzet və jurnallara abunə yazılmaq hüququna malikdirlər. Lakin müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər əldə etmək, saxlamaq və ya onları yaymaq qadağandır. Həbs edilmiş şəxslərə isə bütün bunlarla yanaşı, həm də belə nəşrlərə abunə yazılmaq qadağandır.

15.2.3-cü maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərin aldığı və göndərdikləri yazışmalar daxil olduğu və göndəriləndiyi vaxt göstərilməklə xüsusi qeydiyyat kitablarında qeydiyyata alınır.

İstintaq təcridxanasını tərk edən həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan məktublar istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən ən gec bir gün müddətində həbs edilmiş şəxslərin yaşadığı ünvana (yerə) göndərilir.

Həbs edilmiş şəxslərə daxil olan pul baratları onların şəxsi hesablarına köçürülür. İstintaq təcridxanasının müdiriyyətinin razılığı ilə onların öz şəxsi hesablarından yaxın qohumlarına pul baratları göndərilməsinə icazə verilir.

15.2.4-cü maddənin şərhı

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər şəxsi hesablarında olan vəsaitlə istintaq təcridxanasının ticarət köşküindən ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə etmək hüququna malikdirlər.

15.2.5-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8.1.26-cı Qaydasına əsasən, həbs edilmiş şəxslər Qanunun və bu Qaydaların tələbləri nəzərə alınmaqla nikah bağlamaq və nikahı pozmaq, habelə digər ailə-hüquq münasibətlərində iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Həmin Qaydaların 29.1-ci Qaydası isə müəyyən edir ki, həbs edilmiş şəxslər ailə qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq nikah bağlayır, nikahı pozur, habelə digər ailə hüquq münasibətlərində iştirak edirlər.

Ailə Məcəlləsinə əsasən, nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə vətəndaşların hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır.

15.2.6-cı maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün bir dəfə, sonradan isə həftədə iki dəfə 15 dəqiqəyədək müddətinə telefonla danışmaq hüququna malikdirlər. Şəhərlərarası və mobil telefon danışığının haqqı həbs edilmiş şəxsin, onun yaxın qohumlarının və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərin vəsaiti hesabına ödənilir.

Həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığının aparılması üçün istintaq təcridxanalarının rejim korpuslarında danışmaq kabinetləri olan xüsusi otaqlar təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığının uçotu telefon danışığı otağına təhkim edilmiş əməkdaş tərəfindən şəxsin adına açılmış xüsusi vərəqələrdə qeydə alınır və həmin otaqda saxlanılır (7 nömrəli əlavə).

Həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığı istintaq təcridxanasının işçi heyətinin nəzarəti altında həyata keçirilir.

İHAM-ın mövqeyinə əsasən, Konvensiyanın 8-ci maddəsi xüsusən məktub vasitəsilə ünsiyyətdə olmaq üçün adekvat imkan mövcud olduğu hallarda məhbuslara telefonla zəng etmək hüququ vermir¹. Bununla belə, daxili qanunvericilik məhbusların

¹ İHAM-ın “A.B. Niderlanda qarşı” (“A.B. v. Netherlands”, Application no. 37328/97, 29 January 2002) işi, 92-ci bənd; “Çijevski Polşaya qarşı” (“Czyzewski v. Poland”, Application no. 7453/02, 13 November 2003) iş (Qəraradad)

telefonla danışmalarına, məsələn, həbsxana əməkdaşlarının nəzarəti altında telefonla qohumları ilə söhbət etmələrinə icazə verirsə, o halda telefon söhbətlərinə tətbiq edilən məhdudiyyət onların Konvensiyanın 8-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş yazışmalarının toxunulmazlığına hörmət hüququnu həyata keçirmələrinə “müdaxiləyə” bərabər olacaqdır¹. Praktikada nəzərə alınmalıdır ki, məhbusların sərəncamında məhdud sayda telefonlar olur və həmçinin dövlət orqanları iğtişas və cinayətin qarşısını almaq vəzifəsini daşıyırlar².

Məhbusun dörd il birlikdə yaşadığı və ondan övladının olduğu partnyoruna zəng etmək üçün telefon köşkündən istifadə etməsinin müəyyən müddətə qadağan olunması və bunun üçün onların nikahda olmamalarının əsas gətirilməsi birlikdə götürülmüş 8-ci və 14-cü maddələrin pozuntusu hesab edildi³.

15.2.7-ci maddənin şərhı

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında idmanla məşğul olmaq və stolüstü oyunlar (şahmat, dama, domino, nərddaxta) oynamaq, habelə bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş qaydada televiziya verilişlərinə baxmaq hüququna malikdirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların bu Qaydalarla müəyyən edilmiş gün bölgüsünə riayət etməklə kameradan kənarda əlavə televiziya verilişlərinə baxması, orta təhsilini davam etdirməsi və idmanla məşğul olması üçün şərait yaradılır.

15.3-cü maddənin şərhı

CPM-in 90.7.6-cı maddəsinə əsasən, tutulmuş şübhəli şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan edildiyi andan vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək hüququna malikdir.

CPM-in 91.5.6-cı maddəsi isə müəyyən edir ki, tutulmuş təqsirləndirilən şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək hüququna malikdir.

¹ İHAM-in “Nusret Kaya və başqaları Türkiyəyə qarşı” (“Nusret Kaya and others v. Turkey”, Applications nos. 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 and 60915/08, 22 April 2014) işi

² İHAM-in “Danilyuk Rumıniyaya qarşı” (“Daniliuc v. Romania”, Application no. 7262/06, 2 October 2012) işi (Qərar) (Qərar)

³ İHAM-in “Petrov Bolqarıstana qarşı” (“Petrov v. Bulgaria”, Application no. 15197/02, 22 May 2008, işi

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydaları penitensiar sistemdə saxlanılan azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün azadlıqdan məhrum etmənin neqativ nəticələrinin mümkün qədər azaldılmasına yönəldiyinə görə¹ azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmininə xidmət edir.

Məhkumlarla rəftara münasibətdə BMT-nin Minimal Standart Qaydaları

Məhkumlarla rəftara münasibətdə BMT-nin Minimal Standart Qaydaları penitensiar sistemdə həbsdə olanlarla rəftar və həbsxanaların idarə olunması sahəsində prinsipial və praktiki nöqteyi-nəzərdən düzgün olanları əks etdirdiyinə² görə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmininə xidmət edir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM-ın mövqeyinə görə, xarici vətəndaşların azadlıqdan məhrum edilməsinə o vaxt bəraət qazandırılı bilər ki, onlar xarici vətəndaşlarla əlaqədar qanunvericiliyin tələbini pozsunlar, beləliklə, onlar ölkəyə qeyri-qanuni daxil olma və ya yaşamaqla inzibati hüquqpozmalar törətməkdə təqsirli olurlar. Onlar repatriasiyanı gözləmək üçün azadlıqdan məhrum edilə bilərlər, lakin onların azadlıqdan məhrum edilməsi cəza xarakteri daşıyamalıdır, ona görə də tutulan şəxslərə onların vəziyyətinə uyğun rejim müəyyən edilməlidir.

Tutulmuş immiqrantlarla sığınacaq axtaran şəxslər arasında fərqi qeyd etmək zəruridir. Sonuncular özlərinin xahişi ilə bağlı qərarı gözləyirlər, ona görə də həmin şəxsləri həbs etməyə və ya məhdudlaşdırmağa səbəb yoxdur. Onların xahişi rədd edildikdə onlar öz ölkələrinə qayıtmağı gözləyən tutulmuş miqrantlara çevrilirlər.

Müvafiq Avropa sənədlərində həmin göstərişlərin pozulması “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin pozulması ilə nəticələnir. Belə ki, həmin maddəyə görə, şəxs yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həbs edilə bilər.

“İlias və Axmed Macarıstana qarşı” iş üzrə qərardan: Banqladeşdən olan ərizəçilər Macarıstanda sığınacaq axtaranda tranzit zonada qanunsuz olaraq 23 gün həbsdə saxlanılmalarından və ya onların vəziyyətinə yenidən baxılması üçün heç bir vasitənin olmamasından şikayət edirdilər. Məhkəmə hesab etdi ki, faktiki olaraq azadlıqdan məhrum edilməyə bərabər olan 23 gün müddətinə tutulma Konvensiyanın 5-ci maddəsinə ziddir.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. R.1. P.2. //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015. P.1. // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

dəşində nəzərdə tutulan azadlıq hüququnu pozmuşdur. Ona görə ki, o, heç bir rəsmi qərarla əsaslandırılmırdı və məhkəmə nəzarətinə məruz qoyulmurdu¹.

“Xlyafa və başqaları İtaliyaya qarşı” iş üzrə 15 dekabr 2016-cı il tarixli qərardan: şikayət “ərəb baharı” hadisələrindən sonra 2011-ci ildə Lampeduzaya gəlmiş və istintaq təcridxanasında saxlanılan, sonra Palermo limanında gəmilərdə saxlanılan, daha sonra Tunisə repatriasiya olunan bir neçə miqrant tərəfindən verilmişdi. Böyük Palata qərara aldı ki, ərizəçilərin dəqiq və ya mümkün səbəblə tutulması hüquqi müəyyənlik prinsipinə müvafiq deyildir: azadlıqdan məhrumetmənin hüquqi və faktiki əsaslarına toxunmadan İtaliya hakimiyyəti tərəfindən qəbul edilmiş daxil olunmadan imtina barədə qərar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu təşkil edir. Nəhayət, İtaliya hüquq sistemi onların həbsdə saxlanılmasının qanuniliyi haqqında məhkəmə qərarını almaq üçün heç bir vasitə təqdim etmir².

“Mikolenko Estoniyaya qarşı” iş üzrə 8 oktyabr 2009-cu il tarixli qərardan: ərizəçi şikayət edirdi ki, yaşamaq üçün icazənin uzadılmasından imtina olunduqdan sonra o, 2003-cü ildən 2007-ci ilə kimi deportasiya üçün mərkəzdə həbsdə saxlanılmışdır. Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunun baş verdiyini müəyyən etmişdir. Belə ki, deportasiya məqsədilə həbsdə saxlanılma bu qədər uzun müddətə qüvvədə qala bilməzdi. Beləliklə, ölkədən çıxarmanın real perspektivi və hakimiyyət tərəfindən müvafiq araşdırma olmamışdır.

“Susso Musa Maltaya qarşı” iş üzrə 23 iyul 2013-cü il tarixli qərardan: ərizəçi Syero-Leonodan olan sığınacaq axtaran idi. Ondan şikayət edirdi ki, həbsdə saxlanılması qanunsuz olmuş və onun özünün həbsdə saxlanılmasını mübahisələndirmək üçün heç bir səmərəli hüquqi vasitəsi olmamışdır. Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu müəyyən etdi. Belə ki, onun sığınacaq verilməsi xahişi ilə müraciət etdiyi bir vaxtda həbs edilməsi qanuni əsaslardan məhrum olmaqla özbaşına idi. Bundan başqa, bu cür qərarın qəbul edilməsi həddən artıq vaxt çəkmişdi. Bundan əlavə, onun həbsdə saxlanılmasının qanuniliyini mübahisələndirməsi üçün imkanı yox idi. Bu cür analogi şikayətlərin ola biləcəyini nəzərə alaraq Məhkəmə Malta hakimiyyətindən miqrantların həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinin əqlabatan müddətdə yoxlanılması üçün mexanizm yaratmasını tələb etdi³.

Tutulmuş miqrantlar onlara müvafiq rejim və maddi şərait təmin etməyə qadir olan xüsusi hazırlanmış mərkəzlərdə yerləşmək hüququ vardır. Miqrantların əksəriyyəti ilk vaxtlar tranzit zonalarda, polis məntəqələrində saxlanılır: bu cür yerlər uzunmüddətli qalma üçün yararlı olmur. Ona görə miqrantlar bu cür yerlərdə qısa müddətdə saxlanılmalıdırlar. Onlar müxtəlif kateqoriyadan olan məhbuslar üçün nəzərdə tutulan həbsxanada saxlanılmalı deyillər.

¹ İHAM-ın “İlias və Axmed Macarıstana qarşı” (“Ilias and Ahmed v. Hungary”, Application № 47287/15, 14 March 2017) işi

² İHAM-ın “Xlyafa və başqaları İtaliyaya qarşı” (“Khlaiffa and others v. Italy”, Application № 16483/12, 15 December 2016) işi

³ İHAM-ın “Susso Musa Maltaya qarşı” (“Susso Musa v. Malta”, Application № 42337/12, 23 July 2013) işi

“Z.A. və başqaları Rusiyaya qarşı” iş üzrə 28 mart 2017-ci il tarixli qərarında İHAM qeyd etdi ki, ərizəçilər İraq, Fələstin, Somali və Suriyadan dörd nəfər olmaqla Moskvanın Şeremetyovo aeroportundan keçmək istəyirdilər. Onlara Rusiyaya daxil olmaqdan imtina edildi. Onlardan üç nəfəri 5 aydan 8 ayadək aeroportun tranzit zonasında qalmalı oldu, o birisi isə həmin yerdə bir il doqquz ay və azı iyirmi səkkiz gün qalmalı oldu. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusu baş vermişdir. Belə ki, onların aeroportun tranzit zonasında azadlıqdan məhrum edilmələrinin heç bir hüquqi əsası yox idi. Bundan başqa, onların uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilməsi şəraiti məqbul deyildi və alçaldıcı idi. Bu isə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusuna bərabər idi¹.

¹ İHAM-ın “Z.A. və başqaları Rusiyaya qarşı” (“Z.A. and others v. Russia”, Applications № 61411/15, 61420/15, 61427/15 and 3028/16, 21 November 2019) işi

Maddə 16. Şəxsi təhlükəsizlik hüququ

16.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, həbs yerinin müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməlidir.

16.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, həbs yerinin müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməli və müvafiq prokuroru məlumatlandırmalıdır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, həmçinin həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yarandıqda həbs yerinin müdiriyyətinin təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün görməli olduğu lazımi tədbirlərlə bağlı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, həmçinin həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yarandıqda həbs yerinin müdiriyyətinin təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görmək vəzifəsini müəyyən etmək və həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 18-ci maddəsi “Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin şəxsi təhlükəsizliyinin təmini” adlanmaqla özündə ehtiva edir ki, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarandıqda, yaxud digər şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə qarşı şəxsiyyət əleyhinə cinayətin törədilməsi təhlükəsi mövcud olduğu hallarda həbs yerinin əməkdaşları bu cür təhlükənin yarandığı şəxslərə münasibətdə təhlükəsizliyin təmini üçün dərhal zəruri tədbirləri görməlidirlər¹.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 19-cu maddəsi Qazaxıstan Respublikasının istinad olunan Qanununun 18-ci maddəsi ilə eyni məzmunudadır¹.

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 21-ci maddəsi “Şəxsi təhlükəsizlik hüququ” adlanmaqla nəzərdə tutur ki, tutulmuş və həbs olunmuş şəxslər şəxsi təhlükəsizlik hüququna malikdirlər. Həbsdə olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı hallarda və yaxud şəxsiyyət əleyhinə cinayətin törədilməsi təhlükəsi olduğu hallarda həbs yerinin əməkdaşları onların şəxsi təhlükəsizliklərinin təmini üçün dərhal zəruri tədbirlər görməlidirlər.

Həbs yerinin rəisi tutulmuş, həbs edilmiş şəxslərin şəxsi təhlükəsizliklərinin təmini üçün zəruri tədbirləri təmin edir².

İstinad olunan ölkələrin qanunvericilikləri həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizlikləri ilə bağlı təxminən eyni müddəaları nəzərdə tutur.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan normalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yaranıqda tətbiq olunacaqdır.

Maddənin məkana görə tətbiqi həbs yerləri, yəni istintaq təcridxanaları, müvəqqəti saxlama yerləri, hauptvaxtlar və səfərə çıxan gəmidə saxlanma yerləridir. Lakin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanalarından və ya müvəqqəti saxlanılma yerlərindən məhkəməyə, ibtidai araşdırma aparılması ilə bağlı hər hansı bir məkana müşayiət olunduqda da onların şəxsi təhlükəsizliklərinin təmini üçün həmin maddənin normaları tətbiq olunacaqdır.

Maddənin normalarının tətbiq olunduğu subyektlər həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslər və məhkumlar (həm təhlükəni yaradan, həm də həmin təhlükəyə məruz qalan şəxslər qismində), həbs yerlərinin əməkdaşları və müdiriyyəti, ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər və tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həyatı və ya sağlamlığı ilə bağlı məlumatlandırılan müvafiq prokurorlardır.

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44. <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовному делу (Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года // <https://lex.uz/docs/1876879>

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

16-cı maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərhı;

Həyat üçün təhlükə – yetirilən anda zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə törədən və ya adi gedişində ölümə nəticələnən zərərvermələr. Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 07 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmanın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları” həyat üçün təhlükəlilik əlamətinə görə sağlamlığa ağır zərər vurmanın növlərinin siyahısını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Qaydalar həyat üçün təhlükəli olan sağlamlığa vurulan zərərə aşağıdakıları aid etmişdir:

a) kəllə boşluğuna keçən, o cümlədən kəllə toxumasını zədələməyən yaralar;

b) ağır dərəcəli baş-beyin əzilmələri;

c) döş qəfəsinin yaraları;

d) qarına, qarın boşluğuna daxil olan yaralar;

e) uzun borulu sümüklərin açıq yaraları;

f) iri qan damarlarının zədələnməsi;

g) bədən səthinin 15%-dən çox sahəsini əhatə edən III-IV dərəcəli termiki yanıq; bədən səthinin 20%-dən çox sahəsini əhatə edən III dərəcəli yanıq; bədən səthinin 30%-dən çox sahəsini əhatə edən II dərəcəli yanıq; eləcə də az sahəsini əhatə edən, lakin ağır dərəcəli şok törədən yanıqlar.

Həyat üçün təhlükəli olan zədələr öz-özlüyündə həyatı qorxu altına alan vəziyyət yaradır. Belə hallara ağır dərəcəli şok, müxtəlif etiologiyaya malik koma vəziyyətini, çoxlu qan itirməni və s. göstərə bilərik¹.

Sağlamlıq üçün təhlükə – insan orqanizminin hər hansı bir xəstəliyini istisna edən təbii vəziyyəti üçün təhlükə;

Həbs yerinin müdiriyyəti – həbs yerinin rəisi və ya onu əvəz edən şəxs; bax: şərh olunan Qanunun 10.2-ci maddəsi və şərhı;

Lazımi tədbirlər – konkret təhlükədən asılı olaraq lazımi tədbirlər həbs yerinin müdiriyyətinin təhlükə yaradan tutulmuş və həbs edilmiş şəxsləri təcrid, onlara qarşı fiziki qüvvə, xüsusi vasitə, zəruri hallarda silah işlədilməsini təmin etməsində, təhlükəyə məruz qalan şəxsi birnəfərlik kameraya yerləşdirməsində ifadə oluna bilər;

Həbs yerinin işçiləri – bax: şərh olunan Qanunun 10.1-ci maddəsi və şərhı;

İbtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər – cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraatı aparan təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror;

¹ Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 7 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmanın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları”, bənd 7

Müvafiq prokuror – şərh olunan maddənin kontekstində ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi və ya həbs yerinə prokuror nəzarətini həyata keçirən prokuror.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həyatına və ya sağlamlığına qarşı digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən təhlükənin yaranması həbs yerinin müdiriyyəti üçün həmin şəxslərin təhlükəsizliyinin təmini baxımından lazımi tədbirlər görülməsi öhdəliyi yaradır. Şərh olunan Qanunun 33.1.7-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində şəxsi təhlükəsizliklərini təmin etmək həbs yeri müdiriyyətinin vəzifəsidir.

Bu cür profilaktik tədbirlərə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ayrıca saxlanması, o cümlədən həmin şəxslərin birnəfərlik kameralara yerləşdirilməsi aid edilə bilər. Şərh olunan Qanunun 34.3-cü maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həm özləri tərəfindən birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi barədə yazılı ərizə ilə müraciət etdikləri hallarda, həm də həmin şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün yaranmış təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi imkanını nəzərdə tutur. Yəni, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxs digər hallarla yanaşı, həm də həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükə hiss etdiyi hallarda da həbs yerinin müdiriyyətinə birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi barədə yazılı ərizə ilə müraciət edə bilər. Bundan əlavə, həbs yerinin müdiriyyəti özü tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükənin mövcudluğunu hiss etdikdə təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə onun və ya təhlükəni yaranan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

Bu cür hallarda görülən profilaktik tədbirlərə həmçinin eyni cinayət işinin istintaqı zamanı tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin ayrı-ayrı kameralarda saxlanılmasını da aid etmək olar. Şərh olunan Qanunun 35.2.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi ilə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərində bir-birindən ayrı saxlanılırlar. Təcrübədə məhz eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər arasında ziddiyyət və mübahisələrin yaranması və bu cür şəxslərin bir-birindən qisas alması kimi hallar meydana çıxa bilər. Bu cür hallar isə həbs yerlərində təhlükəsizliyin təmin olunması üçün nəzərə alınmalı, xoşagəlməz halların baş verməsinin qarşısının alınması üçün nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Həmin hallar həm iş üzrə ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslərin qərarları əsasında, həm də həbs yerlərində “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanuna əsasən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə aşkar edilə bilər. Şərh olunan Qanunun 13-cü maddəsinə əsasən, həbs yerlərində əməliyyat-axtarış tədbirləri “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada tətbiq edilə bilər.

Həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin müdiriyyəti həyata keçirir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirirlər.

Həbs yerlərində şəxsi təhlükəsizliklərinin təminində tutulmuş və ya həbs edilmiş

şəxslərin davranışı üzərində səmərəli nəzarətin həyata keçirilməsi, onların özlərinin və yaşadıkları kameralarda, aldıkları sovqat və bağlamalarda axtarışların keçirilməsi də əhəmiyyətli ola bilər.

Şərh olunan Qanunun 25.2-ci maddəsinə əsasən, qadağan edilmiş əşyaların, yaxud tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilməyən əşyaların keçirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə bağlama, sovqat və banderollara həbs yerinin işçiləri tərəfindən baxış keçirilir.

Şəxsi təhlükəsizlik tədbirləri təmin etmək üçün hüquqi əsasını tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həyat və ya sağlamlığına qarşı təhlükənin mövcud olmasıdır. Bu cür təhlükə həbs yerlərində saxlanılan digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həmin şəxsə qarşı cinayət törədəcəyi barədə söylədikləri və ya niyyətini digər formada ifadə etməsi əsas ola bilər. Bu zaman təhlükə ona məruz qala biləcək şəxsə məlum ola və ya ona hər hansı formada çatdırıla bilər. Əgər bu cür təhlükəni iş üzrə ibtidai araşdırmanı həyata keçirən orqan müəyyən etmişdirsə, bu barədə həbs yerinin müdiriyyətinə, əksinə həbs yerinin müdiriyyəti aşkar etmişdirsə, ibtidai araşdırmanı həyata keçirən orqana məlumat verməlidir.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 37.4-cü Qaydası müəyyən edir ki, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, kameraların texniki vəziyyətinin öyrənilməsi məqsədilə təsdiq edilmiş cədvəl əsasən, rejim korpuslarında yerləşən kameralarda böyük nəzarətçilərin rəhbərliyi ilə nəzarətçilər heyəti tərəfindən iki gündə bir dəfə, orta rəis heyətinin rəhbərlik etdiyi qruplar tərəfindən həftədə bir dəfədən az olmayaraq, istintaq təcridxanası üzrə müəssisə müdiriyyətinin rəhbərliyi ilə ayda bir dəfə ümumi baxış tədbirləri keçirilir. Keçirilən tədbirlərin nəticələri aktla rəsmiləşdirilir. Bu tədbirlər keçirilərkən, həbs edilmiş şəxslər gəzinti yerlərinə çıxarılırlar.

38-ci Qaydaya müvafiq olaraq, həbs edilmiş şəxsin həyatına, sağlamlığına, yaxud şəxsiyyətinə qarşı digər həbs edilmiş şəxslər və ya başqa şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, o, istintaq təcridxanasının müdiriyyətinə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ərizə ilə və ya şifahi müraciət etmək hüququna malikdir. Müəssisənin müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməlidir.

Təhlükənin qarşısının alınması üçün istintaq təcridxanasının rəisi həbs edilmiş şəxsin birnəfərlik kameraya yerləşdirilməsinə dair qərar qəbul edir (20 nömrəli əlavə). Həbs edilmiş şəxsin birnəfərlik kameraya keçirilməsi mümkün olmadıqda, təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə cərimə təcridxanasının kameralarından müvəqqəti istifadə edilməsinə yol verilir.

Həbs edilmiş şəxsin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün onun cərimə təcridxanasında və ya birnəfərlik kamerada yerləşdirilməsi tənbeh tədbiri hesab edilmir və ona belə yerlərə tənbeh tədbiri qaydasında keçirilmiş həbs edilmiş şəxslər üçün tətbiq olunan məhdudiyyətlər şamil olunmur.

Şərh edilən Qanunun 40-cı maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müstəsna tədbir kimi cərimə təcridxanasına yerləşdirilməsinin bir neçə halını nəzərdə tutur. Bu cür hallardan biri də 40.2.4-cü maddədə nəzərdə tutulmuş həbs edilmiş şəxsin digər həbs edilmiş şəxsləri hədələməsidir. Bu cür hədələmələr öldürülməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə şəklində də ola bilər. “Öldürülməklə və

ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə, hədənin icra ediləcəyi üçün real əsaslar olduqda CM-in 134-cü maddəsinin tərkibini yaradır. Bu cür hallarda həbs yerinin müdiriyyətinin təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməsi həm də cinayət işinin başlanılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi ilə müşayiət olunmalıdır. Çünki həmin cinayətin ictimai təhlükəliliyi, bu əməlin törədilməsi nəticəsində zərərçəkmişin həyatı və ya sağlamlığı istənilən vaxt reallaşa biləcək hədəyə məruz qalır”¹.

Şərh olunan Qanunun 43-46-cı maddələrində həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi halları, şərtləri və hüduqları öz əksini tapmışdır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin özünə və ətrafdakılara zərər yetirmək cəhdinin qarşısını almaq, həbs yerinin işçilərini, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri və ya digər şəxsləri onların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan basqıdan müdafiə etmək, həyatına və sağlamlığına təhlükə yarandıqda və bu təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmadıqda, girov saxlanılan şəxsləri azad etmək və s. hallarda həbs yeri əməkdaşlarının fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah tətbiqinə icazə verilir. Qeyd olunan hallarda həbs yeri əməkdaşlarının fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah tətbiqi tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin təhlükəsizliyinin təmini üçün zəruri tədbir kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Həbs edilmiş şəxsin həyat və sağlamlığına qarşı istintaq təcridxanalarının işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməli və aidiyyəti prokuroru məlumatlandırmalıdır.

Şərh olunan maddə həmçinin həbs yerinin müdiriyyətinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yarandıqda, belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməsini və müvafiq prokuroru məlumatlandırma vəzifəsini də müəyyən edir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs üçün bu maddədə nəzərdə tutulan təhlükə şərh olunan Qanunun 27-ci maddəsi ilə də sıx əlaqədardır. Həmin maddəyə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər heç bir halda işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməzlər. Onlar həbs yerlərində insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməzlər. Bu cür hallara qarşı barışmaz mübarizə aparılmalıdır².

BMT-nin 14 dekabr 1990-cı il 45/111 sayılı “Məhkumlarla davranışın əsas prinsipləri” adlı Qətnaməsində 1-ci Prinsip kimi qeyd olunur ki, “bütün məhkumlar onlara məxsus ləyaqət və insan kimi mahiyyətinə görə hörmətli münasibətdən istifadə edirlər”³.

Həbs yerlərində cəzasızlıq mədəniyyəti insan hüquqlarının pozuntusuna səbərlə münasibət bəslənilən yerlərdə mövcud olur və bu pozuntuları törətməkdə təqsirli

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. Bakı - 2008, s.301

² Nigel S. Rodley. The treatment of prisoners under international Law. Second edition. Oxford University Press. 2002. p. 7

³ Basic Principles for the Treatment of Prisoners. Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990 // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/basicprinciples.pdf>

olanlar ya cinayət, mülki, inzibati və ya intizam məsuliyyətinə cəlb olunurlar¹, ya da törədilmiş pozuntuları törətməyə görə cəza sanksiyası o qədər yüngül olur ki, çəkindirmə effekti yaratmır. Əməkdaşlar arasında susmaq barədə razılıq, həmçinin “poqon şərafı” kimi anlayış bu cür mədəniyyətin inkişafına kömək edir. Törədilmiş cinayətlərə görə hüquq-mühafizə orqanları təqsirli şəxsləri qərəzli araşdırma aparmaqla cinayət məsuliyyətinə cəlb etmədikdə, cəzasızlıq cəmiyyətdə kök salır. BMT-nin işgəncələr üzrə xüsusi məruzəçisi qeyd etmişdir ki, bir çox ölkələrdə işgəncə və digər qəddar rəftarın tətbiqinin geniş yayılmasının əsas səbəblərindən biri cəzasızlıqdır².

İHAM “Layıcov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “Şəxs 3-cü maddənin tələblərinə zidd olaraq polis tərəfindən pis rəftara məruz qaldığı ilə bağlı tələb qaldırdıqda qeyd olunan maddə dövlətin Konvensiyanın 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş ümumi vəzifəsi olan “yurisdiksiyası altında olan hər bir kəsin Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan yararlanmasını təmin etmək” vəzifəsi ilə birlikdə səmərəli rəsmi araşdırmanın aparılmasını tələb edir. Bu araşdırma bu əməli törətməkdə məsuliyyət daşıyan şəxslərin müəyyən edilərək cəzalandırılmalarına imkan yaratmalıdır. Əks halda, işgəncənin və qeyri-insani və alçaldıcı rəftarın və cəzanın ümumi şəkildə hüquqi baxımdan qadağan edilməsi fundamental əhəmiyyət kəsb etsə də, təcrübədə səmərəsiz olacaq və bəzi işlərdə dövlət nümayəndələrinin virtual cəzasızlıqdan istifadə edərək nəzarətləri altında olan şəxslərin hüquqlarını tapdalamaları mümkün olacaqdır”³.

Penitensiar müəssisələrin təhlükəsizliyi səmərəli mühafizə və nəzarət, məhkumların ayrılıqda saxlanılma tələblərinə riayət edilməsi ilə təmin olunur. Penitensiar təhlükəsizliyin təmininin əsas şərtlərindən biri potensial təhlükə təşkil edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin vaxtında müəyyən edilməsidir. Cinayətkar qrupun üzvləri, zorakılıq, homoseksuallıq, həbs yerindən qaçma, psixi qüsurları olanlar potensial təhlükə təşkil edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər kimi daha çox nəzərdən keçirilə bilirlər. Bu cür şəxslər aşkar edildikdən sonra onları neytrallaşdırmaq üçün səmərəli tədbirlər həyata keçirmək lazımdır.

Bu cəhətdən Sovet dövlətinin cinayət törədən şəxsləri azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlamaq təcrübəsi maraq doğurur. 1918-ci ilin “Müvəqqəti Təlimat”ı cinayətlərin residivinə yol verənlərin xüsusi həbsxanalarda saxlanmasını tələb edirdi. 1924-cü il İslah-Əmək Məcəlləsi ciddi təcridə əsaslanan azadlıqdan

¹ Nations Unies, Conseil économique et social, E/CN.4/2005/102/Add.1 8 février 2005, promotion et protection des droits de l'homme impunité Rapport de l'experte indépendante chargée de mettre jour l'ensemble de principes pour la lutte contre l'impunité, Diane Orentlicher Additif Ensemble de principes actualisé pour la protection et la promotion des droits de l'homme par la lutte contre l'impunité //

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/109/01/pdf/g0510901.pdf>

² Промежуточный доклад Специального докладчика ООН по пыткам и другим жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство видам обращения или наказания, 2010 г. (A/65/273). //

https://www.apt.ch/sites/default/files/publications/culture-in-detention_russian-1.pdf

³ “Layijov v. Azerbaijan”, Application no. 22062/07, 10 April 2014

məhrumətmə üçün xüsusi həbsxanalar (təcridxanalar) nəzərdə tuturdu. RSFSR XƏK-in İslah-Əmək Müəssisəsi Baş İdarəsi rejimi mütəmadi pozanlar üçün cərimə, islah-əmək düşərgələrini nəzərdə tuturdu. Mənfi əhvali-ruhiyyəli məhkumların təcridi və cinayətkarlıqla mübarizə məqsədilə qərəzli pozuntu törədənlər cəzalarını çəkmək üçün Şimal Buzlu Okeanı istiqamətindəki düşərgələrə göndərilirdilər. Cinayətkar qrupların liderlərinin neytrallaşdırılması üçün 1935-ci ilin dekabrında “İslah-Əmək Düşərgələrindən məhkumların müddətli həbsxanalara göndərilməsi haqqında Təlimat” qəbul edildi. Bu tədbir cəza kimi nəzərdən keçirilir və yalnız bütün digər vasitələr tükəndikdən sonra tətbiq olunurdu¹.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin 49-cu qaydasına müvafiq olaraq penitensiar müəssisələrdə daxili qayda rejim, təhlükəsizlik və intizamın tələbləri nəzərə alınmaqla və eyni zamanda, məhkumlara insan ləyaqətini təmin edən şərait yaratmaqla, habelə 25-ci Qaydaya uyğun tədbirlər proqramının tam yerinə yetirilməsi şərti ilə təşkil olunur.

50-ci Qayda isə nəzərdə tutur ki, daxili qaydanın, təhlükəsizliyin və intizamın təmin olunması zərurəti nəzərə alınmaqla, məhkumlara ümumi saxlanma şəraiti ilə bağlı məsələləri müzakirə etməyə icazə verilir və bu məsələlərin penitensiar müəssisənin müdiriyyətinin nəzərinə çatdırılması həvəsləndirilməlidir².

Avropa Penitensiar Qaydalarına verilən şərhdə qeyd olunur ki, “əgər bütün maraqlı tərəflər arasında əlaqələrin saxlanılması üçün dəqiq kanallar mövcuddursa, ümumən daxili qaydanı saxlamaq daha asandır. Buna görə də təhlükəsizliklə bağlı təhdidlər olmadıqda, məhkumlara cəzanın çəkilməsinin ümumi şərtlərinə dair məsələlərin müzakirəsi üçün imkan verilməlidir. Ümumilikdə, bütün məhkumlar penitensiar müəssisələrin normal fəaliyyət göstərməsində maraqlıdırlar və bu sahədə faydalı mülahizələri ilə bölüşə bilirlər. Onlara öz mülahizələrini həbsxana müdiriyyətinə çatdırmağa imkan verilməlidir”³.

APQ-nin 51-ci Qaydası müəyyən edir ki, ayrı-ayrı məhkumlar barədə tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri onların etibarlı saxlanılmasının təminatı üçün minimum olmalıdır. Fiziki maneələrlə və digər texniki vasitələrlə təmin edilən mühafizə məhkumları tanıyan və onların nəzarəti altında olan işçi heyət tərəfindən tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri ilə tamamlanır⁴.

¹ Смирнов Л.Б. Пенитенциарная безопасность и проблемы ее обеспечения // Уголовно-исполнительное право. 2019. Т. 14(1–4), № 4. Теория уголовно-исполнительного // <https://auspublishers.com.au/temp/556708537bcf285bf0585b9672273ac0.pdf>

² Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

³ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 50. //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ac>

⁴ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

APQ-nin şərhində qeyd olunur ki, təhlükəsizliyin minimal zəruri səviyyəsinin təmin edilməsi üzrə məhkumlara tətbiq edilən mühafizə üç əsas məqsəd güdür:

– bu, penitensiar müəssisənin işçi heyətinə məhkumların sayının az olduğu zaman hansının daha ciddi mühafizə şəraitində saxlanılmasını müəyyənləşdirməyə kömək edir;

– saxlanılma üzrə mühafizənin ciddiliyi nə qədər az olsa, davranışın humanistliyi bir o qədər də çox olar;

– təhlükəsizlik asanlıqla əldə edilmir və mühafizə nə qədər ciddi olarsa, bir o qədər də baha başa gəlir. Maliyyə nöqteyi-nəzərindən daha çox məhkumun ciddi mühafizə şəraitində saxlanılması əlverişli deyildir.

Təhlükəsizlik üzrə fiziki və texniki vasitələr həbsxana həyatının ayrılmaz hissəsidir, lakin intizamın saxlanılması üçün təkə bunlar kifayət deyildir. Təhlükəsizlik həm də məhkumlarla bilavasitə işləyən işçi heyətinin sayıqlığından, məhkumlar arasında baş verən proseslərdən xəbərdar olmasından və müsbət əhvali-ruhiyyənin saxlanılması üzrə göstərdikləri səylərdən də asılıdır. Operativ mühafizənin gücü ondadır ki, öz fəallıq təbiətinə uyğun olaraq təhlükəsizlik üçün yaranmış qorxunu ilkin mərhələdə aşkara çıxarmağa imkan verir. Müşahidə aparan işçi heyəti və məhkumlar arasında müntəzəm əlaqələr mövcud olduqda, onlar normadan kənarlaşmaları, yəni təhlükəsizlik üçün təhdid yarada bilən vəziyyəti daha çevik hiss edirlər¹.

APQ-nin 52-ci Qaydasına əsasən, qəbuldan sonra imkan olan kimi, məhkumların digər məhkumlar və ya penitensiar müəssisələrdə işləyən şəxslər və yaxud bu müəssisələrə baş çəkən şəxslər üçün təhlükə yarada biləcəkləri, habelə onların özlərinə xəsarət yetirmələri ehtimalının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə məhkumların qiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir.

Məhkumların, penitensiar müəssisələrin işçi heyətinin və bütün başçəkənlərin təhlükəsizliklərinin təmin edilməsi və təhlükəsizliyə təhdid yarada bilən zorakılıq və digər hadisə risklərinin minimuma endirilməsi üçün qaydalar işlənib hazırlanmalıdır.

Günün qaydaları ilə müəyyən olunmuş bütün tədbirlərdə məhkumların təhlükəsiz iştirak edə bilmələri məqsədilə zəruri səylər göstərilməlidir.

Məhkumların istənilən vaxt, o cümlədən gecə vaxtı işçi heyəti ilə əlaqə yaratmaq imkanı olmalıdır.

Penitensiar müəssisələrdə ölkənin səhiyyə və təhlükəsizliyə dair qanunlarına riayət olunmalıdır².

APQ-nin şərhində qeyd olunur ki, penitensiar müəssisə hamının özünü təhlükəsiz hiss etdiyi bir yer olmalıdır. Ona görə də 52-ci Qayda həm məhkumlara, həm penitensiar müəssisənin işçi heyətinə, həm də başçəkənlərə aiddir. Zorakılıq, yaxud yangın

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 51. //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ac>

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 52 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ac>

kimi təhlükələri bütünlüklə aradan qaldırmaq mümkün olmasa da, müvafiq üsulların tətbiqi ilə belə riskləri minimuma endirmək mümkündür.

Zəruri nəzarət səviyyəsinin olmaması kimi, izafi nəzarətin də fiziki təhlükəsizlik üçün neqativ nəticələri ola bilər. Yalnız dəqiq ifadə edilmiş normaların ardıcıl tətbiqi ilə vəziyyətin təhlükəsizliyinə nail olmaq mümkündür. Eyni zamanda, penitensiar müəssisələr məcburi qaydada zəruri yangınsöndürmə vasitələri ilə təchiz edilməli, görünən yerlərdə onlardan istifadə təlimatları, yangın baş verməsi barədə xəbərdarlıq, binalardan təxliyə sxemləri, daxili toplanış məntəqələri, habelə bütün məhkumların və həbsxananın işçi heyətinin yoxlanılması qaydaları olmalıdır.

Həbs yerlərinin müdiriyyəti elə bir şərait yaradılmasına çalışmalıdır ki, bu zaman bütün məhkumlar zorakılıqdan müdafiə olunduqlarını hiss edə bilsinlər. Habelə elə üsullar işlənib hazırlanmalıdır ki, bütün məhkumlar bir-biri ilə ünsiyyətdən çəkinməsinlər, qəsdin, yaxud zorakılığın digər formalarının baş verəcəyindən qorxmasınlar, yəni onların günün istənilən vaxtında, habelə gecə vaxtı da həbsxananın işçi heyətinə müraciət etmək imkanları olsun¹.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 57-ci Qaydasında qeyd olunur ki, hüquq pozuntusu törədənləri ətraf aləmdən təcrid edən həbsdə saxlama və digər tədbirlər nəticəsində həmin şəxslər azadlıqdan məhrum edildiklərindən özünü müəyyən etmə hüququndan da məhrum olunduqlarına görə əzaba məruz qalırlar. Ona görə də seqreqasiyaya (ayrılıqda saxlanılmaya) bəraət qazandıran və ya intizam mülahizələrinin bunu tələb etdiyi hallar istisna olmaqla penitensiar sistem bu cür vəziyyətdən yaranan həmin əzabları dərinləşdirməməlidir².

Qaydalarda azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzanın nəyi təmsil etdiyi aydın şəkildə göstərilir və qeyd olunur ki, həbsdə saxlanılma öz-özlüyündə əzab yetirir. Cəzanın özünün xarakterindən yaranan əzab seqreqasiyaya bəraət qazandıran və ya intizam mülahizələrinin bunu tələb etdiyi hallar istisna olmaqla dərinləşdirilməməlidir.

Bununla belə, cəza kimi həbsdə saxlanılma zəruri olaraq özü ilə bir sıra məhdudiyyətlər doğurur. Həbs olunan şəxslər seçimlərindən asılı olmayaraq müəyyən insanlardan ibarət olan toplumda yaşamağa və öz həyatlarını həbs yerinin rejiminə uyğunlaşdırmağa məcburdurlar. Onlar əks-cinsdən olanlarla normal əlaqələrdən məhrumdurlar və bu, onların emosional vəziyyətinə və şəxsi ləyaqət hissələrinə öz təsirini göstərir. Onlar məhsul və xidmətlərə çatımlılıqdan məhrumdurlar. Onlar öz şəxsi həyatlarına görə yalnız məhdud məsuliyyət daşıya bilirlər. Bir penitensiar sistem çərçivəsində və müxtəlif ölkələrdə həmin amillərin təsirinin müxtəlif olmasına baxmayaraq həbsxanada olmaq həmişə ağrılıdır.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 52 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ac>

² The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

Kriminologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, həbsxana həyatının məhrumiyyət və əzabları həbsdə olanları həbs yerlərinin qaydalarına və cinayətkar birliklərə yaxınlaşdırır və ümumqəbul olunmuş dəyərlərdən uzaqlaşdırır. Bu isə o deməkdir ki, həbsxanada saxlanılma hallarında hətta özünü müəyyən etmə hüququ öz əhəmiyyətini itirsə də, şəxsi məsuliyyət mümkün dərəcədə maksimum səviyyədə təmin olunmalıdır. Bununla əlaqədar ədalətlik hissi və praktiki mülahizələr tələb edir ki, həbsdə saxlanılma ilə bağlı əzablar yalnız həbsxanada saxlanılma faktı ilə əlaqədar olanlarla məhdudlaşmamalıdır. Həbsdə saxlanılmanın zəruri nəticəsi hesab olunanlardan başqa, hər bir məsələ daimi nəzarətdə olmalı, qiymətləndirilməli və onların ixtisara salınmasına səy göstərilməlidir.

57-ci Qaydada, həmçinin həbs yerlərində intizamın təmin edilməsi ilə əlaqədar özünü müəyyən etmə və şəxsi azadlığın məhdudlaşdırılmasından da bəhs olunur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, həbs yerlərində həyatın qaydaya salınması hər bir penitensiar sistem üçün əsas məsələlərdən biridir. Həbs yerləri həm orada saxlanılanlar, həm də işçi heyət üçün eyni qaydada təhlükəsiz olmalıdır. Həbs yerində cəza çəkilməsi faktının özü heç bir halda, həbsdə olanların zorakılıq, adam öldürmə, şantaj, seksual və digər qəsdlərdən müdafiə olunmaq hüququnu itirmələri və ya fiziki, yaxud əqli sağlamlıq və şəxsi təhlükəsizliyin riskə məruz qoyulması imkanı kimi başa düşülməməlidir. Yaxşı təşkil olunmuş həyat hüququnun reallaşdırılmasından həm həbsdə olanlar, həm də həbs yerinin işçi heyəti bəhrələnmə bilər¹.

BMT-nin 14 dekabr 1990-cı il 45/111 sayılı “Məhkumlarla davranışın əsas prinsipləri” Qətnaməsi

Həbsxanalar hər hansı bir dövlətin rifaha yardım və cəmiyyətin bütün üzvlərinin inkişafı üzrə əsas öhdəlikləri ilə yanaşı, digər sosial məqsədlərinə müvafiq olaraq məhkumları saxlamağa və cəmiyyəti hüquq pozuntularından qorumağa görə məsuliyyət daşıyırlar².

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

Bütün məhkumlar üçün riskin təhlükəsizliyinin tələbləri əsasında qiymətləndirilmənin vacibliyi İHAM-ın qərarlarında da öz əksini tapmışdır. “Edwards Birləşmiş Krallığa qarşı” (46477/99) iş üzrə qərarla Məhkəmə kamera yoldaşları tərəfindən ölümcül döyülmüş və hökmünün çıxarılmasını gözləyən həbs edilmiş şəxsin yaşamaq hüququnun pozulması faktını müəyyən etmişdir³.

Məhkumlara təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı İHAM-ın “Labita İtaliyaya qarşı” iş üzrə qərarında qanunda nəzərdə tutulmadığı halda həbs yerində saxlanılan

¹ Как заставить стандарты работать. Практическое руководство по эффективному применению международных тюремных правил. Будапешт. Penal Reform International. 1998, с. 29-30

² Basic Principles for the Treatment of Prisoners. Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990 // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/basicprinciples.pdf>

³ “Edwards v. the United Kingdom”, Application № 46477/99, 16 December 1992

şəxsin yazışmasının senzurdan keçirilməsini 8-ci maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirdi. İş üzrə qərarın 176-cı və 177-ci bəndlərində qeyd olunurdu ki:

“Komissiya belə bir yekdil fikir ifadə etdi ki, hazırkı işdə Konvensiyanın 8-ci maddəsi pozulmuşdur, çünki ərizəçinin yazışma sirrinə hörmət hüququna müdaxilə qanunla nəzərdə tutulmamışdır. Komissiya bildirdi ki, tətbiq olunan qanunvericilikdə (1975-ci il tarixli 354 sayılı Qanunun 18-ci maddəsində) müvafiq hakimiyyət orqanlarının bu sahədə qiymətləndirmə sərbəstliyinin hüdudları kifayət qədər aydın göstərilənməmiş və onun necə həyata keçirilməsinə aydınlıq gətirilməmişdir (adı çəkilən maddədə məhbusların yazışmaları üzərinə senzura qoyulması müddətinə və ya senzuranın tətbiqi barədə qərarların verilməsinin əsaslarına dair qaydalar nəzərdə tutulmamışdır”¹. “Van Der Ven Niderlanda qarşı” iş üzrə qərarında İHAM belə qənaətə gəldi ki, ərizəçinin həbs yerində saxlanıldığı rejim onun şəxsi və ailə həyatına münasibətdə həddən artıq məhdudiyyət nəzərdə tutmuş və bu rejim Niderlandda həbs yerlərində adi rejim kimi nəzərdən keçirilir².

İHAM-ın mövqeyinə əsasən, məhdudiyyət tədbirləri, məsələn, ailə üzvləri ilə görüşlərin sayının məhdudlaşdırılması, həmin görüşlərin nəzarət altında keçirilməsi və məhbus üçün xüsusi həbsxana rejiminin və ya görüşlər üçün xüsusi qaydaların nəzərdə tutulması onun 8-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarına müdaxilə təşkil edir³.

Eynilə, ərizəçini valideynlərinin evinə yaxın yerdə yerləşən həbsxanaya köçürməkdən imtina edilməsi 8-ci maddənin pozuntusunu təşkil edir⁴.

Bərqərar olmuş presedent hüququna uyğun olaraq, “həbsdə olan şəxslər əlverişsiz vəziyyətdədirlər və dövlət orqanları onları qorumaq vəzifəsi daşıyır. Müvafiq surətdə, polisə saxlama yerinə sağlam vəziyyətdə salınan şəxsin azad edilən zaman öncə həbsxanada xəsarət aldığı müəyyən edilərsə, dövlət həmin xəsarətlərin necə baş verdiyinə dair inandırıcı izahat verməyə borcudur”⁵.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, “həbsdə saxlanılan şəxs öldükdə, ona qarşı rəftara görə dövlət orqanlarının məsuliyyəti xüsusilə ciddi olur... Belə hallarda hesab etmək olar ki, qaneedici və inandırıcı izahat vermək üzrə sübutetmə yükü dövlət orqanlarının üzərinə düşür”⁶.

Agit Salman həbsxanaya açıq-aşkar sağlam vəziyyətdə, öncədən bədənində xəsarət və ya aktiv xəstəlik olmadan gətirilmişdi. Sol topuğundakı xəsarətlər, sol ayağındakı göyərmə və şiş, sinəsindəki şiş, habelə döş qəfəsindəki sınıq barəsində inandırıcı izahatlar verilmədi... Məhkəmə hesab etdi ki, “Adana Təhlükəsizlik Müdirliyində

¹ “Labita v. Italy”, 26772/95. 6 April 2000

² “Van der Ven v. the Netherlands”, Application №0901/99, 04 February 2003

³ “Piechowiec v. Poland”, Application №20071/07, 17 April 2012; “Khoroshenko v. Russia”, Application №41418/04, 30 June 2015; “Mozer v. the Republic of Moldova and Russia”, Application №11138/10, 23 February 2016; “Vidish v. Russia”, 53120/08, 15 March 2016

⁴ “Rodzevillo v. Ukraine”, 38771/05, 14 January 2016; “Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia”, Application № 11082/06 and Application № 13772/05, 25 July 2013

⁵ “Salman v. Turkey”, Application № 21986/93, 27 June 2000

⁶ Yenə orada

həbsdə olduğu müddətdə ürək tutmasından keçinmiş Agit Salmanın ölümünü Hökumət izah edə bilməyib və onun ölümünə görə cavabdeh dövlət məsuliyyət daşıyır”¹.

“Kinan Birləşmiş Krallığa qarşı” iş ciddi fiziki zorakılığa görə məhkum edilən, əqli çatışmazlığı olan gənc Mark Kinanla bağlı idi. Həbsxanada onun xəstəliyinin bir sıra simptomları, o cümlədən özünə xəsarət yetirmə simptomları özünü göstərirdi. Bir müddət həbsxananın xəstəxana şöbəsində, sonra isə həbsxana kamerasında qaldıqdan sonra o, həbsxana personalının iki üzvünə hücum etdi, hücum müalicə kursunda dəyişiklik edildikdən sonra baş vermişdi və onun dediyinə görə, bu onu əqli cəhətdən pis duruma salmışdı. Hücumu görə o, cəza kamerasına salındı və orada özünü asdı...

Məhkəmə xatırlatdı ki, dövlətlər nəinki səmərəli cinayət hüququ normalarını qəbul etməli və onları səmərəli icra mexanizmi vasitəsilə tətbiq etməlidirlər, onlar həm də digər fərdin cinayətkar hərəkətləri ucbatından risk altında olan fərdi müdafiə etmək üçün qabaqlayıcı əməllərə qarşı tədbirlər görməlidirlər. Məhkəmə qərara aldı ki, həbsxanada şəxsin xəsarətlərə məruz qalmasına və ya ölməsinə görə dövlət cavabdehlik daşıyır.

Məhkəmə göstərdi ki, əqli qüsurları olan və intihar riski altında olduğu məlum olan şəxsə göstərilmiş tibbi yardımda əhəmiyyətli qüsurlar vardır. Belə vəziyyətdə sonradan onun fiziki və mənəvi müqavimətini qıra bilən ciddi intizam cəzasının tətbiq edilməsi, yəni cəza kamerasında yeddi gün təcrid halında saxlanılması və hadisədən iki həftə sonra, onun azadlığa buraxılacağı gündən cəmi doqquz gün əvvəl onun cəzasına iyirmi səkkiz gün əlavə edilməsi əqli qüsurları olan şəxsin müalicə standartlarına uyğun deyil. Bu, Konvensiyanın 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan mənada qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza hesab edilməlidir”².

İHAM-ın Böyük Palatası “Valentin Kampeanu adından Hüquqi Resurslar Mərkəzi Rumıniyaya qarşı” iş üzrə qərarında bildirdi ki, bütün elementləri nəzərə alaraq, Məhkəmə belə qənaətə gəlir ki, dövlət orqanları cənab Kampeanunun işi üzrə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin tələb etdiyi hərtərəfli araşdırma aparmamış və beləliklə ölüm hallarının səmərəli istintaqını həyata keçirməmişlər. Beləliklə, hazırkı işdə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin prosessual aspekti ilə bağlı pozuntu baş vermişdir³.

İHAM “Pol və Odri Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, Konvensiyanın 13-cü maddəsi milli hüquq sistemində istənilən formada təsbit edilmiş Konvensiya hüquq və azadlıqlarının mahiyyət üzrə həyata keçirilməsi üçün hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğunu təmin edir. Beləliklə, 13-cü maddə Konvensiyaya müvafiq olaraq “əsaslandırılmış şikayət”ə mahiyyət üzrə baxılmasına imkan verən milli hüquqi müdafiə vasitələrinin nəzərdə tutulmasını və müvafiq kompensasiya verilməsini tələb edir. Bununla belə, Razılığa gələn Dövlətlər Konvensiyanın bu müddəasından irəli gələn öhdəliklərini necə icra etmələri ilə bağlı müəyyən diskresiyaya malikdirlər. Konvensiyanın 13-cü maddəsi üzrə öhdəliklərin həcmi ərizəçinin şikayətinin mahiyyətindən asılı olaraq dəyişir. Buna baxmayaraq, 13-cü maddənin tələb etdiyi müdafiə vasitəsi həm hüquq baxımından, həm də təcrübədə

¹ “Salman v. Turkey”, Application № [21986/93](#), 27 June 2000

² “Keenan v. the United Kingdom”, Application no. 27229/95, 3 April 2001

³ Centre for legal resources on behalf of Valentin Campeanu v. Romania, 47848/08, 17 July 2014

“səmərəli” olmalıdır. Konkret olaraq, cavabdeh dövlətin orqanları öz hərəkətləri və ya hərəkətsizlikləri ilə onun tətbiqinə əsassız maneə yaratmamalıdırlar¹.

İHAM-ın Böyük Palatası “Z və digərləri Birləşmiş Krallığa” qarşı iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, yaşamaq hüququ və ya işgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan edilməsi kimi fundamental əhəmiyyətə malik olan hüquqlarla bağlı məsələlərdə Konvensiyanın 13-cü maddəsi zəruri hallarda kompensasiyanın ödənilməsi ilə yanaşı, cavabdehlərin müəyyən edilməsinə və məsuliyyətə cəlb edilməsinə gətirib çıxara bilən hərtərəfli və səmərəli araşdırmanı, o cümlədən şikayətçinin araşdırma prosesində səmərəli iştirak etmək imkanını tələb edir. Dövlət orqanlarının insanları digərlərinin hərəkətlərindən qoruya bilmədikləri hallarda Konvensiyanın 13-cü maddəsi heç də həmişə dövlət orqanlarının şikayətlərin araşdırılması üzrə məsuliyyəti öz üzərində götürməsinə tələb etməyə bilər. Lakin zərərçəkmişin yaxud onun ailəsinin onların Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqlarını pozan dövlət vəzifəli şəxslərin və ya dövlət orqanlarının hərəkət və ya hərəkətsizliklərinə görə məsuliyyəti müəyyən edən mexanizmdən yararlanmaq imkanı olmalıdır².

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(2001) 16-cı hissə – “Həbsxanada saxlama ilə bağlı İQAK standartlarında yeniliklər” adlı 11-ci Ümumi məruzədən çıxarışın (2001) “Xidməti heyət və məhkumlar arasında münasibətlər” bölməsində qeyd olunur ki, həbs yerlərinin xidməti heyətinin əsl peşəkarlığı tələb edir ki, onlar həbs yerində saxlanılanlarla ədəbli və insanpərvər tərzdə rəftar etsinlər və eyni zamanda, təhlükəsizlik və düzgün nizam-intizama diqqət yetirsinlər. Həbs yerlərinin rəhbərliyi xidməti heyətin inam hissəsinə malik olmasını və məhkumların özlərini yaxşı aparacaqlarına ümid etmələrini təqdir edir. Həbs yerlərinin xidməti heyəti və məhkumlar arasında konstruktiv və pozitiv münasibətlərin inkişaf etdirilməsi nəinki qəddar rəftar riskini azaldır, həmçinin nəzarət və təhlükəsizliyi gücləndirir.

Xidməti heyət – məhkum münasibətlərinin pozitiv olmasının təmin edilməsi, bundan əlavə, istənilən vaxt lazım olan qədər xidməti heyətin həbsdə saxlanma zonasında olmasından və məhkumların öz fəaliyyətləri üçün istifadə etdikləri ləvazimatların mövcudluğundan çox asılıdır. Ümumi xidməti heyətin sayının azlığı və ya spesifik xidməti heyətin mövcudluğu məhkumlarla birbaşa əlaqə imkanlarını zəiflədir, müsbət münasibətlərə müəyyən maneçilik törədir; daha ümumi şəkildə desək, həm xidməti heyət, həm də məhkumlar üçün qorxulu şərait yaradır. Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, xidməti heyətin yetərsiz olan yerdə əsas təhlükəsizlik səviyyəsinin və müəssisədə daşınma rejiminin gözlənilməsi üçün xeyli əlavə vaxt tələb olunur.

¹ “Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom”, Application no.46477/99, 14 March 2002

² “Z and others v. the United Kingdom”, Application no. 29392/95, 10 May 2001

Həbsdə saxlamaları icra edən xidməti heyətin borcu himayəsində olan şəxsləri onlara qarşı pislik etmək istəyən digərlərindən qorumaqdır. Əslində, məhkumlar arasında zorakılıq tətbiq edilməsi halları bütün penitensiar sistemdə müntəzəm olaraq baş verir və bu hallar çox genişdir. Məhkumlar arasında zorakılıq işlədilməsi həbsxananın xidməti heyətinin elə yerləşdirilməsini tələb edir ki, onlar öz səlahiyyətlərini və nəzarət tapşırıqlarını uyğun tərzdə yerinə yetirsinlər. Həbsxana xidməti heyəti hər hansı narahatlıq nişanələri olduqda ayıq olmalı, ehtiyac olduqda isə həm qətiyyətli olmalı, həm də bu halların qarşısını lazımı qaydada almalıdır. Həbsxana xidməti heyəti ilə məhkumlar arasında etibarlı mühafizə və qayğıya əsaslanan yaxşı münasibət bu kontekstdə həlledici meyardır, bu həm də heyətdaxili qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarının olmasından çox asılıdır. Bundan əlavə, rəhbərlik xidməti heyətin öz səlahiyyətlərini yerinə yetirməsində onlara yardım etməlidir. Qarşıya çıxan vəziyyətin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğun olan xüsusi təhlükəsizlik tədbirlərinə ehtiyac ola bilər (buraya effektiv axtarış tədbirləri də daxildir), lakin bu tədbirlər yuxarıda göstərilən fəvqəladə tədbirlərdən heç vaxt artıq ola bilməz. Bundan əlavə, həbsxana sistemində məhkumların təsnifat edilməsinə və bölüşdürülməsinə müraciət etmək ehtiyacı vardır. Seksual cinayətlərdə təqsirli və ya şübhəli bilinən məhkumların digər məhkumlara hücum edə bilmələri riski çox böyükdür. Bu cür hərəkətlərin qarşısını almaq həmişə səs-küyə səbəb olur. Çox vaxt belə hallarda bu məhkumları digərlərindən ayırmaqla məsələ həll edilir. Normal həbsxana rejimi ilə yaşayan digər məhkumlarla müqayisədə daha çox məhdudlaşdırılmış fəaliyyət proqramı şəraitində həmin məhkumların nisbi təhlükəsizliyi daha ağır nəticə verə bilər.

İkinci yanaşma isə seksual cinayətlərdə şübhəli və ya təqsirkar bilinənləri bütün aidiyyəti olan həbsxanaya səpələməkdir. Əgər bu yanaşma qəbul edilərsə, belə məhkumların adı həbsxana kameraları bloku daxilində birləşdirilməsi üçün şəraitin olmasına zəmanət verilməlidir, xüsusilə də həbsxananın xidməti heyəti hər hansı düşmənçilik və ya təqibətmə əlamətlərini aradan qaldırmalıdır.

Üçüncü yanaşma isə həmin məhkumların cinayətləri haqqında həqiqətləri gizlətməklə onları digər müəssisələrə keçirməkdir. Bu yanaşmanın hər birinin özünün üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır və İQAK onlardan hər hansı birini digərinə qarşı qoymaq istəmir. Həqiqətən də, hansı yolu seçmək qərarı əsas etibarlı ilə hər bir halda xüsusi şəraitdən asılıdır¹.

İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(2019) 9-cu hissə "Polis tərəfindən işgəncələrin və digər qəddar rəftarın qarşısının alınması – qabaqcıl təcrübə və yeni yanaşmalar haqqında düşüncələr" adlı 28-ci Ümumi məruzədən çıxarışında göstərilir ki, İQAK bir sıra Avropa ölkələrində müxtəlif vəziyyətlərdə və müxtəlif hüquq-mühafizə orqanlarının iştirakı ilə polisə qəddar rəftar halları ilə rastlaşmaqda davam edir.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) CPT/Inf (2001) 16. 11th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000 Strasbourg, 3 September 2001 // <https://rm.coe.int/0900001680927e2>

Avropa Şurasının bir neçə üzv dövlətində polis tərəfindən qəddar rəftar əsasən yüksək risk dövründə, cinayət və ya digər hüquq pozuntusunu törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin tutulması zamanı baş verir. İQAK-ın nümayəndələri polis əməkdaşları tərəfindən şəxsin tutulması və ya bilavasitə ondan sonra gücün tətbiq olunmasına ehtiyacın olmaması və ya tətbiq olunan gücün həddən artıq olması barədə çoxsaylı şikayətlər almışdır. O cümlədən, nümayəndələr müvafiq şəxsin artıq müqavimət göstərmədiyi və ya artıq nəzarət altına alındıqdan sonra polis əməkdaşlarının yumruq, təpik, dəyənəklə zərbə endirməsi və gözyaşardıcı qazdan istifadə ilə bağlı çoxsaylı məlumat almışdır. Bəzən bu cür iddialar inandırıcı tibbi və digər sübutlarla təsdiq olunur...

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi özünün presedent hüququnda polis əməkdaşları tərəfindən güc tətbiqinin şəxsin tutulması kontekstində qanuni ola biləcəyini qəbul etmişdir. Lakin bu cür güc yalnız o halda tətbiq edilə bilər ki, o qanuni, ciddi surətdə zəruri olsun və həddən artıq olmasın. Həmin əsas tələblərə riayət olunmaması İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozuntusuna bərabər ola bilər¹.

İQAK 2024-cü ilin fevral ayında Litvaya səfəri ilə bağlı hesabatında həbsdə saxlanılan şəxslər arasında zorakılıq hallarının qeydiyyatı və bu cür zorakılıqların çoxsaylı səbəblərini – qadağan olunmuş narkotiklərdən istifadə, həbsdə olanlar arasında qeyri-formal iyerarxiya, həbs yerlərində heyətin çatışmazlığı, bu cür halların araşdırılması ilə bağlı çatışmazlıqları ətrafı şəkildə əks etdirmişdir².

Azərbaycana son səfərləri ilə əlaqədar hesabatında İQAK həbs yerlərində saxlanılan şəxslər arasında zorakılıqla bağlı qeyd edirdi ki, “Məhkumlar arasında zorakılıq halları ara-sıra baş versə də, bu hallar adətən aşağı intensivli olmuş və əsasən, sözlü xarakter daşımışdır. Ümumiyyətlə, heyət tərəfindən vaxtında və adekvat müdaxilə edildiyi görünür, lakin 4 sayılı Cəzaçəkmə Müəssisəsində nəzarətçi heyətinin çatışmazlığı səbəbindən müdaxilə bəzən gecikmişdir. Dəfələrlə vurğulandığı kimi, məhkumlar arasında zorakılığın qarşısını almaq üçün kifayət qədər sayı olan heyət təmin edilməlidir (gecə saatları da daxil olmaqla). Bu, nəzarətçilərə məhkumların fəaliyyətinə effektiv nəzarət etmək və öz vəzifələrini icra edərkən bir-birilərinə dəstək göstərmək imkanı yaradacaqdır”³.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) CPT/Inf(2019)9-part Preventing police torture and other forms of ill-treatment – reflections on good practices and emerging approaches Extract from the 28 th General Report of the CPT, published in 2019, p. 61-65. //

<https://atlas-of-torture.org/en/entity/etfzhmm20e6?page=1>

² 18/07/2024. The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) has published today the report on its February 2024 ad hoc visit to Lithuania // <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-publishes-report-on-its-2024-ad-hoc-visit-to-lithuania>

³ CPT/Inf(2024) 23, Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 19 December 2022 This report is made public by the CPT as Appendix to the Public Statement concerning Azerbaijan. Strasbourg, 3 July 2024// <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

Maddə 17. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışmaları

17.1. Bu Qanunun 17.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallardan başqa, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər məhdudiyyətsiz sayda məktub, teleqram ala və ya göndərə bilərlər. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən bu Qanunun 18.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təklif, ərizə və şikayətlərdən başqa, digər məktub və teleqramların göndərilməsi onların öz vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

17.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məktub və teleqramlarının poçt göndərişləri həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə həyata keçirilir.

17.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçi və ya qanuni əsaslarla hüquqi yardım göstərən digər şəxslərlə yazışmaları istisna olmaqla, onların aldıqları və göndərdikləri digər yazışmalar hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya həbs yerində rejimi təmin etmək zərurəti yaranmışda həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə məhdudlaşdırıla və ya senzurdan keçirilə bilər. Bu maddədə nəzərdə tutulan hüququn məhdudlaşdırılmasına dair qərardan qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət edilə bilər.

17.4. Qadağan olunmuş əşyaların ötürülməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına gələn və onlar tərəfindən göndərilən məktublar həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən açıla bilər. Bu halda həmin məktublارın oxunmasına yol verilmir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərlə yalnız cinayət prosesini həyata keçirən orqanın razılığı ilə yazışa bilərlər.

17.5. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına gəlmiş məktublارın verilməsi, habelə onların məktublارının ünvan sahiblərinə göndərilməsi məktubun gəldiyi, yaxud tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs tərəfindən verildiyi gündən ən gec 1 gün keçənədək həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən həyata keçirilir. Teleqramlar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən dərhal verilir.

17.6. Həbs yerini tərk edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan məktublar həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən ən gec 1 gün müddətində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşadığı yerə göndərilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində yazışma hüququnun həyata keçirilməsi, yəni digər şəxslərə məktub, teleqram göndərmələri və almaları, onların senzurdan keçirilməsi, sayının məhdudlaşdırılması, yazışmaların məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar qərarlardan şikayət verilməsi ilə bağlı meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində yazış-

ma hüququnun həyata keçirilməsi, yəni digər şəxslərə məktub, teleqram göndərmələri və almaları, onların senzuradan keçirilməsi, sayının məhdudlaşdırılması, yazışmaların məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar qərarlardan şikayət verilməsi ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsi, həbs yerində saxlanılan şəxslərin şəxsi həyat və yazışma hüquqlarının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 19-cu maddəsi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin ayda iki dəfədən artıq olmayaraq, öz vəsaitləri hesablarına qohumlarına və ya digər şəxslərə məktub göndərmək və ya almaq hüququnu nəzərdə tutur. Həmin məktub və teleqramlar cinayət işinin icraatında olduğu orqanın və ya şəxsin razılığı ilə həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə göndərilməlidir. Qanunun 20-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, həbs yerində saxlanılan şəxslərin yazışmaları senzuradan keçirilə bilər. Maddədə nəzərdə tutulan digər normalar şərh olunan maddə ilə uyğunluq təşkil edir¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 20-ci maddəsi həbs yerində saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin qohumlarına və digər şəxslərə məhdudiyyətsiz sayda məktub və teleqram göndərməsi və almasını nəzərdə tutur. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin cəzanın icrası yerində cəza çəkən şəxslərlə yazışmasına yalnız cinayət işinin icraatında olduğu vəzifəli şəxsin və orqanın razılığı ilə yol verilir. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər karserdə olduqları müddətdə onların yazışmalarına icazə verilmir. Həbs yerində olan şəxslərin məktub və teleqramları həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə onlar tərəfindən senzuradan keçirildikdən sonra göndərilir. Məktub və teleqramda cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə maneçilik törədən, cinayətin törədilməsinə yardım edə bilən, dövlət və qanunla qorunan digər sirr barədə məlumatlar varsa və ya mətnlər gizli şifrələrlə yazılmışdırsa, ünvana göndərilir².

“Cinayət işi üzrə icraat zamanı həbsdə saxlanılma haqqında” Özbəkistan Respublikasının 27 iyun 2011-ci il tarixli Qanununun 20-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin öz qohumları və digər şəxslərlə yazışma hüquqları var. Yazışmalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hesabına həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən göndərilir. Yazışmalar həbs yerinin müdiriyyəti, zəruri hallarda cinayət işinin icraatında olduğu vəzifəli şəxs və ya orqan tərəfindən senzuradan keçirilir. Məktub

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44 // <https://base.garant.ru/1305540/>

və teleqramda cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə maneçilik törədən, cinayətin törədilməsinə yardım edə bilən, dövlət və qanunla qorunan digər sirr barədə məlumatlar varsa və ya mətnlər gizli şifrlərlə yazılmışdırsa, ünvana göndərilmir və cinayət işi üzrə araşdırmanı həyata keçirən orqana verilir¹.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və məhkumların yazışmaları ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimlədiyinə görə məkan etibarilə həbs yerlərində həmin şəxslər tərəfindən məktub və teleqramlar göndərildikdə və onların adına həmin həbs yerlərinə məktub və teleqramlar daxil olduqda tətbiq olunacaqdır.

Zaman etibarilə normaların tətbiqi bir qayda olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların həbs yerlərində saxlanıldığı vaxt tətbiq olunacaq. Lakin həbs yerində saxlanılan şəxslərin adına həbs yerinə daxil olan məktub və ya teleqram onlar həmin yerləri tərk etdikdən sonra daxil olduqda, bu zaman 17.6-cı maddədə nəzərdə tutulan norma tətbiq olunacaq və həmin maddəyə müvafiq olaraq, həbs yerini tərk edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan məktublar həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən ən gec 1 gün müddətində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşadığı yerə göndəriləcəkdir.

Maddədə nəzərdə tutulan normaların şəxsə münasibətdə tətbiqi ilk növbədə məktub və teleqramı göndərən və ya alan həbs yerində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs və ya məhkumla bağlıdır. Bundan əlavə, həmin normalar məktub və teleqramın göndərilməsini, onların üzərində senzuranı həyata keçirən və ya rejimi təmin edən həbs yerinin müdiri, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın vəzifəli şəxsi, məhkəmənin hakimi, həbs yerinin yuxarı vəzifəli şəxsinə münasibətdə də tətbiq oluna bilər.

Maddədə nəzərdə tutulan normaların predmetinə həbs yerində saxlanılan şəxslərin məktub və teleqramı göndərməsi, onları alması, məktub və teleqramlar üzərində senzuranın həyata keçirilməsi, onların məhdudlaşdırılması, həbs yerinin müdiriyyətinin həmin münasibətlərlə əlaqədar qəbul etdiyi qərarlardan şikayətlərin verilməsi ilə bağlı olan münasibətlər aiddir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

17-ci maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

¹ Закон Республики Узбекистан О содержании под стражей при производстве по уголовно-му делу. Принят Законодательной палатой 27 июля 2011 года. Одобрен Сенатом 26 августа 2011 года // <https://lex.uz/docs/1876879>

Məhdudiyyətsiz sayda – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş, həbs edilmiş şəxslər və məhkumlar tərəfindən məktub və teleqramın göndərilməsi və alınmasına say etibarilə məhdudiyyətin olmaması;

Məktub – poçt rabitəsi operatoru tərəfindən müəyyən ünvana çatdırılmaq üçün qəbul edilmiş poçt göndərişi¹; məktub – içərisində yazılı məlumat olan və ya tərkibi, ölçüləri və çəkisi bu Qaydalarla müəyyən edilən digər poçt göndərişi²;

Teleqram – teleqrafla verilən xəbər, məlumat, habelə məlumat yazılmış blank³; poçt rabitəsi operatoru tərəfindən müəyyən ünvana çatdırılmaq üçün qəbul edilmiş poçt göndərişi⁴;

Təklif – bax: şərh olunan Qanunun 18-ci maddəsi və onun şərh;

Ərizə – bax: şərh olunan Qanunun 18-ci maddəsi və onun şərh;

Şikayət – bax: şərh olunan Qanunun 18-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs yerinin müdiriyyəti – bax: şərh olunan Qanunun 10.2-ci maddəsi və onun şərh;

Həyat üçün təhlükə – yetirilən anda zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə törədən və ya adi gedişində ölümlə nəticələnən zərər vurmalar. Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 07 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurma-nın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları” həyat üçün təhlükəlilik əlamətinə görə sağlamlığa ağır zərər vurma-nın növlərinin siyahısını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Qaydalarda həyat üçün təhlükəli olan sağlamlığa vurulan zərərə aşağıdakılar aid edilmişdir:

a) kəllə boşluğuna keçən, o cümlədən kəllə toxumasını zədələməyən yaralar;

b) ağır dərəcəli baş-beyin əzilmələri;

c) döş qəfəsinin yaraları;

d) qarına, qarın boşluğuna daxil olan yaralar;

e) uzun borulu sümüklərin açıq yaraları;

f) iri qan damarlarının zədələnməsi;

g) bədən səthinin 15%-dən çox sahəsini əhatə edən III-IV dərəcəli termiki yanıq; bədən səthinin 20%-dən çox sahəsini əhatə edən III dərəcəli yanıq; bədən səthinin 30%-dən çox sahəsini əhatə edən II dərəcəli yanıq; eləcə də az sahəni əhatə edən, lakin ağır dərəcəli şok törədən yanıqlar. Həyat üçün təhlükəli olan zədələr öz-özlüyündə həyatı qorxu altına alan vəziyyət yaradır. Belə hallara ağır dərəcəli şok, müxtəlif etiologiyaya malik koma vəziyyəti, çoxlu qan itirməni və s. göstərə bilər⁵.

¹ “Poçt haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.8-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/5457>

² Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin 6 fevral 2016-cı il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Poçt rabitəsi xidmətlərinin göstərilməsi Qaydaları”nın 1.4.26-cı maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/32137>

³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild, S-Ş. Bakı 1987, s.143

⁴ “Poçt haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.8-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/5457>

⁵ Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 7 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurma-nın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları”, bənd 7

Sağlamlıq üçün təhlükə – insan orqanizminin hər hansı bir xəstəliyi istisna edən təbii vəziyyəti üçün təhlükə;

Müdafiəçi – cinayət prosesində barəsində cinayət təqibi aparılan şəxsi müdafiə etmək məqsədilə onunla müqavilə bağlayan və ya səlahiyyətli orqanın qərarı ilə müdafiəçi kimi təyin edilən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan vəkil. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin bir neçə müdafiəçisi ola bilər. Müdafiəçinin iştirakı məcburi olan prosessual hərəkətlər aparılarkən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçilərindən hər hansının iştirak etməməsi bu hərəkətlərin qanunsuz hesab edilməsinə əsas ola bilməz¹;

Digər yazışmalar – şərh olunan maddənin kontekstində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, həbs yerlərində saxlanılan məhkumların müdafiəçi və ya qanuni əsaslarla hüquqi yardım göstərən digər şəxslərlə, həmçinin şərh olunan Qanunun 18-ci maddəsində nəzərdə tutulan yazışmalar istisna olmaqla digər şəxslərlə yazışmaları;

Hazırlanan cinayətlər (cinayətə hazırlıq) – CM-in 28-ci maddəsinə görə, “Cinayət törətmək üçün vasitə və ya alət axtarma, əldə etmə və ya hazırlama, yaxud cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə, sövdələşmə və yaxud cinayət törətmək üçün qəsdən başqa cür şərait yaratma zamanı cinayət şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq başa çatdırılmamışdırsa, belə əməllər cinayətə hazırlıq hesab olunur.

Yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur”.

Cinayətin edilməsinin müstəqil mərhələsi kimi cinayətə hazırlığın əsas məzmunu sonradan törədiləcək cinayətin edilməsi üçün konkret şərait yaratmaqdan ibarətdir. Hazırlıq hərəkətləri cinayət hüquq norması ilə qorunan obyektə bilavasitə qəsd etməyə yönəldilməsə də, məhz qət edilən cinayətin törədilməsinə şərait yaratdığı üçün sosial təhlükəli olur.

Cinayətə hazırlıq obyektiv cəhətdən aşağıdakı hərəkətlərdə ifadə olunur:

- 1) cinayət etmək üçün vasitə və ya alət axtarma;
- 2) vasitə və ya alət hazırlama;
- 3) cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə;
- 4) cinayət törətmək üçün sövdələşmə;
- 5) cinayət törətmək üçün başqa cür şərait yaratmaq²;

Cinayət təqibi – cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxsin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyət³;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr;

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92-ci maddəsi

² F.Y.Səməndərov. “Cinayət hüququ”. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı 2002, s. 352-356

³ Куликова С.А. Конституционный запрет цензуры: понятие, признаки и гарантии // Информационное право. 2011, № 2 [Информационное право. 2011, № 2](#)

Həbs yerində rejimi təmin etmək zərurəti – həbs yerlərində rejimə riayət olunmasına təhlükə yarada biləcək şərait və halların qarşısını almaq üçün tədbirlər görülməsini tələb edən vəziyyət;

Senzura – şərh edilən maddənin kontekstində həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışmaları üzərində həbs yeri administrasiyası tərəfindən həyata keçirilən nəzarət;

Rus alimi S.A.Kulikova hesab edir ki, “senzura” ifadəsini məzmun etibarilə üç yerə bölmək olar: 1) öz fikrini ifadə etmək, bu və ya digər hadisəyə qiymət vermək, müəyyən informasiyanı yaymaq hüququnun məhdudlaşdırılması; 2) müəyyən informasiyalara, maddi aləmin predmetlərinə əlçatımlılıq məhdudlaşdırmaq; 3) bu və ya digər şəxslərin yazışmalarına baxmaq. Müəllif hesab edir ki, “senzura” anlayışının məzmununa axırncı yanaşma cinayət icra qanunvericiliyində də özünü təzahür etdirir;

Qadağan olunmuş əşyalar – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.4-cü maddəsi və onun şərh;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Cəzaçəkmə müəssisələri – yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün tərbiyə müəssisələri, yetkinlik yaşına çatmış şəxslər üçün müxtəlif rejimli cəzaçəkmə müəssisələri, həbsxanalar və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş müalicə müəssisələri. İstintaq təcridxanaları penitensiar müəssisə olmaqla, təsərrüfat və məişət xidməti işlərinə görə bu müəssisədə saxlanılan məhkumlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrinin vəzifələrini yerinə yetirirlər.

Cəzaçəkmə müəssisələri məntəqə tipli, ümumi, ciddi, xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrinə, tərbiyə müəssisələri isə ümumi və möhkəm rejimli müəssisələrə bölünür¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan 17.1-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məhdudiyyətsiz sayda məktub, teleqram almaq və ya göndərmək hüququnu tanımaqla yanaşı, həmin hüququ Qanunun 17.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallarla məhdudlaşdırır. 17.1-ci maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə yanaşı, həbs yerlərində saxlanılan məhkumlar nəzərdə tutulmasa da, hesab edirik ki, maddədəki normalar həmçinin həbs yerlərində saxlanılan məhkumlara da şamil olunur.

Qanunun 17.3-cü maddəsində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məktub və teleqram göndərməsi və alması üç məqsədlə məhdudlaşdırıla bilər. Bunlar: hazırlanan cinayətlərin qarşısının alınması; cinayət təqibinin həyata keçirilməsi; şəxslərin təhlükəsizliklərinin təmin edilməsi məqsədləridir. Qeyd olunan məhdudiyyətlər cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə tətbiq oluna bilər. Məhdudiyyətlərin tətbiqi barədə qərar olmadıqda, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışmaları məhdudlaşdırıla bilməz. Məhdudiyyətlər iki formada tətbiq oluna bilər: 1) göndərilən və alınan məktubların sayının azaldılması

¹ Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 66.1 və 66.2-ci maddələri

(məhdudlaşdırılması) və 2) göndərilən və alınan məktub və teleqramların senzuradan keçirilməsi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Qanunun 17.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan məhdudiyyətlər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçi ilə və ya qanuni əsaslarla hüquqi yardım göstərən digər şəxslərlə yazışmalarına tətbiq olunmur. 17.1-ci maddə, həmçinin Qanunun 18.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təklif, ərizə və şikayətlərdən başqa, digər məktub və teleqramların göndərilməsinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin öz vəsaiti hesabına həyata keçirilməsini də nəzərdə tutur.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” şərh olunan maddədə nəzərdə tutulanları təkrarlamaqla bəzi fərqli məqamları da əks etdirir. Belə ki, Qaydaların 12.1-ci maddəsində göstərilir ki, poçt ləvazimatlarını (konvert, marka, teleqram blankları) həbs edilmiş şəxs təcridxananın ticarət köşkündən müvafiq qaydada əldə edir.

17.1-ci maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə yanaşı, həbs yerlərində saxlanılan məhkumlar nəzərdə tutulmasa da, hesab edirik ki, maddədəki normalar həmçinin həbs yerlərində saxlanılan məhkumlara da şamil olunur.

Şərh olunan 17.2-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məktub və teleqramlarının poçt göndərişlərinin həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə həyata keçirilməsini müəyyən edir.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 12.9-cu Qaydasına müvafiq olaraq həbs edilmiş şəxslərin aldıkları və göndərdikləri yazışmalar daxil olduğu və göndərildiyi vaxt göstərilməklə xüsusi qeydiyyat kitablarında qeydiyyat alınır.

Şərh olunan 17.3-cü maddə yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin məktub və ya teleqram göndərmələrinə və almalarına qoyulan məhdudiyyətlərin tətbiqini həbs yerində rejimi təmin etmək zərurətinin yaranması ilə əlaqələndirir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya həbs yerinin müdiriyyətinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışmalarına məhdudiyyətin tətbiq edilməsi barədə qərarları digər əsaslarla yanaşı, həbs yerində rejimi təmin etmək zərurətinin yaranması nöqtəyi-nəzərindən də əsaslandırılmalıdır.

Şərh olunan 17.4-cü maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına gələn və onlar tərəfindən göndərilən məktublara münasibətdə daha iki məhdudiyyət nəzərdə tutur.

17.4-cü maddədə nəzərdə tutulan birinci məhdudiyyət qadağan olunmuş əşyaların ötürülməsinin qarşısını almaq məqsədilə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına gələn və onlar tərəfindən göndərilən məktubların həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən açılması imkanı ilə bağlıdır.

“Poçt haqqında” Qanunun 4.2-ci maddəsinə əsasən, poçt göndərişlərində göndərilməsi qadağan olan malların və əşyaların siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir¹.

Həmin Qanunun 4.1-ci maddəsi müəyyən edir ki, daxili poçt göndərişlərində göndərilməsi qadağan olan mal və əşyalar “Mülki dövriyyədə olmasına yol verilməyən (mülki dövriyyədən çıxarılmış) əşyaların siyahısı haqqında” Azərbaycan Respublika-

¹ “Poçt haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4.2-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/5457>

sının Qanununa və Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 9 dekabr tarixli 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Poçt göndərişlərində göndərilməsi qadağan olan malların və əşyaların siyahısı”na uyğun olaraq müəyyən edilir¹.

“Poçt haqqında” Qanunun 18-ci maddəsinə müvafiq olaraq, istifadəçilər poçt göndərişinin içərisinə qanunvericiliklə göndərilməsi qadağan edilmiş əşyaların qoyulması və ya göndərilən əşyaların lazımı qaydada qablaşdırılmaması nəticəsində digər poçt göndərişlərinin zədələnməsinə və xarab olmasına görə poçt rabitəsi operatorunun istifadəçilər qarşısında daşdığı maddi məsuliyyət miqdarında məsuliyyət daşıyırlar².

17.4-cü maddədə həmçinin, nəzərdə tutulur ki, bu halda həmin məktubların oxunmasına yol verilmir. Bununla belə, həmin maddə açılmış məktubun oxunmasına yol verilməməsinin təminatını nəzərdə tutmur. Qanunun 17.4-cü maddəsindən fərqli olaraq “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 12.4-cü Qaydasına əsasən, qadağan olunmuş əşyaların ötürülməsinin qarşısını almaq məqsədilə həbs edilmiş şəxslərin adına gələn və onlar tərəfindən göndərilən məktublar onların iştirakı ilə həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən açıla bilər. Bu halda həmin məktubların oxunmasına yol verilmir. Şərh olunan maddədə həbs edilmiş şəxslərin adına gələn və onlar tərəfindən göndərilən məktubların həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən açılmasında həbs edilmiş şəxslərin iştirakı nəzərdə tutulmamışdır. Bu müddəanın Qanunda nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda həbs edilmiş şəxslərin adına gələn və onlar tərəfindən göndərilən məktubların həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən açılmasında tutulmuş şəxslərin iştirakı nəzərdə tutulmamışdır.

Qeyd edək ki, “Poçt haqqında” Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən, poçt göndərişlərindəki yazışmaların, poçt göndərişlərinə dair məlumatların məxfiliyi bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə qorunur.

Poçt rabitəsi sahəsində işləyən şəxslər poçt göndərişlərindəki yazışmaların, poçt göndərişlərinə dair məlumatların məxfiliyini qorumağıdır.

17.4-cü maddədə nəzərdə tutulan ikinci məhdudiyyət tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərlə yalnız cəza prosesini həyata keçirən orqanın razılığı ilə yazışa bilmələri ilə bağlıdır. Əgər qabaqcadan belə razılıq alınmamışdırsa, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərə məktub və ya teleqram göndərmələrinə və ya onlardan məktub və ya teleqram almalarına icazə verilmir.

Şərh olunan 17.5-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına gəlmiş məktub və teleqramların verilməsi, habelə onların məktublarının ünvan sahiblərinə göndərilməsi ilə bağlı müddətləri müəyyən edir. Burada məktubların bir gün müddətində, teleqramların isə dərhal göndərilməsi və verilməsi nəzərdə tutulur.

Şərh olunan 17.6-cı maddə müəyyən edir ki, həbs yerini tərk edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan məktublar həbs yerinin müdiriyyəti

¹ “Poçt haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4.1-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/5457>

² Yəni orada, 18-ci maddə

tərəfindən ən gec 1 gün müddətində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşadığı yərə göndərilir. Hesab edirik ki, həmin müddəə müvəqqəti olaraq istintaq təcridxanalarında saxlanılan və ya müvəqqəti olaraq istintaq təcridxanasına keçirilən məhkumlara münasibətdə də tətbiq olunmalıdır.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarının 24-cü Qaydası nəzərdə tutur ki, məhkumlara kifayət qədər tez-tez öz ailələri, digər şəxslər və kənar təşkilatların nümayəndələri ilə poçt, telefon və yaxud digər əlaqə vasitələrinin köməyi ilə əlaqə saxlamasına, habelə göstərilən şəxslərin məhkumlara baş çəkməsinə icazə verilir.

Cinayət təqibinin davam etdirilməsi, ictimai qaydanın və təhlükəsizliyin saxlanılması, cinayətlərin qarşısının alınması və cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin müdafiəsi zəruri olduqda əlaqə və başçəkmələr məhdudlaşdırıla və yaxud nəzarətə götürülə bilər, lakin belə məhdudiyyətlər, məhkəmə tərəfindən müəyyən olunan xüsusi məhdudiyyətlər daxil olmaqla, minimal əlaqə səviyyəsini saxlamalıdır.

Milli qanunvericilikdə məhkumlarla əlaqəsi məhdudlaşdırılmayan milli, beynəlxalq təşkilatlar və vəzifəli şəxslər göstərilməlidir.

Başçəkmələr elə təşkil olunmalıdır ki, məhkumların təbii şəkildə ailə əlaqələrini maksimal saxlamaq və möhkəmləndirmək imkanı olsun. Penitensiar müəssisələrin müdiriyyəti məhkumlara xarici aləmlə adekvat əlaqələri saxlamağa kömək edir və bu məqsədlə onlara müvafiq maddi kömək göstərir. Yaxın qohumlarının birinin vəfatı və ağır xəstəliyi barədə istənilən məlumat dərhal məhkumun nəzərinə çatdırılır.

...Məhkumlara həbs olunma və digər penitensiar müəssisəyə keçirilmə, habelə istənilən ağır xəstəlik və ya xəsarət barədə öz ailələrini təxirə salınmadan məlumatlandırmaq üçün icazə vermək lazımdır.

Məhkumun penitensiar müəssisəyə qəbulundan sonra onun ciddi xəstəliyi və ya vəfatı, ağır xəsarət aldığı və yaxud xəstəxanaya keçirildiyi zaman müdiriyyət, əgər məhkum bunu etməməyi özü xahiş etmirsə, həyat yoldaşını və ya tanışını, yaxud əgər məhkum evli deyilsə, yaxın qohumunu və ya məhkumun göstərdiyi digər şəxsi dərhal məlumatlandırmalıdır¹.

APQ-nin kommentariyasında qeyd olunur ki, azadlıqdan məhrumetmə xarici aləmlə əlaqələrin kəsilməsi demək deyildir. Əksinə, bütün məhkumların belə əlaqələri davam etdirmək hüququ vardır və həmin əlaqələrin saxlanılması üçün həbsxana müdiriyyəti maksimal şərait yaratmağa çalışmalıdır. Adətən, belə əlaqələr məktublaşma,

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

telefon danışqları və başçəkmələr vasitəsilə saxlanılır, lakin həbsxana müdiriyyəti müasir texnologiyaların ünsiyyətin elektron formasına imkan verdiyini yaddan çıxarmamalıdır. İnkişaf davam etdikcə, belə texnologiyalara nəzarət üzrə yeni imkanlar meydana çıxır ki, bu da onlardan mühafizə və təhlükəsizliyə zərər yetirmədən istifadə imkanı verir¹. Həbsxanada cəzanın çəkilməsinin potensial neqativ nəticələri ilə mübarizə üçün xarici aləmlə əlaqələrin saxlanılmasının mühüm həyati əhəmiyyəti var².

99-cu Qaydada göstərilir ki, məhkumların xarici aləmlə əlaqə saxlaması üçün imkanları olmalıdır, belə əlaqələrə məhdudiyyətlər tətbiq edildikdə isə onlar çox diqqətlə düşünülməlidir³.

...Məhdudiyyətlər minimal və təhlükənin səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Məsələn, poçt göndərişləri qadağan olunmuş əşyaların müəyyən edilməsi üçün yoxlanıla bilər, lakin məktub elə hallarda oxuna bilər ki, onların məzmununun qeyri-qanuni xarakteri barədə konkret məlumat olsun. Məsələn, təhlükəsizlik üçün təhdid yarandıqda görüşləri ləğv etmək yox, onların keçirilməsinə nəzarəti gücləndirmək lazımdır. Eyni zamanda, məhdudiyyətlər təhlükənin real xarakter daşdığı müddətdə tətbiq olunmalıdır: məsələn, senzuranın müddətsiz tətbiqinə yol verilməməlidir. Təcrübə baxımdan məhdudiyyətlər əlaqələrin hansı növünün tətbiqindən asılı olaraq müxtəlif xarakterli ola bilər. Müasir texnologiyalar məktubları asanlıqla yoxlamaq və telefon zənglərinə nəzarət etmək imkanı verir.

...24.2-ci Qaydada tətbiq olunan məhdudiyyətlərin konkret halları göstərilir və qeyd edilir ki, hətta haqqında məhdudiyyətlər tətbiq olunan məhkumların da xarici aləmlə müəyyən əlaqələrinin saxlanılması üçün imkanları olmalıdır.

Məhkumların istənilən hallarda istifadə hüququna malik olduqları başçəkmələrin, məktubların və telefon danışqlarının mümkün qədər minimal miqdarının milli qanunvericilikdə təsbit edilməsi məqsədəuyğun olardı.

24.6, 24.8 və 24.9-cu Qaydalarda məhkumların öz ailələri barədə əsas məlumat almasına, habelə məhkumlar haqqında həbsxanadan kənardakı şəxslər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məlumatın çatdırılmasına dair hüquqları göstərilir. Zəruri hallarda belə məlumatların verilməsi məqsədilə məhkumlara kömək göstərməlidir. Bu Qayda məhkumlar üçün onların həyatındakı müəyyən hadisələr barədə penitensiar müəssisədən kənardakı ən vacib insanlara məlumat verilməsi hüququ ilə, onların arzu etmədiyi hallarda məlumatın yayılmaması hüququnun təmin edilməsi arasında tarazlığın axtarışı məqsədi güdür. Bu zaman müəyyən hallarda məlumatla təminat vəzifəsi

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 24 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

² Recommendation Rec(2003)23 on the management by prison administrations of life-sentence and other long-term prisoners. paragraphs 22 and 23

³ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

bilavasitə müdiriyyətin vəzifəsidir. Məhkumların həbsi gözləmədən öz iradələri ilə penitensiar müəssisəyə gəldikləri hallarda, müdiriyyət bu şəxslərin ailə üzvlərinə onların həbs olunması barədə məlumat verməyə borclu deyil¹.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 58-ci Qaydası nəzərdə tutur ki, məhkumlara müntəzəm vaxt aralığı və lazımi nəzarət altında öz ailələri və dostları ilə:

a) yazışma və əgər buna imkan varsa, telekommunikasiya, elektron, rəqəmsal və digər vasitələrlə;

b) görüşlər verməklə əlaqə saxlamaq imkanı yaradılmalıdır².

Həbs edilmiş və məhkum olunmuş şəxslərin xarici aləmlə əlaqələrinə imtiyaz kimi deyil, onların hüquqları kimi baxılmalıdır. Ona görə də bu cür əlaqələr mükafat və ya cəza kimi verilməli deyil. Məhkumların xarici aləmlə əlaqələri cinayətlə nəticələnməmişdirsə, onları intizam tənbehi tədbiri kimi xarici aləmlə əlaqələrdən məhrum etmək yolverilməzdir. Ailə əlaqələrinə münasibətdə hər hansı bir qadağadan uzaq durmaq lazımdır³.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi müəyyən etdi ki, yazışma və ünsiyyət hüququ olmadan həbs yerlərində saxlama təcrübəsi işgəncələrin tətbiqi üçün münbit şərait yaradır və özü özlüyündə “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 7-ci və ya 10-cu maddələrinin pozuntusuna səbəb ola bilər⁴. Komitə qeyd etdi ki, işgəncələr və pis rəftarın tətbiq olunmamasının təminatı kimi yazışma və ünsiyyət hüququ olmadan həbs yerlərində saxlanılmaya qarşı tədbirlər görülməlidir⁵.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş “yazışmaların toxunulmazlığına hörmət hüququ” ən müxtəlif situasiyalarda yazışmaların konfidensiallığının qo-

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 24 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

² Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

³ Как заставить стандарты работать. Практическое руководство по эффективному применению международных тюремных правил. Будапешт. Penal Reform International. 1998, с.118-119 “Albert Womah Mukonq v. Camerun” (458/1991), 21 July 1994/ Doc. UN CCPR/C/51/D/458/1991

⁴ UN Human Rights Committee, CCPR General Comment №. 20: Article 7 (Prohibition of Torture, or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment). Adopted at the Forty-fourth Session of the Human Rights Committee, on 10 March 1992 // <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1992/en/11086>

⁵ “Niemiets v. Germany”, Application № [13710/88](https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1992/en/11086) 16 December 1992

runması məqsədi daşıyır. Bu anlayış, sözsüz ki, şəxsi xarakterli və ya peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar olan məktubları əhatə edir¹ (“Nimits Almaniyaya qarşı”, 32-ci bəndin son hissəsi), buraya həmçinin məktubu göndərən və ya alanın azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs olduğu hallar da daxildir² və bu anlayış həm də gömrük əməkdaşları tərəfindən müsadirə edilən bağlamaları əhatə edir³.

8-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş “yazışmaların” toxunulmazlığına hörmət hüququ” ən müxtəlif situasiyalarda yazışmaların konfidensiallığının qorunması məqsədini daşıyır. Bu anlayış həmçinin ailə üzvləri arasında⁴, yaxud digər şəxslər arasında telefon danışqlarını⁵, şəxsi evlərdən və ya müəssisələrin binalarından⁶, həmçinin həbsxanadan edilən telefon zənglərini⁷, habelə bu cür telefon danışqları ilə bağlı məlumatların (zənglərin tarixi, danışqların müddəti, yığılmış telefon nömrələri haqqında informasiyaların) “ələ keçirilməsi” hallarını⁸ əhatə edir.

İHAM-ın mövqeyinə görə, müdaxilənin müəyyənləşdirilməsi məsələsi üçün yazışmaların məzmunu və forması əhəmiyyət daşımır⁹. Müdaxilənin baş vermiş sayılması üçün minimal hədd prinsipi yoxdur: sadəcə olaraq məktubun açılması müdaxilənin baş vermiş sayılması üçün kifayətdir¹⁰.

Yazışmalar üzərində senzuranın, onların ələ keçirilməsinin, izlənilməsinin və müsadirə edilməsinin bütün formaları, eləcə də digər maneələr 8-ci maddənin tətbiq dairəsinə düşür. Hətta şəxsin yazışmaya başlamasına əngəl törədilməsi “yazışmaların toxunulmazlığına hörmət hüququ”na müdaxilənin ən ciddi formalarından birini təşkil edir¹¹.

“Yazışmaların toxunulmazlığına hörmət hüququ”na müdaxilənin digər formalarına dövlət orqanlarının aşağıdakı hərəkətləri aid edilə bilər:

– yazışmaların oxunaraq yoxlanılması¹², onların surətlərinin çıxarılması¹³ və ya müəyyən hissələrinin silinib ləğv edilməsi¹⁴;

– telefonda, elektron poçtdan və internetdən istifadə edilməsi ilə bağlı məlumatların izlənilməsi və saxlanması¹⁵.

¹ “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application № 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; [7136/75](#), 25 March 1983; “Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey”, Applications nos. 15672/08, 24462/08, 27559/08, 28302/08, 28312/08, 34823/08, 40738/08, 41124/08, 43197/08, 51938/08 and 58170/08

² “X v. the United Kingdom”, Application № 7308/75, 12 October 1978

³ “Margareta and Roger Andersson v. Sweden”, Application № 12963/87, 25 February 1992

⁴ “Lüdi v. Switzerland”, Application № 12433/86, 15 June 1992; “Klass and Others v. Germany”, Application № 5029/71, 6 September 1978

⁵ “Halford v. the United Kingdom”, Application № 20605/92, 25 June 1997; “Copland v. the United Kingdom”, Application № 62617/00, 25 March 1998, İHAM 2007-I; Qərar və qəraradlar toplusu, 1998-II

⁶ “Petrov v. Bulgaria”, Application № 15197/02, 22 May 2008

⁷ “P.G. and J.H. v. the United Kingdom”, Application № 44787/98, İHAM 2001-IX

⁸ “A. v. France”, Application № 14838/89, 23 November 1993 № 277-B; “Frérot v. France”, Application no 70204/01, 12 June 2007

¹⁰ “Narinen v. Finland”, Application № 45027/98, 1 June 2004

¹¹ “Golder v. the United Kingdom”, Application № 4451/70, 21 February 1975, № 18

¹² “Campbell v. the United Kingdom”, Application № 13590/88, 25 March 1992-ci il, № 233

¹³ “Foxley v. the United Kingdom”, Application № 33274/96, 20 June 2000

¹⁴ “Pfeifer v. Austria”, Application № 12556/03, 15 November 2007

¹⁵ “Copland v. the United Kingdom”, Application no. 62617/00, 03 April 2007

İHAM-ın hüquqi mövqeyinə görə, müdaxiləyə yalnız o halda haqq qazandırılabilir ki, o, 8-ci maddənin ikinci bəndində göstərilən şərtlərə cavab vermiş olsun. Beləliklə, müdaxilə 8-ci maddəyə zidd olmaması üçün “qanunla nəzərdə tutulmuş” olmalı, bir və ya bir neçə “qanuni məqsəd” daşılmalı və həmin məqsədlərə nail olunması üçün “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olmalıdır.

Məhkəmə müdaxilənin “qanunla nəzərdə tutulmadığını” hesab etdikdə, bir qayda olaraq, 8-ci maddənin 2-ci bəndinin digər tələblərinə riayət edilib-edilmədiyini yoxlamağa ehtiyac görmür¹.

İşə 8-ci maddə əsasında baxarkən Məhkəmə bu sahəyə aid məsələlərin tənzimlənməsində iştirakçı dövlətlərə geniş qiymətləndirmə sərbəstliyi verir, amma bununla belə, Məhkəmə dövlətin bu sərbəstlikdən istifadə edərkən Konvensiyaya riayət edib-etmədiyinə nəzarət edir².

Məhkəmə “Nusret Kaya və başqaları Türkiyəyə qarşı” iş üzrə qərarında Avropa Penitensiar Qaydaları da daxil olmaqla, bu sahəyə aid müvafiq beynəlxalq sənədlərin mühüm əhəmiyyətini vurğulayıb³.

Həbsxana həyatının ümumi və ağlabatan tələbləri nəzərə alınmaqla məhbusların yazışmalarına müəyyən dərəcədə nəzarət edilməsi Konvensiyaya zidd olmadığı təqdirdə məqbul sayıla bilər⁴. Lakin belə nəzarət Konvensiyanın 8-ci maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan qanuni məqsədin tələb etdiyi hüdudları aşmamalıdır. Məhbusların telefon vasitəsilə təmasları da daxil olmaqla ətraf aləmlə əlaqələrini nəzarətdə saxlamaq zəruri olsa da, belə hallarda tətbiq edilən qaydalar məhbusu dövlət hakimiyyəti orqanlarının əsassız müdaxiləsindən lazımi qaydada müdafiə etməlidir⁵.

Bu nəzarətin qəbul edilə bilən hüdudlarını qiymətləndirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, məktub yazmaq və almaq bəzən məhbusun ətraf aləmlə əlaqəsi üçün yeganə imkan olur⁶. Ümumiyyətlə, məhbusların bütün yazışmalarının sistematik olaraq yoxlanılması, əgər belə praktikanın tətbiqi üçün hər hansı qayda yoxdursa və dövlət orqanları tərəfindən bu yoxlamalar əsaslandırılmırsa, Konvensiyanın pozuntusunu təşkil edə bilər⁷.

Bu sahədə 8-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş hüquqlara “müdaxilənin” nümunələrinə bunlar daxildir:

¹ “Messina v. Italy” (no. 2), Application no. 25498/94, 28 September 2000; “Enea v. Italy” [GC], Application no. 74912/01, 17 September 2009; “Meimanis v. Latvia”, Application no. 70597/11, 21 July 2015

² “Szuluk v. the United Kingdom”, Application no. 36936/05, 2 June 2009

³ “Nusret Kaya and Others v. Turkey”, Applications nos. 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 and 60915/08, 22 April 2014

⁴ “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75 25 March 1983; “Golder v. the United Kingdom”, Application no. 4451/70, 21 February 1975

⁵ “Doerga v. the Netherlands”, Application no. 50210/99, 27 April 2004

⁶ “Campbell v. the United Kingdom”, Application no. 13590/88, 25 March 1992

⁷ “Petrov v. Bulgaria”, Application no. 15197/02, 22 May 2008

– həbsxana müdiriyyəti tərəfindən məktubun açılıb oxunması¹ və ya ünvan sahibinə göndərilməməsi²;

– yazışmalara məhdudiyyət qoyulması³ və ya məktubların məhv edilməsi⁴;

– məktubun açılmış vəziyyətdə alınması⁵, o cümlədən, bu hal həbsxananın poçt xidmətinin fəaliyyətində nöqsanların olması ilə əlaqədar olduqda⁶, yaxud poçt göndərişi sadəcə olaraq ərizəçiyə şəxsən təqdim edilərkən açıldıqda⁷;

– poçtun çatdırılmasının gecikdirilməsi⁸, yaxud konkret məhbusa təqdim edilmək üçün həbsxananın elektron ünvanına göndərilən məktubların məhbusa təqdim edilməməsi⁹. Eyni sözlər, həmçinin iki məhbus arasındakı yazışmalara¹⁰, habelə poçtla göndərilən kitabı məhbusa verməkdən imtina edildiyi hala¹¹ aiddir.

Həmçinin, aşağıdakıların baş verməsi də “müdaxilə” hesab edilir:

– məktubdan müəyyən hissələrin silinib çıxarılması¹²;

– məhbus tərəfindən alınmasına icazə verilən bağlama və paketlərin sayının məhdudlaşdırılması¹³;

– məktub göndərmənin və ya almağın 28 gün ərzində tam qadağan olunması ilə nəticələnmiş intizam cəzasının tətbiq edilməsi¹⁴ və məhbusların telefon danışqları zamanı öz ana dilindən istifadə etməsinə məhdudiyyət qoyulması¹⁵.

Qanuni hesab edilmək üçün müdaxilə 8-ci maddənin 2-ci bəndində qeyd edilən tələblərə cavab verməlidir. Qanunun mətni kifayət qədər aydın olmalıdır ki, hər bir şəxs dövlət orqanlarının bu cür tədbirlərə hansı hallarda və hansı şərtlər daxilində əl atə biləcəyini müəyyənləşdirə bilsin¹⁶.

Müdaxilənin qanuniliyi tələbi təkcə daxili qanunvericilikdə həmin müdaxilə üçün hüquqi əsasın olmasını deyil, həm də qanunun keyfiyyətini nəzərdə tutur, belə ki, qa-

¹ “McCallum v. the United Kingdom”, Application no. 9511/81, 30 August 1990

² “William Faulkner v. the United Kingdom”, Application no. 37471/97, 4 June 2002; “Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey”, Applications nos. 15672/08, 24462/08, 27559/08, 28302/08, 28312/08, 34823/08, 40738/08, 41124/08, 43197/08, 51938/08 and 58170/08, 11 January 2011

³ “Campbell v. the United Kingdom”, Application no. 13590/88, 25 March 1992

⁴ “Fazıl Ahmet Tamer v. Turkey”, Application no 6289/02, 5 December 2006

⁵ “Narinen v. Finland”, Application no. 45027/98, 1 June 2004

⁶ “Demirtepe v. France”, Application no. 34821/97, 21 December 1999

⁷ “Faulkner v. the United Kingdom (dec.)”, Application no. 37471/97, 4 June 2002

⁸ “Cotlet v. Romania”, Application no. 38565/97, 3 June 2003

⁹ “Helander v. Finland (dec.)”, Application no. 10410/10, 10 September 2013

¹⁰ “Pfeifer v. Austria”, Application no. 12556/03, 15 November 2007

¹¹ “Ospina Vargas v. Italy”, Application no. 40750/98, 14 October 2004

¹² “Fazıl Ahmet Tamer v. Turkey”, Application no. 6289/02, 5 December 2006; “Pfeifer v. Austria”, Application no. 12556/03, 15 November 2007

¹³ “Aliiev v. Ukraine”, Application no. 41220/98, 29 April 2003

¹⁴ “McCallum v. the United Kingdom”, Application no. 9511/81, 30 August 1990

¹⁵ “Nusret Kaya and Others v. Turkey”, Applications nos. 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 and 60915/08, 22 April 2014

¹⁶ “Lavents v. Latvia”, Application no.58442/00, 28 November 2002

nunun müddəaları aydın olmalı, onların doğura biləcəyi nəticələri öncədən görmək mümkün olmalı və qanun maraqlı şəxs üçün əlçatan olmalıdır ki, həmin şəxs bu və ya digər hərəkətinin nəticələrini öncədən görə bilsin¹.

Qanunvericilikdə məhbusların yazışmalarının yoxlanılması tədbirlərinin müddəti tənzimlənmirsə və ya həmin tədbirləri əsaslandırان səbəblər göstərilənmirsə, müvafiq sahədə dövlət orqanlarına verilən diskresion səlahiyyətlərin hüdudları və istifadə qaydası kifayət qədər aydın şəkildə göstərilənmirsə, yaxud dövlət orqanlarına həddən artıq geniş səlahiyyətlər verilsə, belə qanunvericilik Konvensiyaya ziddir².

Digər tədbirlərlə yanaşı, aşağıdakılar “qanunla nəzərdə tutulmayan” tədbirlərə aiddir:

- senzuranı birmənalı olaraq qadağan edən müddəalara zidd olaraq senzuranın tətbiq edilməsi³, yaxud senzuraya icazə verən müddəalar mövcud olmadığı halda senzuranın tətbiq edilməsi⁴, yaxud da qüvvədə olan qanunvericiliyin ona verdiyi səlahiyyətləri aşmaqla dövlət orqanı tərəfindən senzuranın tətbiq edilməsi⁵;

- dərc olunmayan və bu səbəbdən ictimaiyyət üçün əlçatan olmayan sənəd əsasında senzuranın tətbiq edilməsi⁶;

- məhbusların telefon zənglərinə nəzarət edilməsinə dair qaydaların ərizəçinin lazımi müdafiə ilə təmin edilməsi üçün kifayət qədər aydın və təfəsilatlı olmaması⁷.

Məcburi qüvvəyə malik olmayan daxili təlimat əsasında bir məhbusun məktubunu digər məhbusa çatdırmaqdan imtina edildiyi işdə də Məhkəmə 8-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi⁸.

Milli qanunvericilik müdaxiləyə icazə verirsə, o halda həmin qanunvericilik həbsxana müdiriyyətinin səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsinin qarşısını almağa yönələn təminatları da özündə ehtiva etməlidir. Səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən yazışmalarına “senzura tətbiq edilə bilən” şəxslər kateqoriyasının qanunda sadəcə olaraq sadalanması, amma bu tədbirin müddəti və əsasları barədə heç bir şey deyilməməsi bu müdaxilənin qanunla nəzərdə tutulmuş hesab edilməsi üçün yetərli deyil⁹.

Məhbusların yazışmalarına nəzarət barəsində daxili qanunvericilik normaları milli hakimiyyət orqanlarına həddən artıq geniş səlahiyyətlər verirsə və həbsxana rəisinə “məhbusun islahi prosesi üçün münasib sayılmayan” məktubları özündə saxlamaq səlahiyyəti verirsə və nəticədə “yazışmalara nəzarət hər hansı məhkəmə qərarından asılı

¹ “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, 25 March 1983

² “Labita v. Italy [GC]”, Application no 26772/95, 6 April 2000 ; “Niedbała v. Poland”, Application no. 27915/95, 4 July 2000; “Lavents v. Latvia”, Application no. 58442/00, 28 November 2002

³ “Idalov v. Russia [GC]”, Application no.5826/03, 22 May 2012

⁴ “Demirtepe v. France”, Application no.34821/97, 21 December 1999

⁵ “Labita v. Italy [GC]”, Application no.26772/95, 6 April 2000

⁶ “Poltoratskiy v. Ukraine”, Application no.38812/97, 29 April 2003

⁷ “Doerga v. the Netherlands”, Application no. 50210/99, 27 April 2004

⁸ “Frérot v. France”, Application no. 70204/01, 12 June 2007

⁹ “Calogero Diana v. Italy”, Application no. 15211/89, 15 November 1996

olmayan və barəsində şikayət verilə bilməyən avtomatik proses kimi qəbul edilirsə”, Məhkəmə pozuntu baş verdiyini müəyyən edir¹.

Məhbusun “yazışmalarının toxunulmazlığına hörmət hüququ”na müdaxilə həm də demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalıdır². Belə “zərurət” həbsxana həyatının adi və ağlabatan tələblərinə müvafiq olaraq qiymətləndirilməlidir. Konkret olaraq “iğtişaşın və ya cinayətin qarşısının alınması” zərurəti³ azadlıqda olan şəxsə nisbətən məhbusun yazışmalarına daha çox müdaxilə edilməsinə haqq qazandıra bilər. Beləliklə, şəxs 5-ci maddəyə uyğun olaraq qanuni şəkildə azadlıqdan məhrum edilibsə, həmin şəxsin 8-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarına yalnız və yalnız bu zərurətin şərtləndirdiyi dərəcədə müdaxilə edilə bilər⁴. İstənilən halda, sözügedən tədbir 8-ci maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan məqsədlərə mütənasib olmalıdır. Nəzarətin əhatə dairəsi və sui-istifadə hallarına qarşı adekvat təminatların mövcudluğu yuxarıda qeyd edilən məsələlərin qiymətləndirilməsində mühüm meyarlardır⁵.

Nəzarətə məruz qalan yazışmanın xarakteri də nəzərə alın bilər. Müəyyən növ yazışmalar, məsələn, vəkillə məktublaşmalar üçün daha çox dərəcədə konfidensiallıq nəzərdə tutulmalıdır, xüsusən söhbət həbsxana müdiriyyətinə qarşı şikayətlərdən gedirsə, konfidensiallığın səviyyəsi daha yüksək olmalıdır⁶. Müdaxilənin dərəcəsinə və xarakterinə gəlinə, yazışmaların müxtəlif növlərinə fərq qoymadan məhbusun bütün yazışmalarının yoxlanılması müvafiq maraqlar arasında balans pozmuş olur⁷. Sadəcə olaraq məhbusun ədalət mühakiməsindən yayınacağından və ya şahidlərə təsir göstərəcəyindən ehtiyatlanma öz-özlüyündə onun bütün məktublarının heç nəyə fərq qoymadan açılmasına haqq qazandıra bilməz⁸.

“Silver və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı” işdə şəxsi xarakterli məktublarda “bilərəkdən həbsxana müdiriyyətini alçaldan materialların yer alması səbəbindən həmin məktubların açılaraq oxunması” demokratik cəmiyyətdə “zəruri” tədbir hesab edilmədi⁹.

Bundan başqa, yazışmalara və telefon danışıklarına qoyulan məhdudiyyətləri qiymətləndirərkən tərbiyəvi nəzarət məqsədilə həbsə alınmış yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə digər məhbuslar arasında fərq qoyulmalıdır. Birinci halda dövlət orqanlarının qiymətləndirmə sərbəstliyinin hüdudları daha dardır¹⁰.

¹ “Petrina v. Romania”, Application no.78060/01, 14 October 2008

² “Yefimenko v. Russia”, Application no. 152/04, 12 February 2013

³ “Kwiek v. Poland”, Application no. 51895/99, 30 May 2006; “Jankauskas v. Lithuania”, Application no. 59304/00, 24 February 2005

⁴ “Golder v. the United Kingdom”, Application no. 4451/70, 21 February 1975

⁵ “Tsonyo Tsonev v. Bulgaria”, Application no. 33726/03, 1 October 2009

⁶ “Yefimenko v. Russia”, Application no 152/04, 12 February 2013

⁷ “Petrov v. Bulgaria”, Application no. 15197/02, 22 May 2008

⁸ “Jankauskas v. Lithuania”, Application no. 59304/00, 24 February 2005

⁹ “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, 25 March 1983

¹⁰ “D.L. v. Bulgaria”, Application no. 7472/14, 19 May 2016

Məhbusların yazışmalarına müdaxilənin zəruri sayıldığı hallar

“Silver və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə qərarın qəbul edildiyi vaxtdan bəri Məhkəmə özünün presedent hüququnda təsdiq edib ki, məhbusların yazışmaları üzərində müəyyən nəzarət tədbirləri tələb olunur və bu hal öz-özlüyündə Konvensiyaya zidd deyil. Məhkəmə konkret olaraq qərara alıb ki:

– Məhbusların yazışmalarına nəzarət edilməsi həbsxanalarda asayışın qorunması mülahizələrinə görə qanuni sayıla bilər¹;

– Avtomatik həyata keçirilən adi müdaxilə tədbirindən fərqli olaraq iğtişaşın və ya cinayətin qarşısının alınması məqsədi daşıyan müəyyən nəzarət tədbiri əsaslı sayıla bilər, məsələn, təhlükəli şəxslərlə yazışmalara və ya qeyri-hüquqi məsələlər barəsindəki məktublara nəzarət buna misal ola bilər²;

– Rəsmi formalarda yazılmayan məktubların göndərilməsinə qoyulan qadağa 8-ci maddə üzrə hər hansı problem doğurmaya bilər, bu şərtlə ki, həmin formalar asanlıqla əlçatan olmalıdır³;

– Əcnəbi məhbusun öz qohumlarına həbsxana müdiriyyətinin başa düşmədiyi dildə məktub göndərməsinin qadağan edilməsi, əgər ərizəçi pulsuz tərcümə təklifindən imtina etməsini əsaslandırmaq üçün inandırıcı səbəb göstərməyibsə və onun iki digər məktubunu göndərməsinə icazə verilibsə, 8-ci maddə üzrə hər hansı problem doğurmur⁴;

– Məhbus tərəfindən alınmasına icazə verilən bağlama və paketlərin sayının məhdudlaşdırılmasına həbsxananın təhlükəsizlik qaydaları ilə və logistika problemləri ilə haqq qazandırıla bilər, bu şərtlə ki, müvafiq maraqlar arasında balans riayət edilmiş olsun⁵;

– Məktub və bağlamaların penitensiar orqanlar vasitəsilə göndərilməsi tələbinin pozulmasına görə məhbusa göndərilmiş bağlamanın müsadirə edilməsi formasında yüngül intizam cəzasının tətbiqi qeyri-mütənasib tədbir hesab edilmir⁶;

– Rəisdən təlimatlar almağa ehtiyac yaranması səbəbindən təcili xarakter daşımayan məktubun üç həftə gecikdirilməklə göndərilməsi də pozuntu təşkil etmir⁷.

8-ci maddə məhbusların məktubu hansı növ materialda yazacaqlarını seçmək hüququnu təmin etmir. Məhbusların yazışmalar üçün rəsmi həbsxana kağızlarından

¹ “Kepeneklioğlu v. Turkey”, Application no. 73520/01, 23 January 2007; “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, 25 March 1983

² “Jankauskas v. Lithuania” Application no.59304/00, 24 February 2005; “Faulkner v. the United Kingdom”, Application no. 37471/97, 18 September 2001

³ “Faulkner v. the United Kingdom (dec.)”, Application no. 37471/97, 18 September 2001

⁴ “Chishti v. Portugal (dec.)”, Application no.57248/00, 2 October 2003

⁵ “Aliev v. Ukraine”, Application no. 41220/98, 29 April 2003

⁶ “Puzinas v. Lithuania” (no. 2), Application no. 63767/00, 9 January 2007; digər tərəfdən, müqayisə üçün bu işə bax: “Buglov v. Ukraine”, Application no, 28825/02, 10 July 2014

⁷ “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, 25 March 1983

istifadə etməsi tələbi onların “yazışmalarının toxunulmazlığına hörmət hüququ”na müdaxilə təşkil etmir, bu şərtlə ki, müraciət edildikdə həmin kağız dərhal onların sərəncamına verilsin¹.

8-ci maddə məhbusların göndərdikləri bütün məktubların xərclərinin dövlət tərəfindən ödənilməsinə tələb etmir². Bununla belə, bu cür məsələ hər bir işdə fərdi qaydada qiymətləndirilməlidir, çünki məhbusun maddi vəsaitinin çatışmaması onun məktublaşmaq imkanlarına ciddi maneə yarada bilər.

“Yazışmalarının toxunulmazlığına hörmət hüququ”na həbsxana müdiriyyəti tərəfindən yol verilmiş səhv nəticəsində təsadüfən müdaxilənin baş verməsi və bunun ardınca səhvin etiraf edilməsi və yetərinə kompensasiya olunması (məsələn, belə səhvin təkrarlanmaması üçün həbsxana müdiriyyəti tərəfindən tədbirlər görülməsi) Konvensiya üzrə hər hansı məsələni meydana çıxarmır³.

Poçtla göndərilmiş məktubun məhbus tərəfindən alındığını sübut etmək vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür; məktubun həqiqətən ərizəçiyə təqdim edilməsi məsələsində Avropa Məhkəməsində aparılan icraat zamanı ərizəçi ilə cavabdeh hökumət arasında fikir ayrılığı yarandıqda, hökumət məhbusa ünvanlanan məktubun həqiqətən ünvan sahibinin özünə çatdırıldığını təsdiqləyən sənəd olmadan sadəcə olaraq həmin məktubun həbsxanaya çatdırıldığının sübutunu təqdim edə bilməz⁴.

Çıxan məktubların göndərilməsinə və daxil olan məktubların alınmasına görə məsul olan orqanlar poçt xidmətində baş verən hər hansı problem barədə məhbuslara məlumat verməlidirlər⁵.

Həbsxana müdiriyyətinin məhbusların öz yaxın qohumları ilə əlaqə saxlamalarına köməklik göstərməsi önəmlidir. Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə Avropa Penitensiar Qaydalarında qeyd edilən tövsiyələrin vacibliyini vurğulayıb⁶.

Məhkəmə məhbusun cinayətkarlarla və ya digər təhlükəli şəxslərlə yazışmaları ilə şəxsi və ailə həyatına aid yazışmaları arasında fərq qoyur⁷. Bununla belə, ağır cinayətlərdə ittiham edilən məhbusun yaxın qohumunun göndərdiyi məktubların açılaraq oxunması cinayətin qarşısını almaq və davam edən məhkəmə prosesinin düzgün aparılmasını təmin etmək üçün zəruri ola bilər⁸.

¹ “Cotlet v. Romania”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75 38565/97, 3 June 2003

² “Boyle and Rice v. the United Kingdom”, Application no. 9659/82; 9658/82, 27 April 1988

³ “Armstrong v. the United Kingdom” (dec.), Application no. 48521/99, 25 September 2001; “Tsonyo Tsonev v. Bulgaria”, Application no. 33726/03, 1 October 2009

⁴ “Messina v. Italy” (no. 2), Application no. 25498/94, 28 September 2000

⁵ “Grace v. the United Kingdom”, Application no. 11523/85, 27 March 1985, Komissiyanın 15 dekabr 1988-ci il tarixli məruzəsi

⁶ “Nusret Kaya and Others v. Turkey”, Applications nos. 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 and 60915/08, 22 April 2014

⁷ “Čiapas v. Lithuania”, Application no. 4902/02, 16 November 2006

⁸ “Kwiek v. Poland” Application no.51895/99, 30 May 2006

Məhbusun öz ailəsinə və ya digər məhbusa¹ göndərdiyi məktub sadəcə olaraq orada həbsxana əməkdaşları barəsində tənqiddin və ya xoşagəlməz ifadələrin olması səbəbindən açılaraq oxuna bilməz², lakin zorakılıqdan istifadə təhlükəsinin mövcud olduğu hallar istisna təşkil edir³.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

“İQAK-ın fəaliyyəti haqqında” 9-cu Ümumi Məruzədə İQAK məhkumların xarici aləmlə əlaqələrinə xüsusi yer ayıraraq qeyd etdi ki, bu cür əlaqələrin hər hansı formada məhdudlaşdırılması təhlükəsizliyin əsaslı mülahizələrinə və ya zəruri resursların mövcudluğuna əsaslanmalıdır⁴.

İQAK 1998-ci il iyun ayının 7-dən 17-ə kimi olan müddətdə Finlandiyaya səfəri ilə əlaqədar Finlandiya hökumətinə Məruzəsində qeyd etdi ki, xarici aləmlə əlaqə təkcə yol verilməyən rəftarın qarşısının alınması üçün deyil, həm də terapevtik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Nümayəndə heyəti minnətdarlıqla bildirdi ki, Muurola xəstəxanasında məhkumların ailələri və cəmiyyətlə ünsiyyətinə xüsusi diqqətlə yanaşılır. Pasiyentlərin razılığı ilə məhkumların ailə üzvləri istədikləri vaxt onlara baş çəkmiş və geniş və müxtəlif terapevtik tədbirlər proqramlarında iştirak etmişlər. Pasiyentlərin ailə üzvlərinin xəstəxanaya baş çəkdikləri vaxtlarda onların gecəni xəstəxanada keçirmələri üçün qonaq otağının qapıları həmişə açıq olmuşdur. Bundan əlavə, pasiyentlərə telefonla əlaqə saxlamaq və yazışmaları almaq üçün imkan yaradılmışdır⁵.

İQAK 1997-ci ilin 5 oktyabrından 17 oktyabrədək olan dövrdə Türkiyə Respublikasına səfəri ilə əlaqədar Türkiyə hökumətinə Məruzəsində tutulmuş şəxsin dərhal tutulması ilə əlaqədar ailə üzvlərini məlumatlandırması və onlarla əlaqə saxlaması hüququnun vacibliyini və bu hüququn praktikada tətbiqinin zəruriliyini qeyd etdi⁶.

1995-ci il mart ayının 26-dan aprel ayının 7-dək olan müddətdə Bolqarıstana səfəri ilə əlaqədar Bolqarıstan hökumətinə Məruzəsində İQAK məhkumların xarici aləmlə əlaqəsindən bəhs edərək, onların ailə üzvləri ilə görüşlərinə və yazışmalarına qoyulan məhdudiyyətin məhkumların hüquqlarını pozduğunu diqqətə çatdırdı⁷.

¹ “Pfeifer v. Austria”, Application no. 12556/03, 15 November 2007

² “Vlasov v. Russia”, Application no. 78146/01, 12 June 2008

³ “Silver and Others v. the United Kingdom”, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, 25 March 1983

⁴ “CPT/Inf (99) 12 [EN] (августа 1999 г.); 9-й общий доклад о деятельности ЕСПТ за период с 1 января по 31 декабря 1998 г., параграфы 20-21; 24-41

⁵ CPT/Inf (99) 9 [EN] –(11 мая 1999 г.); Доклад правительству Финляндии о визите в Финляндию представителей Европейского Комитета по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания (ЕСПТ) с 7 по 17 июня 1998 г., параграфы 138-143

⁶ CPT/Inf (99) 2, Доклад правительству Турции о визите в Турцию представителей Европейского Комитета по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения (ЕСПТ) с 75 по 17 октября 1997 г., параграфы 21-22

⁷ CPT/Inf (97) 1 [EN] (Часть 1) (6 марта 1997 г.); Доклад правительству Болгарии о визите в Болгарию представителей Европейского Комитета по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания (ЕСПТ) с 26 марта по 7 апреля 1995 г., параграфы 38, 46-64

İQAK Azərbaycana səfəri zamanı məhkumların öz ailə üzvləri ilə təmaslarının zəruriliyini dəyərləndirərək qeyd edir ki, “58. Komitə uzunmüddətli görüşmələrdən fərqli olaraq, baş çəkilən penitensiar müəssisələrə qısamüddətli görüşmələrin mütəmadi olaraq qapalı şəraitdə (şüşə vasitəsilə) həyata keçirilməsindən narahatdır. İQAK qəbul edir ki, müəyyən hallarda və müəyyən müddət ərzində təhlükəsizliklə bağlı səbəblərə görə və ya yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə məhkumlarla onların başçəkənləri arasında fiziki təmasın qarşısını almaq üçün bu cür tədbirlər əsaslandırıla bilər. Bununla belə, açıq görüşmələr (məsələn, məhkumlar və onların başçəkənləri masa arxasında əyləşdikdə) bir qayda olaraq, qapalı görüşlər isə bütün hüquqi kateqoriyalı məhkumlar üçün istisna olmalıdır. Komitə bir daha Azərbaycanın səlahiyyətli orqanlarını bütün penitensiar müəssisələrdə qısamüddətli görüşmələrin açıq şəraitdə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı uzunmüddətli tövsiyəsini yerinə yetirməyə çağırır.

...61. 4 sayılı Cəzaçəkmə Müəssisəsində nümayəndə heyətinin müsahibəsində iştirak edən qadın məhkumlardan bəziləri “karser” kamerasında intizam cəzasın çəkərkən onlara görüş və telefon danışqlarına icazə verilmədiyini iddia etdilər. Əgər bu, doğru olsaydı, belə bir təcrübə qəbul edilməz olardı. İQAK vurğulamaq istəyir ki, intizam cəzası heç vaxt xarici aləm ilə əlaqənin tamamilə qadağan edilməsini nəzərdə tutmamalıdır. Bundan əlavə, heç bir halda məhkum və onun ailəsi arasında görüşlər uzun müddətə dayandırılmamalıdır. Komitə tövsiyə edir ki, məhkumlara qarşı intizam tənbehlərində ailə ilə təmaslarına qadağa qoyulmasın. Cəza növü kimi ailə ilə əlaqəyə qoyulan hər hansı məhdudiyyətin yalnız hüquq pozuntusunun məhz bu təmaslara aid olduğu hallarda tətbiq edilməsini təmin etmək üçün tədbirlər görülməlidir”¹.

¹ CPT/Inf (2024) 23, Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 19 December 2022. This report is made public by the CPT as Appendix to the Public Statement concerning Azerbaijan. Strasbourg, 3 July 2024 // <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

Maddə 18. Təkliflərin, ərizələrin və şikayətlərin göndərilməsi

18.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırma-ya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə və ya İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinə ünvanladığı təkliflər, ərizələr və şikayətlər təxirə salınmadan aidiyyəti üzrə göndərilir. Bu təkliflər, ərizələr və şikayətlər, habelə onlara verilən cavablar senzurdan keçirilmir.

18.2. Müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, məhkəmə və ya həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlar tərəfindən təkliflərə, ərizələrə və şikayətlərə verilən cavablar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə imza etdirməklə elan olunur. Cavabların əsli onların şəxsi işlərinə, surətləri isə cinayət işinə əlavə edilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin xahişi ilə cavabların surəti həm də onlara verilir.

18.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edilə bilməzlər. Belə təqiblərə yol vermiş şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə və ya İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinə ünvanladığı təkliflər, ərizələr və şikayətlərin senzurdan keçirilməməsi, göndərilməsi, verilən cavabların tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə elan edilməsi, cavabların surətlərinin saxlanılması və həmin şəxslərə verilməsi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edilməməsi və bu cür təqibə görə məsuliyyət ilə əlaqədar münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə yaxud İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının

Alınması üzrə Avropa Komitəsinə ünvanladığıları təkliflər, ərizələr və şikayətlərin senzurdan keçirilməməsi, göndərilməsi və cavabların alınması və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə elan olunması, cavabların surətlərinin saxlanılması və həmin şəxslərə verilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müxtəlif orqanlara təklif, ərizə və ya şikayət göndərməsi və bununla bağlı təqib olunmaması ilə əlaqədar hüquqların təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 20-ci maddəsinə müvafiq olaraq, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin dövlət orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları, ictimai birlik və kütləvi informasiya vasitələrinə ünvanladığıları təklif, ərizə və şikayətlər həbs yeri administrasiyası tərəfindən göndərilir. Prokuror və məhkəməyə ünvanlanmış təklif, ərizə və şikayətlər senzuraya məruz qalmır və bağlı halda təxirəsalınmadan həmin orqanlara göndərilir. Dövlət orqanların ünvanlanmış təklif, ərizə və şikayətlərə həbs yerinin administrasiyası tərəfindən baxılmalı və bir sutka müddətindən gec olmayaraq aidiyyəti orqanlara göndərilməlidir.

Cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə maneə törədə biləcək məlumatları özündə əks etdirən və ya cinayət hüquq pozuntusunun törədilməsinə yardım edə biləcək təklif, ərizə və şikayətlərə münasibətdə Qanunun 19-cu maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan xüsusi qayda tətbiq olunur.

Məhkəmənin, təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun qərarından şikayətlər Qazaxıstan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydaya müvafiq olaraq dərhal göndərilir. Təklif, ərizə və şikayətlərə cavablar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə qəbzə imza edilməklə elan edilir və şəxsi işə əlavə olunur.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edilə bilməzlər. Belə təqiblərə yol vermiş şəxslər Qazaxıstan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar¹.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года. ст.42, // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə və ya İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinə təkliflər, ərizələr və şikayətlər ünvanladığı, həmin təkliflər, ərizələr və şikayətlərə cavab aldığı, onlar senzurdan keçirildiyi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edildiyi hallarda tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

18-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror – ibtidai araşdırmaya, yəni cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraata prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror;

Məhkəmə – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq ədalət mühakiməsini həyata keçirmək məqsədilə yaradılan, bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası qismində cinayət işlərinə və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara baxan məhkəmə;

Senzura – şərh edilən maddənin kontekstində həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazışmaları üzərində həbs yerinin administrasiyası tərəfindən həyata keçirilən nəzarət;

Həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlar – şərh olunan Qanunun 49.1-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərinə idarədaxili nəzarət qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, idarədənəkar nəzarət isə məhkəmə və prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Həmin Qanunun 49.2-ci maddəsinə əsasən, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) və Milli preventiv qrup üzvlərinin istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən həbs yerlərinə daxil olmaq, orada saxlanılan şəxslərlə, habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxslə təkbətək və ya zəruri saydığı halda mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək, onların həmin yerlərdə saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə tanış olmaq və surətlərini almaq, akt

tərtib etmək, həyata keçirdikləri tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq, həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) isə həmçinin həbs yerlərinə müvafiq tövsiyələr vermək və həmin tövsiyələrə müəyyən edilmiş müddətdə cavablar almaq hüququ vardır.

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) – Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, bələdiyyələr, habelə dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə və ya bələdiyyəyə məxsus olan hüquqi şəxslər (o cümlədən, publik hüquqi şəxslər) və büdcə təşkilatları, onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi və “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması vəzifələrini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxsdir.

BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumları – şərh olunan maddənin kontekstində BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumları kimi BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, BMT-nin İşgəncələr Əleyhinə Komitəsi, BMT-nin Qadınlara Münasibətdə Ayrı-seçkiliyin Ləğvi Komitəsi, BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi, BMT-nin İrqi Ayrı-seçkiliyin Ləğvi Komitəsi, BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi, BMT-nin Bütün Əməkçi Miqrantların və Onların Ailə Üzvlərinin Hüquqlarının Müdafiəsi Komitəsi, BMT-nin Əlillərin Hüquqları üzrə Komitəsi, BMT-nin Zorakı İtkin Düşmənlərə qarşı Komitəsi, BMT-nin İşgəncə üzrə Xüsusi Məruzəçisi kimi orqanları nəzərdən keçirilməlidir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi – “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası (4 noyabr 1950-ci il) əsasında yaradılmış Məhkəmə. Konvensiya 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Razılığa gələn Yüksək Tərəflər bu Konvensiya və ona dair Protokollar ilə öz üzərlərinə götürdüləri öhdəliklərə riayət olunmasını təmin etmək məqsədilə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə təsis etmişlər. Məhkəmə daimi əsaslarla fəaliyyət göstərir. Razılığa gələn Yüksək Tərəflər bərabər sayda hakimlərdən ibarətdir.

Hakimlər yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalı, yüksək məhkəmə vəzifələrinə təyin olunarkən qoyulan tələblərə cavab verməli və ya tanınmış nüfuzlu hüquqşünaslar olmalıdır. Hakimlər Məhkəmənin işində şəxsən iştirak edirlər.

Vəzifədə olduqları bütün müddət ərzində hakimlər onların müstəqilliyi, qərəzsizliyi ilə və ya tam iş gününün xarakterindən irəli gələn tələblərlə bir araya sığmayan heç bir fəaliyyətlə məşğul olmamalıdırlar. Bu bəndin müddələrinin tətbiqi ilə bağlı yaranan bütün məsələləri Məhkəmə həll edir.

İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi – “İşgəncənin və qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında” 26 noyabr 1987-ci il tarixli Avropa Konvensiyası əsasında yaradılan Komitə.

Komitə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə baş çəkməklə, onlarla necə rəftar edilməsini, zəruri olduqda, onların işgəncələrdən və ya qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzadan qorunmasını gücləndirmək məqsədilə məlumatlar əldə edir. Konvensiyanın iştirakçısı olan hər bir Tərəf öz yurisdiksiyası hüddurlarında, dövlət hakimiyyəti tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanıldığı istənilən yerə bu Konvensiyaya uyğun olaraq baş çəkilməsinə icazə verir. Komitə və maraqlı Tərəfin səlahiyyətli orqanları bu Konvensiyanın tətbiq olunmasında bir-biri ilə əməkdaşlıq edirlər.

Komitə üzvlərinin sayı Konvensiya iştirakçısı olan Tərəflərin sayına bərabərdir. Komitə üzvləri yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik, insan hüquqları sahəsində səriştəliliyi ilə tanınan, yaxud bu Konvensiyanın əhatə etdiyi sahədə peşə təcrübəsinə malik olan şəxslər sırasından seçilir. Komitə üzvləri şəxs qismində çıxış edirlər, onlar müstəqil və qərəzsizdirlər, öz funksiyalarını səmərəli yerinə yetirməyə qadirdirlər. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilirlər.

Komitə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkilməsini təşkil edir. Vaxtaşırı başçəkmələrlə yanaşı, Komitə konkret şəraitdən çıxış edərək zəruri saydığı başçəkmələri də təşkil etməyə ixtiyarlıdır. Ümumi qaydaya əsasən, başçəkmələr Komitənin azı iki üzvü tərəfindən həyata keçirilir. Komitə zəruri sayarsa, ekspert və tərcüməçilərin köməyindən istifadə edə bilər.

Komitə 114-cü plenar iclasında (iyul 2024-cü il) Azərbaycanla bağlı ictimai bəyanat qəbul etmişdir.

Bəyanatda qeyd olunur ki:

“1. İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi (İQAK) məhkəmədənənar qabaqlayıcı mexanizmdir və onun vəzifəsi azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkmək yolu ilə bu kimi müəssisələrdə saxlanılan şəxslərlə rəftarın araşdırılması və zəruri hallarda həmin şəxslərin işgəncələrdən, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzadan müdafiəsinin gücləndirilməsidir. Mexanizm çərçivəsində fəaliyyəti həyata keçirərkən İQAK və səlahiyyətli dövlət orqanları Konvensiyadan irəli gələn tələblərə əsasən bir-biri ilə əməkdaşlıq etmək üçün öhdəlik götürürlər.

2. 2002-ci ildən etibarən İQAK Azərbaycana 13 səfər həyata keçirmişdir. Bu günədək səfərlərdən 11-i ilə bağlı hesabatlar və cavablar dərc edilmişdir. Azərbaycan hökuməti 2020 və 2022-ci illərdə həyata keçirilən səfərlərlə bağlı ən son hesabatların dərcinə icazə verməyib.

3. Artıq 20 ildən artıqdır ki, İQAK hüquq-mühafizə orqanlarında, xüsusən də Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan qurumlarda saxlanılan şəxslərlə rəftarla bağlı bir sıra məsələlərə dair öz dərin narahatlığını ardıcıl olaraq bildirməkdədir. Komitə öz hesabatlarında dəfələrlə Azərbaycan hökumətinin diqqətini ona yönəldib ki, Komitənin yaradılması haqqında Konvensiyanın 3-cü maddəsində qeyd olunduğu kimi, İştirakçı Dövlətlər və İQAK arasında əməkdaşlıq prinsipi İQAK-ın tövsiyələrini nəzərə almaqla vəziyyəti yaxşılaşdırmaq istiqamətində qətiyyətli addımların atılmasını tələb edir. Təəssüflər olsun ki, Komitənin 2020 və 2022-ci illərdə Azərbaycana ən son səfərləri zamanı İQAK-ın nümayəndə heyətləri bu istiqamətdə fəaliyyətin davamlı olma-

masının şahidi olub və Komitənin uzun illər əvvəldən verdiyi əsas tövsiyələrin yerinə yetirilməmiş və ya qismən yerinə yetirilmiş olduğunu qeydə alıb.

4. 2022-ci ilin dekabrında həyata keçirilən xüsusi səfərlə bağlı Azərbaycana dair ən son hesabatında İQAK 2020-ci ildəki səfəri zamanı aşkar etdiyi vəziyyətlə müqayisədə baş çəkdiyi iki həbsxanada bir sıra mühüm irəliləyişləri müşahidə etməkdən məmnun qalmışdır. Bu hal Azərbaycan hökumətinin azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın yaxşılaşdırılması üçün həqiqətən qərarlı olduqda əhəmiyyətli irəliləyiş əldə edə bilməsinin mümkünlüyünü bariz şəkildə nümayiş etdirir. Sözügedən halın tam əksi olaraq, Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan müəssisələrdə saxlanılan şəxslərlə rəftara dair Komitənin uzun illərdən bəri verdiyi əsas tövsiyələrinin heç biri praktiki olaraq yerinə yetirilməyib. Əslində, Komitə 2022-ci ildəki xüsusi səfəri ilə bağlı hesabatında qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanda polis tərəfindən fiziki pis rəftarın (o cümlədən, bir sıra hallarda işgəncə hallarının) geniş şəkildə yayılmasına dair uzun illər ərzində nəzərə alınmayan tövsiyələrinin icrası ilə bağlı irəliləyişin faktiki olmamasından son dərəcə narahatdır”. Bu müşahidələr göstərir ki, hesabatda demək olar ki, eyni vəziyyətin təsvir edildiyi 2020-ci il səfərindən sonra heç bir irəliləyiş baş verməyib”¹;

Müraciət – müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə yazılı (o cümlədən, elektron) formada göndərilən (təqdim edilən) və ya şifahi formada edilən fərdi və ya kollektiv təklif, ərizə, şikayət²;

Təklif – qanunların və digər normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, dövlət və bələdiyyə orqanlarının və digər müraciətə baxan subyektlərin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, elm, təhsil, mədəniyyət, hüquq, sosial-iqtisadi, yaradıcılıq və başqa sahələrlə bağlı məsələlərin həlli barədə edilən müraciət³;

Ərizə – hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət⁴;

Şikayət – pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və müdafiəsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət⁵.

İQAK-ın 27-ci Ümumi Hesabatının (CPT/Inf (2018) 4-part) “Şikayət mexanizmləri” bölməsinin preambulasında qeyd olunur ki, həmin bölmənin məqsədləri üçün “şikayət” termini bir sıra problemlərlə əlaqədar azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin və ya onların adından vəzifəli şəxslərin qərar, hərəkət və ya hərəkətsizliyindən verilmiş bütün

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. CPT/Inf (2024) 24 Public statement Concerning Azerbaijan This public statement is made under Article 10, paragraph 2, of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Strasbourg, 3 July 2024 // <https://rm.coe.int/1680b0e036>

² “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanununun 3-cü maddəsi

³ Yenə orada

⁴ Yenə orada

⁵ Yenə orada

rəsmi şikayətlərə aid edilir. Buraya həmçinin: həbs yeri əməkdaşlarının qeyri-hüquqi davranışı, onlara zərər yetirə biləcək azadlıqdan məhrum edilmiş digər şəxslərdən müdafiənin kifayətedici olmaması, maddi şəraitin pis olması, məşğuliyyətin olmaması və ya tibbi xidmətin kifayətedici olmaması aid edilə bilər. “Şikayət” öz-özlüyündə, baxılan məsələlərin ciddiliyindən və onların qəddar rəftara bərabər tutula biləcəklərindən asılı olmayaraq, təsnif edilir. Bəzi ölkələrdə olduğu kimi, “şikayət” termini özündə şikayətə baxmaq üzrə müvafiq orqanın qəbul etdiyi qərarın mübahisələndirilməsinə yönəlmiş fəaliyyəti əks etdirə bilər. Şikayət vermək hüququ və ya həmin qərarın mübahisələndirilməsi çox vaxt “apellyasiya” adlandırılır¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Konstitusiyaya ilə təminat verilən vətəndaşların müraciət hüququ insan və vətəndaşın hüquqi statusu sistemində mühüm yer tutur. Bu hüquq uzun inkişaf yolu keçərək dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində demokratik dövlətin və insanın hüquqi statusunun əsas ünsürlərindən biri kimi formalaşmışdır.

Qanunçuluq, vətəndaşların müraciət hüquqlarını sərbəst və könüllü həyata keçirmələrinə şərait yaradılması, müraciətlərə dair tələblərin vahidliyi, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunması, müraciətlərə baxılmasında ayrı-seçkiliyə və süründürməçiliyə yol verilməməsi, müraciətə baxan subyektlərin və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi, vətəndaşların müraciət etmək hüququ ilə dövlət maraqlarının uzlaşdırılması vətəndaşların müraciətlərinə baxılmasının əsas prinsipləridir.

“İstintaq təcridxanalarında daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, istintaq təcridxanasının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) və Milli preventiv qrupa, BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İHAM-a və ya İQAK-a ünvanladığı təkliflər, ərizələr və şikayətlər təxirə salınmadan (istirahət və iş günü hesab edilməyən bayram günləri, səsvərmə və ümumxalq hüzn günü istisna olmaqla) aidiyyəti üzrə göndərilir. Bu təkliflər, ərizələr və şikayətlər, habelə onlara verilən cavablar senzuradan keçirilmir.

Həbs edilmiş şəxslər təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edilə bilməzlər. Belə təqiblərə yol vermiş şəxslər “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar (Qayda 25)².

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) CPT/Inf(2018)4-part. Complaints mechanisms. Extract from the 27th General Report of the CPT, published in 2018 // <https://rm.coe.int/16807bc668>

² “İstintaq təcridxanalarında daxili intizam Qaydaları”, Qayda 25

Həbs yerlərində saxlanılan hər bir şəxsin təklif, ərizə və şikayət vermək imkanı olmalıdır¹. Həmin hüququn təmini üçün tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin konfidensiallıq² şəraitində, repressiya və digər neqativ nəticələrdən qorxmadan şikayətlər vermək və bu şikayətlərə baxılmasının yararlı mexanizmi mövcud olmalıdır. Bundan əlavə, sistem şikayətlərə baxma prosesinə müdaxilə və ya şikayətin baxılmamış saxlanması riskinin azaldılmasını nəzərdə tutmalıdır³.

Şikayətlərin verilməsi və baxılmasının səmərəli sistemi həbs yerlərində tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və davranışın qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əgər zərərçəkmiş təhlükəsiz şəraitdə ona qarşı mövcud olan problemlər barədə məlumat vermək imkanına malikdirsə, bu, potensial hüquq pozuntusu törədən şəxsləri qanuna zidd əməllər törətməkdən çəkindirəcəkdir⁴. Bundan əlavə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onların şikayətlərinə tez bir zamanda və müsbət nəticə ilə baxılacaqlarını düşünürsə, onlar saxlanma şəraitlərini ədalətsiz və ayrı-seçkilik əsaslı hesab etməyəcəklər. Bu isə öz növbəsində həbs yerlərində gərginliyin azaldılması, həbs yerinin əməkdaşları ilə orada saxlanılanlar arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması üçün zəmin yaradır⁵.

Həbs yerlərində işgəncələr və digər qəddar rəftar barədə şikayətlərə baxılması xüsusi prosedura əsasən həyata keçirilməlidir. Bu cür məlumatlara dərhal baxılmalı və araşdırma müstəqil dövlət orqanı tərəfindən qərəzsiz həyata keçirilməlidir⁶.

Səmərəli araşdırma müvafiq faktların lazımı qaydada müəyyən edilməsinə və lazımı hallarda pis rəftara görə məsuliyyət daşıyanların müəyyən olunaraq cəzalandırılmalarına yönələn həqiqi səylərin olmasını tələb edir. Araşdırmanın iki əsas məqsədi nəzərdə tutulur: faktların müəyyən edilməsi və zəruri olduqda hüquq pozuntusu törədənlərin cəzalandırılması⁶.

Həbs yerlərinin lazımı qaydada idarə olunmasında məqsəd ciddi şikayətlərin meydana çıxmasının qarşısının maksimum dərəcədə alınması olmalıdır. Bu cür nəticələrə nail olma yollarından biri də həbs yerlərindəki həyatın gündəlik aspektlərini əhatə edən prosedurlara ciddi riayət olunmasıdır. Həmin prosedurlar sadə və hamı üçün aydın dildə

¹ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) Rules 56 and 57 // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

² БДИПЧ и МТР, Руководство по применению Правил Нельсона Манделы, (БДИПЧ и «Международная тюремная реформа», Руководство по применению правил Нельсона Манделы, Варшава, БДИПЧ/ МТР, 2018, глава 7, врезка 7.1

³ БДИПЧ и МТР, Руководство по применению Правил Нельсона Манделы, БДИПЧ и «Международная тюремная реформа», Руководство по применению правил Нельсона Манделы, Варшава, БДИПЧ/глава 1, п. 134

⁴ Yənə orada, fəsil 1, bənd, 131

⁵ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) Rule 57(3) // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

⁶ Erik Svanidze, "Pis rəftar hallarının səmərəli araşdırılması: Avropa standartlarına dair rəhbər prinsiplər", 2010, s.51

yazılmalı, həm həbs yerlərində saxlanılanlar, həm də həbs yerinin əməkdaşları üçün əlçatan olmalıdır. İntizam qaydaları həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin şikayət vermək imkanını məhdudlaşdırmamalıdır. Eyni zamanda, şikayət verilməsi ilə əlaqədar həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təqib olunmasını aradan qaldıran prosedurlar işlənilməli və hazırlanmalıdır. Zəruri hallarda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin öz şikayətlərini konfidensial şəraitdə təqdim etmək imkanları olmalıdır.

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərindən yazdıqları təklif, ərizə və şikayətlər araşdırılaraq müvafiq qaydada cavablandırılır. Məsələn, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması haqqında” 2019-cu il üzrə məruzəsində qeyd olunur ki, “Ombudsmana ünvanlanmış, o cümlədən müraciətlərdə öz əksini tapmış, qəbulda olarkən verilmiş və ya “qaynar xətt” vasitəsilə çatdırılmış məlumatlar əsasında da müvəqqəti saxlama yerlərinə və istintaq təcridxanalarına baxışlar keçirilmiş, şikayətlərdə qeyd edilmiş hallar yerində yoxlanılmış, müvafiq tədbirlər görülmüş, eyni zamanda, baxışların nəticələri ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrinə mütəmadi olaraq məlumatlar verilmişdir. Başçəkmələrin nəticələrinin təhlili göstərir ki, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində təbliğat işinin gücləndirilməsi, müvəqqəti saxlama yerlərində sıxlığın aradan qaldırılması, tibbi xidmətin əlçatanlığının təmin edilməsi və sanitariya qaydalarına əməl olunması istiqamətində əhəmiyyətli islahat tədbirləri həyata keçirilmişdir”¹.

2023-cü ilin yekunları ilə bağlı məruzədə isə qeyd olunur ki, “Ombudsmanın milli preventiv mexanizm mandatı çərçivəsində müvəqqəti saxlama yerləri, istintaq təcridxanaları, cəzaçəkmə müəssisələri, qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzləri, psixiatriya və dövlət uşaq müəssisələri də daxil olmaqla, ümumilikdə, ölkə üzrə şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi müəssisələrə 347 başçəkmə həyata keçirilmişdir. Başçəkmələr zamanı əvvəllər verilmiş tövsiyələrin icra vəziyyəti yoxlanılmış, ombudsmana ünvanlanan müraciətlər, saxlanılan şəxslərlə bağlı mediada və sosial şəbəkələrdə yayılmış məlumatlar, habelə bu şəxslərin hüquqlarının təmini vəziyyəti araşdırılmışdır. Həmin şəxslər saxlanıldıqları müəssisələrdə fərdi qaydada qəbul edilmiş, saxlanma şəraiti, rəftar, tibbi xidmətin təmin edilməsi məsələləri araşdırılmış, onlara hüquqları izah edilmiş, zəruri hallarda aidiyyəti dövlət qurumlarına müraciətlər ünvanlanmışdır”².

Qeyd olunmalıdır ki, şərh olunan 18.2-ci maddə müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, məhkəmə və ya həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlar tərəfindən təkliflərə, ərizələrə və şikayətlərə verilən cavabların tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə elan olunması, cavabların saxlanma qaydalarını, onların surətlərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin xahişi ilə onlara verilməsi qaydasını nəzərdə tutduğu halda, həmin şəxslərin İnsan hüquqları

¹ “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) 2019-cu il üzrə məruzəsi // <https://ombudsman.az/storage/ZsZzDO3aGO8So2fk1apSa9XdbQ2qe9rW8BOVbSpC.pdf>

² “Altıncı çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclis iclaslarının protokolları və stenoqramları”, On beşinci sessiya. 63-cü cild, 5 mart 2024-cü il. Milli Məclisin nəşri. Bakı–2024 // <https://meclis.gov.az/documents/05.03.2024.pdf>

üzrə müvəkkilə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə və ya İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinə ünvanladığı təkliflər, ərizələr və şikayətlərə verilən cavabların tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərə elan edilməsi, onların saxlanılma qaydası və surətlərinin tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərə verilməsi qaydası ilə bağlı heç bir müddəə nəzərdə tutmur. Bu isə həmin normanın tətbiqi zamanı problemlər yaratmaqla yanaşı, tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər. Ona görə də şərh olunan maddədə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə və ya İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinə ünvanladığı təkliflər, ərizələr və şikayətlərə verilən cavabların elan edilməsi, saxlanması və surətlərinin tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərə verilməsi ilə bağlı qaydalar nəzərdə tutulmalıdır.

Şərh edilən 18.3-cü maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təklif, ərizə və ya şikayət göndərdiklərinə görə hər hansı şəkildə təqib edilməsi qadağan edilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təklif, ərizə və ya şikayətləri konkret həbs yerində saxlanılma şəraiti, həbs yerləri əməkdaşlarının onlarla rəftarı, həbs yerlərində qanunun tələblərinə, daxili intizam qaydalarına əməl olunmaması, həbs yerlərinin əməkdaşları tərəfindən pis rəftara məruz qoyulmaları ilə əlaqədar olduqda təklif, ərizə və şikayət vermiş tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinin əməkdaşları tərəfindən təqibə məruz qoyulması ehtimalı daha çox ola bilər. Belə ki, bu cür müraciətlər həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən lazımi idarəçiliyin təşkil edilməməsi, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərlə rəftarın qoyulmuş tələblərə cavab verməməsi ilə əlaqədar ola bilər. Bu cür şikayətlər isə son nəticədə həbs yerinin rəhbərliyi və əməkdaşlarının nüfuzuna mühüm zərər vura, onların iş karyerasında irəliləməsinə maneçilik törədə bilər. Həbs yerinin rəhbərliyi təklif, ərizə və şikayətlərdə əks olunan nöqsanları gizlətməyə, onları ört-basdır etməyə, şikayətlərin verilməsinin qarşısının alınmasına çalışmamalı, əksinə, şikayətdə göstərilənlər həqiqətə uyğundursa, onların aradan qaldırılmasına çalışmalıdır. Məhz bu cür yanaşma həbs yerlərinin lazımi qaydada idarə olunması üçün imkan yaradacaqdır.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinə əsasən, istənilən şəxsin hüquqları pozulduğu təqdirdə, hətta əgər bu pozuntu rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədilmiş olsa belə, onun səmərəli müdafiə vasitələri ilə təmin edilmə hüququ vardır.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakta dair birinci Fakültativ Protokol

Paktın və bu Protokolun iştirakçısı olan dövlət Komitənin öz yurisdiksiyasında olan və bu Paktda ifadə olunmuş hər hansı hüququnun həmin iştirakçı dövlət tərəfindən pozulmasının qurbanı olduğunu iddia edən şəxslərdən məlumat almaq və onlara baxmaq səlahiyyətini tanıyır. Komitə Paktın iştirakçısı olan, lakin bu Protokolun iştirakçısı olmayan dövlət barəsində heç bir məlumat qəbul etmir.

Paktda sadalanan hüquqlarından hansınısa pozulduğunu və daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndiyini iddia edən şəxslər 1-ci maddənin müddəalarına riayət etmək şərti ilə, baxılmaq üçün Komitəyə yazılı məlumat təqdim edə bilərlər.

Hər hansı formada tutulmuş və ya həbs olunmuş bütün şəxslərin müdafiəsinin Prinsipləri Külliyyatı

33-cü Prinsip həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərinin və ya vəkillərinin həbs yerlərinin idarə olunmasına görə cavabdehlik daşıyan orqanlara və ya onların yuxarı instansiyalarına təklif və ya şikayət, o cümlədən işgəncələrə və digər pis rəftara məruz qoyulması barədə məlumat göndərmək hüququnu nəzərdə tutur. Tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin təklif və ya şikayətinə təxirə salınmadan baxılmalı, onların konfidensiallığı qorunmalıdır. Təklif və ya şikayəti göndərən şəxslər buna görə təqibə məruz qoyula bilməzlər¹.

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin 70-ci qaydasına əsasən, məhkumlar ayrı-ayrılıqda və qrup şəklində penitensiar müəssisənin rəisinə və ya digər səlahiyyətli qurumlara xahiş və şikayətlərini vermək üçün geniş imkanlara malik olmalıdırlar. Mediasiya münasibdirsə, ilk növbədə onu tətbiq etmək lazımdır. Şikayət və ya xahiş təmin olunmamışdırsa, onun səbəbləri məhkumun nəzərinə çatdırılmalıdır. Məhkumun bu qərardan müstəqil quruma şikayət vermək hüququ vardır. Məhkumlar xahiş və şikayətlə müraciətə görə cəzalandırılmamalıdırlar. Səlahiyyətli qurum məhkumların hüquqlarının pozulması ehtimalı ilə əlaqədar onların qohumlarının yazılı qaydada göndərdikləri bütün şikayətləri qəbul etməlidir. Məhkumlarla davranış ilə əlaqədar məsələlərlə məşğul olan qanuni nümayəndə və yaxud təşkilat məhkumların razılıqları olmadan onların adından şikayət verə bilməz.

Məhkumların şikayət və apellyasiya göndərməkləri ilə əlaqədar hüquqi məsləhət, habelə ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdiyi hallarda isə, hüquqi yardım almaq hüquqları var².

APQ-nin kommentariyasında qeyd olunur ki, bu Qaydada müraciət və şikayətlərin təqdim edilməsi arasındakı fərqlər nəzərdən keçirilir. Məhkumların həm penitensiar sistem çərçivəsində, həm də digər orqanlara müraciət etmək, habelə şikayət verməklə bağlı mü-

¹ Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой-бы то ни было форме, ст. 33 //

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml

² Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

vəfiq imkanları olmalıdır. Həbs yerinin müdiriyyəti müraciət və şikayətlərin verilməsinə görə məhkumlara mane olmamalı və yaxud onları tənbeh etməməlidir. Eyni zamanda, bu Qaydada təsbit edilmiş hüquqların səmərəli həyata keçirilməsinə köməklik göstərməlidir. Bu Qayda kiçik problemlərin operativ həllinə imkan verən hüquqi mexanizmlərin işlənilməsinə mane olmur.

Şikayətlərin təqdim olunmasının ixtisaslaşdırılmış qaydalarına dair müddəalar işlənilməsinə bəzi imkanlar var. İdeal halda milli qanunvericilik məhkumlar üçün tibb işçilərinin qərarlarına, davranışına, yaxud hərəkətsizliyinə dair müvafiq milli tibbi inzibati orqanlara şikayətlər təqdim etmək imkanını nəzərdə tutmalıdır¹.

Bu qaydaya uyğun olaraq, müraciət və şikayətlər yalnız yazılı şəkildə təqdim edilməməlidir. Məhkumların xeyli hissəsinin savadsızlığını nəzərə alaraq, öz müraciət, yaxud şikayətlərini şəfahi şəkildə bildirmək üçün onlara hakimiyyət orqanlarının, yaxud müvafiq idarələrin nümayəndələri ilə görüşmək imkanları verilməli, hakimiyyət isə bunları yazılı qaydada qeyd etməlidir².

Səlahiyyətli hakimiyyət orqanları belə müraciət və şikayətlərə vaxtında baxmalı, habelə hansı tədbirlərin və nə üçün görülməyini izah etməlidir³.

Müraciət və şikayətlər qeydiyyatdan keçməlidir. Bu həm həbsxana müdiriyyəti, həm də müstəqil nəzarət orqanları üçün vacibdir⁴. Müraciət və şikayətlərin məzmununun təhlili penitensiar müəssisələrin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinə kömək edə bilər.

Şikayət blankları qabaqcadan dəqiq müəyyən edilmiş yerdə olmalıdır və beləliklə, məhkuma bilavasitə həbsxana müdiriyyətinə müraciət etmək lazım gəlməyəcək⁵.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 70 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

² CPT/Inf (2013) 16. to the Slovenian Government on the visit to Slovenia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 31 January to 6 February 2012 //

<https://rm.coe.int/1680697db3>

Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 70 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

³ CPT/Inf (2002) 1. Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 April to 7 May 1999 //

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168069403b>; CPT/Inf (2001) 20. Report to the Government of "the former Yugoslav Republic of Macedonia" on the visit to "the former Yugoslav Republic of Macedonia" carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 17 to 27 May 1998 //

<https://www.refworld.org/reference/countryrep/cocept/2001/en/84167?prevPage=/node/84167>

⁴ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 70 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

⁵ CPT/Inf (91) 15 Report to the United Kingdom Government on the visit to the United Kingdom carried out by the CPT from 29 July to 10 August 1990 GBREAW a 27/03/1991 26/11/1991 CPT/Inf 91 15 Report to the United Kingdom Government on the visit to the United Kingdom //

https://fra.europa.eu/en/databases/efris/search?f%5B0%5D=data_source%3Acpt&f%5B1%5D=keywords%3Aconvention&f%5B2%5D=keywords%3Adomestic&f%5B3%5D=keywords%3Aproceedings&page=4

Eyni zamanda, həbsxananın işçi heyətinə məxfi məlumat olan məktubların verilməsini istisna etmək üçün, bu qəbildən olan sənədlərin təqdim edilməsi üzrə sistem yaradılması da zəruridir¹.

Şikayətlərə baxılması üçün müvəkkil olan milli və beynəlxalq orqanlarla yazışmaların məxfiliyinin təmin edilməsi zəruridir. Bu qayda şikayətlərin verilməsinin təşkilinin hər hansı bir vahid üsulunu məcburi qəbul etdirmək məqsədi daşımır. Burada yalnız məcburi yerinə yetirilməli olan tələblər var, onlara riayət edilməməsi “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 13-cü maddəsinin tələblərinin pozulmasına səbəb ola bilər².

Üzv dövlətlər şikayətlərə baxılması üzrə müvafiq səlahiyyətlərə malik müstəqil orqan yaratmaq hüququna malikdirlər. Bu, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (Ombudsman), yaxud hakim (nəzarət edən və yaxud barışıq hakimi), nəzarəti həyata keçirən prokuror, məhkəmə, yaxud ictimai vəkil ola bilər³.

Şikayətlərə baxılmasında iştirak edən hakimiyyət orqanları öz fəaliyyətlərində yekdilliyə nail olmaq üçün mütəmadi olaraq rəy və təcrübə mübadiləsi aparmalıdırlar⁴.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 56-57-ci qaydaları həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ərizə və şikayətlərinə həsr olunmuşdur. Həmin qaydalara müvafiq olaraq hər bir həbsdə saxlanılan şəxsin həbs yerinin rəhbərliyinə və ya şikayətlərin qəbulu üzrə səlahiyyətli şəxsə gündəlik olaraq şikayətlə müraciət etmək imkanı olmalıdır. Həbsdə saxlanılanların təftiş aparıcılarla azad və tam konfidensial şəraitdə direktor və həbs yerinin hər hansı əməkdaşının iştirakı olmadan danışmaq imkanı olmalıdır.

Hər bir həbsdə saxlanılan şəxsin həbs yerlərinin mərkəzi idarəsinə, məhkəmə və işə baxıb vəziyyəti dəyişmək səlahiyyəti olan digər səlahiyyətli orqanlara ərizə və şikayətlərlə müraciət etmək imkanı olmalı, onların şikayətləri məzmun etibarilə senzura müraciət qoyulmamalıdır. Eyni səlahiyyətlər həbsdə saxlanılanların vəkillərində, əgər bu, mümkün deyilsə, ailə üzvlərindən birində olmalıdır.

Bütün şikayətlərə dərhal baxılmalı və onlara təxirə salınmadan cavab verilməlidir. Ərizə və şikayətlər rədd edildikdə və ya onlara cavab verilməsi gecikdirildikdə onları göndərən şəxsin məhkəmə və ya digər orqana müraciət etmək imkanı olmalıdır.

¹ CPT/Inf (91) 15 Report to the United Kingdom Government on the visit to the United Kingdom carried out by the CPT from 29 July to 10 August 1990 GBREAW a 27/03/1991 26/11/1991 CPT/Inf 91 15 Report to the United Kingdom Government on the visit to the United Kingdom // https://fra.europa.eu/en/databases/efris/search?f%5B0%5D=data_source%3Acpt&f%5B1%5D=keywords%3Aconvention&f%5B2%5D=keywords%3Adomestic&f%5B3%5D=keywords%3Aproceedings&page=4

² “Van der Ven v. the Netherlands”, 50901/99, 04 April 2003

³ CPT/Inf (2002) 14, Report to the Georgian Government on the Visit to Georgia Carried Out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 6 to 18 May 2001, The Georgian Government has requested the publication of this report. Strasbourg, 25 July 2002 // <https://www.refworld.org/reference/countryrep/coecpt/2002/en/33467>

⁴ CPT/Inf (96) 9-part 3. Report to the Spanish Government on the visit to Spain carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 14 June 1994 // <https://rm.coe.int/1680697dec>

Həbsdə saxlanılan şəxs ərizə və şikayət verdiyinə görə heç bir qisas, qorxu və digər neqativ təsirə məruz qoyulmamalıdır.

Həbsdə saxlanılan şəxslərin işgəncələr, digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəza barədə bəyanatlarına dərhal baxılmalı və bu, müstəqil dövlət orqanının təhqiqat predmetinə çevrilməlidir¹.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM-ın müəyyən etdiyi təcrübəyə müvafiq olaraq AİHK-nın orqanları ilə həbs yerlərində olan şəxslərin yazışmaları 8-ci maddənin (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) tətbiq dairəsinə düşür.

Konvensiyanın iştirakçısı olan tərəflər ölkələrinin dövlət orqanları tərəfindən ərizəçilərin Məhkəməyə şikayət etmək hüquqlarını səmərəli həyata keçirmələrinə “heç bir şəkildə” mane olmamaq öhdəliyi götürüblər. Buna görə də ərizəçiləri və ya potensial ərizəçiləri öz şikayətlərini geri götürməyə və ya dəyişdirməyə məcbur etmək məqsədilə hakimiyyət orqanları tərəfindən hər hansı formada təzyiqə məruz qalmadan onların Məhkəmə ilə sərbəst ünsiyyət yarada bilmələri olduqca vacibdir².

Nəzərə almaq lazımdır ki, qapalı məkanda saxlanmaları, qohumları ilə və ya ətraf aləmlə az təmasda olmaları və daim həbsxana müdiriyyətinin nəzarəti altında olmaları səbəbindən məhbuslar, şübhəsiz ki, müdafiəsiz və asılı vəziyyətdədirlər³. Müvafiq olaraq, onların şikayət ərizəsi vermək hüququndan istifadə etmələrinə maneə yaratmaqdan çəkinmək öhdəliyi daşıyan həbsxana müdiriyyəti həm də müəyyən hallarda həbsxana müdiriyyəti qarşısında xüsusilə müdafiəsiz və asılı vəziyyətdə olan⁴ və tələblərə uyğun ərizə təqdim etmək üçün Məhkəmə Katibliyinin tələb etdiyi sənədləri öz vəsaiti hesabına əldə etmək imkanına malik olmayan⁵ məhbusları şikayət ərizəsi vermələri üçün lazımı vasitələrlə təmin etmək öhdəliyi daşıyır.

İHAM Reqlamentinin 47-ci qaydasına əsasən, Məhkəmənin qərar qəbul edə bilməsi üçün şikayət ərizəsinə müvafiq sənədlər əlavə olunmalıdır. Beləliklə, şikayət ərizəsinin Məhkəmə tərəfindən adekvat və səmərəli şəkildə araşdırıla bilməsi üçün həbsxana müdiriyyəti ərizəçilərin müraciəti əsasında onları lazımı sənədlərlə təmin etməyə borcludur⁶.

“Pirs Yunanıstana qarşı”, “Valaşinas Litvaya qarşı”, “İdalov Rusiyaya qarşı” işləri üzrə qərarlarında Məhkəmə qeyd etdi ki, Konvensiya orqanları tərəfindən məhbuslara göndərilən məktubların açıldığı işlərdə yazışmaların toxunulmazlığına hörmət hüququna müdaxilə baş verib⁷.

¹ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

² “Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia”, 48787/99, 8 July 2004; “Cotlet v. Romania”, 38565/97, 3 June 2003

³ “Cotlet v. Romania”, 38565/97, 3 June 2003; “Kornakovs v. Latvia”, 61005/00, 15 June 2006

⁴ “Naydyon v. Ukraine”, 16474/03, 14 October 2010

⁵ “Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine”, 760/03, 26 June 2012

⁶ “Naydyon v. Ukraine”, 16474/03, 14 October 2010

⁷ “Peers v. Greece”, 28524/95, 19 April 2001; “Valaşinas v. Lithuania”, 44558/98, 24 July 2001; “İdalov v. Russia”, 5826/03, 22 May 2012

Digər hallarda olduğu kimi, belə müdaxilə “qanunla nəzərdə tutulmayıbsa”, 8-ci maddənin 2-ci bəndində göstərilən qanuni məqsədlərdən hər hansı birini daşımırsa və həmin məqsədə nail olmaq üçün “demokratik cəmiyyətdə zəruri” deyilsə, 8-ci maddə pozulmuş olacaq¹.

“Turud Fransaya qarşı”, “Sayud Fransaya qarşı” işlər üzrə qərarlarında ərizəçinin yenicə köçürülmüş olduğu cəzaçəkmə müəssisəsində çoxsaylı məktublarından yalnız birinin “səhvən açıldığı” konkret işdə Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, həbsxana müdiriyyətinin ərizəçinin Konvensiya orqanları ilə yazışmalarına qəsdən əngəl törətmək niyyətində olduğunu təsdiqləyən və 8-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ərizəçinin yazışmalarının toxunulmazlığına hörmət hüququna müdaxilənin baş verdiyini göstərən heç bir sübut yoxdur². Digər tərəfdən, yazışmaların avtomatik və qeyd-şərtsiz qaydada və müstəqil məhkəmə orqanlarının qərarından asılı olmadan yoxlanıldığı və bu yoxlamalardan şikayət etmək imkanının mövcud olmadığı işdə həmin yoxlamalar “qanunla nəzərdə tutulmuş” hesab edilmədi³.

İHAM “Yefimenko Rusiyaya qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, həbsdə olan şəxslərin Məhkəmə ilə yazışmaları ilə bağlı mübahisələr, fərdi şikayət hüququnun “səmərəli həyata keçirilməsinə” maneə yaradıldığı təqdirdə, həmçinin Konvensiyanın 34-cü maddəsi üzrə məsələni meydana çıxara bilər⁴.

Konvensiyanın 34-cü maddəsinin tətbiq dairəsinə düşən hallara aşağıdakılar daxildir:

– Məhkəmədən alınan və ya Məhkəməyə göndərilən məktubların həbsxana müdiriyyəti tərəfindən açılaraq oxunması⁵; Məhkəmənin məktubunu aldığı ərizəçinin təsdiqləməsi üçün Məhkəmənin göndərdiyi məktublar da buraya daxildir⁶;

– Məhkəməyə məktub göndərdiyinə görə ərizəçi cəza tətbiq edilməsi⁷;

– təzyiq və ya təhdid təşkil edən hərəkətlər⁸;

– ərizəçinin ərizə formasına əlavə etməsi tələb olunan sənədlərin surətləri ilə ərizəçini təmin etməkdən həbsxana müdiriyyətinin imtina etməsi, yaxud bu işi əsassız olaraq gecikdirməklə yerinə yetirməsi⁹;

– ərizəçinin Məhkəməyə müraciət etməsi üçün tələb olunan sənədlərin ümumiyyətlə ərizəçi üçün əlçatan olmaması¹⁰.

Məhkəməyə şikayət ərizəsi verməsi üçün tələb olunan sənədlərlə ərizəçinin vaxtında təmin edilməməsi dövlətin Konvensiyanın 34-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş öhdəliyinin pozulması ilə nəticələnir¹¹.

¹ “Petrina v. Romania”, 78060/01, 14 October 2008

² “Touroude v. France”, 35502/97, 3 October 2000; “Sayoud v. France”, 70456/01, 26 July 2007

³ “Kornakovs v. Latvia”, 61005/00, 15 June 2006

⁴ “Yefimenko v. Russia”, 152/04, 12 February 2013

⁵ “Maksym v. Poland”, 4450/02, 19 December 2006

⁶ “Yefimenko v. Russia”, 152/04, 12 February 2013

⁷ “Kornakovs v. Latvia”, 61005/00, 15 June 2006

⁸ “Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia”, 48787/99, 8 July 2004;

⁹ “İgors Dmitrijevs v. Latvia”, 61638/00, 30 November 2006; “Gagiu v. Romania”, 63258/00, 24 February 2009; “Moisejevs v. Latvia”, 64846/01, 15 June 2006

¹⁰ “Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine”, 760/03, 26 June 2012

¹¹ “Ustyantsev v. Ukraine”, 3299/05, 12 January 2012

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki:

– Məhkəmə vurğulayıb ki, avtomatik olaraq bütün sənədlərin surətlərinin həbsxana müdiriyyətindən alınması hüququ kimi bir hüquq da mövcud deyil¹;

– Məhkəməyə poçtla göndərilən məktubların yubanması hallarının heç də hamısı pozuntu təşkil etmir² (“Yefimenko Rusiyaya qarşı” – bu işdə 4-5 günlük yubanma baş vermişdi; “Şebetov Rusiyaya qarşı” – bu işdə 6 günlük yubanma baş vermişdi)³, bu sözlər xüsusən ərizəçinin Məhkəməyə şikayət etməsinə qəsdən mane olmaq niyyətinin olmadığı hallara aiddir⁴ (“Valašinas Litvaya qarşı” – bu işdə yubanma bir az uzun sürmüşdü), amma istənilən halda həbsxana müdiriyyəti yazışmaların göndərilməsini lüzumsuz olaraq ləngitməmək öhdəliyini daşıyır⁵;

– ərizəçinin Məhkəmə ilə yazışmasına maneçilik törədildiyi barədə iddiaları yetərincə əsaslandırılmalı⁶ və həmin maneələr Konvensiyanın 34-cü maddəsinin pozuntusunu təşkil edən hərəkət və ya hərəkətsizlik hesab edilmək üçün tələb olunan minimal səviyyəyə çatmalıdır⁷;

– şikayət etmək hüququna maneçilik törədildiyi barədə ziddiyyətsiz və inandırıcı iddialara cavab olaraq cavabdeh hökumət Məhkəməyə ağılabatan izahat verməlidir⁸;

– qadağan olunmuş materialı qaçaqmalçılıq yolu ilə həbsxanaya ötürmək üçün Məhkəmənin rəsmi zərflərinin saxtalaşdırılması ehtimalı o qədər azdır ki, belə bir risk nəzərə alınmaya bilər⁹.

İHAM “Kornakov Latviyaya qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, prinsipcə Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədləri üçün altı aylıq müddət barəsindəki qaydaya riayət edilib-edilmədiyini müəyyənləşdirmək üçün ərizəçinin yazdığı məktubu göndərməkdən imtina edilməsi Məhkəməyə şikayət etmək hüququnun səmərəli həyata keçirilməsinə yaradılan maneənin tipik nümunəsidir¹⁰.

¹ “Chaykovskiy v. Ukraine”, 2295/06, 15 October 2009

² “Yefimenko v. Russia”, 152/04, 12 February 2013

³ “Shchetov v. Russia”, 21731/02, 10 April 2012

⁴ “Valašinas v. Lithuania”, 44558/98, 24 July 2001

⁵ “Sevastianov v. Russia”, 37024/02, 22 April 2010

⁶ “Valašinas v. Lithuania”, 44558/98, 24 July 2001; “Michael Edward Cooke v. Austria”, 25878/94, 8 February 2000

⁷ “Kornakovs v. Latvia”, 61005/00, 15 June 2006; “Moisejevs v. Latvia”, 64846/01, 15 June 2006

⁸ “Klyakhin v. Russia”, 46082/99, 30 November 2004

⁹ “Peers v. Greece”, 28524/95, 19 April 2001

¹⁰ “Kornakovs v. Latvia”, 61005/00, 15 June 2006

Məhkəməyəqədər həbsdə saxlama, onun icrasının şərtləri və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasının təmin edilməsinə dair Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2006) 13 sayılı Təvsiyəsi

Məhkəməyəqədər həbsdə saxlama, onun icrasının şərtləri və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasının təmin edilməsinə dair Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2006) 13 sayılı Təvsiyəsində qeyd olunur ki, “məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılan şəxslər istər saxlanma müəssisəsinin daxilində, istərsə də xaricində şikayət etmək imkanına malik olmalıdırlar, habelə şikayətlərinə baxmaq səlahiyyətinə malik olan müvafiq orqanın nümayəndələri ilə konfidensial qaydada görüşmək hüququna malikdirlər”¹.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin CPT/Inf (2018) 427-ci Ümumi məruzəsi “Şikayət vermə mexanizmləri” adlanmaqla həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin və məhkumların şikayət vermə, onlara baxılması mexanizminə həsr olunmuşdur:

“68. İQAK-ın mövqeyinə görə şikayətlərə baxılması mexanizmi dövlət hakimiyyəti tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin vəziyyət və ya saxlandığı yerlərdən (polis məntəqələri, həbsxanalar, cəzaçəkmə müəssisələri, həbs yerləri, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisələri, miqrantların saxlanıldığı müvəqqəti saxlanılma yerləri, ruhi-əsəb xəstəxanaları, hərbi xidmətdə müvəqqəti saxlama yerləri və s.) asılı olmayaraq, işgəncələr və qeyri-insani, insan ləyaqətini alçaldan rəftardan əsas təminatlarındanır. Bu cür mexanizmlər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə həbs yerlərinin əməkdaşları arasında münasibətlərdəki gərginliyi yumşaltmaqla yanaşı, şikayətlərə ciddi münasibəti təmin edir, pozitiv münasibətlərin yaranmasına zəmin yaradır.

69. İQAK bəzi hallarda müəyyən etmişdir ki, şikayətlərə baxılma mexanizmi mövcud deyil və ya ciddi çatışmazlıqlara malikdir. Komitə ziyarətlər zamanı azadlıqdan məhrum edilmiş bir çox şəxslərin şikayət etmək hüququna malik olmaları barədə məlumatsız olduqları, şikayət vermənin onlar üçün çətin olması və ya repressiyadan ehtiyatlanaraq şikayət verməkdən imtina etmələri ilə bağlı hallarla rastlaşmışdır. Bəziləri isə belə hesab etmişlər ki, onların şikayətlərinə etibarsız yanaşılacaq və ya ədalətsiz baxılacaqdır.

Komitə şikayətlərə baxılmasının səmərəli daxili mexanizminin mövcudluğuna xüsusi önəm verir. Bu cür mexanizmlər şikayətin tezliklə həll olunmasını təmin etməklə yanaşı, həm də həbs yerlərinin rəhbərliyi və heyətinə vaxtında sui-istifadənin qarşısını almağa imkan verir...

75. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin verdiyi şikayətlərə lazımi qaydada baxılması bir sıra prinsiplərə (yardım etməyə hazır olma, çatımlılıq, konfidensiallıq təhlükəsizlik, səmərəlilik, nəzarətlik) riayət edilməsini tələb edir:

¹ Recommendation Rec(2006)13 of the Committee of Ministers to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies) // <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+>

76. Məlumdur ki, azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir şəxs bunun üçün nəzərdə tutulmuş orqana rəsmi şikayət vermək hüququna malik olmalıdır. Şikayətlərə baxılmasının həm daxili, həm də xarici mexanizmləri real olaraq əlçatan olmalıdır. Onlar şikayət vermək hüquqlarını reallaşdırmaqla bağlı dəqiq təsəvvürlərə malik olmalıdırlar. Bu məqsədlə müəyyən informasiya vasitələri hazırlanmalı və bu informasiyalar azadlıqdan məhrum edilən şəxslər üçün çatımlı yerlərdə yerləşdirilməlidir. Xarici mexanizmlərə çatımlılığın təmini üçün şikayətlərin müəyyən standart formalarının hazırlanması məqsədmüvafiq hesab olunur. Bununla belə, şikayətin standart formada hazırlanmaması ona baxılmasından imtina üçün əsas ola bilməz...

85. Şikayətə baxan orqanlara birbaşa və konfidensial əlçatanlıq təmin olunmalıdır. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə birbaşa işləyən şəxslərin şikayətləri seçmək imkanı olmamalıdır. Bundan əlavə, şikayəti vermiş şəxslər qorxudulma və repressiya-məruz qalmamalıdırlar. Şikayət verməyə görə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin qorxudulması və onlara qarşı hər hansı repressiya tədbirlərinin tətbiqinin məsuliyyətə səbəb olması barədə əməkdaşlar xəbərdar edilməlidir.

86. Şikayətin verilməsi mexanizmləri onlara tezliklə, ətraflı və operativ baxılmasını təmin etməlidir. Həmin mexanizmlər hüquqların pozulmasının qarşısını almalı, zəruri hallarda kompensasiyanı təmin etməlidir.

Araşdırmanın adekvat şəkildə aparılması İHAM-ın müəyyən etdiyi tələblərdəndir. Bundan əlavə, araşdırmanın müstəqil orqan tərəfindən həyata keçirilməsi onun qərəzsizliyi üçün zəmin yaradır...

Şikayətlərin olmaması heç də pozitiv hadisə kimi dəyərləndirilməməlidir. Əksinə, bu cür vəziyyət müvafiq müəssisədə şəraitin təhlükəsiz olmamasından və ya şikayət vermə sisteminə inamsızlıqdan xəbər verir”¹.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin CPT/Inf (2015) 1 “Cinayət qanunvericiliyinə müvafiq olaraq azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar” adlı 24-cü Ümumi məruzəsində yetkinlik yaşına çatmayanların şikayət vermək hüquqları şərh olunmuşdur².

Azərbaycana səfəri ilə əlaqədar hesabatında İQAK qeyd edirdi ki, “66. Şikayət prosedurlarına gəldikdə, əvvəlki səfərlərdən bəri heç bir dəyişiklik olmamışdır: məhkumlar, prinsip etibarilə, həbsxana rəisinə, Penitensiar Xidmətə, Ədliyyə Nazirliyinə, prokurorluğa və İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) şikayət vermək hüququna malikdirlər. Bu barədə məlumat ümumi istifadə sahələrinin divarlarında yerləşdirilmişdir, lakin məhkumlara bu məlumat broşür şəklində təqdim edilmir. Komitə

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). CPT/Inf(2018)4-part. Complaints mechanisms. Extract from the 27th General Report of the CPT, published in 2018. P. 68-90 //

<https://rm.coe.int/16807bc668>

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). CPT/Inf(2015)1-part rev1. Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation. Extract from the 24th General Report of the CPT, published in 2015//

<https://rm.coe.int/16806ccb96>

öz tövsiyəsini bir daha təkrarlayır ki, bütün məhkumlara həbsxanaya daxil olduqları zaman həbsxana rejiminin əsas xüsusiyyətlərini, məhkumların hüquq və vəzifələrini, şikayət prosedurlarını, əsas hüquqi məlumatları və s. sadə şəkildə izah edən bir broşür təqdim olunsun. Bu broşür müvafiq xarici dillərə tərcümə edilməlidir.

67. Penitensiar müəssisələrə monitoring səfərləri İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil Aparatının (bundan sonra İHMA adlandırılacaq) Milli preventiv mexanizm şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilməyə davam etmişdir. Bundan əlavə, penitensiar müəssisələr Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin nümayəndələri tərəfindən müntəzəm olaraq ziyarət edilmişdir. Lakin nümayəndə heyətinə məlumat verilmişdir ki, İHMA tərəfindən aparılan monitoringlər zamanı hər hansı bir pozuntu aşkarlanmadıqda müəssisə rəhbərliyinə yazılı rəy təqdim edilmir. İQAK Azərbaycan hakimiyyətini İHMA-nın hər bir monitoring səfərindən sonra penitensiar müəssisə rəhbərliyinə yazılı rəy təqdim etməyə təşviq etməyə çağırır”¹.

¹ CPT/Inf (2024) 23, Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 19 December 2022 This report is made public by the CPT as Appendix to the Public Statement concerning Azerbaijan. Strasbourg, 3 July 2024// <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

Maddə 19. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçi və ya digər şəxslərlə əlaqələri

19.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs tutulduğu və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar elan olunduğu andan görüşlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə təklikdə görüşə və konfidensial ünsiyyət saxlaya bilər.

19.2. Hüquqi yardım istədiyini bildirən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs hüquqi yardımı almayanadək dindirilməməli və ya onun dindirilməsi vəkilin iştirakı olmadan davam etdirilməməlidir.

19.3. Müdafiəçidən imtina etməyən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin müdafiəçinin iştirakı olmadan verdiyi etirafedici ifadələrə məhkəmə baxışı zamanı sübut kimi istinad edilə bilməz. Bu ifadələrin Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında sübut qismində qəbul edilməsinə yol verilir.

19.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin müdafiəçidən imtina etməsi protokolda göstərilir. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə müdafiəçidən imtinanı yalnız o halda qəbul edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs bu barədə ərizəni öz təşəbbüsü ilə könüllü və müdafiəçinin və ya müdafiəçi qismində təyin olunacaq vəkilin iştirakı ilə vermiş olsun. Hüquqi yardımı ödəmək üçün vəsaiti olmadığına görə, habelə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.3.2-92.3.5, 92.3.8, 92.3.12, 92.3.13-cü maddələrində müəyyən edilmiş hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin müdafiəçidən imtina etməsi qəbul olunmur, ona müdafiəçi məcburi təyin olunur və ya müdafiəçisi qismində təyin olunmuş vəkilin səlahiyyətləri saxlanılır.

19.5. Müdafiəçidən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs müdafiəçi ilə təmin olunmaq istəyini bildirdiyi halda bu hüquqdan istifadə edə bilər.

19.6. Həbs edilmiş şəxs yaxın qohumları və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslər ilə ayda dörd dəfə 4 saatadək müddətə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında görüşmək hüququna malikdir. Həbs edilmiş şəxs görüşlər zamanı Daxili intizam qaydalarını pozduqda görüşlər vaxtından əvvəl dayandırıla bilər və bu halda həmin fakt protokollaşdırılmalıdır.

19.7. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün bir dəfə telefonla zəng etmək hüququna malikdir. Həbs edilmiş şəxslər həftədə iki dəfə 15 dəqiqəyədək müddətdə telefonla danışmaq hüququna malikdirlər. Şəhərlərarası və mobil telefon danışqlarının haqqı həbs edilmiş şəxsin, onun yaxın qohumlarının və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərin vəsaiti hesabına ödənilir.

19.8. Tutulmuş şəxsin telefonla zəng etmək, həbs edilmiş şəxsin müdafiəçi istisna olmaqla, digər şəxslərlə görüşmək, telefonla zəng etmək və telefon danışqlarından istifadə etmək hüququ hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə cinayət prosesini

həyata keçirən orqanın və ya həbs yerində rejimi təmin etmək zərurəti yaran-dıqda həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə müəyyən müddətə məhdudlaşdırıla bilər. Belə qərar qəbul edildikdə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həmin hüquqlardan yalnız müvafiq qərarı qəbul etmiş orqanın yazılı razılığı olduqda istifadə edir. Bu maddədə nəzərdə tutulan hüquqların məhdudlaşdırıl-masına dair qərardan qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə, həbs yeri-nin müdiriyyətinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət edilə bilər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cinayət təqibi ilə əlaqədar müdafiə hüququnu həyata keçirmək, vəkil və ya qanuni nümayəndəsi ilə əlaqə saxlamaq, habelə ailə üzvləri və ya dostları kimi digər şəxslərlə ünsiyyət qurmaq hüquqlarını təmin etməklə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiə hüququnun və ailə üzvləri ilə görüşmək, onlarla əlaqə saxlamaq hüququnun təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar norma-larla müqayisəli analizi

Fransa CPM-nin tələblərinə görə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs edil-diyi andan hüquqi yardım almaq hüququ vardır. Bununla belə, şəxs ağır cinayətin törə-dilməsində şübhəli bilinirsə, polis nəzarətinin ilk 24 saati ərzində (garde à vue) polis istintaqa müdaxilənin qarşısını almaq üçün tutulmuş şəxsin vəkillə əlaqəsini məhdud-laşdırıla bilər. 24 saat bitdikdən sonra tutulmuş şəxs öz vəkili ilə əlaqə saxlaya bilər¹.

Türkiyə qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs-lər müdafiəçiləri ilə hər zaman, etibarnamə olmadan başqalarının deyilənləri eşitməyə-cəyi qaydada danışa, eyni zamanda açıq rəy proseduruna tabe olaraq, görüşün rəsmilər tərəfindən izlənilə biləcəyi bir mühitdə görüşə bilərlər. Bu şəxslərin müdafiəçi ilə ya-zışmasına nəzarət olunmur².

ABŞ qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin telefon danışığına ən azı üç dəqiqə icazə verilir. Həbs yerinin rəhbəri (nəzarətçi) digər şəxslərin istifadə tələblərinin çoxluğunu nəzərə alıb telefon danışığının maksimum müddətini məhdudlaşdırıla bilər və ya danışığın maksimum müddətini 15 dəqiqə müəy-yən edə bilər³. Bundan başqa, informasiya texnologiyaları xidmətlərinə çıxışı olan həbsdə saxlanılan şəxslər üçün telefon danışığının aylıq müddəti 300 dəqiqə olaraq

¹ Fransa: Polis nəzarəti islahatı qısaldıldı /

<https://www.hrw.org/news/2011/01/17/france-police-custody-reform-falls-short>

² Marmara 1 no.lu I tipi kapalı ceza infaz kurumu /

<https://marmara1lcik.adalet.gov.tr/avukat-gorus-ile-ilgili-esaslar>

³ "Inmate Legal Activities" Federal Bureau of Prisons, pp.9 /

https://www.bop.gov/policy/progstat/5264_008.pdf.

müəyyən edilmişdir. Noyabr-dekabr ayları ərzində həbsdə saxlanılan şəxslərə əlavə olaraq 100 dəqiqə telefonla danışmaq hüququ verilir¹.

ABŞ qanunvericiliyində görüşlərin saatları həbs yerinin qaydalarına uyğun olaraq bir saatdan bir neçə saata qədər dəyişə bilər. ABŞ-da həmçinin həbsdə saxlanılan şəxslər üçün videogörüşlərə icazə verilir. Videogörüş gündə maksimum 4 dəfə olmaqla cəmi 30 dəqiqə müddətində təşkil edilir². Videogörüşün fotosəkillərini, ekran görüntülərini və ya qeydlərini çəkmək qadağandır. Həmçinin, ziyarətçilər 30 dəqiqəlik videogörüş zamanı kamera qarşısında və hər zaman dik vəziyyətdə olmalıdırlar³.

Kaliforniya Cəza Məcəlləsinin 851.5-ci bölməsinin tələblərinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin fiziki cəhətdən mümkün olmadığı hallar istisna olmaqla, həbs edildikdən sonra üç saatdan gec olmayaraq üç telefon zəngi etmək hüquqları var. Eyni zamanda, həbs yerində saxlanılan şəxs görüş məqsədilə yanına vəkili, girov mühafizəçisini və ya hər hansı bir dostunu və ya qohumunu çağırma bilər⁴.

Böyük Britaniyada həbsdə saxlanılan şəxslərin həftədə üç dəfə bir saat olmaqla ailə üzvləri və ya dostları ilə görüşmək hüququ var, həmin görüşlərdən biri həftə sonu keçirilə bilər. Həbsdə saxlanılan şəxsin ailəsi uzaq məsafədə yaşadığı halda həmin şəxs yığılmış görüşlər üçün müraciət edə bilər. Həbsdə saxlanılan şəxs 12 ay ərzində 26 qanuni görüş toplaya bilər. Eyni zamanda, həbsdə saxlanılan şəxs həbs yerinin rəhbərindən yığılmış görüşlərdən istifadə etmək üçün müvəqqəti olaraq evə yaxın yerdə yerləşən həbs yerinə köçürülməyi xahiş edə bilər. Həbsdə saxlanılan şəxs yaxın yerə köçürülməzdən əvvəl adətən saxlanıldığı müəssisədə ən azı 6 ay müddətində qalmış olmalıdır. Köçürmələr adətən 1 aylıq müddətdə olmaqla, hər 6 aydan bir həyata keçirilə bilər⁵.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan normanın tətbiq dairəsinə aşağıda qeyd edilənlər daxildir:

– müdafiəçi ilə görüş və ünsiyyət qurmaqla bağlı münasibətlər: sözügedən maddənin tələbləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tutulduğu və ya onun barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə müvafiq qərarın elan olunduğu andan (vaxtdan) tətbiq olunmalıdır;

– hüquqi yardım istədiyini bildirən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin dindirilməsi ilə bağlı münasibətlər: hüquqi yardım istədiyini bildirən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs hüquqi yardımı almayanadək dindirilməməli və ya onun dindirilməsi vəkilin iştirakı olmadan davam etdirilməməlidir;

¹ "Inmate Legal Activities" Federal Bureau of Prisons, pp.9 /

https://www.bop.gov/policy/progstat/5264_008.pdf

² Arizona Department of Corrections Rehabilitation and Reentry, pp.3-4

<https://corrections.az.gov/sites/default/files/documents/policies/800/DO%20801%20-%20Eff.%2012-1-23.pdf>

³ Yenə orada, s.41

⁴ Your Rights When You Are Detained: Do You Really Get A Phone Call?

<https://dolanlawfirm.com/2020/07/your-rights-when-you-are-detained-do-you-really-get-a-phone-call/>

⁵ Consultation response Judicial Review: Proposals for Reform.pp.5

<https://prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/2020/11/04-Keeping-in-contact-with-family-and-friends-1.pdf>

– yaxın qohumları və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslər ilə ayda dörd dəfə 4 saatadək müddətə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında görüşmək hüququnu tənzimləyən münasibətlər: maddənin tələbləri tutulmuş deyil, məhz həbs edilmiş şəxslərə şamil olunur;

– tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat verməsi ilə bağlı münasibətlər: maddənin tələblərinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra onun üçün maraq doğuran şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün bir dəfə telefonla zəng etmək hüququna malikdir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

19-cu maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərhı;

Qətimkan tədbiri – CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla onun haqqında seçilən prosessual məcburiyyət tədbiri¹;

Müdafiəçi – cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi istinad edilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın təkzibi və ya yüngülləşdirilməsi, onun hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, habelə cinayət təqibinə qanunsuz məruz qalmış şəxsin pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpasını təmin etməkdə köməklik edən şəxs. Cinayət prosesində müdafiəçi qismində yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan vəkil iştirak edə bilər²;

Qanuni nümayəndə – CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət prosesi zamanı zərər çəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud mülki cavabdehin qanuni mənafeyini təmsil edən valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər, habelə qəyyumluq və ya himayəçilik orqanı³;

Konfidensial – şərh olunan maddənin kontekstində gizli, başqalarının görməsi və eşitməsindən kənar olma;

Hüquqi yardım – hüquqi təmsilçilik və məhkəmə sisteminə çıxış imkanı olmayan şəxslərə yardım göstərilməsi⁴;

¹ Bax: CPM-in 7.0.38-ci maddəsi

² Bax: CPM-in 92-ci maddəsi

³ Bax: CPM-in 7.0.30-cu maddəsi

⁴ National Legal Aid & Defender Association

<https://www.nlada.org/tools-and-technical-assistance/civil-legal-aid-resources/what-legal-aid>

Dindirmə – cinayət təqibi üçün əhəmiyyəti olan hər bir hal üzrə şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsdən və şahidlərdən cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların müəyyən edilməsi məqsədilə cinayət-prosessual qanunla müəyyən edilmiş qaydada istintaq üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatların alınması;

Vəkil – ali hüquq təhsilli, hüquqşünas ixtisası üzrə üç ildən az olmayaraq iş stajı olan və ya elmi və pedaqoji təhsil müəssisələrində hüquq sahəsində üç ildən az olmayan müddətdə fəaliyyət göstərən, İxtisas Komissiyasında peşə yararlılığının müəyyən edilməsi məqsədilə yazılı testdən və şifahi müsahibədən ibarət olan ixtisas imtahanını müvəffəqiyyətlə vermiş və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tədris-elmi müəssisəsində icbari təlimi müvəffəqiyyətlə bitirmiş və Vəkillər Kollegiyasının üzvü olan şəxs¹;

Sübut – məhkəmənin və ya cinayət (mülki) prosesi tərəflərinin əldə etdiyi mötəbər dəlillər (məlumatlar, sənədlər, əşyalar)²;

Məhkəmə baxışı – şəxsin təqsirləndirildiyi əməllərdə onun təqsirli olub-olmaması, təqsirləndirilən şəxsə cəza tətbiq edilib-edilməməsi haqqında birinci və apellyasiya instansiyası məhkəməsində hakim (hakimlər) tərəfindən müvafiq qərarın qəbul edilmə prosesi³;

Vəsətət – cinayət prosesi iştirakçılarının cinayət prosesini həyata keçirən orqana ünvanlanmış xahiş⁴;

Təhqiqatçı – öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət təqibi üzrə təhqiqat aparən şəxs⁵;

Prokuror – öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işləri üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən və ya dövlət ittihamçısı qismində məhkəmədə ictimai, yaxud ictimai-xüsusi ittihamı müdafiə edən şəxs⁶;

Müstəntiq – öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparən şəxs⁷;

Yaxın qohumlar – babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr⁸;

Qanuni maraq doğuran digər şəxslər – konkret məsələ və ya kontekstdə (tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin qanuni maraqları ilə əlaqəli olan şəxs, məsələn biznes şərikisi və ya hər hansı əmlakın birgə mülkiyyətçisi və s.) tərəf olmaq üçün əsaslı səbəb və ya hüququ olan şəxslər;

Ləyaqətli şərait – həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyini, ləyaqətlərinə hörməti, onların rifahını təmin edən maddi-məişət şəraiti;

¹ “Vəkillər və vəkiliyyət fəaliyyəti haqqında” 28 dekabr 1999-cu il tarixli, 783-IQ nömrəli Qanun

² Bax CPM-in 124-cü maddəsi və CM-in kommentariyası, Bakı 2023, səh.653

³ Bax: CPM-in 7.0.45-ci maddəsi

⁴ Bax: CPM-in 7.0.41-ci maddəsi

⁵ Bax CPM-in 7.0.25-ci maddəsi

⁶ Bax: CPM-in 7.0.23-cü maddəsi

⁷ Bax: CPM-in 7.0.24-cü maddəsi

⁸ Bax: MPM-in 19-cu maddəsinin qeyd hissəsi

Görüşlərin nəzarət altında olması – həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə görüşlərin səlahiyyətli şəxslərin (istintaq təcrüdəxanasının nəzarətçisi, MSY-nin əməkdaşı) nəzarəti altında verilməsi;

Daxili intizam qaydaları – şərh olunan maddənin kontekstində təşkilatın və ya müəssisənin işçilərinin (orada saxlanılan şəxslərin) davranışını tənzimləmək üçün müəyyən edilən qaydalar toplusu¹;

Cinayət təqibi – cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxsin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyət²;

Məhkəmə – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, ədalət mühakiməsini həyata keçirmək məqsədilə yaradılan və qanunla müəyyən edilmiş qaydada birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası qismində işlərə baxan orqan;

Yuxarı vəzifəli şəxs – şəxsin tabe olduğu qurumun rəhbərliyi³;

Şikayət – pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və müdafiəsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət⁴;

CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tələblərinin ittiham tərəfindən pozulması nəticəsində sübutedilmə əhəmiyyətini itirmiş he-sab oluna bilən materialın sübut qismində qəbul edilməsinə müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında yol verilir⁵;

Hazırlanan cinayətlər – cinayət törətmək üçün vasitə və ya alət axtarma, əldə etmə və ya hazırlama, yaxud cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə, sövdələşmə və yaxud cinayət törətmək üçün qəsdən başqa cür şərait yaradıldığı halda cinayətin şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq başa çatdırılmaması⁶;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr⁷.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddənin mahiyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas hüquqlarının (müdafiə olunmaq, hüquqi yardım almaq, ünsiyyət qurmaq və s.) qorunmasından və onlarla ədalətli rəftarın təmin edilməsindən ibarətdir. Burada aşağıda adları qeyd edilən bir sıra əsas məqamlar var:

¹ Disciplinary procedure. <https://www.acas.org.uk/disciplinary-procedure-step-by-step>

² CPM-in 7.0.4-cü maddəsi

³ Vəzifəli şəxs anlayışına AR CM-in 308-ci maddəsinin Qeyd hissəsində ətraflı anlayış verilmişdir

⁴ “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” 30 sentyabr 2015-ci il tarixli, 1308-IVQ nömrəli AR Qanunu

⁵ CPM-in 125.5-ci maddəsi, həmçinin CPM-in 232.2-2 və 233.5-2-ci maddələri

⁶ AR CM-in 28-ci maddəsi

⁷ AR CPM-in 7.0.5-ci maddəsi

I. Müdafiə hüququnun təmin olunması: cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin vəkil tərəfindən səmərəli müdafiə olunmaq hüququ ədalətli məhkəmə araşdırmasının fundamental xüsusiyyətlərindən biridir. Belə ki, şəxs şübhəli şəxs qismində polis məntəqəsində saxlanıldığı andan və ya məhkəməyəqədər həbsdə saxlanma zamanı hüquqi yardıma çatım imkanı ilə təmin olunmalıdır. Ümumiyyətlə, təqsirləndirilən şəxsin cinayət mühakimə icraatında səmərəli şəkildə iştirak hüququna təkcə icraatda iştirak deyil, həm də zəruri olduqda, hüquqi yardım almaq hüququ daxildir. Eyni zamanda, ərizəçinin vəkilinin iştirakı öz-özlüyündə təqsirləndirilən şəxsin iştirak etməməsini kompensasiya edə bilməz.

II. Müdafiəçinin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin özü tərəfindən sərbəst seçilməsi hüquqi yardımın səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, ümumiyyətlə məhkəmə müdafiəsinin keyfiyyətinə təsir göstərir. Belə ki, etibar etdiyi və birlikdə müdafiə strategiyasını razılaşdırdığı müdafiəçi tərəfindən təmsil olunma şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni maraqlarına xidmət etmiş olur. İHAM-ın formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə əsasən, vəkil və onun müdafiə etdiyi şəxs arasındakı münasibətlər etibar və anlaşılmaya əsaslanmalıdır. Bu məsələ ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki¹, özünün seçdiyi vəkil tərəfindən müdafiə olunmaq hüququ mütləq hüquq deyil. Belə ki, müdafiəçi yardımının publik-hüquqi təbiətindən irəli gələrək, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin konkret müdafiəçini seçmək hüququ ədalət mühakiməsinin maraqları naminə, tez, ədalətli və keyfiyyətli məhkəmə müdafiəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu mövqe Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri ilə də uzlaşır. Belə ki, şəxsin özü tərəfindən seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə təmsil olunma hüququ mütləq hüquq deyil və “ədalət mühakiməsinin maraqları naminə” ciddi və yetərli əsaslar olduğu halda məhdudlaşdırıla bilər². Belə əsaslar olmadan, müdafiəçini sərbəst seçmək hüququnun məhdudlaşdırılması AİHK-nın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin və 3-cü bəndinin (c) yarımbəndinin pozuntusu hesab oluna bilər.

III. Dövlət vəsaiti hesabına təmin olunan hüquqi yardım almaq hüququ: bu, hüququn təmin edilməsi üçün iki mühüm şərt tətbiq olunur. Birincisi, təqsirləndirilən şəxs ödənişli hüquqi yardım almaq üçün yetərli vəsaitə malik olmadığını göstərməlidir. İkincisi, dövlət ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, yəni, cinayəti və cəzanın ağırlığı, təqsirləndirilən şəxsin özünü müdafiə etmək imkanının olub-olmaması (məsələn, hüquq müstəvisində istifadə edilən dili bilib-bilməməsi) kimi hallar qiymətləndirildikdən sonra hüquqi yardım hüququnu təmin etməlidir.

IV. Hüquqi yardımın effektiv olması: tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin vəkili ilə təkliddə ünsiyyət qurmaq hüququ onların müzakirələrinin məxfiliyini qoruyur, səmimi və açıq hüquqi məsləhət almağa imkan verir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 nömrəli Qərarında da qeyd edilmişdir ki, müdafiəçiyə müdafiə etdiyi şəxslə sərbəst, təkliddə görüşüb danışmaq imkanı yara-

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 9 oktyabr 2023-cü il tarixli Qərarı / <https://constcourt.gov.az/az/decision/1381>

² “Dvorski Xorvatiyaya qarşı”, ərizə № 25703/11, 20 oktyabr 2015 / <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-162734%22%7D>

dılmasa, o öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirə bilməz¹. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə vəkilləri arasındakı münasibətlər üzərində dolayı və ya birbaşa məhdudiyyət olan şəxsin malik olduğu effektiv hüquqi yardım alma hüququna əngəl yaratmamalıdır. Lakin üzrlü səbəblər olduqda, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin vəkili ilə görüşməsinə məhdudiyyətlər qoyula bilər. Burada əsas məsələ bütünlükdə götürülən proseslər fonunda məhdudiyyətin şəxsin ədalətli məhkəmə baxışı hüququndan məhrum edilib- edilməməsinə göstərdiyi təsirdir. Təqsirləndirilən şəxslə onun vəkilləri arasındakı görüşlərin məxfiliyyətinin təmin olunması kimi müdafiə tərəfinin hüquqlarının əhəmiyyəti müxtəlif beynəlxalq sənədlər, o cümlədən İHAM-ın qərarları ilə təsdiq edilmişdir².

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs və vəkili arasında telefon söhbətlərinin dinlənilməsi, vəkillərin təqsirləndirilən şəxslə görüşlərinin sayının və müddətinin ciddi-cəhdlə məhdudlaşdırılması effektiv yardımın təmin edilməsi tələbinin mümkün əlavə pozulma hallarını ehtiva edir³. Belə ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin üçüncü şəxslərin eşitmədiyi şəraitdə vəkili ilə ünsiyyət saxlaması demokratik cəmiyyətdə ədalətli məhkəmə baxışının əsas tələblərindən biridir. Vəkil belə bir nəzarət olmadan müdafiə etdiyi şəxs ilə ünsiyyət saxlamaq və məxfi təlimatlar almaq imkanına malik olmur, onun göstərdiyi hüquqi yardım faydalılığının böyük bir hissəsini itirmiş olacaq. Eyni zamanda, hüquqi yardım hüququ praktik və səmərəli olmalıdır. İHAM “Artiko İtaliyaya qarşı” iş üzrə Qərarında⁴ göstərmişdir ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin “ç” bəndində vəkilin təyin edilməsindən deyil, onun yardımından istifadə edilməsindən bəhs olunur. Vəkilin sadəcə təyin edilməsi səmərəli hüquqi yardımı təmin etmir. Çünki hüquqi yardım məqsədilə təyin edilən vəkil vəfat edə, ciddi xəstəliyə tutula, uzun müddət vəzifəsini icra etmə imkanına malik olmaya və ya bundan boyun qaçıra bilər. Belə halda dövlət orqanları bu barədə xəbərdar olduqda vəkili əvəz etməli və ya öz vəzifəsini icra etməyə məcbur etməlidirlər.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun ictimai əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu hüquq öz mahiyyətinə görə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin vacib təminatıdır. Bu hüququn funksiyalarından biri olan preventiv funksiya nəinki şəxsin öz hüquq və azadlıqlarını qanuna uyğun həyata keçirməsinə kömək edir, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qeyri-qanuni məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hərəkətlərinin qarşısının alınmasına zəmanət verir⁵.

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5 nömrəli Qərarı, s. 5 /

<https://supremecourt.gov.az/storage/pages/547/plenum-id-23.pdf>

² “Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı”, ərizə № 39846/98, 16 yanvar 2002 /

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-59722%22%7D>

³ “Ocalan Türkiyəyə qarşı”, ərizə № 46221/99, 12 may 2005 /

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-69022%22%7D>

⁴ “Artiko İtaliyaya qarşı”, ərizə № 6694/74, 13 may 1980 /

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-69022%22%7D>

⁵ Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2019-cu il tarixli Qərarı / <https://constcourt.gov.az/az/decision/1165>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları (APQ)

APQ-nin hüquqi yardımıla bağlı məsələləri tənzimləyən 23-cü maddəsində qeyd edilmişdir ki, həbsdə saxlanılan şəxslər hüquqi yardım almaq hüququna malikdirlər, həbs yerlərinin müdiriyyəti öz növbəsində belə yardımdan səmərəli istifadə üçün zəruri şərait yaratmalıdır. Bundan başqa, həmin maddədə göstərilmişdir ki, pulsuz hüquqi xidmət sistemi mövcud olduqda, müdiriyyət bu barədə həbsdə saxlanılan şəxsləri məlumatlandırmalıdır¹. Həbsdə saxlanılan şəxslərin öz vəkilləri ilə məsləhətləşmələri və istənilən ünsiyyətləri onların yazışması da daxil olmaqla məxfi xarakter daşıyır. Müstəsna hallarda məhkəmə penitensiar müəssisədə ağır cinayətin və ya təhlükəsizliyə qarşı ciddi təhdidin qarşısının alınması məqsədilə belə məxfiliyə məhdudiyyət qoya bilər².

APQ-nin 24.3-cü maddəsində qeyd edilmişdir ki, milli qanunvericiliklərdə həbsdə saxlanılan şəxslərin ünsiyyət qurmasında məhdudiyyət qoyulmayan həm beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri və həm də ölkənin vəzifəli şəxslərinin dairəsi müəyyən edilməlidir³.

Həmin Qaydaların 24.6-cı maddəsinin tələblərinə əsasən, hər hansı bir yaxın qohumun ölümü və ya ağır xəstəliyi barədə dərhal həbsdə saxlanılan şəxsə xəbər verilməlidir⁴.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

Qaydaların 58-ci maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılan şəxslərə nəzarət altında olmaqla öz ailə üzvləri və dostları ilə görüşmək hüququ verilir. Qaydalar nikahda olan şəxslərin görüşləri ilə bağlı qadınlara və kişilərə eyni hüquqları verir⁵.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK ümumi hesabatında (CPT/Inf(2011) 28) vəkillərin rolu da daxil olmaqla həbsdə saxlanılan şəxslər üçün mövcud olan hüquqi və prosessual təminatların önəmini vurğulayır. İQAK öz hesabatlarında polisdə saxlanılan şəxslərin vəkillə əlaqə saxlamaq imkanının pis rəftara qarşı əsas təminat olduğunu⁶, həbsdə saxlanılan şəxslərin vəkilə vaxtında və səmərəli çıxışının vacibliyini, həbsdə saxlanılan şəxslərlə vəkilləri

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları: maddə 23 /

<https://justice.gov.az/categories/103>

² Yəni orada

³ European Prison Rules. SPDP, Council of Europe.pp-12 /

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

⁴ Yəni orada

⁵ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.pp-18 /

https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf.pp.20

⁶ Extract from the 21st General Report of the CPT, published in 2011 (CPT/Inf(2011)28) pp.1-2 / <https://rm.coe.int/16806ccd25>

arasında ünsiyyətin məxfi olması zərurətini, həmçinin hüquqi yardımın effektiv olmasının zəruriliyini vurğulayır. İQAK-ın tələblərinə görə vəkillə əlaqə saxlamaq hüququ həbsdə olan şəxsin törətməkdə şübhəli bilindiyi cinayətin nə qədər “ağır” olmasından asılı olmayaraq tətbiq edilməlidir. İQAK onu da etiraf edir ki, müstəsna hallarda həbs edilmiş şəxsin öz seçdiyi vəkillə görüşünün müəyyən müddətə dayandırılması zərurəti yarana bilər. Lakin bu, həmin müddət ərzində şəxsin vəkilə müraciət etmək hüququndan tamamilə məhrum edilməsi ilə nəticələnməməlidir. Bu hallarda istintaqın qanuni maraqlarına xələl gətirməmək üçün tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin başqa vəkilə çıxışını təşkil etmək lazımdır¹.

Bundan başqa, İQAK-ın 17 dekabr 2018-ci tarixli hesabatında xarici ölkə vətəndaşlarının tutulduqları andan hüquqi yardım almaq hüquqlarının olduğu, vəsaitləri olmadığı halda bu hüququn dövlət vəsaiti hesabına təmin edilməliliyi vurğulanmışdır².

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Lants Avstriyaya qarşı” məhkəmə işində ərizəçi dələduzluqda şübhəli bilinərək müvəqqəti saxlanılmışdır. İbtidai həbsdə olduğu zaman vəkili ilə təmasları müşahidə altında idi, çünki ərizəçinin şahidlərə təsir göstərmək və ya sübutedici sənədləri məhv etmək riski aradan qalxmamışdı. Ərizəçi müdafiə hüquqlarının pozulduğu barədə şikayət etmişdir. İşin hallarını araşdıran İHAM Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozulduğunu müəyyən etmişdir. İHAM-ın qərarına əsasən, üçüncü şəxsin eşidə bilmədiyi şəraitdə müdafiəçi ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ demokratik cəmiyyətdə ədalətli məhkəmə araşdırmasının əsas tələblərinin tərkib hissəsidir. Vəkil müdafiə etdiyi şəxslə məşvərət aparmaq imkanına malik deyilsə, vəkilin yardımı öz faydasının çox hissəsini itirir və səmərəsiz olur. İşin istintaqını aparan tərəfindən müşahidənin aparılması təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarına ciddi müdaxilə idi və buna haqq qazandırmaq üçün əsaslı səbəblər tələb olunurdu³.

“Öcalan Türkiyəyə qarşı”⁴ iş üzrə şikayətçi həbsdə saxlanılma şəraitinin və qanuni nümayəndələrlə ünsiyyətə qoyulan məhdudiyyətlərin onun Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozduğunu bildirmişdir. İHAM uzun müddət təkamül qamətdə saxlanması və ərizəçiyə tətbiq edilən hüquqi məsləhətləşmələrə qoyulan məhdudiyyətlər səbəbindən Konvensiyanın 5-ci (azadlıq və toxunulmazlıq hüququ) və 6-cı (ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) maddələrinin pozulduğunu müəyyən etmişdir.

¹ Extract from the 21st General Report of the CPT, published in 2011 (CPT/Inf(2011)28) pp.1-2 / <https://rm.coe.int/16806ccd25>

² The Bulgarian Government has requested the publication of this report and of its response. The Government's response is set out in document CPT/Inf (2019) 25 / <https://rm.coe.int/1680966286>

³ Ədalət mühakiməsinə çatım üzrə Avropa hüququna dair məlumat kitabı. Lüksemburq: Avropa İttifaqının Rəsmi Nəşrlər Bürosu, 2016 © Avropa Şurası, Azərbaycan dilində, 2018, s.81 / https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_access_justice_AZE

⁴ “Öcalan Türkiyəyə qarşı”, ərizə № 46221/99, 12 may 2005 / <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-69022%22%7D>

“İnsanov Azərbaycana qarşı” iş üzrə ərizəçi cinayət icraatı ilə bağlı şikayət etmişdir ki, barəsində olan cinayət işi üzrə müdafiəsini hazırlamaq üçün ona müvafiq vaxt və imkanlar verilməmiş, məhkəmə prosesi boyunca vəkilləri ilə məxfi qaydada görüşlər və məsləhətləşmələr keçirməsinə şərait yaradılmamış və bununla da Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci və 3-cü bəndlərinin tələbləri pozulmuşdur¹. İHAM işin hallarını araşdıraraq Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələblərinin pozulduğu barədə müvafiq qərar qəbul etmişdir.

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxa biləcək praktiki problemlər

Vəkil dindirmədə iştirak edirsə, deməli o, artıq təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisidir. 2021-ci ildə Türkiyə qanunvericiliyində edilən dəyişikliyə görə, həbs yerinin rəhbərinin təqdimatına əsasən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaxın qohumlarının dəfn mərasimində iştirak edə bilmələri üçün onlara baş prokurorun razılığı əsasında 2 gün (yola sərf edilən müddət istisna olmaqla) müddətində icazə verilir².

Həm APQ-də, həm də xarici ölkələrin qanunvericiliklərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə yaxın qohumlarının dəfn mərasimində iştirak etmələrinə icazə verildiyi halda, şərh olunan Qanunda bununla bağlı müddəa nəzərdə tutulmamışdır.

¹ “İnsanov Azərbaycana qarşı”. ərizə №16133/08, 19 noyabr 2009
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-96001%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-96001%22]})

² “Tutuklu ve hükümlünün cenazeye katılması için cezaevi yönetiminin önerisi gerekecek” , Cumhuriyet : 21.09.2021
<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/tutuklu-ve-hukumunun-cenazeye-katilmasi-icin-cezaevi-yonetiminin-onerisi-gerekecek-1870589>

Maddə 20. Yemək təminatı, ərzaq məhsullarının və ən zəruri malların əldə edilməsi

20.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş yemək və maddi-məişət normalarına uyğun olaraq keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz yeməklə gündə üç dəfə təmin edirlər. Həmin yeməklər hazırlanarkən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşı, sağlamlıq vəziyyəti və dini ənənələri nəzərə alınmalıdır.

20.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər öz vəsaiti hesabına Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydada şəxsi istifadə məqsədilə gigiyena tələblərinə cavab verən ərzaq məhsullarını və ən zəruri malları ticarət şəbəkəsindən əldə edə bilirlər.

20.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilən əşyaların və malların siyahısı Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin gigiyena tələblərinə və qidalanma normalarına cavab verən yeməklə, habelə zəruri ərzaq məhsulları və zəruri mallara əlçatanlığının təmin edilməsi ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdə olduqları müddət ərzində müvafiq standartlara uyğun yemək təminatı, həmçinin onların ərzaq məhsulları və digər zəruri malları əldə etmək qaydalarını müəyyən etmək, yemək təminatı ilə bağlı sağlamlıq və digər hüquqlarını qorumaqdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Şərh edilən maddədə qeyd edilən hallar xarici ölkələrin qanunvericiliklərində fərqli formalarda öz əksini tapmışdır. Məsələn, Norveçdə məhkumlar gündə 4 dəfə yeməklə (səhər yeməyi, nahar (isti yeməklər), şam yeməyi (günün sonunda verilən yemək) və soyuq qəlyanaltı (adətən, çörək və soyuq formada verilən ət)) təmin olunurlar. Məhkumlar həmçinin tez-tez yemək hazırlamaq və müəyyən dərəcədə planlaşdırma işində iştirak edirlər. Bu, yemək bişirmək və xidmət etməkdən tutmuş menyunun planlaşdırılmasında və ərzaq alış-verişində iştiraka qədər dəyişə bilər. Məhkumların qida ilə bağlı fəaliyyətlərə cəlb edilməsi onlara dəyərli bacarıqlar verməklə yanaşı, həm də məsuliyyət və müstəqillik hissinin inkişafına töhfə vermək məqsədi daşıyır. Bundan başqa, Norveç qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, həbs yerlərində məhkumlara öz kameralarında (ayrıca yeməcxana olmayan yerlərdə) və ya ümumi məkanda yeməklərini bişirməyə və yeməyə icazə verilir¹.

¹ Norweg from Prison Insider /

<https://www.prison-insider.com/countryprofile/prisons-norway2019?s=vue-d-ensemble#vue-d-ensemble>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan normanın tətbiq dairəsinə aşağıda qeyd edilənlər daxildir:

I. Yemək təminatı ilə bağlı məsələləri tənzimləyən münasibətlər: tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yemək təminatı dövlət vəsaiti hesabına (pulsuz), gündə 3 dəfə olmaqla, pəhriz, milli mətbəx və dini tələblərin nəzərə alınması (məsələn, tutulmuş və ya həbs edilmiş müsəlman şəxslərə haram buyrulmuş (donuz ət) məhsullardan hazırlanmış yeməklərin verilməməsi), habelə gigiyenik qaydalara riayət olunması, əlavə qidaya (ailə üzvləri və ya üçüncü şəxslər tərəfindən gətirilən qidalar) çıxış imkanının olması ilə tənzimlənir;

II. Əşyalar və zəruri malların əldə edilməsinə dair münasibətlər: belə ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər məhz şəxsi istifadələri üçün əşyaları və zəruri hesab edilən malları öz vəsaitləri hesabına əldə edə bilərlər.

III. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilən əşyalarla (mallarla) bağlı məsələləri tənzimləyən münasibətlər: belə ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əldə etməsinə icazə verilən zəruri malların siyahısı Nazirlər Kabinetinin 63 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları” ilə müəyyən edilmiş siyahı üzrə tərtib edilir¹. Bu siyahıya adı daxil edilməyən əşyaların (malların) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdə saxlanması qadağandır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

20-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs, ittiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs, barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum²;

Həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs³;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – Nazirlər Kabineti⁴;

Yemək təminatı – tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin Nazirlər Kabinetinin –

¹ Bax: “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na 6 nömrəli əlavə

² “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 may 2012-ci il tarixli 352 nömrəli Qanununun 1.0.1-ci maddəsi

³ Yəni orada, 1.0.2-ci maddə

⁴ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 iyul 2012-ci il tarixli Fərmanının 4.2-ci bəndi

2013-cü il 18 fevral tarixli, 22 nömrəli Qərarı ilə¹ müəyyən edilmiş normalara, habelə maddi-məişət normalarına uyğun olaraq, keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz yeməklə gündə üç dəfə təmin edilməsi;

Maddi-məişət normalarına uyğunluq – həbs yerləri və müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərə verilən yeməklərin NK-nın müvafiq qərarı ilə müəyyən edilən normalara, habelə müvəqqəti saxlama yerlərinin maddi-məişət şəraiti üzrə tələblərə cavab verməsi;

Müasir gigiyena tələbləri – qidaların hazırlanması və təqdim edilməsi prosesində təmizlik, sanitariya qaydalarına (zərərli bakteriyaların yayılmasının qarşısını almaq üçün bişirmə səthlərinin, qab-qacaq və avadanlıqların təmiz olması) riayət olunması, habelə qidaların təhlükəsizliyinin və keyfiyyətinin (qidaların təzə, istifadəyə yararlı olması), həmçinin qida normalarının tələblərinə (ölçü, kalori) cavab verməsi;

Qida təminatının pulsuz olması – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin heç bir vəsait ödəmədən, dövlət vəsaiti hesabına yeməklə təmin olunması;

Yaş – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hansı yaşda olması;

Sağlamlıq vəziyyəti – canlı orqanizmin bədən üzvlərinin hamısının öz funksiyasını tam yerinə yetirə bilməsi. Şəxsin fiziki (xroniki və yoluxucu xəstəliyin olub-olmaması) və psixoloji (stresə davamlılıq və emosionallıq) rifahının qaydasında olması;

Dini ənənələr – müəyyən bir din və ya inancla əlaqəli ayinlər, mərasimlər (bayramlar) və adətlər;

Daxili intizam qaydaları – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin nizam-intizamını qorumaq, davranışını tənzimləmək üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə təsdiq edilmiş qaydalar, təlimatlar toplusu;

Şəxsi istifadə məqsədi – fərdi, qeyri-kommersiya məqsədləri üçün əşyanın və ya ləvazimatın (malın) istifadəsi;

Ən zəruri mallar – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin rifahı və gündəlik istifadəsi üçün vacib olan və özündə saxlamasına icazə verilən ərzaq məhsulları, əşya və ləvazimatlar;

Ticarət şəbəkəsi – həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin əldə edə bilməsi üçün ərzaq məhsulları və ən zəruri malların satışının həyata keçirildiyi yerlər;

İcazə verilən əşya və mallar – adları istintaq təcridxanalarının və müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarına əlavə edilmiş siyahıda qeyd edilən ləvazimatlar;

Nağdsız hesablaşma – bir şəxsin bank hesabından digər şəxsin bank hesabına pulun köçürülməsi².

¹ NK-nın 2013-cü il 18 fevral tarixli, 22 nömrəli “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yemək və maddi-məişət normalarının təsdiq edilməsi haqqında” Qərarı, 4 nömrəli əlavə

² “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 16 dekabr 2016-cı il tarixli 462-VQ nömrəli Qanununun 3.1.1 maddəsi

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddənin mahiyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adekvat yemək təminatına çıxışının, həmçinin onlar tərəfindən ərzaq məhsullarının, ən zəruri malların şəxsi vəsaitləri hesabına əldə edilməsinin və özlərində saxlanılması hallarının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Belə ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər NK tərəfindən müəyyən olunmuş yemək və maddi-məişət normalarına uyğun olaraq keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz yeməklə gündə üç dəfə təmin edilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilən əşyaların və malların siyahısı NK tərəfindən təsdiq edilmiş “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 2 nömrəli əlavəsi və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 6 nömrəli əlavəsində qeyd edilmişdir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə sözügedən siyahıda (qeydlər bölməsində yazılanlar da daxil olmaqla) göstərilənlərdən əlavə, başqa əşyaların və malların saxlanılmasına icazə verilmir. Bu norma ilə bağlı “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda iki hal müəyyən edilmişdir. Belə ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasında və ya müvəqqəti saxlama yerində saxlanılmasından asılı olaraq onun özü üçün zəruri malları əldə etməsi qaydası fərqli müəyyən edilmişdir. Lakin sözügedən Qaydalar hər iki halda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə onlar üçün zəruri olan malları yalnız nağdsız hesablaşma qaydasında əldə etmək hüququ verir. Həbs edilmiş şəxslərin pul vəsaitləri ancaq onlara məxsus şəxsi hesablarda saxlanılır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onlar üçün zəruri olan malları almaq üçün hesabda olan puldan istifadə edirlər. Həbs edilmiş şəxsə ticarət köşkündə xərcləməyə icazə verilən məbləğ məhdudlaşdırılmır, onun şəxsi hesabında olan vəsaitlə nağdsız qaydada aparılır. Ticarət köşkünün işçisi əvvəlcə təcridxananın mühasibatlığında həbs edilmiş şəxsin hesabında vəsaitin olub-olmamasını yoxlayır, sonra isə alınan ərzaq məhsulları və ən zəruri malları həbs edilmiş şəxsə imza etdirməklə kameralarda təqdim edir¹.

İstintaq təcridxanalarında saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin zəruri malları əldə edə bilməsi üçün iş rejimi təcridxanaların müdiriyyəti tərəfindən müəyyən edilən ticarət köşkü təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxslərin ticarət köşkündən ərzaq məhsulları və ən zəruri malları əldə etməsi məqsədilə kameralardan çıxarılması qadağandır. Həbs edilmiş şəxslər üçün ərzaq məhsulları və ən zəruri malların satışı təcridxananın məsul şəxsləri tərəfindən həyata keçirilir. Bununla əlaqədar, təcridxananın ticarət köşkündə satışda olan ərzaq məhsullarının və malların siyahısı, qiymətləri göstərilməklə bütün kameralara paylanılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məhz “gigiyena tələblərinə cavab verən” malları almaq hüququ öz növbəsində malların satışını köşklərdə təşkil edən istintaq təcridxanalarının və ya MSY-nin müdiriyyəti üçün gigiyena tələblərinə cavab verməsi öhdəliyini müəyyən edir.

MSY-də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər isə şəxsi istifadə məqsədilə ərzaq məhsulları və digər mallar əldə edə bilmək üçün qanunla müəyyən edilmiş formada

¹ “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 16 dekabr 2016-cı il tarixli 462-VQ nömrəli Qanununun 11.3-cü maddəsi

2 nüsxədən ibarət ərizə¹ yazaraq MSY-nin rəisinə təqdim etməlidirlər. MSY-nin rəisi əvvəlcə mühasibatlıq vasitəsilə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin hesabında pulun olmasını yoxlayır, daha sonra alınmış ərzaq məhsulları və digər mallar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə ərizədə imza etdirilməklə verilir, ərizənin bir nüsxəsi mühasibatlıqda saxlanılır, digər nüsxəsi isə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin şəxsi işinə əlavə olunur.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin tələblərinə əsasən qidalanma zamanı tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşı, sağlamlığı, dini mənsubiyyəti, pəhrizin tələbləri, qidanın gigiyenik qaydada hazırlanması, gündə üç dəfə yemək aralarında ağlabatan fasilələrlə verilməsi, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə hər zaman təmiz içməli suyun verilməsi qeyd edilmişdir.

Bundan əlavə, APQ üzv dövlətlərin hakimiyyət orqanlarından pəhriz və dini əqidə ilə bağlı tələbləri milli qanunvericiliyə daxil etməyi tələb edir ki, bunlar həbsxana qanunvericiliyi, qaydalar və ya daxili əmrilər şəklində ola bilər. Əgər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi vəziyyəti və dini əqidəsi xüsusi pəhriz (və ya müsəlman olduğu üçün halal qidalar) tələb edirsə, onların saxlandığı yerlərin tibb və mətbəx işçiləri tərəfindən bu tələblərin nəzərə alınması təmin edilməlidir. Həmçinin, “Avropa Həbsxana Qaydalarına dair Təlimat”da da dini baxışlarla bağlı qeyd edilmişdir ki, müqəddəs aylardan biri sayılan Ramazan ayı müddətində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin gündəlik yemək vaxtlarından (saatlarından) kənarda yemək yeməsinə şərait yaratmaq üçün xüsusi tədbirlər görülməli, dini bayramlar zamanı həbs yerlərinin işçiləri yeməklərin təşkilinə (yemək saatları nəzərə alınmaqla) diqqətlə yanaşmalıdırlar².

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT-nin qəbul etdiyi Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının (Nelson Mandela Qaydaları) 22-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, həbs yerlərində saxlanılan hər bir şəxsə sağlamlığı və fiziki qüvvəsini qoruması üçün eyni saatlarda kifayət qədər qidalı, keyfiyyətli və yaxşı hazırlanmış yemək verilməli, həmçinin hər bir şəxs istəyəndə içməli su ilə təmin olunmalıdır³.

¹ “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 16 dekabr 2016-cı il tarixli 462-VQ nömrəli Qanununun 11.3-cü maddəsi, “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na 14 nömrəli əlavə

² Guidance document on the European Prison Rules, Penal Reform International and the Council of Europe 2023, pp.31,54 /

<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/05/EPR-Guidance-Doc.pdf>

³ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) adopted on 17 December 2015, pdf, pp. 9

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi İQAK (2020) 30

CPT 30-cu Ümumi hesabatında Avropa Şurasına üzv olan bəzi dövlətlərdə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin dini və ya tibbi baxımdan tələb olunan qida ehtiyaclarının lazımı qaydada nəzərə alınmadığını müşahidə etmiş və bu kimi halların olmaması üçün tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin kifayət qədər təmiz içməli suya hazır çıxışının olmasını, həm kəmiyyət, həm də qida dəyəri baxımından adekvat olan qida ilə ən azı gündə 3 dəfə təmin olunmaları tələblərinə əməl etməyi dövlətlərə tövsiyə edir¹.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

Həbsdə saxlanılan şəxslərin hüquqlarına uyğun olaraq adekvat və minimal standartlara cavab verən qida ilə təmin olunmalarının vacibliyi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (İHAM) bir sıra qərarlarında da vurğulanmışdır. Belə ki, İHAM bir neçə iş üzrə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qida təminatı ilə bağlı məsələlərə baxıb. Məsələn, İHAM-ın “Qladkiy Rusiyaya qarşı”² 21 dekabr 2010-cu il tarixli, 3242/03 nömrəli Qərarında ərizəçi digər məsələlərlə yanaşı, həbsdə saxlanma şəraitindən, o cümlədən qida, sanitariya və digər məsələlərdən şikayətlənirdi. O, iddia edirdi ki, bu şərtlər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsini pozaraq qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara bərabərdir. Məhkəmə Qladkiyin işində Konvensiyanın bir neçə maddəsinin pozuntusunu müəyyən etdi. Ərzaq təminatı məsələsinə gəlincə, İHAM qeyd etdi ki, həbsdə olan Qladkiyə verilən yemək kəmiyyətə qeyri-kafi və keyfiyyətə qeyri-adekvatdır. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusu qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara bərabərdir.

İHAM “Jakobski Polşaya qarşı” 12 dekabr 2010-cu il tarixli 18429/06 nömrəli qərarında³ həbsdə saxlanılan şəxsin yemək təminatı zamanı onun dini inancları ilə bağlı tələblərinin nəzərə alınmalı olduğunu vurğulamışdır.

¹ European Committee against Torture CPT/Inf (2020)30 pp.36-39 /

<https://www.statewatch.org/media/2341/coe-anti-torture-committee-annual-report-2020.pdf>

² “Qladkiy Rusiyaya qarşı” ərizə № 3242/03, 20 iyun 2011 /

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102337%22%5D%7D>

³ “Jakobski Polşaya qarşı”, ərizə № 18429/06, 7 mart 2011 /

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102121%22%5D%7D>

Maddə 21. Maddi-məişət təminatı

21.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərində sanitariya-gigiyena və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun olaraq zəruri maddi-məişət şəraiti ilə təmin olunurlar. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin münasib paltarı olmadıqda, onlar iqlimə uyğun paltarla təmin olunurlar. Belə paltar insan ləyaqətinə uyğun olmalı, habelə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərə verilən paltardan fərqlənməlidir.

21.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə fərdi çarpayı və yataq ləvazimatı verilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər üçün həbs yerlərində yaşayış sahəsinin norması dörd kvadratmetrdən az ola bilməz.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sanitariya-gigiyena, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun olan zəruri maddi-məişət şəraiti, iqlimə və insan ləyaqətinə uyğun paltar, fərdi çarpayı və yataq ləvazimatı, dörd kvadratmetrdən az olmayan yaşayış sahəsi ilə təmin olunması ilə əlaqədar münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sanitariya-gigiyena, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun olan zəruri maddi-məişət şəraiti, iqlimə və insan ləyaqətinə uyğun paltar, fərdi çarpayı və yataq ləvazimatı, dörd kvadratmetrdən az olmayan yaşayış sahəsi ilə təmin olunması ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyən hüquqi əsasların müəyyən edilməsi və həbs yerində saxlanılan şəxslər üçün qeyd olunan tələblərə cavab verən maddi-məişət təminatının yaradılmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 22-ci maddəsi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin maddi-məişət təminatına həsr olunmuşdur. Həmin maddənin 1-ci bəndi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər üçün gigiyena, sanitar və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə cavab verən şəraitin yaradılmasını həbs yeri administrasiyasının vəzifəsi kimi müəyyən edir.

Həmin maddənin 2-ci bəndi isə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hər bir nəfəri üçün iki kvadratmetr yarımdan az olmayan yaşayış sahəsi norması müəyyən edir.

Maddədə, həmçinin, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə fərdi çarpayı, yataq ləvazimatı və yemək üçün qabların təqdim olunması, bütün kameraların radio yayımı ilə

təmin edilməsi, həmçinin həbs yerinin kitabxanasından kameraya ədəbiyyat və dövrü mətbuatın verilməsinin mümkünlüyü müəyyən edilir¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il Qanununun 23-cü maddəsinin birinci hissəsi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər üçün gigiyena, sanitar və yanğın təhlükəsizliyi qaydaları tələblərinə cavab verən şəraitin yaradılmalı olmasını müəyyən edir. Rusiya Federasiyasının Qanunu da hər bir tutulmuş və həbs olunmuş şəxsə fərdi çarpayı verilməsini nəzərdə tutur. Həmin Qanunda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin gigiyenik vasitələrlə təmin olunmasına xüsusi yer ayrılmışdır. Saxlanılan şəxslərə pulsuz yataq ləvazimatı, yemək qabları, tualet kağızı, şəxsi hesablarında zəruri vəsaitləri olmadıqda fərdi gigiyenik vasitələr (minimum sabun, diş fırçası, diş məcunu, birdəfəlik ülgüc (kişilər üçün), şəxsi gigiyenik vasitə (qadınlar üçün) verilməsi öz əksini tapmışdır.

Kameralar radio yayımla, imkan dərəcəsində televizor, soyuducu və ventilyasiya avadanlığı ilə təmin olunur. Həbs yerinin kitabxanasından kameraya ədəbiyyat və dövrü mətbuatın verilməsinin mümkünlüyü, həmçinin ədəbiyyat, dövrü mətbuat və stolüstü oyunlar üçün ləvazimatın həbs yerinin administrasiyası vasitəsilə ticarət köşkündən alınması nəzərdə tutulmuşdur.

Kamerada bir nəfər üçün yaşayış norması, şərh olunan maddədə olduğu kimi, 4 kvadratmetr olaraq müəyyən edilir².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar bütövlükdə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin maddi-məişət şəraitinin təminatı ilə bağlı olduğuna görə onların tətbiq dairəsi həbs yerlərində saxlanılan bütün şəxsləri əhatə edir. Zaman etibarilə norma həmin şəxslərin həbs yerlərində saxlanıldığı bütün dövrə şamil olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

21-ci maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərhı;

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст. 42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный Закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст. 44. <https://base.garant.ru/1305540/>

Sanitariya-gigiyena qaydaları – təşkilati, iqtisadi, sosial, elmi-texniki, tərbiyə və təbliğat tədbirlərinin elə bir kompleksidir ki, bu, insanların təmasda olduğu bütün məkan və əşyaların sağlamlıq üçün təhlükəsizliyini, insan sağlamlığı üçün təhlükəli ola biləcək mühitin, ziyanvericilərin, mikrob və virusların, onların törənməsi və yayılması imkanlarının aradan qaldırılması, ləğv olunması, insanların sağlamlığının mühafizəsini təmin etməsi, təhlükəli, insanlara və ətraf mühitə mənfi təsir göstərə biləcək təsirlərin aradan qaldırılması, insanları müxtəlif xəstəliklərə yoluxmaqdan qorunmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir.

Əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığı ictimai sağlamlığın və insanların yaşayış mühitinin elə bir halıdır ki, bu mühitin amilləri insan orqanizminə təhlükəli və zərərli təsir göstərmir və insanın həyat fəaliyyəti üçün əlverişli şərait vardır. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları indiki və gələcək nəsillərin səhhətinə mənfi təsir göstərməyən və onların sanitariya-epidemioloji salamatlığını təmin edən əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüququna malikdirlər. Dövlət orqanları və ictimai birliklər, tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələr, təşkilatlar və idarələr, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar fəaliyyətlərinin tərkib hissəsi kimi sanitariya qaydalarına və normalarına, gigiyena normativlərinə əməl edilməsini təmin etməlidirlər¹.

Yanğın təhlükəsizliyi – təşkilati, iqtisadi, sosial, elmi-texniki, tərbiyə və təbliğat tədbirlərinin elə bir kompleksidir ki, bu, təsərrüfat sahələrinin və obyektlərinin, binaların, qurğuların, ərəzi vahidlərinin, şəhərlərin, rayonların və digər yaşayış məntəqələrinin təhlükəsiz fəaliyyətini, yanğınların törənməsi və yayılması imkanlarının aradan qaldırılması, onların son dərəcə sürətlə aşkar və ləğv olunmasını, insanların həyatının və sağlamlığının mühafizəsini təmin etməli, yanğınların təhlükəli amillərinin insanlara və ətraf mühitə təsirini aradan qaldırmalı, maddi və mənəvi sərvətləri yanğında məhv olmaqdan qorunmalıdır².

“Azərbaycan Respublikasında yanğın təhlükəsizliyi Qaydaları” Azərbaycan Respublikası ərazisində yanğın təhlükəsizliyi tələblərini müəyyən edir. Bu qaydaların tələblərinə riayət edilməsi təşkilati-hüquqi formasından və mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları, təşkilatlar, müəssisələr, birliklər, digər hüquqi şəxslər, onların vəzifəli şəxsləri, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün məcburidir.

Yanğın təhlükəsizliyi təmin edilərkən Qaydalarla bərabər, standartlar, tikinti norma və qaydaları, texnoloji layihələşdirmə normaları, həmçinin müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunmuş digər normativ sənədlər rəhbər tutulmalıdır.

Hər bir müəssisədə yanğın zamanı insanların təhlükəsizliyi təmin edilməli, həmçinin həmin obyekt üçün yanğın təhlükəsizliyi tədbirləri işlənib hazırlanmalıdır.

Müəssisələrin bütün işçiləri yalnız yanğına qarşı ilkin təlimatlandırıldıqdan son-

¹ “Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <https://e-qanun.az/framework/7916>

² “Yanğın təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <https://e-qanun.az/framework/3935>

ra işə buraxılmalıdırlar. “Yanğın təhlükəsizliyi Qaydaları”nın tələblərinin pozulmasına görə hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən məsuliyyət daşıyırlar¹.

Zəruri maddi-məişət şəraiti – həbs yerində saxlanılan şəxslərin maddi-məişət şəraiti onların yaşadıkları məkan (otaq), onun sahəsi, təmiz hava və təbii işıqla təmin olunması, divarların hündürlüyü, qarşı divarlar arasında məsafə, otağın havasının ventilyasiya olunması, otağın təmizliyi, hər bir məhkuma düşən sahə, otaqda sıxlıq, sanitariya qovşağına azad çatımlılıq, onun yerləşmə vəziyyəti, təmizliyi, su ilə təminatı, isti su ilə təchizat, hər bir məhkuma çarpayı, döşək ləvazimatlarının verilməsi, onların yuyulması, dəyişdirilməsi, sabun, diş macunu və sair gigiyenik vasitələrlə təmin olunması, məhkumların geyimi (paltar), alt paltarı və ayaqqabı ilə təmin olunması, otaqda iqlimə uyğun temperaturun müəyyən edilməsi, otaqların isidilməsi, gündəlik qida normaları, hər bir məhkumun içməli sudan istifadə etmək imkanı, ərzaq məhsullarının, kitab və digər ən zəruri malların əldə edilməsi imkanı və s. gündəlik tələbatla bağlı məsələləri əhatə edir.

Şəxsi azadlıqdan məhrum etməklə hakimiyyət orqanları onun həyati tələbatlarını təmin etmək məsuliyyətini öz üzərlərinə götürürlər. Azadlıqdan məhrum etmə faktının özü cəza xarakteri daşıyır. Dövlət tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanma şəraitini standartlara cavab verməyən dərəcədə pisləşdirməklə cəzanı daha da ağırlaşdırmamalıdır;

Münasib paltar – paltarın münasiblik tələbi onların həm iqlimə uyğun olmasını, həm yararlılığını, həm də insan ləyaqətini alçaldan tərzdə olmamasını şərtləndirir;

İqlimə uyğun paltar – həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hər fəslə uyğun paltar, ayaqqabı və digər geyim ləvazimatı ilə təminatını şərtləndirir. Paltarlar həbs yerlərində saxlanılan şəxsləri payız və qış aylarında soyuq, şaxta, qar və yağışdan, yay aylarında isə isti və günəşdən mühafizə etməli, iqlim xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır;

Paltarın insan ləyaqətinə uyğun olması – paltarın insan ləyaqətinə uyğunluğu həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin geyimlərinin xüsusi rəng, zolaq və sairə malik olmaqla digərlərindən seçilməklə alçaldıcı vəziyyətdə qoymamasını, istifadə üçün yararlı, təmiz və bədən ölçülərinə uyğun olmasını, ondan istifadə edənlərin həmin paltarları geyməklə natamamlıq hissi keçirməmələrini şərtləndirir.

Həbs yerlərində saxlanılanların hamısının vahid qaydada paltar geyinməsi (uniforma) ləyaqəti alçaldan hərəkətlər kimi dəyərləndirilə bilər. Məsələn, Texasda² və Ruandada³ həbs olunmuş kişi cinsindən olan şəxslərin cəhrayı vahid formada paltar geyinməyə məcbur edilməsi məqsədyönlü şəkildə onların alçaldılmasına yönəlmişdi. Qadın cinsindən olan həbsdə saxlanılan şəxslərin həbs yerinin geyimi kimi kombinezon formalı uniforma geyinməyə məcbur edilməsi də o cür alçaldıcı

¹ Azərbaycan Respublikasında Yanğın Təhlükəsizliyi Qaydaları // <https://e-qanun.az/framework/10933>)

² <http://edition.cnn.com/US/9907/27/tough.sheriff/>;
<http://wagingnonviolence.org/2009/07/the-cruellest-sheriff-in-america/>

³ Denis Walls, Rwanda: Prison Reform by Colour, Chants and Drums, The Guardian, Mar. 15, 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/15/letter-from-rwanda-prisons-walls>

təsirə malik ola bilər. Belə ki, bu, onların sanitar qovşağından istifadəsi zamanı soyunmalarına səbəb ola bilər¹;

Azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza çəkən şəxslər – məhkəmənin hökmü əsasında azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına məhkum olunmuş və cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən məhkumlar;

Həbs yerində saxlanılan şəxslərin fərdi çarpayı və yataq ləvazimatı ilə təmini – həbs yerlərində saxlanan hər bir şəxsin fərdi, yəni yalnız özünün istifadə etdiyi çarpayıya və döşək ləvazimatlarına malik olması.

İstintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərə fərdi çarpayı və yataq ləvazimatları (döşək, balıq, adyal) verilir²;

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hər birinin yaşayış sahəsinin norması – bu norma, ümumiyyətlə həbs yerlərində hər saxlanılan şəxsə düşən yaşayış sahəsi normasını deyil, həbsdə saxlanılan şəxsin saxlandığı kamerada yaşayış sahəsi normasını göstərir. Həbs yerlərində kamerada saxlanılan şəxslərin sayına müvafiq olaraq hər bir şəxsə ən azı 4 kvadratmetr sahə düşməsi nəzərdə tutulur.

MSY-də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər istifadə sahəsi hər nəfərə 4 m²-dən az olmayan kameralarda saxlanılır və yataq ləvazimatları ilə (yastıq, döşək, adyal, döşəkağı, balıqüzü) təmin olunurlar³.

MSY-nin kameraları 1 və ya 2 yaruslu çarpayılarla, adambaşına 0,4 paq.metr hesabı ilə masa və oturacaqlarla, 10 nəfərə 1 paq.metr hesabı ilə üst paltarlarının asılması üçün asılqanla, divar şkafı və çarpayıyanı tumbalarla, əlüzüyanla, sanitar qovşağı ilə təchiz olunurlar⁴.

İstintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslər üçün istintaq təcridxanasında yaşayış sahəsinin norması 4 kvadratmetrdən az ola bilməz⁵.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin zəruri maddi-məişət şəraiti ilə təmin olunmuş şəkildə saxlanılmasını tələb edir. Bu tələb insanın həbs yerlərində normal şəraitdə yaşamını davam etdirməsini şərtləndirir. İnsan həbs yerində saxlanıldığı müddətdə müəyyən maddi nemətlərdən istifadə etmək imkanından məhrum olur və ya bu imkan məhdudlaşır. Bununla belə, həbs yerlərində saxlanılma şəraiti insana həddən artıq fiziki əzab yetirməməli və insan ləyaqətini alçaltmamalıdır. Bundan əlavə, həbs yerlərinin maddi-məişət şəraiti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin sağlamlığına mənfi təsir göstərməməli, onların hər hansı yoluxucu və ya digər xəstəliyə tutulmasına səbəb olmamalıdır. Ona görə şərh olunan maddə həbs yerində saxlanılan şəxslərin sanitariya, gigiyena və yanğın təhlükəsizliyi tələblərinə cavab verən maddi-məişət şəraitində saxlanılmasını tələb edir.

¹ Баланс безопасности и человеческого достоинства в тюрьмах: основы превентивного мониторинга. Ресурсное пособие по мониторингу в местах содержания под стражей. Penal Reform International 2013, с.3

² “MSY-nin daxili intizam Qaydaları”nın 24.3-cü bəndi

³ Yənə orada, 10.2-ci bənd

⁴ Yənə orada, 10.1-ci bənd

⁵ Yənə orada, 24.3-cü bənd

Sanitariya-gigiyena qaydalarının tələblərinə uyğun şəraitdə saxlanılma tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılması ilə bağlı bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, “MSY-nin daxili intizam Qaydaları”na əsasən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə gətirildikdən sonra eynicinsli şəxslər tərəfindən sanitariya təmizləmədən keçirilir. Yoluxucu xəstəlik müəyyən olunduğu halda növbətçi MSY-nin rəhbərliyinə məruzə edərək, dərhal tibbi-sanitariya xidmətinə məlumat verir və sanitariya-dezinfeksiyanın nəticələri müvafiq kitabda qeyd olunur (bənd 2.26).

Həmin Qaydalara müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müəyyən edilmiş normalara uyğun şəkildə keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən yaş, sağlamlıq vəziyyəti və dini ənənələr nəzərə alınmaqla, hazırlanmış pulsuz yeməklə normal fasilələrlə gündə 3 dəfə təmin edirlər.

Həmin şəxslər gigiyena, daxili intizam qaydaları və təhlükəsizlik tələbləri nəzərə alınmaqla, şəxsi istifadə məqsədilə ərzaq məhsulları və digər mallar əldə edə bilərlər.

Saxlanılan şəxslər üçün yemək növbətçi naryad tərəfindən gətirilir və onlar yeməkləri kameralarda qəbul edirlər. Yeməklər üçün qab-qacağın yuyulması yuyucu-dezinfeksiyaedici vasitələrdən mütləq istifadə etməklə mətbəxdə həyata keçirilir.

Kameralarda və MSY-nin digər otaqlarında hər gün yuyucu-dezinfeksiyaedici vasitələrdən istifadə etməklə təmizlik işləri aparılır. MSY-nin bütün otaqlarında ayda bir dəfədən gec olmayaraq əsaslı təmizlik işləri aparılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə həftədə bir dəfədən az olmayaraq MSY-nin duşxanasında çimmək üçün müvafiq şərait yaradılır.

Tibbi-sanitariya xidmətinin həkimi tərəfindən MSY-nin sanitariya vəziyyətinin müayinəsini nəticələri və aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması barədə məlumatlar müvafiq kitabda qeyd olunur.

Eyni kamerada saxlanılan şəxslər sanitariya təmizləməni bir yerdə keçirlər. Kişilərə mütəmadi üz qırmaq üçün imkan verilir¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 24.1-ci bəndinə əsasən, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında sanitariya-gigiyena və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun olaraq zəruri maddi-məişət şəraiti ilə təmin olunurlar. Onlar istintaq təcridxanasında insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməzlər.

Nazirlər Kabinetinin 18 aprel 2013-cü il tarixli 67 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər üçün müəyyən edilən sanitariya-gigiyena təminatı həbs yerlərində aşağıdakı qaydalara riayət edilməsini tələb edir:

- mövcud normalara cavab verən, mövsümə uyğun miqdarda içməli su təchizatı (hər adama mülayim hava şəraitində – 2,5 litr, isti hava şəraitində – 4,0 litr);
- rasionda müxtəlifliyə və pəhrizə riayət edilməklə, gündə üç dəfə qidalanma;
- adambaşına dörd kvadratmetrdən (hamilə qadınlar və stasionar xəstələr üçün

¹ “MSY-nin daxili intizam Qaydaları”nın 10-cu bəndi

beş kvadratmetrdən) az olmayan, kifayət qədər təbii və süni işıqlanması olan və havası dəyişdirilən, soyuq fəsillərdə adekvat isidilən yaşayış sahəsi (payız-qış aylarında havanın temperaturu 18°C-dən aşağı olmamalıdır);

- fərdi çarpay və yataq ləvazimatı, gigiyenik qaydalara uyğun yuyulması şərtlə, həftədə bir dəfədən az olmayaraq dəyişdirilən yataq əşyaları, fəslə uyğun üst geyimləri;
- gigiyenik təmiz şəxsi ləvazimatlarla təmin edilməsi;
- dövrü (bir aydan gec olmayaraq) olaraq kameraların sanitar təmizlənməsi (dezinseksiya, dezinfeksiya, deratizasiya);
- sanitar-gigiyena normalarına uyğun sanitar qovşaq, isti-soyuq su, hamam (duş), çamaşırxana¹.

Sanitariya qurğuları məhbusların hər birinin ona lazım olan vaxtda təmizlik şəraitində və ədəb qaydalarına uyğun şəraitdə təbii tələbatlarını ödəyə bilməsi üçün kifayət etməlidir. “Müvafiq tualet qurğularının asanlıqla çatımlı olması və qanəedici gigiyena standartlarına riayət edilməsi humanist mühitin mühüm komponentləridir.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi qeyd etmişdir ki, bəzi ölkələrdə müəyyən edilmiş belə bir praktikanı – məhbusların təbii ehtiyaclarını kameralarda vedrələrdən istifadə etməklə ödəməsini (sonradan həmin tullantılar təyin olunmuş vaxtda “atılır”) məqbul hesab etmir. Komitə hesab etmişdir ki, kamerada tualet olmalı (yaxşı olar ki, o ayrıca sanitariya tikilisi şəklində olsun), ya da tualetdən istifadə etmək istəyən həbs yerində saxlanılan şəxslərin istənilən vaxt (gecə vaxtı da daxil olmaqla) lüzumsuz olaraq yubadılmadan öz kameralarından çıxmalarına imkan verən üsullar mövcud olmalıdır².

Hamam qurğuları və duşların sayı hər iqlim üçün uyğun olan temperaturda, ilin fəsli və coğrafi region nəzərə alınmaqla, ümumi gigiyenanın tələb etdiyi qədər, yəni yumşaq iqlimdə ən azı həftədə bir dəfə hər bir məhbusun çimmək və ya duş qəbul edə bilməsi üçün kifayət etməlidir.

Həbs yerində saxlanılanlardan özlərini təmiz saxlamaq tələb edilməlidir. Bu məqsədlə onlar sağlamlığı və təmizliyi mühafizə etmək üçün zəruri olan su və tualet ləvazimatları ilə təchiz edilməlidirlər.

Həbs yerində saxlanılanların insan ləyaqətinə uyğun xarici görkəmlərini saxlaya bilmələri üçün onlara saç düzümünə və saqqallarına qulluq etmək imkanı verilməli, kişilərin müntəzəm üz qırxmalarına icazə verilməlidir. Bundan başqa, duş və ya hamam qurğuları məhbuslar üçün yetərinə çatımlı olmalıdır. Həmçinin yaxşı olar ki, kamerada axar su kəməri olsun.

Qadınların spesifik gigiyenik tələbatları müvafiq qaydada ödənilməlidir. Sanitariya və yuyunma qurğularının asanlıqla çatımlı olması, qan hopmuş materialların təhlükəsiz kənarlaşdırılması, habelə şəxsi gigiyena əşyaları ilə, məsələn, gigiyenik dəsmallarla və tamponlarla təchiz olunması xüsusilə önəmlidir. Bu əsas tələbatların təmin edilməməsinin özü insan ləyaqətini alçaldan rəftara bərabər sayıla bilər.

¹ “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları” // <https://e-qanun.az/framework/25647>

² Avropa Şurası İşgəncənin və Qeyri-insani yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi (İQAK) CPT/Inf(92)3, Həbsxanada saxlama, 2-ci Ümumi Məruzədən çıxarış (1992), bənd 49

Bədən gigiyenası qaydalarına əməl olunması özünə və başqalarına hörmətin təzahürüdür. Şəxsi gigiyena, həmçinin dini ayinlərlə əlaqədar ola bilər və onlara hörmətlə yanaşılmalıdır. Lazımı sanitariya şəraitinin olması, habelə duş və hamam qurğularının çatımlı olması məhbuslar və həbsxana əməkdaşları arasında xəstəliklərin yayılması ehtimalını azaltmaq vasitəsi kimi önəmlidir. Bu, xüsusən həbs yerində saxlanılanların yaşadığı yerdə uzun müddət ərzində həddən artıq adamın saxlanıldığı hallarda da vacibdir.

Şəxsi gigiyenaya və müəssisənin tikililərinin gigiyenasına həmçinin həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanların həbs yerində saxlanılanlarla rəftarı nöqtəyi-nəzərindən də baxılmalıdır. Gigiyenik şəraiti pis olan yerdə zorla saxlanılma qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftardır. Həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar həbs yerində saxlanılan şəxsləri bədən gigiyenasına riayət etmək üçün zəruri olan əşyalarla təchiz etməlidirlər.

Təşkil olunan şəraitin həbs yerində saxlanılanları alçaltmaması önəmlidir, məsələn, hamının gözü qarşısında məcburi duş qəbulu buna misal ola bilər. Qadınlar onların intim prosedurlarına hörmət edilməklə mütəmadi olaraq menstruasiya dövrü üçün adi və zəruri olan gigiyenik əşyaları almalıdırlar. Əgər onların himayəsində balaca uşaqlar varsa, onlar uşaqlar üçün zəruri olan əlavə gigiyenik əşyalar almalıdırlar. Həbs yerində saxlanılanların nə dərəcədə tez-tez duş qəbul etməsi müəyyən edilərkən iqlim şəraiti və azadlıqdan məhrum edilən şəxslərin yerinə yetirdiyi işlər nəzərə alınmalıdır.

Şəxsi geyimləri olmayan həbsdə saxlanılan şəxslərə iqlim şəraitinə uyğun olan və onların sağlamlığını qaneedici vəziyyətdə saxlamağa imkan verən xüsusi geyim dəsti verilir. Bu geyim nə təhqiredici, nə də alçaldıcı xarakterə malik olmalıdır. Geyim təmiz və yararlı vəziyyətdə saxlanmalıdır. Alt paltarların yuyulması və dəyişdirilməsi gigiyena tələblərinə uyğun olaraq təmin edilməlidir. Müstəsna hallarda həbsdə saxlanılan şəxslər rəhbərliyin icazəsi ilə müəssisəni tərk etdikdə, onlara öz paltarını, yaxud diqqəti cəlb etməyən başqa geyim geyməyə icazə verilməlidir.

Həbsdə saxlanılan şəxslərə mülki geyim geyməyə icazə verildikdə, onlar həbs yerlərinə qəbul edilərkən geyimin təmiz və yararlı olması üçün tədbirlər görülməlidir.

Hər bir həbsdə saxlanılan şəxs yerli və ya milli normalara uyğun olaraq, verilən zaman təmiz olan, yararlı vəziyyətdə saxlanılan və təmizliklərini təmin etmək üçün kifayət qədər tez-tez dəyişdirilən ayrıca yataq ləvazimatları ilə təchiz olunmuş ayrıca çarpayı ilə təmin edilməlidir.

Cəza tədbiri çərçivəsində insan ləyaqətini alçaldan geyimdən istifadə edilməsinə heç bir halda haqq qazandırıla bilməz. Yaxşı olar ki, həbsdə saxlanılan şəxslər uniformada deyil, öz geyimlərində və ya digər mülki geyimdə olsunlar¹. Hər bir məhbus camaşırxanadan istifadə etmək imkanına malik olmalıdır ki, onun bütün paltarları, xüsusən də alt paltarları camaşırxana xidməti tərəfindən və ya onun özü tərəfindən yuyula bilsin.

Həbsdə saxlanılan şəxslər təmiz və yararlı halda olan fərdi çarpayılara və yataq ləvazimatlarına malik olmalıdırlar. Çarpayıları paylaşma və ya növbə ilə yatma qəbul edilməzdir. Kamerada adamların çoxluğu belə səviyyəyə çatarsa, azadlıqdan məh-

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 20. P.47 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

rumetmə yerlərinə görə cavabdeh olan hakimiyyət orqanları vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün dərhal müvafiq tədbirlər görməlidirlər. Döşəkağılar mütəmadi dəyişdirilməlidir.

Həbsdə saxlanılan şəxslər kameralarda və ya otaqlarda gecələyirlərsə, onların hər birinin gecələmək üçün ayrıca kamerası və ya otağı olmalıdır. Xüsusi səbəblərə görə, məsələn, həbs yerinin həddən artıq yüklənməsi ucbatından həbs yerinin müdiriyyəti bu qaydanın tətbiqindən imtina etməli olarsa, bir kamerada və ya otaqda iki şəxsin yerləşdirilməsi arzuolunmaz hesab edilir.

Ümumi kameralardan istifadə edildirsə, orada yerləşdirilən məhbuslar diqqətlə seçilməlidir ki, belə şəraitdə onların bir yerdə yaşaya biləcəklərinə yaxınlıq hasil olsun. Gecələr müəssisənin xarakterinə uyğun daimi nəzarət həyata keçirilməlidir.

Kameralarda həddən artıq şəxsin saxlanılması problemi İQAK-ın mandatına aid olan məsələdir. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sayı nəzərdə tutulandan artıq olarsa, bu həmin müəssisənin daxilindəki bütün xidmətlərə və fəaliyyətlərə mənfi təsir göstərir, müəssisədə ümumi həyat səviyyəsi, ola bilsin ki, əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşür. Üstəlik, həbs yerində və ya onun bir hissəsində həddən artıq şəxsin olması insanın fiziki mövcudluğu nöqteyi-nəzərindən qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar təşkil edə bilər.

İnsanların həbs yerlərinə salınması faktının cinayətkarlığın yüksək səviyyəsi ilə izah edilməsi inandırıcı deyil. Buna görə məsuliyyət qismən hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə hakimiyyəti nümayəndələrinin ümumi yanaşmalarının üzərinə düşür. Belə vəziyyətdə həbs yerləri binalarının tikilməsinə iri pul məbləğlərinin sərf olunması məsələnin həlli deyil. Bunun əvəzinə, məhkəməyə qədər və məhkum olunduqdan sonra həbsdə saxlanılma ilə bağlı cari qanunvericilik və praktikaya, habelə azadlıqdan məhrum edilməni nəzərdə tutmayan müxtəlif növ alternativ cəzalara yenidən baxılmalıdır¹.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər adətən gecə vaxtı ayrıca kameralarda saxlanılmalıdırlar. Bir-biri ilə ünsiyyətə girməsi mümkün olan şəxslərin birgə saxlanılması məqsədmüvafiqdir. Müəssisənin növünə uyğun olaraq gecə vaxtı nəzarət mövcud olmalıdır.

İQAK-ın səfər etdiyi bir sıra ölkələrdə, xüsusən Mərkəzi və Şərqi Avropada çox vaxt həbs yerində saxlanılan şəxslər üçün bina onlar tərəfindən gündəlik istifadə edilən avadanlıqların çoxunun saxlanıldığı tikililərdən, məsələn, yataq və ya yaşayış zonalarından, habelə sanitariya şəbəkələrindən ibarət olur. Komitə qapalı həbs yerlərinin bu cür planlaşdırılması prinsipinin özünə etiraz edir və çox vaxt məhbusların bu tikililərdə son dərəcə darısqal və qeyri-sağlam şəraitdə saxlanıldığı məlum olduqda bu etirazlar daha da güclənir. Şübhəsiz ki, bir sıra ölkələrdə müxtəlif amillərin, o cümlədən mədəni amillərin təsiri altında məhbuslar üçün biryerlik deyil, çoxyerlik kameralardan istifadəyə üstünlük verilir².

İri tutumlu kameralar qaçılmaz olaraq həbs yerində saxlanılanların gündəlik həyatlarında təklikdə qalmalarına imkan yaratmır. Bundan başqa, təhdid və zorakılıq ris-

¹ Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin R (99) 22 sayılı Təvsiyəsi (R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation) // <https://rm.coe.int/168070c8ad>

² 11th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000 CPT/Inf (2001) 16, paragraph 29

ki böyük olur. Tikililərin bu cür quruluşu hüquq pozuntuları mühitinin inkişafına və cinayətkar təşkilatlar daxilində möhkəm əlaqələrin mühafizəsinə şərait yaradır. Onlar, həmçinin əməkdaşlar tərəfindən lazımi nəzarətin həyata keçirilməsinə böyük çətinliklər yarada, yaxud belə nəzarəti mümkünsüz edə bilər. Belə ki, həbsxanada iğtişaslar zamanı əhəmiyyətli güc tətbiqini nəzərdə tutan kənar müdaxilələr olmadan keçinmək çətin olur. Belə tikililərdə hər bir konkret halda risk dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi əsasında ayrı-ayrı məhbusların lazımi qaydada yerləşdirilməsi vəzifəsinin həlli də, demək olar ki, mümkünsüz olur. Məhbusların sayının ağlabatan həddi keçdiyi hallarda bu problemlər daha da ağırlaşır, üstəlik, belə vəziyyətdə kommunal sistemlərin, məsələn, əlüzyuyanların və tualetlərin üzərinə əlavə yük düşür, habelə bu qədər insan üçün yetərinə ventilyasiyanın olmaması qəbul ediləməz saxlanma şəraitinə gətirib çıxarır. Bununla belə, İQAK vurğulayır ki, kiçik yaşayış kameralarının xeyrinə iri tutumlu kameralardan imtina edilməsi məhbusların günün ağlabatan dərəcədə yetərli hissəsini yaşayış blokundan kənarda müxtəlif xarakterli məqsədyönlü fəaliyyətlərlə məşğul olmaqla keçirməsini təmin edən tədbirlərlə müşayiət olunmalıdır¹.

Həbs yerində saxlanılanlar tərəfindən və ya onlar üçün istifadə edilən bütün tikililər daim təmiz saxlanılmalıdır. Ümumiyyətlə, tikililərin təmiz saxlanılmasının qayğısına həbs yerində saxlanılanlar özləri qalmalıdırlar. Buna görə də onlara bu vəzifəni yerinə yetirmələri üçün zəruri vasitələr və məmulatlar verilməlidir².

Bir çox ölkələrdə həbs yerləri tikililərində həddən artıq şəxsin saxlanılması başlıca problemdir və həbs yerində saxlanılanlarla rəftar, onların sağlamlığı, təhlükəsizliyi və islah olunması sahəsində bir sıra ciddi əlavə problemlərin mənbəyidir. Ümumiyyətlə, beynəlxalq standartlarda tikilinin minimum sahəsi və ya hər bir saxlanılan şəxs üçün kvadratmetrlə minimum sahə göstərilir. Lakin son illər İQAK bu istiqamətdə hərəkət etməyə başlayıb. O, tövsiyə edir ki, təkadamlıq kameranın ölçüsü 7 kvadratmetrdən az olmamalıdır. Çoxadamlıq kameralar üçün İQAK aşağıdakıları məqbul hesab edir: 2 məhbus üçün 10 kvadratmetr, 5 məhbus üçün 21 kvadratmetr olmalıdır³.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər üçün həbs yerlərində sanitariya-gigiyena və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun maddi-məişət şəraitinin yaradılması həm də həmin şəraitin zərurilik tələblərinə cavab verməsini tələb edir. “MSY-nin daxili intizam Qaydaları”nda şəraitin zəruriliyinin bəzi aspektləri öz ifadəsini tapmışdır. Belə ki, həmin Qaydalara müvafiq olaraq hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar daha işıqlı kameralarda yerləşdirilir. İlin soyuq mövsümündə MSY-nin binalarında havanın temperaturunun +18°C dərəcədən az olması yolverilməzdir.

¹ 11th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000 CPT/Inf (2001) 16, paragraph 29

² Recommendation No. R(99) 22 concerning overcrowding and prison population inflation // <https://rm.coe.int/168070c8ad>

³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) CPT/Inf (2022) 5 - part Combating prison overcrowding Extract from the 31st General Report of the CPT published on 21 April 2022

MSY-nin hər bir kamerasına içməli su üçün plastik kütlədən hazırlanmış dolça və stəkan, zibil vedrəsi qoyulur, kameraların yığışdırılması zamanı süpürgə və plastik kütlədən hazırlanmış xəkəndaz verilir, mətbəxdə xörəklərin qızdırılması üçün elektrik plitəsi və suqızdırıcı quraşdırılır.

Kameralarda saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə ümumi istifadə üçün stolüstü oyunlar (domino, şahmat, dama, nörd), qəzet və jurnallar verilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayanlar müraciət etdikləri təqdirdə, idmanla məşğul olmalarına, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların televiziya verilişlərinə baxmalarına şərait yaradılır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hesablarında maliyyə vəsaiti olmadıqda, onların müraciətləri əsasında kişilər üçün sabun, diş fırçası, diş pastası, birdəfəlik üzqırخان ülgüc, qadınlar üçün gigiyenik vasitələr verilir.

Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar və yetkinlik yaşına çatmayanlar müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edirlər.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər gigiyena, daxili intizam qaydaları və təhlükəsizlik tələbləri nəzərə alınmaqla, şəxsi istifadə məqsədilə ərzaq məhsulları və digər mallar əldə edə bilərlər.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” həmçinin nəzərdə tutur ki, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməzlər.

23 sentyabr 1994-cü il tarixli, 886 sayılı Qanun ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin “Hauptvaxt haqqında” 4 sayılı əlavəsinə əsasən, hərbi qulluqçuları həbsdə saxlamaq üçün xüsusi yer – hauptvaxt hazırlanır. Qarnizon (ümumlager), yaxud hərbi hissə hauptvaxtı ola bilər. Həbsə alınmış matroslar və miçmanlar gəmi karserində, yaxud hauptvaxtda saxlanıla bilərlər. Hauptvaxtda intizam qaydasında və cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular saxlanılırlar (Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətlərdən çox olmamaqla). Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular üçün hauptvaxtlar müvəqqəti saxlama yerlərinin funksiyalarını həyata keçirir.

Hauptvaxt otaqlarında dezinfeksiya ayda iki dəfədən az olmayaraq, ayaqyollarında isə həftədə bir dəfə keçirilir.

Qışda kameralarda +18°C-dən az olmayan temperatur olmalıdır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular CPM və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş hallarda və müddətlərdə hauptvaxtlarda saxlanılırlar.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) hərbi qulluqçular intizam qaydasında həbs edilənlərdən və tutulub saxlanılanlardan ayrı saxlanılırlar. Bununla belə, məhkum edilmişlər istintaqda olanlardan ayrı, zabıt və gizirlər (miçmanlar) əsgər (matros) və çavuşlardan ayrı saxlanılırlar.

Tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxtlarda hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmiş qaydaları təmin edən rejim müəyyən edilir.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) hərbi qulluqçulara yatmadan qabaq şinel, döşək, üzlü balıq verilir, onlara müəyyən edilmiş yerlərdə tütün çəkməyə icazə verilir.

Hauptvaxtın rəisi CPM və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti üçün müəyyən edilmiş vəzifələri daşıyır¹.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarının 5-ci Qaydası həbs yerlərində saxlama şəraitinin normallaşdırılmasının müsbət aspektlərindən söhbət açır. Əlbəttə ki, həbs yerlərində həyat heç vaxt azad cəmiyyətdəki kimi ola bilməz. Lakin həbs yerlərində saxlama şəraitini normal həyata maksimum yaxınlaşdırmaq üçün fəal addımlar atılmalı, bu cür normallaşdırmanın həbs yerlərində qeyri-humanist şərait yaratmaması təmin olunmalıdır².

Həbs yerlərində zəruri saxlama şəraitinin yaradılmasının əsas ünsürlərindən biri də, həmin yerlərdə yalnız barəsində məhkəmə və ya digər səlahiyyətli orqanların qərarları mövcud olan şəxslərin saxlanılmasıdır. Həmin qaydaya riayət olunmaması, yəni barələrində səlahiyyətli orqanların qanuni qüvvədə olan qərarı olmayan şəxslərin həbs yerlərində saxlanması azadlıq hüququnun bəraət qazandırılmayan pozuntusudur. Bu pozuntunun qarşısının alınmasının vacib şərtlərindən biri hər bir saxlanılanlar haqqında məlumatın dərhal qeydə alınmasıdır. Qeydiyyat həbs yerində saxlanılanların sağlamlıq vəziyyətini də əhatə etməlidir. Həbs yerlərinə daxil olan şəxslərin dərhal və müntəzəm qaydada tibbi müayinədən keçirilməsi saxlanılanların şəxsi və məişət ehtiyaclarının öyrənilməsi üçün də əhəmiyyət kəsb edir.

17-ci Qaydada müəyyənləşdirilən əsas məqamlardan biri həbs yerlərinin imkan dərəcəsində orada saxlanılanların yaşayış yerinə yaxın olmasının təmini ilə bağlıdır. Bu, həbs yerlərində saxlanılanların ətraf aləmlə əlaqəsinin təmini baxımından əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

18-ci Qaydada əksini tapan məhkumların yerləşdirilməsi, onlar üçün ayrılan məkanın ölçüsü, birnəfərlik kamerada saxlanılma şərtləri maddi-məişət şəraiti baxımından önəm kəsb edir. Bütövlükdə, yerləşdirmə şəraiti, o cümlədən həbs yerlərinin

¹ “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin “Hauptvaxt haqqında” 4 sayılı əlavəsi

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 5. P.42. //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

normadan artıq dolması qeyri-humanist və ya insan ləyaqətini alçaldan davranış və cəza xarakteri ala, bununla da AİHK-nın 3-cü maddəsinin pozuntusunu təşkil edə bilər. İHAM bir sıra qərarlarında bu cür halları pozuntu kimi tanımışdır¹.

19-cu Qayda həm həbs yerlərində təmizliyə riayət olunmasına, həm də həbsdə olan şəxslərin şəxsi gigiyenasına həsr olunur. İHAM qərarlarında qeyd etmişdir ki, qeyri-gigiyenik və antisanitar şərait həbs yerlərinin həddən artıq dolması üçün xarakterik cəhət olmaqla yanaşı, həm də Məhkəmənin saxlanma şəraitinin insan ləyaqətini alçaltmasını müəyyən etməsi üçün nəzərə aldığı amildir².

20-ci Qaydada paltar və döşək ləvazimatları ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır və onlar gigiyena məsələləri ilə sıx bağlıdır. Həmin qayda həmçinin paltar geyimi ilə bağlı məhkumların ləyaqətinə hörmət edilməsinə xüsusi yer ayırır. Həbs yerlərində olan şəxslərə verilən vahid formalı paltarlar onların ləyaqətini alçaldan əlamətlərə malik olmamalıdır. Həbs yerindən kənara çıxan məhkumlar həmin müddətdə onların həbs yerlərində saxlanılmalarına dəlalət edən paltar geyinməməlidirlər. Xüsusən məhkum məhkəmə qarşısına çıxarıldıqda o, müvafiq paltarla təmin olunmalıdır.

Paltarlar yaxşı vəziyyətdə saxlanılmalı və məhkumlara paltarlarını yumağa və qurutmağa imkan yaradılmalıdır.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT-nin MSQ tutulmuş və həbsdə saxlanılan şəxslərin maddi-məişət şəraitinə münasibətdə bir sıra standartları özündə əks etdirir.

Həmin Qaydalara müvafiq olaraq həbsdə olanların istifadə etdikləri bütün tikililər, xüsusən yataq yerləri bütün sanitar tələblərə cavab verməlidir, həmçinin iqlim şəraitinə, həmin otaqların həcminə, sahəsinə, işıqlandırılmasına, isidilməsi və ventilyasiyasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Həbsdə olan şəxslərin yaşadıkları və işlədikləri otaqlarda:

a) pəncərələr kifayət qədər ölçüyə malik olmalıdır ki, həbsdə olan şəxslər gün işığında oxuya və işləyə bilsinlər və elə quraşdırılmalıdır ki, süni ventilyasiyanın olub-olmamasından asılı olmayaraq təmiz hava axınıni təmin etsin;

b) süni işıqlandırma görmə qabiliyyətinə heç bir təhlükə yaratmadan, həbsdə olan şəxslərin oxuması və işləmələri üçün kifayətedici olmaqla şərait yaratmalıdır.

Sanitar şərait hər bir həbs yerində saxlanılan şəxsin istədiyi vaxt özünün təbii ehtiyaclarını ödəməsi üçün müvafiq təmizliyə və insan ləyaqətinə uyğunluğa malik olmalıdır.

Hamam şəraiti və duşların miqdarı hər bir həbsdə saxlanılan şəxsin hər cür iqlim üçün lazımı istilikdə və ümumi gigiyenanın tələb etdiyi şəraitdə çimməsi və duş qəbul etməsi üçün yararlı və kifayət sayda olmalıdır. Bu zaman ilin fəsili nəzərə alınmaqla heç olmasa həftədə bir dəfə çimmək imkanı olmalıdır.

¹ “Kalashnikov v. Russia”, application no. [13817/09](#), 15 July 2002

² Yəni orada; “Peers v. Greece”, application no. [28524/95](#), 19 April 2001; “Dougou v. Greece”, application no. 40907/98, 06 March 2001

Həbs yerlərinin həbsdə saxlanılanlar tərəfindən istifadə edilən hər bir hissəsi həmişə lazımı qaydada və ciddi təmizlikdə saxlanılmalıdır.

Məhkumların öz paltarlarını geyinmək hüququ olmadıqda onlara iqlimə uyğun və sağlamlıqlarını kafi vəziyyətdə qorumaq imkanına malik paltar dəsti verilməlidir. Həmin paltarlar alçaldıcı və təhqiredici xarakterə malik olmamalıdır. Paltarlar təmiz və yararlı vəziyyətdə saxlanılmalıdır. Gigiyena tələblərinə uyğun olaraq döşək ağlarının yuyulması və dəyişdirilməsi təmin olunmalıdır.

Həbsdə olan şəxslər hakimiyyətin razılığı ilə həbs yerini tərk etdikləri müstəsna hallarda onlara öz paltarlarını və ya fərqləndirici əlamətləri olmayan digər paltar geyinməyə icazə verilməlidir.

Hər bir həbsdə saxlanılan şəxsə milli və yerli normalara uyğun ayrıca çarpayı və müvafiq yataq ləvazimatları təmin olunmalıdır. Həmin ləvazimatlar verilən vaxt təmiz olmalı, yararlı halda saxlanılmalı və təmizliyin saxlanması üçün tez-tez dəyişdirilməlidir.

Həbs yerinin administrasiyası adi vaxtlarda hər bir həbsdə saxlanılan şəxsə sağlamlıq və gücünü qoruması üçün yaxşı keyfiyyətə malik, yaxşı hazırlanmış və verilmiş yeməyi təmin etməlidir.

Hər bir həbsdə saxlanılan şəxs belə bir tələbat yarandıqda içməli suya malik olmalıdır. Təmiz havada işlə məşğul olmayan hər bir həbsdə saxlanılan şəxs, əgər hava şəraiti buna imkan verirsə, gündəlik olaraq həyətdə bir saat ərzində fiziki məşğələ hüququna malikdir¹.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

İnsan Hüquqları Komitəsi həbs yerlərində saxlanılmanın aşağıda göstərilən şəraitlərini “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinin pozuntusu kimi qiymətləndirmişdir:

– qurban iki il müddətində dəfələrlə incommunicado (sənədləşdirilmədən qanunsuz həbsdə saxlanılma) həbsə məruz qalmış və uzun müddət işgəncə və ölüm hədə-qorxusu, qorxutma, yeməkdən və fiziki məşq imkanından məhrum edilməyə məruz qalmışdır²;

– qurban bir neçə gün ərzində yemək və susuz saxlanılmışdır³;

– qurban elektroşoka, əldən asılma, nəfəs almağı itirənə kimi çirkli suda boğulma təsirlərinə məruz qalmışdır⁴;

– ümumi cinayətlərdə şübhəli bilinən 125 nəfər şübhəli şəxsin saxlanıldığı, yer ol-

¹ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). Rules 13-23 https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

² “Mukong v. Cameroon”, Comm. No. 458/1991. Hum. Rts. Comm. (21 July 1994), paragraph 9.4

³ “Tshiesekedi v. Zaire”, Comm. No. 242/1987. Hum. Rts. Comm. (2 November 1989), paragraph 13b and “Miha v Equatorial Guinea”, Comm. No. 414/1990. Hum. Rts. Comm. (8 July 1994), paragraph 6.4

⁴ “Weismann and Perdomo v. Uruguay”, Comm. No. 8/1977). Hum. Rts. Comm. (3 April 1980), paragraph 9

madığına görə bəzilərinin nəcis üzərində oturmağa məcbur olduğu ölçüsü 20x5 kvadratmetr olan kamerada 50 saat müddətində saxlanılmış, ona növbəti günə kimi yemek və içmək üçün su verilməmişdir¹;

– döşək və digər yataq ləvazimatları, adekvat sanitariya şərait, ventilyasiya və elektrik işıqlandırılması, fiziki məşq etmək imkanı, tibbi yardım, adekvat yemek və təmiz içməli su olmadan gün ərzində 23 saat saxlanılma halı mövcud olmuşdur. Bundan əlavə, qurbanın əşyaları (o cümlədən dərmanları) nəzarətçilər tərəfindən məhv edilmiş, astma tutmaları hallarında ona vaxtında kömək göstərilməsindən imtina olunmuşdur²;

– qurban döyülmə nəticəsində başından, çiynindən, döş nahiyəsi və ayaqlarından xəsarət almışdır. Qurban və digərləri nəzarətçinin kameradan çıxma əmrini icra etməkdən imtinaya görə döyülmüşdür. Baxmayaraq ki, həbs yerlərində güc tətbiqi intizamın qorunması üçün mümkündür, bu güc tətbiqi mütənasib olmalıdır, həmin halda, tətbiq olunan güc əmrin icrasından imtinaya mütənasib olmamışdır³;

– doğuş zamanı həbsdə olan qadına qandallar geyindirilmişdir⁴.

Tutulmuş şəxsin standartlara müvafiq olmayan şəraitdə saxlanılmasının davam etdirilməsi “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinin pozuntusunun müəyyən edilməsi üçün fakt rolunu oynaya bilər. “Edward v. Jamaica” (529/93) işdə İnsan Hüquqları Komitəsi 10 il müddətində davam edən həbsdə saxlanılma şəraitini “həbsdə saxlanılmanın dəhşətli şəraiti”⁵ kimi dəyərləndirdi. Ərizəçi “ölçüsü 6 futun 14 futa olan kamerada saxlanılmış, ona gündə 3,5 saat müddətində kameranı tərk etmək imkanı verilmiş, onun bərpaedici məşqlər etmək imkanı olmamış və o kitablar almamışdır”⁶.

Incommunicado şəraitində saxlanılma onu bildirir ki, şəxs xarici aləmlə əlaqə saxlamaq imkanına malik deyil, ona görə də ailəsi, dostları və digər şəxslər, məsələn, vəkili ilə ünsiyyətə daxil ola bilmir. “Polay Kompos Peruya qarşı” (577/94) işdə⁷ müəyyən edildi ki, “incommunicado şəraitində bir il müddətində həbsdə saxlanılma özündə qeyri-insani davranışı” təmsil edir. “Şau Yamaykaya qarşı” (704/96) işdə ərizəçi 8 ay müddətində nəm və darısqal şəraitdə incommunicado vəziyyətində saxlanılmışdır. İnsan Hüquqları Komitəsi qərara aldı ki, ərizəçiyə münasibətdə “qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara” yol verilmişdir⁸. Daha qısa müddətə incommunicado həbsdə saxlanılma “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinin deyil, 10-cu maddəsinin pozuntusu kimi tanınmışdır⁹.

¹ “Portorreal v. Dominican Republic”, Comm. No.188/1984. Hum. Rts. Comm. (5 November 1987), paragraph 9.2

² “Brown v. Jamaica”, Comm. No.775/1997. Hum. Rts. Comm. (23 March 1999), paragraph 6.13

³ “Robinson v. Jamaica”, Comm. No. 73/1996. Hum. Rts. Comm. (29 March 2000), paragraph 10.3

⁴ İnsan Hüquqları Komitəsi ABŞ-a münasibətdə Yekun qeydi (2006) UN doc. CCPR/C/USA/CO/3, paragraf 33

⁵ “Edward v. Jamaica”, Comm. No. 529/1993. Hum. Rts. Comm. (28 July 1997), paragraph 8.3

⁶ Yəni orada

⁷ “Polay Kompos v. Peru”, Comm. No. 577/1994. Hum. Rts. Comm. (6 November 1997), paragraph 8.6

⁸ “Shaw v. Jamaica”, Comm. No. 704/1996. Hum. Rts. Comm. (2 April 1998), paragraph 7.1

⁹ “Arutyunyan v. Uzbekistan”, Comm. No. 917/2000. Hum. Rts. Comm. (29 March 2004)

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM “Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı” və “Torreciani və başqaları İtaliyaya qarşı” pilot qərarlarda Rusiya və İtaliyada həbsdə saxlanılma şəraitinin adekvat olmaması və hüquqi müdafiənin səmərəli vasitələrinin olmaması ilə bağlı pozuntular aşkar etdi.

Həbsdə olanların gündəlik həyatının müxtəlif aspektlərinə dair həbsdə saxlanılma şəraiti və həbsdə olanlarla rəftar milli və beynəlxalq səviyyədə müəyyən göstərişlərə müvafiq olmalıdır. Məhkumlar azadlıqdan məhrum edilsələr də, onlara layiqli həyat şəraiti təqdim olunmalı, onlar başqa heç nədən məhrum olunmamalıdır. Bu məsələlərlə bağlı qaydalar həbsxana həyatının iki aspektinə toxunur: azadlıqdan məhrum edilmə yeri və onun keyfiyyəti (gigiyena, kameranın ölçüsü, eyni kamerada olanların sayı və s.), həmçinin həbsdə olanlarla rəftar (eyni kamerada olanlar və həbsxana əməkdaşlarına münasibət, yetkinlik yaşına çatmayanların həbsdə saxlanılması, təkrar köçürmələr).

Məhkumlarla qəddar rəftar, müvafiq müddəə və standartlara hər hansı riayət olunmama, həbsdə saxlanılma şəraiti ilə bağlı həbsdə olanların hüquqlarının pozuntusu Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunu özündə təmsil edə bilər.

Bütün həbsdə saxlanılanlar insan ləyaqətinə hörməti, şəxsi həyatın toxunulmazlığını ifadə edən, səhiyyə və gigiyena tələblərinə riayət edilməklə və iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla, hava, işıq, istilik və ventilyasiya lazımı qaydada təmin olunan yaşayış yerlərinə yerləşdirilməlidirlər. Həbsdə saxlanılanlara, həmçinin, imkan dərəcəsində yataq kameralarında başqa məhbuslarla birgə yaşamağa məcbur olmamışdan əvvəl, onlara tək kamerada yaşamaqda seçim hüququ verilməlidir. Hər bir halda, yalnız bir-biri ilə uyğun gələn məhbuslar birgə yaşamaladırlar¹.

İHAM-ın “Modarka Moldovaya qarşı” iş üzrə 10 may 2007-ci il tarixli qərarında ərizəçi ondan şikayət edirdi ki, 9 aylıq həbs müddətini qızdırılmayan və havası dəyişdirilməyən kamerada daha 3 nəfər həbsdə saxlanılanla bir yerdə keçirmişdir, kameranın təbii işığa son dərəcə məhdud çatımlılığı olub, elektrik və su təchizatları mütəmadi olaraq kəsilmişdir. Bundan əlavə, həbsdə olanlara heç vaxt paltar və döşək ləvazimatları verilməmiş, bir nəfər həbsdə olana ödənilən sutkalıq pulun məbləği 0,28 avro təşkil etmiş, bu da onun özü üçün kifayət qədər ərzaq, paltar və ya kameraya mebel almasına yetməmişdir. Qeyd olunanlar məcmu halında qeyri-insani və ləyaqəti alçaladan davranışı təşkil etməklə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərini pozmuşdur.

Bütün həbsdə olanlar şəxsi yaşamları üçün minimum standart məkanla təmin olunmalıdırlar:

- birnəfərlik kamera üçün 6 kv.metr və əlavə olaraq sanitariya qovşağı üçün ayrıca yer;
- çoxyerli kameralar üçün 4 kv.metr yaşayış yeri və tam ayrılmış sanitariya məkan.

Bu ümumi standartlar müəssisədən müəssisəyə fərqlənir: polis məntəqələrində müvəqqəti saxlama yerlərinin həmin tələblərə cavab verməsi məcburi deyil. Həbsxanada psixiatrik müalicə üçün otaqlar daha geniş olmalıdır. Bundan əlavə, həmin standart-

¹ “Ananyev and others v. Russia”, application no. [42525/07](#) and [60800/08](#), 10 January 2012; “Torregiani v. Italy”, 43517/09, 8 January 2013

lar mütləq deyildir: yaşayış məkanının qeyd olunan ölçülərdən az olması, əgər onlar günün əksər hissəsinin seminar, dərs, təlim kimi tədbirlər üçün kameradan kənarda keçirilməsi ilə tarazlaşdırılıbsa, heç də qeyri-insani rəftara dəlalət etmir. Yararsız yaşayış yeri şəraiti digər, məsələn gigiyenanın olmaması, xüsusən ciddi sıxlıq, hava və işıq çatışmazlığı kimi problemlərlə birləşdikdə ləyaqəti alçaldan davranış növü kimi qiymətləndirilir¹.

İHAM “Mandik və Yovik Sloveniyaya qarşı” və “Strukl və başqaları Sloveniyaya qarşı” işlər üzrə 20 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarında qeyd etmişdir ki, ərizəçilər Lyublyana həbsxanasında həyat şəraitindən şikayət edir və bildirirdilər ki, onlar bir neçə ay müddətində 2,7 kv.metr sahəsi olan kamerada, avqust ayında 28 dərəcə temperaturda saxlanılıblar. Məhkəmə qərara aldı ki, həbsdə olanların həyat şəraiti qaçılmaz iztirablara səbəb olmuş və beləliklə, insan ləyaqətini alçaldan rəftarı təşkil etmişdir².

İHAM-ın “Torregiani İtaliyaya qarşı” iş üzrə 8 yanvar 2013-cü il tarixli qərarında ərizəçi şikayət edirdi ki, iki İtaliya həbsxanasında məhbusların sıx yerləşdirilməsi qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara bərabərdir. Məhkəmə qərara aldı ki, yaşayış məkanının tövsiyə olunan 4 kvadratmetr sahədən az olması və əlavə olaraq isti suyun olmaması, işığın və ventilyasiyanın olmaması iztirabların artmasına səbəb olur və Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusu kimi nəzərdən keçirilə bilər³.

“Rezmives və başqaları Rumıniyaya qarşı” iş üzrə 25 aprel 2017-ci il tarixli qərarında İHAM qeyd etdi ki, ərizəçi həbsxananın sıxlığı ilə yanaşı, sanitar şəraitdən, məhz adekvat olmayan sanitar şəraitdən, gigiyenanın olmamasından, kamerada siçovul, bit və birənin olmasından şikayət etmişdir. Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçinin həyat şəraitinin halları nəzərə alınmaqla, onu ləyaqəti alçaldan rəftar kimi Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusuna bərabər hesab etmək olar, həmin fakt yeganə deyildir. Məhkəmə Rumıniya hökumətini həbsxanaların həbsdə saxlanılma şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görməyə çağırırdı⁴.

“Pirs Yunanıstana qarşı” iş üzrə 19 aprel 2001-ci il tarixli qərarında İHAM qeyd etdi ki, ərizəçi həbsdə seqreqasiya bölməsində saxlanılmış və kiçik, pis ventilyasiyası və işığı, açıq, çox vaxt işləməyən tualeti olan kameranı digər məhbus ilə bölüşməli olmuşdur, bu da hər iki məhbusu şəxsi həyatdan tam məhrum etmişdir. Məhkəmə qərara aldı ki, həbsxanada məhbusun bu cür lazımi sanitar məkanı olmayan yerdə kamerada seqreqasiya edilməsi özündə qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarı təmsil edir və bu, Konvensiyanın 3-cü maddəsinə pozur⁵.

“Karalevičius Litvaya qarşı” 7 aprel 2005-ci il tarixli və “Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı” 10 yanvar 2012-ci il tarixli qərarlarında İHAM qeyd etdi ki, cəzaçəkmə müəssisəsinin kamerasında yerin kifayət qədər darısqal olması sözügedən saxlanılma şəraitinin 3-cü maddənin tələbləri baxımından pis rəftara bərabər tutulmasının

¹ “Modarca v. Moldova”, application no. 14437/05, 10 May 2007

² “Mandic and Jovic v. Slovenia”, application no. [5774/10](#) and [5985/10](#), 20 October 2011;

“Strukl and others v. Slovenia”, application no. [5903/10](#), [6003/10](#), [6544/10](#), 20 October 2011

³ “Torregiani v. Italy”, application no. 43517/09, 8 January 2013

⁴ “Rezmives and others v. Romania”, application nos. [61467/12](#), [39516/13](#), [48231/13](#),

25 April 2017

⁵ “Peers v. Greece”, application no. [28524/95](#), 19 April 2001

mümkünlüyünü müəyyənləşdirmək məqsədilə ciddi əhəmiyyət veriləsi məsələlərdən biridir¹.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Komitənin dərc etdiyi ümumi hesabatlarda çox sayda məhbusun yerləşdiyi kamerada adambaşına düşməli olan yerin minimum standartı ayrıca müəyyən edilməmişdir. Lakin İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Komitənin konkret ölkələrə səfərlərinin yekunları barədə dərc etdiyi hesabatlardan və bu hesabatlarla bağlı verdiyi tövsiyələrdən belə görünür ki, dövlət orqanları üçün müəyyən edilən və onların çatmalı olduqları məqsəd məhkəməyə qədər saxlama yerlərində adambaşına 4 kv.m. yerin təmin edilməsi olmalıdır².

Məhkəmə kameradakı şəraitlə bağlı qeyd etdi ki, həbs yerində saxlanılan şəxsin gecə-gündüz kamerada saxlanılması və yalnız gündə təxminən yarım saat gəzintiyə çıxması, kameralara havanın az daxil olması və ayaqyolunun digər hissədən heç nə ilə ayrılması gigiyena baxımından etiraz doğurmaqla yanaşı, ayaqyolundan istifadə edən məhbusları şəxsi həyatın məxfiliyi hüququndan da məhrum edir³.

Məhkəmələrin günün əksər hissəsini kameralarında saxlandığı məhkəməyə qədər saxlama yerlərindən və həbsxanalardan fərqli olaraq, islah müəssisələri kimi məhkəmədən sonrakı saxlama yerlərində məhbus sayının çoxluğu ilə bağlı məsələni qiymətləndirən zaman o, hesab etmişdir ki, kamerada şəxsə düşən sahənin ölçüsü saxlanılan şəxslərin gün ərzində islah müəssisələrində daha geniş hərəkət azadlığını təmin edən tətbiq olunan rejim kontekstində nəzərdən keçirilməlidir ki, bu rejim də onların təbii işıq və havaya maneəsiz çıxışını təmin edir⁴.

“Matyu Niderlanda qarşı”, “Zaxarin Rusiyaya qarşı” iş üzrə qərarlarda Məhkəmə əvvəllər qət etmişdir ki, məhbusların olduqca isti və ya soyuq temperaturlardan lazımı şəkildə müdafiə olunmadıqları şəraitdə saxlanmaları qəbul edilməzdir⁵.

Məhkəmə dəfələrlə sanitar şəraitin qeyri-qənaətbəxş olması ilə yanaşı, saxlanma şəraitində bir sıra digər çatışmazlıqların olduğu, misal üçün kamerada adambaşına düşən yerin az olması hallarında Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulduğunu təsbit etmişdir⁶.

“Əli İnsanov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçi həm istintaq təcridxanasında, həm də həbsxanada olan həbs şəraitindən və orada adekvat tibbi yardımın çatışmazlığından şikayət etmişdi. İHAM 2007-ci il aprelin 20-dən sentyabrın 28-nə qədər 1 sayılı istintaq təcridxanasında saxlanma şəraiti ilə bağlı qeyd etdi ki:

“Çox sayda məhbusun saxlandığı kameralarda adambaşına 4 kvadratmetr yerin təmin edilməsi arzuolunan standart olsa da, Məhkəmə qət etmişdir ki, ərizəçilərə düşən döşəmə sahəsi 3 kvadratmetrdən az olduqda, hesab olunmalıdır ki, məhbus sa-

¹ “Ananyev and others v. Russia”, application no. [42525/07](#) and [60800/08](#), 10 January 2012; “Karalevičius v. Lithuania”, application no. 53254/99, 7 April 2005

² “Ananyev and others v. Russia”, application no. [42525/07](#) and [60800/08](#), 10 January 2012

³ “Aleksandr Makarov v. Russia”, application no. [15217/07](#), 12 March 2009; “Kalashnikov v. Russia”, application no. [47095/99](#), 15 July 2002

⁴ “Valašinas v. Lithuania”, application no. 44558/98, 24 July 2001

⁵ “Mathew v. the Netherlands”, application no. [24919/03](#), 29 September 2005; “Zakharkin v. Russia”, application no. 1555/04, 10 June 2010

⁶ “Testa v. Croatia”, application no. 20877/04, 12 July 2007; “Generalov v. Russia”, application no. 24325/03, 9 July 2009

yının çoxluğu özlüyündə 3-cü maddənin pozuntusunun baş verdiyini müəyyənləşdir-məyə haqq qazandırmaq üçün zəruri sərtliyə malikdir. Kamerada o qədər də çox məh-busun saxlanılmadığı, lakin onun ümumi sahəsinin kiçik olduğu hallarda Məhkəmə qeyd etmişdir ki, otağın ümumi sahəsindən ikiyarıslu çarpayılardan, stolun və unitazın yerləşdiyi hissə çıxılırsa, qalan döşəmə sahəsi hətta kameranın ölçüsünü addımlarla ölçmək üçün belə çətinliklə kifayət edir. Bundan əlavə, Məhkəmə dəfələrlə bildirmiş-dir ki, kameradan kənarda gəzinti müddəti qısadırsa, misal üçün, gün ərzində bir sa-atla məhdudlaşarsa, bu amil vaxtın qalan hissəsini hərəkət azadlığı olmadan izdihamlı kamerada keçirməyə məcbur olan ərizəçilərin vəziyyətini bir qədər də ağırlaşdırır...

Məhkəmə ərizəçinin saxlandığı ikinci kamerada adambaşına düşən sahə ilə bağlı tərəflər arasındakı fikir ayrılığının həll edilməsini zəruri hesab etmir. Təqdim edilmiş rəqəmlərə görə, ərizəçinin on gün ərzində saxlandığı birinci kamerada ona 2,4 kvad-ratmetrlik sahə və beş aydan çox saxlandığı ikinci kamerada isə müxtəlif vaxtlarda 1,98 və 2,64 kvadratmetr sahə düşürdü.

Bundan əlavə, ərizəçi gecə-gündüz kamerada saxlanılır və yalnız gündə təx-minən yarım saat gəzintiyə icazə verilir. Bundan başqa, kameralara hava az daxil olurdu və ayaqyolu digər hissədən heç nə ilə ayrılmamışdı. Bu cür yaxınlıq və açıqlıq gigiyena baxımından etiraz doğurmaqla yanaşı, ayaqyolundan istifadə edən məhbus-ları şəxsən həyatın məxfiliyi hüququndan da məhrum edir.”¹.

2007-ci il sentyabrın 28-dən sonra 13 saylı cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanma şəraiti ilə bağlı Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçi saxlandığı kamerada hər hansı istilik sisteminin olmadığını və nəticədə içəridə temperaturun çox aşağı olduğunu, bəzən donma səviyyəsindən də aşağı endiyini iddia etmişdir. Ərizəçinin saxlandığı kamera-nın pəncərələrində şüşələr yerində olsa da, Məhkəmə hesab edir ki, onun istilik siste-minin olmaması səbəbindən içəridə temperaturun demək olar ki, çöldəki qədər aşağı enə bildiyi ilə bağlı iddiası həqiqətə uyğundur.

13 saylı cəzaçəkmə müəssisəsində bütün vaxtlarda 700-dən 950-yə qədər məh-bus saxlanılmış, burada ümumilikdə yeddi duş və on dörd ayaqyolu olmuşdur. İddia edilən məhbus çoxluğu və istilik sisteminin olmaması kimi ərizəçinin saxlanma şə-raitinin aspektləri öz-özlüyündə ayrıca götürülərək qiymətləndirildikdə pis rəftar hesab olunmaq üçün kifayət qədər ciddi olmasa da, bütün aspektlərin ümumi nəticələrinin global qiymətləndirilməsi – xüsusilə sanitar şəraitin pis vəziyyətdə olması nəzərə alın-arsa – Məhkəmənin ərizəçinin 13 saylı cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanma şəraiti-nin ümumilikdə alçaldıcı rəftara bərabər olduğu nəticəsinə gəlməsinə əsas vermişdir. Beləliklə də, bu məsələdə Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulmuşdur².

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

Aşağıda İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinin 2002-ci il noyabrın 24-dən dekabrın 6-na qədər həyata keçirdiyi səfərin nəticələrinə dair hesabatından (CPT/Inf (2004) 36) (“the 2002 CPT Report”) çıxarışlar əks olunmuşdur:

1 saylı istintaq təcridxanası, Bayıl qəsəbəsi, Bakı

¹ “İnsanov v. Azerbaijan”, application no. 16133/08, 14 March 2013

² Yenə orada

Bakıda yerləşən 1 saylı istintaq təcridxanasının əsas hissəsi 1880-ci ildə inşa olunmuşdur. Bu, Azərbaycanın ən böyük məhkəməyəqədər saxlama yeridir və Gənəcə istisna olmaqla ölkənin bütün yerlərindən məhbusları qəbul edir. Rəsmi məlumatlara görə tutumu 1250 nəfərdir...

Binanın yaşının çox olmasına baxmayaraq, məhbusların saxlandığı otaqların əksəriyyəti normal təmirlidir və nümayəndə heyəti müəssisənin müxtəlif hissələrində təmir işlərinin davam etdiyini görmüşdür. Müşahidə olunan başqa müsbət cəhət kameranın pəncərələrində taxtaların olmaması idi. Bunlar bir neçə il bundan qabaq çıxarılmışdır və nəticədə məhbusların saxlandığı otaqların böyük əksəriyyətinə lazımi səviyyədə təbii işıq və hava daxil olur. Lakin nümayəndə heyətinin gördüyü bir neçə kamerada (misal üçün, 1-ci blokda 6-cı və 7-ci kameralar, 3-cü korpusda 90-cı və 91-ci kameralar) binanın quruluşu səbəbindən pəncərə yox idi və buna görə də bu otaqlara təbii işıq və hava daxil olmurdu.

İQAK 2-ci Ümumi Hesabatda polis bölmələrində həbsdə saxlama ilə bağlı bəyan etdi ki, polis məntəqəsində saxlanılma əsas etibarilə nisbətən qısamüddətli olur. Buna görə də polis bölmələrində müvəqqəti saxlanılma yerlərindəki fiziki şəraitlərin digər uzunmüddətli həbsolunma yerlərindəkindən yaxşı olmasını gözləmək mümkün deyil. Lakin müəyyən maddi tələbatlar yerinə yetirilməlidir. Bütün polis məntəqələrində saxlanılma kameraları orada saxlanılan adamların sayına görə müvafiq ölçüdə olmalıdır və onlar tələb olunan qədər işıqlandırılmalı (yuxulama müddəti istisna olmaqla, oxumaq üçün yetərli) və ventilyasiya edilməlidir; həbsxana kameralarına təbii işığın düşməsinə üstünlük verilməlidir. Bundan başqa, həbsxana kameraları istirahət üçün vəsaitlərlə (bərkidilmiş stul və ya skamya ilə) təmin edilməlidir. Gecəni həbsdə keçirməli olan şəxslər təmiz döşək və yorğanla təmin olunmalıdırlar.

Müvəqqəti saxlanılan şəxslərə təbii ehtiyaclarını (ayaqyoluna getmək) təmiz və mütənasib şəraitdə ödəmələrinə imkan verilməli və tələbə uyğun yuyunma ləvazimatları təklif edilməlidir. Onlara gündə ən azı bir dəfə tam yemək daxil olmaqla vaxtında yemək verilməlidir¹.

Polis məntəqəsində bir saatdan artıq birnəfərlik kamerada saxlanılan şəxslər üçün sahə 7 kv.metrdən az olmamalı, divarlar arasındakı məsafə 2 metrden çox, döşəmə və tavan arasında məsafə 2,5 metrden artıq olmalıdır. İQAK həmçinin 24 saat və daha uzun müddət polisdə saxlanılan şəxslərin imkan daxilində hər gün açıq havada məşq etmələrinə şərait yaradılmasının tərəfdarıdır². İQAK 12-ci Ümumi Hesabatında (2002) CPT/Inf (2002) 15 “Polis nəzarətində saxlama ilə bağlı” İQAK standartlarında yeniliklər edərək 2-ci Ümumi Hesabatdakı müddəaları təkrarlamaqla qeyd etdi ki, baş çəkdiyi bir sıra müvəqqəti polis məntəqələrində saxlanılma yerlərindəki ləvazimatlar minimum standartlara cavab vermir. Bu, xüsusilə də sonralar məhkəmə orqanları qarşısına çıxarılan adamlar üçün zərərliidir. Əksər hallarda ha-

¹ CPT/Inf (92) 3. 2nd General Report on the CPT's activities 1 January – 31 December 1991. Para 42 // <https://rm.coe.int/16806f57f7>

² Yenə orada, Para 45

kim qarşısına çıxarılan adamlar bir və ya daha çox günlərini qeyri-standart və çirkli həbsxana kameralarında lazımı istirahət və yemək təklif edilmədən və lazımı cür yuyunmadan keçirməli olmuşlar¹.

Komitə İkinci Ümumi məruzəsində kameraların həddən artıq dolması problemi ilə bağlı məsələlərə toxunaraq qeyd etmişdir ki, həbs yerinə nəzərdə tutulduğundan artıq məhkumun yerləşdirilməsi xidmətin bütün növlərinə və fəaliyyətə əlverişsiz təsir göstərəcək, ümumi həyat tərzini aşağı düşəcəkdir. Bundan əlavə, həbs yerinin və ya onun bir hissəsinin dolma səviyyəsi insanın fiziki mövcudluğu nöqtəyindən nəzərdən qeyri-insani və ya alçaldıcı ola bilər.

Komitə onu da əlavə etdi ki, kameraların həddən artıq dolması ilə həbsdə saxlanılanlar üçün kifayət qədər məşğuliyyətin olmamasının birlikdə mövcudluğu onu daha çox narahat edir. Bu cür halların məcmusunun təsiri həbsdə saxlanılanlar üçün məhvedici təsirə malik ola bilər².

İQAK 15 dekabr 2015 CPT/Inf (2015) Məruzəsində Penitensiar müəssisələrdə fərdi yaşayış yerinin sahəsinin minimal standartlarının ümumi aspektləri ilə bağlı qeyd etdi ki:

“İQAK-ın monitoring fəaliyyəti zamanı həbsxanalarda tez-tez mövcud normadan artıq şəxsin saxlanıldığı halları müşahidə edilib. Bunun nəticəsində sıxlıq və məhbusların yerləşdirildiyi antisanitar şərait, fərdi məkanın olmaması, yetərli sayda əməkdaşın və münasib sahələrin olmaması səbəbindən kameradan kənarda məhdud fəaliyyət dairəsi, tibbi xidmətin həddən artıq yüklənmiş olması, gərginlik səviyyəsinin artması və nəticədə məhbuslar arasında, eləcə də məhbuslar ilə işçilər arasında zorakılıq hallarının baş verməsi İQAK tərəfindən hazırlanan hesabatlarda dəfələrlə qeyd edilmişdir. İQAK hesab edir ki, hər məhbus üçün yaşayış sahəsinin minimal ölçüsü məsələsi Avropa Şurasının hər bir üzv dövlətinin həbsə salınan şəxslərin ləyaqətinə hörmət etmək öhdəliyi ilə birbaşa bağlıdır.

İkincisi, yerləşdirmənin xarakterindən asılı olaraq differensial yanaşmaq lazımdır. İQAK özünün 11-ci Ümumi Hesabatında iri tutumlu yataqxanalarda yerləşdirilmə prinsipini tənqid etdi, çünki məhbuslar çox vaxt həddən artıq sıx və antisanitar şəraitdə saxlanılırlar. Fərdi məkanın olmaması ilə yanaşı, Komitə belə nəticəyə gəlir ki, bu tip yataqxanalarda təhdid və zorakılıq riski yüksəkdir və işçi heyəti tərəfindən lazımı nəzarəti təmin etmək olduqca çətinidir.

Üçüncüsü, kameraların ölçüsünü öz standartlarına uyğun qiymətləndirərkən, İQAK məhbuslara qarşı tətbiq edilən rejimi də nəzərə alır.

İQAK 1990-cı illərdən etibarən bəyan edib ki, məhbusların – həm məhkum edilmiş, həm də ibtidai həbsdə olan şəxslərin – gündə səkkiz və ya daha çox saat öz kameralarından kənarda faydalı fəaliyyətlə məşğul olmaları zəruridir, bərsində hökm çıxarılmış məhbuslar üçün isə rejim daha da əlverişli olmalıdır³.

¹ CPT/Inf (2002) 15, Developments concerning CPT standards in respect of police custody. Para 47 // <https://www.coe.int/en/web/cpt/police-2>

² CPT/Inf (92) 3. 2nd General Report on the CPT's activities 1 January – 31 December 1991. Para 46 // <https://rm.coe.int/16806f57f7>

³ CPT/Inf (2015) 44. Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards // <https://prisonreform.bg/cpt-standards-living-space-per-prisoner-in-prison-establishments/>

2017-ci ildə dərc edilmiş İQAK-ın CPT/Inf(2017) 5-ci hissə, İbtidai həbs, 26-cı Ümumi Hesabatından çıxarış

İQAK etiraf edir ki, ayrı-ayrı hallarda bu və ya digər ibtidai həbsdə olan şəxsin başqa məhbuslardan və ya daha müstəsna hallarda bütün məhbuslardan ayrı saxlanması və onun bütün əlaqələrinin üzərinə məhdudiyyət qoyulması üçün kifayət qədər əsaslar ola bilər. Lakin Komitənin mövqeyinə görə, məhkəməyə qədər həbsdə olan şəxslər üçün rejimlərin müəyyən edilməsi zamanı təqsirsizlik prezumpsiyası və həbs yerində olanların risksiz saxlanılmaları, həmçinin ədalət mühakiməsinin maraqlarının qorunmasının təmin edilməsi üçün zəruri olan artıq məhdudiyyətlərə mürəz qoyulmama prinsipi əsas götürülməli, istənilən məhdudiyyətlər minimum səviyyədə və mümkün olan ən qısa müddət ərzində saxlanılmalıdır¹.

İbtidai həbsdə olan məhbuslar hüquq-mühafizə orqanlarında saxlanılmamalıdır²: belə strukturlar uzunmüddətli saxlanma üçün nəzərdə tutulmayıb. Bundan əlavə, şəxsin hüquq-mühafizə orqanlarının binalarında uzun müddət saxlanması ona qarşı cinayət işi aparan hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən hədə-qorxu və qəddar rəftar riskini artırır³.

Müəssisədə gigiyena ilə şəxsi gigiyena arasında əlaqə mövcuddur. İQAK 2-ci Ümumi Hesabatda qeyd etmişdir ki, “normal ayaqyoluna çatım azadlığı və müvafiq gigiyenik standartları qorumaq humanitar mühitin ayrılmaz tərkib hissəsidir”⁴.

Həbsdə olan hər bir şəxsin şəxsi həyatının toxunulmazlığını təmin edən sanitariya-gigiyena otaqlarına, həmçinin həbsdə olanların mümkünə gündə bir dəfə, ən azı həftədə iki dəfə iqlimə uyğun temperaturda vanna və duş qəbul etməsinə imkan verən məkanlara çatımlılığı olmalıdır⁵.

İQAK 11-ci Ümumi Hesabatında qeyd etdi ki, məhkumların fiziki olaraq kəmərlərə yerləşdirilməsi kameranın sahəsi ilə bağlı məsələ ilə yanaşı, həm də təbii işıq və təmiz havaya çatımlılıq məsələlərini də meydana çıxarır. İQAK-ın mövqeyinə görə, çoxnəfərlik kameralarda bir nəfər məhbusa ən azı 4 kvadratmetr, birnəfərlik kamerada isə 6 kvadratmetr sahə düşməlidir. Komitənin mövqeyinə görə, kameradakı sahə normasının müəyyən edilməsində orada saxlanılan məhkumun kamerada keçirdiyi saatların sayı da nəzərə alınmalıdır. Məsələn, məhkum gündüzlər vaxtının çox hissəsini kameradan kənarda keçirirsə, onda kamerada ona düşən sahənin nisbətən az olması problem yaratmamalıdır⁶.

¹ CPT/Inf(2017)5-part/ Remand detention Extract from the 26th General Report of the CPT, published in 2017/ Para 64

² Avropa Penitensiar Qaydalarının 10.2-ci Qaydası

³ CPT/Inf(2017)5-part/ Remand detention Extract from the 26th General Report of the CPT, published in 2017/ Para 70

⁴ CPT/Inf (92) 3. 2nd General Report on the CPT's activities 1 January – 31 December 1991. Para 49 // <https://rm.coe.int/16806f57f7>

⁵ CPT/Inf (92) 3. 2nd General Report on the CPT's activities 1 January – 31 December 1991. Para 49-50 // <https://rm.coe.int/16806f57f7>

⁶ CPT/Inf (2001)16 European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment CPT/Inf11th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000; Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 18. P.46 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

Maddə 22. Tibbi-sanitariya təminatı

22.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə qəbul edildikdən dərhal sonra onların hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və həbs yerinə daxil olanadək məruz qaldığı hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən qeydiyyatla alınır.

22.2. Həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə qəbul edildiyi andan 24 saat ərzində həbs yerinin tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirilirlər. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır.

22.3. İşgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar ilə əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərməlidir.

22.4. Həbs yerlərində tibbi-müayinə, müalicə-profilaktika, sanitariya-gigiyena tədbirləri və epidemiya əleyhinə tədbirlər qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanması qaydaları Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

22.5. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıqda onun tibbi müayinəsi tibb işçiləri tərəfindən dərhal həyata keçirilir. Tibbi müayinənin nəticələri qeydə alınır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə, eləcə də müraciət olduqda həmin şəxsin vəkilinə təqdim edilir.

22.6. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin, yaxud onun müdafiəçisinin vəsatəti ilə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı əsasında tibbi müayinə həmin şəxsin özünün seçdiyi digər tibb müəssisələrinin mütəxəssisləri tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Bu halda tibbi müayinənin xərcləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin öz vəsaiti hesabına ödənilir.

22.7. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi müayinəsi zamanı aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilir:

22.7.1. həkim sirrinin qorunması;

22.7.2. fiziki və psixi xəstəliklərin müəyyən edilməsi və onların müalicəsi üçün zəruri olan tədbirlərin görülməsi;

22.7.3. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin zorakılığa məruz qaldığına işarə edən əlamətlərin təfərrüatı ilə qeydiyyatla alınması və həbs yerinin müdiriyyətinin nəzərinə çatdırılması;

22.7.4. narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən, dərman preparatlarından və ya alkoqoldan sui-istifadə ilə əlaqədar absteniya əlamətlərinin müalicəsi;

22.7.5. həbsdə saxlanma ilə əlaqədar yaranmış hər hansı psixi və ya digər stress hallarının müəyyən edilməsi;

22.7.6. yoluxucu xəstəliyə tutulması ehtimal olunan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi rəy əsasında xəstəlik müddətində digər şəxslərdən təcrid edilməsi və müvafiq müalicə alması;

22.7.7. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yalnız İİV-ə (insanın immun çatışmazlığı virusu) yoluxması səbəbinə görə təcrid olunmamasının təmin edilməsi;

22.7.8. həbs edilmiş şəxsin azad edildikdən sonra cəmiyyətə reintegrasiyası üçün maneə törədə bilən fiziki və psixi pozuntuların qeydə alınması;

22.7.9. həbs edilmiş şəxsin əməyə və fiziki məşqlərə yararlı olmasının müəyyən edilməsi;

22.7.10. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin razılığı ilə, onun azad edilməsindən sonra zəruri tibbi və ya psixiatriya müalicəsinin davam etdirilməsi ilə əlaqədar müvafiq dövlət tibb müəssisələrinə məlumat verilməsi.

22.8. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerindən azad edilməzdən əvvəl tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirilir.

22.9. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs ağır xəstəliyə tutulduqda və ya öldükdə həbs yerinin müdiriyyəti bu barədə dərhal həmin şəxsin yaxın qohumlarına məlumat verir.

22.10. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin meyiti məhkəmə-tibb ekspertizası keçirildikdən və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər prosesual hərəkətlər aparıldıqdan sonra onun qohumlarına verilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin öldüyü vaxtdan 7 gün müddətində meyitin verilməsi barədə müraciət daxil olmazsa, o, dövlət vəsaiti hesabına dəfn olunur. Həmin müddətdə meyitin daha uzun müddət saxlanması barədə müraciət daxil olarsa, meyit müraciət edən şəxsin vəsaiti hesabına 30 günədək müddətdə Səhiyyə Nazirliyinin meyitxanasında (morqunda) saxlanılır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Maddənin predmeti. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə tibbi və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi ilə bağlı olan münasibətlər və prosedurlar maddənin predmetini təşkil edir. Bu maddə həbs yerinə qəbul edilən və həbs yerində saxlanılan şəxslərin vaxtında tibbi müayinədən keçmələrini, bədən xəsarətləri və pis rəftarla¹ bağlı şikayətlərin qeydə alınmasını və qadağan olunmuş rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatların aidiyyəti üzrə göndərilməsini təmin edir. Maddənin predmeti həbs yerlərində tibbi-müayinə, müalicə-profilaktika, sanitariya-giyəyə tədbirlərinin və epidemiya əleyhinə tədbirlərin necə həyata keçirilməsi və tibbi yardımın göstərilməsi, habelə tibb müəssisələrində saxlanması qaydalarının hansı formada müəyyən edilməsi kimi prosedurları da özündə ehtiva edir.

¹ "Pis rəftar" və "qadağan olunmuş rəftar" ifadələri "işgəncə" və "qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar" anlayışlarını ümumi şəkildə ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıkları zaman tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin dərhal tibbi müayinəsinin həyata keçirilməsi, tibbi müayinə nəticələrinin qeydə alınması və nəticələrin təqdim edilməsi sözügedən maddə ilə tənzimlənir. Həmçinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs öz vəsaiti hesabına seçdiyi digər mütəxəssislər tərəfindən də tibbi müayinədən keçə bilər. Maddədə tibbi müayinə zamanı həkim sirrinin qorunması, fiziki və psixi xəstəliklərin müəyyən edilməsi və onların müalicəsi üçün zəruri olan tədbirlərin görülməsi, zorakılığın düzgün qeydə alınması vurğulanır. Narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən, dərman preparatlarından və ya alkoqoldan sui-istifadə ilə əlaqədar absteniya əlamətlərinin müalicəsi, həbsdə saxlanma ilə əlaqədar yaranmış hər hansı psixi və ya digər stress hallarının müəyyən edilməsi, yoluxucu xəstəliyə tutulması ehtimal olunan şəxsin tibbi rəy əsasında xəstəlik müddətində digər şəxslərdən təcrid edilməsi və müvafiq müalicə alması da predmetin əhatə dairəsinə daxildir. Bundan əlavə, yalnız İİV-ə (insanın immun çatışmazlığı virusu) yoluxması səbəbinə görə təcrid olunmama təmin edilir.

Həbs yerindən azad edilməzdən əvvəl tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirilməsi imperativ formada tənzimlənir. Ağır xəstəlik və ya ölüm barədə məlumatın verilməsi, həmçinin meyitin verilməsi ilə saxlanılması qaydaları və müddətləri sözügedən maddə ilə nizamlanır.

Maddənin məqsədi. Maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin tibbi-sanitariya təminatının adekvat formada həyata keçirilməsini hədəfləyir. Maddənin normaları tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin sağlamlıqlarının qorunmasını, onların əlaqəli digər hüquqlarını, pis rəftar və ya zorakılığa məruz qalma halları ilə bağlı hüquqi təminatlarını müəyyən edir. Maddənin əsas məqsədi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi müayinələrinin və müalicələrinin qanunvericiliyə uyğun aparılmasını, onların müraciətlərinin nəzərə alınmasını, hüquq pozuntularının aradan qaldırılmasını təmin etməkdir. Eyni zamanda, maddədə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi məlumatlarının məxfiliyinin qorunmasına, müalicə və müayinə prosedurlarının düzgün idarə edilməsinə, yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınmasına yönələn normalar əks olunur. Ölüm halında isə həm mərhumların ləyaqətini, həm də qohumların hüquqlarını təmin etmək məqsədi güdür. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi-sanitariya təminatı ilə bağlı hüquqlarının beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə tənzimlənməsi qeyd olunan maddənin təməl məqsədidir.

II. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

22-ci maddə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi-sanitariya təminatı ilə bağlı tənzimləmələri müəyyən edir. Bu maddəyə əsasən, qəbul zamanı saxlanılan şəxslərdə görünən bədən xəsarətləri və ya qadağan olunmuş rəftar şikayətləri dərhal qeydiyyata alınmalıdır. Həbs yerlərinə qəbul edildikdən 24 saat ərzində şəxslər tibbi müayinədən keçirilməli və nəticələr qeydə alınmalıdır. Pis rəftarla bağlı şikayətlər dərhal müvafiq prokurora göndərilməlidir.

Tibbi prosedurların həyata keçirilməsi qanunvericiliyə uyğun olaraq aparılmalıdır.

Bu qaydalar Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Saxlanılan şəxslərə cinayət prosesi orqanlarının icazəsi ilə öz hesablarına digər tibbi müəssisələrdən mütəxəssislər tərəfindən müayinə olunma imkanı verilir. Tibbi müayinələr zamanı xüsusilə məxfilik, zorakılıq əlamətlərinin qeydiyyatı, absteniya sindromlarının müalicəsi, stress halları və yoluxucu xəstəliklərə diqqət yetirilməlidir. İİV statusuna görə şəxslərin təcrid olunması təmin edilməlidir.

Azad edilməzdən əvvəl saxlanılan şəxslər tibbi müayinədən keçirilməlidir. Ağır xəstəlik və ya ölüm hallarında həbs yerinin rəhbərliyi dərhal həmin şəxsin yaxın qohumlarını məlumatlandırmalıdır. Meyitin yaxınlarına verilməsi və ya dövlət tərəfindən dəfn edilməsi də müəyyən prosedurlarla tənzimlənir.

Bu maddənin tətbiqi müxtəlif milli qanunvericilik aktlarına və beynəlxalq sənədlərə əsaslanır. Milli qanunvericiliklə yanaşı, İstanbul Protokolu və Mandela Qaydaları kimi beynəlxalq standartlar işgəncə hallarının araşdırılması və qeyri-insani rəftarla bağlı sənədlərin hazırlanması məsələsində yol göstərici rol oynayır. Bu beynəlxalq standartlar saxlanılan şəxslərin hüquqlarının qorunmasını və onlara münasibətdə humanist yanaşmanı təmin edir.

III. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

22-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi;

Həbs yerləri – CPM-in¹ 7.0.38-1-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin saxlanılması üçün nəzərdə tutulmuş müvəqqəti saxlama yerləri, istintaq təcridxanaları və Silahlı Qüvvələrin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları;

Bədən xəsarətləri – Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı”nda² əks olunmuş xüsusiyyətləri daşıyan zədələnmələr;

İşgəncə – CM-in³ 293-cü maddəsinə əsasən, özündən və ya digər şəxsdən məlumat və ya etiraf almaq, yaxud onu və ya digər şəxsi qorxutmaq, özünün və ya digər şəxsin törətdiyi və ya törədilməsində şübhəli bilindiği əmələ görə cəzalandırmaq, iradəsi əleyhinə hər hansı əməli törətməyə məcbur etmək məqsədilə və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı səbəbdən ona güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar vermə;

¹ [Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi](#)

² [“Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı](#)

³ Azərbaycan [Respublikasının Cinayət Məcəlləsi](#)

Qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar – işgəncə qədər intensiv olmayan pis (qadağan edilmiş) rəftarın digər növləri¹;

Abstinent sindromu – insan psixikasına təsir göstərən maddələrin istehlakının qəflətən dayandırılması və ya onların antaqonistlərinin təsiri nəticəsində yaranmış, psixi, somato-vegetativ və nevroloji pozuntularla səciyyələndirilən, klinik təzahürləri və gedişəti həmin maddələrin xarakterindən və istehlakın davamlılığından asılı olan vəziyyət²;

Prokuror – öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işləri üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən və ya dövlət ittihamçısı qismində məhkəmədə ictimai, yaxud ictimai-xüsusi ittihamı müdafiə edən şəxs;

Müraciət – müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə yazılı (o cümlədən, elektron) formada göndərilən (təqdim edilən) və ya şifahi formada edilən fərdi və ya kollektiv təklif, ərizə, şikayət³;

Vəkil – “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Qanuna⁴ əsasən, Vəkillər Kollegiyası üzvlüyünə müəyyən olunmuş qaydada qəbul edilmiş və vəkil andı içmiş şəxs vəkillik fəaliyyətini həyata keçirə bilər. Cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi, məhkəmənin baxdığı inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda fiziki şəxsin müdafiəsi, mülki işlər və inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə şəxsin Ali Məhkəmədə təmsil edilməsi, habelə hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı şikayət vermiş ərizəçinin Konstitusiyaya Məhkəməsində təmsil edilməsi vəkillik fəaliyyətinin müstəsna dairəsidir;

Vəsətət – ərəb mənşəli söz olub “xahiş”, “istək” mənalarını ifadə edir⁵. CPM-də cinayət prosesi iştirakçılarının cinayət prosesini həyata keçirən orqana ünvanlanmış xahişi kimi şərh olunur;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – CPM-ə əsasən, icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr;

Həkim sirri – “Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 53-cü maddəsinə əsasən, vətəndaşın tibbi yardım üçün müraciət etməsi faktı, onun xəstəliyinin diaqnozu, sağlamlığının vəziyyəti müayinə və müalicə vaxtı əldə edilən digər məlumatlar barədə informasiya həkim sirrini təşkil edir. Vətəndaşın verəcəyi məlumatın gizli saxlanılması haqqında ona zəmanət verilir. Vətəndaşın və ya onun qanuni nümayəndəsinin razılığı ilə həkim sirrini təşkil edən məlumat pasiyentin müayinə və müalicəsinin mənafeyi naminə, elmi tədqiqatların aparılması, elmi ədəbiyyatda nəşr edilməsi, tədris və digər məqsədlərlə istifadə olunması üçün başqa vətəndaşlara, vəzifəli şəxslərə verilə bilər;

¹ Qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar terminlərinə konkret hadisəyə əsasən definisiya verilir, bununla bağlı daha ətraflı: Guide on Article 3 – Prohibition of torture – ECHR-KS

² 29 iyun 2021-ci il tarixli “Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Absteniya əlamətləri” ilə bağlı olaraq)

³ 30 sentyabr 2015-ci il tarixli “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

⁴ “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (4 cildə). Bakı, Şərq-Qərb. 2006

Yoluxucu xəstəlik – patogen mikroorqanizmlərin, virusların və prionların orqanizmə daxil olması nəticəsində yaranan xəstəliklər qrupu¹;

Ölüm – MM-in 25.2-ci maddəsinə görə, beyinin fəaliyyətinin dayanması ölüm anı sayılır². “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 39-cu maddəsinə əsasən, insanın ölüm anını tibb işçisi (həkim konsiliumu və ya həkim, feldşer) təsdiq edir;

Qohumlar – CPM-ə uyğun olaraq babaya və nənəyə qədər əcdadları ümumi olan şəxslər, ər-arvadın yaxın qohumları, babanın, nənənin, valideynin, övladlığa götürənin, doğma və ya ögey qardaş və bacının, uşağın, övladlığa götürülənin və ya nəvənin əri (arvadı) və ya onların yaxın qohumları;

Yaxın qohumlar – babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr;

Prosessual hərəkətlər – CPM-ə əsasən, cinayət prosesi iştirakçılarının CPM-də nəzərdə tutulmuş və onun müddəalarına uyğun həyata keçirdikləri hərəkətlər.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin tibbi-sanitariya təminatı ilə bağlı hüquqları ətraflı şəkildə müəyyən edilir. Əsas məqsəd şəxslərin sağlamlıq hüquqlarının qorunması və hər hansı zorakılıq və qadağan olunmuş rəftar hallarının qarşısının alınmasıdır. Şəxslər həbs yerinə daxil olduqdan sonra 24 saat ərzində tibbi müayinədən keçirilir və hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və ya şikayətlər dərhal qeydiyyatda alınır. Bu prosedur həm tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin sağlamlığını qorumağa, həm də hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Bu maddədə müayinənin nəticələrinin qeydiyyatına xüsusi diqqət göstərildiyi vurğulanmışdır. Hər bir tibbi müayinənin nəticələri müvafiq olaraq qeydə alınır, şəxsin və ya vəkiliinin müraciəti əsasında onlara təqdim olunur. Bundan əlavə, pis rəftar və zorakılıq halları ilə bağlı hər hansı şikayət dərhal araşdırma üçün prokurora göndəriləlidir. Bu müddəa həbs yerlərində hüquq pozuntularının qarşısının alınması və ədalətin təmin edilməsi üçün vacibdir.

Həmçinin, maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müstəqil tibbi müayinədən keçmək hüququ təmin edilir. Əgər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs və ya onun müdafiəçisi müstəqil tibbi müayinə tələb edərsə, bu müayinə onun seçdiyi tibb müəssisəsinin mütəxəssisləri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu cür müayinənin xərcləri tutulmuş şəxsin şəxsi vəsaiti hesabına ödənilir. Bu müddəa şəxsin obyektiv və şəffaf tibbi yardımdan yararlanmasını təmin edir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin tibbi müayinələri zamanı onların fiziki və psixi sağlamlıqlarına, zorakılığa məruz qalıb-qalmadıqlarına, narkotik və alkoqol

¹ Герценштейн Г.М., Соколов А.М. Инфекционные болезни // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. В 86 томах (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907

² Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi

istifadəsinə bağlı absteniya əlamətlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu proses onların ümumi sağlamlıq vəziyyətlərini nəzarət altında saxlamağa, eyni zamanda həbs şəraitində yaranmış hər hansı psixi və ya fiziki stress halları ilə mübarizə aparmağa kömək edir. Yoluxucu xəstəliklər və digər ciddi sağlamlıq problemləri aşkarlandıqda isə şəxs təcrid olunur və müvafiq müalicə alır.

Tutulmuş şəxsin ağır xəstəliyə tutulduğu və ya vəfat etdiyi hallarda, həbs yerinin rəhbərliyi dərhal onun yaxın qohumlarına məlumat verməlidir. Ölüm halında meyitin qohumlarına təhvil verilməsi və ya dövlət hesabına dəfn edilməsi kimi prosedurlar da qanunvericilik çərçivəsində tənzimlənir. Bu müddəalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının həbs yerlərində belə, qorunduğunu və onların sağlamlığına ciddi nəzarət olunduğunu göstərir.

Maddə beynəlxalq insan hüquqları standartlarına, xüsusən də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”sına da uyğun gəlir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin pis rəftara və zorakılığa məruz qalmadığının təsdiqlənməsi və bu halların dərhal araşdırılması beynəlxalq təcrübədə də mühüm rol oynayır.

Müayinələr zamanı həkim sirrinin qorunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu məqam insan hüquqlarının təmin edilməsinin əsas elementlərindən biridir, çünki tibbi məlumatların məxfiliyi şəxsin şəxsi həyatının toxunulmazlığını və özəl hüquqlarının pozulmamasını təmin edir. Bu cür məlumatların məxfi saxlanması həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquqlarının qorunmasının vacib bir hissəsi kimi göstərilə bilər.

Maddədə həmçinin tutulmuş şəxslərin azad edildikdən sonra cəmiyyətə reintegrasiyası üçün maneə törədə bilən fiziki və psixi pozuntuların qeydə alınması məsələsi də nəzərə çarpır. Bu, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin yalnız həbs yerlərində olduqları müddətdə deyil, azadlığa buraxıldıqdan sonra da tibbi yardımdan yararlanması ilə bağlıdır. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi reabilitasiya proqramlarına yönəldirilməsi onların cəmiyyətə daha sağlam və uyğun şəkildə qayıtmalarını təmin edir.

IV. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi-sanitariya təminatı ilə bağlı beynəlxalq sənədlər və mexanizmlər mövcuddur. Bunlar beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ləyaqətinin, təhlükəsizliyinin və sağlamlığının təmin olunmasını tələb edir. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sağlamlıq hüquqlarının qorunması və onlara verilən tibbi xidmətin keyfiyyəti beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindəndir. Yuxarıda sadalananlardan savayı da həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin insan hüquqlarını müdafiə edən bir çox rəsmi sənəd və doktrinal tövsiyələr var. Məsələn, BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi də həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin qadağan olunmuş rəftara məruz qalıb-qalmadıqlarına dair tibbi müayinələrin önəmini vurğulayır və bu cür halların araşdırılmasının sürətlə həyata keçirilməsini tələb edir.

Bundan əlavə, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin qəbul etdiyi Rec (2006) 2 sayılı Tövsiyəsi¹ həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquqlarını qorumaq üçün əhəmiyyət kəsb edən standartları müəyyənləşdirir. Adı çəkilən sənədin III hissəsi “Sağlamlığın qorunması” adlanır və 39-48-ci qaydalarda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sağlamlıq hüquqları ilə bağlı məsələlər əhatə olunur. Məsələn, 39-cu qayda “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın² 12-ci maddəsinə əsaslanaraq, “hər kəsin mümkün olan ən yüksək fiziki və psixi sağlamlıq səviyyəsi hüququnu” təsbit edir. Bu hüquq bütün insanlara, o cümlədən həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə də şamil edilir, lakin onlar hüquqi statuslarından irəli gələn əlavə təminatlarla müşayiət olunur.

Dövlətlər insanları azadlıqdan məhrum etdikdə onların sağlamlıqlarının qorunması ilə bağlı məsuliyyət daşıyırlar. Bu, həm saxlanma şəraitinin, həm də zəruri hallarda fərdi müalicə tələblərinin təmin edilməsini əhatə edir. Həbs yerinin müdiriyyəti həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi xidmətdən səmərəli istifadə etmələrini təmin etməklə yanaşı, həm də həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin və işçi heyətin əmin-amanlığını qorumaq üçün şərait yaratmaq məsuliyyətini üzərinə götürür.

Şəxslər həbs edildikləri penitensiar müəssisəni aşağı səviyyəli sağlamlıq vəziyyətində tərk etməməlidirlər.

Bu prinsip penitensiar sahədə tibbi təminatın təşkili və etik xüsusiyyətləri ilə bağlı Nazirlər Komitəsinin R (98) 7 sayılı Təvsiyəsində və Avropa Şurasının İşgəncənin və Qeyri-insani, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması Komitəsinin üçüncü Ümumi məruzəsində (CPT/inf (93)12) dəstəklənmişdir.

Tibbi heyətin həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin sağlamlıqlarını təmin etmək məqsədilə vacib prinsiplərə əsaslanan vəzifələri mövcuddur. Həkimlər və ixtisaslaşmış tibb bacıları həbs yerlərində saxlanılan şəxsləri mümkün qədər tez müayinə etməli, psixoloji stressi, fiziki və ya psixi xəstəliklərlə bağlı diaqnozu müəyyən etməli, zorakılıq izləri barədə məlumat verməli və müvafiq müalicə tədbirləri görməlidirlər. Həmçinin, alkoqol və narkotik maddələrdən istifadə ilə əlaqədar abstinent sindromu ilə mübarizə aparmalı, infeksiya xəstəlik daşıyan həbs yerlərində saxlanılan şəxsləri izolyasiya etməli və onların müalicəsini təmin etməlidirlər. İİV daşıyanların yalnız bu səbəbdən izolyasiya edilməməsi və tibbi müayinə zamanı məxfiliyin qorunması da həkimlərin əsas vəzifələrindəndir.

Digər qaydalar şərh olunan 22-ci maddənin məzmunu ilə üst-üstə düşür. Avropa Şurasının üzv dövlətlərindən olan Azərbaycan Respublikasında 22-ci maddənin tətbiqi zamanı sənəddə qeyd olunan tövsiyələrin nəzərə alınması müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarında tibbi müayinə, qadağan olunmuş rəftar halları ilə bağlı bir çox işlər mövcuddur. İHAM pis rəftar ilə bağlı şikayətlərin araşdırılmasının və tibbi müayinələrin zamanında aparılmasının vacibliyini vurğulayır.

¹ European Prison Rules Council of Europe, June 2006 (Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules)

² “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (BMT Baş Məclisinin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200 A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib).

“Kudla Polşaya qarşı” (2000)¹ iş İHAM-ın həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquqlarının qorunmasına dair mühüm bir qərarını ehtiva edir. Məhkəmə şəxsin uzun müddət saxlanılması və məhkəmə iclaslarının gecikməsi ilə bağlı şikayətini araşdırarkən effektiv şikayət mexanizminin olmamasını aşkar etdi. Bu, dövlətlərin ədalətli mühakimə araşdırması hüququnu qorumaq öhdəliyini yerinə yetirməməsi kimi ciddi bir problemi gündəmə gətirir. Bu qərar beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun olaraq, dövlətlərin həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə qarşı ədalətli və səmərəli hüquqi prosedurlar təmin etmələrinin zəruriliyini vurğulayır.

“Selmouni Fransaya qarşı” (1999)² iş polisdə baş verən qadağan olunmuş rəftar halları ilə bağlı iddiaların araşdırılmasında dövlətin öhdəliyinə toxunur. Məhkəmə dövlətin həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ləyaqətini qorumaq üzrə öhdəliyini təsdiqləyərək, bu iddiaların ciddi şəkildə araşdırılmasının vacibliyini qeyd etdi. Bu qərar həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin insan hüquqlarını qorumaq üçün dövlətlərin aktiv addımlar atmasını tələb edir və beynəlxalq hüququn dövlətləri bu məsələlərdə məsuliyyətli olmağa çağıran tələblərini əks etdirir.

“Mouisel Fransaya qarşı” (2002)³ iş xərçəng xəstəliyinə görə müalicə alan şəxsin tibbi ehtiyaclarının kifayət qədər qarşılanmadığını ortaya qoyur. Məhkəmə şəxsə göstərilən tibbi yardımın kifayət qədər yaxşı olmadığını və bunun şəxsin sağlamlıq hüquqlarının pozulması ilə nəticələndiyini bildirdi. Bu qərar beynəlxalq sənədlərdə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi ehtiyaclarının qarşılanması ilə bağlı qoyulan tələblərin nə qədər önəmli olduğunu vurğulayır.

“Tarariyev Rusiyaya qarşı” (2006)⁴ iş həbs yerində saxlanılan şəxsin ölümünə səbəb olan qeyri-kafi tibbi xidmət və pis nəqliyyat şəraitini vurğulayır. Məhkəmə yaşamaq hüququnun pozulması məsələsini gündəmə gətirərək, dövlətlər tərəfindən tibbi xidmətlərin və təhlükəsizlik şəraitinin təmin edilməsinin vacibliyini bildirir. Bu qərar həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyini qorumaq üçün beynəlxalq hüququn tələb etdiyi standartlara uyğunluğu təmin etmək məqsədi güdür.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi təminatına xüsusi diqqət yetirir. Bu Komitə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi baxımdan müdafiə olunmasını təmin etmək üçün dövrü yoxlamalar aparır və tibbi müayinələrin beynəlxalq standartlara uyğunluğunu təmin edir. BQXK-nın fəaliyyətində qadağan olunmuş rəftarın izlərinin qeydiyyatı alınması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı həbs yerlərində tibbi xidmətin keyfiyyətinə dair tövsiyələr verir. Bu tövsiyələr həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin yoluxucu xəstəliklərdən qorunması, psixi sağlamlıqların qorunması və narkotik asılılığından əziyyət çəkən şəxslərin müalicəsini təmin edən beynəlxalq standartlarla bağlıdır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı həmçinin həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi müayinələrinin həkim sirrinin qorunması prinsipi əsasında həyata keçirilməsini tövsiyə edir.

¹ “Case of Kudla v. Poland”

² “Case of Selmouni v. France”

³ “Case of Mouisel v. France”

⁴ “Case of Tarariyeva v. Russia”

Maddə 23. Ədəbiyyat və yazı ləvazimatının əldə edilməsi və saxlanması

23.1. Tutulmuş şəxslər həbs yerinin kitabxanasında olan ədəbiyyatdan istifadə edə və ya həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə ticarət mağazasından öz vəsaiti hesabına yazı ləvazimatı, ədəbiyyat, qəzet və jurnal əldə edə bilirlər. Həbs edilmiş şəxslər isə bütün bunlarla yanaşı, həm də öz vəsaiti hesabına qəzet və jurnallara abunə yazıla bilirlər.

23.2. Tutulmuş şəxslərə müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər əldə etmək, saxlamaq və ya onları yaymaq qadağandır. Həbs edilmiş şəxslərə isə bütün bunlarla yanaşı, həm də belə nəşrlərə abunə yazılmaq qadağandır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini aşağıdakılar təşkil edir:

1. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin həbs yerinin kitabxanasında olan ədəbiyyatdan istifadə etmələri və ya öz vəsaitləri hesabına yazı ləvazimatları, ədəbiyyat, qəzet və jurnallar əldə etmələri ilə bağlı münasibətlər;

2. Tutulmuş şəxslərə müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlərin əldə edilməsinə, saxlanılmasına və ya onların yayılmasına dair qadağa ilə əlaqədar münasibətlər;

3. Həbs edilmiş şəxslərə isə yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, həm də belə nəşrlərə abunə yazılmağın qadağan olunması ilə bağlı münasibətlər.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdə saxlandlıqları müddətdə onların rejimə tabe olmasına və yüksək mənəvi ruhda tərbiyə olunmasına xidmət edən ədəbiyyat, qəzet və jurnallar əldə etmək qaydalarını müəyyən etmək, ədəbiyyat təminatı ilə bağlı şəxsiyyətin inkişafı, informasiya əldə edilməsinə dair hüquqlarını qorumaq; müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər əldə etmələrinin, saxlamalarının və ya onları yaymalarının qarşısını almaqdır.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyat və yazı ləvazimatı ilə təmin edilməsi hüququnun məqsədləri reabilitasiya, reinteqrasiya və şəxsi inkişafda onlara kömək edə biləcək təhsil və mədəni resurslara çıxışlarının təmin edilməsindən ibarətdir. Bu hüququn beynəlxalq və milli qaydalara daxil edilməsi şəxslərin həbs yerlərində ədəbiyyata, informasiyaya çıxış imkanlarının təmin edilməsinin vacibliyinin tanınmasını nümayiş etdirir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Rusiya Federasiyasında da həbsdə olanların nəinki kitabxanadan istifadə etmək hüququ, həmçinin müasir dövrün tələblərinə uyğun elektron kitablardan da istifadə etmək hüququ təsbit edilmişdir. Belə ki, RF Ədliyyə nazirinin 04 iyul 2022-ci il tarixli 110 sayılı əmri ilə təsdiq olunmuş “Cinayət icra sisteminin istintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na 1 sayılı Əlavədə qeyd edilmişdir ki, hər bir təqsirləndirilən və yaxud şübhələndirilən şəxsə bir ədəd ödənişli əsaslarla təcridxananın balansında olan, İKT-yə çıxışı olmayan, audio və videoyazı aparmayan texniki vasitə təqdim oluna bilər. Bu texniki vasitə həmçinin, məhkəmənin və yaxud cinayət işi icraatında olan orqanın qərarı ilə də verilə bilər¹.

Əlavə olaraq, Rusiya Federasiyasında müvəqqəti saxlama yerlərində olan şəxslərdən başqa, ömürlük cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin də elektron kitablardan istifadə etmək hüququ RF Ali Məhkəməsinin qərarında öz təsdiqini tapmışdır².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Norma aşağıdakı hallarda tətbiq olunur:

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs kitabxanaya müraciət etdikdə;
- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinin müdiriyyətinə öz vəsaiti hesabına ədəbiyyat, qəzet, jurnal və ya yazı ləvazimatı almaq istədiyini bildirdikdə;
- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər əldə etməyə, saxlamağa və ya onları yaymağa cəhd etdikdə (həbs edilmiş şəxslər isə həmin nəşrlərə abunə olmağa çalışdıqda).

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

23.1-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs olunmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2.-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

¹ <https://ivo.garant.ru/#/document/404953247/paragraph/1/doclist/1422/1/0/0:1>

² RF Ali Məhkəməsi ömürlük cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin elektron kitab və çaydan əldə etmək hüququnu qanuni hesab etdi. Hüquqi və Məhkəmə Təcrübəsi Məlumat Agentliyi / https://rapsinews.ru/judicial_news/20240124/309567207.html

Həbs yerinin müdiriyyəti – həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslər;

Qəzet – mütəmadi olaraq çap olunan və qısa tədbir, arayış-informasiya, peşəkar, tematik, əyləncə və digər əsərlərin külliyyatından ibarət, öz auditoriyasına yönəlmiş və maraqlarını əks etdirən, üz qabığı olmayan, operativ çoxsəhifəli nəşr¹;

Jurnal – daimi başlığı olan, ədəbi və incəsənət əsərlərini, müxtəlif ictimai-siyasi, elmi, sənaye və digər mövzularda məqalələr və ya tezisləri ehtiva edən çap və ya elektron dövrə nəşr²;

Yazı ləvazimatı – sənədləri və digər materialları yazmaq, çəkmək və ya imzalamaq üçün istifadə olunan alətlər. Bunlar müxtəlif növ karandaşlar (qrafit, rəngli, mexaniki), qələmlər (ballpoint, gel, leylək), markerlər, flomasterlər, fırçalar, mürəkkəblər, silgilər, itiləyicilər və s. ola bilər³;

Həbs yerinin kitabxanası – ictimai istifadə üçün çap və yazılı əsərləri toplayan və saxlayan, habelə arayış və bibliografik iş aparan həbs yerinin qurumu.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ədəbiyyat və yazı ləvazimatlarını, qəzet və jurnalları əldə etmə hüququ özündə bir neçə aspekti ehtiva edir:

1. Məlumat əldə etmə – onlar mədəni və informasiya resursları, o cümlədən ədəbiyyat, qəzet və jurnallar əldə etmək hüququna malikdirlər. Bu həm bədii, həm də elmi və hüquqi ədəbiyyata aiddir.

2. Təhsil almaq və müalicə – onlar təhsil almaq, o cümlədən öz bacarıq və biliklərini artırmaq üçün kitablardan və digər tədris materiallarından istifadə etmək hüququna malikdirlər.

3. Reintegrasiyaya hazırlıq – ədəbiyyata əlçatanlıq onların reabilitasiya prosesində və cəzalarını çəkdikdən sonra cəmiyyətə uğurlu reintegrasiyaya hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

4. Fikir və söz azadlığının möhkəmləndirilməsi – müxtəlif ədəbiyyatlara çıxışın təmin edilməsi həm də şəxslərin insan hüquqlarının mühüm aspekti olan fikir və söz azadlığını dəstəkləyir.

5. Əyləncə – ədəbiyyata çıxış həm də şəxsləri əyləndirmək və mədəni ehtiyaclarını ödəmək, onların psixoloji rifahını dəstəkləmək üçün mühüm vasitə hesab edilir.

Normada təsbit olunmuş həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin qəzet oxumaq, dövrə mətbuatına abunə olmaq və digər nəşrləri öyrənmək imkanı onların cəmiyyətdə baş

¹ Большой толковый словарь Владимира Чернышева /

<https://web.archive.org/web/20130820014948/http://www.e-slovar.ru/dictionary/4/6680>

² Angeletti, Norberto, and Alberto Oliva. Magazines That Make History: Their Origins, Development, and Influence (2004) / https://www.academia.edu/114543210/Magazines_That_Make_History_Their_Origins_Development_and_Influence

³ Что такое письменные принадлежности и какие они бывают? / https://dostup1.ru/russia/Chto-takoe-pismennye-prinadlezhnosti-i-kakie-oni-byvayut_163051.html

verən hadisələr haqqında müntəzəm məlumat almaq hüququnu təsbit edir. Şərh edilən müddəa təkcə məlumat almağa deyil, həm də məlumatın ötürülməsinə, o cümlədən həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin həmin müəssisənin vəziyyəti haqqında məlumatların verilməsinə yönəlib.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə yazı materiallarını bağlama, sovqat və bağlamalarda almağa icazə verilir. Bununla belə, həbs yerlərinin daxili nizamnamələrində onların bəzi növ yazı materiallarından istifadəsinə məhdudiyyətlər müəyyən edilir ki, bunda da məqsəd həmin materiallardan oyun və topoqrafik kartlar, saxta pul, qiymətli kağız, sənədlər və s. hazırlanmasının qarşısını almaqdır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə həbs yerlərinin kitabxanasından istifadəyə icazə verilir. Bununla belə, qanunverici tərəfindən həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin kitab və dövrü nəşrləri büdcə təminatı ilə yanaşı, ticarət şəbəkəsi vasitəsilə də almaq, habelə qəzet və jurnallara məhdudiyyətsiz abunə olmaq imkanı yaradılıb. Bu hüquq şərh etdiyimiz norma ilə bərabər, AR Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 86-cı maddəsində də təsbit edilmişdir.

Çap nəşrlərinin seçimi həbs yerlərində saxlanılan şəxs tərəfindən kitab nəşriyyatlarının və abunə agentliklərinin kataloqlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Ödəniş şəxsin şəxsi hesabından müvafiq nəşriyyatın və ya redaksiyanın ünvanına onun həbs yerinin müdiriyyətinə və ya ona ünvanlanmış ərizəsində göstərilən məbləğdə pul vəsaitinin poçt (teleqraf) vasitəsilə köçürülməsi yolu ilə həyata keçirilir. Onu da qeyd etməliyik ki, şərh edilən normada və ya həbs yerlərinin daxili qaydalarında alınmış ədəbiyyatın bağlamanın çəkisinə təsir edib-etməməsi barədə xüsusi qayda müəyyən edilməmişdir.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 6 nömrəli Əlavəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə özlərində saxlamağa, əldə etməyə, bağlama və banderollarda göndərilməsinə, sovqatlarda gətirilməsinə icazə verilmiş əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının siyahısında həmin şəxslərə məxsus əşyaların ümumi çəkisinin bütün hallarda 50 kq-dan artıq olmaması (o cümlədən, anbarlarda saxlanılanlar) müəyyən edilmişdir.

Bundan fərqli olaraq, cəzaçəkmə müəssisələrində satış şəbəkəsi vasitəsilə alınmış ədəbiyyat olan bağlama və bağlamalar məhkumun il ərzində almaq hüququ olan bağlama və bağlamaların sayına daxil edilmir (bax: AR Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 86-cı maddəsi)¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 34.4-cü maddəsinə əsasən, cərimə təcridxanasına yerləşdirilmiş həbs edilmiş şəxslərə müəyyən olunmuş sayda kitab (jurnal) və ədəbiyyat göturmələrinə icazə verilir. Bununla da nəticə çıxarılır ki, şəxsə dair tətbiq olunan tənbeh tədbiri nəticəsində onun heç bir vəchlə intellektual azadlığı, şəxsi inkişafı və məlumat alma hüququ məhdudlaşdırıla bilməz.

Həm şərh etdiyimiz normaya, həm də AR NK-nın 26 fevral 2014-cü il tarixli, 63 nömrəli “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Qərarı

¹ <https://e-qanun.az/framework/46951>

ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na 6 nömrəli Əlavəyə¹ əsasən, həbs yerində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyat və ya jurnallar (hər bir həbs edilmiş şəxsə 10 cildədək) və qəzetlər əldə etmək hüququ təsbit edilmiş, yetkinlik yaşına çatmayan, orta təhsilini davam etdirən şəxslərin isə dərslilər və dərslər ləvazimatlarını ticarət köşküindən əldə etmək kimi hüququ müəyyən olunmuşdur. Həmçinin, həbs edilmiş şəxslərə yazı kağızı, dəftərlər, qələmlər, mürəkkəb, diyircəkli qələm içlikləri, zərflər, açıqcalar, markaları özlərində saxlamağa, əldə etməyə, bağlama və banderollarda göndərilməsinə, sovqatlarda gətirilməsinə icazə verilir².

23.2-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

“Nəşriyyat işi haqqında” 30 may 2000-ci il tarixli Qanunda müəyyən edilmişdir ki, **nəşr** – nəşriyyat prosesindən keçirilərək texniki vasitələrin köməyiylə sayı çoxaldılan yazılı və audiovizual formada bir dəfə, yaxud dəfələrlə yayılan nəşriyyat məhsuludur³;

Müharibə – dövlətlər, millətlər (xalqlar) və sosial qruplar arasında mütəşəkkil silahlı mübarizə kimi başa düşülür. Müharibədə silahlı qüvvələrdən əsas və həlledici vasitə olmaqla yanaşı, iqtisadi, siyasi və ideoloji mübarizə vasitəsi kimi də istifadə olunur⁴. Müharibənin əsas hədəfi əmin-amanlığın və sülhün pozulmasıdır⁵;

Zorakılıq – bədən toxunulmazlığına, fiziki azadlığa, cinsi toxunulmazlığa qəsdən qanunsuz təsir olmaqla yanaşı, başqa bir şəxsin azadlığına və ya təhlükəsizliyinə zərər yetirən, onun iradəsi əleyhinə cinayət hüququnun müdafiəsinin digər obyektlərinə qəsd etmək üsuludur⁶;

Ekstremizm – dövlətdə mövcud sosial norma və qaydaların ayrı-ayrı şəxslər və ya qruplar tərəfindən radikal şəkildə inkar edilməsi formasıdır. Bunun səbəbləri bəzi vətəndaşların sosial yönümünün pozulması, onların kifayət qədər təhsil almaması, cəmiyyətin böhran vəziyyətində olması, ictimai nəzarət institutlarının zəifliyi və səmərəsiz hüquq sisteminin olmasıdır. Ekstremizm dövrümüzün daha çox siyasi, iqtisadi, ictimai həyatının sosial, dini və digər ictimai sahələrində özünü kəskin şəkildə büruzə verir⁷;

¹ Bax: “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” AR NK Qərarının 11.1-ci maddəsi və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 10.8-ci maddəsi

² “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na 6 nömrəli Əlavə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə özlərində saxlamağa, əldə etməyə, bağlama və banderollarda göndərilməsinə, sovqatlarda gətirilməsinə icazə verilmiş əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının Siyahısı

³ <https://e-qanun.az/framework/115>

⁴ RF Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası, <https://ukodeksrf.ru/ch-2/rzd-12/gl-34/st-353-uk-rf>

⁵ Yəni orada

⁶ Brausov A.M. Cinayət hüququnda zorakılığın anlayışı. Belarusiya Dövlət Universitetinin aspirant və tələbələrindən 59-cu elmi konfrans materiallarının məcmuəsi, Minsk şəh., 2002, s. 7-10, <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/177104/1/7-10.pdf>

⁷ Çelyadinski S.A. Ekstremizm bir global problem kimi. Belarus müasir dünyada. XV Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Minsk, 2016, s.70-71, <http://elib.bsu.by/handle/123456789/162994>

Millətlərarası düşmənçilik – milli və ya digər sinfi xüsusiyyətlərə əsaslanan, bir şəxsə və ya bir qrup insana qarşı dözümsüz, hörmətsiz münasibətin təzahürüdür¹. Eyni tərfi irqi, dini və sosial ədavət və düşmənçilik anlamına da tətbiq etmək olar;

“Dini təyinətli” nəzarət markası olan kitablar dini ədəbiyyata daxildir və həbs yerlərində onların oxunması, müəliə edilməsi icazəlidir (20.08.1992-ci il tarixli “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunun 22-ci maddəsinə əsasən, dini kitablar və ləvazimatlara nəzarət markasını AR Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi qoyur)².

Pornografik materiallar və obyektlər dedikdə, “cinsi məqsədlər üçün həqiqi insanın və/və ya heyvanın təsvirini (foto, film və ya video) ehtiva edən material və obyektlər başa düşülür”³.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Müharibəni təbliğ edən ədəbiyyat (çap, audiovizual məhsul) tənqidi fikrin və alternativ düşüncə tərzinin olmaması, ideoloji bitərəflilik ilə xarakterizə edilir və manipulyasiya (nifrət, qorxu, stereotiplər, emosional təsiretmə kimi) üsullarından istifadə etməklə tərtib edilir.

Bu xüsusiyyətlərin bəziləri təbliğat ədəbiyyatı üçün xarakterik olsa da, hərbi mövzulardan bəhs edən ədəbi əsərlərin heç də hamısı təbliğat xarakteri daşımır. Bəzi əsərlər müharibənin tənqidi işıqlandırılmasını təmin edərək, onun nəticələrini araşdırır, zorakılıq və ya müharibəyə çağırış etmədən qurbanların xatirəsinə həsr oluna bilər.

Zorakılığı təbliğ edən çap və audiovizual məhsul insan hüquqlarını və ləyaqətini inkar edir, ksenofobiya və stereotiplərdən istifadə edərək, zorakılığı qəhrəmanlaşdırır və oxucunu ona təhrik edir.

Qeyd etmək vacibdir ki, çap və audiovizual məhsulda zorakılığın müxtəlif səviyələrdə təbliği ola bilər və onun mahiyyəti və təsirinin qiymətləndirilməsi müəllifin kontekstinin, məzmununun və niyyətlərinin tənqidi təhlilini tələb edir.

Ekstremizmi və terrorizmi təbliğ edən ədəbiyyat təcavüzə, zorakılığa çağıran ideoloji mesajlar verən, terror qruplarına dəstək verən, cəmiyyətdən təcrid olunmanı və insanların müəyyən qruplarına dini, etnik və ya ideoloji xüsusiyyətlərinə görə nifrəti təşviq edən məhsuldur.

İrqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan məhsul müxtəlif sosial, irqi, milli və ya dini qruplar haqqında mənfi fikir yaratmaq üçün stereotiplərdən və qərəzli təsəvvürlərdən fəal şəkildə istifadə etməklə, nifrəti, ayrı-seçkiliyi təbliğ edir və hökmranlığa, zorakılığa haqq qazandırır.

¹ Millətlərarası düşmənçiliyin salınmasına görə məsuliyyət. Radujniy şəhərinin Antiterror Komitəsinin xəbər bloku saytı. 05.12.2023,

<https://www.admrad.ru/otvetstvinnost-za-razzhiganie-mezhnacionalnoji-rozni/>

² Bax: <https://e-qanun.az/framework/7649>

³ Rusiya İctimai Təşəbbüsü, “Qanunda pornografiya anlayışının müəyyən olunması” / <https://www.roi.ru/101615/>

Bir çox postsovet ölkələrindəki kimi, Azərbaycanda da həbs yerlərində pornoqrafik çap və audiovizual məhsula qoyulan məhdudiyyətlərin bir neçə səbəbi var:

a. **Mənəviyyatın və əxlaq qaydalarının qorunması:** həbsxana sistemləri əxlaqi və etik standartlara riayət edir və buna görə də təhqiredici və ya cəmiyyət üçün zərərli sayıla bilən materiallara girişi məhdudlaşdırır.

b. **Təhlükəsizliyin qorunması:** pornoqrafik material təhlükəsizlik pozuntuları və həbsxana mühitində nizam-intizamın pozulması ilə əlaqələndirilə bilər. Bu, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər arasında cinsi təcavüzə və ya münaqişəyə səbəb ola bilər.

c. **Reabilitasiya məqsədlərinə xidmət etməsi:** pornoqrafik material həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin inkişafı, öyrənmə və cəmiyyətə yenidən daxil olmağa hazırlıq kimi reabilitasiya məqsədlərinə mane ola bilər.

Həbs yerlərinə gətirilən kitabların müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafika xarakterli olub-olmamasını həbs yerinin məsul şəxsləri yoxlayır və nəzarət edir. Şərh edilən Qanunun 5.2-ci və 5.3-cü maddələrinə əsasən, qadağan edilmiş əşyaların, yaxud tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilməyən əşyaların keçirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə bağlama, sovqat və banderollara həbs yerinin işçiləri tərəfindən baxış keçirilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına göndərilən bağlama, sovqat və banderollarda qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə, həmin əşyalar müvafiq protokol tərtib edilməklə götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. Bağlama, sovqat və banderollarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə həmin əşyalar müvafiq akt tərtib edilməklə götürülür, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad olunanadək saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilir və ya bağlama, sovqat və banderolu göndərmiş şəxsin hesabına geri qaytarılır, yaxud həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarına əsasən məhv edilir. Bu barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məlumat verilir.

Həbs yerində əsassız olaraq kitabların əldə edilməsi, saxlanılması və yaxud yayılmasının qadağan edilməsinə görə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər birbaşa İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmanın) və ya Milli preventiv qrupun üzvlərinə şikayət edə bilərlər (şərh edilən Qanunun 49.2-ci maddəsinə əsasən).

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

Şərh edilən normada BMT-nin qəbul etdiyi Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının (Nelson Mandela qaydaları) tələbləri də nəzərə alınmışdır. Adıçəkilən Qaydaların 40-cı maddəsinin tələblərinə əsasən, hər bir

müəssisənin bütün kateqoriyalara mənsub həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin istifadə edə biləcəyi kitabxanası olmalıdır. Burada istər əyləncəli, istərsə də bilgi məzmunlu kitablar olmalıdır¹.

Avropa Penitensiar Qaydaları

Şərh edilən normanın müddəaları həmçinin “Avropa Penitensiar Qaydaları” haqqında Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Rec(2006) 2 sayılı Təvsiyəsinin tələblərinə də əsaslanır.

Belə ki, Qaydalara əsasən, “hər bir həbs yerində saxlanılan şəxslərin istifadəsi üçün kifayət qədər geniş təchiz edilmiş kitabxana olmalıdır. Kitabxana həm istirahət, həm də təhsil resursları, kitablar və digər media çeşidləri ilə təmin edilməlidir. Mümkün olduqda, həbsxananın kitabxanası ilə icma kitabxanası arasında əməkdaşlıq da təşkil edilməlidir”².

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

Məhkəmənin “Velyo Velev Bolqarıstana qarşı” iş üzrə 27 may 2014-cü il tarixli qərarından: “Həqiqətən, təhsil – mürəkkəb təşkil edilən və bahalı idarə edilən sahədir, dövlət orqanlarının buna sərf etdiyi vəsaitlər tükənməz deyil. Həmçinin, təhsil almaq imkanının tənzimlənməsinə dair qərar qəbul edərkən dövlət bir tərəfdən öz yurisdiksiyası altında olanların təhsil ehtiyacları, digər tərəfdən isə bunlara cavab vermək üçün məhdud imkanlar arasında ədalətli tarazlığa nail olmalıdır. Eyni zamanda, Məhkəmə bəzi başqa dövlət xidmətlərindən fərqli olaraq, təhsilin Konvensiya ilə bilavasitə qorunan hüquq olması faktını nəzərdən qaçıra bilməz”³.

¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) adopted on 17 December 2015, pdf, pp. 6

² Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies) [Revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 - see Rec(2006)2-rev], electron recourse: <https://rm.coe.int/090000016809ee581>

³ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-153074%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-153074%22]})

Maddə 24. Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə edilməsi

24.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin vicdan və din azadlığına təminat verilir. Onlar həbs yerində dini ayinləri yerinə yetirə, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə edə bilirlər. Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi üçün həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən müvafiq şərait yaradılır. Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarını pozmamalıdır.

24.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş dini birliklərdən həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə dəvət olunan din xadimlərinin iştirakı ilə dini ayinləri icra edə bilirlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin dini ayinləri yerinə yetirməsi, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etməsi və bu hüququn həyata keçirilməsində din xadimlərinin iştirakı ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılıqları müddətdə vicdan və dini etiqad azadlığının təmin edilməsi, həmçinin dini ayinləri yerinə yetirməsi, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etməsi və bu hüququn həyata keçirilməsində din xadimlərinin iştirakına dair qaydaların müəyyən olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyun 1995-ci il tarixli Qanununun 17-ci maddəsinin 14-cü bəndinə əsasən, “həbs yerində saxlanılan şəxslərin digər təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxslərin hüquqlarını və daxili intizam qaydalarını pozmaması şərtlə həbs yerində dini ayinləri yerinə yetirmək, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etmək hüquqları vardır”¹.

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununda həmçinin, inzibati həbs tənbehinə məruz qalmış şəxslərin və xüsusi qəbul yerlərində saxlanılan, ölkədən məcburi çıxarılmalı olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin digər şəxslərin hüquqlarına hörmət

¹ Законодательство стран СНГ, https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1704

və daxili intizam qaydalarına riayət etməsi şərt ilə müvəqqəti saxlama yerlərində, xüsusi qəbul etmə məntəqələrində dini ayinləri yerinə yetirmək hüququ nəzərdə tutulub¹.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin vicdan və din azadlıqlarının təmin edilməsi postsovet ölkələrində təxminən eynidir. Lakin fərqləndirici xüsusiyyətlərdən biri odur ki, ölkələrin dünyəvi xarakter daşmasına baxmayaraq, dini qurumlar penitensiar təşkilatlarla əməkdaşlıq edir və həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin dini ayinlərinin həyata keçirilməsi məsələsi din xadimləri vasitəsilə tənzimlənir. Buna səbəb isə dövlətin nəzarətindən kənar, ölkəyə məxsus olmayan qeyri-ənənəvi dini cərəyanların mənfi təsirlərinin və ekstremist fikirlərin həbs yerlərində sürətlə yayılması idi. Belə ki, Belarusda 2013-cü ildən bəri təcridxanalarda, həbs yerlərində fəaliyyət göstərən xüsusi din xadimlərini Pravoslav kilsə rəhbərliyi təyin edir². Rusiya böyük ölkə olduğu üçün bu prosesin daha gec baş tutması müşahidə olunur. Rusiya Federasiyasının Ədliyyə Nazirliyi 2024-cü ilin iyun ayında istintaq təcridxanalarında “dindarlarla iş üzrə rəis köməkçisi” vəzifəsinin təsis edilməsi təklifi ilə hökumətə müraciət etmişdir. Bu vəzifəyə Rusiyada ənənəvi dinlərin hər regiona uyğun din xadimləri təyin olunacaqdır. Həmin qanunvericilik təklifinə əsasən, dini qurumlarla müvafiq penitensiar qurum arasında əməkdaşlıq müqaviləsi bağlanılmalıdır”³.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Norma aşağıdakı halda tətbiq olunur:

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerində dini ayinləri yerinə yetirmək, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etmək istədikdə;
- həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə dəvət olunan din xadimlərinin iştirakı ilə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin dini ayinləri icra etmələrinə dair zərurət yaran-dıqda.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

24.1-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində vicdan azadlığına aşağıdakı qaydada hüquqlar, imkanlar və ixtیارların verilməsi müəyyən olunmuşdur: “Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır”.

¹ Закон «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества», <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000353>

² Миссия тюремного богослужения русской православной церкви и пенитенциарные учреждения. Журнал Синода №27, 2013 года / <http://church.by/docs/missija-tjurnogo-služhenija-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi-i-penitenciarnye-uchrezhdenija>

³ Священников трудоустроят в СИЗО / <https://www.kommersant.ru/doc/6692776>

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs olunmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2.-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Həbs yerinin müdiriyyəti – həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslərdir.

Həbs yerlərinin rəisləri aşağıdakılardır:

– istintaq təcridxanasının rəisi;

– müvəqqəti saxlama yerinin rəisi;

– hauptvaxtın rəisi (bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərh);

Dini ayin – eyni dinə etiqad edən şəxslərin iştirakı ilə, əksər hallarda bunun üçün məxsusi ayrılmış yerlərdə həyata keçirilən, məqsədi konkret insanların şüur və hisslərinə təsir etməkdən ibarət olan rəmzi (simvolik) səciyyəyə, dini məzmunu və vahid ideyaya malik olan əməllər¹;

Dini ləvazimatlar – ilk öncə ilahi mənə daşıyan maddi obyektlər nəzərdə tutulur. Mistik (fövqəltəbii) dəyərə malik olan, “dünyəvi” ilə “səmavi”ni birləşdirən, ibadət hərəkətlərində vasitə olan əşyalardır. Onların sayəsində mömin zehni olaraq görünənlə görünməyəni birləşdirir və varlığın bütün dolğunluğu onun şüurunda birləşərək “vahid” olur²;

Dini ədəbiyyat – dini ənənələrdə mühüm rol oynayan, dindarlara bilik, əxlaqi rəhbər, mənəvi dəstək və ilham verən mətnləri əhatə edir. Bu mətnlərə müqəddəs kitablar, təfsirlər, risalələr, dua kitabları, dini şeirlər və başqa əsərlər daxil ola bilər.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Bu norma həbs yerində yerləşdirilən şəxsin etiqadına, dünyagörüşünə hörmət etmə öhdəliyindən irəli gələrək, vicdan və dini etiqad azadlığının təmin edilməsi və şəxsiyyətinin inkişafına xidmət edir.

Ayinlər ibadətdə mühüm rol oynayır, möminləri ilahi ilə əlaqələndirir, onların imanını və icmasını təsdiq edir və həyatlarının əsas anlarını yaşamaqda onlara kömək edir. Nümunə olaraq bir neçə dini ayini göstərə bilərik:

Namaz – islamda müsəlmanların gündə beş dəfə Məkkəyə üz tutaraq bir sıra xüsusi hərəkətləri və Qurandan müəyyən surələrin oxunmasını özündə ehtiva edən, Allaha təslimiyyət və şükür ifadəsi olan ritual;

Oruc – Allaha xatir və onun müqəddəs dərgahında savaba nail olmaq üçün müəyyən müddət ərzində yemək və içməkdən, cinsi münasibətdən imtina etmə;

¹ Həsənov S. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun kommentariyası. Bakı 2014, s. 209

² Пивоваров Д.В. Религиозный культ: операциональные модификации //

Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2011. – № 2. – С. 66 –79 / <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznyy-kult-operatsionalnye-modifikatsii>

Vəftiz – xristianlıqda möminin su ilə yuyulduğu və ya suya batırıldığı ayın. Günahlardan təmizlənməni və xristian inancına daxil olmağı simvollaşdırır;

Dua – islam, xristianlıq, yəhudilik, buddizm və bir çox dinlərin ibadət növü İlah ilə ünsiyyət qurulmasını, ibadət, minnətdarlıq və ya istəkləri ifadə edir;

Pasxa – xristianlıqda qırx günlük oruc və ibadət müddəti olan Böyük pəhriz, sonuncu şam yeməyi ilə qeyd olunan, İsa Məsihin dirilməsini qeyd edən mərasim, təntənəli bayram;

Ramazana (Fitr) bayramı – “İslamın müqəddəs bayramları içərisində orucluğu bayramı mühüm yer tutur. Bu bayramın tarixi müsəlman təqviminə ilhıcının 2-ci ilindən (miladi təqvimlə 623-cü il) başlanır. Oruc Ramazana ayında tutulduğu üçün ona “Ramazana orucu” da deyirlər. İslamda ilin ayları arasında Ramazana ayı ən şəfaqətli və müqəddəs ay hesab edilir. Onu məcazi şəkildə “on bir ayın sultanı” da adlandırırlar, çünki bu ayın gecələrinin birində müqəddəs kitab olan Qurani-Kərim nazil olmuşdur.... Orucluğun başa çatdığı gün “Fitr bayramı” adlanır. Həmin gün bütün müsəlmanlar bir-birlərini təbrik edir, vəfat edənlərin qəbirlərini ziyarət edir, ruhlarına dualar oxuyurlar. Bayram günü hər kəs öz himayəsində olanlar üçün təqribən 3 kq buğda, yaxud xurma və ya kişmiş miqdarında kasıblar üçün fitrə zəkatı verməlidir”¹;

Qurban bayramı – bütün müsəlman aləmində hər il hicri təqviminə ilhıcının 10-cu günündən başlayır və adətən üç gün davam edir. Mərasimlərdə qoyun, qoç, inək, dana və ya dəvə kəsilir. “Qurban bayramı sadəcə Allah yolunda heyvan kəsmək deyil. Bu bayram Allah yolunda insanın ən çox istədiyi arzusundan, istəyindən, dəyərindən, nemətindən keçə bilməsinin, onu qurban verməyə hazır olmasının simvoludur”².

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Milli Məclisin qəbul etdiyi 1992-ci il 27 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında” Qanuna əsasən, Ramazana bayramı və Qurban bayramı ölkəmizdə də dövlət səviyyəsində bayram edilir³.

Şərh edilən maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən dini ayinlərin həbs yerlərində həyata keçirilməsi hüququ vicdan və dini etiqad azadlığı hüququnun konstitusion kontekstində təsbit edilmişdir.

Dini ləvazimatlar xüsusi din və ya məzhəbdən asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Onlardan bəziləri bunlardır:

Xaçlar və kulonlar – xaçlar xristianlığın simvoludur, bəzək və iman simvolu kimi istifadə olunur. Kulonlar həmçinin müqəddəslərin şəkillərini və ya xeyir-dua mətnlərini ehtiva edə bilər;

Nişanlar – islam dinində dini şüarları əks etdirən bayraq dinin nişanələrindən biridir. İkonalar isə pravoslav xristian ənənəsində mühüm rol oynayır. Onlar müqəddəslərin, İsa Məsihin, İsa peyğəmbərin anası Həzrəti Məryəmin və digər din

¹ <https://www.anl.az/el/i/ramazanayi.htm>

² Dr. Ali Shariati. The Hajj (Pilgrimage), p. 97, <https://www.saba-igc.org/Hajj/HajjAliSariati.pdf>

³ https://anl.az/down/meqale/hafta_ichi/2010/noyabr/141516.htm

xadimlərinin təsvirləridir. Yəhudulıkdə əsas nişanlardan biri Davudun ulduzu hesab edilir. Talmud ədəbiyyatında Magen David üzərində Allahın 72 adının yazıldığı sehrli qalxanla əlaqələndirilir¹;

Ələm – açıq əl işarəsi, dini rəvayətlərə görə, Həzrət Məhəmməd Peyğəmbər (s), İmam Əli, Fatimə, Həsən və Hüseyin (ə) Ali-əbə və ya Əhli-kisa adlanır, insanlar arasında ən üstün varlıq hesab olunurlar. Onların xüsusi üstünlüyü – bütün eyiblərdən pak olması haqda Quranda Əhzab surəsinin 33-cü ayəsi nazil olub²;

Müqəddəslərin təsvirləri və əşyaları – bunlar müqəddəslərin təsviri, müqəddəs hesab edilən daşlar, övliyaların qalıqları, müqəddəs bitkilər və ya ilahi və ya mənəvi aləmlə əlaqəsinə görə xüsusi hesab edilən digər əşyalar ola bilər;

Təsbehlər – namaz (dua) əsnasında zikr etmək və diqqəti yönəltmək üçün istifadə olunur;

Talismanlar və amuletlər – müxtəlif mədəniyyətlər və dini ənənələrdə qoruma, uğurlar və ya digər nemətlərə sahib olmaq üçün bu tip dini ləvazimatlardan istifadə oluna bilər.

Beləliklə, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin yuxarıda sadalanan dini ləvazimatlardan istifadə etmək, onları banderol, bağlama vasitəsilə almaq hüququ şərh edilən maddə ilə təsbit edilmişdir.

Dini ləvazimatlardan istifadə hüququ ilə yanaşı, qanunvericilik digər şəxslərin təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən bu hüquqa bir sıra məhdudiyyətlər qoymuşdur. Belə ki, “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 8.2-ci maddəsinə əsasən, tarixi və mədəni sərvət hesab edilən qiymətli metal və daşlardan hazırlanan, həmçinin kəsici-deşici alət şəklində olan dini əşyaların saxlanılması qadağan edilmişdir³.

Müxtəlif dinlərə məxsus dini ədəbiyyat nümunələrindən aşağıdakıları göstərə bilərik:

Qurani-Kərim – Allahın kəlamı sayılan islamın müqəddəs mətni Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.s) tərəfindən çatdırılmışdır. İlahiyyəti, əxlaqı, qanunları və tarixi hadisələri təsvir edən 114 surədən (fəsildən) ibarətdir;

İncil – Köhnə və Yeni Əhdi-Cədidən ibarət xristianlığın müqəddəs mətnidir. O, təlimləri, əxlaqi göstərişləri və tarixi hadisələri özündə əks etdirən qanunlar, peyğəmbərliklər, tarixlər, məsəllər, epistolər məktublar və kitablardan ibarətdir;

Tövrat – yəhudiliyin müqəddəs mətni “Musanın Beş kitabı” kimi də tanınır. Buraya Yaradılış, Çıxış, Lavililər, Saylar və Qanunun təkrarı daxil olmaqla qanunlar, peyğəmbərliklər, hekayələr və mahnılar daxildir;

Vedalar – hinduizmin dörd əsas kitabı – Riqveda, Samaveda, Yacurveda və At-harvavedanı ehtiva edən, mantralar, dualar, təlimlər və rituallardan ibarət mətnlərdir;

Sutralar – buddizmin Buddanın və onun davamçılarının təlimlərini ehtiva edən

¹ Yəhudi simvolikası, <https://russia-israel.com/blog/iudejskaya-simvolika.html>

² Ələm simvolu haradan gəlir və mənası nədir? <https://millikimlik.az/2021/3475/>

³ <https://e-qanun.az/framework/33805>

müqəddəs mətnləridir. Bəzi məşhur sutralara Dhammapada, Ürək Sutrasının Təmizlənməsi və Lotus Sutra daxildir.

Sadalanan dini kitablardan başqa, üzərində “dini təyinatlı” nəzarət markası olan kitablar da dini ədəbiyyata daxildir və həbs yerlərində onların oxunması, mütləq edilməsi icazəlidir (20.08.1992-ci il tarixli “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunun 22-ci maddəsinə əsasən, dini kitablar və ləvazimatlara nəzarət markasını AR Dini Qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi qoyur)¹.

Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi üçün həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən “müvafiq şəraitin yaradılması” dedikdə, BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına uyğun şəraitin yaradılmasının nəzərdə tutulduğunu hesab edirik. Belə ki, şəraitin aşağıdakı kimi olması gözlənilir: “Eyni dinə etiqad edən kifayət qədər məhbus olan müəssisələrdə həmin dinə mənsub ixtisaslı ruhanilər təyin edilməli, yaxud onların orada müvafiq ayinləri icra etməsinə icazə verilməlidir. Əgər belə məhbusların sayı kifayət qədər çoxdursa və müvafiq imkan varsa, belə din xadimi tam iş gününə təyin edilməlidir. Qaydalara əsasən təyin edilən, yaxud müəssisəyə buraxılan ixtisaslı din xadiminin müntəzəm surətdə dini ayinlər icra etmək və bunun üçün ayrılmış vaxtda vaxtaşırı öz dininə mənsub məhbusların yanına gedib, təklildə onlarla dini mövzularda söhbət etmək imkanı olmalıdır. Məhbusları hər hansı dinin ixtisaslı nümayəndəsi ilə təmas saxlamaq imkanından məhrum etmək olmaz. Digər tərəfdən, əgər məhbus din xadiminin onun yanına gəlməsinə etiraz edərsə, onun istəyinə tam hörmətlə yanaşılmalıdır. Hər bir məhbus öz müəssisəsinin divarları arasında keçirilən dini ayinlərdə iştirak etməklə və yanında öz dininə məxsus dini kitablar saxlamaqla dini ehtiyaclarını həyata keçirilməsi mümkün olduğu qədər, təmin etmək hüququna malik olmalıdır”². Onu da qeyd edək ki, “məhbus” dedikdə, burada həbs yerində saxlanılan şəxslər və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olmuş şəxslər başa düşülür.

Bundan başqa, bu sahədə qabaqcıl Qərb ölkələrinin təcrübəsinin tədqiqindən nəticə çıxararaq, aşağıda qeyd edilən imkanların da həbs yerlərində yaradılmasını mümkün və məqbul hesab edirik: din xadimi ilə nəzarətçi olmadan görüşmək; qapalı zərfdə olan məktubu din xadiminə (ruhaniyə) göndərmək; həbs yerinin ərazisində yerləşən dükandan öz dininə uyğun ərzaq məhsulları alaraq qidalanmaq imkanı yaratmaq; kamerada və ibadət otaqlarında dini geyimdən istifadə edilməsinə məhdudiyyət qoymamaq³.

Şərh edilən normanın tətbiqi qaydaları digər normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır. “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 23.1-ci maddəsinə əsasən, “həbs edilmiş şəxslərin vicdan və din azadlığına təminat verilir. Onlar istintaq təcridxanalarında dini ayinləri yerinə yetirmək, dini ləvazimatdan və ədəbiyyatdan istifadə etmək hüququna malikdirlər. Dini ayinlərin yerinə yetirilməsi üçün istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən müvafiq şərait yaradılır”. Həmçinin, həbs yerlərində dini ayinlərin icrası, dini ədəbiyyatdan və dini ibadət obyektlərindən istifadə

¹ <https://e-qanun.az/framework/7649>

² <https://ombudsman.az/storage/VoHQg9AigWg0W7YBfNZrIRmXC1UsZE1ectEq0hIM.doc>

³ “Я нахожусь в заключении”. Руководство тюремной администрации / https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/2023-05/Guide_je_suis_en_detention_russe.pdf

daxili nizam-intizam qaydalarının və ya digər tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin hüquqlarının pozulmasına səbəb olmamalıdır. Məsələn, dini ayinlər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin gecə səkkiz saat yatmaq hüququna mane olmamalıdır¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 11.1-ci maddəsinə əsasən, həbs edilmiş şəxslər üçün yeməklər hazırlanarkən, “həbs edilmiş şəxslərin... dini ənənələri nəzərə alınır”². Əslində, bu normaya istinad edilərək, Ramazan, Pasxa aylarında dinə riayət edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin oruc tutmaları üçün müvafiq şəraitin yaradılması və yaxud buddizmə etiqad edən şəxslər üçün ətsiz yeməklərin verilməsi nəzəri cəhətdən mümkündür.

Mövcud qanunvericiliyə (AR Konstitusiyasının 18-ci maddəsi) görə, bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

“Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunun 21-ci maddəsinə əsasən, “... həbs yerlərində... dini ibadətlər həmin müəssisələrdə olan şəxslərin xahişi ilə keçirilir. Həmin qurumlar din xadimlərinin dəvət olunmasına yardım göstərir, dini ibadətin, ayinin və ya mərasimin keçirilməsi vaxtının və digər şərtlərinin müəyyənləşdirilməsində iştirak edirlər. Dini qurumlar... həbs yerlərində... dini ibadətlərin təşkili məqsədilə həmin müəssisələrə müraciət edə bilər”³.

24.2-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

“Dini etiqad azadlığı haqqında” AR Qanununun 4-1.2-ci maddəsinə əsasən, **din xadimi** peşəkar dini fəaliyyətlə məşğul olan, dini sahədə ali və orta ixtisas təhsilli şəxsdir. Qanuna görə, peşəkar dini fəaliyyət dini tərbiyəyə və dini təhsilə, dindarların dini tələbatının ödənilməsinə, dinlərin yayılmasına, dini ayinlərin icrasına, moizələrin (xütbələrin) oxunmasına, dini qurumun inzibati və təşkilati idarəetməsinə yönəlməmiş fəaliyyət hesab olunur⁴;

Dini birlik anlayışı “Dini etiqad azadlığı haqqında” AR Qanununda “dini qurum”, “dini icma” sözləri ilə ifadə və tərif edildiyinə görə, hesab edirik ki, şərh edilən maddədə “dini birlik” sözü altında ölkədə müvafiq icra hakimiyyətində⁵ dövlət qeydiyyatına alınmış dini fəaliyyətlə məşğul olan hüquqi şəxs nəzərdə tutulur. “Dini etiqad azadlığı haqqında” AR Qanununun 8-ci maddəsinə əsasən, “**dini icma** dinə birlikdə ibadət etmək və digər dini tələbatı ödəmək məqsədilə eyni inzibati ərazi vahidi hüdudlarında yaşayan, könüllülük əsasında birləşmiş, yetkinlik yaşına çatmış dindar şəxslərin yerli dini qurumudur”. Azərbaycan Respublikasında dini məsələlərdə islam dini icmaları

¹ Mixlin A.S., Selivestrov V.S. “Cinayətin törədilməsində şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin tutulması haqqında” 103 sayılı 15.07.1995-ci il tarixli Federal Qanunun Kommentariyası

² <https://e-qanun.az/framework/33805>

³ <https://e-qanun.az/framework/7649>

⁴ “Dini etiqad azadlığı haqqında” AR Qanununun 4-1.1-ci maddəsi

⁵ Mövcud qanunvericiliyə görə, Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinə tabedir, digər dini icmaların Azərbaycan Respublikasında və xaricdə fəaliyyət göstərən dini mərkəzlərə (idarələrə) tabe olmaq və tabeliyini dəyişdirmək hüququ vardır. Həmin Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən, “dini mərkəz və idarələr, dini təhsil müəssisələri və dini icmalar, onların birlikləri **dini qurumlardır**. İslam dininə aid ibadət yerlərinə və ziyarətgahlara din xadimləri Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinə məlumat verilməklə Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təyin olunur. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən qeyri-islam dini icmalarında din xadimlərinin təyinatını dini icmanın təqdimatı əsasında tabe olduqları dini mərkəz (idarə) Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin razılığı ilə həyata keçirir¹.”

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, həbs yerinin məsul şəxsləri həbs yerində saxlanılan şəxslərin hansı dinə mənsub olmaları, həmin dinin çağırışları ilə yaxından tanış olub, digər saxlanılan şəxslərin hüquqlarının pozulub-pozulmayacağı barədə əsaslı qərarlar verməli və müvafiq dini ədəbiyyatın, ləvazimatların həbs yerində istifadə edilməsinə, təbliğ edilməsinə ciddi nəzarət etməlidirlər.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 18-ci maddəsinə əsasən: “Hər bir insan....vicdan və din azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa özü seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq və ya öz istədiyi dini və əqidəni qəbul etmək azadlığı və öz dini və əqidəsinə həm təkbaşına, həm də başqaları ilə birlikdə, açıq və ya özəl qaydada etiqad etmək, ibadət etmək, dini və mərasim ayinləri və təlimini yerinə yetirmək azadlığı daxildir. Heç kim öz seçiminə görə dininə və əqidəsinə malik olmaq və ya onları qəbul etmək azadlığını alçaldan məcburiyyətə məruz qalmamalıdır. Öz dininə və əqidəsinə etiqad etmək azadlığına yalnız qanunla müəyyən edilən və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və əxlaqın, eyni dərəcədə digər şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi üçün zəruri olan məhdudiyyətlər qoyula bilər”. Burada “dinə etiqad etmək hüququ” dedikdə, şəxsin özünü bu və ya digər dinə, dini konfessiya və ya cərəyana aid etməsinin hüquqi imkanı başa düşülməlidir. Dini etiqadı ifadə etmək, ibadətlərdə, dini ayin və mərasimlərdə iştirak etmək və dini öyrənmək kimi hərəkətlər dini etiqad azadlığı hüququnun obyektiv tərəfini müəyyən edən əsas elementlərdir².

¹ <https://e-qanun.az/framework/7649>

² Həsənov S. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun kommentariyası. Bakı -2014, s. 17

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

Şərh edilən normada Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının (Nelson Mandela qaydaları) tələbləri də nəzərə alınmışdır. Adı çəkilən Qaydaların 60-cı maddəsinə əsasən, hər bir məhbus öz müəssisəsinin divarları arasında keçirilən dini ayinlərdə iştirak etməklə və yanında öz dininə məxsus dini kitablar saxlamaqla dini ehtiyaclarını həyata keçirilməsi mümkün olduğu qədər təmin etmək hüququna malik olmalıdır¹.

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Rec(2006) 2 sayılı Təvsiyəsi – Avropa Penitensiar Qaydalarına əsasən, “imkan daxilində daxili rejim elə təşkil edilməlidir ki, məhbuslara öz dininə və məzhəbinə etiqad etməyə, müvafiq qaydada icazə almış bu din və etiqad üzrə nümayəndənin təşkil etdiyi xidmət və mərasimlərə baş çəkməyə imkan yaratsın; bu dinin və etiqadın nümayəndələri məhbuslara baş çəkmək və onlarla gizli şəraitdə təmasda olmaq imkanına malik olmalıdırlar; məhbuslara onların dininə və etiqadına aid olan kitab və ədəbiyyat saxlamağa icazə verilməlidir”².

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

12 may 2020-ci il tarixli “Karostelyov Rusiyaya qarşı” işdə ərizəçi şikayət etdi ki, həbsxanada Ramazan ayında gecə vaxtı dini ayinləri və dini vəzifələrini yerinə yetirə bilməməsi və ona qarşı qaldırılan intizam icraatları Konvensiyanın 9-cu maddəsinin tələblərini pozmuşdur. Məhkəmə Qərarında aşağıdakıları müəyyən etdi:

Məhkəmə həbsxana intizamının vacibliyini qəbul etsə də, ərizəçinin fərdi vəziyyətini açıq şəkildə nəzərə almayan və rəqabət aparan şəxsi və ictimai maraqlar arasında ədalətli balansın yaradılması tələbini nəzərə almayan bu formalist yanaşmanı qəbul edə bilməz.

Bu rəqabətli maraqları nəzərə alaraq Məhkəmə qəbul edir ki, ərizəçinin dini etiqadları ilə müəyyən edilmiş vaxtlarda dini əməlləri yerinə yetirmək vəzifəsinə əməl etməsi xüsusilə vacib idi. Bu vəzifə yalnız Ramazan ayında deyil, hər gün yerinə yetirilməli idi.

Məhkəmə belə qənaətə gəlir ki, ərizəçinin intizam cəzası nəticəsində din azadlığına edilən müdaxilə rəqabət aparan maraqlar arasında ədalətli tarazlığı pozub və Hökumətin qeyd etdiyi məqsədlərə qeyri-mütənasib olub. Buna görə də, hazırkı işin xüsusi hallarında 9-cu maddənin ikinci bəndinin mənasında demokratik cəmiyyətdə zəruri hesab edilə bilməz. Nəticədə, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin tələbləri pozulmuşdur”³.

¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) adopted on 17 December 2015, pp. 6

² Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies) [Revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 - see Rec(2006)2-rev], electron recourse: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>

³ “Karostelyov Rusiyaya qarşı”, bax: <https://european-court-help.ru/delo-29290-10-karostelev-protiv-rossii/>

07.12.2010-cu il tarixli “Yakubski Polşaya qarşı” işdə ərizəçi həbsxanada buddistlərə məxsus ətsiz pəhrizə riayət etmək imkanından məhrum olmasına görə Konvensiyanın 9-cu maddəsinin pozulmasından şikayət etmişdir. “Avropa Məhkəməsi həbsxanada vegetarian pəhrizin təmin edilməsini idarəetmənin pozulmasına gətirib çıxarmasına və başqalarına verilən yemək standartlarının aşağı salınmasına əmin olmadığını bildirdi. Beləliklə, Məhkəmə Nazirlər Komitəsinin Rec(2006) 2 sayılı Təvsiyəsi – Avropa Penitensiar Qaydalarına əsasən, məhbuslara yeməyin onların dini inanclarına uyğun verilməsi haqda qaydasına əsaslanaraq, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin tələblərinin pozulmasını müəyyən etmişdir”¹.

¹ “Jakóbski v. Poland” - [18429/06](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-688%22]}), bax: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-688%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-688%22]})

Maddə 25. Bağlama, sovqat, banderol, pul baratlarının alınması və ya göndərilməsi

25.1. Həbs edilmiş şəxs həftədə bir dəfə, tutulmuş şəxs isə hər gün bağlama, sovqat və banderol ala bilər. Bir bağlama və ya banderolun yuxarı çəkisi mövcud poçt göndərişləri qaydaları ilə müəyyən edilir. Bir sovqatın çəkisi bir bağlama üçün müəyyən olunmuş çəkidən artıq olmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar, ağır xəstəlikdən əziyyət çəkənlər (bu barədə tibbi rəy olduqda), orqanizmin funksiyalarının 61-80 və ya 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər, hamilə qadınlar, habelə yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar say məhdudiyyəti olmadan bağlama, sovqat və banderol ala bilərlər.

25.2. Qadağan edilmiş əşyaların, yaxud tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilməyən əşyaların keçirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə bağlama, sovqat və banderollara həbs yerinin işçiləri tərəfindən baxış keçirilir.

25.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin adına göndərilən bağlama, sovqat və banderollarda qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə, həmin əşyalar müvafiq protokol tərtib edilməklə götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. Bağlama, sovqat və banderollarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamasına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə həmin əşyalar müvafiq akt tərtib edilməklə götürülür, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad olunanadək saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilir və ya bağlama, sovqat və banderolu göndərmiş şəxsin hesabına geri qaytarılır, yaxud həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarına əsasən məhv edilir. Bu barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məlumat verilir.

25.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinin müdiriyyətinin razılığı ilə yaxın qohumlarına bağlama və ya banderol göndərə bilərlər.

25.5. Həbs edilmiş şəxslərə daxil olan pul baratları onların şəxsi hesabına köçürülür. Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin razılığı ilə öz yaxın qohumlarına şəxsi hesabından pul baratları göndərə bilərlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən bağlama, sovqat, banderol və pul baratlarının alınması və ya göndərilməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bağlama, sovqat, banderol, pul baratlarını alması və göndərməsi ilə bağlı qaydaları müəyyən etmək, onların bağlama, sovqat, banderol, pul baratlarını almalarını və göndərmələrini təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

ABŞ qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, bağlamaların, hədiyyələrin və pulların göndərilməsini tənzimləyən qaydalar əyalət və federal səviyyədə müəyyən edilir. Hər bir islah müəssisəsinin adətən öz qaydaları olsa belə, hamıya şamil olunan, aşağıda qeyd edilən ümumi prosessual qaydalar da mövcuddur:

– təsdiqləmə prosesi: tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə göndərilən əşyalar həbsxana işçiləri tərəfindən təsdiqlənməlidir. Buraya qaçaqmalçılıq və ya təhlükəsizlik risklərinin yoxlanılması daxildir;

– məhdudiyyət müəyyən edilən mallar: pul qismində müəyyən əşyaların komissar hesabı kimi xüsusi kanallar vasitəsilə göndərilməsi tələb oluna bilər. Birbaşa nağd pulun verilməsinə ümumiyyətlə icazə verilmir;

– hədiyyə məhdudiyyətləri: hədiyyələrin növləri və dəyəri ilə bağlı məhdudiyyətlər var. Məsələn, qida məhsulları tez xarab olmamalı və müəssisənin təlimatlarına cavab verməlidir. Həbsdə saxlanılan şəxslər il ərzində hədiyyələr ala bilsələr də, dəqiq vaxt və şərtlər müəssisənin qaydalarına, hədiyyənin xarakterinə və mövcud emal prosedurlarına uyğun olaraq dəyişə bilər¹.

Türkiyə qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən həbs edilmiş şəxslər ildə iki dəfə olmaqla (yanvar, mart, may, iyul, sentyabr, noyabr aylarının ilk həftəsində, dini bayramlarda, 31 dekabr və ya həbs edilmiş şəxsin doğum günü tarixində) kənardan hədiyyə olaraq başqa şəxslərin həyatı üçün təhlükə yaratmayan əşya (kitab və ya geyim) qəbul edə bilərlər².

Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmayanlar, habelə 65 yaşı tamam olmuş şəxslər və yanında uşağı olan qadınlar həbs yerinin rəhbərliyinin qərarı əsasında sayına və müddətinə məhdudiyyət qoyulmadan qadağan edilməmiş hədiyyələr qəbul edə bilərlər. Bundan başqa, uşaqlı qadınlar üçün həbs yerlərinin təhlükəsizliyinə təhlükə yaratmayan və uşaqların inkişafı üçün uyğun olan oyuncaqlar və ya digər əşyalar, həmçinin sağlam qida məhsulları hər zaman heç bir məhdudiyyət olmadan hədiyyə olaraq göndərilə bilər³.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan normanın tətbiq dairəsinə aşağıdakılar daxildir:

– tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bağlama (sovqat və banderol) qəbul et-

¹ What are the rules in prison regarding the giving and receiving of gifts from family members or friends of inmates?

<https://www.quora.com/What-are-the-rules-in-prison-regarding-the-giving-and-receiving-of-gifts-from-family-members-or-friends-of-inmates>

² “Ceza infaz kurumlarının yönetimi ile ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı hakkında yönetmelik”, Cumhurbaşkanlığı Kararının Tarihi: 28/03/2020, s.39-40

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.2324.pdf>

³ Yəni orada, s.41

mək hüququna dair münasibətlər: belə ki, normanın tələblərinə əsasən, həbs edilmiş şəxs həftədə bir dəfə, tutulmuş şəxs isə hər gün bağlama, sovqat və banderol ala bilər. Lakin bu tələb yetkinlik yaşına çatmayanlar, ağır xəstəlikdən əziyyət çəkənlər, orqanizmin funksiyalarının 61-80 və ya 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər, hamilə qadınlar, habelə yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlara şamil olunmur. Çünki şərh olunan maddənin tələblərinə əsasən, həmin şəxslər say məhdudiyyəti olmadan bağlama, sovqat və banderol ala bilərlər;

– preventiv məqsədlə bağlamaların yoxlanılması və baxış keçirilməsinə dair münasibətlər: norma həbs yerinin işçilərinə yalnız qadağan edilmiş əşyaların, yaxud tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilməyən əşyaların keçirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə bağlamalara (bänderol və sovqatlara) baxış keçirə bilmək səlahiyyəti verir;

– bağlamada (bänderolda və sovqatda) qadağan olunmuş əşya aşkar edildikdə səlahiyyətli şəxs tərəfindən görülməli olan tədbirlərlə bağlı münasibətlər: belə ki, qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə səlahiyyətli şəxsə aidiyyəti üzrə protokol və ya akt tərtib edilməklə bağlamaları (sovqat və bänderolları) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən götürüb özünə məlumat verməklə anbara təhvil verilməsi və ya onu göndərən şəxsə geri qaytarılması, habelə məhv edilməsi barədə qərar vermək hüququ verir;

– həbs edilmiş şəxslərin pul baratlarını qəbul edə bilməsi qaydalarına dair münasibətlər: normanın tələblərinə əsasən, tutulmuş şəxslərdən fərqli olaraq həbs edilmiş şəxslərin şəxsi hesabına pul baratları köçürülə bilər və onlar istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin razılığı ilə öz yaxın qohumlarına pul baratları göndərə bilərlər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

25-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi;

Bağlama – tərkibi göndərilmə üçün qanunvericiliklə qadağan olunmayan mal və əşyalardan ibarət olan və ölçüləri, çəkisi və qablaşdırma üsulu qanunvericiliklə müəyyən edilən poçt göndərişi¹;

Adi bağlama – qiyməti bəyan olunmadan göndərilmə üçün təqdim edilən bağlama²;

Bänderol – içərisində çap nəşrləri, işgüzar kağızlar və digər əşyalar olan və tərkibi, çəkisi və qablaşdırma üsulu bu Qaydalarla müəyyən edilən poçt göndərişi³;

¹ Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin 6 fevral 2016-cı il tarixli 0001 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Poçt rabitəsi xidmətlərinin göstərilməsi Qaydaları”na 1 nömrəli əlavənin 1.4.30-cu bəndi

² Yəni orada, 1.4.31-ci bənd

³ Yəni orada, 1.4.27-ci bənd

Sovqat – birinə göndərilən pay, hədiyyə, bəxşış¹;

Poçt göndərişi – poçt rabitəsi operatoru tərəfindən müəyyən ünvana çatdırılmaq üçün qəbul edilmiş poçt kartları, məktublar, teleqramlar, pul baratları, banderollar, kiçik paketlər, sekoqramlar, xüsusi “M” kisələri, bağlamalar²;

Yetkinlik yaşına çatmayanlar – on səkkiz yaşınadək olan şəxslər³;

Ağır xəstəlik – bir insanın sağlamlığına daimi və ya əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilən bir vəziyyət⁴;

Orqanizmin funksiyalarının 61-80 faiz pozulması – xəstəlik, zədə və çatışmazlıqlardan irəli gələn, insanın həyat fəaliyyəti kateqoriyalarının hər hansı birinin və ya bir neçəsinin II dərəcə məhdudlaşması halı⁵;

Orqanizmin funksiyalarının 81-100 faiz pozulması – xəstəlik, zədə və çatışmazlıqlardan irəli gələn, insanın həyat fəaliyyəti kateqoriyalarının hər hansı birinin və ya bir neçəsinin III dərəcə məhdudlaşması halı⁶;

Qadağan edilmiş əşyalar – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.4-cü maddəsi və onun şərh;

Saxlamasına icazə verilməyən əşyalar – “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 1 nömrəli əlavəsində və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 5 nömrəli əlavəsində⁷ verilmiş siyahı üzrə adları qeyd edilmiş əşyalar;

Hamiləlik – qadının döllənməsindən doğuma qədər keçən 40 həftəlik (280 gün) dövrə verilən ad⁸;

Cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada – CPM-in 45-54-cü maddələri ilə nəzərdə tutulan qaydalar;

Həbs yerinin işçiləri – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanması, onların üzərində nəzarət edilməsi və təhlükəsizliklərinə cavabdeh olan şəxslər⁹;

Baxış keçirmək – şərh olunan maddənin kontekstində bağlama, sovqat və banderolların keyfiyyət, uyğunluq və təhlükəsizliyinin yoxlanılması.

¹ Obastan, <https://obastan.com/sovqat/36674?l=az>

² “Poçt haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli 714-IIQ nömrəli Qanununun 1-ci maddəsi

³ “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 may 2005-ci il tarixli 919-IIQ nömrəli Qanununun 1.0.1-ci maddəsi

⁴ serious illness, <https://www.lsd.law/define/serious-illness>

⁵ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2022-ci il tarixli 187 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin müəyyən olunması meyarları”, 3.1.2-ci maddə, <https://e-qanun.az/framework/49623>

⁶ Yəni orada, 3.1.1-ci maddə

⁷ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, <https://e-qanun.az/framework/33805>

⁸ Hamiləlik, <https://az.wikipedia.org/wiki/Hamil%C9%99lik>

⁹ Prison officer, https://en.wikipedia.org/wiki/Prison_officer

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddənin mahiyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin şəxsi istifadəsi üçün onlara göndərilən əşyaların qanuna uyğun olmasını, onların saxlanıldığı həbs yerlərində nizam-intizam qaydalarını pozmamasını, qadağan edilmiş vasitələrdən istifadənin qarşısının alınmasını, habelə həbs yerlərində saxlanılma məqsədlərini pozan fəaliyyətin törədilməməsini, həbs yerlərində digər qanunsuz əməllərin törədilməsinin önənməsini (yəni, kənardan gətirilən kəsici və digər qadağan olunmuş əşya vasitəsilə yeni cinayət əməlinin və ya digər pozuntunun törədilməməsi) və bütün fəaliyyətin normalara uyğun icrasını əhatə edir.

Həbs edilmiş şəxsə münasibətdə bağlamanın (banderol və sovqat) və pul baratlarmının əldə edilməsi və ya göndərilməsi şərh olunan maddədə tənzimləndiyi halda, onun icra mexanizmi Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Belə ki, sözügedən Qaydaların 1.1-ci maddəsinə əsasən, həmin Qaydalar CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi mexanizmini müəyyən edir. Qanunun 25-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, “həbs edilmiş şəxs həftədə bir dəfə, tutulmuş şəxs isə hər gün bağlama, sovqat və banderol ala bilər”. Bağlama, sovqat və banderolda qanunla qadağan olunmamış əşyalar və digər vasitələr (məsələn, yemək, kosmetik vasitələr, geyim əşyaları və digər bu qəbildən olan vasitələr) göndərilə bilər. Bir bağlama və ya banderolun yuxarı çəkisi mövcud poçt göndərişləri qaydaları ilə müəyyən edilir. Tarif (qiymət) Şurasının 13 yanvar 2022-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Poçt rabitəsi xidmətləri üzrə tariflər”in I hissəsinə görə, banderolun yuxarı çəkisi 500 qramdan, adi bağlamanın çəkisi isə maksimum 10 kq-dan çox ola bilməz. Bir sovqatın çəkisi bir bağlama üçün müəyyən olunmuş çəkidən artıq olmamalıdır¹. Qeyd edək ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar, müvafiq tibbi rəy olduqda ağır xəstəlikdən əziyyət çəkənlər, I və II qrup əlilliyi olan şəxslər, hamilə qadınlar, habelə yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar say məhdudiyyəti olmadan bağlama, sovqat və banderol ala bilərlər.

Qaydaların 9.2-ci maddəsinə görə, vətəndaşlardan sovqatların qəbul edilməsi məqsədilə istintaq təcridxanalarının giriş hissəsində xüsusi otaqlar təşkil olunur, onlar bu Qaydalarda göstərilən avadanlıqlarla təchiz edilir. Həmin otaqların görünən yerlərində sovqatların qəbulu, görüşlərin təqdimetmə qaydaları, həbs edilmiş şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi, sovqatlarda gətirilməsi, bağlama və banderollarda göndərilməsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı barədə məlumat, habelə bu siyahıda göstərilən əşyaların yoxlamadan gizlətməklə və ya hər hansı digər üsulla verilməsi (göndərilməsi və ya ötürülməsi) ilə bağlı məsuliyyət müəyyən edən CM-in müvafiq maddəsinin və digər normativ hüquqi aktların mətni, habelə həmin otaqların iş rejimi və vətəndaşların qəbul günləri barədə məlumat lövhələri asılır.

¹ “Universal poçt rabitəsi xidmətlərinin tariflərinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin Kollegiyasının № 3-27/3-7-1/2024-li, 12 yanvar 2024-cü il tarixli Qərarı, <https://e-qanun.az/framework/56082>

Qaydaların 9.3-cü maddəsinə əsasən, sovqat gətirmiş şəxs və ya şəxslərdən biri müəyyən edilmiş formada üç nüsxədən ibarət ərizə blankını doldurur və imzalayır (sovqat gətirmiş şəxslər ərizə blankları ilə müəssisə müdiriyyəti tərəfindən təmin edirlər). Həmin şəxslər bu blankın arxa tərəfində həbs edilmiş şəxslərə saxlanılması, sovqatlarda gətirilməsi, bağlama və banderollarda göndərilməsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı ilə, habelə bu siyahıda göstərilən əşyaların hər hansı bir üsulla verilməsinə və ya ötürülməsinə görə cinayət məsuliyyətinin yaranması barədə məlumatlandırılırlar. Ərizənin hər üç nüsxəsi sovqat gətirmiş şəxsin (şəxslərin) şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlə birlikdə görüş otağına təhkim olunmuş nəzarətçiyə təqdim edilir.

Nəzarətçi ilk növbədə həbs edilmiş şəxsin sovqat almaq hüququnun olub-olmadığını yoxlayır, əgər onun belə bir hüququ varsa, sovqat gətirmiş şəxsin (şəxslərin) şəxsiyyətini təsdiq edən sənədini və ərizənin hər üç nüsxəsinin tələb edilən qaydada tərtib edildiyini yoxlayır. Əgər sovqat gətirmiş şəxs (şəxslər) ərizənin arxa tərəfində göstərilmiş məlumatı imzalamaqdan imtina edərsə və yaxud sovqat gətirmiş şəxsin (şəxslərin) təqdim etdiyi sənədlə onun şəxsiyyətinin uyğun gəlmədiyi müəyyən olunarsa, nəzarətçi bu barədə istintaq təcridxanasının müdiriyyətinə məlumat verir, onun göstərişi ilə səbəbi bildirilməklə sovqatın qəbul edilməsindən imtina edilir və bu barədə müvafiq akt tərtib olunur. Aktın surəti sovqatın gətirildiyi həbs edilmiş şəxsin şəxsi işinə əlavə edilir.

Sovqat gətirmiş şəxsin (şəxslərin) şəxsiyyəti müəyyən edildikdən və ərizələri yoxlanıldıqdan sonra, nəzarətçi sovqatı gətirən şəxsə (şəxslərə) həbs edilmiş şəxslərə saxlanılması, gətirilməsi və göndərilməsi qadağan olunmuş əşyalar və bu əşyaların onlara yoxlamadan gizlətməklə və ya hər hansı digər üsulla verilməsinə və ya ötürülməsinə görə cinayət məsuliyyətinin yaranması barədə bir daha xəbərdarlıq edir. Bundan sonra onların iştirakı ilə sovqatın qəbul edilməsi barədə ərizənin birinci nüsxəsini imzalayır, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlə birlikdə sovqatı gətirmiş şəxsə qaytarır. Ərizənin ikinci nüsxəsi sovqatın qəbul edilməsi barədə həbs edilmiş şəxs tərəfindən imzalandıqdan sonra, ayrı qovluğa tikilir və həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından çıxdıqdan sonra bir il müddətində saxlanılır, ərizənin üçüncü nüsxəsi isə şəxsi işinə tikilir. Həbs edilmiş şəxs ərizəni imzalamaqdan imtina edərsə, bu barədə ərizədə müvafiq qeydiyyat aparılır¹.

Qanunun 25.2-ci maddəsinə görə, qadağan edilmiş əşyaların, yaxud tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilməyən əşyaların keçirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə bağlama, sovqat və banderollara həbs yerinin işçiləri tərəfindən baxış keçirilir. Qaydaların tələblərinə² əsasən, həbs edilmiş şəxslərin adına göndərilən bağlama və banderollarda, gətirilən sovqatlarda qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə, həmin əşyalar protokol tərtib edilməklə götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. Bağlama, sovqat və banderollarda həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə

¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları"nın 9.3-cü maddəsi, <https://e-qanun.az/framework/33805>

² Yəni orada, 9.6-cı maddə

verilməyən əşyalar aşkar edildikdə, onlar akt tərtib edilməklə götürülür və həbs edilmiş şəxs azad olunanadək həmin əşyalar saxlanılması üçün istintaq təcridxanasının anbarına təhvil verilir və ya bağlama və banderolu göndərmiş şəxsin hesabına geri qaytarılır. Həmin ərzaq məhsulları və ya əşyalar geriye göndərilməsi üçün poçt müəssisəsi tərəfindən qəbul edilmədikdə, habelə onların təbii səbəblərdən istintaq təcridxanasının anbarında saxlanması mümkün olmadıqda, istintaq təcridxanası müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə məhv edilir və həbs edilmiş şəxsə bu barədə məlumat verilir. Qanunun 25.3-cü maddəsinə görə, yuxarıda qeyd edilən qayda tutulmuş şəxsə də şamil edilir.

Qaydaların 9.7-ci maddəsində¹ isə sovqatın qəbul edilmədiyi və onu gətirən şəxsə geri qaytarıldığı hallar (həbs edilmiş şəxs həbsdən azad edildikdə, istintaq təcridxanasından göndərildikdə, vəfat etdikdə və s.) qeyd edilmişdir.

Sözügedən Qaydalarda həmçinin həbs edilmiş şəxs cərimə təcridxanasına yerləşdirildiyi zaman onun adına gəlmiş bağlama və banderolların haraya təhvil verilməsi və onun tərəfindən götürülməsi qaydaları da müəyyən edilmişdir. Belə ki, şəxs cərimə təcridxanasında olduğu zaman ona gəlmiş bağlama və banderollar təcridxananın anbarına təhvil verilir və şəxsin cərimə təcridxanasında saxlanılma müddəti başa çatdıqdan sonra özünə təqdim edilir.

Həbs edilmiş şəxsə bağlama və banderollar qəbul olunduğu gündən üç saat ərzində, şəxs təcridxanada olmadığı halda (müvəqqəti istintaq hərəkətləri və ya məhkəmə baxışı ilə əlaqədar) isə geri qayıtdıqdan sonra təqdim edilir².

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları (APQ)

APQ-nin 31-ci Qaydası müəyyən edir ki, məhkumların daxili intizam qaydaları ilə saxlanılmasına icazə verilməyən bütün əmlakları onlar penitensiar müəssisəyə daxil olarkən saxlanmaq üçün anbara təhvil verilir. Bu əmlakın yaxşı vəziyyətdə saxlanılması təmin edilməlidir.

APQ-nin tələblərinə əsasən, həbsdə saxlanılan şəxslərin əşyaları onların məhv edilməsi yalnız səlahiyyətli şəxs tərəfindən məqsədəuyğun hesab edildiyi hallarda məhv edilə bilər.

İşgəncələrə qarşı Avropa Komitəsi

İQAK Yunanıstana səfəri barədə hesabatında qeyd etmişdir ki, dövlətlər həbsdə saxlanılan bütün şəxsləri müvafiq miqdarda paltar və zəruri əşyalarla təmin etməlidirlər. Bu əsas tələb hər hansı səbəbdən praktikada yerinə yetirilə bilmirsə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bu zəruri əşyalarla təmin olunmasına imkan vermək üçün bağlamaların qəbulu qaydaları yumşaldılmalıdır.

¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "İstintaq təcridxanasının daxili intizam Qaydaları"nın 9.7-ci maddəsi, <https://e-qanun.az/framework/33805>

² Yəni orada, 9.10-cu maddə

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Dankeviç Ukraynaya qarşı” işdə ərizəçi iddia edirdi ki, həbs yerinin müdiriyyəti onun şəxsi əşyalarını, o cümlədən ailəsindən gələn pul və hədiyyələri müvafiq hüquqi əsas və ya adekvat kompensasiya təqdim etmədən qanunsuz olaraq müsadirə edib. O, iddia edib ki, bu, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1 saylı Protokolu-
lunun 1-ci (mülkiyyətin qorunması) və 8-ci (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulmasıdır.

İHAM 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulduğunu müəyyən etdi. Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, Ukrayna hakimiyyət orqanları adekvat hüquqi təminatlar və ya aydın və ədalətli prosedur təqdim etməyiblər. İHAM həmçinin müəyyən etdi ki, Dankeviçin şəxsi əşyaları ilə yaxşı rəftar edilməməsi və onun şəxsi toxunulmazlıq hüququna hörmət edilməməsi 8-ci maddənin pozuntusunu təşkil edir.

Məhkəmə vurğuladı ki, hakimiyyət orqanları məhbusların şəxsi mülkiyyətinə hörmət etməli və bu əmlaka hər hansı müdaxilənin mütənasib və əsaslı olmasını təmin etməlidir. “Nazarenko Ukraynaya qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etmişdir ki, həbsxana rəhbərliyinin bütün həbs edilmiş şəxsləri həbsdə saxlanılan müddət ərzində geyim, yemək və tibbi xidmətlə təmin etdiyini nəzərə alaraq, həmin şəxslər tərəfindən hər altıncı həftədən bir bağlamaların və ya kiçik paketlərin qəbulunun mümkünlüyü balansla riayət etmək kimi qiymətləndirilə bilər.

Maddə 26. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakı

26.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər cinayət prosesini həyata keçirən orqanın razılığı ilə Daxili intizam qaydalarına uyğun olaraq şəxsən və ya öz nümayəndələrinin vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərində iştirak edə bilərlər.

26.2. Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında notariusun xidmətlərindən istifadə edə bilərlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində (müqavilələr bağlamaq, əmlakını idarə edə bilmək və ya digər mülki əməliyyatlarda iştirak edə bilmək imkanı ilə bağlı münasibətlər) iştirakı, habelə həbs edilmiş şəxslərin notarius xidmətlərindən istifadə etmək hüququ ilə bağlı yaranmış münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin fiziki azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq, onların mülki hüquq münasibətlərində iştirakını, mülki hüquqlardan istifadə etməsini və mülki vəzifələrini yerinə yetirməsini, habelə həbs edilmiş şəxslərin notarius xidmətlərindən istifadəsini təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

İngiltərə və Uelsdə həbsdə saxlanılma tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bəzi hüquqlarının müvəqqəti olaraq itirilməsinə səbəb olsa da (həbs müddəti ərzində azadlığın itirilməsi, səsvermə hüququnun olmaması və s.), onlar mülki hüquq münasibətlərində iştirak etmək, müqavilələr bağlamaq kimi hüquqlarını itirmirlər. Bəzən həbsdə saxlanılan şəxsin müqaviləni necə bağlaya bilməsi ilə bağlı praktiki problemlər yarana bilər ki, bu da onlar üçün məhdudiyyətlər təşkil edə bilər, lakin həmin əngəllər daha sonra aradan qaldırıla bilər. Məsələn, müqavilə bağlamaq üçün xüsusi metodun tətbiqi tələb olunduqda (məsələn, elektron formada istifadə etməklə və ya ənənəvi imza əldə etməklə) bu, dərhal mümkün olmaya bilər¹.

Moldova qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, həbsdə saxlanılan şəxslər müstəsna hallarda (mülki sənədlərin imzalanması üçün) notariusla görüşlər keçirə bilərlər. Belə ki, notariusla bağlı qeyd həbsdə saxlanılan şəxslərin görüşə biləcəkləri şəxslərin adları sırasına daxil edilmişdir².

¹ Are there any restrictions to an individual in prison entering into a contract (eg do they have capacity to enter into a contract)? Published on: 23 September 2022, <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/are-there-any-restrictions-to-an-individual-in-prison-entering-into-a-contract-eg-do-they-have-capacity>

² Guidance about Information pack for British nationals arrested or detained in the Republic of Moldova Updated 12 December 2023, <https://www.gov.uk/government/publications/moldova-prisoner-pack/information-pack-for-british-nationals-arrested-or-detained-in-the-republic-of-moldova>

Kanada qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbsdə olduqları müddət ərzində bütün mülki hüquqlarını, o cümlədən əmlakı idarə etmək və müqavilə bağlamaq hüquqlarını saxlayırlar. Bununla belə, onlara bəzi hallarda həbslə əlaqədar praktiki məhdudiyyətlər tətbiq oluna bilər.

Həbsdə saxlanılan şəxslər eyni zamanda yazılı ünsiyyət vasitəsilə və ya onların adından nümayəndələrin çıxış etməsi ilə məhkəmə proseslərində iştirak edə bilərlər¹.

Türkiyə qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər qeyri-ış günləri istisna olmaqla, iş saatları müddətində görüş üçün icazə verilən yerdə notariusla görüşmək, istədikləri şəxsə onları təmsil edə bilmələri üçün etibarnamə vermək hüququna malikdirlər².

Şərh olunan Qanun qəbul edildikdən sonra 26-cı maddədə dəyişiklik edilməmişdir.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin şəxsən və ya öz nümayəndələri vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərində iştirakı, həmçinin notarius xidmətlərindən istifadə etmək istədikləri hallarda tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

26-cı maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr³;

Mülki hüquq münasibətləri – subyektləri bir-biri ilə qarşılıqlı hüquq və vəzifələrlə əlaqədar olan, subyektlərin bərabərliyinə, sərbəstliyinə və məsuliyyətinə əsaslanan, pozularkən bir qayda olaraq iddia qaydasında müdafiə olunan, əmlak və ya qeyri-əmlak dəyəri olan, qanunvericiliklə mülki dövryyədən çıxarılmamış maddi və ya qeyri-maddi nemətləri tənzimləyən münasibətlər⁴;

Nümayəndə – qanunla nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərlə yerinə yetirilmə hüququ təmsil edənə aid olan bütün prosessual hərəkətləri təmsil edilən adından yerinə yetirən valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər və başqa şəxslər⁵;

¹ Corrections and Conditional Release Act, <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-44.6/fulltext.html>

² Tutuklu ve hükümlü rehberi, <https://dogubayazittcik.adalet.gov.tr/tutuklu-ve-hukumli-rehberi>

³ CPM-in 7.0.5-ci maddəsi

⁴ AR MM-in 4 və 5-ci maddələri

⁵ AR MPM-in 72-ci maddəsi

İstintaq təcridxanası – həbs edilmiş şəxslərin saxlanıldığı yer¹;

Daxili intizam qaydaları – təşkilatın və ya müəssisənin işçilərinin, habelə orada saxlanılan şəxslərin davranışını tənzimləmək üçün müəyyən etdiyi qaydalar toplusu;

Notarius xidmətləri – notariuslar tərəfindən “Notariat haqqında” Qanunun 17-ci maddəsinin birinci hissəsinin 6-8-ci bəndlərində sadalanan notariat hərəkətlər².

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan normanın mahiyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquqlar əldə etmək və həyata keçirmək hüququnu prinsipcə təsdiqləyir, lakin bu hüququ cinayət prosesini həyata keçirən orqanın icazəsi ilə məhdudlaşdırır. Bu məhdudiyyət həbs edilmiş şəxsin mülki hüquq münasibətlərində iştirakını birbaşa cinayət prosesinə rəhbərlik edən şəxsin və ya orqanın mülahizəsindən asılı edir. Ancaq bu cür mülahizə özbaşına olmamalıdır. İcazə verməkdən imtina cinayət prosesinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi maraqları, həbsdə olan şəxsin və ya digər şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi zərurəti ilə əsaslandırıla bilər. Bu səbəblərə görə mülki hüquq münasibətlərində iştiraka icazədən yalnız onun başa çatdırılmasının yuxarıda göstərilən maraqlara zərər vuracağına inanmaq üçün əsaslar olduqda imtina edilə bilər.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakına icazə verilməsi məsələsinə baxılarkən onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar əqdləri bir qayda olaraq qanuni nümayəndələrinin – valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya qəyyumlarının yazılı razılığı ilə bağlayırlar. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin mülki əməliyyatda öz nümayəndəsi vasitəsilə iştirak etmək istədikdə ona yazılı etibarnamə verilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində bilavasitə, habelə nümayəndələri vasitəsilə iştirakına yalnız cinayət işinə rəhbərlik edən orqanın icazəsi ilə yol verilir və bu hüquqlardan istifadə daxili intizam qaydalarına uyğun olmalıdır. Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakının bu forması üçün əqdlərin qanuniliyinə həbs yerləri müdiriyyətinin daxili nəzarəti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu məhdudiyyətin mahiyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin şəxsi istifadəsində olan və müvafiq əməliyyatlar yolu ilə onlara məxsus əşyaların bağışlanması, dəyişdirilməsi, müvəqqəti istifadəyə verilməsi, satışı və alınması proseduru təmin etmək məqsədi daşıyır.

Şərh olunan maddənin mətnində təsbit edilməsə də, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın³ 4.1.11-ci maddəsinə əsasən, həm tutulmuş, həm də həbs edilmiş şəxslər mülki hüquq münasibətlərində iştirak etmək, notariusun xidmətlərindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” AR-nın 352-IVQ nömrəli Qanununun 4-cü maddəsi

² “Notariat haqqında” AR-nın 762-IQ nömrəli Qanununun 17-ci maddəsi

³ AR NK-nın 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 4.1.11-ci maddəsi

“Notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimat”ın tələblərinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin notarius xidmətlərindən istifadə etmək barədə həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə göndərdikləri müraciətlər və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın razılığı notariat kontoruna daxil olduqdan sonra, notarius həbs yerinin müdiriyyəti ilə razılaşdırılmaqla, notariat hərəkətinin aparılması gününü və vaxtını müəyyən edir. Notariat hərəkətinin aparılması üçün qanunvericiliklə tələb olunan sənədlər, o cümlədən həbs yerində saxlanılan şəxsin şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd notariusla təqdim edildikdən sonra onunla həbs yerinin müdiriyyətinin notariat hərəkətinin aparılması üçün müəyyən etdiyi yerdə notariat hərəkəti aparılır. Həbs yerlərində saxlanılan şəxsin müraciəti və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın razılığı notariat işində saxlanılır və notariat hərəkətləri həbs yerlərinin olduğu inzibati ərazi üzrə notariat kontorunun notariusu tərəfindən aparılır¹.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Şurasının “Məhkumların seçim, mülki və sosial hüquqları üzrə” 62 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş 195 sayılı Təvsiyə

Adı çəkilən Təvsiyədə həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakı ilə bağlı aşağıdakı müddəalar qeyd edilmişdir:

a) azadlıqdan məhrumetmə faktı həbs edilmiş şəxslərin şəxsən və ya onların adından çıxış edən nümayəndə vasitəsilə mülki hüquqlarını həyata keçirməsinə mane olmur;

b) həbs edilmiş şəxs öz hüquqlarını şəxsən həyata keçirməyi qeyri-mümkün hesab edərsə, onun təmsil olunmasına icazə verilir².

Təvsiyədə eyni zamanda həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən həbs edilmiş şəxslərə öz mülki hüquqlarından istifadə etmək hüququnun qadağan edildiyi hallar sadalınmışdır:

a) belə hüquqların həyata keçirilməsi həbsin məqsədləri və ya cinayətkarın rəftarı ilə uyğun gəlmirsə;

b) əgər həbs edilmiş şəxsə münasibətdə bu hüquqların həyata keçirilməsi onun mənafeyinə xələl gətirmədən azadlığa çıxana qədər təxirə salına bilərsə³.

Avropa Penitensiar Qaydaları (APQ)

APQ-də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakını tənzimləyən birbaşa norma olmasa da, Qaydaların 24-cü maddəsinin tələblə-

¹ AR NK-nın 2000-ci il 11 sentyabr tarixli, 167 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimat”ın 15-1-ci maddəsi

² Electoral, civil and social rights of prisoners - Recommendation 195. Pp-3, https://www.eods.eu/library/CoE_Recommendation%20on%20the%20Electoral,%20Civil%20and%20Social%20Rights%20of%20Prisoners_1962_EN.pdf

³ Yəni orada

rinə əsasən, həbsdə saxlanılan şəxslərə kifayət qədər tez-tez öz ailələri, digər şəxslər və kənar təşkilatların nümayəndələri ilə poçt, telefon və yaxud digər əlaqə vasitələrinin köməyi ilə əlaqə saxlamaq hüququ verilir¹. Bu hüquq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə özləri və ya nümayəndələri vasitəsilə mülki hüquq münasibətlərində sərbəst (bəzi müstəsna hallarda bu hüquq məhdudlaşdırıla bilər) iştirak edə bilmək imkanı verir.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK öz hesabatlarının əksəriyyətində həbsdə saxlanılan şəxslər üçün şəraitin yaxşılaşdırılmasına və onların mülki hüquqlarının ayrılmaz hissəsi olan hüquqi resurslara çıxış imkanının olmasına xüsusi diqqət yetirir. Belə ki, İQAK 2015-ci il Türkiyə hesabatında həbsdə saxlanılan şəxslərin hüquqi yardıma daha yaxşı çıxışının və onların mülki hüquq münasibətlərində səmərəli iştirakına imkan verən şəraitin yaxşılaşdırılmasının vacibliyini vurğulamışdır. İQAK həmin hesabatında həbsdə saxlanılan şəxslərin notariat xidmətlərindən istifadə etmək imkanının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılmasını dövlətlərə tövsiyə etmişdir².

¹ European Prison Rules, Council of Europe, June 2006. <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² On the visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), 2015. <https://rm.coe.int/pdf/168075ec0a>

Maddə 27. İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın tətbiq edilməməsi

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər heç bir halda işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməzlər. Onlar həbs yerlərində insan ləyaqətini alçaldan şərəitdə saxlanıla bilməzlər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların vəzifəli şəxslər, rəsmi şəxslər, onların təhriki, xəbərdar olması və göz yumması (susmaqla razılıq) ilə digər şəxslər tərəfindən işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmasına yol verilməməsi ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların vəzifəli şəxslər, rəsmi şəxslər, onların təhriki, xəbərdar olması və göz yumması ilə digər şəxslər, o cümlədən həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların özləri tərəfindən işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmaması ilə bağlı qadağaların müəyyən edilməsi, həbs yerlərində olduqları müddətdə saxlanılan şəxslərin şəxsi toxunulmazlığının, işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya məruz qoyulmamasının təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə münasibətdə işgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın tətbiq edilməməsi barədə xüsusi norma nəzərdə tutulmamışdır. Həmin Qanunun 35-ci maddəsinin 8-ci bəndində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinin əməkdaşlarına qarşı onların ləyaqətini alçaldan hərəkətlərə yol verməməsi vəzifəsi öz ifadəsini tapmışdır. Qanuna sonradan Milli Preventiv Mexanizmin fəaliyyəti ilə bağlı 46-10 – 46-20-ci maddələr əlavə edilmiş, həmin maddələrdə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə işgəncələr, digər qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan hərəkətlərin araşdırılması proseduru öz əksini tapmışdır¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxla-

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

nılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun həbsdə saxlanılmanın prinsiplərindən bəhs edən 4-cü maddəsi müəyyən edir ki, həbsdə saxlanılma insan ləyaqətinə hörmətlə həyata keçirilməli, tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə işgəncə və digər fiziki və mənəvi əzab yetirməyə yönəlmiş hərəkətlərlə müşayiət olunmamalıdır.

Qanunun 36-cı maddəsinə müvafiq olaraq həbs yerlərinin əməkdaşlarına qarşı onların ləyaqətlərinin alçaldılmasına yönəlmiş hərəkətlərə yol verilməməsi tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdir¹.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

BMT-nin işgəncələr üzrə xüsusi məruzəçisi, professor Teo van Boven qeyd edirdi ki, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə qarşı işgəncə və qəddar rəftar, adətən, hər hansı formada ictimai nəzarət üçün əlçatımlı olmayan saxlanma yerlərində baş verir. Bu, işgəncələrin tam cəzasızlıq şəraitində həyata keçirilməsi üçün ideal mühitdir”².

Normanın işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzadan müdafiə etdiyi şəxslər həbs yerlərində saxlanılanlar, qadağanın müəyyən edildiyi şəxslər isə həbs yerinin işçiləri, prosessual fəaliyyəti həyata keçirənlər, həmçinin vəzifəli şəxslərin təhriki, xəbərdar olması və göz yumması ilə işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzanı tətbiq edən şəxslərdir. İşgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzanı tətbiq edən şəxslər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər olsalar da, onlar həmin hərəkəti vəzifəli şəxslərin təhriki, göz yumması (susmaqla razılığı bildirmək) və ya xəbərdar olması ilə həyata keçirənlər belə, vəzifəli şəxslərə münasibətdə həmin norma tətbiq olunacaqdır. Hesab edirik ki, həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, məhkumlar bir-birinə münasibətdə işgəncə və digər pis rəftar hallarına yol verdikdə də şərh olunan maddə tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

27-ci maddənin şərh

Əsas anlayış və terminlərin izahı

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

İşgəncə – BMT tərəfindən 10 dekabr 1984-cü il tarixində qəbul edilmiş, 26 iyun 1987-ci ildə qüvvəyə minmiş “İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud insan ləyaqətini alçaldan davranış və cəzanın qadağan olunması haqqında” Konvensiyanın

¹ Федеральный Закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44. <https://base.garant.ru/1305540/>

² “Azadlıqdan Məhrumətmə Yerlərinin monitorinqi”. Praktiki soraq kitabı. Bakı – 2010, s. 7

1-ci maddəsinə əsasən, Konvensiyanın məqsədləri üçün “işgəncə” termini dövlətin və zifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud da onların təhrik etməsi, xəbərdar olması, yaxud göz yumması ilə hər hansı bir şəxsə ondan və ya başqa şəxsdən məlumat almaq, yaxud onun etirafına nail olmaq, onu və ya başqa şəxsi törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhələnilən hərəkətə görə cəzalandırmaq, həmçinin onu və ya başqa şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək, yaxud hər hansı xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan istənilən səbəbə görə qəsdən güclü, fiziki, yaxud mənəvi ağrı və əzab yetirən hərəkətlər deməkdir.

Bu anlayışa qanuni sanksiyalar nəticəsində törəyən, bu sanksiyaların ayrılmaz tərkib hissəsi kimi olan, yaxud onların təsadüfən doğurduğu ağrı və əzablar daxil edilmir¹.

Konvensiyanın 1-ci maddəsində sadalanmayan məqsədlərə çatmaq üçün tətbiq olunan rəftar da işgəncə kimi qiymətləndirilə bilər. Hətta müstəsna olaraq sadist motivlərlə və ya başqa səbəblərə görə tətbiq olunan işgəncədə də cəza və ya qorxutma üsürü mövcud olur və bu cür əməllər 1-ci maddənin təsiri altına düşən kimi tövsif oluna bilər².

Hər hansı xarakterli ayrı-seçkilik dedikdə, şəxsin vətəndaşlıq, sosial, irqi, cinsi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətinə, dilinə, mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə, qulluq mövqeyinə, əqidəsinə əsaslanan əlamətlər nəzərdə tutulur. Göstərilən əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyin qadağan olunması bir çox beynəlxalq konvensiyalarda öz əksini tapmışdır.

BMT-nin İƏK aşağıdakı hərəkətləri Konvensiyanın 22-ci maddəsinin pozuntusu əsasında “işgəncə” kimi qiymətləndirdi:

– qurban qandalla istilik sisteminə bağlandıqdan sonra polis tərəfindən əl və ayaq zərbələri ilə döyülmüş, irqçi xarakterli təhqirlərə məruz qalmış, daha sonra onu dəmir boru ilə döymüşlər. Döymə nəticəsində qurbanın qulaqlarından qan gəlmişdir. Onun tutulması və döyülməsi beş saat yarım davam etmişdir³;

– qurban olan qadını alt paltarlarına kimi soyunmağa məcbur etmiş, sonra onu dəmir boruya bağlayıb metal boru, polis dəyənəyi ilə bir saat ərzində döymüşlər. O, sonrakı üç günü də həmin otaqda yeməkdən, sudan, tibbi yardımdan məhrum olunmuş vəziyyətdə saxlanılmışdır⁴.

BMT-nin İƏK ayrı-ayrı dövlətlərə münasibətdə Yekun Qeydində də işgəncə faktlarını müəyyən etmişdir:

– bədəni ağırlı vəziyyətdə bərkitmə, başa kisə keçirmə, uzunmüddətli yüksək səsli musiqi səsləndirilməsi, davamlı olaraq yuxudan məhrum etmə, ölümlə hədələmə, buzlama üçün soyuq havadan istifadə etmə və güclü silkələmə kimi hərəkətlərin məcmusu⁵;

¹ “İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud insan ləyaqətini alçaldan davranış və cəzanın qadağan olunması haqqında” Konvensiyanın 1-ci maddəsi

² Предупреждение пыток. Дайджест решений Европейского комитета против пыток и Комитета ООН против пыток. Будапешт - 2000, с. 36

³ “Dragan Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro” (CAT 207/02), paragraph 2.1, 5.3.

⁴ “Danilo Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro”, Comm. No. 172/2000. Comm. Against Torture (16 November 2005), paragraph 2.1, 2.2. and 7.1.

⁵ İsrailə münasibətdə Yekun Qeydlər (1997) UN doc. A/52/44, paraqraf 257

– susmaqla razılığın əhəmiyyəti “Dzemajl et al v. Yugoslavia” (CAT 161/100) işində müzakirə olunmuşdu. Polis işçiləri dövlətin vəzifəli şəxsləri kimi birbaşa risk haqqında məlumatlı olsalar da, heç bir tədbir görməmiş və sadəcə müşahidə ilə qənaətlənmişlər¹.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Konvensiyanın həmin maddəsi şərh və tətbiq edilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən hüquqi akt kimi Konvensiyanın predmet və məqsədi onun təminatlarının real və səmərəli olmasını tələb edir. Təminat verilən hüquqların hər hansı şərhli hüquqi akt kimi məqsədi demokratik cəmiyyətin ideya və dəyərlərinin təmini və inkişafı olan Konvensiyanın ümumi ruhuna uyğun olmalıdır².

Konvensiyanın 3-cü maddəsində demokratik cəmiyyətin fundamental dəyərlərindən biri öz ifadəsini tapmışdır. İşgəncələrin, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəzanın qadağan olunması insan ləyaqətinə hörmətlə sıx əlaqədə olan sivil cəmiyyətin dəyərlərini özündə təmsil edir³.

Hətta terrorçuluq və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə kimi ən çətin şəraitdə belə, Konvensiya işgəncəni və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarı, yaxud cəzanı qəti şəkildə qadağan edir.

3-cü maddə hər hansı istisnanı nəzərdə tutmamışdır və hətta insanların həyatı üçün təhlükə doğuran fəvqəladə vəziyyətin olması halında belə, 15-ci maddənin 2-ci bəndi ondan hər hansı formada kənara çıxmağa imkan vermir⁴.

Pis rəftarın 3-cü maddənin tətbiq dairəsinə daxil edilməsi üçün onun minimum sərtlik səviyyəsinə malik olması zəruridir.

Bu minimum sərtlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi onun doğurduğu fiziki və psixi nəticələr, bəzi hallarda qurbanın cinsi, yaşı və səhhətindən asılıdır⁵.

İHAM inter alia, qəsdən, bir neçə saat ərzində fasiləsiz tətbiq edilmiş və bədənə real xəsarət yetirilməsi və ya əhəmiyyətli dərəcədə fiziki və mənəvi iztirablara səbəb olmuş rəftarı “qeyri-insani” hesab etmişdir. Rəftar qurbanda qorxu, əzab və alçalma hissləri yaradaraq onu təhqir edir və ya ləyaqətini aşağılayırsa, Məhkəmə tərəfindən “alçaldıcı” hesab edilir⁶.

Bütün pis rəftarlar işgəncə hesab olunmur⁷. Konvensiyanın 3-cü maddəsi ağrı və iztirab yetirən əməlin minimum kəskinlik dərəcəsinə çatdığı vaxt tətbiq olunur. Bu kəskinlik dərəcəsi nisbidir və işin bütün hallarından asılıdır. Bəzi hallarda əməlin

¹ “Dzemajl et al v. Yugoslavia”, Comm. No. 161/2000. Comm. Against Torture (21 November 2002)

² “Soering v. the United Kingdom”, [14038/88](#), 7 July 1989

³ “Bouyid v. Belgium”, [23380/09](#), 28 September 2015

⁴ “Assenov and others v. Bulgaria”, [24760/94](#), 26 June 1996

⁵ “Ireland v. the United Kingdom”, [24760/94](#) 18 January 1978

⁶ “Kudla v. Poland”, [30210/96](#), 20 October 2000

⁷ “Savran v. Denmark”, [57467/15](#), 7 December 2021

davam etmə müddəti, ona məruz qalan şəxsin yaş, cins, sağlamlıq vəziyyəti kəskinlik səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün önəm kəsb edir¹.

Tələb olunan kəskinliyin minimum həddə çatılmasının müəyyən edilməsi üçün əməlin məqsəd, motiv, niyyəti, tətbiq edildiyi şərait, qurbanın həssas vəziyyəti də nəzərə alınmalıdır².

İşgəncə zamanı hərəkət və ya hərəkətsizlik qəsdlə törədilir və ehtiyatsızlıqla törədilməsi mümkün deyildir³.

Eyni zamanda, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslə hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının hər hansı alçaldıcı hərəkəti 3-cü maddənin pozuntusu hesab oluna bilər⁴.

“Petrosyan v. Azerbaijan” işi üzrə qərarında İHAM işgəncə faktının müəyyən edilməsi üçün kəskinlik səviyyəsindən başqa, məqsədyönlülük, güclü ağrının qəsdən yetirilməsi, etiraf, məlumat alma, cəzalandırma, qorxutma üçün tətbiq olunmasının da nəzərə alınmalı olduğunu qeyd etdi⁵.

İHAM-ın işgəncə kimi dəyərləndirdiyi aşağıdakı halları misal kimi qeyd etmək olar:

- polisdə şəxs tam soyundurulub əlləri arxada bağlı kəndirdən asılıb⁶;
- miqrant sərhəd mühafizəsinə nəzarət edən şəxs tərəfindən zorlanıb⁷;
- ərizəçi dindirmə zamanı bir neçə dəfə zorlama və digər pis rəftara məruz qalıb⁸;
- hakimiyyətin nəzarətində olan ərizəçi zorlanmış və dəfələrlə fiziki təsirlərə məruz qalmışdır⁹;
- ərizəçinin etirafına nail olunması üçün o, yuxudan məhrum edilmiş, fələstin asqısı, falakka, su tökülüb döyülmüşdür¹⁰;
- ərizəçinin qohumu polisin qəddarcasına döyməsi nəticəsində ölmüşdür¹¹.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin dövlətin nümayəndələri tərəfindən zorlanması qəddar rəftarın xüsusilə kəskin və iyrənc forması hesab olunmalıdır. Çünki cinayətkar burada qurbanın həssas vəziyyətindən və müqavimət göstərmək imkanının məhdud olmasından istifadə edir. Bundan əlavə, işgəncə qurbana fiziki və psixoloji zorakılığın digər növlərinin nəticəsi kimi uzun müddət ötüb-keçməyən ağır psixoloji xəsarət yetirir. Qurban həmçinin onun cinsi toxunulmazlığının zorla pozulmasından kəskin fiziki ağrıya məruz qalır və həm fiziki, həm də emosional münasibətdə alçalmağa və üzərində təhqiredici hərəkətlərin törədilməsinə məruz qaldığını hiss edir¹².

¹ “Murşic v. Croatia”, [7334/13](#), 20 October 2016

² “Khlaifia and others v. Italy”, [16483/12](#), 15 December 2016

³ “Nicolae Virgiliu Tanase v. Romania”, [41720/13](#), 25 June 2019

⁴ “Bouyid v. Belgium”, [23380/09](#) 28 September 2015

⁵ “Petrosyan v. Azerbaijan”, [32427/16](#), 4 November 2021

⁶ “Aksoy v. Turkey”, [21987/93](#), 18 December 1996

⁷ “Zontul v. Greece”, [12294/07](#), 17 January 2012

⁸ “Maslova and Nalbandov v. Russia”, [839/02](#), 24 January 2008

⁹ “Aydın v. Turkey”, 57/1996/676/866, 25 September 1997

¹⁰ “Nevmerzhitsky v. Ukraine”, [54825/00](#), 5 April 2005

¹¹ “Satybalova and others v. Russia”, [79947/12](#), 30 June 2020

¹² “Maslova and Nalbandov v. Russia”, [839/02](#), 24 January 2008

İşgəncə həm də psixi təsir ilə yetirilə bilməsi nəzərə alınmaqla, qeyd etmək olar ki, işgəncə ilə hədələmə də işgəncəni təşkil edə bilər. Bəzən fiziki işgəncə barədə qorxunun özü də psixi işgəncəni təşkil edə bilər¹;

Qeyri-insani rəftar (cəza) – qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar arasında fərq çox vaxt iztirabların intensivliyindən asılıdır. Yetirilən iztirablar qəsdən, bir neçə saat ərzində davam etdikdə, fiziki bədən xəsarətləri yetirilməsi, yaxud da güclü fiziki və psixi mənəvi iztirab kimi təzahür etdikdə Məhkəmə bunu qeyri-insani hərəkət kimi qiymətləndirir².

İHAM aşağıdakı əməlləri qeyri-insani rəftar hesab etmişdir:

- ərizəçi polisın nəzarətində olanda onu işgəncənin tətbiqi ilə hədələyiblər³;
- ərizəçinin ekstradisiya qaydasında onu ölüm hökmü gözləyən ölkəsinə verilməsi ona mənəvi əzab vermişdir⁴;
- ərizəçinin evi və əmlakı hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən qəsdən məhv edilib, nəticədə ərizəçi həyatı vacib şəraitdən məhrum olub kəndini tərk etmişdir⁵;
- ərizəçi qohumunun uzun müddət qeyri-müəyyən vəziyyətdə yoxa çıxmasından mənəvi iztirablara düçar olmuşdur⁶;
- sağlamlıq problemi olan ərizəçi hərbi xidmət keçərkən cəza kimi həddən artıq fiziki yüklənməyə məruz qalmışdır⁷;
- ömürlük azadlıqdan məhrum edilmə cəzası çəkən ərizəçi uzun müddət ərzində ciddi şəkildə məhdudlaşdırılma rejimində saxlanılmışdır⁸;

Ləyaqəti alçaldan rəftar (cəza) – ləyaqəti alçaldan rəftar insan ləyaqətini aşağı salan, ona hörmətsizlik nümayiş etdirən, qurbanı qorxu, narahatlıq və natamamlıq hissi keçirməyə məcbur edən, onun fiziki və psixoloji müqavimətini qırmağa qadir olan rəftardır.

Məhbusların insan ləyaqətinə hörmət azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə görə cavabdehlik daşıyanlar və həmin yerlərdə çalışanlar üçün fundamental etik dəyər olmalıdır. Bu sahədə əsas prinsip “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın (ICCPR) 10-cu maddəsində aydın şəkildə əks olunub: “Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə humanistcəsinə və onların insan ləyaqətinə hörmət olunmaqla rəftar edilməlidir”⁹.

Əməlin ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilməsi üçün onun təkə başqalarının gözündə deyil, özünün gözündə alçalması kifayətdir.

¹ “Gafgen v. Germany”, [22978/05](#), 1 June 2010

² “Labita v. Italy”, [26772/95](#), 6 April 2000

³ “Gafgen v. Germany”, [22978/05](#), 1 June 2010

⁴ “Al-Nashri v. Romania”, [33234/12](#), 31 May 2018

⁵ “Selçuk and Asker v. Turkey”, 12/1997/796/998-999, 24 April 1998

⁶ “Orhan v. Turkey”, [25656/94](#), 18 June 2002

⁷ “Chember v. Russia”, [7188/03](#), 3 July 2008

⁸ “Simeonovi v. Bulgaria”, [21980/04](#), 12 May 2017

⁹ “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt; Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu, 1-ci prinsip

Öz-özlüyündə qurbanın alçaldılması məqsədinin olmaması Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun olmaması qənaətinə gəlmək üçün kifayət deyildir. Lakin hüquqi qiymətləndirmə zamanı bu, nəzərə alınmalıdır. Tərkibin yaranması üçün alçalma müəyyən səviyyəyə çatmalıdır.

İHAM aşağıdakı əməlləri ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirmişdir:

- ərizəçi məhdud sağlamlıq imkanlarına malik olmasına baxmayaraq lazımı şəraitdə saxlanılmamışdır: aşağı temperatur, əlverişsiz çarpayı və s.¹;
- ərizəçiyə axtarış zamanı öz evində tətbiq olunan gücə zərurətin olmaması²;
- ərizəçiyə məhkəmənin qərarı ilə cismani cəza verilməsi³.

BMT-nin İşgəncə Əleyhinə Komitəsi işgəncə ilə qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın sərhədlərinə münasibətdə qeyri-müəyyənliyi etiraf edir⁴. Vəziyyətə aydınlıq gətirmək üçün keçmiş işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar məsələləri üzrə xüsusi məruzəçi Manfred Novak istinad nöqtəsi kimi BMT-nin “İşgəncələrin qadağan olunması haqqında” Konvensiyasının 1-ci maddəsinə söykənirdi. Onun fikrincə, “işgəncə ilə qəddar rəftarın digər formaları arasında fərqin müəyyən edilməsi üçün həlledici meyar yetirilən ağrı və ya əzabların dərəcəsi deyil, törədilən hərəkətlərin məqsədi, qurbanların hüquqsuz vəziyyətidir”⁵.

CM-in 9.2-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan xarakter və ya məqsəd daşıya bilməz⁶.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt

Maddə 7

Heç kim işgəncələrə və ya ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Əsasən də, heç bir şəxs özünün sərbəst razılığı olmadan tibbi və ya elmi təcrübələrə məruz qalmamalıdır.

¹ “Vincent v. France”, 6253/03, 24 October 2006

² “İlievi and Ganchevi v. Bulgaria”, [69154/11](#) and [69163/11](#) 8 June 2021

³ “Tyrer v. the United Kingdom”, [5856/72](#), 25 April 1978

⁴ Committee against torture Convention Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment General Comment No. 2. P.3 // <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g08/402/62/pdf/g0840262.pdf?token=ivpcSBhuwovQsLlnqX&fe=true>

⁵ Economic and Social Council.E/CN.4/2006/6 23 December 2005. Civil and Political Rights, including the questions of torture and detention Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak. IV. The distinction between torture and cruel, inhuman or degrading treatment of punishment // <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/168/09/pdf/g0516809.pdf?token=e3C4g0eor-Z7whr9pPb&fe=true>

⁶ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 9.2-ci maddəsi

Maddə 10

1. Azadlıqdan məhrum edilən bütün şəxslər insani rəftar və insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətlərə hörmət hüququna malikdirlər.

2. a) Müstəsna hallar olmadıqda müttəhimlər məhkum edilmişlərdən ayrı yerləşdirilir və onlara məhkum edilməmiş şəxslərin statusuna cavab verən ayrıca rejim təqdim edilir; b) yetkinlik yaşına çatmamış müttəhimlər yetkinlik yaşına çatmış müttəhimlərdən ayrı saxlanılır və qərar çıxarılmaq üçün ən qısa müddətdə məhkəməyə çatdırılır.

3. Həbs cəza sistemində məhbuslar üçün əsas məqsədi islah etmək və sosial baxımdan yenidən tərbiyə etmək olan rejim nəzərdə tutulur. Yetkinlik yaşına çatmamış qanun pozucuları yetkinlik yaşına çatmışlardan ayrı saxlanılır və onlara yaşlarına və statuslarına cavab verən rejim təqdim edilir.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 10-cu maddəsi həbsdə olan şəxslərin həssas vəziyyətini vurğulayır və azadlıqdan məhrumetmə zamanı onların insan hüquqlarının pozuntularına qarşı müdafiəsiz qalmamasını təmin edir. Belə müdafiə zəruridir, çünki qapalı müəssisələrdə saxlanılan şəxslər çox vaxt güc tətbiqinə əsaslanan qarşılıqlı münasibətlər səbəbilə müxtəlif insan hüquqlarının ciddi pozuntularına məruz qalırlar¹.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 10-cu maddəsi 7-ci maddə ilə müqayisədə daha dar və eyni zamanda daha genişdir. Ona görə dardır ki, yalnız həbsdə olanlara münasibətdə tətbiq olunur. Ona görə genişdir ki, 7-ci maddənin təsir dairəsinə düşməyən bəzi daha az qəddar hərəkətlər, o cümlədən hərəkətsizliklərə münasibətdə 10-cu maddə tətbiq olunur².

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt əsasında yaradılmış BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi (İHK) 21 saylı Ümumi xarakterli Qeydində bildirdi ki, “10-cu maddənin təqdim etdiyi xüsusi müdafiə “azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə” aiddir. 10-cu maddə dövlətin qanun və səlahiyyətlərinə müvafiq olaraq bütün azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə və həbsxanalarda, xəstəxanalarda, o cümlədən psixiatrik müalicə müəssisələrində, ixtisaslaşdırılmış və ya islah-əmək müəssisələri və digər yerlərdə saxlanılanlara münasibətdə tətbiq olunur”³. Pozuntunun 10-cu maddə ilə əhatə olunması üçün azadlıqdan məhrumetmənin ağılaşğmaz və ya qeyri-qanuni olması əhəmiyyət kəsb etmir.

Bir çox hallarda 10-cu maddənin pozuntusu kimi müəyyən edilən hərəkətlər məhiyyəti etibarilə 7-ci maddə ilə sərhəddə durur. Məsələn:

– ibtidai istintaq çərçivəsində 42 ay müddətində kiçik ölçülü kamerada həbsdə saxlanılma və sonradan 8 il müddətində ölüm cəzasının icrasının gözlənilməsi, həmçinin vaxtaşırı dəhşətli şəraitdə birnəfərlik kamerada saxlanılma⁴;

¹ M. Nowak. U.N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary. 2nd edn., N.C.T.P. Engel. Publisher, 2005, p. 242

² İHK-in 21 saylı Ümumi xarakterli Qeydi, paraqraf 3; həmçinin bax: “Griffin v. Spain”. Comm. No.493/1992. Hum. Rts. Comm., Merits Decision (4 April 1995), paragraph 6.3.

³ İHK-in 21 saylı Ümumi xarakterli Qeydi, paraqraf 2

⁴ “Kennedy v. Trinidad and Tobago” Comm. No.493 845/1998, Hum. Rts. Comm., Merits Decision (26 March 2002), paragraph 7.8

– 16 ay müddətində qurbanın gəzinti və və ya duş qəbul etmək üçün kameradan çıxmaq imkanına malik olmaması; əvvəl 8, daha sonra isə 15 nəfər digər şəxslərin də yerləşdirildiyi 3x3 metr ölçüdə kamerada saxlanması; qeyri-adekvat yeməklə təmin olunması. Qurban 16 ay müddətində daha 20 nəfər digər şəxslə birlikdə 5x3 metr ölçüdə kamerada saxlanmış, kamerada tarakanların olması antisanitar vəziyyət yaratmış, döşək və pəncərə olmamışdır¹;

Qurban 5 il 9x6 fut ölçüdə birnəfərlik kamerada saxlanmış, kamerada dəmir döşək, tualet üçün plastik vedrə, balaca bir ventilyasiya dəşiyi olmuşdur. Təbii işıq olmamış, elektrik lampası bütün gün ərzində yanmışdır. 5 il sonra qurban daha 12 nəfərin saxlandığı 9x6 fut ölçüdə kameraya keçirilmişdir. Həmin kameranın həddən artıq sıx olması həbsdə olanlar arasında dava-dalaşa səbəb olmuş, çarpayı olmadığına görə qurban döşəmə üzərində yatmışdır²;

– 10 il müddətində həbsdə saxlanılma, kameradan həyətə çıxmaq imkanının gündə 3 saat ilə məhdudlaşdırılması, qalan müddətdə nəm şəraitdə, o cümlədən kitab və ya digər kommunikasiya vasitələrinə çıxış olmadan saxlanılma³;

– açıq surətdə xəstə olduğu bilinən şəxsə tibbi yardım göstərilməməsi nəticəsində ölümün baş verməsi⁴.

1. İnsan Hüquqları Komitəsi “Vuolanne v. Finland” (265/87) işində “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinin təsiri altına hansı hərəkətlərin düşməsi ilə əlaqədar müəyyən etdi ki, “bu işin bütün hallarından... rəftarın davam etmə müddəti və metodu, onun fiziki və psixi nəticələri, həmçinin qurbanın cinsi, yaşı və sağlamlıq vəziyyətindən asılıdır”⁵;

– “mütəmadi döymə, qurbanın barmaqlarına, qaşlarına, burun və cinsiyyət orqanına elektroşokun tətbiqi, çarpayısı bağlama, barmaqları və cinsiyyət orqanını məftillə bağlama, siqaretlə yandırma, yanıq xəsarətləri yetirmə, ayaq və qollara zəncir bağlamaqla uzunmüddətli asma, təkrarlıqla qan, sidik, qusma qarışığına batırma (“sualtı qayıq”), uzun müddətli soyunmuş və qandallanmış vəziyyətdə saxlama, hədə-qorxu, edam və amputasiyanın simulyasiyası”⁶;

– “döymə, elektroşok, edamın simulyasiyası, yemək və su içməkdən məhrumetmə, baş barmağın əzilməsi”⁷;

¹ “Mulezi v. Democratic Republic of Congo”, Comm. No. 962/2001, Hum. Rts. Comm. (8 July 2004), paragraph 2.4, 2.5, 5.3.

² “Sextus v. Trinidad and Tobago”, Comm. No. 818/1998, Hum. Rts. Comm. (16 July 2001), paragraph 7.4.

³ “Verqas Mas v. Peru”, Comm. No. 1058/2002, Hum. Rts. Comm. (16 November 2005), paraqraf 3.3., 6.3.

⁴ “Lantsova v. Russian Federation”, Comm. No. 763/1997, Hum. Rts. Comm. (26 March 2002), paragraph 9.1, 9.2.

⁵ İHK-nın 20 sayılı Ümumi xarakterli Qeydi, paraqraf 4

⁶ “Grille Motta v. Uruguay”, Comm. No. 11/1977, Hum. Rts. Comm. (29 July 1980); “Bleier v. Uruguay”, Comm. No. 30/1978, Hum. Rts. Comm. (29 March 1982); “Lopez Burgos v. Uruguay”, Comm. No. 52/1979, Hum. Rts. Comm. (29 July 1981); “Caribbean v. Uruguay”, Comm. No. 159/1983, Hum. Rts. Comm. (27 October 1987); “Rodriguez v. Uruguay”, Comm. No. 322/1988, Hum. Rts. Comm. (19 July 1994)

⁷ “Muteba v. Zaire”, Comm. No. 124/1982, Hum. Rts. Comm. (24 July 1984); “Miango Muiyo v. Zaire”, Comm. No. 194/1985, Hum. Rts. Comm. (27 October 1987); “Kanana v. Zaire” Comm. No. 366/1989, Hum. Rts. Comm. (2 November 1993)

– qurbanın atasının polis məntəqəsi ərazisində döyülməklə öldürülməsi ilə yanaşı, etirafedici ifadənin alınması üçün döymə¹.

2. İnsan Hüquqları Komitəsi aşağıdakı əməlləri “qəddar və qeyri-insani” davranış kimi dəyərləndirmişdir:

– qurban huşunu itirənə kimi döyülmüş, edam imitasiyasına məruz qalmış və tibbi yardımdan məhrum edilmişdir²;

– qurban sancaq, dəmir boru, dəyənəklə təkrar döyülmüş və aldığı xəsarətlərlə tibbi yardımsız buraxılmışdır³;

– qurban gözətçi tərəfindən qəddarcasına döyülmüş, sonra isə öldürülməklə hədələnmişdir⁴;

– qurban döşək və yataq ləvazimatı, zəruri sanitar şərait, təbii işıq, fiziki hərəkətləri yerinə yetirmək imkanı, normal yemək və adekvat tibbi yardım olmadan gündə 23 saat həbsxana kamerasında saxlanılmışdır⁵.

3. İnsan Hüquqları Komitəsi aşağıdakı hərəkətləri “ləyaqəti alçaldan davranış” kimi dəyərləndirmişdir:

– qurban “əsgər və gözətçilər tərəfindən hücumla məruz qalmış, onlar tərəfindən döyülmüş, bədəni bıçaqla deşilmiş, başına vedrə ilə sidik boşaldılmış, yeməyi onun üçün döşəməyə atılmışdır;

– qurban dairəyə salınıb silahın qundağı ilə vurulmuş və döyülmə nəticəsində aldığı xəsarətlərin müalicəsinə imkan verilməmişdir⁶;

– qurban olduqca balaca kamerada saxlanılmış, onu ancaq bir neçə adam ziyarət edə bilmiş, nəzarətçilər tərəfindən mütəmadi döyülmüş, üzərinə su tökülmüş və şəxsi əşyaları oğurlanmışdır⁷;

– qurban qəfəsə salınmış, sonra isə kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının qarşısına çıxarılmışdır⁸;

– dövlət psixi sağlamlığı pozulmuş, ölümə məhkum olunmuş şəxsə tibbi yardım və müalicə təqdim etməmişdir⁹.

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin 60.3-cü Qaydasına əsasən, kollektiv və bədən tənbehləri, pəncərəsiz cərimə təcridxanasına keçirmə, qeyri-humanist və yaxud alçaldıcı tənbehlərin bütün digər növləri qadağandır.

APQ-nin şərhində qeyd olunur ki, bütün bədən tənbehlərinə, qaranlıq kameralara yerləşdirmə və bütün digər qeyri-humanist və ya insan ləyaqətini alçaldan cəza növlərinə

¹ “Khalilov v. Tajikistan”, Comm. No. 973/2001. Hum. Rts. Comm. (30 March 2005)

² “Linton v. Jamaica”, Comm. No. 255/1987. Hum. Rts. Comm. (2 October 1992)

³ “Bailey v. Jamaica”. Comm. No. 334/1988. Hum. Rts. Comm. (31 March 2004)

⁴ “Hilton v. Jamaica”. Comm. No. 407/1990. Hum. Rts. Comm. (8 July 1994)

⁵ “Deidrick v. Jamaica”. Comm. No. 619/1995. Hum. Rts. Comm. Merits Decision (9 April 1998)

⁶ “Thomas v. Jamaica”. Comm. No. 321/1988. Hum. Rts. Comm. (19 October 1993)

⁷ “Young v. Jamaica”. Comm. No. 615/1995. Hum. Rts. Comm. (4 November 1997)

⁸ “Polay Campos v. Peru”. Comm. No. 577/1994. Hum. Rts. Comm. (6 November 1997)

⁹ “Williams v. Jamaica”. Comm. No. 609/1995. Hum. Rts. Comm. (6 November 1997)

münasibətdə qadağa mövcuddur. İHAM intizam xarakterli tədbir kimi həbs olunmuş şəxsin başının qırılmasını 3-cü maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirmişdir¹. Hazırda belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, yemək rasionunun məhdudlaşdırılması da bədən cəzasına aid olmaqla özündə qeyri-humanist rəftarı təmsil edir².

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 1-ci Qaydası müəyyən edir ki, bütün həbsdə olan şəxslər onların ləyaqətinə və insan şəxsiyyəti kimi dəyərinə xas olan hörmətli münasibətdən istifadə etməlidirlər. Heç bir həbsdə olan şəxs işgəncələrə, digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaya məruz qalmamalı və bütün həbsdə olanlar bu cür rəftar və cəzadan müdafiə olunmalı və heç bir vəziyyət bunun üçün bəraət qazandırmamalıdır. Həbsdə olan şəxslərin, işçi heyətinin, xidmət göstərən və həbsdə olanlara baş çəkən şəxslərinin mühafizə və təhlükəsizliyi daim təmin olunmalıdır.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

“İnsan ləyaqətinin tanınması insan hüquqlarının əsaslandığı başlıca dəyərdir” və “cəzaların ən ənənəvi növlərinin yenidən qiymətləndirmə və təcridi məhdudlaşdırma-ya məruz qalmanı” bildirir³.

Həbsdə saxlanılan şəxslərə münasibətdə aşağıdakı rəftar növləri İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən pis rəftar kimi tanınmışdır:

– şəxs 10 ay müddətində incommunicado, o cümlədən üç ay yarım müddətində birmənfərlilik kamerada çarpayıya bağlanmış, minimal geyim və yeməklə təmin olunma vəziyyətində saxlanmış, bundan sonra onu 18 ay müddətinə xarici girişi olmayan 3x3 metr ölçüdə kameraya keçirmişlər⁴;

– qurbanın burun deşiklərinə duzlu su töküldükdən sonra o, gecə qandalla kresloya bağlanmış vəziyyətdə yeməksiz və susuz saxlanılmışdır⁵;

– ən azı altı əsgər tərəfindən qurban bağlanıldıqdan sonra qəddarcasına döyülmüş və o, huşunu itirəndək bədənində zərbələr endirilmişdir; başaşağı asma; bədəni kəsiklər yetirmə; sağ şəhadət barmağının dırnağını kəlbətinlə çıxarma; dərinə siqaretlə yandırma, metal boru ilə dizlərə edilmiş zərbələr nəticəsində hər iki ayağın sındırılması, silahın qundağı ilə əlin iki barmağının sındırılması, çənənin sındırılması⁶;

¹ “Yankov v. Bulgaria”, 39084/97, 11 December 2003

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

³ M.Nowak. U.N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary. 2nd edn., N.CTP. Engel. Publisher, 2005, p. 167

⁴ “Wight v. Madagascar”, Comm. No. 115/1982. Hum. Rts. Comm. (1 April 1985), paragraph 15.2, 17

⁵ “Canon Garcia v. Ecuador”, Comm. No. 319/1988. Hum. Rts. Comm. (5 November 1991), paragraph 5.2.

⁶ “Mulezi v. Democratic Republic of the Congo”, Comm. No. 962/2001. Hum. Rts. Comm. (8 July 2004)

– qurbanı elektroşoka vermək və əlləri arxada bağlanmaqla asmaq, həmçinin onu çimərliyə aparıb boğulmanı imitasiya etmişlər¹;

– stress və təcridin davamedən təsiri, orqanların hissiyyatının itirilməsi, başa kisə keçirilməsi, isti və soyuğun təsirinə məruz qoyulma, yuxudan məhrum etmə və qidanın dəyişdirilməsi, 20 saat müddətində dindirmə, soyundurma və bütün şəxsi əşyaların, o cümlədən dini simvolların götürülməsi, tutulmuş şəxsin psixoloji fobiyaalarının istismarı kimi dindirmə metodlarından istifadə olunması²;

– həbs yeri əməkdaşları tərəfindən qurbanın baş nahiyəsindən qəddarcasına zərbələrin endirilməsi (bundan sonra qurbanın başına bir neçə tikiş qoyulmuşdur)³;

– döyülmə o qədər qəddarcasına olmuşdur ki, nəticədə qurban xəstəxanaya yerləşdirilmişdir⁴;

– beş gün ərzində qida və sudan məhrum edilmə halı mövcud olmuşdur⁵;

– əsgərlər qurbanın gözünü bağlayıb onu kanalda batırıblar⁶;

– həbsxana əməkdaşları tərəfindən qəddarcasına döyüldükdən sonra qurbanın şəxsi əşyalarının, o cümlədən hüquqi sənədlərinin yandırılması. Bu cəza bütün qaçmağa cəhd edənlərin cəzalandırılması üçün tətbiq olunmuşdu. Ərizəçi qurban o dərəcədə döyülüb ki, o “çətinliklə gəzirmiş”⁷.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

Avropa Məhkəməsi bir sıra qərarlarında işgəncəni pis rəftarın digər formalarından fərqləndirən əlamət kimi istirab vermənin intensivliyinə, yəni şiddətlik dərəcəsinə istinad etmişdir⁸. İstirab vermənin şiddətliyini (intensivliyini) şərtləndirən amillər qismində isə Məhkəmə onun davamiyyətini; fiziki və psixoloji təsir dərəcəsinə; qurbanın cinsi, yaşı və sağlamlıq vəziyyətini; icra edilməsinin metod və üsullarını göstərmişdir. Lakin Avropa Məhkəməsi bu amillərdən “qurbanın cinsi, yaşı və sağlamlıq vəziyyəti” kimi amilə fakültativ şərt kimi baxır və hesab edir ki, həmin göstəricilərdən, yəni qurbanın kişi və yaxud qadın olmasından, fiziki imkanlarından asılı olmayaraq, obyektiv olaraq güclü fiziki ağrıya səbəb olan pis rəftar işgəncə sayılmalıdır. İşgəncə sayılmayan pis rəftar da Konvensiyanın 3-cü maddəsinin təsiri altına düşməsi üçün “pis rəftarın minimal həddi” tələbinə cavab verməlidir⁹.

¹ “Vargas Mas v. Peru”, Comm. No. 1058/2002. Hum. Rts. Comm. (16 November 2005)

² İnsan Hüquqları Komitəsi ABŞ-a münasibətdə Yekun qeydi (2006) UN doc. CCPR/C/USA/CO/3, paraqraf 13

³ “Henry v. Trinidad and Tobago”, Comm. No. 752/1997. Hum. Rts. Comm. (3 November 1998), paragraph 2.1.

⁴ “Sirageva v. Uzbekistan”, Comm. No. 907/2000. Hum. Rts. Comm. (1 November 2005)

⁵ “Bee and Obiang v Equatorial Guinea”, Comm. Nos. 1152/2003, 1190/2003. Hum. Rts. Comm. (31 October 2005). paragraph 6.1.

⁶ “Vicente et al v. Colombia”, Comm. No. 612/1995. Hum. Rts. Comm. (29 July 1997), paragraph 8.5.

⁷ “Howell v. Jamaica”, Comm. No. 798/1998. Hum. Rts. Comm. (21 October 2003), paragraph 2.5.

⁸ “Salman v. Turkey”, [21986/93](#), 27 June 2000

⁹ “Ireland v. the United Kingdom”, [5310/71](#), 18 January 1978; “Kudła v. Poland”, [30210/96](#) 26

Pis rəftarın minimal həddi prinsipinə dair fikrini “Kudla Polşaya qarşı iş” üzrə 26 oktyabr 2000-ci il tarixli qərarında ifadə edərkən Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun müəyyən edilməsi üçün pis rəftar nəticəsində yaşanan iztirab və alçaldılma belə rəftarın və ya cəzanın qanuni forması halında qaçılmazlıqla yaşanan (bu rəftar və cəzanın ayrılmaz tərkib elementləri olan) iztirab və alçalmanın həddini aşmalıdır (məsələn, polisin saxlanılan şəxsi polis bölməsinə gətirərkən tətbiq etdiyi fiziki qüvvə konkret vəziyyətdə zəruri olduğundan artıq olmalıdır). Pis rəftarın minimal həddi müəyyən olunarkən Avropa Məhkəməsi tərəfindən yuxarıda qeyd olunan eyni amillər, yəni belə rəftarın davamiyyəti; fiziki və psixoloji təsir dərəcəsi; qurbanın cinsi, yaşı və sağlamlıq vəziyyəti; icra edilməsinin metod və üsulları, hansı kontekstdə və şəraitdə tətbiq olunması kimi amillər əsas tutulur¹.

İHAM hesab edir ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi demokratik cəmiyyətin fundamental, ən mühüm dəyərlərindən birini müdafiə edir. Konvensiya mütləq hüquq kimi terrorizm və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə hallarında belə, işgəncəni, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarı və cəzanı qadağan edir. Konvensiyanın 3-cü maddəsi elan edilmiş hüquqdan heç bir istisna nəzərdə tutmur. 15-ci maddənin 2-ci bəndinə əsasən, 3-cü maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqdan millətin həyatını təhdid edən fəvqəladə hallar zamanı belə geri çəkilməyə yol verilmir².

Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə qadağan edilən rəftar cinayətkarlıqla mübarizədə, o cümlədən cinayətlərin açılmasında, həmçinin qarşısının alınmasında real səmərə verə bildiyi hallarda belə, yolverilməz olaraq qalır. Bununla da dövlətlərin üzərinə belə rəftara heç bir halda imkan verməmək öhdəliyi düşür və zərurət yarandıqda onlardan müvafiq tədbirlər görülməsi tələb olunur³.

Avropa Məhkəməsi bir sıra qərarlarında, işgəncəni pis rəftarın digər formalarından fərqləndirən əlamət kimi iztirab vermənin intensivliyini, yəni şiddətlik dərəcəsinə istinad etmişdir⁴.

İntensivliyinin kifayət qədər yüksək olmamasına görə işgəncə həddinə çatmayan və işgəncə üçün səciyyəvi olan konkret məqsədlərlə törədilməyən pis rəftar qeyri-insani, alçaldıcı rəftar kimi təsnif edilməlidir. Avropa Məhkəməsi işgəncəni pis rəftarın digər formalarından ayırdığı kimi, pis rəftarı təşkil edən “qeyri-insani rəftar və ya cəza” ilə “insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəza” anlayışlarını da fərqləndirmişdir. Avropa Məhkəməsinə görə “qeyri-insani rəftar və ya cəza” – intensiv fiziki və psixi iztirabların verilməsidirsə, “insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəza” qurbana qorxu, həyacan, dəyərsizlik kimi hissələr yaşatmaqla onun aşağılanmasına səbəb olan, fiziki və mənəvi müqavimət göstərmə qabiliyyətinin zəifləməsinə gətirib çıxaran davranışdır. Lakin işgəncə sayılmayan pis rəftarın da Konvensiyanın 3-cü maddəsinin təsiri altına düşməsi üçün o, “pis rəftarın minimal həddi” tələbinə cavab verməlidir⁵.

¹ “Kudla v. Poland”, [30210/96](#) 26 October 2000

² “Selmoni Fransaya qarşı” (“Selmouni v. France [GC]”, no. 25803/94, § 95, ECHR 1999-V) and “Assenov and others v. Bulgaria”, [24760/94](#), 26 June 1996

³ “Rizvanov v. Azerbaijan”, [31805/06](#)) 17 April 2012

⁴ “Salman v. Turkey”, [21986/93](#), 27 June 2000

⁵ “Kudla v. Poland”, [30210/96](#) 26 October 2000

Konvensiyanın 3-cü maddəsi dövlətin üzərinə onun yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxsi yalnız dövlətin rəsmi nümayəndələrinin deyil, həm də adi fərdlərin pis rəftarından qorumaq üçün də tədbirlər görmək və belə halları səmərəli araşdırmaq kimi pozitiv öhdəlik qoyduğundan, ərizəçilərin digər fiziki şəxslərin pis rəftarına məruz qaldıqları hallar həmçinin Avropa Məhkəməsində baxılma predmeti olmuşdur¹.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinin prosessual aspektdə pozuntusu işgəncə, qeyri-insani, alçaldıcı rəftara və ya cəzaya məruz qalma barədə iddiaların dövlət orqanları tərəfindən səmərəli araşdırılmamasını, yəni, ümumiyyətlə, araşdırmanın aparılmamasını və yaxud araşdırmanın tələb olunan keyfiyyət meyarına cavab verməməsini ehtiva edir. Pis rəftara dair mübahisə edilən iddialar üzrə rəsmi araşdırma aparmaq – bu, birlikdə götürülməklə Konvensiyanın 3-cü maddəsindən və Konvensiya iştirakçılarının onların yurisdiksiyası altında olan hər kəsin Konvensiya ilə müəyyən edilən hüquq və azadlıqlarını təmin etmək öhdəliyini nəzərdə tutan 1-ci maddəsindən irəli gələn vəzifədir. Konvensiyanın 3-cü maddəsinin prosessual aspektdə pozuntusuna dair “Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı” iş üzrə qərarda Məhkəmə bildirdi ki, zəruri araşdırma aparılmadıqda işgəncəyə, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan davranışa qoyulan qadağa, fundamental mühümlüyünə baxmayaraq, təcrübədə səmərəsiz olacaq və bu hal bəzən vəzifəli şəxslər üçün onların nəzarəti altında olan şəxslərin hüquqlarından və cəzasızlığından sui-istifadə etmək imkanı yaradacaqdır².

Avropa Məhkəməsi araşdırmanın keyfiyyət meyarı ilə bağlı göstərmişdir ki, araşdırmanın keyfiyyətli sayılması üçün araşdırma müstəqil, səmərəli və açıq olmalıdır. Araşdırmanın səmərəlilik standartı dedikdə, araşdırmanın mütləq şəkildə pis rəftar faktının müəyyən edilməsi ilə nəticələnməsi deyil, hadisəni izah edə biləcək, məqsədyönlü, qoyulan məsələyə adekvat olan, iddianın xüsusiyyətlərini nəzərə alan tədbirlərin görülməsi başa düşülür. Belə tədbirlər işgəncənin, pis rəftarın digər formalarının baş verməsi haqqında iddianın tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmasını təmin etməlidir. Araşdırmada təqsirli şəxslərin müəyyən edilməsini və cəzalandırılmasını təmin edə biləcək zəruri hərəkətlər yerinə yetirilməlidir³.

Avropa Məhkəməsi ləyaqəti alçaldan rəftara aid halları azadlıqdan məhrum etmə cəzasının çəkildiyi cəzaçəkmə müəssisələrində baş vermiş hadisələrə: ərizəçinin adekvat tibbi müalicə ilə təmin edilməməsinə, digər işdə isə kamerada istilik sisteminin olmaması ilə əlaqədar saxlanma şəraitinin pis olmasına görə müəyyən etmişdir⁴.

“Rzaxanov Azərbaycana qarşı” işdə Rzaxanovun 2 il 10 ay müddətində hər gün 23 saat ərzində hər hansı əyləncəli və maarifləndirici tədbirlərə cəlb olunmadan bir-nəfərlik kamerada – bu tədbirin zəruri olduğunu təsdiq edən əsaslar olmadan saxlanılması qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilmişdir⁵.

¹ “Labita v. Italy”, [26772/95](#), 6 April 2000

² “Assenov and others v. Bulgaria”, [24760/94](#), 26 June 1996

³ “Mammadov (Jalaloğlu) v. Azerbaijan”, [34445/04](#), 11 January 2007

⁴ “Hummatov v. Azerbaijan”, [9852/03](#) and [13413/04](#), 29 November 2007

⁵ “Rzaxanov v. Azerbaijan”, [4242/07](#), 26 November 2009

Qeyri-insanı və ləyaqəti alçaldan rəftara aid pozuntu “Tahirova Azərbaycana qarşı”, “Nəcəfli Azərbaycana qarşı”, “Rizvanov Azərbaycana qarşı”, “Muradova Azərbaycana qarşı” işlərdə ərizəçilərin nümayişdə iştirak etdikləri vaxt polis tərəfindən zor tətbiq edilməsi, belə rəftar üçün əsasın olmaması və yaxud konkret halda zəruri olduğundan artıq gücün tətbiq edilməsi ilə bağlı müəyyən edilmişdir¹.

“Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçilər həbsdə olduqları müddətdə xəstəlikləri ilə bağlı adekvat tibbi müalicə almamışlar. Adekvat tibbi müalicənin olmaması nəticəsində onlar uzun müddət insan ləyaqətini alçaldan mənəvi və fiziki iztirablara məruz qalmışlar. Hakimiyyət orqanlarının onlara lazım olan tibbi yardımı göstərməməsi Konvensiyanın 3-cü maddəsinin mənasında qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara bərabərdir².

“Hümmətov Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmənin mövqeyi ondan ibarət oldu ki, mövcud olan sübutlara əsasən, 15 aprel 2002-ci ildən sonra ərizəçinin vərəm vəziyyətində təkrarlanma olub və ya ərizəçi başqa xəstəliklər üzrə adekvat tibbi yardımın olmamasına görə davam edən kəskin ağrılara məruz qalıb. Belə olan halda, Məhkəmə hesab edir ki, onun çəkə bildiyi əziyyətlər qeyri-insani rəftarı təşkil etməyib. Lakin Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, Qobustan həbsxanasında adekvat tibbi müalicənin olmaması ərizəçi tərəfindən əhəmiyyətli psixi əziyyətlərin çəkilməsinə səbəb ola bilərdi və bu da onun insan ləyaqətini alçaltdımaqla, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin mənasına görə alçaldıcı rəftarı təşkil etmişdir³.

“Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı” işdə pis rəftar aktının ciddiliyi ilə əlaqədar Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin həbsi zamanı və polis bölməsində pis rəftar edilməsi ona ciddi fiziki ağrı və iztirablar vermiş olmalıdır. Sözügedən pis rəftar və onun nəticələri, həm də ərizəçinin insan ləyaqətini alçaldan xeyli ruhi iztirablara səbəb olmalıdır. Bu şəraitdə Məhkəmə şikayət edilən pis rəftarın 3-cü maddənin əhatə dairəsinə daxil olan minimum şiddət səviyyəsinə çatmaq üçün kifayət qədər ciddi olmasını qəbul edərək onu qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar hesab etdi⁴.

“Hilal Məmmədov Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçiyə qarşı fiziki güc tətbiq edilməsinin onun öz davranışı ilə ciddi şəkildə zəruri olduğu sübut olunmayıb. Ərizəçinin polisə qarşı zorakılıq tətbiq etmədiyi və ya onlara təhlükə törətmədiyi mübahisəsizdir. Onun həbsi üçün güc tətbiqinə haqq qazandıran başqa səbəblər göstərilməyib. Buna görə də, Məhkəmə güc tətbiqinin lüzumsuz, həddindən artıq və qəbul edilməz olduğu qənaətinə gəlməyə bilməz.

Pis rəftar aktının ciddiliyinə gəldikdə, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin aldığı xəsarətlər heç bir mühüm tibbi müdaxilə tələb etməsə də, ona fiziki ağrı və iztirablar

¹ “Tahirova v. Azerbaijan”, 47137/07, 3 October 2013; “Nəcəfli v. Azerbaijan”, [2594/07](#), 2 October 2012 “Rizvanov v. Azerbaijan”, [31805/06](#) 17 April 2012; “Muradova v. Azerbaijan”, [22684/05](#), 2 April 2009

² “Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan”, [68817/14](#), 16 July 2020

³ “Hummatov v. Azerbaijan”, [9852/03](#) and [13413/04](#), 29 November 2007

⁴ “Hüseynov v. Azerbaijan”, 59135/09, 7 May 2015

vermiş olmalıdır. Pis rəftar və onun nəticələri də onun insan ləyaqətini alçaldan, xeyli ruhi iztirablara səbəb olmuş olmalıdır. Bu şəraitdə Məhkəmə hesab edir ki, şikayət edilən pis rəftar 3-cü maddənin əhatə dairəsinə daxil olmaq üçün minimum şiddət səviyyəsinə çatmaq üçün kifayət qədər ciddi olub və qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilib¹.

“Mustafa Hacı Azərbaycan qarşı” işdə Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, ərizəçiyə qarşı fiziki güc tətbiq edilməsinin onun öz davranışı ilə ciddi şəkildə zəruri olduğu sübut olunmayıb. Ərizəçinin polisə qarşı zorakılıq tətbiq etmədiyi və ya onlara təhlükə törətmədiyi mübahisəsizdir. Ona qarşı güc tətbiqinə haqq qazandıran başqa səbəblərin olması göstərilməyib.

Pis rəftar aktının ciddiliyinə gəlincə, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin aldığı xəsarət heç bir mühüm tibbi müdaxilə tələb etməsə də, bu onda fiziki ağrı və iztirablara səbəb olmalıdır. Bundan əlavə, polis əməkdaşlarının tamamilə onların nəzarətində olan ərizəçiyə qarşı göstərdiyi pis rəftar onun insan ləyaqətini alçaldan ona xeyli ruhi iztirablar vurmuş olmalıdır. Bu şəraitdə Məhkəmə hesab edir ki, şikayət edilən pis rəftarın 3-cü maddənin əhatə dairəsinə daxil olmaq üçün minimum şiddət səviyyəsinə çatması və qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar sayılması üçün kifayət qədər ciddi olub².

“Pirqurban Azərbaycan qarşı” işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, daxili məhkəmələr ərizəçinin polis tərəfindən pis rəftarını açıq şəkildə etiraf etsələr də, bu etirafdan sonra müvafiq təqsirkarların müəyyən edilməsi və cəzalandırılması məqsədilə heç bir araşdırma aparılmamışdır. Yerli hakimiyyət orqanlarının belə bir araşdırma aparmaması ilə bağlı Hökumət tərəfindən heç bir izahat verilməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə bir daha qeyd edir ki, bir şəxsin polis tərəfindən pis rəftara məruz qaldığı müəyyən edildikdə, Konvensiya məsuliyyət daşıyanların müəyyən edilməsinə və cəzalandırılmasına səbəb ola biləcək effektiv araşdırmanın aparılmasını tələb edir.

Pis rəftarın ciddiliyinə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, sözügedən pis rəftar ən azı bir neçə saat davam edib və taxta və rezin dəyənəklərlə təkrarlanan zərbələrdən, həmçinin elektrik şoku və siqaret yanıqlarından ibarət olub. Yerli məhkəmələr bu rəftarı işgəncə və zorakı rəftar hesab etmişlər. Elektrik cərəyanının tətbiqini də əhatə edən pis rəftarın xarakterini nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, bu, yalnız qəsdən törədilə bilərdi, çünki onun həyata keçirilməsi üçün müəyyən hazırlıq və səy tələb oluna bilərdi. Bu pis rəftar ərizəçiyə ciddi ruhi və fiziki iztirablara səbəb olmalı və o qədər ciddi və qəddar xarakter daşımalı idi ki, onu işgəncə kimi xarakterizə etmək olar³.

“İbrahimov və Məmmədov Azərbaycan qarşı” işdə Məhkəmə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarı əvvəlcədən düşünülmüş, saatlarla tətbiq edilmiş faktiki bədən xəsarəti və güclü fiziki, ruhi və alçaldıcı əzablara səbəb olan davranışda, prosessual aspektdən isə ərizəçinin pis rəftar iddiası ilə bağlı araşdırmanın səmərəsiz olmasında (məhkəmə tibbi ekspertizasının gec keçirilməsi, təhlükəsizlik kameralarının görünülərinin saxlanılmaması) müəyyən etdi⁴.

¹ “Mammadov v. Azerbaijan”. 81553/12, 4 February 2016

² “Hajili v. Azerbaijan”. [42119/12](#), 4 April 2014

³ “Pirqurban v. Azerbaijan”, 39254/10, 20 December 2016

⁴ “İbragimov and Mammadov v. Azerbaijan”, 63571/16, 13 February 2020

“Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmə maddi aspektdən – pis rəftarı döymə, zorlama ilə hədələmədə, prosessual aspektdən – pis rəftar halının səmərəli araşdırılmaması, məhkəmə tibbi ekspertizasının gecikdirmə ilə aparılması, ərizəçinin və onun tərəfindən digər şahidlərin dindirilməməsi, polis bölməsinin kamera görüntülərinin yoxlanılmaması, ailə üzvləri və hüquqşünaslarla ünsiyyətə icazə verilməməsində müəyyən etdi¹.

“Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarı fiziki ağrı və əzaba səbəb olan pis rəftarda, tibbi yardımdan məhrum etmədə müəyyən etdi².

“Layıcov Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmə pis rəftarın ciddiliyi məsələsini ərizəçiyə yetirilmiş xəsarətlərin hər hansı mühüm tibbi müdaxilə tələb etməsə də, ona ciddi fiziki ağrılar və iztirablar yetirməsi, pis rəftar və onun nəticələrinin ərizəçiyə əhəmiyyətli mənəvi əzab verməsi, insan ləyaqətini alçaltması ilə müəyyənləşdirdi. Belə olan halda, Məhkəmə hesab etdi ki, barəsində şikayət verilmiş pis rəftar 3-cü maddə ilə tələb olunan ağırlığın minimum səviyyəsinə çatmaqla, qeyri-insani və alçaldıcı rəftar hesab olunmaq üçün kifayət qədər ciddi xarakterli olmuşdur³.

İşgəncəyə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzanın qadağan edilməsi ilə bağlı İşgəncəyə Qarşı Avropa Komitəsinin aşağıdakı sənədlərində bir sıra mühüm tövsiyələr öz əksini tapmışdır:

1. Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(92) 3-hissə “Polis nəzarətində saxlama” adlı 2-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarış (1992);

2. Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(2001) 16-cı hissə “Həbsxanada saxlama ilə bağlı İQAK standartlarında yeniliklər” adlı 11-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarış (2001);

3. Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(2011) 16-cı hissə “Pis rəftarın qarşısının alınması vasitəsi kimi vəkilə çatımlılıq” adlı 21-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarış (2011);

4. Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(2017) 5-ci hissə. “İlkin qeydlər” adlı 26-cı Ümumi Məruzəsindən çıxarış (2017);

5. Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(2019) 9-cu

¹ “Haziyev and others v. Azerbaijan”, 3650/12, 5 November 2020

² “Mammadov and others v. Azerbaijan”, 35432/07, 21 February 2019

³ “Layıcov v. Azerbaijan”, 22062/07, 10 April 2014

hissə. “Polis işgəncəsinin və pis rəftarın digər formalarının qarşısının alınması – yaxşı təcrübələr və yeni yanaşmalar haqqında düşüncələr” adlı 28-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarış (2019);

6. Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf (2023) 7-ci hissə, “Sərhədlərdə məcburi köçürülmə kontekstində azadlıqdan məhrum edilmiş əcnəbi vətəndaşlarla pis rəftarın qarşısının alınması” adlı 32-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarış (2023).

Maddə 28. Etik davranışa uyğun rəftar

Həbs yerlərinin işçiləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə münasibətdə nəzakətli olmalıdırlar. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə qarşı təhqiramiz hərəkətlərə yol verilməsi qadağandır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerləri işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarının nəzakətli olması, həmçinin həbs yerləri işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarında təhqiramiz hərəkətlərə yol verməməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerləri işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarının nəzakətli olmasını, həmçinin həbs yerləri işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarında təhqiramiz hərəkətlərə yol verməməsini təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Federal Qanununun¹ 17.17-ci maddəsində qeyd edilir ki, şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslər həbs yerlərinin işçiləri tərəfindən nəzakətli rəftar olunmaq hüququna malikdirlər. Eyni zamanda, Rusiya Federasiyası Cəza İcra sisteminin “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 19-20-ci Qaydalarında² həbs yerləri işçilərinin şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərə “siz” deyərək müraciət edərək, onlara “vətəndaş” və müvafiq olaraq “şübhəli bilinən”, “təqsirləndirilən” və ya “məhkum” və daha sonra soyadı ilə müraciət edilməsi qeyd edilir.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh edilən norma məkana münasibətdə həbs yerlərində tətbiq olunmalıdır. Şərh edilən norma həbs yerlərinin işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə olan münasibətlərinə şamil olunduğu üçün, normanın təsir subyektləri həbs yerlərinin işçiləri və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdir.

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" <https://base.garant.ru/1305540/>

² “Правила внутреннего распорядка следственных изоляторов уголовно-исполнительной системы” Приложение N 1 к приказу Министерства юстиции Российской Федерации от 04.07.2022 N 110, <https://base.garant.ru/404953247/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/>

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

28-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Etik davranış – “etika” qədim yunanca əxlaq, ənənə mənalarını verir. Fəlsəfənin böyük hissələrindən biri olub, insan mənəviyyatını əhatə edir¹;

Davranış – davranma tərzı: hərəkət, rəftar²;

Davranmaq – özünü aparmaq, münasibət bildirmək³;

Rəftar – birisinə və ya bir şeyə qarşı göstərilən münasibət, davranış, hərəkət tərzı. Özünü aparma tərzı, özünü tutma qaydası⁴;

Rəftar etmək – birisinə və ya bir şeyə qarşı bu və ya başqa cür münasibət göstərmək, hərəkət etmək, davranmaq, özünü aparmaq⁵;

Həbs yerlərinin işçiləri – həbs yerlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı xidməti vəzifələrini yerinə yetirən şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərhı;

Həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) – həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslər;

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

Nəzakətli olmaq – ədəbli, tərbiyəli, mərifətli olmaq⁶;

Təhqiramiz hərəkət – təhqir-heysiyyətini alçaltma, mənliyinə toxunma, şərəfsiz etmə; həqarət, alçalma, alçaltma⁷;

Təhqiredici, təhqirli-heysiyyəti alçaldan, mənliyinə toxunan, təhqir edən: təhqiramiz, təhqiranə⁸.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

Norma rəftarın etik davranışa uyğun formada həyata keçirilməsi və bu istiqamətdə münasibətlərin tənzimlənməsinin əsasını müəyyən edir. Normanın tətbiqində səlahiyyətli şəxslər öz vəzifələrini yerinə yetirərkən tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərlə

¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2006, 792 s.

² Azərbaycan dilinin elektron lüğətlər korpusu (azerbaycandili.az)

³ Yəni orada

⁴ Yəni orada

⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, <https://korpus.azerbaycandili.az/dictionary/explanatory>

⁶ Yəni orada

⁷ Yəni orada

⁸ Yəni orada

olan münasibətlərində hər zaman etik davranış qaydalarına əməl etməklə öz rəftarlarını insani münasibətlər çərçivəsində yerinə yetirməyi rəhbər tutmalıdırlar.

Normanın adında olan təyinat etik davranışı ehtiva etdiyi üçün, həbs yerləri işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarının nəzakətli olmasını, həmçinin həbs yerləri işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarında təhqiramiz hərəkətlərə yol verilməməsini ifadə edir.

Müvəqqəti saxlama yerləri işçilərinin etik davranış Qaydaları

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 2.7-ci bəndinə əsasən, işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar ilə əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməlidir¹.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müvəqqəti saxlama yerlərinə gətirildikdən sonra münasib paltarları olmadıqda, onlar iqlimə və insan ləyaqətinə uyğun paltarla təmin olunmalıdırlar (“MSY-nin daxili intizam Qaydaları”, 2.27-ci bənd)². “İnsan ləyaqətinə uyğun paltarla təmin olunması” dedikdə, həmin paltarın ümumi hamının istifadəsinə uyğun normal formada olması, alçaldıcı əlamətlərə malik xüsusiyyətlərin olmaması nəzərdə tutulur.

Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının müvəqqəti saxlama yerlərində etik davranış Qaydaları

Polisin insanlarla rəftarı Daxili işlər nazirinin 08 aprel 2005-ci il tarixli 130 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranış Kodeksi”nə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti “Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranış Kodeksi” ilə tənzimlənir. “Polisin etik davranış Kodeksi”ndə BMT-nin “Hüquq-mühafizə orqanlarının davranış Məcəlləsi” və “Polis etikası haqqında Avropa Məcəlləsi”ndə təsbit edilmiş prinsiplər əsas götürülmüşdür. “Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranış Kodeksi” polis əməkdaşlarının cəmiyyətdə qəbul olunmuş mənəvi-əxlaqi və mədəni davranış qaydalarına əməl etmələrini şərtləndirən norma və müddəaları müəyyən edir³.

“Polisin etik davranış Kodeksi”nin 3-cü maddəsinə əsasən, polis “vətəndaşlarla ünsiyyətdə diqqətli və nəzakətli olmalı, bunu zəiflik əlaməti deyil, əksinə, qanunun gü-

¹ “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 63 sayılı 26.02.2014-cü il tarixli Qərarı,

<https://e-qanun.az/framework/33805>

² Yəni orada

³ “Polisin etik davranış Kodeksi” – “Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranış Kodeksi”, <https://mia.gov.az/az/menu/29795/>

cünə arxalanan haqq və ədalətin təzahürü kimi qəbul etməlidir”¹. Polis vətəndaşlarla rəftarında özünün dürüstlüyünü, obyektivliyini, qərəzsizliyini hər zaman göstərməlidir. Qeyd olunan amillər vətəndaşların polisə olan inamını möhkəmləndirir. Tutulmuş şəxslər müvəqqəti saxlanma yerlərinə gətirildikdə, polisin rəftarında insan ləyaqətinə hörməti hiss etdikləri zaman anlamalıdılar ki, hər kəs yalnız qanun qarşısında cavabdehdir.

“Polisin etik davranış Kodeksi”nin 22-ci maddəsinə əsasən, “etik davranış qaydalarının pozulması daxili işlər orqanları əməkdaşlarının intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsasdır”².

İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin müvəqqəti saxlama yerlərində etik davranış Qaydaları

“Dövlət vergi orqanları əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları”na əsasən, dövlət vergi xidmətinin əməkdaşı insanların hüquq, azadlıq və qanuni maraqlarına, şərəf və ləyaqətlərinə hörmət etməli, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, xidməti vəzifələrinin icrası ilə bağlı fiziki şəxslərin, o cümlədən digər əməkdaşların şəxsi həyatı, şərəf və ləyaqəti barədə ona məlum olmuş məlumatların konfidensiallığını təmin etməli, digər əməkdaş barədə rəhbərlikdə və kollektivdə həqiqətə uyğun olmayan, onun nüfuzuna xələl gətirən və ya gətirə biləcək məlumatları yaymamalıdır (3.3.1-ci bənd)³.

“Dövlət vergi orqanları əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları”nın “mədəni davranış” barədə 3.4-cü bəndində qeyd olunur ki, “əməkdaş bütün şəxslərlə, o cümlədən birbaşa və yuxarı rəhbəri və ya tabeliyində olan şəxslərlə münasibətdə nəzakətli, diqqətli və səbirli olmalıdır. Əməkdaş vəzifə funksiyalarının yerinə yetirilməsi zamanı ünsiyyətdə olduğu hər bir şəxslə onun irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, yaşından, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, yaşayış yerindən, əqidəsindən, ictimai və digər birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hörmətlə və işgüzar etiket qaydalarına uyğun şəkildə davranmalıdır”⁴.

Dövlət vergi orqanları əməkdaşlarının etik davranış qaydalarının pozulması ilə bağlı müraciət daxil olduqda və ya belə pozuntunun olduğu müəyyən edildikdə, həmin məsələnin araşdırılması üçün aidiyyəti üzrə məlumat verilməli və səlahiyyətləri daxilində etik davranış qaydalarını pozan əməkdaşların məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün zəruri tədbirlər görülməlidir (6-cı bənd)⁵.

¹ “Polisin etik davranış Kodeksi” – “Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranış Kodeksi”, <https://mia.gov.az/az/menu/29795/>

² Yenə orada

³ “Dövlət vergi orqanları əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları” (vergilər nazirinin 09.12.2015-ci il tarixli 1517040101840800 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir / Dövlət Vergi Xidməti rəisinin 08.07.2022-ci il tarixli 2117040101331300 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə), <https://www.taxes.gov.az/az/page/etik-davranis-qaydolari>

⁴ Yenə orada

⁵ Yenə orada

Dövlət Sərhəd Xidmətinin müvəqqəti saxlama yerlərində etik davranış Qaydaları

“Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları” Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi, Sərhəd Qoşunları Komandanının 15.10.2007-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmişdir. “Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları” Dövlət Sərhəd Xidmətinin hərbi qulluqçularının və işçilərinin etik davranış qaydalarını, prinsiplərini və onlara əməl edilməsi ilə bağlı hüquqi mexanizmləri müəyyən edir.

“Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları”na əsasən, Dövlət Sərhəd Xidmətinin hər bir əməkdaşı qanunun aliliyini, insan hüquqlarını, demokratik prinsipləri və yüksək etik davranış qaydalarını rəhbər tutaraq bu Qaydaların müddəalarına əməl etməyə borcludur (1.2-ci bənd)¹.

“Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları”na əsasən, DSX-nin əməkdaşının xidməti davranışı bu Qaydalarla müəyyən edilmiş etik davranış qaydalarına və prinsiplərə əsaslanmalıdır (3.1-ci bənd)².

“Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları”na əsasən, DSX-nin əməkdaşları insanların hüquq və azadlıqlarını, qanuni maraqlarını pozan, onların şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzlarını ləkələyə biləcək qərar və hərəkətlərə (və ya hərəkətsizliyə) yol verməməli (8.2-ci bənd) və eyni zamanda, bütün şəxslərlə, o cümlədən birbaşa və yuxarı rəhbəri ilə və ya tabeliyində olan şəxslərlə münasibətdə nəzakətli, xeyirxah, diqqətli və səbrli olmalıdırlar (9-cu bənd)³.

“Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları”na əsasən, etik davranış qaydalarının pozulması DSX-nin əməkdaşlarının intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsas hesab edilir. Onların intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi qanunvericilikdə və hərbi nizamnamələrdə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətdə həyata keçirilir (23-cü bənd)⁴.

İstintaq təcridxanaları işçilərinin etik davranış Qaydaları

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın “İstintaq təcridxanalarının işçi heyətinin və həbs edilmiş şəxslərin qarşılıqlı münasibətləri” barədə 7-ci bəndinə əsasən, istintaq təcridxanalarının, o cümlədən mühafizə və müşayiəti həyata keçirən qurumların əməkdaşlarının və hərbi qulluqçuların həbs edilmiş şəxslərlə qarşılıqlı münasibətləri qanunvericiliyə ciddi riayət edilməklə həyata keçirilir (7.1-ci qayda)⁵.

İstintaq təcridxanalarının əməkdaşları həbs edilmiş şəxslərlə münasibətdə özləri-

¹ “Dövlət Sərhəd Xidməti əməkdaşlarının etik davranış Qaydaları” Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi, Sərhəd Qoşunları Komandanının 15 oktyabr 2007-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmişdir. <https://dsx.gov.az/qanunlar/dovlet-serhed-xidmeti-emekdashlarinin-etik-davranish-qaydaları>

² Yəni orada

³ Yəni orada

⁴ Yəni orada

⁵ “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 63 sayılı 26.02.2014-cü il tarixli Qərarı, <https://e-qanun.az/framework/33805>

nin əxlaqi və vəzifə borclarının yerinə yetirilməsində yüksək nümunə göstərməli, həbs edilmiş şəxslərin rəğbətini qazanmalıdırlar (7.2-ci qayda)¹.

Həmin Qaydaların 7.2-ci qaydasında qeyd olunan “həbs edilmiş şəxslərin rəğbətini qazanmalıdırlar” ifadəsi şərh olunan normanın hüquqi təbiəti ilə tam ahəng daşıyır. İstintaq təcridxanalarının əməkdaşları öz peşə fəaliyyətlərində qanunun tələblərini icra edərkən həbs edilmiş şəxslərlə münasibətləri qeyd olunan meyarlar əsasında qurmalıdırlar. “Həbs edilmiş şəxslərin rəğbətini qazanılması” dedikdə, həbs yerlərinin işçilərinin öz peşəkarlığı, yüksək şəxsi keyfiyyətlərə malik olması ilə yanaşı, insanpərvərliyi, dürüstlüyü, ixtisası üzrə yüksək biliyə və dünya görüşünə sahib olması, eyni zamanda, obyektivliyi, sübutlara, faktlara, arqumentlərə əsaslanmaqla əməliyyat rejiminin təşkil edilməsini təmin etməsi və həbs yerində saxlanılanlarla ünsiyyət qurmaq bacarığı başa düşülür.

İstintaq təcridxanalarının işçi heyəti ilə həbs edilmiş şəxslərin qarşılıqlı münasibətləri yuxarıda qeyd olunan meyarlara uyğun formada həyata keçirilməlidir. Həbs yerlərinin işçiləri xüsusi olaraq diqqətdə saxlamalıdırlar ki, həbs edilmiş şəxslər heç bir halda işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməzlər (7.2 və 8.1.4-cü qayda)².

Həbs edilmiş şəxslərin bağlama, sovqat və banderol qəbul etməsi və ya verməsi, habelə bağlamalara, sovqatlara və banderollara istintaq təcridxanasının işçiləri tərəfindən baxış keçirilməsi zamanı kobud davranılmamalı və təhqiramiz hərəkətlərə yol verilməməlidir (9-cu qayda)³.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar Xidmətinin tabeliyində olan istintaq təcridxanaları işçilərinin etik davranış Qaydaları

İstintaq təcridxanalarında tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə rəftarın etik davranış Qaydaları “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinin 26.02.2014-cü il tarixli 63 nömrəli Qərarının 1-ci bəndinə əsasən, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” və eyni zamanda, “Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında” 26.05.2006-cı il tarixli 119-IIIQ nömrəli Qanun⁴ və Ədliyyə nazirinin 29.11.2007-ci il tarixli 41-T əmri ilə təsdiq edilmiş “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları”⁵ ilə müəyyən olunur.

Ədliyyə işçisi Andın mətnində qeyd olunan “hüquq və vəzifələrimi qərəzsiz, vicdanla, qanuna tam uyğun həyata keçirəcəyimə, ədliyyə işçisinin şərəf və ləyaqətini uca tutacağıma and içirəm” deyərək, fikirlərini təntənləli surətdə ifadə etməklə, rəsmi sənədə imza ataraq həyata keçirir. Ədliyyə işçisi gələcək peşə fəaliyyətində Andın mətnində qeyd

¹ “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 63 sayılı 26.02.2014-cü il tarixli Qərarı,

<https://e-qanun.az/framework/33805>

² Yəni orada

³ Yəni orada

⁴ “Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 119-IIIQ sayılı 26.05.2006-cı il tarixli Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/11763>

⁵ “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları” / Azərbaycan Respublikası ədliyyə nazirinin 29.11.2007-ci il tarixli 41-T əmri ilə təsdiq edilmişdir. <https://justice.gov.az/categories/295>

olunan mənəvi öhdəlikləri hər zaman diqqətdə saxlamalı, öz mənəvi öhdəliklərinə hörmətlə yanaşmalı, qanunçuluq və humanizm prinsipinə əsaslanaraq öz peşə borcunu yerinə yetirməlidir. Ədliyyə işçisi Penitensiar Xidmətin istintaq təcridxanasında işlədiyi zaman tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə olan münasibətlərində etik davranış qaydalarına əməl edərək, andında qeyd etdiyi “hüquq və vəzifələrini qərəzsiz, vicdanla, qanuna tam uyğun həyata keçirəcəyi” ilə bağlı mənəvi öhdəliklərini hər zaman diqqətdə saxlamalı, andına sadıq qalmalıdır. Eyni zamanda, qeyd edə bilərik ki, ədliyyə işçisi mədəni davranış prinsipinə uyğun olaraq ünsiyyətdə olduğu bütün şəxslərlə davranışında nəzakətli, xeyirxah, diqqətli və təmkinli olmalıdır. “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları” ədliyyə orqanlarında xüsusi rütbələri nəzərdə tutulan, habelə dövlət qulluğu vəzifələrində qulluq keçən işçilərə şamil edilir (1.2-ci qayda)¹.

“Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları”nda qeyd edilir ki, ədliyyə işçisi öz fəaliyyətində insan hüquqlarına hörmət, qanunçuluq, humanizm və digər demokratik prinsipləri, yüksək etik davranış normalarını rəhbər tutaraq bu qaydalara əməl etməyə borcudur (1.4-cü qayda)². Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarına, şərəf və ləyaqətlərinə, işgüzar nüfuzlarına hörmət etməklə, ədliyyə işçisi vicdanlıq nümunəsi olmalıdır.

Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar Xidmətinin istintaq təcridxanasında çalışan ədliyyə işçiləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə rəftarlarında qərəzsizlik prinsipinə əməl etməklə irqinə, milliyyətinə, dininə, dilinə, cinsinə, sosial mənşəyinə, əmlak və qulluq vəziyyətinə, əqidəsinə, ictimai və ya şəxslər qrupunun üstünlüyünə, yaxud belə üstünlüyün əldə edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına yol verməməlidirlər³.

“Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları”nı pozan ədliyyə işçilərinin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tədbirlər görülməli, etik davranış qaydalarının pozulması halları ilə bağlı həyata keçirilmiş tədbirlər barədə maraqlı tərəflər məlumatlandırılmalıdır (7.3-cü qayda)⁴. “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları”nın 7.3-cü qaydasında qeyd olunan “maraqlı tərəflər məlumatlandırılmalıdır” dedikdə “maraqlı tərəf” anlayışı geniş olduğu üçün penitensiar xidmətin istintaq təcridxanasında çalışan ədliyyə işçisi tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə qarşı etik davranış qaydalarının pozulduğu təqdirdə və bununla bağlı yuxarı rəhbərliyin həyata keçirdiyi tədbirlərin nəticəsinin məlumatlandırılması olaraq başa düşülür. Nəzərə alınmalıdır ki, “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları”nın 6.1.4-cü qaydası məhz birbaşa qeyd edir ki, ədliyyə işçisi “penitensiar müəssisələrdə və istintaq təcridxanalarında saxlanılan bütün şəxslərlə münasibətdə nəzakətli olmalı, onlarla davranış zamanı hüquqlarına hörmət etməlidir”.

Eyni zamanda, qeyd olunmalıdır ki, etik davranış qaydalarının pozulması ədliyyə işçisinin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsasdır (7.4-cü qayda). Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış qaydalarının müddəalarının ədliyyə işçisi tərəfindən pozulması barədə şikayət və ya digər məlumat daxil olduqda xidməti yoxlama (intizam icraatı) başlanıla bilər (7.6-cı qayda)⁵.

¹ “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları” / Azərbaycan Respublikası ədliyyə nazirinin 29.11.2007-ci il tarixli 41-T əmri ilə təsdiq edilmişdir.

<https://justice.gov.az/categories/295>

² Yəni orada

³ Yəni orada

⁴ Yəni orada

⁵ Yəni orada

Xidməti yoxlama (intizam icraatı) zamanı ədliyyə işçisi tərəfindən yol verilən hüquq pozuntusunda cinayət tərkibinin əlamətləri aşkar edildikdə, həmin əlamətləri aşkar etmiş ədliyyə orqanının rəhbəri bu barədə cinayət təqibi orqanına məlumat verməlidir (7.7-ci qayda)¹.

Tibb müəssisələrində etik davranış qaydaları

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdə özlərinə və ya ətrafdakılara qarşı təhlükəli davranışla müşahidə olunan psixi pozuntu halları olduqda, onlar tibb işçisinin rəyinə əsasən ən gec 24 saata qədər müddətdə xüsusi saxlanma şəraiti olan palata-kameraya keçirilməlidirlər. Bu müddətdə aparılan tibbi tədbirlər səmərəli olmadıqda, məhkəmənin qərarına əsasən, həmin şəxs psixiatriya yardımını almaq üçün müvafiq ixtisaslaşdırılmış müəssisəyə köçürülməlidir (3.3-cü bənd)². Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin davranışlarında qeyri-müəyyən formada diqqətçəkən vəziyyətlər yaranırsa, onlar özlərinə və ya ətrafdakı şəxslərə qarşı təhlükəli davranışları və hərəkətləri ilə narahatçılıq yaratdıqda, mütləq tibb işçilərinin rəyinə əsaslanaraq 24 saat ərzində həbs yerlərinin işçiləri tərəfindən nəzakətli formada xüsusi saxlanma şəraiti olan palata-kameraya keçirilməlidirlər. Bu zaman tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin mövcud psixoloji vəziyyəti nəzərə alınmaqla onu xüsusi saxlanma şəraiti olan palata-kameraya keçirərkən heç bir fiziki zor tətbiq edilməməlidir. Bu cür şəxsin xüsusi saxlanma şəraiti olan palata-kameraya keçirilməsinin səbəbi – məhz onun səhhəti üçün lazımı addım olduğu nəzakətli formada ona izah edilməlidir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs xüsusi saxlanma şəraiti olan palata-kameraya keçirildikdən sonra tibbi tədbirlər nəticəsində onun psixi vəziyyətində normallaşma müşahidə edilmədikdə, həmin şəxsin psixiatriya yardımını alması üçün müvafiq ixtisaslaşdırılmış müəssisəyə köçürülməsi barədə həbs yerinin işçiləri tərəfindən cinayət prosesini həyata keçirən orqana yazılı formada məlumat verilməli və məhkəmənin qərarı ilə onun ixtisaslaşdırılmış müəssisəyə köçürülməsi təmin edilməlidir.

Avropa Nazirlər Komitəsinin “Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksində Təvsiyə” CM/Rec(2012) 5 üçün Əlavənin “Həbsxana işçilərinin davranışlarına dair təlimatlar” barədə 4-cü maddəsində (D) qeyd edilir ki, həbs yerlərinin işçiləri nəzarətlərində olan şəxslərin sağlamlıqlarının tam qorunmasını təmin etməli, xüsusilə də tibbi yardıma ehtiyac olduğu hallarda dərhal tədbirlər görməli (20-ci bənd) və nəzarətdə olan şəxslərin təhlükəsizliklərini, gigiyena və lazımı səviyyədə qidalanmalarını təmin etməlidirlər (21-ci bənd). Eyni zamanda, həbs yerlərinin işçiləri məlumatların məxfiliyində və məlumatların qorunmasında tibbi məxfilik prinsiplərinə hörmət etmək öhdəliyinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər (32-ci bənd)³.

¹ “Ədliyyə orqanları işçilərinin etik davranış Qaydaları” / Azərbaycan Respublikası ədliyyə nazirinin 29.11.2007-ci il tarixli 41-T əmri ilə təsdiq edilmişdir. <https://justice.gov.az/categories/295>

² “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydalarının təsdiq edilməsi” barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 67 sayılı 18.04.2013-cü il tarixli Qərarı. <https://e-qanun.az/framework/25647>

³ Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana işçiləri üçün Etik Kodeksi. https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/cmrec_2012_5_on_the_european_code_of_ethics_for_prison_staff.pdf

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı altında səfərə çıxmış gəmilərin kapitanlarının və ya onları əvəz edən şəxslərin etik davranış qaydaları

“Azərbaycan Respublikası Dəniz nəqliyyatı gəmilərində xidmət Nizamnaməsi”ndə (Nazirlər Kabinetinin 8 may 2000-ci il tarixli, 83 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir) dəniz nəqliyyatı işçilərinin limanların, digər müəssisələrin, təşkilatların və idarələrin xidməti ərazilərində, o cümlədən xarici ölkələrdə də əxlaq normalarına və birgəyaşayış qaydalarına riayət etmələri, xidmətdə özlərini ləyaqətli və vicdanlı aparmaları, gəmilərdə davranış qaydalarına əməl etmələri qeyd olunur (4-cü maddə, “i” bəndi). Digər işçilərin intizamı və ictimai qaydaları pozmaqdan çəkindirilməsi və əmək kollektivində intizamın möhkəmləndirilməsinə köməklik göstərilməsi vəzifə borcu olaraq təsbit edilmişdir (4-cü maddə, “k” bəndi)¹.

Qayda-qanunun və intizamın möhkəmləndirilməsi üçün bütün zəruri tədbirlərin görülməsi dəniz nəqliyyatı rəhbərinin vəzifə borcu olaraq qeyd olunur (5-ci maddə, “v” bəndi). Dəniz nəqliyyatı rəhbərinin xidmətdə olduğu kimi, qeyri-xidmətdə də təbəliyindəkilərə xidməti borcu çox yaxşı yerinə yetirməsi və ləyaqətli əxlaq nümunəsi göstərmək vəzifəsi borcu olaraq təsbit edilmişdir (5-ci maddə, “c” bəndi)².

Silahlı Qüvvələri Hərbi Dəniz Qüvvələrinin (Dəniz Donanmasının) miçmanları və matrosları gəmi karserində, yaxud hauptvaxtda saxlanıldıqları zaman onlarla şərh edilən normanın tələbləri rəhbər tutulmaqla, səlahiyyətli şəxslər tərəfindən etik davranışa uyğun rəftar edilməlidir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının cinayətkarlığın qarşısını almaq və qanun pozucuları ilə davranışa dair 1955-ci ildə Cenevrədə keçirilən birinci konqresində qəbul edilmiş və İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən onun 663 (XXIV) sayılı 31 iyul 1957-ci il və 2076 (XII) sayılı 13 may 1977-ci il tarixli qətnamələri ilə bəyənilmiş³ Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarında qeyd olunur ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər ilə münasibətdə əsas prinsip Qaydaların qərəzsiz tətbiq edilməsidir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi, yaxud digər əqidəsinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki vəziyyətinə, ailə mənşəyinə, yaxud sosial vəziyyət əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik yol-verilməzdir. Digər tərəfdən, əhalinin bu və ya digər qruplarına mənsub məhkumların dini etiqadlarına və əxlaqi görüşlərinə hörmət edilməlidir⁴.

¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 08.05.2000-ci il tarixli, 83 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dəniz nəqliyyatı gəmilərində xidmət Nizamnaməsi”. <https://ddla.gov.az/pdfs/nizamname.pdf>

² Yəni orada

³ BMT-nin “Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları”, <https://ombudsman.az/storage/VoHQg9AigWg0W7YBfNZrIRmXC1UsZE1ectEq0hlM.doc>

⁴ Yəni orada

Həmin Qaydaların “Məhkumlarla davranış” adlı hissəsində qeyd olunur: Həbs cəzasına, yaxud buna oxşar digər cəzaya məhkum olunmuş şəxslərlə davranışda onların aldıqları həbs cəzası müddətinin davamiyyəti nəzərə alınmaqla, onlara qanuna tabe olmaq və öz yaşayışlarını azad olunduqdan sonra təmin etmək istəyi aşılamağa çalışmaq lazımdır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə davranış onlarda özlərinin ləyaqət hissini və məsuliyyətlərini dərk etmələrini möhkəmləndirməlidir¹.

BMT-nin “Məhkumlarla rəftarın əsas prinsipləri”

BMT-nin “Məhkumlarla rəftarın əsas prinsipləri”nə əsasən, “bütün məhkumlara insana xas olan ləyaqət və insan kimi dəyərlərinə görə hörmətlə yanaşılmalıdır” (BMT Baş Assambleyasının 45/111 sayılı 14 dekabr 1990-cı il tarixli Qətnaməsi ilə təsdiq edilmişdir)².

BMT-nin “Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış Məcəlləsi”

BMT-nin “Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış Məcəlləsi”nin 2-ci maddəsində qeyd edilir ki, “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları öz vəzifələrini yerinə yetirərkən insan ləyaqətinə hörmət etməli və onu qorumalı, bütün şəxslərin insan hüquqlarını qorumalı və müdafiə etməlidirlər” (BMT Baş Assambleyasının 34/169 sayılı 17 dekabr 1979-cu il tarixli Qərarı)³.

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarının (I hissəsində) 1-ci qaydasında qeyd edilir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə davranış zamanı onların hüquqlarına hörmət edilməlidir. Avropa Penitensiar Qaydalarına əsasən, penitensiar müəssisələrin işçi heyəti vacib ictimai funksiya yerinə yetirir və buna görə də xidmətə qəbul qaydası, ixtisas hazırlığı və iş şəraiti onlara məhkumlarla davranışda yüksək standartlara riayət etmək imkanları verməlidir (8-ci qayda)⁴.

Avropa Penitensiar Qaydalarının 49-cu qaydasına əsasən, penitensiar müəssisələrdə daxili qayda rejim, təhlükəsizlik və intizamın tələbləri nəzərə alınmaqla və eyni zamanda, məhkumlara insan ləyaqətini təmin edən şərait təqdim olunmaqla, habelə 25-ci qaydaya uyğun tədbirlər proqramının tam yerinə yetirilməsi şərti ilə təşkil olunur. Penitensiar müəssisənin işçi heyəti özünümüdafiə, qaçışa cəhd və ya qanunla müəyyən olunmuş qaydaya fəal, yaxud passiv fiziki müqavimət göstərmə halları istisna olmaqla, məhkumlara qarşı güc tətbiq etməməlidir (64.1-ci qayda)⁵.

Penitensiar müəssisələrin idarə edilməsi məhkumlara humanist və insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasının vacibliyi çərçivəsində olmaqla, əxlaqi baxımdan həyata

¹ YBMT-nin “Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları”, <https://ombudsman.az/storage/VoHQg9AigWg0W7YBfNZrRmXC1UsZE1ectEq0hlM.doc>

² BMT-nin “Məhkumlarla rəftarın əsas prinsipləri”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-treatment-prisoners>

³ BMT-nin “Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış Məcəlləsi”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials>

⁴ Avropa Penitensiar Qaydaları, <https://justice.gov.az/categories/103>

⁵ Yəni orada

keçirilməlidir (72.1-ci qayda). İşçi heyəti istənilən vaxt özünün əxlaqı və vəzifə borclarının yerinə yetirilməsi ilə müsbət nümunə göstərməli və məhkumların hörmətini qazanmalıdır (75-ci qayda). Avropa Penitensiar Qaydalarına əsasən, penitensiar müəssisənin yeni işçi heyətinin seçilməsi zamanı penitensiar müəssisənin müdiriyyəti onların ağır işi yerinə yetirəcəklərini nəzərə almaqla vicdanlılıq, humanistlik, ixtisas bacarıqları və şəxsi yararlılıq keyfiyyətlərinin təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirməlidir (77-ci qayda)¹.

Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksi

12.04.2012-ci il tarixində Avropa Nazirlər Komitəsinin Nazir müavinlərinin 1140-cı iclasında qəbul edilmiş Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksinin (Tövsiyə CM/Rec(2012) 5) 1-ci maddəsində qeyd olunur ki, etik kodeksdə “həbsxana” termini məhkəmə orqanı tərəfindən nəzarətdə saxlanılan və ya məhkum edildikdən sonra azadlıqdan məhrum edilən şəxslərin saxlanılması üçün nəzərdə tutulmuş müəssisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur². Həmin etik kodeksdə göstərilən “həbsxana” termini şərh olunan Qanunda həbs yerləri olaraq başa düşülür. Eyni zamanda, Etik kodeks həbsxana işçilərinin bütün iyerarxik səviyyələrinə tətbiq olunur. Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksinə əsasən, həbs yerlərinin işçiləri bütün vəzifələrini milli qanunvericilik və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq yerinə yetirməli və xüsusilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında təsbit edilmiş fərdlərin əsas hüquq və azadlıqlarını qorumaq və onlara hörmət etməlidirlər. Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksinin “Həbsxana işçilərinin davranışına dair Təlimat”ında (a) məsuliyyət, (b) dürüstlük, (c) insan ləyaqətinə hörmət və onun qorunması, (d) qayğı və yardım, (e) ədalətlik, qərəzsizlik və qeyri-diskriminasiya, (f) əməkdaşlıq, (g) məlumatların məxfiliyi və məlumatların qorunması və (v) ümumi qaydalar yer almışdır.

Həmin etik kodeksin “Həbsxana İşçilərinin Davranışına dair Təlimat”ında dürüstlük və ədalətlik həbs yerləri işçilərinin ən vacib xüsusiyyətlərindən hesab edilməklə, həbs yerləri işçilərinin şəxsi dürüstlük və bütövlük standartlarını yüksək səviyyədə saxlamalı və təşviq etməli olduqları əksini tapmışdır (b) 5-ci bənd). Həbs yerlərinin işçiləri məhkumlar və onların ailə üzvləri ilə müsbət peşəkar münasibətləri qorumağa çalışmalıdırlar (b) 6-cı bənd). Eyni zamanda, həbs yerlərinin işçiləri məhkəmə tərəfindən məhkum edilməyən və ya cəza almayan həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təqsirsizlik prezumpsiyasına hörmət etməlidirlər (e) 26-cı bənd)³.

İnsan ləyaqətinə hörmət və onun qorunması (c) etik kodeksin “Həbsxana işçilərinin davranışına dair Təlimat”ında təsbit edilmişdir. Həmin təlimatda qeyd edilir ki, həbs yerlərinin işçiləri hər zaman hər kəsin yaşamaq hüququna hörmət etməli və onu qorumalıdırlar (10-cu bənd). Həbsxana işçiləri bütün məhkumların fiziki,

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları, <https://justice.gov.az/categories/103>

² Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksi, https://www.prison-studies.org/sites/default/files/resources/downloads/cmrec_2012_5_on_the_european_code_of_ethics_for_prison_staff.pdf

³ Yəni orada

seksual və psixoloji toxunulmazlığına hörmət etməli və onları digər məhkumların və ya şəxslərin hücumlarından qorumaqdadırlar (13-cü bənd). Həbs yerlərinin işçiləri hər zaman məhkumlara, həmkarlarına və həbsxanaya daxil olan bütün digər şəxslərə nəzakətlə və hörmətlə yanaşmalıdırlar (14-cü bənd). Həbs yerlərinin işçiləri şəxsi axtarışları yalnız zəruri hallarda həyata keçirməli və bu prosesdə məhkumları alçaltmamalıdırlar (17-ci bənd)¹.

Həbs yerlərinin işçiləri yeniyetmələr, qadınlar, azlıqlar, xarici vətəndaşlar, yaşlılar və əlillər kimi fərdlərin xüsusi ehtiyaclarına həssas yanaşmalı və bu ehtiyacların qarşılınması üçün hər cür say göstərməlidirlər (Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeks, (d) 19-cu bənd)².

¹ Avropa Nazirlər Komitəsinin Avropa Həbsxana İşçiləri üçün Etik Kodeksi https://www.prison-studies.org/sites/default/files/resources/downloads/cmrec_2012_5_on_the_european_code_of_ethics_for_prison_staff.pdf

² Yenə orada

Maddə 29. Qadınların həbs yerlərində saxlanılmasının xüsusiyyətləri

29.1. Qadınlar həbs yerlərində kişilərdən ayrı saxlanılırlar. Qadınlar 3 yaşınadək uşaqları öz yanlarında saxlaya bilirlər. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır, onlar xüsusi tibbi yardım və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilirlər.

29.2. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 4 saatdan az olmamalıdır. Onların barəsində tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tətbiq oluna bilməz.

29.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş qadın həbs yerinin rejimini müntəzəm olaraq qəsdən pozduqda, yaxud yanında olan uşağına qayğı göstərmədikdə həbs yerinin müdiriyyəti məhkəmə qarşısında onun uşağının qanunla müəyyən edilmiş qaydada qohumlarına verilməsi, bu, mümkün olmadıqda isə uşaq müəssisələrinə göndərilməsi barədə vəsatət qaldıra bilər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində qadınların saxlanılması xüsusiyyətləri, yəni onların kameralara yerləşdirilməsi, hamilə və yanında üç yaşınadək uşağı olan qadınlara yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılması, onlara xüsusi tibbi yardım göstərilməsi və xüsusi yemək normalarının müəyyən edilməsi, gündəlik gəzinti müddətləri, barələrində tətbiq olunmayan tənbehlərə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində qadınların saxlanılması xüsusiyyətləri, yəni onların kameralara yerləşdirilməsi, hamilə və yanında üç yaşınadək uşağı olan qadınlara yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılması, onlara xüsusi tibbi yardım göstərilməsi və xüsusi yemək normalarının müəyyən edilməsi, gündəlik gəzinti müddətləri, barələrində tətbiq olunmayan tənbeh tədbirləri və yanlarında olan uşaqların qohumlarına və ya uşaq müəssisələrinə göndərilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən qaydaların yaradılması, həmçinin həmin sahələrdə qadınların hüquqlarının müdafiəsi üçün hüquqi əsasın müəyyən edilməsi, qadınlara onların cinsi xüsusiyyətlərindən irəli gələn şərait və təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Rusiya Federasiyasının 15 iyun 1995-ci il tarixli “Cinayət törətməkdə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanununun 30-cu maddəsi qadınların həbsdə saxlanılmasının xüsusiyyətlərinə həsr olunmuşdur. Həmin maddədə qeyd olunur ki, cinayət törətməkdə şübhəli olan və ya təqsirləndirilən qa-

dınların yanında 4 yaşına kimi uşaqları ola bilər. Kamerada anası ilə bir yerdə olan 4 yaşına çatmamış hər bir uşağa görə sanitar norma dörd kvadrat metrdən az olmamaqla müəyyən edilir.

Həbs yerlərində hamilə qadınlar və yanında 4 yaşına çatmamış uşağı olan qadınlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır, müvafiq tibbi xidmətin göstərilməsi təşkil olunur, yeməyin daha yüksək norması müəyyən edilir və Rusiya Federasiyası hökumətinin müəyyən etdiyi əşya təminatı həyata keçirilir.

Hamilə və yanında 4 yaşınadək uşaq olan qadınların gündəlik gəzinti müddətinin məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Hamilə qadınlara və yanında uşağı olan qadınlara cəza kimi karsərə (cərimə təcridxanalarına) yerləşdirilmə tətbiq oluna bilməz.

Zəruri hallarda həbs yerinin müdiriyyəti qanunla müəyyən edilmiş qaydada uşağın onun qohumlarına, digər şəxslərə verilməsi və ya uşaq müəssisələrinə yerləşdirilməsi barədə vəsatət qaldıra bilər¹.

Göründüyü kimi, qadınların həbs yerlərində saxlanmasına münasibətdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindən fərqli olaraq Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi 3 yaşına qədər deyil, 4 yaşınadək uşaqların həbs yerlərində analarının yanında saxlanılmasına icazə verir. Bundan əlavə, Qanunun özündə hər bir uşağa görə kamerada dörd kvadrat metrdən az olmayan yerin ayrılması müəyyən edilir.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan 29.1-ci maddədə nəzərdə tutulan “qadınlar həbs yerlərində kişilərdən ayrı saxlanılırlar” norması qadınların həbs yerlərində saxlanıldığı bütün, yəni bəzələrinə tutulma ilə bağlı protokol tərtib edildiyi, həbs qətimkan tədbiri seçildiyi, həmçinin məhkum edildikdən sonra CİM-in 67-ci (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin cəzanın icrası yerinə göndərilməsi), 69-cu (məhkumların təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanması) və 69-1-ci (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin istintaq təcridxanalarına keçirilməsi) maddələrinə əsasən, istintaq təcridxanasında saxlanıldığı və cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanasına keçirildiyi hallara şamil olunur.

Şərh olunan 29.1-ci maddənin “Qadınlar 3 yaşınadək uşaqları öz yanlarında saxlaya bilərlər. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır, onlar xüsusi tibbi yardım və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilirlər” müddəası həbs yerlərində saxlanılan qadınların hamilə olmaları və 3 yaşınadək uşaqlarının olması müvafiq sənədlərlə təsdiq olunduğu hallarda tətbiq edilməlidir. Həbs yerlərində saxlanılan qadınların hamilə olmaları və ya 3 yaşına çatmamış uşaqlarını öz yanlarında saxlamaq istəmələri faktı təsdiq olunduqdan sonra onlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəra-

¹ Федеральный Закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" (с изменениями и дополнениями) // <https://base.garant.ru/1305540/>

iti yaradılmalı, onlar xüsusi tibbi yardım və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Nazirlər Kabineti) tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilməlidirlər.

Həbs yerlərində saxlanılan qadınların hamilə olmaları və ya 3 yaşına çatmamış uşaqlarını öz yanlarında saxlamaq istəmələri faktının təsdiq olunması, həmçinin, şərh olunan 29.2-ci maddənin də tətbiq edilməsinə əsas yaradır. Belə ki, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 4 saatdan az olmamalı, onların barəsində tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tətbiq olunmamalıdır.

Şərh olunan 29.3-cü maddənin tətbiqi tutulmuş və ya həbs edilmiş qadının həbs yerinin rejimini müntəzəm olaraq qəsdən pozması, yaxud yanında olan uşağına qayğı göstərməməsi ilə bağlıdır. Yəni maddənin tətbiqi üçün ilkin olaraq, qadının həbs yerinin rejimini müntəzəm olaraq qəsdən pozması, yaxud uşağına qayğı göstərməməsi faktı müəyyən edilməli və bu xüsusat müvafiq sənədlərdə öz əksini tapmalıdır. Yalnız bu cür faktlar aşkar edildikdə, həbs yerinin müdiriyyəti məhkəmə qarşısında həbs yerində saxlanan qadının uşağının qanunla müəyyən edilmiş qaydada qohumlarına verilməsi, bu, mümkün olmadıqda isə uşaq müəssisələrinə göndərilməsi barədə vəsatət qaldıra bilər.

Şərh olunan maddənin tətbiq edildiyi əsas subyektlər həbs yerlərində saxlanılan qadınlar, qeyd olunan ayrı-ayrı hallarda isə hamilə və yanında 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınlardır. Həmin maddə, həmçinin, həbs yerinin müdiriyyəti və heyəti ilə bağlı müəyyən öhdəliklər yaratdığına görə onlar normada müəyyən edilən öhdəlikləri pozduqda həmin normaların şamil edildiyi subyektlərə aid edilməlidir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

29.1-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və şərhı;

Hamilə qadın – qadının döllənməsindən doğuma qədər keçən 40 həftəlik (280 gün) dövrə verilən addır.

Yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadın – “Müvəqqəti saxlama yerlərində daxili intizam Qaydaları”na əsasən, yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar yazılı müraciət əsasında MSY-yə uşaqla birlikdə qəbul olunurlar. Qadının uşağı ilə birlikdə qəbul olunmasına əsas doğum haqqında şəhadətnamə, yaxud qadının həmin uşağın valideyni olduğunu təsdiq edən digər sənədlər, bu sənədlər olmadığı təqdirdə isə həmin işin icraatını aparan təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin müvafiq qərarıdır (Qayda 2.4).

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 23-cü maddəsinə əsasən, cəzaçəkmə müəssisələrində məhkum qadınların üç yaşına çatmayan uşaqlarının yerləşdirilməsi üçün uşaq evləri təşkil edilir¹.

¹ “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 23-cü maddəsi

Yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti – hamilə və yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılması öz ifadəsini onda tapır ki, istintaq təcridxanalarında hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar rejim korpuslarında xüsusi təchiz edilmiş kameralarda yerləşdirilirlər. Həmin kameralar birlaylı çarpayılarla təchiz edilir. Hamilə qadınlar və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar say məhdudiyyəti olmadan bağlama, sovqat və banderol almaq hüququna malikdirlər. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilirlər, onların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintiləri 4 saatdan az olmamalıdır (Qayda 15).

Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar cərimə təcridxanasında yerləşdirilə bilməzlər. Hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlara xüsusi tibbi yardım göstərilir. Bu xüsusi tibbi yardım həm qadının özünün sağlamlığının təminini, həm də 3 yaşınadək uşaq üçün zəruri olan tibbi yardımları, onların orqanizmlərinin sağlamlıq vəziyyətinin fizioloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını əhatə edir.

“Müvəqqəti saxlama yerlərində daxili intizam Qaydaları”na əsasən hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar daha işıqlı kameralarda yerləşdirilirlər. İlin soyuq mövsümündə MSY-nin binalarında havanın hərəkətinin +18 dərəcədən az olması yolverilməzdir.

Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 2001-ci il tarixli 154 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məhkumların yemək və maddi-məişət normaları”nda (1-24 nömrəli əlavələr) maddi-məişət normaları aşağıdakı əlavələrdə öz əksini tapmışdır:

- 12 nömrəli əlavədə “Cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan qadın məhkumların geyim əşyaları normaları”;
- 16 nömrəli əlavədə “Müalicə müəssisəsində saxlanılan qadın məhkumların geyim və yatacaq ləvazimatı normaları”;
- 19 nömrəli əlavədə “Məhkum hamilə qadınların doğuşdan qabaq istirahət və uşağı yemləmə zamanı geyim əşyaları normaları”;
- 20 nömrəli əlavədə “Doğum sahəsində məhkum qadınların və südəmər uşaqların geyim və yatacaq əşyaları normaları”;
- 22 nömrəli əlavədə “Məhkum qadınların az yaşlı uşaqlarının uşaq evində geyim əşyaları ilə təminatı normaları”.

Xüsusi tibbi yardım – hamilə və yanında 3 yaşlı uşağı olan qadınlar üçün xüsusi tibbi yardım qadının hamiləliyi ilə əlaqədar tibbi ehtiyaclarının qarşılınmasında, onun zəruri profilaktiki tədbirlər, dərman preparatları ilə təmin olunmasında, vaxtı-vaxtında müayinədən keçirilib, zəruri müalicələri almasında öz ifadəsini tapmalıdır.

3 yaşınadək uşaqları olan qadınlara xüsusi tibbi yardım, əsasən, 3 yaşınadək uşaqların tibbi ehtiyaclarının ödənilməsində, onların müayinəsi zamanı zəruri peyvəndlərinin aparılması və müalicəsində özünü təzahür etdirməlidir.

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən, hər bir qadın hamiləlik dövründə, doğuş və doğuşdan sonrakı dövrdə dövlət səhiyyə sisteminin müəssisələrində dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına (“Tibbi sığorta haqqında”

Qanuna uyğun olaraq xidmətlər zərfində nəzərdə tutulduğu halda isə icbari tibbi sığorta vəsaitləri hesabına) ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım ilə təmin olunur.

Həmin Qanunun tutulmuş, həbs edilmiş vətəndaşların, cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumların tibbi yardım almaq hüququnu nəzərdə tutan 23-cü maddəsi müəyyən edir ki, tutulmuş, həbs edilmiş vətəndaşların, cəzaların çəkilməsi zamanı məhkumların bədcə vəsaitləri hesabına ilk tibbi yardım daxil olmaqla, tibbi rəydən asılı olaraq ambulator və ya stasionar şəraitdə tibbi yardım almaq hüququ vardır¹.

Bu kateqoriyadan olan qadınların hamiləlik dövründə, doğuş zamanı və doğuşdan sonrakı dövrdə ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım almaq hüquqları vardır.

Tutulmuş, həbs edilmiş vətəndaşların, cəzaların çəkilməsi zamanı məhkumların obyekt şəklində hər hansı biotibbi tədqiqata cəlb edilməsi qadağandır.

Tutulmuş, həbs edilmiş vətəndaşlara, cəzaların çəkilməsi zamanı məhkumlara tibbi yardımın göstərilməsi qaydaları qanunvericilikdə müəyyən edilir.

Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumlar tibbi məsləhət və müalicə almaq üçün pullu xidmət göstərən tibb müəssisələrinə müraciət etmək hüququna malikdirlər. Bu növ xidmətlərin, dərmanların ödəniş haqqı məhkum və ya onun qohumları tərəfindən həyata keçirilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları – hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edirlər.

Nazirlər Kabinetinin “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yemək və maddi-məişət normalarının təsdiq edilməsi haqqında” 18 fevral 2013-cü il tarixli 22 nömrəli qərarı ilə aşağıdakılar təsdiq edilmişdir:

1. “İstintaq təcridxanalarında saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan həbs edilmiş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (1 nömrəli əlavə).
2. “İstintaq təcridxanalarında saxlanılan hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan həbs edilmiş qadınların gündəlik ərzaq normaları” (2 nömrəli əlavə).
3. “Həbs edilmiş şəxslərin yol gedən vaxtlarında gündəlik ərzaq normaları” (3 nömrəli əlavə).
4. “İstintaq təcridxanalarında saxlanılan həbs edilmiş və müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan tutulmuş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (4 nömrəli əlavə).
5. “Müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan tutulmuş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (7 nömrəli əlavə).
6. “Müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan tutulmuş qadınların ərzaq normaları” (8 nömrəli əlavə).
7. “Müalicə müəssisələrində müalicə olunan həbs edilmiş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (12 nömrəli əlavə).

¹ “Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 17-ci maddəsi

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Qadınlar barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi müstəsna hal kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bununla belə, qadınlar, o cümlədən hamilə və himayəsində 3 yaşınadək uşağı olan qadınlar barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi qadınların uşaqları barədə məsələnin həll edilməsi problemini meydana çıxarır. Bu zaman himayəsində 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadın uşağını özü ilə həbs yerinə götürüb-götürməmək məsələsini həll etmək məcburiyyətində qalır. Əgər uşaq 3 yaşına çatıbsa, o, həbs yerində saxlanıla bilməz. Bu cür hallarda təhqiqatçı, müstəntiq, məhkəmə nəzarətsiz qalmış yetkinlik yaşına çatmamış uşaqların himayəyə verilməsi məsələsini həll etməli və görülmüş tədbirlə bağlı barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş qadına məlumat verməlidir.

Bir qayda olaraq, həbs yerlərinin maddi-məişət şəraiti nəzərə alınaraq barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş yanında 3 yaşına çatmayan uşağı olan qadın MSY-də deyil, istintaq təcridxanalarında saxlanılmalıdır.

Uşağın həbs yerinə qəbul edilməsi üçün əsas kimi onun doğum haqqında şəhadətnaməsi və ya həmin uşağın həbs edilmiş qadının uşağı olmasını təsdiq edən digər sənəd, yaxud işin icraatında olduğu təhqiqatçı və ya müstəntiqin müvafiq qərarı çıxış edə bilər.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş, tutulmuş və ya cinayət törətməkdə əsaslı şübhələr əsasında barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin həbs yerlərində ayrıca saxlanmasını müəyyən edən meyarlara aşağıdakılar daxildir: sosial-demoqrafik (cins, yaş, sağlamlıq vəziyyəti), cinayət-hüquqi (təkrar cinayət, təqsir forması, azadlıqdan məhrum etmə növü: ömürlük və ya müəyyən müddətə, törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və s.), cəza (müxtəlif həbs şəraitləri, islah müəssisələrinin növləri və onların dəyişdirilməsinin mümkünlüyü, əməyə, tərbiyə işinə, davranışına və s. görə). Bu cür təsnifat son nəticədə cəzaların icrasının diferensiallaşdırılmasına öz töhfəsini verir.

Həbs yerlərində saxlanılan qadın və kişilərin ayrılıqda saxlanılmasının əsasını həm də qadınları cinsi qısnama və zorakılıqdan, həmçinin arzuolunmaz hamiləlikdən qorumaq təşkil edir.

Qadınlar həbs yerlərində saxlanılarkən onların fiziki təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır. “Qadınlara qarşı zorakılığın ləğvi haqqında” BMT-nin Bəyannaməsində qadınlara qarşı zorakılığın fiziki, cinsi və psixoloji formaları fərqləndirilir. Bu kimi zorakılıqların qarşısının alınması üçün həbs yerlərində qadınlar kişilərdən ayrı saxlanılmalı və onlara nəzarət müstəsna olaraq kişi heyəti tərəfindən həyata keçirilməməlidir¹.

Həbs yerlərində olan uşaqların zaman-zaman oradan kənara çıxma imkanları təmin olunmalıdır².

¹ CEDAW General Recommendation No. 24: Article 12 of the Convention (Women and Health) Adopted at the Twentieth Session of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, in 1999 (Contained in Document A/54/38/Rev.1, chap. I) / Paraqraf 13 // <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/1999/en/11953>

² Alejos M (2005). Babies and small children residing in prisons. Geneva, Quaker United Nations Office, 2005

29.2-ci maddənin şərh

Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Gündəlik gəzinti – həbs yerlərində olan şəxslərin hər gün açıq havada gəzmək imkanını nəzərdə tutur. Gəzinti yerləri imkan dərəcəsində geniş, sərbəst hərəkət üçün şəraitə malik olmalıdır. Gəzinti yerləri yağışlı, qarlı havalarda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin islanmaqdan müdafiə imkanları təmin edilməlidir;

Tənbeh tədbiri – həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin daxili intizam qaydalarını pozmasına görə məruz qaldıqları cəza tədbirləridir. İstintaq təcridxanasında Daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində xəbərdarlıq, töhmət, 7 günədək müddətə cərimə təcridxanasında yerləşdirmə kimi tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilər (bax: şərh edilən Qanunun 39-cu maddəsi və şərh);

Cərimə təcridxanası – şərh edilən Qanunun 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq istintaq təcridxanasında Daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində tətbiq olunan 7 günədək müddətində tənbehin çəkilməsi Qanunun 40.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda həbs edilmiş şəxsin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan yerdir.

29.3-cü maddənin şərh

Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Tutulmuş qadın – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərh;

Həbs edilmiş qadın – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərh;

Həbs yerinin rejimi – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində onların bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunmasına, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmiş qaydaları təmin edən rejim müəyyən edilir (bax: şərh olunan Qanunun 11-ci maddəsi və şərh);

Həbs yerinin rejimini müntəzəm olaraq qəsdən pozma – şərh olunan maddənin kontekstində müntəzəm sözü ardıcıl, sistemli, daimi şəkildə təkrarlanan hərəkətləri bildirir. “Müntəzəm (ər.) 1. sif. Düzgün və ardıcıl, sistemlik, sistemli, daimi...2. zərfl. Düzgün və ardıcıl surətdə, daim, sistemlik”¹;

Qəsdən pozma – tutulmuş və ya həbs edilmiş qadının həbs rejimi qaydalarını özünün hərəkət və hərəkətsizliyi ilə pozmasını, onların tələblərini yerinə yetirməməsi və ya onlara zidd davranmasını dərk etməsi, hərəkət və ya hərəkətsizliyinin həbs yerlərinin təhlükəsizliyi və həbs rejimi üçün mənfi nəticələrini qabaqcadan görməsi, həmin nəticələri arzu etməsində (birbaşa qəsd) və ya həmin mənfi nəticələri qabaqcadan görüb, lakin onları arzu etməsə də, bu cür nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verməsində (dolaylı qəsd) ifadə olunur;

Yanında olan uşağına qayğı göstərməmə – həbs edilmiş qadının yanında olan

¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. K-R. Bakı. 1983. s. 362

uşağına qayğı göstərməməsi uşağı tərbiyə etmək, onun fiziki və psixi, mənəvi və əxlaqi inkişafının, sağlamlığının, vaxtı-vaxtında yedizdirilməsinin qeydinə qalmaq, uşağa mövcud şəraitdə valideynlik diqqəti və qayğısı göstərmək və nəzarəti təmin etmək vəzifələrini yerinə yetirməməsində ifadə oluna bilər.

Həbs yerinin müdiriyyəti – həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslərdir (bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və şərh);

Məhkəmə – burada həbs yerinin yerləşdiyi rayonun birinci instansiya məhkəməsini bildirir;

Qohumlar – CP Məcəlləsinin 7.0.32-ci maddəsində yaxın qohumlar – valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və anası olan) qardaş və bacılar kimi müəyyən edilir, qohumlar isə CPM-nin 7.0.33-cü maddəsində bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları hesab olunur¹;

Uşaq müəssisələri – uşaqların təlim-tərbiyəsini təşkil edən uşaq evləri, internat tipli uşaq müəssisələridir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarının kommentariyasında qeyd olunur ki, 13-cü Qayda əsassız ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Lakin bu o demək deyil ki, əgər bunun nəticəsində mühüm qeyri-bərabərlik meydana çıxarsa, bərabərliyin yalnız formal olaraq gözlənilməsi kifayətdir. Həssas qrupların müdafiəsi və həbsdə olan şəxslərlə onların ayrı-ayrı xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almaqla rəftar ayrı-seçkilik deyil və tamamilə yolveriləndir².

APQ-yə əsasən, konkret gender-həssas siyasət işlənilib hazırlanmalı və həmin qaydalar tətbiq edilən zaman həbsdə olan qadınların xüsusi tələbatlarının təmin edilməsi üçün pozitiv tədbirlər görülməlidir.

Həmin qaydaların qadınlara aid konkret müddələrinə əlavə olaraq hakimiyyət qadınların fiziki, peşə, sosial və psixoloji tələbatlarına, həmçinin həbsdə saxlanılmalarının hər hansı aspektinə təsir göstərən qərarların qəbul edilməsi zamanı qayğı göstərmə vəzifələrinə xüsusi diqqət yetirməlidir.

Həbsdə olan qadınların fiziki, psixi və ya seksual zorakılıqdan müdafiəsi üçün xüsusi say göstərilməlidir.

Fiziki, psixi və ya seksual zorakılığa məruz qalmış həbsdə olan qadınların tələbatlarına, o cümlədən məhkəmə orqanlarına, hüquq orqanlarına kömək üçün müraciət

¹ AR CPM 7.0.32-ci və 7.0.33-cü maddələr

² Commentary on Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 13. P.44. //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

etmək hüququ olmalarına, psixoloji dəstək və ya məsləhətə, həmçinin müvafiq tibbi məsləhət almaq hüquqları barədə məlumatlandırılmalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Həmişə həbsdə olan qadınların həbs yerlərindən kənarda uşaq dünyaya gətirmək şəraiti nəzərdən keçirilməlidir. Bununla belə, uşaq həbs yerində dünyaya gələrsə, hakimiyyət ona xüsusi yerləşdirmə şəraiti daxil olmaqla hər cür dəstək verməlidir (Qayda 34).

Etiraf etmək lazımdır ki, qadınların xüsusi ehtiyacları yalnız tibbi deyil, daha geniş dairəli məsələləri əhatə edir. Məhz bu səbəbdən hamiləlik və uşaq dünyaya gətirmək məsələlərinə dair vəziyyət təkcə tibbi baxımdan deyil, həmçinin zəruri infrastrukturun təqdim olunması baxımından nəzərdən keçirilməlidir. Əgər qadınlar həbs yerlərindən kənara çıxarırlarsa, onda onlarla ləyaqətli rəftar təmin olunmalıdır. Məsələn, qadın dünyaya uşaq gətirərkən o, qandalla çarpayuya və ya digər mebelə bağlanmamalıdır¹.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT MSQ-nin 22-ci Qaydasında nəzərdə tutulur ki, həbs yerinin rəhbərliyi hər bir həbs yerində saxlanan şəxsin sağlamlıq və qüvvəsinin qorunması üçün ona yaxşı keyfiyyətdə olan və yaxşı hazırlanmış kifayət qədər yemək təqdim etməlidir. Həbs yerində saxlanılan hər bir şəxs tələbatı olduğu hər anda içməli su ilə təmin olunmalıdır.

28-ci Qaydaya əsasən, mümkün olduğu qədər uşağın doğuşunun həbs yerlərində deyil, mülki xəstəxanalarda baş verməsinə çalışmaq lazımdır. Əgər uşaq həbs yerində doğulursa, bununla bağlı doğum haqqında şəhadətnamədə qeydiyyat aparılmamalıdır.

29-cu Qayda müəyyən edir ki, uşağın valideynlərindən biri ilə həbsxanada qalmasına razılıq yalnız uşağın ən yaxşı mənafeyindən irəli gəlməlidir. Uşağa valideynlərindən biri ilə həbs yerlərində qalmasına icazə verilən yerlərdə:

a) uşağa qulluqla bağlı daha yaxşı peşəkar heyətə malik daxili və xarici xidmət təşkil olunmalı, uşaqlar valideynlərinin qayğısından istifadə edə bilmədikdə həmin yerlərdə saxlanılmalıdırlar;

b) daxil olan vaxt sağlamlıq vəziyyətinin yoxlanılması və inkişafı üzərində daimi mütəxəssis nəzarəti daxil olmaqla xüsusi uşaq tibbi-sanitariya xidməti təmin olunmalıdır.

Həbs yerlərində valideynlərindən biri ilə olan uşaqla heç vaxt həbsdə olan şəxs kimi rəftar olunmamalıdır. Uşaqlar üçün xüsusi tibbi-sanitariya xidməti təşkil olunmalıdır.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

İnsan Hüquqları Komitəsi 28 sayılı Ümumi xarakterli Qeyddə dövlətin hamilə və uşağı yenidən dünyaya gətirmiş qadınlara münasibətdə qayğı ilə bağlı xüsusi öhdəliklərinin olmasını təsdiq etmişdir. Dövlət həbs yerlərində qadınların saxlanılma şəraiti,

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

onlara göstərilən tibbi xidmət, qadınlara və yeni doğulmuş uşaqlara qulluqla bağlı Komitəyə hesabat təqdim etməlidir. Hamilə qadınlarla “doğuş ərafəsində və onların yeni doğulmuş uşaqlara qulluq etdikləri müddətdə humanist rəftar edilməli və ləyaqətlərinə hörmət olunmalıdır”¹.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “R.R. v. Poland” işi üzrə 26 may 2011-ci il tarixli qərarından:

Uşağa hamilə olan ərizəçi hesab edirdi ki, ağır genetik patologiyadan əziyyət çəkir. O, şikayət edirdi ki, buna haqqı olmasına baxmayaraq, abortun əleyhinə olan həkimlər tərəfindən vaxtında genetik testlərə müraciət etməkdən imtina edilmişdir. Nəticədə o, Turner sindromlu uşaq dünyaya gətirmişdir. Bu cür ağır xəstəliyə malik olan uşağı tərbiyə etmək ona və iki başqa uşağına zərər vermişdir. Bundan əlavə, əri də həmin uşaq doğulandan sonra onu tərk etmişdir. Məhkəmə həbsxana orqanlarını Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun baş verməsində cavabdeh hesab etmişdir. Çünki ərizəçiyə buna hüququ olmasına baxmayaraq, vaxtında test keçirmək imkanı, lazımı məlumat və məsləhət verilməmişdir. Anoloji qaydada Konvensiyanın 8-ci maddəsinin tələbləri də pozulmuşdur. Çünki Polşa qanunvericiliyi əsaslı və düşünülmüş qərar qəbul etmək üçün zəruri olan müayinə və tibbi təcrübəyə çatımlılıq imkanı üçün səmərəli mexanizm nəzərdə tutmurdu².

“Dickson v. United Kingdom” işi üzrə 4 dekabr 2007-ci il tarixli qərardan:

Ərizəçi 15 ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum edilmişdi və şikayət edirdi ki, ona uşaqlarının olması üçün arvadı ilə süni mayalanma vasitələrinə çatımlılıq təmin olunmamışdı və arvadı çətin ki, o, azad olunandan sonra hamilə qala bilsin. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 8-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur, çünki hakimiyyət ictimai maraqlarla şəxsi maraqlar arasında tarazlığı təmin edə bilməmişdir³.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin (İQAK) “Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar” adlı 10-cu Ümumi Hesabatı (CPT/Inf (2000) 13)

Avropa Şurasının bütün üzv dövlətlərində qadın məhbuslar azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin nisbətən kiçik azlığını təşkil edir. Ona görə də bəzən qadınlar kişilər üçün nəzərdə tutulan həbs yerlərində saxlanılırlar. Kişi məhkumlar üçün nəzərdə tutulmuş yerlərdə saxlanıldıqda azadlıqdan məhrum edilmiş qadınların təhlükəsiz və layiqli həbsxana mühitini təmin etmək üçün xüsusi diqqət tələb olunur (21).

İQAK 9-cu Ümumi Hesabatında qeyd etmişdir ki, həbs yerlərində qarışıq kişi və qadın işçilərin olması pis rəftara qarşı mühüm təminatdır. Bu, axtarış kimi genderə həssas tapşırıqları yerinə yetirərkən müvafiq kadri yerləşdirməyə imkan verir. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər yalnız eyni cinsdən olan işçilər tərəfindən axtarılmalı və məhkumun soyunmasını tələb edən istənilən axtarış əks-cinsdən olan həbs yeri işçilərinin yanında aparılmamalıdır.

¹ İnsan Hüquqları Komitəsinin 28 sayılı Ümumi xarakterli Qeydi, paraqraf 15

² “R.R. v. Poland”, [27617/04](#), 26 May 2011

³ “Dickson v. United Kingdom”, [44362/04](#), 4 December 2007

Hamilə qadınların xüsusi pəhriz ehtiyaclarını ödəmək üçün hər cür səy göstərilməlidir, onlara yüksək proteinli, təzə meyvə və tərəvəzlərlə zəngin pəhriz təklif edilməlidir (26).

Körpələrin həbsxanada doğulmaması aksiomatikdir. İQAK zaman-zaman hamilə qadınların ginekoloji müayinələr və/və ya doğuş zamanı çarpayıya və ya digər mebel əşyalarına qandal vurulması və ya başqa üsullarla nəzarətdə saxlanması nümunələrinə rast gəlir. Belə yanaşma tamamilə qəbul edilməzdir və şübhəsiz ki, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilə bilər. Təhlükəsizlik ehtiyaclarını ödəmək üçün başqa vasitələr tapıla bilər və tapılmalıdır (27)¹.

Prinsipcə, bütün məhkumlara ailələri və dostları, xüsusən də həyat yoldaşları və ya tərəfdaşları və uşaqları ilə münasibətlərini qorumaq imkanı verilməlidir. Bu cür münasibətlərin davam etdirilməsi, xüsusən də məhbusların sosial reabilitasiyası kontekstində bütün maraqlı şəxslər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Rəhbər prinsip mümkün qədər tez-tez xarici aləmlə əlaqəni təşviq etmək olmalıdır. Məsələn, dostlarla, xüsusən də uşaqlar və tərəfdaşlarla fiziki təmasa icazə verən açıq ziyarətlər normaya çevrilməlidir².

2008-ci ilin noyabr ayında Kiyevdə “Azadlıqdan məhrum edilmə yerlərində qadınların sağlamlığının mühafizəsi” adlı Kiyev Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. Bəyannamədə qadınların təhlükəsizliyinin müdafiəsi üçün onlara nəzarət edən kişi heyətinin davranışları, həbs yerlərində uşaq dünyaya gətirmiş qadınlar üçün yaradılmalı olan şərait, qadınların spesifik tələbatlarının, həbs yerlərində analarının yanında saxlanılan uşaqların üstün mənafeyinin təmininin nəzərə alınması və sair öz əksini tapmışdır³.

BMT Baş Məclisinin 21 dekabr 2010-cu ildə qəbul etdiyi qətnamə (65/229) ilə müəyyən edilən “Banqkok qaydaları” həbsdə olan qadınlarla rəftar məsələləri və cinayət törətmiş qadınlara münasibətdə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan təsir tədbirlərinə həsr edilmişdir.

Birinci qaydada qeyd olunur ki, etibarlı gender bərabərliyinin təmini məqsədilə məhkum edilmiş qadınların xüsusi tələbatlarının təmini ayrı-seçkilik kimi nəzərdən keçirilməməlidir.

“Banqkok qaydaları”nda şəxsi gigiyena (Qayda 5), sağlamlığın mühafizəsi (Qayda 6-18), axtarışların keçirilməsi (Qayda 19-21), xarici aləmlə əlaqə (26-28) və s. öz əksini tapmışdır⁴.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf (2000) 13, Women deprived of their liberty. Extract from the 10th General Report of the CPT, published in 2000 // <https://atlas-of-torture.org/en/document/a3z6jz5jd8f>

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2018)5, Women in prison // <https://rm.coe.int/168077ff14>

³ Охрана здоровья женщин в местах лишения свободы Руководство к действию и перечни контрольных вопросов для оценки действующей политики и практики 2011 г.// https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/WHO_EURO_UNODC_2009

⁴ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы (Бангкокские правила) // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml

Maddə 30. Yetkinlik yaşına çatmayanların həbs yerlərində saxlanılmasının xüsusiyyətləri

30.1. Yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar və qızlar həbs yerlərində bir-birindən və yetkinlik yaşına çatan şəxslərdən ayrı saxlanılırlar. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır və onlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilir.

30.2. Yetkinlik yaşına çatmayanların müəyyən edilmiş gündəlik gəzintisi 3 saatdan az olmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin barəsində tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tətbiq oluna bilməz.

30.3. Yetkinlik yaşına çatmayanların asudə vaxtlarında Daxili intizam qaydalarına riayət etməklə televiziya verilişlərinə baxması, orta təhsilini davam etdirməsi və idmanla məşğul olması üçün şərait yaradılır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanılması xüsusiyyətləri, yəni onların kameralara yerləşdirilməsi, onlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılması, onlara xüsusi yemək normalarının müəyyən edilməsi, televiziya verilişlərinə baxmaları, orta təhsillərini davam etdirmələri və idmanla məşğul olmaları üçün şərait yaradılması, gündəlik gəzinti müddətləri, barələrində tətbiq olunmayan tənbehlərlə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanılması xüsusiyyətləri, yəni onların kameralara yerləşdirilməsi, onlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılması, onlara xüsusi yemək normalarının müəyyən edilməsi, televiziya verilişlərinə baxmaları, orta təhsillərini davam etdirmələri və idmanla məşğul olmaları üçün şərait yaradılması, gündəlik gəzinti müddətləri, barələrində tətbiq olunmayan tənbehlərlə bağlı ictimai münasibətləri tənzimləyən qaydaların müəyyən edilməsi, həmin sahələrdə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Rusiya Federasiyası Qanununun 31-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində daha yaxşılaşdırılmış şəraitdə saxlanılması, xüsusən də onlarla mədəni-tərbiyə işlərinin aparılması, təhsillərinin artırılması ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır¹.

¹ Федеральный Закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44. <https://base.garant.ru/1305540/>

Özbəkistanda həbs olunan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan həbs evlərində saxlanılırlar. Yetkinlik yaşına çatmayanların ayrıca yataq yerinə, yataq ləvazimatına, kifayət qədər qidaya, tibbi xidmətə, banderol almağa, müstəsna hallarda telefon danışıklarına hüququ vardır. Yaşam şəraiti gigiyena və sanitariya standartlarına cavab verməli, hər bir şəxsə düşən yaşayış sahəsi 2 kv. metrədən az olmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar həftə ərzində haqqı ödənilmədən dörd saat işlədilə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanlar gün ərzində bir saat yarım müddətinə açıq havada gəzinti, ayda bir dəfə 3 saat müddətinə qohumları ilə görüşmək hüququna malikdirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar 7 gün müddətinə cərimə təcridxanasına salına bilərlər¹.

Şimali İrlandiya, Fransa, Sloveniyada da daxil olmaqla bir sıra Avropa ölkələrində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi olduqca ciddi halların – cinsi zorakılıq və qəddar aktların tətbiqi ilə baş vermiş cinayətlərin törədilməsi zamanı mümkündür. Avstriyada yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi yalnız hökm çıxarılan ərəfədə mümkündür².

Avstraliyanın bəzi regionlarında, Lüksemburq, Səudiyyə Ərəbistanı, İsveçrə və Zambiyada yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində məhkəməyəqədər həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi 30 gün və daha az müddətlə məhdudlaşdırıla bilər. Ermənistan, Hindistan, Yaponiyada bu müddət iki ay, Kolumbiya, Bəhreyn, Livanda üç ay təşkil edir³.

Yetkinlik yaşına çatmayanların islah olunmasına münasibətdə də müxtəlif ölkələrdə fərqli yanaşmaları müşahidə etmək olur. İngiltərənin şimalında Keppel Unit müəssisəsi uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış islah müəssisəsidir. Onu idarə edən heyət müxtəlif peşə sahiblərindən ibarətdir. Heyətin tərkibinə islah müəssisəsinin əməkdaşları, müəllimlər, psixoloqlar, kiçik tibb heyəti, əqli sağlamlıq sahəsində mütəxəssislər daxildir. Komanda hər gün səhər və axşam məsləhətləşmələr keçirməklə bu və ya digər uşağın yenidən tərbiyə olunması ilə bağlı müvafiq strategiyayı hazırlayır və onların yenidən tərbiyə olunmasında bir-birinə yardım edirlər⁴.

Panamada yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün Tokumen İslah Mərkəzində oğlanlar saxlanılır. Mərkəzin məqsədi məhkum olunmuş uşaqların reinteqrasiyasıdır. Uşaq Mərkəzə daxil olduqdan dərhal sonra onunla üç gün ərzində müvafiq iş aparılmaqla Mərkəzdə qalacağı müddət üçün islah Proqramı tərtib olunur və görülən tədbirlər dövrü hesabatlarda uşaq barədə qərar vermiş məhkəməyə göndərilir⁵.

¹ Правосудие в отношении несовершеннолетних: анализ законодательства и судебной практики Республики Узбекистан, второй вариант, февраль, 2015 г., с. 87

https://www.unicef.org/uzbekistan/media/3351/file/J4C%20Consolidated%20Report_r.pdf.

² Hazel, N., Cross-national comparison of youth justice, 2008. s. 90, 100

³ Защита прав ребенка в системах уголовного правосудия Руководство для обучения и справочно-информационный ресурс для специалистов и должностных лиц, принимающих участие в разработке политики в области правосудия для детей. Penal Reform International, 2013 г. с. 97-116 // https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/CR_TrainingManual_RUSSIAN_WEB.pdf.

⁴ Cordis Bright/UK Youth Justice Board, Keppel Unit Process Evaluation, 2011, p. 102

⁵ Cordis Bright/UK Youth Justice Board, Keppel Unit Process Evaluation, 2011, 97. UNICEF, Juvenile Justice Systems: Good Practices in Latin America, 2003

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddənin tətbiq olunduğu şəxslər ilk növbədə həbs yerlərində saxlanılan, yetkinlik yaşına çatmayan tutulmuş və ya həbs edilmiş oğlanlar və qızlardır.

Maddədə nəzərdə tutulan normalar yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə bir sıra fərqli qaydalar müəyyən edir. Həbs yerinin işçiləri həmin qaydaları normada nəzərdə tutulan kimi yerinə yetirməlidirlər. Yetkinlik yaşına çatmayan oğlan və qızların bir-birindən və yetkinlik yaşına çatan şəxslərdən ayrı saxlanılmaması, onlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılmaması, onların müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edilməməsi, gündəlik gəzintilərinin 3 saatdan az olması, barələrində tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasında yerləşdirmənin tətbiq olunması, həmçinin Daxili intizam qaydalarına riayət edilməklə televiziya verilişlərinə baxmaları, orta təhsillərini davam etdirmələri və idmanla məşğul olmaları üçün şəraitin yaradılmaması həbs yeri işçilərinin məsuliyyətini yaratmaqla, normaların onlara münasibətdə tətbiqinə də səbəb olacaqdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində müvafiq səlahiyyətli orqanın, o cümlədən təhqiqat orqanı, müstəntiqin tutma barədə protokolu, məhkəmənin həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və ya həbs müddətinin uzadılması barədə qərarı, yaxud hökmü olmalıdır. Qeyd olunanlar yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin həbs yerinə yerləşdirilməsi üçün ilkin şərti təşkil edir. Həmin şərtə, yəni azadlıqdan məhrum edilmənin əsasını təşkil edən müvafiq sənədin həbs yerinə çatdırılması tələbinə riayət edildikdən sonra həbs yerinə daxil olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasının səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, onlar kameralara yerləşdirilməli, onlar üçün digər saxlanılan şəxslərdən fərqli olan yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti, xüsusi yemək normalarını nəzərdə tutan təminat yaradılmalıdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

30-cu maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs – şərh olunan maddənin kontekstində on səkkiz yaşına çatmamış şəxslər hesab olunur. Beləliklə, cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayanlar dedikdə, cinayətin törədilməsi anıadək on səkkiz yaşına çatmamış şəxslər nəzərdə tutulsa da, şərh olunan maddənin kontekstində, yəni həbs yerlərində saxlanılmaya münasibətdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs 18 yaşına çatmamış şəxsdir.

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Ayrı saxlanılma – həbs yerlərində yetkinlik yaşına çatmayanların yetkinlik yaşına çatanlardan, oğlanların qızlardan ayrı-ayrı kamera və bölmələrdə saxlanılması;

Yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün digərlərinə nisbətən daha

yaxşı, onların yaş xüsusiyyətləri və şərh olunan Qanunda ifadəsini tapanlar nəzərə alınmaqla maddi-məişət şəraitinin yaradılması;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları – Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə həbs yerlərində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün müəyyən edilən yemək normaları;

Gündəlik gəzinti – həbs yerlərində olan şəxslərin hər gün açıq havada gəzmək imkanını nəzərdə tutur. Gəzinti yerləri imkan dərəcəsində geniş olmalı, sərbəst hərəkət üçün şəraitə, yağışlı, qarlı havalarda islanmaqdan müdafiə imkanlarına malik olmalıdır.

Tənbeh tədbiri – həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin daxili intizam qaydalarını pozmasına görə məruz qaldıqları cəza tədbirləridir. İstintaq təcridxanasında daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində xəbərdarlıq, töhmət, 7 günədək müddətə cərimə təcridxanasında yerləşdirmə kimi tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilər (bax: şərh edilən Qanunun 39-cu maddəsi və onun şərh-i).

Cərimə təcridxanası – şərh edilən Qanunun 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq istintaq təcridxanasında daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində tətbiq olunan 7 günədək müddətində cəzanın çəkilməsi, Qanunun 40.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda həbs edilmiş şəxsin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan yerdir.

Asudə vaxt – rahat, dinc, qayğısız, arxayın vaxtı bildirir. Həbs yerlərində olma kontekstində bu vaxt həbs yerinin rejim qaydalarına (gün bölgüsü), daxili intizam Qaydalarına əməl olunmasını tələb edir. Məsələn, rejim qaydaları ilə səhər yuxudan durma, yemək yeyilməsi, müəyyən sıra baxışları, yoxlamaların və s. keçirilməsi, yuxu vaxtları müəyyən edilə bilər. Bu cür ümumi tədbirlərdən kənar vaxtlar asudə vaxt kimi dəyərləndirilə bilər.

Daxili intizam qaydaları – Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 6 iyul tarixli 667 nömrəli Fərmanının 1.6-cı bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (1 nömrəli əlavə) və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (2 nömrəli əlavə) təsdiq edilmişdir.

Bundan əlavə, 1994-cü il 23 sentyabr tarixli 886 sayılı Qanun ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nin “Hauptvaxt haqqında” 4 nömrəli əlavəsi hauptvaxtda intizam qaydasında və cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçuların saxlanılması qaydalarını müəyyən edir. Hauptvaxt müvəqqəti saxlama yeri funksiyasını yerinə yetirir.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh-i

Cinayət qanunvericiliyini pozmuş və ya onu pozmaqda təqsirli hesab edilən hər bir uşağa təsirin əsas məqsədi onun yenidən tərbiyə edilməsi, reinteqrasiyası və sosial reabilitasiyasıdır¹.

¹ Uşaqların hüquq və rifahının Afrika Xartiyası, maddə 17; İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası, maddə 5

Uşaqlar haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilərkən zərərli təsir və təhlükəli vəziyyətlərdən müdafiənin təmini məqsədilə onun yaşına, xarakterinə, cinsinə, hüquq pozuntusunun növünə, həmçinin əqli və fiziki sağlamlığına müvafiq olaraq konkret ehtiyacları, statusu və xüsusi tələbatlarının tam nəzərə alınması zəruridir (BMT-nin Azadlıqdan məhrum edilmiş Yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi üçün Qaydaları (Havana Qaydaları), 1990-cı il, Qayda 28-29)¹.

CPM-ə müvafiq olaraq tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət-prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları tutulmadan dərhal sonra yetkinlik yaşına çatmayanların tutulması barədə öz təşəbbüsü ilə qohumlarına xəbər vermək hüququnu təmin etməli, tutulmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə davranışda onun şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaltdırmamalı, onlara xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi hallarına daha az yol verilməsi məqsədilə onlara münasibətdə xüsusi qətimkan tədbiri kimi yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermə qətimkan tədbiri nəzərdə tutulmuşdur².

Ali Məhkəmə Plenumunun “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarında qeyd olunur ki, “Məhkəmələrə izah edilsin ki, yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara baxılarkən təqdimatın dəlilləri tam və hərtərəfli yoxlanılmaqla ilk növbədə belə şəxslər haqqında digər, daha yüngül qətimkan tədbirinin seçilməsinin mümkünsüzlüyü müzakirə edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, CPM-in 434.1 və 434.2-ci maddələrinin tələblərinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə yalnız ona az ağır zorakı cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində yol verilir. Bu, qanunun imperativ normasıdır və deməli yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxs haqqında onlar tərəfindən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər törədilməsi hallarında məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbiri seçilə bilməz”³.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraitinin yaradılmasının bir aspektini də istintaq təcridxanasının rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin göstərişinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan həbs edilmiş şəxslərlə tərbiyə işinin təşkili şöbələrinin (bölmələrinin) və ya psixoloqun rəyi nəzərə alınmaqla kameralara yerləşdirilməsidir.

¹ Защита прав ребенка в системах уголовного правосудия Руководство для обучения и справочно-информационный ресурс для специалистов и должностных лиц, принимающих участие в разработке политики в области правосудия для детей. Penal Reform International, 2013 г. с. 97-116 // https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/CR_TrainingManual_RUSSIAN_WEB.pdf

² Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 170-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarı, 12-ci bənd

Avropa Penitensiar Qaydalarının kommentariyasında qeyd olunur ki, 13-cü Qayda əsassız ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Lakin bu o demək deyildir ki, əgər bunun nəticəsində mühüm qeyri-bərabərlik meydana çıxırsa, bərabərliyin yalnız formal olaraq gözlənilməsi kifayətdir. Həssas qrupların müdafiəsi və həbsdə olan şəxslərlə ayrı-ayrı xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almaqla rəftar ayrı-seçkilik deyil və tamamilə yolveriləndir¹.

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birleşmiş Millətlər Təşkilatının Qaydalarında həmin Qaydaların yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanıldığı bütün həbsxanalara və islah müəssisəsinə tətbiq olunduğu qeyd olunmuşdur. Qaydalarda müəssisələrdə saxlanılma və yerləşdirilmə şəraiti (Qayda 31-37) ilə bağlı aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar bütün sanitariya, gigiyena və insan ləyaqətinə hörmət tələblərinə cavab verən şəraitdən və xidmətlərdən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün islah müəssisələri və onlardakı şərait orada saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanların yenidən tərbiyə olunması məqsədinə uyğun olmalı və yetkinlik yaşına çatmayanların təkliddə qalmaq tələbatına, emosional stimullarına, yaşlıları ilə ünsiyyətdə olmaq, idman və bədən tərbiyəsi məşğələlərində iştirak etmək və asudə vaxt keçirmək imkanlarına lazımı diqqət yetirilməlidir.

Sanitar qovşaqlar elə yerləşməli və müəyyən edilmiş normalara elə uyğun olmalıdır ki, hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxs istənilən vaxt təkliddə, təmiz və layiqli şəraitdə təbii tələbatlarını təmin edə bilsin.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar mümkün qədər öz paltarlarından istifadə etmək hüququna malik olmalıdırlar. İslah müəssisələri hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iqlim və sanitariya-gigiyena şəraitinə uyğun olan və onun ləyaqətini heç bir vəchlə alçaltmayan və təhqir etməyən paltarının olmasını təmin etməlidir. İslah müəssisəsindən istənilən məqsədlər üçün çıxarılan və ya buraxılan yetkinlik yaşına çatmayanların öz paltarlarını geyinmələrinə icazə verilməlidir².

Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 25 sentyabr tarixli 154 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məhkumların yemək və maddi-məişət normaları” (1-24 nömrəli əlavələr) aşağıdakı əlavələrdə öz əksini tapmışdır:

- 13 nömrəli əlavədə “Tərbiyə müəssisəsində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan məhkumların geyim əşyaları normaları (oğlanlar üçün)”;
- 14 nömrəli əlavədə “Tərbiyə müəssisəsində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan məhkumların geyim əşyaları normaları (qızlar üçün)”;
- 21 nömrəli əlavədə “Cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan məhkumların yatacaq və başqa məişət ləvazimatları”³.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 13. P.44 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990. Rules 31-37 // <https://juvenilejusticecentre.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2018/08/UNGA-United-Nations-Rules-for-the-Protection-of-Juveniles-Deprived-of-their-Liberty.pdf>

³ Məhkumların yemək və maddi-məişət normaları” (1-24 nömrəli əlavələr). Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 25 sentyabr tarixli 154 nömrəli Qərarı

Şərh olunan Qanunun 20.1-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş yemək və maddi-məişət normalarına uyğun olaraq keyfiyyət baxımından müasir gigiyena tələblərinə və qida normalarına cavab verən pulsuz yeməklə gündə üç dəfə təmin edirlər.

Hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxs adi yemək vaxtında lazımı qaydada həzırlanan və təqdim edilən yeməklə qidalanmalı, onun keyfiyyəti və kəmiyyəti diyetik və sanitariya-gigiyena normalarına uyğun olmalı, dini və mədəni tələblər mümkün qədər nəzərə alınmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə hər hansı məqsəd üçün qidanın azaldılması və ailə üzvləri ilə təmasların məhdudlaşdırılması və ya buna icazə verilməməsi qadağandır.

Həbs yerlərində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayanlar Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş xüsusi yemək normaları ilə təmin edirlər. Nazirlər Kabinetinin 18 fevral 2013-cü il tarixli “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yemək və maddi-məişət normalarının təsdiq edilməsi haqqında” 22 nömrəli Qərarı ilə yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə aşağıdakılar təsdiq edilmişdir:

1. “İstintaq təcridxanalarında saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan həbs edilmiş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (1 nömrəli əlavə);

2. “Həbs edilmiş şəxslərin yol gedən vaxtlarında gündəlik ərzaq normaları” (3 nömrəli əlavə);

3. “İstintaq təcridxanalarında saxlanılan həbs edilmiş və müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan tutulmuş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (4 nömrəli əlavə);

4. “Müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan tutulmuş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (7 nömrəli əlavə);

5. “Müalicə müəssisələrində müalicə olunan həbs edilmiş şəxslərin gündəlik ərzaq normaları” (12 nömrəli əlavə)¹.

Şərh olunan Qanunun yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə yaxşılaşdırılmış rejimi nəzərdə tutan müddəalarından biri də yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin barəsində tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasında yerləşdirmənin tətbiq olunmaması ilə bağlıdır. Şərh olunan Qanunun 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində xəbərdarlıq, töhmətlə yanaşı, 7 gün müddətə cərimə təcridxanasında yerləşdirmə də nəzərdə tutulmuşdur. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanların yaş əlaməti nəzərə alınaraq onlara münasibətdə cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tətbiq oluna bilməz.

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Havana Qaydalarına əsasən, bütün intizam tədbirləri və prosedurları təhlükəsizliyi və asayişin mühafizəsini təmin etməli və yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərindən ayrılmaz olan ləyaqətlərinin qorunması vəzifələrinə

¹ “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yemək və maddi-məişət normalarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 fevral 2013-cü il tarixli 22 nömrəli Qərarı

və islah müəssisəsində saxlanmanın əsas məqsədinə, yəni ədalət, özünə hörmət və hər bir insanın əsas hüquqlarına hörmət hissinin aşılmasına uyğun olmalıdır.

Qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar təşkil edən bütün intizam tədbirləri, o cümlədən bədən cəzaları, karsərə salma, ciddi rejimdə və ya biradamlıq kamerada saxlama, yaxud yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin fiziki və ya psixi sağlamlığına ziyan yetirə bilən istənilən cəza qadağan olunmalıdır. Hər hansı məqsədlə qidanın azaldılması, ailə ilə əlaqələrin məhdudlaşdırılması qadağan olunmalıdır. Əməyə həmişə tərbiyə üsulu kimi və yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cəmiyyətə qayıdışa hazırlaşarkən ona özünə hörmət hissinin aşılması vasitəsi kimi baxılmalı və o, intizam tədbiri kimi tətbiq edilməməlidir. Heç bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxs eyni intizam pozuntusuna görə bir dəfədən artıq cəzalandırılmamalıdır. Kollektiv cəzalar qadağan olunmalıdır.

Heç bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxs intizamın qorunması ilə bağlı funksiyaları yerinə yetirməməlidir. Sosial sahədə, təhsil və idman sahəsində və ya özünüidarə proqramları çərçivəsində konkret fəaliyyətə nəzarətin həyata keçirilməsi funksiyaları istisna təşkil edir¹.

İşgəncəyə Qarşı Avropa Komitəsi azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı 9-cu [CPT/Inf (99) 12 ilkin Ümumi Hesabatda² və 24-cü Ümumi Hesabatda (CPT / Inf (2015) 1) yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə intizam tədbirləri³ ilə əlaqədar qeyd etdi ki, yetkinlik yaşına çatmayanların azadlıqdan məhrum oluna bildikləri yerlərdə, demək olar ki, hər zaman pis rəftar edən məhkumlara qarşı intizam tənbehlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

İntizam tənbehləri tətbiq olunduqda mütənasiblik prinsipini rəhbər tutmalı və müvafiq rəsmi intizam qaydalarına və prosedurlarına tam riayət olunmaqla tətbiq edilməli, qeyri-rəsmi cəza formasında olmamalıdır. Kollektiv cəzanın istənilən forması qəbul edilməzdir. Komitənin baş çəkdiyi bir sıra müəssisələrdə işçilər tərəfindən pis rəftar edən yetkinlik yaşına çatmayanlara qondarma “təhsil şillələri” və ya digər fiziki cəzalar verilməsi halları olub. Bununla əlaqədar olaraq, Komitə bir daha bildirir ki, cismani cəza pis rəftara bərabər ola bilər və qəti şəkildə qadağan edilməlidir.

İntizam tədbiri kimi yetkinlik yaşına çatmayanlarla xarici dünya arasında əlaqə heç vaxt qadağan edilməməlidir; intizam pozuntusu bu cür təmasla bağlı olmadıqda, onlar məhdudlaşdırılmamalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların təcrid olunmasının istənilən forması onların fiziki və/və ya psixi rifahına xələl gətirə bilən tədbirdir və buna görə də yalnız son tədbir

¹ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990. Rules 60-64 // <https://juvenilejustice-centre.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2018/08/UNGA-United-Nations-Rules-for-the-Protection-of-Juveniles-Deprived-of-their-Liberty.pdf>

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (99) 12. 9th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1998 Strasbourg, 30 August 1999 // <https://rm.coe.int/1680696a73>

³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (2015)1, Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation. Extract from the 24th General Report of the CPT, published in 2015 // <https://rm.coe.int/16806ccb96>

kimi istifadə edilməlidir. Komitəyə görə, bir intizam tədbiri kimi təkadamlıq kameralar yalnız mümkün olan ən qısa müddətə və heç bir halda üç gündən çox istifadə oluna bilməz. Yetkinlik yaşına çatmayanların bu cür tədbirlərə məruz qaldıqları hallarda onlara sosial-maarifləndirici dəstək göstərilməli, insanlarla müvafiq təmaslar təmin edilməlidir. Səhiyyə işçisi yetkinlik yaşına çatmayan şəxs karsərə salındıqdan dərhal sonra ona baş çəkməli və bundan sonra gündə ən azı bir dəfə müntəzəm olaraq ona baş çəkməli, ona təcili tibbi yardım göstərməli və müalicə etməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanın özünün müdafiəsi və ya profilaktik məqsədlər üçün birməfərilik kameraya salınmasına gəldikdə, Komitə belə bir tədbirin son dərəcə nadir hallarda xüsusilə həssas yetkinlik yaşına çatmayanları qorumaq və ya başqalarının təhlükəsizliyinə ciddi təhlükənin qarşısını almaq üçün və ya həbsxananın təhlükəsizliyi üçün tələb oluna biləcəyini qəbul edir, bir şərtlə ki, başqa heç bir həll yolu tapıla bilməsin.

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Havana Qaydalarında təhsil, peşə hazırlığı ilə əlaqədar qeyd olunur ki, icbari məktəb təhsili yaşında olan hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxs öz tələbat və qabiliyyətlərinə uyğun olan və onu cəmiyyətə qayıdışa hazırlamaq məqsədi daşıyan təhsil almaq hüququna malikdir. İmkan daxilində belə təhsil islah müəssisəsindən kənarda, icma məktəblərində təmin edilməli və istənilən halda dərslər müvafiq ölkənin təhsil sistemi ilə uzlaşdırılan proqramlar üzrə ixtisaslı müəllimlər tərəfindən keçilməlidir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar azad edildikdən sonra təhsillərini maneəsiz davam etdirə bilsinlər. İslah müəssisələrinin müdiriyyəti əcnəbi mənşəli və ya xüsusi mədəni və ya etnik tələbatları olan yetkinlik yaşına çatmayanların təhsilinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Savadsız olan və ya təhsildə xüsusi çətinlik çəkən yetkinlik yaşına çatmayanlar xüsusi təhsil almaq hüququna malikdirlər.

İcbari məktəb təhsili yaşını adlayan, lakin təhsilini davam etdirmək istəyən yetkinlik yaşına çatmayanlara belə imkan yaradılmalı və onlar buna həvəsləndirilməlidir, bu zaman onların müvafiq tədris proqramları ilə tanış olmalarını təmin etmək üçün mümkün olan hər şey edilməlidir.

Hər bir yeniyetmə gündəlik fiziki hərəkətlər üçün ona kifayət qədər sərbəst vaxt verilməsi hüququna malikdir və əgər hava şəraiti imkan verərsə, bunu açıq havada etməsinə imkan yaradılmalı və bu müddətdə, bir qayda olaraq, onun müvafiq sağlamlaşdırıcı və fiziki məşqlər etməsi təmin olunmalıdır. Bu fəaliyyətlər üçün müvafiq sahə, qurğular və avadanlıqlar təmin edilməlidir¹.

¹ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990. Rules 38-44 // <https://juvenilejustice-centre.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2018/08/UNGA-United-Nations-Rules-for-the-Protection-of-Juveniles-Deprived-of-their-Liberty.pdf>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarına müvafiq olaraq 18 yaşına kimi olan uşaqlar böyük-lər üçün həbs yerlərində deyil, bunun üçün xüsusi olaraq nəzərdə tutulmuş müəssisədə saxlanılmalıdırlar. Bununla belə, uşaqlar istisna hal kimi bu cür həbs yerlərində saxlanı-lırsa, onların statusu və tələbatlarını nəzərə alan xüsusi qaydalar qəbul olunmalıdır¹.

11-ci qaydada “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 37-ci maddəsinin tələb-ləri nəzərə alınmışdır. Həmin tələblərə müvafiq olaraq uşaqlar xüsusi müəssisələrdə saxlanılmalıdırlar; həbs edilmiş uşaqlar və böyükklərin bir yerdə saxlanması qadağan edilir. Konvensiya həmin qaydalardan kənara çıxılmasına yalnız uşaqların mənafeyi bunu tələb etdikdə yol verir. Ona görə də, fəvqəladə vəziyyətlər tələb etdikdə böyükklər üçün nəzərdə tutulmuş penitensiar müəssisələrdə uşaqların saxlanılmasının tam qada-ğan edilməsi yolverilməzdir. Məsələn, həbsdə ancaq az sayda uşaq saxlanılırsa, onların ayrıca yerdə saxlanması tam təcridə bərabər sayıla bilər. Əgər uşaqlar böyükklər üçün olan müəssisələrdə saxlanılırsa, onlar üçün statuslarını və tələbatlarını nəzərə alan mü-vafiq şərait təmin olunmalıdır².

Avropa Penitensiar Qaydalarının 35-ci maddəsinə əsasən:

35.1. Müstəsna hallarda 18 yaşına çatmamış şəxslər yaşlı məhkumlar üçün peni-tensiar müəssisələrdə saxlandıqda, rəhbərlik bütün məhkumlara verilmiş imkanlarla yanaşı, onların azadlıqda yetkinlik yaşına çatmayanların istifadə etdiyi sosial, psixoloji və təhsil proqramlarından istifadə etmək imkanlarını təmin etməlidir.

35.2. Yetkinlik yaşına çatmayan məktəb yaşlı hər bir məhkum təhsil almaq imka-nına malik olmalıdır.

35.3. Azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən azad edilmiş yetkinlik yaşına çatma-yanlara əlavə köməklik göstərməlidir.

35.4. Yetkinlik yaşına çatmayanlar penitensiar müəssisələrdə saxlandıqda, onların maraqlarına zidd olmayan hallar istisna olmaqla, yaşlı məhkumlardan ayrı saxlanılırlar³.

Xüsusi məhkum qrupları əcnəbi vətəndaşlarla, qadınlarla, yetkinlik yaşına çat-mayanlarla və yaxud ruhi xəstələrlə işləyən işçi heyəti fəaliyyətin xarakterinə uyğun xüsusi hazırlıq keçməlidir (Qayda 81.3)⁴.

Uşaqlar özlərində ən həssas qrupu təşkil etdiklərinə görə həbs yerlərinin rəhbərli-

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules 35, 81// <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. General Assembly resolution 44/25. Rule 37 //

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

³ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules 35, 81// <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

⁴ Yenə orada

yi uşaqlar üçün “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya¹ və Uşaq cinayətkarlığına sosial reaksiya № R (87) 20 Tövsiyəsində nəzərdə tutulan prinsiplərə cavab verən rejim yaratmalıdırlar. Aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- uşaqların bütün hədə-qorxu və zorakılıqdan, o cümlədən seksual zorakılıqdan müdafiəsi;
- uşaqların adekvat təhsil və təlimlə təmin olunması;
- uşaqların ailələri ilə əlaqələrinin qurulmasına dəstək verilməsi;
- onların emosional inkişaf məsələləri üzrə dəstək və məsləhət almasına yardım göstərmək;
- uşaqlar üçün müvafiq idman və asudə vaxt tədbirlərinin təşkili².

Həmin tövsiyələr Həbs yeri administrasiyasının ömürlük və uzunmüddətli cəza çəkən həbsdə saxlanılan şəxslər üçün Rec (2003) 23 Tövsiyəsində öz əksini tapmışdır, onlar həmçinin uşaq olan həbsdə saxlanılanlara da şamil edilmişdir³.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar”a dair 9-cu Ümumi Hesabatında [CPT/Inf (99) 12] yetkinlik yaşına çatmayanların ayrılıqda saxlanılması ilə əlaqədar Komitənin təcrübəsinə istinad göstərir ki, “yetkinlik yaşına çatmayanlarla pis rəftar baş verdikdə, bu, qəsdən əzab vermək niyyətindən daha çox, aidiyyəti şəxsləri zorakılıqdan adekvat şəkildə qoruya bilməməyin nəticəsidir. Bu cür sui-istifadənin qarşısını almaq üçün istənilən strategiyanın mühüm elementi həbsdə olan yetkinlik yaşına çatmayanların bir qayda olaraq böyüklərdən ayrı yerləşdirilməsi prinsipinə riayət edilməsidir. Komitə razılaşır ki, müstəsna hallar (məsələn, uşaqlar və valideynlərin immiqrasiya məhkumu kimi saxlanılması) ola bilər ki, bu zaman yetkinlik yaşına çatmayanların müəyyən böyüklərdən ayrılması açıq şəkildə maraqlarına uyğundur. Bununla belə, yetkinlik yaşına çatmayanları və qohum olmayan böyükləri bir yerdə yerləşdirmək istər-istəməz hökumətlərin və istismar imkanlarına da gətirir”⁴.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar”la bağlı 9-cu (CPT/Inf (99) 12 və 24-cü (CPT / Inf (2015) 1) Ümumi

¹ Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. General Assembly resolution 44/25 // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

² Recommendation no. R (87) 20 of the committee of ministers to member states on social reactions to juvenile delinquency (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies // <https://rm.coe.int/16804e313d>.

³ Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners // https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/Umluvy/vezenstvi/R_2003_23_management_of_life_sentence_and_long-term_prisoners.pdf

⁴ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (99) 12. 9th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1998 Strasbourg, 30 August 1999 // <https://rm.coe.int/1680696a73>

Hesabatda qeyd etdi ki, hansı səbəbdən azadlıqdan məhrum edilmiş olmalarından asılı olmayaraq – yetkinlik yaşına çatmayanlar böyükəldən daha həssasdırlar. Nəticə etibarilə, onların fiziki və əqli rifahının adekvat şəkildə qorunmasını təmin etmək üçün xüsusi sayıqlıq tələb olunur¹.

Komitənin fəaliyyəti yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı digər beynəlxalq sənədlərdə (1985-ci il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid Minimal Standart Qaydaları” (Pekin Qaydaları)²; 1990-cı il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi Qaydaları” və 1990-cı il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətlərin qarşısının alınmasına dair Təlimatları” (Riyad Təlimatları)³, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin (Rec (2008)) Təvsiyəsində)⁴ müəyyən edilmiş standartları inkişaf etdirmək və tamamlamaqdan ibarətdir.

Komitə bildirdi ki, ayrı-ayrı dövlətlərə başçəkmələr zamanı Komitə üçün prioritet məsələ azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların pis rəftara məruz qalıb-qalmadığını müəyyən etməkdir.

Pis rəftarın ən böyük riski həbsdən dərhal sonrakı dövrlə bağlıdır. Buna əsaslanaraq, Komitə azadlıqdan məhrum etmənin başlanğıcında üç əsas təminatın (həbs yerində olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin yaxın qohumuna və ya digər şəxsə saxlanması barədə məlumat vermək, vəkil və həkimlə əlaqə saxlamaq hüquqları ilə bağlı) təmin edilməsini müdafiə edir.

Komitə hesab edir ki, heç kim hüquq-mühafizə orqanlarında uzun müddət saxlanılmamalıdır, çünki bu müəssisələr, bir qayda olaraq, adekvat şərait və müvafiq rejim təmin etmir. Bundan əlavə, təcrübə göstərmişdir ki, polis nəzarətində olan şəxslər daha həssasdır və çox vaxt işgəncə və ya pis rəftarın digər formalarına məruz qalma riskləri daha yüksəkdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün yaxşı idarə olunan təcridxana gənclərin ləyaqətinə və şəxsi həyatına hörmətlə yanaşaraq, onlar üçün müsbət və fərdi şərait yaratmalıdır. Bütün otaqlar düzgün təchiz edilməli və təbii işıq və yaxşı havalandırmaya kifayət qədər çıxış təmin etməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların gigiyena qaydalarına cavab verən və şəxsi həyatın toxunulmazlığına riayət edilməli olan sanitari qovşaqlara rahat giriş imkanı olmalıdır.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (2015)1, Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation. Extract from the 24th General Report of the CPT, published in 2015 // <https://rm.coe.int/16806ccb96>

² United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules) // https://www.unodc.org/pdf/compendium/compendium_2006_part_01_02.pdf

³ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). 14 December 1990. General Assembly resolution 45/112 // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh>

⁴ Council of Europe: Committee of Ministers 5 November 2008.Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures // <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134>

Xüsusilə, azyaşlı qadınların sanitar qovşaqlara, yuyucu qurğulara, sanitar yastıqlar kimi gigiyena vasitələrinə rahat çıxışının təmin edilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara lazımı hallarda öz paltarlarını geyinməyə icazə verilməlidir. Özünə uyğun geyimi olmayanlar isə qurum tərəfindən qeyri-forma geyimlə təmin edilməlidir.

Komitə azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların xüsusi tibbi ehtiyaclarına həmişə xüsusi diqqət yetirir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara göstərilən səhiyyə xidmətlərinin tibbi-psixoloji-sosial qayğı proqramının tərkib hissəsi olması xüsusilə vacibdir. Bunun məqsədi həbsdə olan yetkinlik yaşına çatmayanlara göstərilən sağlamlıq xidmətlərinin qüsursuz dəstək və terapiya şəbəkəsinin bir hissəsi olmasını təmin etməkdir.

Yetkinlik yaşına çatmayan qadınların sağlamlıq ehtiyaclarına həmişə xüsusi diqqət yetirilməlidir, onlara ginekoloqlara müraciət etmək və qadınların sağlamlığı sahəsində təhsil almaq imkanı yaradılmalıdır. Həbsdə olan hamilə yetkinlik yaşına çatmayanlar və azyaşlı analar müvafiq dəstək və tibbi yardım almalıdırlar və mümkünə, həbsdən başqa, alternativ tədbirlər seçilməlidir. Bu baxımdan, Komitə tərəfindən 10-cu Ümumi Hesabatda işlənilib hazırlanmış azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar üçün standartlar tətbiq edilir və onlar həbsdə olan azyaşlı qadınlara da eyni dərəcədə tətbiq edilir.

Səhiyyə işçiləri həmçinin qidanın keyfiyyət və kəmiyyətinə nəzarətdə fəal rol oynamalıdırlar. Yetkinlik yaşına çatmayanların qidalanma vəziyyəti, o cümlədən hələ də böyüməkdə olan yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün böyümə cədvəli hazırlanmaqla qiymətləndirilməlidir.

Effektiv şikayətlər və yoxlama prosedurları yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün saxlama yerləri də daxil olmaqla, bütün həbs yerlərində pis rəftara qarşı əsas təminatdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların (və onların valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin) inzibati orqanlarda onlara şikayət yolları açılmalı, həmçinin müstəqil orqana konfidensial qaydada şikayət vermək hüququ olmalıdır. Şikayət prosedurları sadə, effektiv və uşaqlar üçün uyğun olmalıdır, xüsusən də istifadə olunan dillə bağlı. Yetkinlik yaşına çatmayanlar (həmçinin onların valideynləri və qanuni nümayəndələri) şikayətlərlə bağlı hüquqi məsləhət almaq və ədalətin maraqları tələb etdikdə pulsuz hüquqi yardımdan yararlanmaq hüququna malik olmalıdırlar¹.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi qeyd etmişdir ki, “müvafiq sosial, mədəni və digər şərtlər”dən asılı olaraq “yetkinlik yaşına çatmayanlar” anlayışı fərqlənə bilər. Bununla belə, Komitənin mövqeyinə görə cinayət-hüquqi baxımdan və 10-cu maddə-

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (2015)1, Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation. Extract from the 24th General Report of the CPT, published in 2015 // <https://rm.coe.int/16806ccb96>

nin məqsədləri üçün yetkinlik yaşına çatmayanların 18 yaşına kimi olan şəxslər hesab olunması doğru olardı¹.

“Tomas Yamaykaya qarşı” (800/98) işdə Komitə 15 yaşından 17 yaşına kimi ərizəçinin yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin həbsdə olan şəxslərlə bir yerdə saxlanılmasını 10-cu (2) (b) və (3) maddələrinin pozuntusu kimi dəyərləndirdi².

İHK qeyd etdi ki, yetkinlik yaşına çatmayanlarla rəftar onların iş vaxtlarının qısaltılmasını, qohumları ilə əlaqələrinin, görüş sayının artırılmasını tələb edir³. Yetkinlik yaşına çatmayanlarla rəftar “onların gələcəkdə yenidən tərbiyəsi və sosial düzəliş” məqsədini əks etdirməlidir⁴.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı” işdə İHAM qeyd etdi ki, “Məhkəmə, yerli məhkəmələrin məhkəməyə qədər həbs tədbirinin uzadılması barədə qərarlarında ikinci ərizəçinin yaşına tamamilə məhəl qoymadıqlarını da nəzərə almaya bilməz. Məhkəmə bununla əlaqədar olaraq bildirir ki, ikinci ərizəçi azyaşlı olduğu üçün həbs qətimkan tədbiri Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinə və CPM-in 434.2-ci maddəsinə uyğun olaraq ən son vasitə kimi və ən qısa müddətə tətbiq edilməli idi. Bununla birlikdə, yerli məhkəmələr bu müstəsna tədbirin ikinci ərizəçi ilə əlaqəli olaraq nə üçün tətbiq edildiyini izah etmək üçün heç cəhd belə etməyiblər”⁵.

“Çoselav Türkiyəyə qarşı” iş üzrə 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarında İHAM 16 yaşlı oğlanın yetkinlik yaşına çatmış şəxslər üçün olan həbsxanada özünə sui-qəsd edərək ölməsi ilə bağlı qeyd etdi ki, Türkiyə hakimiyyəti oğlanın psixoloji problemlərinə laqeyidlik göstərmiş, hətta əvvəlki sui-qəsdə görə ona kömək etmək, bu cür davranışı aradan qaldırmağa cəhd etmək, onu zəruri tibbi yardımla təmin etmək əvəzinə, onu intizam qaydasında cəzalandırmış, şüurlu olaraq Konvensiyanın 2-ci maddəsinin əleyhinə getmişlər⁶.

“Güvəç Türkiyəyə qarşı” iş üzrə 20 yanvar 2009-cu il tarixli qərarında da İHAM eyni əsaslarla Türkiyə hakimiyyətinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərini pozmasını müəyyən etdi⁷.

“Mübilanzila Mayeka və Kaniki Mitunqa Belçikaya qarşı” iş üzrə 12 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarında İHAM təkbəşinə Konqoya anasının yanına gedən beş yaşlı konqolu uşağın iki ay müddətində tutulması, sonra isə mənşə dövlətinə qaytarılması ilə əlaqədar həbsdə saxlanılma şəraitinə münasibətdə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunu müəyyən etdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, uşaq yetkinlik yaşına çatmış şəxslər

¹ İnsan Hüquqları Komitəsinin 21 sayılı Ümumi xarakterli Qeydi, paraqraf 13

² “Thomas v. Jamaica”, Comm. No. 800/1998. Hum. Rts. Comm. (19 October 1993), bax: həmçinin Kiprə münasibətdə Yekun qeydlər, 1994 UN doc. CCPR/C/79/Add.39, paraqraf 13

³ İnsan Hüquqları Komitəsinin 21 sayılı Ümumi xarakterli Qeydi, paraqraf 13

⁴ Yəni orada

⁵ “Azizov and Novruzlu v. Azerbaijan”, 65583/13, 18 February 2021

⁶ “Coselav v. Turkey”, 1413/07, 9 October 2012

⁷ “Güvəç v. Turkey”, 70337/01, 20 January 2009

üçün nəzərdə tutulan mərkəzdə saxlanılmış, Belçika hökuməti tərəfindən onun həssas vəziyyəti nəzərə alınmamış, bu isə uşağa ciddi mənəvi ziyan vurmuşdur¹.

“Rəhimi Yunanıstana qarşı” iş üzrə 5 aprel 2011-ci il tarixli qərarında da İHAM eyni əsaslarla Yunanıstan hökumətinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərini pozmasını müəyyən etdi².

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaydaları

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaydalarının məqsədi istənilən formada azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi üçün insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara uyğun olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən qəbul olunmuş minimal standartları bərqərar etməkdən, həbsə alınmanın bütün növ əlverişsiz nəticələri ilə mübarizə aparmaqdan və həmin şəxslərin cəmiyyətin həyatına cəlb olunmasına kömək etməkdən ibarətdir. Qaydalar qərəzsiz şəkildə, irq, dərinin rəngi, cins, yaş, dil, din, milliyyət, siyasi və ya digər əqidələr, mədəni baxışlar və ya mədəni fəaliyyət, əmlak, zümrə və ya ailə vəziyyəti, etnik və ya sosial mənşə, əmək qabiliyyətinin olmaması əlamətinə görə hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilmədən tətbiq edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dini və mədəni baxışlarına, fəaliyyətinə və mənəvi prinsiplərinə hörməti təmin etmək zəruridir.

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaydalarının III bölməsində həbsə alınan və ya məhkəmə araşdırmasını gözləyən yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə qeyd olunur ki, həbsə alınan və ya məhkəmə araşdırmasını gözləyən (işlərinə hələ baxılmayan) yetkinlik yaşına çatmayanlar təqsirsiz sayılırlar və onlarla müvafiq qaydada rəftar edilməlidir. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanma tədbirinə mümkün qədər yol verməməyə çalışmaq və yalnız müstəsna hallarda bu tədbirə əl atmaq lazımdır. Bununla bağlı alternativ tədbirlərin tətbiqinə hər vəchlə çalışmaq lazımdır. Qabaqlayıcı həbs tədbiri kimi tədbirin həyata keçirildiyi hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmələr və istintaq orqanları həbsdə saxlanma müddətinin mümkün qədər az olması üçün işə tez bir zamanda baxılmasına birinci dərəcəli diqqət yetirməlidirlər. İşlərinə hələ məhkəmədə baxılmayan yetkinlik yaşına çatmayanlar artıq məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayanlardan ayrı saxlanmalıdırlar.

İşlərinə hələ məhkəmədə baxılmayan yetkinlik yaşına çatmayanların həbsdə saxlanma şəraiti aşağıda qeyd edilən normalara, habelə təqsirsizlik prezumpsiyası, həbsdə saxlanma müddəti, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin hüquqi statusu və işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, zəruri və məqsədəuyğun olan digər konkret müddəalara uyğun olmalıdır. Həmin normalara aşağıdakılar aiddir (lakin həmin normalar bu siyahı ilə məhdudlaşmır):

¹ “Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium”, 13178/03, 12 October 2006

² “Rahimi v Greece”, 8687/08, 5 April 2011

a) yetkinlik yaşına çatmayanlar hüquqi məsləhət almaq hüququna və pulsuz hüquqi yardımın təqdim edilməsi mümkün olan hallarda belə yardım barədə xahişlə müraciət etmək imkanına, habelə vəkillə müntəzəm ünsiyyətdə olmaq imkanına malik olmalıdırlar. Belə ünsiyyət zamanı şəxsi həyata müdaxilə edilməməsi və konfidensiallıq təmin olunmalıdır;

b) mümkün olan hallarda yetkinlik yaşına çatmayanlara haqqı ödənilən əməklə məşğul olmaq, yaxud təhsillərini və ya peşə hazırlıqlarını davam etdirmək imkanı yaradılmalıdır, lakin bu, onlardan tələb edilməməlidir. Onların əməyi, təhsili və ya peşə hazırlığı həbsdə saxlanma müddətinin uzadılmasına gətirib çıxarmamalıdır;

c) əgər bu, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin maraqlarına zidd deyilsə, yetkinlik yaşına çatmayanların asudə vaxt və istirahət üçün nəzərdə tutulan predmetləri almalarına və özlərində saxlamalarına icazə verilməlidir (Qayda 17-18).

Psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ixtisaslaşmış müəssisədə müstəqil tibbi nəzarət altında müalicə olunmalıdır. Zərurət olduqda, azad edilmədən sonra müvafiq orqanlarla razılaşdırılmaqla psixiatr müalicəsinin davam etdirilməsini təmin etmək üçün tədbirlər görmək lazımdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün islah müəssisələri ixtisaslı əməkdaşların rəhbərliyi altında narkotik vasitələrdən sui-istifadənin qarşısının alınması və narkomanların reabilitasiyası proqramlarını həyata keçirməlidirlər. Bu proqramlar yetkinlik yaşına çatmayanların yaşını, cinsini və digər xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır, narkomaniyaya və spirtli içkilərə mübtəla olan yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün isə hazırlıqlı personalla təchiz edilmiş detoksifikasiya xidmətləri yaradılmalıdır.

Dərman preparatları yalnız zəruri tibbi müalicə məqsədilə və imkan daxilində bununla əlaqədar olan hallar barədə məlumatlandırılmış yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin razılığı alındıqdan sonra tətbiq edilməlidir. Onlar xüsusən qanunsuz informasiya və ya etiraf almaq məqsədləri üçün və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı cəza və ya çəkindirici vasitə qismində heç vaxt tətbiq edilməməlidir. Dərman preparatları və müalicə metodları yetkinlik yaşına çatmayanların üzərində heç vaxt sınaqdan keçirilməməlidir. İstənilən dərman vasitəsinin tətbiqi həmişə ixtisaslı tibb personalı tərəfindən sanksiyalaşdırılmalı və həyata keçirilməlidir (Qayda 49-55).

Yetkinlik yaşına çatmayanların xarici aləmlə əlaqəsini təmin etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etmək lazımdır, bu, ədalətli və insani rəftar hüququnun ayrılmaz hissəsidir və yetkinlik yaşına çatmayanları cəmiyyətə qayıdışa hazırlamaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Qayda 59).

İslah müəssisəsinin müdiri inzibati bacarıqlar, lazımı hazırlıq və təcrübə baxımından üzərinə qoyulan vəzifəyə uyğun ixtisasa malik olmalıdır və öz vəzifələrini tam iş günü ərzində yerinə yetirməlidir.

Öz vəzifələrini yerinə yetirərkən islah müəssisələrinin personalı bütün yetkinlik yaşına çatmayanların insan ləyaqətinə və əsas hüquqlarına aşağıdakı qaydada hörmət etməli və onları qorumalıdır:

a) islah müəssisələrinin heç bir əməkdaşı hər hansı işgəncə və ya digər qəddar,

qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanı heç bir əsasla və heç bir şəraitdə tətbiq edə, təhrik edə və ya ona yol verə bilməz;

b) bütün personal istənilən korrupsiya aktlarına qarşı qətiyyətlə çıxış etməli və onlarla mübarizə aparmalı, onlar barədə səlahiyyətli orqanlara dərhal məlumat verməlidir;

c) bütün personal bu Qaydalara riayət etməlidir. Bu Qaydaların ciddi şəkildə pozulduğunu və ya pozula biləcəyini düşünmək üçün əsasları olan əməkdaşlar bu barədə yuxarı instansiyalara və ya pozuntuları nəzərdən keçirmək və aradan qaldırmaq səlahiyyətinə malik olan orqanlara məlumat verməlidirlər;

d) bütün personal yetkinlik yaşına çatmayanların fiziki və psixi sağlamlığının tam qorunmasını, o cümlədən fiziki və seksual sui-istifadələrdən və istismardan, insan psixikasının lağa qoyulmasından müdafiəsini təmin etməli və tələb olunan hallarda tibbi müşahidəni təmin etmək üçün dərhal tədbirlər görməlidir;

e) bütün personal yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin şəxsi həyat hüququna hörmət etməli, xüsusən peşə funksiyalarını yerinə yetirərkən əldə etdikləri yetkinlik yaşına çatmayanlara və onların ailələrinə aid məlumatların konfidensial xarakterini qorumaqdadır;

f) bütün personal islah müəssisəsi daxilindəki həyatla onun xaricindəki həyat arasında mövcud olan, yetkinlik yaşına çatmayanların insan ləyaqətinə lazımi qaydada hörmət edilməsinə təsir göstərə bilən fərqi minimuma endirməyə çalışmalıdır (Qayda 86-87).

Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar onları zərərli təsirlərdən mümkün qədər qoruyan və yaşlarına xas olan tələbatlarını nəzərə alan şəraitdə saxlanılmalıdırlar¹.

BMT-nin “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid Minimal Standart Qaydaları” (Pekin Qaydaları)

BMT-nin 1985-ci il Yuvenal Ədliyyənin İdarə edilməsi üçün Minimal Standart Qaydalarının (Pekin Qaydaları) 5-ci qaydasında qeyd olunur ki, “cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı hər hansı bir tədbir cinayət törətmiş şəxsə və cinayətin hallarına uyğun olmalıdır”. Bundan başqa, Pekin Qaydalarının 17(a) qaydasında qeyd edilir ki, “yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı görülmüş tədbir nəinki cinayətin hallarına və ağırlıq dərəcəsinə, eyni zamanda yetkinlik yaşına çatmayanların və həmçinin cəmiyyətin vəziyyətinə və ehtiyaclarına mütənasib olmalıdır”. Pekin Qaydaları tələb edir ki, kiçik xətalər istisna olmaqla bütün hallarda cəzanın təyin edilməsindən öncə sosial sorğu haqqında hesabat mövcud olmalıdır. Sosial sorğu haqqında hesabat uşağın ailə vəziyyəti, uşağın harada, kiminlə yaşaması, təhsil və sağlamlıq vəziyyəti də daxil olmaqla, uşağın hazırkı vəziyyəti və uşağın

¹ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990. Rules 60-64 // <https://juvenilejusticecentre.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2018/08/UNGA-United-Nations-Rules-for-the-Protection-of-Juveniles-Deprived-of-their-Liberty.pdf>

cinayəti törətməsi və anlaması halları daxil edilməlidir. Beynəlxalq hüquq tələb edir ki, cəza təyin edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilən zaman uşağın ən yaxşı mənafeləri nəzərdə saxlanılmalı olan ən mühüm məsələ olmalı, atılan əks-addım uşağın və cinayətin hallarına mütənasib olmalı və cəzanın məqsədi cəzalandırıcı olmamalı, yenidən integrasiyaya rəvac verməli və konstruktiv olmalıdır.

Həmin Qaydaların 7-ci maddəsində göstərilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların “təqsirsizlik prezumpsiyası, irəli sürülən ittihamlar barədə məlumatlandırılmaq hüququ, ifadə verməkdən imtina etmək hüququ, vəkil tutmaq, valideyn və ya qəyyumun iştirak etmək hüququ, yuxarı instansiyalara apellyasiya şikayəti etmək hüququ” dövlət tərəfindən təmin edilməlidir.

Pekin Qaydalarının 12-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, tez-tez və ya müstəsna olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlarla məşğul olan, yaxud başlıca olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması ilə məşğul olan polis qulluqçuları öz vəzifələrini daha yaxşı yerinə yetirmək üçün xüsusi təlimat və hazırlıq keçməlidirlər. Bu məqsədlə iri şəhərlərdə xüsusi polis bölmələri yaradılmalıdır¹.

¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules) // https://www.unodc.org/pdf/compendium/compendium_2006_part_01_02.pdf

Maddə 31. Əmək fəaliyyəti

31.1. Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanalarında haqqı ödənilən əməyə könüllü olaraq cəlb edilə bilirlər.

31.2. Həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında əmək fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

31.3. Həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında cəlb olunması qadağan edilən işlərin və vəzifələrin siyahısı Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən olunur.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmeti. Normanın predmetini istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərin könüllü olaraq haqqı ödənilən əməyə cəlb edilməsi və həmin fəaliyyətin tənzimlənməsi ilə əlaqədar meydana çıxan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi. Normanın məqsədi istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərin könüllü olaraq haqqı ödənilən əməyə cəlb edilməsini, onların əmək fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinə uyğunluğunu, daxili intizam qaydalarına əsasən istintaq təcridxanalarında qadağan edilən işlərə və vəzifələrə cəlb olunmamasını təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Federal Qanununun 27-ci maddəsində “şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin əməyə cəlb edilməsi”¹ təsbit edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, müvafiq şərait olduqda şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər onların xahişi ilə istintaq təcridxanalarının və cəzaçəkmə müəssisələrinin ərazisində əməyə cəlb edirlər². Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin əməyinə görə müvafiq mükafat almaq hüququ vardır³. İstintaq təcridxanalarında şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin istehsalat fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər müvafiq büdcələrə icbari ödənişlər edildikdən sonra şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, habelə sosial sahənin inkişafına yönəldilir. İstintaq təcridxanalarının istehsalat fəaliyyəti vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada federal vergilərdən azaddır⁴.

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений". <https://base.garant.ru/1305540/>

² Статья 27."Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей и обвиняемых в совершении преступлений".
<https://base.garant.ru/1305540/3e01a7fa47957b2f627d012fe630f5c6/>

³ Yənə orada

⁴ Yənə orada

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Normanın subyektlərə görə tətbiq dairəsi

Normanın tətbiq dairəsinə aid olan subyektlər: həbs edilmiş şəxslər – işçi qisminə və onlarla əmək müqaviləsi bağlayan işəgötürən şəxslər hesab olunur.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

31-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs¹ (bax: şərh edilən Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı);

İstintaq təcridxanaları – bax: şərh edilən Qanunun 7-ci maddəsinin şərhı;

Əmək fəaliyyəti – əmək müqaviləsində nəzərdə tutulan bir və ya bir neçə vəzifə (peşə) üzrə işçinin yerinə yetirməli olduğu işlərin (xidmətlərin) məcmusu²;

Əmək qanunvericiliyi – Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sistemi. Bu sistem Əmək Məcəlləsindən; Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarından; müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyəti çərçivəsində qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlardan; əmək, sosial-iqtisadi məsələlərlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bağladığı və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir³.

Daxili intizam qaydaları – bax: şərh edilən Qanunun 12-ci maddəsinin şərhı.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

Şərh edilən normanın məzmunu həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında saxlandıqları müddət ərzində əmək fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Həmin norma həbs edilmiş şəxslərin könüllü olaraq əməyə cəlb edilməsi və onların əməyinin qarşılığında haqqının ödənilməsi ilə bağlı əmək münasibətlərinin Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi ilə tənzimləndiyini ifadə edir.

Şərh olunan Qanunun daxili intizam qaydaları ilə bağlı 12.1.8-ci maddəsində də həbs edilmiş şəxslərin könüllülük əsasında həbs yerlərinin ərazisində əməyə cəlb olunması təsbit edilmişdir.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 14-cü Qaydasına əsasən, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasının ərazisində haqqı ödənilən işlərə könüllü olaraq cəlb edilirlər.

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının №352-IVQ nömrəli 22.05.2012-ci il tarixli Qanunu.

<https://e-qanun.az/framework/23933>

² Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 3.9-cu maddəsi.

<https://e-qanun.az/framework/46943>

³ Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 1-ci maddəsi.

<https://e-qanun.az/framework/46943>

Həbs edilmiş şəxslərin əməyi yalnız istintaq təcridxanasının ərazisindəki kame-ralarda, istehsalat sahələrində və sexlərdə təşkil olunur. Bu zaman şərh olunan Qanun və Qaydalarda nəzərdə tutulmuş həbs edilmiş şəxslərin ayrı saxlanması və təcridet-mə tələbləri, habelə mülki və əmək qanunvericiliyinin normalarının tələbləri, texniki təhlükəsizlik qaydaları, sanitariya-gigiyena normalarının tələbləri nəzərə alınmalıdır. İşlərə yalnız müəyyən olunmuş qaydada tibbi müayinədən keçmiş və istintaq təcridxa-nasındakı işlərə yararlı hesab olunmuş şəxslər buraxılırlar.

İstintaq təcridxanasının daxili intizam Qaydalarına müvafiq olaraq işləmək arzusun-da olan həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasının rəisinə ərizə ilə müraciət edir. İstintaq təcridxanasının rəisi ən geci 3 gün müddətində ərizəyə baxmalı və qərar qəbul etməlidir. Həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasında işlə təmin edilməsi mümkün olmadıqda, bu barədə ona izahat verilir. Həbs edilmiş şəxslərin əməkhaqları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tutulmalardan sonra onların şəxsi hesablarına keçirilir (14.4-cü qayda).

Həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanalarında cəlb olunması qadağan olunan işlərin və vəzifələrin siyahısı “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8 nömrəli Əlavəsində göstərilmişdir:

1) İstintaq təcridxanalarının struktur qurumlarında (şöbə, bölmə və xidmətlərdə) nəzərdə tutulmuş bütün işlər və vəzifələr, müəssisənin mühafizəsini həyata keçirən şəxsi heyətin yerləşdiyi inzibati binalar, habelə silah-sursatın, xidməti sənədlərin və xüsusi texniki vasitələrin saxlandığı yerlər.

2) Mühafizə və nəzarətin təşkilində istifadə olunan texniki vasitələr, habelə qa-dağan olunmuş ərazidə yerləşdirilmiş mühəndis qurğularına və kommunikasiyalarına xidmət göstərilməsi və onların təmiri ilə bağlı işlər.

3) Telefon (faks), kompüter, surətçixaran, printer, skaner və digər texniki avadan-lıqların quraşdırılması və təmiri ilə bağlı işlər.

4) Dərman preparatlarının, partlayıcı, zəhərləyici və digər təhlükəli maddələrin uçuotu, saxlanması və istifadə üçün verilməsi ilə bağlı işlər.

5) Xidməti avtomobillərin sürücüsü qismində olan şəxslər.

6) Satıcı, mühasib-əməliyyatçı, xəzinədar, ərzaq (əşya) anbarının müdiri, ha-belə mürəkkəb və bahalı avadanlıqlar saxlanılan anbarlarda anbardar qismində olan şəxslər¹.

İstintaq təcridxanalarında könüllü olaraq haqqı ödənilən əməyə cəlb edilərkən daxili intizam Qaydaları ilə müəyyən edilən cəlb olunması qadağan edilən işlər və vəzifələr həbs edilmiş şəxslər tərəfindən seçilə bilməz. Bu, Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin II hissəsinin tələblərini pozmur.

¹ Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin №63 sayılı 26.02.2014-cü il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstintaq təcrid-xanalarının daxili intizam Qaydaları”na 8 nömrəli Əlavə.
<https://e-qanun.az/framework/33805>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Cinayətkarlığın qarşısını almaq və qanun pozucuları ilə davranışa dair” 1955-ci ildə Cenevrədə keçirilən birinci konqresində qəbul edilmiş və İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən onun 663 (XXIV) sayılı 31 iyul 1957-ci il və 2076 (XII) sayılı 13 may 1977-ci il tarixli qətnamələri ilə bəyənilmiş BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarında qeyd olunur ki, məhkumların əməyi onlara əzab verməməlidir. Məhkumlara normal iş gününü dolduran faydalı iş tapşırılmalıdır. Məhkumların təmin etdikləri iş mümkün qədər onlara azad edildikdən sonra namuslu əməklə məşğul olmaq üçün ixtisaslarını artırmağa, yaxud ixtisas əldə etməyə imkan verməlidir. Faydalı peşələri onlardan bəhrələnməyi bacaran məhkumlara, xüsusilə yeniyetmələrə öyrətmək lazımdır. Məhkumlar peşənin düzgün seçilməsinə, idarənin tələblərinə və müəssisədəki intizama uyğundursa, özlərinin görmək istedikləri işi yerinə yetirmək imkanına malik olmalıdırlar. Müəssisədə işlərin təşkili və üsulları onun divarları arxasında qəbul olunmuş təşkilat və üsullara maksimum yaxınlaşdırılmalıdır ki, məhkumlar azadlıqdakı iş şəraitinə alışsınlar.

Lakin məhkumların mənafeyi və onların peşə hazırlığı həbsxana istehsalından gəlir götürmək mülahizələrinə tabe edilməməlidir. Müəssisələrdə sənayeyə və kənd təsərrüfatına xas olan fəaliyyəti rəhbərlik xüsusi podratçılara deyil, həbsxana idarəsinin özünə həvalə etməlidir. Müəssisə tərəfindən nəzarət edilməyən işi yerinə yetirən məhkumlar birincinin əməkdaşlarının daimi nəzarəti altında olmalıdır. Məhkumların başqa hökumət idarələri üçün iş görmək halları istisna olmaqla, sahibkarlar məhkumların əməyinin məhsuldarlığını nəzərə almalı, müvafiq işə görə tam əməkhaqqını müəssisəyə ödəməlidirlər.

Azad fəhlələrin təhlükəsizliyinin və sağlamlığının mühafizəsinə aid qaydalar müəssisələrə də tətbiq edilməlidir. İstehsalatda şikəstlik aldıqda, yaxud peşə xəstəliklərinə görə məhkumlara kompensasiya ödənilməlidir. Bu kompensasiyanın şərtləri qanunla azad fəhlələr üçün nəzərdə tutulduğundan əlverişsiz olmamalıdır. İş gününün, yaxud həftəsinin uzunluğu azad fəhlələrin əmək şəraiti sahəsində yerli qayda və adətlər nəzərə alınmaqla, qanunla, yaxud inzibati qərarlarla müəyyən edilir. İş vaxtı elə bölünməlidir ki, məhkumların, heç olmasa, həftədə bir dəfə istirahət günü olsun və onların təhsil və yenidən tərbiyəsi üçün lazım olan digər fəaliyyət növləri ilə məşğul olmağa kifayət qədər vaxtları olsun. Məhkumlar müəyyən sistem çərçivəsində öz əməkləri üçün ədalətli haqq almalıdırlar.

Bu sistemə müvafiq olaraq, məhkumlar qazandıqları pulların heç olmasa bir hissəsinə icazə verilən şəxsi məişət əşyaları almaq və bir hissəsini ailələrinə göndərmək imkanına malik olmalıdırlar. Bu sistem, həmçinin, məhkumların qazandıqları pulların bir hissəsini məhkum azad edilərkən ona qaytaran müdiriyyətdə saxlanmasını nəzərdə tutmalıdır¹.

¹ BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları.

<https://ombudsman.az/storage/VoHQg9AigWg0W7YBfNZrIRmXC1UsZE1ectEq0hLM.doc>

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydaları məhkumların əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar aşağıdakıları nəzərdə tutur:

Həbs yerlərində əməyə daxili rejimin müsbət elementi kimi baxılmalı və ondan heç vaxt cəza kimi istifadə edilməməlidir. Penitensiar müəssisənin müdiriyyəti faydalı əmək üçün kifayət qədər şərait yaratmağa çalışmalıdır. Məhkumlara təklif olunan işin xarakteri onlara azadlığa çıxdıqdan sonra yaşamaq üçün qazanc əldə etmək qabiliyyətini saxlamağa və yaxşılaşdırmağa imkan yaratmalıdır. Məhkumlara iş təqdim edilərkən cinsi əlamətə görə ayrı-seçkiliyə yol verilə bilməz.

Məhkumlara, xüsusilə gənc məhkumlara səmərə verə bilən və ixtisas hazırlığı elementlərini nəzərdə tutan iş təqdim olunmalıdır. İmkan daxilində müvafiq ixtisas seçimi, daxili qayda və intizamın tələbləri nəzərə alınmaqla, məhkumlar iştirak etmək istədikləri fəaliyyət növünü seçə bilirlər. Məhkumları normal həyata hazırlamaq məqsədilə islah müəssisələrində əməyin təşkili və üsulları cəmiyyətdə olan fəaliyyətin təşkili və üsullarına maksimal uyğun olmalıdır.

Penitensiar müəssisələrdə məhkumların əməyindən maliyyə gəliri alınması standartlara uyğunlaşdırılma, habelə peşə hazırlığının keyfiyyətinin yüksəlməsi və səmərəliliyi nöqteyi-nəzərindən faydalı olsa da, məhkumların mənafeləri bu məqsəddə təbə edilməməlidir. İstənilən halda məhkumlar öz əməklərinə görə ədalətli əməkhaqqı almalıdırlar.

Məhkumlar əməkhaqqının bir hissəsini şəxsi istifadə üçün icazə verilmiş əşyalar əldə etmək və bir hissəsini ailələrinə ayırmaq imkanına malik olmalıdırlar. Məhkumları azad edilərkən onlara verilmək məqsədilə əməkhaqqının bir hissəsini qənaət etməyə həvəsləndirmək lazımdır.

Məhkumların sağlamlıqlarının qorunması və əməyin təhlükəsizliyi tədbirləri azadlıqda olan işçilər barədə tətbiq edilən tədbirlərdən sərt olmamalıdır. Məhkumlara ixtisas xəstəlikləri də daxil olmaqla, istehsalatda xəsarət almaqla əlaqədar ödəmələr üçün azadlıqda olan işçilərə tətbiq edilən ödənişlərdən az olmayan vəsait nəzərdə tutulmalıdır. Məhkumların maksimal iş günü və iş həftəsi azad işçilərin muzzdla işə qəbulunu müəyyənləşdirən yerli normalara və ənənələrə uyğun olmalıdır.

Məhkumların həftədə ən azı bir istirahət günü, təhsil və digər məşğuliyyət üçün kifayət qədər vaxtı olmalıdır. İmkan daxilində işləyən məhkumlar milli sosial təminat sistemində daxil edilməlidirlər¹.

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları. <https://justice.gov.az/categories/103>

Maddə 32. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələri

32.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

32.1.1. bu Qanunla və Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmək;

32.1.2. həbs yerinin müdiriyyətinin qanuni tələblərinə əməl etmək;

32.1.3. sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl etmək;

32.1.4. yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək;

32.1.5. həbs yerinin əmlakına qayğı ilə yanaşmaq;

32.1.6. saxlandığı kameranı növbəlik qaydasında təmizləmək (süpürmək və yumaq);

32.1.7. həbs yerinin işçiləri ilə, habelə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə nəzakətlə davranmaq;

32.1.8. həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmamaq;

32.1.9. özünün və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol verməmək.

32.2. Həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilir. Bu əşyaların həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi, daşınması və ya istifadəsi qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə səbəb olur.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların şərh olunan Qanun və daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmək, həbs yerinin müdiriyyətinin qanuni tələblərinə, sanitariya-gigiyena qaydalarına, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək, həbs yerinin əmlakına qayğı ilə yanaşmaq, həbs yerlərində təhlükəsizliyi pozmamaqla əlaqədar olan əsas vəzifələri ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların şərh olunan Qanun və daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmək, həbs yerinin müdiriyyətinin qanuni tələblərinə, sanitariya-gigiyena qaydalarına, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək, həbs yerinin əmlakına qayğı ilə yanaşmaq, həbs yerlərində təhlükəsizliyi pozmamaqla əlaqədar olan əsas vəzifələrin icrasının hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi, həbs yerlərində rejimin, nizam-intizamın, təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyası Qanununun 36-cı maddəsi “Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin əsas vəzifələri” adlanmaqla şərh olunan maddə ilə eyni məzmunla malikdir¹.

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 35-ci maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulanlar istisna olmaqla şərh olunan maddə ilə eyni məzmunadadır. Həmin maddənin 4-cü bəndində gündəlik gəzintiyə çıxmaq (gəzintidən azad olunma həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən həbs yerinin tibb işçisinin rəyi əsasında həyata keçirilir) həbs yerində saxlanılan şəxslərin əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilir².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddə həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş, həbs edilmiş şəxslərin və ya məhkumların şərh olunan Qanun və daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət, həbs yerinin müdiriyyətinin tələblərinə, sanitariya-gigiyena qaydalarına, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək, həbs yerinin əmlakına yanaşma, saxlandığı kameranı növbəlik qaydasında təmizləmə, həbs yerinin işçiləri ilə, habelə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə davranış, həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına müdaxilə, özünün və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol vermə, həmçinin həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanması, saxlanması, gəzdirilməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanması, saxlanması, gəzdirilməsi, daşınması və ya istifadəsi ilə bağlı münasibətlər meydana çıxdığı hallarda tətbiq olunacaqdır.

Şərh olunan maddənin tətbiq olunduğu subyektlər həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər və məhkumlardır. Həmin maddənin həbs yerinin müdiriyyəti, bəzi hallarda həbs yerlərinin əməkdaşlarına münasibətdə tətbiqi də istisna olunmur.

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.36. <https://base.garant.ru/1305540/>

² О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353_

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

32-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi;

Vəzifə – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərində saxlanıldığı vaxt tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məcbureddici və qadağanedici normalarda müəyyən edilmiş, cinayətlərin açılması və araşdırılması məqsədinə nail olmağı, həbs yerlərində saxlanılıqları vaxt hüquq qaydasının qorunması, həm həmin vəzifələri daşıyan şəxsin özlərinin, həm də başqa şəxslərin hüquq və qanuni maraqlarına riayət olunmasının, həmçinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün şəraitin yaradılmasını təmin edən zəruri davranış ölçülərinin həddi başa düşülür¹.

Daxili intizam qaydaları – şərh olunan maddənin kontekstində Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” və “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” 23 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun ilə “Hauptvaxt haqqında” Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin 4 sayılı əlavəsi;

Həbs yerinin müdiriyyətinin qanuni tələbi – həbs yerinin müdiriyyətinin Konstitusiyaya, Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, CPM-ə, şərh olunan Qanuna, Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na, “Hauptvaxt haqqında” Silahlı Qüvvələrin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin 4 sayılı əlavəsinə əsaslanan tələblər;

Sanitariya-gigiyena qaydaları – təşkilati, iqtisadi, sosial, elmi-texniki, tərbiyə və təbliğat tədbirlərinin elə bir kompleksidir ki, bu, insanların təmasda olduğu bütün məkan və əşyaların sağlamlıq üçün təhlükəsizliyini, insan sağlamlığı üçün təhlükəli ola biləcək mühitin, ziyanvericilərin, mikrob və virusların, onların törənməsi və yayılması imkanlarının aradan qaldırılması, ləğv olunması, insanların sağlamlığının mühafizəsinin təmin edilməsi, təhlükəli, insanlara və ətraf mühitə mənfi təsir göstərə biləcək təsirlərin aradan qaldırılması, insanların müxtəlif xəstəliklərə yoluxmaqdan qorunmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksi²;

¹ Комментарий к федеральному закону от 15.07.1995 n 103-фз, "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений". Материал подготовлен с использованием правовых актов по состоянию на 15 марта 2009 года. Научные редакторы: А.С.Михлин и В.И.Селиверстов // <https://studizba.com/show/1159566-1-kommentariy-k-federalnomu->

² “Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <https://e-qanun.az/framework/7916>

Yanğın təhlükəsizliyi – təşkilati, iqtisadi, sosial, elmi-texniki, tərbiyə və təbliğat tədbirlərinin elə bir kompleksidir ki, bu, təsərrüfat sahələrinin və obyektlərinin, binaların, qurğuların, ərazi vahidlərinin, şəhərlərin, rayonların və digər yaşayış məntəqələrinin təhlükəsiz fəaliyyətini, yanğınların törənməsi və yayılması imkanlarının aradan qaldırılmasını, onların son dərəcə sürətlə aşkar və ləğv olunmasını, insanların həyatının və sağlamlığının mühafizəsini təmin etməli, yanğınların təhlükəli amillərinin insanlara və ətraf mühitə təsirini aradan qaldırmalı, maddi və mənəvi sərvətləri yanğında məhv olmaqdan qorumalıdır¹;

Həbs yerinin əmlakı – həbs yerində kamerada, tibbi hissədə, gəzinti yerlərində, idman meydançalarında və s. istifadə olunan, həmçinin həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə fərdi istifadə üçün verilən yataq ləvazimatları, paltar, ayaqqabı, yemək qabları və s. həbs yerinə məxsus əmlak;

Həyat üçün təhlükə – yetirilən anda zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə törədən və ya adi gedişində ölümə nəticələnən zərər vurmalar. Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 07 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmağın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları” həyat üçün təhlükəlik əlamətinə görə sağlamlığa ağır zərər vurmağın növlərinin siyahısını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Qaydalar həyat üçün təhlükəli olan sağlamlığa vurulan zərərə aşağıdakıları aid etmişdir: a) kəllə boşluğuna keçən, o cümlədən kəllə toxumasını zədələməyən yaralar; b) ağır dərəcəli baş-beyin əzilmələri; c) döş qəfəsinin yaraları; d) qarına, qarın boşluğuna daxil olan yaralar; e) uzun borulu sümüklərin açıq yaraları; f) iri qan damarlarının zədələnməsi; g) bədən səthinin 15%-dən çox sahəsini əhatə edən III-IV dərəcəli termiki yanıq; bədən səthinin 20%-dən çox sahəsini əhatə edən III dərəcəli yanıq; bədən səthinin 30%-dən çox sahəsini əhatə edən II dərəcəli yanıq; eləcə də az sahəni əhatə edən, lakin ağır dərəcəli şok törədən yanıqlar. Həyat üçün təhlükəli olan zədələr öz-özlüyündə həyatı qorxu altına alan vəziyyət yaradır. Belə hallara ağır dərəcəli şok, müxtəlif etiologiyaya malik koma vəziyyətini, çoxlu qan itirməni və s. göstərə bilərik²;

Sağlamlıq üçün təhlükə – insan orqanizminin hər hansı bir xəstəliyi istisna edən təbii vəziyyəti üçün təhlükə;

Qadağan olunmuş əşya – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.4-cü maddəsi və onun şərh.

Qadağan olunmuş əşyaların siyahısı

1. Odlu və soyuq silahların bütün növləri, döyüş sursatları, partlayıcı maddələr və onların hissələri, xüsusi vasitələr (rezin dəyənəklər, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, gözyaşardıcı qaz və s.), zəhərli (insan həyatı üçün təhlükəli olan) maddələr;

¹ “Yanğın təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu //

<https://e-qanun.az/framework/3935>

² Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 7 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmağın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları”, bənd 7

2. Konstruksiyasına görə soyuq silaha oxşar kəsici və deşici alətlər;
3. Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları;
4. Güclü təsir edən dərman vasitələri;
5. Spirtli içkilərin bütün növləri, pivə, spirt qarışığı olan maddələr;
6. Radiodalğaların (elektromaqnit dalğalarının) ötürücü-boğucu qurğuları, radioelektron cihazlar və elementlər, dinləmə qurğuları və gizli kameraların detektorları (aşkaredici qurğular);
7. Radioqəbuledici və ötürücülərin bütün növləri, optik cihazlar, peyçer, mobil telefon, faks, kompüter, internet şəbəkəsinə daxil olmaq üçün vasitəçi qurğular;
8. Müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, milli, dini və irqi ədavəti qızışdıran, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər, audio-video daşıyıcılar.

Qeyd. Bu Siyahıda nəzərdə tutulmuş odlu və soyuq silahların bütün növləri, döyüş sursatları, partlayıcı maddələr və onların hissələri, zəhərli (insan həyatı üçün təhlükəli olan) maddələr, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları və dövriyyəsi qanunsuz sayılan digər əşyalarla bağlı cinayət qanunvericiliyində müvafiq məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan 32.1-ci maddədə tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin əsas vəzifələrinin dairəsi müəyyən edilir. Qeyd edək ki, şərh olunan maddədə qeyd olunmasa da, şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar bu cür şəxslər CİM-in 69–1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilərlər.

Bundan əlavə, CİM-in 69.1-ci maddəsinə əsasən, ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş və cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslər onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanıla bilərlər. Əvvəllər məhkum edilmiş və yenidən yeddi ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər müstəsna hallarda onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün müalicə müəssisələrində saxlanıla bilərlər. Bu cür hallarda şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan əsas vəzifələr həbs yerlərində saxlanılan məhkumlar tərəfindən də icra olunmalı,

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, 3 sayılı Əlavə

yəni həbs yerində saxlanılan məhkumlar şərh olunan Qanun və daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etməlidirlər.

Şərh olunan 32.1.1-ci maddə tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin şərh olunan Qanun və daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmələrini onların əsas vəzifəsi kimi müəyyən edir.

Həmin maddədə tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin yalnız əsas vəzifələri öz əksini tapmışdır. Belə ki, şərh olunan Qanunun bir çox müddəalarında həmin vəzifələr daha dəqiq şəkildə göstərilir. Bundan əlavə, Qanunun qadağanedicilərin normalarında həmin şəxslərə ünvanlanmış və məcbureddici göstəriş kimi qəbul edilən müddəalar yer almışdır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər şərh olunan Qanunun əksər, daxili intizam qaydalarının isə demək olar ki, bütün normaları ilə tənzimlənən həbs yerində saxlanılma qaydalarına riayət etməyə borcludurlar¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 1.2-ci Qaydası müəyyən edir ki, həmin Qaydalarda istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunmasını, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsini və onların təcrid edilməsini təmin edən rejim müəyyən edilir.

Həbs edilmiş şəxslər Qanunla onların üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməyə və davranış qaydalarına riayət etməyə borcludurlar.

Şərh olunan 32.1.2-ci maddəyə müvafiq olaraq həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerinin müdiriyyətinin qanuni tələblərinə əməl etməlidirlər. Həbs yerinin müdiriyyətinin hər bir tələbi deyil, yalnız qanuna, xüsusən də şərh olunan Qanuna və daxili intizam qaydalarına əsaslanan tələbləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər və məhkumlar tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Qanuna əsaslanmayan, ona zidd olan tələblər həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən verilmiş olsa da, yerinə yetirilməməlidir. Məsələn, həbs yerinin müdiriyyətinin həbs yerində daxili intizam qaydalarını pozan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs işgəncə, qeyri insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar tətbiq olunması barədə tələbi qanuna zidd olduğuna görə yerinə yetirilməməlidir.

Şərh olunan 32.1.3-cü maddə müəyyən edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl etməlidirlər.

Əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığı ictimai sağlamlığın və insanların yaşayış mühitinin elə bir halıdır ki, bu mühitin amilləri insan orqanizminə təhlükəli və zərərli təsir göstərmir və insanın həyat fəaliyyəti üçün əlverişli şərait vardır. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları indiki və gələcək nəsillərin səhhətinə mənfi təsir göstərməyən və onların sanitariya-epidemioloji salamatlığını təmin edən əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüququna malikdirlər. Dövlət orqanları və ictimai birliklər, tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələr, təşkilatlar və idarələr, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar tərəfindən fəaliyyətlərinin tərkib hissəsi kimi sanitariya qaydalarına və normalarına, gigiyena normativlərinə əməl edilməsini təmin etməlidirlər.

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 1.2-ci və 1.6-cı Qaydaları

“Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən, dövlət orqanları, ictimai birliklər, müəssisələr, təşkilatlar, idarələr, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar:

- təsdiq edilmiş sanitariya normalarına və qaydalarına, gigiyena normativlərinə əməl etməli;

- sanitariya-epidemioloji salamatlığın təmin edilməsinə, xəstələnmə hallarının qarşısının alınmasına və azaldılmasına, ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına yönəldilən sanitariya-gigiyena tədbirləri və epidemiya əleyhinə tədbirlər görməli;

- dövlət sanitariya nəzarətini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin tələblərinə əməl etməli;

- dövlət sanitariya nəzarətini həyata keçirən orqanlara və sanitariya-epidemioloji xidmət müəssisələrinə sanitariya-epidemioloji vəziyyət, radiasiya şəraiti və qəzalar haqqında dəqiq və dolğun məlumat verməlidirlər.

Bu vəzifələr Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi, yaxud müvəqqəti yaşayan xarici vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də aiddir¹.

Sanitariya və gigiyena qaydaları bütün insan cəmiyyətlərində ümumqəbul olunmuş haldır və həmin qaydalara riayət olunması, onlara riayət edən şəxslərin özlərinin mənafeyinə, sağlamlığına və yoluxucu xəstəliklərdən kənarda durmasına yardım edir. Həbs yerlərində çoxsaylı insanların müəyyən məhdudiyyətlər çərçivəsində yaşaması həmin qaydalara riayət edilməsi zərurətini bir qədər də artırır. Bu tələb həm də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşadıkları yerləri, yataq ləvazimatlarını, sanitariya qovşaqları, geyimlərini həmişə təmiz və səliqəli saxlamasını şərtləndirir.

Şərh olunan Qanunun 32.1.4-cü maddəsi müəyyən edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etməlidirlər. “Azərbaycan Respublikasında yanğın təhlükəsizliyi Qaydaları” Azərbaycan Respublikası ərazisində yanğın təhlükəsizliyi tələblərini müəyyən edir. Bu qaydaların tələblərinə riayət edilməsi təşkilati-hüquqi formasından və mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları, təşkilatlar, müəssisələr, birliklər, digər hüquqi şəxslər, onların vəzifəli şəxsləri, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün məcburidir.

Yanğın təhlükəsizliyi təmin edilərkən Qaydalarla bərabər, standartlar, tikinti norma və qaydaları, texnoloji layihələşdirmə normaları, həmçinin müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunmuş digər normativ sənədlər rəhbər tutulmalıdır.

Hər bir müəssisədə yanğın zamanı insanların təhlükəsizliyi təmin edilməli, həmçinin həmin obyekt üçün yanğın təhlükəsizliyi tədbirləri işlənilib hazırlanmalıdır.

Müəssisələrin bütün işçiləri, yalnız yanğına qarşı ilkin təlimatlandırıldıqdan sonra işə buraxılmalıdırlar. Yanğın təhlükəsizliyi Qaydalarının tələblərinin pozulmasına görə hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən məsuliyyət daşıyırlar².

¹ “Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsi // <https://e-qanun.az/framework/7916>

² Bax: “Azərbaycan Respublikasında yanğın təhlükəsizliyi Qaydaları” // <https://e-qanun.az/framework/10933>).

“Yanğın təhlükəsizliyi haqqında” Qanunun 7-ci maddəsinə müvafiq olaraq yanğın təhlükəsizliyi sahəsində vətəndaşların aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) yanğın təhlükəsizliyi normalarına, standartlarına və qaydalarına ciddi riayət etmək;

2) öz mülkiyyətində (istifadəsində) olan binalarda və tikililərdə, nəqliyyat vasitələrində yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət etmək və Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiq etdiyi siyahılara uyğun olaraq ilkin yanğınsöndürmə vasitələri və yanğına qarşı inventar saxlamaq;

3) yanğın aşkar etdikdə bu barədə dərhal yanğından mühafizə bölməsinə xəbər vermək;

4) yanğından mühafizə bölməsi gələnədək adamları, əmlakı xilas etmək və yanğıni söndürmək üçün mümkün tədbirlər görmək;

5) yanğının söndürülməsində yanğından mühafizə bölmələrinə kömək göstərmək;

6) Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının və onun müvafiq qurumlarının, habelə onların vəzifəli şəxslərinin göstərişlərini, qərarlarını və digər qanuni tələblərini yerinə yetirmək;

7) onlara məxsus istehsal, təsərrüfat, yaşayış və başqa bina və tikililərdə yanğın təhlükəsizliyi tələblərinə riayət olunmasına nəzarət etmək və bu tələblərin pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə müayinələr və yoxlamalar aparmaq üçün Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının və onun bölmələrinin vəzifəli şəxslərinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada imkan yaratmaq¹.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerinin əmlakına qayğı ilə yanaşmalıdırlar (maddə 32.1.5). Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilən bu tələb həbs yerlərinin əmlakının qorunub mühafizə olunmasına, onların tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslər tərəfindən dağıdılması, yararsız hala salınmasının qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Həbs yerinə məxsus olan əmlakın qəsdən məhv edilməsi tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin maddi və ya cinayət məsuliyyətinə də səbəb ola bilər.

Şərh olunan Qanunun 41-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerində saxlanılan zaman dövlət əmlakına vurduqları ziyanı görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşıyırlar.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin dövlət əmlakına vurduqları maddi ziyanın məbləği yoxlama materialları əsasında həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin qərarı ilə müəyyən edilir. Maddi ziyanı ödəmək barədə qərar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs imza etdirməklə elan olunur. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həmin qərardan yuxarı vəzifəli şəxsə və ya məhkəməyə şikayət verə bilər.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs vurduğu maddi ziyanı könüllü olaraq ödəməkdən imtina etdikdə, həmin ziyanın əvəzi ondan məhkəmə qaydasında tutulur.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində saxlandığıları kameranı növbəlik qaydasında təmizləməsi (süpürmək və yumaq) onların əsas vəzifələrindən biridir (maddə 32.1.6).

¹ “Yanğın təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsi

Bu vəzifə həmçinin həbs yerlərində sanitariya-gigiyena qaydalarının təmin edilməsi, həbs yerlərində yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması ilə bağlıdır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerinin işçiləri ilə, habelə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə nəzakətlə davranmalıdırlar (maddə 32.1.7). Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilən bu tələb həbs yerlərində etik qaydalara riayət edilməsinin, həbs yerlərində təhlükəsizliyin təmini ilə sıx surətdə bağlıdır. Belə ki, nəzakətli davranış qaydalarına əməl olunmaması bir məkanda saxlanılanlar arasında gərginliyi artırır və münaqişələr üçün zəmin yaradır.

Şərh olunan 32.1.8-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmamağı tələb edir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmaması dedikdə, həmin şəxslərin xidməti vəzifələrini yerinə yetirən şəxslərin qanuni tələblərini yerinə yetirmələrini, onlara vəzifələrini yerinə yetirməyə mane olmalarını, başqalarını həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmaq kimi hərəkətlərə təhrik etməmələrini ehtiva edir.

Həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmama tələbi həm də həbs yerlərinin əməkdaşları ilə tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslər arasında münasibətlərin qurulmasından asılıdır.

Avropa Şurası İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQAK) CPT/Inf(92) 3-cü hissəsinin “Həbsxanada saxlama” adlı 2-ci Ümumi Məruzəsindən çıxarılda qeyd olunur ki, həbs yerlərində yaşayışın ümumi səviyyəsi məhkumlara verilən fəaliyyət imkanlarından və xidməti heyətlə məhkumlar arasındakı münasibətin ümumi vəziyyətindən asılıdır. Məhkumlar və xidməti heyət arasındakı konstruktiv münasibətlərin stimullaşdırılması münaqişəli münasibətlərlə müqayisədə istənilən həbsxana şəraitinə xas olan gərginliyin azaldılmasına xidmət edir və bundan əlavə, zor işlədilməsi hallarını və bununla bağlı olan qəddar rəftar ehtimalını xeyli azaldır. İQAK ünsiyyət və qayğı ruhu ilə nəzarət və qarşısını alma siyasətinin yanaşı olmasını arzu edir. Belə yanaşma müəssisədə təhlükəsizliyə xələl gətirə bilməz¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 7-ci qaydası müəyyən edir ki, istintaq təcridxanalarının, o cümlədən mühafizə və müşayiəti həyata keçirən qurumların əməkdaşlarının və hərbi qulluqçuların həbs edilmiş şəxslərlə qarşılıqlı münasibətləri qanunvericiliyə ciddi riayət edilməklə həyata keçirilir.

Əməkdaşlar həbs edilmiş şəxslərlə münasibətdə özlərinin əxlaqi və vəzifə borclarının yerinə yetirilməsi ilə yüksək nümunə göstərməli, həbs edilmiş şəxslərin rəğbətini qazanmalıdırlar. Əməkdaşlara həbs edilmiş şəxslərə hər hansı bir əşyanı, malları və ərzaq məhsullarını vermək və ya ötürmək, həbs edilmiş şəxslərlə onların qohumları və yaxınları ilə xidmətdən kənar əlaqə yaratmaq, habelə onların xidmətlərindən istifadə

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). CPT/Inf (92) 3. 2nd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1991 // <https://rm.coe.int/1680696a3f>

etmək qadağandır. Həbs edilmiş şəxslər heç bir halda işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməzlər.

Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasının əməkdaşları ilə münasibətdə nəzakətli olmağa, onların qanuni tələblərini yerinə yetirməyə borcludurlar.

Həbs edilmiş şəxslər əməkdaşlara “siz”, “vətəndaş” sözləri, rütbəsi və ya tutduğu vəzifənin adı ilə müraciət edirlər. İstintaq təcridxanasının əməkdaşları həbs edilmiş şəxslərə “siz”, “vətəndaş” və ya onların soyadı ilə müraciət edirlər¹.

Özünün və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol verməmək tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələrindən biridir (maddə 32.1.9). Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin həyat və sağlamlığının mühafizəsi həbs yerinin əməkdaşlarının əsas vəzifələrindən biridir. Həmin vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün vacib olan məqamlardan biri də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən özlərinin və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol verilməməsidir. Ona görə həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən həbs yerlərində mühafizə və nəzarət tədbirləri daim nəzarətdə saxlanılmalıdır.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifəsi kimi şərh olunan maddədə qeyd olunanlardan əlavə, gündəlik gəzinti zamanı davranış qaydalarına əməl etmək (Qayda 8.2.10) və istintaq təcridxanasında işləyən və müəssisəyə gəlmiş vəzifəli şəxslərlə rastlaşdıqda ayağa qalxıb salam vermək (Qayda 8.2.11) də nəzərdə tutulmuşdur².

Şərh olunan 32.2-ci maddədə qeyd olunduğu kimi, həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilir. Həmin əşyaların həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi, daşınması və ya istifadəsi qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə səbəb olur.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na 3 nömrəli əlavə – “Həbs edilmiş şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi, habelə onlar tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların Siyahısı”nın 3-cü bəndinə əsasən, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları da həbs yerlərində qadağan edilmiş əşyalara aid edilmişdir.

“Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının, habelə narkotik vasitələrə və psixotrop maddələrə aid olmayan güclü təsir edən və zəhərli maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Ali Məhkəmə Plenumunun 14 iyun 2024-cü il tarixli Qərarında qeyd olunur ki, “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozaraq hər hansı üsulla narkotik vasitələrə, psixotrop maddələrə və onların prekursorlarına yiyələnməyə yönəldilmiş hərəkətlər, məsələn, həmin vasitələrin (maddələrin) satın alınması, başqa əmlakla və əşya ilə dəyişdirilməsi, borc və ya bəxşiş kimi alınması, borc əvəzinə qəbul edilməsi, tapılmış narkotik vasitənin (psixotrop maddənin, prekursor

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 7-ci Qaydası

² “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8.10, 8.11-ci Qaydaları

sorun) mənimsənilməsi, çətənə (kannabis) bitkisinin, xaşxaşın və ya onların müəyyən hissələrinin, eləcə də məhsul yığımı başa çatdıqdan sonra mühafizə olunmayan əkin sahələrindən tərkibində narkotik maddələr olan bitkilərin yığılması narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, onların prekursorlarının əldə edilməsi kimi təfsir edilməlidir.

Narkotik vasitələri və psixotrop maddələri saxlama, bu maddələrin saxlanılması yerindən və müddətindən asılı olmayaraq, onlara qanunsuz surətdə faktiki malik olma deməkdir. Təqsirli şəxsin narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri öz ixtiyarında (məsələn, üstündə, gizli saxlanc yerlərində, binalarda və s.) saxlaması ilə əlaqədar olan hər hansı qəsdən edilən hərəkətləri saxlama kimi başa düşülməlidir. Narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri qanunsuz olaraq başqa şəxsdən əmanət kimi saxlamaq üçün qəbul etmiş şəxs də bu maddələri saxlamağa görə məsuliyyət daşımalıdır.

...Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz daşınması və ya göndərilməsinə...şəxsin özündə, o cümlədən bilavasitə üzərində (çantasında, paltarında, daxilində gizlətməklə və s.) nəqliyyat vasitələri ilə və ya nəqliyyat vasitələrinə aid olmayan digər daşıma vasitələrindən istifadə etməklə yerinin dəyişdirilməsi üzrə hərəkətlər onların daşınması kimi, belə vasitələrin (maddələrin, prekursorların) göndərən şəxsin özünün bilavasitə iştirakı olmadan yerinin dəyişdirilməsi üzrə hərəkətlər isə, məsələn, poçtla, baqajla, predmetin narkotik vasitələr və ya psixotrop maddələr, onların prekursoru olması haqqında məlumatı olmayan şəxsin vasitəsilə təyinat yerinə aparılması onların göndərilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu cinayətin subyekti təkcə narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin, habelə onların prekursorlarının sahibi və ya onları müvəqqəti saxlayan şəxs deyil, həm də digər şəxslər ola bilərlər. Narkotik vasitəni (psixotrop maddəni) göndərən şəxsin əməli vasitənin (maddənin) təyinat yerinə çatdırılıb-çatdırılmamasından asılı olmayaraq, aparılması üçün (məsələn, poçt şöbəsinə, yükdaşıma fəaliyyətini həyata keçirən subyektdə, cinayətdən xəbərsiz olan şəxsə) təhvil verildiyi andan başa çatmış cinayət hesab edilir.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, habelə prekursorların qanunsuz hazırlanması dedikdə – həyata keçirilməsi üsulundan asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla tərkibində narkotik maddələr olan bitkilərdən, dərmanlardan, kimyəvi və digər maddələrdən istehlaka yayan və ya yaramayan narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, onların prekursorlarının alınmasına (bilavasitə hazırlanmasına) qəsdən yönəldilmiş hərəkətlər (xüsusi avadanlıqlardan istifadə etməklə, belə maddələrin bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş istehsalat sahəsində və qablaşdırılmış şəkildə hazırlanması), narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin emalı dedikdə isə onların saflaşdırılmasına və ya bir narkotik vasitənin, yaxud psixotrop maddənin digər narkotik vasitəyə və ya psixotrop maddəyə çevrilməsi yolu ilə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin alınmasına, yaxud onların təsirinin gücləndirilməsinə qəsdən yönəldilmiş hərəkətlər başa düşülməlidir¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na “Həbs edilmiş şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi, habelə onlar tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdürülməsi,

¹ “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının, habelə narkotik vasitələrə və psixotrop maddələrə aid olmayan güclü təsir edən və zəhərli maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 14 iyun 2024-cü il tarixli qərarı // <https://supremecourt.gov.az/storage/pages/550/plenum-id-28.pdf>

daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların Siyahısı” adlı 3 nömrəli əlavənin 1-ci bəndinə əsasən, odlu və soyuq silahların bütün növləri, döyüş sursatları, partlayıcı maddələr və onların hissələri, xüsusi vasitələr (rezin dəyənəklər, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, gözyaşardıcı qaz və s.), zəhərli (insan həyatı üçün təhlükəli olan) maddələr də həbs yerlərində qadağan edilmiş əşyalara aid edilmişdir¹.

“Silahın, onun komplekt hissələrinin, döyüş sursatının, partlayıcı maddələrin və qurğuların qanunsuz hazırlanmasına, dövriyyəsinə və talanmasına dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Ali Məhkəmə Plenumunun 27 may 2005-ci il tarixli 2 sayılı Qərarında şərh edilən 32.2-ci maddədə istifadə olunan bir sıra terminlərin izahı verilmişdir:

Partlayıcı maddələrdən və konstruktiv təyinatına görə partlayış edilməsi üçün qurğulardan ibarət olan müxtəlif partlayıcı qurğuların qanunsuz əldə edilməsi, başqasına verilməsi, satılması, saxlanılması, daşınması, gözdirlməsi və ya talanması da müvafiq olaraq CM-in 228-ci və ya 232-ci maddələrində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyətini yaradır.

CM-in 228.1-ci maddəsində silahın, onun komplekt hissələrinin, döyüş sursatının, partlayıcı maddələrin və qurğuların qanunsuz əldə edilməsi dedikdə, onların satın alınması, başqa əmlakla və ya əşya ilə dəyişdirilməsi, borc və ya bəxşiş kimi alınması, borc əvəzinə ödənilməsi, habelə, tapılmış qeyd olunan predmetlərin mənimsənilməsi və s. hərəkətlər başa düşülür. Sadalanan predmetlərin qanunsuz satılması dedikdə, onların qanunsuz olaraq hər hansı bir üsulla yayılması (satılması, dəyişdirilməsi, borc əvəzinə verilməsi və ya borc olaraq verilməsi və s.), yəni həmin predmetlərin satılması – onların başqasının sahibliyinə keçməsi ilə yanaşı, onların üzərində sərəncam vermək “hüququnun” da əvvəlki sahibindən digər şəxsə keçməsi kimi başa düşülməlidir. Bu cinayətin predmetlərinin qanunsuz saxlanılması dedikdə, onların binalarda, gizli saxlanılma yerlərində, habelə mühafizəsi təmin edilən və üzərində zəruri nəzarət həyata keçirilən digər yerlərdə saxlanılması başa düşülməlidir. Həmin predmetlərin qanunsuz daşınması dedikdə, onların yerinin dəyişdirilməsi ilə istənilən üsulla qəsdən edilən hər hansı bir hərəkət başa düşülməlidir. Odlu silahın və bu cinayətin digər predmetlərinin qanunsuz gözdirlməsi dedikdə, onların təqsirli şəxsin bilavasitə paltarlarında, bədənində üstündə olması, eyni zamanda çantada, portfeldə və s. predmetlərdə gözdirlməsi başa düşülməlidir².

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na 3 nömrəli Əlavə - “Həbs edilmiş şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi, habelə onlar tərəfindən hazırlanması, saxlanılması, gözdirlməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların Siyahısı”

² “Silahın, onun komplekt hissələrinin, döyüş sursatının, partlayıcı maddələrin və qurğuların qanunsuz hazırlanmasına, dövriyyəsinə və talanmasına dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 27 may 2005-ci il tarixli 2 sayılı qərarı // <https://supremecourt.gov.az/storage/pages/550/plenum-id-28.pdf>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-yə müvafiq olaraq, penitensiar müəssisənin bütün ərazisi daim təmiz və səliqəli saxlanılmalıdır. Məhkumların penitensiar müəssisəyə qəbulu zamanı onların yerləşdikləri kameralar və digər otaqlar təmiz olmalıdır. Məhkumlar özlərini, paltarlarını və yataq yerlərini təmiz və səliqəli saxlamalıdırlar. Bu məqsədlə penitensiar müəssisənin müdiriyyəti onların sərəncamlarına tualet ləvazimatı daxil olmaqla müvafiq vasitələr, habelə təmizliyi saxlamaq üçün vasitələr və materiallar təqdim edir.

Bütün paltarlar yaxşı vəziyyətdə saxlanılmalı və zəruri hallarda dəyişdirilməlidir.

Hər bir məhbus ayrı çarpayı və fərdi yataq ləvazimatı ilə təmin olunur, onların yaxşı vəziyyətdə saxlanılması və təmizliyinin gözlənilməsi məqsədilə tələb olunan qaydada dəyişdirilir¹.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

MSQ tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin aşağıdakı vəzifələrini nəzərdə tutur:

1) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən özlərini təmiz saxlamaları tələb olunmalıdır. Bu məqsədlə onlar təmizliyi və sağlamlığı qorumaq üçün su və təmizlik ləvazimatları ilə təmin olunmalıdırlar;

2) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər özlərinin insan ləyaqətinə müvafiq olan xarici görünüşlərini saxlamaları üçün onlara daranmaq və saqqallarına qulluq etmək imkanı yaradılmalı, kişilərə müntəzəm olaraq üzlərini qırxmaları üçün şərait yaradılmalıdır;

3) paltarlar təmiz və yararlı halda saxlanılmalıdır, ağların yuyulması və yenilərinin verilməsi gigiyena tələblərinə müvafiq olaraq təmin edilməlidir;

4) pul, qiymətli əşyalar, paltar və digər əmlakları müvafiq müəssisədə qüvvədə olan qaydalara müvafiq olaraq tutulmuş və həbs olunmuş şəxslər özlərində saxlaya bilməzlər və onlar saxlanma üçün qəbul edildikdə verilməlidir. Həmin əmlakların siyahısı tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxs tərəfindən imzalanır².

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən daxili intizam qaydalarının mövcud olmasının vacibliyi ilə əlaqədar İQAK 10-cu Ümumi Məruzəsinin “Azadlıqdan məhrum edilmiş qeyri-qanuni

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

miqrantlar üçün təminatlar” bölməsində qeyd edirdi ki, “bütün azadlıqdan məhrumetmə yerləri üçün dəqiq daxili qaydaların mövcud olması həm qeyri-qanuni miqrantların, həm də azadlıqdan məhrumetmə yerinin əməkdaşlarının maraqlarına xidmət edir. Həm də bu qaydalar müxtəlif dillərdə kifayət qədər sayda olmalıdır. Həmin daxili qaydalar özünün xarakterinə görə məlumatlandırıcı olmalı, olduqca geniş dairədə məsələləri, azadlıqdan məhrum edilmə yerində saxlanılan şəxslərin gündəlik həyatdakı hüquq və vəzifələrini əhatə etməlidir. Həmin daxili qaydalar intizam prosedurlarını əhatə etməli, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan şəxslərə ittiham olunduqları pozuntulara münasibətdə izahatlar vermək, hər hansı sanksiyadan müstəqil orqana şikayət etmək imkanını nəzərdə tutmalıdır. Bu cür qaydalar olmadan qeyri-rəsmi (nəzarət olunmayan) intizam sisteminin mövcudluq riski artacaqdır”¹.

İQAK 15 dekabr 2015-ci il tarixli Məruzəsində (CPT/Inf (2015) 44) penitensiar müəssisələrdə bir nəfər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsə düşən şəxsi məkanın ölçüsü ilə bağlı fikirlərini ifadə edərkən qeyd etdi ki, azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin sanitar qovşağı olmayan az sayda kameralarında hakimiyyət həbsdə saxlanılanların zəruri olduqda sanitar qovşaqlarına normal çatımlılığını təmin etməlidir. Bizim dövrümüzdə Avropada həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin “nəcis daşımaq” vəzifəsini yerinə yetirdiyi yerlər olmamalıdır. Bu təcrübə həm həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin, həm də bu cür prosedur üzərində nəzarət etmək vəzifəsini yerinə yetirən əməkdaşların ləyaqətini alçaldır².

İQAK 26 sayılı Ümumi Məruzəsində (CPT/Inf(2017) 5-part) azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan şəxslərin üzərinə qoyulan vəzifələrlə razılaşmayaraq qeyd edirdi ki, “İQAK bir sıra ölkələrdə müşahidə etmişdir ki, ibtidai həbsdə saxlanılan şəxslərə bəzi məhdudiyyətlər, məsələn, telefon zənglərinə, görüşlərə tam qadağan, və ya görüşlərin qapalı şəraitdə (şüşə arakəsməsi arxasında) keçirilməsi ümumi şəkildə istisnasız olaraq tətbiq edilir. İQAK-ın mövqeyinə görə, bu cür məhdudiyyətlərin bütövlükdə bütün şəxslərə münasibətdə tətbiqi qəbul edilməzdir: hər bir məhdudiyyət bu və ya digər həbs yerində saxlanılan şəxsin daşdığı risklərin ətrafı və fərdi qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır.

Bundan əlavə, bəzi ölkələrdə ibtidai həbs yerində saxlanılanlar hər bir başçəkəmə ilə əlaqədar prokuror və ya hakim razılığı almalıdırlar. Bununla əlaqədar İQAK hesab edir ki, ibtidai həbsdə saxlanılan şəxs prinsip etibarlı məhkəmə orqanının razılığı olmadan görüş (telefon danışığı) hüququna malik olmalıdır. Bu cür əlaqələrdən hər bir ayrı-ayrı hallarda imtina istintaqın tələbləri ilə əsaslandırılmalı, məhkəmə orqanı tərəfindən təsdiq olunmalı və konkret zaman müddətinə tətbiq olunmalıdır. Əgər pis niyyətlə razılaşma riski saxlanılırsa, onda görüş (telefon danışığı) nəzarət altında keçirilə bilər³.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2009)27-part, Safeguards for irregular migrants deprived of their liberty. Extract from the 19th General Report of the CPT, published in 2009 // <https://rm.coe.int/16806cce8e>

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (2015) 44, Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. Strasbourg, 15 December 2015// <https://rm.coe.int/16806cc449>

³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2017)5-part, Remand detention. Extract from the 26th General Report of the CPT, published in 2017 // <https://rm.coe.int/168070d0c8>

Bir sıra ölkələrdə ömürlük azadlıqdan məhrum olunanlar müntəzəm olaraq əlləri qandallanmış olur və ya kameralarını tərk etdikləri hər bir halda axtarışa məruz qalırlar. Bəzi yerlərdə isə bu cür məhkumlara əlavə qadağalar (məsələn, gün ərzində çarpayıda uzanmanın qadağan edilməsi, nəzarətçinin kameranın qapısını açdığı hər bir halda Cinayət Məcəlləsinin məhkum olunduqları maddələrini oxumağa məcbur edilmə, müəyyən rəngdə həbs yerinin uniformasını geyinmək və s.) tətbiq olunur. İQAK-ın mövqeyinə görə, bu cür təcrübə açıq-aydın qeyri-insani, alçaldıcı və qəbul edilməzdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı ölkələrdə ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin xarici aləmlə əlaqə hüquqları (o cümlədən, başçəkmələr) başqa məhkumlarla müqayisədə olduqca məhdudlaşdırılmışdır¹.

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər

Şərh olunan Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar CİM-in 69–1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilirlər.

Bundan əlavə, CİM-in 69.1-ci maddəsinə əsasən, ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş və cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslər onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanıla bilirlər. Əvvəllər məhkum edilmiş və yenidən yeddi ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər müstəsna hallarda onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün müalicə müəssisələrində saxlanıla bilirlər. Bu cür hallarda şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan əsas vəzifələr həbs yerlərində saxlanılan məhkumlar tərəfindən də icra olunmalı, yəni həbs yerində saxlanılan məhkumlar şərh olunan Qanun və daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etməlidirlər. Lakin həbs yerlərində saxlanılan məhkumların vəzifələri ilə bağlı şərh olunan Qanunda müddəə nəzərdə tutulmamışdır. Bu da Qanunun tətbiqi zamanı müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər.

Şərh olunan 32.1.2-ci maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerinin idarəetməsinin qanuni tələblərinə əməl etmək vəzifəsi nəzərdə tutulsa da, bu vəzifə həbs yerlərinin əməkdaşlarına münasibətdə rəsmiləşdirilməmişdir.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2016)10-part, Situation of life-sentenced prisoners. Extract from the 25th General Report of the CPT, published in 2016 // <https://rm.coe.int/16806cc447>

Maddə 33. Həbs yerlərinin müdiriyyətinin vəzifələri

33.1. Həbs yerlərinin müdiriyyətinin aşağıdakı vəzifələri vardır:

33.1.1. həbs yerinə gətirilmiş tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi qəbul etmək və dərhal aşağıdakı məlumatları qeydə almaq:

33.1.1.1. adı, atasının adı, soyadı, anadan olduğu tarix və yer, yaşadığı ünvan;

33.1.1.2. şəxsin tutulmasının və ya həbs edilməsinin əsası və onun tutulması və ya həbs edilməsi barədə qərarı qəbul etmiş orqan;

33.1.1.3. həbs yerinə gətirilmənin tarixi və vaxtı;

33.1.1.4. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məxsus olan və saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilən əşyaların siyahısı;

33.1.1.5. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin üzərində müşahidə olunan hər hansı bədən xəsarətləri və onun həbs yerinə daxil olanadək məruz qaldığı hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayəti;

33.1.1.6. həkim sirrinə aid tələblər nəzərə alınmaqla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin özünün və ya digər şəxslərin saxlanılması şəraitinə təsir göstərə biləcək psixi və fiziki pozuntuları barədə məlumatlar;

33.1.2. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra ona tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanının yaradılması (həbs yerinin müdiriyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz); əgər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək və bu cür məlumatın verildiyini qeydə almaq;

33.1.3. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerinə gətirildikdən sonra təxirə salınmadan tibbi müayinədən keçirilməsini təmin etmək;

33.1.4. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri hüquq və vəzifələri, Daxili intizam qaydaları, həbs yerində saxlanılma rejimi, təklif, ərizə və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə tanış etmək və onlara bu barədə izahat vermək;

33.1.5. tutulmuş şəxslərin həbs yerlərində müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə görüşlərini təmin etmək;

33.1.6. həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçisi, qanuni nümayəndəsi, yaxın qohumları və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərlə görüşlərini təmin etmək;

33.1.7. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək;

33.1.8. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan prosesual sənədlərin surətlərini həmin sənədlərin daxil olduğu gün, sənədlər gecə vaxtı daxil olmuşdursa, səhər saat 12-dək onlara vermək;

33.1.9. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təklif, şikayət və ərizələrini qeydiyyata almaq;

33.1.10. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məktub, teleqram, təklif, ərizə və şikayətlərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada göndərilməsini təmin etmək;

33.1.11. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cinayət prosesini həyata keçirən orqana vaxtında çatdırılmasını təmin etmək;

33.1.12. eyni cinayət işi və ya əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ayrılıqda saxlanılması, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə ünsiyyətinin qarşısının alınması, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş saxlanılma rejiminə zidd olmayan digər məsələlər barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişlərini yerinə yetirmək;

33.1.13. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etməsi barədə protokol tərtib etmək;

33.1.14. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə həbs yerində istintaq hərəkətlərinin, yaxud digər prosesual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaratmaq;

33.1.15. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri məhkəmənin qərarına əsasən digər həbs yerinə köçürmək;

33.1.16. həbs edilmiş şəxsin telefonla danışmaq hüququnun təmin edilməsinə şərait yaratmaq;

33.1.17. həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora bu barədə məlumat vermək;

33.1.18. həbs edilmiş şəxsin notariusun xidmətlərindən istifadə etməsinə şərait yaratmaq;

33.1.19. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi və bu Qanunun 48-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal həbsdən azad etmək.

33.2. Həbs yerinin müdiriyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən sonra keçirilmiş tibbi müayinənin nəticələrinin onun sağlamlığı barədə qeydə alınmış məlumatlara əlavə olunmasını təmin etməlidir.

33.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin prosesual hərəkətlərdə iştirak etməsi ilə əlaqədar onun barəsində aşağıdakı məlumatlar qeydə alınır:

33.3.1. prosesual hərəkəti həyata keçirən orqan;

33.3.2. prosesual hərəkətin yeri və vaxtı;

33.3.3. prosesual hərəkətin keçirilməsindən əvvəl və sonra müşahidə olu-

nan bədən xəsarətləri və prosessual hərəkət zamanı yol verilən hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayət

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerinə gətirilmiş tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin qeydiyyatının aparılması, tibbi müayinədən keçirilməsinin təşkili, AR CPM və digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan hüquqlarının və qanuni mənafələrinin təmini və s. məsələlərlə bağlı yaranan hüquqi münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi – həbs yerləri müdiriyyətinin üzərinə düşən vəzifələrin hüquqi əsaslarını təsbit etməklə, həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin təmin olunması, istintaq və məhkəmədən yayınmanın qarşısının alınması, istintaq təcridxanaları və müvəqqəti saxlama yerlərinin hüquqi rəqlamentə uyğun normal iş fəaliyyətinin təşkilinin təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Milli qanunvericiliyin yaxın və oxşar olduğu Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə diqqət etsək, aydın olur ki, Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbs yerlərində saxlanması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Federal Qanununda həbsdə saxlanma yerləri istintaq təcridxanaları, müvəqqəti saxlama təcridxanaları, Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cəza icra müəssisələri və hauptvaxtlar olaraq məyyənləşdirilmişdir¹. Azərbaycan Respublikasının şərh olunan analogi Qanununda isə həbs yerləri sırasına cəza icra müəssisələri daxil edilməmişdir². Federal Qanunun müvafiq maddəsində qeyd edilmişdir ki, azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza çəkən şəxslər yeni cinayət törətməkdə şübhəli bilindikdə onlar həmin müəssisədə, lakin cəza çəkən şəxslərdən ayrılaraq xüsusi ayrılmış yerdə saxlanılırlar. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə ittiham elan edildikdən sonra isə onlar müəssisənin ərazisində istintaq təcridxanası rejimində fəaliyyət göstərən ayrılmış əraziyə (cəza çəkən şəxslərdən təcrid olunmaqla) keçirilir³. Lakin bizim müvafiq qanunvericiliyimizə əsasən, cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən şəxslər yeni cinayət törətdikdə onlar məhkəmənin müvafiq qərarı ilə istintaq təcridxanasına keçirilir. Belə ki, CİM-də və İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarında qeyd olunur ki, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya

¹ “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbs yerlərində saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının Qanunu (15 iyul 1995-ci il tarixli), mad. 7

² “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 4-cü maddəsi

³ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.10.

<https://base.garant.ru/1305540/>

təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunduqda, onların cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir. Bu şəxslərin istintaq təcridxanalarında saxlanma müddəti CPM-də nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlanma müddətləri həddində müəyyən edilir¹.

Federal Qanunda müvəqqəti saxlama təcridxanaları polis və FTX-nin sərhəd orqanlarının tabeliyində mövcud olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti saxlama yerləri DİN, DTX, Dövlət Sərhəd Xidməti və İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin tabeliyində fəaliyyət göstərir².

Federal Qanunda həbs yerlərinin rəislərinin vəzifələri ayrıca maddə olaraq təsbit edilməsə də, həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin bu Qanunla və digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasından, onların təcrid edilməsinə yönəlmiş qaydaları təmin edən rejim və daxili intizam qaydalarından irəli gələn vəzifələri (rəislərin) əsasən ayrı-ayrı maddələrdə sadalanmışdır (bax: Federal Qanun – Həbs yerlərində daxili Qaydalar (maddə 16), tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin hüquqları (maddə 17), müdafiəçi, qohumlar və digər şəxslərlə görüş (maddə 18), şəxsi təhlükəsizlik hüququ (maddə 19), yazışma (maddə 20), təklif, ərizə və şikayətlərin göndərilməsi (maddə 21), tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin istintaq hərəkətlərinin aparılmasında və ya məhkəmə iclaslarında iştirakının təmin edilməsi (maddə 28), tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakı (maddə 29).

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh edilən maddənin normalarında ehtiva olunan həbs yerləri müdiriyyətinin vəzifələrinin dairəsi (hüdudları) normaların tətbiqinin dairəsi (hüdudları) və məzmunu ilə eynilik təşkil edir.

Həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) öz xidməti vəzifələrini həyata keçirərkən şərh olunan maddələrə istinad edərək (müvafiq vəzifənin icrası zərurəti yarandığı hallarda) maddənin normalarını gündəlik iş fəaliyyətlərində tətbiq edirlər. Misal olaraq, həbs yerinə gətirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qəbul edilməsi və müvafiq məlumatların aparılmasını qeyd etmək, dərhal tibbi müayinədən keçirilmək, tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanının yaradılması, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri hüquq və vəzifələri, daxili intizam Qaydaları, həbs yerində saxlanılma rejimi, təklif, ərizə və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə tanış etmək və onlara bu barədə izahat vermək, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək və

¹ AR Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69-1.3-cü maddəsi və İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarının 21.5-ci bəndi

² “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 1.7-ci bəndi

şərh olunan maddədə nəzərdə tutulmuş vəzifələri icra etmək zərurəti yarandığı digər hallarda həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən maddənin normaları tətbiq edilir. Göründüyü kimi, normaların tətbiq olunduğu hallar və tətbiq edilmənin dairəsi (hüdudları), konkret hallarda həbs yerləri müdirlərinin maddədə nəzərdə tutulan vəzifələrinin həcmindən, mahiyyət və məzmunundan asılıdır.

Şərh edilən maddənin normaları həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) tərəfindən yuxarıda qeyd edildiyi kimi bilavasitə, həm də onların fəaliyyətinə idarədaxili və idarədənəkar (məhkəmə və prokurorluq orqanları) nəzarəti həyata keçirən orqanlar tərəfindən tətbiq edilir. Həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) barəsində qulluq vəzifələrinin icrası məzmununda xidməti araşdırma aparılarkən və ya onların barəsində eyni məzmununda cinayət təqibi həyata keçirilərkən şərh edilən maddənin normalarının qanunauyğun tətbiq edilib-edilməməsi bu araşdırmaların predmetini təşkil etməklə yanaşı, bu normalara istinad olunur.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyəti üzrə şərh

33-cü maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs yerləri – müvəqqəti saxlama yerləri; Silahlı Qüvvələrin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları və istintaq təcridxanaları¹;

Həbs yerlərinin müdiriyyəti – həbs yerlərinin müdiriyyəti (rəisləri) həbs yerlərində təşkilati-sərəncamverici səlahiyyəti həyata keçirən şəxslər olmaqla istintaq təcridxanasının rəisi; müvəqqəti saxlama yerinin rəisi; hauptvaxtın rəisi vəzifələrini müvafiq qanun və təlimatlara əsasən həyata keçirirlər²;

Həbs yerlərinin müdiriyyətinin vəzifələri – şərh edilən maddənin kontekstində, cinayət təqibi orqanları tərəfindən tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin AR CPM-in 90 və 91-ci maddələrində təsbit olunmuş hüquqlarının və qanuni mənafələrinin təmin olunmasından irəli gələn vəzifələrdir³;

Tutulmuş şəxs – cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs, ittiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs, barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumətmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə tutulmuş məhkum;

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 4-cü maddəsi

² “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 10.2-ci maddəsi

³ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 33-cü maddəsi

Həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh edilən maddədə nəzərdə tutulan normalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlandığıları həbs yerlərində daxili intizam Qaydaları və rejimə uyğun olaraq bu Qanunda, digər yerli və beynəlxalq sənədlərdə, AR CPM-də şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər üçün nəzərdə tutulan hüquq və qanuni mənafələrin təmin edilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Avropa Penitensiar Qaydalarının 83-cü və 84-cü bəndlərinin tələblərinə görə, penitensiar müəssisənin müdiriyyəti idarəetmənin təşkili sistemini müəyyən edir və məhbuslarla işin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq və regional aktlara uyğun, daim yüksək səviyyədə aparılmasını təmin edir. Hər bir penitensiar müəssisənin rəisi bu vəzifəni tutmaq üçün öz şəxsi keyfiyyətləri, inzibati iş qabiliyyəti, peşə hazırlığı və təcrübə baxımından kifayət qədər təcrübəli olmalıdır. Rəislər tam iş günü çalışmaq şərti ilə təyin edilir və bu müddət ərzində öz vəzifələrini yerinə yetirməlidirlər. Penitensiar müəssisələrin idarələri hər bir penitensiar müəssisənin daimi rəisin, rəis müavininin və ya digər səlahiyyətli vəzifəli şəxsin tam rəhbərliyi altında olmasını təmin etməlidirlər. Müdiriyyət, rəis və penitensiar müəssisənin digər işçi heyəti məhbusların əksəriyyətinin danışdığı və ya başa düşə bildikləri dili bilməlidirlər.

“Nelson Mandella qaydaları” kimi tanınan BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 79-cu bəndinə görə, penitensiar müəssisələrin müdiri vəzifəsinə təcrübəli, nəzəri və peşə hazırlığı yüksək, şəxsi xarakterik keyfiyyətlərə malik və inzibati idarəetmə qabiliyyəti yüksək olan şəxslər təyin edilməlidirlər. Müdir (rəis) tam ştata təyin olunmaqla, öz vaxtını xidməti vəzifələrinin icrasına sərf etməlidir. İşlədiyi penitensiar müəssisənin ərazisində və yaxud onun yaxınlığında yaşamaqlıdır. Müdir və işçi heyət rəhbərlik olunan penitensiar müəssisədə saxlanan məhbusların əksəriyyətinin danışdığı dili bilməlidirlər.

Şərh edilən Qanunun 33.1.1-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərinin rəisləri həbs yerinə gətirilmiş tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi qəbul etməli və aşağıda qeyd edilən məlumatları dərhal qeydə almalıdır:

- adı, atasının adı, soyadı, anadan olduğu tarix və yer, yaşadığı ünvan;
- şəxsin tutulmasının və ya həbs edilməsinin əsası və onun tutulması və ya həbs edilməsi barədə qərarı qəbul etmiş orqan;
- həbs yerinə gətirilmənin tarixi və vaxtı;
- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məxsus olan və saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilən əşyaların siyahısı;
- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin üzərində müşahidə olunan hər hansı bədən xəsarətləri və onun həbs yerinə daxil olanadək məruz qaldığı hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayəti;

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 1.0.2-ci maddəsi

– həkim sirrinə aid tələblər nəzərə alınmaqla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin özünün və ya digər şəxslərin saxlanılması şəraitinə təsir göstərə biləcək psixi və fiziki pozuntuları barədə məlumatlar.

İstintaq təcridxanası müdiriyyətinin qəbul etmə və qeydə alma ilə əlaqədar vəzifələri AR CPM-in 161.1.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir¹. “İstintaq təcridxanasının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti istintaq təcridxanasına gətirilən həbs edilmiş şəxsi qəbul etməli və yuxarıda sadalanan məlumatları özündə ehtiva edən 5.7-ci bənddə nəzərdə tutulmuş məlumatları qeydə almaldır². Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları aşağıdakıları etməlidirlər:

– tutulmuş şəxsi təxirə salınmadan polis və ya digər təhqiqat orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərinə gətirmək;

– tutulma faktını qeydə almaq, protokollaşdırmaq və onu tutulma protokolu ilə tanış etmək³.

Hər bir tutulma faktı barədə müvəqqəti saxlama yerlərində qeydiyyatdan keçirildikdən dərhal sonra müvafiq təhqiqat orqanının rəhbərinə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat verilməlidir (bu məlumat yazılı və tutulma anından sonra 12 saat müddətində verilir)⁴.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə növbətçi tərəfindən bütün gün ərzində qəbul edirlər. Növbətçi onların şəxsiyyətini təsdiq edən və MSY-də saxlanılmaları üçün əsas olan sənədləri yoxlayır, MSY-də saxlanılan şəxslərin uçuğu kitabında onların qeydiyyatını aparır (2 nömrəli əlavə). Qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı tərəfindən kompüter məlumat bazasına MSY-yə yeni daxil olmuş tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər barəsində tam məlumat daxil edilir və onların fotosəkilləri çəkilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır⁵. Həbs edilənlərin müvafiq sənədlərinin olmasını və düzgün tərtib edilməsini yoxlayıb onları hauptvaxta qəbul etmək, həmçinin həbs edilənlərin siyahısını tutmaq, onların saxlanması qaydalarına dəqiq əməl olunmasına nəzarət etmək qarnizon hauptvaxtı rəisinin vəzifəsidir (4 nömrəli əlavə)⁶. Həbs edilənlər qarnizon hauptvaxtına hauptvaxt rəisi, o olmadıqda qarovul rəisi tərəfindən, hərbi hissə hauptvaxtına isə hərbi hissə növbətçisi tərəfindən qəbul edirlər. Hauptvaxt rəisi (hərbi hissə növbətçisi) həbs edilmiş əsgər (matros) və çavuşları qəbul edərkən, onlarda olmalı əş-

¹ Azərbaycan Respublikası CPM (Azərbaycan Respublikasının [2000-ci il 14 iyul tarixli 907-IQ nömrəli](#) Qanunu ilə təsdiq edilmişdir), 161.1.1-ci maddə

² “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı), 5.7-ci bənd

³ Azərbaycan Respublikası CPM, 153.2-ci və 153.2.2-ci maddələr

⁴ Azərbaycan Respublikası CPM, 153.2.3-cü maddə

⁵ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı), 2.1-ci bənd

⁶ “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”, bənd 52

yaların olub-olmadığını yoxlayır, şəxsi axtarış aparır, bel qayışını, kamerada saxlamağa icazə verilməyən əşyalarını və qiymətli şeylərini, eləcə də bütün xidməti sənədlərini saxlamaq üçün alır, həbs kağızında (cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarında) olan və başqa lazımi məlumatları hauptvaxtda saxlananlar kitabına və həbs edilənlərin ad siyahısına yazır¹. Hauptvaxtın rəisi AR CPM və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti üçün müəyyən edilmiş vəzifələri daşıyır².

Avropa Penitensiar Qaydaları ilə də (APQ) penitensiar müəssisələrə daxil olan həbs edilmiş şəxslər haqqında hansı məlumatların qeydə alınmalı olması təsbit edilmişdir³. Nəzərə almalıyıq ki, APQ həm həbs edilmiş, həm də məhkum edilmiş şəxslər barəsində tətbiq edilir⁴. BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 7-ci bəndi penitensiar müəssisələrə daxil olan məhbusların qeydiyyatı və şəxsi işlərinin aparılması məsələlərini nəzərdə tutur.

Şəxsin tutulmasının və ya həbs edilməsinin əsasları AR CPM-in müvafiq maddələrində və şərh olunan Qanunun 3-cü maddəsində təsbit edilmişdir⁵. Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması AR CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir. Tutulmanın hansı şəxslərə və hansı hallarda tətbiqi AR CPM-in 147, 148, 150-152-ci maddələri ilə tənzim edilir. Tutulma barədə qərarı qəbul etmiş orqan: şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını tətbiq edir⁶.

Təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi AR CPM-də müəyyən edilmiş qaydada və hallarda yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir⁷.

Həbs qətimkan tədbiri qismində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbs yerlərində saxlanılmasıdır⁸.

Qəbul və qeydiyyat zamanı tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən götürülüb anbara təhvil verilmiş əşyalar yaxşı vəziyyətdə saxlanılmalıdır. Anbara təhvil verilmiş əşyaların məhv edilməsi barədə qərar qəbul edildikdə bu barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məlumat verilir⁹.

¹ “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”, bənd 52, “Hauptvaxt haqqında” Əlavə, mad. 13, 14

² Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinə “Hauptvaxt haqqında” Əlavə, maddə 33

³ European Prison Rules, par. 15.1

⁴ Yəni orada, par. 10.3 b. 94.1

⁵ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 3-cü maddəsi

⁶ AR CPM-in 148.2-ci maddəsi

⁷ Yəni orada, 157-159-cu maddələr

⁸ Yəni orada, 7.0.40-cı maddə

⁹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 25 və 36-cı maddələri

Həbs edilmiş şəxslər əldə etməyə, özlərində saxlamağa, sovqatlarda gətirilməsinə, habelə bağlama və banderollarda göndərilməsinə icazə verilən əşya, mallar və ərzaq məhsulları istisna olmaqla, digər mallar, əşyalar və ərzaq məhsulları saxlanılması üçün anbara təhvil verilir, bu barədə həbs edilmiş şəxsin iştirakı ilə akt tərtib olunur və onun şəxsi işinə əlavə edilir¹. İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxslərin cərimə təcridxanasında olduqları müddətdə, onların şəxsi əşyalarının qorunub saxlanılmasını təmin edir. Ərzaq məhsulları anbara təhvil verilir və həbs edilmiş şəxslərə oradan azad edildikdən sonra qaytarılır. Müdiriyyət anbara təhvil verilmiş ərzaq məhsullarının qorunub saxlanılması üçün müvafiq tədbirlər görür². Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər qəbul olunub qeydiyyatata alınarkən axtarışa məruz qalırlar, onların özlərində saxlanılmasına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə onlar müvafiq akt tərtib edilməklə götürülür və saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs anbara təhvil verilən əşyaların siyahısını imzalayır³.

Həbs yerlərinə gətirilmiş şəxslərin qeydiyyatı ilə bağlı vacib məqamlardan biri şəxsin üzərində müşahidə olunan hər hansı bədən xəsarətləri və onun həbs yerinə daxil olunanadək məruz qaldığı hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətinin olub-olmamasının qeydə alınması ilə bağlıdır.

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti istintaq təcridxanasına gətirilmiş həbs edilmiş şəxsin üzərində müşahidə olunan hər hansı bədən xəsarətləri və onun istintaq təcridxanasına daxil olunanadək məruz qaldığı hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətini qeydə almalıdır⁴. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə qəbul edildikdən dərhal sonra onların hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və MSY-yə daxil olana qədər məruz qaldığı hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri qeydiyyatata alınır⁵. Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinə “Hauptvaxt haqqında” Əlavədə tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxta qəbulu və qeydiyyatı zamanı üzərində müşahidə olunan hər hansı bədən xəsarətləri və onun həbs yerinə daxil olanadək məruz qaldığı hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətin olub-olmamasının qeydə alınması barədə maddə nəzərdə tutulmamışdır. Şərh olunan maddənin tətbiqi zamanı praktikada çətinlik yaranmaması üçün, təklif edirik ki, “Hauptvaxt haqqında” Əlavəyə müvafiq məzmununda əlavələr edilməlidir.

AİHK-nın 3-cü maddəsində bildirilir: heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. 3-cü maddənin əksər pozuntuları məhbuslarla (tutulmuş, həbs edilmiş, məhkum olunmuş şəxslər) rəftar kontekstində baş verir. Belə vəziyyətlərdə 3-cü maddənin tələblərinə xüsusilə ciddi əməl olunmalıdır. Buna görə də İHAM icraatında olan işlərdə polis əməkdaşlarının, silahlı

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 5.5-ci bəndi

² Yəni orada, 34.5-ci bənd

³ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 2.16 və 2.17-ci bəndləri

⁴ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 5.7.5-ci bəndi

⁵ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 2.6-cı bəndi

qüvvələrin üzvlərinin, təhlükəsizlik xidməti əməkdaşlarının, eləcə də həbsxana heyətinin hərəkətlərinin 3-cü maddənin tələblərini pozub-pozmadığı tez-tez ciddi şəkildə araşdırılır. Bu baxımdan, təsadüfi deyil ki, İQAK-a penitensiar və digər qapalı müəssisələrdə saxlanan şəxslərin hansı şəraitdə saxlanmaları və onlarla necə rəftar edildiyini yoxlamaq səlahiyyəti verilmişdir¹. Məhkəmənin müəyyən etdiyi başlıca qayda ondan ibarətdir ki, tutulmuş şəxsin davranışı ona qarşı fiziki güc tətbiqini zəruri etmərsə, həmin şəxsə qarşı güc tətbiqi onun insan ləyaqətini alçaldır və prinsip etibarı ilə onun 3-cü maddədə təsbit olunmuş hüquqlarını pozur².

Gözlə görünən fiziki xəsarətlər və ya aydın hiss olunan psixoloji travma əlamətləri fiziki gücün və psixoloji zorakılığın tətbiq edildiyinə açıq-aydın dəlalat edə bilər. Məhbus azad edilərkən və ya həbsdə saxlandığı müddətdə bədənində xəsarətlər olarsa və ya özünü pis hiss edərsə, xəsarət əlamətlərinin və ya xəstəlik simptomlarının tutulma və ya həbsdə saxlanma faktı ilə heç bir əlaqəsinin olmadığını sübut etmək vəzifəsi həbsxana orqanlarının üzərinə düşür. Şəxs həbsdə saxlandığı müddətdə hakimiyyət nümayəndələri tərəfindən güc tətbiqi nəticəsində xəsarət alarsa, həbsxana orqanları sübut etməlidirlər ki, fiziki gücdən istifadə məhbusun davranışından irəli gəlib və yalnız mütləq zərurətin tələb etdiyi dərəcədə güc tətbiq edilib. Belə hallarda sübutetmə yükü birmənalı olaraq hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür və onlar məhbusun aldığı xəsarətlərin səbəbini izah etməyə borcludurlar. Bu zaman həmin izahatın həqiqətə uyğunluğu yoxlanmalı və güc tətbiqinin 3-cü maddəyə zidd olub-olmadığı qiymətləndirilməlidir³. Həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən həkim sirrinə aid tələblər nəzərə alınmaqla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin özünün və ya digər şəxslərin saxlanılması şəraitinə təsir göstərə biləcək psixi və fiziki pozuntuları barədə məlumatları dərhal qeydə almalıdır. Bu məlumatlar onların vaxtında müalicə almaları, eləcə də digər şəxslərə və özlərinə xəsarət yetirmək ehtimallarının qiymətləndirilməsi və təcrid olunmaları baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Təbii ki, bu məlumatlar tibbi müayinə nəticəsində üzə çıxır və bu zaman riayət olunması vacib olan məqamlardan biri həkim sirrinin ciddi şəkildə qorunmasıdır. Həkim sirrinin qorunması müayinə zamanı həkimə məlum olan fiziki və psixi xəstəliklər barədə məlumatların xəstəlik tarixçələrinə yazılmaqla aidiyyəti olmayan şəxslərlə paylaşılmmaması kimi başa düşülməlidir. Tibbi müayinəni həyata keçirərkən həkimlər xəstəni (məhbusu) təklikdə, yəni xidməti personalın iştirakı olmadan qəbul etməlidirlər. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi müayinəsi zamanı həkim sirrinin qorunması və fiziki və psixi xəstəliklərin müayinə edilməsi və onların müalicəsi üçün zəruri olan tədbirlərin görülməsi xüsusi diqqət olunan məqamlar sırasına daxil edilmişdir.

Özü və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi kameralarda təcrid edilməklə digər şəxslərdən ayrılıqda saxlanırlar.

¹ European Convention for the Prevention of torture, art.1

² “Ribic Avstriyaya qarşı”, İHAM, 4 dekabr 1995-ci il, bənd 34

³ “Tomazi Fransaya qarşı”, 27 avqust 1992-ci il, bənd 108-111

APQ-nin tələblərinə əsasən, həkim və yaxud bu həkimə tabe olan ixtisaslı tibb bacısı məhbusa baxış zamanı həkim sirrinin saxlanması üzrə ümumi qaydalara riayət edir¹. Penitensiar müəssisələrin tibb xidmətləri məhbusların sağlamlıqlarına təhlükə törədən fiziki və psixi xəstəlikləri, yaxud zədələri müəyyənləşdirir və müalicə edirlər². İQAK-ın (CPT) tələblərinə əsasən, həbs yerlərində həkim sirri (tibbi məxfilik) eyni ilə azad cəmiyyətdə olduğu kimi gözlənilməlidir. Xəstəlik kitabçalarının saxlanması həkimin məsuliyyətinə aid edilməlidir. Məhbusların bütün tibbi müayinəsi (daxil olduqları vaxt və ya daha gec mərhələdə) həbsxana məmurlarının eşitmədikləri (aidiyyəti olan həkimin tələb etdiyi hallar istisna olmaqla) və görmədikləri yerdə aparılmalıdır. Bundan əlavə, məhbuslar qrup halında deyil, tək-tək müayinə olunmalıdırlar³.

Şərh edilən Qanunun 33.1.2-ci maddəsinə əsasən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra ona tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanının yaradılması, (həbs yerinin müdiriyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz) əgər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək və bu cür məlumatın verildiyini qeydə almaq öhdəliyi təsbit edilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra onların tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə məlumat verməsi hüququ və bu hüququn həbs yerlərinin rəisləri tərəfindən təmin edilməsi həmin şəxslərin xarici mühitlə əlaqələrinin davamlılığına və bu əlaqələrin itirilməməsinə xidmət edir. Xarici mühitlə əlaqə həm həbs yerlərində saxlanan şəxslərin saxlandığı müddətdə fiziki və psixi sağlamlılıqlarının qorunmasına, eləcə də onların həbs yerlərindən, əgər məhkum olunararsa, cəza çəkmə müəssisələrindən azad olunduqdan sonra mülki həyata tez bir zamanda uyğunlaşmaları, məşğulluq məsələlərinin asan həll olunması və digər şəxsi, ailə həyatları ilə əlaqədar çətinliklərinin tez nizamlanmasına gətirib çıxarır. Əhəmiyyəti nəzərə alınaraq yerli və beynəlxalq sənədlərdə bu hüququ ehtiva edən normalar təsbit edilmişdir. Həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən dərhal sonra ona həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanını yaratmaq (istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz)

¹ European Prison Rules, par. 42.3

² Yəni orada, par. 40.4

³ 3-cü Ümumi Məruzədən çıxarış (1993-cü il), <https://rm.coe.int/16806f57f9>

əgər həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna bu barədə dərhal məlumat vermək və bu cür məlumatın verildiyini qeydə almaq istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin vəzifəsidir (AR CPM-in 161.1.2-ci maddəsi). AR CPM-ə əsasən şübhəli şəxsin tutulduqdan dərhal sonra tutulduğu və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək; əgər tutulmuş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək hüququ var¹. Müvəqqəti saxlama yerinin əməkdaşları tutulmadan dərhal sonra şəxsin tutulması barədə xəbər vermək hüququnu təmin etməlidirlər (qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların və psixi vəziyyətinə görə imkanı olmayan tutulmuş şəxslərin ailə üzvlərinə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti öz təşəbbüsü ilə xəbər verir)². Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarına əsasən, tutulmuş şəxs MSY-yə gətirildikdən dərhal sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün telefonla zəng etməsinə şərait yaradılır və bu barədə müvafiq kitabda qeydlər aparılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər öz dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəlikləri və ya konsulluqları ilə və ya onlara himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilatlarla təxirə salınmadan əlaqəyə girmək hüququna malikdirlər³. “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”-na əsasən, qəbuldan dərhal sonra həbs olunmuş şəxsə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlanılması onun üçün maraq doğuran digər şəxslərə telefonla həbsi barədə məlumat vermək imkanı yaradılır. Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasına gətirilmələri barədə vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıkları dövlətlərin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəliklərinə və ya konsulluqlarına, habelə həmin şəxslərə himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilatlara dərhal məlumat vermək imkanı ilə təmin olunurlar⁴. Həmçinin APQ-də məhbuslara həbs olunma və ya digər penitensiar müəssisəyə keçirilmə, habelə istənilən ağır xəstəlik və ya xəsarət barədə öz ailələrini təxirəsalınmadan məlumatlandırmaq üçün icazə verməyin vacibliyi vurğulanır. Həmin qaydaların 37.1-ci bəndinə əsasən, xarici dövlətlərin vətəndaşları olan məhbuslar təxirə salınmadan öz ölkələrinin diplomatik və konsulluq nümayəndəlikləri ilə əlaqəyə girmək hüququ barədə məlumatlandırılırlar və onlara belə təmas üçün zəruri imkanlar yaradılır⁵. Eləcə də BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına əsasən, həbsdə olan

¹ AR CPM-in 90.7.6-cı maddəsi

² AR CPM-in 53.2.4-cü maddəsi

³ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı), 2.5 və 4.3-cü bəndlər

⁴ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı), 5.5, 8.1.1, 10.1 və 10.2-ci bəndlər

⁵ European Prison Rules, par. 24.8, 37.1

əcənəbi vətəndaşların öz dövlətlərinin diplomatik və konsulluq əməkdaşları ilə əlaqə saxlaması üçün məqbul imkanlar təmin edilməlidir. Məlum ölkədə diplomatik, yaxud konsulluq nümayəndələri olmayan məhbuslar, həmçinin qaçqınlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onların mənafeyini qorumağı öz üzərinə götürmüş dövlətin diplomatik nümayəndələri ilə, yaxud onların müdafiəsi ilə məşğul olan istənilən milli, yaxud beynəlxalq orqanla əlaqə saxlamaq imkanına malik olmalıdır¹.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla bu barədə məlumat verməsi hüquq və bu hüququn təmin edilməsi vəzifəsi şərh olunan Qanunun digər maddələrində də təsbit edilmişdir (bax: şərh olunan Qanunun 12, 15 və 19-cu maddələri).

Şərh edilən Qanunun 33.1.3-cü maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerinə gətirildikdən sonra təxirəsalınmadan tibbi müayinədən keçirilməsi həbs yerlərinin müdiriyyətinin vəzifələri sırasına daxildir.

Həbs yerlərində tibbi müayinələrin təxirəsalınmadan dərhal və sonrakı mərhələlərdə aparılması müalicə-profilaktika, sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə tədbirlərin keçirilməsi məqsədilə, həmçinin şəxslərin bədən səthlərində işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətlərinin müəyyən edilməsi niyyəti ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cəzaların çəkilməsi zamanı məhkumların büdcə vəsaitləri hesabına ilk tibbi yardım daxil olmaqla, tibbi rəydən asılı olaraq ambulator və ya stasionar şəraitdə tibbi yardım almaq hüquqları vardır².

Həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasına gətirildikdən sonra təxirəsalınmadan tibbi müayinədən keçirilməsi və nəticəsinin sağlamlığı barədə qeydə alınmış məlumatlara əlavə edilməsinin təmin edilməsi, istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilməsi AR CPM-in müvafiq maddələri ilə tənzim edilir³. Daxili intizam Qaydalarının 27.2-ci bəndinə görə, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasına qəbul edildiyi andan 24 saat müddətində tibbi müayinədən (rentgenoloji, laborator və s.) keçirilir. Tibbi müayinə digər şəxslərin iştirakı olmadan (təhlükəsizlik tədbirləri ilə bağlı hallar istisna olmaqla) tıbb işçiləri tərəfindən təklikdə aparılır. Həbs edilmiş şəxslər üçün müəyyən edilmiş tibbi kitabçada müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır⁴. Daxili intizam Qaydalarının 2.6-cı bəndinə görə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə qəbul edildikdən dərhal sonra onların hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və MSY-yə daxil olana qədər məruz qaldıqları hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar

¹ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955), par. 38

² “Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında” 26 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 23

³ AR CPM, 159-1.5, 161.1.3, 161.2-ci maddələr

⁴ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, 27.2-ci bənd

barədə şikayətləri qeydiyyatata alınır və onlar 24 saat müddətində tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirilir. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır¹.

Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinə “Hauptvaxt haqqında” Əlavədə tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxta qəbulu və qeydiyyatı zamanı onların dərhal tibbi müayinədən keçirilməsi əks olunmamışdır. Yalnız Əlavənin 28-ci maddəsində qeyd edilir ki, “həbs edilənlər həftədə bir dəfə qarnizon hərbi komendantının (hərbi hissə qərargahı rəisinin) müəyyən etdiyi vaxtda hamamda çimməlidirlər. Bu günlərdə həbs edilənlər tibbi müayinədən də keçirilir”.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən görünür ki, bu, həm şərh etdiyimiz Qanunun tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin qəbulu və qeydiyyatı ilə bağlı tələblərinə, həmçinin APQ və İQAK-ın təxirəsalınmaz və dərhal tibbi müayinədən keçirilmə ilə bağlı standart və tələblərinə ziddir. Hauptvaxtlarda saxlanan şəxslərlə bağlı hissədə bu normanın tətbiqində praktiki çətinlik yaranmaması üçün təklif edirik ki, Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi “Hauptvaxt haqqında” Əlavəyə şərh olunan Qanunda, İstintaq təcridxanalarının və Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam qaydalarında olduğu kimi tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxtlara qəbulu və qeydiyyatı zamanı, eləcə də hauptvaxtda saxlandıkları müddət ərzində sağlamlıqları ilə bağlı dərhal tibbi müayinələrdən keçirilməsi və bu məlumatların tibbi kitabçalara qeyd olunmasının zəruriliyi məzmununda maddələr əlavə edilməlidir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi müayinədən keçirilməsinin şərtləri və qaydaları APQ-nin müvafiq bəndlərində də öz əksini tapmışdır. Qaydalara görə, məhbusun tibbi müayinədən keçirilməsi barədə məlumatlar müvafiq qaydada rəsmiləşdirilməlidir². BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına əsasən, hər bir məhbus qəbul edilərkən və sonralar lazım gəldikdə, onun fiziki və əqli cəhətdən xəstə olub-olmadığını müəyyən etmək, müvafiq tədbirlər görmək, hansısa yoluxucu xəstəliklərə tutulmuş xəstələri təcrid etmək, əqli çatışmazlığın olub-olmamasını üzə çıxarmaq, onların əmək qabiliyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün tibbi müayinədən keçirilməlidir³. İQAK məhbusların penitensiar müəssisəyə daxil olduğu vaxt təxirə salmadan, həmçinin sonrakı mərhələlərdə, yəni lazım olduğu istənilən anda dərhal tibbi müayinədən keçirilmələrinin zəruriliyini öz qaydalarında tövsiyə edir. Yeni qəbul olanların tibbi müayinəsi lazımi şəkildə aparılarsa, o, müəssisənin tibb xidmətinə potensial tibbi problemləri olan şəxsləri aşkar etməyə imkan verir. İlkin mərhələdə belə problemlərin vaxtında aşkar olunması müəssisənin tibbi-psixi-sosial qayğı proqramı daxilində səmərəli profilaktik tədbirlərin keçirilməsinə kömək edir⁴. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə qəbul edildikdən dərhal sonra onların hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və həbs yerinə daxil olunanadək məruz qaldıkları

¹ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, 2.6-cı bənd

² European Prison Rules, par. 16, 42

³ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955), par. 22

⁴ <https://rm.coe.int/16806f5f7f9> (İQAK standartları) 3-cü Ümumi Məruzədən çıxarış (1993-cü il), 33-cü bənd

hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən qeydiyyata alınır¹.

Şərh edilən Qanunun 33.1.4-cü maddəsinə əsasən, həbsdə saxlama yerlərinin rəislərinin vəzifələri sırasına tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə onların hüquq və vəzifələri, daxili intizam qaydaları, həbs yerində saxlanılma rejimi, təklif, ərizə və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə tanış etmək və onlara bu barədə izahat vermək daxildir.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na əsasən, istintaq təcridxanasına qəbul edildikdən sonra və həbsdə saxlama zamanı həbs olunmuş şəxsə dərhal hüquq və vəzifələri, bu Qaydalar, o cümlədən istintaq təcridxanasında rejim, təkliflərin, ərizələrin və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə yazılı şəkildə tanış olmaq imkanı yaradılmalıdır, o, bu barədə yazılı məlumatı özündə saxlamaq hüququna malikdir². Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarına əsasən axtarış, sorğu və sanitariya təmizləmə həyata keçirildikdən sonra növbətçi MSY-yə gətirilmiş şəxsləri Qanun və daxili intizam Qaydaları izah olunmaqla, MSY-də saxlanılma rejimi, təklif, ərizə və şikayətlərin verilməsi qaydaları ilə tanış edir, onların hüquq və vəzifələrini izah edir, kameralara yerləşdirir³. APQ-yə əsasən bütün məhbusların qəbul zamanı və zəruri hallarda mütəmadi olaraq yazılı və ya şifahi şəkildə onlara aydın olan dildə daxili intizam Qaydaları, penitensiar müəssisələrdə onların hüquq və vəzifələri barədə məlumatlandırmağın vacibliyi vurğulanır⁴. AR CPM-in müvafiq maddəsinə görə həbs edilmiş şəxsləri hüquq və vəzifələri, daxili intizam qaydaları, istintaq təcridxanasında saxlanılma rejimi, təklif, ərizə və şikayətlərin verilməsi qaydası ilə tanış etmək və onlara bu barədə izahat vermək istintaq təcridxanası rəisinin vəzifələri sırasındadır⁵. BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına əsasən, hər bir məhbusa həbsxanaya qəbul edilərkən davranış qaydaları, müəssisənin intizam tələbləri, habelə yol verilən informasiyanı almaq və ərizə vermək vasitələri, həmçinin onun hüquq və vəzifələri barədə yazılı informasiya verilir. Savadsız məhbuslar şifahi qaydada məlumatlandırılmalıdır⁶.

Şərh edilən Qanunun 33.1.5-cü və 33.1.6-cı maddələrinə əsasən, tutulmuş şəxslərin həbs yerlərində müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi və həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçisi, qanuni nümayəndəsi, yaxın qohumları və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərlə görüşlərin təmin edilməsi həbsdə saxlama yerlərinin müdiriyyətinin vəzifələrinə daxildir.

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 22-ci maddəsi

² “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı), 8.1.3-cü bənd

³ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı), 2.28 və 4.1.3-cü bəndlər

⁴ European Prison Rules, par. 30.1

⁵ AR CPM, 161.1.4-cü maddə

⁶ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955), par. 35

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin şərh olunan maddənin normasında sadalanan hüquqları yerli və beynəlxalq qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır. Nəzərə almalıyıq ki, sadalanan hüquq, hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı olduğundan bu hüquqlar yəni, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ, qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardımın ödənişsiz, dövlət hesabına həyata keçirilməsi hüququ, hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ AR Konstitusiyasının müvafiq maddəsinin normaları ilə tənzimlənir¹. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasına (AİHK) əsasən, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir kəs şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək hüququna malikdir². Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin söhbətlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiəçisi ilə təklidə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq hüququ AR CPM-in müvafiq maddələrində təsbit edilmişdir³. Şəxsə tutulduğu andan öz vəkili və qanuni nümayəndəsi ilə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında təklidə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq imkanı yaratmaq müvəqqəti saxlama yerinin müdiriyyətinin vəzifəsidir⁴. Həbs edilmiş şəxsə tutulduğu və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərarın ona elan olunduğu andan görüşlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə təklidə görüşməsinə və konfidensial ünsiyyət saxlamasına şərait yaradılır⁵. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə tutulduğu və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar elan olunduğu andan görüşlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi ilə təklidə görüşməsi və konfidensial ünsiyyət saxlaması üçün müvafiq şərait yaradılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçisi və ya digər şəxslərlə görüşmələri müvafiq kitabda qeyd olunur (11 nömrəli əlavə)⁶. Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi və Nizamnaməyə “Hauptvaxt haqqında” Əlavədə tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxtlarda saxlanmaları zamanı onların müdafiəçiləri və qanuni nümayəndələri ilə görüşlərinə şərait yaradılması məzmununda normanın olmaması maddənin tətbiqində praktiki çətinlik yaratdığından, fikrimizcə, qeyd olunan Nizamnamənin “Hauptvaxt haqqında” Əlavəyə yuxarıda qeyd olunan məzmununda əlavələr edilməsi şərh edilən qanuna uyğun və hərbi qulluqçuların müdafiə hüquqlarının təmini baxımından məqsədmüvafiq olar. Nizamnamə həm hal-hazırda qüvvədə olan CPM, həm də şərh edilən Qanundan əvvəl, yəni 23 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanunla qəbul edilmişdir ki, bu da Nizamnaməyə müvafiq məzmunlu əlavələrin edilməli olmasını zəruri edir.

¹ AR Konstitusiyası, maddə 61

² European Convention on Human Rights (Rome, 4.XI.1950) art.6 par.3 (c)

³ AR CPM-in 90.7.8, 91.5.8, 153.2.5-ci maddələri

⁴ AR CPM-in 53.2.5-ci maddəsi

⁵ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, 17.1, 8.1.6-cı bəndlər

⁶ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, 6.1, 4.1.6-cı bəndlər

Həbs edilmiş şəxsin pulsuz hüquqi yardım almaq, öz vəkili ilə təkliddə görüşmək və konfidensial şəraitdə ünsiyyət saxlamaq hüquqları BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarında təsbit edilmişdir¹. “Mandella Qaydaları” adı ilə tanınan Minimal Standart Qaydaları məhbusların hüquqi yardım almaq hüququnu, hər hansı maneə və senzura olmadan vəkillə təkliddə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq hüquqlarını tanıyır². APQ-yə əsasən, məhbusların öz vəkilləri ilə məsləhətləşməsi və istənilən ünsiyyəti, onların yazışması da daxil olmaqla məxfi xarakter daşıyır³.

Şərh edilən Qanunun 33.1.7-ci maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsini həbs yerlərinin idarəetməsinin vəzifəsi kimi təsbit etmişdir.

APQ-yə görə, həbs yerlərinə qəbul edildikdən sonra məhbusların digər məhbuslar və ya penitensiar müəssisələrdə işləyən şəxslər və yaxud bu müəssisələrə baş çəkən şəxslər üçün təhlükə yarada biləcəkləri, habelə onların özlərinə xəsarət yetirmələri ehtimalının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə məhbusların qiymətləndirilməsi aparılmalıdır⁴. Bütün məhbusların yerləşdirilməsi zamanı qaçış və ya məhbusların özlərinə və yaxud digərlərinə xəter yetirə biləcəkləri ehtimalı nəzərə alınmaqla təhlükəsizlik tədbirləri diqqətlə həyata keçirilməlidir⁵.

Həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanasında şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək istintaq təcridxanasının rəisinin vəzifəsidir⁶. İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarının tələblərinə görə, həbs edilmiş şəxslər şəxsi təhlükəsizlikləri təmin edilməklə saxlanılmaq hüququna malikdirlər⁷. Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarına görə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərində şəxsi təhlükəsizlikləri təmin edilməklə saxlanılmalıdırlar⁸. Tutulmuş hərbi qulluqçuları hauptvaxt kameralarında qarnizon hauptvaxtının qarovulları (saatdarlar) mühafizə edirlər. Qarnizon hauptvaxtı qarnizon hərbi komendantlığından uzaqda yerləşirsə, tutulmuş hərbi qulluqçular xüsusi təyin olunmuş və Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin 183-cü maddəsində qeyd edildiyi kimi, xidmət edən silahlı patrullar tərəfindən mühafizə edilə bilirlər⁹. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün yaranmış təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə onlar birmənfərlik kameralarda yerləşdirilə bilirlər¹⁰.

¹ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955), par. 93

² Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted by the [United Nations General Assembly](#) on 17 December 2015, Mandella Rules), par.61

³ European Prison Rules par. 23.1-23

⁴ European Prison Rules, par. 52.1

⁵ Yenə orada, par. 18.10

⁶ AR CPM, 161.1.6-cı maddə

⁷ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, bənd 8.1.2

⁸ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, 4.1.2-ci bənd

⁹ “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”, maddə 82

¹⁰ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 34-cü maddəsi

AR CPM-in şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi statuslarını müəyyən edən 90-cı və 91-ci maddələrində bu şəxslərin şəxsi təhlükəsizliklərinin qorunması hüququ, müstəqil norma kimi yazılmasa belə, maddələrin digər müddəalarında qeyd edilir ki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər bu Məcəllədə, habelə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” AR Qanununda nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə edirlər¹.

Şərh edilən Qanunun 33.1.8-33.1.10-cu maddələrinin tələblərinə görə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan prosessual sənədlərin surətlərini həmin sənədlərin daxil olduğu gün, sənədlər gecə vaxtı daxil olmuşdursa, səhər saat 12-dək onlara vermək, onların təklif, şikayət və ərizələrini qeydiyyata almaq, onların məktub, teleqram, təklif, ərizə və şikayətlərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada göndərilməsini təmin etmək həbs yerlərinin müdiriyyətinin vəzifələrinə daxildir.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına görə hər bir məhbus iş günlərində müəssisənin direktoruna, yaxud onun səlahiyyətli əməkdaşına ərizə vermək və şikayət etmək imkanına malik olmalıdır. İnspeksiya vaxtı məhbuslar, mümkün olduqda, həbsxana inspektorlarına xahiş, yaxud şikayətlə müraciət etmək iqtidarında olmalıdırlar. Onlar inspektorla, yaxud inspeksiyanın hər hansı başqa əməkdaşı ilə direktorun, yaxud müəssisənin digər əməkdaşlarının iştirakı olmadan danışmaq hüququna malik olmalıdırlar. Hər bir məhbus mərkəzi həbsxana orqanlarına, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına, yaxud digər səlahiyyətli orqanlara xahiş və şikayətlə müraciət edə bilməlidirlər lakin məzmun baxımından senzura məruz qalmayan bu xahiş və şikayətlər lazımi formada tərtib edilməli və göstərilən kanallarla mərkəzi həbsxana idarəsinə, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına, yaxud digər səlahiyyətli orqanlara verilməlidir. Onlara tezliklə baxılmalı, ləngidilmədən cavab verilməlidir².

İstintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslər Qaydaların 12.3-cü bəndində nəzərdə tutulan hallardan başqa, məhdudiyyətsiz sayda məktub, teleqram almaq və ya göndərmək hüququna malikdirlər. Həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçi və ya qanuni əsaslarla hüquqi yardım göstərən digər şəxslərlə yazışmaları istisna olmaqla, onların aldığı və göndərdikləri digər yazışmalar hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya həbs yerində rejimi təmin etmək üçün həbs yerinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə məhdudlaşdırıla və ya senzuradan keçirilə bilər. Həbs edilmiş şəxs bu bənddə nəzərdə tutulan hüququn məhdudlaşdırılmasına dair qərardan “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət etmək hüququna malikdir. Həbs edilmiş şəxslərin məktub və teleqramlarının poçt göndərişləri istintaq təcridxanasının müdiriyyəti vasitəsilə həyata keçirilir. Bu məqsədlə həbs edilmiş şəxslər göndərmək istədikləri məktubları istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin nümayəndəsinə müvəqqəti saxlanca təqdim edirlər. Həbs edilmiş şəxslərin müstəntiqə, ibtidai araşdırmaya prosessual

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 16-cı maddəsi

² Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955), par.36

rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, məhkəməyə, həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana), BMT-nin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan qurumlarına, İHAM-a və ya İQAK-a ünvanladığıları təkliflər, ərizələr və şikayətlər təxirə salınmadan aidiyyəti üzrə göndərilir. Bu təkliflər, ərizələr və şikayətlər, habelə onlara verilən cavablar senzurdan keçirilmir. Həbs edilmiş şəxslərin adına gəlmiş məktubların verilməsi, habelə onların məktublarının ünvan sahiblərinə göndərilməsi məktubun gəldiyi və yaxud həbs edilmiş şəxs tərəfindən verildiyi gündən ən gec bir gün keçənədək istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən həyata keçirilir¹. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər məhdudiyyətsiz sayda məktub, teleqram almaq və ya göndərmək hüququna malikdirlər. MSY-də məktub və teleqramların göndərilməsi və qəbulu üzrə qeydiyyat kitabı açılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçi ilə və ya qanuni əsaslarla hüquqi yardım göstərən digər şəxslərlə yazışmaları istisna olmaqla, onların aldığıları və göndərdikləri digər yazışmalar hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya MSY-də rejimi təmin etmək zərurəti yarandıqda, MSY rəisinin əsaslandırılmış qərarı ilə məhdudlaşdırıla və ya senzurdan keçirilə bilər. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs Qaydaların 5.1-ci bəndində nəzərdə tutulan hüququnun məhdudlaşdırılmasına dair qərardan qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə, MSY rəisinin qərarından isə habelə yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət etmək hüququna malikdir². Həbs edilənlərdən şikayətləri (ərizələri), təklifləri qəbul etmək və komanda üzrə ötürmək Qarnizon hauptvaxt rəisinin vəzifəsidir³. APQ-nin 70.1-ci bəndində qeyd edilir ki, məhbuslar ayrı-ayrılıqda və yaxud qrup şəklində penitensiar müəssisənin rəisinə və ya digər səlahiyyətli qurumlara xahiş və şikayətlərini bildirmək üçün geniş imkanlara malik olmalıdırlar. Şikayət və yaxud xahiş təmin edilməyibsə, onun səbəbləri məhbusun nəzərinə çatdırılmalıdır, məhbusun bu qərardan müstəqil yuxarı quruma şikayət etmək hüququ vardır⁴. AR CPM-in 161.1.7-161.1.9-cu maddələrinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin ünvanına daxil olan prosessual sənədlərin surətlərini həmin sənədlərin daxil olduğu gün, sənədlər gecə vaxtı daxil olmuşdursa, səhər saat 12-dək onlara vermək, həbs edilmiş şəxslərin təklif, şikayət və ərizələrini qeydiyyatla almaq, həbs edilmiş şəxslərin məktub, teleqram, təklif, ərizə və şikayətlərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada göndərilməsini təmin etmək istintaq təcridxanasının rəisinin vəzifəsidir. Mandella Qaydalarının 57-ci bəndində yazılır ki, məhbusların bütün ərizə və şikayətlərinə təcili baxılmalıdır. Ərizə və şikayətlərinə baxılmasından narazı qalan məhbuslar yuxarı orqanlara və məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdirlər⁵.

Şərh edilən Qanunun 33.1.11-33.1.15-ci maddələri həbs yerlərinin rəislərinin üzərinə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cinayət prosesini həyata keçirən orqana vaxtında çatdırılmasını təmin etmək, eyni cinayət işi və ya əlaqəli bir neçə cinayət işi

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, 12.1-12.11-ci bəndlər

² “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, 5.1-5.14-cü bəndlər

³ “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”, bənd 52

⁴ European Prison Rules, par. 70.1-70.6

⁵ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted by the [United Nations General Assembly](#) on 17 december 2015, Mandella Rules), par.57

üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ayrılıqda saxlanılması, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə ünsiyyətinin qarşısının alınması, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş saxlanılma rejiminə zidd olmayan digər məsələlər barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişlərini yerinə yetirmək; tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etməsi barədə protokol tərtib etmək; cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə həbs yerində istintaq hərəkətlərinin, yaxud digər prosessual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaratmaq; tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri məhkəmənin qərarına əsasən digər həbs yerinə köçürmək vəzifələrini qoyur.

AR CPM-in 157.4-cü maddəsinə əsasən, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə ittiham olunan şəxslərin ayrılıqda saxlanılması, təqsirləndirilən şəxsin digər həbs olunmuş şəxslərlə ünsiyyətinin qarşısının alınması, habelə həbs olunmuş şəxslərin saxlanılması qaydalarına zidd olmayan digər məsələlər barədə istintaq təcridxanasının müdiriyyətinə göstərişlər verə bilər. İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarının 21.1-ci bəndinə görə, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti cinayət işləri üzrə istintaq və digər prosessual hərəkətləri aparan təhqiqatçıların və ya müstəntiqlərin, təhqiqata və ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorların, məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakimlərin, habelə vəkillərin və prosessual hərəkətlərin aparılmasında iştirak edən digər şəxslərin iş vaxtı müddətində istintaq təcridxanasına daxil olmalarını təmin etməlidir. Həmin Qaydaların 21.5-ci bəndinə görə, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunması, onların işlərinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya və ya hökmlərin icrası qaydasında baxılması, yaxud digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi CİM-in 69-1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə həyata keçirilir. Qaydaların 21.6-cı bəndinə görə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə istintaq təcridxanasında istintaq hərəkətlərinin və yaxud digər prosessual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaradılır. Qaydaların 21.7-ci bəndinə görə, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin istintaq və digər prosessual hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etdiyi halda protokol tərtib edir, onun barəsində tənbeh tədbirinin tətbiq edilməsi məsələsini həll edir. Protokol və qəbul olunmuş qərar həbs edilmiş şəxsin işinə tikilir. Qaydaların 21.4-cü bəndində qeyd edilmişdir ki, istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib-aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış

qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilir. Müvəqqəti saxlama yerlərinin rəisləri daxili intizam Qaydalarına əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində və məhkəmə iclaslarında iştirakını təmin etmək vəzifəsini daşıyırlar¹. APQ-nin 32.1-ci bəndində məhbusların penitensiar müəssisələrə, məhkəmələrə, yaxud xəstəxana və digər yerlərə daşınması zamanı, imkan daxilində onların diqqəti az cəlb etməsi və anonimliyini təmin edilməsi məqsədilə zəruri tədbirlərin görülməsinin vacibliyi vurğulanır.

AR CPM-in 159-1-ci maddəsi həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi məsələlərini tənzimləyir AR CPM-in 161.1.10-cu maddəsinə əsasən, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxslərin cinayət prosesini həyata keçirən orqana vaxtında çatdırılmasını təmin etməlidir. AR CPM-in 161.1.11-161.1.15-ci maddələrinin tələblərinə əsasən, eyni cinayət işi və ya əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən həbs edilmiş şəxsləri ayrılıqda saxlamaq, həbs edilmiş şəxsin digər həbs edilmiş şəxslərlə ünsiyyətinin qarşısını almaq, habelə həbs edilmiş şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş saxlanılma rejiminə zidd olmayan digər məsələlər barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişlərini yerinə yetirmək, həbs edilmiş şəxslərin istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etməsi barədə protokol tərtib etmək, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə istintaq təcridxanasında istintaq hərəkətlərinin yaxud digər prosessual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaratmaq, habelə həbs edilmiş şəxsləri məhkəmənin qərarına əsasən digər istintaq təcridxanasına köçürmək, həbs edilmiş şəxsin telefonla danışmaq hüququnun təmin edilməsinə şərait yaratmaq istintaq təcridxanası müdiriyyətinin vəzifələri sırasına daxildir.

Həbs yerinin müdiriyyətinin həbs edilmiş şəxsin telefonla danışmaq hüququnun təmin edilməsinə şərait yaratmaq vəzifəsi şərh olunan Qanunun 33.1.6-cı maddəsində təsbit edilmişdir.

Telefonla danışmaq hüququ həbs edilmiş şəxsin xarici mühitlə əlaqəsini təmin edən hüquqlardan biridir. Bu hüquq həm milli qanunvericilikdə, həm də beynəlxalq hüquqi sənədlərdə ehtiva olunmuşdur. Xarici mühitlə intensiv əlaqə həbs edilmiş şəxsin həbs yerində olduğu müddətdə, eləcə də həbsdən sonrakı həyatında fiziki və ruhi sağlamlığının qorunmasında, azad olunduqdan sonra cəmiyyətə adaptasiya məsələlərinin həllində, doğmaları ilə münasibətlərdə, məşğulluq məsələsinin həllində əhəmiyyətli və vacib rol oynayır.

İQAK-ın (CPT) nümayəndə heyətinin Gürcüstan Respublikasının həbsxanalarına 2013-cü il 21 mart tarixində başçəkəməsi zamanı müşahidə etdiyi vəziyyətə dair hazırladığı hesabatda bildirilir ki, Gürcüstan hökumətinə milli qanunvericiliklərində məhbusların görüş və telefon danışqları hüququna (xarici aləm ilə əlaqə) APQ-nin 24.1-ci bəndinə əsasən düzəlişlər edilməsi tövsiyə edilmişdir². İQAK-ın (CPT) 21-ci Ümumi Hesaba-

¹ "Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları", 11-ci bənd

² <https://hudoc.cpt.coe.int/eng/?i=p-geo-20121119-en-12> Georgia: situation observed by the CPT's delegation in the prisons visited, par.56

tından çıxarışda qeyd olunur ki, İQAK həтта birnəfərlik kamerada saxlanma zamanı, zi-yarət, telefon danışqları və yazışma hüquqlarının və ya məhbuslar üçün adətən mövcud olan resurslara (məsələn, oxu materialları kimi) çıxış hüquqlarının ləğvinin əleyhinədir¹.

Məhbusların xarici mühitlə əlaqə saxlaması olduqca vacibdir. Hər şeydən əvvəl onlara ailələri və yaxın dostları ilə yaxın əlaqə saxlamaq üçün zəmanət verən şərait yaradılmalıdır. Burada aparıcı prinsip xarici mühitlə əlaqəyə girməyə yardım etməkdir. Belə əlaqələrin hər hansı bir formada məhdudlaşdırılması ancaq təhlükəsizlik və ya maddi vəsaitlə bağlı ola bilər. İQAK bu kontekstdə qeyd edir ki, məhbusların ailələri uzaqda yaşayırlarsa (bu da təbii ki, onların müntəzəm əlaqə yaratmasına, gediş-gəlişinə imkan vermir), onlarla görüşmək və telefon əlaqəsi yaratmaq üçün istifadə qaydalarına münasibətdə çeviklik göstərilməsi məqsəduyğundur².

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına əsasən, məhbuslar ailə üzvləri və dostları ilə mütəmadi görüşməli, telefon və digər rəqəmsal vasitələrlə ünsiyyətdə olmalıdırlar³. APQ-nin tələblərinə əsasən, məhbuslara kifayət qədər müntəzəm öz ailələri, digər şəxslər və kənar təşkilatların nümayəndələri ilə poçt, telefon və yaxud digər əlaqə vasitələrinin köməyi ilə əlaqə saxlamasına, habelə göstərilən şəxslərin məhbuslara baş çəkməsinə icazə verilir⁴. İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarının tələblərinə əsasən, həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən sonra yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə bu barədə məlumat vermək üçün bir dəfə, sonradan isə həftədə iki dəfə 15 dəqiqəyədək müddətdə telefonla danışmaq hüququna malikdir⁵. AR CPM-ə əsasən, həbs edilmiş şəxsin telefonla danışmaq hüququnun təmin edilməsinə şərait yaratmaq istintaq təcridxanası müdiriyyətinin vəzifəsidir⁶. Təqsirləndirilən şəxsin hüquqi statusunu müəyyən edən AR CPM-in 91-ci maddəsində telefonla danışmaq hüququ Məcəllənin qeyd olunan maddəsinin mətnində birbaşa göstərilməsə də, şərh olunan Qanuna istinad olunaraq təqsirləndirilən şəxsin bu hüququ tanınmışdır⁷.

Həbs edilmiş şəxsin telefon danışqlarından istifadə etməsi hüququ şərh olunan Qanunun 15.2.6-cı maddəsində də təsbit edilmişdir⁸.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq sənədlər APQ-yə, İQAK-ın standartlarına, həmçinin BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarına görə, həbs edilmiş şəxsin xarici mühitlə əlaqəsi özündə yalnız telefon danışğını deyil, eyni zamanda ailə üzvləri və digər ona doğma olan şəxslərlə görüşməsinə və ünsiyyət saxlamasını ehtiva edir.

¹ <https://hudoc.cpt.coe.int/eng?i=p-standards-inf-2011-28-part2-en-1> Extract from the 21st General Report of the CPT, par. 55(d)

² <https://rm.coe.int/16806f57f8> (2-ci ümumi məruzədən çıxarış 1992-ci il bənd 51)

³ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted by the [United Nations General Assembly](#) on 17 December 2015, Mandella Rules), par.58

⁴ European Prison Rules, par. 24.1

⁵ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, bənd 13

⁶ AR CPM, maddə 161.1.15

⁷ AR CPM, maddə 91.5.42

⁸ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 15-ci maddəsi

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, həbs yerinin müdiriyyətinin həbs edilmiş şəxsin telefonla danışmaq hüququnun təmin edilməsinə şərait yaratmaq vəzifəsini ehtiva edən normanın (33.1.16-cı maddə) aşağıdakı yeni məzmununda verilməsini təklif edirik:

“33.1.16. Həbs edilmiş şəxsin xarici mühitlə əlaqə saxlaması hüququnun (telefon danışığı, internet və digər rəqəmsal telekommunikasiya imkanlarından istifadə, ailə üzvləri və ona doğma olan insanlarla görüşmək hüququ) təmin edilməsinə şərait yaratmaq”;

Həmçinin, AR CPM-in 91.5-ci maddəsinin mətninə “təqsirləndirilən şəxsin xarici mühitlə əlaqə saxlaması hüququnun” (telefon danışığı, internet və digər rəqəmsal telekommunikasiya imkanlarından istifadə, ailə üzvləri və ona doğma olan insanlarla görüşmək hüququ) əlavə edilməsi məqsədmüvafiqdir.

Şərh olunan Qanunun 33.1.17-ci maddəsi həbs yerlərinin müdiriyyətinin (rəislərinin) üzərinə həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora bu barədə məlumat vermək öhdəliyi qoymuşdur.

Şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsi və AR CPM-in 162-ci maddəsi həbsdə olan şəxsin azad edilməsi məsələlərini bilavasitə tənzim edir. CPM-in 162.5-ci maddəsinə əsasən, həbs yerinin rəisinin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan şəxsi həbsdən dərhal azad etməsi halları və səlahiyyətləri təsbit edilmişdir. Həbsdə saxlama müddətinin uzadılması prosedurları qeyd olunan Məcəllənin 159-cu maddəsində ətraflı şəkildə (həbs müddətlərinin uzadılması məqsədilə vəsatət və təqdimatların hansı müddətlər ərzində məhkəməyə təqdim olunması) əks olunmuşdur.

Fikrimizcə, şərh olunan normanın əhəmiyyəti və məqsədi həbs yerinin rəisinin ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həbs edilmiş şəxsin həbs müddətinin bitəcəyi müddət barədə əvvəldən məlumat verməklə, gələcəkdə həbs müddəti bitəcək şəxsin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada dərhal azad olunmasını həyata keçirməklə onların azadlıq hüquqlarını qorumaq, həmçinin cinayət təqibi orqanlarının icraatlarında olan işlər üzrə həbs edilmiş şəxslərin həbs müddətlərini, işlərinin çoxluğu və ya digər səbəblərdən unutmamaları və həbs müddətlərini vaxtında uzada bilmələrini bir daha onlara xəbərdar etməklə, onları (cinayət prosesini həyata keçirən orqanları) bu məzmununda səhvlərdən qorumaqdır.

AR CPM-in 161.1.16-cı maddəsinə əsasən, istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin vəzifələri sırasında həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora bu barədə məlumat vermək vəzifəsi təsbit edilmişdir. APQ-nin 33.1-ci bəndində qeyd edilir ki, bütün məhbuslar cəza müddəti başa çatdıqda və ya məhkəmə və yaxud digər orqanın qərarına əsasən dərhal azad edilirlər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, nəzərə almalıyıq ki, APQ-nin müddəaları həm cəza çəkən şəxslərə, həm də məhkəməyədək icraatda həbs edilmiş şəxslərə şamil olunur. Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinə “Hauptvaxt haqqında” Əlavənin 37-ci maddəsinə əsasən, həbs edilənin həbs müddətinin qurtaracağı gündən bir gün qabaq hauptvaxt rəisi qarovul rəisinə həbs edilənin qarnizon hauptvaxtından azad edilməsi haqqında bildiriş göndərir və həbs edilənin azad edilmə vaxtı və onun dalınca nümayəndə göndərilməsi

haqqında bölmə (hərbi hissə) komandirinə xəbər verir. Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları 13.4-cü bəndində qeyd edilir ki, həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış MSY-nin rəisi bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verir. Lakin İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarında bu məzmununda (həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış məlumat vermə) müddəə təsbit edilməmişdir.

Şərh olunan normada məlumat vermənin hansı qaydada – yazılı və ya şifahi həyata keçirilməsi təsbit olunmamışdır. Təcrübədə həbs yerlərinin rəisləri bu məlumatlandırmanı həm yazılı, həm də şifahi (telefon vasitəsilə) həyata keçirirlər. Həbs yerlərinin rəisləri tərəfindən göndərilən yazılı xəbərdarlıqlar müəyyən hallarda ibtidai araşdırma-ya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həbs müddətləri bitəndən sonra və yaxud ən yaxşı halda müddətin bitdiyi gün və ya bir gün qalmış daxil olur (poçt gecikmələri səbəbindən). Təklif edirik ki, maddənin tətbiqində praktiki çətinliklərin yaranmaması üçün, həm şərh olunan maddədə, həm də AR CPM-in 161.1.16-cı maddəsində məlumat vermənin müddətini həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış deyil, “12 gün qalmış” ifadəsinin, habelə “məlumat verilməsi həm yazılı, həm də şifahi şəkildə həyata keçirilsin” müddəası əlavə edilsin. Həmçinin, qeyd olunan məzmununda əlavələrin həm “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda, həm də “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda yuxarıda təklif olunan formada təsbit edilməsi məqsədmüvafiqdir. Şərh edilən Qanunun 33.1.18-ci maddəsi həbs yerlərinin müdiriyyətinin (rəislərinin) həbs edilmiş şəxsin notariusun xidmətlərindən istifadə etməsinə şərait yaratmaq vəzifəsini ehtiva edir.

Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər¹. Şəxsin tutulması və həbs edilməsi ilə əlaqədar onun azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması bu şəxsin digər mülki və siyasi hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olmur. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakta qoşulmuş ölkələr Paktda nəzərdə tutulan bütün mülki və siyasi hüquqlardan kişilərin və qadınların bərabər hüquqda istifadə etmələrini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər². APQ-nin tələblərinə əsasən, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər məhkum olunduqları və həbsdə saxlandığı müddətdə qanuna və məhkəmənin qərarına əsasən, məhrum olunmadıqları bütün hüquqlarını saxlayırlar (APQ-nin Əsas prinsipləri, bənd 2). Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərindən istifadəsi onların xarici aləmlə əlaqələrinin möhkəmlənməsini şərtləndirən amillərdən biridir. Qanunların imkan verdiyi həddə mülki və siyasi hüquqlardan istifadə edə bilməsi onların gələcəkdə həbsdən sonrakı həyatlarında mülki həyata adaptasiyalarını asanlaşdıran meyarlardır. Penitensiar xidmət həbsxana həyatı və mülki həyat arasındakı fərqləri elə bir səviyyədə minimuma endirməyə çalışmalıdırlar ki, həbs edilmiş şəxslər məsuliyyət və özünə hörmət hissini itirməsinlər³. Azadlıqdan

¹ AR Konstitusiyası, maddə 28

² “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” (Baş Məclisin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib), maddə 3

³ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted by the [United Nations General Assembly](#) on 17 December 2015, Mandela Rules), par.5

məhrum edilmiş bütün şəxslərlə davranış zamanı onların hüquqlarına hörmət edilməlidir. Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində həyat, imkan daxilində cəmiyyətdəki həyatın müsbət cəhətlərinə yaxın olmalıdır. Həbsdə saxlanma elə təşkil olunmalıdır ki, bu, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin cəmiyyətə qayıdışına kömək etsin. AR CPM-in 161.1.17-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, istintaq təcridxanası müdiriyyətinin vəzifəsi həm də həbs edilmiş şəxsin notariusun xidmətlərindən istifadə etməsinə şərait yaratmaqdır. “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 8.1.11-ci, 28-ci və 29-cu bəndlərinə əsasən, həbs edilmiş şəxslər mülki-hüquq münasibətlərində iştirak etmək və notariusun xidmətlərindən istintaq təcridxanasında istifadə etmək hüququna malikdirlər. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mülki hüquq münasibətlərində iştirakı və notariusun xidmətlərindən istifadə etməsi Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarının 4.1.11-ci və 15-ci bəndlərinə əsasən tənzimlənir. Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinə “Hauptvaxt haqqında” Əlavədə hauptvaxtda saxlanan tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların mülki hüquq münasibətlərində iştirakı və notariusun xidmətlərindən istifadə etməsi barədə ayrıca müddə olmasa da, qeyd olunan Əlavənin 33-cü maddəsində göstərilir ki, tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçular AR Konstitusiyası, AR CPM və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlardan istifadə edir və vəzifələr daşıyırlar¹.

Şərh edilən Qanunun 33.1.19-cu maddəsinə əsasən, AR CPM və şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal həbsdən azad etmək həbs yerlərinin müdiriyyətinin (rəislərinin) vəzifəsidir.

Şərh olunan normanın məqsədi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin fundamental insan hüquqlarından biri olan azadlıq hüququnu təmin etmək üçün qanunsuz olaraq həbsdə saxlanmalarının qarşısını almaqdır. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin, hər hansı inzibati xəta əməli törədildiyi halda və ya cinayət əməli törətməkdə şübhəli birlilikləri və təqsirləndirilən şəxs qismində ittiham olunduqları hallarda məhkəmə qarşısına gətirilməsi məqsədilə qaçıb gizlənmələrinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsasların mövcudluğu şərtilə barələrində qanuni olaraq tutulma və ya həbsəalma həyata keçirilməklə azadlıq hüquqları məhdudlaşdırılır.

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxs qanunda nəzərdə tutulmuş müddətlərdən artıq (həbs seçildiyi halda məhkəmə qərarlarında nəzərdə tutulduğu müddət) həbs yerlərində saxlanıla bilməz.

Tutulma və ya həbsə alma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilibsə, azad edilmək hüququna malikdir². Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər³. AR CPM-in 161.1.18-ci maddəsinə əsasən, CPM-in 162-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 12, 15 və 26-cı maddələri

² Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası, mad. 5, b. 4

³ AR CPM-in 162-ci maddəsi

hallarda həbs edilmiş şəxsi dərhal həbsdən azad etmək istintaq təcridxanası müdiriyyətinin vəzifəsidir¹. Qeyd olunan vəzifənin həyata keçirilməsinin şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsi və AR CPM-in müvafiq maddələri ilə tənzimlənməsinə baxmayaraq, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda istintaq təcridxanası rəisinin həbs edilmiş şəxsi dərhal həbsdən azad etmək vəzifəsini təsbit edən əsaslar və qaydalar əks olunmamışdır. Bu baxımdan “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na həbs edilmiş şəxslərin dərhal həbsdən azad olunması əsasları və qaydalarını müəyyən edən bəndlərin əlavə edilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir. Belə ki, normanın mətninə təklif edilən müddəanın (konkret halda vəzifənin) əlavə edilməsi istintaq təcridxanası rəislərinin işinin praktik olaraq asanlaşmasına gətirib çıxaracaqdır. “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”ndan fərqli olaraq, “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin MSY-dən azad olunmasının əsasları və qaydaları kifayət qədər aydın, izahlı və detallı şəkildə əks olunmuşdur. Qeyd olunan Qaydalarda göstərilir ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən AR CPM-in tələblərinə uyğun olaraq, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsi üçün qəbul edilmiş qərar MSY-nin rəisi, yaxud növbətçi tərəfindən dərhal icra edilir². Saxlanılan şəxs azad edilməzdən əvvəl MSY-nin rəisi, yaxud növbətçi azad edilmə haqqında qərarı (hökmi) həmin şəxsin MSY-yə salınması haqqındakı sənədlərlə tutulmuşdur, azad edilənin şəxsiyyətini dəqiqləşdirir və onu azad olunması barədə çıxarılmış qərarla yazılı surətdə tanış edir. Həmin vaxt tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs MSY-də saxlanılan zaman hüquqlarının təmin olunmasını, ona qarşı qanunazidd hərəkətlərə yol verilib-verilməməsini yazılı surətdə göstərməlidir. Həmin sənədlər azad olunan şəxsin şəxsi işinə əlavə olunur³. MSY-nin rəisi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan müvafiq protokol tərtib edir və bu barədə hakimə (məhkəməyə), prokurora, müstəntiqə, yaxud təhqiqatçıya məlumat verməklə aşağıda nəzərdə tutulduğu hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi azad edir: həbs qətimkan tədbirinin məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda; tutulmanın və ya həbsdə saxlanılmanın AR CPM-də nəzərdə tutulmuş son müddəti başa çatdıqda və həbsdə saxlanılanın son müddəti AR CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmadıqda; AR CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmış həbsdə saxlanılma müddəti başa çatdıqda; cinayət prosesini həyata keçirən orqandan şəxsin həbsdən azad edilməsi üçün məhkəmənin təyin etdiyi girovun verilməsi barədə məlumat daxil olduqda⁴. Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarının 13.9-cu bəndinin tələblərinə əsasən, MSY-nin rəisinin və ya növbətçisinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi Qaydalarla müəyyən edilmiş hallarda azad etməsi “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə səbəb olur. Müvəqqəti saxlama yerinin müdiriyyəti həmçinin CPM-in 161-ci maddəsində (161.1.5-ci, 161.1.15-161.1.17-ci maddələr istisna olmaqla) nəzərdə tutulmuş vəzifələri daşıyır⁵. Tutulmuş şəxs müvəqqəti saxlama yerinin rəisi tərəfindən aşağıdakı hallarda azad edilir:

¹ AR CPM-in 162-ci maddəsi

² Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları, 13.1-ci bənd

³ Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları, 13.2-ci bənd

⁴ Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları, 13.3-cü bənd

⁵ CPM, maddə 161

– Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumetmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün tutulma anından 7 (yeddi) gün, digər hallarda isə tutulma anından 48 saat müddətində (CPM-in 148.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallarda tutulmanın uzadıldığı müddətdə) tutulmuş şəxsi həbs etmək üçün məhkəmə qərarı verilmədikdə¹.

– İntizam qaydasında həbs edilmişlər həbs müddəti qurtardıqdan sonra qarnizon həptvaxtından həptvaxt rəisi, hərbi hissə həptvaxtından isə hərbi hissə növbətçisi tərəfindən azad edirlər.

– Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) hərbi qulluqçular qarnizon hərbi komendantı (hərbi hissə qərargahı rəisi), yaxud həptvaxt rəisi tərəfindən cinayət prosesini həyata keçirən həmin orqanın müvafiq qərarına əsasən, habelə onların saxlanılma müddəti başa çatdıqda, dərhal həptvaxtdan azad edirlər. Saxlanılma müddəti başa çatmış şəxslərin azad edilməsi barədə cinayət prosesini həyata keçirən müvafiq orqana məlumat verilir².

Şərh edilən Qanunun 33.2-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərinin idarəetməsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən sonra keçirilmiş tibbi müayinənin nəticələrinin onun sağlamlığı barədə qeydə alınmış məlumatlara əlavə olunmasını təmin etməlidir.

Şərh olunan maddənin digər müddələrinin şərh zamanı qeyd etdiyimiz kimi, şəxsin tutulması və həbs olunması, yəni azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması (bu hüquqa qanuni müdaxilə) onun digər hüquqlarının, eləcə də sağlamlığının qorunması və tibbi yardım almaq hüquqlarını məhdudlaşdırmır. Hər kəsin öz sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır³. Məhbuslara tibbi xidmət göstərmək dövlətin vəzifəsidir. Məhbuslar cəmiyyətdə mövcud olan eyni səhiyyə standartlarından istifadə etməli və hüquqi statuslarına görə ayrı-seçkilik edilmədən zəruri tibbi xidmətlərdən pulsuz istifadə etməlidirlər⁴. Səhiyyə xidməti bütün məhbuslar haqqında dəqiq, aktual və məxfi fərdi tibbi sənədlər hazırlamalı və saxlamaqla, bütün məhbuslara tələbləri əsasında onların sənədləri ilə tanış olmaq imkanı verilməlidir⁵. Məhbus onun tibbi faylı ilə tanış olmaq üçün üçüncü şəxs təyin edə bilər. Məhbus köçürüldükdən sonra tibbi qovluqlar məxfilik prinsipinə əsasən məhbusu qəbul edən müəssisənin səhiyyə xidmətinə təhvil verilməlidir. Tibbi sirr barədə tələblər nəzərə alınmaqla, məhbusun və ya digər şəxslərin psixi və fiziki vəziyyətinə aid olan sağlamlıq barədə bütün məlumatlar qeydə alınmalıdır⁶. Tutulmuş və ya həbs edilmiş vətəndaşların cəzaların çəkilməsi zamanı məhkumların büdcə vəsaitləri hesabına ilk tibbi

¹ CPM, maddə 153.3.4 və 154

² “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”nə “Həptvaxt haqqında” Əlavə, m. 36,37; “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 48-ci maddəsi

³ AR Konstitusiyası, maddə 46

⁴ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted by the [United Nations General Assembly](#) on 17 december 2015, Mandela Rules), par.24

⁵ Yəni orada, par.26

⁶ European Prison Rules, par.15.1

yardım daxil olmaqla, tibbi rəydən asılı olaraq ambulator və ya stasionar şəraitdə tibbi yardım almaq hüququ vardır¹. Şərh olunan Qanunun 22.2 və 22.5-ci maddələrində qeyd edilir ki, həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə qəbul edildiyi andan 24 saat ərzində həbs yerinin tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirirlər. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıqda onun tibbi müayinəsi tibb işçiləri tərəfindən dərhal həyata keçirilir. Tibbi müayinənin nəticələri qeydə alınır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə, eləcə də müraciət olduqda həmin şəxsin vəkilinə təqdim edilir².

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 27.2-ci bəndinə əsasən, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasına qəbul edildiyi andan 24 saat müddətində tibbi müayinədən (rentgenoloji, laborator və s.) keçirirlər. Tibbi müayinə digər şəxslərin iştirakı olmadan (təhlükəsizlik tədbirləri ilə bağlı hallar istisna olmaqla) tibb işçiləri tərəfindən təklikdə aparılır. Həbs edilmiş şəxslər üçün müəyyən edilmiş tibbi kitabçada müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır. Həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardımın göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanması AR NK-nın 2013-cü il 18 aprel tarixli 67 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanması Qaydaları”na uyğun həyata keçirilir³. İstintaq təcridxanalarının rəisləri, onların müavinləri, xidmət sahələrinin rəisləri, böyük inspektorlar (rəisin növbətçi köməkçiləri), tibbi-sanitariya hissəsinin tibb işçiləri hər gün cərimə təcridxanasına və birməfərlilik kameralara baş çəkirlər və bu barədə qeydlər aparırlar. İstintaq təcridxanalarının rəhbərliyi tərəfindən həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma şəraiti yoxlanılır, ehtiyacı olan şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, müəyyən edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması və həbs edilmiş şəxslərin əsaslı şikayətlərinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülür. Bu barədə müvafiq şəxslər tərəfindən xüsusi jurnalda və həbs edilmiş şəxslərin tibb kitabçasında qeydlər aparılır (19 nömrəli əlavə)⁴. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər MSY-yə qəbul edildikdən dərhal sonra onların hər hansı müşahidə olunan bədən xəsarətləri və MSY-yə daxil olana qədər məruz qaldığı hər hansı işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətləri qeydiyyatda alınır və onlar 24 saat müddətində tibb işçiləri tərəfindən tibbi müayinədən keçirirlər. Müayinənin nəticələrinə dair müvafiq qeydiyyat aparılır (4 nömrəli əlavə)⁵. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs xəstələndikdə və ya bədən xəsarəti aldıqda MSY-nin idarəetmə-yeti saxlanılan şəxslərə tibbi yardım göstərmək üçün dövlət mülkiyyətindəki müəssisələrinə müraciət edir, yaxud tibb xidmətinin mütəxəssislərini və ya məsləhətçilərini dəvət edir. Lazım gəldikdə saxlanılan şəxslərə MSY-nin əməkdaşları tərəfindən ilkin tibbi yardım göstərilir və dərhal təcili tibbi yardım çağırılır. Tibbi müayinənin nəticələri qeydə alınır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə, eləcə də müraciət olduqda həmin şəxsin vəkilinə

¹ “Əhəlinin Sağlamlığının qorunması haqqında” 26 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 23

² “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 22-ci maddəsi

³ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, bənd 27.4.

⁴ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, bənd 35.1.

⁵ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, bənd 2.6.

təqdim edilir (4 nömrəli əlavə)¹. Qarnizon tibb xidmətinin rəisi qarnizon hauptvaxtında saxlanılan həbs edilənlərin tibbi müayinəsini və onlara tibbi yardım göstərilməsini təşkil etməlidir². Qarnizon hauptvaxtının rəisi xəstələnmiş həbs edilənlər haqqında qarnizon tibb xidməti rəisinə xəbər verməli və xəstəni müalicə müəssisəsinə göndərmək zərurəti haqqında həkimin rəyi olduqda, bu barədə qarnizon hərbi komendantına məlumat verməlidir³. Lakin bu tibbi müayinənin hansı formada keçirilməsi və nəticələrinin tibbi kitabçalara yazılması məqamları açıqlanmamışdır. Maddənin tətbiqində çətinlik yaranmaması üçün təklif edirik ki, “Hauptvaxt haqqında” Əlavəyə, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda olduğu kimi, hauptvaxtlarda saxlanan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin tibbi müayinələrinin keçirilməsi qaydaları və müayinənin nəticələrinin tibbi kitabçalara yazılmasının zəruriliyi məzmununda maddələr əlavə edilməlidir.

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərinə qəbulu, eləcə də onların həbs yerlərində saxlandığı vaxt tibbi müayinədən keçirilmələri və bu müayinənin nəticələrinin tibbi sənədlərə yazılaraq saxlanması hər iki tərəf üçün, həm həbs yerlərinin idarəetmələrinin hüquqlarının, həm də şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının qorunması baxımından əhəmiyyətli və vacibdir. Belə ki, pis rəftar və işgəncə faktları iddaları ilə çoxsaylı ərizələri araşdıran İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi icraatında olan işlər üzrə AİHK-nın A3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması ilə bağlı məhkəmə qərarları çıxararkən sübutlar qismində bu tibbi sənədlərdən geniş istifadə edir. Tibbi müayinənin nəticələrinin sənədləşdirilməsi və bu sənədlərə məlumatların müfəssəl yazılması həbs yerlərinin idarəetməni, işçi və tibbi personalı əsassız iddialardan (müxtəlif niyyətlə yazılmış şər və böhtan xarakterli) müdafiə etməkdə də vacib rol oynayır. Odur ki, həbs yerlərinin idarəetməsi tibbi məlumatların qeydiyyatı və saxlanması məsələsinə səhlənkar yanaşmamalıdır.

İQAK-ın Azərbaycanla bağlı 29.03-06.04.2016-cı il tarixli başçəkəməyə əsaslanan dövrü hesabatında Bakı və 2 saylı Gəncə istintaq təcridxanalarında tibbi xidmətlə bağlı Komitə tərəfindən dəfələrlə tövsiyə olunan 7/24 vaxt rejimində yeni gətirilən həbs edilmiş şəxslərin operativ tibbi müayinədən keçirilməsini müsbət məqam kimi qeyd etməklə yanaşı, həbs edilmiş şəxslər üçün açılmış fərdi tibbi kartlar və tibbi qeydlərin zəif aparılması, bəzi hallarda isə məlumatın olmamasını, ya da çox qısa olmasını mənfi hallar kimi qeyd etmişdir⁴. İQAK-ın (CPT) Monteneqro ilə bağlı 2022-ci il tarixli dövrü hesabatında Komitə üzvlərinin baş çəkdiyi Spuz və Bielo-Pole istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərin tibbi müayinədən keçirilərək, tibbi qeydlərin yazılması zamanı məxfiliyin qorunmasını müsbət hal kimi, tibbi müayinələrin keçirilməsi zamanı

¹ “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi”, bənd 39

² Yəni orada, bənd 51

³ <https://rm.coe.int/16808c5e43> CPT Periodic visit to Azerbaijan: 29/03/2016 - 08/04/2016 CPT report, par.121,122

⁴ <https://hudoc.cpt.coe.int/eng?i=p-mne-20220607-en-17> Montenegro: visit 2022 CPT/Inf (2023) 10 | Section: 17/24 | Date: 23/11/2022, par. 93

isə məxfiliyin qorunmamasını – Spuz istintaq təcridxanasında tibbi müayinə otağı ilə xidməti personalın otağı arasında nazik plastik lövhə olmasına baxmayaraq, müayinənin xidməti personalın gördüyü və eşitdiyi şəraitdə həyata keçirilməsini, Bielo-Pole istintaq təcridxanasında isə təcridxananın işçilərinin həbs edilmiş şəxslərin tibbi müayinəsində həmişə bilavasitə iştirak etməsini mənfi hal kimi qeyd etmişlər.

Şərh edilən Qanunun 33.3-cü maddəsinə əsasən, həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin prosessual hərəkətlərdə iştirak etməsi ilə əlaqədar onun barəsində aşağıdakı məlumatlar qeydə alınır:

33.3.1. prosessual hərəkəti həyata keçirən orqan;

33.3.2. prosessual hərəkətin yeri və vaxtı;

33.3.3. prosessual hərəkətin keçirilməsindən əvvəl və sonra müşahidə olunan bədən xəsarətləri və prosessual hərəkət zamanı yol verilən hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayət.

Həbs yerlərində saxlanan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin saxlandığı müddətdə şəxsi təhlükəsizlikləri qorunmaqla, saxlanmalarına dair məsuliyyət həbs yerləri müdiriyyətinin üzərinə düşür. Bu müddətdə onlar barəsində prosessual hərəkətlərin aparılması zərurəti yarandıqda bu prosessual hərəkətlər müəyyən hallarda həbs yerlərində, müəyyən hallarda isə bilavasitə cinayət təqibini həyata keçirən orqanın yerləşdiyi yerdə aparılır. Odur ki, yuxarıda qeyd olunan məlumatların qeydiyyatının dəqiq aparılması həm tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin şəxsi təhlükəsizliklərinin qorunması baxımından, həm də prosessual hərəkətin keçirilməsindən əvvəl və sonra müşahidə olunan bədən xəsarətləri və prosessual hərəkət zamanı yol verilən hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətlər təsdiq olunduğu təqdirdə bu əməllərə yol vermiş həbs yerləri və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın işçilərinin məsuliyyət məsələsinin qanuni və ədalətli araşdırılması baxımından son dərəcə vacibdir. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsindən əvvəl və sonra tibbi müayinədən keçirilirlər və bu müayinələrin nəticələri saxlanılan şəxslərin barəsində açılmış tibbi tarixçələrdə (kitabçada) yazılır. Qeyd olunan məzmununda şikayətlərin araşdırılması zamanı bu işlərin təhqiqatını aparan cinayət təqibi orqanları tərəfindən qeyd olunmuş tibbi məlumatlardan sübut qismində geniş istifadə edilir. Milli qanunvericiliklə yanaşı, beynəlxalq sənədlər və İHAM-ın qərarları həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin prosessual hərəkətlərdə iştirakları ilə əlaqədar hüquqlarının qorunması baxımından ciddi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, AR CPM-in 161.3-cü maddəsinə əsasən, istintaq təcridxanasının müdiriyyəti tərəfindən həbs edilmiş şəxsin prosessual hərəkətlərdə iştirak etməsi ilə əlaqədar onun barəsində aşağıdakı məlumatlar qeydə alınır: prosessual hərəkəti həyata keçirən orqan (maddə 161.3.1), prosessual hərəkətin yeri və vaxtı (maddə 161.3.2), prosessual hərəkətin keçirilməsindən əvvəl və sonra müşahidə olunan bədən xəsarətləri və prosessual hərəkət zamanı yol verilən hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayət (maddə 161.3.3). Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin iştirak etdikləri istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin protokolları ilə tanış olmaq, proto-

koldakı yazıların düzgünlüyü və tamlığı barədə qeydlərini vermək, istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirak edərkən qeyd olunması zəruri olan halların müvafiq protokola daxil edilməsini tələb etmək hüquqları var¹.

İstintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib-aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilə bilər. Bu hallarda həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirildikdə və geri qaytarıldıqda tibbi müayinədən keçirilir². Tibbi-sanitariya hissəsinin tibb işçisi yeni daxil olmuş, habelə prosessual hərəkətlərin keçirilməsi ilə bağlı təcridxanadan aparılan və geri qaytarılan həbs edilmiş şəxslərin təklidə xarici müayinəsini keçirir, bu barədə onların tibb kitabçasında müvafiq qeydlər aparır. Tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatların ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməsi üçün dərhal həbs yerinin müdiriyyətinə çatdırılır³. İstintaq təcridxanasında saxlanılma zamanı həbs edilmiş şəxslər onlara aidiyyəti olan bütün prosessual hərəkətlər barədə məlumatlandırılmaq hüququna malikdirlər⁴. APQ-yə əsasən, məhbuslar onlara aidiyyəti olan bütün prosessual hərəkətlər, əgər onlar məhkum edilmişlərsə, cəza müddəti və vaxtından əvvəl azad edilmə imkanları barədə məlumatlandırılırlar⁵. İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti cinayət işləri üzrə istintaq və digər prosessual hərəkətləri aparan təhqiqatçıların və ya müstəntiqlərin, təhqiqata və ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorların, məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakimlərin, habelə vəkillərin və prosessual hərəkətlərin aparılmasında iştirak edən digər şəxslərin iş vaxtı müddətində istintaq təcridxanasına daxil olmalarını təmin edir⁶. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə istintaq təcridxanasında istintaq hərəkətlərinin və yaxud digər prosessual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaradılır⁷. MSY-də saxlama zamanı tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər aidiyyəti olan bütün prosessual hərəkətlər barədə məlumatlandırılmaq hüququna malikdirlər⁸. MSY-nin müdiriyyəti cinayət prosesini həyata keçirən orqanın yazılı göstərişinə əsasən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə həbs yerində istintaq hərəkətlərinin, yaxud digər prosessual hərəkətlərin aparılmasına şərait yaratmalıdır⁹. Cinayət prosesini həyata

¹ CPM, maddə 90.7.18. və 91.5.19.

² CPM, 159-1.5-ci maddə

³ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, bənd 5.9.

⁴ Yənə orada, bənd 8.1.5.

⁵ European Prison Rules, par. 30.3.

⁶ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, bənd 21.1.

⁷ Yənə orada, 21.6.

⁸ “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, bənd 4.1.5.

⁹ Yənə orada, bənd 11.1.

keçirən orqanın tələbi ilə prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi məqsədilə göndər-mək barədə qarovul rəisinə yazılı sərəncamlar vermək Qarnizon hauptvaxtı rəisinin vəzifəsidir¹.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbsdə saxlama zamanı onlara aidiyyəti olan bütün prosessual hərəkətlər barədə məlumatlandırılmaq hüququna malikdirlər².

V. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxa biləcək praktiki problemlər

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra onun tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə məlumat verməsi hüququ və bu hüququn həbs yerlərinin rəisləri tərəfindən təmin edilməsi həmin şəxslə-rin xarici mühitlə əlaqələrinin davamlılığının saxlanması məqsədinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin “Hauptvaxt haqqında” Əlavəsində tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların hauptvaxta qəbulu və qeydiyyatı zamanı onların dərhal tibbi müayinə-dən keçirilməsi, üzərində müşahidə olunan hər hansı bədən xəsarətləri və onların həbs yerinə daxil olanadək məruz qaldıqları hər hansı işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barədə şikayətin olub-olmaması, tibbi məlumatların xəstəlik kitabçala-rına yazılmasının zərurliyi məzmununda maddələr nəzərdə tutulmamışdır.

Yalnız həmin Əlavənin 28-ci maddəsində qeyd edilir ki, “həbs edilənlər həftədə bir dəfə qarnizon hərbi komendantının (hərbi hissə qərargahı rəisinin) müəyyən etdiyi vaxtda hamamda çimməlidirlər. Bu günlərdə həbs edilənlər tibbi müayinədən də keçirilir”. Lakin qeyd edilənlərdən görünür ki, bu müddəa həm şərh etdiyimiz Qanunun tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin qəbulu və qeydiyyatı ilə bağlı tələblərinə, həm də APQ və İQAK-ın onların təxirəsalınmaz və dərhal tibbi müayinədən keçirilməsi ilə bağlı standart və tələblərinə ziddir. Qanunun 33.1.17-ci maddəsi həbs yerlərinin mü-dirliyinin (rəislərinin) üzərinə həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora bu barədə məlumat vermək öhdəliyi qoymuşdur.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda bu məzmununda (həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış məlumat vermə) müddəa təsbit edilməmişdir.

Həmçinin, şərh olunan normada məlumat vermənin hansı qaydada yazılı və ya şifahi həyata keçirilməsi təsbit olunmamışdır. Təcrübədə həbs yerlərinin rəisləri bu mə-lumatlandırmanı həm yazılı, həm də şifahi (telefon vasitəsilə) həyata keçirirlər. Həbs yerlərinin rəisləri tərəfindən göndərilən yazılı xəbərdarlıqlar müəyyən hallarda ibtidai

¹ Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsi, bənd 52

² “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 15-ci maddəsi

araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həbs müddətləri bitəndən sonra və yaxud ən yaxşı halda müddətin bitdiyi gün və ya bir gün qalmış daxil olur (poçt gecikmələri səbəbindən).

Şərh edilən Qanunun 33.1.19-cu maddəsinə əsasən, AR CPM və şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal həbsdən azad etmək həbs yerlərinin müdiriyyətinin (rəislərinin) vəzifəsidir.

Qeyd olunan vəzifənin həyata keçirilməsinin şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsi və AR CPM-in müvafiq maddələri ilə tənzimlənməsinə baxmayaraq, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda istintaq təcridxanası rəisinin həbs edilmiş şəxsi dərhal həbsdən azad etmək vəzifəsini təsbit edən əsaslar və qaydalar əks olunmamışdır.

Maddə 34. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində saxlanması qaydası

34.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər bu Qanunun 29-cu, 30-cu və 35-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş tələblər nəzərə alınmaqla ümumi və ya birnəfərlik kameralarda saxlanılırlar.

34.2. Həbs edilmiş şəxslərin birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı əsasında həyata keçirilir.

34.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər aşağıdakı hallarda birnəfərlik kameralarda yerləşdirilə bilirlər:

34.3.1. birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər yazılı ərizə ilə müraciət etdikdə;

34.3.2. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün yaranmış təhlükənin qarşısının alınması məqsədi ilə;

34.3.3. bu Qanunun 35-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş ayrılıqda saxlama tələblərinin başqa cür yerinə yetirilməsi qeyri-mümkün olduqda.

34.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin başqa kameralarda olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə danışıqları, yazışmaları, onlardan birinin digərinə hər hansı əşya verməsi qadağandır.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində ümumi və birnəfərlik kameralarda saxlanılmasına dair tələblər, onların ümumi və birnəfərlik kameralara yerləşdirilməsinin əsasları, birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməyə yol verilən hallar, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin başqa kameralarda olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə danışıqları, yazışmaları, onlardan birinin digərinə hər hansı əşya verməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində ümumi və birnəfərlik kameralarda saxlanılmasına dair tələbləri, onların ümumi və birnəfərlik kameralara yerləşdirilməsinin əsaslarını, birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməyə yol verilən halları, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin başqa kameralarda olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə danışıqlarını, yazışmalarını, onlardan birinin digərinə hər hansı əşya verməsi ilə bağlı qaydaları müəyyənləşdirmək və həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Federal Qanunun 32-ci maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanması qaydalarını müəyyən edir. Qeyd olunur ki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər sözügedən Federal Qanunda nəzərdə tutulan qaydalara uyğun olaraq ümumi və ya birməfərlək kameralarda saxlanılırlar. Bu şəxslərin bir sutkadan artıq müddətə birməfərlək kamerada saxlanılmasına prokurorun razılığı alınmaqla həbs yerinin rəisinin əsaslandırılmış qərarı ilə yol verilir. Federal Qanunun qeyd olunan maddəsində göstərilmişdir ki, həbs yerlərində ayrılıqda saxlama tələblərinin başqa cür yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin həyat və sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə və şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin ərizəsi əsasında bu şəxslərin birməfərlək kameraya yerləşdirilməsi zamanı prokurorun razılığı tələb olunmur.

Federal Qanunun 38-ci maddəsində tənbeh tədbiri kimi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin 15 sutkayadək (yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün 7 sutkayadək) karsərə və ya birməfərlək kameraya salınması nəzərdə tutulmuşdur. Göründüyü kimi, şərh olunan Qanundan fərqli olaraq Federal Qanun birməfərlək kamerada yerləşdirməni həm də tənbeh tədbiri kimi nəzərdə tutmuşdur.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan Qanuna və cinayət-prosessual qanunvericilikdə verilən anlayışa uyğun olaraq norma aşağıdakı həbs yerlərinə şamil edilir: istintaq təcridxanaları, müvəqqəti saxlama yerləri və Silahlı Qüvvələrinin və qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları¹. Bundan başqa, şərh olunan Qanunun 4.2-ci maddəsində göstərilir ki, səfərə çıxmış gəmidə cinayət törətməkdə şübhəli olduğuna görə dəniz gəmisinin kapitanı və ya onu əvəz edən şəxs tərəfindən CPM-ə uyğun olaraq tutulmuş şəxs bunun üçün xüsusi ayrılmış yerlərdə saxlanılır.

Bu maddədə nəzərdə tutulan normalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində ümumi və ya birməfərlək kameralarda saxlanılma məsələsinin həll olunması zamanı tətbiq edilir.

¹ Şərh olunan Qanun, m.4 və AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, m. 7.0.38

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

34-cü maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərhı;

Ümumi kamera – şərh olunan Qanun kontekstində ümumi kamera dedikdə, iki və daha artıq tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin saxlanması üçün nəzərdə tutulan kameralar;

Birnəfərlik kamera – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində təkbaşına saxlanması üçün nəzərdə tutulan kameralar;

Birnəfərlik kamerada saxlama – məhkumların insan təması olmadan gündə 22 saat və ya daha çox müddətə təkbaşına kamerada saxlanmasıdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları”nın 43-cü Qaydası uzunmüddətli birnəfərlik kamerada saxlamayı qadağan edir. Bu Qaydalara görə, uzunmüddətli birnəfərlik kameralarda saxlanma dedikdə, ardıcıl 15 gündən çox müddətə birnəfərlik kameralarda saxlanma nəzərdə tutulur¹. İQAK “birnəfərlik kamerada yerləşdirmə” dedikdə, məhkəmə qərarı nəticəsində və ya həbsxana sistemində tətbiq edilən intizam tənbehi tədbiri, yaxud qabaqlayıcı inzibati tədbir və ya müvafiq məhkumun müdafiəsi üçün tədbir qismində məhkumun digər məhkumlardan ayrı saxlanmasını nəzərdə tutur².

İstintaq təcridxanasının müdiriyyəti – bax: şərh olunan Qanunun 7.2-ci maddəsi və şərhı;

Həyat və sağlamlıq üçün yaranmış təhlükə – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatı üçün yaranmış təhlükə dedikdə, şəxsin ölümünə səbəb ola biləcək, sağlamlığı üçün yaranmış təhlükə dedikdə isə onun sağlamlığına az ağır, ağır və s. zərər vura biləcək vəziyyətin yaranması başa düşülür³.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

Həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər ümumi və ya birnəfərlik kameralarda saxlanılırlar. Maddənin mətnindən də görünür ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin birnəfərlik kameralarda saxlanılmasına müstəsna hallarda yol verilir. Şərh edilən maddədə isə bu halların dairəsi dəqiq müəyyən olunmuşdur.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş müxtəlif kateqoriyalı şəxslər kameralara yerləşdi-

¹ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Rule 44

² <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680696a88> p. 40, para.54

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. 1-ci hissə. Bakı: Hüquq Yayın Evi 2018, s.172

rilərkən müxtəlif meyarlar – yaş, cins, məhkumluq, sağlamlıq vəziyyəti nəzərə alınır. Bu qayda beynəlxalq standartlarla üst-üstə düşür. Belə ki, BMT-nin “Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları”na görə (Nelson Mandela Qaydaları) müxtəlif kateqoriyalı şəxslər onların cinsi, yaşı, əvvəlki məhkumluğu, həbsin hüquqi əsası və rəftar zəruriyyətləri nəzərə alınmaqla ayrı-ayrı müəssisələrdə və ya müəssisələrin hissələrində saxlanılırlar¹. Buna uyğun olaraq: a) kişilər və qadınlar mümkün qədər ayrı-ayrı müəssisələrdə saxlanılmalı, həm kişiləri, həm də qadınları qəbul edən bir müəssisədə isə qadınlar üçün ayrılmış bütün binalar tamamilə ayrı olmalıdır; b) tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər barəsində hökm çıxarılmış şəxslərdən ayrı saxlanılmalıdır; c) borc və ya digər mülki öhdəliklərinə görə həbs edilmiş şəxslərlə cinayət əməlinə görə həbs edilən şəxslər ayrı saxlanılmalıdır; d) yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar böyüklərdən ayrı saxlanılmalıdır².

İQAK qeyd edir ki, müvafiq dövlət orqanları birnəfərlik kameraya yerləşdirmə tədbirini məhkumların risk altında olduğu konkret vəziyyətləri həll etmək üçün uzunmüddətli və qənaətbəxş həll yolu kimi görməməlidir³. Əksinə, müvafiq səlahiyyətli orqanlar birnəfərlik kamerada yerləşdirmə əvəzinə həll yolu kimi bütün qabaqlayıcı tədbirləri (məhkumların təfərrüatlı təsnifatı və ya “dinamik təhlükəsizliyin” yaradılması kimi) və bütün islahedici tədbirləri (misal üçün, kameraların və ya sektorların yenidən yığılması və ya mübahisələrin sülh yolu ilə həllinin təşviqi kimi) nəzərdən keçirməlidirlər.

Birnəfərlik kamerada saxlama tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin psixi, somatik və sosial sağlamlığına mənfi təsir göstərə bildiyi üçün İQAK tərəfindən birnəfərlik kameralarda saxlanılan məhkumların vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirilir⁴. Bu təsir birdən-birə meydana gələ və müddətin uzunluğuna görə arta bilər. Bu, öz nəticəsini ümumi kameralarda saxlanılan şəxslərə nisbətən birnəfərlik kameralarda saxlanılan şəxslər arasında intihar hallarının çoxluğunda göstərir⁵.

Qeyd edilən səbəblərə görə, Avropa Penitensiar Qaydaları birnəfərlik kameraların istifadəsinə məhdudiyyətlər qoyur. Şəxslərin birnəfərlik kamerada saxlanılması barədə qərar şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsindən sonra qəbul edilməlidir. Bu zaman müəssisənin həkimləri birnəfərlik kamerada saxlanılan şəxslərin psixi və fiziki sağlamlılıqlarına nəzarəti davam etdirməlidirlər⁶. Həkimlər birnəfərlik kamerada saxlanılma nəticəsində şəxsin səhhətinin pisləşdiyini müəyyən etsələr, bu saxlanılmaya xitam verilməli və ya onu dayandırılmalıdırlar.

Hazırkı Qanunda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yazılı ərizəsi onların birnəfərlik kamerada yerləşdirilməsinin əsaslarından biri kimi müəyyən edilmişdir.

Şəxsin yazılı ərizə ilə müraciət edərək birnəfərlik kamerada saxlanılmaq istəyi-

¹ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Rule 11

² Yenə orada

³ <https://rm.coe.int/168073428b>

⁴ <https://rm.coe.int/168073428b>, par. 53

⁵ Yenə orada

⁶ Guidance document on the European Prison Rules, s. 130

nin bir sıra səbəbləri ola bilər: şəxsin öz həyat və sağlamlığının təhlükəsizliyi haqqında şübhələrinin olması, sağlamlıq vəziyyəti, ümumi kamerada qalmasını çətinləşdirən fiziki qüsurlar və ya məhkəməyə hazırlaşmaq və s. Bununla belə, ərizədə göstərilən səbəblər araşdırılmalı, araşdırmanın nəticəsinə uyğun olaraq həll edilməlidir.

Araşdırmanın nəticəsində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyat və sağlamlığı üçün real təhlükənin mövcud olduğu məlum olarsa və onun birmənfəqlik kamerada yerləşdirilməsi mümkün deyilsə, başqa ümumi kameraya keçirilməsi məsələsinə baxılmalıdır.

Birmənfəqlik kameraya yerləşdirmə digər məhkumlardan müdafiəyə ehtiyacı olan məhkumların həyat və sağlamlığı üçün yaranmış təhlükənin qarşısının alınması məqsədi güdə bilər¹. Müstəsna hallarda müvafiq dövlət orqanı həbs olunan şəxsi digər məhkumların zorakı hərəkətlərindən qorumaq üçün təcrid edə bilər². Məhkum etnik mənşəsinə və ya dininə, siyasi əqidəsinə, cinsi oriyentasiyasına və ya hər hansı digər səbəbə görə təhdid edildikdə, müdafiə tədbiri qismində birmənfəqlik kameraya yerləşdirilə bilər³. Bu cinayətin xarakteri, hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq, cinayətkar dəstələrarası rəqabət, həbs yeri daxilində və ya ondan kənarda borclar və ya şəxsin ümumi həssaslığı ilə şərtlənə bilər⁴. Bu halda da təcrid olunacaq şəxsin razılığı önəmlidir. Həmin şəxsə həm də birmənfəqlik kamerada yerləşdirilmə xahişi ilə həbs yerinin rəhbərliyinə müraciət etmək üçün şərait də yaradılmalıdır⁵.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyat və sağlamlığı üçün yaranmış təhlükənin qarşısının alınması üçün istintaq təcridxanasının rəisi həbs edilmiş şəxsin birmənfəqlik kameraya yerləşdirilməsinə dair qərar qəbul edir. Həbs edilmiş şəxsin birmənfəqlik kameraya keçirilməsi mümkün olmadıqda, təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə cərimə təcridxanasının kameralarından müvəqqəti istifadə edilməsinə yol verilir⁶.

Həbs edilmiş şəxsin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün onun cərimə təcridxanasında və ya birmənfəqlik kamerada yerləşdirilməsi tənbeh tədbiri hesab edilmir və ona belə yerlərə tənbeh tədbiri qaydasında keçirilmiş həbs edilmiş şəxslər üçün tətbiq olunan məhdudiyyətlər şamil olunmur⁷.

Birmənfəqlik kameralardan xüsusi təhlükəli hesab edilən (terrorçu və ya cinayətkar qrupların üzvləri olduğu ehtimal edilən) və ya idarə edilməsi çətin olan (psixi pozuntudan əziyyət çəkən insanlar) müəyyən kateqoriyalı şəxslər üçün həbs rejimi kimi istifadə edilməməlidir⁸.

¹ "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m. 34.3.2

² Solitary confinement: Analysis <https://www.apr.ch/knowledge-hub/dfd/solitary-confinement>

³ Yenə orada, həmçinin bax: Monitoring Solitary Confinement in Prison. A Handbook for National Preventive Mechanisms, Rome, March 2021, p. 20, para.2.1.4

⁴ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680696a88>

⁵ Sharon Shalev. A sourcebook on solitary confinement, Mannheim Centre for Criminology, 2008, p.25

⁶ "İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları", m. 38.2

⁷ Yenə orada

⁸ Sharon Shalev. A sourcebook on solitary confinement, Mannheim Centre for Criminology, 2008, p.25

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsinin digər əsası şəxslərin həbs yerlərində ayrılıqda saxlanma tələblərinin başqa cür yerinə yetirilməsinin mümkün olmamasıdır. Şərh olunan Qanunun 35-ci maddəsinə görə həbs yerlərində qadınlar kişilərdən, yetkinlik yaşına çatmayanlar yetkinlik yaşına çatarlardan, ilk dəfə cinayət törətmiş şəxslər əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkmiş şəxslərdən, CİM-də nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər, barəsində qanuni qüvvəyə minmiş hökm olan məhkumlardan, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi ilə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər bir-birindən, tutulmuş və ya həbs edilmiş məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçiləri digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onların həyat və ya sağlamlığına təhlükə törədən digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən (həbs yerinin müdiriyyətinin və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ilə), ağır yoluxucu xəstəliyə düşər olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tibbi rəy əsasında sağlam şəxslərdən, zərurət olduqda isə həm də bir-birindən, özü və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi kameralarda təcrid edilməklə digər şəxslərdən ayrı saxlanılırlar. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yerləşdirilməsini bu qaydalara uyğun formada həyata keçirmək mümkün olmadıqda, onlar birnəfərlik kameraya yerləşdirilə bilərlər.

Qanuna görə həbs edilmiş şəxslərin birnəfərlik kameralarda yerləşdirilməsi istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı əsasında həyata keçirilir. Qərarla həbs edilmiş şəxsin təcrid edilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır və onun hansı müddətə birnəfərlik kameraya yerləşdirildiyi göstərilir. Həbs edilmiş şəxs birnəfərlik kamerada saxlandığı müddətdə nəzarətçi otağında saxlanılır¹.

Birnəfərlik kameralarda saxlanılan həbs edilmiş şəxslərin üzərində gücləndirilmiş nəzarət və müşahidə təşkil olunur. Həbs edilmiş şəxsin birnəfərlik kamerada saxlanılması və burada saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlar həbs edilmiş şəxsə imza etdirilməklə elan edilir. Bu qərara istintaq təcridxanasının rəisi tərəfindən bir aydan gec olmayaraq yenidən baxılır. Həbs edilmiş şəxs birnəfərlik kameraya keçirilmə barədə qərardan yuxarı vəzifəli şəxsə və məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir².

İstintaq təcridxanalarının rəisləri, onların müavinləri, xidmət sahələrinin rəisləri, böyük inspektorlar (rəisin növbətçi köməkçiləri), tibbi-sanitariya hissəsinin tibb işçiləri hər gün cərimə təcridxanasına və birnəfərlik kameralara baş çəkirlər və bu barədə qeydlər aparırlar. İstintaq təcridxanalarının rəhbərliyi tərəfindən həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma şəraiti yoxlanılır, ehtiyacı olan şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, müəyyən edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması və həbs edilmiş şəxslərin əsaslı şikayətlərinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülür. Bu barədə müvafiq şəxslər tərəfindən xüsusi jurnalda və həbs edilmiş şəxslərin tibb kitabçasında qeydlər aparılır³.

¹ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, 19 nömrəli əlavə

² Yenə orada, m. 5.13

³ Yenə orada, m. 35

Şərh olunan Qanunun 34.4-cü maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin başqa kameralarda olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə danışıqları, yəzişmaları, onlardan birinin digərinə hər hansı əşya verməsi qadağandır. Başqa kameralarda saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər arasında ünsiyyətin məhdudlaşdırılması, başlıca olaraq, onların istintaqın gedişinə mane ola biləcək fəaliyyətlərinin qarşısının alınması, həbs yerlərində qaydaların qorunması və təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədlərini güdür.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydalarına əsasən, birnəfərlik kamerada saxlama heç vaxt uşaqlara, hamilə qadınlara, süd verən analara və ya həbsxanada körpələri olan valideynlərə münasibətdə tətbiq oluna bilməz¹.

Avropa Penitensiar Qaydaları birnəfərlik kameralarda saxlanılma üçün müddətlərin dövlətlərin milli qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmasını tövsiyə edir.

Bununla belə, dövlətlər birnəfərlik kamerada saxlamanın tətbiq edilə biləcəyi maksimum müddəti dəqiq müəyyən etməyə borcludurlar.

Müddətlər müəyyən edilərkən Ümumdünya Tibb Assosiasiyası kimi ekspert orqanlar tərəfindən qəbul edilən maksimum müddətləri nəzərə almalıdırlar².

Müəyyən edilən müddət həddindən artıq uzun olduğu təqdirdə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsi ilə qorunan işgəncəyə, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalmama hüququnun pozulması əsas götürülərək pozulmuş hüququn bərpası məqsədilə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət oluna bilər³.

BMT-nin “Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları”na (Nelson Mandela Qaydaları) əsasən (qayda 44), birnəfərlik kamerada saxlama dedikdə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin insan təması olmadan gün ərzində 22 saat və ya daha çox kamerada saxlanılması başa düşülür. Uzunmüddətli birnəfərlik kamerada saxlama dedikdə isə 15 gündən artıq müddətdə birnəfərlik kamerada saxlanılma nəzərdə tutulur.

Birnəfərlik kamerada saxlama yalnız müstəsna hallarda, son zərurət kimi və yalnız səlahiyyətli orqanın icazəsi əsasında tətbiq edilir. Əqli və ya fiziki qüsurları olan şəxslərin vəziyyətinin bu cür tədbirlərlə ağırlaşacağı hallarda, birnəfərlik kamera tətbiq edilməməlidir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının cinayətlərin qarşısının alınması və cinayət ədalət mühakiməsi sahəsində digər standart və normalarında qeyd edildiyi kimi, qadın və uşaqlarla bağlı işlərdə birnəfərlik kamera həbslərinin və oxşar tədbirlərin tətbiqinin qadağan edilməsi davam edir⁴.

¹ Guidance document on the European Prison Rules, s. 128

² Yəni orada, s. 130

³ Yəni orada, s. 130

⁴ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Rule 45

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi tərəfindən çıxarılan qərarlarda da tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin birnəfərlik kameralarda saxlanması ilə bağlı məsələlər öz əksini tapır.

“Ramirez Sançes Fransaya qarşı” işdə¹ siyasi məsələlərlə bağlı həbs olunan ərizəçi 1994-cü il avqustun ortalarında həbs olunduğu andan 2002-ci ilin 17 oktyabrına qədər (xüsusən də La Sante həbsxanasında) birnəfərlik kamerada saxlanıldığını iddia etmiş və beləliklə, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozulduğunu iddia edərək Məhkəməyə müraciət etmişdir. Məhkəmə qərara aldı ki, işlə bağlı 3-cü maddənin pozulması baş verməmişdir. Çünki şəxsin birnəfərlik kamerada saxlanması barədə qərarın çıxarılması əsaslandırılmışdır – ərizəçinin öz terror qruplaşması ilə əlaqəsini bərpa etməsinə mane olmaq, digər məhkumlar arasında terrorçuluğu təbliğ etməsinin və onun həbsxanadan qaçması üçün plan qurmasının qarşısını almaq, həbsxanada baş verən iğtişaşlar zamanı onun davranışlarına nəzarət etmək məqsədi daşmışdır. Bununla belə, o, birnəfərlik kamerada saxlanıldığı müddətdə mütəmadi olaraq həkim nəzarətindən keçirilmiş və tədbirin tətbiqinin onun fiziki və psixi sağlamlığında hər hansı pisləşməyə səbəb olmadığı sənədlərdə göstərilmişdir.

“Rzaxanov Azərbaycana qarşı” işdə² Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ölüm (sonradan ömürlük azadlıqdan məhrumetmə) cəzası verilən ərizəçinin birnəfərlik kameraya salınmasının səbəbi onun nəzarətçilərə qarşı münasibəti, daxili intizam qaydalarını pozması və müxtəlif orqanlara əsassız şikayətlər göndərməsi olmuşdur. Məhkəmə müəyyən edir ki, müxtəlif orqanlara şikayət göndərilməsi cəza tədbiri kimi birnəfərlik kameraya yerləşdirmənin əsası ola bilməz. Bu əsas həm də milli qanunvericilikdə də öz əksini tapmamışdır. Həmçinin, ərizəçinin 2008-ci ilin 14 fevralından 25 iyuluna-dək birnəfərlik kamerada saxlanması üçün həbsxana müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı mövcud deyildir. Məhkəmə, həm də müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin vəziyyəti gecə-gündüz hər hansı əyləncəli və maarifləndirici məşğələlərə cəlb edilmədən birnəfərlik kamerada saxlanması və insanlarla əlaqəsinin kəsilməsi ilə əlaqədar olaraq pisləşmişdir. Bu səbəbdən ərizəçinin müvafiq həbsxanada saxlanması zamanı üzləşdiyi çətinliklər və əziyyət azadlıqdan məhrum edilmə zamanı mütləq müşayiət olunan məhdudiyyətlərin dərəcəsi həddindən artıq olmuş və qeyri-insani və alçaldıcı rəftar kimi hesab edilməlidir. Beləliklə, Məhkəmə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun mövcud olduğuna qərar vermişdir.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin “Məhkumların birnəfərlik kamerada saxlanması” adlı 21-ci Ümumi Hesabatına görə (CPT/Inf(2011) 28-part2), birnəfərlik kameralar azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin onsuz da çox məhdudlaşdırılmış hüquqlarını daha da məhdudlaşdırır. Bu tədbirin tətbiqinin nəzərdə tutduğu əlavə məhdudiyyətlər şəxsin həbsdə olmasının təbii hissəsi deyil və onların tətbiqinin əsaslı olub-olmadığını yoxlamaq üçün Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddəalarında yer alan və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda işlənmiş ənənəvi testləri tətbiq etmək məqsədəuyğun olardı.

¹ “Case of Ramirez Sanchez v. France”. Application 59450/00, 04.07.2006

² “Case of Rzaxanov v. Azerbaijan”. Application 4242/07, 04.07.2013

Birnəfərlik kameralar digər məhkumlar üçün minimum yerləşdirmə standartlarına cavab verməlidir. Buna görə də bu hücrələr kifayət qədər ölçüdə olmalı, təbii işıqdan faydalanmalı, süni işıqlandırmaya (hər iki halda işıq oxumaq üçün kifayət qədər olmalıdır), lazımi istilik və ventilyasiyaya malik olmalıdır. Kamerada həmçinin həbsxana işçiləri ilə əlaqə vasitələri olmalıdır. Məhkumların təbii ehtiyaclarını hər zaman və lazımi qaydada ödəmələrinə və ən azı normal həbsxana şəraitində olan məhkumlar qədər tez-tez düş qəbul etmələrinə imkan verən tədbirlər görülməlidir. Birnəfərlik kamerada saxlanılan məhkumlara normal həbsxana paltarı geyinməyə icazə verilməli və onlara verilən yeməklər normal həbsxana yeməyi olmalı, o cümlədən zəruri hallarda xüsusi pəhriz rejimləri də daxil olmalıdır. Belə məhkumların istifadə etdiyi idman meydançası onların bədənlərini həqiqətən məşq etdirməyə imkan verəcək və hava şəraitindən müdafiəni təmin edəcək qədər böyük olmalıdır.

BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının Xüsusi Məruzəçisinin “İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza üzrə aralıq hesabat”ında¹ göstərilir ki, birnəfərlik kameralar həssas şəxsləri, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayanları, əlilləri və cinsi azlıqları müdafiə etmək məqsədilə də istifadə olunur. Onlar öz xahişləri ilə və ya həbsxana rəsmilərinin qərarı ilə birnəfərlik kameraya salına bilərlər². Qeyd edilir ki, birnəfərlik kameralar həm də həbs yerlərindəki tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri idarə etmək üçün istifadə olunur. Dəstə üzvləri kimi təhlükəli olduğu müəyyən edilən və ya qaçma riski yüksək olan şəxslər birnəfərlik kameraya salına bilərlər. Eynilə, cinsi cinayət törədənlər, məlumat verənlər və keçmiş islah işləri və ya hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları kimi təhlükə altında olduğu müəyyən edilən şəxslərə özlərini həmkarlarından qorumaq üçün könüllü birnəfərlik kameranı seçməyə icazə verilir³.

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxan biləcək praktiki problemlər

Bu maddədə təsbit olunan normaların praktiki olaraq tətbiqi zamanı meydana çıxan problemlər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin birnəfərlik kameralarda qeyri-müəyyən müddətə saxlanılması, birnəfərlik kamerada saxlanılma ilə bağlı istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin qərarının əsaslandırılmaması ilə bağlı ola bilər.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun bir çox qərarlarında dəfələrlə istinad edilən hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin əsas aspektlərindən biri kimi çıxış edir və hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir müddəasının hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməsi olduqca vacibdir⁴. Bu prinsip hüquq normalarının keyfiyyəti ilə birbaşa

¹ Interim report of the Special Rapporteur of the Human Rights Council on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/66/268, 5.08.2011 <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n11/445/70/pdf/n1144570.pdf>

² Yenə orada, para. 42

³ Yenə orada, para. 43

⁴ Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosesual Məcəlləsinin 403.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 24 iyul 2020, <https://constcourt.gov.az/az/decision/1161>

əlaqədardır. Qanun onun əhatə dairəsinə düşən subyektlərin öz hərəkətlərinin nə ilə nəticələncəyini öncədən proqnozlaşdırmağa imkan verməlidir. Qanunun bu prinsipə uymaması, yəni hüquq normasının məzmununun qeyri-müəyyənliyi hüquq tətbiqetmədə məhdudiyyətsiz mülahizə üçün imkan yaratmaqla, hər bir normativ-hüquqi aktın əsasında dayanmalı olan qanunun aliliyi, qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik və ədalət prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxara bilər¹.

¹ Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 403.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 24 iyul 2020, <https://constcourt.gov.az/az/decision/1161>

Maddə 35. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralarda ayrılıqda saxlanması

35.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər kameralara onların yaşı, cinsi, əvvəlki məhkumluğu, səhhəti nəzərə alınmaqla yerləşdirilir.

35.2. Aşağıdakı tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərində ayrı saxlanılırlar:

35.2.1. qadınlar kişilərdən;

35.2.2. yetkinlik yaşına çatmayanlar yetkinlik yaşına çatarlardan;

35.2.3. ilk dəfə cinayət törətmiş şəxslər əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkmiş şəxslərdən;

35.2.4. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər, barəsində qanuni qüvvəyə minmiş hökm olan məhkumlardan;

35.2.5. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi ilə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər bir-birindən;

35.2.6. tutulmuş və ya həbs edilmiş məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçiləri digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən;

35.2.7. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onların həyat və ya sağlamlığına təhlükə törədən digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən (həbs yerinin müdiriyyətinin və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ilə);

35.2.8. ağır yoluxucu xəstəliyə düşər olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tibbi rəy əsasında sağlam şəxslərdən, zərurət olduqda isə həm də bir-birindən;

35.2.9. özü və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi kameralarda təcrid edilməklə digər şəxslərdən.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralara onların yaşı, cinsi, əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə yerində cəza çəkib-çəkməməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi və ya qərarı, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarı, keçmiş hüquqi statusu, səhhəti nəzərə alınmaqla yerləşdirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində saxlanılan daha həssas qruplardan olan şəxslərin cinayətkar aləmin təsirlərindən mühafizəsi, eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə cinayət təqibi həyata keçirilməsində yarana biləcək maneələrin aradan qaldırılması, həbs yerlərində yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması,

xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan, habelə özü və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olan şəxslərin ayrılıqda saxlanılmasının hüquqi əsaslarını yaratmaq və həbs yerlərində ümumi və tibbi təhlükəsizliyi təmin etməkdir.

Hazırda əksər dövlətlərin qanunvericilikləri cəmiyyətdən təcrid edilmiş şəxslərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının həbs yerlərində ayrılıqda saxlanılması barədə müddəaları nəzərdə tutur. Bu qayda kriminal keçmişə malik olan şəxslərin ilk dəfə cinayət törətməkdə şübhəli bilindiklərinə görə həbs edilmiş şəxslərdən, müxtəlif cinsə mənsub olan şəxslərin bir-birindən, həmçinin digər səbəblərə görə müxtəlif kateqoriyaya mənsub şəxslərin ayrılıqda saxlanılmasını şərtləndirməklə həbs yerlərində təhlükəsizliyin təmininə, daha həssas qruplardan olan şəxslərin müdafiəsinə, habelə həbs yerlərində sağlamlığın qorunmasına və cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəliliyinə xidmət edir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 32-ci maddəsi¹ və “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının (RF) 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 33-cü maddəsi² həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ayrılıqda kameralarda saxlanılmasına həsr olunmuşdur. Müxtəlif dövlətlərin istinad olunan qanunlarının müvafiq maddələri əsasən eyni məzmunu malik olmaqla şərh olunan maddə ilə bir çox cəhətdən də eynilik təşkil edir. Bununla belə, həmin qanunların həm özləri arasında, həm də şərh olunan Qanun arasında fərqli cəhətlər də mövcuddur.

Şərh olunan 35.1-ci maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralara yerləşdirilməsinin əlamətləri kimi onların yaşı, cinsi, əvvəlki məhkumluğu, səhhəti əsas götürüldüyü halda, RF və Qazaxıstan Respublikasının qanunlarında tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin şəxsiyyəti və psixoloji uyğunluğu nəzərə alınır. Həmçinin qeyd olunur ki, imkan dərəcəsində siqaret çəkənlər çəkməyənlərdən ayrı yerləşdirilirlər.

Şərh olunan maddədə yetkinlik yaşına çatmayanların yetkinlik yaşına çatmayanlardan ayrı yerləşdirilməsi nəzərdə tutulduğu halda, RF və Qazaxıstan Respublikasının yuxarıda adları çəkilən qanunlarında istisna hal kimi yetkinlik yaşına çatmayanların kameralarında hüquq pozuntularının profilaktikası üçün ilk dəfə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən müsbət xarakterizə olunan yaşlı şəxslərin yerləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст. 44. <https://base.garant.ru/1305540/>

Qazaxıstan Respublikasının Qanununda tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin ağır və xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxslərdən, cinayətin təhlükəli residivinə görə məhkum olunmuş şəxslərdən ayrı saxlanması nəzərdə tutulur.

Bundan fərqli olaraq, RF Qanununda yanında 4 yaşınadək uşağı olan və hamilə qadınların digər tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərdən ayrı saxlanması ilə bağlı müddəə öz əksini tapmışdır. RF Qanunu həmçinin bir sıra cinayətləri törətməyə görə, məsələn, adam öldürmə, zorlama, quldurluq və s. şübhəli bilinən şəxslərin digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılmasını müəyyənləşdirir.

RF və Qazaxıstan Respublikasının qanunlarında ağır yoluxucu xəstəliyə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin deyil, sadəcə yoluxucu xəstəliyə tutulmuş şəxslərin də ayrılıqda saxlanması nəzərdə tutulur.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddə həbs yerlərinə daxil olan bütün şəxslərə münasibətdə qüvvədə olmaqla, onların kameralara yerləşdirmə məsələlərinin həlli üçün həm ilkin qəbul, həm də orada saxlanılıqları müddətdə tətbiq olunur. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerlərinə daxil olan zaman onların yaşı, cinsi, əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə yerində cəza çəkib-çəkməməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi və ya qərarı, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarı, keçmiş hüquqi statusu, səhhəti nəzərə alınmaqla yerləşdirilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin vəziyyətində yuxarıda qeyd olunan əlamətlərlə bağlı dəyişikliklər baş verdiyi hallarda maddədə nəzərdə tutulan normaların həmin şəxslərə münasibətdə yenidən tətbiqi mümkündür.

Maddədə nəzərdə tutulan normaların həbs yerinin müdiriyyətinə münasibətdə tətbiqi də istisna olunmur. Belə ki, həbs yerinin müdiriyyəti maddənin normalarında nəzərdə tutulan hallara uyğun olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralara yerləşdirilməsini təmin etməlidir. Normanın tələblərinin yerinə yetirilməməsi həbs yerinin müdiriyyətinin məsuliyyəti üçün əsas ola bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

35-ci maddənin şərh

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yaşı – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin yetkinlik yaşına (18 yaşa) çatıb-çatmamasının müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cinsi – həbs yerində saxlanılan şəxslərin qadın və ya kişi cinsinə mənsubluğunun müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əvvəlki məhkumluğu – şərh olunan maddənin kontekstində əslində tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərin hər hansı əvvəlki məhkumluğunu deyil, onların əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerində cəza çəkməsi ilə nəticələnmiş məhkumluğunu ehtiva edir. Belə ki, şərh olunan Qanunun 35.2.3-cü maddəsi məhz ilk dəfə cinayət törətmiş şəxslərin əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkmiş şəxslərdən ayrılıqda saxlanılmasını nəzərdə tutur.

Qeyd olunmalıdır ki, həbs yerində saxlanılan şəxslər əsasən məhkəməyə qədər tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərdir. Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə müvafiq olaraq cinayət törətməkdə təqsirli olmaları ilə bağlı CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilməyən və barələrində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olmayan şəxslər təqsirsiz hesab olunur və onlara münasibətdə “ilk dəfə cinayət törətmiş şəxslər” ifadəsinin işlədilməsi təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulmasına səbəb olur. Ona görə də həmin ifadə “ilk dəfə cinayət törətmələrinə əsaslı şübhə olan şəxslər” ifadəsi ilə əvəz olunmalıdır;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin səhhəti – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerində saxlanılan şəxslərin ağır yoluxucu xəstəliklərə düşər olmaları və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyaclarının olması, həmçinin özləri və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olmaları faktının müəyyən edilməsini ehtiva edir;

Hesab edirik ki, həbs yerində saxlanılan şəxslərin yoluxucu xəstəliklərə düşər olmaları onların başqa şəxslərdən ayrı saxlanılmaları üçün əsasdır. Şərh olunan maddədə yoluxucu xəstəliyə düşər olmanın adı halı deyil, şəxsin ayrılıqda saxlanılmasına əsas kimi “ağır” halının müəyyən edilməsini düzgün hesab etmək olmaz. Ona görə şərh olunan maddədən “ağır” sözü çıxarılmalıdır;

Yetkinlik yaşına çatmayanlar – milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər 18 yaşı tamam olmayan şəxslər hesab olunurlar. Qeyd edək ki, şəxs yetkinlik yaşına çatmadığı zaman cinayət törətdikdə, sonradan yetkinlik yaşına çatsa da, onun barəsində cinayət mühakimə icraatı yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Lakin bu cür hallarda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasına münasibətdə həmin istisna nəzərdə tutulmamışdır;

Əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkmiş şəxslər – əvvəllər məhkəmə hökmü ilə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunaraq azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkmiş şəxsləri ehtiva edir;

Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallar – CİM-ə əsasən, ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş və cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslər onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanıla bilərlər. Əvvəllər məhkum edilmiş və yenidən yeddi ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər müstəsna hallarda onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün müalicə müəssisələrində saxlanıla bilərlər.

Məhkumun təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün saxlanması istintaq təcridxanası, müalicə müəssisəsi və ya həbsxana müdiriyyətinin qərarı ilə həyata keçirilir.

Təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanılan məhkumlar, ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələri üçün CİM-də nəzərdə tutulan şərtlərlə başqa şəxslərdən təcrid olunmaqla saxlanılırlar. Bu məhkumlar bağlı bina və ya otaqlarda işlədikləri hallarda gündə iki saat müddətinə gəzinti hüququna malikdirlər¹.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar məhkəmənin qərarına əsasən iki aydan çox olmayan müddətə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilərlər. Zəruri hallarda bu müddət məhkəmənin qərarı ilə dörd ayadək uzadıla bilər. Cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilmiş şəxslərin saxlanılma şərtləri həmin yerlərin saxlanma rejimi və onlara məhkəmənin hökmü ilə təyin edilmiş cəzaçəkmə müəssisəsinin növü və rejimi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir²;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialları olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr³;

Ağır yoluxucu xəstəlik – yoluxucu xəstəliklər infeksiya xəstəlikləri, o cümlədən, bağıracaq, tənəffüs yolları, xarici örtüklərin infeksiyalarını və s. ehtiva edir. Həmin xəstəliyin ağır kateqoriyasına aid olması o deməkdir ki, yoluxucu xəstəlik həbsdə saxlama yerində saxlanılan şəxsin həyatını təhlükə altına alan, habelə onun üçün ağır nəticələr doğura biləcək xüsusiyyətlərə malik olan səviyyədədir;

Xüsusi tibbi nəzarət – şərh olunan maddənin kontekstində xüsusi tibbi nəzarət xəstəliyin ağırlıq və doğura biləcəyi nəticələrin ağırlığına görə təyin edilən nəzarət forması kimi başa düşülməlidir;

Özü və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olan şəxs – xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllılıq və ya s. psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ayrılıqda saxlanılması həbs yerlərinin idarə olunmasının bir çox aspektlərinə, o cümlədən məhkumların mühafizəsi və təhlükəsizliyinə, məhkumlara fərdi yanaşmanın tətbiqi imkanına birbaşa təsir göstərir.

Həbs yerlərinin əsas vəzifələrindən biri orada olan və saxlanılan şəxslərin, həbs yerinin heyətinin, ümumilikdə isə geniş ictimaiyyətin mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

¹ Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69-cu maddəsi

² Yəni orada, 69-1-ci maddə

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 7.0.5-ci maddəsi

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin müxtəlif cins, yaş, həbs yerlərində saxlanılma həyatını yaşamaq təcrübəsinə malik olması, əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkmələri, müxtəlif dini əqidə və mədəniyyətə malik olmaları, psixoloji və sağlamlıq durumu onların idarə olunması ilə bağlı kifayət qədər problemlərin meydana çıxmasını şərtləndirir.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin qiymətləndirilməsi və təsnifatının səmərəli həyata keçirilməsi, vaxtında həbs yerlərində saxlanılan gənc, ahıl, əlil, psixiatrik yardıma ehtiyacı olanlar, əcnəbilər, etnik azlıqlara mənsub olanlar və ya müəyyən növ cinayətlərlə bağlı həbs edilənlərin müəyyən edilməsi və onlara münasibətdə gələcəkdə ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması onların üzərində nəzarət və təsir vasitələrinin həyata keçirilməsinə, həbs yerlərində lazımı qayda və nizamın yaradılmasına yardım göstərir. Bundan əlavə, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin kameralarda yerləşdirilməsinin səmərəliliyi saxlanılan şəxslərdən həssas olanların müəyyən edilməsinə və gələcəkdə onların digərləri tərəfindən sıxışdırılması, qeyri-humanist rəftara məruz qalmaları, onlara münasibətdə həbs yerlərinin intizam qaydalarının pozulmasının qarşısının alınmasına zəmin yaradır.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ayrılması eyniləşdirilmiş statistik əlamətlərə əsaslanır və konkret faktların dəyişməsi ilə həmin əlamətlər dəyişir. Məsələn, həbs yerində saxlanılan şəxsin yetkinlik yaşının çatması, məhkəməni gözləyən həbs yerində saxlanılan şəxsə münasibətdə məhkəmə hökmünün qüvvəyə minməsi və s. buraya daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət törətməkdə şübhəli bilindiyinə görə tutulmuş və ya barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslər onların təqsirliliyi ilə bağlı məhkəmə hökmü qüvvəyə minənə kimi təqsirsiz hesab olunurlar və onlarla rəftarda həmin amil nəzərə alınmalıdır.

Beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq şəxsin cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələr olduqda ona münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi qayda deyil, istisna hal kimi qəbul edilməlidir¹. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi təqsirləndirilən şəxsin azadlıqda qalarsa, istintaq və məhkəmə orqanlarından qaçıb gizlənmə, istintaqın gedişatına maneçilik törətmə, sübutları məhv etmə, yeni cinayət törəmə və ya ictimai qaydanın pozulmasına səbəb olma təhlükələri ilə əsaslandırılmalıdır.

Hər bir şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilməmişdən əvvəl həbsə alternativ vasitələrin tətbiqinin mümkünlüyü araşdırılmalı və alternativ tədbirlərin yetərli olmaması məhkəmə qərarında əks etdirilməlidir.

Həbs yerində saxlanılanların yerləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər ilk növbədə onların özlərinin və həbs yerlərində olan digər şəxslərin mühafizəsi və təhlükəsizliyinə, müvafiq tədbirlərə əlçatımlılığa istiqamətlənməlidir. Bununla belə, ətraflı dəyərləndirmə tələb edən digər amillər də mövcuddur.

Qanunun 35.1-ci maddəsində həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralarda ayrılıqda saxlanılmasının 4 əlaməti – yaş, cins, əvvəlki məhkumluq, səhhətin vəziyyəti ümumi şəkildə qeyd olunur. Yaş əlaməti həbs yerlərində saxlanılan şəxsin konkret yaşı qeyd olunmaqla deyil, onun yetkinlik yaşına çatıb-çatmaması ilə əlaqələndirilir.

¹ “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsi

CPM-in 7.0.33-1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs (uşaq) – 18 yaşına çatmayan şəxsdir. Yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı ayrılıqda saxlanılma yalnız 35.2.2-ci maddədə nəzərdə tutulmuşdur.

Cins əlaməti həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş qadınların kişilərdən ayrı saxlanılmasının rəsmiləşdirilməsi məqsədilə istifadə olunmuşdur. Cinsi əlamətlə bağlı yalnız 35.2.1-ci maddədə norma nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun 35.1-ci maddəsində həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin kameralarda ayrılıqda saxlanılmasının əlamətlərindən biri kimi əvvəlki məhkumluq qeyd olunsada, həbs yerində saxlanılanların ayrılıqda saxlanılmasının əsasları qeyd olunan 35.2-ci maddədə (35.2.1-35.2.9-cu maddələr) əvvəlki məhkumluq ayrılıqda saxlanılma halı kimi müəyyən edilməmişdir. Qanunun 35.2.3-cü maddəsində ayrılıqda saxlanılma əvvəlki məhkumluqla deyil, şəxsin əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkməsi ilə şərtləndirilir. Şəxsin əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkməsi onun əvvəllər məhkum olunmasına dəlalət etsə də, “şəxsin əvvəlki məhkumluğu” anlayışı “şəxsin əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkməsi” anlayışından daha genişdir.

CPM-in 83-cü maddəsinə əsasən, cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş şəxs məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindiyi gündən məhkumluğun götürüldüyü və ya ödənilməsi günə qədər məhkum olunmuş hesab edilir. Məhkumluğun ödənilməsi və ya götürülməsi məhkumluqla bağlı olan bütün hüquqi nəticələri ləğv edir.

Məlumdur ki, məhkəmənin ittiham hökmü ilə şəxsə azadlıqdan məhrumetmə ilə yanaşı, digər cəzalar (cərimə, ictimai işlər, islah işləri və s.) da təyin edilə bilər və həmin cəzalar da məhkumluq yaradır. Lakin şərh olunan maddə kontekstində bu cür məhkumluqlar ayrılıqda saxlanılmanın əsası kimi müəyyən edilməmişdir.

Belə ki, Qanunun 35.2.3-cü maddəsi şəxsin əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkməsi, 35.2.4-cü maddəsi şəxsin barəsində qanuni qüvvəyə minmiş hökmün olması, 35.2.5-ci maddəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi, 35.2.6-cı maddəsi şəxsin məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçiləri olması, 35.2.7-ci maddəsi şəxsin digərlərinin həyat və ya sağlamlığına təhlükə törətməsi, 35.2.7-ci və 35.2.8-ci maddələri isə sağlamlıq vəziyyəti ilə bağlı həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ayrılıqda saxlanılmasını müəyyən edir. Ona görə 35.1-ci maddənin aşağıdakı redaksiyada verilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik:

“35.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər kameralara onların yaşı, cinsi, əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə yerində cəza çəkib-çəkməməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi və ya qərarı, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarı, keçmiş hüquqi statusu, səhhəti nəzərə alınmaqla yerləşdirilir”.

Qanunun 35.2.1-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş qadınlar həbs yerlərində kişilərdən ayrı saxlanılırlar.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş qadınların həbs yerlərində kişilərdən ayrı saxlanılması bir sıra amillərlə şərtlənir. İlkin amil kimi müxtəlif cinsdən olan şəxslərin birlikdə saxlanılmasının milli-mənəvi dəyərlərlə bir araya sığmamasını qeyd etmək olar. Digər

amil isə müxtəlif cinsdən olan şəxslərin birlikdə saxlanılmasının cinsi zorakılıq üçün şərait yarada biləcəyidir. Bu baxımdan, sözügedən norma qadınların cinsi zorakılığa məruz qalmasının qarşısının alınması üçün onların həbs yerlərində kişilərdən ayrı saxlanılmasını tələb edir.

Digər tərəfdən qadınlar kişilərə nisbətən cəmiyyət və ətrafdakılar üçün daha az təhlükəlidir. Kişilər üçün təhlükəsizliyin ciddi tədbirləri və təcridin daha yüksək səviyyəsi qadınlara xüsusilə əlverişsiz təsir göstərə bilər. Norma həmçinin qadınları bu cür əlverişsiz təsirlərdən qorumaq üçün onların kişilərdən ayrı saxlanılmasını şərtləndirir.

Nəhayət, gender amili ilə bağlı qadınların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyi həbs yerlərində onların kişilərdən ayrı saxlanılmasını zəruri edir.

Şərh olunan Qanunun 35.2.2-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar yetkinlik yaşına çatanlardan ayrı saxlanılmalıdır.

“Uşaq hüquqları haqqında” Qanuna əsasən, uşaq azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Müstəsna hal kimi uşağın tutulmasına, həbs edilməsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsaslar mövcud olduqda yol verilə bilər.

Təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, məhkəmə, hüquq-mühafizə, idman, mədəniyyət və istirahət sahələrində uşaqlarla müntəzəm təmasda olan şəxslər arasında uşaqların müdafiəsi və onların hüquqları barədə məlumatlılığın artırılması, həmin şəxslərin cinsi istismara və cinsi zorakılığa məruz qalmış uşaqların müəyyən edilməsi vasitələri barədə təlimatlandırılması üçün dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, hüquqi və vəzifəli şəxslər tədbirlər görürlər. Uşaqlarla müntəzəm təmasda olan şəxslər arasında uşağın cinsi istismar və ya cinsi zorakılıq qurbanı olması barədə əsaslar olduqda konfidensiallığa əməl etməklə, uşaq hüquqlarını müdafiə edən orqanlara məlumat verilməsi imkanları barədə təbliğat və təşviqat işləri aparılır.

Uşaqlara qarşı cinsi istismar və ya cinsi zorakılıqla bağlı cinayətə görə məhkum olunmuş şəxslər uşaqlarla müntəzəm təmasla əlaqədar işə qəbul (təyin) və ya cəlb edilə bilməzlər.

Cinsi istismar və ya cinsi zorakılığın qurbanı olmuş uşaqlar insan alverinin qurbanı olmuş uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlardan və təminatlardan istifadə edirlər.

Uşaqlar barəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə yalnız onlara az ağır zorakı cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə yol verilir. Uşaqların azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olan cəza tədbirləri məhkəmələr tərəfindən yalnız həmin məsələyə hərtərəfli (mükəmməl) baxılmasından sonra tətbiq edilməli və imkan daxilində aşağı həddə təyin edilməlidir.

Həbs edilmiş uşağı onun mənafeyinin tələb etdiyi hallardan başqa, yaşlılarla bir yerdə saxlamaq qadağan edilir¹.

¹ “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 28-1 və 42-ci maddələri

Tədqiqatlar göstərir ki, gənclərdə qərarların qəbul edilməsi və təhrikləri nəzarətdə saxlama ilə bağlı beyinin normal fəaliyyəti 24-26 yaş arasında baş verir. Ona görə də cinayət ədalət mühakiməsi sahəsində iş zamanı həmin amil nəzərə alınmalıdır. Həddi-büluğa çatmamışların digər həbsdə saxlanılan şəxslərdən ayrı saxlanılması həm onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, həm də istismara məruz qalma riskinin aradan qaldırılması baxımından vacibdir.

Şərh edilən Qanunun 35.2.3-cü maddəsinə əsasən, həbs yerlərində ilk dəfə cinayət törətmiş şəxslər əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkmiş şəxslərdən ayrılıqda saxlanılmalıdır. Bu cür qaydanın müəyyən edilməsi həbs yerlərinin idarə edilməsi və həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyi ilə bağlıdır.

Lakin bu heç də o demək deyildir ki, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza çəkən məhkumlar cəzalarını konkret penitensiar müəssisədə çəkməli və ya onlara münasibətdə xüsusi ciddi rejim tətbiq olunmalıdır¹.

Şərh olunan Qanunun 35.2.4-cü maddəsinə əsasən, CİM-də nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, tutulmuş və ya həbs edilmiş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər barəsində qanuni qüvvəyə minmiş hökm olan məhkumlardan ayrılıqda saxlanılmalıdırlar.

Qeyd edək ki, CİM də cəzaçəkmə müəssisələrinə yeni qəbul edilmiş məhkumların iki həftəyədək müddətə başqa məhkumlardan ayrı saxlanılmasını müəyyən edir. Məhkumların ayrı saxlandığı müddətdə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən onlara ana dilində və ya bildikləri başqa dildə hüquq və vəzifələri, qanunla nəzərdə tutulmuş əmək və istirahət şəraiti izah olunmalı, həmçinin cəzanın icrasını tənzimləyən qanunvericilik aktları və cəzaçəkmə müəssisələrinin daxili intizam qaydaları ilə tanış olmaları üçün şərait yaradılmalıdır.

CİM-in tələblərinə əsasən, ilk dəfə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş və cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkən şəxslər onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanıla bilərlər. Əvvəllər məhkum edilmiş və yenidən yeddi ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər müstəsna hallarda onların razılığı ilə təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün müalicə müəssisələrində saxlanıla bilərlər.

Məhkumun təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün saxlanması istintaq təcridxanası, müalicə müəssisəsi və ya həbsxana müdiriyyətinin qərarı ilə həyata keçirilir.

Təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün istintaq təcridxanasında, müalicə müəssisəsində və ya həbsxanada saxlanılan məhkumlar ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələri

¹ Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners (Adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies)// <https://pjpeu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117>; Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 17. P.45 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

üçün CİM-də nəzərdə tutulan şərtlərlə başqa şəxslərdən təcrid olunmaqla saxlanılırlar. Bu məhkumlar bağlı bina və ya otaqlarda işlədikləri hallarda gündə iki saat müddətinə gəzinti hüququna malikdirlər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya digər şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət işlərinə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar məhkəmənin qərarına əsasən iki aydan çox olmayan müddətə cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanalarına keçirilə bilərlər. Zəruri hallarda bu müddət məhkəmənin qərarı ilə dörd ayadək uzadıla bilər. Cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilmiş şəxslərin saxlanılma şərtləri həmin yerlərin saxlanma rejimi və onlara məhkəmənin hökmü ilə təyin edilmiş cəzaçəkmə müəssisəsinin növü və rejimi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir¹.

Qanunun 35.2.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi ilə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə barəsində cinayət təqibi həyata keçirilən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər bir-birindən ayrılıqda saxlanılmalıdırlar. Bu cür hallar cinayət təqibi ilə əlaqədar cinayətlərin açılması, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin cinayətin açılmasına maneçilik törətmək məqsədilə bir-birinə təsir göstərmək imkanlarının aradan qaldırılması zərurətindən irəli gəlir və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın göstərişi ilə həyata keçirilir.

Şərh olunan Qanunun 35.2.6-cı maddəsinə uyğun olaraq, tutulmuş və ya həbs edilmiş məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçiləri digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrılıqda saxlanılmalıdırlar. Bu hal tutulmuş və ya həbs edilmiş məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçilərinin həbs yerlərində təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından müəyyən edilmişdir. Belə ki, bu cür qaydanın müəyyən edilməsi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərlə bağlı məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçilərinin hər hansı qərar qəbul etməsi, yaxud ümumiyyətlə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərinə münasibətdə müəyyən qərəzə malik ola bilməsi ehtimalı ilə bağlıdır.

Qanunun 35.2.7-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onların həyatı və ya sağlamlığına təhlükə törədən digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən (həbs yerinin müdiriyyətinin və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ilə) ayrılıqda saxlanılmalıdırlar. Həbs yerinin müdiriyyəti və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqan tutulmuş və ya həbs edilmiş hər hansı bir şəxsin həbs yerində saxlanılan digər şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükə yarada biləcəyi qənaətinə gəldikdə, təhlükəsizliyin təmini məqsədilə həmin şəxslərin ayrılıqda saxlanılmasını təmin etməlidir.

Qanunun 35.2.8-ci maddəsinə əsasən, ağır yoluxucu xəstəliyə düşər olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tibbi rəy əsasında sağlam şəxslərdən, zərurət olduqda isə həm də bir-birindən ayrılıqda saxlanılmalıdırlar. Bu halın müəyyən edilməsi tibbi göstərişlərə əsaslanır və həbs yerində yoluxucu

¹ Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 69, 69-1, 71-ci maddələri

xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınmasına və xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan şəxslərin müalicəsinə yönəlmişdir.

Nazirlər Komitəsinin 18 aprel 2013-cü il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın 2.6-cı qaydasına əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə xroniki somatik xəstəliklərin kəskinləşmə dövründə və ya kəskin yoluxucu xəstəliklər müəyyən edilən, habelə daşınması mümkün olmayan xəstələrin müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsinə həkim rəyinə əsasən məhdudiyyət qoyulur.

Həmin Qaydaların 2.7.6-cı və 2.7.7-ci qaydalarında isə müəyyən edilir ki, yoluxucu xəstəliyə tutulması ehtimal olunan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin tibbi rəy əsasında xəstəlik müddətində digər xəstələrdən təcrid edilməsi və müvafiq müalicə alması; tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yalnız İİV-ə (insanın immun çatışmazlığı virusuna) yoluxması səbəbinə görə təcrid olunmasının təmin edilməsinə tibbi müayinə zamanı xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Qaydaların “Həbs yerlərində epidemiya əleyhinə tədbirlər” adlanan 5-ci bölməsində qeyd olunur ki, yoluxucu xəstəliyə tutulması ehtimal olunan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs tibbi rəy əsasında xəstəlik müddətində digər şəxslərdən təcrid edilir və müvafiq müalicəyə cəlb olunur. Yoluxucu xəstəliyə tutulmuş şəxslə epidemioloji təmasda olmuş digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər üzərində tibbi nəzarət həyata keçirilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs başqa yerə köçürüldükdən dərhal sonra onun saxlandığı kamerada müvafiq dezinfeksiya tədbirləri aparılır (Qayda 5.1 və 5.2).

Qanunun 35.2.9-cu maddəsinə müvafiq olaraq, özü və ətrafdakılar üçün təhlükə törədə biləcək kəskin psixi vəziyyətdə olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər onlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi kameralarda təcrid edilməklə digər şəxslərdən ayrılıqda saxlanılmalıdır. Bu qayda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin, həbsxana heyətinin həyatı və sağlamlığının təmini baxımından müəyyən edilmişdir.

“Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın 2.6-cı qaydasına əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdə özlərinə və ətrafdakılara qarşı təhlükəli davranışla müşahidə olunan psixi pozuntu halları olduqda, onlar tibb işçisinin rəyinə əsasən ən gec 24 saata qədər müddətdə xüsusi saxlama şəraiti olan palata-kameraya keçirirlər. Bu müddətdə aparılan tibbi tədbirlər səmərəli olmadıqda, məhkəmənin qərarına əsasən, həmin şəxs psixiatriya yardımını almaq üçün müvafiq ixtisaslaşdırılmış müəssisəyə köçürülür.

Həbs yerlərində tutulan və ya həbs olunanların ayrılıqda saxlanılması ilə əlaqədar “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda şərh olunan Qanunda nəzərdə tutulanlar öz əksini tapmaqla yanaşı, istintaq təcridxanasına yeni daxil olmuş həbs edilmiş şəxslərin 24 saatadək müddətə ilkin saxlanılma yerində (karantində) başqa həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılması ifadəsi də öz əksini tapmışdır. Həmçinin, adıçəkilən Qaydalarda qeyd olunur ki, xəstəliyi ilə əlaqədar karantində saxlanılması mümkün olmayan şəxslər həkimin rəyinə əsasən müəssisənin tibbi-sanitariya hissəsində yerləşdirilirlər (Qayda 5.8).

Bundan əlavə, istintaq təcridxanasında saxlanılan, yeməkdən imtina edən həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasının rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırıl-

miş qərarı ilə digər həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılır və ona da həkim nəzarəti təyin edilir (Qayda 26.3)¹.

Məlum olduğu kimi, MSY-də inzibati qaydada tutulmuş və ya barəsində inzibati həbs tənbeh növü tətbiq edilmiş şəxslər də saxlanılırlar. “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na müvafiq olaraq inzibati qaydada tutulmuş və ya barəsində inzibati həbs tənbeh növü tətbiq edilmiş şəxslər cinayət törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərdən ayrılıqda saxlanılır (Qayda 2.31.5).

Həmin Qaydalarda həmçinin müəyyən edilir ki, yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs MSY raisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılır və ona həkim nəzarəti təyin edilir (Qayda 14.3)².

Silahlı Qüvvələri qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinin “Hauptvaxt haqqında” 4 sayılı Əlavəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş hərbi qulluqçular CPM və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş hallarda və müddətlərdə hauptvaxtlarda saxlanılırlar.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tutulmuş (həbs edilmiş) hərbi qulluqçular intizam qaydasında həbs edilənlərdən və tutulub saxlananlardan ayrı saxlanılırlar. Bununla belə, məhkum edilmişlər istintaqda olanlardan ayrı, zabıt və gizirlər (miçmanlar) isə əsgər (matros) və çavuşlardan ayrı saxlanılırlar³.

Şərh edilən maddədə dini əqidəyə və mədəniyyətə malik olmaları ilə bağlı tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin öz istəklərinə müvafiq olaraq ayrı saxlanılması barədə normanın nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq hesab edilir. Belə ki, bu, bəzi hallarda dini ibadətlərin maneəsiz icra olunması, bir yerdə saxlanılan şəxslərin bir-biri ilə daha tez normal ünsiyyəti üçün imkan yaratmış olardı.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları (APQ)

APQ-yə müvafiq olaraq:

18.1. Məhbusların yerləşdirilməsi, o cümlədən yataq yerinin təqdim edilməsi insan ləyaqətinə hörmət olunmaqla və imkan daxilində tək qalmaq imkanı təmin edilməklə, habelə sanitar-gigiyenik qaydalara uyğun, iqlim şəraiti, eyni zamanda otağın sahəsi və həcmi, işıqlanma, istiləndirmə və ventilyasiya şərtləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Komitəsinin 18 aprel 2013-cü il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın 2.6, 2.7.6, 2.7.7, 5.1, 5.2, 5.8-ci qaydaları

² “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 2.31.5, 14.3-cü qaydaları

³ Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qarnizon və qarovul xidmətləri Nizamnaməsinə “Hauptvaxt haqqında” 4 sayılı Əlavə

18.2. Məhbusların yaşayacağı, işləyəcəyi və ya yığılacağı bütün binalarda:

a. məhbusların normal təbii işıqlanma şəraitində oxuması və ya işləməsi üçün pəncərələr kifayət qədər böyük olmalı, havanın təmizlənməsi üçün müvafiq kondisioner sistemi istisna olmaqla, təmiz hava axını təmin olunmalı;

b. süni işıqlandırma ümumi qəbul olunmuş texniki normalara uyğun gəlməli;

c. məhbusların işçi heyəti ilə təxirəsalınmadan əlaqə yaratmaq üçün siqnalizasiya sistemi nəzərdə tutulmalıdır.

18.3. 1-ci və 2-ci bəndlərdə nəzərdə tutulan məsələlərlə əlaqədar konkret minimal tələblər milli qanunvericiliklə müəyyən edilir.

18.4. Milli qanunvericilik penitensiar müəssisələrin dolması ilə əlaqədar bu minimal tələblərin pozulmaması üçün mexanizmlər nəzərdə tutulmalıdır.

18.5. Digər məhbuslarla birlikdə yerləşdirilməsi daha düzgün hesab edilən hallar istisna olmaqla, bir qayda olaraq, məhbusları gecələr ayrı-ayrı kameralarda yerləşdirmək lazımdır.

18.6. Birgə saxlanmağa yalnız o vaxt yol verilir ki, müvafiq otaq bu məqsədə cavab versin və məhbuslar bir-birinə uyğun olsunlar.

18.7. Məhbuslara digər məhbuslarla bir otaqda yatmaq üçün yerləşdirmədən əvvəl onlara imkan daxilində seçim etmək imkanı verilməlidir.

18.8. Məhbusun bu və ya digər penitensiar müəssisəyə, yaxud penitensiar müəssisənin konkret bölməsinə göndərilməsi barədə qərar qəbul edilərkən, həbsdə saxlanmanın aşağıdakı qaydalarını ciddi şəkildə nəzərə almaq lazımdır:

a. təqsirləndirilən şəxslər məhkumlardan ayrı;

b. kişilər qadınlardan ayrı;

c. yetkinlik yaşına çatmayan məhbuslar yaşlı məhbuslardan ayrı.

18.9. Məhbusların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar 8-ci bənddə göstərilmiş tələblərdən istisnalara təşkil olunmuş tədbirlərdə onların birgə iştirakını təmin etmək məqsədilə yol verilə bilər, yalnız məhbuslar bir yerdə saxlanmaq üçün razı olmadıqda və penitensiar müəssisənin müdiriyyəti bunu məhbusların maraqlarına daha çox cavab verməsini hesab etmirsə, bu qruplar həmişə gecə ayrılırlar.

18.10. Bütün məhbusların yerləşdirilməsi zamanı təhlükəsizlik tədbirləri – qaçış və ya məhbusların özlərinə və yaxud digərlərinə xətər yetirə biləcəkləri təhlükəsi nəzərə alınmaqla minimal olmalıdır.

Həbs yerlərində bəzi kateqoriyadan olan həbsdə saxlanılan şəxslərin ayrılıqda saxlanılması ilə bağlı müddəalar APQ-nin 11,12,18, 35, 96-cı qaydalarında da ifadəsini tapmışdır¹.

APQ-nin Rec(2006) 2 mətninə dair şərhində qeyd olunur ki, 18.8-ci Qayda da yaşlı və cavan həbsdə saxlanılan şəxslərin ayrılıqda saxlanılması tələbi BMT-nin

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rules 11,12,18, 35, 96 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının 37.3(c) maddəsində təsbit olunmuş “uşaq və yaşlıların ayrı saxlanması” müddəsinə əsaslanır: həmin kontekstdə 18-dən aşağı yaşda olanlar uşaq hesab olunur”¹.

35-ci Qaydanın şərhində aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur:

- uşaqların hər cür təhdid və zorakılıqdan, o cümlədən cinsi zorakılıqdan müdafiəsi;

- uşaqların adekvat təhsil və təliminin təmin olunması;

- ailələri ilə əlaqə saxlanmasına yardım;

- uşaqlar üçün müvafiq idman tədbirləri və asudə vaxtın təşkili².

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

BMT MSQ-nin 11-ci Qaydası müxtəlif kateqoriyadan olan həbsdə saxlanılan şəxslərin cins, yaş, əvvəlki məhkumluqları, həbsə alınmalarının hüquqi səbəbləri, cəza çəkdikləri rejimin göstərişləri nəzərə alınmaqla ayrılıqda saxlanılmalarını tövsiyə edir. 12-ci Qaydaya əsasən, tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərin saxlanması üçün ümumi kameralar olduğu yerlərdə, onlara yerləşdirilən həbsdə olan şəxslər hərtərəfli seçilməlidir ki, bu cür şəraitdə bir yerdə yaşamalarına əminlik yaransın. Gecələr həbs yerlərinin xarakteri ilə uzlaşan daimi nəzarət həyata keçirilməlidir.

BMT MSQ-nin 112-ci və 113-cü Qaydaları məhkəməni gözləyən həbsdə saxlanılan şəxslərə münasibətdə də ayrılıqda saxlanılma ilə bağlı qaydaları müəyyən edir.

MSQ-nin 109-cu Qaydası nəzərdə tutur ki, həbs olunmuş şəxsin sonradan cinayət məsuliyyəti daşmadığı müəyyən edilərsə və ya sonrakı müayinələr əsasında onun ciddi psixi xəstəliyi və ya ağır sağlamlıq vəziyyəti olması müəyyən edilərsə və onların həbs yerlərində saxlanılmaları sağlamlıq vəziyyətlərinin pisləşməsinə aparıb çıxara-caqsa, bu cür şəxslər həbs yerlərində saxlanılmamalıdırlar və onların tezliklə psixiatrik klinikalara köçürülmələri üçün tədbirlər görülməlidir.

Zəruri hallarda psixi xəstəliyi olan və ya sağlamlıq vəziyyəti ağır olan digər həbs olunmuş şəxslər ixtisaslaşmış tibb mütəxəssislərinin nəzarəti altında müayinə və xüsusi müəssisədə müalicə keçə bilərlər³.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules .Rule 18 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules .Rule 35 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

³ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) //

https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (İHAM)

İHAM “D.F. Latviyaya qarşı” (29 oktyabr 2013-cü il) işdə qeyd etmişdir ki, əvvəllər polisin ödənişli məlumatvericisi və seksual cinayətkar olan ərizəçi 2005-2006-cı illərdə həbsdə olduğu vaxtlarda kamera yoldaşları tərəfindən zorakılığa məruz qalma riski ilə üz-üzə olmasına baxmayaraq, Litva hakimiyyəti tərəfindən daha təhlükəsiz həbs yerinə dəyişdirilməməsindən şikayət etmişdir. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın 3-cü (qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan olunması) maddəsinin tələbləri pozulmuşdur. Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, hakimiyyətin bu cür riskin mövcudluğu barədə məlumatı olmasına baxmayaraq, razılaşdırılmış fəaliyyəti səmərəli həyata keçirmək qabiliyyətində olmaması ərizəçinin bir ildən artıq müddətdə qaçılmaz qəddar rəftar qorxusu altında olmasına səbəb olmuşdur¹.

“Prays Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, hakimiyyət həbs yerində saxlanılanların xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almalıdır: həbs edilmiş əlilə müvafiq əlavə imkanlar yaradılmadan onun penitensiar müəssisəyə yerləşdirilməsi qeyri-humanist və ya insan ləyaqətini alçaldan davranışa bərabər tutula bilər².

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər

35.2.4-cü maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin məhkumlardan ayrı saxlanılmasının əsası kimi məhkumların barəsində qanuni qüvvəyə minmiş hökm olmasıdır. Qanun CİM-də nəzərdə tutulmuş halları həmin şərtədən istisna kimi nəzərdə tutur. Həmin istisna ona dəlalət edir ki, barəsində qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü olan məhkum, CİM-də nəzərdə tutulmuş hallara müvafiq olaraq həbs yerlərində saxlanılırsa, onların həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərdən ayrılıqda saxlanılmasına ehtiyac yoxdur. Bu qayda bəzi hallarda normanın tətbiqi zamanı problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Məsələn, şərh olunan 35.2.6-cı maddəyə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və ya həmin orqanların sabiq işçiləri digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılmalıdır. Həbs yerində saxlanılan şəxs məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının sabiq işçisi və eyni zamanda CİM-də nəzərdə tutulmuş halda həbs yerində saxlanılan məhkumdursa, təbii ki, o da digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılmalıdır.

Eynilə, şərh olunan 35.2.5-ci, 35.2.7-ci və 35.2.9-cu maddələrdə nəzərdə tutulduğu hallarda da “Cəzaların İcrası Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda” istisnasına baxmayaraq, məhkumlar həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılmalıdırlar.

¹ “D.F.v. Latvia”, [11160/07](#), 29 October 2013

² “Price v. the United Kingdom”, [33394/96](#), 10 July 2001

Qanunun 35.2.8-ci maddəsinə əsasən, ağır yoluxucu xəstəliyə düçar olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tibbi rəy əsasında sağlam şəxslərdən, zərurət olduqda isə həm də bir-birindən ayrılıqda saxlanılmalıdır. Bu halın müəyyən edilməsi tibbi göstərişlərə əsaslanır və həbs yerində yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınmasına və xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan şəxslərin müalicəsinə yönəlmişdir.

Həmin maddə ilə bağlı qeyd olunmalıdır ki, normada “tibbi rəy əsasında sağlam şəxslərdən” ifadəsi normanın praktikada tətbiqi zamanı problemlər yarada bilər. Belə ki, həmin ifadəyə əsaslanmaqla “ağır yoluxucu xəstəliyə düçar olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər” “tibbi rəy əsasında sağlam şəxslərdən” ayrı saxlanılmalıdırlar. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, şəxs barəsində onun hər hansı bir xəstəliklə bağlı xəstə olması barədə tibbi rəy varsa, o, “ağır yoluxucu xəstəliyə düçar olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər”dən ayrı saxlanıla bilməz. Məsələn, əgər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs ürək-damar çatışmazlığı ilə bağlı tibbi rəyə əsasən xəstə hesab olunursa, o, “ağır yoluxucu xəstəliyə düçar olmuş və ya xüsusi tibbi nəzarətə ehtiyacı olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər”dən ayrı saxlanıla bilməz. Bu isə məntiqi cəhətdən qəbul edilməzdir.

Maddə 36. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi və onların üzərində nəzarət

36.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerində mühafizə olunur və nəzarət altında saxlanılırlar. Həmin şəxslər həbs yerinin ərazisində həbs yerinin işçilərinin müşayiəti ilə hərəkət edirlər.

36.2. Nəzarət həyata keçirilərkən video, elektron və ya digər texniki vasitələrdən istifadə edilə bilər.

36.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparılır, fotosəkilləri çəkilir və onların barəsində şəxsi axtarış tətbiq edilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanıldığı yerdə axtarış aparılır, onların əşyaları, bağlamaları, sovqatları və banderolları yoxlanılır.

36.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin barəsində sanitariya-gigiyena tədbirləri və ya onların üzərində şəxsi axtarış həbs yerinin eyni cinsdən olan işçiləri tərəfindən həyata keçirilir.

36.5. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdə qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə həmin əşyalar müvafiq protokol tərtib edilməklə götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlanmasına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə onlar müvafiq akt tərtib edilməklə götürülür, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad olunanadək saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilir və ya həbs yeri müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarına əsasən məhv edilir. Bu barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məlumat verilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs təhvil verilən əşyaların siyahısını imzalayır.

36.6. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsdə aşkar edilən pul onun sahibinin şəxsi hesabına köçürülür. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsdə aşkar edilən qiymətli kağızlar və ya özündə saxlanılması icazə verilməyən digər əşyalar həmin şəxsin vəsatəti ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı əsasında tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yaxın qohumlarına və ya digər şəxslərə onların razılığı olduqda verilir.

36.7. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən götürülüb anbara təhvil verilmiş əşyalar yaxşı vəziyyətdə saxlanılmalıdır. Anbara təhvil verilmiş əşyaların məhv edilməsi barədə qərar qəbul edildikdə bu barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə məlumat verilir.

36.8. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs özü ilə hər hansı dərman preparatları gətirdiyi halda, onlardan istifadə olunması barədə qərarı həkim qəbul edir.

36.9. Həbs yerinin ərazisinə giriş və ya bu ərazidən çıxış zamanı həbs yerinin əməkdaşları tərəfindən gələn və gedən şəxslərin əşyaları və geyimi, o cümlədən daxil olan və çıxan nəqliyyat vasitələri yoxlanılır, qadağan olunmuş əşyalar

aşkar edildikdə onlar götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır. Həbs yerinə gələn şəxslərdə və ya nəqliyyat vasitələrində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlanmasına icazə verilməyən əşyalar aşkar edildikdə, qanunla bu əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdırsa, belə əşyalar onları gətirmiş şəxslərə qaytarılır.

36.10. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müvəqqəti saxlama yerindən istintaq təcridxanasına keçirilərkən onlardan götürülmüş özlərində saxlanmasına icazə verilməyən əşyalar siyahıya alınaraq istintaq təcridxanasına göndərilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə mühafizə, video, elektron və ya digər texniki vasitələrdən istifadə etməklə nəzarət edilməsi, barələrində sanitariya-gigiyena tədbirləri və ya onların üzərində şəxsi axtarış aparılması, həmçinin həbs yerinə gələn və gedən şəxslərin əşyalarının və geyiminin, daxil olan və çıxan nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması ilə əlaqədar münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi, onlara video, elektron və ya digər texniki vasitələrdən istifadə etməklə nəzarət edilməsi, barələrində sanitariya-gigiyena tədbirləri və ya onların üzərində şəxsi axtarış aparılması, həmçinin həbs yerinə gələn və gedən şəxslərin əşyalarının və geyiminin, o cümlədən daxil olan və çıxan nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması ilə əlaqədar qaydaların müəyyən edilməsi və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının qorunması və həbs yerlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Rusiya Federasiyasının 15 iyun 1995-ci il tarixli “Cinayət törətməkdə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanununun 34-cü maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində mühafizəsi və nəzarət edilməsi qaydalarını müəyyən edir¹.

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun 33-cü maddəsinə müvafiq olaraq şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin mühafizəsi və nəzarət edilməsi tənzimlənmişdir.

Qazaxıstan Respublikasında şərh edilən normadan fərqli olaraq, “həbs yerlərində cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması, habelə kəşfiyyat və (və ya) təxribat

¹ Федеральный закон Российской Федерации от 15 июля 1995 года №103-ФЗ «О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений» / https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1704

hərəkətlərinin qarşısının alınması, açılması məqsədilə Qazaxıstan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış, əks-kəşfiyyat fəaliyyəti və gizli istintaq hərəkətləri həyata keçirilir”¹.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Norma aşağıdakı hallarda tətbiq olunur:

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerində mühafizə olunduqda və nəzarət altında saxlanıldıqda;

Nəzarət həyata keçirilərkən video, elektron və ya digər texniki vasitələrdən istifadə olunduqda;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi dövlət daktiloskopik və məcburi dövlət genom qeydiyyatı aparıldıqda, fotosəkilləri çəkildikdə və onların barəsində şəxsi axtarış tətbiq edildikdə;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanıldığı yerdə axtarış aparıldıqda, onların əşyaları, bağlamaları, sovqatları və banderolları yoxlanıldıqda;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər barəsində sanitariya-gigiyena tədbirləri həyata keçirildikdə;

Həbs yerinin ərazisinə giriş və ya bu ərazidən çıxış zamanı həbs yerinin əməkdaşları tərəfindən gələn və gedən şəxslərin əşyaları və geyimi, o cümlədən daxil olan və çıxan nəqliyyat vasitələri yoxlanıldıqda, qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə onların götürülməsi və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılması hallarında;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müvəqqəti saxlama yerindən istintaq təcridxanasına keçirilərkən onlardan götürülmüş özlərində saxlanmasına icazə verilməyən əşyalar siyahıya alınaraq istintaq təcridxanasına göndərilməsi hallarında.

Həbs yerlərinə cinayət-prosessual qanunvericilikdə verilən anlayışa uyğun olaraq norma aşağıdakı həbs yerlərinə şamil edilir: istintaq təcridxanaları, müvəqqəti saxlama yerləri və AR Silahlı Qüvvələrinin və qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları².

Normanın tətbiq edildiyi subyektlər dairəsinə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər, qanunla müəyyən edilən qaydada həbs yerlərində saxlanılan şəxslər, onları ziyarət edən şəxslər, həbs yerinin müdiriyyəti və işçiləri, video, elektron və ya digər texniki vasitələri quraşdıran işçilər daxildir.

¹ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1012660&pos=509;-16#pos=509;-16

² AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, m. 7.0.38

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

36-cı maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və şərhı;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və şərhı;

Bağlama, sovqat və banderol – bax: şərh olunan Qanunun 25-ci maddəsi və şərhı;

Həbs yerinin rəisi – bax: şərh olunan Qanunun 10.2-ci maddəsi və şərhı;

Həbs yerinin işçiləri – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və şərhı;

Digər şəxslər – tibbi personal, sanitariya-gigiyena qaydalarına nəzarət edən şəxslər, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərlə görüşə gələn ailə üzvləri və digər ziyarətçilər;

İcazə verilən əşya və mallar – adları istintaq təcridxanalarının və müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydalarına əlavə edilmiş siyahıda qeyd edilən ləvazimatlar;

Mühafizə – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərindən və ya müşayiət altından qaçma imkanının istisna edilməsinə, eləcə də müəssisənin və ya müşayiətçinin hücumlardan qorunmasına, istintaq təcridxanalarının əmlakının talanmasının, yaxud onların ərazisinə qadağan edilmiş əşyaların, maddələrin və qida məhsullarının keçirilməsinin qarşısının alınmasına yönələn təşkilati-praktiki tədbirlər sistemi;

Nəzarət – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin olduqları və işlədikləri yerlərdə davranışlarının mütəmadi izlənməsi, onların hüquqazidd hərəkətlərinin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, təcridi, eləcə də tutulmuş, həbs edilmiş şəxslərin, əməkdaşların və digər şəxslərin təhlükəsizliklərinin təmin edilməsinə yönələn təşkilati-praktiki tədbirlər sistemi;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 7.0.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr;

Sanitariya-gigiyena tədbirləri – həbs yerlərində sağlamlığın qorunması üçün tətbiq olunan tibbi tədbirlər və sağlamlıq standartları, habelə ətraf mühitin təmizliyi və sanitariya tədbirləri;

Daktiloskopik məlumat – insanın şəxsiyyətini müəyyən etməyə imkan verən, onun əl barmaqlarındakı papilyar naxışların quruluşunun xüsusiyyətləri haqqında məlumat¹;

Dövlət daktiloskopik qeydiyyatı – insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün daktiloskopik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanılması və istifadəsi üzrə fəaliyyət²;

¹ “Azərbaycan Respublikasında Dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / <https://e-qanun.az/framework/39863>

² Yəni orada

Dövlət genom qeydiyyatı – insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün genetik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanılması və istifadəsi üzrə fəaliyyət¹;

Yaxın qohumlar – babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr²;

Görüşlərin nəzarət altında olması – həbs yerlərində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə görüşlərin səlahiyyətli şəxslərin (istintaq təcridxanasının nəzarətçisi, MST-nin əməkdaşı) nəzarəti altında verilməsi.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

36.1-ci maddənin şərh

Geniş mənada “Mühafizə – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərindən və ya müşayiət altından qaçma imkanının istisna edilməsinə, eləcə də müəssisənin və ya müşayiətinin hücumlardan qorunmasına, istintaq təcridxanalarının əmlakının talanmasının, yaxud onların ərazisinə qadağan edilmiş əşyaların, maddələrin və qida məhsullarının keçirilməsinin qarşısının alınmasına yönələn təşkilati-praktiki tədbirlər sistemi” kimi başa düşülməlidir. Dar mənada “mühafizə” anlayışının açıqlanması AR DİN-in 14 yanvar 2013-cü il tarixli Qərarında (bənd 1.10.) – “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi onların etibarlı təcrid olunmasından, müşayiət edilməsindən, saxlama yerinin ərazisində hərəkəti zamanı və təyin olunmuş yerə çatdırılarkən mühafizəsinin təmin edilməsindən ibarətdir”³ kimi verilmişdir.

Geniş mənada “Nəzarət etmə – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin olduqları və işlədikləri yerlərdə davranışlarının mütəmadi izlənməsi, onların hüquqazidd hərəkətlərinin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, təcridi, eləcə də tutulmuş, həbs edilmiş şəxslərin, əməkdaşların və digər şəxslərin təhlükəsizliklərinin təmin edilməsinə yönələn təşkilati-praktiki tədbirlər sistemini” ehtiva edir. Dar mənada “nəzarət” anlayışının açıqlanması rəsmi sənədlərdə müşayiət edilmir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerinin əməkdaşlarının müşayiəti ilə müəssisənin ərazisində hərəkət edirlər. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi onların etibarlı təcrid olunmasından, müşayiət edilməsindən, saxlama yerinin ərazisində hərəkəti zamanı və ya təyin olunmuş yerə çatdırılarkən mühafizənin təmin edilməsindən ibarətdir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi və nəzarəti tikinti bölmələrində, daxili və xarici postlarda növbətçi şəxsi heyət tərəfindən gecə-gündüz həyata keçirilir.

Müvəqqəti saxlama yerlərində (MSY) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanılıqları kameraların qapıları ancaq növbətçi tərəfindən kameraların qarşısındakı post xidmətçisinin iştirakı ilə açılır. Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsini və müşayiətini yerinə yetirmək üçün polis orqanlarında mühafizə-müşayiət hissələri yaradılır.

¹ “Azərbaycan Respublikasında Dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / <https://e-qanun.az/framework/39863>

² Bax: AR MPM, 19-cu maddənin qeyd hissəsi

³ <https://e-qanun.az/framework/25287>

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət naryadlarının idarə olunması – onların üzərinə düşən vəzifələrin tələb olunan səviyyədə və müəyyən olunmuş qaydada icra olunmasının təmin edilməsindən ibarətdir.

Hazırda qüvvədə düşmüş AR DİN-in 2001-ci il 6 noyabr tarixli, 428 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama təcridxanalarında daxili nizam Qaydaları”nın tələblərinə görə, “tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi onların etibarlı təcrid olunmasından, müşayiət edilməsindən, saxlama yerinin ərazisində hərəkəti zamanı və təyin olunmuş yerə çatdırılarkən mühafizəsinin təmin edilməsindən ibarətdir”¹ açıqlaması verilmişdir. DİO-nun bu vəzifələri müvəqqəti saxlama yerlərinin xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin MSY-dən polis orqanının xidməti otaqlarına aparılması qadağandır.

Saat 22.00-dan saat 07.00-dək kameraların qapıları tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həyatına, sağlamlılıqlarına təhlükə yarandıqda, onlar daxili intizam qaydalarına müvafiq olaraq kameralardan çıxarıldıqda açılır².

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət naryadlarının idarə olunması – onların üzərinə düşən vəzifələrin tələb olunan səviyyədə və müəyyən olunmuş qaydada icra olunmasının təmin edilməsindən ibarətdir.

Polis orqanının rəisi MSY-də naryadları şəxsən və tabeliyində olan vəzifəli şəxslər vasitəsilə idarə edir. Naryadların operativ idarə olunması polis orqanlarının növbətçiləri tərəfindən həyata keçirilir. Naryadların idarə olunması aşağıdakılarla təmin edilir:

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət olunmasına dair qərar qəbul olunması;
- qüvvə və vasitələrin hazırlığı;
- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət olunması üzrə xidmətin aparılmasına nəzarət;
- naryadların fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizə və müşayiət olunmasına dair orqan rəisinin qərarı bu vəzifəni yerinə yetirən naryadların idarə olunmasına əsasdır.

36.2-ci maddənin şərh

Həbs yerlərində və nəzarət altındakı digər müəssisələrdə təhlükəsizlik və nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə videomüşahidə sistemləri və elektron nəzarət vasitələrindən istifadə edilir. Bunun üçün adları qeyd olunan müəssisələr mühafizə, müşahidə vasitələri, qurğu və avadanlıqlarla təchiz olunur. Nəzarət vasitələrinin istifadəsi müəyyən prosedurlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Məsələn, videomüşahidə sistemləri quraşdırılarkən və ya məlumatlar qeydə alınarkən, bu prosedurların hüquqi tələblərə uyğun olması vacibdir.

¹ <https://e-qanun.az/framework/10962>

² “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair” Təlimat, bənd 6.9. <https://e-qanun.az/framework/25287>

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin şəxsi axtarışının aparılması və əşyalarının yoxlanılması zamanı qadağan olunmuş əşyaların, maddələrin və ərzaq məhsullarının tapılması üçün texniki vasitələrin tətbiqinə yol verilir. Bununla yanaşı, rentgen aparatlarının yalnız şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin geyimlərinin axtarışı və əşyalarının yoxlanılması üçün tətbiq edilməsinə icazə verilir. Tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər nəzarətin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan avadanlıqları xarab etməmək vəzifəsi daşıyırlar. Həmin şəxslər tərəfindən avadanlıqlara maddi ziyanın vurulması faktı aşkar edildikdə, 1 gündən gec olmayaraq MSY-nin rəisi xidməti araşdırma aparılması barədə göstəriş verir.

Araşdırma zamanı zərərin dəqiq mahiyyəti və miqdarı, maddi zərər vurmuş təqsirkar şəxslər və onların maddi məsuliyyətə cəlb olunub-olunmaması üçün əsaslar müəyyənləşdirilir. Xidməti araşdırmanın nəticəsi olaraq zərərin ödənilməsi haqqında qərar verildikdə MSY rəisi və ya onu əvəz edən şəxs qərarı imzası və möhürü ilə təsdiq edir. Qərar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə elan olunur.

36.3-cü maddənin şərhı

Həbs yerlərinə daxil olan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin fotoşəkilləri çəkilir və onların barmaq izləri götürülür (daktiloskoplama).

Daxili işlər orqanlarının müvəqqəti saxlama təcridxanalarına salınan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin daktiloskoplaşdırılması hal şahidlərinin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Daktiloskoplaşdırma və fotoçəkiliş cinayət törətməkdə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin fərdiləşdirilməsini və qeydiyyatı alınmasını təmin etmək məqsədilə, habelə həmin şəxslərin açılmamış cinayətlərdə iştirakının yoxlanılması və qaçış zamanı axtarışın aparılması zamanı bu məlumatlardan istifadə olunması halında həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatının məqsədini, prinsiplərini və növlərini müəyyən edən, habelə bu sahədə yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” 29 iyun 2018-ci il tarixli Qanuna əsasən, dövlət daktiloskopik qeydiyyatı dedikdə, insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün daktiloskopik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanması və istifadəsi üzrə fəaliyyət, daktiloskopik məlumat dedikdə isə insanın şəxsiyyətini müəyyən etməyə imkan verən, onun əl barmaqlarındakı papilyar naxışların quruluşunun xüsusiyyətləri haqqında məlumat başa düşülür (maddə 1.0.1 və 1.0.2)¹.

Yuxarıda adıçəkilən Qanunun 1.0.4-cü maddəsində dövlət genom qeydiyyatına – insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün genetik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanması və istifadəsi üzrə fəaliyyət kimi tərif verilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı daktiloskopik və genetik məlumatlar əsasında insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi məqsədilə aparılır.

¹ “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / <https://e-qanun.az/framework/39863>

Qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında qanunvericilik Konstitusiyadan, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” 29 iyun 2018-ci il tarixli Qanundan və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

Daktiloskopik və genetik məlumatlar fərdi məlumatların tərkib hissəsi olmaqla, onların toplanılması, işlənməsi və mühafizəsi qaydaları, həmçinin 11 may 2010-cu il tarixli “Fərdi məlumatlar haqqında” və 13 iyun 2008-ci il tarixli “Biometrik informasiya haqqında” Qanunlar ilə müəyyən edilir.

Dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı Konstitusiyada təsbit edilmiş insan hüquq və azadlıqlarına riayət edilməklə qanunçuluq, konfidensiallıq və könüllülüyn məcburiliklə uzlaşması prinsiplərinə müvafiq şəkildə həyata keçirilir.

Dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatının aparılması, eləcə də daktiloskopik və genetik məlumatların toplanılması, işlənməsi, istifadəsi və mühafizəsi prosesində insanın həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yaradılmasına, onun şərəf və ləyaqətinin əldə edilməsinə yol verilmir.

Dövlət daktiloskopik və dövlət genom qeydiyyatının aparılması nəticəsində əldə olunan məlumatlar aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilir:

- itkin düşmüş şəxslərin axtarışı;
- naməlum meyitə əsasən insan şəxsiyyətinin müəyyənəşdirilməsi;
- şəxsiyyətinin başqa üsullarla müəyyən edilməsi mümkün olmayan, habelə səhhətində və ya yaşına görə özü haqqında məlumat vermək qabiliyyətinə malik olmayan şəxslərin şəxsiyyətinin müəyyənəşdirilməsi;
- cinayətlərin və inzibati xətlərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və araşdırılması.

Dövlət genom qeydiyyatının aparılması nəticəsində əldə olunan məlumatlar həmçinin qohumluq əlaqələrinin qiymətləndirilməsi məqsədilə istifadə edilir.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanunun 7.1.6-cı maddəsinə uyğun olaraq cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya məhkum olunmuş, habelə inzibati qaydada həbs edilmiş şəxslər məcburi dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçirilir.

Həmin Qanunun 14.1.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq ağır və ya xüsusilə ağır, həmçinin şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə cinayət, o cümlədən uşaqlara qarşı cinsi istismar və ya cinsi zorakılıqla bağlı cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və ya belə cinayətə görə məhkum olunmuş şəxslər məcburi dövlət genom qeydiyyatından keçirilir.

36.4-cü maddənin şərhı

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əşyalarının şəxsi axtarışı və yoxlanılması onlardan saxlanması və istifadəsi qadağan edilən və ya həmin şəxsə məxsus olmayan əşyaların, maddələrin və qida məhsullarının aşkar edilərək götürülməsinə yönəldilir.

Şəxsi axtarış tam və ya natamam ola bilər. Qaydalar müəyyən edir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerinə daxil olduqda, oradan kənara göndərilməzdən əvvəl cəzaçəkmə kamerasına yerləşdirildikdə, habelə həmin şəxslərdə qadağan edilən əşyaların və maddələrin saxlanması və ya istifadəsi olduğunu güman etmək üçün əsaslar olduqda, onların tam axtarışı aparılır. Tam axtarış edilən şəxsin, onun paltarının, ayaqqabısının və protezlərinin hərtərəfli müayinəsi ilə müşayiət olunur. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin əşyalarının tam şəxsi axtarışı (yoxlanılması) protokolla rəsmiləşdirilir. Ona müsadirə edilmiş bütün əşyaların, maddələrin və ərzaq məhsullarının sadalandığı akt əlavə edilir. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər həbs yerindən kənara çıxarıldıqda natamam axtarış aparılır. Natamam şəxsi axtarışın nəticələri barədə həbs yerinin rəhbərliyinə məlumat verilir, oradan götürülmüş qadağan olunmuş əşyalar, maddələr və ərzaq məhsulları siyahıya alınır.

Qadınlar həbs yerlərində saxlanılarkən onların fiziki təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır. “Qadınlara qarşı zorakılığın ləğvi haqqında” BMT Bəyannaməsində¹ qadınlara qarşı zorakılığın fiziki, cinsi və psixoloji formaları fərqləndirilir. Bu kimi zorakılıqların qarşısının alınması üçün həbs yerlərində qadınlar üzərində nəzarət müstəsna olaraq kişi heyəti tərəfindən həyata keçirilməməlidir. Buraya həbs yerində keçirilən sanitariya-gigiyena tədbirləri və ya qadınlar üzərində şəxsi axtarışın həbs yerinin eyni cinsdən olan işçiləri tərəfindən həyata keçirilməsi də aiddir. Bu tələb öz növbəsində həm də qadınları mümkün olan cinsi qısnama və zorakılıqdan, həmçinin arzuolunmaz hamiləlikdən qorumağı əhatə edir.

36.5-ci maddənin şərhı

Həbs edilmiş şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi, habelə onlar tərəfindən hazırlanması, saxlanması, gəzdirilməsi, daşınması və ya istifadəsi qadağan olunmuş əşyaların siyahısı “İstintaq təcrüdəxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 1 nömrəli əlavəsində göstərilmişdir. Bunlara aiddir: odlu və soyuq silahların bütün növləri, döyüş sursatları, partlayıcı maddələr və onların hissələri, xüsusi vasitələr (rezin dəyənəklər, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, gözyaşardıcı qaz və s.), zəhərli (insan həyatı üçün təhlükəli olan) maddələr; konstruksiyasına görə soyuq silaha oxşar kəsici və deşici alətlər; narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları; güclü təsir edən dərman vasitələri; spirtli içkilərin bütün növləri, pivə, spirt qarışığı olan maddələr; radioalğaların (elektromaqnit dalğaların) ötürücü-boğucu qurğuları, radioelektron cihazlar və elementlər, dinləmə qurğuları və gizli kameraların detektorları (aşkaredici qurğular); radioqəbuledici və ötürücülərin bütün növləri, optik cihazlar, peyçer, mobil telefon, faks, kompüter, internet şəbəkəsinə daxil olmaq üçün vasitəçi qurğular; müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, milli, dini və irqi ədavəti qızışdıran, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər, audio-video daşıyıcılar.

¹ <https://rm.coe.int/ic-explanatory-ic-aze-web/16808e9a39>

Odlu və soyuq silahın tərfi "Xidməti və mülki silah haqqında" Qanunda verilmişdir. Odlu silah – barıtın və ya digər alışı maddələrin yanmasından yaranan enerji hesabına mərmisi istiqamətlənmiş hərəkət edərək müəyyən məsafədən hədəfi mexaniki zədələmək və ya sıradan çıxarmaq təyinatına malik olan silahdır. Soyuq silah – konstruksiyasına, ölçülərinə və materialına görə birbaşa istehsalat və ya təsərrüfat-məişət məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, xüsusi olaraq insanın əzələ qüvvəsindən istifadə etməklə zərərvermə obyektinə bilavasitə təmas zamanı xəsarət yetirmək təyinatına malik olan silahdır.

Ali Məhkəmənin Plenumunun "Silah, döyüş sursatı və ya partlayıcı maddələrin oğurlanması və qanunsuz dövriyyəsinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 1998-ci il 22 may tarixli 1 №-li Qərarına əsasən, döyüş sursatı dedikdə, hədəfi məhv etmək üçün müəyyən olunmuş və tərkibində dağıdıcı, tullayıcı və vurub çıxardığı atımın, yaxud onların məcmusu olan silahlanma predmetləri və tullayıcı sursatlar başa düşülməlidir. Döyüş sursatlarına hədəfi məhv etmək üçün nəzərdə tutulan artilleriya mərmisi və minaları, döyüş raketləri, aviabombalar, hərbi-mühəndis atımları (partlayış törədici qanadlı, ballistik raket və qurğular), minalar, tank əleyhinə qumbaralar, əl qumbaraları, piyada əleyhinə və reaktiv qumbaralar, kalibrindən asılı olmayaraq sənaye və kənd təsərrüfatı istehsal olunmuş hədəfi məhv etmək elementi (karteç, qırma, mərmigüllə və s.) ilə yanaşı, digər bütün elementləri olan müxtəlif odlu silah partonları aid edilir. Partlayıcı maddələr dedikdə, tezliklə özüyayılan kimyəvi çevrilmə xüsusiyyətlərinə – partlamaya malik kimyəvi birləşmələrdən və ya qarışıqlardan ibarət maddələr başa düşülməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsi qadağan edilmiş, məhdudlaşdırılmış və nəzarət edilən narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin siyahısı "Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsi qadağan edilmiş, məhdudlaşdırılmış və nəzarət edilən narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına lisenziya (xüsusi razılıq) tələb olunan prekursorların siyahılarının təsdiq edilməsi haqqında" 28 iyun 2005-ci il tarixli, № 960-IIQ Qanunla təsdiq edilmişdir.

Bu Siyahıda nəzərdə tutulmuş əşyaların cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərə verilməsinə və ya ötürülməsinə görə, həmçinin cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxs tərəfindən qadağan olunmuş əşyaların hazırlanması, saxlanılması, gözdirlməsi, daşınması və ya istifadəsinə görə Cinayət Məcəlləsinin 317-1 və 317-2-ci maddələri ilə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin özlərində saxlamalarına icazə verilən əşyalar (mallarla) bağlı məsələləri tənzimləyən münasibətlər: belə ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əldə etməsinə icazə verilən zəruri malların siyahısı AR NK-nın 63 nömrəli qərarı ilə tədiq edilmiş "Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydaları" ilə müəyyən edilmiş siyahı üzrə müəyyənləşdirilir¹. Bu siyahıya adı daxil edilməyən əşyaların (malların) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdə saxlanması qadağandır.

¹ "İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları"na 6 nömrəli əlavə

Qadağan olunmuş əşyalardan istifadə dedikdə, həmin əşyalardan rejim qaydalarına zidd olaraq, bu təsisatlardakı intizam qaydalarını pozmaq üçün, habelə kriminal niyyətlə istifadə etmə başa düşülür (məsələn, başqa məhbusun saxladığı mobil telefon-dan danışmaq üçün istifadə edən məhbus qadağan olunmuş əşyalardan istifadəyə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidir).

Həbs edilmiş şəxslərdən qadağan olunmuş əşyaların götürülməsi, gizli saxlancların (tayniklərin) aşkar edilməsi məqsədilə axtarış-baxış tədbirləri həyata keçirilir. Həbs edilmiş şəxslərin üzərində, istintaq təcridxanasının ərazisindəki binalarda, kameralarda axtarış, yaşayış sahəsinin ərazisində və istehsalat obyektlərinə baxış tədbirləri həm planlı, həm də qəflətən keçirilir. Həbs edilmiş şəxslərin üzərində axtarış istintaq təcridxanasına daxil olarkən və oradan çıxarkən; cərimə təcridxanasına, birnəfərlik kameraya keçirilərkən və oradan azad edilərkən; görüşdən əvvəl və sonra; rejimi pozduqda və ya cinayət törətdikdə mütləq qaydada həbs edilmiş şəxs eyni cinsdən olan şəxs tərəfindən aparılır. Axtarışın və baxışın nəticələri barədə protokol tərtib olunur. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdə qadağan olunmuş əşyalar aşkar edildikdə həmin əşyalar müvafiq protokol tərtib edilməklə götürülür və cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq araşdırma aparılır.

İstintaq təcridxanalarına daxil olan həbs edilmiş şəxslər müəssisənin böyük inspektoru (rəisin növbətçi köməkçisi), qarovul rəisi, qeydiyyat hissəsinin əməkdaşı, böyük inspektor (psixoloq) və tibbi-sanitariya hissəsinin tibb işçisi tərəfindən qəbul edirlər. Qəbul zamanı həbs edilmiş şəxslərin üzərində tam axtarış, onlara məxsus əşyalara isə baxış keçirilir. Həbs edilmiş şəxslər əldə etməyə, özlərində saxlamağa, sovqatlarda gətirilməsinə, habelə bağlama və banderollarda göndərilməsinə icazə verilən əşya, mallar və ərzaq məhsulları istisna olmaqla, digər mallar, əşyalar və ərzaq məhsulları saxlanılması üçün anbara təhvil verilir, bu barədə həbs edilmiş şəxsin iştirakı ilə akt tərtib olunur və onun şəxsi işinə əlavə edilir. Bu əşya, mallar və ərzaq məhsulları həbs edilmiş şəxsin ərizəsinə əsasən onun yaxın qohumlarına təhvil verilir. Belə əşyalar digər istintaq təcridxanasına və ya cəzaçəkmə müəssisəsinə daxil olan həbs edilmiş şəxsə aşkar edildikdə, onların hərəkətləri daxili rejim qaydalarının pozuntusu kimi qiymətləndirilir. Təbii səbəblərdən xarab olan ərzaq məhsulları məhv edilir və bu barədə həbs edilmiş şəxs məlumatlandırılmaqla akt tərtib olunur.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərdən müsadirə edilmiş aşağıdakı əşyalar və maddələr məhv edilməlidir: alkoqollu içkilər, alkoqol tərkibli məhsullar, onların hazırlanması üçün məmulatlar; narkotik vasitələrin və onların istifadəsi üçün lazım olan əşyalar; yanan əşyalar, maddələr; istintaq təcridxanasının tibb işçisinin rəyi ilə təyinatı üzrə istifadəyə yararsız hesab edilən dərman vasitələri; oyun kartları; pornoqrafik əlyazmalar, çap və video məhsullar; istehlakı şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin sağlamlığı üçün təhlükəli olan və istintaq təcridxanalarında təmin edilməsi mümkün olmayan xüsusi saxlama şəraiti tələb olunan ərzaq məhsulları; təyinatı və ya xassələri müəyyən edilə bilməyən və ya ilkin istehlak xassələrini itirmiş digər əşyalar, maddələr və qida məhsulları.

36.6-cı maddənin şərhı

Maddənin 36.6-cı bəndində qeyd edilir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsdə aşkar edilən pul onun sahibinin şəxsi hesabına köçürülür. Belə ki, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 6.2-ci maddəsinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin saxlanıldıqları yerdə axtarış aparıla, onların əşyaları, bağlamaları, sovqatları və banderolları yoxlanıla bilər. Axtarış həbs yerinin eyni cinsdən olan işçiləri tərəfindən həyata keçirilir. Axtarış zamanı həbs edilmiş şəxsə aşkar edilən pul onun sahibinin şəxsi hesabına köçürülür. Qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə pulun saxlanması qadağandır. Bu müddəə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda öz əksini tapmışdır. Qeyd edilən Qaydaların 3.2.9-cu maddəsində müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərə yanlarında pul saxlamaq qadağan edilir. Lakin belə qadağan istintaq təcridxanalarında saxlanan şəxslər üçün nəzərdə tutulmur. Hətta Qanunun 15.2.4-cü maddəsinə əsasən, bu şəxslər şəxsi hesablarında olan vəsaitlə istintaq təcridxanasının ticarət köşkündən qida məhsulları və ən zəruri mallar əldə etmək hüququna malikdirlər. Beləliklə, sual yaranır ki, istintaq təcridxanalarında saxlanan şəxsə aşkar edilən pul onun sahibinin şəxsi hesabına köçürülürsə, onda o, köşkdən mal alarkən necə hesablaşır? Şərh olunan Qanunun 25.5-ci maddəsində həbs edilmiş şəxslərə daxil olan pul baratlarının onların şəxsi hesabına köçürülməsi və həbs edilmiş şəxslərin istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin razılığı ilə öz yaxın qohumlarına şəxsi hesablarından pul baratları göndərə bilmələri qeyd edilsə də, bu hesablar və onlardan istifadə qaydası öz əksini tapmamışdır.

Maddənin bu bəndində qeyd edilən “qiymətli kağızlar”ı nəzərdən keçirərkən, bildirək ki, AR Mülki Məcəlləsinin 997.1-ci maddəsinə əsasən, qiymətli kağızlara – istiqraz, səhm, veksəl, depozitar qəbz, investisiya fond payı, girov kağızı, ipoteka kağızı və daşınmaz əmlak sertifikatı aiddir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə saxlanılmasına icazə verilməyən “digər” əşyalar dedikdə, nəyin nəzərdə tutulduğu şərh olunan Qanunda açıqlanmır. Lakin, “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 2 nömrəli əlavəsində həbs edilmiş şəxslərə özlərində saxlamağa, əldə etməyə, bağlama və banderollarda göndərilməsinə, sovqatlarda gətirilməsinə icazə verilmiş əşya, mallar və ərzaq məhsullarının siyahısı verilir. Bunlara aiddir: isti və adi alt paltar; corab, əlcək, şərf, cib dəsmalı, qayıq, sap və əllə tikiş üçün iynə; otaq nəleyinləri (şap-şapları) və idman ayaqqabıları; idman geyimi və alətləri; güzgü, birdəfəlik üzqırخان ülgüc və ya elektrik ülgücü; parç, qaşığı; əl-üz və təsərrüfat sabunları, diş fırçası, diş macunu və daraq; dərsliklər və dərs ləvazimatları (təhsil alanlar üçün); ədəbiyyat, qəzet və jurnallar; yazı kağızı, dəftərlər, qələmlər, mürəkkəb, diyircəkli qələm içlikləri; şahmat, domino, dama, nərd; fotoalbomlar; ayaqqabı və paltar şotkalı, ayaqqabı kremi; çörək və digər un məmulatları; hissə verilmiş, duzlanmış ət və balıq məmulatları (bişirilməsi tələb olunmayan); yağ, piy; pendir; quru qənnadı məmulatları; quru çay; meyvə, meyvə qurusu və bişirilməsi tələb olunmayan tərəvəzlər; süd və süd məmulatları (şüşə qablarda olanlar istisna ol

maqla); konservlər, sərinləşdirici içkilər, təbii şirələr və mineral sular (şüşə qablarda olanlar istisna olmaqla); tütün məmulatları, kibrit və alışqan; tualet kağızları; poçt ləvazimatları (zərfilər, açıqcalar, markalar, teleqram blankları və s.). Belə nəticəyə gəlmək olar ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə saxlanılmasına icazə verilməyən digər əşyalar dedikdə, bu siyahıda olmayan əşyalar başa düşülür.

36.7-ci maddənin şərhı

Həbs edilmiş şəxslər əldə etməyə, özlərində saxlamağa, sovqatlarda gətirilməsinə, habelə bağlama və banderollarda göndərilməsinə icazə verilən əşya, mallar və ərzaq məhsulları istisna olmaqla (bax: maddə 36.6-nın şərhı, digər mallar, əşyalar və ərzaq məhsulları saxlanılması üçün anbara təhvil verilir, bu barədə həbs edilmiş şəxsin iştirakı ilə akt tərtib olunur və onun şəxsi işinə əlavə edilir.

Göründüyü kimi, əşyalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən götürülüb anbara təhvil verildikdən sonra həmin əşyalarla bağlı istintaq təcridxanasının müdiriyyəti ilə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər arasında yaranmış münasibətlər mahiyyətinə görə Mülki Məcəllənin 882-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş saxlama müqaviləsindən irəli gələn münasibətlərə bənzəyir. Qeyd edilən maddəyə əsasən, saxlama müqaviləsinə görə bir şəxs (yük götürən, saxlayıcı) başqa şəxsin (yük verənin, tapşıranın) ona verdiyi daşınar əşyanı saxlamağı və müqavilənin qüvvəsi sona çatdıqda qaytarmağı öhdəsinə götürür. Təhlil etdiyimiz bu halda əşyalar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən məcburi götürülüb istintaq təcridxanasının anbarına təhvil verilir. Həmin əşyalar əvəzsiz olaraq həbs müddəti başa çatanaqədək anbarda yaxşı vəziyyətdə saxlanılmalıdır. Mülki Məcəllənin 824.1-ci maddəsində əsasən, əgər saxlama əvəzsiz həyata keçirilsə, saxlama dövründə saxlayıcı yalnız qəsd və ya kobud ehtiyatsızlığa görə məsuliyyət daşıyır. Həmçinin, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs öldükdə, saxlanılan qiymətli əşyalar, pul və digər əşyalar, maddələr qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada mərhumun varislərinə verilir.

Mülki Məcəllənin 1115-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini təmin edərkən məhkəmə zərərin vurulması üçün məsuliyyət daşıyan şəxsin üzərinə işin hallarına uyğun olaraq zərərin əvəzinə naturada ödəmək (eyni növ-lü və keyfiyyətli əmlak vermək, zədələnmiş əmlakı düzəltmək və i.a.) və ya vurulmuş zərərin əvəzinə ödəmək öhdəliyi qoyur.

36.8-ci maddənin şərhı

Şəxsi sağlamlıq ehtiyaclarının qarşılanması insan hüquqları çərçivəsində əsas hüquqlardan biridir. Konstitusiyanın 41-ci maddəsinə görə, hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır. Bu baxımdan, bəhs edilən norma həbs olunmuş və ya tutulmuş şəxslərin özləri ilə gətirdikləri dərman preparatlarından istifadə ilə bağlı qaydaların tənzimlənməsi məsələsini əhatə edir.

Tibbdə dərman preparatları dedikdə, dərman maddələrindən müəyyən bir forma-ya uyğun olaraq hazırlanmış, istehsal edilmiş, müəyyən bir xəstəliyin və simptomun

müalicəsi üçün istifadə olunan və konkret doza formasına (tablet, kapsul, sirop və s.) malik olan maddələr başa düşülür. Dərman preparatlarının istifadəsi ilə bağlı qərar həkim tərəfindən verilir. Bu, tibbi baxımdan dərman preparatlarından düzgün və təhlükəsiz istifadənin təmin edilməsi və sui-istifadə hallarının qarşısının alınması üçün vacibdir. Həkim dərmanın tibbi göstərişlərə uyğun olub-olmadığını, dozasını, istifadə qaydalarını və digər əhəmiyyətli amilləri nəzərə alaraq qərar verir.

36.9-cu maddənin şərhı

Həbs yerlərinə giriş və çıxış zamanı həyata keçirilən yoxlamalar təhlükəsizliyi təmin etmək və qanunsuz əşyaların, xüsusilə də qadağan olunmuş maddələrin müəsisəyə daxil olmasının qarşısını almaq məqsədini güdür. Bu yoxlamalar həm də nəzarət altındakı şəxslərin və əşyaların təhlükəsiz şəkildə idarə olunmasını təmin edir. Yoxlama zamanı gələn və gedən şəxslərin əşya və geyimlərinin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması tələb olunur. Həbs yerinin əməkdaşları yoxlama zamanı qadağan olunmuş əşyalar aşkar etdikdə, bu əşyalar dərhal götürülür.

Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixində təsdiq edilmiş “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Qərarının 6.8-ci bəndinə görə, görüşə gəlmiş şəxsin üst-başına axtarış keçirilir və bu axtarış eyni cinsdən olan əməkdaş tərəfindən həyata keçirilir. Əgər onların yanında qadağan olunmuş əşyalar aşkar edilərsə, bu əşyalar götürülür. Əgər belə əşyaları tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə verməyə çalışırlarsa, bu vəziyyət haqqında protokol tərtib edilir və AR CPM-in müddələrinə uyğun müvafiq tədbirlər görülür. Görüş zamanı şəxslərin özləri ilə görüş otağına ərzaq və əşyalar gətirmələrinə icazə verilmir. Görüşə gələn şəxslərdə aşkar olunan pul, qiymətli kağızlar və əşyalar müvəqqəti olaraq saxlanılır və görüş bitdikdən sonra geri qaytarılır. Bu əşyaların müvəqqəti saxlanması və geri qaytarılması xüsusi bir kitabda qeyd olunur. Həmin kitabda həm əməkdaş, həm də əşyaların sahibi imza edir.

36.10-cu maddənin şərhı

Bu norma həbs olunmuş və ya tutulmuş şəxslərin müvəqqəti saxlanma yerindən istintaq təcridxanasına köçürülməsi zamanı əşyaların idarə olunması prosesini tənzimləyərək əşyaların təhlükəsizliyini, mülkiyyət hüquqlarının qorunmasını təmin edir. Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixində təsdiq edilmiş “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Qərarının 6.6-cı bəndinə əsasən, həbs edilmiş şəxslər müvəqqəti saxlama yerindən istintaq təcridxanasına köçürülərkən, onlardan saxlanması qadağan olunan əşyalar aşkar edildikdə, bu əşyalar xüsusi akt tərtib edilərək götürülür.

Əşyalar, həbs edilmiş şəxs azad olana qədər istintaq təcridxanasının anbarında saxlanılır. Əgər bu əşyaların təbii səbəblərdən anbar şəraitində saxlanması mümkün deyilsə, istintaq təcridxanasının rəhbərliyi tərəfindən əsaslandırılmış qərarla məhv edilir. Həbs edilmiş şəxsə əşyaların məhv edilməsi barədə məlumat verilir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Həbsin aşkar surətdə zəruri etdiyi məhdudiyyətlər istisna olmaqla, bütün məhbuslar Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində və müvafiq dövlətin iştirakçısı olduğu halda, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt-da təsbit edilmiş insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarını, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt və onun Fakültativ Protokolunda, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər paktlarında qeyd olunan başqa hüquqlarını həyata keçirə bilirlər. Bu baxımdan, şərh olunan Qanunun bütün müddələrinin, eləcə də 36-cı maddənin tətbiqi əsasları sözügedən beynəlxalq sənədlərə əsaslanır¹. Bundan başqa, 1957-ci ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası tərəfindən BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları qəbul edilmişdir (Standart Minimum Qaydalar kimi tanınır). Sözügedən qaydalar dövlətlər tərəfindən həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə münasibətdə davranış qaydalarını, onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edən normativ sənədlər hazırlayarkən bələdçi rolunu oynayır².

Avropa Penitensiar Qaydaları (APQ)

APQ-nin tələblərinə əsasən, həbsdə saxlanılan şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri onların etibarlı saxlanmasının təminatı üçün minimal olmalıdır³. Fiziki maneələrlə və digər texniki vasitələrlə təmin edilən mühafizə məhbusları tanıyan və onların nəzarəti altında olan işçi heyəti tərəfindən tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri ilə tamamlanır. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər risklərin dərəcəsinə uyğun xüsusi rejim şəraitində saxlanıla bilirlər. Zəruri rejim tədbirlərinin dərəcəsinə həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlandığı müddət ərzində vaxtaşırı yenidən baxılır.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT-nin Minimal Standart Qaydalarının müvafiq maddələrinə əsasən, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin üstündə dava-dərman varsa, onlarla nə etmək barəsində həkim qərar çıxarır. Bundan başqa, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər qadın olduqda onlara nəzarət etmək yalnız qadın əməkdaşlara həvalə edilir⁴.

¹ <https://www.hrw.org/legacy/advocacy/prisons/stndrds.htm#:~:text=Except%20for%20those%20limitati ons%20that ,on%20Economic%2C%20Social%20and%20Cultural>

² <https://www.hrw.org/legacy/advocacy/prisons/un-smrs.htm>

³ European Prison Rules, pp. 23/

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

⁴ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners / https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi (CPT/Inf (2020)40)

İQAK hesabatında Ukrayna dövlətinə və digər dövlətlərə həbs yerlərində nəzarətin təmin edilməsi zamanı müəyyən yerlərdə (soyunub-geyinmə otaqlarında, duş və tualetlərdə) texniki nəzarət və nəzarət vasitələrinin istifadəsinə bəzi məhdudiyyətlər müəyyən edilmişdir¹.

Eyni zamanda, başqa bir hesabatında Komitə dövlətlərə həbs edilmiş şəxslərlə ləyaqətli davranmağı tövsiyə edir. Zərurət yarandıqda, həbs edilmiş şəxslərə həbs yerlərində xüsusi rejim tətbiq edilməklə nəzarət edilə bilər².

¹ This response has been made public under an automatic publication procedure introduced by the Ukrainian authorities. The CPT's report on the August 2020 visit to Ukraine is set out in document CPT/Inf (2020) 40 <https://rm.coe.int/0900001680a1cf16>

² Prisoners should be treated with dignity / <https://www.coe.int/hr/web/commissioner/-/prisoners-should-be-treated-with-dignity>

Maddə 37. İstintaq təcridxanalarına bitişik olan ərazilər

İstintaq təcridxanalarına bitişik olan ərazilərin sərhədləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normasının predmeti və məqsədi

Normanın predmeti istintaq təcridxanalarına bitişik olan ərazilərin sərhədlərinin müəyyən edilməsidir.

Normanın məqsədi istintaq təcridxanaları təşkil edilərkən ona bitişik olan ərazilərin sərhədlərini müəyyən edən subyektdən dəqiqləşdirilməsidir.

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2013-cü il tarixli 45 nömrəli Fərmanının 1-ci bəndinə müvafiq olaraq “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 37-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Nazirlər Kabineti həyata keçirir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun¹ 34-cü, Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanununun² 35-ci maddəsi “Həbs yerlərinə bitişik ərazilərdə rejim tələblərinin təmin edilməsi” adlanır.

Rusiya Federasiyasının Qanununa əsasən, müvəqqəti saxlama yerlərinə və istintaq təcridxanalarına bilavasitə bitişik olan ərazilərin sərhədləri yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən müəyyən edilir və daxili işlər orqanlarının, cəza-icra sisteminin yerli orqanlarının və federal təhlükəsizlik xidməti orqanlarının təqdimatı əsasında həmin ərazilərdə rejim tələbləri müəyyən edilə bilər.

Qazaxıstan Respublikası Qanununa əsasən isə istintaq təcridxanalarına bilavasitə bitişik olan ərazilərin hüduqları yerli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir və cəza-icra sistemi orqanlarının təqdimatı əsasında həmin ərazilərdə rejim tələbləri müəyyən edilə bilər.

Nə Rusiya, nə də Qazaxıstan qanunlarında rejim tələbləri açıqlanır.

¹ “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu - <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Rusiya Federasiyasının “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanunu - <https://fzrf.su/zakon/o-soderzhanii-pod-strazhej-podozrevaemyh-103-fz/st-37.php>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normanın tətbiq dairəsi

Bu norma qeyd edildiyi kimi, istintaq təcridxanalarına münasibətdə tətbiq edilir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

İstintaq təcridxanası – bax: şərh olunan Qanunun 7-ci maddəsinin şərhı.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

İstintaq təcridxanalarında barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxslər saxlanılır. Onların təcrid olunması azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çəkən məhkumların təcrid olunmasından fərqli olaraq, cəzanın məqsədlərinə deyil, cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş məqsədlərə xidmət edir. Belə ki, CPM-ə əsasən, həbs qətimkan tədbiri qismində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbs yerlərində saxlanmasıdır. Həbs qətimkan tədbiri yalnız cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmağın, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmağın qarşısını almaq məqsədilə 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsə, cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq məqsədilə 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsə, əvvəllər seçilmiş digər qətimkan tədbirinin şərtlərini pozmuş şəxsə və ya hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmiş şəxsə tətbiq oluna bilər.

Qeyd edilən məqsədlərə nail olunması tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmiş Daxili intizam qaydaları ilə təmin edilir. Kənardan müdaxilənin qarşısının alınmasına isə istintaq təcridxanalarına bitişik olan ərazilərə xüsusi rejimin tətbiq edilməsi xidmət edir.

İstintaq təcridxanasında saxlanma rejiminin əksər pozuntuları kameralararası əlaqələrin qurulması, yəni təcrid tələblərinin pozulması ilə bağlıdır. Bir qismi isə istintaq təcridxanasının ərazisindən kənarda yerləşən şəxslərlə əlaqələrin yaradılması ilə müşayiət olunur. Belə pozuntular ən təhlükəlidir, çünki əksər hallarda qadağan olunmuş əşyaların (narkotiklər, mobil telefonlar, pul və s.) ötürülməsi ilə əlaqədardır və istintaq təcridxanalarının birbaşa şəhərdə, yaşayış binalarının, sənaye obyektlərinin və s. yaxınlığında yerləşdiyi yerlərdə baş verir.

V. Hüquq normasının tətbiqi zamanı meydana çıxa biləcək praktiki problemlər

Qeyd etdiyimiz kimi, istintaq təcridxanalarına bitişik olan ərazilərin sərhədlərinin müəyyən edilməsinin əsas məqsədi istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyətinin təmin edilməsi, burada saxlanılan şəxslərin istintaq təcridxanasından qaçışının və kənardə yerləşən şəxslər arasında əlaqələrin yaradılmasının qarşısının alınmasıdır. Lakin buna nail olmaq üçün ilk növbədə həmin ərazilərin hüquqi rejiminin müəyyən edilməsi tələb olunur ki, bu, Qanunda öz əksini tapmamışdır. Halbuki, qanunvericilikdə belə hallar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Torpaq Məcəlləsinin 18-ci maddəsinin 2-ci hissəsində yaşayış məntəqələri torpaqlarının tərkibində hərbi və digər xüsusi hüquqi rejimli zonaların torpaq sahələrinin mövcud olması nəzərdə tutulur. Məcəllənin 25-ci maddəsinin 3-cü hissəsində isə qeyd edilir ki, çayların, göllərin, su anbarlarının, digər su təsərrüfatı obyektlərinin sərhədlərində, habelə təbiəti mühafizə təyinatlı digər torpaqların hüdudlarında xüsusi hüquqi rejimli mühafizə zonaları müəyyən edilir.

Maddə 38. İstintaq təcridxanasında tətbiq edilən həvəsləndirmə tədbirləri

38.1. Həbs edilmiş şəxslərə nümunəvi davranışına görə istintaq təcridxanasında aşağıdakı həvəsləndirmə tədbirləri tətbiq edilə bilər:

38.1.1. təşəkkür elan etmək;

38.1.2. verilmiş tənbeh tədbirini vaxtından əvvəl götürmək.

38.2. İstintaq təcridxanasında həbs edilmiş şəxslərə həvəsləndirmə tədbirləri istintaq təcridxanası rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin qərarı əsasında tətbiq edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini istintaq təcridxanalarında həbs edilmiş şəxslərə tətbiq edilən həvəsləndirmə tədbirlərinin növləri, həvəsləndirmə tətbiqinin əsasları və belə tədbirlərin tətbiqi qaydası təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs edilmiş şəxslərin müsbət davranışlarını qiymətləndirmə vasitəsilə onların müsbət hərəkətlərini stimullaşdırmaq, həvəsləndirilən şəxsin müsbət davranışından və ona həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiqindən xəbərdar olan digər həbs edilmiş şəxslərə təsir göstərmək, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və müəyyən edilmiş saxlama qaydalarına riayət olunmasına nail olmaqdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Həbs edilmiş şəxslərə istintaq təcridxanasında tətbiq edilən həvəsləndirmə tədbirləri Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun¹ 36-cı maddəsində və Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanununun² 37-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Qazaxıstan Qanununda bu tədbirlərə verilmiş tənbehi vaxtından əvvəl götürmək və yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə idman məşqləri binasına daxil olmağa, habelə asudə vaxtının digər formalarına icazə vermək nəzərdə tutulmuşdur.

Rusiya Federasiyası Qanununda belə tədbirlərə aiddir: 1) verilmiş tənbehi vaxtından əvvəl götürmək; 2) işdə ən yaxşı göstəricilərə görə pul mükafatı; 3) şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə – əlavə filmin nümayişi, idman məşqləri binasına əlavə daxil olmağa, habelə asudə vaxtının digər formalarına icazə.

¹ <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Rusiya Federasiyasının “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanunu <https://fzrf.su/zakon/o-soderzhanii-pod-strazhej-podozrevaemyh-103-fz/st-37.php>

Qeyd edilən tədbirlər Azərbaycan Respublikasında istintaq təcridxanası rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin qərarı əsasında, Qazaxıstan Respublikasında həbs yerlərinin administrasiyasının rəhbəri və ya onun müavini, Rusiya Federasiyasında isə həbs yerinin rəisi tərəfindən tətbiq edilir.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar yalnız istintaq təcridxanalarında saxlanılan həbs edilmiş şəxslərə tətbiq olunur.

Qeyd edilən normaların tətbiq edilməsinin əsası qismində həbs edilmiş şəxsin nümunəvi davranışı çıxış edir. İstintaq təcridxanasında həbs edilmiş şəxslərə həvəsləndirmə tədbirləri istintaq təcridxanası rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin qərarı əsasında tətbiq edilir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

38-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

İstintaq təcridxanası – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin saxlanıldığı həbs yeri.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Həvəsləndirmə həbs edilmiş şəxsin müsbət davranışının qiymətləndirmə vasitəsidir. O, qanuna tabe olan davranışı stimullaşdıran, müsbət hərəkətləri təkrarlamağa sövq edən insanın tərbiyəsi üçün mühüm üsuldur. Eyni zamanda, həvəsləndirmə həvəsləndirilən şəxsin müsbət davranışından və ona həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiqindən xəbərdar olan digər həbs edilmiş şəxslərə də təsir göstərir.

Şərh edilən maddə həvəsləndirmə üçün əsasları müəyyən edir. Bunlara vəzifələrin nümunəvi yerinə yetirilməsi və müəyyən edilmiş saxlama qaydalarına riayət edilməsi daxildir.

Həbs edilmiş şəxslərin vəzifələri dedikdə, cinayətlərin araşdırılması və açılmasına şərait yaratmaq məqsədi daşıyan, həbsdə saxlama dövründə asayışı təmin edən, həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarını və qanuni mənafələrini təmin edən, məcburi və qadağanedici normalarla müəyyən edilmiş zəruri davranış başa düşülür.

Həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələri şərh edilən bu Qanunun 32-ci maddəsində sadalanır və onlara aiddir: bu Qanunla və Daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmək; həbs yerinin müdiriyyətinin qanuni tələblərinə əməl etmək; sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl etmək; yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl etmək; həbs yerinin əmlakına qayğı ilə yanaşmaq; saxlandığı kameranı növbəlik qay-

dasında təmizləmək (süpürmək və yumaq); həbs yerinin işçiləri ilə, habelə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərlə nəzakətlə davranmaq; həbs yerinin işçilərinin xidməti vəzifələrinin icrasına mane olmamaq; özünün və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərə yol verməmək.

Vəzifələrin nümunəvi icrası, ilk növbədə, onların vaxtında yerinə yetirilməsi deməkdir. Bu, məsələn, müdiriyyətin qanuni tələblərinin yerinə yetirilməsinə, kameraların və digər sahələrin növbətçilik qaydasında təmizlənməsinə aiddir. Vəzifələrin icrası yüksək keyfiyyətli olmalıdır. Buraya gigiyena və sanitariya qaydalara riayət edilməsi, həmçinin kameraların təmizlənməsi ilə bağlı öhdəliklər aiddir. Əksər hallarda vəzifələrin nümunəvi icrası həbs edilmiş şəxsin həmişə onun üzərinə qoyulmuş tələblərə uyğun hərəkət etməsi kimi ifadə edilə bilər, yəni o, həbs yerinin əmlakına ehtiyatla yanaşır, həbs yerlərinin işçilərinin xidməti vəzifələrini yerinə yetirməsinə mane olmur, həbs yerlərinin işçilərinin, digər şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin ləyaqətini alçaladan hərəkətlərə yol vermir və s.

Həvəsləndirici tədbirlərin siyahısı qısadır və yalnız iki növdən ibarətdir: 1) təşəkkür elan etmək; 2) verilmiş tənbeh tədbirini vaxtından əvvəl götürmək.

Eyni zamanda, BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 91-ci Qaydasında¹ qeyd edilir ki, məhbusların özlərini yaxşı aparmasına, onlarda məsuliyyət hissinin formalaşdırılmasına, tərbiyələndirilməsinə həvəsləndirmək, yenidən təhsil almağa maraq aşılamaq və əməkdaşlığına nail olmaq üçün hər bir müəssisədə imtiyazlar sisteminin mövcudluğu və müxtəlif kateqoriyalı məhbuslarla rəftarın müxtəlif üsullarının işlənilib hazırlanması tövsiyə olunur.

Əvvəllər verilmiş tənbeh tədbirinin vaxtından əvvəl götürülməsi yalnız istintaq təcridxanasında olarkən cəzalandırılmış şəxslərə tətbiq edilə bilər. Həbs edilmiş şəxslərə tətbiq edilə bilən tənbeh tədbirlərinin növləri şərh edilən bu Qanunun 39-cu maddəsində verilmişdir (39-cu maddənin şərhini).

Buna əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən təşviq həbs edilmiş şəxslər üçün kifayət qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 91-ci qaydası həbs yerlərində saxlanılan şəxslərlə davranışa həsr olunmuşdur. Həmin qayda məhbusların özlərini yaxşı aparmasına, onlarda məsuliyyət hissinin yaranmasına, tərbiyələnməsinə həvəsləndirmək, yenidən təhsil almağa maraq aşılamaq və əməkdaşlığa nail olmaq üçün hər bir müəssisədə imtiyazlar sisteminin mövcudluğunu və müxtəlif kateqoriyalı məhbuslarla rəftarın müxtəlif üsullarının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

¹ BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları / https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

Maddə 39. İstintaq təcridxanasında tətbiq edilən tənbeh tədbirləri

39.1. Daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində aşağıdakı tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilər:

39.1.1. xəbərdarlıq;

39.1.2. töhmət;

39.1.3. 7 günədək müddətə cərimə təcridxanasında yerləşdirmə.

39.2. Tənbeh tədbiri həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə tətbiq edilir. Qərarın surəti həbs edilmiş şəxsə dərhal təqdim edilir və şikayət etmək hüququ ona izah olunur. Bu barədə müvafiq qeydiyyat aparılır.

39.3. Bir pozuntuya görə yalnız bir tənbeh tədbiri tətbiq edilir.

39.4. Tənbeh tədbiri həbs yerlərində müəyyən edilmiş qaydaların pozulması halları və həbs edilmiş şəxsin davranışı nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Tənbeh tədbiri pozuntunun aşkar edildiyi gündən ən gec 5 gün keçənədək, pozuntu ilə əlaqədar yoxlama aparıldıqda isə yoxlama başa çatdıqda, lakin pozuntu törədildiyi gündən ən gec 1 ay keçənədək tətbiq edilir.

39.5. Daxili intizam qaydalarının pozulmasında təqsirləndirilən həbs edilmiş şəxsin aşağıdakı hüquqları vardır:

39.5.1. hansı əməlinin Daxili intizam qaydalarının pozulması hesab olunduğu barədə dərhal məlumat almaq;

39.5.2. özünün müdafiəsi üçün kifayət qədər vaxta və şəraitə malik olmaq;

39.5.3. şəxsən və ya zəruri hesab etdiyi hallarda müdafiəçi vasitəsilə müdafiə olunmaq;

39.5.4. tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;

39.5.5. şahidlərin izahatının alınmasını tələb etmək və onların izahatının alınmasında iştirak etmək.

39.6. Tənbeh tədbiri verilməzdən əvvəl həbs edilmiş şəxsdən izahat alınır. Həbs edilmiş şəxs izahat verməkdən imtina etdikdə bu barədə imtinanın səbəbləri göstərilməklə akt tərtib edilir.

39.7. Həbs edilmiş şəxslər tənbeh tədbirindən yuxarı vəzifəli şəxsə və ya məhkəməyə şikayət verə bilərlər. Bu Qanunun 39.8-ci maddəsinə əsasən tənbeh tədbirinin tətbiqinin dayandırılması barədə qərar qəbul edildiyi hallar istisna olmaqla, şikayətin verilməsi tənbeh tədbirinin tətbiqini dayandırmır.

39.8. Şikayət verildiyi hallarda, barəsində şikayət olunan tənbeh tədbirinin tətbiqinin dayandırılması ilə bağlı məsələyə, maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə, şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılır və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini istintaq təcridxanalarında daxili intizam qaydalarını pozan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər barəsində tətbiq edilən tənbeh tədbirlərinin növləri, tətbiqinin əsasları və belə tədbirlərin tətbiqi qaydası, daxili intizam qaydalarının pozulmasında təqsirləndirilən və həbs edilmiş şəxslərin hüquqları təşkil edir.

Normanın məqsədi. Həbs yerlərində daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində tənbeh tədbirləri onların normal fəaliyyəti üçün şəraitin təmin edilməsi və müəyyən edilmiş qaydanın qorunması, həbs edilmiş şəxslərin cinayət və digər hüquqpozmaların törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilir. Eyni zamanda, tənbeh tədbirləri həm də tərbiyəvi xarakter daşıyır, həbs yerinin müdiriyyətinin şəxsin müəyyən hüquq pozuntusuna mənfi münasibətini göstərir və ona cəzaya səbəb olan davranışın zərərliliyini anlamağa kömək edir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Həbs edilmiş şəxslərə istintaq təcridxanasında tətbiq edilən tənbeh tədbirlərinin növləri, tətbiqinin əsasları və belə tədbirlərin tətbiqi qaydası “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun¹ 36-cı və 37-ci maddələri, “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 07.15.1995-ci il tarixli Federal Qanununun² 38-ci və 39-cu maddələri ilə tənzimlənir.

Qazaxıstanda qeyd edilən Qanunun 37-ci maddəsində tənbeh tədbirləri qismində aşağıdakılar nəzərdə tutulur: 1) xəbərdarlıq; 2) töhmət; 3) 15 günədək müddətə intizam təcridxanasında yerləşdirmə; 4) yetkinlik yaşına çatmayan həbs edilmiş şübhəli şəxslərin və təqsirləndirilən şəxslərin yetmiş iki saatadək müddətə müvəqqəti təcridxanada yerləşdirilməsi.

Tənbeh tədbirlərinin tətbiqi qaydası şərh edilən Qanunun 39-cu maddəsində təsbit edilir. Həbsdə saxlamanın müəyyən edilmiş qaydasının pozulmasına görə tənbeh tədbirlərini həbs yerinin müdiriyyəti və ya onun müavini təyin edir. Bir pozuntuya görə təqsirkar şəxsə birdən çox cəza təyin edilə bilməz. Tənbeh tədbiri pozuntunun halları, şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin davranışı nəzərə alınmaqla təyin edilir. Tənbeh tədbiri pozuntunun aşkar edildiyi gündən on gündən gec olmayaraq, pozuntu ilə bağlı yoxlama aparılıbsa, onun başa çatdığı gündən, lakin həmin pozuntunun aşkar

¹ Qazaxıstan Respublikasının “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanunu - <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Rusiya Federasiyasının “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanunu <https://fzrf.su/zakon/o-soderzhanii-pod-strazhej-podozrevaemyh-103-fz/st-37.php>

edildiyi gündən bir aydan gec olmayaraq tətbiq edilə bilər. Tənbeh tədbiri bir qayda olaraq, dərhal, onu dərhal tətbiq etmək mümkün olmadıqda isə tətbiq edildiyi gündən bir aydan gec olmayaraq tətbiq edilir. Tənbeh tədbiri təyin edilməzdən əvvəl şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsdən yazılı izahat alınır, izahat verməkdən imtina edildikdə isə müvafiq akt tərtib edilir.

Təhmət şəklində tənbeh tədbiri şifahi və ya yazılı, digər tənbeh tədbirləri isə yazılı şəkildə tətbiq edilir. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin tənbeh tədbirindən yuxarı vəzifəli şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququ vardır. Şikayətin verilməsi tənbeh tədbirinin icrasını dayandırır¹.

“Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 07.15.1995-ci il tarixli Federal Qanununun 39-cu maddəsi ilə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə müəyyən edilmiş vəzifələrini yerinə yetirməmələrinə görə tənbeh tədbiri qismində təhmət və on beş gündək, yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər üçün isə yeddi sutkayadək müddətə karsərə (hauptvaxta), yaxud birməfərlilik kameraya yerləşdirmə nəzərdə tutulur.

Rusiya Federasiyası Federal Qanununun 39-cu maddəsi tənbeh tədbirlərinin tətbiqi qaydalarını müəyyən edir. Bu qaydalar Qazaxıstan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydalarla demək olar ki, eynidir. Qazaxıstandan fərqli olaraq Rusiyada tənbeh tədbirləri həbs yerinin rəisi tərəfindən yalnız yazılı şəkildə verilir. Bundan əlavə, nəzərdə tutulur ki, intizam tənbehinin çəkildiyi gündən bir il ərzində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə yeni cəza tətbiq edilmədikdə, həmin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cəzası olmayan hesab edilir².

Qeyd edilən tədbirlər Azərbaycanda istintaq təcridxanası rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin qərarı əsasında, Qazaxıstanda həbs yerlərinin administrasiyasının rəhbəri və ya onun müavini, Rusiyada isə həbs yerinin rəisi tərəfindən tətbiq edilir.

Qazaxıstandan və Rusiyadan fərqli olaraq şərh olunan Qanunun 39.5-ci maddəsi daxili intizam qaydalarının pozulmasında təqsirləndirilən həbs edilmiş şəxsin hüquqlarını təsbit edir.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normalar yalnız istintaq təcridxanalarında saxlanılan həbs edilmiş şəxslərə tətbiq olunur.

Qeyd edilən normaların tətbiq edilməsinin əsasını həbs edilmiş şəxsin daxili intizam qaydalarının pozulması təşkil edir. Tənbeh tədbiri həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə tətbiq edilir.

¹ Qazaxıstan Respublikasının “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanunu - <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Rusiya Federasiyasının “Cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Federal Qanunu <http://www.kremlin.ru/acts/bank/8065/page/4>

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

39-cu maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

İstintaq təcridxanası – həbs edilmiş şəxslərin CPM ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə saxlanılan həbs yeri.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

İstintaq təcridxanalarında tənbeh tədbirləri onların normal fəaliyyəti üçün şəraitin təmin edilməsi və müəyyən edilmiş qaydanın qorunması, həbs edilmiş şəxslər tərəfindən cinayət və digər hüquqpozumaların törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilir. Tənbeh öz hüquqi mahiyyətinə görə məcburiyyət tədbiridir. Eyni zamanda, tənbeh tədbirləri həm də tərbiyəvi xarakter daşıyır, həbs yerinin müdiriyyətinin şəxsin müəyyən hüquq pozuntusuna mənfi münasibətini göstərir və ona tənbeh tədbirlərinə səbəb olan davranışın zərərliliyini anlamaqda kömək edir.

Tənbeh tədbirlərinin təyin edilməsi üçün əsas həbs edilmiş şəxs tərəfindən daxili intizam qaydalarının pozulmasıdır (bax: şərh edilən Qanunun 12-ci maddəsi və onun şərhı). Daxili intizam qaydalarının pozulması həbs yerində müəyyən edilmiş nizam-intizamı pozur və bununla da bu və ya digər dərəcədə müəssisənin normal fəaliyyətinə mane olur.

İntizam rejimi həbsxana həyatı qaydalarını müəyyən edir, daxili qaydaların pozulması hallarını və onlarla bağlı sanksiyaları nəzərdə tutur. İntizam prosedurlarının mövcudluğu həbs yerlərində təhlükəsizliyin təmin edilməsi, asayişin qorunması, həbs edilmiş şəxslərin fundamental insan hüquqlarına hörmət edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həbs yerlərinin müdiriyyəti öz müəssisələrində təhlükəsizliyin təmin edilməsinə cavabdehdir. Bu vəzifə kompleks tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir: fiziki vasitələr (ətrafdakı divarlar və qaçışların qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmuş digər memarlıq xüsusiyyətləri), əməliyyat prosedurları (tutulanların qeydə alınması, axtarışlar və s.) və “proaktiv təhlükəsizlik”.

İntizam qaydaları təhlükəsizliyin vacib komponentidir. Bu qaydalar vasitəsilə həbsxana həyatı təşkil olunur və tənzimlənir, ictimai həyat qaydalarını pozan davranışlar müəyyən edilir və bu qaydaların pozulması halında cəza tədbirləri təyin olunur. Tənbeh tədbirləri həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən qeyri-adi davranışa görə tənbeh kimi deyil, ilk növbədə asayişin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üsulu kimi tətbiq edilməlidir. Məsələn, Avropa Penitensiar Qaydalarının 57-ci Qaydasında qeyd edilir ki, yalnız nizam-intizama, təhlükəsizliyə və ya əmlakın saxlanılmasına təhlükə yarada bilən davranış intizam pozuntusu kimi müəyyən edilə bilər¹.

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları - <https://rm.coe.int/16804cb7ee>

Həbsxana orqanları intizamı təmin etmək üçün sanksiyalardan əlavə, başqa vasitələrə də malikdirlər. “Proaktiv təhlükəsizlik” ilk növbədə işçi heyəti ilə həbs edilmiş şəxslər arasında müsbət münasibətləri inkişaf etdirməyə yönəlib və məhbusların fərdi vəziyyəti və onların ehtiyacları, habelə onların yarada biləcəyi hər hansı risklər haqqında biliklərə əsaslanır.

Şərh edilən Qanunun 39.1.-ci maddəsi daxili intizam qaydalarını pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində tənbeh tədbirləri qismində xəbərdarlıq, töhmət və 7 günədək müddətə cərimə təcridxanasında yerləşdirməni nəzərdə tutur.

Xəbərdarlıq və töhmət həbs edilmiş şəxsin törətdiyi xəyata mənfi qiymətləndirilməni ifadə edir və ciddi xarakter daşımayan pozuntulara görə tətbiq edilir. Məsələn, həbs yerlərinin şəxsi heyəti və ya digər həbs edilmiş şəxslərlə nəzakətsiz və ya tərbiyəsiz davranıqda. Əslində, bu tədbirlər qabaqlayıcı xarakter daşıyır. Digər tərəfdən, bu tənbeh tədbirlərinin tətbiq edilməsi gələcəkdə nəzərə alınır. Belə ki, şərh edilən Qanunun 40.2.1.-ci maddəsinə əsasən, əvvəllər barəsində xəbərdarlıq və töhmət tədbirləri bir il ərzində azı iki dəfə tətbiq edilmiş şəxs yenidən daxili intizam qaydalarını pozduqda ona qarşı cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tənbeh tədbiri tətbiq edilə bilər.

Şərh edilən maddədə nəzərdə tutulan üçüncü tənbeh tədbiri cərimə təcridxanasında yerləşdirmədir. Bu tədbir 7 günə qədər müddətə tətbiq edilir (bax: şərh edilən Qanunun 40-cı maddəsi və onun şərh). Qeyd etmək istərdik ki, beynəlxalq standartlarla müqayisədə Azərbaycan qanunvericiliyi cərimə təcridxanasında yerləşdirmə müddəti ilə bağlı daha progressivdir. Belə ki, Nelson Mandela Qaydalarında bu müddət 15 gün, Nazirlər Komitəsinin Avropa Penitensiar Qaydaları ilə bağlı CM /Rec (2006) 2 nömrəli tövsiyəsinə yenidən işlənmiş Qaydalar və Şərhdə 14 gün təsbit olunmuşdur¹.

Şərh edilən maddədə nəzərdə tutulan tənbeh tədbirlərinin siyahısı tamdır və həbs edilmiş şəxslərə başqa tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz. Bununla bağlı BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1988-ci il tarixli 43/173 sayılı qərarı ilə qəbul edilmiş “İstənilən formada tutulan və ya həbsdə olan bütün şəxslərin müdafiəsi Prinsiplərinin Məcmuəsi”ndə əks olunmuş 30-cu prinsipin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, tutulmuş və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin saxlanma və ya azadlıqdan məhrumetmə zamanı intizam xətalarını təşkil edən davranış növləri, verilə biləcək intizam tənbehinin təsviri və müddəti, habelə bu cəzayı verməyə səlahiyyətli orqanlar müəyyən edilmiş qaydada dərc edilmiş qanun və ya digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir².

Şərh edilən maddədə tənbeh tədbirlərinin tətbiqi qaydası tənzimlənir və bir qayda olaraq, müəyyən edilir ki, tənbeh tədbiri həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə tətbiq edilir. Qərarın surəti həbs edilmiş şəxsə dərhal təqdim edilir və şikayət etmək hüququ ona izah olunur. Bu barədə müvafiq qeydiyyat aparılır.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na 16 nömrəli əlavədə həbs edilmiş şəxsə tənbeh tədbirinin tətbiq edilməsi barədə qərarın, 17 nömrəli əlavədə isə

¹ Revised Rules and Commentary to Recommendation CM/REC(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules, p. 60 <https://rm.coe.int/revised-rules-and-commentary-to-recommendation-cm-rec-2006-2-of-the-co/16808d7b5e>

² Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой-бы то ни было форме, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml

həbs edilmiş şəxsin cərimə təcridxanasında yerləşdirilməsi barədə qərarın nümunələri verilmişdir. Qərarda aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapmalıdır: həbs edilmiş şəxsin təvəllüdü, soyadı, adı və atasının adı; rejim pozuntusunun vaxtı, şəraiti və xarakteri; həbs edilmiş şəxsin yazılı izahatı və nəzərdən keçirilən digər yoxlama materialları; qərarın məzmunu; istintaq təcridxanası rəisinin rütbəsi, imzası və soyadı; qərarın imzalandığı tarix; qərarın həbs edilmiş şəxsə elan edilməsi barədə qeyd (həbs edilmiş şəxsin imzası və tarix); qərarı həbs edilmiş şəxsə elan edən şəxs barədə qeyd (rütbəsi, imzası və soyadı); qərardan yuxarı dövlət orqanına (vəzifəli şəxsə) və məhkəməyə şikayət vermək hüququnun həbs edilmiş şəxsə izah olunduğu barədə qeyd (həbs edilmiş şəxsin imzası və tarix); qərarı elan edən vəzifəli şəxsin rütbəsi, imzası və soyadı.

Tənbeh tədbiri pozuntunun bütün halları və həbs edilmiş şəxsin davranışı nəzərə alınmaqla təyin edilməlidir. Bu o deməkdir ki, həbs edilmiş şəxsin əvvəlki davranışını səciyyələndirən hər şey nəzərə alınır. Əvvəllər təyin edilmiş tənbeh tədbirləri xüsusən cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tənbehi təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır.

Şərh edilən maddədə təyin edilmiş tənbeh tədbirinin tətbiq olunma müddəti tənzimlənir. Bu, pozuntunun aşkar edildiyi gündən ən gec 5 gün keçənədək, lakin hər hansı üzrlü səbəblər olduqda, məsələn, həbs edilmiş şəxsin xəstəliyi, onun istintaq hərəkətləri üçün dindirilməsi, məhkəmə iclasında iştirakı və s. tənbeh tədbiri təyin edildiyi gündən bir aydan gec olmayaraq tətbiq edilməlidir.

Bir sıra hallarda törədilmiş pozuntu ilə bağlı yoxlama aparılmalıdır. Hər hansı bir şahidin dindirilməsi, hadisə yerinə baxış keçirilməsi, sənədlərin öyrənilməsi və s. Bu zaman həbs edilən şəxsin şahidlərin izahatının alınmasını tələb etmək və onların izahatının alınmasında iştirak etmək hüququ təmin edilməlidir.

Dindirməli olan şəxslər, məsələn, əməkdaşlar işdə olmaya bilərlər. Şahidlər – şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər cinayət işinin istintaqı ilə əlaqədar məhkəməyə və ya başqa yerə aparıla bilərlər. Pozuntu ilə əlaqədar yoxlama aparıldıqda tənbeh tədbirinin tətbiqi müddəti onun başa çatdığı andan hesablanır.

Pozuntu hallarının yoxlanılması zamanı tənbeh tədbiri təyin etməzdən əvvəl həbs edilmiş şəxsdən yazılı izahat alınır, o, pozuntunun halları ilə bağlı öz versiyasını göstərir. Həbs edilmiş şəxs izahat verməkdən imtina etdikdə bu barədə imtinanın səbəbləri göstərilməklə akt tərtib edilir. Bununla bağlı BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1988-ci il tarixli 43/173 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmiş “İstənilən formada tutulan və ya həbsdə olan bütün şəxslərin müdafiəsi Prinsiplərinin Məcmuəsi”ndə əks olunmuş 30-cu prinsipin 2-ci bəndində qeyd edilir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs intizam tənbehi tətbiq edilməzdən əvvəl dinlənilmək hüququna malikdir.

Əgər həbs edilmiş şəxs, məsələn, savadsızlığına görə belə bir izahat verə bilmirsə, izahat onun sözlərindən tərtib etməlidir. Bu zaman şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs izahatı öz əli ilə imzalayır və imzadan əvvəl izahatın bu şəxsin sözlərindən yazıldığı, ona oxunduğu və imzalandığı qeyd edilir. Bu fakt izahatı yazan şəxsin imzası ilə təsdiq edilməlidir.

Əgər şəxs xəstəliyə, sərxoşluğa və s. səbəblərə görə izahat verə bilmirsə, izahat həmin şəxs ayıldıqdan və ya şəxsin səhhətinin vəziyyəti buna imkan verdikdən sonra alınmalıdır. İcraatın aparıldığı dili bilməyən şəxsə tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək hüququ təmin edilməlidir.

Həbs edilmiş şəxs təqsirləndirilən pozuntu barədə ilkin məlumatlandırılmadan və özünü müdafiə etmək üçün kifayət qədər vaxt verilmədən və bunun üçün lazımı şərait yaradılmadan cəzalandırılı bilməz. Şərh edilən maddənin bu müddəası Avropa Penitensiar Qaydalarının 57-ci Qaydası ilə tam uzlaşır. Belə ki, həmin Qaydaya əsasən, intizam xətlərində təqsirləndirilən məhkumlara onlara qarşı irəli sürülən ittihamların mahiyyəti barədə başa düşdükleri dildə operativ və ətraflı məlumat verilməlidir; onlar müdafiələrini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkanlara malik olmalıdırlar; ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə şəxsən və ya vəkil vasitəsilə özlərini müdafiə etmək imkanına malik olmalıdırlar¹.

Həbs yerlərinin səlahiyyətli şəxsləri hər bir halı diqqətlə nəzərdən keçirməlidir. Həbs edilmiş şəxsin şəxsən və ya zəruri hesab etdiyi hallarda müdafiəçi vasitəsilə müdafiə olunmaq hüququnu təmin etməlidirlər. Lazım olduqda həbs edilmiş şəxsə öz müdafiəsi üçün tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək imkanı verilməlidir.

Bu zaman həbs yerinin rəisi və ya onu əvəz edən şəxs əsaslandırılmış qərar çıxarır və şikayət etmək hüququ izah edilməklə, qərarın surəti həbs edilmiş şəxsə dərhal təqdim edilir. Bu barədə müvafiq qeydiyyat aparılır. Qərarın surəti yoxlanılma materialları ilə birlikdə həbs edilmiş şəxsin şəxsi işinə qoyulur.

Bir pozuntuya görə yalnız bir tənbeh tədbiri tətbiq edilə bilər. “Non bis in idem” (“eyni şey üçün iki dəfə deyil”) prinsipi Roma hüququ dövründən məlumdur və hazırda həm beynəlxalq hüquq normalarında, həm də daxili hüquq çərçivəsində öz əksini tapır. BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 39.1-ci Qaydasında birbaşa qeyd edilir ki, məhkum heç vaxt eyni əmələ və ya cinayətə görə iki dəfə cəzalandırılmamalıdır.

Şərh edilən Qanunda əvvəllər təyin edilmiş cəzanı çəkərkən təkrar pozuntuya yol vermiş şəxs üçün cəzalara dair heç bir məhdudiyyət qoyulmur. Beləliklə, cərimə təcridxanasında yerləşdirilmiş şəxsə yol verilmiş pozuntuya görə yeni cəza, o cümlədən cərimə təcridxanasında yerləşdirmə növündə tənbeh tədbiri tətbiq oluna bilər.

Həbs edilmiş şəxslər tənbeh tədbirindən yuxarı vəzifəli şəxsə və ya məhkəməyə şikayət verə bilərlər. Şikayətlərin verilməsi qaydası şərh edilən Qanunun 18-ci maddəsində nəzərdə tutulur (bax: şərh edilən Qanunun 18-ci maddəsi və onun şərh). Şikayət verildiyi hallarda, barəsində şikayət olunan tənbeh tədbirinin tətbiqinin dayandırılması ilə bağlı məsələyə maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılır və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilir. Digər hallarda şikayətin verilməsi tənbeh tədbirinin tətbiqini dayandırmır.

Şərh edilən Qanun tənbehin olmayan sayılması qaydasını tənzimləmir. Hesab edirik ki, bu məsələ həm Qanunun 38.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan verilmiş tənbeh tədbirinin vaxtından əvvəl götürülməsi, həm də 40.2.1-ci maddəyə əsasən, əvvəllər barəsində xəbərdarlıq və töhmət tədbirləri bir il ərzində azı iki dəfə tətbiq edilmiş şəxs yenidən daxili intizam qaydalarını pozduqda ona qarşı cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tənbeh tədbirinin tətbiq edilməsi baxımından vacibdir.

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları - <https://rm.coe.int/16804cb7ee>

Tənbeh tədbirinin qaldırılmasının mənası ondan ibarətdir ki, şəxs istintaq təcridxanasında olarkən cəzalandırılmış hesab olunmasın. Bu isə Qanunun 38.1.2-ci və 40.2.1-ci maddələrinin tətbiqi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, təyin edilmiş tənbeh tədbirləri haqqında məlumatlar həbs edilmiş şəxsin xasiyyətnaməsi tərtib edilərkən nəzərə alınır.

Hüququn müxtəlif sahələrində qeyd edilən məsələ öz əksini tapmışdır. Məsələn, Əmək Məcəlləsinin 190-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, intizam tənbehi verilən gündən altı ay müddətində qüvvədə olur. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 35-ci maddəsində qeyd edilir ki, barəsində inzibati tənbeh tətbiq olunmuş şəxs tənbehin icrasını bitirdiyi gündən etibarən bir il ərzində yeni inzibati xəta törətməmişdirsə, o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilməmiş hesab olunur. Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 109.5-ci maddəsinə görə isə, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərə tənbeh tədbiri verildiyi gündən bir il ərzində məhkuma yeni tənbeh tədbiri tətbiq edilməzsə o, tənbehi olmayan sayılır.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1988-ci il tarixli 43/173 sayılı Qərarı ilə qəbul edilmiş “İstənilən formada tutulan və ya həbsdə olan bütün şəxslərin müdafiəsi Prinsiplərinin Məcmuəsi”nin 30-cu prinsipinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, tutulmuş və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin saxlanması və ya azadlıqdan məhrumetmə zamanı intizam xətalərini təşkil edən davranış növləri, verilə biləcək intizam tənbehinin təsviri və müddəti, habelə bu cəzanı verməyə səlahiyyətli orqanlar müəyyən edilmiş qaydada dərc edilmiş qanun və ya hüquqi normativ aktlarla müəyyən edilir. Bu prinsipin 2-ci bəndinə əsasən isə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs intizam tənbehi tətbiq edilməzdən əvvəl dinlənilmək hüququna malikdir. Onun belə bir tənbehin yuxarı orqanlara baxılması üçün təqdim etmək hüququ vardır.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydalarının 39.1-ci Qaydasında birbaşa qeyd edilir ki, məhkum heç vaxt eyni əmələ və ya cinayətə görə iki dəfə cəzalandırılmamalıdır.

Avropa Penitensiar Qaydalarının 57-ci Qaydasına əsasən, intizam xətalərində təqsirləndirilən məhkumlara onlara qarşı irəli sürülən ittihamların mahiyyəti barədə başa düşdükləri dildə operativ və ətraflı məlumat verilməlidir; onlar müdafiələrini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkanlara malik olmalıdırlar; ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, onlar şəxsən və ya vəkil vasitəsilə özlərini müdafiə etmək imkanına malik olmalıdırlar.

Maddə 40. Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə

40.1. Cərimə təcridxanası bu Qanunun 40.2-ci maddəsin

də nəzərdə tutulmuş hallarda həbs edilmiş şəxsin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan yerdir.

40.2. Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə aşağıdakı hallarda müstəsna tədbir kimi tətbiq edilə bilər:

40.2.1. əvvəllər barəsində bu Qanunun 39.1.1-ci və ya 39.1.2-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş tənbeh tədbirləri bir il ərzində azı iki dəfə tətbiq edilmiş şəxs yenidən Daxili intizam qaydalarını pozduqda;

40.2.2. həbs edilmiş şəxs həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə tabe olmadıqda və ya onları hədələdikdə;

40.2.3. həbs edilmiş şəxs xidməti vəzifələrini yerinə yetirən digər şəxsləri hədələdikdə;

40.2.4. həbs edilmiş şəxs digər həbs edilmiş şəxsləri hədələdikdə;

40.2.5. xırda xuliqanlıq əməli törədildikdə.

40.3. Cərimə təcridxanasında yerləşdirilən həbs edilmiş şəxs fərdi çarpayı və yataq ləvazimatı ilə təmin edilir.

40.4. Cərimə təcridxanasında olduğu müddət ərzində həbs edilmiş şəxslərin ərzaq məhsulları əldə etməsi, bağlama, sovqat və banderol alması, stolüstü oyunlar oynaması, televiziya verilişlərinə baxması qadağandır. Bu şəxslərin ünvanına gəlmiş bağlama, sovqat və banderollar cərimə təcridxanasından azad edildikdən sonra onlara təqdim edilir.

40.5. Cərimə təcridxanasında olduğu müddət ərzində həbs edilmiş şəxslərin görüşləri və ya yazışmaları yalnız o halda qadağan edilir ki, onların cərimə təcridxanasında yerləşdirilməsinə əsas verən hüquq pozuntusu bilavasitə görüşlərlə və ya yazışmalarla bağlı olsun.

40.6. Cərimə təcridxanasında yerləşdirilən şəxslər hər gün ən azı 1 saat gəzinti hüququna malikdirlər.

40.7. Həbs edilmiş şəxslər cərimə təcridxanasında yerləşdirildikdən dərhal sonra və cərimə təcridxanasında olduğu müddət ərzində hər gün ən azı bir dəfə tibb işçisi tərəfindən yoxlanılmalı və zəruri tibbi yardımla təmin olunmalıdırlar.

40.8. Barəsində cərimə təcridxanasında yerləşdirmə növündə tənbeh tədbiri tətbiq edilmiş şəxs səhhəti ilə əlaqədar cərimə təcridxanasında saxlanılmasının qeyri-mümkün olması barədə tibbi rəy olduqda, cərimə təcridxanasından azad edilir.

40.9. Cərimə təcridxanasından azad olunma haqqında müvafiq qeydiyyat aparılır.

40.10. Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə növündə tənbeh tədbiri yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlara tətbiq edilə bilməz.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində nizam-intizamı təmin etmək məqsədilə həbs edilmiş şəxsin cərimə təcridxanasına yerləşdirilməsi ilə bağlı ortaya çıxan münasibətlər təşkil edir. 40-cı maddədə həbs edilən şəxsin cərimə təcridxanasına yerləşdirilmə əsasları, onun hüquqları və maddi təminatı, habelə normanın tətbiqinin qadağan olunduğu şəxslərin dairəsi müəyyən olunur.

Cərimə təcridxanasına yerləşdirilməkdə **məqsəd** 40-cı maddənin özündə qeyd edilmişdir¹. Müddəadan görüldüyü kimi, əsas məqsəd daxili intizam qaydalarına riayət etməyi təmin etmək² və üçüncü şəxslərin hüquqlarını müdafiə³ etməkdir. Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə Azərbaycanda tənbeh tədbiri qismində tətbiq edilir⁴.

II. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Hazırkı Qanun CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir⁵. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasında əsas məqsəd cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir⁶. Qanun aşağıdakı həbs yerlərinə şamil edilir: müvəqqəti saxlama yerləri; AR Silahlı Qüvvələrinin və AR qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon hauptvaxtları və istintaq təcridxanaları⁷. Hazırkı Qanun cəzaçəkmə müəssisələri daxilində deyil, yalnız yuxarıda qeyd olunan həbs yerlərində cərimə təcridxanalarına yerləşdirilmə məsələsini tənzimləyir.

Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə tətbiq olunur⁸. Bu növ tənbeh tədbiri bir sıra kateqoriya şəxslərə: yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlara tətbiq oluna bilməz⁹.

Həbs edilmiş şəxs cərimə təcridxanasında yerləşdirildikdən dərhal sonra və orada olduğu müddət ərzində hər gün ən azı bir dəfə tibb işçisi tərəfindən yoxlanılmalı¹⁰ və cərimə təcridxanasında saxlanılmanın qeyri-mümkün olması barədə tibbi rəy verildiyi təqdirdə cərimə təcridxanasından azad edilməlidir¹¹.

Müsbət haldır ki, Qanunda göstərilən müddədə həbs edilmiş şəxsin cərimə

¹ "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" Qanun, m.40.2.

² Yenə orada, m. 40.2.1

³ Yenə orada, m. 40.2.2, m. 40.2.3, m.40.2.4, m. 40.2.5.

⁴ Yenə orada

⁵ "Yenə orada, <https://e-qanun.az/framework/23933>

⁶ Yenə orada, m.2

⁷ Yenə orada, m.4.1

⁸ Yenə orada, m. 40.1

⁹ Yenə orada, m. 40.10, m.29.2 və m. 30.2

¹⁰ "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, m.40.7

¹¹ Yenə orada, m. 40.8

təcridxanasında yerləşdirilməsi üçün əsasların tam siyahısı və belə tədbirin müstəsna tətbiqi¹ göstərilmişdir. Beləliklə, məsələ ilə bağlı qərar qəbul edən müvafiq orqanlara geniş mülahizə sərbəstliyi verilməyərək hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğunluq təmin edilmişdir.

Barəsində məhkəmə hökmü olmayan şəxslər və ya məhkəməyə qədər həbs olunmuş şəxslər təqsirsiz hesab edilir və onlarla həmin statusa müvafiq davranılmalıdır². Azərbaycan qanunvericiliyinin təhlilinə keçməmişdən öncə məhkum edilməmiş şəxslərin hüquq və imtiyazlarını təhlil etmək üçün xarici ölkələrin daxili qanunvericilik aktlarına müraciət etmək məqsədmüvafiqdir. Belə ki, Birləşmiş Krallığın Penitensiar Xidmətinin 4600 sayılı Əmri³ tutulmuş şəxslə (unconvicted) həbs edilmiş şəxsləri⁴ (unsentenced) fərqləndirir. Mühakimə olunmamış şəxslər təqsirsiz hesab olunurlar və Penitensiar Xidmətin yeganə funksiyası onları növbəti məhkəmə baxışına qədər saxlamaqdır⁵. Əgər bu, həbsin qaçılmaz nəticəsi və ya məhkəmənin onların həbsinə qərar verməsi və həbs yerlərində asayişin təmin edilməsi üçün əsas deyilsə, həbs onları vətəndaş kimi normal hüquq və azadlıqlarından məhrum etməməlidir⁶. Onların fəaliyyətini məhdudlaşdıran qaydalar və ya təcrübələr yalnız təhlükəsizlik, səmərəli idarəetmə, nizam-intizam və bütün həbs edilmiş şəxslərin rifahı və təhlükəsizliyi üçün zəruri olan minimum məhdudiyyətləri nəzərdə tutmalıdır⁷.

Nəticə etibarilə, təqsirsizlik prezumpsiyası işığında məhkumlar ilə müqayisədə həbs edilmiş şəxslər bir qədər fərqli davranışa məruz qalmalıdırlar. Cərimə təcridxanasına yerləşdirmə ilə bağlı hər iki kateqoriya şəxslərə tətbiq olunan rejimin müqayisəsi ona dəlalət edir ki, milli qanunvericilik həbs olunan şəxsə fərqli yanaşma sərgiləyir.

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, m. 40.2

² Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977, 84(2), həmçinin, bax: United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), Rule 111.2

³ Unconvicted, Unsented and Civil Prisoners, HM Prison Service Order 4600, 27/01/2020, Available at:

<https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f745260e90e0740cf4eb0d1/pso-4600-unconvicted-unsentenced-civil-prisoners.pdf>

⁴ Həbs edilmiş şəxslərə tutulmuş şəxslərin imtiyazları verilmir. İmtiyaz deyərkən səsvermədə iştirak hüququndan məhrum etmə başa düşülür (yenə orada, m. 2.4)

⁵ Yenə orada, maddə 1.1

⁶ Yenə orada

⁷ Yenə orada

Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsində və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunda cərimə təcridxanasına yerləşdirmə ilə bağlı müddəaların müqayisəli təhlili
(Cədvəl № 1)

No	Məhkumlara münasibətdə (Cəzaların İcrası Məcəlləsinin maddələrinə istinad edilir)	Həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə (“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun maddələrinə istinad edilir)
1	Telefon danışqlarına və ya videogörüşlərə yalnız müstəsna hallarda icazə verilir (m.84.3).	Görüş və ya yazışmalar yalnız o halda qadağan edilir ki, onların cərimə təcridxanasında yerləşdirilməsinə əsas verən hüquq pozuntusu bilavasitə görüşlərlə və ya yazışmalarla bağlı olsun (m.40.5).
2	Televiziya verilişinə baxmağa icazə verilmir (102.4).	Televiziya verilişinə baxma, stolüstü oyunlar oynama qadağandır (m.40.4).
3	Kişi məhkumlar 15 günədək, qadın məhkumlar isə 10 günədək müddətə cərimə təcridxanasına köçürülə bilərlər (m. 107.1.3).	7 günədək cərimə təcridxanasında yerləşdirmə (m. 39.1.3.7)
4	Bir saatlıq gəzinti hüququ (m.110.1).	Hər gün <i>ən azı</i> 1 saat gəzinti hüququ (m. 40.6)
5	Qida məhsulları və ən zəruri mallar əldə etmək, bağlama, sovqat və ya banderol almaq qadağandır (m.110.1).	Ərzaq məhsulları əldə etməsi, bağlama, sovqat və banderol alması qadağandır (m.40.4).
6	Bir təqvim ili ərzində cərimə təcridxanasında saxlanma müddəti altmış gündən çox ola bilməz (m.110.6).	Oxşar müddəə yoxdur.
7	Oxşar müddəə yoxdur.	Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə növündə tənbeh tədbiri yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə, hamilə və ya yanında 3 yaşınadək uşağı olan qadınlara tətbiq edilə bilməz (m.40.10).

III. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

Cərimə təcridxanası – əvvəllər barəsində bu Qanunun 39.1.1-ci və ya 39.1.2-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş tənbeh tədbirləri bir il ərzində azı iki dəfə tətbiq edilmiş şəxs yenidən daxili intizam qaydalarını pozduqda, həbs edilmiş şəxs həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə tabe olmadıqda və ya onları hədələdikdə, həbs edilmiş şəxs xidməti vəzifələrini yerinə yetirən digər şəxsləri və ya digər həbs edilmiş şəxsləri hədələdikdə, xırda xuliqanlıq əməli törədildikdə həbs edilmiş şəxsin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan yerdir və tənbeh tədbir kimi tətbiq edilir;

Zəruri tibbi yardım – qanunvericiliyə uyğun olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə göstərilən tibbi müayinə, müalicə-profilaktika, sanitariya-gigiyena və epide-miya əleyhinə tədbirləri ehtiva edir;

Tutulmuş şəxs – cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs, ittiham

elan etmək üçün tutulmuş şəxs, barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum¹;

Həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs².

IV. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər üçün standartlar

Cərimə təcridxanasında yerləşdirilən həbs edilmiş şəxs fərdi çarpayı və yataq ləvazimatı ilə təmin edilir³. Qeyd olunan müddəadan başqa, Qanunda cərimə təcridxanalarına tətbiq olunan digər tələb və standartlar nəzərdə tutulmamışdır. Həmin standartlar “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”⁴ çərçivəsində tənzimlənmişdir. Hər bir həbs edilmiş şəxs 4 m²-dən az olmayan yaşayış sahəsi ilə təmin edilir⁵; kameraların pəncərələri həbs edilmiş şəxsin normal təbii işıqlanma şəraitində oxuması və təmiz hava ilə təmin olunması üçün kifayət qədər böyük olmalıdır, kameraların döşəmələri taxta və yaxud metlax ilə örtülür, divarları sement qatışıqlı ilə malalanır və rənglənilir, kameralar sanitariya qovşağı, duş, istilik sistemi, hər həbs edilmiş şəxs üçün yaşayış sahəsinin normasına uyğun çarpayı, yataq ləvazimatları, stol və oturmaqda təchiz olunur⁶. Həftədə bir dəfədən az olmayaraq yataq ləvazimatları (mələfə, balıqüzü, adyal, adyalüzü, əl-üz dəsmalı) dəyişdirilməklə duş verilir⁷. Havaların isti keçdiyi günlərdə həbs edilmiş şəxslərə həftədə ən azı iki dəfə yuyunmaq üçün şərait yaradılır⁸.

İstintaq təcridxanalarında kameraların qapıları 6 sm qalınlığında hazırlanır, onlar içəri tərəfdən polad təbəqə ilə örtülür. Həbs edilmiş şəxslərin davranışına nəzarət etmək məqsədilə qapıların mərkəzi hissəsində döşəmədən 1,4-1,5 metr hündürlüyündə gözlük qoyulur; həbs edilmiş şəxslərə yemək, sənəd, kitab və digər zəruri əşyalar vermək üçün kameraların qapıları orta hissədə döşəmədən 95 sm hündürlüyündə 18x22 sm ölçüdə, dəhlizə açılan və qıfilla bağlanan kiçik pəncərə ilə təchiz edilir⁹. Həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanasında sanitariya-gigiyena və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının tələblərinə uyğun olaraq zəruri maddi-məişət şəraiti ilə təmin olunurlar. Onlar istintaq təcridxanasında insan ləyaqətini alçaltdan şəraitdə saxlanıla bilməzlər¹⁰.

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 1.0.1.

² Yenə orada, m.1.0.2.

³ Yenə orada, m. 40.3

⁴ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, AR Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir, m.4 // <https://e-qanun.az/framework/33805>

⁵ Yenə orada, m.4.1

⁶ Yenə orada, m. 4.2 və 3.2

⁷ Yenə orada, m. 5.6

⁸ Yenə orada, m. 5.6

⁹ Yenə orada, m. 3.3

¹⁰ Yenə orada, m. 24.1

Avropa Penitensiar Qaydaları həbsxanaların lazımi qaydada və hər zaman təmiz saxlanmasını şərtləndirir¹. Qüvvədə olan standartlara əsasən, həbs edilmiş şəxslər tualet ləvazimatları və təmizlik məhsulları ilə təmin edilməlidirlər; həbs edilmiş şəxslərin istənilən vaxt gigiyenik və şəxsi həyatın toxunulmazlığına hörmət edən sanitariya qovşaqlarına çıxışı təmin edilməlidir². Oxşar tələblər Nelson Mandela Qaydalarında da təsbit edilmişdir³. Avropa Penitensiar Qaydalarına əsasən, vannalar və duşlar kifayət qədər olmalı, hər bir həbs edilmiş şəxs onlardan iqlimə münasib temperaturda imkan daxilində hər gün, lakin gigiyenanın saxlanması üçün zəruri olduqda həftədə ən azı iki dəfə və ya daha çox istifadə edə bilməlidir⁴. Göründüyü kimi, Azərbaycan qanunvericiliyi beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verir.

V. Zəruri tibbi yardım

Qanunun 40.7 və 40.8-ci maddələri tibbi yardıma və şəxsin cərimə təcridxanasında saxlanılmasının qeyri-mümkün olması barədə tibbi rəyin verilməsinə həsr edilmişdir. Həbs edilmiş şəxslər cərimə təcridxanasında yerləşdirildikdən dərhal sonra və cərimə təcridxanasında olduqları müddət ərzində hər gün ən azı bir dəfə tibb işçisi tərəfindən yoxlanılmalı və zəruri tibbi yardımla təmin olunmalıdırlar⁵.

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” AR Qanunu da həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin tibbi yardım almaq hüququnu təsbit edir. Tutulmuş və ya həbs edilmiş vətəndaşların, cəzaların çəkilməsi zamanı məhkumların büdcə vəsaitləri hesabına ilk tibbi yardım da daxil olmaqla, tibbi rəydən asılı olaraq ambulator və ya stasionar şəraitdə tibbi yardım almaq hüquqları vardır⁶. Bu kateqoriyadan olan şəxslərə tibbi xidmətlərin göstərilməsi Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları ilə ətraflı tənzimlənir. Həbs edilmiş şəxslər aşağıdakı müayinələrdən keçirilir və nəticələrinə dair tibbi kitabçada müvafiq qeydiyyat aparılır:

- boy, çəki, bədən temperaturu, arterial qan təzyiqi, nəbz, huş, dəri örtüyü;
- zöhrəvi xəstəliklərə, qan qrupuna və İİV-yə (insanın immun çatışmazlığı virusu) görə laboratoriya müayinəsi;
- döş qəfəsi orqanlarının rentgenoloji müayinəsi;
- anamnestik məlumatların toplanması və obyektiv müayinə;

¹ European Prison Rules (2020), Rule 19

² Criminal detention conditions in the European Union: rules and reality, European Union Agency For Fundamental Rights, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019, p.23

³ BMT-nin Məhbuslarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (Nelson Mandela Qaydaları), Qaydalar 13, 14a və b, 15, 17

⁴ European Prison Rules (2020), Rule 19.4

⁵ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 40.7

⁶ “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli 360-IQ sayılı Qanunu, maddə 23

– diaqnozun müəyyən edilməsi üçün göstərilən müayinələr kifayət etmədikdə, əlavə instrumental və digər müayinələr (EKQ, USM, bəlgəmin bakterioloji müayinəsi, kliniki və biokimyəvi analizlər və s.), həkim-mütəxəssislərin baxışı (fiziatri, narkoloq, psixiatr, nevropatoloq, ginekoloq və s.)¹.

Qeyd olunmuş Qaydalar da cərimə təcridxanasına yerləşdirildikdən sonra tibbi yardımla təmin olunma ilə bağlı Qanunun yavaşmasını təkrarlayır. Belə ki, həbs edilmiş şəxslər istintaq təcridxanalarında tənbeh tədbiri qaydasında cərimə təcridxanasına yerləşdirildikdən dərhal sonra və cərimə təcridxanasında olduqları müddət ərzində hər gün ən azı bir dəfə tibb işçisi tərəfindən yoxlanılmalı və zəruri tibbi yardımla təmin olunmalıdırlar². Bu barədə şəxsin tibb kitabçasında müvafiq qeydlər aparılır.

İHAM də ümumilikdə hesab edir ki, həbsdə olan şəxslər həssas vəziyyətdədirlər və hakimiyyət orqanları onları qorumağa borcludur³. Həbsdə olan şəxslərin həyatını qorumaq öhdəliyi hakimiyyət orqanlarının onları həyatlarını qorumaq üçün zəruri olan tibbi yardımla təmin etmək öhdəliyini nəzərdə tutur ki, bu da işin şəraitindən asılı olaraq adekvat psixi sağlamlıq və müalicəni də əhatə edə bilər⁴.

VI. Tətbiq olunan məhdudiyyətlər

Tənbeh son tədbir kimi tətbiq edilməlidir⁵. Azərbaycan qanunvericiliyində də tənbeh tədbiri qismində cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tədbirinin tətbiqinə məhdudiyyətlər qoyulur. Bu cür məhdudiyyətlər həm subyektlər dairəsinə münasibətdə, həm də şəxsin sağlamlıq vəziyyətinə münasibətdə (cərimə təcridxanasında saxlanılmasının qeyri-mümkün olması barədə tibbi rəy) tətbiq olunur.

Bununla yanaşı, hazırkı tənbeh növünün yalnız müstəsna tədbir qismində tətbiq edilməsi ilə bağlı Qanunda aydın müddəə də mövcuddur⁶. Əlavə olaraq, hazırkı tənbehin tətbiq olunduğu maksimal müddət də Qanunda göstərilmişdir ki⁷, bu da öz növbəsində müzakirə olunan tənbeh tədbirinin ixtiyari və əsassız tətbiqini məhdudlaşdırmağa öz töhfəsini verir.

Tətbiq olunan tənbeh tədbirinin ciddiliyi pozuntuya mütənəsb olmalıdır⁸. Mütənəsblik dedikdə, şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının onun ətrafdakı şəxslərə

¹ “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanılması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 aprel 2013-cü il tarixli 67 nömrəli qərarı, maddə 2.3

² Yenə orada, maddə 2.11

³ Key Theme Prisoners’ Rights Health care in prison, <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/health-care-in-prison> (son baxış tarixi - 20.06.2024), “Mustafayev v. Azerbaijan”, 2017, App. no. 47095/09, para.53

⁴ Guide on the case-law of the European Convention of the European Convention on Human Rights on Prisoner’s rights, 29 February 2024, https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_prisoners_rights_eng, səh. 29, bənd 108

⁵ European Prison Rules (2020), Rule 56.1

⁶ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 40.2

⁷ Yenə orada, maddə 39.1.3

⁸ European Prison Rules (2020), Rule 60.2

verəcəyi zərərə (zərərin səviyyəsi və ciddiliyi) uyğunluğu nəzərdə tutulur¹. Qanunilik həmin tənbeh növünün milli qanunvericilikdə aydın şəkildə göstərilməsini və hansı hərəkətlərin bu növ tədbirin tətbiqinə yol açacağını, o cümlədən tərəflərin hüquq və öhdəliklərinin qanunda aydın surətdə qeyd olunmasını nəzərdə tutur². Bu tələb Avropa Penitensiar Qaydalarının 57.2 sayılı Qaydasında da qeyd olunmuşdur. Hesabatlılıq bu növ tənbeh tədbirinin tətbiqinə dair bütün qərarların qeydlərinin aparılmasını ehtiva edir³.

Milli qanunvericilik də ümumilikdə beynəlxalq standartlara uyğundur. Belə ki, cərimə təcridxanasına yerləşdirmənin yalnız müstəsna tədbir kimi tətbiqi Qanunda qeyd edilir. Bu tədbirin tətbiqi ilə bağlı müddəa tərəflərin hüquq və öhdəliklərini olduqca aydın şəkildə təsvir edir. “Hesabatlılıq” tələbi Qanunla yanaşı, digər qanunvericilik aktları vasitəsilə də təmin edilmişdir⁴. Cərimə təcridxanasında yerləşdirilən şəxslərin görüş və ya yazışmaları da müəyyən hallarda qadağan edilir ki, bu da zərurilik tələbinin təmin olunmasına şərait yaradır.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, İQAK xüsusi olaraq vurğulayır ki, şəxs tənbeh tədbirini mübahisələndirmək imkanına malik olmalıdır. Bunun üçün şəxslər özlərinin müdafiəsi üçün kifayət qədər vaxt və şəraitə malik olmalıdırlar⁵. Qanunda şikayət proseduru da təsbit olunmalıdır⁶. Qanun həmin tələbə uyğun müddəaya malikdir. Belə ki, həbs edilmiş şəxslər tənbeh tədbirindən yuxarı vəzifəli şəxsə və ya məhkəməyə şikayət verə bilərlər⁷. Qanunun 39.8-ci maddəsinə əsasən, tənbeh tədbirinin tətbiqinin dayandırılması barədə qərar qəbul edildiyi hallar istisna olmaqla, şikayətin verilməsi tənbeh tədbirinin tətbiqini dayandırmır⁸. Şikayət verildiyi hallarda, barəsində şikayət olunan tənbeh tədbirinin tətbiqinin dayandırılması ilə bağlı məsələyə maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılır və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilir⁹.

¹ Solitary confinement of prisoners, Extract from the 21st General Report of the CPT, Published in 2011, para. 55 (a)

² Yenə orada, para. 55 (b)

³ Yenə orada, para. 55 (c)

⁴ “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”, AR Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir, maddə 34 və 35

⁵ European Prison Rules (2020), Rule 59.1.b

⁶ Yenə orada, Rule 57.2.e

⁷ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 39.7

⁸ Yenə orada, maddə 39.7

⁹ Yenə orada, maddə 39.8

Maddə 41. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin maddi məsuliyyəti

41.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerində saxlanılan zaman dövlət əmlakına vurduqları ziyanı görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşıyırlar.

41.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin dövlət əmlakına vurduqları maddi ziyanın məbləği yoxlama materialları əsasında həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin qərarı ilə müəyyən edilir. Maddi ziyanı ödəmək barədə qərar tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə imza etdirməklə elan olunur. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həmin qərardan yuxarı vəzifəli şəxsə və ya məhkəməyə şikayət verə bilər.

41.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs vurduğu maddi ziyanı könüllü olaraq ödəməkdən imtina etdikdə, həmin ziyanın əvəzi ondan məhkəmə qaydasında tutulur.

41.4. Dəymiş maddi ziyanı görə düzgün tutulmayan məbləğ geri qaytarılır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin şəxsi hesabına köçürülür.

41.5. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin xahişi ilə maddi ziyan razılıqları olduqda onun qohumları və ya digər şəxslər tərəfindən ödənilə bilər.

41.6. Cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərilərkən ödənilməyən maddi ziyan cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən məhkumun şəxsi hesabından tutulur.

41.7. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerindən azad edilərkən ödənilməyən maddi ziyanın əvəzi ondan məhkəmə qaydasında tutulur.

41.8. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə həbs yerinin işçiləri tərəfindən vurulan maddi ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulur.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində nizam-intizamı təmin etmək məqsədilə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerində saxlanılan zaman dövlət əmlakına vurduğu ziyan, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə həbs yerinin işçiləri tərəfindən vurulan maddi ziyanı görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyətə cəlb edilmə ilə bağlı ortaya çıxan münasibətlər təşkil edir. 41-ci maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin dövlət əmlakına vurduğu ziyanı görə daşdığı maddi ziyanın müəyyən edilməsi qaydası, maddi ziyan barədə qərardan şikayət, həmçinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə həbs yerinin işçiləri tərəfindən vurulan maddi ziyanın tutulması qaydası müəyyən olunur.

Normanın məqsədi dövlət əmlakına vurduğu ziyanı görə maddi məsuliyyətin müəyyən edilməsində dəymiş ziyanın kompensasiya edilməsidir. Təbii ki, bu da

öz növbəsində həbs yerlərində asayışı, həmçinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər arasında qayda-qanuna əməl edilməni təmin etməyə töhfə verəcəkdir. Qayda-qanunun təmin edilməsi üçün yalnız bir tərəfin (tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs) deyil, qarşı tərəfin də (həbs yerinin işçiləri) vurduğu maddi ziyanı görə məsuliyyəti hazırkı maddədə nəzərdə tutulur¹. Xarici ölkələrdə də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin vurduqları ziyanı görə maddi məsuliyyəti nəzərdə tutulur. Məsələn, Birləşmiş Krallığın qanunvericiliyinə görə maddi məsuliyyətin məqsədi dəymiş ziyanı ödəməkdir və maddi ziyanın məbləği özündə cəza elementini ehtiva etməməlidir².

II. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Hazırkı Qanun AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir³. 41-ci maddə isə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin maddi məsuliyyəti məsələlərini tənzimləyir. Norma yalnız həbs yerində saxlanılan zaman tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən dövlət əmlakına vurduqları ziyanı görə maddi məsuliyyəti və bununla bağlı tərəflərin hüquq və öhdəliklərini, o cümlədən maddi ziyanı ödəmək barədə qərarın verilmə qaydasını ehtiva edir. Hazırkı maddə Qanunun 32.1.5-ci maddəsində təsbit olunan və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas vəzifələri sırasında göstərilən “həbs yerinin əmlakına qayğı ilə yanaşmaq” öhdəliyi ilə uzlaşır. 41.2-ci maddədə qeyd olunur ki, maddi ziyanın məbləği yoxlama materialları əsasında həbs yerinin rəisinin qərarı ilə müəyyən edilir. Maddədə həmin qərarla bağlı yuxarı instansiyaya və ya məhkəməyə şikayət hüququ da tanınır. Daha sonra ziyanı ödəməyin qaydası da qeyd olunur (kənüllü surətdə və ya məhkəmə qaydasında). 41.4-cü maddəyə əsasən, dəymiş maddi ziyanı görə düzgün tutulmayan məbləğ geri qaytarılmalıdır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin şəxsi hesabına köçürülməlidir. Ən sonda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə vurulan maddi ziyanın tutulması da Qanunla nəzərdə tutulur.

Maddi məsuliyyətlə bağlı yuxarıda qeyd olunan hüquq və öhdəliklərin nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, maddi məsuliyyətin müəyyən edilməsi qaydası ətraflı tənzimlənməmişdir. Belə ki, daha detallı tənzimləmə üçün “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”na istinad etmək lazımdır. Həmin Qaydaların 9-cu maddəsi MSY-də saxlanılan və ya həbs edilmiş şəxslərin maddi məsuliyyətinə həsr edilmişdir⁴. Qaydaların 9.1-ci maddəsi hazırkı Qanuna istinad edir. Sonrakı bəndlər

¹ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 41.8

² Prisoner Discipline Procedures (Adjudications), PSI 05/2018, p. 76, para.2.12, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/664f4730ae748c43d3794155/adjudications-pf.pdf>

³ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, Preambula, <https://e-qanun.az/framework/23933>

⁴ Yenə orada

⁵ AR Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, maddə 9 <https://e-qanun.az/framework/33805>

isə maddi məsuliyyətin müəyyən olunmasında daha dərin və detallı tənzimləməni nəzərdə tutur. Müsbət haldır ki, maddi ziyanın vurulması ilə bağlı müvafiq araşdırma aparılması haqqında qərarın verilməsi üçün vaxt məhdudiyyəti müəyyən olunmuşdur. MSY-nin avadanlığına maddi ziyan vurulması faktı aşkar olunduqda, 1 gündən gec olmayaraq, MSY-nin rəisi tərəfindən xidməti araşdırma aparılması barədə göstəriş verilir¹. Araşdırma zamanı zərərin dəqiq mahiyyəti və miqdarı, maddi zərər vurmuş təqsirkar şəxslər və onların maddi məsuliyyətə cəlb olunub-olunmaması üçün əsaslar müəyyənləşdirilir². Bununla yanaşı, araşdırmanın nəticələri üzrə çıxarılmış qərarın təsdiqi forması, onun elan edilməsi, ödənişin edilməsi üsulları, maddi ziyanın digər şəxslər tərəfindən ödənilmə imkanı da həmin maddə çərçivəsində tənzimlənir³.

Həm Qanunda, həm də “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda maddənin başlığında tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin maddi məsuliyyəti qeyd olunsa da, müsbət haldır ki, hər iki sənəddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə həbs yerinin işçiləri tərəfindən vurulan maddi ziyanın tutulması da təsbit olunur⁴. Qanunun 48.5-ci maddəsində qeyd olunur ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad edildikdə onun anbara təhvil verdiyi əşyalar və pul vəsaitləri qaytarılır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əmlakın ona qaytarıldığını imzası ilə təsdiq edir⁵.

ABŞ hüquq sistemi də vurulmuş ziyana görə maddi məsuliyyəti təsbit edir. Həbs yerlərində bədənə və ya əmlaka ziyan vurmaqla nəticələnən hərəkətlərə yol verən şəxslərdən dəymiş ziyana görə kompensasiya tələb oluna bilər. “Payton Horn-a qarşı” işdə (#97-5391, 49 F. Supp. 2d 791 (E.D. Pa. 1999)) məhkəmə qərara alır ki, həbs edilən şəxsin xəsarət yetirdiyi penitensiar xidmət əməkdaşının müalicəsi üçün həmin şəxsdən ödənişin tutulması onun konstitusional hüquqlarını pozmur, çünki qanunvericilik şəxsə həmin qərardan şikayət imkanını tanıyır⁶.

Böyük Britaniyada da həbs edilmiş şəxslərin maddi məsuliyyəti normativ aktlarda nəzərdə tutulur. Həbs edilmiş şəxslər həbs yerinin əmlakını qəsdən məhv etdikdə və ya zədələdikdə, onlar həmin əşyaların və ya əmlakın dəyişdirilməsi xərclərini ödəməli olurlar⁷. Bununla belə ödəniləcək ziyanın hədlərini müəyyən edir. Belə ki, təzminat tələbi əməyin ödənilməsi xərcləri də daxil olmaqla vurulmuş ziyanın 100%-ə qədəri üçün verilə bilər, lakin maksimum məbləğ vurulmuş ziyanın dəyərindən çox və ya istənilən halda £2000-dən çox ola bilməz⁸. Ziyanın 100% ödənilməsi üzrə qərar

¹ AR Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, maddə 9.2 <https://e-qanun.az/framework/33805>.

² Yəni orada

³ Yəni orada, maddə 9.3

⁴ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 41.8.; AR Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”, maddə 9.9.

⁵ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 48.5

⁶ 2008 (4) AELE Mo. L.J.301, Jail and Prisoner Law Section – April, 2008, p. 310,

<https://www.aele.org/law/2008JBAPR/2008-4MLJ301.pdf>

⁷ Prisoner Discipline Procedures (Adjudications), PSI 05/2018, p. 76, para.2.12, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/664f4730ac748c43d3794155/adjudications-pf.pdf>

⁸ Prisoner Discipline Procedures (Adjudications), PSI 05/2018, Annex C, p. 79, para.1.2, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/664f4730ac748c43d3794155/adjudications-pf.pdf>

daha az kompensasiya üçün kifayət qədər səbəb olmadığı təqdirdə təqsirin müəyyən edilməsi əsasında verilir¹. Qeyd olunanlarla yanaşı, maddi ziyanın ödənilməsi forması və müddətləri də qanunvericiliklə müəyyən olunur. Maddi ziyanın əvəzinin ödənilməsi şəxsin hesablarından tutulmalar yolu ilə həyata keçirilir və birdəfəlik ödəmə və ya dövrü tutulmalar və ya hər ikisinin birləşdirilmiş şəklinə ola bilər². Tutulmalar elə aparılmalıdır ki, lazımi əşyaları almaq və ailəsi/dostları ilə əlaqə saxlamaq üçün həbs edilmiş şəxsə minimum məbləğ qalmalıdır³.

Həbs yerinin işçiləri tərəfindən vurulan maddi ziyana görə maddi məsuliyyət də xarici ölkələrin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, 1946-cı ildə ABŞ-da qəbul olunan Delikt İddiaları üzrə Federal Qanun (Federal Tort Claims Act – FTCA) penitensiar müəssisəsinin əməkdaşının səhlənkarlığı nəticəsində həbs edilmiş şəxsin sağlamlığına və ya mülkiyyətinə dəymiş ziyanın ödənilməsinə imkan yaradır. Həmin imkandan yararlanmaq üçün təhlükəsizlik üzrə menecer və ya bölmədən əldə olunan 95 sayılı standart formanı doldurmaq tələb olunur⁴. FTCA ilə müqayisədə İnqizibati Hüquqi Vasitə Proqramı (“Administrative Remedy Program” – ARP) əmlakı penitensiar xidmət işçiləri tərəfindən itirilən və ya zədələnən həbs edilmiş şəxslərə bir qədər geniş imkanlar yaradır⁵. ARP-nin məhdud iddia müddəti müəyyən etdiyinə görə, həbs edilmiş şəxslər nəzərə alınmalıdırlar ki, itirilmiş və ya zədələnmiş əmlakla bağlı FTCA çərçivəsində iddiaların verilməsi onları ARP çərçivəsində mümkün hüquqi müdafiə vasitələrindən məhrum edilmə riski ilə üzbəüz qoyur.

Avropa Penitensiar Qaydaları həbs edilmiş şəxslərin əmlakının itirilməsinin, zədələnməsinin və ya məhv olmasının qarşısını almaq üçün onlarla davranılması və təhlükəsiz şəraitdə saxlanılmasına dair hərtərəfli təlimat təqdim edir⁶. Avropa Penitensiar Qaydalarında “mülkiyyət (əmlak)”ə anlayış verilməsə də, Nelson Mandela Qaydalarında qeyd olunur ki, əmlaka “pul, qiymətli əşyalar, geyim və digər əşyalar” daxildir⁷. Həbs yerlərinin rəhbərliyi həbs edilmiş şəxslərin əmlakının saxlanılması və idarə edilməsi üzrə bütün penitensiar işçilər üçün əlçatan təlimatlara malik olmalıdır⁸.

¹ Prisoner Discipline Procedures (Adjudications), PSI 05/2018, Annex C, p. 79, para.1.2, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/664f4730ae748c43d3794155/adjudications-pf.pdf>

² Yenə orada

³ Yenə orada

⁴ Admission and Orientation Inmate Handbook, FCI Fort Dix, 10 (Apr. 2016), https://www.bop.gov/locations/institutions/ftd/FTD_aohandbook.pdf. See also: <https://jlm.law.columbia.edu/2017/04/10/federal-prisoners-limited-options-for-bureau-of-prisons-loss-and-damage-of-property/>

⁵ Yenə orada

⁶ Guidance document on the European Prison Rules, Penal Reform International, Council of Europe, 2023, p.96, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/05/EPR-Guidance-Doc.pdf>

⁷ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), Rule 67(1), https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

⁸ Yenə orada

Bu tip müəssisələrdə əmlakın oğurlanması və ya zədələnməsinin qarşısını almaq üçün saxlanılan, zədələnən, məhv edilən və həbs yerlərindən çıxdıqdan sonra məhkuma qaytarılan bütün əmlakın dəqiq və aydın uçotunun aparılması vacibdir¹. Əmlakın itirilməsi, oğurlanması və ya zədələnməsi ilə bağlı hər hansı şikayət həbs yerlərinin daxili qaydaları ilə müəyyən edilmiş adi şikayət proseduruna uyğun olaraq baxılmalıdır və bu cür araşdırmalar itmiş və ya zədələnmiş əşyalar üçün müvafiq kompensasiya ödənilməklə operativ və hərtərəfli aparılmalıdır².

III. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Tutulmuş şəxs – cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxs, ittiham elan etmək üçün tutulmuş şəxs, barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğu üçün tutulmuş təqsirləndirilən şəxs, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş məhkum)³;

Həbs edilmiş şəxs – barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs⁴;

Maddi məsuliyyət – hüquq pozucusunun barəsində tətbiq edilən, digər tərəfin vurduğu zərəri qanunla müəyyən edilmiş qaydada ödəmək vəzifəsini nəzərdə tutan məcburetmə tədbiri;

Maddi ziyan – zərər dedikdə, hüququ pozulmuş şəxsin pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakından məhrum olunması və ya əmlakın zədələnməsi (real zərər, habelə hüququ pozulmasaydı, həmin şəxsin adi mülki döviyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür.

¹ Guidance document on the European Prison Rules, Penal Reform International, Council of Europe, 2023, p.96,
<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/05/EPR-Guidance-Doc.pdf>

² Yəni orada, s. 97

³ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 352-IVQ sayılı 22 may 2012-ci il tarixli AR Qanunu, maddə 1.0.1

⁴ “Yəni orada, maddə 1.0.2

Maddə 42. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs yeməkdən imtina etdikdə görülməli tədbirlər

42.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs yeməkdən imtina etdikdə, həbs yerinin rəisi və ya onu əvəz edən şəxs bunun səbəbini aydınlaşdırmalı, bu barədə dərhal cinayət prosesini həyata keçirən orqana yazılı formada məlumat verməlidir.

42.2. Yeməkdən imtina etmənin səbəbləri əsaslı olduqda, həbs yerinin müdiriyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs tərəfindən irəli sürülməli qanuni tələblərin təmin edilməsi üçün təcili tədbirlər görür. İrəli sürülmüş tələblərin dərhal təmin edilməsi mümkün olmadıqda, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə müvafiq izahat verilir və həmin tələblərin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülür.

42.3. Yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs, həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılır, onun üzərində həkim nəzarəti təyin edilir.

42.4. Yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerində saxlanılma rejimindən irəli gələn öhdəliklərdən azad edilməsi həkimin tibbi rəyi əsasında həyata keçirilir.

42.5. Yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə Daxili intizam qaydaları ilə nəzərdə tutulan vaxtda müəyyən edilmiş normalar üzrə bu barədə müvafiq qeydiyyat aparılmaqla səhər, günorta və şam yeməyi verilir və ona yeməyi qəbul etmək təklif olunur. Bu təklif rədd edildikdə yeməkdən imtina yeməklərin gətirilməsi haqqında qeydiyyatın aparıldığı vərəqədə qeyd olunur.

42.6. Yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə yarandıqda və o, özü haqqında real qərar qəbul etmək qabiliyyətini itirdikdə həkimin yazılı rəyinə əsasən və onun iştirakı ilə yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin səhhətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlməli tədbirlər, o cümlədən həmin şəxsin ləyaqətini alçaltmamaq şərti ilə məcburi qaydada qidalandırılması həyata keçirilir.

42.7. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yemək qəbulundan imtina etməsi onun digər həbs yerlərinə göndərilməsinə, istintaq hərəkətlərində və məhkəmə iclaslarında iştirakına mane olmur. Yemək qəbulundan imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin digər həbs yerlərinə göndərilməsi tibb işçisinin müşayiəti ilə həyata keçirilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerində saxlanılan şəxslərin yeməkdən imtina etməsi ilə əlaqədar yaranan, yəni bu cür hallarda həbs yerinin rəisi və ya onu əvəz edən şəxsin, tibb xidməti əməkdaşlarının yerinə yetirməli olduğu hərəkətlər, onların ardıcılığı, yeməkdən imtina edən şəxsin iradə ifadəsinin müəyyən edilməsi, onun həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı hallarda məcburi qidalandırma, bunun həyata keçirilməsi proseduru ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerində saxlanılan şəxslərin yeməkdən imtina etməsi ilə əlaqədar yaranan, yəni bu cür hallarda həbs yerinin rəisi və ya onun müavini-nin, tibb xidməti əməkdaşlarının yerinə yetirməli olduğu hərəkətlər, onların ardıcılı-ğı, yeməkdən imtina edən şəxsin iradə ifadəsinin müəyyən edilməsi, onun həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı hallarda məcburi qidalandırılması, bunun həyata keçirilməsi prosedurunun müəyyən edilməsi, yeməkdən imtina edən şəxsin həyatı və sağlamlığının qorunması təşkil edir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar norma-larla müqayisəli analizi

Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanunun 41-ci maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində yeməkdən imtinasına həsr olunmuşdur.

Şərh olunan Qanunun 42.1-ci maddəsi yeməkdən imtina barədə dərhal cinayət prosesini həyata keçirən orqana yazılı formada məlumat verilməsini nəzərdə tutdu-ğu halda, Qazaxıstan Respublikasının istinad olunan Qanunu həm də həbs yerlərində qanunların icrasına nəzarət edən prokurora da məlumat verilməsini tələb edir. Verilən məlumatın yazılı formada olması tələb olunmur.

Şərh olunan Qanunun 42.2, 42.4, 42.5-ci maddələrində nəzərdə tutulanlar Qa-zaxıstan Respublikasının istinad olunan Qanununda öz əksini tapmamışdır. Qalan nor-malar isə şərh olunan maddə ilə eyni məzmunadadır¹.

Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Qanununun 42-ci maddəsi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin yeməkdən imtina məsələsinə həsr olunmuşdur. Həmin maddə bir müddəə istisna olmaqla Qazaxıstan Respublikasının “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qanununun 41-ci maddəsi ilə eyni məzmunadadır. İstisna isə ondan ibarətdir ki, Rusiya Federasiyasının Qanununda şərh olunan Qanunun 42.2-ci maddəsi ilə eyni məzmunada olan 42-ci maddəsinin 2-ci hissəsi öz əksini tapmışdır².

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помеще-ниях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозревае-мых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44. <https://base.garant.ru/1305540/>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiqi dairəsi subyekt baxımından həbs yerlərində saxlanılan və yeməkdən imtina edən şəxslər, həbs yerinin rəisi, onu əvəz edən şəxs və tibbi heyət ilə məhdudlaşır. Maddədəki normaların zaman baxımından tətbiqi həbs yerində saxlanılan şəxslərin yeməkdən imtina etməsi müddəti ilə məhdudlaşır. Yəni həbs yerində yeməkdən imtina ilə bağlı hal baş verməzsə, maddədəki normalar tətbiq olunmayacaqdır. Yeməkdən imtina ilə bağlı faktın meydana çıxması şərh edilən maddənin normalarının fəaliyyətinə əsas yaradır və yeməkdən imtina halına son qoyulmaqla normanın tətbiqi dayanır.

Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiqi şərtləri bilavasitə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin yeməkdən imtinası ilə bağlıdır. Yeməkdən imtina faktı mövcud deyildirsə, normanın tətbiqinə də ehtiyac qalmır. Normanın tətbiqinin digər şərti, yeməkdən imtina edən şəxslərin həmin imtinanı dayandırmaqları ilə bağlıdır. Yəni yeməkdən imtina etmiş həbs yerində saxlanılan şəxs yeməkdən imtina ilə bağlı onunla həbs yerinin rəisi və ya həkim tərəfindən aparılmış söhbətdən və ya görülmüş tədbirlərdən sonra yeməkdən imtinanı dayandırarsa, şərh olunan maddənin sonrakı normalarının tətbiqinə ehtiyac qalmayacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

42-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərhı;

Yeməkdən imtina etmə – yeməkdən adi imtina kimi deyil, hər hansı bir səbəbdən müəyyən vəziyyət və ya hala etiraz əlaməti olaraq aclıq aksiyasının keçirilməsini ehtiva edir. Bir qayda olaraq yeməkdən imtina edən şəxs (aclıq aksiyası keçirən şəxs) özünün və ya digərlərinin hüquqlarının pozuntusu kimi qiymətləndirdiyi vəziyyətin aradan qaldırılması üçün qida qəbulundan imtina edir, qeyri-qanuni hesab etdiyi vəziyyətin düzəlməsinə qədər qida qəbulundan imtina edərək aclıq aksiyası keçirir. Yeməkdən imtina edən şəxsin bunun səbəbi kimi irəli sürdüyü tələb (məsələn, barəsində həbs qətimkan tədbirinin qanunsuz seçildiyinə görə həbsdən azad edilməsi və ya həbs yerində hər gün ailə üzvləri ilə görüşünə icazə verilməsi və s.) həqiqətdə qanuna uyğun və ya qanunsuz ola bilər.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan – cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr¹;

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 7.0.5-ci maddəsi

Həkim nəzarəti – şərh olunan maddənin kontekstində yeməkdən imtina etmiş şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin mütəmadi olaraq diqqətdə saxlanması və onun həyat və sağlamlığının təmini üçün müəyyən edilmiş, müvafiq müəssisənin həkimi tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri;

Həbs yerində saxlanılma rejimindən irəli gələn öhdəliklər – şərh olunan Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində onların bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunmasına, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmiş qaydaları təmin edən rejim müəyyən edilir. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslər həmin rejimdən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirməlidirlər. Məsələn, müəyyən edilmiş vaxtda yatmaq üçün yatağa daxil olmalı, yuxudan durmalı, sanitariya və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət etməli, keçirilən tədbirlərdə iştirak etməli və s. Yeməkdən imtina bu aksiyaya başlayan şəxsi həbs yerində müəyyən edilmiş rejim qaydalarından irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən azad etmir;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə yaranması – yeməkdən imtina edilməsinin davam etdirilməsinin şəxsin sağlamlığı və həyatı üçün təhlükə yaratmasını, yəni yeməkdən imtinanın davam etdirilməsinin həyatdan məhrum olma təhlükəsi yaratmasını ehtiva edir;

Özü haqqında real qərar qəbul etmək qabiliyyətini itirmək – şərh olunan maddənin kontekstində yeməkdən imtina edən şəxsin onu davam etdirməsinin həyatı və sağlamlığı üçün nə kimi mənfi nəticələrə səbəb ola biləcəyi barədə qərar qəbul etməsini istisna edən sağlamlıq vəziyyətini ehtiva edir;

Məcburi qaydada qidalandırılma – yeməkdən imtina edən şəxsin həyatı üçün yaranmış real təhlükə ilə əlaqədar onun həkim rəyi əsasında məcburi qidalandırılmasını ehtiva edir.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Həbs yerində saxlanılan şəxsə qayğı göstərmək dövlət orqanlarının vəzifə borcudur. Bu vəzifə borcu həbs yerində saxlanılan şəxslərin həyatının qorunmasını, o cümlədən intiharın və şəxsin ölümünə və ya sarsıdıcı fiziki xəsarət almasına səbəb ola bilən hər hansı digər hərəkətlərin qarşısının alınmasını da əhatə edir. Buna görə də, aclıq aksiyası keçirən tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin iradəsinə zidd olaraq yedizdirilməsi barədə qərar, prinsipə, məhkumun sarsıdıcı fiziki xəsarət alması və ya ölməsinin qarşısının alınması səbəbi ilə əsaslandırıla bilər. Digər tərəfdən, hazırda Avropada mövcud olan milli qanunvericiliklərin əksəriyyətinə, həmçinin müvafiq beynəlxalq tibb etikası qaydalarına əsasən hesab olunur ki, fəaliyyət qabiliyyətli istənilən şəxs müalicə olunmaqdan, hətta həmin müalicə onun həyatını xilas edə bilsə də, imtina edə bilər. Nəticə etibarilə, məhkumun keçirdiyi aclıq aksiyasının idarə olunması ilə məşğul olan müvafiq hakimiyyət orqanları çox vaxt potensial olaraq bir-birinə zidd olan iki dəyərli üzləşə bilər: məhkumun həyatını qorumaq vəzifəsi və məhkumun fiziki toxunulmazlıq hüququ (o cümlədən, məcburi şəkildə müalicəyə məruz qalmamaq hüququ).

Həbsdə saxlanılan şəxsin yaşamaq hüququnu təmin etmək vəzifəsi ilə onun şəxsi azadlığına hörmət etmək vəzifəsi arasındakı ziddiyyət tibb etikasına və həmçinin ölkənin qanunvericiliyinə uyğun olaraq həll olunmalıdır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi “X Almaniyaya qarşı” işdə qeyd etmişdir ki, məhkum aclıq aksiyası keçirərkən şəxsin fiziki toxunulmazlıq hüququ ilə iştirakçı dövlətin Konvensiyanın 2-ci maddəsi ilə üzərinə götürdüyü öhdəliyi arasında ziddiyyətin yaranması qaçılmazdır və Konvensiyanın özündə bu ziddiyyətin həlli qaydası müəyyən olunmur¹. Bununla belə, Məhkəmə hesab etmişdir ki, ardıcıl məcburi yedizdirmə əsaslı tibbi mülahizələrlə deyil, ərizəçini etirazı dayandıрмаğa məcbur etmək məqsədilə həyata keçirilirsə və məhkumu zəruri olmayan fiziki ağrıya və alçalmaya məruz qoyan tərzdə yerinə yetirilirsə, işgəncə hesab olunur².

Şərh olunan 42.1-42.3-cü maddələrdə həbs yerində saxlanılan şəxsin yeməkdən imtinası ilə bağlı həbs yerinin rəisi və ya onu əvəz edən şəxsin ilkin olaraq yerinə yetirməli olduğu hərəkətlər ardıcılıqla ifadəsini tapmışdır. Belə ki, həbs yerinin rəisi və ya onu əvəz edən yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsdən bunun səbəbini aydınlaşdırmalı, bu barədə dərhal cinayət prosesini həyata keçirən orqana yazılı formada məlumat verməli, yeməkdən imtina etmənin səbəbləri əsaslı olduqda, həbs yerinin müdiriyyəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs tərəfindən irəli sürülən qanuni tələblərin təmin edilməsi üçün təcili, irəli sürülmüş tələblərin dərhal təmin edilməsi mümkün olmadıqda və ya onların yerinə yetirilməsi bilavasitə həbs yerinin rəhbərliyindən asılı deyilsə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə müvafiq izahat verilməli və həmin tələblərin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin “Həbsxanada səhiyyənin etik və təşkilati aspektləri haqqında” R (1998) 7 sayılı Təvsiyəsi³ və Ümumdünya Tibb Assambleyasının (ÜTA) “Aclıq aksiyaları keçirənlər haqqında” 1991-ci ildə Maltada qəbul olunmuş Bəyannaməsi⁴ aclıq aksiyasının həbsdə saxlanılan şəxsin həyatı üçün təhlükəli olduğu vəziyyətdə tədbir görmək seçimini həkimə həvalə edir. Həkim eyni zamanda yeməkdən imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerində saxlanılma rejimindən irəli gələn öhdəliklərdən azad edilib-edilməməsini tibbi rəyi əsasında müəyyən edir.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin R (98) 7 sayılı Təvsiyəsi həbs yerlərində olan aclıq elan etmiş şəxslərlə davranışa həsr olunmuşdur. Təvsiyədə qeyd olunur ki, psixiatrik klinikaya yerləşdirilməni tələb edən ciddi psixi pozuntunun yer aldığı

¹ “X. v. Germany”, 7705/76, 05 July 1977

² “Ciorap v. Moldova”, [7232/07](#), 15 March 2016; “Nevmerzhitsky v. Ukraine”, [54825/00](#), 5 April 2005

³ Recommendation no. R (98) 71 of the Committee of Ministers to member states concerning the ethical and organisational aspects of health care in prison (Adopted by the Committee of Ministers on 8 April 1998 at the 627th meeting of the Ministers' Deputies) // <https://rm.coe.int/09000016804fb13c>

⁴ WMA Declaration of Malta on Hunger Strikers. Adopted by the 43rd World Medical Assembly, St. Julians, Malta, November 1991 and editorially revised by the 44th World Medical Assembly, Marbella, Spain, September 1992 and revised by the 57th WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006 and revised by the 68th WMA General Assembly, Chicago, United States, October 2017 // <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-malta-on-hunger-strikers/>

hallar istisna olmaqla, aclıq edənin tibbi müayinəsi ancaq pasiyentin özünün razılığı ilə mümkün hesab edilməlidir. Bu cür pasiyentlərə onların hərəkətlərinin onlar üçün ağır nəticələrə səbəb ola biləcəyi ətraflı izah olunmalıdır. Tibb işçisinin hər hansı bir hərəkəti milli qanunvericiliyə və peşə etikasına müvafiq olmalıdır.

Aclıq aksiyası keçirən şəxslərə hərəkətlərinin fiziki sağlamlıqlarına zərərli təsirləri haqqında obyektiv izah verilməlidir ki, onlar uzunmüddətli aclıq aksiyasının təhlükələrini anlasınlar.

Aclıq aksiyası keçirən şəxs onun psixiatrik bölməyə köçürülməsini tələb edən ciddi psixi pozuntulardan əziyyət çəkmirsə, həmin şəxsin kliniki qiymətləndirilməsi yalnız onun açıq şəkildə verdiyi razılığı əsasında həyata keçirilə bilər.

Həkimin fikrincə, aclıq aksiyası keçirən şəxsin vəziyyəti əhəmiyyətli şəkildə pisləşirsə, həkim bu barədə müvafiq orqanlara məlumat verməli və milli qanunvericiliyə və peşə standartlarına uyğun olaraq tədbir görməlidir.

Aclıq aksiyaları keçirənlər haqqında ÜTA Bəyannaməsində bu məsələ ilə bağlı daha təfəssilatlı müddəalar yer alır. Həqiqi və uzun sürən aclığın aclıq aksiyası keçirənlər üçün ölüm və ya ömürlük zədə riski yaratdığı qeyd olunur və həmçinin göstərilir ki, aclıq aksiyası keçirənlər adətən ölməyi arzu etmirlər, lakin bəziləri öz məqsədlərinə çatmaq üçün ölməyə də hazır ola bilərlər. ÜTA aclıq aksiyası zamanı həkimin necə hərəkət etməsinə dair aydın təlimatlar verir.

Həkimin davranışı və məcburi qidalanma

Həbs yerlərində səhiyyə və tibbi etika qaydalarına uyğun olaraq həkimlər mümkün qədər qısa müddət ərzində aclıq etmək istəyən şəxsin təfəssilatlı və dəqiq xəstəlik tarixçəsini əldə etməlidirlər. Mövcud olan hər hansı vəziyyətdən irəli gələ bilən tibbi fəsadlar həmin şəxsə izah olunmalıdır. Həkimlər aclıq aksiyası keçirənlərin ac qalmağın sağlamlıqla bağlı potensial nəticələrini anlayıb-anlamadıqlarını yoxlamalı və aclıq edənləri ac qalmağın zərərləri barədə sadə dildə xəbərdar etməlidirlər. Həkimlər həmçinin sağlamlığa zərərin, misal üçün çoxlu maye qəbulu yolu ilə, necə minimallaşdırıla və ya gecikdirilə biləcəyi barədə də izah etməlidirlər. Şəxsin aclıq aksiyası ilə bağlı qərarları ani ola biləcəyindən, pasiyentlərin aclığın tibbi fəsadları barədə tam anlayışa malik olmasının təmin olunması çox əhəmiyyətlidir. Məlumatlı razılıq üzrə mövcud qabaqcıl təcrübələrə uyğun olaraq, həkim pasiyentdən onun nə başa düşdüyünü təkrar etməyi istəməklə pasiyentin ona verilən məlumatı başa düşməsinə təmin etməlidir.

Aclıq edən həbs yerində saxlanılan şəxslər aksiyanın başlanğıcındaca hərtərəfli müayinə olunmalıdırlar. Gələcək, o cümlədən aclıqla əlaqəli olmayan simptomların idarə olunması aclıq edənlərlə müzakirə edilməlidir. Həmçinin, aclıq aksiyası uzun sürərsə, şəxsin tibbi müalicə ilə bağlı dəyərləri və istəkləri nəzərə alınmalıdır. Bəzən aclıq edənlər venadaxili mineral məhlulların köçürülməsini, yaxud digər tibbi müalicə formalarını qəbul edirlər. Müəyyən növ müdaxilələrdən imtina edilməsi tibbi qayğının, infeksiyalara və ya ağrıya qarşı müalicə kimi, hər hansı digər formasını da istisna etməməlidir.

Həkimlər aclıq edənlərlə təkliddə və digər həbsdə saxlanılanlar da daxil olmaqla başqa şəxslərin eşidə bilməyəcəyi şəraitdə söhbət etməlidirlər. Aydın ünsiyyətin olması çox önəmlidir və zərurət olduqda, həbs yerinin rəhbərliyi ilə heç bir əlaqəsi olmayan

və konfidensiallıq şərtlərinə əməl etməli olan tərcüməçilərin xidmətlərindən də istifadə edilə bilər.

Həkimlər əmin olmalıdırlar ki, yemək və müalicədən imtina aclıq edən fərdlərin öz könüllü seçimləridir. Aclıq edənlərin nəyəsə məcbur edilməsinə imkan verilməməlidir. Həkimlər çox vaxt buna imkan verilməməsində köməklik göstərə bilərlər və bilməlidirlər ki, məcburiyyət yaşidlardan, rəhbərlərdən və ya ailə üzvləri kimi digər şəxslərdən gələ bilər. Həkimlər və ya digər tibb əməkdaşları aclıq aksiyasını dayandırmaları üçün aclıq edənlərə qarşı hər hansı formada təzyiq etməməlidirlər. Aclıq edənin müalicəsi və ya ona tibbi qayğı göstərilməsi aclıq aksiyasının dayandırılması şərti ilə edilməməlidir.

Əgər həkim aclıq edənin müalicə olunmaqdan və ya süni yedizdirilməkdən imtina etməsi ilə öz inancı səbəbindən razılaşa bilmirsə, həmin həkim elə başlanğıcda bu barədə məlumat verməli və aclıq edəni aclıq edənin imtinası ilə barışan başqa bir həkimə yönləndirməlidir.

Həkim və aclıq edənlər arasında davamlı ünsiyyətin olması çox önəmlidir. Həkimlər hər gün şəxslərin aclığı davam etdirmək istəyib-istəmədiklərini dəqiqləşdirməli və ünsiyyət imkanlarını itirdikdən sonra aclıq edənlərin nə edilməsini istədiklərini müəyyənləşdirməlidirlər. Bu məsələlər müvafiq qaydada sənədləşdirilməlidir.

Ola bilsin ki, həkim işi götürdükdə aclıq edən öz istəyini ifadə etmək imkanını artıq itirmiş olsun və bu səbəbdən də həyatının qorunması üçün tibbi müdaxilə ilə bağlı istəkləri barədə onunla danışmaq mümkün olmasın. Bu halda, aclıq edənin əvvəlcədən vermiş olduğu hər hansı təlimatlar nəzərə alınmalıdır. Aclıq edənin müalicə ilə bağlı əvvəlcədən etdiyi imtinaya, – əgər həmin imtina şəxsin anlaşıqlı vəziyyətdə ifadə etdiyi könüllü istəyini əks etdirsə, – hörmət olunmalıdır.

Həbs yerlərində əvvəlcədən verilən təlimatların təzyiq altında verilmiş ola bilməsinə də nəzərə almaq lazımdır. Həkimlərin aclıq edən şəxsin niyyəti ilə bağlı ciddi şübhələri olduqda, bu cür təlimatlar çox böyük ehtiyatlılıqla nəzərə alınmalıdır. Lakin əvvəlcədən verilmiş həmin təlimatlar, hətta məlumatlı və könüllü şəkildə verilmiş olsa belə, onların verilmiş olduğu vəziyyət şəxsin anlaşıqlılığını itirdiyi vaxtdan sonra radikal şəkildə dəyişmişdirsə, etibarsız hesab oluna bilər.

Aclıq edən şəxsə müzakirə aparmaq mümkün deyilsə və əvvəlcədən verilmiş heç bir təlimat mövcud deyilsə, həkimlər şəxsin mənafeələrinə ən uyğun hesab etdikləri şəkildə hərəkət etməlidirlər. Bu o deməkdir ki, aclıq edənlərin daha əvvəl ifadə etdikləri istəkləri, onların şəxsi və mədəni dəyərləri, həmçinin fiziki sağlamlılıqları nəzərə alınmalıdır. Aclıq edənlərin daha əvvəl nə istədikləri barədə heç bir məlumat olmadıqda, həkimlər məcburi yedizdirmənin icra edilib-edilməməsi barədə üçüncü şəxslərin müdaxiləsi olmadan qərar verməlidirlər.

Həkimlər aclıq edən şəxsin müalicədən imtina ilə bağlı əvvəlcədən vermiş olduğu təlimatlara qarşı çıxma və bunu onunla əsaslandırma bilərlər ki, şəxsin imtina qərarının təzyiq altında verilmiş olduğunu hesab edirlər. Əgər aclıq edənlər özlərinə gəldikdən və əqli imkanları bərpa olunduqdan sonra aclıq etmək niyyətlərini bir daha ifadə edərlərsə, həmin qərara hörmət edilməlidir.

Əgər aclıq edən və anlaşıqlı vəziyyətdə olan şəxs razılıq verərsə, süni yedizdirilmə etik baxımdan münasib hesab oluna bilər. Süni yedizdirilmə aclıq edən və anlaşıqlı və-

ziyyətdə olmayan şəxsin əvvəlcədən verilmiş imtina qərarı olmadıqda da qəbul edilən hesab oluna bilər.

Məcburi yedizdirmə heç bir halda etik baxımdan qəbul edilən sayılmır. Hətta xoş niyyətlə edilsə də, hədə, zorakılıq, güc və ya fiziki məhdudiyyətlərin tətbiq olunması ilə müşayiət olunan yedizdirmə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın bir formasıdır. Aclıq aksiyası keçirən digər şəxsləri hədələmək və aclığı dayandıрмаğa vadar etmək məqsədilə bəzi məhkumların zorla yedizdirilməsi də eynilə qəbul edilməzdir.

Göründüyü kimi, ÜTA məcburi yedizdirməni etik baxımdan qəbul edilməz hesab edir. Burada, dövlətin şəxsin həyatını qorumaq vəzifəsi ilə şəxsin özünün fiziki toxunulmazlıq hüququ arasında ziddiyyət vardır. Lakin istənilən halda, həkimlər işgəncə və ya ləyaqəti alçaldan rəftar hesab oluna bilən hərəkətlərin qarşısını almalıdırlar. Bununla belə, əgər aclıq edən məhkumun məcburi yedizdirilmə qərarı qəbul olunmuşdursa, bu cür qərar tibbi zəruriyyətə əsaslanmalı və tibbi baxımdan münasib şərtlər altında icra olunmalıdır. Qərarın qəbul edilməsi prosesi kifayət qədər təminatlardan ibarət olan, o cümlədən tibbi qərarların müstəqil şəkildə verilməsini nəzərdə tutan müəyyən prosedurlara uyğun olmalıdır.

Aclıq edən həbs yerində saxlanılan şəxsin psixi sağlamlıq vəziyyətinin psixiatrik qiymətləndirilməsi şəxsin yeməkdən imtina etməsinin səbəblərinin psixiatrik xarakterli olduğu halları müəyyən etməyə kömək edir. Bundan əlavə, aclıq aksiyası boyunca aparılan psixiatrik müayinələr tibb əməkdaşlarına, aclıq edən şəxslərdə onların həyat və sağlamlıqları ilə bağlı məlumatlı seçimlər etmək imkanlarına xələl gətirə bilən hər hansı psixi pozuntuların olub-olmadığını müəyyən etməkdə kömək edir.

Məcburi yedizdirmənin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan metodlar zərurət olmadığı halda ağrılı olmamalı və bacarıqlı şəkildə və gücdən minimal istifadə ilə tətbiq olunmalıdır. Məcburi yedizdirmə aclıq edən şəxsin fiziki toxunulmazlığına mümkün qədər az xələl gətirməlidir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yemək qəbulundan imtina etməsi onun digər həbs yerlərinə göndərilməsinə, istintaq hərəkətlərində və məhkəmə iclaslarında iştirakına mane olmur. Yemək qəbulundan imtina edən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin digər həbs yerlərinə göndərilməsi tibb işçisinin müşayiəti ilə həyata keçirilir¹.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 26.8-ci bəndinə əsasən, həbs edilmiş şəxslərin məcburi qidalandırılması Ədliyyə Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qəbul edilmiş Təlimata uyğun aparılır. Həmin Təlimat yemək qəbul etməkdən imtina edən məhkumların, həbs edilmiş şəxslərin məcburi qidalandırılması qaydasını müəyyən edir. Təlimata əsasən məhkumların, həbs edilmiş şəxslərin məcburi qidalandırılması kiçik tibb heyəti tərəfindən həkimin birbaşa iştirakı və təyinatı əsasında zond vasitəsilə (və ya dərman preparatları ilə), həmçinin müdiriyyətin nümayəndələrinin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Məcburi qidalandırmadan qabaq tibb işçisi yemək qəbul etməkdən imtina etmiş

¹ Андрес Лехтметс, Йорг Понт. Охрана здоровья и медицинская этика в местах лишения свободы. Руководство для медицинских работников и сотрудников пенитенциарной системы, ответственных за здоровье и благополучие заключенных, 2015, с. 34-38

şəxsə onun orqanizmində həyatı üçün təhlükəli dəyişikliklərin başladığını bildirir və qida qəbul etməsinin vacibliyini izah edir. Şəxs qida qəbulundan imtina edərək, məcburi qidalandırılmasına müqavimət göstərsə, bu zaman daxili rejim qaydalarına uyğun olaraq onun hərəkəti məhdudlaşdırılır. Eyni zamanda, məcburi qidalandırılan şəxs qidalandırılma proseduru aparmaq üçün müvafiq vəziyyətə gətirilir.

Qidalandırma zamanı zondun dişlənməsinin qarşısını almaq üçün ağız mütləq açılır və ağız genəldən ilə saxlanılır. Sərbəst ucunda qıf olan zond qaynadılıb soyudulduqdan sonra, nəm halda ehtiyatla qida borusuna yeridilir. Məhkumun, həbs edilmiş şəxsin sərbəst, çətin olmayan tənəffüsü və səs çıxarması mədə zondunun düzgün yeridildiyini göstərir. Buna əmin olan tibb işçisi qıfa əvvəl az miqdarda qaynadılmış su, sonra qida qarışığını tökür. Əgər hazırlanmış qida qarışığı öz konsistensiyasına görə nazik zondan keçməzsə, onda qidalandırma burun vasitəsilə həyata keçirilir¹.

Hər bir məcburi qidalandırma haqqında məhkumun, həbs edilmiş şəxsin tibbi vəərəqəsində tarix, qida borusuna tökülən qida qarışığının tərkibi və miqdarı, həmçinin qidalandırmanı həyata keçirən, o cümlədən orada iştirak edən şəxslərin soyadı, adı və vəzifəsi göstərilməklə qeydlər edilir.

Məcburi qidalandırma zamanı bədbəxt hadisələrin (dişlərin və çənənin zədələnməsi, zondun traxeyaya yeridilməsi, zondun yeridilməsi zamanı tənəffüsün və ürək fəaliyyətinin reflektor dayanması, diş protezlərinin çıxarılmadığı hallarda baş verə biləcək boğulmalar və s.) qarşısını almaq üçün məcburi qidalandırmanı həyata keçirən tibb işçisinin təcili tibbi yardım göstərməsi üçün zəruri tibbi vasitələri olmalıdır.

Məhkumun, həbs edilmiş şəxsin səhhətinin yaxşılaşması zamanı məcburi qidalandırmanın tətbiqi dayandırılır və bu barədə xəstəlik tarixində və ya tibbi kitabçasında qeyd aparılır.

“Penitensiar müəssisələrdə yemək qəbul etməkdən imtina edən məhkumların, habelə həbs edilmiş şəxslərin saxlanma şəraiti və onların məcburi qaydada qidalandırılması haqqında Təlimat”a Əlavə 3-də (Yemək qəbul etməkdən imtina etmiş şəxslər barəsində görülən tibbi xarakterli tədbirlərə dair Qayda) göstərilir ki, həkim yemək qəbul etməmənin ilk günü pasiyenti diqqətlə və hərtərəfli müayinədən keçirməlidir.

Müayinə tam yemək qəbul etməmənin əks-göstəriş olan şəkərli diabeti, kəskin qastriti, mədə və 12 barmaq bağırsaq xorasını, epilepsiyanı və başqa metabolik xəstəliklərin mövcudluğunu aşkar etməyə yönəlməlidir.

Həkim gündəlik olaraq şəxsin yemək qəbul etməməsini davam etdirmək istəyini aydınlaşdırmalıdır. Həkim gün ərzində ən azı 3 dəfə yemək qəbul etməməni elan etmiş şəxsə baş çəkməlidir. Bu zaman onu diqqətlə müayinə edərək, aşağıda qeyd edilmiş fizioloji göstəricilərə diqqət yetirməli və qiymətləndirməlidir: çəki; arterial təzyiq; nəbz; bədən hərəkəti; qəbul etdiyi mayenin miqdarı və tezliyi; ümumi vəziyyəti və klinik əlamətlər; şikayətlər; psixi vəziyyəti.

Əgər aclıq elan edən şəxsin psixi vəziyyəti tibb işçisində şübhə yaradırsa, onda o, psixiətlə konsultasiya etməlidir.

¹ “Penitensiar müəssisələrdə yemək qəbul etməkdən imtina edən məhkumların, habelə həbs edilmiş şəxslərin saxlanma şəraiti və onların məcburi qaydada qidalandırılması haqqında” Təlimat // <https://e-qanun.az/framework/25285>

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Horoz Türkiyəyə qarşı” işdə həbsdə olan M.Horoz 12 iyun 2001-ci ildə müayinə olunmaq üçün Kocaeli Dövlət Xəstəxanasının nevrologiya xidmətinə göndərilib. Reanimasiya edildikdə, o hər hansı müdaxiləni rədd etdi. Daha sonra öz kamerasına göndərilib. Huşunu tamamilə itirdiyi üçün 27 iyul 2001-ci ildə yenidən xəstəxanaya yerləşdirilib.

Məhkəmə Tibb İnstitutu 30 iyul 2001-ci il tarixli hesabatında “qidalanma nəticəsində terminalın nasazlığı” diaqnozu qoydu və ərizəçinin oğlunun sağlamlıq vəziyyətinin həbsxana şəraitinə uyğun olmadığı qənaətinə gəldi. Məhkəmə Tibb İnstitutu müvafiq şəxsin altı ay müddətinə azadlığa buraxılmasını tövsiyə edib.

1 avqust 2001-ci ildə Ankara Dövlət Təhlükəsizlik Məhkəməsi CMK-nın 399-cu maddəsinin “məhkumlar” üçün nəzərdə tutulduğunu və aidiyyəti şəxslə rəftarın nəzərdə tutulduğunu əsas götürərək, “həbsdə olduğu müddətdə” onun azadlığa buraxılması tələbini rədd etdi. M.Horoz 27 iyul 2001-ci ildən müalicə aldığı Kocaeli Dövlət Xəstəxanasının həbsxana bölməsində 3 avqust 2001-ci il tarixində vəfat edib.

Ərizəçi iddia etdi ki, aidiyyəti şəxslər özbaşına qərar veriblər və M.Horozu azad etməkdən imtina etməklə onun ölümünə səbəb olublar.

Bu kontekstdə Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, M.Horozun sağlamlıq vəziyyətinin onun həyatı üçün təhlükə yaratmasına baxmayaraq, aidiyyəti şəxsin hər hansı müdaxiləni açıq şəkildə rədd etməsini qəbul etdiyinə görə hakimiyyət orqanları tənqid edilə bilməz.

Məhkəmə həbsdə saxlanma şəraitinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinin mənasına uyğun olmadığını müəyyən etmişdir ki, bunun təkbəşinə qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar təşkil etdiyinə inanmaq üçün ciddi və qəti əsaslar yoxdur. Eyni səbəblərə görə, Məhkəmə ərizəçinin oğlunu azad etməkdən imtinanın Konvensiyanın 2-ci maddəsinə pozduğunu müəyyən edə bilməz¹.

“Nevmerjitski Ukraynaya qarşı” işdə Məhkəmə qərara aldı ki, cavabdeh dövlət ərizəçinin məcburi yedizdirilməsi ilə bağlı “tibbi göstəriş”in olmasını Avropa Məhkəməsinə nümayiş etdirə bilməmişdir. Yalnız bu faktın özü məcburi yedizdirilmə aktının özbaşına hərəkət olmasını güman etməyə əsas verir. Bundan əlavə, ərizəçi qida qəbulundan şüurlu olaraq imtina etdikdə, prosessual təminatlara riayət olunmamışdır. Hakimiyyət ərizəçinin məcburi yedizdirilmə proseduruna başlayarkən onun daha üstün maraqlarından çıxış etməmişdir. Hakimiyyətin ərizəçini zorla yedizdirmə proseduruna başlayarkən mövcud normativ aktın tələblərinə riayət etməsinə baxmayaraq, bu zaman zorakılıqla qandal, ağızı genişləndirən vasitə, xüsusi zondun ərizəçinin müqavimətini qırmaqla tətbiq edilməsi işgəncə kimi xarakterizə edilə bilər².

¹ “Horoz v. Turkey”, 1639/03, 31 March 2009

² “Nevmerzhitsky v. Ukraine”, [54825/00](#), 5 April 2005

“Siorap (Ciorap) Moldovaya qarşı” işdə ərizəçi buna hər hansı tibbi zərurət olmadan zorla yedizdirilməsindən və zorla yedizdirilmənin həyata keçirilmə üsulundan şikayət etdi. O, bildirdi ki, zorla yedizdirilmə cəza xarakteri daşıyırdı və ilk növbədə onu kəskin ağrıya və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qoymaqla onu aclıq etirazını dayandırmağa məcbur etmək məqsədi güdürdü¹.

Məhkəmə qeyd etdi ki, özünün keçmiş presedent hüququnda Komissiya bildirib ki, “şəxsin zorla yedizdirilməsi alçaltma elementlərini özündə ehtiva edir ki, bu da müəyyən hallarda Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə qadağan olunmuş rəftar sayıla bilər. Lakin həbsdə saxlanılan şəxs aclıq aksiyası keçirirsə, bu, qaçılmaz olaraq fərdin fiziki toxunulmazlıq hüququ ilə Razılığa gələn Yüksək Tərəfin Konvensiyanın 2-ci maddəsi üzrə pozitiv öhdəliyi arasında münaqişəyə səbəb ola bilər – bu elə münaqişədir ki, Konvensiya onu həll etmir”².

Məhkəmə mövqeyinə görə, təbabətin oturmuş prinsipləri nöqtəyi-nəzərindən terapeutik zərurətdən irəli gələn tədbir prinsipinə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan sayıla bilməz³.

Eyni sözləri qida qəbulundan bilərəkdən imtina edən konkret məhkumun həyatını xilas etmək məqsədi daşıyan zorla yedizdirilmə haqqında da demək olar. Bununla belə, Konvensiya orqanları tibbi zərurətin mövcudluğunun inandırıcı şəkildə nümayiş etdirildiyinə əmin olmalıdırlar⁴.

Bundan başqa, Məhkəmə əmin olmalıdır ki, zorla yedizdirilmə qərarı ilə bağlı prosesual təminatlara riayət edilib. Eyni zamanda, aclıq aksiyası zamanı ərizəçinin məruz qaldığı zorla yedizdirilmə üsulu Məhkəmənin Konvensiyanın 3-cü maddəsi üzrə presedent hüququnda nəzərdə tutulmuş minimal qəddarlıq səviyyəsini aşmamalıdır⁵.

Ərizəçinin zorla yedizdirilməsi üçün tibbi zərurətin mövcudluğu məsələsi barədə Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi ən azı ayda bir dəfə aclıq elan etdiyi 1995-ci ilin ikinci yarısı da daxil olmaqla bir çox hallarda aclıq aksiyası keçirib. Əvvəlki aclıq aksiyaları zamanı nə onun zorla yedizdirilməsinin zəruriliyi, nə də həyatının və sağlamlığının təhlükə altında olduğu bildirilib. Bundan başqa, 24 noyabr və 4 dekabr 1995-ci ildə ona iki dəfə 10 gün müddətinə təcridxanaya salınma cəzasının tətbiq edilməsi (o, həmin vaxtda da 3 sayılı həbsxanada saxlanılırdı) müdiriyyətin belə bir mövqeyini əks etdirir ki, ərizəçinin həyatı aclıq aksiyası nəticəsində nəinki təhlükə altında olmayıb, hətta onu cəza sanksiyası qismində 20 gün müddətinə normal şəraitə nisbətən daha ağır şəraitdə saxlamaq lazımdır.

1994-1995-ci illərdə ərizəçiyə tətbiq edilmiş sanksiyalar təsdiq edir ki, həbsxana müdiriyyəti aclıq aksiyalarını qaydaların pozuntusu və həbsxana müdiriyyətinə qarşı itaətsizlik aktları sayıb və hesab edib ki, onlar ərizəçinin təkadamlıq kameraya salınması da daxil olmaqla ciddi cavab reaksiyası tələb edir. Belə görünür ki, daxili məh-

¹ “Ciorap v. Moldova”, [7232/07](#), 15 March 2016

² Yenə orada

³ “Jalloh v. Germany”, 54810/00, 11 July 2006

⁴ “Hertsefjalvi v. Austria”, [10533/83](#), 24 September 1992

⁵ “Nevmerzhitsky v. Ukraine”, [54825/00](#), 5 April 2005

kəmələr də ərizəçinin işində eyni rəydə olublar və ərizəçinin zorla yedizdirilməsi üçün əsas olmuş təlimatda bununla bağlı dəqiq müddəalar olub. Bu cür yanaşma ərizəçinin belə bir iddiasına uyğun gəlir ki, onun zorla yedizdirilməsi həyatını mühafizə etmək məqsədi deyil, onu etirazını davam etdirməkdən çəkindirmək məqsədi daşıyır.

Ərizəçinin zorla yedizdirilməsinin üsulu barədə Məhkəmə qeyd etdi ki, hazırkı işdə zorla yedizdirilmə üsulundan, o cümlədən inkar olunmaz faktlardan, yəni ərizəçinin əllərinin məcburi qandallanmasından, ağzını açması üçün onun kəskin ağrıya məruz qoyulmasından və metal maşa ilə dilinin ağzından bayıra çıxarılmasından heyratlanır¹.

Bundan əlavə, daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş bir sıra prosessual təminatlara, məsələn, zorla yedizdirilməyə başlama və onu bitirmə üçün əsasların aydın göstərilməsi, yaxud daxilə yeridilən qidanın tərkibinin və miqdarının qeyd edilməsi tələblərinə əməl olunmayıb və ya qismən əməl olunub.

Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, zorla yedizdirilmə lüzumsuz ağrıya səbəb olan üsulla və alçaldıcı tərzdə həyata keçirilmişdir².

Məhkəmə belə nəticəyə gəlib ki, ərizəçinin təkrar-təkrar zorla yedizdirilməsi əsaslı tibbi səbəblərdən irəli gəlməyib və ərizəçini etirazına son qoymağa məcbur etmək məqsədi daşıyır, habelə onu zərurət olmadan böyük fiziki ağrıya və alçalmaya məruz qoyan tərzdə həyata keçirilib ki, bunu yalnız işgəncə hesab etmək olar. Buna görə də Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusu baş verib³.

“Ögü Türkiyəyə qarşı” işdə ərizəçi 2001-ci ilin iyununda həbs yerində olarkən aclıq elan etdi və həbsdə olanlar üçün təyin olunmuş xəstəxanaya yerləşdirildi, lakin müalicədən imtina etdi. Ərizəçinin azad edilmə barədə vəsatəti rədd olunduqdan sonra o, 2002-ci ilin fevralında ömürlük azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına məhkum edildi. Bir aydan sonra onun sağlamlıq vəziyyəti pisləşdiyinə görə həkimlər onu məcburi qaydada müalicə etmək qərarına gəldilər. Ərizəçi 15 mart 2002-ci ildə iradəsinə zidd olaraq tibbi müdaxiləyə məruz qalmasından şikayət etdi. Məhkəmə bununla bağlı qeyd etdi ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi dövlətin üzərinə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin fiziki sağlamlığının qorunması öhdəliyi qoyur.

Həmin işdə ərizəçi dekabrın axırından həkimlərin daimi nəzarətində olmuş və martın 15-nə kimi həkimlər ona münasibətdə məcburi müalicə aparmamışlar, lakin həmin gün onun vəziyyəti ağırlaşmış və həkimlər məcburi tibbi müdaxiləni zəruri hesab etmişlər. Məcburi tibbi müdaxilə tibbi zərurətdən irəli gəlməklə qarşısıalınmaz vəziyyətin aradan qaldırılması üçün və ərizəçinin mənafeyi naminə həyata keçirilmişdir. Həm də həkimlərin ərizəçinin ləyaqətini alçaltmaq niyyətləri olmamışdır. Ona görə də Məhkəmə ərizəni mümkün hesab etməmişdir⁴.

“Rappaz v. Switzerland” işində də Məhkəmə eyni əsaslarla işi qəbul edilən hesab etməmişdir⁵.

¹ “Ciorap v. Moldova”, [7232/07](#), 15 March 2016

² Yəni orada

³ Yəni orada

⁴ “Ögü v. Turkey”, 26 March 2007

⁵ “Rappaz v. Switzerland”, 73175/10, 11 April 2013

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsinin mövqeyinə görə, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində aclıq elan edilməsi çox vaxt etiraz vasitəsi kimi istifadə olunur. Tutulmuş şəxslər həbsxanada saxlanılma şəraiti və ya daha ümumi səbəblərlə bağlı hər hansı məsələyə diqqəti cəlb etmək üçün şəxsi və ya kollektiv səbəblərlə etirazlara qalxırlar.

“Tibbi xidmət və gücün tətbiqi haqqında” müddəalara riayət olunmaması aclıq elan edilməsinə aidiyyəti olan iki əsas aspekt olmaqla Konvensiyanın işgəncələri qadağan edən 3-cü maddəsinin pozuntusuna yol açə bilər.

Həbsdə saxlanılan şəxslərin hər hansı bir səbəb ilə bağlı və şəxsi seçimləri əsasında aclıq keçirmək hüquqları vardır. Tibbi yardımdan imtina etmək hüququna müvafiq olaraq onlar həmçinin zorla yedizdirilməmək hüququna da malikdirlər. Burada istisna hal düzgün qidalanmanın olmaması üzündən onların şüurlarını itirməsi və bununla da şəxsi rifahlarını təhlükə altında qoymalarıdır. Belə ki, məcburi yedizdirmə tibbi xidmətin ümumi qaydalarında nəzərdə tutulduğu kimi müvafiq vasitələrlə həyata keçirilməli və heç vaxt həbsdə olana zərər vurmamalı və onu alçaltmamalıdır¹.

Həkimlər fərdlərin psixi imkanlarını qiymətləndirməlidirlər. Bu qiymətləndirmə aclıq etmək istəyən şəxsin sağlamlığı barədə qərar vermək qabiliyyətinə ciddi şəkildə xələl gətirə bilən hansısa psixi pozuntusunun olub-olmamasının yoxlanmasını əhatə edir. Ciddi psixi pozuntuları olan fərdlər aclıq aksiyasının iştirakçıları hesab oluna bilməzlər. Onların sağlamlıqlarını risk altına qoyacaq şəkildə aclıq etməsinə icazə vermək olmaz və onları psixi sağlamlıq problemləri ilə əlaqədar müalicə etmək lazımdır².

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin “Həbs yerlərində tibbi xidmətin etik və təşkilati aspektləri” adlı Tövsiyəsində (R (98) 7) aclıq elan edilərkən riayət edilməli olan əsas prinsiplər aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

– aclıq elan edən şəxs özünün hərəkətlərinin fiziki sağlamlığı üçün mənfi nəticələri barədə obyektiv informasiya almalıdır ki, onda uzunmüddətli aclıq elan etmənin təhlükəliliyi barədə anlayış olsun;

– aclıq elan edən şəxsin klinik qiymətləndirilməsi, həmin şəxsin psixi xidmətə keçirilməsini tələb edən ciddi psixi xəstəlikdən əzab çəkdiyi vəziyyət istisna olmaqla, yalnız həmin şəxsin buna aydın ifadə olunmuş razılığı əsasında aparılmalıdır;

– əgər həkimin fikrinə görə aclıq elan etmiş şəxsin sağlamlıq vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşirsə, həkim bu barədə müvafiq orqanlara məlumat verməli və ölkənin qanunvericiliyi və peşə standartlarına əsasən müvafiq tədbirlər görməlidir³.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(93)12-part, Health care services in prisons. Extract from the 3rd General Report of the CPT, published in 1993// <https://rm.coe.int/16806ce943>

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2007)10 // <https://rm.coe.int/16806ce943>

³ Council of Europe committee of ministers. Recommendation no. R (98) 7 of the committee of ministers to member states concerning The Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison. Adopted by the Committee of Ministers on 8 April 1998 at the 627th meeting of the Ministers' Deputies // <https://rm.coe.int/09000016804fb13c>

Maddə 43. Həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi şərtləri və hüdudları

43.1. Həbs yerlərinin əməkdaşları və ya həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və ya odlu silah bu Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada tətbiq edilir.

43.2. Fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və ya odlu silah tətbiq edilərkən aşağıdakı şərtlərə riayət edilməlidir:

43.2.1. insana qarşı fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və ya odlu silah yalnız son zərurət və ya zəruri müdafiə vəziyyətində, bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımi nəticə vermədikdə, hüquq pozuntusunun ağırliq dərəcəsiindən və ya onu törədənin şəxsiyyətindən asılı olaraq tətbiq edilməlidir;

43.2.2. qrup halında və ya odlu silah işlətməklə basqın edildiyi, o cümlədən silahlı müqavimət göstərildiyi hallar istisna olmaqla, xüsusi vasitələr və ya odlu silah qadınlara, azyaşlılara, yanında azyaşlı uşaqlar olanlara, əlilliyi, yaxud digər fiziki və ya psixi pozuntuları aşkar bilinən şəxslərə qarşı, habelə insanların toplaşdığı və ya kənar şəxslərin zərər çəkə biləcəyi yerlərdə tətbiq edilməməlidir;

43.2.3. xüsusi vasitələr və ya odlu silah yalnız real təhlükənin qarşısı alınarkən tətbiq edilə bilər;

43.2.4. fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi yaranmış təhlükəyə mütənəssib olmalıdır;

43.2.5. hüquq pozuntusunun xarakterindən və təhlükəlilik dərəcəsiindən, eləcə də göstərilən müqavimətin gücündən asılı olaraq, vurulan zərərin minimal olmasına cəhd edilməlidir;

43.2.6. odlu silah tətbiq edilməzdən əvvəl şifahi xəbərdarlıq edilməli və ya xəbərdarlıq atəşi açılmalıdır (qəfil, yəni birdən-birə gözlənilməz hücum baş verərsə, yaxud hücum üçün odlu silahdan, mexaniki nəqliyyat vasitəsiindən və ya təhlükə yaradan yırtıcı, vəhşi və ya başqa heyvandan istifadə olunarsa, xəbərdarlıq etmədən odlu silah tətbiq edilə bilər);

43.2.7. bədən xəsarəti alan şəxslərə ilkin tibbi yardımın göstərilməsi təmin edilməlidir.

43.3. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi haqqında müvafiq qeydiyyat aparılır. Həbs yerinin əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvə və ya xüsusi vasitə tətbiq edildiyi hər bir halda həbs yerinin müdiriyyəti bu barədə dərhal müvafiq icra hakimiyyəti orqanına, odlu silahın tətbiq edilməsi barədə isə habelə prokurorluq orqanlarına yazılı məlumat verməli və hadisə yerinin dəyişilməmiş saxlanılmasına çalışmalıdır.

43.4. Həbs yerinin əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiq edildiyi hər bir halda müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən xidməti yoxlama aparılmalı və fiziki qüvvənin, xüsusi vasitənin və ya odlu silahın tətbiqinin qanunauyğun olub-olmaması barədə müvafiq rəy hazırlanmalıdır.

43.5. Həbs yerinin əməkdaşlarının öz səlahiyyətlərini, zəruri müdafiə və son zərurət hədlərini, habelə cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri olan tədbirlərin həddini aşaraq fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və ya odlu silah tətbiq etməsi qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi şərtləri və hədudları, qaydası, onların tətbiqinin doğurduğu nəticələr ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi şərtləri, hədudları, onların tətbiqinin doğurduğu nəticələr ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən qaydaların, əsassız fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqinə yol verilməməsinə yönəlmiş hüquqi əsasın müəyyən edilməsi, həbs yerlərində rejimin, təhlükəsizliyin, orada saxlanılan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin, həbs yeri əməkdaşlarının təhlükəsizliyinin, həyat və sağlamlığının qorunmasının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Rusiya Federasiyasının cəzaların-icrası sisteminin müəssisələri və orqanları haqqında” 21 iyul 1993-cü il tarixli Qanunun 31.4-cü maddəsi cəza-icra müfəttişliyi əməkdaşlarının fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silah tətbiq etməsinin xüsusiyyətlərinə həsr olunmuşdur. Həmin maddədə şərh olunan maddədən fərqli olaraq əməkdaşın fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silahdan istifadəsi ilkin olaraq onun öz vəzifələrini icra etməsi zamanı ilə şərtləndirilir.

Həmin maddədə həmçinin hansı hallarda fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silahın tətbiq edilməsinin mümkünlüyü öz əksini tapmışdır¹. Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində isə fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silahın tətbiq edilməsinin bəzi halları şərh olunan maddədə, bəziləri isə qanunun sonrakı 44-46-cı maddələrində öz əksini tapmışdır.

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanunun 42-ci maddəsinə əsasən, fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr, qaz və odlu silahlar həbsdə saxlanılma yerinin və ya cinayət-icra sisteminin, hüquq qaydasını qorumaq üçün dəvət edilmiş daxili işlər orqanlarının digər əməkdaşları tərəfindən yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu hallarda tətbiq edilir. Həbsdə

¹ Закон РФ от 21 июля 1993 г. N 5473-І "Об учреждениях и органах уголовно-исполнительной системы Российской Федерации" (с изменениями и дополнениями) // <https://base.garant.ru/1305321/>

saxlanılma yerinin əməkdaşları xüsusi hazırlıq, həmçinin fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr, qaz və odlu silah tətbiqi ilə əlaqədar şəraitdə fəaliyyət göstərmək üçün yararlılıq barədə dövrü yoxlamalardan keçməlidirlər¹.

“İslah müəssisələrində fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və silahın tətbiqi haqqında ümumi qaydalar” Belarus Respublikası Cəza-İcra Məcəlləsinin 77-ci maddəsində öz əksini tapmışdır².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddə məhz hansı şərtlər daxilində həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiq olunmasını müəyyən edir. Ona görə həmin maddə həbs yerlərində rejim qaydalarının pozulduğu hallarda tətbiq olunacaqdır. Həbs yerlərinin əməkdaşları fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silahı müəssisənin (istintaq təcridxanası, müvəqqəti saxlama yeri və hauptvaxtların) ərazisində və rejim tələbləri şamil olunan və onlara bitişik ərazilərdə tətbiq edə bilərlər. Məlumdur ki, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər istintaq hərəkətlərinin aparılması, məhkəmə baxışında iştirak, başqa müəssisəyə köçürülmə, daşınma və s. ilə bağlı həbs yerlərindən kənarda olduqda da rejim qaydalarını pozarlarsa, onlara qarşı fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah tətbiq oluna bilər və bu xüsusat şərh olunan maddənin tətbiqini şərtləndirəcəkdir.

Maddə ilk növbədə həbs yerlərinin əməkdaşlarına münasibətdə, onların öz vəzifə funksiyalarını yerinə yetirərkən fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah işlətməklə bağlı yaranmış münasibətlərə tətbiq olunacaqdır. 43.1-ci maddədən həmçinin məlum olur ki, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları cəlb olunduğu hallarda həmin maddə onlara münasibətdə də tətbiq olunacaqdır. Məsələn, mümkündür ki, hər hansı həbs yerində baş verən basqın ilə bağlı Daxili İşlər Nazirliyinin polis qüvvələri də basqının dəf olunmasına cəlb edilsin və onlar bu sahədə öz vəzifələrini yerinə yetirərkən maddədə müəyyən edilən davranış qaydalarının təsiri altına düşsünlər. Maddədə nəzərdə tutulduğu kimi fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah həbs yerlərinin əməkdaşları və rejimin təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən məhz həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə münasibətdə tətbiq oluna bilər. Ona görə həmin şəxslər də maddənin tətbiq dairəsinə düşürlər.

Avropa Penitensiar Qaydalarının 67-ci Qaydası həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları əməkdaşlarının cəlb olunması ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi üçün müəyyən tövsiyələri nəzərdə tutur:

“67.1. Digər hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları penitensiar müəssisənin ərazisində bilavasitə məhkumlarla yalnız müstəsna hallarda işləyə bilərlər.

67.2. Hüquq mühafizə orqanları ilə münasibətlər milli qanunvericilikdə tənzim-

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Уголовно-исполнительный Кодекс Республики Беларусь, ст. 77. 11 января 2000 г., № 365-3 // <https://etalonline.by/document/?regnum=hk0000365>

lənmədiyi halda, penitensiar müəssisələrin müdiriyyəti və bu idarələr arasında rəsmi müqavilə bağlanmalıdır.

67.3. Belə müqavilədə göstərilir:

a. hər hansı bir münacişenin qarşısının alınması məqsədilə digər hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının penitensiar müəssisələrə daxil olması şərtləri;

b. penitensiar müəssisələrdə digər hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının olduğu müddətdə onlara verilən səlahiyyətlərin həcmi və onların penitensiar müəssisənin rəisi ilə münasibətləri;

c. bu hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının tətbiq edə biləcəkləri güc hərəkətlərinin müxtəlif növləri;

d. hər bir güc növünün tətbiqi üzrə əsaslar;

e. hər bir gücün tətbiqinə icazə verən müdiriyyətin səviyyəsi və güc tətbiq edildikdən sonra tərtib edilən məruzələr”¹.

Beləliklə, maddənin tətbiq olunduğu subyektlərə həbs yerlərinin əməkdaşları, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları, həmçinin həbs yerlərində saxlanılan, rejim qaydalarını pozduqlarına görə barələrində fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və silah tətbiq olunan şəxslər aid edilə bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

43.1-ci maddənin şərh

a) Əsas anlayış və terminlər

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Həbs yerlərinin əməkdaşları – həbs yerlərində işləyən şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərh;

Həbs yerlərində rejim – bax: şərh olunan Qanunun 11-ci maddəsi və onun şərh;

Cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları – həbs yerlərinin deyil, zəruri hallarda məhz rejimin təmin edilməsi məqsədilə cəlb olunmuş hər hansı icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşlarını bildirir. “Polis haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunun 26-27-ci maddələrinə, “Daxili qoşunların statusu haqqında” Qanunun 19-25-ci maddələrinə əsasən, polis və daxili qoşunların əməkdaşları fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və silahdan istifadə hüququna malik olmaqla yanaşı bəzi hallarda fiziki qüvvəni, xüsusi vasitələri və odlu silahı məhz tutulmuş, həbs edilmiş, azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən qaçmış şəxslərə münasibətdə tətbiq etmək səlahiyyətlərinə malikdirlər. Bu baxımdan, həmin orqanların əməkdaşlarının həbs yerlərində rejimin

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>; Avropa Penitensiar Qaydaları (yeni qəbul edilmiş mətn), Bakı, 2006, s. 33

təmin edilməsi məqsədilə cəlb olunması daha çox gözləniləndir. Polis əməkdaşı – polis orqanlarında müəyyən vəzifə tutan və bu qanunla müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən dövlət qulluqçusudur¹. Onlar həbs yerlərində rejimin təmin edilməsi məqsədilə cəlb olunduqda şərh olunan normanın tələblərinə riayət etməlidirlər.

Daxili qoşunların hərbi qulluqçuları lazımi peşə, hüquq hazırlığına və fiziki hazırlığa malik, tabel silahından, xüsusi vasitələrdən və təhkim edilmiş texnikadan bacarıqla istifadə etməli olan, “Daxili qoşunların statusu haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada daxili qoşunların fiziki qüvvə işlətmək, xüsusi vasitələri, tabel silahını və ştatlı döyüş texnikasını saxlamaq və tətbiq etmək hüququ olan şəxslərdir².

Daxili İşlər Nazirliyinin Kollegiyasının Q1-001-13 №-li 14 yanvar 2013-cü il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 10.1-ci bəndində qeyd olunur ki, MSY-nin mühafizə xidmətləri, müşayiət dəstələri və bu sahəyə cəlb olunan polis orqanlarının digər əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və silah yalnız «Polis haqqında» və «Həbs yerində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq tətbiq edilir. Təlimatın həmin bəndi ilə şərh olunan Qanunun 43.1-ci maddəsi arasında fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və ya odlu silahın hansı hallarda və qaydada tətbiqi ilə bağlı rəhbər tutulmalı olan normativ hüquqi aktla əlaqədar ziddiyyət olması özünü təzahür etdirir;

Fiziki qüvvə — insan əzələlərinin gərilməsi nəticəsində yaranan güc vasitəsilə mexaniki təsir göstərmək qabiliyyəti³;

Xüsusi vasitələr – dəyənəklər, əl-qolu bağlama və elektroşok vasitələri, xüsusi təyinatlı gözyaşardıcı qazlar, rezin güllələr, suatan vasitələr, nəqliyyatı məcburi dayandırma vasitələri və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş digər xüsusi vasitələr⁴;

Silah – canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, yaxud işarə vermə üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitə⁵;

Xidməti silah – insanların həyat və sağlamlığının qorunması, təbiətin, təbii ehtiyatların, mülkiyyətin, qiymətli və təhlükəli yüklərin, xüsusi göndərişlərin mühafizəsi ilə bağlı vəzifələri yerinə yetirən şəxslər tərəfindən istifadə olunması üçün nəzərdə tutulmuş silah⁶;

Odlu silah – barıtın və ya digər alışan maddələrin yanmasından yaranan enerji hesabına mermisi istiqamətlənmiş hərəkət edərək müəyyən məsafədən hədəfi mexaniki zədələmək və ya sıradan çıxarmaq təyinatına malik olan silah⁷;

¹ “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi

² “Daxili qoşunların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 19-25-ci maddələri

³ “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi

⁴ Yəni orada

⁵ “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsi

⁶ Yəni orada

⁷ Yəni orada

Bu Qanunla müəyyən edilmiş hallarda – ifadəsi fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silahın məhz şərh olunan Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda tətbiq olunmasını tələb edir.

Şərh olunan Qanunda fiziki qüvvənin tətbiqi halları 44-cü maddədə, xüsusi vasitələrin tətbiqi halları 45-ci maddədə, odlu silahın tətbiqi halları isə 46-cı maddədə nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunmalıdır ki, xüsusi vasitələrin tətbiq olunduğu hallarda fiziki qüvvənin tətbiqi, odlu silahın tətbiq olunduğu hallarda isə həm fiziki qüvvənin, həm də xüsusi vasitələrin tətbiq olunması mümkündür. Məsələn, Qanunun 44-cü maddəsi nəzərdə tutur ki, hazırlanan və ya törədilən cinayətin və ya digər hüquq pozuntularının qarşısını almaq, habelə həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqaviməti aradan qaldırmaq üçün, bunların başqa üsullarla təmin edilməsi mümkün olmadıqda, fiziki qüvvə tətbiq edilə bilər. Bundan əlavə, fiziki qüvvə həm də Qanunun 45 və 46-cı maddələrində nəzərdə tutulan hallara da tətbiq edilə bilər. Məsələn, Qanunun 45.1.1-ci maddəsində həbs yerinin işçilərinə və ya digər şəxslərə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən edilən hücumları dəf etmək üçün xüsusi vasitələrin tətbiqi mümkün hesab edilmişdir. Eyni hərəkətləri dəf etmək üçün fiziki qüvvənin tətbiq olunması məntiqi cəhətdən heç bir problem yaratmamalıdır.

“Daxili qoşunların statusu haqqında” Qanunun 21-ci maddəsi xüsusi vasitələrin tətbiqini nəzərdə tutur və orada qeyd olunur ki, “Bu Qanunun 22-ci maddəsinin (silah işlədilməsi) birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda da xüsusi vasitələrin bütün növləri tətbiq edilə bilər”¹. Bu isə o deməkdir ki, Qanunun silahın işlədilməsini nəzərdə tutduğu hallarda xüsusi vasitələrin istifadəsi mümkündür.

Lakin xüsusi vasitələr və odlu silahın tətbiqinə Qanunun 44-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilmir. Belə ki, Qanun xüsusi vasitələrin və silahın tətbiqi üçün hüquqazidd hərəkətlərin daha ağırlaşdırıcı hallarını müəyyən etmişdir.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada – ifadəsi fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi üçün Qanunda nəzərdə tutulan qaydalara riayət olunmasını tələb edir. Həmin tələblərə riayət olunmaması qanunun tələblərinin pozulmasıdır və məsuliyyətə cəlb olunma üçün əsasdır. Məsələn, Qanunun 43.2.6-cı maddəsi müəyyən edir ki, odlu silah tətbiq edilməzdən əvvəl şifahi xəbərdarlıq edilməli və ya xəbərdarlıq atəşi açılmalıdır (qəfil, yəni birdən-birə gözlənilməz hücum baş verərsə, yaxud hücum üçün odlu silahdan, mexaniki nəqliyyat vasitəsindən və ya təhlükə yaradan yırtıcı, vəhşi və ya başqa heyvandan istifadə olunarsa, xəbərdarlıq etmədən odlu silah tətbiq edilə bilər). Həbs yerlərinin əməkdaşları odlu silah tətbiq etməmişdən əvvəl həmin qaydaya riayət etməlidirlər.

b) 43.1-ci maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Dövlət şəxsi azadlıqdan məhrum etdikdə öz üzərinə həmin şəxsi insan ləyaqətinə hörmətin təmin olunduğu şəraitdə saxlamaq öhdəliyi götürür. Dövlət, həmçinin həbs

¹ “Daxili qoşunların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-22-ci maddələri

yerinin təhlükəsizliyini, həbs yerində saxlanılanlar, həbs yerinin işçiləri, ziyarətçilər və həbs yerindən kənardakı cəmiyyət üçün rejimi təmin etməlidir. Bu iki öhdəlik bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etmir, əksinə, bir-birini tamamlayır, çünki təhlükəsizlik həbsdə olan şəxslərlə humanist və ədalətli rəftar olunan, ədalətlə idarə olunan sistemdə daha yaxşı təmin oluna bilər¹.

Həbs yerlərinin ədalətlə idarə olunması gücdən yalnız son vasitə kimi qanunçuluq, zərurət və mütənasiblik prinsiplərinə müvafiq olaraq istifadə olunmasını şərtləndirir. BMT-nin Hüquq qaydasını qorumaq üzrə səlahiyyətlərini yerinə yetirən vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silahın tətbiqinin prinsiplərində qeyd olunur ki, gücdən istifadəyə yalnız o halda yol verilir ki, “bu, islah müəssisəsində təhlükəsizliyin və qaydanın qorunması üçün ciddi zərurət və ya şəxsi təhlükəsizlik üçün təhlükə ilə bağlı olsun”².

Həbs yerlərinin də aid olduğu məcburiyyətə əsaslanan müəssisələrdə təhlükəsizlik və qaydanın qorunmasına ayrılan diqqət çox asanlıqla insan ləyaqəti və ədalətliliyi üstələyə bilər. Təhlükəsizliyin həddən artıq və sistemli tədbirləri, məsələn, zərurət olmadan hərəkət azadlığına, əmlak və ya fəaliyyətə məhdudiyyətin qoyulması, şəxsi axtarışın keçirilməsi və ya qeyri-mütənasib və ya uzun müddətə birmənfərlik kameralara salınma həbs yerlərində saxlanılanların insan ləyaqətinə toxuna bilər. Ola bilsin ki, bu cür tədbirlərin təklikdə tətbiqi insan ləyaqətinin alçaldılmasına bərabər tutulmasın, lakin onların məcmu halında qeyri-insani və ya insan ləyaqətinin alçaldılması mövcud ola bilər.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquqlarının məhdudlaşdırılması və ya onlara qarşı güc tətbiqi qanuni ola bilər, lakin onlar eyni zamanda beynəlxalq hüquqla müəyyən edilmiş aşağıdakı üç meyara cavab verməlidir:

1) Qanunilik – tədbir qanunvericilikdə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun formada nəzərdə tutulmalı;

2) Zərurilik – qaydanın qorunması və ya təhlükəsizlik sahəsində digər vasitələr özlərinin iqtidarsızlığını sübut etməlidir;

3) Mütənasiblik – tətbiq olunan tədbir qaydanın qorunması və təhlükəsizliyə nail olmaq məqsədi üçün ən aşağı müdaxilə olmalı və ən az müddətə davam etməlidir³.

Avropa Penitensiar Qaydalarının kommentariyasında qeyd olunur ki, “güc yalnız fəvqəladə hallarda qaydanın bərpasının qanuni vasitəsi kimi tətbiq edilə bilər. Bu, son

¹ Эндриу Койл, Методика соблюдения прав человека руководством тюрем, справочник для персонала тюрем, Международный центр исследования тюрем, 2002 г., с. 58

² ООН, Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка, приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г., Принцип 15

³ Баланс безопасности и человеческого достоинства в тюрьмах: основы превентивного мониторинга. Ресурсное пособие по мониторингу в местах содержания под стражей. Penal Reform International 2013, с. 6

tədbir olmalıdır. Sui-istifadənin qarşısının alınması məqsədilə həbs yerləri əməkdaşlarının güc tətbiqini nizama salan konkret və şəffaf prosedurların yaradılması zəruridir¹.

Xüsusi vasitədən istifadənin hər bir halı müvafiq nəzarətə məruz qoyulmalı və həbs yerində saxlanılan şəxsin şəxsi işində qeydə alınmalıdır. Şəxsi işdə həmçinin şəxsin bədəni üzərində olan hər bir xəsarət təsvir olunmalı, xüsusi vasitənin tətbiqinə zərurətin nə vaxt aradan qalxması və şəxsin ona münasibətdə xüsusi vasitənin tətbiqi ilə bağlı bütün şikayətləri əksini tapmalıdır.

43.2-ci maddənin şərh

a) Əsas anlayış və terminlər

Son zərurət – şərh edilən normanın kontekstində şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin, həbs yerlərinin mənafeələrini bilavasitə qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldırmaq, həbs yerlərində rejimi təmin etmək üçün rejim qaydalarını pozanlara və qorunan obyektlərə zərər vurmaq yolu ilə törədilmiş hərəkətlərdir.

CM-ə müvafiq olaraq son zərurət vəziyyətində, yəni şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini bilavasitə qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldırmaq üçün bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurmaq yolu ilə törədilmiş hərəkət, əgər həmin vəziyyətdə bu təhlükəni başqa vasitə ilə aradan qaldırmaq mümkün deyilsə və bu zaman son zərurət həddinin aşılmasına yol verilməmişdirsə, cinayət sayılır².

Baş vermiş təhlükənin xarakterinə və dərəcəsinə, habelə həmin təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə aşkar surətdə uyğun olmayan zərər vurulması və vurulmuş zərərin qarşısı alınmış zərəre bərabər və ya ondan artıq olması son zərurət həddini aşma sayılır. Son zərurət həddini bu qaydada aşma, yalnız qəsdən zərər vurulduqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Zəruri müdafiə – özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin, həbs yerlərinin mənafeələrini qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsdən qoruyarkən törədilmiş hərəkətlərdir.

CM-ə müvafiq olaraq zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsdən qoruyarkən törədilmiş hərəkət zəruri müdafiə həddini aşmamışdırsa, cinayət sayılır.

Qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsdən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşmaq hesab edilir³.

Hüquq pozuntusunun ağırlıq dərəcəsi – hüquq pozuntusunun ağırlıq dərəcəsi

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 49. P. 71 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 38-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 36-cı maddəsi

əməlin ictimai təhlükəliliyi ilə bağlıdır. Cinayət Məcəlləsinin 61-ci maddəsi cəzanı ağırlaşdıran halları nəzərdə tutur. Bu cür hallar, məsələn, əməlin ağır nəticələrə səbəb olması, qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi, əməlin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmə və s. hüquq pozuntusunun ağırlıq dərəcəsini artırma bilər;

Əməli törədənin şəxsiyyəti – əməli törədənin şəxsiyyəti, onun yaşı, cinsi, sağlamlıq vəziyyəti, əvvəllər hüquqazidd əməllər törədib-törətməməsi, rejim qaydalarını pozub-pozmaması və s. bu kimi hallarla müəyyən edilir;

Qrup halında – əməlin iki və daha çox şəxslə birlikdə törədilməsini bildirir;

Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan “mütəşəkkil dəstə” anlayışının şərh edilməsi haqqında” 20 aprel 1999-cu il qərarında qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində cinayətkar qrupların bir neçə növü nəzərdə tutulur: “bir qrup şəxs”, “əvvəlcədən əlbir olan bir qrup şəxs” və “mütəşəkkil dəstə”. Cinayətin iki və ya daha çox şəxs tərəfindən törədilməsi cinayətkar qrupların bütün növlərinə məxsus olan ümumi əlamətdir.

Bununla belə, həmin qruplar özünə xas olan əlamətlərinə görə biri digərindən fərqlənir. Həmin əlamətlər cinayətin törədilməsində iştirakçılığın bu formalarını cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran hal kimi və ya bir neçə cinayətin tövsifedici əlaməti kimi istifadə etmək üçün imkan yaradır.

İctimai təhlükəlilik baxımından bir qrup şəxs cinayətkar qrupların digər növlərinə nisbətən az təhlükəlidir. O, cinayətin törədilməsində iştirakçılığın sadə forması kimi qəbul edilir. Vaxtından və yerindən asılı olmayaraq, cinayətin birlikdə törədilməsi gedişində iki və ya daha çox şəxsin arasında hər hansı bir sadə razılığın mövcudluğu bir qrup şəxsin yeganə əlamətidir. Belə qrup tərkibində cinayət törədilməsindəki iştirakçılıq təsadüfi birləşmə, birdən-birə ortaya çıxan hər hansı bir vəziyyət, habelə yanlış anlaşılan həmrəylik hissi kimi hallarda da mümkündür.

Əvvəlcədən əlbir olan bir qrup şəxs cinayətkar qrupun növü kimi bir qrup şəxs və mütəşəkkil dəstə arasında yer tutmaqla yanaşı, sadə və daha mürəkkəb qruplara xas olan bəzi əlamətləri də özündə əks etdirir.

Əvvəlcədən əlbir olan bir qrup şəxs və mütəşəkkil dəstə bir və ya bir neçə cinayət törədilməsi məqsədilə iki və yaxud daha çox şəxsin mürəkkəb formada birləşməsidir. Onları adi bir qrup şəxsdən əvvəlcədən əlbir olma əlamətinin mövcudluğu fərqləndirir. Bu cinayətkar qruplarda cinayətin birlikdə törədilməsinə dair razılıq cinayətin törədilməsi anına qədər əldə olunur. Burada cinayət törədilməsinə dair qərarın qəbul edilməsi ilə onun həyata keçirilməsi arasında müəyyən müddət mövcuddur¹.

Odlu silah işlətməklə – dedikdə, insanın sağlamlığına zərər vurmaq məqsədilə belə silahdan faktiki olaraq tətbiq edilməsi başa düşülür;

Basqın – CM-in kommentariyasında qəflətən edilən zorakı təsir², zərərçəkmiş

¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan “mütəşəkkil dəstə” anlayışının şərh edilməsi haqqında” 20 aprel 1999-cu il Qərarı

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası, F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı 2008, s. 574

üzərində zor tətbiq etməklə cinayətkar nəticənin əldə edilməsi və ya dərhal zor tətbiq edilməsi üçün real təhlükə yaratmağa yönəlmiş hərəkətlər¹, təsirkarın zərərçəkmiş şəxsə qarşı yönəltdiyi və zor tətbiq edilməsi və ya zor edilməsi hədəsi ilə müşayiət edilən qəflətən törədilən fəal hərəkətlər² kimi izah edilir;

Müqavimət göstərmək – qüvvəyə qarşı dayanmaq, əks-təsir göstərmək, qarşı durmaq deməkdir³. Silahlı müqavimət göstərmək – qüvvəyə qarşı dayanan, əks-təsir göstərən qarşı durma zamanı silahdan istifadə olunmasını ehtiva edir;

Azyaşlı – Ailə Məcəlləsində və ya uşaq hüquqları ilə bağlı konkret qanunvericilikdə azyaşlı uşağın tərfi verilməyib. Mülki Məcəllənin 28.3-cü bəndində “7 yaşına-dək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar (azyaşlılar)” kimi ifadə istifadə olunub. Amma Cinayət Məcəlləsinin “Hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqları olan şəxslər tərəfindən cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması” adlı 79-cu maddəsində “azyaşlı uşaq” dedikdə, on dörd yaşına qədər uşaqlar nəzərdə tutulur. Əmək Məcəlləsində “azyaşlı uşaq” məfhumundan istifadə edilsə də, konkret yaş qeyd edilməyib;

Əlillik – müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olmasıdır⁴;

Fiziki pozuntu – insanın hərəkət etməsinin, fəaliyyət göstərməsinin və ya gündəlik fəaliyyətdə iştirak etməsinin fiziki qabiliyyətinə təsir göstərdiyi şəraiti təsvir etmək üçün istifadə olunan termdir. Bu, xəsarətlərin, xəstəliklərin və anadangəlmə əlilliyin nəticəsi olmaqla, mobilliyin, ünsiyyətin, asılı olmamanın məhdudluğuna dəlalət edə bilər;

Psixi pozuntu – psixoloji problem olmaqla şəxsin özü, peşə fəaliyyəti, şəxsiyyət-lərəarası münasibətlər, ailə vəziyyəti və (və ya) şəxsi həyatının digər problemləri ilə bağlı psixoloji narahatlığıdır⁵;

İnsanların toplaşdığı yerlər – elə yerləri bildirir ki, həmin yerlərdə hüquq pozuntusunu törədən şəxslərdən başqa, hadisə ilə bağlılığı olmayan adamlar da müəyyən tələbatlarını ödəmək üçün yığışırlar. Bu cür yerlərə avtobus dayanacaqları, görüş, istirahət yerləri, mağaza, xəstəxana və s. bu kimi yerləri aid etmək olar;

Kənar şəxslərin zərər çəkə biləcəyi yerlər – şərh olunan mədənin kontekstində kənar şəxslərin zərər çəkə biləcəyi yerlər elə yerləri bildirir ki, xüsusi vasitələr və ya odlu silahın tətbiqi yalnız hüquqazidd hərəkətləri törədənələrə deyil, həmin yerlərdə olan kənar şəxslərin də həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədə bilər;

Real təhlükə – hər hansı ehtimala deyil, hüquqazidd hərəkətin zərərli nəticələrinin baş verməsi üçün heç bir maneənin mövcud olmamasına dəlalət edən təhlükəli vəziyyətə əsaslanan təhlükəni bildirir. Reallıq təhlükəni dərhal həyata keçirə bilməni güman etməyə əsas verir;

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası, F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı 2008, s. 566

² Yenə orada, s. 435

³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III cild, K-R. Bakı 1983, c. 352

⁴ “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi

⁵ “Psixoloji yardım haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.15-ci maddəsi

Yaranmış təhlükəyə mütənasiblik – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərinin əməkdaşları və ya həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşlarının yaranmış təhlükəyə mütənasib olan, tarazlığı təmin edən fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və ya odlu silahı tətbiq etməli olmasını bildirir. Təhlükədən artıq fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və ya odlu silahın tətbiqi həddi aşmaqla mütənasibliyi pozur;

Şifahi xəbərdarlıq – hüquqazidd hərəkətin davam etdiriləcəyi təqdirdə həmin hərəkəti törədən şəxslərə qarşı güc, xüsusi vasitə və ya odlu silahın tətbiq ediləcəyinin şifahi sözlərlə bəyan edilməsidir. Məsələn, “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 9.96-cı bəndinə əsasən, hərəkətə başlamazdan əvvəl müşayiət dəstəsinin rəisi (baş müşayiətçi) müşayiət olunanlara müraciət edərək, hərəkət zamanı bir sıradan başqa sıraya keçməmək, bir-biri ilə danışmamaq, siqaret çəkməmək, kənar şəxslərlə ünsiyyətə girməmək, əmr olunmadan dayanmamaq və hərəkəti zəiflətməmək, qaçmağa və ya müşayiətçilərə hücum etməyə cəhd göstərən şəxslərə qarşı silah tətbiq olunacağı barədə xəbərdarlıq edir¹;

Xəbərdarlıq atəşi – hüquqazidd hərəkətin davam etdiriləcəyi təqdirdə həmin hərəkəti törədən şəxslərin növbəti atəşin onlara açılacağını bildirmək üçün odlu silahdan hüquqazidd hərəkətləri törədən şəxslərə deyil, göyə və ya kənara açılan atəşdir;

Mexaniki nəqliyyat vasitəsi – asma mühərrikli velosipedlər və relsli nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla, hər hansı özügedən nəqliyyat vasitəsidir².

b) 43.2-ci maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddənin 43.2-ci maddəsində əksini tapanlar isə fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi zamanı riayət edilməli olan şərtlər kimi nəzərdən keçirilir. Əslində 43.2-ci maddənin 43.2.1-43.2.7-ci bəndlərində şərt kimi sadalananlar fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqinin qaydaları kimi qəbul edilməlidir. Məsələn, 43.2.1-ci maddədə fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın yalnız son zərurət və zəruri müdafiə vəziyyətində, bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımi nəticə vermədikdə tətbiq olunması şərtini müəyyən etməklə, həm də elə bir qaydanı müəyyənləşdirir ki, fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqinə yalnız son zərurət və zəruri müdafiə vəziyyətində və bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımi nəticə vermədikdə müraciət olunmalıdır. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi zamanı hüquq pozuntusunun ağırlıq dərəcəsinin və ya onu törədən şəxsiyyətinin nəzərə alınmasını da eyni cür qayda kimi qəbul etmək olar.

Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqinin hansı şəxslərə və hansı məkanlara münasibətdə tətbiq edilməməsinin yolverilməzliyi ilə bağlı qaydası şərh olunan 43.2.2-ci maddədə öz əksini tapmışdır.

Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqinin real təhlükənin qarşısının alınması üçün təhlükəyə münasib və minimal zərər vurmaqla tətbiq olunması şərh olunan 43.2.3-43.2.5-ci maddələrdə yer almışdır.

¹ “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 9.96-cı bəndi // <https://e-qanun.az/framework/25287>

² “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin 18-ci bəndi

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi 21(44) №-li 06 aprel 1992-ci il tarixli Ümumi kommentariyasında qeyd edir ki, dövlət həbs edilmiş və ya tutulmuş şəxslərlə onların ləyaqətinə hörmətlə davranmalıdır. Komitə qeyd etmişdir ki, bu, dövlətin maddi vəsaitinin olub-olmamasından asılı olmayan “əsas və ümumi qayda”dır¹.

Məlumdur ki, odlu silahın insana münasibətdə tətbiqi onun həyatı və sağlamlığı üçün ciddi təhlükə hesab olunmalıdır. Ona görə də, qanunverici odlu silahın tətbiqi üçün xüsusi xəbərdarlıq qaydası müəyyən edir. Bu xüsusat şərh olunan 43.2.6-cı maddədə yer almışdır. Həmin maddəyə əsasən, odlu silah tətbiq edilməzdən əvvəl şifahi xəbərdarlıq edilməli və ya xəbərdarlıq atəşi açılmalıdır.

Şərh olunan maddədə humanistlik baxımından diqqəti daha çox cəlb edən müddə isə Qanunun 43.2.7-ci maddəsində nəzərdə tutulur: “bədən xəsarəti alan şəxslərə ilkin tibbi yardımın göstərilməsi təmin edilməlidir”. Beləliklə, 43.2-ci maddədə fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silah tətbiq edilməmişdən əvvəl və dərhal sonra diqqət yetirilməli olan şərt və qaydalar öz əksini tapmışdır.

43.3-cü maddənin şərhı

a) Əsas anlayış və terminlər

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – şərh olunan normanın kontekstində həbs yerinin mənsub olduğu müvəqqəti saxlama yeri, istintaq təcridxanası və hauptvaxtların, o cümlədən fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah tətbiq etmiş əməkdaşın xidməti vəzifəsinə görə mənsub olduğu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı kimi başa düşülməlidir.

Səlahiyyətləri aşmaq – qanun, müvafiq təlimat və qaydalarla fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silahın tətbiqi səlahiyyətlərinə malik olan əməkdaşın fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və ya odlu silahı tətbiq edərkən ona verilmiş səlahiyyətlərin həddlərini aşması başa düşülməlidir. Məsələn, qrup halında və ya odlu silah işlətməklə basqın, o cümlədən silahlı müqavimət göstərmək halı olmamasına baxmayaraq, qadınlara, azyaşlılara, yanında azyaşlı uşaqlar olanlara, əlillərə qarşı xüsusi vasitələr və ya odlu silah işlədilməsi səlahiyyəti aşma kimi dəyərləndirilə bilər.

Zəruri müdafiə həddini aşma – qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıqdan-açığa uyğun gəlməyən müdafiə zəruri müdafiə həddini aşma hesab edilir². Zəruri müdafiə həddini aşma ictimai təhlükəlidir və buna görə də cinayət məsuliyyəti yaranır. CM-in 123-cü maddəsi zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürməni³, 130-cu mad-

¹ UN Human Rights Committee (HRC) CCPR General Comment No. 21: Article 10 (Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty. Adopted at the Forty-fourth Session of the Human Rights Committee, on 10 April 1992 // <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1992/en/12211>

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 36.3-cü maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası, F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə, Bakı 2008, s. 278-280

dəsi isə zəruri müdafiə həddini aşmaqla və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla sağlamlığa ağır zərər vurmaı cinayət¹ kimi müəyyən edir.

“İfrat müdafiə (müdafiə həddini aşma) ilk növbədə, aşağıdakı formalarda özünü göstərir: müdafiədə və hücumda istifadə edilən vasitələrin uyğun olmaması; müdafiənin qəsdlə müqayisədə daha intensiv formada həyata keçirilməsi; müdafiə zamanı qəsdlə müqayisədə açıq uyğun olmayan tədbirlərin seçilməsi. Müdafiə hərəkətlərinin açıqdan-açığa qəsdin xarakterinə uyğun gəlməməsi dedikdə, təkcə belə uyğunsuzluq obyektlərin müxtəlif olmasına görə deyil, həm də cinayətin edilmə üsuluna, habelə qəsdin növünə görə müəyyən edilir”².

Son zərurət həddini aşma – şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını dövlət və cəmiyyətin mənafeyini qorxu altına alan təhlükədən qoruyarkən cinayət qanunu ilə qorunan obyektlərə zərər vurmaqla yol verilən hərəkət, bu təhlükənin aradan qaldırılmasının yeganə vasitəsi olmalı, habelə belə hərəkət gözlənilən təhlükənin xarakterinə və təhlükənin dərəcəsinə, eləcə də gözlənilən təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə uyğun olmalıdır. Son zərurət vəziyyətində qanunla qorunan ictimai münasibətlərə zərər yetirilməklə təhlükənin aradan qaldırılmasına yönəldilən hərəkətlər təhlükəyə və hərəkətə aid edilən bir sıra hüquqilik şərtlərinə riayət olunmaqla edildikdə cinayət sayılır³.

Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri olan tədbirlərin həddini aşma – cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün daha yüngül və minimal zərər vuran vasitələrdən istifadə edilməsi mümkün olduğu halda, ağır nəticələrə səbəb olan vasitələrin tətbiq olunması başa düşülür. Məsələn, cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün fiziki qüvvə və ya xüsusi vasitələrin tətbiqi yetərli olduğu halda ona qarşı odlu silahdan istifadə olunması zəruri olan tədbirlərin həddini aşma kimi qiymətləndirilə bilər.

b) 43.3-cü maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Qeyd edək ki, fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi halları şərh olunan Qanunun 44-46-cı maddələrində nəzərdə tutulduğu halda, tətbiqi qaydaları 43.3, 43.4, və 43.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Əslində, həmin maddələrdə ifadə olunanlar fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqindən sonra görülməli olan tədbirləri – müvafiq qeydiyyatın aparılmasını, müvafiq icra hakimiyyəti orqanına, prokurorluq orqanlarına məlumatın verilməsini, hadisə yerinin dəyişilməmiş saxlanılmasını, xidməti yoxlamanın aparılmasını, fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqinin qanunauyğunluğu ilə bağlı rəyin hazırlanması və məsuliyyət məsələlərini əhatə edir.

Həmin maddədə fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqinin şərtlərini həm də tətbiqi qaydası kimi də nəzərdən keçirmək olar.

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası, F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə, Bakı 2008, s. 295-297

² F.Y.Səməndərov. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı 2002, s. 316-318

³ Yəni orada , s. 320-321

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Qaydaların 64-cü maddəsinə müvafiq olaraq, penitensiar müəssisənin işçi heyəti özünümüdafiə, qaçışa cəhd və qanunla müəyyən edilmiş qaydaya fəal, yaxud passiv fiziki müqavimət göstərmə halları istisna olmaqla, məhkumlara qarşı güc tətbiq etməməlidir. Eyni zamanda, bu, son vasitə olmalıdır.

Gücün tətbiq etmə dairəsi və müddəti zəruri və minimal olmalıdır. Gücün tətbiq qaydası, habelə aşağıdakılar da daxil olmaqla ətraflı işlənib hazırlanmalıdır:

- a. tətbiq edilə bilən müxtəlif növ güc hərəkətləri;
- b. hər bir güc hərəkətinin tətbiqinin əsasları;
- c. müxtəlif növ güc hərəkətlərini tətbiq etmək hüququ olan işçi heyəti;
- d. istənilən güc hərəkətlərinin tətbiqinə icazə verən müdiriyyətin səviyyəsi;
- e. güc tətbiq etdikdən sonra tərtib edilən məruzələr¹.

Məhkumlarla bilavasitə işləyən işçi heyətinə təcavüzkar məhkumları az güc tətbiq etməklə sakitləşdirməyə imkan verən üsullar öyrədilməlidir.

Penitensiar müəssisə əməkdaşları fiziki qüvvəni yalnız dəqiq müəyyən edilmiş sərhədlər çərçivəsində və təhlükəsizlik və ya hüquq qaydasının konkret təhlükəsinə qarşı tətbiq edə bilərlər. Bütövlükdə zorakılıqla bağlı insidentin qabaqcadan qarşısını almaq, sonradan onunla qarşılaşmaqdan daha yaxşıdır. Sayıq əməkdaşlar həbsdə olanlar ilə yaxından tanış olduqlarına görə sarsıdıcı ünsürləri aşkarlaya və zorakılıq aktının qarşısını ala bilərlər.

Nəzarətin təmin edilməsi və çəkəndirmə üçün həbs yerinin heyəti hazırlanmalıdır. Fiziki qüvvə tətbiqindən kənar vasitələrdən istifadə olunmaması həm həbs yerində saxlanılanların, həm də heyətin həyat və sağlamlığı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir².

“Streindjveys”dəki (Mançester həbsxanası) qiyam haqqında məruzəsində hakim Vulf qeyd edirdi ki, penitensiar müəssisələrdəki həyəcanın qarşısını almaq üçün həbs yerində saxlanılanlarla ədalətli, vicdanlı və bərabər hüquqlu rəftarın təmini olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir³.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

MSQ-nin 47-ci Qaydası həbs yerlərində özlərinin təbiətinə görə ləyaqəti alçaldan və əzabverici olan qandal, zəncir və digər sakitləşdirici vasitələrin tətbiqinin qadağan olunmasını tövsiyə edir. Digər sakitləşdirici vasitələr, əgər buna qanunla icazə verilibsə, aşağıdakı hallarda istifadə edilə bilər:

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 64. P. 81 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

³ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 49. P. 71 //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

a) çatdırılma vaxtı nəzarət altından qaçmanın qarşısını almaq üçün, bir şərtlə ki, həbsdə saxlanılan şəxslər məhkəmə və inzibati orqanların qarşısına çıxarılan kimi həmin vasitələrdən azad edilir;

b) həbsdə saxlanılan şəxsin özünə və ya digər şəxslərə yetirə biləcəyi xəsarət və ya maddi zərərin qarşısını almaq üçün digər nəzarət tədbirləri kifayətedici olmadıqda həbs yeri müdiriyyətinin əmrinə əsasən; bu cür hallarda direktor dərhal həkimi xəbərdar edir və yuxarı inzibati orqana hesabat hazırlayır.

Sakitləşdirici vasitələrinin tətbiqinə yol verildikdə aşağıdakı prinsiplər tətbiq olunmalıdır:

– sakitləşdirici vasitə yalnız o halda istifadə oluna bilər ki, risklərin qarşısının alınması üçün daha az ciddi tədbirlər kifayətedici olmasın;

– yaranmış risklərin səviyyəsi və xarakteri nəzərə alınmaqla sakitləşdirmə metodu daha az sərtliyə malik olmalıdır;

– sakitləşdirici vasitə yalnız müəyyən zaman kəsiyində tətbiq olunmalı və risklər aradan qalxdıqdan sonra dərhal dayandırılmalıdır.

Qadınlara doğuş prosesi zamanı və doğuşdan dərhal sonra ramedici vasitələr tətbiq olunmamalıdır¹.

BMT-nin Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozuntuları törədənlərlə rəftar üzrə səkkizinci Konqresində (Havana, Kuba, 27 avqust – 7 sentyabr 1990-cı il) qəbul edilmiş “Hüquq qaydasını qoruyan vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silah tətbiqetmənin əsas prinsipləri”

BMT-nin Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozuntuları törədənlərlə rəftar üzrə səkkizinci Konqresində (Havana, Kuba, 27 avqust – 7 sentyabr 1990-cı il) qəbul edilmiş “Hüquq qaydasını qoruyan vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silah tətbiqetmənin əsas prinsipləri”ndə qeyd olunur ki, hökumət və hüquq-mühafizə orqanları daha geniş çeşidli vasitələr hazırlayır və hüquq qaydasını qorumaq vəzifəsini həyata keçirən şəxsləri güc və odlu silahı diferensial qaydada tətbiq etmək üçün müxtəlif silah növü və sursatlarla təmin edirlər. Onların tərkibinə, həmçinin ölümə səbəb olmayan, lakin neytrallaşdırmaq gücünə malik silahlar da daxildir. Bu cür silahlardan istifadə olunması ölümə səbəb olan və ya insanları yaralamaq qabiliyyətinə malik silahlardan daha az istifadə edilməsi üçün imkanlar yaradır².

¹ The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

² Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка. Приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml)

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“Karabet və başqaları Ukraynaya qarşı” (17 yanvar 2013-cü il) işdə 2007-ci ilin yanvarında həbsxanada cəza çəkən ərizəçilər saxlanma şəraitinə etiraz əlaməti olaraq digər məhkumlarla birlikdə aclıq aksiyasında iştirak etmişdilər. Bir həftə sonra hakimiyyət xüsusi təyinatlıların iştirakı ilə əməliyyat keçirdi. Axtarışdan dərhal sonra aclıq aksiyasının təşkilatçısı hesab etdiyi məhkumlar ərizəçilər də daxil olmaqla, başqa həbs yerlərinə köçürüldülər. Ərizəçilər təhlükəsizlik əməliyyatı əsnasında pis rəftara məruz qaldıqlarından şikayət edirdilər.

Məhkəmə müəyyən etdi ki, məhkumların etirazlarının heç bir zorakılıq hadisəsi qeydə alınmadan həbsxana yeməklərindən dinc şəkildə imtina ilə məhdudlaşması həmin qəbul edilmiş bir fakt idi. Onlar həbsxana əməkdaşları ilə əməkdaşlığa hazır olduqlarını nümayiş etdirmişdilər. Bundan əlavə, həbsxana minimum təhlükəsizlik səviyyəsində idi, çünki bütün məhkumlar kiçik və ya orta ağır cinayətlərə görə birinci cəza çəkirdilər. Buna baxmayaraq, əməliyyat xüsusi təlim keçmiş şəxsi heyətin cəlb edilməsi ilə əvvəlcədən hazırlıq işləri aparılaraq həyata keçirilmişdi. İştirak edən hərbiçilərin sayı məhkumlardan üç dəfə çox idi. Məhkumlar baş verə bilənlər barədə xəbərdarlıq almamışdılar. Yerli hakimiyyət orqanları gücdən istifadənin zəruri olduğunu göstərmək üçün heç bir cəhd göstərmədilər. Əvəzində, bütün hesabatlar eyni formal ifadələrdən ibarət idi və məhkumların axtarış aparən zabidlərə müəyyən edilməmiş fiziki müqavimət göstərməsinə istinad edirdi. Üstəlik, sözügedən məhkumların hamısı omba nəhiyəsindən zərbələr almaqla döyülmüşdü, bu hərəkət fiziki müqaviməti aradan qaldırmaqdan çox, alçaldıcı və qisas xarakteri daşıyırdı. Məhkəmə tərəfindən bütün bədən xəsarətlərinin ciddiliyini və hər bir ərizəçinin məruz qaldığı şokun, sıxıntının və alçaldılmanın səviyyəsini müəyyən etmək mümkün olmasa da, hakimiyyətin gözlənilməz və qəddar hərəkətinin kobud şəkildə qeyri-mütənasib və təmənnəsiz olduğuna şübhə yox idi; bu, etiraz hərəkətini darmadağın etmək, məhkumları dinc aclıq aksiyası keçirdiklərinə görə cəzalandırmaq və şikayətlərini bildirmək niyyətində olan hər hansı bir cəhdi kəsmək məqsədilə aparılmışdı.

Tətbiq olunan fiziki qüvvənin qeyi-mütənasibliyi Məhkəmə tərəfindən 3-cü maddənin pozuntusu kimi dəyərləndirilmişdi¹.

İHAM dəfələrlə qeyd etmişdir ki, dövlət şəxsi elə bir şəraitdə həbsdə saxlamalıdır ki, həmin şərait onun insan ləyaqətinə hörməti təmin etsin və həmin tədbirin icrası üsulu və metodu həbsdə saxlanılma üçün xas olan əzabın zəruri səviyyəsini aşmasın².

Həbsdə olan şəxslərə münasibətə Məhkəmə qeyd etmişdir ki, həbsdə olan şəxslər həssas vəziyyətdə olur və hakimiyyət onların fiziki rifahını müdafiə etməyə borcludur³.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsə münasibətdə onun özünün davranışından ciddi surətdə irəli gəlməyən fiziki qüvvənin hər hansı tətbiqi, prinsip etibarilə Konvensiyanın 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan hüququn pozuntusudur⁴.

¹ “Karabet and Others v. Ukraine”, [38906/07](#) and [52025/07](#), 17.01.2013

² “Kudla v. Poland”, 30210/96, 26 October 2000

³ “Vladimir Romanov v. Russia”, 41461/02, 24 July 2008

⁴ “Sheydaev v. Russia”, [65859/01](#), 7 December 2006

İHAM-ın presedent hüququna müvafiq olaraq qəddar rəftar haqqında iddialar müvafiq sübutlarla möhkəmləndirilməlidir. Sübutlar qiymətləndirilərkən, bir qayda olaraq, “hər cür şübhədən kənar” standart tətbiq olunur¹.

Lakin bu cür sübutlar mövcud olan kifayət qədər güclü, aydın və bir-biri ilə uzlaşan nəticələrdən və ya analoji təkzibolunmaz faktlar prezumpsiyasından irəli gəlməlidir. Əgər nəzərdən keçirilən vəziyyət tam və ya əhəmiyyətli dərəcədə onların nəzarətində və ya həbsdə olan hallardakı kimi hakimiyyətin müstəsna səlahiyyətindədirsə, həbsdə saxlanılma zamanı yetirilən bədən xəsarətlərinə münasibətdə faktların güclü prezumpsiyası meydana çıxır. Bu cür hallarda sübutetmə yükü hakimiyyətin üzərinə düşür və o, inandırıcı və qənaətbəxş sübutlar təqdim etməlidir².

Məhkəmə öz rolunun subsidiar xarakterinə incə yanaşır və tanıyır ki, o, konkret işin halları ilə qaçılmaz olaraq çevrilməyən fakt üzrə birinci instansiya məhkəməsinin rolunu götürməkdə ehtiyatlı olmalıdır³. Buna baxmayaraq, iddiaların Konvensiyanın 3-cü maddəsinə əsasən edildiyi hallarda, Məhkəmə, hətta müəyyən daxili araşdırmalar və istintaqlar artıq aparılısa belə, xüsusilə dəqiq araşdırmanı tətbiq etməlidir⁴.

Gücün tətbiqi həbsxanaların təhlükəsizliyinin təmini, qaydanın qorunması və ya islah müəssisələrində cinayətin qarşısının alınması üçün zəruri ola bilər. Bununla belə, güc yalnız zəruri hallarda tətbiq edilməklə həddən artıq olmamalıdır⁵.

Məhkəmə tətbiq edilmiş fiziki qüvvənin həddindən artıq olub-olmadığını araşdırdıqda, fiziki qüvvənin tətbiq edilməsinin hallarına xüsusi diqqət ayırır⁶. Hər hansı şəxs polis və ya dövlətin digər əməkdaşı ilə qarşı-qarşıya duranda həmin şəxsin hərəkətləri nəticəsində fiziki qüvvənin tətbiqinə ciddi zərurət olmadıqda, həmin qüvvə insanın ləyaqətini alçaldır və bütövlükdə Konvensiyanın 3-cü maddəsində təsbit edilmiş hüququ pozur⁷.

“Rizvanov Azərbaycana qarşı” işdə İHAM-ın gəldiyi nəticəyə əsasən, polis əməkdaşı tərəfindən ərizəçinin hərəkətləri nəticəsində fiziki qüvvənin tətbiq edilməsinin zəruriliyini Hökumət sübut etməmişdir. Bununla Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçiyə qarşı tətbiq edilmiş fiziki qüvvə həddindən artıq olmuşdur. Məhkəmə zədələrin yüngül olmasını və bununla hər hansı xüsusi tibbi müalicənin tətbiq olunmasının tələb edilmədiyini nəzərə alaraq hesab edir ki, ərizəçi ciddi və uzunmüddətli ağrı və əziyyət hissləri çəkməmişdir. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq iddia olunan pis rəftar ərizəçidə qorxu və əzab hissləri yaratmış və onu alçaltmışdır. Bununla, həmin pis rəftarın Konvensiyanın 3-cü maddəsinin mənasında qeyri-insani və alçalıcı kimi tövsif edilməsi üçün o, qəddarlığın minimum dərəcəsində müəyyən edilmişdir. Nəticədə, Konvensiyanın 3-cü maddəsi maddi-hüquqi aspekt baxımından pozulmuşdur⁸.

¹ “Ireland v. the United Kingdom”, [5310/71](#), 18 January 1978

² “Salman v. Turkey”, [21986/93](#), 27 June 2000

³ “McKerr v. the United Kingdom”, 4 May 2001

⁴ “Muradova v. Azerbaijan”, [22684/05](#), 2 April 2009

⁵ “İvan Vasilyev v. Bulgaria”, [48130/99](#), 12 April 2007

⁶ “Güzel Şahin and Others v. Turkey”, [44774/98](#), 21 December 2006; “Timtik v. Turkey”, [12503/06](#), 9 November 2010

⁷ “Kop v. Turkey”, [12728/05](#), 20 October 2009

⁸ “Rizvanov v. Azerbaijan”, [31805/06](#), 17 April 2012

Məhkəmə həmçinin qeyd etmişdir ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi konkret açıq və dəqiq müəyyən edilmiş hallarda gücdən istifadəni qadağan etmir. Lakin, belə güc yalnız qaçılmaz zərurət qarşısında istifadə edilməli və həddən artıq olmamalıdır. Şəxsin özünün davranışı ilə açıq-aşkar zəruri olmayan fiziki gücdən istifadə insan ləyaqətini alçaldır və prinsipcə, Konvensiyanın 3-cü maddəsində təsbit olunmuş hüququn pozulmasını təşkil edir¹.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İQAK-ın CPT/Inf(92) 3-part2 “Həbsxanada saxlama” adlı 2-ci Ümumi məruzəsindən çıxarışda (1992) qeyd olunur ki, “53. Həbsxananın şəxsi heyəti bəzən zorakılıq aktları törədən məhkumlara qarşı güc tətbiq etməyə, müstəsna hallarda fiziki təsir göstərməyə məcbur olur. Aydınır ki, məhkumlarla qəddar rəftar baxımından bu vəziyyət çox təhlükəlidir və xüsusi mühafizə tələb edir. Hər hansı güc vasitələrinin tətbiq edildiyi məhkumların yubanmadan həkim tərəfindən müayinə olunmaq, ehtiyac olduqda isə müalicə olunmaq hüququ vardır. Bu müayinə qeyri-tibbi xidmət heyətinin eşitmədiyi və daha yaxşı olar ki, görmədiyi yerdə aparılsın və yoxlamanın nəticələri (bu işə aid olan məhkumun müddəaları və həkimin rəyi də daxil olmaqla) rəsmi olaraq protokollaşdırılmalıdır. Məhkumlar həmin protokoldan istifadə edə bilməlidirlər. Fiziki təsir vasitələrindən istifadə etmək tələb olunan nadir hallarda aidiyyəti olan məhkumlar daimi və adekvat nəzarətə götürülməlidirlər. Bundan başqa, fiziki təsir vasitələri ən tez mümkün olan zamanda oradan uzaqlaşdırılmalıdır; onlar cəzalandırılma kimi heç vaxt tətbiq edilməməli və ya tətbiqi təxirə salınmalıdır. Nəhayət, protokolda məhkumlara qarşı güc işlədilməsinin bütün ayrı-ayrı halları göstərilməlidir”².

İQAK-ın CPT/Inf (2019) 9 polis tərəfindən “İşgəncələrin və digər qəddar rəftar formalarının qarşısının alınması – qabaqcıl təcrübə haqqında düşüncələr və yeni yanaşmalar haqqında” 28-ci Ümumi hesabatından çıxarışda göstərilir ki, İQAK-ın nümayəndələri tutma zamanı polis tərəfindən tətbiq olunan gücə ehtiyac olmaması və ya həddini aşması barədə çoxsaylı məlumatlar almışlar. O cümlədən, onlar əl və ayaq, dəyənəklə zərbələr endirmə, şəxs artıq müqavimət göstərmədiyi və ya artıq nəzarət altında olduğu halda, bibər qazından istifadə olunması barədə çoxsaylı şikayətlər almışlar”³. İHAM-ın təcrübəsinə müvafiq olaraq polis əməkdaşları üçün şəxsin tutulması kontekstində gücün tətbiqi qanuni ola bilər. Lakin bu cür güc yalnız o halda tətbiq oluna bilər ki, onun tətbiqi qanuni, ciddi qaydada tələbolunan olmaqla həddi aşmamalıdır. Həmin əsas tələblərə riayət olunmaması Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərinin pozulmasına səbəb ola bilər⁴.

¹ “İvan Vasilyev v. Bulgaria”, [48130/99](#), 12 April 2007

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). CPT/Inf (92) 3, 2nd General Report on the CPT’s activities 1 January – 31 December 1991 // <https://www.legal-tools.org/doc/0bfef4>

³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. CPT/Inf (2019) 9 – part. Preventing police torture and other forms of ill-treatment – reflections on good practices and emerging approaches // <https://www.coe.int/en/web/cpt/preventing-police-torture>

⁴ “Rebok v. Slovenia”, 29462/95, 12 December, 2000

İQAK özünün 20-ci Ümumi hesabatının (CPT/Inf (2010) 28) “Elektriklə doldurulan silahlar (EDS)” bölməsində qeyd edir ki, Komitə ölkələrə səfər zamanı EDS-in müxtəlif növləri ilə rastlaşmışdır. Hüquq-mühafizə orqanlarında EDS istifadəsi müzakirə predmetidir. Faktlar ona dəlalət edir ki, EDS-dən istifadəyə razılıq verilməsi sui-istifadələrə yol açır.

Həç bir şübhə yoxdur ki, tətbiqi ölümlə nəticələnməyən EDS-in tətbiqi bir çox hallarda odlu silahdan istifadənin qarşısını almağa səbəb ola bilər. Lakin həmin silahlar olduqca kəskin ağrı yarada və sui-istifadə ilə nəticələnmə bilər. Ona görə, hüquq-mühafizə orqanlarının və digər dövlət qulluqçularının EDS-dən istifadə etməsi məsələsi ətraflı müzakirədən sonra milli icra və qanunverici orqan tərəfindən həll olunmalı və konkret qaydalarda öz əksini tapmalıdır¹.

“Polis haqqında” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli 1086-IVQD nömrəli Qanunun 1-ci maddəsinin 7-ci abzasında “əl-qolu bağlama” sözlərindən sonra “və elektroşok” sözləri əlavə edilmişdir². Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 8 iyul tarixli 260 nömrəli Qərarı ilə “Elektroşok vasitələrini saxlamaq, gəzdirmək və təyinatı üzrə istifadə etmək hüququ olan polis orqanlarının vəzifəli şəxslərinin siyahısı” təsdiq edilmişdir³.

“Polis haqqında” Qanunun 26-cı maddəsində qeyd olunur ki, “III-I Elektroşok vasitələri bu maddənin 2-ci hissəsinin 1-ci, 2-ci, 4-cü, 6-cı və 7-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallarda tətbiq edilə bilər. Elektroşok vasitələrini saxlamaq, gəzdirmək və təyinatı üzrə istifadə etmək hüququ olan polis orqanlarının vəzifəli şəxslərinin siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir”⁴.

Şərh olunan Qanunda isə elektroşok vasitələrindən istifadə nəzərdə tutulmamışdır.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) CPT/Inf(2010)28-part Electrical discharge weapons. Extract from the 20th General Report of the CPT, published in 2010 // <https://atlas-of-torture.org/en/entity/yhruy99xy-ij1yj8m4m4fmkj4i/referenes>

² “Polis haqqında” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli 1086-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu

³ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 8 iyul tarixli 260 nömrəli Qərarı

⁴ “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 26-cı maddəsi

Maddə 44. Həbs yerlərində fiziki qüvvənin tətbiqi

Hazırlanan və ya törədilən cinayətin və ya digər hüquq pozuntularının qarşısını almaq, habelə həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqaviməti aradan qaldırmaq üçün, bunların başqa üsullarla təmin edilməsi mümkün olmadıqda, fiziki qüvvə tətbiq edilə bilər.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normasının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində fiziki qüvvənin tətbiqi halları, şərti və qaydası ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində fiziki qüvvənin tətbiqi hallarının, şərtinin, əsassız fiziki qüvvənin tətbiqinə yol verilməməsinə yönəlmiş hüquqi əsasın müəyyən edilməsi, həbs yerlərində hazırlanan və ya törədilən cinayətin və ya digər hüquq pozuntularının qarşısının alınması, habelə həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqavimətin aradan qaldırılmasının, rejimin, orada saxlanılan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin, həbs yerinin əməkdaşlarının təhlükəsizliyinin, həyat və sağlamlığının qorunmasının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət-icra sistemi və müəssisələri haqqında” Rusiya Federasiyasının 21 iyul 1993-cü il tarixli Qanununun 29-cu maddəsi cinayət-icra müfəttişliyi əməkdaşlarının fiziki qüvvə tətbiq etməsi hallarına, şərtinə və fiziki qüvvənin xüsusi vasitələr və odlu silahın tətbiq olunduğu hallarda tətbiqinin mümkünlüyünə həsr olunmuşdur.

Həmin maddədə şərh olunan maddədən fərqli olaraq cinayət-icra sistemi əməkdaşın fiziki qüvvəni qanunla xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiq olunduğu hər bir halda tətbiq etmək hüququ olmasını nəzərdə tutur. Əslində, bu qeyd vacibdir. Şərh olunan normada həmin müddəanın nəzərdə tutulmaması belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qanunla xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiq olunmasının yol verildiyi hallara fiziki qüvvə tətbiq edilə bilməz. Bu isə heç bir məntiqə sığmır. Ona görə də şərh olunan maddəyə həmin müddəanın əlavə edilməsi zərurəti yaranır.

Bundan əlavə, Rusiya Federasiyasının “Cinayət-icra sistemi və müəssisələri haqqında” Qanununun 29-cu maddəsi məhkum olunmuş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin tutulması üçün fiziki qüvvənin tətbiqini nəzərdə tutduğu halda, şərh olunan maddədə belə bir müddəa nəzərdə tutulmamışdır. Faktiki olaraq şəxsin tutulması və həbs edilməsi üçün fiziki qüvvənin tətbiqinə bir çox hallarda zərurət yaranır. Məsələn, məhkəmədə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş digər təqsirləndirilən şəxslərin işinə baxılarkən barəsində başqa yerə getməmək barədə iltizam qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin həbs edilməsi barədə məhkəmə tərəfindən müvafiq qərar qəbul edildikdə, belə bir zərurət meydana çıxır. Ona görə həmin müddəanın da şərh olunan maddəyə əlavə edilməsi məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır.

Qeyd edək ki, “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Rusiya Federasiyası Qanununun 44-cü maddəsi şərh edilən maddə ilə demək olar ki eyni məzmunundadır. Lakin orada fiziki qüvvənin tətbiqi hazırlanan və ya törədilən cinayətə görə deyil, hüquq pozuntularının törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuşdur¹. Həmin Qanunun 43-cü maddəsi isə daxili işlər orqanları əməkdaşlarının rejimin bərpası ilə bağlı cəlb olunmasını normada birbaşa nəzərdə tutur. Şərh edilən Qanunun 43-cü maddəsində isə bu cür birbaşa istinad yer almamışdır.

“Daxili qoşunların statusu haqqında” Qanunun 20-ci maddəsi isə fiziki qüvvənin tətbiqini “cinayətlərin və inzibati pozuntunun qarşısını almaq” məqsədilə əlaqələndirir².

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” 30 mart 1999-cu il tarixli Qazaxıstan Respublikası Qanununun 43-cü maddəsi də şərh edilən maddə ilə eyni məzmunu malikdir³.

“İbtidai həbs haqqında” 30 iyun 1993-cü il tarixli Ukrayna Respublikası Qanununun 18-ci maddəsi “Təhlükəsizlik tədbirləri və fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silah tətbiqi üçün əsaslar” adlanmaqla, şərh edilən Qanunun 43-46-cı maddələrində nəzərdə tutulanlarla demək olar ki, eyni müddəaları əhatə edir⁴.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normanın tətbiq dairəsi

Şərh edilən maddə məhz həbs yerlərində fiziki qüvvənin tətbiqi hallarını və şərtlərini müəyyən edir. Maddənin tətbiqi halları onun tətbiq dairəsinin müəyyən edilməsi üçün əsasdır. Şərh edilən maddə aşağıdakı hallara tətbiq olunur:

- hazırlanan cinayətin qarşısını almağa;
- törədilən cinayətin qarşısını almağa;
- digər hüquq pozuntularının qarşısını almağa;
- həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqaviməti aradan qaldırmağa.

Beləliklə, maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsini hazırlanan cinayətin, törədilən cinayətin, digər hüquq pozuntularının qarşısını almaq, həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqaviməti aradan qaldırmaqla bağlı cinayəti hazırlayan, cinayəti, digər hüquq pozuntusunu törədən, həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqavimət göstərən şəxslərə münasibətdə tətbiq olunacaqdır.

¹ Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44. <https://base.garant.ru/1305540/>

² “Daxili qoşunların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 20-ci maddəsi

³ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353_

⁴ Закон Украины О предварительном заключении (30.06.1993) https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=16973

Nəzərə almaq lazımdır ki, həbs yerlərində cinayətin hazırlanması və ya törədilməsi, digər hüquq pozuntularının törədilməsi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərdən başqa, kənar şəxslər tərəfindən də törədilə bilər. Bu cür hallar baş verdikdə həmin şəxslər də 44-cü maddənin təsiri altına düşə bilərlər.

Həbs yerlərinin əməkdaşları fiziki qüvvəni müəssisənin (istintaq təcridxanası, müvəqqəti saxlama yeri və hauptvaxtların) ərazisində və rejimin tələblərinin şamil olunduğu onlara bitişik ərazilərdə tətbiq edə bilərlər. Məlumdur ki, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər istintaq hərəkətlərinin aparılması, məhkəmə baxışında iştirak, başqa müəssisəyə köçürülmə, daşınma və sairə bağlı həbs yerlərindən kənarda olduqda da, hazırlanan, törədilən cinayətdə, digər hüquq pozuntularının törədilməsində, həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqavimət göstərmədə iştirak edərlərsə, onlara qarşı fiziki qüvvə tətbiq oluna bilər və bu xüsusat şərh olunan maddənin tətbiqini şərtləndirəcəkdir.

Maddə, həmçinin həbs yerlərinin əməkdaşlarına münasibətdə, onların öz vəzifə funksiyalarını yerinə yetirərkən fiziki qüvvə işlətməklə bağlı yaranmış münasibətlərə tətbiq olunacaqdır. Şərh olunan Qanunun 43.1-ci maddəsindən həmçinin məlum olur ki, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları cəlb olunduğu hallarda həmin maddə onlara münasibətdə də tətbiq olunacaqdır. Məsələn, mümkündür ki, hər hansı həbs yerində baş verən basqın ilə bağlı Daxili İşlər Nazirliyinin polis qüvvələri də basqının dəf olunmasına cəlb edilsin və onlar bu sahədə öz vəzifələrini yerinə yetirərkən maddədə müəyyən edilən davranış qaydalarının təsiri altına düşsünlər. Maddədə nəzərdə tutulduğu kimi fiziki qüvvə həbs yerlərinin əməkdaşları və rejimin təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən məhz həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə münasibətdə tətbiq oluna bilər. Ona görə həmin şəxslər də maddənin tətbiq dairəsinə düşürlər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

44-cü maddənin şərhı

Hazırlanan cinayət (cinayətə hazırlıq) – CM-in 28-ci maddəsinə görə: “28.1. Cinayət törətmək üçün vasitə və ya alət axtarma, əldə etmə və ya hazırlama, yaxud cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə, sövdələşmə və yaxud cinayət törətmək üçün qəsdən başqa cür şərait yaratma zamanı cinayət şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq başa çatdırılmamışdırsa, belə əməllər cinayətə hazırlıq hesab olunur.

28.2. Yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur”¹.

Cinayətin edilməsinin müstəqil mərhələsi kimi cinayətə hazırlığın əsas məzmunu sonradan törədiləcək cinayətin edilməsi üçün konkret şərait yaratmaqdan ibarət-

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 28-ci maddəsi

dir. Hazırlıq hərəkətləri cinayət hüquq norması ilə qorunan obyektə bilavasitə qəsd etməyə yönəldilməsə də, məhz qət edilən cinayətin törədilməsi üçün şərait yaratdığı üçün sosial təhlükəli olur¹;

Törədilən cinayət – şərh edilən maddənin kontekstində törədilməkdə olan cinayəti bildirir, çünki maddədə həmin cinayətin qarşısının alınmasından söhbət gedir. Həbs yerinin əməkdaşı məhz həmin cinayətin qarşısını almaq üçün fiziki qüvvə tətbiq etməli olur;

Digər hüquq pozuntuları – hər hansı qanunla, xüsusən həbsdə saxlanılan şəxslərin rejim qaydalarını tənzimləyən normativ hüquqi aktlarla (məsələn, “İstintaq təcridxanasının daxili intizam Qaydaları”, “Müvəqqəti saxlama yerinin daxili intizam Qaydaları” və s.) müəyyən edilmiş qaydaları pozmaq kimi başa düşülür;

Həbs yeri işçiləri – bax: şərh edilən Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərh;

Həbs yeri işçilərinin qanuni tələbi – həbs yeri işçilərinin məhz qanuna əsaslanan və qanunda əksini tapmış tələbini nəzərdə tutur. Həbs yeri işçisinin qanunda əks olunmamış tələbinə göstərilən müqavimət fiziki qüvvənin tətbiqi üçün əsas ola bilməz. Qanunda əks olunmayan tələbə müqavimətə görə fiziki qüvvənin tətbiqi səlahiyyət həddini aşma kimi qiymətləndirilə bilər.

İXM-in 535.1-ci maddəsinə (hazırda qüvvədə olan norma) əsasən, polis işçisi və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onların qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə fiziki şəxslər iki yüz manat məbləğində cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur².

İHAM-ın baxdığı “Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçi şikayət etdi ki, “onun İXM-in 310.1-ci (polis əməkdaşının qanuni tələbinə tabe olmama) maddəsi (hazırda həmin norma qüvvədə deyildir) ilə tutulması və beş sutkalıq inzibati həbsi özbaşınalıq olub, çünki o, polis məmurunun hər hansı tələbini yerinə yetirməkdən imtina etməmişdir. İctimai toplantıların iştirakçılarına qarşı İXM-in 298-ci maddəsi (ictimai toplantıların keçirilməsi qaydalarının pozulması) ilə deyil, 310.1-ci maddəsinə əsasən inzibati işin açılması daha sərt cəza növü, məsələn, on beş gün inzibati həbs cəzasının tətbiqinə yönəlmiş özbaşına inzibati təcrübə idi ki, bu da 298-ci maddəyə əsasən mümkün deyildi”.

İş üzrə İHAM belə qənaətə gəldi ki, ərizəçinin əməlinin İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 298-ci maddəsi ilə deyil, 310.1-ci maddəsi ilə rəsmiləşdirilməsi formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdmüş və polis əməkdaşları tərəfindən nümayiş etdirilən pis niyyət elementini nəzərdə tutmuşdur. Ərizəçi polis məmurunun qanuni əmrini yerinə yetirməməkdə rəsmi ittiham olunsada, o, faktiki olaraq icazəsiz dinc nümayişdə iştirak etdiyinə görə həbs edilmişdi.

Bu hal isə əslində həbsin özbaşınalığını şərtləndirir. Belə ki, İHAM-ın formalaşdırdığı təcrübəyə görə, hakimiyyət tərəfindən pis niyyət və ya aldatma elementi varsa və ya yerli hakimiyyət orqanları müvafiq qanunvericiliyi düzgün tətbiq etməyə cəhd göstərmirsə, həbs “özbaşınalıq” hesab edilir.

¹ F.Y.Səməndərov.”Cinayət hüququ: Ümumi hissə”. Dərslik. Bakı - 2002, s 352-356

² Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 535.1-ci maddəsi

Məhkəmələr inzibati xəta işlərinə, xüsusən də inzibati həbs tənbehi nəzərdə tutan xətalara bağlı işlərə baxarkən xüsusi diqqətlə işin detallarını araşdırmalı, polisin həbs üçün düzgün hüquqi əsasla istinad edib-etmədiyini yoxlamalıdır. Söhbət nümayişdə iştirak zamanı şəxsin polisin qanuni əmrinə tabe olmamasından gedirsə, bu halda polisin nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyinin özü də məhkəmə araşdırmasının predmetini təşkil etməlidir¹.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu aşkar etdiyi “Nəsirov və digərləri Azərbaycana qarşı”, o cümlədən inzibati qaydada tutulma və inzibati həbslə əlaqədar olan bəzi digər işlərdə İHAM müəyyən etmişdir ki, ərizəçilər barəsində inzibati xəta törətmələri barədə protokol tərtib olunmamış, onların hər hansı birinə münasibətdə inzibati həbslə bağlı heç bir rəsmi qeyd aparılmamışdır²;

Müqaviməti aradan qaldırmaq – müqavimət qüvvəyə qarşı dayanmaq, əks-təsir göstərmək, qarşı durmaq deməkdir³. Müqaviməti aradan qaldırmaq – qüvvəyə qarşı dayanmanı, əks-təsir göstərməni, qarşıdurmanı aradan qaldırmaq, müqavimətin qırılması, maneənin yox edilməsi deməkdir. Şərh olunan maddə kontekstində müqaviməti aradan qaldırmaq həbs yerinin işçilərinin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən qanuni tələblərinin yerinə yetirilməsinin təmin olunmasında ifadəsini tapır;

Başqa üsullar – fiziki qüvvədən daha yüngül təsirə malik, əsasən danışıqlar, dialoq, vəd vermək, müqavimət üçün əsas olmuş səbəbin aradan qaldırılması və sair başa düşülür. Normanın tətbiqi şərti ondan ibarətdir ki, hazırlanan və ya törədilən cinayətin və ya digər hüquq pozuntularının qarşısını almağa, habelə həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə müqaviməti aradan qaldırmağa ilk növbədə fiziki qüvvənin tətbiqi ilə deyil, başqa üsullarla nail olunsun. Buna başqa üsullarla nail olunmaması fiziki qüvvənin tətbiqi üçün əsas yaradacaqdır;

Fiziki qüvvə – bax: şərh olunan Qanunun 43-cü maddəsi və onun şərh.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Bax: 43-cü maddə və onun şərh.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (MSQ)

Bax: 43-cü maddə və onun şərh

¹ “Mammadov v. Azerbaijan”, [60259/11](#), 15 October 2015

² “Nasirov and others v. Azerbaijan”, 58717/10, 20 February 2020; “Emin Huseynov v. Azerbaijan”, [59135/09](#), 7 May 2015; “Nagiyev v. Azerbaijan”, [16499/09](#), 23 April 2015

³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti III cild K-R. Bakı - 1983, s. 352

BMT-nin “Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozuntuları törədənlərlə rəftar üzrə” səkkizinci Konqresində (Havana, Kuba, 27 avqust-7 sentyabr 1990-cı il) qəbul edilmiş “Hüquq qaydasını qoruyan vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silah tətbiq etmənin əsas prinsipləri”

Bax: 43-cü maddə və onun şərhı.

BMT-nin “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Qaydaları”

BMT-nin “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Qaydaları”nın 64-cü qaydasına əsasən beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə xüsusi vasitələrin tətbiqi ciddi surətdə nəzərdə tutulmuş müstəsna hallarla məhdudlaşdırılmışdır¹.

BMT-nin “Həbsdə olan qadınlarla rəftar və hüquq qaydasını pozan qadınlar üçün cəza tədbirləri üzrə Qaydaları” (Banqkok Qaydaları)

BMT-nin “Həbsdə olan qadınlarla rəftar və hüquq qaydasını pozan qadınlar üçün cəza tədbirləri üzrə Qaydaları”nın 24-cü Qaydasına müvafiq olaraq “hamilə qadınlara münasibətdə doğuş öncəsi ağrılar, doğuş və doğuşdan dərhal sonra xüsusi vasitələrin tətbiqi ciddi surətdə qadağan edilmişdir”².

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

Bax: 43-cü maddə və onun şərhı.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

Azərbaycana olan son səfərə dair hesabatında İQAK fiziki qüvvə, xüsusi vasitələrin tətbiqi ilə əlaqədar qeyd edirdi ki, “65. Təhlükəsizlik məsələsinə gəlincə, nümayəndə heyəti iki müəssisədə heç vaxt “xüsusi vasitələrdən” (məsələn, dəyənək, qandal və gözyaşardıcı qazlardan) istifadə olunmamasını məmnuniyyətlə qeyd etdi. Bununla belə, nümayəndə heyəti narahat idi ki, yeni gəlmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar mütəmadi olaraq soyunma-axtarış tədbirlərinə məruz qalırlar, bu da yalnız fərdi risklərin qiymətləndirilməsi əsasında aparılmasını şərtləndirən Komitənin standartlarına zidd olaraq həyata keçirilir, məhbuslardan (bir qayda olaraq)

¹ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990. Rules 60-64 // <https://juvenilejustice-centre.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2018/08/UNGA-United-Nations-Rules-for-the-Protection-of-Juveniles-Deprived-of-their-Liberty.pdf>

² Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы (Бангкокские правила) // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml.

eyni vaxtda bütün paltarlarını çıxarmaq tələb olunmamalıdır; məsələn, başqa paltarı çıxarmazdan əvvəl şəxsə belindən yuxarı paltarı çıxarmağa və paltarı yenidən geyinməyə icazə verilməlidir) və soyunma-axtarış zamanı çömələrək oturmaq tələbi də müstəsna olmalı və fərdi qiymətləndirməyə əsaslanmalıdır. İQAK müvafiq olaraq soyunma axtarışları ilə bağlı proseduru dəyişdirmək üçün addımlar atmağı tövsiyə edir”¹.

Bax: 43-cü maddə və onun şərhı.

¹ CPT/Inf (2024) 23, Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 19 December 2022 This report is made public by the CPT as Appendix to the Public Statement concerning Azerbaijan. Strasbourg, 3 July 2024 // <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

Maddə 45. Həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi

45.1. Həbs yerində xüsusi vasitələr aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

45.1.1. həbs yerinin işçilərinə və ya digər şəxslərə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən edilən hücumları dəf etmək üçün;

45.1.2. kütləvi iğtişaşların və ya həbs yerində saxlanılma rejiminin qrup halında pozulmasının qarşısını almaq üçün;

45.1.3. həbs yerinin işçilərinin və ya həbs yerində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı işçilərinin qanuni tələblərinə tabe olmayan və ya onlara fiziki müqavimət göstərən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qanunsuz hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün;

45.1.4. girov saxlanılan şəxsləri, zəbt olunmuş binaları, yerləri, qurğuları və nəqliyyat vasitələrini azad etmək üçün;

45.1.5. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerindən qaçması cəhdinin qarşısını almaq üçün;

45.1.6. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin özünə və ətrafdakılara zərər yetirmək cəhdinin qarşısını almaq üçün.

45.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə aşağıdakı xüsusi vasitələr tətbiq olunur:

45.2.1. rezin dəyənəklər – bu Qanunun 45.1.1-45.1.6-cı maddələrində göstərilən hallarda;

45.2.2. əl qandalları – bu Qanunun 45.1.3, 45.1.5 və 45.1.6-cı maddələrində göstərilən hallarda;

45.2.3. yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri – bu Qanunun 45.1.1-45.1.4-cü və 45.1.6-cı maddələrində göstərilən hallarda;

45.2.4. maneədağıdan vasitələr – bu Qanunun 45.1.4-cü maddəsində göstərilən hallarda;

45.2.5. suvuranlar və zirehli maşınlar – bu Qanunun 45.1.2-ci və 45.1.4-cü maddələrində göstərilən hallarda;

45.2.6. xidməti itlər – bu Qanunun 45.1.1-45.1.6-cı maddələrində göstərilən hallarda;

45.2.7. gözyaşardıcı qaz – bu Qanunun 45.1.1-45.1.6-cı maddələrində göstərilən hallarda.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi halları və hər bir xüsusi vasitənin hansı hallarda tətbiq olunması ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi halları və hər bir xüsusi vasitənin hansı halları tətbiq olunması ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsi, xüsusi vasitələrin tətbiqi zamanı sui-istifadəyə yol verilməsinin qarşısının alınmasının və həbs yerində saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların hüquqazidd hərəkətlərinin qarşısının alınması zamanı onların zəruri olandan artıq məhrumiyyətə məruz qalmamalarının, həmçinin həbs yerlərinin rejim qaydalarının, təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 44-cü maddəsi həbs yerlərində xüsusi vasitələr və qaz silahının tətbiqinə həsr olunmuşdur. Maddədə xüsusi vasitələrin tətbiqi üçün nəzərdə tutulan 7 haldan 6-sı şərh olunan maddədə nəzərdə tutulanlarla üst-üstə düşür. Lakin maddənin 7-ci bəndində xüsusi vasitələrin tətbiqinin şərh olunan maddədə nəzərdə tutulanlardan əlavə, daha bir halı öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin bənddə qaçmış şübhəli, təqsirləndirilən və məhkum olunmuş şəxsin və ya azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkməkdən yayınan şəxsin tutulması və müşayiət olunması üçün xüsusi vasitələrin tətbiq olunması da nəzərdə tutulmuşdur.

44-cü maddənin 3-cü bəndində, həmçinin xüsusi vasitələrin tətbiqinin məhdudlaşdıran hallar da öz əksini tapmışdır¹.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 45-ci maddəsi şərh olunan maddə ilə demək olar ki eyni məzmunadadır². Yalnız gözyaşardıcı qaz xüsusi vasitə kimi şərh olunan Qanunda digər xüsusi vasitələrlə eyni maddədə, yəni 45-ci maddədə nəzərdə tutulduğu halda, Rusiya Federasiyasının “Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması haqqında” Qanununda bu xüsusi vasitə ayrıca 46-cı maddədə nəzərdə tutulmuşdur.

“Cinayət-icra sistemi və müəssisələri haqqında” Rusiya Federasiyasının 21 iyul 1993-cü il tarixli Qanununun 30-cu maddəsi xüsusi vasitələrin tətbiqinə həsr olunmuşdur.

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года, ст.42 // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст 44. <https://base.garant.ru/1305540/>

Həmin maddədə xüsusi vasitələrin həm tətbiqi halları, həm də tətbiq olunan vasitələrin dairəsi daha geniş olmaqla, həm də bəzi hallarda fərqli məqamlara malikdir. Belə ki, şərh olunan Qanunun 45.1.1-ci maddəsi həbs yerində xüsusi vasitələrin tətbiqini “həbs yerinin işçilərinə və ya digər şəxslərə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən edilən hücumları dəf etmək üçün” nəzərdə tutduğu halda, Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 30-cu maddəsinin 1-ci bəndi xüsusi vasitələrin cinayət-icra sistemi işçilərinə məhkum, həbsdə olanlar və digər şəxslər tərəfindən olan hücumun dəf olunması üçün tətbiq olunmasını nəzərdə tutur.

Həbs yerlərində orada saxlanılanlar və həbs yeri işçilərindən əlavə, digər şəxslərin olması da mümkündür. Məsələn, həbs yerində görüşə gələnlər, həbs yerinə ictimai nəzarəti və ya dövlət nəzarətini həyata keçirənlər, hər hansı bir tədbirlə əlaqədar digər şəxslər ola bilərlər. Belə halda, onların tutulmuş və həbs olunmuş şəxslər və ya məhkumlar tərəfindən hücumla məruz qalması mümkündür. Ona görə də şərh olunan maddədə hücumla məruz qala biləcək şəxslər sırasında “digər şəxslərin” qeyd olunması düzgün hesab olunmalıdır.

Bununla belə, həbs yerlərinin əməkdaşlarına tutulmuş, həbs edilmiş şəxslər, məhkumlardan başqa, digər şəxslər tərəfindən də hücum edilməsi və həmin hücumun da dəf edilməsi zərurəti meydana çıxı bilər. Ona görə də hücum edən şəxslərin sırasına digər şəxslərin əlavə edilməsi və Qanunda müvafiq dəyişikliyin edilməsi məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır.

Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 30-cu maddəsinin 2-ci bəndi cinayətlərin qarşısının alınması üçün xüsusi vasitələrin tətbiqini nəzərdə tutduğu halda, şərh olunan Qanunda cinayətin qarşısının alınması üçün xüsusi vasitələrin tətbiq olunması nəzərdə tutulmamışdır. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, cinayətin qarşısının alınması üçün fiziki qüvvənin tətbiqi şərh olunan Qanunun 44-cü maddəsində nəzərdə tutulduğu halda, həmin hallara xüsusi vasitələrin tətbiq olunmaması düzgün hesab edilə bilməz. Ona görə də şərh olunan maddədə həmin halın da nəzərdə tutulmasını zəruri hesab edirik.

Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 30-cu maddəsinin 4-cü bəndində xüsusi vasitələrin tətbiqi üçün qanuni tələblərə riayət etməmə və müqavimətin həyat və sağlamlıq üçün zor tətbiq etmək hədəsi ilə müşayiət etməsi halı da nəzərdə tutulmuşdur. Hesab edirik ki, bu müddəa da müzakirə predmeti ola və şərh olunan Qanuna əlavə edilə bilər.

Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 30-cu maddəsinin 6-cı bəndində istintaq təcridxanasının fəaliyyətini pozan qrup şəklində pozuntuların qarşısının alınması hallarında da xüsusi vasitələrin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur və bu hal da müzakirə predmetinə daxil edilə bilər.

Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 30-cu maddəsinin 8-13-cü bəndlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi üçün fərqli əsaslar nəzərdə tutulur. Düşünürük ki, həmin halların da araşdırılması və zəruri hesab edilərsə, qanunvericiliyə dəyişiklik edilməsi faydalı olacaqdır. Belə ki, Rusiya Federasiyası qanunvericiliyinə bəzi dəyişikliklər 04.08.2023-cü il tarixində edilmiş və bu da yeni texniki vasitələrin xüsusi vasitələr kimi tətbiqinin nəzərdə tutulmasını şərtləndirmişdir.

Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi şərh olunan Qanunda nəzərdə tutulmayan elektroşok vasitələri, xüsusi akustik vasitələri, nəqliyyatı məcburi dayandırma vasitələrini, pilotsuz aparatlara qarşı texniki vasitələri xüsusi vasitə kimi nəzərdə tutur.

Maddədə həmçinin qeyd olunur ki, həmin qanunla silah tətbiq olunmasına yol verilən bütün hallarda xüsusi vasitələrdən istifadə hüququ saxlanılır. Əslində belə bir müddəanın şərh olunan maddədə öz əksini tapması məntiqi cəhətdən tələb olunur.

Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 31.1-ci maddəsi xüsusi vasitələrin tətbiqi ilə bağlı qadağan və məhdudiyyətlərə həsr olunmuşdur. Şərh olunan Qanunda belə bir norma öz əksini tapmamışdır. Hesab edirik ki, xüsusi vasitələrin tətbiqini məhdudlaşdıran hallarla bağlı Qanunda ayrıca normanın nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq olardı.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddə həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi halları və konkret xüsusi vasitənin hansı hallarda tətbiq edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Ona görə də maddənin tətbiq dairəsi xüsusi vasitələrin tətbiq olunduğu hallarla məhdudlaşır. Bu hallar şərh olunan maddənin 45.1-ci bəndində nəzərdə tutulmuşdur.

Şərh olunan maddənin tətbiqi şərtinə 45.2-ci maddədə nəzərdə tutulanlar da aid edilməlidir. Çünki həmin maddə konkret xüsusi vasitənin hansı hallarda tətbiq olunmasını müəyyən edir. Normanın həmin şərtlərdən kənara çıxaraq, digər hallara xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi normanın tələblərinin pozulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Şərh olunan maddə həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiqi ilə əlaqədar olmaqla, hansı şərtlər daxilində həbs yerlərində xüsusi vasitələrin tətbiq olunmasını müəyyən edir. Ona görə həmin maddə həbs yerlərində rejim qaydalarının pozulduğu hallarda da tətbiq olunacaqdır. Həbs yerlərinin əməkdaşları xüsusi vasitəni müəssisənin (istintaq təcridxanası, müvəqqəti saxlama yeri və hauptvaxtların) ərazisində və rejimin tələbləri şamil olunan onlara bitişik ərazilərdə tətbiq edə bilirlər. Məlumdur ki, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər istintaq hərəkətlərinin aparılması, məhkəmə baxışında iştirak etmə, başqa müəssisəyə köçürülmə, daşınma və sairə bağlı həbs yerlərindən kənarda olduqda da rejim qaydalarını pozarlarsa, onlara qarşı xüsusi vasitə tətbiq oluna bilər və bu xüsusat şərh olunan maddənin tətbiqini şərtləndirəcəkdir.

Maddə ilk növbədə həbs yerlərinin əməkdaşlarına münasibətdə, onların öz vəzifə funksiyalarını yerinə yetirərkən xüsusi vasitə işlətməklə bağlı yaranmış münasibətlərə tətbiq olunacaqdır. 43.1-ci maddədən məlum olur ki, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları cəlb olunduğu hallarda həmin maddə onlara münasibətdə də tətbiq olunacaqdır. Məsələn, mümkündür ki, hər hansı həbs yerində baş verən basqın ilə bağlı Daxili İşlər Nazirliyinin polis qüvvələri də basqının dəf olunmasına cəlb edilsin və onlar bu sahədə öz vəzifələrini yerinə yetirərkən maddədə müəyyən edilən davranış qaydalarının təsiri altına düşsünlər. Maddədə nəzərdə tutulduğu kimi, xüsusi vasitə həbs yerlərinin əməkdaşları və rejimin

təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən məhz həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə münasibətdə tətbiq oluna bilər. Ona görə həmin şəxslər də maddənin tətbiq dairəsinə düşürlər.

Bax: həmçinin APQ-nin 67-ci maddəsi¹ ilə əlaqədar Qanunun 44-cü maddəsinin şərh.

Beləliklə, maddənin tətbiq olunduğu subyektlərə həbs yerlərinin əməkdaşları, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları, həmçinin həbs yerlərində saxlanılan, rejim qaydalarını pozduqlarına görə barələrində xüsusi vasitə tətbiq olunan şəxslər və digər şəxslər aid edilə bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

45.1-ci maddənin şərh

Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Həbs yeri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Xüsusi vasitələr – dəyənəklər, əl-qolu bağlama və elektroşok vasitələri, xüsusi təyinatlı gözyaşardıcı qazlar, rezin güllələr, suatan vasitələr, nəqliyyatın məcburi dayandırma vasitələri və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş digər xüsusi vasitələr²;

Həbs yerinin işçiləri – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərh³;

Digər şəxslər – normanın kontekstində müvəqqəti olaraq həbs yerində olan, lakin tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs və həbs yerinin işçiləri olmayan şəxsləri ehtiva edir;

Tutulmuş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

Hücumları dəf etmək üçün – hücum – məs. pis niyyətlə bir şeyin və ya bir şəxsin üzərinə yürümək, üzərinə atılmaq, üstünə cummağı bildirir⁴. Hücumları dəf etmək bu cür hallara qarşı durmağı, onların qarşısını almağı ehtiva edir;

Kütləvi iğtişas – şərh olunan maddənin kontekstində həbs yerlərində zorakılıqların, talanların, yanğınların törədilməsi, əmlakın məhv edilməsi, odlu silahın, partlayıcı maddələrin və ya qurğuların tətbiq edilməsi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsinə silahlı müqavimət göstərilməsi ilə müşayiət olunan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> ; Avropa Penitensiar Qaydaları (yeni qəbul edilmiş mətn). Bakı-2006, s. 33

² “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi

³ Bax: həmçinin, Эндрю Койл. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека. Пособие для тюремного персонала. Международного центра тюремных исследований (МЦТИ) 2002, с. 13-30

⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. S-Ş. Bakı 1987, s. 408

əhəmiyyətli hissəsinin iştirak etdiyi rejim qaydalarını pozan hərəkətlər. CM-in 220-ci maddəsi kütləvi iştiraka görə məsuliyyət müəyyən edir¹;

Həbs yerlərində saxlanılma rejimi – bax: şərh olunan Qanunun 11-ci maddəsi və onun şərh;

Qrup halında – bax: şərh olunan Qanunun 43.2-ci maddənin şərh;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı işçiləri – bax: 43-cü maddənin şərh;

Qanuni tələb – bax: şərh olunan Qanunun 43-cü maddənin şərh;

Müqavimət göstərmək – bax: 43.2-ci maddənin şərh;

Qanunsuz hərəkətlər – qanuna uyğun olmayan, qanunda yerinə yetirilməsi qadağan olunmuş hərəkətlər;

Girov saxlanılan şəxslər – sonradan azad olunması şərti ilə dövləti, fiziki və ya hüquqi şəxsi (həbs yerinin müdiriyyətini) hər hansı hərəkəti etməyə və ya hər hansı hərəkətdən çəkinməyə vadar etmək məqsədilə müəyyən şəxslərin azadlıqdan məhrum edilməklə nəzarət altında saxlanılan şəxslər (tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs, məhkum, həbs yerinin işçisi və ya digər şəxslər);

CM-in 215-ci adamları girov götürməyə görə məsuliyyət müəyyən edir. Maddəyə qeyddə göstərilir ki, bu maddədə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs könüllü və ya hakimiyyət orqanlarının tələbi ilə girov götürüləni azad edərsə, onun əməlinə başqa cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, cinayət məsuliyyətindən azad edilir².

Girov götürmə dedikdə, insanın azadlığının ələ qeyri-hüquqi fiziki məhdudlaşdırılması başa düşülür ki, bu zaman zərərçəkmiş şəxsin sonradan azad edilməsi cinayətkarın dövlətə, təşkilata fiziki və ya hüquqi şəxslərə ünvanladığı tələblərin yerinə yetirilməsindən asılı olur. Şəxsi girov qismində saxlama dedikdə, onun azad edilməsinə və ya saxlandığı yerdən çıxıb getməsinə zor tətbiq etməklə mane olma başa düşülür³;

Zəbt olunmuş binalar, yerlər, qurğular – qeyri-qanuni, əsassız yollarla ələ keçirilmiş binaları, yerləri, qurğuları bildirir;

45.2-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı

Rezin dəyənəklər – əl zərbə silahlarıdır. Əl zərbə silahlarına polis və digər dəyənəklər və xüsusi çubuqlar aiddir. Adətən, onlar rezin, taxta, plastik və ya metaldan hazırlanır və qısa və ya uzun (20 santimetrdən 2 metrə qədər), teleskopik, qatlanan və tutacağı yan tərəfdən olur.

Əl zərbə silahı hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən insana fiziki

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı - 2008, s.575

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 215-ci maddəsi

³ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı - 2008, s.558

ağrı vermək və ya fiziki ağrı verməklə hədələmək məqsədilə şəxsə zərbə endirmək, onu əmrinə yetirməyə məcbur etmək və ya onu hər hansı hərəkətdən çəkindirmək üçün istifadə edilir.

İQAK tövsiyə etmişdir ki, “fiziki güc tətbiqi ilə bağlı metodların tənəffüs yollarından havanın keçməsinə mane olma ehtimalı varsa, onların istifadəsi qadağan edilsin”¹;

Əl qandalları – hərəkəti məhdudlaşdıran vasitələrdir. Hərəkətliliyi məhdudlaşdıran mexaniki vasitələr insanın bədənində onun hərəkət etməsini məhdudlaşdırmaq məqsədilə tətbiq edilir. Adi qandallar qısa zəncir, sərt çubuq və ya şarnir ilə bağlanan iki kildli “qolbaqdan” (adətən, metaldan hazırlanır) ibarətdir. Bu vasitələr əsasən qolların hərəkətliliyini məhdudlaşdırmaq üçün istifadə olunur, lakin ayaqların hərəkətliliyini məhdudlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş modellər də var.

Hərəkətliliyi məhdudlaşdıran vasitələr çox vaxt işgəncə və digər pis rəftarları asanlaşdırmaq üçün, o cümlədən ağırli “rahatsız vəziyyətə” salınan və hərəkət qabiliyyəti artıq məhdud olan şəxslərə qarşı əlavə güc vasitələrinin tətbiqini həyata keçirəndə istifadə olunur².

Hərəkətliliyi məhdudlaşdıran mexaniki vasitələr bir insanı idarə etmək və ya onun özünə və ya başqalarına zərər verməkdən qorumaq üçün istifadə olunur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi belə qənaətə gəlib ki, “insanın ictimaiyyət qarşısında qandallı görüntülənməsi onun məniyyətinə təsir göstərə və psixoloji zərər verə bilər”³ və qeyd edib ki, qandallanma ictimaiyyət qarşısında həyata keçirildikdə bir insanın yaşaya biləcəyi alçaldılma hissi bu səbəbdən daha da ağırlaşdır bilər;

Metal qəfəsdə saxlama – İHAM obyektiv olaraq alçaldıcı təbiətini nəzərə alaraq, demokratik cəmiyyətin sivil davranış standartlarına uyğun gəlməməsi, insan ləyaqətinə hörmətsizlik ifadə etməsinə görə, məhkəmə salonunda bir şəxsin qəfəsə yerləşdirilməsinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olmadığını ifadə edib⁴.

Açıq dinləmələr zamanı ərizəçilərin metal qəfəslərdə saxlanmasının Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusu kimi qiymətləndirildiyi əvvəlki hallardan fərqli olaraq, bu işdə məhkəməyə qədər həbslə bağlı məhkəmə iclası zamanı da ərizəçi metal qəfəsdə saxlandı, hansı ki, Hökumətin təqdimatına görə, həmin iclas kamerada keçirilmişdi. Beləliklə, Hökumət mübahisə edib ki, məhkəmə prosesi ərizəçinin vəkilləri, prokurorlar və məhkəmə katibi iştirak etsələr də, ərizəçinin metal qəfəsə yerləşdirilməsi ictimaiyyət üçün qapalı idi. Ancaq Məhkəmə bir daha təkrarlayır ki, ərizəçinin metal qəfəsə yerləşdirilməsinin ictimaiyyət üçün qapalı olması davranışların alçaldıcı rəftar kateqoriyasına aid edilməsinə mane olmur.

¹ CPT, Report to the Slovenian Government on the Visit to Slovenia Carried Out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 31 January to 6 February 2012, CPT/Inf (2013) 16, para, 67 <https://www.refworld.org/docid/51e922b34.html>.

² “Karabet and others v. Ukraine”, 38906/07 and 52025/07, 17 January 2013

³ “Erdoğan Yağiz v. Turkey”, 27473/02, 6 March 2007

⁴ “Svinarenko və Slyadnev v. Russia”, 32541/08, 43441/08, 11 December 2012; “Urazov v. Russia”, 42147/05, 14 June 2016; “Vorontsov and others v. Russia”, 59655/14, 31 January 2017

Belə durumda, bir insanın metal qəfəsdə saxlanılmasının obyektiv olaraq aşağılayıcı təbiətini nəzərə alaraq Məhkəmə hesab edir ki, Ərizəçinin məhkəməyə qədər həbs edilməsi ilə bağlı məhkəmə iclası zamanı metal qəfəsdə saxlanması alçaldıcı rəftara bərabərdir¹;

Yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri – “koredici qumbaralar” və “diqqəti yayındıran” və ya “çaşdırıcı” vasitələr kimi tanınan işıq-səs qumbaraları əl və ya silah vasitəsi ilə atılan partlayıcı cihazlardır. Partlayış zamanı onlar həddən artıq yüksək səs çıxarır və/və ya parlaq işıq saçır.

İQAK etirazçılara qarşı işıq-səs qumbaralarının istifadəsi ilə bağlı alınan xəsarətləri sənədləşdirir, – bu, qapalı kəllə-beyin travmaları, kəskin barotravmalar və yarıqlar ola bilər²;

Maneə dağdan vasitələr – xüsusi olaraq maneələrin dağıdılması üçün nəzərdə tutulmuş maşınlar;

Suvuranlar – su şırnağı yüksək və ya aşağı sürətlə su axını, yaxud ayrı bir şəxsə və ya bir qrup insana su püskürtmək üçün nəzərdə tutulmuş yüksək təzyiqli nasos sistemidir. Su şırnaqları çox vaxt asayışı təmin etmək üçün istifadə edilən zirehli nəqliyyat vasitələrinə quraşdırılır, lakin onlar həm də müstəqil, hər hansı yerə quraşdırılmış (məsələn, nəzarət məntəqəsi kimi) və portativ (suatan qurğular növündə) ola bilər.

Su şırnaqlarından kütləni məsafədə saxlamaq, kütləni dağıtmağa kömək etmək və polis kordonlarını dəstəkləmək üçün istifadə edilə bilər.

Su axınının təzyiqi müxtəlif ola bilər: aşağı təzyiqdən (insanların paltarını yaş etmək, insanları saxlamaq və ya ruhdan salmaq üçün nəzərdə tutulur) insanların küt travma almalarına və ya onların yıxılmaqlarına səbəb olan yüksək təzyiqə qədər;

Zirehli maşınlar – xüsusi zireh ilə möhkəmləndirilmiş avtomatlar;

Xidməti itlər – polis itləri insanları və ya malları axtarmaq üçün (məsələn, təy-yarəyə gizlicə minən aviabiletsiz sənişinləri; narkotik vasitələri və ya partlayıcı maddələri) və ya güc tətbiqi vasitəsi kimi istifadə olunur. Bir qayda olaraq, güc tətbiqi tələb oluna biləcək hallarda alman çoban iti (ovçarkası) və ya Belçika çoban iti (Malinua) kimi iri itlərdən istifadə edilir. Polis itləri xüsusi hazırlıq keçir: xüsusən onlara it idarəçisinə tabe olmaq, eləcə də şübhəli şəxsləri zərərsizləşdirmək və saxlamaq öyrədilir. Adətən, belə it bir it idarəçisi ilə işləyir və ona tabe olur.

Polis itlərinin ictimai toplantılar zamanı asayışı təmin etmək üçün istifadəsi problem yarada bilər, çünki onlar ayırd etmədən hücum edə bilər və lazımsız və/və ya qeyri-mütənasib xəsarətlər yetirə bilər. İtlərin orada olması insanları qorxuda bilər, çünki bir çox insanlarda itlərə qarşı güclü qorxu hissi var və bu, insanları sərbəst toplaşmaq azadlığı hüququndan istifadə etməkdən çəkindirən amil ola bilər.

¹ “Jafarov v. Azerbaijan”, 64581/16, 7 November 2019

² CPT, Report to the Moldovan Government on the Visit to Moldova Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 to 31 July 2009 37, para. 13, <https://www.refworld.org/docid/4ee23cc72.html>

Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində daha az ölümcül olan silahların tətbiqinə dair BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Təlimatında qeyd olunur ki, it dişləməsi zamanı ikinci dərəcəli infeksiyaya yoluxma riski mövcuddur¹;

Gözyaşardıcı qaz – kimyəvi iritəntlər duyğu orqanlarının qıcıqlanmasına, gözlərdə və yuxarı tənəffüs yollarında ağrıya səbəb olan maddələrdir. Ən çox yayılmış qıcıqlandırıcı təsirli kimyəvi maddələrə çox vaxt bibər qazı deyilən gözyaşardıcı qaz (“Çeryomuxa”, “Siren” və s.) və oleoresin kapsikum aiddir (OC). İritəntlərin tətbiqi vasitələri gözyaşardıcı aerozollar, gözyaşardıcı qurğular (“MODEL-5”), əl qaz qumbaraları, xüsusi silahlardan istifadə etməklə atılan mərmə və qumbaralar, həmçinin su şırnaqları ola bilər.

Qıcıqlandırıcı maddələr gözləri və yuxarı tənəffüs yollarını müvəqqəti, lakin intensiv şəkildə qıcıqlandırmaqla insanların qarşısını almaq və onların müqavimət göstərə bilməmələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

BMT orqanları vurğulayır ki, onlardan yalnız birbaşa təhlükə yaradan qrupları dağıtmaq üçün və asayişin qorunmasının əhəmiyyətli vasitələrinin nəticə vermədiyi və faydasız olduğu hallarda istifadə edilməlidir²;

Toplantılar zamanı asayişin təmin olunması üçün xüsusi vasitələrin istifadə edilməsinin sağlamlıq və/və ya insan hüquqları üçün mümkün nəticələri – iritəntlərin təsirinə məruz qalma həddindən artıq göz yaşarmasına, öskürəyə, döş qəfəsindəki sıxılma hissinə, tənəffüs çətinliyinə, qusmaya, kimyəvi yanıqlara, dəridə suluqların əmələ gəlməsinə və müstəsna hallarda boğulma və ya kimyəvi zəhərlənmə nəticəsində baş verən ölümə gətirib çıxara bilər. İritəntlərə məruz qalan şəxslər tez-tez narahatlıq və təşviş hissləri keçirirlər. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qeyd edib ki, gözyaşardıcı qazın yüksək dozəsi “tənəffüs yollarının və həzm kanalının toxuma nekrozuna, ağciyər ödemi və daxili qanaxmalara səbəb ola bilər”³;

Akustik avadanlıqlar – “səs toplanı”, “səsgücləndirici qurğular”, “məlumatlandırma və xəbərdarlıq cihazları” adlanan akustik cihazlar yüksək səsi uzaq məsafəyə ötürən səsgücləndiriciləridir. Akustik cihazlar adi ictimai məlumatlandırma sistemləri ilə eyni şəkildə məlumat ötürmək üçün istifadə oluna bilmələri ilə yanaşı, onlar həm də müxtəlif tezlikli yüksək səslər, o cümlədən yüksəkliyinə və tezliyinə görə son dərəcə qıcıqlandırıcı və ya ağrıverici ola bilən yüksək səslər çıxara bilər. Akustik cihazlar müstəqil, nəqliyyat vasitəsi üzərinə quraşdırılmış, kütləvi iğtişaslara qarşı mübarizə idarəsinin əməkdaşlarının qalxanlarına bərkidilmiş və həmçinin qola və ya bədənə taxılan (çiyinə və ya sinəyə bərkidilmiş) olur.

¹ İctimai toplantıların gedişində asayişin qorunması zamanı hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının ən çox istifadə etdikləri vasitələr. ATƏT DTİHB 2021, s. 59-63

² UN Office on Drugs and Crime (UNODC) & UN Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), Resource Book on the Use of Force and Firearms in Law Enforcement [BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (BMT İHAK) və BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsi (BMT NCI), Asayişin qorunması zamanı gücün və odlu silahın tətbiq edilməsinə dair təlimat]. New York, UNODC & UN OHCHR, 2017, p. 87, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/UseOfForceAndFirearms.pdf>

³ European Court of Human Rights, “Oya Ataman v. Turkey”, [74552/01](https://www.echr.coe.int/ViewDoc.aspx?id=74552/01), 5 December 2006

Ən çox istifadə edilən akustik avadanlıqlar ya səs məlumatının ötürülməsi zamanı səsi gücləndirən vasitə kimi (məsələn, göstərişlər və ya əmrlər vermək üçün), ya da “çəkindirici səs” çıxaran və ya “xəbərdarlıq funksiyasını” yerinə yetirən cihaz kimi istifadə edilə bilər (məsələn, kütləni dağıtmaq və ya elan vermək üçün bir qrup insanın diqqətini çəkmək məqsədilə).

Akustik cihazın yaxın məsafədən və yüksək səsle və ya uzun müddət istifadə edilməsi müvəqqəti ağrıya və tarazlığın itirilməsinə gətirib çıxara bilər, həmçinin qulaq pərdələrinə və daxili qulağa ciddi ziyan vura bilər və nəticədə, eşitmə qabiliyyətinin həmişəlik itirilməsinə səbəb ola bilər¹.

Sədlər – polis əməkdaşları kütləvi yığınaqları idarə etmək məqsədilə bir çox müxtəlif növ sədlərdən istifadə edir, o cümlədən stasionar qurğulardan, dinamik maneələrdən – məsələn, atlı və ya piyada polis cərgəsi (çox vaxt qalxanlarla silahlanmış) və ya velosipedli polislər, – və asan açılıb-bağlanan qurğulardan istifadə edir. Sonunculara tikanlı məftillər və ülgüc məftili daxildir; asanlıqla hasar çəkmək və/və ya hasar kimi xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuş nəqliyyat vasitələri; müəyyən maneə növləri buraya daxildir.

Hasarlardan kütləvi toplanış yerlərində insanların hərəkətini məhdudlaşdırmaq və bu hərəkətə nəzarət etmək, o cümlədən müəyyən ərazilərə girişi bağlamaq, yürüşün keçəcəyi marşrutu müəyyən etmək; etirazçılar arasında bir-birinə qarşı duran qrupları ayırmaq və ya toplanış iştirakçılarını hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarından ayırmaq məqsədilə istifadə olunur. Hasarlar zorakılığın və ya qarşıdurmanın qarşısını almaq, yol hərəkətindəki dəyişiklikləri minimuma endirmək və əmlaka dəyən ziyanın qarşısını almaq və ya məhdudlaşdırmaq üçün yerləşdirilir. Hasarlardan istifadə etirazların keçirilməsi zamanı digər şəxslərin hüquqlarının qorunmasına da köməklik göstərə bilər (məsələn, etirazçıların özəl müəssisələrə girişini bağlamaqla);

Uzaq məsafədən tətbiq olunan elektroşok silahları – distant elektroşok silahı bir və ya daha çox kartrici olan, çox vaxt tapança şəklində olan əl silahıdır. O, adətən elektrik naqillərinə qoşulmuş qarmaqlı ox (zıpkın) şəklində olan sivri elektrodlarla vuraraq, vurulduğu şəxsə elektrik cərəyanı vurur.

Distant elektroşok silahı əksər hallarda huşunu itirmə ilə nəticələnən müvəqqəti sinir-əzələ iflicinə (spazm) səbəb olan elektrik cərəyanı ilə insanı neytrallaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İşgəncələrin və Qeyri-insani və ya Ləyaqəti Alçaldan Rəftarın və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi (İQAK) polisə tövsiyə edir ki, “xüsusilə həssas əhali qruplarından olan şəxslərə (məsələn, yaşlı insanlara, hamilə qadınlara, uşaqlara, ürək problemləri olan şəxslərə) qarşı” və həmçinin “şüursuz və ya sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərə qarşı” elektroşok silahından istifadə etməkdən çəkinsin²;

¹ NATO, Non-Lethal Weapons and Future Peace Enforcement Operations, 2004, RTO Technical Report TR-SAS-040, pp. 3-11. <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA431128>

² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2010)28-part, Electrical discharge weapons, Extract from the 20th General Report of the CPT, published in 2010 // <https://atlas-of-torture.org/en/entity/yhruy99xy-ij1yj8m4m4fmkj4i/references>

Təmaslı elektroşok silahlar – təmaslı elektroşok silahlara elektrik dəyənəkləri, elektroşoklu qalxanlar və elektroşok tapançaları daxildir;

Elektrik dəyənəyi – və ya elektroşok dəyənək, çox vaxt adi polis dəyənəyi ilə eyni görünən portativ, əldə tutulan silahdır. Bir sıra modellərin ucu iki və ya dörd elektrodlə təchiz edilmişdir. Bəzi modellərdə cərəyan keçirmək üçün dəyənək boyunca metal zolaqlar və ya spirallar vardır.

Kütləvi toplantılar zamanı asayışı təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş elektroşoklu qalxanlar adətən qabarıq səthə malikdir. Hal-hazırda dairəvi, düzbucaqlı və kvadrat modellər istehsal olunur. Elektrik cərəyanı bir və ya bir neçə keçirici zolaqdan keçir. Bəzi modellərdə görünən elektrik qığılcım funksiyası və/və ya xəbərdarlıq sireni var;

Elektroşok tapançaları – özünümüdafiə məqsədilə satışda mövcuddur və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən də istifadə olunur. Bu elektroşok tapançalarının bir çox müxtəlif modelləri mövcuddur, onların əksəriyyəti iki və ya dörd elektrodlu düz lüləli və ya əyri lüləli əl cihazlarıdır;

Elektroşok əlcəkləri – daxili elektroşok cihazı olan əlcəklərdir. Onlar hüquq-mühafizə orqanlarının istifadəsi üçün nəzərdə tutulub;

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

BMT-nin “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”ndə qeyd edilir ki, bu şəxslərin “özünümüdafiələri üçün qalxan, dəbilqə, gülləkeçirməyən nəqliyyat vasitələri kimi avadanlıqlarla təchiz etmək imkanı olmalıdır ki, hər hansı silah növündən istifadə zərurəti azalsın”¹. Bu cür avadanlıqlar hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına güc tətbiq etmədən öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək edə bilər. Bununla əlaqəli belə nəticəyə gəlmək olar ki, qoruyucu vasitələrin istifadəsi çox yaxşı təcrübədir və onun mövcudluğu ehtiyatlılıq prinsipinə riayət olunmasının vacib aspektidir.

“Daxili Qoşunların statusu haqqında” Qanunun xüsusi vasitələrin tətbiqini nəzərdə tutan 21-ci maddəsinə əsasən, “Bu Qanunun 22-ci maddəsinin (Silah işlədilməsi) birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda da xüsusi vasitələrin bütün növləri tətbiq edilə bilər”². Eyni məzmunlu müddəanın şərh olunan maddədə də öz əksini tapmasını məqsədmüvafiq hesab edirik.

DİN-in 12 avqust 2014-cü il tarixli Q24-001-14 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Daxili işlər orqanları tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiq olunması qaydalarının təsdiq edilməsi barədə Təlimat” xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi ilə bağlı bir sıra məqamların aydınlaşmasında əhəmiyyətli hesab olunmalıdır. Ona görə də həmin Təlimatda əksini tapan bəzi müddəaların qeyd olunmasını zəruri hesab edirik:

¹ BMT-nin Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas Prinsipləri. qeyd olunmuş mənbə, istinad 4, 2-ci prinsip

² “Daxili Qoşunların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsi

“DİN-in bu Təlimatı daxili işlər orqanlarının əməkdaşları, DİN-in təhsil müəssisələrinin kursantları və daxili qoşunların hərbi qulluqçuları tərəfindən ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi zamanı qanun pozuntularının xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, vətəndaşların hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi üçün xüsusi vasitələrdən istifadə olunması qaydalarını müəyyən edir.

“Daxili işlər orqanları tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi qaydaları barədə” Təlimatın 2.3-cü bəndinə əsasən, xüsusi vasitələrin növü və onun tətbiqinin intensivliyi yaranmış vəziyyət, hüquq pozuntusunun xarakteri və onu törədən şəxsin şəxsiyyəti, habelə xüsusi vasitələrin taktiki-texniki xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir. Bununla əlaqədar aşağıdakı hallarda qeyd olunan xüsusi vasitələr tətbiq oluna bilər:

- vətəndaşlara, polis əməkdaşlarına (hərbi qulluqçulara) basqınları dəf etmək üçün – rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, xidməti itlər;

- polis əməkdaşına (hərbi qulluqçuya) göstərilən qanunsuz müqavimətin qarşısını almaq üçün – rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz, əl qandalları, xidməti itlər;
- vətəndaşların həyatına, sağlamlığına və ya mülkiyyətinə qarşı cinayət törədərkən yaxalanmış və gizlənməyə cəhd göstərən şəxsləri tutmaq üçün – əl qandalları, xidməti itlər;

- silahlı müqavimət göstərmək niyyətində olmalarına kifayət qədər əsas olan şəxsləri tutmaq məqsədilə – gözyaşardıcı qaz, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, maneədağıdan vasitələr, suvuranlar və zirehli maşınlar, xidməti itlər;

- qaça biləcəkləri, yaxud ətrafdakılara və ya özlərinə zərər vura biləcəkləri rəftarından görünən və polis əməkdaşına (hərbi qulluqçuya) müqavimət göstərən tutulmuş şəxsləri polis orqanlarına aparmaq, inzibati qaydada həbs edilmiş şəxsləri silahlı müşayiət və mühafizə etmək üçün – xidməti itlər;

- hərbi şəhərciklərə, hərbi eşelonlara və dəstələrə, mühafizə olunan obyektlərə, qurğulara, yüklərə basqını dəf etmək üçün – rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, suvuranlar və zirehli maşınlar, xidməti itlər;

- girovları, tutulmuş binaları, otaqları, qurğuları, nəqliyyat vasitələrini və ərazi hissələrini azad etmək üçün – rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, maneədağıdan vasitələr, suvuranlar və zirehli maşınlar, xidməti itlər;

- kütləvi iğtişaşların və nəqliyyatın, rabitənin, müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların işini pozan hərəkətlərin qarşısını almaq üçün – rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, suvuranlar və zirehli maşınlar, xidməti itlər;

- hərbi və fəvqəladə vəziyyətin hüquqi rejimi şəraitində sürücüləri dayandırmaq barəsində qanuni tələbləri yerinə yetirməyən nəqliyyat vasitələrini dayandırmaq üçün, habelə cəza və ya ibtidai həbsdə olan, azadlıqdan məhrum etmə yerindən və mühafizədən qaçmış şəxsləri nəqliyyat vasitəsində yaxalayarkən – nəqliyyatın məcburi dayandırılması üçün vasitələr;

– Təlimatın 2.4-cü bəndinə əsasən, cəza çəkən və ya ibtidai həbsdə olan, azadlıqdan məhrumetmə yerindən və mühafizə altından qaçmış şəxsləri axtarib tutmaq üçün – rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz, əl qandalları, yayındırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, maneədağıdan vasitələr, nəqliyyatın məcburi dayandırılması üçün vasitələr, suvuranlar və zirehli maşınlar, xidməti itlər istifadə oluna bilər.

Bu Təlimatın 2.6. – 2.15-ci bəndlərinə əsasən, daxili işlər orqanları və daxili qoşunlar tərəfindən xüsusi vasitələr tətbiq edilərkən aşağıdakı qaydalara riayət edilməlidir:

– qaz qumbarası patronları ilə xüsusi karabindən və signal tapançasından insan kütləsinə və hüquq pozan şəxsə sərrast atəş açılması qadağandır;

– dəyənəklə insanın başına və boynuna zərbə vurulmasına icazə verilmir;

– əl qandalları tətbiq olunduqda hər iki saatdan gec olmayaraq kilidlər yoxlanılmalıdır;

– havanın hərərəti mənfi olarkən suvuranların tətbiq edilməsi qadağandır;

– otaqlarda və digər binalarda girovlar saxlanıldıqda maneədağıdan vasitələrin tətbiqinə icazə verilmir;

– fəal müdafiə vasitələrinin tətbiq olunması və xüsusi əməliyyatların keçirilməsi zamanı polis əməkdaşı (hərbi qulluqçu) səbrli olmalı, onun hərəkətləri qarşıda duran vəzifəyə (məqsədə) uyğun gəlməli, vətəndaşların sağlamlığına və əmlakına vurulması ehtimal olunan ziyanın minimuma endirilməsi üçün lazımı ölçülər götürülməlidir;

– fəal müdafiə vasitələrinin tətbiq olunmasından və xüsusi əməliyyatların keçirilməsindən əvvəl hüquq qaydalarını pozan şəxslərə onların ana dilində, aydın formada xəbərdarlıq edilir. Xəbərdarlıq uzaq məsafəyə, yaxud çoxsaylı dəstəyə müraciət zamanı səsgücləndirici vasitələrdən istifadə etməklə verilə bilər. Bütün hallarda xəbərdarlıq iki dəfədən az olmayaraq təkrar edilir və həmin şəxslərin xəbərdarlığa münasibətlərinin öyrənilməsi üçün kifayət qədər vaxt verilir. Hüquq pozan şəxslər tərəfindən basqın edildiyi zaman həmin vasitələr xəbərdarlıq edilmədən tətbiq oluna bilər;

– odlu silah işlətməklə basqın edildiyi və ya silahlı müqavimət göstərildiyi halar istisna olmaqla – qadınlara, azyaşlılara, yanında azyaşlı olan, əlilliyi və digər fiziki qüsurları aşkar bilinən şəxslərə qarşı xüsusi vasitələrin tətbiq olunması qadağandır;

– tez alışan və partlayıcı maddələr hazırlanan, saxlanılan binalarda və istehsalatlarda yanğına və ya partlayışa səbəb ola bilən xüsusi vasitələrin tətbiq olunması qadağandır;

– xarici dövlətlərin diplomatik və ya digər nümayəndəliklərinin yerləşdikləri binalarda xüsusi vasitələrin tətbiq olunması qadağandır. Lakin həmin dövlətlərin səlahiyyətli nümayəndələrindən müvafiq xahiş daxil olduğu halda göstərilən binalarda xüsusi vasitələr tətbiq oluna bilər.

Polis orqanının (hərbi hissənin) rəhbərliyi tərəfindən 24 saat ərzində xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi barədə ərazi prokuroruna məlumat verilməlidir. Polis

əməkdaşının (hərbi qulluqçunun) xüsusi vasitələr tətbiq etdiyi hər bir halda polis orqanında (hərbi hissədə) xidməti yoxlama aparılmalı və xüsusi vasitələrin tətbiqinin qanunauyğunluğu barədə müvafiq rəy verilməlidir¹.

Polisin post-patrul xidməti əməkdaşları tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi halları və qaydaları DİN-in 30 may 2001-ci il tarixli 212 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş "Polisin post-patrul xidməti nizamnaməsinin təsdiq edilməsi barədə" Nizamnamənin 8.3-8.5-ci bəndlərinə müvafiq olaraq tətbiq edilir. Xüsusi təyinatlı qarşısıalma tədbirlərinin tətbiq edilməsinin ləngidilməsi vətəndaşların və polis əməkdaşlarının həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaratmırsa, onlar tətbiq edilməzdən əvvəl bu barədə vətəndaşlar xəbərdar edilməli və onlara polis əməkdaşının tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün kifayət qədər vaxt verilməlidir. Qəfil basqının dəf edilməsi, eləcə də qəsdən cinayət törətməkdə şübhə doğuran şəxsləri tutmaq, girov saxlanılanları azad etmək zərurəti istisna olmaqla, xüsusi vasitələr tətbiq olunmazdan əvvəl belə vasitələri işə salmaq niyyəti haqqında xəbərdarlıq etməli və əgər şərait imkan verirsə, hüquqpozuntusunun dayandırılması üçün kifayət qədər vaxt da verilməlidir. Xüsusi vasitələrin növü və onun tətbiq edilməsinin intensivliyi yaranmış şərait, hüquq pozuntusunun xarakteri və hüquqpozma törətmiş şəxsin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Xüsusi vasitələr tətbiq edilərkən vətəndaşların sağlamlığına zərər vurulmasının mümkünlüyü minimuma endirilməlidir. Aşkar əlamətlərindən hamilə olduğu bilinən qadınlara, əlillik əlamətləri aydın nəzərə çarpan şəxslərə və azyaşlılara qarşı xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi qadağan edilir, burada onlar tərəfindən vətəndaşların həyatı üçün qorxulu olan, qrup halında basqın edilməsi, yaxud da silahlı müqavimət göstərilməsi halları istisna təşkil edir².

Şərh olunan 45.1.1-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən həbs yerinin işçilərinə və ya digər şəxslərə edilən hücumları dəf etmək üçün xüsusi vasitənin tətbiqini nəzərdə tutur. Bu zaman xüsusi vasitə kimi rezin dəyənək, yandırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə oluna bilər. Şərh olunan maddədə hücum edən şəxslər qismində tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər qeyd olunsada, şərh olunan Qanunun və CİM-in normaları ilə müəyyən edilir ki, həbs yerlərində müəyyən hallarda məhkumlar da saxlanılır. Ona görə şərh olunan maddənin müddəaları onlara münasibətdə də tətbiq olunmalıdır. Bu isə həmin maddəyə müvafiq dəyişikliklər edilməklə 45.1.1-ci maddəyə hücum edən şəxs kimi məhkumların da əlavə olunmasını tələb edir.

Şərh olunan 45.1.2-ci maddəyə müvafiq olaraq kütləvi iğtişaşların və ya həbs yerində saxlanılma rejiminin qrup halında pozulmasının qarşısını almaq üçün xüsusi vasitə kimi rezin dəyənək, yandırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, suvuran və zirehli maşınlar, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə oluna bilər.

¹ Azərbaycan Respublikası DİN-in 12 avqust 2014-cü il tarixli Q24-001-14 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Daxili işlər orqanları tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiq olunması qaydalarının təsdiq edilməsi barədə" Təlimat

² Polisin post-patrul xidməti əməkdaşları tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi halları və qaydaları DİN-in 30 may 2001-ci il tarixli 212 sayılı əmri ilə 14 təsdiq edilmiş "Polisin post-patrul xidməti nizamnaməsinin təsdiq edilməsi barədə" Nizamnamə

45.1.3-cü maddə həbs yeri işçilərinin və ya həbs yerində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı işçilərinin qanuni tələblərinə tabe olmayan və ya onlara fiziki müqavimət göstərən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin qanunsuz hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün rezin dəyənəklər, əl qandalları yandırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Şərh olunan maddədə həbs yeri işçilərinin qanuni tələblərinə tabe olmayan və ya onlara fiziki müqavimət göstərənlər qismində tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər qeyd olunsada, şərh olunan Qanunun və CİM-in normaları ilə müəyyən edilir ki, həbs yerlərində müəyyən hallarda məhkumlar da saxlanılır. Ona görə şərh olunan maddənin müddəaları onlara münasibətdə də tətbiq olunmalıdır. Bu isə həmin maddəyə müvafiq dəyişikliklər edilməklə 45.1.3-cü maddəyə qanuni tələblərə tabe olmayan və ya fiziki müqavimət göstərən şəxs kimi məhkumların da əlavə olunmasını şərtləndirir.

Şərh olunan 45.1.4-cü maddədə girov saxlanılan şəxsləri, zəbt olunmuş binaları, yerləri, qurğuları və nəqliyyat vasitələrini azad etmək üçün rezin dəyənəklər, yandırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, maneədağıdan vasitələr, suvuran və zirehli maşınlar, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə olunması nəzərdə tutulur.

Şərh olunan 45.1.5-ci maddəyə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerindən qaçması cəhdinin qarşısını almaq üçün rezin dəyənəklər, əl qandalları, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə oluna bilər. Şərh olunan maddədə qaçmağa cəhd edən şəxslər qismində tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər qeyd olunsada, şərh olunan Qanunun və CİM-in normaları ilə müəyyən edilir ki, həbs yerlərində müəyyən hallarda məhkumlar da saxlanılır. Ona görə şərh olunan maddənin müddəaları onlara münasibətdə də tətbiq olunmalıdır. Bu isə həmin maddəyə müvafiq dəyişikliklər edilməklə 45.1.5-ci maddəyə qaçmağa cəhd edən şəxs kimi məhkumların da əlavə olunmasını tələb edir.

Şərh olunan 45.1.6-cı maddəyə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin özünə və ətrafdakılara zərər yetirmək cəhdinin qarşısını almaq üçün rezin dəyənəklər, əl qandalları, yandırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə oluna bilər. Şərh olunan maddədə özünə və ətrafdakılara zərər yetirməyə cəhd edən şəxslər qismində tutulmuş və həbs edilənlər qeyd olunsada, şərh olunan Qanunun və CİM-in normaları ilə müəyyən edilir ki, həbs yerlərində müəyyən hallarda məhkumlar da saxlanılır. Ona görə şərh olunan maddənin müddəaları onlara münasibətdə də tətbiq olunmalıdır. Bu isə həmin maddəyə müvafiq dəyişikliklər edilməklə 45.1.6-cı maddəyə özünə və ətrafdakılara zərər yetirməyə cəhd edən şəxs kimi məhkumlar da əlavə olunmasını şərtləndirir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin 68-ci maddəsinə əsasən, qandal və zəncirlərdən istifadə qadağandır. Aşağıdakı hallar istisna olmaqla əl qandalı, sakitləşdirici köynəklər və hərəkəti məhdudlaşdıran vasitələr tətbiq edilir:

a) müşayiət zamanı məhkumun qaçışının qarşısını almaq məqsədilə, bu şərtlə ki, məhkum məhkəməyə və yaxud inzibati orqana gətirildikdən sonra, müdiriyyət digər qərar qəbul etməmişsə, həmin vasitələr çıxarılır;

b) direktorun göstərişinə əsasən, məhkumun özünə, başqalarına xəsarət və ya əmlaka ciddi ziyan vurmasının qarşısının alınması üçün digər nəzarət vasitələri nəticə vermirsə, rəis təxirəsalınmadan bu barədə həkimə məlumat verir və penitensiar müəssisələrin yuxarı instansiyasına məruzə edilir¹.

Sakitləşdirici vasitələr lazım olduğundan çox tətbiq edilməməlidir.

Sakitləşdirici vasitələrin tətbiqi xarakteri milli qanunvericiliklə konkret müəyyən edilir.

APQ-nin şərhində qeyd olunur ki, xüsusi vasitələrin tətbiqindən imkan dərəcəsində imtina edilməlidir. Çünki onlardan istifadə sivil davranışa ziddir. Bununla belə, xüsusi vasitələrdən istifadə üçün zərurət yarana bilər. Həmin vasitələrdən istifadə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin fiziki xəsarət almalarına səbəb ola bilər. Ona görə imkan dərəcəsində xüsusi vasitələrin tətbiqindən çəkinmək zəruridir.

Xüsusi vasitələrin tətbiqi müvafiq qanunlar və digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənməli və həbs yerinin rəhbərliyinin mülahizəsinə buraxılmamalıdır².

Şərhdə həmçinin qeyd olunur ki, adi vəziyyətlərdə, məsələn, həbsdə olan şəxslərin penitensiar müəssisələrə müşayiəti zamanı xüsusi vasitələrin istifadəsi yolverilməzdir³.

Bax: həmçinin, 43-cü maddənin şərh.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (BMT MSQ)

Bax: 43-cü maddənin şərh.

BMT-nin “Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozuntuları törədənlərlə rəftar üzrə” səkkizinci Konqresində (Havana, Kuba, 27 avqust-7 sentyabr 1990-cı il) qəbul edilmiş “Hüquq qaydasını qoruyan vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silah tətbiq etmənin əsas prinsipləri”

Bax: 43-cü maddənin şərh.

¹ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac>

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 68. P.82. //

<https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ac>

³ Yəni orada

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM qeyd etmişdir ki, fərdə qarşı yol verilmiş davranışlar onu aşağılamaq məqsədilə edildiyində və ya bu davranışlar insan ləyaqətinə hörmət ifadə etməyəndə və ya fərdin mənəvi və ya fiziki müqavimətini qıra biləcək qorxu, iztirab və aşağılanmaq duyğuları doğurduğunda, belə rəftar Konvensiyanın 3-cü maddəsinin işığında “alçaldıcı” hesab olunur¹.

Rəftarın Konvensiyanın 3-cü maddəsinin işığında “aşağılayıcı” olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün rəftarın ictimai təbiəti uyğun və ya ağırlaşdırıcı faktor rolunu oynaya bilər. Ancaq belə bir məqsədin olmaması məlum bir rəftarın bu kateqoriyaya girməsini önləyə bilməz: qurbanın başqalarının gözü qarşısında olmasa belə, öz nöqtəyi-nəzərinə görə, aşağılanmasa yetərli ola bilər².

“Vəfa Sərdar Türkiyəyə qarşı” işdə ərizəçi Konvensiyanın 2-ci maddəsinə istinad edərək göstərirdi ki, jandarmın iğtişasla mübarizə əməliyyatı zamanı gücün qanunsuz tətbiqi nəticəsində sağ qolunu itirmişdir. Jandarm qüvvələri gözyaşardıcı qazı və odlu silahı qeyri-seçimlə tətbiq edərək onun həyatını təhlükədə qoymuşlar.

Gözyaşardıcı qazlar və tüstü buraxan şaşkaların prinsip etibarı ilə ictimai qaydanın qorunması məqsədilə tətbiqi yol verilən vasitələr hesab olunsa da, fakt ondan ibarətdir ki, bu potensial təhlükəli maddə kimyəvi tərkibi, təsir etdiyi insanın fiziki vəziyyətindən asılı olaraq ölümə səbəb ola bilər.

Hazırkı işdə əsas məsələ gözyaşardıcı qazın tətbiqi deyil, tutulmuş şəxslərə qarşı atıcı qurğu ilə birbaşa gözyaşardıcı qaz olan qranatın atılmasıdır. Məhkəmə bildirdi ki, “atıcı qurğu ilə birbaşa gözyaşardıcı qaz olan qumbaranın birbaşa idman zalında gizlənən tutulmuş şəxslərə atılması ciddi bədən xəsarəti yetirilmə riski yaratdığına görə adekvat tədbir kimi qiymətləndirilə bilməz”.

Məhkəmə qurğunun və ondan istifadənin təhlükəliliyini, həmçinin bu yolla ərizəçiye yetirilən xəsarətin onun həyatı üçün təhlükəli olmasını nəzərə alaraq, Konvensiyanın maddi cəhətdən 2-ci maddəsinin pozuntusunu müəyyən etdi³.

Gözyaşardıcı qaz qumbaralarının atılması ilə bağlı olan iş üzrə qərar çıxarırlarkən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qeyd edib ki, “qumbaraatan vasitəsilə qumbaraların atılması ciddi xəsarət yetirmək (...) və bundan əlavə qumbaraatan düzgün istifadə olunmadığı halda bir insanın ölümü ilə nəticələnmək riski yaradır”⁴.

Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, düz xətt üzrə atışlar üçün nəzərdə tutulmuş qumbaraatanlardan təlimatı üzrə istifadə edilmədikdə onların vasitəsilə etirazçıların üzərinə birbaşa gözyaşardıcı qaz qumbaraları atmaq “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın yaşamaq hüququ, işgəncələrin qadağan olunması və digər pis rəftar növləri ilə bağlı 2-ci və 3-cü maddələrinin pozuntusu qeydə alınıb⁵.

¹ “M.S.S. v. Belgium and Greece”, [30696/09](#), 21 January 2011; “El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia”, [39630/09](#), 13 December 2012

² “Tyrer v. the United Kingdom”, [5856/72](#), 25 April 1978; “Kummer v. the Czech Republic”, 32133/11, 25 July 2013

³ “Vefa Serdar v. Turkey”, 7309/04, 27 January 2015

⁴ “Abdullah Yaşa and others v. Turkey”, [44827/08](#), 16 July 2013

⁵ “Ataykaya v. Turkey”, [50275/08](#), 22 July 2014

“Saçılıq və başqaları Türkiyəyə qarşı” (5 iyul 2011-ci il) işdə Burdur həbsxanasındakı bir neçə istintaq təcridxanasında saxlanılan şəxslər məhkəmə iclasından qayıdarkən jandarmırlar tərəfindən döyüldüklərinə istinad edərək təhlükəsizliklərinin təmini üçün tədbirlər görülmədiyi təqdirdə Burdur Ağır Cəza Məhkəməsinin iclasında iştirak etməyəcəklərini bəyan etmişdilər.

5 iyul 2000-ci ildə səhər saat 8.30 radələrində təhlükəsizlik qüvvələrinin çoxsaylı üzvləri həbsxanaya gəldilər. Həbsdə saxlanılanlar 25-30 kvadratmetr əraziyə salındıqda, əsgərlər onlara qarşı gözyaşardıcı qaz və müxtəlif kimyəvi qazlardan istifadə etdilər. Nəticədə, Saçılığın sol qolunun dirsəyinin üstü qopdu. Bundan əlavə, yaxınlıqda partladılmış qaz bombası ərizəçi Şahin Geçitin sağ əlinə və qulaq pərdəsinə ciddi ziyan vurmuşdu.

Bəzilərinin həyatı təhlükəsi olan yaralılar sonradan xəstəxanaya çatdırıldılar. Ancaq Veli Saçılığın qolunun tikişi üçün çox vaxt keçdiyindən o, qolunu həmişəlik itirdi.

Məhkəməyə həbsdə saxlanılanların məhkəmə iclasında iştirakını təmin etmək üçün alternativ, həyatı təhlükəsi olmayan üsulların milli hakimiyyət orqanları tərəfindən nəzərdən keçirildiyini göstərən heç bir sənəd və ya məlumat təqdim edilməmişdi. Əsgərlər gələcə qədər həbsxanada heç bir iğtişaş olmamışdı.

Məhkəmə hesab etdi ki, Hökumət ərizəçilərin həbsxanada saxlanarkən necə xəsarət aldıklarına dair əğlabatan izahat vermək vəzifəsini yerinə yetirə bilmədi¹.

“Güleç Türkiyəyə qarşı” işdə İHAM yaşamaq hüququnun pozulduğunu müəyyən edərək bildirdi ki, gücdən istifadə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 2-ci paragrafına əsasən əsaslandırılmalı bilərdi, lakin məqsəd və vasitələr arasında tarazlıq təmin edilməmişdi. Polis ölümə səbəb olmayan xüsusi vasitələrlə təchiz olunmadığı üçün öldürücü silahlardan istifadə etməli olmuşdu. Bu, fəvqəladə vəziyyətin elan olunduğu və həmin vaxt iğtişaşların gözlənilmədiyi regionda baş verdiyi üçün qəbul edilməz idi².

Xüsusi vasitələrdən istifadə edən şəxsin kifayət qədər hazırlığı olmadığı üçün onun istifadəsi nəticəsində yaranan ölümə görə hüquqi məsuliyyət ondan qəsdən sui-istifadə nəticəsində ölümə görə məsuliyyətdən fərqləndirilməlidir. Bu tezis “Finogenov və başqalarının Rusiya Federasiyasına qarşı” işdə öz əksini tapmışdır. 2002-ci ildə Dubrovkadakı teatr mərkəzi çeçen silahlıları tərəfindən ələ keçirilmişdi. Qurtuluş əməliyyatı zamanı teatrın ventilyasiyasına kimyəvi maddə daxil edilmiş və bu, teatr binasında olan hər kəsi yuxuya vermişdi. Xüsusi vasitənin tətbiqi ilə bağlı əməliyyatın hərtərəfli planlaşdırılmaması, xilasetmə xidmətləri arasında koordinasiyanın olmaması, sakitləşdirici dərman haqqında məlumatın həkimlərdən gizlədilməsi, terror aktı baş verən yerdə tibb işçilərinin kifayət qədər olmaması və s. çoxlu sayda insanın ölümünə səbəb olmuş, İHAM Konvensiyanın 2-ci maddəsinin pozuntusunu müəyyən etmişdi³.

“Giuliani və Gaggio v. İtaliya qarşı” işdə İHAM belə nəticəyə gəldi ki, xüsusi vasitənin tətbiqi ilə bağlı vəziyyəti dəyərləndirərkən “təkcə dövlət agentlərinin hərəkətlərini deyil, həm də bütün ətraf şərait, o cümlədən sözügedən hərəkətlərin planlaşdırılması və ona nəzarət kimi məsələləri nəzərə almaq lazımdır”⁴.

¹ “Saçılık and others v. Turkey”, 25803/94, 5 July 2011

² “Güleç v. Turkey”, 70337/01, 20 January 2009.

³ “Finogenov and others v. Russia”, 18299/03, 20 December 2011

⁴ “Giuliani and Gaggio v. Italy”, [23458/02](#), 24 March 2011

Xüsusi vasitələr yalnız ehtiyac olduğu müddətə qədər istifadə edilə bilər. Lazım olandan kənar bütün digər hərəkətlər qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarı təşkil edir. Bu müddə – işgəncənin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan edilməsi bir sıra beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunub. Məsələn, “Kimyəvi silahlar haqqında” 1993-cü il Konvensiyasında hüquq-mühafizə məqsədləri üçün kimyəvi maddələrin istifadəsinə icazə verilir. Lakin kimyəvi maddələr polis tərəfindən qəsdən işgəncə üçün istifadə edilərsə, bu hərəkət Konvensiyanın pozuntusunu təşkil edəcəkdir.

“Tali Estoniyaya qarşı” işdə İHAM müəyyən etdi ki, kamerada ərizəçi ilə dava zamanı mühafizəçilərin qapalı məkanda bibər qazından istifadə etməsi AHAK-ın 3-cü maddəsini pozub. Məhkəmə qeyd edib ki, “heç bir halda artıq nəzarətdə olan məhbusa qarşı gözyaşardıcı qazdan istifadə edilməməlidir”¹.

1990-cı ildə qəbul edilmiş “Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının güc və odlu silahdan istifadəsinə dair Əsas Prinsiplər”ə əsasən, hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri yalnız digər vasitələr səmərəsiz olduqda güc tətbiq edə bilərlər. Bütün məmurlar bu qaydalara əməl etməirlər.

“Əli Günəş Türkiyəyə qarşı” işdə İHAM qeyd etdi ki, artıq polis nəzarətinə alınmış nümayişçiyə qarşı xüsusi vasitədən istifadə etmək üçün obyektiv ehtiyac olmadığına görə, ərizəçi qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalıb².

2007-ci ildə “Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı” işdə İHAM müəyyən etdi ki, polis həbsxanalarda insanların saxlanmasına etiraz olaraq tramvay xətlərini bağlayanlara münasibətdə gözyaşardıcı qazdan istifadə etsə də, hökumət “xəsəratları tibbi sübutlarla təsdiqlənmiş ərizəçilərə qarşı güc tətbiqinə əsas verəcək inandırıcı arqumentlər” təqdim etməyib³.

“Antipenkov Rusiya Federasiyasına qarşı” işdə İHAM ərizəçinin polis bölməsində saxlanıldığı zaman rezin dəyənəklə döyülməsi ilə bağlı şikayətə baxıb. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçiyə qarşı rezin dəyənəklərdən istifadə ən azı qismən qisas xarakteri daşıyırdı: “belə rəftarın məqsədi ərizəçini cəzalandırmaq və onu göstərişlərə əməl etməyə məcbur etmək idi”. Polis məmurlarının hərəkətləri ərizəçinin iddia etdiyi qanun pozuntusu ilə qeyri-mütənasib olduğundan və onların qarşıya qoyduğu məqsədlərlə bir araya sığmadığından, Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur⁴.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

Bax: 43-cü maddənin şərh.

¹ “Tali v. Estonia”, [66393/10](#), 13 February 2014

² “Ali Güneş v. Turkey”, [9829/07](#), 10 April 2012

³ “Balçık and others v. Turkey”, [25/02](#), 29 November 2007

⁴ “Antipenkov v. Russia”, [33470/03](#), 15 October 2009

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxa biləcək praktiki problemlər

1. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı praktiki problemlər əsasən, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvənin tətbiqi zamanı meydana çıxa bilər. Bu cür hallarda APQ qüvvələri cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə müvafiq müqavilə bağlanmasını, müqavilədə fiziki qüvvənin, xüsusi vasitə və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı müddələrin öz əksini tapmasını tövsiyə edir. Müqavilələr mövcud olmadıqda həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları şərh olunan Qanunun və yaxud onların fəaliyyətlərini tənzimləyən normativ hüquqi aktın tələblərini yerinə yetirmək baxımından qeyri-müəyyən vəziyyətdə qala bilərlər.

2. Şərh olunan Qanunun xüsusi vasitələrin tətbiqini nəzərdə tutan 45-ci, odlu silahın tətbiqini nəzərdə tutan 46-cı maddələrində nəzərdə tutulan hallarda fiziki qüvvənin tətbiq etmək hüququnun həmin maddələrdə nəzərdə tutulmaması praktiki çətinliklər doğura bilər.

3. Hazırlanan və ya törədilən cinayətin qarşısını almaq hallarında xüsusi vasitə və odlu silah tətbiqinin mümkünlüyünün nəzərdə tutulmaması praktikada problemlər yarada bilər. Məsələn, cinayət törədən şəxsə (həmin şəxsi tutub saxlamaq üçün) nə üçün rezin dəyənək, əl qandalı və s. xüsusi vasitə tətbiq olunmamalıdır. Əslində, praktikada cinayət törədən şəxsə həmin xüsusi vasitələrin tətbiq olunduğu istisna olunmur, lakin bu, Qanunda öz əksini tapmamışdır və bu da problemlərin yaranmasına yol açır.

4. Həbs yerlərində orada saxlanılanlar və həbs yeri işçilərindən əlavə, digər şəxslərin də olması mümkündür. Məsələn, həbs yerində görüşə gələnlər, həbs yerinə ictimai nəzarəti və ya dövlət nəzarətini həyata keçirənlər, hər hansı bir tədbirlə əlaqədar digər şəxslər ola bilərlər. Belə halda, onların tutulmuş və həbs olunmuş şəxslər və ya məhkumlar tərəfindən hücumla məruz qalması mümkündür.

5. Həbs yerlərinin əməkdaşlarına tutulmuş, həbs edilmiş şəxslər, məhkumlardan başqa, digər şəxslər tərəfindən də hücum edilməsi və həmin hücumun dəf edilməsi zərurəti meydana çıxa bilər.

6. Qanuni tələblərə riayət etməmə və müqavimətin həyat və sağlamlıq üçün zor tətbiq etmək hədəsi ilə müşayiət edilməsi halının xüsusi vasitələrin tətbiqi üçün əsas kimi nəzərdə tutulmaması praktikada problemlərin meydana çıxmasına səbəb ola bilər.

7. Şərh olunan 45.1.1-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən həbs yerinin işçilərinə və ya digər şəxslərə edilən hücumları dəf etmək üçün xüsusi vasitənin tətbiqini nəzərdə tutur. Bu zaman xüsusi vasitə kimi rezin dəyənək, yandırıcı təsir göstərən işıq-səs vasitələri, xidməti itlər və gözyaşardıcı qazdan istifadə oluna bilər. Şərh olunan maddədə hücum edən şəxslər qismində tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər qeyd olunsa da, şərh olunan Qanunun və CİM-in normaları ilə müəyyən edilir ki, həbs yerlərində müəyyən hallarda məhkumlar da saxlanılır.

Maddə 46. Odlu silahın tətbiqi

46.0. Həbs yerlərində odlu silah müstəsna tədbir kimi zəruri müdafiə və ya son zərurət vəziyyətində real təhlükənin qarşısı alınarkən aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

46.0.1. həbs yerinin işçilərini, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri və ya digər şəxsləri onların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan basqıdan müdafiə etmək üçün;

46.0.2. həyatına və sağlamlığına təhlükə yarandıqda və bu təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmadıqda, girov saxlanılan şəxsləri azad etmək üçün;

46.0.3. həbs yerinin binalarına, qurğularına və ya nəqliyyat vasitələrinə edilən silahlı hücumları dəf etmək üçün;

46.0.4. silahlı müqavimət göstərən, silahın təhvil verilməsi haqqında qanuni tələbi yerinə yetirməkdən imtina edərək həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan silahlı şəxsin tutulub saxlanması üçün;

46.0.5. tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerindən və ya müşayiət zamanı qaçmasının qarşısının başqa vasitələrlə alınması mümkün olmadıqda, bu qaçışın qarşısının alınması üçün;

46.0.6. həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən heyvanların zərərsizləşdirilməsi üçün;

46.0.7. tutulmuş, həbs edilmiş və ya digər şəxslər tərəfindən odlu silahın ələ keçirilməsinin qarşısını almaq üçün;

46.0.8. odlu silah tətbiq etmək niyyəti haqqında xəbərdarlıq edilməsi, həyəcan signalı verilməsi və ya kömək çağırılması üçün.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində odlu silahın tətbiqi şərtləri və halları ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində odlu silahın tətbiqi şərtləri və hallarının, əsas-sız odlu silahın tətbiqinə yol verilməməsinə yönəlmiş hüquqi əsasın müəyyən edilməsinin, həbs yerlərində rejimin, orada saxlanılan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların həbs yerinin əməkdaşlarının, həbs yerlərində olan digər şəxslərin həyat və sağlamlığının, həmçinin həbs yerlərinin, oradakı insanların, bina, qurğu və nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsizliyinin qorunmasının, tutulmuş, həbs edilmiş və ya digər şəxslər tərəfindən odlu silahın ələ keçirilməsinin qarşısının alınmasının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 45-ci maddəsi həbs yerlərində odlu silahın tətbiqi ilə bağlı normanı nəzərdə tutmaqla, birinci bənddə odlu silahın tətbiq edilə biləcəyi on bir halı fərqləndirir. Maddənin ikinci bəndi odlu silahın tətbiqinin qadağan olunduğu halları, üçüncü bəndi isə silahın tətbiqi nəticəsində ağır nəticələrin baş verdiyi hallarda prokurorun məlumatlandırılması ilə bağlı qaydanı əks etdirir. Həmin maddədə odlu silahın tətbiqi ilə əlaqədar heç bir ilkin şərt nəzərdə tutulmur¹.

Şərh edilən maddədə isə həbs yerlərində silahın tətbiqinin aşağıdakı ilkin şərtləri öz əksini tapmışdır:

- odlu silahın müstəsna tədbir kimi tətbiq edilməsi;
- odlu silahın zəruri müdafiə və ya son zərurət vəziyyətində tətbiq edilməsi;
- odlu silahın real təhlükənin qarşısını almaq üçün tətbiq edilməsi.

Həbs yerində odlu silahın tətbiqi məsələlərini nəzərdə tutan maddədə odlu silahın tətbiqi ilə bağlı ilkin şərtlərin müəyyən edilməsi təqdirəlayiq hal hesab olunmalıdır. Belə ki, həmin şərtlər odlu silahdan istifadə etmədən təhlükənin aradan qaldırılması üçün imkanların nəzərdən keçirilməsini tələb edir və odlu silahın tətbiqi hallarının qarşısının alınmasına xidmət edir.

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun 47-ci maddəsi həbs yerlərində odlu silahın tətbiqi məsələlərinə həsr olunmuş və odlu silahın tətbiqinin 8 halını nəzərdə tutur. Həmin maddə şərh olunan maddə ilə təxminən eyni məzmununda olmaqla, yalnız şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin zorla azad olunması cəhdinin aradan qaldırılması üçün odlu silahın tətbiq olunmasını müəyyən etməklə fərqlənir².

“Cinayət-icra sistemi və müəssisələri haqqında” Rusiya Federasiyasının 21 iyul 1993-cü il tarixli Qanununun 31.2-ci maddəsi cinayət icra sistemində odlu silahın tətbiqinə həsr olunmuşdur. Həmin maddədə ilkin olaraq belə bir şərt nəzərdə tutulmuşdur ki, şəraitdən asılı olaraq hüquqazidd əməlin qarşısının digər tədbirlərlə alınması mümkün deyildirsə, cinayət-icra sisteminin əməkdaşı şəxsən və ya bölmə daxilində həmin maddədə nəzərdə tutulduğu hallarda odlu silahı tətbiq edə bilər. Qeyd olunan maddədə odlu silahın tətbiqinə icazə verilən səkkiz hal nəzərdə tutulmuşdur. Həmin halların bir çoxu şərh olunan maddədə nəzərdə tutulsa da, fərqli məqamlara da malikdirlər. Belə ki, sözügedən Rusiya Federasiyası Qanununun 31.2-ci maddəsinin 1-ci yarımbəndində həm şəx-

¹ О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года ст.42. // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000353>

² Федеральный закон от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений", ст.44. <https://base.garant.ru/1305540/>

sin özünün, həm də digər şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün zorakılıqla müşayiət olunan təhlükənin qarşısının alınması üçün odlu silahın tətbiqi mümkünlüyü nəzərdə tutulduğu halda, şərh olunan maddədə belə təhlükənin həbs yerinin işçiləri, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər və ya digər şəxslər üçün mövcudluğu şəraitində odlu silahın tətbiqinə yol verilmir. Beləliklə, silah tətbiq edən şəxsin özünün həyatı və sağlamlığına təhlükə yarandığı halda odlu silahın tətbiq edilməsi şərh olunan maddədə öz əksini tapmamışdır.

Şərh edilən Qanunun 46.0.4-cü maddəsində silahlı müqavimət göstərən, silahın təhvil verilməsi haqqında qanuni tələbi yerinə yetirməkdən imtina edərək həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan silahlı şəxsin tutulub saxlanılması üçün odlu silahın tətbiqinə yol verilir. Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 31.2-ci maddəsinin 5-ci yarımbəndində bu cür şəxslərdən təkcə silahın deyil, eyni zamanda döyüş sursatı, partlayıcı maddələr, partlayıcı qurğular, zəhərli və radioaktiv maddələrin də alınması üçün odlu silahın tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur və bu məntiqi cəhətdən əsaslı hesab olunmalıdır.

Şərh edilən Qanunun 46.0.5-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerindən və ya müşayiət zamanı qaçmasının qarşısının başqa vasitələrlə alınması mümkün olmadıqda, bu qaçışın qarşısının alınması üçün odlu silah tətbiq oluna bilər. Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 31.2-ci maddəsinin 7-ci yarımbəndində həmçinin həmin şəxslərin zorakılıqla azad edilməsi cəhdlərinin qarşısının alınması üçün də odlu silahın tətbiqini nəzərdə tutur və bu hal da məntiqi cəhətdən əsaslıdır. Qeyd edək ki, bu hal “Şəxslərin cəmiyyətdən müvəqqəti təcridini təmin edən xüsusi müəssisələrdə, xüsusi yerlərdə saxlanılmasının qaydası və şərtləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 30 mart 1999-cu il tarixli Qanununun 45-ci maddəsinin 8 yarımbəndində də nəzərdə tutulmuşdur. Hesab edirik ki, həmin hal odlu silahın tətbiqi əsası kimi şərh edilən maddədə də nəzərdə tutulmalıdır.

Nəhayət, Rusiya Federasiyasının istinad olunan Qanununun 31.2-ci maddəsinin 8-ci yarımbəndində müəssisənin ərazisində pilotsuz aparatların fəaliyyətinin qarşısının alınması üçün silahın tətbiqinin mümkünlüyü öz əksini tapmışdır. Texniki vasitələrin inkişafını nəzərə alaraq, həmin hal odlu silahın tətbiqi əsası kimi şərh edilən maddədə də nəzərdə tutulmalıdır.

İslah müəssisələrində odlu silahın tətbiqi haqqında ümumi qaydalar Belarus Respublikasının Cinayət İcra Məcəlləsinin 77-ci maddəsində nəzərdə tutulur¹.

¹ Уголовно-исполнительный Кодекс Республики Беларусь, ст. 77. 11 января 2000 г. №365-3 // <https://etalonline.by/document/?regnum=hk0000365>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh edilən maddə həbs yerlərində odlu silahın tətbiqi şərtləri və hallarını müəyyən edir. Həmin maddədə həbs yerlərində silahın tətbiqi üçün aşağıdakı ilkin şərtlər – odlu silahın müstəsna tədbir kimi tətbiq edilməsi; zəruri müdafiə və ya son zərurət vəziyyətinə tətbiq edilməsi; real təhlükənin qarşısını almaq üçün tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Şərh edilən maddə həbs yerlərində rejim qaydalarının pozulduğu və maddədə nəzərdə tutulduğu hallarda tətbiq olunacaqdır. Həbs yerlərinin əməkdaşları odlu silahı müəssisənin (istintaq təcridxanası, müvəqqəti saxlama yeri və hauptvaxtların) ərazisində və rejim tələbləri şamil olunan onlara bitişik ərazilərdə tətbiq edə bilərlər. Məlumdur ki, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər istintaq hərəkətlərinin aparılması, məhkəmə baxışında iştirak etmə, başqa müəssisəyə köçürülmə, daşınma və sairə bağlı həbs yerlərindən kənarda olduqda da rejim qaydalarını pozarlarsa, onlara qarşı odlu silah tətbiq oluna bilər və bu xüsusat şərh olunan maddənin tətbiqini şərtləndirəcəkdir.

Maddə ilk növbədə həbs yerlərinin əməkdaşlarına münasibətdə, onların öz vəzifə funksiyalarını yerinə yetirərkən odlu silah işlətməklə bağlı yaranmış münasibətlərə tətbiq olunacaqdır. Şərh edilən Qanunun 43.1-ci maddəsindən həmçinin məlum olur ki, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları cəlb olunduğu hallarda həmin maddə onlara münasibətdə də tətbiq olunacaqdır. Məsələn, hər hansı həbs yerində baş verən basqının dərhal edilməsi ilə bağlı Daxili İşlər Nazirliyinin polis qüvvələri də prosesə cəlb oluna bilər və onlar bu vəzifələri yerinə yetirərkən müvafiq maddədə müəyyən edilmiş davranış qaydalarına tabe ola bilərlər. Maddədə nəzərdə tutulduğu kimi odlu silah həbs yerlərinin əməkdaşları və rejimin təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən həbs yerlərində saxlanılan həbs yeri işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş, girov saxlanılan şəxslərin və ya digər şəxslərin həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan, həbs yerinin binalarına, qurğularına və ya nəqliyyat vasitələrinə silahlı hücumlar edən, həbs yerlərindən qaçmağa, odlu silahı ələ keçirməyə cəhd edən şəxslərə münasibətdə tətbiq oluna bilər. Ona görə həmin şəxslər də maddənin tətbiq dairəsinə düşürlər. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, digər şəxslər həbs yerlərinin əməkdaşlarının, orada saxlanılan şəxslərin həyatı və sağlamlığına təhlükə yaradan zorakılıq hərəkətlərinə yol verdikdə, həbs yerlərinə məxsus nəqliyyat vasitələri, bina və qurğuları ələ keçirmək üçün basqın etdikləri, həbs yerlərinin əməkdaşlarının silahını ələ keçirməyə cəhd etdikləri və ya basqının qurbanına çevrildikləri sair hallar da şərh olunan maddənin təsiri altına düşə bilər.

APQ-nin 67-ci Qaydasına müvafiq olaraq digər icra hakimiyyəti orqanının rejimin bərpası ilə proseslərə cəlb edildiyi hallarda onlarla müvafiq müqavilənin bağlanması və həmin müqavilələrdə birgə fəaliyyətlə bağlı məsələlərin, o cümlədən odlu silahın tətbiqi şərt və hallarının nəzərdə tutulmasıdır¹.

¹ Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> ; Avropa Penitensiar Qaydaları (yenidən nəzərdən keçirilmiş mətn). Bakı- 2006, s.33

Beləliklə, maddənin tətbiq olunduğu subyektlərə həbs yerlərinin əməkdaşları, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları, həmçinin həbs yerlərində saxlanılan, rejim qaydalarını pozduqlarına görə barələrində silah tətbiq olunan şəxslər və digər şəxslər aid edilə bilər.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

46-cı maddənin şərhı

a) İstifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs yerləri – bax: şərh edilən Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərhı;

Odlu silah – barıtın və ya digər alışan maddələrin yanmasından yaranan enerji hesabına mərmisi istiqamətlənmiş hərəkət edərək müəyyən məsafədən hədəfi mexaniki zədələmək və ya sıradan çıxarmaq təyinatına malik olan silah¹;

Silah – canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, yaxud işarə vermə üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitə²;

Xidməti silah – insanların həyat və sağlamlığının qorunması, təbiətin, təbii ehtiyatların, mülkiyyətin, qiymətli və təhlükəli yüklərin, xüsusi göndərişlərin mühafizəsi ilə bağlı vəzifələri yerinə yetirən şəxslər tərəfindən istifadə olunması üçün nəzərdə tutulmuş silah³;

Odlu silah işlətməklə – şərh edilən maddənin kontekstində insanın sağlamlığına zərər vurmaq məqsədi ilə belə silahdan faktiki olaraq tətbiq edilməsi başa düşülür;

Müstəsna tədbir – “1.Ümumi qaydalardan, adi normalardan xaric, istisnalıq təşkil edən... 2. Başqaları kimi olmayan, başqalarına bənzəməyən, misilsiz, görünməmiş, qeyri-adi”⁴. Müstəsna tədbir ümumi qaydalardan, adi normalardan xaric, istisnalıq təşkil edən, son vasitə kimi müraciət olunan tədbiri ehtiva edir;

Zəruri müdafiə – bax: 43-cü maddə və onun şərhı;

Son zərurət – bax: 43-cü maddə və onun şərhı;

Real təhlükə – bax: 43-cü maddə və onun şərhı;

Həbs yerinin işçiləri – bax: şərh edilən Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərhı;

Tutulmuş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həbs edilmiş şəxs – bax: şərh edilən Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərhı;

Həyat üçün təhlükə – yetirilən anda zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə törə-

¹ “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsi

² Yəni orada

³ Yəni orada

⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. K-R. Bakı - 1983, s.369

dən və ya adi gedişində ölümə nəticələnən zərər vurmalar. Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 07 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmanın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları” həyat üçün təhlükəlik əlamətinə görə sağlamlığa ağır zərər vurmanın növlərinin siyahısını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Qeyd olunur ki, həyat üçün təhlükəli olan zədələr öz-özlüyündə həyatı qorxu altına alan vəziyyət yaradır. Belə hallara ağır dərəcəli şok, müxtəlif etiologiyaya malik koma vəziyyəti, çoxlu qan itirməni və s. göstərə bilərik¹;

Sağlamlıq üçün təhlükə – insan orqanizminin hər hansı bir xəstəliyi istisna edən təbii vəziyyəti üçün təhlükə;

Basqın – bax: 43-cü maddə və onun şərh;

Girov saxlanılan şəxslər – girov götürmə dedikdə, insanın azadlığının elə qeyri-hüquqi fiziki məhdudlaşdırılması başa düşülür ki, bu zaman zərərçəkmiş şəxsin sonradan azad edilməsi cinayətkarın dövlətə, təşkilata fiziki və ya hüquqi şəxslərə ünvanladığı tələblərin yerinə yetirilməsindən asılı olur... Şəxsi girov qismində saxlama dedikdə, onun azad edilməsinə və ya saxlandığı yerdən çıxıb getməsinə zor tətbiq etməklə mane olma başa düşülür²;

Zəbt olunmuş binalar, yerlər, qurğular – şərh edilən maddənin kontekstində qeyri-qanuni, əsassız yollarla ələ keçirilmiş penitensiar xidmətə məxsus binaları, yerləri, qurğuları ehtiva edir;

Həbs yerinin nəqliyyat vasitələri – mexaniki nəqliyyat vasitəsi – asma mühərrikli velosipedlər və relsli nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla, hər hansı özüyədən nəqliyyat vasitəsi³; bax: 43.2-ci maddə və onun şərh;

Silahlı hücum – bax: 43-cü maddə və onun şərh;

Silahlı müqavimət göstərmək – bax: 43-cü maddə və onun şərh;

Silahın təhvil verilməsi haqqında qanuni tələb – silah gəzdirmək hüququ olmayan və ya ondan qanuna zidd şəkildə istifadə edən şəxslərin onlarda olan silahı dövlət orqanlarına (həbs yerinin rəsmi şəxslərinə, polis orqanlarına və s.) təhvil verməsi barədə tələbi ehtiva edir;

Silahlı şəxs – üstündə silah gəzdirən, silaha yiyələnmiş, silahdan istifadə etmək imkanı olan şəxsi bildirir. Şərh olunan maddənin kontekstində “silahlı şəxs” ifadəsi silaha qanunsuz olaraq yiyələnmiş, ondan qanunsuz olaraq istifadə edən şəxsləri ehtiva edir. CM-in 228-ci maddəsinə əsasən, qanunsuz olaraq odlu silah, onun komplekt hissələrini, döyüş sursatı (yivsiz odlu ov silahı və həmin silah üçün döyüş sursatı istisna olmaqla), partlayıcı maddələr və qurğular əldə etmə, başqasına vermə, satma, saxlama, daşıma və ya gəzdirmə cinayət məsuliyyəti yaradır;

¹ Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 7 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmanın məhkəmə-tibbi ekspertizası Qaydaları”, bənd 7

² Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı - 2008, s.558

³ “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin 18-ci bəndi

Müqavimət göstərmək – qüvvəyə qarşı dayanmaq, əks-təsir göstərmək, qarşı durmaq deməkdir¹. Silahlı müqavimət göstərmək – qüvvəyə qarşı dayanan, əks-təsir göstərən, qarşı durma zamanı həmin silahdan istifadə olunmasını ehtiva edir;

Müşayiət zamanı qaçma – müşayiət etmək – 1) ötürmək, yola salmaq... 2) bir yerə qədər yanınca getmək, bərabər getmək... 3) qorumaq, yaxud da yol göstərmək”². Şərh olunan maddənin kontekstində müvəqqəti saxlama yerindən, cəzaçəkmə müəssisəsindən istintaq təcridxanasına, istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə, tibb müəssisəsinə, məhkəməyə və sair yerə aparılan şəxsin müşayiət altından qaçmasını ehtiva edir;

Odlu silah tətbiq etmək niyyəti haqqında xəbərdarlıq edilməsi – şifahi xəbərdarlıq – hüquqazidd hərəkətin davam etdiriləcəyi təqdirdə həmin hərəkəti törədən şəxslərə qarşı güc, xüsusi vasitə və ya odlu silahın tətbiq ediləcəyinin şifahi sözlərlə bəyan edilməsidir. Məsələn, “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 9.96-cı bəndinə əsasən, hərəkətə başlamazdan əvvəl müşayiət dəstəsinin rəisi (baş müşayiətçi) müşayiət olunanlara müraciət edərək, hərəkət zamanı bir sıradan başqa sıraya keçməmək, bir-biri ilə danışmamaq, siqaret çəkməmək, kənar şəxslərlə ünsiyyətə girməmək, əmr olunmadan dayanmamaq və hərəkəti zəiflətməmək, qaçmağa və ya müşayiətçilərə hücum etməyə cəhd göstərən şəxslərə qarşı odlu silah tətbiq olunacağı barədə xəbərdarlıq edir³;

Xəbərdarlıq atəşi – hüquqazidd hərəkətin davam etdiriləcəyi təqdirdə həmin hərəkəti törədən şəxslərin növbəti atəşin onlara açılacağını bildirmək üçün odlu silahdan hüquqazidd hərəkətləri törədən şəxslərə deyil, göyə və ya kənara açılan atəş;

Həyəcən signalı verilməsi – təhlükəli vəziyyət, o cümlədən həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli vəziyyətin mövcudluğunun bildirilməsi üçün silahdan atəş açılmaqla verilən signaldır. Şərh edilən maddənin kontekstində təhlükəli vəziyyət barədə məlumat verilməsi üçün odlu silahdan göyə atəş açılmasında ifadə oluna bilər.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh edilən maddədə həbs yerlərində silahın tətbiqi üçün aşağıdakı ilkin şərtlər öz əksini tapmışdır:

- odlu silahın müstəsna tədbir kimi tətbiq edilməsi;
- odlu silahın zəruri müdafiə və ya son zərurət vəziyyətində tətbiq edilməsi;
- odlu silahın real təhlükənin qarşısını almaq üçün tətbiq edilməsi.

Qeyd olunan ilkin şərtlərin şərh olunan maddədə nəzərdə tutulması hər şeydən əvvəl odlu silahın tətbiqinin insan həyatı və sağlamlığı üçün yarada biləcəyi təhlükə ilə bağlıdır. Həmin şərtlərin müəyyən edilməsi onu ehtiva edir ki, həbs yerində rejim qaydaları ilə əlaqədar baş vermiş hər hansı bir təhlükənin qarşısı ilk növbədə odlu silahın tətbiqini nəzərdə tutmayan, odlu silahın tətbiqindən daha yüngül nəticələr doğura bilər

¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III cild. K-R. Bakı - 1983, s.352

² Yenə orada, s. 378

³ “Polis orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin mühafizəsi və müşayiəti qaydalarına dair Təlimat”ın 9.96-cı bəndi // <https://e-qanun.az/framework/25287>

üsul və vasitələrlə alınmalıdır. Təhlükəni aradan qaldırmaq üçün hər hansı bir yol varsa, odlu silahdan istifadə olunmamalı, münaqişənin həyat və sağlamlıq üçün təhlükə yaratmayan vasitələrlə nizama salınmasına cəhd edilməlidir.

Odlu silahın müstəsna hallarda tətbiq edilməli olması onu ehtiva edir ki, təhlükəni aradan qaldırmaq üçün başqa heç bir imkan mövcud olmadığı təqdirdə odlu silah tətbiq oluna bilər. Odlu silahın tətbiqi zəruri müdafiə və ya son zərurətlə bağlı olmalı və real təhlükənin qarşısının alınması zamanı tətbiq olunmalıdır.

Şərh edilən 46.0.1-ci maddə odlu silahın tətbiq edilməli olduğu subyektlərin dairəsini açıqlamır, lakin maddənin məzmunundan həmin şəxslərin basqın həyata keçirən şəxslər olması anlaşılır. “Basqın” həbs yerində saxlanılan tutulmuş şəxslər, həbs olunmuş şəxslər, məhkumlar, həmçinin digər şəxslər tərəfindən həyata keçirilə bilər. Basqını həyata keçirən subyektlər real vəziyyət nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. Bundan fərqli olaraq həmin maddədə basqına məruz qala biləcək şəxslərin dairəsi – həbs yerinin işçiləri, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər və ya digər şəxslər kimi müəyyən edilir. Maddənin məqsədi şəxsiyyətindən asılı olmayaraq, həyatına və sağlamlığına təhlükə yaranan şəxsləri basqından müdafiə etməkdir.

Şərh edilən 46.0.2-ci maddə həyatına və sağlamlığına təhlükə yarandıqda və bu təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmadıqda, girov saxlanılan şəxsləri azad etmək üçün odlu silahın tətbiqini mümkün hesab edir. Qeyd olunmalıdır ki, həmin maddədə odlu silahın tətbiqi halı ilə yanaşı, əlavə şərt də qeyd olunmuşdur. “Təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılmasının mümkün olmaması” əslində odlu silahın tətbiqinin bütün halları üçün ilkin şərt təşkil etməlidir. Belə ki, həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi şərtlərini nəzərdə tutan şərh olunan Qanunun 43-cü maddəsi güc tətbiq edilməsinin bütün halları üçün ilkin şərt kimi “bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımı nəticə vermədikdə” ifadəsini nəzərdə tutmaqla, silahın tətbiqi üçün də ilkin olaraq “təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmamasını” ehtiva edir. Ona görə hesab edirik ki, şərh olunan maddədə “təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmadıqda” ifadəsinin işlədilməsinə lüzum yoxdur. Əks halda həmin ifadə bu və ya digər formada şərh olunan 46.0.1-46.0.8-ci maddələrin hər birində təkrar olunmalıdır. Çünki odlu silahdan istifadənin hər bir halında “təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmamasına” əminlik olmalıdır.

46.0.2-ci maddədə də odlu silahın işlədilməsi üçün zəruri şərt girov saxlanılan şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükənin mövcud olmasıdır. Qeyd etmək istəyirik ki, şərh edilən Qanunun 45.1.4-cü maddəsi girov saxlanılan şəxslərin azad edilməsi üçün xüsusi vasitələrin tətbiqini də nəzərdə tutur. 46.0.2-ci maddədə odlu silahın tətbiqi üçün əsas yaradan hal məhz girov saxlanılan şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükənin mövcud olmasıdır. Onu da əlavə etmək istərdik ki, əslində odlu silahın tətbiqinin mümkün olduğu hər bir halda xüsusi vasitələrin və fiziki qüvvənin də tətbiqi mümkün olmalıdır. Şərh edilən qanunda bu hal öz əksini tapmamışdır.

Şərh edilən 46.0.3-cü maddədə həbs yerinin binalarına, qurğularına və ya nəqliyyat vasitələrinə edilən silahlı hücumları dəf etmək üçün odlu silahın tətbiqinin mümkünlüyü məhz edilən hücumun silahlı hücum olması ilə bağlıdır. Bu cür hücumlarda

silahdan istifadə olunmadığı hallarda odlu silahın tətbiqi yolverilməzdir.

Şərh edilən 46.0.4-cü maddədə odlu silahın tətbiqi üçün əsas yaradan bir neçə hal öz əksini tapmışdır. Bunlar silahlı müqavimət göstərilməsi, silahın təhvil verilməsi haqqında qanuni tələbi yerinə yetirməkdən imtina edilməsi, həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyatına və sağlamlığına təhlükənin yaranması və tutulub saxlanılmalı olan şəxsin silahlı olmasıdır. Hesab edirik ki, həmin maddədə həyatı və sağlamlığına təhlükə yaranan şəxslərin sırasına məhkumlar da əlavə edilməlidir.

Şərh edilən 46.0.5-ci maddə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbs yerindən və ya müşayiət zamanı qaçmasının qarşısının alınması üçün odlu silahdan istifadəni mümkün hesab edir. Fikrimizcə, həmin maddəyə tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərlə yanaşı, məhkumlar da əlavə edilməlidir.

Qeyd olunmalıdır ki, 46.0.5-ci maddədə də odlu silahın tətbiqi halı ilə yanaşı, əlavə şərt də nəzərdə tutulur. “Qaçmanın (təhlükənin) qarşısının başqa vasitələrlə alınmasının mümkün olmaması” əslində odlu silahın tətbiqinin bütün halları üçün ilkin şərti təşkil etməlidir. Belə ki, həbs yerlərində fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi şərtlərini nəzərdə tutan şərh olunan Qanunun 43-cü maddəsi güc tətbiq edilməsinin bütün halları üçün ilkin şərt kimi “bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımı nəticə vermədikdə” ifadəsini nəzərdə tutmaqla, silahın tətbiqi üçün də ilkin olaraq “təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılmasının mümkün olmamasını” ehtiva edir. Ona görə hesab edirik ki, şərh olunan maddədə “təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmadıqda” ifadəsinin işlədilməsinə lüzum yoxdur. Əks halda həmin ifadə bu və ya digər formada şərh olunan 46.0.1-46.0.8-ci maddələrin hər birində təkrar olunmalıdır. Çünki odlu silahdan istifadənin hər bir halında “təhlükənin başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmamasına” əminlik olmalıdır.

Şərh edilən 46.0.6-cı maddədə həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən heyvanların zərərsizləşdirilməsi üçün odlu silahın tətbiqi mümkün hesab edilmişdir. Fikrimizcə, həmin maddədə “tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin” sözündən sonra “məhkumların” sözü də əlavə edilməlidir.

Şərh edilən 46.0.7-ci maddədə odlu silahın tətbiqinin nəzərdə tutulması tutulmuş, həbs edilmiş və ya digər şəxslər tərəfindən odlu silahı qanunsuz ələ keçirmək cəhdləri ilə bağlıdır. Fikrimizcə, həmin maddədə “tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin” sözündən sonra “məhkumların” sözü də əlavə edilməlidir.

Şərh edilən 46.0.8-ci maddədə odlu silah tətbiq etmək niyyəti haqqında xəbərdarlıq edilməsi, həyəcan signalı verilməsi və ya kömək çağırılması üçün odlu silahın tətbiqi mümkün hesab edilmişdir.

Qanunun 46-cı maddəsi “Odlu silahın tətbiqi” adlanmaqla mətni 46.0-cı maddəsi ilə başlayır və sonrakı maddələr müvafiq olaraq 46.0.1-46.0.8 rəqəmləri ilə nömrələnmişdir. Şərh edilən Qanunda həmin qayda ilə nömrələnmiş digər maddə 1-ci maddədir. Qanunun qalan bütün maddələri, maddənin adından sonra maddənin nömrəsi, nöqtə və “1” rəqəmi ilə başlayır. Hesab edirik ki, şərh olunan Qanunda maddələrin nömrələnməsinin vahid qaydası tətbiq olunmalıdır.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

APQ-nin 69-cu Qaydasına əsasən, fəvqəladə hallar istisna olmaqla, penitensiar müəssisələrin işçi heyəti penitensiar müəssisənin hüduqlarında silah gəzdirməməlidir.

Konkret hadisə zamanı rejimin və təhlükəsizliyin təmin olunması halları istisna olmaqla, bilavasitə məhkumlarla əlaqədə onlara penitensiar müəssisənin hüduqlarında açıq şəkildə dəyənək də daxil olmaqla, digər silah gəzdirmək qadağandır.

İstifadə qaydaları üzrə hazırlıq keçməyən şəxslərə silah verilmir¹.

Həmin qayda penitensiar müəssisə və ona bitişik ərazilərdə silah tətbiqini tənzimləyir. Birbaşa həbsdə saxlanılanlarla işləyən heyət özünümüdafiə üçün dəyənəklərə malik ola bilər. Formalaşmış pozitiv təcrübəyə müvafiq olaraq silah həmişə nümayiş-karanə şəkildə və aqressiv manerada gəzdirməməlidir. Odlu silahları heyət yalnız qaçılmaz fəvqəladə vəziyyətlərdə üstündə gəzdirməlidir. Əks hallarda silahın qanunsuz tətbiqi və ya onun həbs yerində saxlanılanların əlinə düşmə riski böyük olur².

Odlu silah qaçmağa cəhd edən məhkuma münasibətdə yalnız onun qaçmasının qarşısının başqa vasitələrlə alınması mümkün olmadıqda və ya digər şəxslərin həyatı üçün təhlükə yaratdığı hallarda tətbiq olunmalıdır. BMT-nin hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silahın tətbiqinin əsas prinsiplərindən biri ondan ibarətdir ki, "hər bir halda odlu silahın tətbiqi niyyəti yalnız həyatın müdafiəsi üçün mümkün olmalıdır" (Prinsip 9)³.

Həbs yeri administrasiyası odlu silahın tətbiqinin dəqiq prinsip və prosedurlarını, o cümlədən onu tətbiq etmək səlahiyyəti olan heyət üçün təlim-məşq proqramını hazırlamalıdır. Həmin prosedurlar odlu silahın tətbiqinin hər bir halının araşdırılmasını nəzərdə tutmalıdır⁴.

Bax: 43-cü maddə və onun şərh.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları (BMT MSQ)

Bax: 43-cü maddə və onun şərh.

¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> ; Avropa Penitensiar Qaydaları (yeni qəbul edilmiş mətn). Bakı - 2006, s.33

² Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 49, p. 71 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

³ Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка. Приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml)

⁴ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Rule 69. P.82 // <https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

BMT-nin “Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozuntuları törədənərlə rəftar üzrə” səkkizinci Konqresində (Havana, Kuba, 27 avqust-7 sentyabr 1990-cı il) qəbul edilmiş “Hüquq qaydasını qoruyan vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silah tətbiq etmənin əsas prinsipləri”

Bax: 43-cü maddə və onun şərh.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

İnsan Hüquqları Komitəsi “Suarez de Guerrero v Colombia” (45/79) işində Kolumbiya polisinin keçmiş səfirin oğurlanmasında şübhə ilə əlaqədar yeddi nəfəri güllələməsini silahın tətbiq olunmasında qeyri-mütənasibliklə əlaqələndirdi: “Buna sübut yoxdur ki, polisin hərəkəti onun özünün və ya digərlərinin müdafiəsi yaxud həbsin həyata keçirilməsi, həmin şəxslərin qaçmasının qarşısının alınması üçün zəruri olmuşdur”¹.

Beləliklə, vətəndaş Suarez de Querreronun ölümü “həmin işin halları baxımından qanunçuluğun təmini tələbinə mütənasib olmayan” kimi tanınmışdır².

İnsan Hüquqları Komitəsi ABŞ-a münasibətdə Yekun qeydində göstərdi ki, iştirakçı-dövlət polisdə qəddarlığın və hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən fəvqəladə gücün tətbiqinin ləğvi üçün səylərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmalıdır. İştirakçı dövlət əzəllərə elektrik təsiri cihazlarından və digər sakitləşdirici vasitələrdən yalnız əhəmiyyətli dərəcədə və öldürücü güc tətbiq olunduğu hallarda istifadə etməli, bu cür vasitələr heç vaxt həssas qruplara qarşı tətbiq olunmamalıdır. İştirakçı dövlət həmin sahədə özünün qanunvericiliyini “hüquq qaydalarının qorunması vəzifələrini yerinə yetirən vəzifəli şəxslərin güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”nə uyğunlaşdırmalıdır³.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM “Golubeva v. Russia” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, müasir cəmiyyətlərdə ictimai asayişin qorunmasının mürəkkəbliyini, prioritetlər və resursları, qəbul edilməli olan insan davranışı və operativ qərarların gözlənilməzliyini nəzərə alaraq, Konvensiyanın 2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş öhdəlik hakimiyyət orqanlarının üzərinə hədsiz yük qoymamaq baxımından şərh edilməlidir⁴.

İHAM-ın mövqeyinə görə, dövlət bütövlükdə Konvensiyadan irəli gələn beynəlxalq öhdəliklərini, yəni “müxalif qrupa qarşı yönəlmiş əməliyyatın həyata keçirilməsi zamanı mülki əhali arasında təsadüfi itkilərin qarşısını almaq və istənilən halda

¹“Suarez de Guerrero v Colombia”. Comm. No. 45/1979, Hum. Rts. Comm. (31 March 1982), paragraph 13.2

²Yenə orada, paraqaf 13.3

³ İnsan Hüquqları Komitəsinin ABŞ-a münasibətdə Yekun qeydi (2006) UN doc. CCPR/C/USA/CO/3, paraqaf 30

⁴ “Golubeva v. Russia”, [1062/03](#), 17 December 2009

minimumu endirmək məqsədilə vasitə və üsulları seçərkən bütün mümkün ehtiyat tədbirlərini görüb-görməməsi məsələsini həll etməlidir”¹.

Hər hansı güc tətbiqi bir və ya bir neçə məqsədə nail olmaq üçün “tamamilə zəruri”, yolverilən məqsədlərə nail olmaq üçün ciddi şəkildə mütənəsib olmalıdır².

Məhkəmə qərara alıb ki, prinsip etibarı ilə həbs ediləcək şəxsin həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükə törətmədiyi və zorakı cinayət törətməkdə şübhəli bilinmədiyi məlum olduqda, odlu silahdan istifadə edilməməsi cinayətkarın tutulması imkanının itirilməsinə səbəb olacaqsə belə, öldürücü silahdan istifadə etmək zərurəti mövcud ola bilməz³.

Məhkəmə bir daha vurğulayır ki, dövlətlər öz hüquq-mühafizə sistemlərində yüksək peşəkarlıq standartları müəyyən etməli və bu sistemlərdə xidmət edən şəxslərin məcburi meyarlara cavab verməsini təmin etməlidirlər; xüsusilə, polisə odlu silah verərkən, yalnız məcburi texniki təlim keçmək deyil, həm də bu odlu silahı gəzdirməyə icazə veriləcək işçilərin xüsusilə diqqətlə seçilməsini həyata keçirmək lazımdır⁴.

Güç tətbiqinin Konvensiyanın 2-ci maddəsinə uyğun olub-olmadığı müəyyən edilərkən keçirilən əməliyyatda öldürücü qüvvənin tətbiqi və ya təsadüfi itkiləri mümkün qədər minimuma endirmək baxımından planlaşdırılması və buna nəzarət edilib-edilməməsi əhəmiyyət kəsb edə bilər⁵.

Konvensiya dövləti təkcə qəsdən və qeyri-qanuni həyatdan məhrum etmə hərəkətlərindən çəkinməyə deyil, həm də yurisdiksiyasında olan şəxslərin həyatını qorumaq üçün müvafiq tədbirlər görməyə borclu hesab edir⁶.

Dövlətin pozitiv öhdəliyi dövlətdən insana qarşı cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq üçün qanunvericilik və inzibati şərait yaratmaqla yaşamaq hüququnu təmin etməyi tələb edir.

Qaydalara əməl edilməməsi və dövlət agentləri tərəfindən özbaşına hərəkətlərə yol verilməsi insan hüquqlarına səmərəli hörmətlə bir araya sığmır. Bu o deməkdir ki, polis əməliyyatları təkcə milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulmamalı, həm də özbaşınalıq və gücdən sui-istifadə və hətta qarşısı alına bilən qəzalara qarşı adekvat və effektiv təminatlar sistemi çərçivəsində həmin qanunla kifayət qədər məhdudlaşdırılmalıdır⁷.

Məhkəmə qeyd etdi ki, polis əməkdaşları öz vəzifələrini yerinə yetirərkən, hazırlanmış əməliyyat və ya təhlükəli hesab edilən şəxsin təqibi kontekstində qeyri-müəyyənlik vəziyyətində olmamalı, beynəlxalq standartları nəzərə almaqla hazırlanmış, bu sahədə səlahiyyətli hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının güc və odlu silahdan istifadə edə biləcəyi məhdud halları müəyyən edən qanunvericilik və inzibati bazaya malik olmalıdırlar⁸.

¹ “Finogenov and others v. Russia”, 18299/03, 20 December 2011

² “Golubeva v. Russia”, [1062/03](#), 17 December 2009

³ “Pisari v. the Republic of Moldova and Russia”, [42139/12](#) 21 April 2015

⁴ “Gerasimenko and others v. Russia”, [5821/10](#), [65523/12](#), 1 December 2016

⁵ “Golubeva v. Russia”, [1062/03](#), 17 December 2009

⁶ “Kılıç v. Turkey”, [22492/93](#) 28 March 2000

⁷ “Finogenov and others v. Russia”, 18299/03, 20 December 2011; “Makaratzis v. Greece”, 50385/99, 20 December 2004

⁸ “Hamiet Kaplan and others v. Turkey”, [36749/97](#), 13 September 2005

Mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq, tutma və ya həbsdə almanı tənzimləyən milli qanunvericilik bazası odlu silahdan istifadəni vəziyyətin hərtərəfli qiymətləndirilməsi və xüsusən də qaçmış şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və onun yaratdığı təhlükədən asılı etməlidir¹.

Yaşamaq hüququ dövlətin neqativ öhdəlikləri ilə yanaşı, pozitiv öhdəliklərini də doğrur. Dövlət orqanları tərəfindən odlu silahın tətbiqi ilə bağlı pozitiv öhdəlik ilk növbədə bu sahədə müvafiq qanunvericilik və inzibati sistemin yaradılmasını tələb edir.

Məhkəmə “Soare and others v. Romania” işində hesab etdi ki, həyat üçün real və bilavasitə təhlükə yaradan potensial ölümcül gücdən istifadə ilə bağlı Rumıniya hakimiyyət orqanları vətəndaşları lazımi səviyyəli müdafiə ilə təmin etmək üçün gözlənilənləri etməmiş, yəni müvafiq qanunvericilik bazası və inzibati sistem yaratmamışdır².

İşğəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

1995-ci il may ayının 14-dən 26-na kimi Portuqaliyaya səfər zamanı Komitə üzvləri Lissabondakı Məhkəmə Polisi Həbsxanasında müəyyən etdilər ki, bəzi həbsxana zabitləri həbsxana daxilində vəzifələrini yerinə yetirərkən odlu silah daşımış və məhkumlarla birbaşa təmasda olmuşlar. Bu göstərdi ki, Portuqaliyanın cəzaçəkmə müəssisəsində və ya digər həbsxanalarında bu məsələ ilə bağlı heç bir aydın siyasət mövcud deyildir.

Komitənin fikrincə, məhkumlarla birbaşa təmasda olan əməkdaşların odlu silah gəzdirməsi məhkumlara təhlükəli görünməklə arzuolunmaz bir təcrübəni nümayiş etdirir. Bu cür təcrübə həm məhkumlar, həm də həbsxana işçiləri üçün yüksək riskli vəziyyətlərə səbəb ola bilər.

Bu baxımdan, Avropa Penitensiar Qaydalarının müddəalarına da istinad edilə bilər. Həmin Qaydalara əsasən, “müstəsna hallar istisna olmaqla, işçi heyəti onları birbaşa məhkumlarla əlaqəyə gətirən vəzifələri yerinə yetirərkən silahlı olmamalıdır. Bundan əlavə, heyət heç bir halda silahla davranış qaydaları ilə bağlı təlim keçməmiş onunla təmin olunmamalıdır”³.

2001-ci il sentyabrın 16-dan 27-dək Sloveniyada səfərdə olan Komitə əməkdaşları Postojnadakı Əcnəbilərin ciddi rejimdə həbsdə saxlanılması üzrə Polis Nəzarət Mərkəzində Mərkəzin əməkdaşlarının ərazi və otaqların daxilində açıq şəkildə odlu silah və dəyənəklər gəzdirmələrinin şahidi olmuşdur. Komitənin mövqeyinə görə bu cür davranış eyni zamanda həm qorxu yaradan, həm də potensial təhlükəli təcrübədir. Bunun əksinə olaraq Lyublyanada Əcnəbilər üçün həbs Mərkəzində əcnəbilərlə Mərkəzin əməkdaşları arasında münasibətlər mehribanlıq səviyyəsinə görə seçilmişdir⁴.

¹ “Nachova and others v. Bulgaria”, 43577/98, 6 July 2005

² “Soare and others v. Romania”, [24329/02](#), 22 February 2011

³ (CPT/Inf (96) 31 Report to the Portuguese Government on the visit to Portugal carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 26 May 1995) Strasbourg, 21 November 1996. P 148-149. // <https://rm.coe.int/1680697950>

⁴ CPT/Inf (2002) 36 Report to the Slovenian Government on the visit to Slovenia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 16 to 27 September 2001. P. 13 // <https://www.refworld.org/reference/countryrep/coecpt/2002/en/32232>

İQAK Portuqaliya¹, Sloveniya² üzrə hesabatlarında həbs yeri heyətinin də odlu silahı yalnız qaçılmaz fəvqəladə vəziyyətlərdə üstündə gəzdirməsini tövsiyə edərək, əks hallarda silahın qanunsuz tətbiqi və ya onun həbs yerində saxlanılanların əlinə düşmə riskinin böyük olmasına diqqət çəkmişdir.

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxan biləcək praktiki problemlər

1. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı praktiki problemlər əsasən, həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvənin tətbiqi zamanı meydana çıxan bilər. Bu cür hallarda APQ qüvvələri cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə müvafiq müqavilə bağlanmasını, müqavilədə fiziki qüvvənin tətbiqi ilə bağlı müddəaların öz əksini tapmasını tövsiyə edir. Müqavilələr mövcud olmadıqda həbs yerlərində rejimin təmin edilməsinə cəlb olunmuş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları şərh olunan Qanunun və yaxud onların fəaliyyətlərini tənzimləyən normativ hüquqi aktın tələblərini yerinə yetirmək baxımından qeyri-müəyyən vəziyyətdə qala bilərlər.

2. Şərh edilən Qanunun xüsusi vasitələrin tətbiqini nəzərdə tutan 45-ci, odlu silahın tətbiqini nəzərdə tutan 46-cı maddələrində nəzərdə tutulan hallarda fiziki qüvvənin tətbiq etmək hüququnun həmin maddələrdə nəzərdə tutulmaması praktiki çətinliklər doğura bilər.

3. Digər bir problem hazırlanan və ya törədilən cinayətin qarşısını almaq hallarında xüsusi vasitə və odlu silah tətbiqinin mümkünlüyünün nəzərdə tutulmamasıdır. Məsələn, cinayət törədən şəxsə (həmin şəxsi tutub saxlamaq üçün) nə üçün rezin dəyənək, əl qandalı və sair xüsusi vasitə tətbiq olunmamalıdır. Əslində, praktikada cinayət törədən şəxsə həmin xüsusi vasitələrin tətbiq olunduğu istisna olunmur, lakin bu, Qanunda öz əksini tapmamışdır və bu da problemlərin yaranmasına yol açır.

4. Silah tətbiq edən şəxsin özünün həyatı və sağlamlığına təhlükə yarandığı halda odlu silahın tətbiq edilməsi şərh olunan maddədə öz əksini tapmamışdır. Bu isə praktikada həmin şəxsin özünün həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarandıqda odlu silahın tətbiqi üçün problem yarada bilər.

5. Odlu silahın tətbiqi qaydalarını müəyyən edən müxtəlif qanunların (“Daxili qoşunların statusu haqqında” Qanun, “Polis haqqında” Qanun, “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun) odlu silahın tətbiqi ilə bağlı fərqli məqamları nəzərdə tutması odlu silahın tətbiqi zamanı bir sıra anlaşılmazlıqların meydana çıxmasına səbəb ola bilər.

¹ Report to the Portuguese Government on the visit to Portugal carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 26 May 1995 // <https://rm.coe.int/1680697950>

² Report to the Slovenian Government on the visit to Slovenia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 16 to 27 September 2001 // <https://rm.coe.int/1680697daf>

Maddə 47. Həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiq edilməsi

47.1. Həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və digər şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan kütləvi iğtişaşlar, habelə təbii fəlakət və ya digər fəvqəladə hadisə baş verdikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarına əsasən həbs yerində 30 günədək müddətə xüsusi saxlanılma şəraiti tətbiq edilə bilər.

47.2. Həbs yerində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiq edildiyi müddətdə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə aparılan tədbirlər məhdudlaşdırılır və ya dayandırılır, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin mühafizəsi, onların üzərində nəzarət, habelə buraxılış rejimi gücləndirilir, bağlamaların, sovqatların və banderolların qəbul edilməsi dayandırılır, həbs yerinin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə digər tədbirlər həyata keçirilir.

47.3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükə yarandıqda, həbs yerinin rəisi müstəqil olaraq bu Qanunun 47.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tədbirləri tətbiq edə bilər. Bu halda o, tabeliyində olduğu müvafiq icra hakimiyyəti orqanına bu barədə dərhal məlumat verir.

47.4. Həbs yerində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiq edilməsi barədə prokurorluq orqanlarına yazılı məlumat verilir.

47.5. Həbs yerində xüsusi saxlanılma şəraiti onun tətbiq edilməsi barədə qərarı qəbul etmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən ləğv edilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərinin işçilərinin, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və digər şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan kütləvi iğtişaş, təbii fəlakətlər və digər fəvqəladə hadisələr baş verdiyi zaman risklərin idarə edilməsi, habelə həbs yerlərinin işçilərinin və orada saxlanılan şəxslərin həyat və sağlamlığının qorunması ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və həbs yerlərində olan digər şəxslərin (inzibati heyət və digər işçilər daxil olmaqla) həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan kütləvi iğtişaşlar, habelə təbii fəlakət və digər fəvqəladə hadisə baş verdiyi hallarda xüsusi şərait tətbiq edilməklə, həbs yerlərində olan şəxslərin həyat və sağlamlığının qorunmasını, onların həbs yerlərində təhlükəsizliyini və daxili nizam-intizamını təmin etməkdir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

Maddədə qeyd edilən hallarda həbs yerində çalışan və orada saxlanılan şəxslər üçün 30 gün müddətinədək xüsusi saxlanılma şəraiti müəyyən edilir. Lakin ABŞ, Yaponiya, Kanada kimi dövlətlərdə böhran və fəvqəladə hallar zamanı həbs yerlərində saxlanılma müddəti bir neçə faktordan asılı olaraq dəyişə bilər. Həmin ölkələrin qa-

nunvericiliyində xüsusi saxlanılma şəraitinin müəyyən edildiyi konkret gün sayı yoxdur. Əvəzində, fəvqəladə hallar zamanı həbsdə saxlanılan şəxslərin idarə olunması ilə bağlı qərarlar, bir qayda olaraq, dövlət rəsmiləri və müvafiq orqanlar tərəfindən hər bir hal üzrə qəbul edilir. Nəzərə alınan amillərə böhranın xarakteri və şiddəti, ictimai təhlükəsizlik problemləri, mövcud resurslar və hüquqi mülahizələr daxil ola bilər. Məqsəd fəvqəladə vəziyyətə effektiv reaksiya verərkən həm həbsdə saxlanılan şəxslərin, həm də ümumi əhalinin təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Bəzi dövlətlərdə (məsələn, İndoneziyada) təbii fəlakət və ya fəvqəladə hallar zamanı həbs yerlərində saxlanılan şəxslər azadlığa buraxılırlar¹. Bundan başqa, Peruda böhran vəziyyətində həbs yerlərində “özünü idarəetmə” mexanizmi mövcuddur. Belə ki, Peruda fəvqəladə vəziyyət baş verdiyi zaman xüsusi tədbirlərin tətbiq edilə bilməsi üçün briqadalar (tərkibi həbsdə saxlanılan şəxslərdən ibarət olan) təşkil olunur. Qadınlar və yaşlı insanlar saxlanılan yerlərdə təxliyə zamanı onlara kömək etmək üçün hər zaman bir nəfər olur².

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiqi dairəsinə aşağıda qeyd edilən münasibətləri aid etmək olar:

– xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiq edilməsinə dair münasibətlər: Belə ki, xüsusi saxlanılma şəraitinə əsas verən kütləvi iğtişaşlar, habelə təbii fəlakət və ya digər fəvqəladə hadisələr zamanı həbs yerinin işçiləri, eyni zamanda tutulmuş və həbs edilmiş şəxslərin məhz həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə hesab edilən zaman tətbiq edilir;

– tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair münasibətlər: şərh olunan Qanun yalnız xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi zamanı tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin iştirakı ilə aparılan tədbirlərin məhdudlaşdırılmasına və ya dayandırılmasına icazə verir;

– həbs yerinin rəisinin xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi ilə bağlı səlahiyyətlərinə dair münasibətlər: belə ki, həbs yerinin rəisi məhz tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və ya digər şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükə yarandığı zaman müstəqil olaraq şərh olunan maddənin 47.2-ci hissəsində nəzərdə tutulmuş tədbirləri tətbiq edə bilər;

– xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi və ləğvi ilə əlaqəli görülməli tədbirlərə aid münasibətlər: həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraiti tətbiq edildiyi zaman tabeliyində olduğu aidiyyəti icra hakimiyyəti orqanı və prokurorluq orqanlarına yazılı məlumat verilməlidir. Eyni zamanda, həmin şəraitin ləğvi onun tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Normanın tətbiq edildiyi subyektlər dairəsinə həbs yerinin işçiləri (inzibati heyət), tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər və digər şəxslər (tibbi personal, mətbəx personalı, ziyarətçilər) daxildir.

¹https://www.europris.org/wp-content/uploads/2022/01/PRI_Natural_hazards_and_prisons_WEB-1.pdf, pp 7-8

² PRI, Natural hazards and prisons, pdf. December 2021, pp. 23

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

47-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs yerinin işçiləri – bax: şərh olunan Qanunun 10-cu maddəsi və onun şərhı;

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1-ci maddəsi və onun şərhı;

Həyat və sağlamlıq üçün təhlükə – fərdlərin həyatı və rifahı üçün əhəmiyyətli risk yaranan vəziyyət və ya şərtləri nəzərdə tutur. Bu, sağlamlığa hər hansısa bir formada xəsarət yetirən və ya ölümə səbəb ola biləcək təhlükələri ehtiva edir;

Kütləvi iğtişas – dincliyin, sakitliyin, təhlükəsizliyin kortəbii surətdə toplanmış insanlar qrupu tərəfindən elə bir formada pozulmasıdır ki, onun nəticəsində hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti iflic vəziyyətinə salınır və dincliyin bərpası üçün fəvqəladə tədbirlər tətbiq edilir¹;

Təbii fəlakət – fırtına, daşqın, quraqlıq, yanğın və s. kimi ətraf mühit amillərinin yaratdığı ekstremal, gözlənilməz və qarşısını alınmaz hadisə²;

Fəvqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların sağlamlığına və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyət³;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – ƏN, DTX (tabeliyində olan istintaq təcridxanaları), DİN, İN yanında Dövlət Vergi Xidməti, DTX, DSX (tabeliyində fəaliyyət göstərən müvəqqəti saxlama yerləri) və ya MN (tabeliyində olan hauptvaxtlar);

Tədbirlər dayandırılır – fəaliyyətlər və ya imtiyazların həyata keçirilməsi müəyyən müddətə qadağan edilir. Şərh olunan maddənin kontekstində: həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi zamanı bağlamaların, sovqatların və banderolların qəbul edilməsinə icazə verilmir;

Tədbirlər məhdudlaşdırılır – fəaliyyətlər və ya imtiyazlar tamamilə ləğv edilmir, lakin onların icrasına müəyyən müddətdə hədd qoyulur⁴. Şərh olunan maddənin kontekstində: həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi zamanı görüşlərin keçirilməməsi;

Digər tədbirlər – həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi zamanı saxlanılma yerində təhlükəsizliyin və səmərəli fəaliyyətin təmin edilməsi üçün zəruri olan hər hansı əlavə vasitələrin tətbiqi. Şərh olunan maddənin kontekstində: həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi zamanı həbsdə saxlanılan şəxsləri idarə etmək və onlara nəzarət etmək üçün əlavə inzibati heyətin və ya ixtisaslaşmış personalın yerləşdirilməsi;

¹ Bax: AR CM-in kommentariyası. Bakı – 2014, s. 654

² Natural Disasters, <https://www.planetaryhealthalliance.org/natural-disasters>

³ Fəvqəladə halların təsnifatı, s.1 //

https://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/mulki_umumi.pdf

⁴ Obastan. <https://sozluk.obastan.com/m%C9%99hdudla%C5%9Fd%C4%B1rmaq>

Mühafizə – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təhlükəsizliyini, hüquqlarını və rifahını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi və prosessual təminatlar;

Nəzarət – həbs yerlərində aidiyyəti şəxs (həbs yerinin rəisi) tərəfindən qanunamüvafiq səlahiyyət və ya gücün ifadə edilməsi;

Real təhlükə – zərər, itki və ya digər mənfi nəticələrə səbəb ola biləcək risk faktoru¹.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Şərh olunan maddənin mahiyyəti üzrə şərh həbs yerinin işçilərinin, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin və digər şəxslərin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan təbii fəlakət, kütləvi iğtişaşlar və ya digər fəvqəladə hadisələr baş verdiyi zaman təhlükəsizlik ehtiyacı ilə insan hüquqlarının müdafiəsi imperativinin balanslaşdırılmasını, hər hansı xüsusi tədbirlərin əsaslandırılmış, müvəqqəti və məsuliyyətli şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Belə ki, həbs yerlərində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi müəssisə daxilində asayişin və təhlükəsizliyin qorunması ilə yanaşı, həbs yerlərində olan bütün şəxslərin həyat və sağlamlığının qorunmasına yönəlib. Bu tədbirlər müəyyən edilmiş prosedurlara uyğun olaraq, həbs yerlərinin işçiləri, habelə həbsdə olan şəxslərlə rəftarı tənzimləyən hüquqi və etik standartlar nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Maddənin şərh tətbiq edilən xüsusi saxlanılma şəraitinin müvəqqəti olması üçün nəzərdə tutulduğunu vurğulamalıdır. Belə ki, fəvqəladə hadisə və ya kütləvi iğtişaşlar başa çatdıqdan sonra tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin saxlanılma şəraiti və məhdudlaşdırılan hüquqlarının əvvəlki vəziyyətinə qaytarılmalı olduğu təmin edilməlidir. Eyni zamanda, fəvqəladə hallar və ya iğtişaşlar zamanı xüsusi şəraitin tətbiqinin əsas məqsədini nəzərə almalıdır. Xüsusi saxlanılma şəraitin tətbiqinin məqsədi təhlükəsizlik problemlərini həll etmək, artan riskləri idarə etmək və asayiş qorumaqdan ibarətdir.

Hətta fəvqəladə hallarda və ya kütləvi iğtişaşlar baş verdiyi hallarda belə, beynəlxalq insan hüquqları standartlarına riayət edilməlidir. Bu, xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiqi zamanı işgəncədən və ya qeyri-insani rəftardan qorunma, habelə insanın fundamental hüquqlarının pozulmamasının təminatıdır.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

APQ-nin 53.5-ci maddəsi yalnız xüsusi hallarda həbs yerlərində yüksək təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsinə icazə verir. Belə tədbirlər hər bir ölkənin müstəqil qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən edilmiş müddətdə tətbiq edilir. Tətbiq edilmiş müddətin uzadılması ilə bağlı səlahiyyətli orqan tərəfindən yenidən müvafiq qərar qəbul edilə bilər². APQ-nin 69.1-ci maddəsi isə ancaq fəvqəladə hallarda həbs yerlərinin inzibati heyətinə silah gəzdirmək hüququ verir³.

¹ Collins dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/real-danger>

² European Prison Rules, pp. 24 <https://rm.coe.int/european-prison-rules-eng-2006/16806ab9ae>

³ Yenə orada, s. 28

“APQ-yə dair Təlimat”da dövlətlərə yoluxucu xəstəliklərin və fəvqəladə hadisələrin qarşısını operativ surətdə ala bilmələri üçün həbs yerlərinin tabe olduğu qurumların digər aidiyyəti müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmələri tövsiyə olunur. Belə ki, Covid-19 pandemiyası müddətində Portuqaliya dövlətinin Səhiyyə Nazirliyi ilə Ədliyyə Nazirliyinin birgə əməkdaşlığı bu virusla mübarizədə müsbət töhfə vermişdir¹. Həbs yerləri təbii fəlakət və ya fəvqəladə hadisələr zamanı baş vermə ehtimalı olan riskləri minimuma endirmək üçün güclü kadr potensialına, ehtiyat maliyyə vəsaitlərinə, güclü idarəetmə və çevik işçi qüvvəsinə sahib olmalıdır.

Beynəlxalq Cəza İslahatları (BCİ) hakimiyyət nümayəndələri üçün həbs yerlərində olan şəxslərin təbii fəlakətlər zamanı hüquqlarının qorunması, pozulmuş hüquqların bərpası və onların gələcəkdə pozulmasının qarşısının alınması qaydalarını müəyyən edən Təlimat hazırlamışdır. BCİ həmçinin həbs yerlərində olan insanların təbii fəlakətlərin mənfi təsirlərindən ən çox əziyyət çəkənlər arasında olduqlarını vurğulamaqla, onların qarşılaşa biləcəkləri təbii fəlakətlərin təsirinin azaldılması, həmçinin risklərin qiymətləndirilməsi və qarşısının alınması üçün praktiki həllər təklif edir².

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Rec(2012) 5 sayılı “Həbsxana işçilərinin Avropa Etika Kodeksi haqqında” Təvsiyəsinə Əlavədə (CM/Rec (2012)5)³ həbs yerlərinin işçilərinin əsas vəzifələrindən biri kimi “həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin təhlükəsizliyini” müvafiq beynəlxalq standartlara, xüsusən də APQ-yə uyğun şəraitdə təmin etmək olduğu qeyd edilmişdir. Bundan başqa, həmin Əlavədə qeyd edilmişdir ki, həbs yerinin əməkdaşları heç bir şəraitdə, o cümlədən rəhbərin əmri də daxil olmaqla həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə hər hansı işgəncə və ya digər qeyri-insani, habelə ləyaqəti alçaldan rəftar (cəza) tətbiq etməməlidir.

İHAM 24 iyul 2007-ci il tarixli, 36672/97 nömrəli “Kurnaz və digərləri Türkiyəyə qarşı” iş üzrə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulması barədə Qərar⁴ qəbul etmişdir. Belə ki, şikayətçi Kurnaz və digərləri həbs yerində baş vermiş iğtişaş zamanı oranın əməkdaşları tərəfindən qeyri-insani rəftara məruz qalmış və müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almışdılar.

¹ Guidance document on the European Prison Rules, Penal Reform International and the Council of Europe 2023, pp.57, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/05/EPR-Guidance-Doc.pdf> 7

² Prisons, Immigration Detention Centers and Natural Disasters. An Eighth Amendment Right to Risk Reduction, pp. 3-4, <https://s3.amazonaws.com/static.nicic.gov/Library/020293.pdf>

³ Council of Europe Board of Directors Rec(2012) No. 5 "On a European Code of Ethics for Prison Workers" Annex to Recommendations (CM/Rec (2012)5)

⁴ Kurnaz and others v Turkey, Application № 36672/97, 24 July 2007, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-81829%22%5D%7D>

Maddə 48. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsinin əsasları və qaydası

48.1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə uyğun olaraq, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsi barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qəbul etdiyi qərar həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən dərhal icra edilir.

48.2. Aşağıdakı hallarda həbs yerinin rəisi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan müvafiq protokol tərtib etməklə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal azad edir:

48.2.1. həbs qətimkan tədbirinin məhkəmə qərarında müəyyən edilmiş müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda;

48.2.2. tutma və ya həbsdə saxlamanın Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulan son müddəti başa çatdıqda və həbsdə saxlamanın son müddəti Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmadıqda;

48.2.2-1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmış həbsdə saxlanılma müddəti başa çatdıqda;

48.2.3. cinayət prosesini həyata keçirən orqandan şəxsin həbsdən azad edilməsi üçün məhkəmənin təyin etdiyi girovun verilməsi barədə məlumat daxil olduqda.

48.3. Həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış həbs yerinin rəisi bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verir.

48.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinin tarixi və vaxtı qeyd edilir.

48.5. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad edildikdə onun anbara təhvil verdiyi əşyalar və pul vəsaitləri qaytarılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əmlakın ona qaytarıldığını imzası ilə təsdiq edir.

48.6. Həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin bu Qanunun 48.1-ci və 48.2-ci maddələrində göstərilən hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal azad etməməsi qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə səbəb olur.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini cinayət prosesini həyata keçirən orqanların qərarı və həbs yerinin müdiriyyətinin müvafiq protokolu əsasında tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərindən azad edilmənin əsasları və qaydası ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerindən azad edilməsinin əsasları və qaydasının müəyyən edilməsi, şərh olunan 48.1-ci və 48.2-ci

maddələrdə göstərilən hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin dərhal azad edilməsi, onların azadlıq hüquqlarının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” 15 iyul 1995-ci il tarixli Rusiya Federasiyası Qanununun¹ 49-cu maddəsində həbs yerlərində saxlanılan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin azad edilməsinin əsasları, 50-ci maddəsində isə həbs yerlərində saxlanılan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin azad edilməsinin qaydaları öz əksini tapmışdır.

“Şəxslərin həbs yerlərində saxlanmasının şərtləri və qaydaları haqqında” 16 iyul 2003-cü il tarixli Belarus Respublikası Qanununun² 21-ci maddəsində həbs yerində saxlanılan şəxslərin azad edilməsinin qaydaları nəzərdə tutulmuşdur.

Belarus Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin müddəaları şərh olunan maddənin müddəaları ilə mahiyyət etibarilə oxşardır.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan normanın tətbiq dairəsinə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerindən azad edilməsi, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsi ilə əlaqədar həbs yerinin müdiriyyətinin gördüyü tədbirlərlə bağlı yaranmış münasibətlər daxildir. Şərh edilən norma cinayət prosesini həyata keçirən orqanın tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həbsdən azad olunması barədə məlumat həbs yerinə daxil olduqda və ya şərh olunan 48.2-ci maddədə nəzərdə tutulan əsaslar mövcud olduqda tətbiq olunacaqdır.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

48-ci maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Tutulmuş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.1-ci maddəsi və onun şərh;

Həbs edilmiş şəxslər – bax: şərh olunan Qanunun 1.0.2-ci maddəsi və onun şərh;

¹ Федеральный закон России от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" // <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Республики Беларусь от 16 июня 2003 года № 215-3 О порядке и условиях содержания лиц под стражей // <https://protivpytok.org/zakon/rb/zakon-respubliki-belarus-o-poryadke-i-usloviyax-soderzhaniya-lic-pod-strazhej>

Cinayət prosesi – cinayət təqibi üzrə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin və qəbul olunan prosessual qərarların məcmusu¹;

Tutma – CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanması.

Bax: AR CPM-in 7.0.39, 147.1.1, 147.1.2 və 147.1.3-cü maddələri²;

Həbsdə saxlama – AR CPM-lə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını qətimkan tədbiri qismində müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbs yerlərində saxlanması³. Bax: AR CPM-in 7.0.40-cı maddəsi;

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar – icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr⁴;

Həbs yerinin müdiriyyəti – bax: şərh olunan Qanunun 10.2-ci maddəsi və onun şərh;

Müvafiq protokol – şərh olunan Qanunun 48.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda həbs yerinin rəisinin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin dərhal azad edilməsi üçün tərtib etdiyi prosessual sənəddir.

Məhkəmənin təyin etdiyi girov – girov qismində qətimkan tədbiri böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır, habelə ictimai təhlükəliliyi yalnız maddi ziyanla bağlı olan və ya ehtiyatsızlıq üzündən ağır cinayətlər törətməkdə ittiham olunan şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın sərəncamında qalmasını təmin etmək məqsədilə məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş pul məbləğini (sənədli qiymətli kağız) və ya digər qiymətli əşyaları dövlət bankında məhkəmənin depozitinə qoymaqdan ibarətdir⁵.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsinin əsasları prosessual əsaslardan və qanunda nəzərdə tutulmuş hüquqi əsaslardan ibarətdir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsinin prosessual əsaslarına şərh olunan Qanunun 48.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı və 48.2-ci maddəyə əsasən, həbs yerinin müdiriyyətinin tərtib etdiyi müvafiq protokol aiddir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsi haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarına aşağıdakılar daxildir:

1. Tutulmuş şəxs müvafiq olaraq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən aşağıdakı hallarda azad edilir:

¹ CPM-in 7.0.3-cü maddəsi

² CPM-in 7.0.39, 147.1.1, 147.1.2 və 147.1.3-cü maddələri

³ CPM-in 7.0.40-cı maddəsi

⁴ CPM-in 7.0.5-ci maddəsi

⁵ CPM-in 164.1-ci maddəsi

– şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi barədə şübhələr təsdiq edilmədikdə;

– şəxsi gələcəkdə həbsdə saxlamaq üçün zərurət olmadıqda.

2. Şəxs məhkəmənin qərarına əsasən aşağıdakı hallarda həbsdən azad edilməlidir:

– təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlinə görə ittiham təsdiq edilmədikdə və ya məhkəmədə cinayət işi üzrə icraata xitam verildikdə;

– məhkəmə tərəfindən təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbiri dəyişdirildikdə və ya ləğv edildikdə, habelə məhkuma təyin edilmiş cəza azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmadıqda;

– şəxsin həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığı müəyyən edildikdə.

3. Təqsirləndirilən şəxs müstəntiqin və ya prokurorun cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi barədə qərarına əsasən də həbsdən azad edilir.

Tutulmuş və həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinə dair cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi (cinayət təqibini istisna edən hallar) haqqında qərarına əsas verən hallar aşağıdakılardır:

– cinayət hadisəsi olmadıqda (bəraətverici əsaslarla);

– əməldə cinayət tərkibi olmadıqda (bəraətverici əsaslarla);

– cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçdikdə (cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin dayandırılması halları istisna edilməklə);

– cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin baş verdiyi anda onu törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmadıqda (həmin şəxsə qarşı tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi zəruri olan hallar istisna edilməklə);

– şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətdikdən sonra öldükdə (ölən şəxsə bəraət verilməsi zəruri olduğu hallar istisna edilməklə);

– şəxs barəsində eyni ittiham üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü və ya digər məhkəmənin cinayət təqibini qeyri-mümkün edən ləğv edilməmiş qərarı olduqda;

– şəxs barəsində eyni ittiham üzrə təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi və ya ona xitam verilməsi haqqında ləğv edilməmiş qərarı olduqda;

– zərər çəkmiş şəxsin şikayəti olmadıqda (cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə, habelə cinayət təqibinin başlanmasına prokurorun təşəbbüsü olmadığı halda cinayət təqibi ictimai-xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə);

– zərər çəkmiş şəxslə təqsirləndirilən şəxs barışıqda (cinayət təqibi yalnız xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə);

– şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaqsız vəziyyətdə törətdikdə (bu şəxslərə qarşı tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi halları istisna olunmaqla);

– cinayət qanunu müddəalarının qüvvəsinə görə şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün əsaslar olduqda;

– amnistiya aktına əsasən şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilməli olduqda.

Hər hansı şəxs barəsində başlanılmış cinayət təqibinə həmçinin onun cinayət törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda və ya təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə xitam verilir (bəraətverici əsaslarla).

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin dərhal azad edilməsi haqqında həbs yerinin müdiriyyətinin müvafiq protokolu aşağıdakı hüquqi əsaslar olduğu hallarda tərtib edilir:

– həbs qətimkan tədbirinin məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda;

– tutulmanın və ya həbsdə saxlanılmanın CPM-də nəzərdə tutulmuş son müddəti başa çatdıqda və həbsdə saxlamanın son müddəti CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmadıqda;

– CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmış həbsdə saxlanılma müddəti başa çatdıqda;

– cinayət prosesini həyata keçirən orqandan şəxsin həbsdən azad edilməsi üçün məhkəmənin təyin etdiyi girovun verilməsi barədə məlumat daxil olduqda.

Əslində, məhkəmə təqsirləndirilən şəxs barəsində müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirini girovla əvəz edərkən, girovun müəyyən edilmiş məbləği dövlət bankında məhkəmənin depozitinə köçürüldükdən sonra, cinayət prosesini həyata keçirən orqan girovun qoyulduğunu təsdiq edən sübutu əldə etdikdə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarından sonra təqsirləndirilən şəxsin dərhal həbsdən azad edilməsi barədə həbs yerinin rəisinə məlumat verir.

Tutulmuş şəxsin azad edilməsinin əsasları AR CPM-in 153.3-cü maddəsi ilə aşağıdakı hallar üzrə müəyyən edilir:

– şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi barədə şübhələrin təsdiq olunmaması;

– şəxsi gələcəkdə həbsdə saxlamanın zəruri sayılmaması;

– hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün tutulma anından 7 (yeddi) gün, digər hallarda isə tutulma anından 48 saat müddətində (CPM-in 148.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallarda tutulmanın uzadıldığı müddətdə) tutulmuş şəxsi həbs etmək üçün məhkəmə tərəfindən qərar verilməməsi.

Həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinin AR CPM-in 162-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş əsasları aşağıdakı şəkildə xülasə oluna bilər:

1) Şəxsin məhkəmə qərarına əsasən həbsdən azad edilməli olduğu hallar;

– təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlinə görə ittihamın təsdiq edilməməsi və ya məhkəmədə cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi;

– məhkəmə tərəfindən təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, habelə məhkuma təyin edilmiş cəzanın azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmaması;

– şəxsin həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığına müəyyən edilməsi.

2) müstəntiq və ya prokurorun cinayət işi üzrə icraata xitam verilmə barədə qərar çıxarması.

3) həbs olunmuş şəxsin həbs yeri müdiriyyətinin protokoluna əsasən azad edilməli olduğu hallar:

– məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatması və bu müddətin uzadılmaması;

– CPM-in 159.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlanmanın son müddətinin başa çatması və həmin müddətin 159.8-159.10-cu maddələrlə nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmaması;

– CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmış həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatması;

– şəxsin həbsdən azad edilməsi üçün məhkəmənin təyin etdiyi girovun verilməsi barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqandan məlumatın daxil olması.

Bu norma AR CPM-in 164-cü maddəsində də müəyyən edilmiş və bu maddədə təsbit edilmiş girov əsasən qətimkan tədbirinin növü kimi tutulmuş və həbs edilmiş şəxsin azad edilməsini nəzərdə tutur.

CPM-in 164.1-ci maddəsinə əsasən, qətimkan tədbirinin növü kimi girov böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır, habelə ictimai təhlükəliliyi yalnız maddi ziyanla bağlı olan və ya ehtiyatsızlıq üzündən ağır cinayətləri törətməkdə ittiham olunan şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın sərəncamında qalmasını təmin etmək məqsədilə məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş pul məbləğini (sənədli qiymətli kağız) və ya digər qiymətli əşyaları dövlət bankında məhkəmənin depozitinə qoymaqdan ibarət olması başa düşülür. Bundan başqa, məhkəmənin qərarı ilə girov qismində daşınmaz əmlak da qəbul edilə bilər.

Girov qətimkan tədbiri məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya uzadılması məsələsinə baxılarkən müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında seçilə bilər. Girov qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə, həmçinin müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin əvəz edilməsi kimi baxıla bilər. Məhkəmə girov qətimkan tədbirinin seçilməsini mümkün hesab etdikdə, girovun məbləğini müəyyən edir.

Girovun qoyulması həm təqsirləndirilən şəxsin əmlakı və vəsaiti, həm də onun yaxın qohumlarının və ya digər fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı və vəsaiti hesabına həyata keçirilə bilər. Girovun dəyərini sübut etmə vəzifəsi girov qoyanın üzərinə düşür.

Məhkəmə təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirini girovla əvəz etdikdə, girovun müəyyən edilmiş məbləği dövlət bankında məhkəmənin depozitinə

köçürülməyəndək təqsirləndirilən şəxs həbsdə saxlanılır. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan girovun qoyulduğunu təsdiq edən sübut əldə etdikdə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarından sonra təqsirləndirilən şəxsin dərhal həbsdən azad edilməsi barədə həbs yerinin rəisinə məlumat verir.

“Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 9 iyul 2010-cu il tarixli Qərarında¹ deyilir ki, CPM-in 157.5-ci maddəsi həmin Məcəllənin 154.4, 156.2 və 163.2-ci maddələrinin tələblərinə riayət olunmaqla tətbiq edilməlidir. Məhkəmə həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən müdafiə tərəfinin vəsəti olduğu və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır.

Şərh olunan maddədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsinin qaydası aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsi barəsində cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olduqda;

- həbs qətimkan tədbirinin məhkəmə qərarında müəyyən edilmiş müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda;

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsi barəsində cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan şərh olunan Qanunun 48.2.2-ci və 48.2.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə həbs yerinin rəisinin müvafiq protokolu olduqda;

- cinayət prosesini həyata keçirən orqan girovun qoyulduğunu təsdiq edən sübut əldə etdikdə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarından sonra təqsirləndirilən şəxsin dərhal həbsdən azad edilməsi barədə həbs yerinin rəisinə məlumat verildikdə;

- həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış həbs yerinin rəisi tərəfindən bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verildikdə;

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinin tarixi və vaxtı qeyd edildikdə;

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad edildikdə onun anbara təhvil verdiyi əşyaların və pul vəsaitlərinin qaytarılması və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əmlakının ona qaytarıldığını imzası ilə təsdiq etdikdə.

Şərh olunan Qanunun 48.1-ci maddəsinə əsasən, CPM-ə uyğun olaraq, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsi barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qəbul etdiyi qərarın həbs yerinin müdiriyyəti (rəisi), yəni istintaq təcridxanasının, müvəqqəti saxlama yerinin, və hauptvaxtın müdiriyyətləri tərəfindən dərhal icra edilməsi müəyyən edilmişdir.

Şərh olunan Qanunun 48.1-ci maddəsinin norma mətnində imperativ olaraq ifadə olunan “həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən dərhal icra edilir” sözləri tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin əlavə olaraq azadlığının qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılmasına yol verilməməsinə əsaslanır.

Belə bir tələb əlavə olaraq bu Qanunun 48.2-ci maddəsinin 48.2.1-48.2.3-cü bəndlərində və CPM-in 161.1.18-ci maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddənin

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi. <https://e-qanun.az/framework/20527>

tələbinin yerinə yetirilməməsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 5-ci maddəsinin (azadlıq və toxunulmazlıq hüququ) təsir dairəsinə düşə bilər.

Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın¹ (2 nömrəli əlavə) 13.1-ci və 13.2-ci maddələrinə əsasən, cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən AR CPM-ə uyğun olaraq, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsi üçün qəbul edilmiş qərar MSY-nin rəisi, yaxud növbətçi tərəfindən dərhal icra edilir və saxlanılan şəxs azad edilməzdən əvvəl MSY-nin rəisi, yaxud növbətçi azad edilmə haqqında qərarı (hökümü) həmin şəxsin MSY-yə salınması haqqındakı sənədlərlə tutulubdur, azad edilənin şəxsiyyətini dəqiqləşdirir və onu azad olunması barədə çıxarılmış qərarla yazılı surətdə tanış edir. Həmin vaxt tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs MSY-də saxlanılan zaman hüquqlarının təmin olunmasını, ona qarşı qanunazidd hərəkətlərə yol verilib-verilməməsini yazılı surətdə göstərməlidir. Həmin sənədlər azad olunan şəxsin şəxsi işinə əlavə olunur.

Belə bir tələb CPM-in 153.2.12-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddədə bu Məcəllənin 153.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxsin dərhal azad edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Həmçinin, “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın² (2 nömrəli əlavə) 13.3-cü maddəsinə görə, MSY-nin rəisi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan müvafiq protokol tərtib edir və bu barədə hakimə (məhkəməyə), prokurora, müstəntiqə, yaxud təhqiqatçıya məlumat verməklə aşağıdakı hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi azad edir (17 və 18 nömrəli əlavələr):

- həbs qətimkan tədbirinin məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda;

- tutulmanın və ya həbsdə saxlanılmanın CPM-də nəzərdə tutulmuş son müddəti başa çatdıqda və həbsdə saxlanmanın son müddəti CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmadıqda;

- CPM-in 159.8-159.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada uzadılmış həbsdə saxlanılma müddəti başa çatdıqda;

- cinayət prosesini həyata keçirən orqandan şəxsin həbsdən azad edilməsi üçün məhkəmənin təyin etdiyi girovun verilməsi barədə məlumat daxil olduqda.

MSY müdiriyyəti (rəisi) “Bildiriş”i protokol və ya qərar qəbul etməzdən əvvəl cinayət prosesini həyata keçirən orqana tutulmuş şəxsin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq həbs yerində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin saxlanılması müddətinin başa çatmasına 3 saat qalmış təqdim etməlidir. Təqdim etdiyi “Bildiriş” barəsində cinayət prosesini həyata keçirən orqandan cavab almadıqda, həbs yerinin müdiriyyətinin (rəisinin) həm vəzifəsi, həm də hüququdur ki, həbs yerində saxlanılan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin dərhal azad edilməsi barədə protokol tərtib etməklə və ya qərar qəbul etməklə onları həbs yerlərindən azad etsin.

Şərh olunan Qanunun 48.3-cü maddəsinə əsasən, həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış həbs yerinin rəisi bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verir.

¹ Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı // <https://e-qanun.az/framework/33805>

² Yəni orada

Bu norma CPM-in 161-ci maddəsində də təsbit edilmiş və istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin vəzifələrində nəzərdə tutulmuşdur.

CPM-in 161.1.16-cı maddəsinə əsasən, istintaq təcridxanasının rəisi həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora bu barədə məlumat verir

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın (2 nömrəli əlavə) 13.4-cü maddəsinə əsasən, həbs edilmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasına 7 gün qalmış MSY-nin rəisi bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verir.

Şərh olunan Qanunun 48.3-cü maddəsinin bu tələbi “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 21.4-cü maddəsinin və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 1.5-ci maddəsinin göstərişlərinə əsaslanır.

Həmin maddələrin norma mətnlərində deyilir ki, istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib-aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilir. Həbs edilmiş şəxsin vəsatəti əsasında həmin müddətin məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzadılmasına yol verilir.

Bu normanın mənası ondan ibarətdir ki, həbs yerinin rəisi (müdiriyyəti) həbs edilmiş şəxsin məhkəmə qərarında nəzərdə tutulmuş həbs müddətinin başa çatması barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana (məsələn, müstəntiqə və ya prokurora) məlumat verməyə borcludur və bu hərəkətləri etmək onun vəzifəsidir və həbs müddətinin faktiki bitməsinə 7 gün qalmış məlumat (bildiriş) verməlidir.

Həbs yerinin rəisinin (müdiriyyətinin) belə məlumatı (bildirişi) verməkdə əsas məqsədi cinayət təqibi orqanına həbsdə saxlanılan şəxslə (təqsirləndirilənlə) bağlı lazımı tədbirlər görmək imkanı yaratmaqdır.

Həmçinin, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə həbs yerlərində saxlanılma müddətlərinə nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında “Həbs yerlərində saxlanılma müddətləri haqqında vahid elektron informasiya bazasının” yaradılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar və həbs yerlərinin işinin səmərəliliyi üçün faydalı ola bilər.

Şərh olunan Qanunun 48.4-cü maddəsində tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinin tarixi və vaxtının qeyd edilməsi nəzərdə tutulur.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 13.5-ci maddəsində də tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinin tarixi və vaxtı müvafiq kitabda qeyd olunmaqla 2 nömrəli əlavə kimi müəyyən edilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azadlığa buraxılma tarixi və vaxtının qeyd edilməsində məqsəd həbs yerindən azad edilmənin şəffaflığını, insan hüquqlarının müdafiəsini, cinayət-prosessual fəaliyyəti həyata keçirən orqanların və həbs yerinin rəhbərinin fəaliyyətinə nəzarəti, habelə həbsdən azad edilmiş şəxslərin statistikasının

aparılmasını, o cümlədən azadlığa buraxılmalı olan şəxslərin əsassız olaraq həbs yerində saxlanılmasının qarşısının alınmasını təmin etməkdir.

Bu Qanunun 48.5-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad edildikdə onun anbara təhvil verdiyi əşyalar və pul vəsaitləri qaytarılır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əmlakın ona qaytarıldığını imzası ilə təsdiq edir kimi müəyyən edilmişdir.

CPM-in 161-ci maddəsinə müvafiq olaraq istintaq təcridxanasının müdiriyyətinin vəzifəsidir ki, bu Məcəllənin 161.1.1.4-cü maddəsinə əsasən həbs edilmiş şəxsə məxsus olan və saxlanılmaq üçün anbara təhvil verilən əşyaların siyahısını aparsın.

“Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın 13.6-cı maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad edildikdə, onun anbara verdiyi əmlak qaytarılır. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs qaytarılan əmlakın alınmasını imzası ilə təsdiq edir (20 nömrəli əlavə).

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs azad edildikdə onun anbara təhvil verdiyi əşyaların və pul vəsaitlərinin qaytarılması və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin əmlakının ona qaytarıldığını imzası ilə təsdiq edilməsi haqqında qaydaların “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydalarında da təsbit edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İHAM “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” işdə hesab edir ki, ərizəçinin tutulduğu və ilkin saxlanıldığı hallar qanunsuzluqdan uzaq deyildir. Belə ki, CPM-in 148.4 və 153.3.4-cü maddələri ilə nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatdan sonrakı müddət üçün məhkəmə qərarı olmadan ərizəçinin saxlanılması daxili qanunvericiliyə ziddir və buna görə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” deyildir¹.

“Eldar Salayev Azərbaycana qarşı” işdə məhkəmə hesab etmişdir ki, məhkəmə qərarı olmadan ərizəçinin CPM-in 148-ci və 153-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatlıq müddətdən artıq müddət ərzində həbsdə saxlanılması daxili qanunvericiliyə ziddir və buna görə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanunsuz” olub və müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələbləri pozulub².

VI. Hüquq normalarının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər

1. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 7.0.39 və 7.0.40-cı maddələrində tutulma və həbsə aşağıdakı kimi anlayış verilir:

¹ “Farhad Aliyev v. Azerbaijan”, [37138/06](#), 9 November 2010

² “Salayev v. Azerbaijan”, [40900/05](#), 9 November 2010

“7.0.39. tutulma – bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır;

7.0.40. həbs – qətimkan tədbiri qismində bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbs yerlərində saxlanılmasıdır”.

CPM-in həmin və digər maddələrinin məzmunundan məlum olur ki, qanunverici tutulmanı həbsdə saxlama kimi dəyərləndirmir. Şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsinin adından başqa, heç bir maddəsində tutulma həbsdə saxlanılma kimi dəyərləndirilmir. Əksinə, şərh olunan 48.2.2-ci maddədə də “tutma” və “həbsdə saxlanılma” ayrı-ayrı anlayışlar kimi bir-birindən fərqləndirilir.

Belə olan halda, şərh olunan Qanunun 48-ci maddəsinin adının “Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdən azad edilməsinin əsasları və qaydası” adlandırılması düzgün hesab edilə bilməz.

2. CPM-in 148.1 və 148.2-ci maddələrinə əsasən, cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması onun cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandığı və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduğu hallarda həyata keçirilir.

Şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını aşağıdakı hallarda təbii edə bilər:

- şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;

- zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə;

- şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda.

CPM-in 148.4-cü maddəsi isə yuxarıda qeyd olunan qaydada tutulmuş şəxslərin həbs yerlərində saxlanılmasının xüsusi qaydasını müəyyən edir. Belə ki, həmin Məcəllənin 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır.

Beləliklə, CPM-in 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri əsasında şəxsin tutulmasından sonra 24 saat keçənədək cinayət işinin başlanmasına dair qərar qəbul edilməzsə, tutulmuş şəxs həbs yerinin müdiriyyəti tərəfindən müvafiq protokol tərtib olunmaqla dərhal azad olunmalıdır. CPM-in 148.4-cü maddəsində həmin qaydanın müəyyən edilməsinə baxmayaraq, bu hal şərh olunan Qanunun 48.2-ci maddəsində öz əksini tapmamışdır.

3. CPM-in 148-152-ci maddələrinin təhlili ilə müəyyən edilir ki, qanunverici cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması (maddə 148.6), ittiham elan

etmək üçün şəxsin tutulması (maddə 150), qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin tutulması (maddə 151) hallarında tutulmanın müddətini 48 saat müəyyən etdiyi halda, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə şəxsin tutulması halında tutulma müddətinin məhkəmənin qərarı əsasında müəyyən edilməsini nəzərdə tutur (maddə 152). Ona görə də, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə tutulmuş şəxsin həbs yerindən azad edilməsi CPM-də tutulma üçün nəzərdə tutulan son müddətin başa çatması ilə əlaqələndirilə bilməz. Həbs yerinin müdiriyyəti bu cür hallarda məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilmiş müddəti əsas kimi qəbul edərək tutulmuş şəxsin azad edilməsini məhz məhkəmə qərarında müəyyən edilmiş müddətdə həyata keçirməlidir. CPM-in 152.4-cü maddəsinə əsasən, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə şəxsin tutulması məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddətdən artıq davam edə bilməz. Bu müddətdə tutulmuş şəxs məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə bu Məcəllənin 519.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada iş təxirə salınmadan baxmalı, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğv edilməsi və hökmlə təyin olunmuş cəzanın icra edilməsi və ya məhkumun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

4. Şərh olunan Qanunun 48.4-cü maddəsinə əsasən, “tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin azad edilməsinin tarixi və vaxtı qeyd edilir”. Qeyd edilən norma qeyri-müəyyənliyə malikdir. Belə ki, qeydin harada və kimin tərəfindən aparılması aydın deyil.

Maddə 49. Dövlət nəzarəti və ictimai nəzarət

49.1. Həbs yerlərinə idarədaxili nəzarət qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, idarədənə nəzarət isə məhkəmə və prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

49.2. Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) və Milli preventiv qrup üzvlərinin istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən həbs yerlərinə daxil olmaq, orada saxlanılan şəxslərlə, habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxsə təkbətək və ya zəruri saydığı halda mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək, saxlanılan və ya əvvəllər saxlanılmış şəxslərin həmin həbs yerlərində saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə tanış olmaq və surətlərini almaq, akt tərtib etmək, həyata keçirdikləri tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq, texniki vasitələrdən istifadə etməklə foto, audio və video qeydiyyatını aparmaq həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək, Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) isə həmçinin həbs yerlərinə müvafiq tövsiyələr vermək və həmin tövsiyələrə müəyyən edilmiş müddətdə cavablar almaq hüququ vardır.

49.3. Həbs yerlərinin fəaliyyətinə ictimai nəzarət qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normalarının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini həbs yerlərində tabeliyində həbs yerləri olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının idarədaxili, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) və preventiv qrup üzvlərinin idarədənə nəzarət, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və ictimaiyyətin ictimai nəzarəti həyata keçirməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində tabeliyində həbs yerləri olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının idarədaxili, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) və preventiv qrup üzvlərinin idarədənə nəzarət, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının və ictimaiyyətin ictimai nəzarəti həyata keçirməklə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasına, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, onların təcrid edilməsini təmin edən rejim şərtlərinin yerinə yetirilməsinə, təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə nail olmaq, mövcud nöqsanları aradan qaldırmaqla tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə münasibətdə qeyri-humanist, ədalətli və müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olmayan rəftara son qoyulmasına, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində saxlanılması məqsədlərinə nail olmaqdır.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun¹ 51-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərinə prokuror nəzarəti nəzərdə tutulsa da, məhkəmə nəzarəti və ictimai nəzarətin (insan hüquqları üzrə müvəkkil və preventiv qrup üzvləri) həyata keçirilməsi ilə bağlı müddəalar nəzərdə tutulmamışdır.

Belarus Respublikasında da həbs yerlərində saxlanılan şəxslər üzərində nəzarət eyni ilə Rusiya Federasiyasının yuxarıda adı çəkilən hüquqi aktında qeyd edildiyi kimi tənzimlənir.

Belə ki, “Şəxslərin həbs yerlərində saxlanmasının şərtləri və qaydaları haqqında” Belarus Respublikasının 16 iyul 2003-cü il tarixli Qanununun² 43-cü maddəsində həbs yerlərinə yalnız prokuror nəzarəti nəzərdə tutulmuşdur.

III. Maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsi

Şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan normaların tətbiq dairəsinə həbs yerlərində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tabeliyində həbs yerləri olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının idarədaxili nəzarətinin, habelə məhkəmə və prokurorluq orqanlarının idarəedənkənar dövlət nəzarətinin və ya insan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) və preventiv qrup üzvlərinin, yaxud vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının ictimai nəzarətinin həyata keçirildiyi zaman yaranan münasibətlər daxildir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərh

49-cu maddənin şərh

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Həbs yerləri – bax: şərh olunan Qanunun 4-cü maddəsi və onun şərh;

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı – şərh olunan maddənin kontekstində Ədliyyə Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti (tabeliyində olan istintaq təcridxanaları) və ya Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti (tabeliyində olan müvəqqəti saxlama yerləri) və ya Müdafiə Nazirliyi (tabeliyində olan hauptvaxtlar)³;

¹ Федеральный закон России от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" // <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Республики Беларусь от 16 июня 2003 года № 215-3 О порядке и условиях содержания лиц под стражей // <https://protivpytok.org/zakon/rb/zakon-respubliki-belarus-o-poryadke-i-usloviyax-soderzhaniya-lic-pod-strazhej>

³ “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 6 iyul 2012-ci il 667 №-li Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, <https://e-qanun.az/framework/23934>

Məhkəmə – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq ədalət mühakiməsini həyata keçirmək məqsədilə yaradılan, bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası qismində cinayət işlərinə və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara baxan məhkəmə¹;

Prokurorluq orqanları – məhkəmə hakimiyyəti sistemi də daxil olmaqla ərəzi və ixtisaslaşdırılmış prokurorluqların Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqan²;

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) – Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, bələdiyyələr, habelə dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə və ya bələdiyyəyə məxsus olan hüquqi şəxslər (o cümlədən, publik hüquqi şəxslər) və büdcə təşkilatları, onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi və Konstitusiya Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması üçün təsis edilmiş vəzifəni həyata keçirən şəxs³;

Milli preventiv qrupun üzvləri – yaşı 25-dən aşağı olmayan, ali təhsilli, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəyə və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan və İnsan hüquqları üzrə müvəkkili tərəfindən 3 il müddətinə vəzifəyə təyin olunan şəxslər⁴;

İctimai nəzarət – həbs yerlərində insan hüquqlarının müdafiəsinin, qanunçuluğun, obyektivliyin, şəffaflığın, qərəzsizliyin təmin edilməsi məqsədilə hüquq-müdafiə, hüquq maarifçiliyi, təhsil, səhiyyə sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının və onların birliklərinin, dini qurumların və onların birliklərinin nümayəndələrinin, habelə görkəmli alimlərin, mədəniyyət və digər ictimai xadimlərin və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının, habelə ictimaiyyətin geniş dairəsinin iştirakının həyata keçirilməsidir.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərh

Həbs yerlərində idarədaxili və ya idarədənəkar şəkildə həyata keçirilən dövlət nəzarəti tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs edildiyi yerlərdə dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinə aid nəzarətin, hüquqi tənzimləmənin və idarəetmənin həyata keçirilməsidir.

Dövlət nəzarətinin məqsədi həbs yerlərinin, habelə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin təhlükəsizliyinin, rifahının təmin edilməsini və onların hüquqlarının pozulmasına görə cavabdehlik daşıyan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

¹ CPM-in 7.0.9-cu maddəsi

² “Prokurorluq haqqında” 7 dekabr 1999-cu il tarixli 767-IQ № -li Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsi, <https://e-qanun.az/framework/5229>

³ “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” 28 dekabr 2001-ci il tarixli, 246-IKQ nömrəli Qanun. <https://e-qanun.az/framework/1407>

⁴ Yəni orada, 13-2.1-ci maddə

İdarədaxili nəzarət

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 6 iyul 2012-ci il tarixli 667 №-li Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2013-cü il tarixli 45 №-li Fərmanına əsasən və həmçinin, şərh olunan Qanunun tələblərinə görə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tabeliyində olan həbs yerlərində idarədaxili nəzarəti həyata keçirirlər:

– İstintaq təcridxanalarında idarədaxili nəzarət Ədliyyə Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən həyata keçirilir;

– Müvəqqəti saxlama yerlərində idarədaxili nəzarət Daxili İşlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti və Dövlət Sərhəd Xidməti tərəfindən həyata keçirilir;

– Hauptvaxtlarda idarədaxili nəzarət Müdafiə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Şərh olunan Qanunun 18.1-ci maddəsinə görə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara ünvanlıqları təkliflər, ərizələr və şikayətlərin təxirə salınmadan göndərilməsi, onlara baxılması və araşdırılması müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının idarədaxili nəzarəti altında həyata keçirilir.

İdarədənkanar prokuror nəzarəti

Prokuror nəzarəti qanunvericiliyə və hüquq qaydasına əməl olunmasına nəzarət sahəsində prokurorun hüquq və vəzifələrinin ifadə edilməsidir. Buraya dövlət orqanlarının akt və hərəkətlərinin qanuniliyinin yoxlanılması, habelə vətəndaşların hüquq və qanuni mənafelərinin müdafiəsi daxildir. Ümumiyyətlə, prokuror nəzarəti qanunçuluğun və hüquq qaydasının qorunmasına, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinə, hakimiyyət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət edilməsinə yönəlməmiş nəzarət formasıdır.

Konstitusiyanın 133-cü maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir.

“Prokurorluq haqqında” 7 dekabr 1999-cu il tarixli 767-IQ №-li Qanunun¹ 18-ci maddəsinə (təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət) və şərh olunan Qanunun 13.3-cü maddəsinə görə, həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş qaydada prokurorluq orqanları həyata keçirirlər.

“Prokurorluq haqqında” Qanunun 20-ci maddəsinə görə, prokurorluqda qanunla müəyyən edilmiş qaydada və səlahiyyətləri daxilində ərizə, şikayət və təkliflərə baxılır. Cinayət barədə ərizə, şikayət və məlumatlara təxirəsalınmadan baxılır.

Şərh olunan Qanunun 16.2-ci, 18.1-ci, 22.3-cü, 43.3-cü və 47.4-cü maddələrinə əsasən, həbs yerinin müdiriyyəti və işçiləri tərəfindən həbs yerlərində baş vermiş hallar

¹ “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli, 767-IQ №-li Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/5229>

haqqında prokurorluq orqanlarının yazılı məlumatlandırılmaları, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin müraciətləri prokurorluq orqanlarının həbs yerlərinə olan nəzarətinin həyata keçirilməsini və gücləndirilməsini zəruri edir.

Qeyd edilən müddəaları nəzərdə tutan maddələr aşağıdakılardır:

16.2-ci maddə – Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, həbs yerinin müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməli və müvafiq prokuroru məlumatlandırmalıdır;

18.1-ci maddə – Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora ünvanladıkları təkliflər, ərizələr və şikayətlər təxirə salınmadan göndərilir;

22.3-cü maddə – İşgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar ilə əlaqədar şikayətlər, habelə tibbi müayinə zamanı müəyyən edilən işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar nəticəsində törədildiyi güman edilən bədən xəsarətləri barədə yazılı məlumatlar müvafiq araşdırma aparılması üçün dərhal ibtidai araşdırma-yə prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərməlidir;

43.3-cü maddə – Həbs yerinin əməkdaşları tərəfindən odlu silahın tətbiq edilməsi barədə həbs yerinin müdiriyyəti hər bir halda dərhal prokurorluq orqanlarına yazılı məlumat verməli və hadisə yerinin dəyişilməmiş saxlanılmasına çalışmalıdırlar;

47.4-cü maddə – Həbs yerində xüsusi saxlanılma şəraitinin tətbiq edilməsi barədə prokurorluq orqanlarına yazılı məlumat verilir.

İdarədənəknər məhkəmə nəzarəti

İdarədənəknər nəzarətin bir forması olan məhkəmə nəzarəti dedikdə, məhkəmə hakimiyyətinin qanuna və konstitusiyaya uyğunluğunu təmin etmək üçün əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətinin və qərarlarının yoxlanılması və onlara nəzarət edilməsi mexanizmi başa düşülür. Məhkəmə nəzarətinin məqsədi qanunun aliliyini təmin etmək, vətəndaşların hüquqlarını qorumaq və vəzifəli şəxslərin vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarının qarşısını almaqdır.

Məhkəmə nəzarəti ədalət mühakimə sistemində mühüm rol oynamaqla, habelə hüquq sisteminin səmərəli fəaliyyətini asanlaşdırmaqla qanunun, hüquq normalarının və ədalətin təmin edilməsinə köməklik göstərir.

Məhkəmə nəzarəti cinayət-prosesual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş cinayət mühakimə icraatının tamamilə yeni institutlarından biridir. Öz mahiyyəti etibarilə məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının cinayət təqibi ilə bağlı fəaliyyəti üzərində məhkəmənin həyata keçirdiyi nəzarət funksiyasıdır. Bu iki funksiya bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olan məqsədə xidmət edir: 1) əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətinin, onların həyata keçirdikləri ayrı-ayrı hərəkətlərin və qəbul etdikləri qərarların qanuniliyinin təmin olunması; 2) cinayət təqibi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əsassız və qanunsuz məhdudlaşdırılmasının istisna edilməsi, həmin hüquq və azadlıqların təminatlı şəkildə qorunması.

Məhkəmə nəzarəti cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar sistemində məhkəmənin həlledici rol oynaması və insan hüquq və azadlıqlarının yalnız məhkəmənin qərarı ilə məhdudlaşdırıla bilməsi prinsiplərinin həyata keçirilməsini təmin edir.

CPM-in 442.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə nəzarəti istintaq hərəkətlərinin məcburi aparıldığı, prosesual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edildiyi, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirildiyi və ya ibtidai araşdırmanın aparıldığı yer üzrə səlahiyyəti daxilində müvafiq birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə nəzarəti üzrə işlərə ərazi və növ (predmet) aidiyyəti qaydasında baxılması nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, hərbi məhkəmələrin hər biri öz yurisdiksiyasına aid ərazidə cinayət-prosesual qanunvericiliklə hərbi məhkəmələrin səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə məhkəmə nəzarətini həyata keçirir. Rayon (şəhər) məhkəmələri isə hərbi məhkəmələrin aidiyyətində olmayan qalan bütün cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə, lakin hər biri özünün fəaliyyət göstərdiyi ərazidə məhkəmə nəzarətini həyata keçirirlər.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosesual hərəkətlərinə və ya qərarlarına dair şikayətlər üzrə məhkəmə nəzarəti həmin orqanın fəaliyyət göstərdiyi yer üzrə rayon (şəhər) məhkəməsi, bu orqanın icraatında olan iş hərbi məhkəməyə aid olduqda isə yurisdiksiyası həmin əraziyə şamil olunan hərbi məhkəmə tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Lakin istintaq hərəkəti CPM-in 216.3.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada başqa ərazidə həyata keçirildikdə, həmin hərəkətdən şikayət hərəkətin icra edildiyi yer üzrə məhkəməyə verilir.

Məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı işlərin aidiyyəti ilə bağlı yaranan mübahisələr CPM-in 67-77-ci maddələrində müəyyən edilmiş qaydada həll edilir.

CPM-in 442-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə nəzarətinin predmetinə dörd qrup məsələlər aid etmişdir:

1) insan və vətəndaşın konstitusiya hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran istintaq hərəkətlərinin məcburi aparılmasına dair vəsatət və təqdimatlara baxılması;

2) prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsinə dair vəsatət və təqdimatlara baxılması;

3) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatət və təqdimatlara baxılması;

4) cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosesual hərəkətlərindən və ya qərarlarından şikayətlərə baxılması.

Qeyd olunanlardan əlavə, CPM-in 443.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmənin qərarı əsasında məcburi aparılmalı olan istintaq hərəkətləri təxirəsalınmaz hallarda müstəntiqin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirildikdə, habelə “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri məhkəmənin qərarı olmadan həyata keçirildikdə, məhkəmə sonradan həmin hərəkətlərin və tədbirlərin qanuniliyini məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlayır.

Məhkəmə nəzarəti qaydasında materiallara hakim tərəfindən təkbəşinə baxılır. Məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə materiallara baxılması nəticəsində hakim müvafiq qərar qəbul edir.

Hakimin məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydasında çıxardığı qərara istintaq hərəkətinin məcburi aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi və ya əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılan şəxsin, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosessual hərəkətlərinə və ya qərarlarına dair şikayət vermiş şəxsin şikayətinə, yaxud da ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən prokurorun protesti üzrə apellyasiya instansiyası məhkəməsi yenidən baxa bilər. Həmin qərarlardan apellyasiya şikayətinin və ya protestinin verilməsi və ona baxılması CPM-in 452-ci və 453-cü maddələrində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi həmin qərarlara yenidən baxılması üzrə son instansiyadır (həmin qərarlara kassasiya qaydasında yenidən baxıla bilməz).

Şərh olunan normada müəyyən edilən qaydada məhkəməyə şikayət vermək hüququ olan şəxslərin dairəsi CPM-də¹ qeyd edilmişdir. Qeyd edək ki, həmin şəxslərin dairəsi ilə bağlı məsələyə Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 5 avqust 2009-cu il tarixli Qərarında aydınlıq gətirilmişdir. Həmin Qərada vurğulanmışdır ki, cinayət prosesinin iştirakçıları (CPM-in 7.0.18-ci maddəsi) sırasına aid olan şəxslər və CPM-in 7.0.29-cu maddəsində sadalanmış cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər şübhəsiz bu hüquqa malikdirlər, bir şərtlə ki, həyata keçirilmiş hərəkətlər və qəbul olunmuş qərarlar onların hüquq və qanuni maraqlarına toxunmuş olsun, Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş hüquqlarına və azadlıqlarına zərər yetirə və yaxud ədalət mühakiməsinə müraciətini (əlçatanlığını) çətinləşdirə bilsin. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun istinad edilən Qərarında deyilir ki, əgər bu və ya digər şəxs cinayət prosesinin iştirakçısı deyilsə, onun müvafiq cinayət məhkəmə icraatında məhkəmə nəzarəti qaydasında şikayət vermək hüququ tanına bilməz².

Şərh olunan Qanunun 49.2-ci maddəsinə əsasən, həbs yerlərində insan hüquqlarının qorunmasına müntəzəm nəzarətin aparılmasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) və Milli preventiv qrup üzvləri tərəfindən də həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) və Milli preventiv qrup üzvlərinin nəzarəti

Həbs yerlərinə nəzarətin həyata keçirilməsində İnsan hüquqları üzrə müvəkkil “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”nın Fakültativ Protokolunda nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını həyata keçirir və işgəncənin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısını almaq məqsədilə o, saxlanılan

¹ CPM-in 449.2-ci maddəsi

² Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 5 avqust 2009-cu il tarixli Qərarı, <https://constcourt.gov.az/az/decision/795>

şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərə müntəzəm surətdə və ya zəruri saydığı istənilən halda baş çəkir və Müvəkkil dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, publik hüquqi şəxslərin, onların vəzifəli şəxslərinin “İnformasiya əldə etmək haqqında” Qanunun tələblərindən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsinə nəzarəti həyata keçirir.

“Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununun 13-3.1-ci və 13-3.2-ci maddələrinə əsasən, müvəkkil insan hüquq və azadlıqlarının təşviqi, müdafiəsi və təmini vəziyyətinin monitorinqi, pozuntu hallarının qarşısının alınması məqsədilə bu Konstitusiya Qanununun 1.3-1-ci maddəsinə uyğun olaraq müstəqil monitorinq mexanizminin funksiyalarını həyata keçirir. Müstəqil monitorinq mexanizminin funksiyalarının həyata keçirilməsi məqsədilə Müvəkkilin aparatında monitorinq qrupları yaradılır.

Həbs yerlərində müstəqil monitorinq mexanizmi funksiyalarını həyata keçirərkən müvəkkil və monitorinq qrupu aşağıdakı hüquqlardan istifadə edirlər:

- müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının tabeliyində olan həbs yerlərində monitorinqlər həyata keçirmək, zəruri məlumatlarla (sənədlərlə, materiallarla) yerində tanış olmaq və surətlərini almaq;

- tabeliyində həbs yerləri olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının və həbs yerlərinin vəzifəli şəxslərindən zəruri məlumatları (sənədləri, materialları) və ya onların surətlərini tələb etmək və 5 iş günü müddətində almaq;

- həbs yerlərində həyata keçirilən monitorinqin nəticələrini sənədləşdirmək;

- tabeliyində həbs yerləri olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının və həbs yerlərinin vəzifəli şəxslərinə monitorinqin nəticələri ilə əlaqədar tövsiyələr vermək.

“Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununun 13-2.1-ci və 13-2.2-ci maddələrinə əsasən, bu Konstitusiya Qanununun 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarının həyata keçirilməsi məqsədilə Müvəkkilin aparatında Milli preventiv qrup yaradılır. Yaşı 25-dən aşağı olmayan, ali təhsilli, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəyə və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan şəxslər Milli preventiv qrupun üzvü təyin olunurlar. Milli preventiv qrupun üzvləri müvəkkil tərəfindən 3 il müddətinə şəffaf prosedurlar əsasında təyin olunurlar. İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxs Milli preventiv qrupun üzvü təyin oluna bilməz.

Həbs yerlərinə nəzarətin aparılmasında Milli preventiv qrup aşağıdakı hüquqlardan istifadə edir:

- istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən polis orqanlarına, saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərə daxil olmaq, saxlanılan şəxslərlə, habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxslə təkbətək və ya mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək, saxlanılan və ya əvvəllər saxlanılmış şəxslərin saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə tanış

olmaq və surətlərini almaq, akt tərtib etmək, həyata keçirdiyi tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq, texniki vasitələrdən istifadə etməklə foto, audio və video qeydiyyatını aparmaq;

– polis orqanlarının, saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərin rəhbərliyi tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək;

– milli preventiv mexanizmin funksiyalarının həyata keçirilməsi zamanı hüquq pozuntularının qarşısının alınması və aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması məqsədilə dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin və digər qurumların nümayəndələrini dəvət etməklə tədbirlər görmək.

Milli preventiv qrup üzvləri tərəfindən Nəsimi Rayon Polis İdarəsinə, həmin idarənin 19-cu Polis şöbəsi və 20-ci Polis bölməsinə¹ başçəkmələr həyata keçirilmişdir. Rəftar məsələlərinin öyrənilməsi məqsədilə həmin vaxt İdarənin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılan 10 nəfər şəxs fərdi şəkildə qəbul edilmiş, onların Ombudsmana müraciətləri qəbul edilmişdir. Nəsimi RPİ MSY-də saxlanma şəraiti ilə bağlı bəzi nöqsanlar aşkar edilmişdir. Belə ki, inzibati həbs olunan şəxslərlə təqsirləndirilən şəxslərin bir yerdə saxlanıldığı müəyyən edilmişdir ki, bu da “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nın inzibati qaydada tutulmuş və ya barəsində inzibati həbs tətbiq edilmiş şəxslərin cinayət törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərdən ayrı saxlanması tələbinin pozulmasıdır. MSY-də saxlanılan şəxslərə gigiyenik vasitələr verilmədiyi, yataq dəstlərinin vaxtında dəyişdirilmədiyi müəyyən edilmişdir.

Nizami Rayon Polis İdarəsinin müvəqqəti saxlama yerinə və həmin polis idarəsinin 24-cü və 25-ci Polis şöbələrində² planlı başçəkmələr həyata keçirilmişdir. Başçəkmədə məqsəd saxlanma şəraitinin və rəftar məsələlərinin araşdırılması, qanunvericiliyə müvafiq şəkildə saxlanılan şəxslərin hüquqlarının təmin olunması, o cümlədən sənədləşmənin aparılması vəziyyətinin öyrənilməsi olmuşdur. MSY-ə başçəkmə çərçivəsində saxlanılan şəxslərin saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, habelə həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan sənədlər araşdırılmış, kameralara baxış keçirilmiş, qidalanma, tibbi yardım, gəzinti, görüş, telefon danışqları, kameralardan çıxarılma ilə bağlı sənədləşmə yoxlanılmış, mövcud ehtiyaclar öyrənilmişdir. Başçəkmə zamanı MSY-də saxlanma şəraitinin və rəftar məsələlərinin araşdırılması məqsədilə orada saxlanılan bütün şəxslər fərdi qaydada qəbul edilmiş, müraciətləri dinlənilmiş, onların hər birinə ombudsmanın səlahiyyətləri izah olunmuş və hüquqi məsləhətlər verilmiş, bəzilərinin ombudsmana ünvanladığı yazılı ərizələri qəbul olunmuş, bir sıra müraciətlər isə yerində araşdırılaraq təmin edilmişdir. Qəbul zamanı MSY-də saxlanılan şəxslər burada saxlanma şəraiti və rəftarla bağlı şikayət etməmişlər. Bununla yanaşı, araşdırma nəticəsində bəzi çatışmazlıqların olduğu da müəyyən edilmişdir. Müəssisədə gəzinti yerinin üstünün tamamilə bağlı olması və orada oturacaqların olmaması saxlanılan şəxslərin açıq havada gəzmək və münasib fiziki hərəkətlər etmək hüququnun təminatında problemlərin olduğunu göstərir. Kameralarda hüquq və

¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 5 avqust 2009-cu il tarixli Qərarı, <https://constcourt.gov.az/az/decision/795>

² Yenə orada, s. 13,14

vəzifələrin əks olunduğu yazılı lövhələrin olmaması, bəzi kameraların soyuq olması və orada təbii işıqlanmanın olmaması da müşahidə edilmişdir. Başçəkmə zamanı müəyyən edilmişdir ki, ilk dəfə tutulan şəxslərlə əvvəllər məhkumluğu olan şəxslər bir kamerada saxlanılır. Müəssisədə sənədləşmə ilə əlaqədar bəzi nöqsanların olduğu, bəzi qeydiyyat kitablarının qaytarılmadığı, MSY-də saxlanılan şəxslərin tibbi müayinədən keçirilməsi və tibbi yardımın göstərilməsinin qeydiyyatı kitabında qeydlərin natamam aparılması aşkar edilmişdir. Başçəkmənin yekununda müəssisə rəhbərliyi ilə sənədləşmənin və saxlanma şəraitinin təkmilləşdirilməsi, müraciətlərin təmini məsələsi müzakirə olunub, milli və beynəlxalq qanunvericilik əsasında əməkdaşlara ünvanlanan hüquqi maarifləndirmə işi aparılıb, müvafiq tövsiyələr verilmişdir. Nizami RPİ-nin 24-cü və 25-ci Polis şöbələrində saxlama kameralarının şəraitinin qənaətbəxş olmadığı, bəzi kameralarda işıqlanmanın zəif olduğu, istiliyin işləmədiyi, oturacaq və masanın olmadığı müşahidə edilmiş, bu barədə müəssisə rəhbərləri ilə söhbət aparılmış, çatışmazlıqların aradan qaldırılması istiqamətində tövsiyələr verilmişdir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) 2023-cü ildə ölkədə insan hüquqlarının qorunması haqqında illik məruzəsində deyilir ki, ombudsmanın milli preventiv mexanizm mandatı çərçivəsində müvəqqəti saxlama yerləri, istintaq təcridxanaları, cəzaçəkmə müəssisələri, qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzləri, psixiatriya və dövlət uşaq müəssisələri də daxil olmaqla, ümumilikdə, ölkə üzrə şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi müəssisələrə 347 başçəkmə həyata keçirilmişdir. Başçəkmələr zamanı əvvəllər verilmiş tövsiyələrin icra vəziyyəti yoxlanılmış, ombudsmana ünvanlanan müraciətlər, saxlanılan şəxslərlə bağlı mediada və sosial şəbəkələrdə yayılmış məlumatlar, habelə bu şəxslərin hüquqlarının təmini vəziyyəti araşdırılmışdır. Həmin şəxslər saxlanıldıqları müəssisələrdə fərdi qaydada qəbul edilmiş, saxlanma şəraiti, rəftar, tibbi xidmətin təmini məsələləri araşdırılmış, onlara hüquqları izah edilmiş, zəruri hallarda aidiyyəti dövlət qurumlarına müraciətlər ünvanlanmışdır¹.

İctimai nəzarət

Şərh olunan Qanunun 49.3-cü maddəsində təsbit edilmiş həbs yerlərinə ictimai nəzarət “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununun 8.2-ci və 13-3.3.5-ci maddələrində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Belə ki, bu Konstitusiya Qanununun 8.2-ci maddəsinin tələbinə görə, insan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə üçüncü şəxslər, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar), media subyektləri, həmkarlar ittifaqları, vətəndaşların təşəbbüs qrupları və bələdiyyələrin məhəllə komitələri şikayət verə bilərlər. İnsan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığını almaq mümkün olmadıqda (həmin şəxs vəfat etdikdə, fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə və s.), şikayəti üçüncü şəxslər və ya vətəndaş cəmiyyəti institutları razılıq almadan da verə bilərlər.

Bundan başqa, müstəqil monitoring mexanizmi funksiyalarını həyata keçirən

¹ Altıncı çağırış. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi iclaslarının protokolları və stenoqramları (on beşinci sessiya. Yaz; 63-cü cild, 5 mart 2024-cü il. Milli Məclisin nəşri). Bakı – 2024 // <https://meclis.gov.az/documents/05.03.2024.pdf>

zaman müvəkkil və monitoring qrupu “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 13-3.3.5-ci maddəsinə görə, vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, müstəqil ekspertləri və mütəxəssisləri monitoring qruplarının fəaliyyətinə cəlb edirlər.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarının (VI Hissə. Təftiş və nəzarət) “Dövlət yoxlamaları” bölməsinin 92-ci bəndində deyilir ki, penitensiar müəssisələr dövlət orqanları vəsitəsilə idarəetmənin milli qanunvericiliyə və beynəlxalq hüquqa, habelə bu Qaydalara uyğunluğunun qiymətləndirilməsi məqsədilə vaxtaşırı təftiş edirlər.

Bu Qaydaların “Müstəqil nəzarət” bölməsinin 93.1-ci və 93.2-ci maddələrinə görə isə, müstəqil orqan və ya orqanlar məhbusların saxlanma vəziyyəti və onlarla davranışla əlaqədar nəzarəti həyata keçirir, nəticələri barədə açıq məlumat verirlər. Belə müstəqil nəzarət orqanının (yaxud orqanlarının) qanunvericiliyə uyğun penitensiar müəssisələrə baş çəkmək səlahiyyətli beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı həvəsləndirilir¹.

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncələrə qarşı Avropa Komitəsi (İQAK) Yunanıstan hakimiyyətinə həbsxanaya şəraitinin müstəqil monitoringini gücləndirməyi və vətəndaş cəmiyyətinin nəzarət funksiyalarında rolunu artırmağı, şəffaflığı və hesabatlılığı təşviq etməyi tövsiyə etdi².

Bu qeyd edilənlər İQAK-ın həbsxanalar üzərində dövlət nəzarətinin insan hüquqlarına hörmət edən və ictimai nəzarət mexanizmlərini özündə birləşdirən şəkildə həyata keçirilməsinə diqqət yetirdiyini göstərir.

İşgəncələrə qarşı Avropa Komitəsi öz hesabatında Azərbaycan hakimiyyətini 2016-cı ildə dövrü səfəri haqqında hesabatının 31-ci, 34-cü və 35-ci bəndlərində təsbit edilmiş xəsarətlərin qeydiyyatının və hesabatının aparılmasına, habelə tibbi heyətin müvafiq təliminə (hazırlığına) dair son uzunmüddətli tövsiyələrinin yerinə yetirilməsinə çağırmışdır. İQAK həmçinin məhkəmə-tibbi ekspertizanın keçirilməsi ilə əlaqədar öz tövsiyələrini təkrarlamışdır.

Ümumiyyətlə, əvvəlki səfərdən sonra bu sahədə heç bir real irəliləyişin olmadığına nəzərə alaraq, İQAK bir daha Azərbaycan hakimiyyətini səhiyyə işçilərini Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan Müalicə və Detoksifikasiya mərkəzlərinə yerləşdirilməsinə çağırış etmişdir³.

¹ “Jafarov v. Azerbaijan”, 64581/16, 7 November 2019

² CPT, Report to the Moldovan Government on the Visit to Moldova Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 to 31 July 2009 37, para. 13, <https://www.refworld.org/docid/4ee23cc72.html>

³ Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 19 December 2022, page 12. <https://rm.coe.int/1680b08fa3>

Maddə 50. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun pozulmasına görə təqsirli şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

I. Maddədə nəzərdə tutulan hüquq normasının predmeti və məqsədi

Normanın predmetini şərh olunan Qanunun pozulmasına görə təqsirli şəxslərin məsuliyyəti ilə bağlı yaranan münasibətlər təşkil edir.

Normanın məqsədi həbs yerlərində daxili intizam qaydalarını, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarını, qanuni mənafeələrinin qorunması, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və onların təcrid edilməsinə yönəlmiş qaydaları təmin edən rejim şərtlərini və təhlükəsizlik qaydalarını pozan, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsləri qanunsuz olaraq həbs yerlərində saxlayan və işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qoyan təqsirli şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi, həbs yerlərinin təhlükəsizliyinin, orada saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir.

II. Şərh edilən normanın xarici ölkələrin qanunvericiliyindəki oxşar normalarla müqayisəli analizi

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması haqqında” Rusiya Federasiyasının 15 iyul 1995-ci il tarixli Qanununun¹ 38-ci maddəsində tənbeh tədbirləri, 39-cu maddəsində tənbeh tədbirlərinin tətbiqi, 40-cı maddəsində cərimə təcridxanasında saxlama, 41-ci maddəsində isə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin maddi məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Lakin Rusiya Federasiyası Qanununun konkret maddəsində “həmin qanunun pozulmasına görə məsuliyyət” müəyyən edən norma nəzərdə tutulmamışdır.

“Şəxslərin həbs yerlərində saxlanmasının şərtləri və qaydaları haqqında” Belarus Respublikasının 16 iyul 2003-cü il tarixli Qanununun² 33-cü maddəsində tənbeh tədbirləri, 34-cü maddəsində tənbeh tədbirlərinin tətbiqi, 35-ci maddəsində cərimə təcridxanasında və ya hauptvaxtların tək kameralarında saxlama, 41-ci maddəsində həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin maddi məsuliyyəti, 42-ci maddəsində isə həbsdə saxlama yerlərinin rəhbərləri və əməkdaşlarının maddi məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Belarus Respublikasının istinad olunan Qanununun konkret maddəsində də “həmin qanunun pozulmasına görə məsuliyyət” müəyyən edən norma nəzərdə tutulmamışdır.

¹ Федеральный закон России от 15 июля 1995 г. N 103-ФЗ "О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" // <https://base.garant.ru/1305540/>

² Закон Республики Беларусь от 16 июня 2003 года № 215-З О порядке и условиях содержания лиц под стражей // <https://protivpytok.org/zakon/rb/zakon-respubliki-belarus-oporyadke-i-usloviyax-soderzhaniya-lic-pod-strazhej>

III. Maddədə nəzərdə tutulan normanın tətbiq dairəsi

Normanın tətbiq dairəsinə şərh olunan Qanunun tələblərinin pozulmasına görə təqsirli bilinən şəxslərlə bağlı yaranan münasibətlər daxildir.

IV. Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlərin izahı və maddənin mahiyyətinin şərhı

50-ci maddənin şərhı

a) Maddədə istifadə olunan əsas anlayış və terminlər

Məsuliyyət – şəxsin öz davranışının (hərəkət və hərəkətsizliyinin) nəticələrinə görə cavabdeh olması;

Təqsirli şəxs – şərh olunan Qanunun kontekstində həmin Qanunun normalarını özünün əməli (hərəkət və hərəkətsizliyi) ilə qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan pozan şəxs;

Maddi məsuliyyət – bax: şərh olunan Qanunun 41.1-ci maddəsi;

Cinayət məsuliyyəti¹ – cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin etdiyi cinayətə görə dövlət qarşısında yaranan öhdəliyi olub, dövlət tərəfindən onun əməlinin və şəxsiyyətinin pislənilməsində, belə şəxsə cəza və digər məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqində və şəxs barəsində məhkumluğun yaranmasında ifadə olunur.

b) Maddənin mahiyyəti üzrə şərhı

Məsuliyyət şəxsin öz davranışının (hərəkət və hərəkətsizliyinin) nəticələrinə görə cavabdeh olmasıdır.

Məsuliyyətin intizam məsuliyyəti, maddi məsuliyyət, inzibati məsuliyyət, cinayət məsuliyyəti və s. kimi növləri fərqləndirilir.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər şərh olunan Qanunun daxili intizam qaydalarının tələblərini həbs yerlərində pozduqda və həbs yerlərində dövlət əmlakına ziyan vurduqda və s. əməllərə görə intizam, maddi və cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

İntizam məsuliyyəti

İntizam məsuliyyəti həbs yerlərində (müvəqqəti saxlama yerlərində, hauptvaxtlarda və ya istintaq təcridxanalarında) daxili intizam və ya davranış (rəftar) qaydalarının pozulmasına görə tətbiq edilən tənbeh tədbirləridir.

Həbs yerlərində tətbiq edilən intizam məsuliyyəti, adətən cinayət prosesini həyata keçirən orqanların əməkdaşları, təhlükəsizlik işçiləri, həbs yerinin rəisi, həbs yerinin işçiləri, habelə tutulmuş və həbs edilmiş (şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin) şəxs-

¹ Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Yenidən işlənmiş təkrar nəşr. Bakı: "Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı 2023, s. 106

lər tərəfindən həbs yerlərində öz vəzifələrini həyata keçirərkən şərh olunan Qanunun daxili intizam qaydaları və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş qaydalara və etik standartlara riayət edilmədiyi hallarda tətbiq edilən məsuliyyət növüdür.

Həbs yerləri kontekstində daxili intizam qaydalarının pozulmasına görə tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxslərlə yanaşı, həbs yerinin işçiləri də intizam məsuliyyətinə cəlb edilə bilər. Yəni, həbs yerlərinin işçiləri barəsində töhmət, aşağı vəzifəyə keçirilmə və ya tutduğu vəzifədən azad edilməklə bağlı məhrumiyyətlər tətbiq edilə bilər.

Şərh olunan Qanunun və “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın tələblərini pozan həbs edilmiş şəxslər barəsində aşağıdakı intizam tənbeh tədbirləri tətbiq edilir:

Xəbərdarlıq, töhmət və 7 (yeddi) günədək müddətə cərimə təcridxanasına yerləşdirmə

Tənbeh tədbiri istintaq təcridxanasının rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin əsaslandırılmış qərarı ilə tətbiq edilir (16 nömrəli əlavə). Qərarın surəti həbs edilmiş şəxsə dərhal təqdim edilir və şikayət etmək hüququ ona izah olunur. Bu barədə müvafiq qeydiyyat aparılır. Bir pozuntuya görə yalnız bir tənbeh tədbiri tətbiq edilir. Tənbeh tədbiri istintaq təcridxanasında müəyyən edilmiş qaydaların pozulması halları və həbs edilmiş şəxsin davranışı nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Tənbeh tədbiri pozuntunun aşkar edildiyi gündən ən gec 5 gün keçənədək, pozuntu ilə əlaqədar yoxlama aparıldıqda, yoxlama başa çatdıqda, lakin pozuntu törədildiyi gündən ən gec 1 ay keçənədək tətbiq olunur.

Şərh olunan Qanunun 40.1-ci maddəsinə əsasən, cərimə təcridxanası 40.2-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hallarda həbs edilmiş şəxsin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan yerdir.

Cərimə təcridxanasında yerləşdirmə aşağıdakı hallarda müstəsna tədbir kimi tətbiq edilə bilər:

– əvvəllər barəsində bu Qanunun 39.1.1-ci və ya 39.1.2-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş tənbeh tədbirləri bir il ərzində azı iki dəfə tətbiq edilmiş şəxs yenidən daxili intizam qaydalarını pozduqda;

– həbs edilmiş şəxs həbs yerinin işçilərinin qanuni tələblərinə tabe olmadıqda və ya onları hədələdikdə;

– həbs edilmiş şəxs xidməti vəzifələrini yerinə yetirən digər şəxsləri hədələdikdə;

– həbs edilmiş şəxs digər həbs edilmiş şəxsləri hədələdikdə;

– xırda xuliqanlıq əməli törədildikdə.

Tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasına yerləşdirmənin müəyyən şəxslər kateqoriyasına tətbiqi məhdudlaşdırılır.

30.2-ci maddə müəyyən edir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin barəsində tənbeh tədbiri kimi cərimə təcridxanasında yerləşdirmə tətbiq oluna bilməz.

BMT-nin Məhkumlarla rəftara münasibətdə Minimal Standart Qaydaları

“İntizam və cəzalar” bölməsində qeyd edilir ki, cəza yalnız qanuna, yaxud sərəncama görə verilə bilər, həm də heç bir məhbus eyni hərəkətə görə təkrar cəzalandırıla bilməz və heç bir məhbusa təqsirləndirildiyi hərəkət barəsində ona əvvəlcədən xəbər verilmədən və özünə bəraət qazandırmaq üçün fikrini açıqlamaq imkanı verilmədən cəza verilə bilməz. Səlahiyyətli orqanlar bu qəbildən olan hər bir işə diqqətlə baxmalıdır.

Avropa Penitensiar Qaydalarının¹ “İntizam və tənbehlər” bölməsinin 60.5-ci maddəsində bildirilmişdir ki, təksaxlama tənbeh tədbiri kimi yalnız müstəsna hallarda və imkan daxilində, mümkün qədər qısa və konkret müddətdə istifadə edilə bilər. Bu bölmənin 63-cü maddəsində isə bir hərəkətə və ya əmələ görə məhbus təkrar tənbeh edilə bilməz.

Maddi məsuliyyət

Maddi məsuliyyət haqqında normalar şərh olunan Qanunun 41-ci, “Müvəqqəti saxlama yerinin daxili intizam Qaydaları”nın (2 nömrəli əlavə) 9-cu Qaydasında nəzərdə tutulmuşdur.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda (1 nömrəli əlavə) maddi məsuliyyətlə bağlı qaydalar nəzərdə tutulmamışdır. Ona görə də, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerində saxlanılan zaman dövlət əmlakına vurduqları ziyanı görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşımaları haqqında qaydaların “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda da təsbit edilməsi məqsəddə müvafiq hesab edilir.

Qanunun 41.1-ci maddəsində deyilir ki, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər həbs yerində saxlanılan zaman dövlət əmlakına vurduqları ziyanı görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşıyırlar. “Müvəqqəti saxlama yerinin daxili intizam Qaydaları”nın (2 nömrəli əlavə) 9.1-ci maddəsinə əsasən, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan zaman dövlət əmlakına vurduqları ziyanı görə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanun ilə müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşıyırlar.

“Müvəqqəti saxlama yerinin daxili intizam Qaydaları”nın (2 nömrəli əlavə) 9-cu maddəsi maddi məsuliyyətlə bağlı aşağıdakı əsasları və prosedurları nəzərdə tutmuşdur:

– MSY-nin avadanlığına maddi ziyan vurulması faktı aşkar olunduqda, 1 gündən gec olmayaraq MSY-nin rəisi tərəfindən xidməti araşdırma aparılması barədə göstəriş verilir. Araşdırma zamanı zərərin dəqiq mahiyyəti və miqdarı, maddi zərər vurmuş təqsirkar şəxslər və onların maddi məsuliyyətə cəlb olunub-olunmaması üçün əsaslar müəyyənləşdirilir.

– Zərərin ödənilməsi haqqında xidməti araşdırmanın nəticələri üzrə çıxarılmış qərar

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları, <https://justice.gov.az/categories/103>

MSY rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin imzası və möhürü ilə təsdiq edilərək, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə elan olunur (bu barədə onlar qərara imza edirlər). Ödənilmə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin hesabında olan vəsaitlərlə təmin edilir. Zərər nağd pulla ödənilədiyi halda MSY rəisinin, MSY növbəçisinin və təqsirkar şəxsin iştirakı ilə 3 nüsxədən ibarət protokol tərtib edilir. Birinci nüsxə çıxarılmış qərar, tutulmuş pul vəsaiti ilə birlikdə orqanın maliyyə hissəsinə (mühasibata) göndərilir, ikinci nüsxə zərər vuran şəxsin şəxsi işinə əlavə olunur, üçüncü nüsxə isə təqsirkar şəxsə verilir (bu barədə onun tərəfindən imza edilir).

– Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs zərərin ödənilməsi haqqında çıxarılmış qərardan yuxarı vəzifəli şəxsə və məhkəməyə şikayət edə bilər. Müvəqqəti saxlama yerinin daxili intizam Qaydalarının 9.4-1-ci maddəsinə əsasən, zərərin ödənilməsi haqqında çıxarılmış qərarın icrasının dayandırılması barədə qərar qəbul edildiyi hallar istisna olmaqla, şikayətin verilməsi ödənilmənin dayandırılmasına əsas yaratmır.

– Zərərin ödənilməsi haqqında çıxarılmış qərardan şikayətin verildiyi hallarda, ödənilmənin dayandırılması ilə bağlı məsələyə maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə şikayət instansiyasının öz təşəbbüsü ilə şikayət instansiyası tərəfindən dərhal baxılır və bu barədə müvafiq qərar qəbul edilir.

– Dəymiş maddi ziyanə görə düzgün tutulmayan məbləğ geri qaytarılır və tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin hesabına köçürülür.

– Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs vurduğu ziyanı könüllü olaraq ödəməkdən imtina etdikdə, həmin ziyanın əvəzi ondan məhkəmə qaydasında tutulur.

– Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin xahişi ilə maddi ziyan razılıqları olduqda, onun qohumları və ya digər şəxslər tərəfindən ödənilə bilər.

– Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs MSY-dən azad edildikdə, ödənilməyən maddi ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmə qaydasında tutulur.

– MSY-nin işçiləri tərəfindən tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsə vurulan maddi ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada tutulur.

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin maddi məsuliyyəti həmin şəxslərin həbs yerlərində saxlandığı müddətdə vurduqları zərərin ödənilməsi ilə bağlı öhdəlikləri kimi başa düşülür. Bu, əmlaka və ya həbs yerinin infrastrukturunun digər hissələrinə və başqalarına dəyən potensial zərəri əhatə edə bilər.

Maddi məsuliyyət haqqında əsas müddəalar həm AR Mülki Məcəlləsinin 936-cı maddəsində, həm də AR Əmək Məcəlləsinin 191-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət məsuliyyəti

Yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.

Cinayət məsuliyyəti cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin etdiyi cinayətə görə

dövlət qarşısında yaranan öhdəliyi olub, dövlət tərəfindən onun əməlinin və şəxsiyyətinin pislənilməsində, belə şəxsə cəza və digər məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqində və şəxs barəsində məhkumluğun yaranmasında ifadə olunur.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin (şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin) həbsdən azad edilməsinin əsasları və qaydalarının pozulmasında təqsirli bilinən şəxslər öz əməllərinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Maddə 292. Qanunsuz olaraq tutma, həbsə alma və ya həbs yerində saxlama

292.2-1. Bilə-bilə qanunsuz həbs yerində saxlama – dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə.

292.3. Bu Məcəllənin 292.1-ci, 292.2-ci və ya 292.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər ağır nəticələrə səbəb olduqda dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qanunsuz olaraq tutulma, həbsə alma və ya həbs yerində saxlama insan və vətəndaşın AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş azadlıq hüququnu, 32-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş toxunulmazlıq hüququnu pozur. Bu ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və hərəkətsizlik) ədalət mühakiməsinin və hüquq-mühafizə orqanlarının mənafeyinə və nüfuzuna deyil, həm də şəxsiyyətin azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun konstitusiya təminatına ciddi zərər vurduğuna görə ictimai təhlükəli sayılır.

Təhlil edilən cinayət şəxsin qanunsuz həbsə alındığı, yaxud həbs yerində saxlanmanın əsasları və müddəti bitdikdən sonra həbsdə saxlanmanın davam etdiyi andan başa çatmış hesab edilir.

Bilə-bilə qanunsuz həbs yerində saxlama subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar şübhəli və təqsirləndirilən şəxsi qanunsuz həbs yerində saxladığını dərk edir və bunu törətməyi arzu edir. Bu cinayətin motivi şəxsi və digər xarakterli niyyət ola bilər.

Bilə-bilə qanunsuz həbs yerində saxlama cinayətlərinin subyektiv xüsusiyyəti. Bu subyektiv qismində cinayət-prosessual qaydada həbs yerində saxlanılan şəxsin azad edilməsi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslər çıxış edəcəkdir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təhlilində aydın olur ki, belə subyektiv qismində qanunla müəyyən olunmuş əsaslar olduqda şəxsi həbs yerindən azad etmək səlahiyyəti həbsdə saxlama yerinin müvafiq vəzifəli şəxsləri (rəis, onun səlahiyyətlərini icra edən digər şəxs) çıxış edəcəkdir.

AR CM-in 292.3-cü maddəsində qanunsuz həbs yerində saxlanmanın ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti –həmin hərəkətin ağır nəticələrə səbəb olmasını nəzərdə tutmuşdur. Burada ağır nəticələr şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin özünü öldürməsi, öldürülməsi, həbs yerində saxlanılması ilə əlaqədar olaraq onda yaranan psixi pozuntu və s. əhatə edə bilər. Əməlin təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti üzrə tövsiyə olunması üçün baş vermiş ağır nəticə ilə qanunsuz tutulma və həbsə alma və qanunsuz həbs yerində saxlama arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilməlidir.

Maddə 293. İşgəncə, işgəncə hesab olunmayan qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza

293.1. Xidməti vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar dövlət orqanının vəzifəli şəxsi və ya bu qisimdə çıxış edən digər şəxs tərəfindən, yaxud onun təhriki və ya razılığı ilə, yaxud o, xəbərdar olduğu halda başqa şəxslər tərəfindən şəxsi qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qoyma, həmin əməldə bu Məcəllənin 293.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş işgəncə əməlinin əlamətləri olmadıqda, dörd min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

293.2. Xidməti vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar dövlət orqanının vəzifəli şəxsi və ya bu qisimdə çıxış edən digər şəxs tərəfindən, yaxud onun təhriki və ya razılığı ilə, yaxud o, xəbərdar olduğu halda başqa şəxslər tərəfindən işgəncə vermə, üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

293.3. Eyni əməllər sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurmaqla törədildikdə altı ildən on bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: Bu maddədə, habelə bu Məcəllənin digər maddələrində “işgəncə” dedikdə, şəxsin özündən və ya digər şəxsdən məlumat və ya etiraf almaq, yaxud onu və ya digər şəxsi qorxutmaq, özünün və ya digər şəxsin törətdiyi və ya törədilməsində şübhəli bilindiylə əmələ görə cəzalandırmaq, iradəsi əleyhinə hər hansı əməli törətməyə məcbur etmək məqsədilə və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı səbəbdən ona güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar vermə başa düşülür.

Həbs yerlərində saxlanılan tutulmuş və həbs edilmiş şəxslər barəsində işgəncə, işgəncə hesab olunmayan qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın verilməsi yol verilməzdir və bu əməllər AR Cinayət Məcəlləsi ilə cəzalandırılır.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” 1950-ci il Roma Konvensiyasının 3-cü maddəsində bəyan edilir ki, heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və cəzaya məruz qalmamalıdır. 1996-cı il 31 may tarixli 103-IQ nömrəli Qanun ilə ratifikasiya olunmuş “İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı” 1984-cü il BMT Konvensiyasının 2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, hər bir iştirakçı dövlət öz yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncə hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün təsirli qanunvericilik, inzibati, məhkəmə tədbirləri və digər tədbirlər görür.

Şərh olunan cinayətin obyektə ədalət mühakiməsini, müxtəlif dövlət orqanlarında, xüsusən də təhqiqat və istintaq orqanlarında normal qulluğun həyata keçirilməsini təmin edən ictimai münasibətlər, habelə şəxsiyyətin sağlamlığının, şərəf və ləyaqətinin qorunması ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərdir.

AR CM-in 293.1-ci maddəsində əksini tapan cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinə aşağıdakılar daxildir:

- zərərçəkmiş şəxsi işgəncə hesab olunmayan qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya məruz qoymaqdan ibarət əməl;
- həmin əməldə CM-in 293.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan mənada işgəncə əlamətinin olmaması;
- göstərilən əməlin bu cinayətin subyekti tərəfindən xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar törədilməsi.

Şərh olunan cinayətin subyekti vəzifəli şəxslər və ya bu qisimdə çıxış edən digər şəxslər ola bilər. Vəzifəli şəxsin anlayışı AR CM-in 308-ci maddəsinin qeydində verilmişdir. Vəzifəli şəxs qismində çıxış edən şəxs, qanunvericiliyə müvafiq olaraq vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi həvalə olunmuş istənilən şəxs ola bilər.

Maddə 308. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə

308.1. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, yəni vəzifəli şəxsin xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədilə öz qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə qəsdən zidd olaraq istifadə etməsi və ya qulluq mənafeyi tələb etdiyi halda istifadə etməməsi fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurduqda, iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

308.2. Bu Məcəllənin 308.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş əməllər ağır nəticələrə səbəb olduqda və ya seçkinin (referendumun) nəticələrinə təsir məqsədilə törədildikdə, üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Şərh edilən cinayətin ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, təqsirkar qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə qəsdən zidd olaraq istifadə edərək vətəndaşların və dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə, habelə cəmiyyətin və dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə ziyan vurur, vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarını pozur, hakimiyyət orqanlarını əhali arasında nüfuzdan salır.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadənin obyektivi dövlət orqanlarının normal fəaliyyətidir. Əlavə obyekt qismində vətəndaşların və ya təşkilatların hüquqları və qanuni mənafeələri, habelə cəmiyyətin və dövlətin qanunla qorunan mənafeələri çıxış edir.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə obyektiv cəhətdən aşağıdakı zəruri əlamətlərin əhatəsi ilə xarakterizə olunur:

- vəzifəli şəxsin qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə zidd olaraq istifadə etməsi növündə əməl;
- fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurulmasından ibarət nəticənin baş verməsi;
- əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə subyektiv cəhətdən qəsdən edilən cinayətdir. Təqsirkar qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə zidd olaraq istifadə etdiyini dərk edir, bunun fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyətin və dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurmada ifadə olunan nəticələrini qabaqcadan görür, bu nəticələrin baş verməsini arzu edir (bir-başə qəsd) və ya belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu şəkildə yol verir (dolaylı qəsd).

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmənin subyektiv yalnız vəzifəli şəxs ola bilər. Vəzifəli şəxsin anlayışı CM-in 308-ci maddəsinin “Qeyd”ində nəzərdə tutulmuşdur.

Maddə 317. Cəzaçəkmə müəssisələrinin və ya istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyətini pozma

317.1. Cəzaçəkmə müəssisəsinin və ya istintaq təcridxanasının əməkdaşını, habelə məhkumu onun islah olunmasına mane olmaq və ya ictimai vəzifələrini yerinə yetirməsinə görə ondan intiqam almaq məqsədi ilə zor tətbiq etməklə hədələmə beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

317.2. Bu Məcəllənin 317.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər barəsində onların həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etmə beş ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

317.3. Bu Məcəllənin 317.1 və ya 317.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər mütəşəkkil dəstə tərəfindən və ya həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə törədildikdə yeddi ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Şərh olunan cinayətin obyektiv cəzaçəkmə müəssisələrinin və istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyəti ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərdir.

İstintaq təcridxanaları, penitensiar müəssisə olmaqla, təsərrüfat və məişət xidməti işlərinə görə bu müəssisədə saxlanılan məhkumlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrinin vəzifələrini yerinə yetirirlər (AR CİM-in 66.1-ci maddəsi). Bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində iki kateqoriyadan olan şəxslər çıxış edir:

- cəzaçəkmə müəssisələrinin və istintaq təcridxanalarının əməkdaşları;
- müəyyən müddətə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş və cəzasını çəkməkdə olan məhkumlar.

Bu cinayət əməlini törədənlər müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin qərarına əsasən, təqsirləndirilən şəxs və ya şübhəli şəxs qismində tanınan və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərdir.

Şərh olunan cinayət obyektiv cəhətdən cəzaçəkmə müəssisələrinin və istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyətini pozmada ifadə olunur. Bu müəssisələrin normal fəaliyyətini pozma dedikdə, onların əməkdaşını, habelə məhkumu onun islah olunmasına mane olmaq və ya ictimai vəzifələrini yerinə yetirməsinə görə ondan intiqam almaq məqsədilə zor tətbiq etməklə hədələmə, onların barəsində zor tətbiq etmə başa düşülür.

Subyektiv cəhətdən CM-in 317.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət birbaşa qəsdlə törədilir.

Bu cinayətin subyekti 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs – məhkəmənin hökmü ilə müəyyən müddətə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş və cəzasını çəkməkdə olan şəxslər müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin qərarına əsasən, təqsirləndirilən şəxs və ya şübhəli şəxs qismində tanınan və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslər ola bilər.

Maddə 317-1. Cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərə qadağan olunmuş əşyaların verilməsi və ya ötürülməsi

317-1.1. Cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərə qadağan olunmuş əşyaların yoxlamadan gizlətməklə və ya hər hansı digər üsulla verilməsi və ya ötürülməsi min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

317-1.2. Eyni əməllər şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç min manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 5 nömrəli əlavəsində, istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərə verilməsi və ya ötürülməsi qadağan olunmuş əşyaların dəqiq siyahısı verilmişdir. İstənilən şəxs tərəfindən qadağan olunmuş əşyaların verilməsi və ya ötürülməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olur¹.

AR CM-in şərh edilən maddəsində təsbit edilmiş cinayətin obyektı cəzaçəkmə müəssisələrinin və istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyətinin və həmin təsisatlarda daxili intizam qaydalarının təmin edilməsi üzrə idarəetmə zamanı yaranan ictimai münasibətlərdir.

CM-in 317-1-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayətin predmeti cəzaçəkmə müəssisələrində və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslər tərəfindən saxlanılması qadağan olunmuş əşyaların nəzərdə tutulmasıdır.

CM-in 317-1-ci maddəsində göstərilmiş cinayət tərkibinin obyektiv ictimai əməli, habelə bu əməlin törədilməsi üsulunu özündə əks etdirmişdir.

CM-in 317-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməl subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir.

Şərh edilən maddədə təsbit edilmiş cinayətin subyekti 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Qadağan olunmuş əşya başqa şəxs vasitəsilə ötürüldükdə, belə bir əşyanı cəzaçəkmə müəssisəsində və istintaq təcridxanasında saxlanılan şəxsə çatdırdığını dərk edən vasitəçi olmuş şəxs də eyni əsaslarla cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəkdir.

¹ “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 fevral 2014-cü il tarixli Qərarı. “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları” təsdiq edilsin (1 nömrəli əlavə). <https://e-qanun.az/framework/33805>

AR CM-in 317-1.2-ci maddəsində cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərə qadağan edilmiş əşyaların verilməsinin və ya ötürülməsinin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti həmin əməlin şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə edilməklə törədilməsi göstərilmişdir.

AR CM-in 317-1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlin subyektləri qismində cəzaçəkmə müəssisələrinin və ya istintaq təcridxanalarının nəzarətçiləri və başqa vəzifəli şəxsləri, təhqiqat və istintaq aparən şəxslər, prokurorlar və başqa dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri çıxış edə bilər. Vəkillərin müdafiəçi və ya nümayəndə funksiyasını yerinə yetirərkən AR CM-in şərh edilən maddəsində göstərilən əməli törətməsi AR CM-in 317-1.2-ci maddəsi ilə deyil, 317-1.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olacaqdır.

Maddə 317-2. Cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxs tərəfindən qadağan olunmuş əşyaların hazırlanması, saxlanılması, gəzdirilməsi, daşınması və ya istifadəsi

317-2.1. Cəzaçəkmə müəssisələrində və ya istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxs tərəfindən qadağan olunmuş əşyaların hazırlanması, saxlanılması, gəzdirilməsi, daşınması və ya istifadəsi altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

317-2.2. Eyni əməllər təkrar törədildikdə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

AR CM-in 317-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyekti xüsusiyyətdir; cəzaçəkmə müəssisələrində və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxsdir.

Şərh olunan Qanunun 12.5-ci maddəsinə görə, qadağan olunmuş əşyaların tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən hazırlanmasının, saxlanılmasının, gəzdirilməsinin, daşınmasının və ya istifadəsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə, o cümlədən həmin əşyaların onlara verilməsinin və ya ötürülməsinin cinayət məsuliyyətinə səbəb olması barədə digər şəxslərə həbs yerlərinin müdiriyyəti tərəfindən yazılı iltizam alınmaqla məlumat verilir.

AR CM-in şərh olunan maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin obyektivi və predmeti CM-in 317-1-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayət tərkibinin obyektivi və predmeti ilə eynidir.

CM-in 317-2-ci maddəsində göstərilmiş cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti qadağan olunmuş əşyalar barəsində törədilən alternativ hərəkətləri nəzərdə tutur: belə əşyaları hazırlama, saxlama, gəzdirmə, daşıma və onlardan istifadə etmə.

CM-in bu maddəsində nəzərdə tutulan cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilə bilər.

CM –in 317-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyekti xüsusiyyətdir; cəzaçəkmə müəssisələrində və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxsdir.

CM-in 317-2.2-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti bu əməlin təkrar törədilməsidir.

V. Maddədə nəzərdə tutulanlarla bağlı beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq mexanizmlərin təcrübəsində əksini tapanlar

Avropa Penitensiar Qaydaları

Avropa Penitensiar Qaydalarının “Penitensiar müəssisənin işçi heyətinin hazırlanması” bölməsinin 81.4-cü maddəsinə əsasən, bütün işçi heyətinin hazırlıq kursları insan hüquqları sahəsində beynəlxalq və regional sənədlərin və normaların, xüsusilə İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının, İşgəncələrin və qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəzaların qarşısının alınması haqqında Avropa Konvensiyasının, habelə Avropa Penitensiar Qaydalarının tətbiqi ilə əlaqədar məsələlərin öyrənilməsinə nəzərdə tutulmalıdır¹.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının əsas müddəaları həbsdə saxlanılan şəxslərin azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu və işgəncə və qeyri-insani rəftardan müdafiə hüququ da daxil olmaqla digər hüquqların müdafiəsini təmin edir.

Bu Konvensiya əsasında hesabatlılıq mexanizminə uyğun olaraq İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi insan hüquqlarının pozulması, o cümlədən həbs yerlərində şikayətləri araşdıran və dövlətlər üçün məcburi olan qərarlar qəbul edir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

“İqbal Həsənov Azərbaycana qarşı” işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi eyni şikayəti onun barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmiş daxili məhkəmələr qarşısında qaldırıb. Lakin onlar onun pis rəftar iddiasına məhəl qoymayıblar və qərarlarında bu barədə heç bir qeyd edilməmişdir. Yuxarıdakı mülahizələr Məhkəməyə ərizəçinin pis rəftar iddiası üzrə effektiv araşdırma aparılmadığı qənaətinə gəlmək üçün kifayətdir.

Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 3-cü maddəsi onun prosessual bəndində pozulmuşdur².

“Muradova Azərbaycana qarşı” işdə 131-ci bənddəki nəticələrə əsasən, Məhkəmə Hökumətin etirazının mahiyyəti ilə birləşdirilən daxili müdafiə vasitələrinin tükənməsinə dair hissəni rədd edir. Mahiyyətinə gəldikdə, Məhkəmə 16 oktyabr 2003-cü ildə ərizəçinin qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə qərarını bir daha təkrar edir və belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçinin şikayətləri üzrə istintaq, yuxarıda qeyd olunan müxtəlif səbəblərdən, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərinə cavab verməyib.

¹ Avropa Penitensiar Qaydaları, <https://justice.gov.az/categories/103>

² “İqbal Hasanov v. Azerbaijan”. App. no 46505/08, 15 January 2015. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-150315>

Buna görə də iş üzrə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin həm maddi, həm də prosessual pozuntusu baş verib¹.

“Rzaxanov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçinin əsassız və prosedur təminatları təqdim edilmədən, gecə-gündüz hər hansı əyləncəli və ya maarifləndirmə məşğələlərinə cəlb edilmədən birnəfərlik kamerada saxlanılmasını və onun vəziyyətinin tək saxlanılması və insanlarla əlaqənin kəsilməsi ilə əlaqədar pisləşdiyini nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin 2002-ci il aprelin 15-dən sonrakı müddətdə Qobustan həbsxanasında saxlanılması zamanı üzləşdiyi çətinliklər və əziyyət – azadlıqdan məhrum edilmə zamanı mütləq müşayiət olunan məhdudiyyətlərin dərəcəsi həddindən artıq olmuş və qeyri-insani və alçaldıcı rəftar kimi hesab olunmalıdır. Bununla Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulmuşdur².

İşgəncələrə Qarşı Avropa Komitəsi

İşgəncələrin və Qeyri-insani yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftarın və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi (İQAK) “İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında” Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən Azərbaycanla bağlı ictimai bəyanat vermişdir (Strasburq, 3 iyul 2024-cü il).

Həmin ictimai bəyanatda deyilir: “2002-ci ildən etibarən İQAK Azərbaycana 13 səfər həyata keçirmişdir. Bu günədək səfərlərdən 11-i ilə bağlı hesabatlar və cavablar dərc edilmişdir. Azərbaycan Hökuməti 2020-ci və 2022-ci illərdə həyata keçirilən səfərlərlə bağlı ən son hesabatların dərcinə icazə verməyib. Artıq 20 ildən artıqdır ki, İQAK hüquq-mühafizə orqanlarında, xüsusən də Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan qurumlarda saxlanılan şəxslərlə rəftar edilməsi ilə bağlı bir sıra məsələlərə dair öz dərin narahatlığını ardıcıl olaraq bildirməkdədir. Komitə öz hesabatlarında dəfələrlə Azərbaycan Hökumətinin diqqətini ona yönəldib ki, Komitənin yaradılması haqqında Konvensiyanın 3-cü maddəsində qeyd olunduğu kimi, İştirakçı Dövlətlər və İQAK arasında əməkdaşlıq prinsipi İQAK-ın tövsiyələrini nəzərə almaqla vəziyyəti yaxşılaşdırmaq istiqamətində qətiyyətli addımların atılmasını tələb edir.

Təəssüflər olsun ki, Komitənin 2020-ci və 2022-ci illərdə Azərbaycana ən son səfərləri zamanı İQAK-ın nümayəndə heyətləri bu istiqamətdə fəaliyyətin davamlı olmamasının şahidi olub və Komitənin uzun illər əvvəldən verdiyi əsas tövsiyələrin yerinə yetirilməmiş və ya qismən yerinə yetirilmiş olduğunu qeydə alıblar.

Avropa Şurasına üzv olan dövlətlər işgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın tətbiqinin kökünü kəsmək və bu cür hallar baş

¹ Muradova v. Azerbaijan. App. no. 22684/05, 2 April 2009.

<https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-166173>

² Rzaxanov v. Azerbaijan. App. no. 4242/07, 4 July 2013.

<https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-166094>

verdikdə, günahkarları məsuliyyətə cəlb etmək öhdəliyi daşıyırlar. İQAK dövlət orqanları tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə münasibətdə nöqsanları müəyyən edən qabaqlayıcı orqan kimi fəaliyyət göstərir. Komitə İştirakçı Dövlətlərdən onun tövsiyələri əsasında hərəkət etməyi və Komitə ilə konstruktiv dialoq aparmağı tələb edir”¹.

VI. Hüquq normasının tətbiqi zamanı meydana çıxacaq praktiki problemlər

“İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 5 nömrəli Əlavəsində adları qeyd edilən əşyaların verilməsi və ya ötürülməsi AR CM-in 317-1-ci maddəsinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Şərh olunan Qanunun 8.1-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, istintaq təcridxanasının yerləşdiyi yaşayış məntəqəsindən uzaq yerdə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya həbs edilmiş şəxsin məhkəmə icraatında iştirakının təmin edilməsi zərurəti olduqda və onun hər gün gətirilib aparılması mümkün olmadıqda, həbs edilmiş şəxs məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun, məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə 1 ayda 10 gündən artıq olmayan müddətə istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə (MSY) keçirilə bilər. Həbs edilmiş şəxsin vəsatəti əsasında həmin müddət məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə məhkəmə icraatının sonunadək uzadıla bilər.

Deməli, istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerlərinə köçürülmüş həbs edilmiş şəxslər yuxarıda qeyd edilən cinayəti MSY-də də törədə bilərlər.

Ümumiyyətlə, müvəqqəti saxlama yerlərində və hauptvaxtlarda saxlanılan tutulmuş şəxslər tərəfindən qadağan olunmuş əşyaların verilməsi və ya ötürülməsi kimi əməllərin törədilməsi mümkündür.

¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) CPT/Inf (2024) 24. <https://rm.coe.int/1680b0e036>

